MASEKHETH AVOTH

Warsaw, I. Goldman. 1878

מסכת
אבות
עם
תלמוד בבלי וירושלמי

עם פירושיהן, פירוש הרב מברטנורא על כל משנה. ופירש"י ז"ל המאמרים מתלמוד בבלי.
ופירוש מלוקט על מאמרי הירושלמי:

עם תוספות מאמרים, מספרא, ספרי, תוספתא, מכילתא, אבות דרבי נתן, פרקי רבי אליעזר, ותנא דבי אליהו, ומדרש רבה, ותנחומא, ופסיקתא רבתא, ומדרש תהלים, משלי, שמואל, אגדת בראשית, אותיות דרבי עקיבא, ומדרש תרשא, ומדרש ילקוט, ובריייתא דמסכת כלה:

גם לקוטי תוכחת מוסר מספר הי"ד להרמב"ם ז"ל.

נם פרק שנו חכמים עם הפירוש מהברייתא דמסכת כלה שנדפסה מכתב יד.

המסכת הזאת אוצר כל אבות המדות ותולדותיהם. כל מילי דחסידות ותוכחת מוסר, כל אמונות ודעות, אשר יצאו מפי אבות העולם התנאים חכמי המשנה, והאמוראים חכמי התלמוד בבלי וירושלמי, ספרי כו'. ועל פי דבריהם האלה אשר נקבצו ובאו הנה יבואר כל משנה ומשנה באר היטב:

נקבצו בעזה"י על ידי הרב המאה"ג מוהר"ר **נח חיים** במו"ה **משה** נ"י **מקאברין**

הוצאה שניה מתוקנת, בהוספת המראה מקום מכל פסוקי תנ"ך,
ע"י ר' יצחק גאלדמאן. אשר קנה הזכות מן הרב המחבר נ"י.

ווארשא

ברפוס ר' יצחק גאלדמאן נ"י
שנת והריחו ביראת יהוה לפ"ק

МАСЕХЕТЪ АБОТЪ,

т. е. Раввинское нравоученіе, съ собраніемъ относящихся къ нему мѣстъ изъ обоихъ талмудовъ

ВАРШАВА

въ Типографіи **И. Гольдмана**, Мурановская № 24.

1878.

Дозволено Цензурою
Варшава, 26 Ноября 1877 года.

הנה יד שלוחה אלי עלה אחד נדפס בווארשא מסכת **אבות** עם תולדותיהן מלוקט מתלמוד בבלי וירושלמי ספרי ספרא ותוספתא. מכל המוסרים והמדות הטובות, אשר אסף בחפניו האי גברא יקירא הרב המופלג מו"ה **נח חיים סקאברין** נ"י, ובקש ממני הסכמה. הנה מה זו שאילה והלא דבר טוב עשה בעמיו לזכות את הרבים במדות טובות ונכבדות. אשר הוא נחל נובע ממקור טהור מדברי רבותינו הקדושים. והנני מסכים הולך אשר יזכה להדפיסו להפיצו בישראל וחלילה חלילה להדפיסו בלי רשותו ולעשות כדבר הזה אשר אין לו שכר לבא בשדה אחר. והמסייע יתברך מן השמים בברכות טובות ושנות חיים. כותב וחותם לסדר **לתת עליכם היום ברכה**. תרכ"ח פה **לבוב** לפ"ק:

הצעיר **יוסף שאול הלוי נאטהאנזאהן** האבד"ק **לבוב והגליל**

כן נגש לפני הר' וכו' מוהר"ר **נח חיים** נר"ו **סקאברין**. וספרו בידו. לקוטי מאמרים מש"ס מדרשים ספרי וספרא ותוספתות אשר קבלם כעמיר גורנה. למסכת **אבות**. ורצונו הטוב להביאם לבית הדפוס. וכבר נודע שמעו הטוב של האי גברא יקירא. ולזאת אמרתי תכון ידי עמו. ותהיינה השורות האלה לעד. כי ראיתי במו. ומצאתי פעולתו זאת שלמה. ואקוה כי כל חכמי לב יביאו את מחברתו זאת לביתם. ויקנו אותו בכסף מלא. ונוצר תאנה יאכל פריה. באתי על החתום פה **בריסק** למען כבוד המחבר. ולמען כשרון פעלו הלזו. יום ה' ח"י **אב** תרכ"ה לפ"ק:

צבי הירש אורינשטיין

גם אני אקח הספר הזה הכלול מכל מחמדי רבותינו ז"ל באגדות שני התלמודים ובמדרשים. מסובב על כל משנה ממסכת אבות. לעשות המשנה כעיקר ושרשיה וענפיה מתלקחת בתוך אדמת קדש אגדות ומדרשים מעשה חושב. והנני בא על החתום כ"ז אדר הראשון תרכ"ו **קאברין**. למען טוב החבור והכרת ידידי המאסף:

נאם **מאיר מארים** במו"ה **משה** זללה"ה.

הנני לאשר ולקיים דברים המוסכמים ואמרים מפי הרבה מגדולי מדינתנו, כי דבר כשר והגון הוא להיות בתומכי ידי עושה צדק המחבר הזה. שבא לקיים מילי דאבות המפוזרים הנה והנה בתלמודים ומדרשים. כדרכה של תגרה אשר כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה. וביותר דברי תוכחת חיים שצריכים שפת מחופש במטמוני אוצרות אוהבי ה' המשקים מנחל עדניהם בכל מפלגות חקרי לב על מקומותם. והמחבר הזה קבצם ואספם להיות כלם לאחדים נעימים לדורשיהם ושמורים לנוצריהם. יברך ה' פעלו ומעשה ידיו יכונן.

הכ"ד הבא עה"ח למען כבוד התורה ולומדיה. יום א' ד' **כסלו** תרכ"ח לפ"ק פה **פינסק** יע"א:

אלעזר משה הלוי איש **הורוויץ** חונה פ"ק הנ"ל

גם אנכי קבלתי היום מאת כבוד המחבר נ"י ספרו היקר על מסכת **אבות**, עם תולדותיה כיוצא בה, אשר אסף בחכמתו מתוך ים התלמוד בבלי וירושלמי וכל מדרשי רבותינו ז"ל כל המאמרים השייכים לכל משנה ממסכת הנ"ל שהם נכללים בקוצר בדברי המשניות במסכת זו, דליכא מידי דלא רמיזי במתניתין, ואמנם יען כי אמרו אין למדין מפי משנה כו' והעוסקים בגמרא אין לך מדה טובה כו'. ע"כ עלינו להחזיק טובה בזה לכבוד הרב המחבר כי כל מעשיו בזה נוח לשמים ונוח לעולם, ומלאכה גדולה עשה בזה ויש לנו להחזיק בידו ולקבל ספרו לתוציא חיים לעולם וחיים הם למוצאיהם:

הבעה"ח יום ה' י"ד כסלו, "**באור טוב על מסכת אבות**" לפ"ק.

נאם **בצלאל** כ"ר **משה** נ"י **הכהן מווילנא**

מהרב הצדיק וכו' כק"ש מו"ה
ר' ליב איגר שליט"א מלובלין

הן גלוי וידוע לכל, אשר חבור הזה לא נצרך להסכמת שום איש, כי המחבר הזה אינו אומר דבר מפי עצמו רק קבץ כל דברי חכמינו רבותינו ז"ל זי"ע, כל המאמרים אשר מצאם דומים להמאמרים במילי דאבות והכנס יחד באהל אחד סמוך לפרקי אבות, אשר הכל רגילין ללמוד ולעסוק בהם בכל שבתות הקיץ ואין הכל בקיאין לחפש אחר כל המאמרים הדומים הנמצאים בדחז"ל. ועכ"פ הוא מעבודות הקשות וצריך עת וזמן. והטובה הנצמחת מזה ידוע כי כל דברי רז"ל הדומים אינם בלא חידוש ובא זה ולמד על זה לכל איש כפי השגתו וידיעתו. וע"י חבור האהל הזה, כל מבקש תורת ה' יוכל לגשת אל הקדש לחסות וליהנות ולהתחמם נגד אורן של דברי החכמים ז"ל. ויישר חילו לחבור הזה. אמנם לאשר הפציר בי שאשית ידי עם התומכת להיות עד אמת אשר היא טובה גדולה שיצא הספר לאור הדפוס, באמרו כי עי"ז יהיה תועלת להזק ידיו במלאכת הקודש הזה. אמרתי לו יהיה כן גם רצוני בכך להיות נספל להמסייעים ידי עושי מצוה רבה ומזכיה את הרבים. וזכות הרבים תעמוד לנו ולבנינו עד עולם סלה:

ולכן באעה"ח יום ד' כ"ה **אלול** תרכ"ז לפ"ק. **יהודה ליב איגר מלובלין**

הרב הצדיק וכו' כק"ש מו"ה
ר' יהושע שליט"א מסאסנוויץ

לאנ"ש הנאהבים והנעימים יראים ושלמים הנדיבים ה' עליהם יחיו דגן ויפרחו כגפן נ"ס:

ראיתי את משנת חסידיה הראשונים היא מס' **אבות**. מעוטר בכל פניני מאמרי חז"ל השייכים לה כל ענייניה כתולדותם למשנתם באבות לכל משנה ולפרקו איש לדגלו. והוטב בעיני כי רב התועלת מזה לכל מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דאבות. ולזאת מהראוי להיות בתומכי נפשו של המחבר נ"י. כדי שיוכל להוציא מחשבתו הטובה לאור ויגדיל תורה ויאדיר. ובמסרה בזכות אבות יקוים בנו הנני שולח לכם וכו' והשיב לב אבו"ת על בנים, וייטיב לנו הכתיבה והחתימה בספר הצדיקים בימי הרצון הבע"ל. הכ"ד ידידכם עוז דורש ומבקש ומיחל רחמי שמים.

יהושע בהרב הצדיק **מהורש"ל** זללה"ה זי"ע ועכי"א.

מכתב מהרב הצדיק וכו' כק"ש מו"ה
ר' אברהם שליט"א מסלאנים

מה רב טוב פעלת זכית בתיקון נעלה לדורות. נייחא לעולם ונייחא לרבותינו הקדושים ז"ל. עת לכל חפץ שהמתיקה עליך. לחבר דודים וליחד דברי מרגניתין מן תנאים ואמוראים ולהרוז אותם על דברי רבינו הקדוש מסכת **אבות**. נא ידידי אל תעזוב המצוה זאת. חזק והתחזק, וזכות רז"ל יעמוד לך במלאכת שמים זאת, וכאשר תגמור אז תשמח בחלקך וכו'. ידידו דו"ש

אברהם בהר"ר **יצחק מתתי'** ז"ל **מסלאנים**

אלה הם הצדיקים אשר קבלו את הפרק הראשון והתנדבו לקבל גם יתר הפרקים כאשר יוגמר מבית הדפוס.

גם אני הח"מ מצאתי עצמי לחזק ידי המחבר הספר היקר הזה שיהיה לתועלת לעורר לבבות ישראל ולזכותם כירא"ת ה' כמאמרם יעסוק במילי דאבות. וגם אני אקח ספר אחד עבורי כאשר יהיה נגמר למובה. באתי עה"ח יום ה' שלשים למב"י **ברכו"ת** לפ"ק:

נאום **יעקב דוד** אב"ד דק"ק **אמשנאוו**

הרב הצדיק החסיד מופת הדור וכו' כק"ש מו"ה ר' **יצחק** זצוק"ל הרב **מנעסכיז**:

הרב הצדיק החסיד וכו' כק"ש מו"ה ר' **יעקב אריה** זצוק"ל **מראדזמין**:

הרב הצדיק החסיד וכו' כק"ש מו"ה ר' **מנחם מענדיל** זצוק"ל **מווארקא**:

הרב החסיד וכו' כק"ש מו"ה ר' **אשר** נ"י בהרב הצדיק וכו' כק"ש מו"ה ר' **אהרן** שליט"א **מסטאלין**:

גם אנכי אקח ספר אחד בל"נ כשישלם ויוגמר הדפסתו. במחיר אשר יושת עליו מהמחבר. וגם עבור כבוד מרן אאמו"ר הרב הג' הקדוש שליט"א אקח ספר אחד.

גרשון העניך מאיזבצא

גם כבוד אאמו"ר הקדוש שליט"א קבל ספר אחד מהמחבר נ"י. והוא ראה הרבה בתוך הספר ושבח אותו. ובפקודתו הנני בא עה"ח לאות אמת. יום ה' ד' לשנת תרכ"ח פה **קאצק**. **ישראל** בהרב שליט"א:

עוד יש תחת ידי הסכמות רבות ומפני הוצאות הדפוס הנחתים:

בשם ה' אל עולם

נרסינן (שבת לא) אר"ל מאי דכתיב והיה אמונת עתיך וגו', אמונת זה סדר זרעים, עתיך זה סדר מועד, חוסן זה סדר נשים, ישועות זה סדר נזיקין, חכמת זה סדר קדשים, ודעת זה סדר טהרות, ואפילו הכי יראת ה' היא אוצרו, (הוא עיקר החשוב בעיניו לאצור ולעשות סגולה לזכרון). ואמרו (ברכות לג) אמר רבי חנינא משום רבי שמעון בן יוחאי אין להקב"ה בבית גנזיו אלא אוצר של יראת שמים שנאמר יראת ה' היא אוצרו, על כן כשבנה רבינו הקדוש את ששה בתי גנזיו וכנס אליהם כל חקי אלהים ומשפטיו, כן בנה בתוכם אוצר אחר של יראת שמים, היא מסכת אבות, האוצרת בקרבה כל מעלות המדות והדעות, העולות בית יראת ה'. ולכן קראה אבות, כי היא העיקר, ולה משפט הקדימה לכל המסכות, כמו שאמרו כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו וכו', והיא ספתחות החיצונות לעבור דרכה להיכלי התורה והמצוה, ככתוב יראת ה' ראשית דעת:

והנה רבינו הקדוש לא כנס אל אוצר המס' רק את אבות המדות, והשרשיים העקריים מאמונות ודעות, ורק אותם אשר כללו חכמי התנאים במאמרים קצרים, ובמלין צפופין ובכונות רווחים, ע"כ באו אחריו מסדרי התלמודיים והמדרשים, ומלאו את חדריהם באמרות טהורות מיתר חכמי התנאים והאמוראים, אשר פרשו באריכות דברים ובאר היטב, כל תולדותיהם ופרטיהם אינהו ואביזרייהו, אבל מפני שהם מפוזרין מאד בים התלמוד ובנהרי המדרש, לכן איש שאינו בקי בהם, חסר מדעת דברי קדושים, לזה קמתי בעזרת החונן דעת ונותן ליעף כח, ועברתי בכל היכלי ספרי חז"ל, ובקשתי ככסף וכמטמונים חפשתי, כל אמרי דעת ודברי מוסר, וכנסתי אותם אל אוצר המשנה, וקרבתים עצם על עצמו, כל תולדה לאב שלו, כל ענף לשרשו, ועתה כאשר יבא האדם פנימה, ויגלו כספר לפניו כל דברי חז"ל המפוזרים אז יבין יראת ה' ודעת אלהים ימצא:

ואני תפלה לאל חיי, יכונו דרכי לשמור ולקיים מילי דאבות, ולהיות מיראי שמו ואוהבי נתיבות חוקי חיים.

כללים הנצרכים לידיעת דרכי הספר

א **סמיכת** המאמרים הנקבצים אל המשנה. להיות תואמים תולדותם לבית אבותם. הם לפי פירוש הרב מברטנורא ז"ל אשר הלך בפירושו אחר פירוש רבינו הרשב"ץ ז"ל בספרו מגן אבות. שכלל בו הסולת מראשי המפרשים, ה"ה רש"י ורמב"ם ורבינו יונה ז"ל. (ועל הטוב יזכר ספרו זה שהוא היה לי לעזר בקבוץ זה להאיר לי הרבה מאמרי חז"ל הדומים אל המשנה. וכן הנני מזכיר לטוב את כבוד ידיד נפשי הרב וכו' מו"ה מאיר מארים נר"ו אב"ד דק"ק קאברין, שהעיר לי לפעמים את דברי חז"ל הראוים לסמכם אל המשנה):

ב **במקומות** מועטים סמכתי אח"כ מאמרים גם לפי פירושים אחרים הקרובים יותר אל כוונת המשנה והעמדתי בשם ליסנא אחרינא. וכן במקום שלפי פירוש הרב ז"ל לא מצאתי לפע"ד מאמרי חז"ל אשר יתאימו אל מאמרי המשנה. או שלפי פירושו מכוון המאמר זה עם מאמר אחר ממשנה אחרת הכתובה מקודם. הפשתי פירוש אחר על מאמר המשנה. בכדי שע"פ הפירוש הזה אוכל לסמוך מאמרי חז"ל אשר ישוו למאמר המשנה. (ולא הפירוש ההוא. פעם הבאתיו בתוך פירוש הרב ז"ל. ופעם סמכתי על המעיין שיבין מעצמו על פי המאמרים הנסמכים את הפירוש החדש):

ג **למאמרי** המשנה אשר באו כפולים באבות. ומשותפים הם בענין אחד או במדה אחת. ורק בשינוי מעט ובמלות שונות הם נבדלים זה מזה. ולכן המאמרים השייכים לאחד ראוים לסמוך גם לשני. אז או העמדתי כולם להמאמר אשר בא ראשונה בהמסכת ובמאמר השני הבאתי רק ראש מאמר אחד מחכמינו ז"ל וסופו ציינתי לעיין לעיל שם. והכוונה גם על כל המאמרים הבאים אחריו. או חלקתי את מאמרי חז"ל לשניהם לפי הענין היותר קרוב לסמוך לכל אחד וציינתי למטה באותיות לעיין ממקום למקום. למען שיהיו ביד הקורא כל המאמרים מענין או ממדה אחת לאחדים בידו:

ד **וכן** אם מאמר חז"ל כולל בקרבו שני ענינים. והוא ראוי לסומכו לב' מאמרי המשנה המתחלפים אחד מחבירו. גם כן העמדתי את המאמר כולו במשנה הראשונה. ובשניה הבאתי רק תחלת המאמר ההוא וציינתי לעיין לעיל שם. אך במקומות ספורות הבאתיו פעמיים:

ה **את** המאמר חז"ל שאינו דומה אל המשנה רק ברמז מועט או שלא כל המאמר ראוי לסומכו רק חלק ממנו לא הכנסתיו בפנים רק הצגתיו למטה בהערה איזה תיבות העקריים הראוי אל הענין:

ו **לפעמים** הבאתי מאמר שהוא לאו כיוצא בו ממש להמשנה. אך מפני שהמאמר ההוא כולל מדה יקרה או דעה נכונה. ולא מצאתי לפע"ד שרשו באבות. ע"כ חפשתי איזה מקום היותר קרוב לתלות עליו המאמר. והכוונה כדי שהחיבור הזה יכלול בקרבו כל פניני מאמרי חז"ל:

ז **מפני** שמעשה החיבור הזה הוא על ידי שני דברים. מלאכה, וחכמה. המלאכה, לאסוף מכל ספרי חז"ל דבריהם השייכים לאבות ולהלקם לקרוב לשלש מאות מאמרי המשנה. והחכמה, לסדרם דבר דבור על אופניו ועל מקומו. ע"כ מפני ב' דברים הללו, אפשר שלא יצאתי ידי שלמות החבור הזה ולא באתי עד תכליתו. מצד כובד עול המלאכה אי אפשר שלא ימלט משגיאה והשמטת איזה מאמר. ואף אם היה לאדם שבעה עינים על מקום אחד הלא הם רק עיני בשר. ומצד החכמה כי מובן לכל שסמיכת המאמרים אל המשנה מתחלף לפי שכלו של כל איש ואיש. ותלוי לפי דעת יורד לעומק כוונת המשנה ולעומקן של דברי חז"ל. ואנכי מכיר קוצר דעתי ומיעוט שכלי, ע"כ אפשר שיבוא אדם אחר אשר דעתו גדולה מדעתי ויאמר על המאמר שסמכתי שהוא לאו כיוצא בו. והוא ימצא מאמרים אחרים הראוים לפי דעתו להסמיך. אמנם כן כל חכמה וכל מלאכת מחשבת אשר המציאו בעולם לא יצאו בראשונה כולו כאחת ומיד הממציא לבדו. אך ברבות הימים ע"י חכמי דור ודור הגדילו והוסיפו את הדבר עד שהגיע אלינו בשלמותם. כן החבור הזה נפתח ע"י קטן כמוני. ויושלם ע"י חכמים הגדולים:

ועתה אברך את ה' על כל הטוב אשר גמלני. והחייני והגיעני עד הלום לבנות בית ועד לכל דברי חכמינו ז"ל. והפליא חסדו עמדי שיגולגל זכות על ידי. כאשר יעידו רבים וכן גדולים כי החבור הזה יהיה לזכות הרבים ותיקון עולם. מה גדול החסד הזה. אין זה כי אם מרחמי ה' ית'. מאוצרו הטוב החונן הנה אף לשאינו הגון ואינו כדאי. ואני תפלה לאל הטוב כשם שזכו לי לבנות ההיכל הקדוש הזה. כן אבנה גם אנכי ממנו. ואזכה לשמור ולקיים מילי דאבות ונהיה אני וזרעי כו' מיודעי שמו ואוהבי נתיבות **חקי חיים**:

הקדמת

הרב הגאון החסיד מוהר"ר משה חיים לוצאטו ז"ל לספרו היקר מסלת ישרים

אמר המחבר החבור הזה לא חברתיו ללמד לבני האדם את אשר לא ידעו אלא להזכירם את הידוע להם כבר ומפורסם אצלם פרסום גדול כו'. אלא שכפי רוב פרסומם וכנגד מה שאמתתם גלויה לכל. כך ההעלם מהם מצוי מאד והשכחה רבה. על כן אין התועלת הנלקט מזה הספר יוצא מן הקריאה בו פעם אחת כו'. אבל התועלת יצא מן החזרה עליו וההתמדה. כי יזכרו לו הדברים האלה הנשכחים מבני האדם בטבע. וישים אל לבו תובתו אשר הוא מתעלם ממנה. אם תתבונן בהוה ברוב העולם. יש שימצאו מאד במחקר הבריאה והטבע. ואחרים יתנו כל עיונם לתכונה ולהנדסה. ואחרים למלאכות. ואחרים יכנסו יותר אל הקדש דהיינו למוד התורה הקדושה. מהם בפלפולי ההלכות. מהם במדרשים. מהם בפסקי הדינים. אך מעטים יהיו מן המין הזה אשר יקבעו עיון ולמוד על עניני שלמות העבודה. על האהבה. על היראה. על הדבקות. ועל כל שאר חלקי החסידות. ולא מפני שאין דברים אלה עיקרים אצלם, כי אם תשאל להם כל אחד יאמר שזהו העיקר הגדול ושלא ידומה הכם שיהיה חכמתו באמת שלא יתבררו אצלו כל הדברים האלה. אך מה שלא ירבו לעיין עליו. הוא מפני רוב פרסום הדברים ופשיטותם אצלם שלא יראה להם צורך להוציא בעיונם זמן רב. ולא ישאר למוד הדברים האלה וקריאת הספרים מזה המין כי אם אצל אותם שאין שכלם כ"כ דק וקרוב להיות גם. שאלה תראה אותם שוקדים על כל זה ולא יזוזו ממנו. עד שלפי מנהג הנוהג בעולם כשתראה אחד מתחסד לא תוכל לימנע מלחשוב אותו לגם השכל. ואולם תולדות המנהג הזה רעות מאד לחכמים ולבלתי חכמים. כי גורם שמאלה ומאלה יחסר החסידות האמתי ויהיה יקר מאד למצוא אותו בעולם כו'. א"כ אפוא איך לא יצטרך להוציא זמן על העיון הזה לדעת אמתות הדברים ולדעת הדרך לקנותם ולקיימם. מאין תבוא החכמה הזאת בלב האדם אם לא יבקשנה כו'. מה נענה ביום תוכחה. אם התרשלנו מן העיון הזה והנחנו דבר שהוא כ"כ מוטל עלינו שהוא עיקר מה ה' אלהינו שואל מעמנו. היתכן שיגע ונעמול שכלנו בחקירות אשר לא נתחייבנו בם. בפלפולים אשר לא יצא לנו שום פרי מהם. ודינים אשר אינם שייכים לנו. ומה שחייבים אנו לבוראנו חובה רבה נעזבהו להרגל ונניחהו למצות אנשים מלומדה. אם לא נסתכלנו ולא עיינו מה היא היראה האמתית ומה ענפיה איך נקנה אותה. ואיך נמלט מן ההבל העולמי המשכח אותה מלבנו. הלא תשכח ותלך אע"פ שידענו חובתה כו'. הוא מה שאמר שלמה אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה אז תבין יראת ה'. אינו אומר אז תבין פילוסופיאה. אז תבין תכונה. אז תבין רפואה. אז תבין דינים. אז תבין הלכות. אלא אז תבין יראת ה'. הרי לך שלהבין היראה צריך לבקש אותה ככסף ולחפש אותה כמטמונים כו'. ולמה לא יקבע האדם לעצמו עתים לפנות להסתכלות הזה. אם מוכרח הוא בשארית זמנו לפנות אל עיונים או אל עסקים אחרים. והנה הכתוב אומר הן יראת ה' היא חכמה. ואחז"ל הן אחת. הרי שהיראה היא חכמה והיא לבדה חכמה. וודאי שאין נקרא חכמה מה שאין בו עיון. אך האמת הוא כי עיון גדול צריך על כל הדברים האלה לדעת אותם באמת ולא על צד הדמיון והסברא הכוזבת. כל שכן לקנות אותם ולהשיגם כו', עכ"ל:

(ירושלמי שקלים פ"ה) **ר' חגיי בשם ר' שמואל בר נחמן הראשונים חרשו וזרעו ניכשו כיחסו עדרו קצרו עמרו דשו זרו בררו טחנו הרקידו לשו קיטפו ואפו ואנו אין לנו פה לוכל:**

באור על המאמר (חגיגה יב) המועתק בסוף פ"א (דף כ"ב א), אוי להם לבריות שרואות ואינן יודעות מה הם רואות כו'.

זה לשון מהרש"א בח"א, הקושיא בכלל וכי משום שאינן יודעין הבריות כל זה יהיה אוי להם, ומה נ"מ בידיעתן כל זה ומה ענין העמודים הללו במספר למר כדאית ליה כו'. ונראה הכונה בכל זה כמבואר בכמה מקומות במקרא ובתלמוד שהבחירה ניתן לאדם לנצח את היצר הרע בתורה ובמצות כמ"ש בקידושין אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש והקב"ה עוזרו כמ"ש שם צופה רשע לצדיק וגו' ה' לא יעזבנו בידו וע"ד הבא לטהר מסייעין לו, ע"ז אמר רבי יוסי אוי להם לבריות שאין יודעים על מה העולם עומד לפי בחירתו אם לקיים עולם במעשה הצדיקים הטובים ואם לאבד במעשה הרשעים והרי העולם עומד בבחירת בן אדם בקיום התורה ובמצותיה והיינו על העמודים כמ"ש על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל ג"ח ועל שלשה דברים העולם קיים על הדין ועל האמת ועל השלום שנאמר שמרגיז ארץ וגו' מפני שעמודיה יתפלצון דהיינו שאין בני אדם מקיימין העמודים שזכרנו, ואמר בעיקר העמודים שעומדים על המים שהיא התורה כמ"ש הוי כל צמא לכו למים ומייתי רמז לזה שנאמר לרוקע הארץ על המים דהיינו על התורה שנמשלה למים כמ"ש הוי כל צמא לכו למים ואמר המים על ההרים כי התורה לא נתנה למלאכי השרת אבל נתנה לבני אדם הצדיקים הבוחרים בטוב שנמשלו להרים בכמה דוכתין כגון מקפץ על ההרים וגו' על ההרים לא אכל וגו', ואמר שההרים עומדים על הרוח וגו' הצדיקים ובחירתם לטוב תולה ברוח שהיא הנשמה הטהורה שנתנה להם כמ"ש ויפח באפיו נשמת חיים וגו' ואמר שכל זה תלוי בבחירת בן אדם לנצח את הסערה והוא היצר הרע כמבואר בפ"ק דב"ב וכו', ואמר שאותה סערה תלויה בבא האדם לטהר שהקב"ה עוזרו והיינו שתלויה בזרועו וכחו של הקב"ה לעזור לבן אדם לפי בחירתו. ולפי שרבי יוסי לא זכר כמה הן העמודים וסמך אמתניתין שהן שלשה תורה ועבודה וגמילות חסדים קאמרי ביה הני תנאי ע"פ מ"ש פ"ב דמכות דאיכא תנאי דחד אמר תרי"ג מצות נתנו לישראל ובא דוד והעמידן על י"א, וחד אמר דבא ישעיה והעמידן על שש, וחד אמר דבא חבקוק והעמידן על אחת והיא האמונה שנא' וצדיק באמונתו יחיה כמפורש שם באורך. ועד"ז קאמרי חכמים הכא העולם עומד על י"ב עמודים שהן י"א דחשיב התם ועם האמונה שהיא ודאי עקרית הם י"ב עמודים. וי"א על ז' עמודים הם ו' דחשיב התם ועם האמונה הם ז' עמודים, ור"א דקאמר הכא על עמוד אחד היא האמונה שנאמר בה וצדיק באמונתו יחיה ומייתי ליה שהוא עמוד של הצדיק כמ"ש בו וצדיק יסוד עולם דהיינו באמונתו, ועד"ז אמר הכתוב לדור ודור אמונתך כוננת ארץ ותעמוד שע"י מצות אמונה כוננת ארץ ועל ידיה תעמוד הארץ כי האמונה היא עמוד אחד של כל העולם, כמ"ש ודו"ק:

לוח המפתחות

משה קבל תורה מסיני. אומר אני לפי שמסכת זו אינה מיוסדת על פי מצוה ממצות התורה כשאר מסכתות שבמשנה אלא כולה מוסרים ומדות. וחכמי עכו"ם ג"כ חברו ספרים כמו שבדו מלבם בדרכי המוסר כיצד יתנהג האדם עם חברו. לפיכך התחיל התנא במסכת זו. משה קבל תורה מסיני לומר לך שהמדות והמוסרים שבזו המסכת לא בדו אותם חכמי המשנה מלבם אלא אף אלו נאמרו בסיני: מסיני. ממי שנגלה בסיני: לזקנים. שהאריכו ימים אחרי יהושע ואותם הזקנים לזקנים אחרים עד שהגיעו לתחלתם של נביאים שהן עלי הכהן ושמואל הרמתי: לאנשי כנסת הגדולה. ק"כ זקנים היו זרובבל שריה רעליה מרדכי בלשן שהיו בימי עזרא כשעלו מן הגולה בבית שני. ומכללם חגי זכריה ומלאכי ונחמיה בן חכליה וחבריהם ונקראו כנסת הגדולה כו' כדמפורש בפנים: הם אמרו שלשה דברים. הרבה דברים אמרו. אלא שלשה דברים הללו אמרו שיש בהם קיום התורה: הוו מתונים בדין. שאם בא דין לפניך פעם ושתים וגו' לא תאמר דין זה כבר בא לפני ושניתי ושלשתי בו אלא הוו מתונים כלומר ממתינין קודם שתפסקו הדין: והעמידו תלמידים הרבה. לאפוקי מרבן גמליאל דאמר כל תלמיד שאין תוכו כברו אל יכנס לבית המדרש קמ"ל שמלמדין תורה לכל אדם וא"צ לבדוק אחריו. ובלבד שלא יהיה ידוע מענינו שמעשיו מקולקלים ושאני שומעיה. א"נ אשמועינן שאם העמיד תלמידים בבחרותו יעמיד תלמידים בזקנותו דכתיב (קהלת יא) בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך: ועשו סיג לתורה. גדר שלא יבא ליגע באיסור תורה כגון שניות לעריות ושבות לשבת דכתיב (ויקרא יח) ושמרתם את משמרתי עשו משמרת למשמרתי: **גמ'** מקרא. חומש שמצוה לקרות בתורה: זו משנה. שיתעסקו במשנה: זו גמרא. סברת טעמי המשניות שממנו הוראה יוצאה אבל המורים הוראה מן המשנה נקראים מבלי עולם במסכת סוטה: דקדוקי תורה. ריבויי אתין וגמין ומיעוטין אכין ורקין: דקדוקי סופרים. שדקדקו האחרונים מלשון משנת הראשונים: עליהם ועליהם. כתיב ועליהם ככל הדברים והוה ליה למכתב עליהם כל דברים ומאותן ריבויין דריש ומרבה לכל הני דקחשיב: כבר היה לעולמים. מהר סיני: דקדוק זה. חסרות ויתרות: מק"ו זה ומג"ש זו. ושאמר לו רבו גז"ש לא גמר מרבו: בבזה ד"ת. כולה: ואחות לוטן תמנע. אפילו במקראות כאלה אם בזה ואמר מה לנו ולדברים כאלה: כי שבעתים יוקם קין וגו'. אל יאמר מה היה לו לכתוב בתורה ק"ו כזה: רובה בכתב. רוב התורה תלויה במדרש הכתוב ללמדה בכלל ופרט וגז"ש ושאר מדות שהתורה נדרשת בהם: ומיעוטה ע"פ. שאין רמז תלמוד לה בתורה אלא למשה נאמרה על פה: כי על פי וגו'. על שבעל פה נכרת ברית אלמא היכי הואי רובה: אתמוהי קא מתמה. וכי רובי תורתי היה לי לכתוב להם והלא באותם שכתבתי להם כמו זר נחשבו: כתיב כתב לך. אלמא נכתבה:

וכתיב

משה קבל כו'. אלה החקים והמשפטים והתורות. החקים אלו המדרשות. והמשפטים אלו הדינין. והתורות מלמד ששני תורות נתנו להם לישראל אחד בכתב ואחד בעל פה כו'. אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל זכה משה ליעשות שליח בין ישראל לאביהם שבשמים. בהר סיני ביד משה מלמד שנתנה התורה הלכותיה ודקדוקיה ופירושיה על ידי משה מסיני (ספרא בחקתי):

מה ענין שמיטה אצל הר סיני והלא כל המצות נאמרו בהר סיני. אלא מה שמיטה נאמרו כללותיה ודקדוקיה מהר סיני אף כולן נאמרו כללותיהן ודקדוקיהן מסיני (שם בהר):

תני ר"ח בר פפא כתיב פנים בפנים דבר ה'. פנים תרי בפנים תרי הא ארבעה אפין מקרא משנה הלכות ואגדות פנים של אימה למקרא פנים בינונית למשנה פנים מסבירות לתלמוד פנים שוחקות לאגדה (מס' סופרים פט"ז ה"ב):

וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר. א"ר יצחק מה שהנביאים עתידים להתנבאות בכל דור ודור קבלו מהר סיני. שכן משה אומר להם לישראל (דברים כט) כי את אשר ישנו פה עמנו עומד היום ואת אשר איננו פה עמנו היום. עמנו עומד היום אין כתיב כאן אלא עמנו היום אלו הנשמות העתידות להבראות שאין בהם ממש שלא נאמרה בהם עמידה. אע"פ שלא היו באותה שעה כל אחד ואחד קבל את שלו. וכה"א משא דבר ה' אל ישראל ביד מלאכי. בימי מלאכי לא נאמר אלא ביד מלאכי שכבר היתה הנבואה בידו מהר סיני ועד אותה שעה לא נתנה לו רשות להתנבאות. וכן ישעיה אמר מעת היותה שם אני. אמר ישעיה מיום שנתנה תורה בסיני שם הייתי וקבלתי את הנבואה הזאת. אלא ועתה ה' אלהים שלחני ורוחו. עד עכשיו לא ניתן רשות להתנבאות. ולא כל הנביאים בלבד קבלו מסיני נבואתן אלא אף החכמים העומדים בכל דור ודור כל אחד ואחד קבל את שלו מסיני. וכה"א את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם קול גדול ולא יסף (שמו"ר פכ"ח):

אמר רבי יהודה ב"ר שלום כשאמר הקב"ה למשה כתב לך את הדברים האלה בקש משה שתהא המשנה בכתב ולפי שצפה הקדוש ב"ה שעתידים עו"א לתרגם את התורה ולהיות קוראים בה יונית ואומרים אף הם ישראל אמר להם הקדוש ב"ה אתם אומרים שאתם בני איני יודע אלא למי שמסטורין שלי בידו הוא בני ומהו המסטורין זה משנה שנתנה על פה, אמר ליה הקב"ה למשה מה את מבקש שתהא המשנה בכתב מה בין ישראל לעו"א שנאמר אכתב לו רובי תורתי כמו זר נחשבו אלא תן להם מקרא בכתב ומשנה על פה (תנחומא פרשת כי תשא):

חד

משנה

קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה. הם אמרו שלשה דברים הוו מתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סיג לתורה: **גרסי'** (ברכות ה) א"ר לוי בר חמא אמר ר"ל מאי דכתיב [א]ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם. לוחות האבן אלו עשרת הדברות. והתורה זו מקרא. והמצוה זו משנה. אשר כתבתי אלו נביאים וכתובים. להורותם זו גמרא מלמד שכולם נתנו למשה[א] בסיני: (מגילה יט) א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן מאי דכתיב [ב]ועליהם ככל הדברים מלמד שהראה הקב"ה למשה בסיני דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים ומה שסופרים עתידים לחדש ומאי ניהו מקרא מגילה: (ירושלמי פאה פ"ב) ריב"ל אמר עליהם ועליהם כל ככל דברים הדברים מקרא משנה תלמוד ואגדה אפילו מה שתלמיד ותיק עתיד להורות לפני רבו כבר נאמר למשה מסיני מ"ט [ג]יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא וגו' משיבו חברו ואומר לו כבר היה לעולמים: (סנהדרין צט) תניא [ד]כי דבר ה' בזה זה האומר אין תורה מן השמים[ב] [א]] ואפילו אמר כל התורה כולה מן השמים חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקב"ה אלא משה מפי עצמו זה הוא כי דבר ה' בזה ואפילו אמר כל התורה כולה מן השמים חוץ מדקדוק זה מקל וחומר זה מגזרה שוה זו זהו כי דבר ה' בזה: (ירושלמי סנהדרין פי"א ה"א) כי דבר ה' בזה אין לי אלא בזמן שבזה דברי תורה, מנין אפילו כפר במקרא אחד בתרגום אחד בק"ו אחד תלמוד לומר ואת מצותו הפר. במקרא אחד [ה]ואחות לוטן תמנע. בתרגום אחד [ו]ויקרא לו לבן יגר שהדותא. בק"ו אחד [ז]כי שבעתים יוקם קין וגו': (גיטין ס) אמר ר' אלעזר תורה רובה בכתב ומיעוטה על פה שנאמר [ח]אכתב לו רובי תורתי כמו זר נחשבו ור' יוחנן אמר רובה על פה ומיעוטה בכתב שנאמר [ט]כי על פי הדברים האלה, ואידך נמי הכתיב אכתב לו רובי תורתי ההוא אתמוהי קא מתמה אכתב לו רובי תורתי והלא כמו זר נחשבו, ואידך נמי הכתיב כי ע"פ הדברים האלה ההיא משום דהקיפי למגמרינהו: דרש ר' יהודה בר נחמני מתורגמניה דר"ש בן לוי כתיב [י]כתב לך את

הדברים

תורה אור א שמות כד: ב דברים ט: ג קהלת א: ד במדבר טו: ה בראשית לו: ו שם לא: ז שם ד: ח הושע ח: ט שמות לד: י שם לד:

א כל המצות שניתנו למשה בסיני בפירושן ניתנו שנאמר ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה. תורה זו תורה שבכתב. והמצוה זו פירושה, וצונו לעשות התורה על פי המצוה ומצוה זו היא הנקראת תורה שבעל פה כל התורה כתבה משה רבינו קודם מותו בכ"י. ונתן ספר לכל שבט ושבט וספר אחד נתנהו בארון לעד שנאמר לקוח את ספר התורה הזה ושמתם אותו וגו'. והמצוה שהיא פי' התורה לא כתבה אלא לסדה בע"פ לזקנים וליהושע ולשאר כל ישראל שנאמר את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אותו תשמרו לעשות וגו' ומפני זה נקראת תורה שבעל פה. אע"פ שלא נכתבה תורה שבעל פה למדה משה רבינו כולה בבית דינו לשבעים זקנים, ואלעזר ופנחס ויהושע שלשתן קבלו ממשה. וליהושע שהוא תלמידו של משה רבינו מסר התורה שבעל פה וצוהו עליה. וכן יהושע כל ימי חייו למד על פה. וזקנים רבים קבלו מיהושע כו' (הקדמת הרמב"ם לס' היד):

ב שלשה הן הנקראין אפיקורסין האומר שאין שם נבואה כלל ואין שם מדע שמגיע מהבורא ללב בני האדם, והמכחיש נבואתו של משה רבינו, והאומר שאין הבורא יודע מעשה בני האדם, כל אחד משלשה אלו הן אפיקורסין. שלשה הן הכופרים בתורה האומר שאין התורה מעם ה' אפילו פסוק אחד אפילו תיבה אחת אם אמר משה אמרו מפי עצמו הרי זה כופר בתורה. וכן הכופר בפירושה והוא תורה שבעל פה. והמכחיש מגידיה כגון צדוק ובייתוס והאומר שהבורא החליף מצוה זו במצוה אחרת וכבר בטלה תורה זו אע"פ שהיא היתה מעם ה' כל אחד משלשה אלו כופר בתורה (שם הל' תשו' פ"ג):

א] עי' (חולין ס) ומי מצה רבינו קניגי סוס כו' תלמן השובה לאומרים אין תורה מן השמים:

חד פרסי אתא גבי רב אמר ליה אלפני אוריתא. אמר ליה אמור אל"ף. אמר ליה מאן דיימר דהוא אל"ף ימרון דאינו כן. אמור בי"ת אמר ליה מאן אמר דהוא בי"ת גער בו והוציאו בנזיפה. אזל לגבי שמואל א"ל אלפני אוריתא. אמר ליה אמור אל"ף. א"ל מאן דיימר דהוא אל"ף. אמר ליה אמור בי"ת. אמר ליה מאן אמר דהוא בי"ת. אחדיה באודניה ואמר אודני אודני. אמר ליה שמואל מאן אמר דהוא אודנך. אמר ליה כולי עלמא ידעין דהוא אודני. א"ל אוף הכא כולי עלמא ידעין דהוא אל"ף ודהוא בי"ת מיד נשתתק הפרסי וקביל עלוי (ק"ר פ"ז): הנא דבי אליהו פעם אחת הייתי מהלך בדרך מצאני אדם אחד והיה בו מקרא ולא היה בו משנה ואמר לי רבי מקרא נתן לנו מהר סיני משנה לא נתן לנו מהר סיני ואמרתי לו בני מקרא ומשנה שניהם מפי הגבורה נאמרו ומה בין מקרא למשנה אלא משלו משל למה"ד לאדון שהיו לו שני עבדים והיה אוהבן אהבה גדולה ונתן לזה קב חטין ולזה קב חטין ולכל אחד מהן נתן ג"כ אגודה של פשתן הפקח שבהן נטל את הפשתן וארג מפה יפה ונטל את החטין ועשאן סולת וברירה וטחנה ולשה ואפאה וסדרה על השלחן ופרס עליה מפה יפה והניחה עד שבא האדון והטפש שבהן לא עשה כלום. לימים בא האדון לתוך ביתו ואמר להם לשני עבדיו בני הביאו לי מה שנתתי לכם אחד מהם הוציא את הפת של סולת על השלחן ומפה היפה פרוסה עליו ואחד מהן הוציא את החטין בקופה ואגודה של פשתן עליהם אוי לה לאותה בושה ואוי לה לאותה חרפה איזה מהן חביב יותר הוי אומר זה שהוציא פת על השלחן ומפה יפה פרוסה עליו ועוד אמרתי לו בני אם אמצאך בתוך משנת חכמים תעשה דצריך בדאים ואמר לי הן אמרתי לו בני כשאתה יורד לפני התבה בשבת כמה אתה אומר ואמר לי שבעה ואמרתי לו בני ובשאר הימים כמה אתה אומר ואמר לי שמ"ע וכו' ואמרתי לו בני וכי יש לך אלו מהר סיני והלא אינן אלא משנת חכמים אלא כשנתן הקב"ה תורה לישראל לא נתנה להם אלא כחטין להוציא מהם סלת וכפשתן לארוג מהן בגד. בכלל ופרט ופרט וכלל וכו' (תנדא"ו פ"ב): ומסרה ליהושע. (דניאל ב) יהב חכמתא לחכימין זה משה רבינו אבי החכמה ואבי התבונה, ומנדעא לידעי בינה זה יהושע (סוף סדר עולם):

אוצר

הדברים האלה וכתיב כי על פי הדברים האלה הא כיצד דברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם על פה ודברים שבעל פה אי אתה רשאי לאומרם בכתב. דבי רבי ישמעאל תנא אלה אתה כותב ואי אתה כותב הלכות. א"ר יוחנן לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל דברים שבעל פה שנאמר כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל: (ירושלמי פאה פ"ב) אכתב לו רובי תורתי כמו זר נחשבו א"ר אבין אלולי כתבתי לך רובי תורתי לא כמו זר נחשבו מה בינו לעו"א אלו מוציאין ספריהן ואלו מוציאין ספריהן אלו מוציאין דפתריהן ואלו מוציאין דפתריהן. ר' חגי בש"ר שמואל בר נחמן נאמרו דברים בפה ונאמרו דברים בכתב ואין אנו יודעים איזה מהן חביב אלא מן מה דכתיב כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל הדא אמרה אותן שבפה חביבין. רבי יוחנן ורבי יודן בי ר"ש חד אמר אם שימרת מה שבפה ושימרת מה שבכתב אני כורת אתך ברית ואם לאו איני כורת אתך ברית. ותרנא אמר אם שימרת מה שבפה וקיימת מה שבכתב אתה מקבל שכר ואם לאו אין אתה מקבל שכר: (שבת ל) ת"ר מעשה בכותי אחד שבא לפני שמאי אמר ליה כמה תורות יש לכם א"ל שתים תורה שבכתב ותורה שבעל פה[א]. א"ל שבכתב אני מאמינך ושבעל פה איני מאמינך גיירני על מנת שתלמדני תורה שבכתב גער בו והוציאו בנזיפה. בא לפני הלל גייריה יומא קמא א"ל א"ב ג"ד למחר אפיך ליה. א"ל והא אתמול לא אמרת לי הכי. א"ל לאו עלי דידי קא סמכת דעל פה נמי סמוך עלי: (חגיגה ג) פתח ר' יהושע ודרש [כ]דברי חכמים כדרבונות וכמשמרות נטועים בעלי אסופות נתנו מרועה אחד למה נמשלו ד"ת לדרבונות לומר לך מה דרבן זה מכוון את הפרה לתלמיה להביא חיים לעולם אף דברי תורה מכוונים לב לומדיהם מדרכי מיתה לדרכי חיים. אי מה דרבן זה מטלטל אף דברי תורה מטלטלין תלמוד לומר וכמשמרות. אי מה מסמר זה חסר ולא יתר אף ד"ת חסרים ולא יתרים ת"ל נטועים מה נטיעה זו פרה ורבה אף ד"ת פרים ורבים. בעלי אסופות אלו ת"ח שיושבין אסופות אסופות ועוסקין בתורה הללו מטמאים והללו מטהרים הללו אוסרין והללו מתירין הללו פוסלין והללו מכשירין שמא יאמר אדם היאך אני למד תורה מעתה ת"ל כולם נתנו מרועה אחד כולן אל אחד נתנן פרנס אחד אמרן מפי אדון כל המעשים ברוך הוא שנאמר [ל]וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר. אף אתה עשה אזנך כאפרכסת וקנה לך לב מבין לשמוע דברי המטהרין ודברי המטמאין דברי האוסרין ודברי המתירין דברי הפוסלין ודברי המכשירין: (עירובין יג) א"ר אבא אמר שמואל שלש שנים נחלקו ב"ש וב"ה הללו אומרים הלכה כמותנו והללו אומרים הלכה כמותנו יצאה ב"ק אמרה אלו ואלו דברי אלהים חיים הן[ב] והלכה כדברי ב"ה: (ירושלמי סנהדרין פ"ד) א"ר ינאי אילו נתנה התורה חתוכה לא היתה לרגל עמידה מ"ט וידבר ה' אל משה אמר לפניו רבש"ע הודיענו היאך היא הלכה אמר ליה [מ]אחרי רבים להטות רבו המזכין זכו רבו המחייבים חייבו כדי שתהא התורה נדרשת[ג] מ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור מנין ודגל"ו וכן הוא אומר [נ]אמרות ה' אמרות טהורות כסף צרוף בעליל לארץ מזוקק שבעתים ואומר [ס]מישרים אהבוך: (ר"ה כא) כתיב אמרות ה' אמרות טהורות כסף צרוף בעליל לארץ מזוקק שבעתים. רב ושמואל אמרי חמשים שערי בינה נבראו בעולם וכולם ניתנו למשה (בסיני) חסר אחת שנאמר [ע]ותחסרהו מעט מאלהים:

וכתיב כי על פי הדברים האלה. אלמא לא נכתבה: דברים. שאמרתי לך בכתב אי אתה רשאי לאמרם לישראל על פה: ודברים שבעפ"ה אי אתה רשאי לכתבן. מכאן אתה למד שהתלמוד לא ניתן ליכתב אלא מפני שהתורה משתכחת: מה בינו לאומות. שיש להם ג"כ ספרי דתות אבל השתא נוספים אנחנו עליהם בתורה שבע"פ. וה"מ פירש שע"י שיפלמו בישראל ימלוה מהם כדאיתא (בשמות רבה פמ"ז): כי על פי. היינו דברים שבע"פ: ושמרת מה שבכתב. דריש בעל פה מן על פי ומן הדברים האלה דריש תורה שבכתב: הוציאו בנזיפה. דאמר הבא לקבל דברי תורה חוץ מדבר אחד וכן גר הבא להתגייר וקבל עליו ד"ת חוץ מדבר אחד אין מקבלין אותו: גייריה. סמך על חכמתו שסופו שירגילנו לקבל עליו דלא דמיא הא לחוץ מדבר אחד שלא היה כופר בתורה שבעל פה אלא שלא היה מאמין שהיא מפי הגבורה והלל סומכא בתר שילמדנו יסמוך עליו: אפיך ליה. כגון תשר"ק: לאו עלי קא סמכת. מנין אתה יודע שזה אל"ף וזה בי"ת אלא שלמדתיך וסמכת עלי דעל פה נמי סמוך על דברי: לתלמיה. שורות המענה: מה מסמר זה. כשנועצין אותו בכותל הוא מחברו יכול אף זה כן ת"ל נטועים כנטיעים שדרכם לפרות ולרבות: פוסלין ומכשירין. שייך לענין פסול עדות ופסול כהונה: כולן אל אחד אמרן. אין לך אחד בשני המחלוקת מביא ראיה מתורת אלוה אחר אלא מתורתו של הקב"ה: פרנס אחד אמרן. אין לך מביא ראיה מדברי נביא הבא לחלוק על משה רבינו: עשה אזנך כאפרכסת. מאחר שכולן לשם שמים עשה אזן שומעת ולמוד ודע דברי כולן וכשתדע להבחין איזה יכשר קבע הלכה כמותו: אפרכסת. פרימוז"א שעל הרחים: התוכה. בפסק הלכה בלא נשיא דעת לכאן ולכאן: לא היתה לרגל עמידה. לא היה קיום לעולם דהתורה צריך שתהיה נדרשת פנים לכאן ולכאן וכדלקמיה ואלו ואלו דברי אלהים חיים הן. ומפסיקתא פ"א דעשה"ד משמע דה"פ לא היתה לרגל עמידה שלא היה התורה יכול להורות מחמת הספיקות והכרות הנוטות לכאן ולכאן אבל עתה אם טימא יש מטמאין כיוצא בו ואם טיהר יש מטהרין כיוצא בו: מה נעשה וידבר ה' אל משה. ואמר לו כל הדינים התלוים בכל פרשה ופרשה והדרשות הנוטות לכאן ולכאן: הודיעני האיך ההלכה. שלא יהיה בה ספק וא"ל זה אי אפשר אלא אחרי רבים להטות וכו' מפני שהתורה צריך שתהא נדרשת במ"ט פנים לכאן ולכאן ואם אני מגלה לך ההלכה שוב לא תהיה נדרשת בהרבה פנים: מזוקק שבעתים. שבעה פעמים שבעה: ואומר מישרים אהבוך. עיקר אהבת התורה לעשות לה מישרים ע"י דעות הנוטים לכאן ולכאן ואח"כ מישרים. אותה ע"פ כתוב: מזוקק שבעתים. (שאדם יכול לדרוש כל דבר ודבר במ"ט עניינים) ז' שביעיות והם המפיס הסר. אחת שנמסרו לו. למשה (בסיני) למדע שחמשים נבראו שהרי מעט נחסר מאלהים:

שבאותו

ומסרה ליהושע (אדר"נ פ"א) שנאמר [פ]ונתתה מהודך עליו למען ישמעו כל עדת בני ישראל: (ב"ב עה) ונתתה מהודך עליו ולא כל הודך זקנים שבאותו

תורה אור כ קהלת יב: ל שמות כ: מ שם כג: נ תהלים יב: ס שה"ש ד: ע תהלים יב: פ במדבר כז:

ה וקבל עלי מן הזקנים ומפנחס. ושמואל קבל מעלי ובית דינו, ודוד קבל משמואל ובית דינו, ואחיה השילוני מיוצאי מצרים היה ולוי היה ושמע ממשה והיה קטן בימי משה והוא קבל מדוד ובית דינו. ואליהו קבל מאחיה השילוני ובית דינו. ואלישע קבל מאליהו ובית דינו. ויהוידע הכהן קבל מאלישע ובית דינו. וזכריה קבל מיהוידע ובית דינו. והושע קבל מזכריה ובית דינו. ועמוס קבל מהושע ובית דינו. וישעיה קבל מעמוס ובית דינו. ומיכה קבל מישעיה ובית דינו. ויואל קבל ממיכה ובית דינו. ונחום קבל מיואל ובית דינו. וחבקוק קבל מנחום ובית דינו. וצפניה קבל מחבקוק ובית

א] עי' בספרי ברכה פי' שנ"א והוכחך לישראל שאל אחד את ר"ג כמה תורות ניתנו לישראל א"ל שתים אחד בכתב ואחד בע"פ: ב] עי' (גיטין ו') הי"א זכור מלא כו א"ל אלו ואלו דא"ח. (וביבמות כ"ג) שניהם לא נתכוונו אלא לדבר אחד: ג] עי' (עירובין י"ג) תלמיד אחד היה לר"מ כו', ובירושלמי (סנהדרין פ"ד) ההוא תלמידא קטוע מסורת דכיא טיב:

שבאותו הדור. שראו משה ויהושע: חמה כחו של משה. נצטער על שהיה גדול כמותו: ודקדוקי סופרים. כגון דאמרינן ט"ו נשים פוטרות צרותיהן י"ג דברים נאמרו בנבלת עוף טהור מנאום יחד שלא ישתכחו והותם שלא מנאום יחד כאילו נשכחו בימי אבלו של משה: וילכדה עתניאל. לקרית ספר ומאי קרית ספר הלכות: כל כך חביבין וכו'. לא ימוש הכתיב שלא תשתכח תורה הימנו: ואשלח אליכם וגו'. וליפא דהאי קרא כי אם את הדבר הזה צויתי אותם לאמר שמעו בקולי וגו' למן היום אשר יצאו אבותיכם מארץ מצרים עד היום הזה ואשלח אליכם ומוכח מהאי קרא דנביאים היו קרובים לזקנים לקבל מהם שאפילו תיכף ליציאת מצרים היו להם נביאים: ולא הותירו חוץ ממקרא מגילה. וא"ת נר חנוכה כבר פסקו הנביאים אבל בימי מרדכי היו חגי זכריה ומלאכי: שהוצרכה לדורות: ללמוד ממנו תשובה או הוראה וכל הנך מ"ח הוצרכו ובה"ג הם מנויים ורובן יש ללמוד מסדר עולם כו': כדרור נאות. כמרגלית יפה ויקרה: ככדור הזה. שמשחקות בו הבנות ומקבלות זו מזו וביד כל אחת היא כולה כמות שהיא כך קבלו התורה כולה מדור לדור כמו שלמד משה מפי הגבורה: האל הגדול הגבור והנורא. אמרו באותה תפלה כמו שכתוב בספר עזרא משה אמר האל הגדול הגבור והנורא אשר לא ישא פנים וגו': עו"א מרקדים בהיכלו. שראה ברי נבוכדנצר נכנסו להיכל ומריעים בו בכל רצונם: לא אמר נורא. בפרשת חנמאל כתיב עושה חסד לאלפים ומשלם עון אבות אל חיק בניהם אחריהם האל הגדול הגבור ה' צבאות שמו: דניאל לא אמר גבור. בתפלתו בספרו: עו"א משעבדין בבניו. זה שבעים שנה: זה גבורתו. שכובש יצרו כל השנים הללו שנשתעבדו בהם ומאריך אפו על הגזרות שגוזרים על בניו: ואלו הן נוראותיו שאלמלא מוראו וכו'. מן יום החורבן אתה למד נוראותיו שכל האומות נאספו להשמידם ונתקיימו מהן: ורבנן. ירמיה ודניאל: שהוא אמת. מסכים על האמת ושונא את השקר: מתונים. רגילין בהמתנה כדי לעיין בדין יפה קודם שתחתכוהו: במעלות. בחזקה במרוצה: אם ברור לך הדין כבקר. שהוא מאיר: אמרהו. והכי משמע דינו לבוקר משפט הוציאו לאור משפט: צדק ילין בה. רגילים היו מתחלה להלין את הדין כדי לצדקו ועתה כשאינן

שבאותו הדור אמרו פני משה כפני חמה פני יהושע כפני לבנה אוי לה לאותה בושה אוי לה לאותה כלמה: (תמורה טו) א"ר יהודה אמר רב בשעה שנפטר משה רבינו לגן עדן א"ל ליהושע שאל ממני כל ספקות שיש לך א"ל רבי כלום הנחתיך שעה אחת והלכתי למקום אחר לא כך כתבת בי ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל מיד תשש כחו של (משה) יהושע ונשתכחו ממנו שלש מאות הלכות ונולדו לו ת"ש ספקות כו'. במתניתא תנא אלף ות"ש ק"ו גזרות שוות ודקדוקי סופרים נשתכחו בימי אבלו של משה א"ר אבהו אע"פ כן החזירן עתניאל בן קנז מתוך פלפולו שנאמר [צ]וילכדה עתניאל בן קנז אחי כלב ויתן לו את עכסה בתו לאשה: (מנחות כ"ט) א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן פסוק זה [ק]לא ימוש ספר התורה הזה מפיך לא מצוה ולא חובה אלא ברכה ראה הקב"ה את יהושע שדברי תורה חביבין עליו ביותר שנאמר [ר]ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל א"ל הקב"ה יהושע כל כך חביבין עליך דברי תורה לא ימוש ספר התורה הזה מפיך: (ירושלמי פאה פ"א) רבי יוחנן בש"ר בניה [ש]כאשר צוה ה' את משה עבדו וכן צוה משה את יהושע וכן עשה יהושע לא הסיר דבר מכל אשר צוה אותו משה אין כתיב כאן אלא את אשר צוה ה' את משה אפילו דברים שלא שמע מפי משה רבו הסכימה דעתו כמו שנאמר למשה בסיני: ויהושע לזקנים: (אדר"נ פ"א) שנאמר [ת]ויעבדו העם את ה' כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע וגו':

וזקנים לנביאים: שנאמר [א]ואשלח אליכם את כל עבדי הנביאים יום השכם ושלוח: (מגילה יד) תנו רבנן מ"ח נביאים וז' נביאות שנתנבאו להם לישראל לא פחתו ולא הותירו על מה שכתוב בתורה אפילו אות אחת חוץ ממקרא מגלה כו'. והו ליכא והכתיב [ב]ויהי איש אחד מן הרמתים צופים אחד ממאתים צופים שנתנבאו לישראל אין אתנבויי טובא אתנבו כדתניא הרבה נביאים נתנבאו להם לישראל כפלים כיוצאי מצרים אלא מידו נבואה שהוצרכה לדורות נכתבה שלא הוצרכה לדורות לא נכתבה: (ירושלמי סנהדרין פ"ה) [ג]דברי חכמים כדרבונות אמר רב הונא כדרור נאות תמן קריין למרגליתא דירה. דבר אחר כדרבונות ככדור הזה בין הבנות מה הכדור הזה מקלטת מיד ליד וסופה לנוח ביד אחד כך משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה: (יומא סט) א"ר יהושע בן לוי למה נקרא שמם אנשי כנסת הגדולה שהחזירו את העטרה ליושנה, אתא משה אמר [ד]האל הגדול הגבור והנורא, אתא ירמיה אמר עו"א מרקדין בהיכלו איה נוראותיו לא אמר נורא, אתא דניאל ואמר עו"א משתעבדין בבניו איה גבורותיו לא אמר גבור, אתו אנשי כנסת הגדולה ואמרו אדרבא זו היא גבורתו. זו היא גבורתו שכובש את כעסו ונותן ארך אפים לרשעים. ואלו הן נוראותיו שאלמלא נוראותיו אומה אחת היאך יכולה להתקיים בין שבעים אומות. ורבנן היכי סמכי ברעתייהו ועקרי מה דאמר משה א"ר אלעזר יודעים בהקב"ה שאמיתי הוא לפיכך לא כזבו לו: הוו מתונים בדין[א]: (סנהדרין ז) דרש בר קפרא מנא הא מילתא דאמור רבנן הוו מתונים בדין[א] דכתיב [ה]ולא תעלה במעלות וסמיך ליה ואלה המשפטים: (שם) דרש רבי יאשיה ואי תימא רב נחמן בר יצחק מאי דכתיב [ו]בית דוד כה אמר ה' דינו לבקר משפט והצילו גזול מיד עושק וכי בבקר דנין וכל היום אין דנין אלא אם ברור לך הדבר כבקר אמרהו ואם לאו אל תאמרהו. רבי חייא בר אבא א"ר יונתן מהכא [ז]אמור לחכמה אחותי את אם ברור לך הדבר כאחותך שהיא אסורה לך אמרהו ואם לאו אל תאמרהו: (סנהדרין לה) דיני ממונות גומרין בו ביום בין לזכות בין לחובה. דיני נפשות גומרין בו ביום לזכות וביום שלאחריו לחובה, מנא הני מילי אמר רבי חנינא דאמר קרא [ח]מלאתי משפט צדק ילין בה ועתה מרצחים. ורבא אמר מהכא אשרו

אוצר נחמד ושמן בנוה חכם זה משה. וכסיל אדם יבלענו זה יהושע שלא היה בן תורה והיו ישראל קורין אותו כסיל ובשביל שהיה משרת משה זכה לירושתו שהיה מכבדו ופורס הסדין על הספסל ויושב תחת רגליו לפיכך אמר הקב"ה איני מקפח שכרך ועליו נאמר נוצר תאנה יאכל פריה (ילקוט משלי כ"א):

א"ל הקב"ה משה אתה יודע הרבה שרתך יהושע והרבה חלק לך כבוד והוא היה משכים ומעריב בבית הועד שלך לסדר הספסלין ופורס את המחצלאות הוא יטול שכרותך (ילקוט פנחס רמז תשע"ו):

הולך את חכמים יחכם זה יהושע שנדבק למשה שנאמר ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו ומה כתיב כאשר הייתי עם משה אהיה עמך (ילקוט ואתחנן תתכ"ד):

נוצר תאנה זה יהושע שנאמר ויהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל. יאכל פריה שנאמר קח לך את יהושע ואומר ויאמר ה' אל יהושע (ילקוט יהושע רמז ג):

חביבין עליך ד"ת. אמר רשב"י ספר משנה תורה הוא סגנון (דגלו) של יהושע בשעה שנגלה עליו הקב"ה מצאו יושב וספר משנה תורה בידו א"ל חזק יהושע אמץ יהושע לא ימוש ספר התורה הזה מפיך נטלו והראה אותו לגלגל חמה אמר לו כשם שלא דממתי מזה אף אתה דום מלפני מיד וידום השמש וירח עמד (ב"ר פרשה ו'):

והלא דברים ק"ו ומה יהושע דכתיב ביה ויהושע בן נון מלא רוח חכמה נאמר לא ימוש שאר בני אדם עאכ"ו (ספרי פנחס פי' קמ"א):

הוו מתונים בדין. מלך במשפט יעמיד ארץ זה הקב"ה כשבא ליתן תורה לישראל פתח במשפט מה כתיב שם שם לו חק ומשפט וכאן למד משה את המשפטים שנאמר ואלה המשפטים, וש"ה מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל אמר הקב"ה למשה נתת להם את התורה תן להם את המשפטים (ילקוט ר"פ משפטים):

הוו מתונים. כתיב ואצוה את שופטיכם אמרתי להם הוו מתונים בדין שאם בא דין לפניכם פעם ושתים ושלש אל תאמרו כבר בא דין זה לפני ושניתיו ושלשתיו אלא הוו מתונים בדין (ספרי דברים פ"א):

גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיהו. אריב"ל מפני מה זכו אנשי חזקיהו לאריכות ימים מפני שהיו מתונים בדין

תורה אור צ שופטים א: ק יהושע א: ר שמות לג: ש יהושע א: ת שופטים ב: א ירמיה ז: ב שמואל א א: ג קהלת יב: ד דברים י: ה שמות כא: ו ירמיה כא: ז משלי ז: ח ישעיה א:

דינו. וירמיה קבל מצפניה ובית דינו. וברוך בן נריה קבל מירמיה ובית דינו. ועזרא ובית דינו קבלו מברוך בן נריה ובית דינו. בית דינו של עזרא הם הנקראים אנשי כנסת הגדולה והם חגי זכריה ומלאכי דניאל וחנניה ומישאל ועזריה ונחמיה בן חכליה ומרדכי בלשן וזרובבל והרבה חכמים עמהם תשלום מאה ועשרים. זקנים. האחרון מהם הוא שמעון הצדיק והוא היה מכלל המאה ועשרים. וקבל תורה שבעל פה מכולם והוא היה כהן גדול אחר עזרא (שם בהקדמת הרמב"ם):

א הגם לבו בהוראה וקופץ ותותך את הדין קודם שיחקרנו בינו לבין עצמו עד שיהא ברור לו כשמש הרי זה שוטה רשע וגס רוח כך צוו חכמים הוו מתונים בדין וכן איוב אומר וריב לא ידעתי אחקרהו (שם סל' סנהדרין פ"כ ה"ו):

א] עי' לקמן מע"ז פיס' והסתלק מן הספק, וכס"ד מ"ע פיס' הגס לבו בהוראה, ובפ"ע מ' י"א פיס' עוות הדין:

בלין ומיושבים בדין שנאמר תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אפניו. א"ר חמא בר חנינא מת"ל גם אלה אלא שהיו מתונים בדין ומיישבין את הדין שכל מי שמקפיד סופו לשכוח את דבריו שכן מצינו במשה על שהקפיד לשעה שכח את דבריו והלא דברים ק"ו ומה משה אבי החכמה אבי הנבואה על שהקפיד לשעה שכח את דבריו והושיב אלעזר הכהן תחתיו שאר בני אדם עאכ"ו (מדרש משלי פ' כ"א):
והעמידו תלמידים הרבה. כנוהג שבעולם אלף בני אדם נכנסין למקרא יוצא מהן מאה, למשנה יוצאין מהן עשרה, לתלמוד יוצא מהן אחד להוראה הה"ד אדם אחד מאלף מצאתי (קהלת רבה פ"ז):
ושננתם לבניך. אלו תלמידיך וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמידים קרויים בנים שנאמר ויצאו בני הנביאים וכי בני הנביאים היו והלא תלמידים היו אלא מכאן לתלמידים שהם קרויים בנים. וכן אתה מוצא בחזקיהו מלך יהודה שלימד כל התורה כלה לישראל וקראם בנים שנאמר בני עתה אל תשלו. וכשם שהתלמידים קרויים בנים כך הרב קרוי אב שנאמר ואלישע רואה והוא מצעק אבי אבי רכב ישראל ופרשיו (ספרי ואתחנן פיסקא ל"ד):
הלא פרוס לרעב לחמך אין רעב אלא הרעב מן ד"ת ואין לחם אלא ד"ת שנאמר הנה ימים באים נאם אדני ה' והשלחתי רעב בארץ לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמוע את דברי ה' וגו'. מכאן אמרו אם יש אדם שהוא מבין בד"ת יפרנס מתורתו ג"כ לאחרים כדי שתרבה חכמתו לו ומוסיפין לו עליה. וכל העושה כן אינו נמנע מן הטובה העתידה לבא לימות בן דוד. ועליו הכתוב אומר

[ט]אשרו חמוץ אשרו דיין שמחמץ את דינו. ואירך אשרו חבוץ ולא חומץ: והעמידו תלמידים הרבה[א]: (אדר"נ פ"ב) בית שמאי אומרים אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם ועניו ובן אבות. ובית הלל אומרים לכל אדם ישנה שהרבה פושעים היו בהם בישראל ונתקרבו לת"ת ויצאו מהם צדיקים חסידים וכשרים: (ברכות כח) תנא אותו היום סלקוהו לשומר הפתח ונתנה רשות לתלמידים ליכנס שהיה רבן גמליאל מכריז ואומר כל תלמיד חכם שאין תוכו כברו אל יכנס לבית המדרש כו' ההוא יומא אתוספו כמה ספסלי בבהמ"ד[ב]: (יבמות סב) תניא רבי עקיבא אומר למד תורה בילדותו ילמוד תורה בזקנותו. היו לו תלמידים בילדותו יהיו לו תלמידים בזקנותו שנאמר [י]בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך כי אינך יודע אי זה יכשר הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים. אמרו י"ב אלף זוגים תלמידים היו לו לר' עקיבא מגבת ועד אנטיפרס וכלן מתו בפרק אחד מפני שלא נהגו כבוד זה בזה והיה העולם שמם עד שבא ר' עקיבא אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם ר' מאיר ור' יהודה ור' יוסי ור' שמעון ור' אלעזר בן שמוע והם הם העמידו תורה באותה שעה: (תענית ז) אמר רב נחמן בר יצחק למה נמשלו דברי תורה כעץ שנאמר [כ]עץ חיים היא למחזיקים בה לומר לך מה עץ קטן מדליק את הגדול אף ת"ח קטנים מחדדים את הגדולים והיינו דאמר רבי חנינא הרבה תורה למדתי מרבותי ומחברי יותר מרבותי ומתלמידי יותר מכולם: (סוכה מט) א"ר אלעזר מ"ד [ל]פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה וכי יש תורה של חסד ויש תורה שאינה של חסד אלא תורה לשמה זו היא תורה של חסד תורה שלא לשמה זו היא תורה שאינה של חסד א"ד תורה ללמדה זו היא תורה של חסד שלא ללמדה זו היא תורה שאינה של חסד: (ב"ק טז) ת"ר [מ]וכבוד עשו לו במותו זה חזקיה מלך יהודה שיצאו לפניו ל"ו אלף חלוצי כתף ד"ר יהודה. א"ל ר' נחמיה והלא גם לפני אחאב עשו כן אלא שהניחו ס"ת על מטתו ואמרו קיים זה מה שכתוב בזה. והאידנא נמי עבדינן הכי אפוקי מפקינן אנוחי לא מנחינן, ואבע"א אנוחי נמי מנחינן קיים לא אמרינן. אמר רבה בר בר חנה הוה אזילנא בהדיה דרבי יוחנן למשאל שמעתא כי הוה עאל לבית הכסא והוה בעינא מיניה מילתא לא פשיט לן עד דמשי ידיה ומנח תפילין ומברך והדר אמר לן אפילו קיים אמרינן ליבד לא אמרינן והאמר מר גדול ת"ת שהתלמוד מביא לידי מעשה לא קשיא הא למיגמר הא לאגמורי: (כתובות נ) [נ]הון ועושר בביתו וצדקתו עומדת לעד רב הונא ורב חסדא חד אמר זה הלומד תורה ומלמדה וחד אמר זה הכותב תורה נביאים וכתובים ומשאילן לאחרים: (ב"ב קטז) [ס]אשר אין חליפות למו ולא יראו אלהים ר' יוחנן ור' יהושע בן לוי חד אמר כל שאינו מניח בן וחד אמר כל מי שאינו מניח תלמיד תסתיים דר' יוחנן דאמר תלמיד דאמר ר' יוחנן דין גרמא דעשיראה ביר תסתיים: (ע"ז לה) דרש רב נחמן בר רב חסדא מ"ד [ע]לריח שמניך טובים למה ת"ח דומה לצלוחית של פליטון מגולה ריחה נודף מכוסה אין ריחה נודף ולא עוד אלא דברים שמכוסין ממנו מתגלין לו שנאמר [פ]על כן עלמות אהבוך קרי ביה עלומות אהבוך ולא עוד אלא שמלאך המות אוהבו שנאמר עלמות קרי ביה על מות אהבוך ולא עוד אלא שנוחל שני עולמים עוה"ז ועוה"ב שנאמר עלמות קרי ביה עולמות: (ר"ה כג) א"ר יוחנן כל הלומד תורה ואינו מלמדה דומה להדס במדבר דליכא דליתהני מיניה. איכא דאמרי א"ר יוחנן כל הלומד תורה ומלמדה במקום שאין תלמיד חכם דומה להדס במדבר דחביב: (סנהדרין לט) תניא היה ר"מ אומר הלומד תורה ואינו מלמדה זהו כי דבר ה' בזה: (תמורה טז) כיוצא בדבר אתה אומר [צ]רש ואיש תככים נפגשו מאיר עיני שניהם ה' בשעה שתלמיד הולך אצל הרב ואומר לו למדני תורה אם מלמדו תורה מאיר עיני שניהם ה' (ואם מלמדו הקב"ה מחכים לשניהם) ואם לאו עשיר ורש נפגשו עושה כלם ה' מי שעשאו חכם לזה עושה אותו טפש. טפש עושה אותו חכם זו משנת רבי נתן כו': (סנהדרין צא) אמר רב יהודה אמר רב כל המונע הלכה מפי תלמיד כאילו גוזלו מנחלת אבותיו שנאמר [ק]תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב מורשה היא לכל ישראל משׁשת ימי בראשית. אמר רב חנא בר ביזנא אמר ר"ש חסידא כל המונע הלכה מפי תלמיד אפילו עוברין שבמעי אמן מקללין אותו

כשאין שפין כן הרי הן כמרגליות: שמחמץ את דינו. שמשהה אותו ומלינו כדי להוציאו לאמתו: ואידך. מיבעי ליה להך דרשה דאמר בב"ק מנין שמזקקין לתובע תחלה כגון התובע את חברו לדין שהטהו ואינו משלם וזה טוענו תשכון היה לי בידך ונתקלקלה או אבדה מזקקין בית דין תחלה לתביעת התובע עד שיהא ממונו בידו ואחר כך מזקקין לדין המשכון: אשרו חמוץ. ההזיקו את הנגזל ולא את הגוזל: אותו היום. שמינוהו לראב"ע לנשיא: לערב. לעת זקנתו: אי זה יכשר. איזה זרע יהיה הגון ויצא שמים ומתקיים: מגבת ועד אנטיפרס. שם מקומות: תורה כעץ. דכתיב עץ חיים הוא למחזיקים בה כשמדליק את האור מצית את העצים הדקין תחלה: קטנים מחדדין. שמואלין כל שעה: זה חזקיה מלך יהודה. ליכנא דתלמודא הוא ולא לאשמועינן דזהו חזקיה דהאי קרא בחזקיה כתיב אלא אגב אורחיה דמפרש מאי כבוד עשו לו במותו נקט ואמר הכי: חלוצי כתף. כמו והלנה נעלו שקרעו בגדיהם עד שנראו כתפיהם: והאידנא: מפקינן ס"ת קמי גברא רבה: אנוחי. על מטתו לא מנחינן: כי הוה עייל לבית הכסא. כלומר זמנא חדא כי הוה עייל לבית הכסא אמר לן הכי קיים אמרינן לימד לא אמרינן ולימד אמרו לחזקיה והאידנא לא משום כבודו דחזקיה דלימד עדיף מקיים: מביא לידי מעשה. אלמא מעשה עדיף: למגמר. לעצמו, מעשה עדיף אבל לאגמורי לאחרים עדיף ממעשה הילכך לימד לא אמרינן: הון ועושר בביתו. שאין הממון כלה ואף עפ"כ לדקהו עומדת לעד: זה הלומד תורה ומלמדה. מתקיימת בו הרי הון ועושר בביתו וצדקתו עומדת לעד על שמרה ללמדה לתלמידים: זה הכותב כו'. הספרים קיימים לו שאינם כלים ולדקתו עומדת לעד: חליפות. חליפין ממלא מקומו: דין גרמא דעשיראה ביר. נפא אלו בן של אחד מבניו ובו היה מנהם למרי נפש אבלים שהשן של מת אינו טמא דתנן (באהלות פ"ג) כל שבמת טמא חוץ מן השינים והשער והצפורן ובשעת חבורן הכל טמא וכיון דרבי יוחנן לא הניח בן אם איתא דס"ל דמי שלא הניח בן נקרא לא ירא אלהים לא היה אומר לבריות דין גרמא דעשיראה ביר דאמרינן בעלמא הניף אינש מאן דמפרסם חטאיה דכתיב אשרי נשוי פשע כסוי חטאה: מגולה ריחה נודף. והיינו דכתיב שמן תורק שמך כשמגלין אותה ומריקין שמנה כלומר כשאתה מלמד תורה לתלמידים אז יצא לך שם: מתגלין לו. מעצמן בלא טורח כשהוא מלמדה: כיוצא בדבר אתה אומר. שכל המוסר עצמו לחזור אחר תורה ממלאין לו משאלותיו: תככים. בינוני שאינו חכם גמור: מאיר עיני שניהם. שאף הרב צריך עדיין לימוד ומלמדו הקב"ה: עושה שניהם. עכשיו הוא מתחיל לעשותם חדשים לזה חכם ולזה טפש: המונע הלכה. מללמדו: מששת ימי בראשית. דכתיב בראשית ברא בשביל התורה שהיא ראשית וישראל נקראו ראשית תבואתה שעתידין להנחילה ברא

א כשם שחייב אדם ללמד את בנו כך חייב ללמד את בן בנו שנאמר והודעתם לבניך ולבני בניך ולא בנו ובן בנו בלבד אלא מצוה על כל חכם וחכם מישראל ללמד את כל התלמידים אע"פ שאינן בניו שנאמר ושננתם לבניך מפי השמועה למדו בניך אלו תלמידיך שהתלמידים קרויין בנים שנאמר ויצאו בני הנביאים א"כ למה נצטוה על בנו ועל בן בנו להקדים בנו לבן בנו ובן בנו לבן חברו (שם הלכות ת"ת פ"א): התלמידים מוסיפין חכמת הרב ומרחיבין לבו. אמרו חכמים הרבה חכמה למדתי מרבותי ויותר מחברי ומתלמידי יותר מכולם וכשם שעץ קטן מדליק את הגדול כך תלמיד קטן מחדד הרב עד שיוציא ממנו בשאלותיו חכמה מפוארה (שם פ"ה):

א] ע"ל מ"ב ביסקא ומקרבן להורם ונפ"ב מ"ה פיסקא מרבה ישיבה ונפיד מ"ו הלומד על מנת ללמד; ב] עי' ברכות ע"ז, ובתמורה ע"ז;

אותו שנאמר [ר]מונע בר יקבוהו לאום ואין לאום אלא עוברין שנאמר [ש]ולאם מלאם יאמץ ואין קב אלא קללה שנאמר מה אקב לא קבה אל ואין בר אלא תורה שנאמר [ת]נשקו בר פן יאנף, עולא בר ישמעאל אומר מנקבין אותו ככברה כתיב הכא יקבוהו לאום וכתיב התם [א]ויקוב חור בדלתו ואמר אביי כי אוכלא דקצרי ואם למדו מה שכרו אמר רבא אמר רב ששת זוכה לברכות כיוסף שנאמר [ב]וברכה לראש משביר ואין משביר אלא יוסף שנאמר [ג]ויוסף הוא השליט על הארץ הוא המשביר לכל עם הארץ. אמר רב ששת כל המלמד תורה בעוה"ז זוכה ומלמדה לעוה"ב שנאמר [ד]ומרוה גם הוא יורא: (תענית ז) רבא רמי כתיב [ה]יערוף כמטר לקחי וכתיב תזל כטל אמרתי. אם תלמיד חכם הגון הוא כטל ואם לאו ערפהו כמטר. רבי חנינא בר פפא רמי כתיב [ו]לקראת צמא התיו מים וכתיב [ז]הוי כל צמא לכו למים אם תלמיד הגון הוא לקראת צמא התיו מים ואם לאו הוי כל צמא לכו למים. רבי חנינא בר חמא רמי כתיב [ח]יפוצו מעינותיך חוצה וכתיב [ט]יהיו לך לבדך אם תלמיד הגון הוא יפוצו מעינותיך חוצה ואם לאו יהיו לך לבדך: (חולין קל"ג) כתיב [י]מעדה בגד ביום קרה חומץ על נתר ושר בשירים על לב רע פשטיה דקרא במאי כתיב בשונה לתלמיד שאינו הגון דאמר רב יהודה אמר רב כל השונה לתלמיד שאינו הגון נופל בגיהנם שנאמר [כ]כל חשך טמון לצפוניו תאכלהו אש לא נופח ירע שריד באהלו ואין שריד אלא תלמיד חכם שנאמר [ל]בשרידים אשר ה' קורא. א"ר זירא אמר רב כל השונה לתלמיד שאינו הגון[א]] כזורק אבן למרקולים שנאמר [מ]כצרור אבן במרגמה כן נותן לכסיל כבוד ואין כבוד אלא תורה שנאמר [נ]כבוד חכמים ינחלו ותמימים ינחלו טוב: (מכות י) תנא תלמיד שגלה מגלין רבו עמו דכתיב [ס]ונס אל אחת מן הערים האל וחי עביד ליה מידי דתיהוי ליה חיותא אמר רבי זירא מכאן שלא ישנה אדם לתלמיד שאינו הגון[ד]:

ועשו סיג לתורה[ב]]: (יבמות כ"א) אמר רבא רמז לשניות מן התורה מנין שנאמר [ע]כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם האל קשות מכלל דאיכא רכות ומאי ניניהו שניות ומאי משמע דהאי אל לישנא דקשה היא דכתיב [פ]ואת אילי הארץ לקח. רב יהודה אמר מהכא [צ]ואזן וחקר תקן משלים הרבה. אמר עולא א"ר אלעזר קודם שבא שלמה היתה תורה דומה לכפיפה שאין לה אזנים עד שבא שלמה ועשה לה אזנים, רבי אושעיא אמר מהכא [ק]פרעהו אל תעבר בו שטה מעליו ועבור. אמר רב אשי משל דרבי אושעיא למה הדבר דומה לאדם משמר פרדס משמרו מבחוץ כולו משתמר מבפנים שלפניו משתמר שלאחריו אינו משתמר והא דרב אשי בדותא היא התם שלפניו מיהו משתמר הכא אי לאו שניות פגע בערוה נופא[ג]]. רב כהנא אמר מהכא [ר]ושמרתם את משמרתי עשו משמרת למשמרתי א"ל אביי לרב יוסף הא דאורייתא היא דאורייתא ופרשו רבנן כל התורה נמי פרשו רבנן מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא: (שם כ) איסור קדושה שניות מדברי סופרים ואמאי קרי ליה איסור קדושה אמר אביי כל המקיים דברי חכמים נקרא קדוש א"ל רבא וכל שאינו מקיים דברי חכמים קדוש הוא דלא מקרי רשע נמי לא מקרי אלא אמר רבא קדש עצמך במותר לך: (ע"ז טז) ת"ר [ש]הרחק מעליה דרכך ואל תקרב אל פתח ביתה הרחק מעליה דרכך זו מינות. ואל תקרב אל פתח ביתה זו זונה, ועד כמה אמר רב חסדא עד ארבע אמות. ופליגא דרבי פדת דאמר ר' פדת לא אסרה תורה אלא קריבה של גלוי עריות בלבד שנאמר [ת]איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו לגלות ערוה. עולא כי הוה אתי מבי רב הוו מנשק להו לאחתיה אבי ידייהו ואמרי לה אבי חדייהו ופליגא דידיה אדידיה דאמר עולא שום קריבה בעלמא אסור משום לך לך אמרין לנזירא סחור סחור לכרמא לא תקרב: (שבת יד) אמר רב יהודה אמר שמואל בשעה שתקן שלמה עירובין ונטילת ידים יצאה בת קול ואמרה [א]בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני. [ב]חכם בני ושמח לבי ואשיבה חורפי דבר: (עירובין כ"א) דרש רבא

ברא אלהים את השמים וגו': בר. תורה: יקבוהו. מנקבים אותו לשון ויקוב חור בדלתו: דקצרי. כלי של כובסין שהוא מנוקב ומזלפין בו מים על הבגדים: ומרוה גם הוא יורה. מי שמרוה ומשביע תלמודו בדבר הלכה גם הוא יורה לעוה"ב. ל"א מרוה לשון מורה: כתיב תזל כטל. דמשמע נחת: ערפהו כמטר. הרגהו: התיו. משמע להוליך לו מים: וכתיב לכו למים. ילך הוא עצמו: אם ת"ח הגון. שרוצה ללמוד ממך מצוה לרב לילך אצלו במקומו: ואם לאו. ילך הוא אצל הרב: יפוצו מעינותיך חוצה. אם הגון הוא אמור לו סתרי תורה: ואם לאו. יהיו לך לבדך ואין לגלות לו: מעדה בגד ביום קרה. כמו שהלובש בגד בלוי בעת הקור וכמו שהחומץ מפסידו לנתר כן השונה לתלמיד רע. מעדה לשון בלוי ונרקב כמו כבגד עדים: ירע שריד באהלו. למי שירע שריד באהלו תלמיד רע: תאכלהו אש לא נופח. אש של גיהנם: כזורק אבן למרקולים. זו היא עבודתו כדאמרינן במסכת ע"ז: לתלמיד שאינו הגון. שלא יביאוהו עונותיו לידי הריגה בשוגג ויגלה דאמרינן לקמן שאינו מגלו אלא לרשעים: כי את כל התועבות האל. גבי עריות כתיב דמשמע כל התועבות הקשות: מכלל דיש רכות. וקלות מהן ואסורות: אזן. לשון אזנים בית אחיזה כדאמרינן בעירובין לימד דעת את העם דתגמרה בסימני טעמא ואסברה בדדמי גמר מילתא ממילתא והזהיר על דברי סופרים דכתיב ויותר מהמה בני הזהר, הזהר בדברי סופרים יותר מדברי תורה וגזר על השניות: אזנים של קופה. לאחוז בהן הקופה ומשתמרת שלא תפול הכי נמי על ידי שניות מתרחקין מן העריות: פרעהו. שגלהו לאיסור והוסיף עליו כדי שלא תעבור בו לשון גדול פרע: ושמרתם את משמרתי. גבי עריות כתיב: איסור קדושה. זה שייך על מה שנאמר במשנה כל שיש בו איסור קדושה חולצת ולא מתיבמת ופירשו בברייתא מאי איסור קדושה שניות וכו': קדש עצמך. לעמוד ולהזהר: אף במותר לך. להוסיף לך שניות המותרות על העריות כדי שלא תבוא לידי עריות האסורות מן התורה: ופליגא דר' פדת. הני ד' אמות דרב חסדא: אבי ידייהו. בזרועותיהן: אבי חדייהו. חזה דלך בני אדם כשיוצאין מבית הכנסת נושק הוא לאביו ולאמו או לגדול ממנו באצבעותיו או על פס ידו מפום כבוד: שלמה תקן וכו'. דכתיב אזן וחקר שעשה אזנים לתורה כלומר סיג והרחקה ככפיפה זו שנוטלין אותה באזנים ואין נוטעים בה: עירובין. אזנים להוצאות שבת שאסור להוציא מרשותו לרשות חברו ולאע"פ שבניהם רשות היחיד: הידים

ושם דרך אראנו בישע אלהים, דרך זו תורה שנאמר בכל הדרך אשר צוה ה' אלהיכם אתכם תלכו למען תחיון וטוב לכם וגו'. ואין ישע אלא בימות בן דוד שנאמר קרוב לצדקי יצא ישעי וגו'. אבל אם יש באדם ד"ת ואין מפרנס מתורתו לאחרים גורם רעה לעצמו שבסוף חכמת תורתו מתמעטת בידו. ואנ"ל שאין מוסיפין לו עליו. ועליו הכתוב אומר מונע בר יקבוהו לאום וברכה לראש משביר (אליהו רבה פרק כ"ז):

א"ר יצחק כל המעמיד תלמיד רשע סופו להתבזות ממנו שנאמר יוסר לץ לוקח לו קלון הוא דעתיה דר"י דאר"י כל המעמיד תלמיד רשע בא"י כאילו מעמיד לכשים ובח"ל מעמיד עבד (איכה רבתי פתיחתא ט"ו):

כל המעמיד תלמיד רשע סוף שעיניו כהות שנאמר ואחיהו לא יוכל לראות כי קמו עיניו משיבו שהעמיד את ירבעם תלמיד רשע (ב"ר פ' ס"ה):

ועשו סיג לתורה. ועשו סיג לדבריך כדרך שעשה הקב"ה סיג לדבריו ואדם הראשון עשה סיג לדבריו תורה עשתה סיג לדבריה. משה עשה סיג לדבריו ואף נביאים וכתובים וחכמים כלם עשו סיג לדבריהם איזה סיג שעשה הקב"ה לדבריו כו' (אדר"נ פ"א עש"ב):

כתיב מיין ושכר יזיר וחומץ מפני שכרות למה אסרה משרת ענבים שהוא לא ישתכר מהם וגם אסרה אכילת כל היוצא מן הגפן דברים שלא ישתכר מהם למה כך מכאן שחייב אדם להרחיק עצמו מן הכיעור ומן הדומה לכיעור ומן הדומה לדומה מכאן שעשתה תורה סייג לדבריה. כילד יעשה אדם סייג לדבריו כדרך שעשתה תורה סייג לדבריה הרי הוא אומר ואל אשה בנדת טמאתה לא תקרב. יכול יחבקנה וינשקנה וידבר עמה דברים בטלים תלמוד לומר לא תקרב. יכול תישן עמו בבגדיה על המטה ת"ל לא תקרב. יכול תרחץ את פניה ותכחול את עיניה ויטול הימנה את הכוס תלמוד לומר והדוה בנדתה כל ימים שהיא דוה תהא בנידוי מכאן אמרו כל המנבלת עצמה בימי נדתה רוח חכמים נוחה הימנה כל המתקשטת עצמה בימי נדתה אין רוח חכמים נוחה הימנה הרי הוא אומר איש איש אל כל שאר בשרו וגו'. מכאן אמרו אל יתיחד אדם עם כל הנשים

תורה אור ר משלי יא: ש בראשית כה: ת תהלים ב: א מלכים ב יב: ב משלי יא: ג בראשית מב: ד משלי יא: ה דברים לב: ו ישעיה כא: ז שם נה: ח משלי ה: ט שם: י שם כה: כ איוב כ: ל יואל ג: מ משלי כו: נ שם ג: ס דברים ד: ע ויקרא יח: פ יחזקאל יז: צ קהלת יב: ק משלי ד: ר ויקרא יח: ש משלי ה: ת ויקרא יח: א משלי כג: ב שם כז:

א) אין מלמדין תורה אלא לתלמיד הגון נאה במעשיו או לתם אבל אם היה הולך בדרך לא טובה מחזירין אותו למוטב ומנהיגין אותו בדרך ישרה ובודקין אותו ואחר כך מכניסין אותו לבית המדרש ומלמדין אותו (שם רפ"ד):

א] עי' (ברכות כ"ח) שלא יהיה בינינו כן או תלמיד שמקדית הכסילו ברבים: ב] ע"ל פ"ב מט"ו סי' וכל דבריהם כגחלי אש: ג] עי' (שבת קנ"ג) גו כיוב גדשו כאש: ד] עי' (כ"מ פ"ח) מפני מה חרבו חנות של בית קיני כו' מפני שהעמידו דבריהם על דין תורה כו' ובירוש' מה שאסור מד"ת מצאו לו סוהר מן התורה. ועיש דל"א חרבה ירושלים אלא שהעמידו דיניהם על דית ולא עבדו לפנים משורת הדין:

הנשים כשנדק אפילו עם אחותו ואפילו עם בתו ועם חמותו מפני טענת הבריות . לא יספר עם אשה בשוק אפילו עם אשתו ואין צריך לומר עם אשה אחרת מפני טענת הבריות . כאן נאמר אצל שאר בשר לא תקרבו ולהלן הוא אומר לא תקרבו לדבר המביא לדבר עבירה לא תקרבו . הרחק מן הכיעור ומן הדומה לכיעור שכך אמרו חכמים הרחק מחטא הקל שמא יביאך לידי חמור הוי רץ למצוה קלה שתביאך לחמורה (רבה נשא פ"י) :

כל כהאכלין ליום אחד מצותן עד שיעלה עמוד השחר ומפני מה אמרו עד חצות כדי להרחיק את האדם מן העבירה ולעשות סיג לתורה ולקיים דברי אנשי כנה"ג שהיו אומרים ועשו סיג לתורה (מכילתא בא פרשה ו') :

על ג"ד העולם עומד . רב הונא בשם ר' אחא עוברי הים פרשו אותו כחית בחסדך זו ג"ח, נהלת בעזך זו תורה עדיין היה העולם מתמוטט ומימתי נתבסס כשבאו אל נוה קדשך (ילקוט בשלח רנ"א) :

על התורה מנין דכתיב אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי וכתוב אחד אומר לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה (פרקי ר"א פט"ז) :

על התורה כיצד הרי הוא אומר חסד חפצתי ולא זבח ודעת אלהים מעולות מכאן לעולה שהיא חביבה מזבחים מפני שהעולה כולה כליל לאישים שנאמר והקטיר הכהן את הכל המזבחה ובמקום אחר הוא אומר ויקח שמואל טלה חלב אחד ויעלה עולה כליל לה' ות"ת חביבה לפני המקום מעולות לפי שאם אדם למד תורה יודע דעתו של מקום שנאמר אז תבין יראת ה' ודעת אלהים תמצא מכאן לחכם שיושב ודורש בקהל שמעלה עליו הכתוב כאילו הקריב חלב ודם לגבי מזבח (אדר"נ רפ"ד) :
אלא

רבא מ"ר [ז]חדשים גם ישנים דודי צפנתי לך אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע הרבה גזרות גזרתי על עצמי יותר ממה שגזרת עלי וקימתים . א"ל רב חסדא לההוא מרבנן דהוה מסדר אגדתא . קמיה מי שמיע לך חדשים גם ישנים דודי צפנתי לך מאי היא א"ל אלו מצות קלות ומצות חמורות א"ל וכי תורה פעמים פעמים נתנה אלא הללו דברי תורה והללו דברי סופרים. דרש רבא מאי דכתיב [ז]ויותר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה אין קץ. בני הזהר בדברי סופרים יותר מדברי תורה שדברי תורה יש בהן עשה ולא תעשה ודברי סופרים כל העובר על דברי סופרים חייב מיתה (לשמים) שמא תאמר אם יש בהן ממש מפני מה לא נכתבו . עשות ספרים הרבה אין קץ ולהג הרבה יגיעת בשר . אמר רב פפא בריה דרב אחא בר אדא משמיה דרב אחא בר עולא מלמד שכל הלועג על דברי חכמים נדון כו' . מתקיף לה רבא מי כתיב לעג להג כתיב . אלא כל ההוגה בהן טועם טעם בשר : (ע"ז לה) מאי [ח]כי טובים דודיך מיין כי אתא רב דימי אמר אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע ערבים עלי דברי דודיך יותר מיינה של תורה : (ירושלמי ברכות פ"א) חברייא בשם רבי יוחנן דודים דברי סופרים לדברי תורה וחביבין כדברי תורה [ז]וחכך כיין הטוב . שמעון בר ווה בשם רבי יוחנן דודים דברי סופרים לדברי תורה וחביבין לישראל יותר מדברי תורה כי טובים דודיך מיין . רבא בר כהן בשם ר' יוחנן בן פזי תדע לך שחביבין לישראל דברי סופרים מדברי תורה שהרי ר' טרפון אילו לא קרא לא היה עובר אלא בעשה ועל ידי שעבר על דברי בית הלל נתחייב מיתה על שם [ז]ופורץ גדר ישכנו נחש. תנא רבי ישמעאל ד"ת יש בהם איסור ויש בהם היתר יש בהם קולין יש בהם חמורים אבל ד"ס לישראל כולם חמורים הן תדע לך שהוא כן דתנינן תמן האומר אין תפילין לעבור על דברי תורה פטור ה' טוטפות להוסיף על דברי סופרים חייב . רבי חניה בריה דר' אדא בשם ר' תנחום בי ר' חייא חמורים דברי זקנים מדברי נביאים דכתיב [ח]אל תטיפו יטיפון לא יטיפו לאלה לא יסג כלמות וכתיב [ט]אטיף לך ליין ולשכר. נביא וזקן למה הן דומין למלך ששולח שני פלמטרין שלו , על אחד מהם כתב אם אינו מראה לכם חותם שלי וסמנטירין שלי אל תאמינו לו ועל אחד מהם כתב אע"פ שאינו מראה לכם חותם וסמנטירין שלי האמינו בלא חותם וסמנטירין כך בנביא כתיב [י]ונתן אליך אות או מופת ברם הכא [י]על פי התורה אשר יורוך : (יבמות צ) אמר ר' אלעזר בן יעקב שמעתי שב"ד מכין ועונשין שלא מן הדין ולא לעבור על דברי תורה אלא לעשות סייג לתורה. מעשה באדם אחד שרכב על סוס בשבת בימי יוונים והביאוהו לבית דין וסקלוהו לא מפני שראוי לכך אלא שהשעה צריכה לכך. ושוב מעשה באדם אחד שהטיח באשתו תחת התאנה והביאוהו לבית דין והלקוהו לא מפני שראוי לכך אלא שהשעה צריכה לכך [מגדר מלתא שאני] : (ברכות ד) כל מה שאמרו חכמים עד חצות מצותן עד שיעלה עמוד השחר כו' אם כן למה אמרו חכמים עד חצות כדי להרחיק את האדם מן העבירה כדתניא חכמים עשו סייג לדבריהם כדי שלא יהא אדם בא מן השדה בערב ואומר אלך לביתי ואוכל קימעא ואשתה קימעא ואישן קימעא ואחר כך אקרא ק"ש ואתפלל ותטפתו שינה ונמצא ישן כל הלילה אבל אדם בא מן השדה בערב נכנס לבהכ"נ אם רגיל לקרות קורא ואם רגיל לשנות שונה וקורא קריאת שמע ומתפלל ואוכל פתו ומברך וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה (לשמים). מ"ש בכל דוכתא דלא קתני חייב מיתה ומ"ש הכא דקתני חייב מיתה אי בעית אימא משום דאיכא אונס שינה ואבע"א לאפוקי ממ"ד תפלת ערבית רשות קמשמע לן דחובה : **מתני' ב** שמעון הצדיק היה משירי כנסת הגדולה. הוא היה אומר על שלשה דברים העולם עומד. על התורה. ועל העבודה . ועל גמילות חסדים : גרסי' (ירושלמי תענית פ"ד ה"ב) ושלשתן בפסוק אחד הן [ל]ואשים דברי בפיך זו דברי תורה. ובצל ידי כסיתיך זו גמילות חסדים ללמדך שהעוסק בתורה ובגמילות חסדים זוכה ויושב בצלו של הקב"ה הה"ד [מ]מה יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון, [ל]לנטוע שמים וליסוד ארץ אלו הקרבנות, ולאמר לציון עמי אתה אמר ר' תנינא חזרנו על כל המקרא ולא מצינו מקום שנקראו ישראל ציון אלא זה ולאמר לציון עמי אתה : (נדרים לב) אמר רבי אלעזר גדולה התורה [א]על התורה : שאלמלא

הדסים. דברי סופרים : גם ישנים . דברי תורה : דודי צפנתי לך . ושמרתי כל אלה למען : פעמים פעמים נתנה. בתמיה זו הדבה וזו ישנה : דברי סופרים. חדשים דברי סופרים שנתחדשו בכל דור ודור לגדור גדר וסייג : ויותר מהמה . לעיל מיניה כתיב דברי חכמים כדרבונות אלו דברי תורה שנמסרו למשה בעל פה שנחלקו בהן חכמי הדורות לאחר שנתמעט הלב ושכחו כדכתיב בסיפיה דקרא נתנו מרועה אחד זה משה וכתיב בתריה ויותר מהמה בני הזהר ממה שנתן בסיני בכתב שהוא עיקר בני הזהר באלו שבעל פה שגם הם עיקר . אלא לכך לא נכתבו שאין קץ לעשות ספרים הרבה בכל אלה : עשה ולא תעשה . יש בהן שאין בהן חיוב מיתה אבל בדברי סופרים חייבין מיתה על כולן כדכתיב ופורץ גדר ישכנו נחש : ולהג הרבה. המלעיג עליהן ביגיעת בשר הוא נדון כו' : כל ההוגה בהם. כל שעה שאדם מחזר עליהם על דברי תורה מוצא בהם טעם : דברי דודיך . דברי סופרים : מיינה . עיקר תורה שבכתב : דודים. דברי סופרים אקרא כי טובים דודיך מיין סומך שדברי סופרים דודים וקרובים לדברי תורה וחביבים הם כדברי תורה דכתיב הכך הייעו דברי סופרים כיין הטוב ד"ת : כי טובים להם דודיך . הם הד"ס : מיין. מדברי תורה : קלין . מצות עשה ולא תעשה שאין בהן כרת : חומרים . עשה שיש בהן כרת ולא תעשה כריתות ומיתות בית דין : תמן . ס"פ הנחנקין : האומר . זקן ממרא : פטור . שאין זאת הוראה דזיל קרי ביה רב הוא אבל ה' טוטפות מדרש חכמים הוא מן לטוטפות דאין אלא ארבע פרשיות והוא אמר חמשה הוה ליה הוראה וחייב מיתה : זקנים. חכמים : אל תטיפו וגו' . דמשמע אילו לא שמעו לנביאים ג"כ בענין יין ושכר אין כאן קפידא במה שלא שמעו לתוכחתן לפי שלא נתאמתו באות ומופת וכדמסיק : פלמטרין . שלוחים : סמנטירין . מגנפת של מלך להראות שהוא שלוחו : מגדר מלתא . לעשות גדר ותקנה כי התם שהפיכן על ידי כך מעכו"ם : רוכב על סוס . והוא משום שבות : וסקלוהו . כמחלל שבת גמור : צריכה לכך . שהיתה שעת השמד והיו פרוצין בעבירה : שהטיח . בעל : קימעא : מעט : משום אונס שינה . התוקפו לעבור על דברי חכמים הוזקקו להזהירו יותר : **מתני' ב** משירי . משיורי שלאחר שמתו כולן נשתיירה הקבלה בידו והוא היה כהן גדול אחר עזרא : הוא היה אומר . כלומר כך היה מרגלא בפומיה תמיד וכן כל ר' פלוני אומר הוא היה אומר שבמסכתא זו פי' היה רגיל לומר כן תמיד : העולם עומד . לא נברא העולם אלא בשביל שלשה דברים הללו : על התורה . שאלמלי לא קבלו ישראל את התורה לא נבראו שמים וארץ דכתיב (ירמיה לג) אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי : ועל העבודה. עבודת הקרבנות כדמפורש בפנים ומצינו שבשביל הקרבנות שהקריב נח נשבע הקב"ה שלא יביא מבול לעולם הרי שהעולם עומד על הקרבנות : ועל גמילות חסדים . דכתיב (תהלים פט) עולם חסד יבנה : גמילות חסדים. הוא לשמח חתנים ולנחם אבלים ולבקר חולים ולקבור מתים וכיוצא בזה :
גמ' מה יקר וגו' . זו גמילות חסדים דהיינו צדקה הניתנת ביד ודלים ידי כאילו כתיב ידו : מה יקר חסדך . החסדים שעושה הקב"ה שבכל יום שלש שעות עוסק בתורה ושלש שעות זן ומפרנס וזהו גמילות חסדים ואם בני אדם עושין שתי מצות אלו בצל כנפיך יחסיון : אלו הקרבנות . שעל ידיהם מתקיימים חוקות שמים וארץ : ולאמר לציון עמי אתה . ע"י שלש מצות אלו ישראל הם עם ה' : בתחלה

תורה אור ג שה"ש ז : ד קהלת יב : ה שה"ש א : ו שם ב : ז קהלת י : ח מיכה ב : ט שם : י דברים יג : כ שם יז : ל ישעיה נא : מ תהלים לו :
ג ישעיה נא : א] ע"ל פ"ג מי"ח פי' שנם נברא העולם :

שאלמלא תורה לא נתקיימו שמים וארץ שנאמר ‏ס אם לא בריתי יומם ולילה וגו׳: (שבת פח) אמר חזקיה מ״ד ע משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה אם יראה למה שקטה ואם שקטה למה יראה אלא בתחלה יראה ולבסוף שקטה. ולמה יראה כדר״ל דאמר ר״ל מאי דכתיב פ ויהי ערב ויהי בקר יום הששי ה״א יתירה למה לי מלמד שהתנה הקב״ה עם מעשה בראשית ואמר להם אם ישראל מקבלין את התורה אתם מתקיימין ואם לאו אני מחזיר אתכם לתהו ובהו: (שם) צ ויתיצבו בתחתית ההר א״ר אבדימי בר חמא מלמד שכפה הקב״ה עליהם את ההר כגיגית ואמר להם אם אתם מקבלים את התורה מוטב ואם לאו שם תהא קבורתכם: (סנהדרין כו) היכא אשכחן צדיקי דאיקרי שתות דכתיב ק כי לה׳ מצוקי ארץ וישת עליהם תבל ואבע״א מהכא ר הפליא עצה הגדיל תושיה א״ר חנין למה נקרא שמה תושיה מפני שמתשת כחו של אדם. ד״א תושיה שנתנה בחשאי מפני השטן. דבר אחר תושיה דברים של תהו שהעולם משותת עליהם: (שבת קיט) אר״ל משום רבי יהודה נשיאה אין העולם מתקיים אלא בשביל הבל תינוקות של בית רבן א״ל רב פפא לאביי דידי ודידך מאי א״ל אינו דומה הבל שיש בו חטא להבל שאין בו חטא ואר״ל משום ר׳ יהודה נשיאה אין מבטלין תינוקות של בית רבן אפי׳ לבנין בית המקדש א״ל ר״ל לר׳ יהודה נשיאה כך מקובלני מאבותי ואמרי לה מאבותיך כל עיר שאין בה תינוקות של בית רבן מחריבין אותה רבינא אמר מחרימין אותה: (שם) א״ר יהודה אמר רב מ״ד ש אל תגעו במשיחי ולנביאי אל תרעו אל תגעו במשיחי אלו תינוקות של בית רבן ולנביאי אל תרעו אלו ת״ח. אמר רב כהנא לא הרבה ירושלים אלא בשביל שביטלו בה תינוקות של בית רבן שנאמר ת שפוך על עולל בחוץ מה טעם שפוך משום דעולל בחוץ: (נדרים פא) אמר רב יהודה אמר רב מאי דכתיב א מי האיש החכם ויבן את זאת דבר זה נשאל לחכמים ולנביאים ולמלאכי השרת ולא פרשוהו עד שפרשו הקב״ה בעצמו שנאמר *ויאמר ה׳ על עזבם את תורתי וגו׳ היינו לא שמעו בקולי והיינו לא הלכו בה אמר רב יהודה אמר רב שלא ברכו בתורה תחלה: (ירושלמי חגיגה פ״א) תנא רשב״י אם ראית עיירות שנתלשו ממקומן בא״י דע שלא החזיקו בשכר סופרים ומשנים ס״ט ב על מה אבדה הארץ נצתה כמדבר מבלי יושב ויאמר ה׳ על עזבם את תורתי. רבי יורן נשייא שלח לרבי חייא ולרבי אסי ולר׳ אמי למיעבר בקרייתא דארעא דישראל למתקנא לון ספרין ומתניינין עלין לחד אתר ולא אשכחן לא ספר ולא מתניין אמרין לון אייתון לן נטורי קרתא אייתון לון סנטורי קרתא א״ל אלין אינון נטורי קרתא לית אלין אלא חרובי קרתא א״ל ומאן אינון נטורי קרתא א״ל ספרייא ומתניינא הה״ד ג אם ה׳ לא יבנה בית וגו׳. רבי חונה רבי ירמיה בש״ר שמואל בר רבי יצחק מצאנו שויתר הקב״ה לישראל על עו״א וג״ע וש״ד ועל מאסם בתורה לא ויתר א] מ״ט ויאמר ה׳ על אשר עשו ע״א וג״ע וש״ד אין כתיב כאן אלא ויאמר ה׳ על עזבם את תורתי א״ר חייא בר בא אותי עזבו אוותרה שמא את תורתי שמרו שאילו אותי עזבו ותורתי שמרו השאור שבה היה מקרבן אצלי. רב הונא אמר למוד תורה שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה: (סנהדרין צט) א״ר אלכסנדראי כל העוסק בתורה לשמה משים שלום בפמליא של מעלה ובפמליא של מטה שנאמר ד או יחזק במעזי יעשה שלום לי שלום יעשה לי. רב אמר כאילו בנה פלטרין של מעלה ושל מטה שנאמר ה ואשים דברי בפיך וגו׳ לנטע שמים וליסוד ארץ. ר׳ יוחנן אמר אף מגין על כל העולם כולו שנאמר ובצל ידי כסיתיך. ולוי אמר אף מקרב את הגאולה שנאמר ולאמר לציון עמי אתה: (סוף ברכות) א״ר אלעזר א״ר חנינא תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם שנאמר ו וכל בניך למודי ה׳ ורב שלום בניך. אל תקרי בניך אלא בוניך:

ועל העבודה ב]. (תענית כז) מנה״מ אמר רבי יעקב בר אחא אמר ר׳ אסי אלמלא מעמדות לא נתקיימו שמים וארץ ג] שנאמר ז ויאמר ה׳ אלהים במה אדע כי אירשנה אמר אברהם לפני הקב״ה רבש״ע שמא ישראל חוטאים לפניך ואתה עושה להם כדור המבול וכדור הפלגה א״ל לאו אמר לפניו רבש״ע הודיענו במה אירשנה א״ל קחה לי עגלה משולשת וגו׳ אמר לפניו רבש״ע תינח בזמן שבית המקדש קיים בזמן שאין בהמ״ק קיים מה תהא עליהם א״ל בני כבר תקנתי להם כדר קרבנות בזמן שקורין בהם לפני מעלה אני עליהם כאילו הקריבום לפני ואני מוחל להם על כל עונותיהם: (שם ב) תניא ח לאהבה את ה׳ אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם אי זו היא עבודה שבלב הוי אומר זו תפלה: (ירושלמי ברכות פ״ד) וכן הוא אומר ט אלהא די אנת פלח ליה בתדירא הוא ישזבינך וכי יש פלחן בבבל ואיזו זו תפלה: (ברכות כו) איתמר ריב״ל אמר תפלות כנגד תמידים תקנום. תניא כותיה כפני מה אמרו תפלת השחר עד חצות שהרי תמיד של שחר קרב והולך עד חצות, ור״י אומר

בתחלה. קודם שאמרו ישראל נעשה ונשמע: יראה. שמא לא יקבלוה ויחזור העולם לתהו ובהו כדר״ל: ולבסוף. כשקבלוה: יום הששי. מאי שנא דכתיב ה׳ ביום גמר מעשה בראשית: מלמד שהתנה כו׳. הששי משמע הששי המיוחד במקום אחר כדאמרינן בעלמא הילך המיומנת אף כאן ויהי ערב ויהי בוקר של גמר בראשית תלוי ביום הששי והוא ששי בסיון שנתנה בו תורה מרבויא דה׳ דרים ביה נמי הא: תחתית ההר. תחת ההר ממש: גיגית. קופה שמטילין בה שכר: שתיה. על שם שהעולם מושתת על התורה ולומדיה נקראת תושיה: מפני השטן. שהיה מקטרג ואמר תסתפק בעליונים ולא ימסרו הלוחות ביד משה: דברים של תהו. דבור וקריאה בעלמא וכל דבור אין בו גשימה ממש כתהו הזה ואעפ״כ עולם מושתת עליהם ונוטריקון הוא שו תהו שיה מושתת: מחריבין. אליבא שיור: מחרימין. ליכא שיור: במשיחי אלו תינוקות של בית רבן. שדרך תינוקות למשחן בשמן: ולנביאי אלו ת״ח. שנאמר ונביא לבב חכמה: שפוך על עולל. ריפיה דקרא ואת חמת ה׳ מלאתי נלאיתי הכיל שפוך על עולל בחוץ שפוך החמה בנקמה בשביל שעולל בחוץ בטלים מבית רבן: דבר זה נשאל לחכמים וכו׳ ולא פירשוהו. מדכתיב ויאמר ה׳ על עזבם את תורתי מכלל דליכא דידע אהדורי שעמא אלא הקב״ה בלחוד: שאין מברכין בתורה תחלה. תחלת עסקם בכל יום דהיינו לפסוק בדברי תורה והערב נא ואשר בחר: בשכר סופרים ומשנים. מלמדי תינוקות מקרא ומשנה: למיעבר. בעיירות בא״י לתקן להן מלמדי תינוקות מקרא ומשנה: עלין. נכנסו למקום אחד ולא מצאו מלמד מקרא ומשנה: אמרין להו הביאו לנו שומרי העיר: סנטורי. קרתא. הם העומדים על המשמר בשערי העיר: אמרין להו אלו הן שומרי העיר. בתמיה אינן אלא מחריבי העיר: א״ל ומאי הן. שומרי העיר: אם ה׳ לא יבנה בית וגו׳ אם ה׳ לא ישמר עיר שוא שקד שומר. ובזכות התורה ה׳ משמר אותם: ועל מאסם בתורה לא ויתר. והיינו שלא הרגילו בניהם לתורה שזה מפני שהיתה מאוסה בעיניהם דאל״כ כיון שאין התורה מגיע לעצמם למה לא הרגילו אותם: אותי עזבו אוותרה. ע״ז הייתי מוותר להם אם היו לומדים התורה ושמירה דכתיב כאן היינו הלימוד: השאור שבה. פי׳ רמז לסודות החכמה מצאתי. ולי נראה דה״נ המאור שבה וכ״ה ברבה: מעוז. תורה: שלום שלום תרי זימני. אחד למעלה ואחד למטה: פלטרין של מעלה ושל מטה. כדכתיב לנטוע שמים וליסוד ארץ: מה״מ. שבמעמדות קורין במעשה בראשית: אלמלא מעמדות. עסקי קרבנות שישראל שאין הם היו כלין בהמשם ומשהם כלין שמים וארץ אין מתקיימין: כאנשי דור המבול. שמאחר שהם כלין אין העולם מתקיים והואיל שעל עסקי קרבן העולם עומד לכך קורין אנשי מעמד בעריהם במעשה בראשית: אנת פלח ליה בתדירא. שאתה עובד לו תמיד: וכי יש פלחן בבבל. שאין עבודת קרבנות אלא בירושלים: כנגד תמידים תקנום. אנשי כנה״ג: ר״י. ס״ל

אלא בשביל הבל פיהם של תינוקות. אמר ר׳ אבא בר כהנא לא עמד פילוסופין בעולם כבלעם הרשע וכאבנימוס הגרדי נכנסו עכו״ם אצל אבנימוס אמרו לו יכולים אנו להזדווג לאומה זו אמר להם לכו וחזרו על בתי כנסיות ובתי מדרשות שלהם אם מצאתם שם תינוקות מצפצפין בקולם אין אתם יכולים להזדווג להם שכך הבטיחן אביהם הקול קול יעקב וגו׳ כל זמן שקולו של יעקב מצפצף אין הידים ידי עשו (ב״ר פס״ה):

על העבודה כיצד כל זמן שעבודת בהמ״ק קיימת העולם מתברך על יושביו וגשמים יורדים בזמנם שנאמר לאהבה את ה׳ אלהיך ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם ונתתי מטר ארצכם בעתו וגו׳ ובזמן שאין עבודת בהמ״ק קיימת אין העולם מתברך על יושביו ואין הגשמים יורדין בזמנם שנאמר השמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו׳ ועצר את השמים וגו׳ וכו׳ הא למדת שאין עבודה שהיא חביבה לפני המקום כעבודת בהמ״ק (אדר״נ פ״ד עי׳ ולקוט חגי ס״א): למה קורין את שמע בבקר ובערב משל לאדם שהיה לו בן והיה מעלה לו שני סעודות בכל יום א׳ בבקר וא׳ בערב אחר ימים ראה האדם את בנו שהעני ולא היה יכול לעשות כמו שהיה למוד קרא לו אביו א״ל בני יודע אני שאין בך כח לאותן שתי סעודות שהיית מביא לי איני מבקש ממך אלא שתהא שומע אותי דורש בבהכ״נ ב׳ פעמים ביום והוא ערב לי כאותן ב׳ סעודות שהיית מעלה לי. כך אמר הקב״ה לישראל לשעבר הייתם מקריבים לי שתי פעמים

תורה אור ס ירמיה לג: ע תהלים עו: פ בראשית א: צ שמות יט: ק ש״א ב: ר ישעיה כח: ש תהלים קה: ת ירמיה ו: א שם ט: *שם: ב שם: ג תהלים קכז: ד ישעיה כז: ה שם נא: ו שם נד: ז בראשית טו: ח דברים יא: ט דניאל יב:

א] ע״ל ס״ג מ״ו בירושלמי ונח ישראל טוב אחר ירדפו: ב] ע״ל פ״ב מ״ח פי׳ וסוף זכיר בתפלה: ג] עיי׳ (סוטה מ״ט) עלמא על מה קאי אקדושא דסדרא ואיהא שמיה רבא דאגדתא:

פעמים ביום את הכבש אחד וגו' וגלוי וידוע לפני שבהמ"ק עתיד ליחרב ומכאן ואילך אי אתם יכולין להקריב קרבנות אלא מבקש אני תמורתם של קרבנות שמע ישראל בבקר שמע ישראל בערב ועולה לפני יותר מכל הקרבנות (ילקוט ואתחנן רמז תתל"ה):

רבי אחא בשם ר' חנינא בר פפא שלא יהיו ישראל אומרין לשעבר היינו מקריבין קרבנות ומתעסקים בהם עכשיו שאין קרבנות מהו להתעסק בהן אמר הקב"ה הואיל ואתם מתעסקים בהם מעלה אני עליכם כאילו אתם מקריבין אותם ר' הונא אמר תרתי אין הגליות מתכנסות אלא בזכות משניות (ששונין הלכות קרבנות) מ"ט גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם ר"ה אמר הורי כי ממזרח שמש עד מבואו גדול שמי בגוים ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי וגו' וכי יש מנחה טהורה קמיצה והקטרה בבבל אלא איזה זה משנה אמר הקב"ה הואיל ואתם מתעסקים במשנה כאילו אתם מקריבין קרבן. א"ר אסי מפני מה מתחילין לתינוקות בס' ויקרא ואין מתחילין בבראשית אלא שהתינוקות טהורין והקרבנות טהורין יבואו טהורין ויתעסקו בטהורין (ויקרא רבה פ"ז):

ולכהנים הלוים לא יכרת איש מלפני מעלה עולה ומקטיר מנחה ועושה זבח כל הימים. א"ר לוליגא שאל שר אחד את ר' יוסי מה שאני רואה את תורתכם פלסטור הוא שכתוב לכהנים הלוים וגו' והרי חרב בהמ"ק ובטלו הקרבנות א"ל ח"ו אין דבר בתורה פלסטרון ולא דבר של שקר אלא כל התורה הוא אמת א"ל הקב"ה לכהנים וללוים אם אתם עוסקים בתורה בקרבנות מעלה אני עליכם כאילו אתם מקריבין בכל יום עולה וכליל (ילקוט ירמיה שכ"א):

בשעה שגלה הקב"ה והראה ליחזקאל צורת הבית ותכונתו ומוצאיו אמר הקב"ה הגד לבית ישראל את הבית ויכלמו מעונותיהם ומדדו את תכנית וגו' א"ל יחזקאל רבש"ע וכי עכשיו הם בונים אותו שאמרת וישמרו את כל צורתו ועשו אותם א"ל לאו אע"פ שאינם עושים אותו עכשיו יהו קורים בצורת הבית ואני מעלה עליהם כאילו בבנינו הם עסוקים (תנחומא פרשת צו):

על ג"ח כיצד כו' שנאמר כי חסד חפצתי ולא זבח. שכן מצינו בדניאל איש חמודות שהיה מתעסק בג"ח ומה הן ג"ח שהיה דניאל מתעסק בהם אם תאמר עולות וזבחים מקריב בבבל והלא כבר נאמר השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום וגו' אלא היה מתקן את הכלה ומשמחה ומלוה את המת ונותן פרוטה לעני ומתפלל שלשה פעמים בכל יום שנאמר וזמנין תלתא ביומא הוא בריך על ברכוהי ומצלי ומודי קדם אלהא וגו' (אדר"נ פ"ד):

ועל ג"ח. משכיל לאיתן האזרחי חסדי ה' עולם אשירה אמרו לאיתן על מה העולם

אומר עד ארבע שעות שהרי תמיד של שחר קרב והולך עד ארבע שעות. ומפני מה אמרו תפלת המנחה עד הערב שהרי תמיד של בין הערבים קרב והולך עד הערב. ר"י אומר עד פלג המנחה שהרי תמיד של בין הערבים קרב והולך עד פלג המנחה ומפני מה אמרו תפלת הערב אין לה קבע שהרי אברים ופדרים שלא נתעכלו מבערב קרבים והולכים כל הלילה ומפני מה אמרו של מוספין כל היום שהרי קרבן מוסף קרב והולך עד שבע שעות: (ירושלמי ברכות פ"ד) רבי פנחס רבי לוי רבי יוחנן בשם מנחם דגלייא זה שעובר לפני התבה אין אומרים לו בוא והתפלל אלא בא וקרב עשה קרבננו עשה צרכנו עשה מלחמותינו פייס בעדנו: (ברכות טו) א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן כל הנפנה ונוטל ידיו ומניח תפלין וקורא ק"ש ומתפלל מעלה עליו הכתוב כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן שנאמר [י]ארחץ בנקיון כפי ואסובבה את מזבחך ה' א"ל רבא לא סבר לה מר כאילו טבל א"ל שפיר קאמרת דכתיב ארחץ ולא כתיב ארחיץ: (ירושלמי שם פ"ה) א"ר פנחס המתפלל בבית הכנסת כאילו מקריב מנחה טהורה מה טעם [כ]כאשר יביאו בני ישראל את המנחה בכלי טהור בית ה': (עירובין סג) אמר רב שמואל בר אויא משמיה דרב גדול תלמוד תורה יותר מהקרבת תמידין שנאמר [ל]ויאמר לא כי אני שר צבא ה' עתה באתי. א"ל אמש בטלתם תמיד של בין הערבים ועכשו בטלתם ת"ת. א"ל על איזה מהם באת. א"ל עתה באתי. מיד [ס]וילן יהושע בלילה ההוא בתוך העם וכתיב בתוך העמק. ואמר ר"י מלמד שלן בעומקה של הלכה: (מנחות קי) [נ]שיר המעלות וגו' בבית ה' בלילות מאי בלילות א"ר יוחנן אלו ת"ח העוסקים בתורה בלילה מעלה עליהם הכתוב כאילו עוסקים בעבודה. [ס]לעולם זאת על ישראל וגו' א"ר גידל אמר רב זה מזבח בנוי ומיכאל השר הגדול עומד ומקריב עליו קרבן. ורבי יוחנן אמר אלו תלמידי חכמים העוסקים בהלכות עבודה מעלה עליהם הכתוב כאילו נבנה מקדש בימיהם. אר"ל מאי דכתיב [ע]זאת התורה לעולה למנחה וגו' כל העוסק בתורה כאילו הקריב עולה ומנחה חטאת ואשם. אמר רבא האי לעולה למנחה עולה ומנחה מיבעי ליה אלא אמר רבא כל העוסק בתורה אינו צריך לא עולה ולא מנחה ולא חטאת ולא אשם. א"ר יצחק מ"ד [פ]זאת תורת החטאת וזאת תורת האשם כל העוסק בתורת חטאת כאילו הקריב חטאת וכל העוסק בתורת אשם כאילו הקריב אשם: (שם) [צ]כי ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגוים ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי ומנחה טהורה א"ל שימי את דקארו לית אלהא דאלהי. ובכל מקום מוקטר וגו' בכ"מ ס"ד א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן אלו ת"ח העוסקים בתורה בכ"מ מעלה אני עליהם כאילו מקטירים ומגישים לשמי. ומנחה טהורה אמר ר' נחמיה זה הלומד תורה בטהרה מאי היא נושא אשה ואחר כך לומד תורה: (ברכות ח) א"ל רבא לרפרם בר פפא לימא לן מר מהני מילי מעליותא דאמרת משמיה דרב חסדא במילי דבי כנישתא אמר ליה הכי אמר רב חסדא מ"ד [ק]אוהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב אוהב ה' שערים המצויינים בהלכה יותר מבתי כנסיות ומבתי מדרשות והיינו דאמר ר' חייא בר אמי משמיה דעולא מיום שחרב בית המקדש אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד. ואמר אביי מריש הוה גריסנא בגו ביתא ומצלינא בבי כנישתא כיון דשמענא להא דאמר ר' חייא בר אמי משמיה דעולא מיום שחרב בית המקדש אין לו להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה בלבד לא הוה מצלינא אלא היכא דגריסנא רב אמי ורב אסי אע"ג דהוו להו י"ג בי כנישתא בטבריא לא מצלו אלא ביני עמודי היכא דהוו גרסי: ועל גמילות חסדים[א]: (אדר"נ פ"ד) שנאמר [ר]כי חסד חפצתי ולא זבח העולם מתחלה לא נברא אלא בחסד שנאמר [ש]כי אמרתי עולם חסד יבנה וגו'. פעם אחת היה ר' יוחנן בן זכאי יוצא מירושלים והיה רבי יהושע הולך אחריו וראה בית המקדש חרב אר"י אוי לנו על זה שהוא חרב מקום שמכפרים בו עונותיהם של ישראל. א"ל בני אל ירע לך יש לנו כפרה אחת שהיא כמותה ואיזה זה גמילות חסדים שנאמר [ת]כי חסד חפצתי ולא זבח: (סנהדרין נח) ת"ש מפני מה לא נשא אדם את בתו כדי שישא קין את אחותו שנאמר כי אמרתי עולם חסד יבנה: (עירובין פו) דרש רבא בר מרי [א]ישב עולם לפני אלהים חסד ואמת מן ינצרוהו אימתי ישב עולם לפני אלהים בזמן שחסד ואמת מן ינצרוהו[ב]: (סוטה יד) דרש ר' שמלאי תורה תחלתה גמילות חסדים וסופה גמילות חסדים. תחלתה גמילות חסדים דכתיב [ב]ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם, וסופה גמילות חסדים דכתיב [ג]ויקבור אותו בגי: (שם) א"ר חמא בר חנינא מאי דכתיב [ד]אחרי ה' אלהיכם תלכו

ס"ל שאין תמיד של שחר קרב אלא עד ארבע שעות: אברים. של עולות: ופדרים. של שאר קרבנות שמהק דמן קודם שקיעת החמה קרבין כל הלילה וכנגדן תקנו תפלת ערבית: דכתיב ארחץ. משמע רחיצת כל הגוף ולא כתיב ארחין כפי לדרשא אתא לומר שהוא מעלה עליו שכל רחיצת כפים כאילו טבל כל גופו: עתה באתי. דקא"ל ה"ק ליה על עבירה של עכשיו באתי מדאיצטריך למימר על של עכשיו באתי מכלל דאכתי הוי אחריתי ומאי היא הכי קאמר ליה אמש בטלתם תמיד של בין הערבים בערב בטלתם התמיד ועכשיו שהשכה אתם מבטלים ת"ת לפי שהיו עסוקים במלחמתם ביום לא היה להם עת לעסוק בתורה אלא בלילה והדבר מוכיח שעל עסקי ת"ת הוכיחו מדכתיב במלחמה של עי שהיתה אחריה וילן יהושע בלילה ההוא בתוך העמק והר"י מלמד שלן בעומקה של הלכה: לעולם זאת על ישראל. קרא הוא בדברי הימים בשלמים ובקרבנות משמעי דלעולם הם עומדים והיכי דמי מזבח בנוי בשמים ומיכאל עומד וכו': מ"ד זאת התורה. ולא כתיב זאת החוקה: עולה ומנחה מיבעיא ליה. דליהוי משמע זאת התורה היא עולה ומנחה כו': אין צריך לא עולה. דהכי משמע זאת התורה לעולה כלומר במקום העולה כמו לכם בשבילכם כלומר דת"ת מכפר על עונותיו: בתורת חטאת. כגון סדר קדשים דמיירי בהלכות עבודה: זה הלומד תורה בטהרה. עליו הוא אומר לשמי ומנחה טהורה: מצויינין. ציון והסיפה בלגטור: ביני עמודי. שבהמ"ד נכון עליהם מלמעלה: חסד יבנה. תחלתו של עולם נבנה בחסד שצוה אדה"ר לגמול חסד את בנו ואסרה לו והתירה לקין כדי שיבנה העולם והיינו דכתיב כי יקח איש את אחותו בת אביו חסד הוא מה שהתרתי לקין חסד גמלתי עמו: אימתי ישב עולם לפני אלהים. בזמן שיש עשירים גומלים חסדים ומזמנין מזונות לעניים והם ינצרוהו: מן. לשון מזונות: תחלתה גמילות חסדים. הלבים ערומים: ויכבך

תורה אור י תהלים כו: כ ישעיה כו: ל יהושע ה: מ שם מח: נ תהלים קלד: ס דה"ב ד: ע ויקרא ז: פ שם ו: צ מלאכי א: ק שם פז: ר הושע ו: ש תהלים פט: ת הושע ו: א תהלים סא: ב בראשית ג: ג דברים לד: ד שם יג:

א] עי' מי"ז פי' ולא המדרש עיקר אלא המעשה וכפ"ג מ' י"ב: ב] עי' ירושלמי תענית פ"ג גשמים יורדין בזכות גמילות חסדים:

ויברך אלהים את יצחק בנו. נחמו על אביו וברכו ברכת אבלים: הוי דומה לו. לשון ואנוהו אני והוא אעשה עצמי כמוהו לידבק בדרכיו: זה בית חייהם. ללמוד להם אומנות להתפרנס בו ותוקים ותורות כתיבי בריפיה דקרא: דייני דמגיזתא לדייני. בתמיה דמגיזתא גוזאי הדנין גיסורין ובחזקה: זה הכנסת כלה והוצאת מת. דכתיב בהו לכת טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה אף שם צריך הצנע לשמוד במדה נאה ולשתות ולשמוח במדה נאה ולא לנהוג קלות ראש בעצמו. וי"מ אם צריך לבזבז להוצאת מת עני או להוצאת כלה עניה יעשה בצנעה ולא לימא קמי מאן דלא ידע דעבדי כן וכן מפורש בשאלתות דרב אחאי: דברים שדרכן לעשות בצנעה. כגון צדקה הנתנה לעני בסתר שאין צריך להודיע לבוש אדם משא"כ בכלה ובמת לפי שאחרים מתעסקים בהן ויודעין היליכה משל מי והיינו דאמר ר"א דכל מילי בעי צניעותא והוא הדין לדברי תורה: באומה. זו ישראל: יגרדי גיהנם. שאין מרחמים לעשות צדקה: עסקא. לעשות סחורה להשתכר במהלית שכר: מזוני. שאל להם מזונות מיהן נמי לא זייניהו: ונתן לך רחמים. שמרחם על הבריות: כאשר נשבע לאבותיך. מי שיש לו רחמים בא מזרעו של אברהם אבינו: ועיון תפלה. לכוון בתפלתו: ה"ג הני נמי בהני שייכי. הכנסת אורחים ובקור חולים היינו ג"ח ועיון תפלה בכלל ג"ח דכתיב גומל נפשו איש חסד השכמת ב"ה וגידול בנים לת"ת היינו ת"ת והדן את חבירו לכף זכות בכלל הבאת שלום דמתוך שהוא מכריעו לזכות ואומר לא חטא לי בזאת אנוס היה או לטובה נתכוון יש שלום ביניהם. ורבי יוחנן לפרש לן אתא דבכלל שלשה דמתניתין איתנהו להנך ו' ואיכא נמי לכבוד אב ואם ורבי יוחנן לא פליג עליה: בשליחות הקן נמי וכו'. ולתנייה: ר' אידי אסברא לי. אינו דומה לאלו דהנך כולהו הבריות נהנין ממנו ונמצא טוב לשמים וטוב לבריות ובההיא כתיב כי פרי מעלליו יאכלו דבהאי קרא כתיב כי טוב כי פרי מעלליו יאכל בחייו אבל בשלוח הקן טוב לשמים הוא ואין כאן טוב לבריות ולא כתיב ביה כי פרי מעלליו יאכל הילכך לא תנייה גבי אוכל פירותיהן

תלכו וכי אפשר לו לאדם להלוך אחרי השכינה והלא כבר נאמר [ה]כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא אל קנא אלא הלך אחר מדותיו של הקב"ה מה הוא הלביש ערומים דכתיב [ו]ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם אף אתה הלבש ערומים. הקב"ה בקר חולים דכתיב [ז]וירא אליו ה' באלוני ממרא אף אתה בקר חולים. הקב"ה קבר מתים דכתיב [ח]ויקבור אותו בגי אף אתה קבור מתים. הקב"ה נחם אבלים דכתיב [ט]ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו אף אתה נחם אבלים: (שבת קלג) תניא [י]זה אלי ואנוהו אבא שאול אומר ואנוהו הוי דומה לו מה הוא חנון ורחום אף אתה היה חנון ורחום: (ב"מ ל) תנא רב יוסף [כ]והודעת להם זה בית חייהם. את הדרך זו גמילות חסדים. ילכו זה בקור חולים. בה זו קבורה. ואת המעשה זה הדין. אשר יעשון זה לפנים משורת הדין. אמר מר אשר ילכו זה ביקור חולים היינו גמילות חסדים לא נצרכה אלא לבן גילו דאמר מר בן גילו נוטל אחד מששים מחליו ואפילו הכי מיבעי ליה למיזל לגביה. בה זו קבורה היינו ג"ח לא נצרכה אלא לזקן ואינה לפי כבודו. אשר יעשון זה לפנים משורת הדין דא"ר יוחנן לא חרבה ירושלים אלא על שדנו בה דין תורה אלא דייני דמגיזתא לדייני אלא אימא שהעמידו דיניהם על דין תורה ולא עבדו לפנים משורת הדין: (סוכה מט) א"ר אלעזר מאי דכתיב [ל]הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך. עשות משפט זה דין. ואהבת חסד זו גמילות חסדים. והצנע לכת עם אלהיך זו הכנסת כלה והלוית המת. והלא דברים ק"ו ומה דברים שדרכן לעשות בפרהסיא אמרה תורה הצנע לכת דברים שדרכן לעשות בצנעא על אחת כמה וכמה: (יבמות עט) כתיב [מ]ויקרא המלך לגבעונים והגבעונים לא מבני ישראל המה דוד גזר עליהם. אמר דוד ג' סימנים יש באומה זו רחמנין וביישנין וגומלי חסדים. רחמנין דכתיב [נ]ונתן לך רחמים ורחמך והרבך. ביישנין דכתיב [ס]ובעבור תהיה יראתו על פניכם. גומלי חסדים דכתיב [ע]למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו וגו' כל שיש בו שלשה סימנין הללו ראוי להדבק בו אין בו ג' סימנין הללו אין ראוי להדבק בו: (ביצה לב) א"ר נתן בר אבא אמר רב עתירי בבל יורדי גיהנם הם כי הא דשבתי בריה דר' מרינוס איקלע לבבל בעי מיניהו זחי לעיסקא ולא יהבו ליה מזוני מיזן נמי לא זיינוהו אמר הני מערב רב קאתו דכתיב ונתן לך רחמים ורחמך וגו' כל המרחם על הבריות בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו וכל שאינו מרחם על הבריות בידוע שאינו מזרעו של אברהם אבינו: (שבת קכז) אמר רב יהודה בר שילא אמר רב אסי אמר רבי יוחנן ששה דברים אוכל אדם פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעוה"ב. ואלו הן הכנסת אורחים ובקור חולים ועיון תפלה והשכמת בית המדרש והמגדל בניו לת"ת והדן את חברו לכף זכות. איני והתנן אלו דברים שאדם עושה אותן ואוכל פירותיהם בעוה"ז והקרן קיימת לו לעוה"ב. ואלו הן כבוד אב ואם וגמילות חסדים והבאת שלום בין אדם לחברו ותלמוד תורה כנגד כולם הני אין מידי אחרינא לא הני נמי בגמילות חסדים שייכי. ל"א הני בהני שייכי: (קדושין מ) רמי ליה רבא לרב נחמן הנן אלו דברים שאדם עושה אותן אוכל פירותיהן בעוה"ז כו"[א]. אי הכי בשלוח הקן נמי כתיב [פ]למען ייטב לך והארכת ימים ליתני נמי הא, תנא ושייר. תני תנא אלו דברים ואת אמרת תנא ושייר, אמר רבא ר' אידי אסברא לי [צ]אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו וכי יש צדיק טוב וצדיק שאינו טוב, אלא טוב לשמים ולבריות זהו צדיק טוב, טוב לשמים ורע לבריות זהו צדיק שאינו טוב. כיוצא בדבר אוי

העולם עומד א"ל על החסד שנאמר והוכן בחסד כסא. משל למה"ד לכסא שהיה לה ארבע רגלים והיה האחד מתמוטט נטל צרור וסמכו כך היה הכסא של הקב"ה כביכול מתמוטט עד שסמכו הקב"ה ובמה סמכו בחסד הוי אומר אמרתי עולם חסד יבנה (מ' שוח"ט פ"ט):

אמר רבי סימון בשעה שבא הקב"ה לברא את אדם הראשון נעשו מלאכי השרת כתים כתים וחבורות חבורות מהם אומרים אל יברא ומהם אומרים יברא הה"ד חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו חסד אומר יברא שהוא גומל חסדים ואמת אומר אל יברא שכולו שקרים צדק אומר יברא שהוא עושה צדקות שלום אומר אל יברא דכולו קטטה מה עשה הקב"ה נטל אמת והשליכו לארץ אמרו מה"ש לפני הקב"ה רבש"ע מה אתה מבזה חותם שלך תעלה אמת מן הארץ הה"ד אמת מארץ תצמח (ב"ר פ"ח):

כי חסד חפצתי ולא זבח. אמר הקב"ה חביב עלי חסד שאתם גומלים זה לזה יותר מכל הזבח שזבח שלמה לפני אלף עולות יעשה שלמה (ילקוט הושע רמז תקכ"ד):

בוא וראה כחן של בעלי צדקה וג"ח שאין חוסין לא בצל שחר ולא בצל כנפי ארץ ולא בצל כנפי שמש ולא בצל כנפי חיות ולא בצל כנפי כרובים ולא בצל כנפי נשרים אלא בצל מי שאמר והיה העולם שנאמר מה יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון (מדרש רות פ"ד):

ראה כמה גדול כח ג"ח לפני הקב"ה ז' שמות היו למשה וכולם לא נתקיימו חוץ משם משה שנאמר ותקרא שמו משה כי מן המים משיתיהו (ש"ר פ"א):

יעש ה' עמכם חסד כאשר עשיתם עם המתים שנטפלתם בתכריכיהון ועמדי שויתרו לה כתובותיהן. א"ר זעירא מגילה זו אין בה לא טומאה ולא טהרה ולא איסור ולא היתר ולמה נכתבה ללמדך כמה שכר טוב לגומלי חסדים (מ' רות):

אחרי ה' אלהיכם תלכו. ללכת בכל דרכיו אלו דרכי הקב"ה שנאמר ה' ה' אל רחום וחנון וגו' ואומר כל אשר יקרא בשם ה' ימלט וגו' איך אפשר לו לאדם לקרא בשם ה' אלא מה המקום נקרא רחום וחנון אף אתה הוי רחום וחנון ועשה מתנת חנם לכל. מה הקב"ה נקרא צדיק שנאמר צדיק ה' בכל דרכיו אף אתה הוי צדיק, הקב"ה נקרא חסיד שנאמר וחסיד בכל מעשיו אף אתה הוי חסיד לכך נאמר כל אשר יקרא בשם ה' ימלט. ואומר כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו וגו' ואומר כל פעל ה' למענהו (ספרי עקב פי' מ"ט):

דרש רבא כל שיש בו שלש מדות הללו בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו רחמן ביישן וגו"ח בשלמא ג"ח דכתיב תתן אמת ליעקב חסד לאברהם ביישן נמי כדדרש רבא הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את ולא עד עכשיו אלא רחמן הא אברהם לא רחים על בריה היינו רבותא דאברהם להודיעך חבתו בהקב"ה (מסכת כלה): ולא זכרו בני ישראל את ה' למה שלא עשו חסד עם בית ירובעל הוי אילו עשו חסד עם בית ירובעל זכרו את ה' הוי כל מי שהוא עושה חסד כאילו מודה בכל הנסים שעשה הקב"ה מיום שיצאו ישראל ממצרים וכל מי שאינו עושה חסד כאילו כופר (ילקוט שופטים רמז ס"ד):

כתיב ושואל מת וסמיך ליה ואיש במעון ומעשהו בכרמל אמר הקב"ה הכל צווחין וטופחין על מיתתו של צדיק והרשע הזה יושב ועושה מרזחין ללמדך שכל הכופר בג"ח כאילו כפר בעיקר. אבל דוד המלך ע"ה מה היה עושה היה גומל חסד לכל אומר כן אפי' הורג או נהרג או רודף או נרדף גומל חסד אני לו כמו לצדיק הה"ד ואני בחסדך בטחתי יגל לבי בישועתך אשירה לה' כי גמל עלי (מ' קהלת רפ"ו):

רבי סימון בשם רבי אלעזר אומר בה ד' שיטין מי הוא שעשה חסד עם מי שלא היו צריכין אברהם עם מלאכי השרת. כתיב והוא עומד עליהם תחת העץ

תורה אור ה דברים ד: ו בראשית ג: ז שם יח: ח דברים לד: ט בראשית כה: י שמות טו: כ דברים ד: ל מיכה ו: מ ש"ב כא: נ דברים יג: ס שם: ע שם: פ שם ד: צ ישעיה ג: א) ע"ל מ"ב בפי' אוהב שלום:

[ק]אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו. וכי יש רשע רע ויש רשע שאינו רע אלא רע לשמים ורע לבריות זהו רשע רע. רע לשמים ואינו רע לבריות זהו רשע שאינו רע: (סוכה מט) אמר ר' אלעזר גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה שנאמר [ר]זורעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד אם אדם זורע ספק אוכל ספק אינו אוכל אדם קוצר ודאי אוכל. וא"ר אלעזר אין הצדקה משתלמת אלא לפי גמילות חסדים שבה שנאמר זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד: תנו רבנן בשלשה דברים גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה שהצדקה בממונו ג"ח בין בממונו בין בגופו, צדקה לעניים ג"ח בין לעניים בין לעשירים, צדקה לחיים ג"ח בין לחיים בין למתים: (ירושלמי פאה פ"א) צדקה וג"ח שוקלות כנגד כל מצותיה של תורה אלא שהצדקה נוהגת בחיים וגמילות חסדים נוהגת בחיים ובמתים. הצדקה נוהגת לעניים וג"ח נוהגת לעניים ולעשירים. הצדקה נוהגת בממונו של אדם וג"ח נוהגת בין בממונו בין בגופו. ר' יוחנן בר מריא בשם ר' יוחנן אין אנו יודעים איזו מהן חביבה או צדקה או גמילות חסדים כשהוא אומר [ש]וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו וצדקתו לבני בנים הדא אמרה שג"ח חביבה יותר מן הצדקה: (ברכות ח) כתיב [ת]פדה בשלום נפשי מקרב לי וגו' אמר הקב"ה כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ומתפלל עם הצבור מעלה אני עליו כאלו פדאני לי ולבני מבין עו"א: (ב"ב י) תניא א"ר אלעזר ברבי יוסי כל צדקה וחסד שישראל עושים בעוה"ז שלום גדול ופרקליטין גדולים ביניהם לאביהם שבשמים שנאמר [א]כה אמר ה' אל תבוא בית מרזח ואל תלך לספוד ואל תנוד להם כי אספתי את שלומי מאת העם הזה נאם ה' את החסד ואת הרחמים. חסד זו גמילות חסדים. רחמים זו צדקה. תניא רבי יהודה אומר גדולה צדקה שמקרבת את הגאולה שנאמר [ב]כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבא: (ברכות ה) תני תנא קמיה דר"י כל העוסק בתורה ובג"ח[א] וקובר את בניו מוחלין לו כל עונותיו. א"ל רבי יוחנן בשלמא תורה וג"ח דכתיב [ג]בחסד ואמת יכופר עון. חסד זו ג"ח שנאמר [ד]רודף צדקה וחסד. אמת זו תורה שנאמר [ה]אמת קנה ואל תמכור, אלא קובר את בניו מנא לן, תנא ליה ההוא סבא משום ר"ש בן יוחאי אתיא עון עון כתיב הכא [ו]בחסד ואמת יכופר עון וכתיב התם [ז]ומשלם עון אבות אל חיק בניהם אחריהם: (ר"ה יח) אמר רב שמואל בר אמי ואמרי לה רבי שמואל בר נחמני א"ר יונתן מנין לגזר דין שיש עמו שבועה שאינו מתקרע שנאמר [ח]לכן נשבעתי לבית עלי אם יתכפר עון בית עלי בזבח ובמנחה וגו' אמר רבא בזבח ובמנחה אינו מתכפר אבל מתכפר הוא בדברי תורה. אביי אמר בזבח ובמנחה אינו מתכפר אבל מתכפר הוא בתורה ובג"ח. כי הא דרבא ואביי תרוייהו מדבית עלי קאתי רבא דעסק בתורה חיי ארבעין שנין אביי דעסק בתורה ובג"ח חיי שתין שנין: (ע"ז ה) א"ר יוחנן משום רבי בנאה מאי דכתיב [ט]אשריכם זורעי על כל מים משלחי רגל השור והחמור אשריהם ישראל שבזמן שהם עוסקים בתורה ובגמילות חסדים יצרן מסור בידם ולא הם מסורים ביד יצרם שנאמר אשריכם זורעי על כל מים ואין זריעה אלא צדקה שנאמר [י]זרעו לכם לצדקה ואין מים אלא תורה שנא' [כ]הוי כל צמא לכו למים משלחי רגל השור והחמור. תנא דבי אליהו לעולם ישים אדם עצמו על דברי תורה כשור לעול וכחמור למשאוי: (ב"ק יז) א"ר יוחנן משום ר"ש בן יוחאי מ"ד אשריכם זורעי על כל מים משלחי רגל השור והחמור כל העוסק בתורה ובג"ח זוכה לנחלת שני שבטים שנאמר אשריכם זורעי ואין זריעה אלא צדקה שנאמר זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד ואין מים אלא תורה שנאמר הוי כל צמא לכו למים וזוכה לנחלת שני שבטים זוכה לכילה ביוסף דכתיב [ל]בן פורת יוסף וגו' בנות צעדה

זעק (בראשית יח). וכי אוכלין היו א"ר יודן נראין כאוכלין ושותין וראשון ראשון מסתלק ומה פרע הקב"ה לבניו המן יורד להם והבאר עולה להן והשלו מצוי להם וענני כבוד מקיפין אותם ועמוד הענן נוסע לפניהם. והרי דברים קל וחומר ומה אם מי שעושה חסד עם מי שאינו צריך לחסד פרע הקב"ה לבניו מי שעושה חסד עם מי שצריך על אחת כמה וכמה. רבי סימון בשם רבי אליעזר אומר בה שוטה חורי מי בן שלא עשו חסד עם מי שלא היו צריכין לחסד עמוני ומואבי עם ישראל דכתיב על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים (דברים כג). וכי צריכין היו להם ישראל והלא כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר היה המן יורד להן והבאר עולה והשליו מצוי להם וענני כבוד מקיפות אותם ועמוד ענן נוסע לפניהם אלא דרך ארץ היא הבא מן הדרך מקדימין להם במאכל ובמשתה מה פרע להם הקב"ה מתוך כך לא יבא עמוני ומואבי. והרי ק"ו ומה אם מי שלא עשה חסד עם מי שאינו צריך חסד ראה מה פרע להם שכרם מי שאינו עושה חסד עם מי שצריך חסד עאכ"ו. ר"ש בן אלעזר אומר בה שוטה חורי מי הוא שעושה חסד עם מי שחייב לו יתרו עם משה ויאמר להן קראן לו ויאכל לחם (שמות ב). ר' סימון אמר בשכרו האכילו דכתיב וגם דלה דלה לנו (שם). אימתי פרע לו הקב"ה שכרו רבי יוחנן בשם רבי יוסי הגלילי אומר בימי שאול בה"ד ויאמר שאול אל הקיני לכו סורו רדו (שמואל א ט"ו) וכי עם כל ישראל עשה חסד והלא לא עשה אלא עם משה לבדו אלא ללמדך שכל מי שעושה חסד עם אחד מגדולי ישראל מעלין עליו כאילו עושה חסד עם כל ישראל. והרי דברים ק"ו ומה מי שעשה חסד עם מי שחייב לו ראה מה פרע לו הקב"ה מי שעושה חסד עם מי שאינו חייב לו עאכ"ו (ויק"ר ס' ל"ד):

רודף צדקה וחסד ימצא חיים וגו' רודף צדקה זה אברהם ושמרו דרך ה' לעשות צדקה. וחסד שגמל חסד לשרה ימצא חיים שני חיי אברהם מאה שנה ושבעים שנה וחמש שנים. צדקה וכבוד א"ר שמואל בר יצחק א"ל הקב"ה אני אומנתי גומל חסדים תפסת אומנתי בא ולבוש לבושי ואברהם זקן בא בימים (ב"ר פ' נח):

בן עזאי ור"ע ח"א מי שהוא גומל חסדים יהא מבושר שנשמעת תפלתו שנאמר זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד מה כתיב אחריו עת לדרוש את ה' שהוא מתפלל להקב"ה והוא נענה ויהא מבושר שתפלתו נשמעת והרינא אמר אוני כמבטל דברי רבי אלא כמוסיף על דבריו ואני ברוב חסדך אבוא ביתך מיד ענני באמת ישעך (מ' שוח"ט פס"ה):

אמר ר' שמעון בן חלפתא משל למה"ד למלך שנשא למטרונא והכניסה לו שני אריסין אף המלך זקף לה שני אריסין כנגדן אבדה מטרונא את שלה אף המלך נטל את שלו לימים עמדה וכשרה את עצמה והביאה אותן אריסין אף המלך הביא את שלו אמר המלך אלו ואלו יעשו עטרה ויתנו בראשה כך אתה מוצא אברהם נתן לבניו שני אריסין כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו' עד לעשות צדקה ומשפט אף הקב"ה זקף לו כנגדן חסד ורחמים ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד אבדו ישראל את שלהם ההופכים משפט לרשע וצדקה ללענה אף הקב"ה נטל את שלו כי אספתי את שלומי מאת העם הזה את החסד ואת הרחמים עמדו ישראל וכשרו עצמן ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה אף הקב"ה מביא את שלו שכן כתיב כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה וחסדי מאתך לא ימוש וברית שלומי וגו' אמר הקב"ה אלו ואלו יעשו עטרה וינתנו בראשיהם של ישראל שנאמר וארשתיך לי בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים (דב"ר פ"ג):

פירותיהן בעה"ז: רע לשמים ורע לבריות. כגון רוצח וגזלן וגנב: רע לשמים ואינו רע לבריות. מגלה עריות מבזה מועדים אוכל חלב: שנאמר זרעו לכם לצדקה. קרא הכתוב זריעה לצדקה ואת החסד קרא קציר ומובא קצירה מזריעה כדמפרש אדם זורע וכו': ספק אינו אוכל. שמא לא יצמחו או ילקה בשדפון וברד: אלא לפי גמילות חסדים שבה. הנתינה היא הצדקה והטורח הוא החסד כגון מוליכה לביתו או טרח שתעלה לו הרבה כגון נותן לו פת אפויה או בגד ללבוש או מעות בעת שתבואה מצויה שלא ילכו מעותיו לאיבוד זהו חסד שנותן לבו ודעתו לטובתו של עני: לצדקה. הצדקה היא הזריעה שצריך כדי לקצור לקבל שכר: קצרו לפי חסד. שתקבלו השכר לפי החסד שבה: ג"ח בין בגופו בין בממונו. כגון מספיד למת ונושא קוברו משמח חתן מלוה את חבירו בדרך: בממונו. שלוה לו מעות משאילו כלים ובהמה: כל מצותיה של תורה. כלומר כנגד כל אחד שהרי אוכל פירותיהן והקרן קיימת לעוה"ב כדקתני מתניתין ואיידי מפרש נמי ההפרש שבין הצדקה ובין ג"ח: וחסד וגו'. וש"מ דהחסד גדול שהרי הוא מעולם ועד עולם אבל צדקה אינו אלא לבני בנים: פדה בשלום. זה שעסק בדברי שלום דהיינו תורה דכתיב וכל נתיבותיה שלום. וכן גמילות חסדים נמי שלום הוא שמתוך שגומל חסד בגופו לחבירו הוא מכיר שהוא אוהבו ובא לידי אחוה ושלום: פרקליטין. מליצי יושר של מה"ש: כי אספתי את שלומי מאת העם הזה. ומהו השלום: את החסד ואת הרחמים. שהיו רגילין לעשות ואינם עושין: אביי ורבא מדבית עלי קאתו. כך שמעתי. ובחולין בפרק הזרוע והלחיים אשכחן דרבא לאו כהן היה אלא שמא אמו מדבית עלי קאתיא וי"ג רבה ואביי ומפרשי לה ברבה בר נחמני: משלחי רגל. משלחים ומשליכים רגלי יצר הרע שבא על האדם מעליהם יצר הרע קרוי אורח שנאמר ויבא הלך לאיש העשיר: זורעי. היינו צדקה וחסד כמפרש לקמיה: לנחלת שני שבטים. דהכי משמע רגליכם ישולחו בנחלת השור והחמור יוסף ויששכר

ולא

תורה אור ק ישעיה ג: ר הושע י: ש תהלים קג: ת שם נה: א ירמיה טז: ב ישעיה נו: ג משלי טז: ד שם כא: ה שם כג: ו שם טז: ז ירמיה לב: ח שמואל א ג: ט ישעיה לב: י הושע י: כ ישעיה נה: ל בראשית מט:

א] ע"ל משנה י"ו בפי' ולא במדרש כו' מאמר בגנותם ר"א בן פרטא כו':

צעדה עלי שור וזוכה לנחלת יששכר דכתיב [י]יששכר חמור גרם. איכא דאמרי אויביו נופלין לפניו כיוסף דכתיב ביה [ס]עמים ינגח יחדו אפסי ארץ. וזוכה לבינה כיששכר דכתיב [ע]ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל וגו': (סנהדרין צח) תניא שאלו תלמידיו את רבי אליעזר מה יעשה אדם וינצל מחבלו של משיח יעסוק בתורה ובגמילות חסדים: (ירושלמי סנהדרין פי"א) ר"י בר חנן בשם ר' ברכיה אמר הקב"ה לישראל בני אם ראיתם זכות אבות שמטה וזכות אמהות שנתמוטטו לכו והדבקו בחסד מאי טעמא [פ]כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה, כי ההרים ימושו זה זכות אבות, והגבעות תמוטינה זה זכות אמהות מכאן ואילך וחסדי מאתך לא ימוש וברית שלומי לא תמוט אמר מרחמך ה':

מתני' ג אנטיגנוס איש סוכו קבל משמעון הצדיק. הוא היה אומר אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס[א] אלא הוו כעבדים המשמשין את הרב (ס"א ע"מ שלא) שלא ע"מ לקבל פרס. ויהי מורא שמים עליכם:

גרסי' (ע"ז יט) [צ]אשרי איש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד אמר רבי אלעזר במצותיו ולא בשכר מצותיו כדתנן הוא היה אומר אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב ע"מ לקבל פרס אלא הוו כעבדים המשמשין את הרב שלא על מנת לקבל פרס[א]: (נדרים סב) תניא [ק]לאהבה את ה' אלהיך לשמוע בקולו ולדבקה בו שלא יאמר אדם אקרא שיקראוני חכם אשנה שיקראוני רבי אשנה שאהיה זקן ואשב בישיבה אלא למוד מאהבה וסוף הכבוד לבא שנאמר [ר]קשרם על אצבעותיך כתבם על לוח לבך ואומר [ש]קשרם על לבך תמיד ענדם על גרגרותיך ואומר [ת]דרכיה דרכי נועם וגו' ואומר [א]עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר: (שבת פח) תנו רבנן הנעלבים ואינם עולבים שומעים חרפתם ואינם משיבים עושים מאהבה ושמחים ביסורים עליהם הכתוב אומר [ב]ואוהביו כצאת השמש בגבורתו: (סוטה לו) בו ביום דרש ר' יהושע בן הורקנוס לא עבד איוב את המקום אלא מאהבה שנאמר [ג]הן יקטלני לו איחל ועדין הדבר שקול לו אני מיחל או איני מיחל לו ת"ל [ד]עד אגוע לא אסיר תומתי ממני למד שמאהבה עשה. א"ר יהושע מי יגלה עפר מעיניך רבן יוחנן בן זכאי שהיית דורש כל ימיך לא עבד איוב את המקום אלא מיראה שנאמר [ה]איש תם וישר וירא אלהים וסר מרע. והלא יהושע בן הורקנוס תלמיד תלמידך למד שמאהבה עשה: (כ:) תניא רבי מאיר אומר נאמר ירא אלהים באיוב ונאמר ירא אלהים באברהם מה ירא אלהים האמור באברהם מאהבה אף ירא אלהים האמור באיוב מאהבה. ואברהם גופיה מנא לן דכתיב [ו]זרע אברהם אוהבי מאי איכא בין עושה מאהבה לעושה מיראה איכא בינייהו הא דתניא ר"ש בן אלעזר אומר גדול העושה מאהבה יותר מן העושה מיראה שזה תלוי לאלף דור וזה תלוי לאלפים דור הכא כתיב [ז]ועושה חסד לאלפים לאוהביו והתם כתיב [ח]ולשומרי מצותיו לאלף דור

ויששכר: בנות לעדה עלי שור. היינו כולה: חמור גרם. מתרגמינן עתיר בנכסי: חבלו של משיח. גורלו וחלקו ולקמן בעי מאי היא. נ"א חבלו פחדים והבלים שיהיו בימיו: מתני' ג פרס. לשון ערך. ערכך מתרגמינן פורסיה והוא מה שאדם נותן למי שעבד אותו והוא אינו חייב בדין ליתן לו כלום כמו מה שיתן אדם לבנו קטן או לאשתו או לעבדו מפני קורת רוח שעשו לו. ואפילו להקות פרס כזה לא יעבוד אדם את בוראו אלא מאהבה בלבד: ויהי מורא שמים עליכם. אע"פ שאתה עובד מאהבה עבוד נ"כ מיראה. שהעובד מאהבה זריז במ"ע והעובד מיראה נזהר ממצות ל"ת ונמצאת עבודתו שלמה: ולא בשכר מצותיו. שעובד את יוצרו מאהבת שמו ומאהבת מצות פיו ולא לשום קבול שכר: ע"מ שלא לקבל פרס. יהא לבך עמך לומר אפילו אין סופי לקבל שכר אוהב אני את בוראי וחפץ במצותיו: קשרם על אצבעותיך. כלומר לא תכוון להנאתך אלא כדי שיהיו שגורין בפיך והוסיף על זה ואמר ענדם על גרגרותיך ואח"כ הביא ראיה שסוף הכבוד לבא שנאמר דרכיה דרכי נועם ואומר ותומכיה מאושר: הנעלבים ואינם עולבים. אחרים עולבים עליהם בחוצפא ולא הם על אחרים: שוטים מאהבת המקום. ושמחים ביסורין על שלוה הבאה עליהם: מאהבה. שאהב את המקום: שקול. משקלו בזה מכריע לכאן ולכאן: לו אני מיחל או איני מיחל. וה"ק הן יקטלני הלא הוא הרגני לא איחל לו עוד דיש לא שהוא נדרש כמו לו בלמ"ד וא"ו כדמפרש בגמרא: מיראה. מדאגת פורענות שלא תבא עליו: ירא אלהים. ולא אוהב אלהים: תלמיד תלמידך. תלמידו של רבי עקיבא היה: באברהם. כי ירא אלהים אתה: תלוי לו. זכותו לדורותיו להגין עליהם עד אלפים דור: לאלפים לאוהביו. סמך לאוהביו לאלפים ולידך קרא סמך לאלף דור אל שומרי מצותיו דהיינו מיראה ואין אלו דומים לפרוש מיראה לפרוש מאהבה דהוא מאהבת השכר ומיראת פורענות הקללות והעונשין והכא מאהבת המקום ומיראתו שמוראו וגדלו ואימתו מוטלת עליו:

וישמחו

ולא בשכר מצותיו. כל מצוה יש לה מתן שכר כבוד אב ואם ושלוח הקן אריכות ימים ויש שמתן שכרה בנים כו' ולמה לא גלה הקב"ה שכר כל המצות משל למלך שהכניס פועלים לתוך שדהו לנטעה ולא גלה להם שכר נטיעותיו לערב כל. מי שנטע אילן אחד נתן לו זהב אחד התחילו הכל תמהין ומה זה שלא נטע אלא אילן אחד נטל זהב אחד אנחנו שנטענו הרבה עאכ"ו מה שכר שלוח הקן כך מצוה שיש בה חסרון כיס והחיית נפשות עאכ"ו ולפיכך לא פירשו הכתוב שכר עושי מצות שיהיו עושין אותן מעצמן להרבות להם שכר שכך שנינו אל תהיו כעבדים וכו' (תנחומא פרשת תצא):

לאהבה שמא תאמר הריני למד תורה בשביל שאהיה עשיר בשביל שאקרא רבי בשביל שאקבל שכר לעולם הבא ת"ל לאהבה כל מה שאתם עושין לא תעשו אלא מאהבה (ספרי עקב פמ"ז):

כל מצות שעושה האדם בעוה"ז ולא יעשה באהבה וביראה אינו מקבל שכר מאותן מצות בעוה"ב ואם תמה אתה בדברים הללו בא והסתכל ברשעים שהם אוכלין בעוה"ז וסופן שנטרדין מן העוה"ב (אותיות דר"ע אות ד'):

ואהבת את ה' אלהיך. עשה מאהבה הפרש בין העושה מאהבה לעושה מיראה העושה מאהבה שכרו כפול ומכופל לפי שהוא אומר את ה' אלהיך תירא יש לך אדם מתירא מחברו כשהוא מטריחו מניחו והולך לו אבל אתה עשה מאהבה שאין לך אהבה במקום יראה ויראה במקום אהבה אלא במדת המקום בלבד (ספרי פ' ואתחנן פל"ב):

כל דרכיך יהיו לשם שמים הוי אוהב את השמים וירא מן השמים הוי חרד ושש על כל המצות (דא"ז פ"ב):

מה בין אהבה ליראה משל למה"ד למלך שהיו לו שני עבדים אחד אוהב את המלך ומתירא ממנו ואחד מתירא ממנו ואינו אוהבו הלך המלך למדינת הים האוהב את המלך ומתירא ממנו עמד ונטע גנות ופרדסים וכל מיני מגדים. הירא ואינו אוהבו ישב לו ולא עשה כלום כיון שבא המלך ממדינת הים ראה גנות ופרדסים וכל מיני מגדים סדר לפניו כנגד דעתו של אוהב כיון שנכנס האוהב לפני המלך ראה כל מיני מגדים סדורים לפניו נתקרר דעתו כנגד שמחתו של מלך. הירא ממנו ואינו אוהבו כיון שנכנס המלך לביתו וראה כל מיני חורבות כלם סדר לפניו כנגד דעתו של ירא כיון שנכנס הירא לפני המלך וראה כל מיני חורבות סדורים לפניו נזדעזע דעתו כנגד קלפו של מלך שנאמר טרף נתן ליראיו זה העולם הזה הא למדת ששכר האוהב שני חלקים ושכר הירא חלק אחד לפיכך לא זכו עו"א שיאכלו אלא בעוה"ז אבל המאמינים זכו שיאכלו שני עולמים ועליהם נאמר מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה בית ישראל אני כפרתן בכל מקומות מושבותיהם שאין מולין ולא קורין ולא שונין אלא באהבת אביהם שבשמים (תנדא"ר פכ"ח):

ולמה בית ישראל דומין בעוה"ז אצל אביהם שבשמים למלך שהיו לו בנים ועבדים הרבה עמד ובנה בתים הרבה ופלטרין הרבה ומישרים הרבה שאין להם סוף העלה המלך דבר על דעתו ואמר אצרוף את עבדי ואת בני מי הוא שאוהבני ויירא ממני ומי שירא ממני ואינו אוהב אותי מה עשה המלך עמד ובנה מבוי שהוא ארבע אמות על ארבע אמות ועשה בתוכו חצר שהוא ארבע טפחים על ארבע טפחים ועשה בתוכו פשפש קטן שהוא יצא למישרים גדולים להקביל מתוך הפשפש קטן פניו של המלך ופני המלך ועבדיו היו באים ועומדים בחצר ובמבוי. והמלך ידע

ברעהו

תורה אור י בראשית מט: ס דברים לג: ע דה"א יב: פ ישעיה נד: צ תהלים קיב: ק דברים ל: ר משלי ג: ש שם ו: ת שם ג: א שם: ב שופטים ה: ג איוב לו: ד שם: ה שם א: ו ישעיה מא: ז שמות לד: ח שם:

א (א) אל יאמר אדם הריני עושה מצות התורה ועוסק בחכמתה כדי שאקבל כל הברכות הכתובות בה או כדי שאזכה לחיי העוה"ב ואפרוש מן העבירות שהזהירה תורה מהן כדי להנצל מן הקללות הכתובות בתורה או כדי שלא אכרת מחיי העולם הבא אין ראוי לעבוד את השם על הדרך הזה שהעובד על דרך זה הוא עובד מיראה ואינה מעלת הנביאים ולא מעלת החכמים ואין עובדים ה' על דרך זה אלא עמי הארץ והנשים והקטנים שמחנכים אותן לעבוד מיראה עד שתרבה דעתן ויעבדו מאהבה: (ב) העובד מאהבה עוסק בתורה ובמצות והולך בנתיבות החכמה לא מפני דבר בעולם ולא מפני יראת הרעה ולא כדי לירש הטובה אלא עושה האמת מפני שהוא אמת וסוף הטובה לבוא בכללה ומעלה זו היא מעלה גדולה מאד ואין כל חכם זוכה לה והיא מעלת אברהם אבינו שקראו הקב"ה אוהבו לפי שלא עבד אלא מאהבה והיא המעלה אשר צונו בה הקב"ה ע"י משה שנאמר (דברים ו) ואהבת את ה'

א] ע"ש גרש"א ח"א פי' על המשנה ועיל סי"ב משנה י"ז פי' וכל מעשיך יהיו לשם שמים וס"ד מ"ס:

בדעתו מי אוהבו וירא ממנו ומי שירא ממנו ואינו אוהבו האוהב והירא מן המלך היה מצער גופו ונכנס בפשפש קטן שהוא יוצא למיסרים גדולים להקביל פני המלך והירא מן המלך ואינו אוהבו עמד בחצר ומבוי ולא היה מצער גופו לכנס בפשפש קטן. וכך אמר להם הקב"ה לישראל בני מה שיתם באתי אני להקביל פניכם ואתם לא באתם להקביל פני שנאמר (שיר ה׳) היושבת בגנים וגו׳ ואומר (ישעיה מ"ג) הוציא עם עור ועינים יש וחרשים ואזנים למו כו׳ (אליהו רבא פ׳ ע"ז):

שלשה טכסים הן הקרבנות עולה שלמים וחטאת וג׳ כתות הם של צדיקים אהבה בקשה יראה. העולה כנגד אהבה. והשלמים כנגד הבקשה. החטאת כנגד היראה. העולה נקרבת לכבוד הקב"ה בלבד אבל השלמים והחטאת כנגד עצמנו. יקרה היא האהבה אלא שיש צדיקים עובדים את המקום באהבה ונותנים כבוד ויקר למלכותו מפני שהוא לבדו קיים את הכל ובטובו הרב ברא את עולמו במאמר ולא בעמל והוא אלוה ואב ומלך וגבור וחכם וטוב ורחם וסובל את הכל ומלא את הכל את העליונים ואת התחתונים ומכלכל בריותיו ויודע רזי עולם ומטיב לרעים ולטובים ומאריך לרשעים בעבור ישובו ויחיו. על כל הטובות האלה הצדיקים אוהבים את המקום ונותנים לו הלל ושבח על כל מעשיו הגדולים. על זה העולה נקרבת. ואיזו היא הבקשה אלא שיש עובדים את המקום ומפילים תחנות ובקשות ושואלים ממנו כל מדה טובה בשביל הנאת עצמן כגון חכמה בינה ודעת ואורך ימים. רפואה ואשה משכלת ובנים ישרי לבב והצלחת מעשים ועושר וכבוד ונכסים שירצו אדם שהיא קנין טוב. זה היא הבקשה. ועליה זבחי שלמים מתקרבים. טכס יראה. ואיזו היא היראה שיש עובדין את המקום ביראה גדולה ובפחד מרובה והן המתפללין להציל מן הקללות הכתובים על המועלים במצותיו על העוברים פקודיו של מקום בין בעוה"ז בין בעוה"ב. בעוה"ז מן החלאים ומן המכות והמכאובות שלא יצטרכו לבריות ושלא ימשלו בהם זרים ולא יראו מיתה או דבר רע בבניהם ובבנותיהם וכדי שימלאו ימיהם בטוב ובברכה ובעולם הבא להנצל מן הפורעניות ומן המשחית ומן יקידת אש של גיהנם העתידה ללהט ולבער את הרשעים ליום הדין הגדול זו היא היראה ועליה החטאת נקרבת. אבל כגון שג׳ הללו בין העולה בין החטאת בין השלמים מקריבים בבית אחד ע"י כהן אחד לשם אלהים אחד ושלשתם שוים כך הצדיקים בין באהבה בין בבקשה בין ביראה שוים אלו לאלו שכולם בלב הקב"ה חסים והאוהב אותו אוהב והמבקש ממנו הוא מבקש והמתירא ממנו הוא מתירא (מדרש תדשא פ׳ י"ב):

דור. התם נמי כתיב לאוהביו ולשומרי מצותיו לאלף דור האי לדסמיך ליה והאי לדסמיך ליה. הנהו תרי תלמידי דהוו קייכי קמיה דרבא חד א"ל אקריון בחלמאי [ט]מה רב טובך אשר צפנת ליראיך וחד א"ל אקריון בחלמאי [י]וישמחו כל חוסי בך לעולם ירננו וגו׳. אמר להו תרוייכו רבנן צדיקי גמורי אתון מר מאהבה ומר מיראה: (ירושלמי ברכות פ"ט) שבעה פרושין הן פרוש שכמי. ופרוש נקפי. ופרוש קזאי. פרוש מה הגביה. פרוש ארע חובתי ואעשנה. פרוש יראה. פרוש אהבה. פרוש שכמי טעין מצוותא על כתפא. פרוש נקפי אקיף לי ואנא עביד מצוה. פרוש קיזאי עביד הדא חובה והדא מצוה ומקיז חדא בהדא. פרוש מה הגבייה מאן דאית לי מה נא מנכי עביד מצוה. פרוש אדע חובתי ואעשנה הי דא חובתא עבדית דאעביד מצוה כוותה. פרוש יראה כאיוב. פרוש אהבה כאברהם. אין לך חביב מכלם אלא פרוש אהבה כאברהם. אברהם אבינו עשה יצר הרע טוב דכתיב [כ]ומצאת את לבבו נאמן לפניך. א"ר אחא והפשיר עמו וכרות עמו הברית וגו׳ אבל דוד לא היה יכול לעמוד בו והרגו בלבבו מ"ט [ל]ולבי חלל בקרבי: (ברכות ס) חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה שנאמר [מ]ואהבת את ה׳ אלהיך בכל לבבך גו׳ בכל לבבך בשני יצריך. ביצר טוב וביצר רע. בכל נפשך אפילו הוא נוטל את נפשך. ובכל מאדך בכל ממונך. דבר אחר בכל מאדך בכל מדה ומדה שהוא מודד לך הוי מודה לו מאד מאד: (שם סא) תניא רבי אליעזר הגדול אומר אם נאמר בכל נפשך למה נאמר בכל מאדך ואם נאמר בכל מאדך למה נאמר בכל נפשך לומר לך אם יש לך אדם שגופו חביב עליו מממונו לכך נאמר בכל נפשך ואם יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו לכך נאמר בכל מאדך. ר׳ עקיבא אומר בכל נפשך אפילו נוטל את נפשך וכו׳. אמרו כשהוציאוהו לר"ע להריגה זמן קריאת שמע היה והיו סורקין את בשרו במסרקאות של ברזל והיה מתכוון לקבל עליו עול מלכות שמים באהבה. אמרו לו תלמידיו רבינו עד כאן. אמר להם כל ימי הייתי מצטער על הפסוק הזה בכל נפשך ואפילו הוא נוטל את נפשך אמרתי מתי יבא לידי ואקיימנו ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו א] היה מאריך באחד עד שיצתה נשמתו באחד יצתה בת קול ואמרה אשריך ר׳ עקיבא שיצתה נשמתך באחד אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבש"ע זו תורה וזו שכרה. אמרו [נ]ממתים ידך ה׳ ממתים מחלד. אמר להם חלקם בחיים. יצתה בת קול ואמרה לו אשריך ר׳ עקיבא שיצתה נשמתך באחד ואתה מזומן לחיי העוה"ב: **ויהי מורא שמים עליכם** ב]: (ברכות ל) [ס]עבדו את ה׳ ביראה וגילו ברעדה א"ר אדא בר אהבה אמר רב במקום

ויסמחו כל חוסי בך גו׳. סיפא דקרא ויעלצו בך אוהבי שמך: טעין מצוותא על כתיפא. כגון עליס לטובה שמראה בפני הבריות שהוא רודף אחר עשית המצות: אקיף לי. הלוני מעות לעשות מצוה נמי בעיני הבריות עושה כן: עביד הדא חובה. עבירה ועביד כנגדה הדא מצוה ומנכה המצוה כנגד עבירה כלומר זו יכפר על זו: מה דאית ליה מנכה. וכי כל מה שיש לי אני מחסר ועושה בה צדקה ומצוה ומראה בזה כאילו עושה צדקה ומצות טובא: הי דא חובתי. אמרו לי איזה חטא שעשיתי ואני עושה מצוה כנגדה: לבבו. משמע שני לבבות יצר הרע ויצר טוב תרווייהו היו נאמנים לפני ה׳: והפשיר עמו. היצר הרע עשה פשרה עם אברהם וכרות עמו ברית לבל יחטיא אותו ודרים לשון כמיכות וכרות וגו׳ אע"ג דפשטיה דקרא קאי אהקב"ה מ"מ דרים ליה נמי על ענין של מעלה: לכך נאמר בכל מאדך. מן החביב עליך: והיה מקבל עול מלכות שמים. קורא ק"ש: ע"כ. כלומר עדיין אין אתה מניח כוונתך: ממתים ידך ה׳. אותם העוסקים בתורה מימין ידך עכשיו הם ממתים כמו מומתין: אמר להם. הקב"ה חלקם בחיים: ענין אחר ממתים ידך ה׳ מידך היה לאוי למות ולא מיד בשר ודם:
ואהבת

בכל לבבך שלא יהא לבך חלוק על המקום. ובכל נפשך שמעון בן עזאי אומר אהבוהו עד מיצוי הנפש ר"מ אומר בכל לבבך כאברהם שנאמר בו אברהם אוהבי. ובכל נפשך כיצחק שעקד עצמו ע"ג המזבח. בכל מאדך הוי מודה לו כיעקב שנאמר קטנתי מכל החסדים. והיו הדברים האלה למה נאמר לפי שהוא אומר ואהבת את ה׳ אלהיך איני יודע כיצד לאהוב ת"ל והיו הדברים האלה תן הדברים האלה על לבך שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם ומדבק בדרכיו (ספרי שם): דורשי רשומות אמרו רצונך שתכיר את מי שאמר והיה העולם למד הגדה שמתוך כך אתה מכיר את הקב"ה ומדבק בדרכיו (שם עקב פי׳ מ"ט):

בכל נפשך. בכל נפש ונפש שברא בך אר"מ על כל נשימה ונשימה שאדם מעלה חייב לקלס את יוצרו מנין שנאמר כל הנשמה תהלל יה (דב"ר פ"ב):

ויהי מורא שמים עליכם. אשרי איש ירא את ה׳ וש"ה שקר החן והבל היופי אין מתבקש לפני הקב"ה לא עושר ולא יופי ומהו מבקש יראת חטא שנאמר

תורה אור ט תהלים לא: י שם ה: כ נחמיה ט: ל תהלים קט: מ דברים ו: נ תהלים יז: ס שם ב:

אלהיך ובזמן שיאהוב אדם את ה׳ אהבה הראויה מיד יעשה כל המצות מאהבה: (ג) וכיצד היא האהבה הראויה הוא שיאהב את ה׳ אהבה גדולה יתירה עזה מאד עד שתהא נפשו קשורה באהבת ה׳ ונמצא שוגה בה תמיד כאילו חולה חולי האהבה שאין דעתו פנויה מאהבת אותה אשה והוא שוגה בה תמיד בין בשבתו בין בקומו בין בשעה שהוא אוכל ושותה יתר מזה תהיה אהבת ה׳ בלב אוהביו שוגים בה תמיד כמו שצונו (שם) בכל לבבך ובכל נפשך והוא ששלמה אמר דרך משל (שה"ש ג) כי חולת אהבה אני וכל שיר השירים משל הוא לענין זה: (ד) אמרו חכמים הראשונים שמא תאמר הריני לומד תורה בשביל שאהיה עשיר בשביל שאקרא רבי בשביל שאקבל שכר בעוה"ב, ת"ל לאהבה את ה׳ כל מה שאתם עושים לא תעשו אלא מאהבה ועוד אמרו חכמים במצותיו חפץ מאד ולא בשכר מצותיו. וכן היו גדולי החכמים מצוים לנבוני תלמידיהם ומשכיליהם ביחוד אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב ע"מ לקבל פרס אלא היו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס אלא מפני שהוא הרב ראוי לשמשו כלומר עבדו מאהבה: (ה) כל העוסק בתורה כדי לקבל שכר או כדי שלא תגיע עליו פורענות הרי זה עוסק שלא לשמה וכל העוסק בה לא ליראה ולא לקבל שכר אלא מפני אהבת אדון כל הארץ שצוה בה הרי זה עוסק בה לשמה ואמרו חכמים לעולם יעסוק אדם בתורה ואפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה לפיכך כשמלמדין את הקטנים ואת הנשים וכלל עמי הארץ אין מלמדין אותן אלא לעבוד מיראה וכדי לקבל שכר עד שתרבה דעתן ויתחכמו חכמה יתירה מגלין להן רז זה מעט מעט ומרגילין אותן לענין זה בנחת עד שישיגוהו וידעוהו ויעבדו מאהבה: (ו) דבר ידוע וברור שאין אהבת הקב"ה נקשרת בלבו של אדם עד שישגה בה תמיד כראוי ויעזוב כל מה שבעולם חוץ ממנה כמו שצוה ואמר (דברים ו) בכל לבבך ובכל נפשך. אינו אוהב הקב"ה אלא בדעת שידעהו וע"פ הדעת תהיה האהבה. אם מעט מעט ואם הרבה הרבה לפיכך צריך האדם ליחד עצמו להבין ולהשכיל בחכמות והתבונות המודיעים לו את קונו כפי כח שיש באדם

א] ע"ב בירושלמי דהמתיה בכל לבי והמתיה בכל ממוני ובכל נפשי לא הוה בדוקי לי וכדון דמטית בכל נפשי וסגיעה זמן ק"ש ולא הפלגא דעתו לפום כן אנא קרי וגהיך: ב] עי׳ בפ"ב מ"א בפיסקא עין רואה שיהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם. ובפרי"ג בספרי הסתכלו בשמים וכו׳ שלותי לא שירא״ו וע"ש מ"ח. ע"ל מי"ב הוי פרוס בירא״ס. ועי׳ (סנהדרין נ"ו) אלהים אני יהא מוראי עליכם. (וברכות ו"ז) ונגד עיניך תהיה יראתו:

במקום גילה שם תהא רעדה: (ירושלמי סוטה פ"ה) כתוב אחד אומר [ע]ואהבת את ה' אלהיך וכתוב אחד אומר [פ]את ה' אלהיך תירא אותו תעבוד עשה מאהבה ועשה מיראה, עשה מאהבה שאם באת לשנוא דע שאתה אוהב ואין אוהב שונא, עשה מיראה שאם באת לבעוט אין ירא מבעט: (נדרים כ) תניא [צ]ובעבור תהיה יראתו על פניכם זה בושה, לבלתי תחטאו מלמד שהבושה מביאה לידי יראת חטא מכאן אמרו סימן יפה לאדם שהוא ביישן. אחרים אומרים כל המתבייש לא במהרה הוא חוטא וכל שאין לו בשת פנים בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני: (סנהדרין ע) א"ר אבא גדול מה שנאמר בעובדיה יותר ממה שנאמר באברהם אבינו דאילו באברהם לא כתיב מאד ובעובדיה כתיב [ק]ועובדיה היה ירא את ה' מאד: (שבת לא) א"ר יהודה לא ברא הקב"ה את עולמו אלא כדי שייראו מלפניו שנאמר [ר]והאלהים עשה שייראו מלפניו[א]. ר' סימון ורבי אלעזר הוו יתבי חלף ואזיל ר' יעקב בר אחא א"ל חד לחבריה ניקום מקמיה דגבר דחיל חטאין הוא א"ל אידך ניקום מקמיה דגבר בר אוריין הוא א"ל אבינא לך אנא דגבר דחיל חטאין הוא ואמרת לי את דגבר בר אוריין הוא תסתיים דר' אלעזר הוא דאמר דגבר דחיל חטאין הוא דאמר ר' יוחנן משום ר"א אין לו להקב"ה בעולמו אלא יראת שמים בלבד שנאמר [ש]ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו' וכתיב [ת]ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה וגו' שכן בלשון יוני קורין לאחת הן תסתיים: (ברכות לג) א"ר חנינא הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים שנאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו' אטו יראה מילתא זוטרתי היא והא"ר חנינא משום ר' שמעון בן יוחאי אין להקב"ה בבית גנזיו אלא אוצר של יראת שמים בלבד שנאמר [א]יראת ה' היא אוצרו אין לגבי משה מילתא זוטרתי היא משל לאדם שמבקשים ממנו כלי גדול ויש לו דומה עליו ככלי קטן קטן ואין לו דומה עליו ככלי גדול: (ברכות ו) א"ר חלבו אמר רב הונא כל אדם שיש בו יראת שמים דבריו נשמעים שנאמר [ב]סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם מאי כי זה כל האדם א"ר אלעזר אמר הקב"ה כל העולם כלו לא נברא אלא בשביל זה. רבי אבא בר כהנא אמר שקול זה כנגד כל העולם כלו. ר' שמעון בן עזאי אומר כל העולם כלו לא נברא אלא לצוות לזה: (ירושלמי ברכות פ"ב) כד דמך רבי לוי בר סיסי על אבוה דשמואל ואפטר עילוי סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא למה היה לוי בר סיסי דומה למלך שהיה לו כרם והיו בו מאה גפנים והיו עושות כל שנה ושנה מאה חביות של יין עמד על חמשים עמד על ארבעים עמד על שלשים עמד על עשרים עמד על עשר עמד על אחת והיה עושה מאה חביות של יין והיה אותו הגפן חביב עליו ככל הכרם כלו כך היה רבי לוי בר סיסי חביב לפני הקב"ה ככל אדם הדא הוא דכתיב כי זה כל האדם כי זה ככל האדם: (קדושין לא) א"ר יהושע בן לוי אסור לו לאדם שיהלך ד' אמות בקומה זקופה[ב] שנאמר [ג]מלא כל הארץ כבודו. רב הונא בריה דרב יהושע לא מסגי ד' אמות בגילוי הראש אמר שכינה למעלה מראשי[ג]: (נדרים ח) א"ר זירא א"ר אלעזר א"ר חנינא א"ר מיאשא משמיה דר' יהודה בר אלעאי מאי דכתיב [ד]וזרחה לכם יראי שמי וגו' אלו בני אדם שהם יראים להזכיר את שמי לבטלה. שמש צדקה ומרפא בכנפיה אמר אביי ש"מ הדין הירגא דיומא מסי: (שם ז) א"ר חנינ' אמר רב השומע הזכרת השם מפי חברו צריך לנדותו ואם לא נדהו הוא עצמו יהא בנדוי שבכל מקום שהזכרת השם מצוי שם עניות מצויה ועניות כמיתה שנאמר [ה]כי מתו כל האנשים וגו ותניא

ואהבת את ה' אלהיך. משמע שיש לו לעבוד את ה' מאהבה: את ה' אלהיך תירא. משמע שיש לו לעבוד ה' מיראת העונש והן סותרין זה את זה שהאוהב אינו צריך ליראת העונש: שאם באת לשנוא. ולעשות המצות כשעבד מיראה בע"כ שלא ברצונו: שאם באת לבעט. כגון שבאו עליו יסורין יבעט באהבתו באמרו אחרי שהוא מצערני לא אלך בדרכיו ומצותיו: ה"ג דע שאתה ירא ואין ירא מבעט. מיראת העונש: מלמד שהבושה מביאה לידי יראת חטא. דעל פניכם משמע בשת פנים וכתיב בתריה לבלתי תחטאו: לא עמדו אבותיו על הר סיני. שהרי נתן טעם למעמד הר סיני לבעבור תהיה יראתו על פניכם וכתיב את אשר ישנו פה עמנו עומד היום ואת אשר איננו פה עמנו ומי שאין לו בשת פנים אינו מזרעם: באברהם כתיב. כי ירא אלהים אתה ולא כתיב מאד: אנא אמינא לך. כלומר אתה מיעטת בשבחו: הן יראת ה'. יחידה היא היראה בעולם: הכל וכו'. כל הבא על האדם בידי שמים הוא בא כגון ארוך וקצר עני עשיר חכם שוטה לבן שחור הכל בידי שמים אבל צדיק ורשע אינו בא ע"י שמים את זו מסר הקב"ה בידו של אדם ונתן לו ב' דרכים והוא יבחר לו ביראת שמים. ובמסכת מגילה פרק אחרון הביאו מאמר זה ושם כתב רש"י לשון זה חוץ מיראת שמים אותה מסר ביד האדם שיהא מכוון את לבו לכך ואע"פ שיכולת בידו להכין לבבו אליו שנאמר הנה כחומר ביד היוצר כן אתם בידי בית ישראל: בשביל זה. שיברא זה: לצוות. שילוון בלע"ז: חמשים. שחרב הכרם ולא נשתייר רק חמשים גפנים וכן ארבעים וכו' ואותו אחת נמי עשתה מאה חביות כמו בראשונה וכמו כן בכל פעם שחרב כך ר"ל בר סיסי נשתייר חסיד וירא אלהים וחביב לפני הקב"ה ככל הכרם היינו כל העולם שנמשל לכרם: מלא כל הארץ. משמע משתרבב ויורד למטה והזוקף קומתו נראה כדוחק: הדין הירגא דיומא מסי. אבק הנראה בחמה כשהיא נכנסה דרך חלון קרוי הירגא וי"א זיהרא דשמשא: השומע הזכרת וכו'. בריש תמורה מפקינן אזהרה למזכיר שם שמים לבטלה מדכתיב את ה' אלהיך תירא: ואם לא נדהו הוא עצמו יהא בנדוי. לא שיהא בנדוי מאליו אלא ראוי להתנדות קאמר שהרי אינו חמור השומע ושותק מהמזכיר עצמו: שבכל מקום. טעמא קא יהיב למאי דקאמר ואם לא נדהו הוא עצמו יהא בנדוי שהרי ענשו חמור דשם עניות מצויה דכתיב בכל המקום אשר אזכיר את שמי וגו' וברכתיך ומדהזכרת השם למצוה מביאה ברכה ועובר הזכרה לשוא גורמת עניות א"נ מדכתיב גבי שבועת שקר וכלתו את עציו וגו' ובתמורה מדמה הזכרת השם לבטלה לשבועת שקר: שנאמר כי מתו כל האנשים וגו'. דלא מתו ממש כדאמרינן לקמן פרק ר' אלעזר דמיהוי או דכ"מ שנאמר נצים ונצבים אינם אלא דתן ואבירם

שנאמר אשה יראת ה' היא תתהלל כל מה שעשה אברהם לפני הקב"ה לא נתהלל וכמה נתהלל שהיה ירא לפני הקב"ה שנאמר כי ירא אלהים אתה (מ' תהלים פ' קי"ב): א"ר יודן גדולה היא היראה שמים וארץ לא נבראו אלא בזכות היראה הה"ד והאלהים עשה שייראו מלפניו. א"ר ירמיה גדולה היא היראה ששני ספרים שכתב שלמה לא חתמן אלא ביראה הה"ד שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל ובספר קהלת כתיב סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא (מדרש קהלת פ"ג סי"ב):

א"ר יודן אמר דוד לפני הקב"ה תודיעני אורח חיים אמר ליה הקב"ה דוד חיים את בעי צפה ליראה שנאמר יראת ה' תוסיף ימים (ילקוט תהלים תר"ע):

ירא את ה' בני ומלך כי מי שהוא ירא מן הקב"ה סופו להעשות מלך ממי את למד מאברהם אבינו שנאמר כי ירא אלהים אתה ונעשה מלך. א"ר ברכיה הכהן בש"ר חלבו כתיב אל עמק שוה הוא עמק המלך עמק שהושוו הכל ונטלו עצה וקצצו ארזים ועשו כסא והסיבוהו מלך עליכם וכן יוסף אומר את האלהים אני ירא ונעשה מלך וכן משה כי ירא מהביט אל האלהים ונעשה מלך שנאמר ויהי בישורון מלך (תנחומא):

וזרחה לכם יראי שמי. כי שם ה' אקרא אמינו למדין שלא הזכיר משה שמו של מקום אלא לאחר עשרים ואחת תיבות ממי למד ממלאכי השרת שאין מזכירין את השם אלא לאחר שלש קדושות שנאמר וקרא זה אל זה ואמר קדוש וגו' אמר משה די שאהיה בפחות משבעה כמלאכי השרת והרי דברים ק"ו ומה משה שהוא חכם החכמים וגדול גדולים לא הזכיר שמו של מקום אלא אחר כ"א תיבות המזכיר שמו של מקום בחנם עאכ"ו. רשב"י אומר מנין שלא יאמר אדם לה' עולה לה' מנחה לה' שלמים אלא עולה לה' מנחה לה' שלמים

תורה אור ע דברים יא: פ שם י: צ שמות כ: ק עובדיה א: ר קהלת ג: ש דברים ד: ת איוב כח: א ישעיה לג: ב קהלת יב: ג ישעיה ו ד מלאכי ג: ה שמות ד:

להבין ולהשיג כמו שבארנו בהלכות יסודי התורה (הלכות תשובה פ"י): האל הנכבד והנורא הזה מצוה לאהבו וליראה אותו שנאמר ואהבת את ה' אלהיך ונאמר את ה' אלהיך תירא: ב והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו. בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לו ערך ולא קץ מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול. כמו שאמר דוד צמאה נפשי לאלהים לאל חי. וכשמחשב בדברים האלו עצמן מיד הוא נרתע לאחוריו ויפחד ויודע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות כמו שאמר דוד כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך וגו' מה אנוש כי תזכרנו. ולפי הדברים האלו אני מבאר כללים גדולים ממעשה רבון העולמים כדי שיהיו פתח למבין לאהוב את השם. כמו שאחז"ל בענין אהבה שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם (הלכות יסודי התורה פ"ב): בזמן שאדם מתבונן בדברים האלו ומכיר כל הברואים ממלאך וגלגל ואדם כיוצא בו ויראה חכמתו של הקב"ה בכל היצורים וכל הברואים מוסיף אהבה למקום והצמא נפשו ויכמה בשרו לאהוב המקום ברוך הוא. ויירא ויפחד משפלותו ודלותו וקלותו כשיעריך עצמו לאחד מגופות הקדושים הגדולים. וכ"ש לאחד מהצורות הטהורות הנפרדות מן הגולמים שלא נתחברו בגולם כלל וימצא עצמו שהוא ככלי מלא בושה וכלמה ריק וחסר (שם פ"ד הלכה י"ב):

א] עי' בז' שית כל מה שברא כו' לא ברא אלא לכבודו: ב] עי' (סנהדרין פ"א) ועיניו לא גבה וגו' שלא הלך בקומה זקופה. ועי' (שבת קמ"ט) אל תפנו אל האלילים ובפי' הר"ן שם: ג] עי' (שבת קכ"ו) כמי ריבך כי סיכי דתבוי עלך אימתא דשמיא:

שלמים לה' ת"ל קרבן לה' והרי דברים ק"ו ומה אלו שהן מקודשין לשמים אמר המקום אל יחול שמי עליהם עד שקדשו המזכיר שמו של מקום בחנם ובמקום בזיון על אחת כמה וכמה (ספרי דברים פס"ו): אמר לו ישעיה הנביא לחזקיהו והלא אדם המדבר עם מי שהוא גדול ממנו הלא מרתיע כל גופו ונחרעין כל אבריו המדבר לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה עאכ"ו שיהא מדבר באימה ביראה ברתת ובזיע (תנא דבי אליהו פ"א):

יהי ביתך בית ועד. לאהבה את ה' אלהיכם ללכת בכל דרכיו ולדבקה בו וכי אפשר לו לאדם לעלות ולדבק באש והלא כבר נאמר כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא אלא הדבק בחכמים ותלמידיהם ומעלה אני עליך כאילו עלית למרום ונטלת ולא שעלית ונטלת בשלום אלא אפילו כאילו עשית מלחמה ונטלת וכן הוא אומר עלית למרום שבית שבי וגו' (ספרי עקב פי"א):

וכן הוא אומר הולך את חכמים יחכם למה"ד למי שנכנס לבית המרקחים אעפ"י שלא לקח כלום ולא נתן כלום מ"מ ריח טוב קלט והוציא עמו כך כל מי שהוא הולך עם הצדיקים לוקח ממעשיהם ומדרכיהם הטובים (פדר"א פכ"ה):

נמשלו ישראל לאגוז מה אגוז כל זמן שעורו דבק בו לפריו הוא משומר פירש ממנו משליכים אותו לאשפות כן ישראל כל זמן שחבריהן דבקים לחכמים ושומעין דבריהם הם זוכין לקנות שני עולמות פרשו מהן אבדו מן שני עולמות (פסיקתא רבתי):

א"ר יהודה חמשה פעמים כתיב ברזילי כנגד חמשה ספרי תורה ללמדך שכל מי שהוא נזקק לצדיק בשעת פרנסתו כאילו קיים חמשה ספרי תורה (מדרש שמואל):

שמעון אחי עזריה אמר משמו. והלא שמעון גדול מעזריה אלא ע"י שהיה עזריה עוסק בפרקמטיא ונותן בפיו של שמעון לפיכך נקרא הלכה על שמו ודכוותיה ולזבולון אמר שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך והלא יששכר גדול מזבולון אלא ע"י שהיה זבולון מפרש מיסוב ועוסק בפרקמטיא ובא ונותן בפיו של יששכר נותן לו שכר בעמלו לפיכך נקרא הפסוק על שמו שנאמר שמח זבולון וגו' (ויק"ר פכ"ה):

עץ חיים היא למחזיקים בה. אילו נאמר עץ חיים היא לעמלים בה לא היתה תקומה לשונאי התורה אלא למחזיקים בה. אילו נאמר ארור אשר לא ילמד לא היתה תקומה אלא אשר לא יקים את דברי התורה (שם פכ"ה):

אל גנת אגוז ירדתי אריב"ל נמשלו ישראל כאגוז מה האגוז הזה נגזזת ונחלפת ולטובתה היא גזוזה למה שהיא מחלפת כשער וכצפרנים שנגזזין ונתחלפין כך כל מה שישראל גוזזין מעמלן ונותנין לעניי התורה בעולם הזה לטובתן הם נגזזין ונחלפין להם ומרבה להם עושר בעוה"ז ושכר טוב לעולם הבא (שה"ש רבה):

כתיב וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן

ותניא רבי שמעון בן גמליאל אומר כל מקום שנתנו חכמים עיניהם או מיתה או עוני:

מתני' ד יוסי בן יועזר איש צרדה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים קבלו מהם יוסי בן יועזר אומר יהי ביתך בית ועד לחכמים והוי מתאבק בעפר רגליהם והוי שותה בצמא את דבריהם:

גרסי' (חגיגה טז) ת"ר חמשה זוגות הן הראשונים היו נשיאים ושניים להם אבות בית דין דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים יהודה בן טבאי אב בית דין ושמעון בן שטח נשיא: (שם יח) יוסי בן יועזר היה חסיד שבכהונה: (סוטה מח) משמת (יוסף) יוסי בן יועזר איש צרדה (יוסף בן יוחנן) ויוסי בן יהודה איש ירושלים בטלו האשכולות שנאמר [א]אין אשכול לאכול בכורה אותה נפשי מאי אשכולות איש שהכל בו: (תמורה טו) אמר רב יהודה אמר שמואל כל אשכולות שעמדו להם לישראל מימות משה עד שמת יוסי בן יועזר היו למדין תורה כמשה רבינו מכאן ואילך לא היו למדין תורה כמשה רבינו. במתניתא תנא כל אשכולות שעמדו לישראל מימי משה עד שמת (יוסי) יוסף בן יועזר איש צרדה לא היה בהם שום דופי מכאן ואילך היה בהם שום דופי והתניא מעשה בחסיד אחד שהיה גונח מלבו ושאלו לרופאים ואמרו אין לו תקנה עד שיינק חלב רותח שחרית והביאו עז וקשרו לו בכרעי מטתו והיה יונק ממנה חלב למחר נכנסו חבריו לבקרו כיון שראו עז אמרו לסטים מזויין בתוך ביתו ואנו נכנסים לבקרו ישבו ובדקו ולא מצאו בו עון אלא של אותה העז בלבד, ואף הוא בשעת מיתתו אמר יודע אני בעצמי שאין בי עון אלא של אותה העז בלבד שעברתי על דברי חברי שהרי אמרו חכמים אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל, וקיימא לן כל היכא דאמרינן מעשה בחסיד אחד או ר' יהודה בן בבא או רבי יהודה בר אילעאי, ורבנן בתר (יוסי) יוסף בן יועזר איש צרדה דרי דרי הוו א"ר יוסף דופי של סמיכה קתני והא יוסף בן יועזר גופיה מיפלג פליגי בסמיכה כי איפליג בה בסוף שניה דבציר ליבא:

יהי ביתך בית ועד לחכמים[א]: (אדר"נ פ"ו) כיצד מלמד שיהא ביתו של אדם מזומן לחכמים ותלמידיהם ותלמידי תלמידיהם כאדם שאומר להברו הריני משמר לך במקום פלוני: (ברכות סג) פתח רבי נהמיה בכבוד אכסניא ודרש מ"ד [ב]ויאמר שאול אל הקיני לכו סורו רדו מתוך עמלקי פן אוסיפך עמו ואתה עשיתה חסד עם כל בני ישראל והלא דברים ק"ו ומה יתרו שלא קרב את משה אלא לכבוד עצמו כך המארח ת"ח בתוך ביתו ומאכילו ומשקהו ומהנהו מנכסיו על אחת כמה וכמה. פתח רבי יוסי בכבוד אכסניא ודרש [ח]לא תתעב אדומי כי אחיך הוא לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו והלא דברים ק"ו ומה מצריים שלא קרבו את ישראל אלא לצורך עצמן שנאמר [ט]ואם ידעת ויש בם אנשי חיל ושמתם שרי מקנה על אשר לי כך המארח ת"ח בתוך ביתו ומאכילו ומשקהו ומהנהו מנכסיו על אחת כמה וכמה. פתח ר"א בנו של ר' יוסי הגלילי בכבוד אכסניא ודרש [י]ויברך ה' את בית עובד אדום וגו' בעבור ארון האלהים. והלא דברים ק"ו ומה ארון שלא אכל ושתה אלא כבד ורבץ לפניו כך המארח ת"ח בתוך ביתו ומאכילו ומשקהו ומהנהו מנכסיו על אחת כמה וכמה: (שם י) [כ]עובר עלינו תמיד א"ר יוסי בר חנינא משום ר' אליעזר בן יעקב כל המארח ת"ח בתוך ביתו ומהנהו מנכסיו מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב תמידין: (כתובות קיב) אמר רבי אלעזר עמי ארצות[ב] אינם חיים שנאמר [ל]מתים בל יחיו רפאים בל יקומו. תניא נמי הכי מתים בל יחיו יכול לכל תלמוד לומר רפאים בל יקומו במרפה עצמו מדברי תורה הכתוב מדבר א"ל ר' יוחנן לא ניחא למרייהו דאמרת להו הכי ההוא במרפה עצמו לע"א הוא דכתיב א"ל מקרא אחר אני דורש דכתיב [מ]כי טל אורות טלך וארץ רפאים וגו' כל המשתמש באור תורה אור תורה מחייהו וכל שאין משתמש באור תורה אין אור תורה מחייהו. כיון דחזייה דקא מצטער א"ל רבי מצאתי להם תקנה מן התורה [נ]ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום וכי אפשר לדבוקי בשכינה והכתיב [ס]כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא אלא כל המשיא בתו לת"ח והעושה פרקמטיא לת"ח והמהנה תלמיד חכם מנכסיו מעלה עליו הכתוב כאילו מדבק

ואבידם ואיננו הוו במחלוקתו של קרח אלא מפני שהענו. אמר כי מתו: או מיתה או עוני. אלמא שוו להדדי: מתני' יוסי בן יועזר איש צרדה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים. כל התנאים הנזכרים בפרק זה זוג זוג שלומי ופלוני קבל מפלוני ופלוני הראשון מהם נשיא והשני אב בית דין: יהי ביתך בית ועד לחכמים. כשירצו החכמים להתקבץ ולהתועד יהיה ביתך מוכן לדבר זה שיהיו רגילים לומר נתקבץ בבית של פלוני שאי אפשר שלא תלמוד מהם איזה דבר חכמה משלו משל למה הדבר דומה לנכנס לחנותו של בשם אע"פ שלא לקח כלום מ"מ ריח טוב קלט והוציא עמו: והוי מתאבק בעפר רגליהם. כלומר שמלך אחריהם שהמהלך מעלה אבק ברגליו וההולך אחריו מתמלא מאבק שהוא מעלה ברגליו. פירוש אחר שתשב לרגליהם על הארץ שכך היו נוהגים שהרב יושב על הספסל והתלמידים יושבים לרגליו על גבי קרקע: והוי שותה בצמא את דבריהם. כאדם צמא ששותה לתיאבון ולא כאדם שבע שקץ במזונו שמואס אפילו בדברים הערבים ומוכים:

גמ' הראשונים. שהוזכרו ראשון בכל זוג וזוג היו נשיאים: שהכל בו. תורה וילאת חטא וג"ח: דופי. קס"ד דופי של חטא לא היה באשכולות שעמדו פרנסים על ישראל: גונח. צועק מכאב לבו כמו גנוחי גנח דאמיה דסיכרא: לסטים מזויין. בהמה דקה אין יכולין לשומרה והולכה ורועה בשדות אחרים: ורבנן. והנך רבנן ר"י בר אלעאי ור"י בן בבא: בתר (יוסי) יוסף בן יועזר דרי דרי הוו. כלומר אחר (יוסי) יוסף בן יועזר היו אלו לאחר דורות הרבה וקתני דלא מצאו בהם עון אלמא לא היה בהם דופי: דופי של סמיכה. דעד (יוסי) יוסף ב"י לא נחלקו בסמיכה ולא בשום דבר שעדיין לא נתמעט הלב ולהכי נקט סמיכה דהיא היתה מחלוקת הראשונה שנחלקו בו חכמים מעולם (ומיוסי) ומיוסף ב"י ואילך היה בהן דופי של סמיכה שנחלקו בסמיכת שלמים ביו"ט כדאמרינן בחגיגה שמאי אומר לסמוך והלל אומר שלא לסמוך: והא יוסי [יוסף] גופיה איפליג ביה. במס' חגיגה: דבציר ליבא. שנתמעט הלב בסוף שמותיו נשתכחו: עשית חסד. שהאכילום שנאמר ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם וגו': רפאים בל יקומו. במרפה עצמו מד"ת: וארץ רפאים תפיל. ולארץ רפאים תפיל: מצאתי להם תקנה. יהנו לת"ח מנכסיהם: העושה פרקמטיא. מתעסק בממון ת"ח כדי להגיע לידם שכר והן פנוים לעסוק בתורה ע"י אלו וכתיב חיים כלכם היום ע"י דבוקו של

א] עי' בפי' מ"ח ובס"ב מי"ג פיסקא שבן טוב: ב הרחוקים מדרכי המוסר:

על ת"ה יזכה לחיות : להחזיק. אלא הטעם שילמדו ולא החזיק הרי זה בכלל ארור : ה"ג ר' ירמיהו בשם רחב"א : ולא היתה ספוק בידו להחזיק. לומדי תורה והחזיק יותר מכדי יכלתו : בצילה של בעלי תורה. כלומר שכר המחזיקים שוה לשכר העוסקים בתורה : לבעלי המצות. הייא המחזיקים ביד ת"ח שילמד : כמה כו'. לשבח כלומר הרבה ממון הוציאו כדי לבנות אלו בתי כנסיות והשיב לו ר"ש דרך גנאי אילו הוציאו לספק ת"ח שילמדו ולא ימותו ברעב טוב היה להם וכי לא היו אנשים שיתעסקו בתורה אילו היו מספיקין אותן : תרעי. בנה שערים דבה"מ של סדרא רבה : חמי מה כו'. ראה מה שעשיתי והשיב לו רבי מני וישכח כו' פי' כדלעיל : מטיל מלאי. שמן בתורה לת"ח (עמי) להשתכר בהם : בצל החכמה. במחילת החכם יכנס זה בעל הכסף שהוא מהנה אותו מנכסיו ואסמכתא בעלמא היא : לנט"י. דמים אחרונים ברכת המזון ולא יאכל כלום עד שיברך על מזונו : תיכף לת"ח. המקריבו אליו ומאריחו בביתו : ברכה. בביתו : שעיניו צרות. שלא להנהותו מנכסיו : לא נתנבאו. הטובות והנחמות : עין לא ראתה. לא נראית ולא נגלית לשום נביא : וכי אלישע אוכל בכורים הוה. והלא לא היה כהן שהרי מצינו בדה"י בנתיחס אביו על שבט גד דכתיב ויעני ושפט בבשן ומצינו במס' פסחים באלו דברים דשפט דההיא קרא אביו של אלישע : אישים. לשון קרבן אשה : ממדבר מתנה. אם כמדבר הוא התורה נתונה לו במתנה מהשתא : כל גיא ינשא. ואע"ג דלאו גבי הני קראי כתיב דרשינן ליה למי שבא לידי גיא והושפל חוזר ומתנשא : שהכל דשין אותו. שאין בו גסות הרוח : שהכל מתבשמין ממנו. שמלמד תורה לתלמידים : מאין תמצא. מן השעוי כאין תמצא : ג' משקין הללו. מים ויין וחלב זו התורה שאין נותן בה כלום ויודעה ולומדה : בפחות שבכלים. כמגלא דפחרא

מן האדמה ואומר מזבח אדמה תעשה לי. אדם ממקום כפרתו נברא כל זמן שבית המקדש קיים מזבח שבו כפרה לישראל בחוצה לארץ חכמים ותלמידיהם כפרה לישראל שנאמר ואיש תקריב מנחת בכורים ואומר ואיש בא מבעל שלשה ויבא לאיש וגו' והלא אין שם לא ירושלים ולא בהמ"ק אלא אלישע הנביא ותלמידיו הא למדת שכל הנזקק לחכמים ותלמידיהם מעלה עליו כאילו מקריב בכורים ועושה רצון אביו שבשמים (תנדב"א זוטא פ"ב) :

מי שיש לו ת"ח בתוך ביתו ויודע במדתו ומפרנסו עם בני ביתו ברכה נכנסת לו בתוך מעשי ידיו לעולם שכן מצינו ביוסף שהיה בבית פוטיפר נאמר בו ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף וגו' מכאן אמרו ארבע תכיפות הן כו' (תנדבא"ר פ"כ) :

והוי מתאבק בעפר רגליהם. לך התרפס ורהב רעך. עשה לך רב ומדיים עלך כעפר שנאמר ורהב רעך ואם עשית כן תגדל כבני מיד (מדרש תהלים) :

הקיצו ורננו שוכני עפר מכאן אמרו כל הנעשה שכן לעפר בחייו עפרו ננער לתחיית המתים וכל שאינו נעשה שכן לעפר בחייו אין עפרו ננער לתחיית המתים לכך נאמר כל שוכני עפר שכוני עפר לא נאמר אלא שוכני עפר אלו בני אדם שמשכינים עצמם על העפר ללמוד תורה הקב"ה מביא עליהם טל אורות של תורה ומושיבן בין ברכיו ומגפפן ומחבקן ומנשקן ומביאן לחיי עולם הבא שנאמר כי טל אורות טלך (אליהו רבה פרק ה) :

א"ר עקיבא כל המגביה עצמו על דברי תורה למה"ד לנבלה מושלכת בדרך כל עובר ושב מניח ידו על חוטמו ומתרחק ממנו והולך שנאמר אם נבלת בהתנשא ואם זמות יד לפה א"ל בן עזאי דרשהו מענינו אם מנבל אדם עצמו על ד"ת ואוכל תמרים חרובים ולובש בגדים פחותים ויושב ומשמר על פתח של חכמים כל עובר ושב אומר שמא שוטה הוא זה לסוף אתה מוצא כל התורה כולה עמו. רבי יוסי אומר רד מטה למעלה ומעלה למטה כל המגביה עצמו על ד"ת סוף שמשפילין אותו וכל המשפיל עצמו על ד"ת סוף שמגביהין אותו (אדר"נ פי"א) :

והוי שותה בצמא את דבריהם. נמשלה ד"ת למים מה מים אם אין אדם צמא.

מדבק בשכינה[א] כיוצא בדבר אתה אומר [ע]לאהבה את ה' אלהיך ולדבקה בו וכי אפשר לאדם לדבק בשכינה אלא כל המשיא בתו לת"ח והעושה פרקמטיא לתלמיד חכם והמהנה תלמידי חכמים מנכסיו מעלה עליו הכתוב כאילו מדבק בשכינה : (ירושלמי סוטה פ"ז) כתיב [פ]ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת רבי אחא בשם ר' תנחום ברבי חייא למד ולימד ושמר ועשה והיתה ספיקה בידו להחזיק ולא החזיק הרי זה בכלל ארור. רבי ירמיה בשם ר' חייא בר בא לא למד ולא לימד ולא שמר ולא עשה ולא היתה ספיקה בידו להחזיק והחזיק הרי זה בכלל ברוך. ואמר רב חנא ר"י בש"ר חנינא עתיד הקב"ה לעשות צל לבעלי מצות בצלה של בעלי תורה מאי טעמא [צ]כי בצל החכמה בצל הכסף ואומר [ק]עץ חיים היא למחזיקים בה : (ירושלמי פאה פ"ח) ר' חמא בר חנינא ור' הושעיא רבה הוו מטיילין באלין כנישתן דלוד א"ל רבי חמא לרבי הושעיא כמה ממון שקעו אבהתהון כאן א"ל כמה נפשות שקעו אבותי כאן מי לא הווין בני אנשא דילעון באורייתא. רבי אבין עבר אלין תרעי סדרא רבה נחית רבי מני לגביה א"ל חמי כה עבדית א"ל [ר]וישכח ישראל את עושהו ויבן היכלות מי לא הוו בני נשא דילעון באורייתא : (פסחים נג) א"ר יוחנן כל המטיל מלאי לכים של ת"ח זוכה ויושב בישיבה של מעלה שנאמר [ש]כי בצל החכמה בצל הכסף : (סנהדרין נב) א"ר אלעזר כל מי שאינו מהנה ת"ח מנכסיו אין רואה סימן ברכה לעולם שנאמר [ת]אין שריד לאכלו על כן לא יחיל טובו אין שריד אלא ת"ח שנאמר [א]ובשרידים אשר ה' קורא : (ברכות מב) א"ר חייא בר אשי אמר רב שלש תכיפות הן. תיכף לסמיכה שחיטה תיכף לגאולה תפלה תיכף לנטילת ידים ברכה. אמר אביי אף אנו נאמר תיכף לתלמידי חכמים ברכה במעשה ידיהם שנאמר [ב]ויברכני ה' בגללך. ואי בעית אימא מהכא [ג]ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף : (ב"ב עה) אמר רבי חנינא כל מי שעיניו צרות בת"ח בעולם הזה מתמלאות עיניו עשן לעולם הבא : (ברכות לד) אמר רבי חייא בר אבא א"ר יוחנן כל הנביאים לא נתנבאו אלא למשיא בתו לת"ח ולעושה פרקמטיא לתלמיד חכם ולמהנה תלמידי חכמים מנכסיו אבל ת"ח עצמן [ד]עין לא ראתה אלהים זולתך : (כתובות קה) תניא [ה]ואיש בא מבעל שלשה ויבא לאיש האלהים לחם בכורים עשרים לחם שעורים וכרמל בצקלונו וכי אלישע אוכל בכורים הוה אלא לומר לך כל המביא דורון לתלמיד חכם כאילו מקריב בכורים : (יומא עא) אמר רבי ברכיה הרוצה לנסך יין על גבי המזבח ימלא גרונם של תלמידי חכמים יין שנאמר [ו]אליכם אישים אקרא : והוי מתאבק בעפר כו'[א] : (אדר"נ פ"ו) כיצד בזמן שת"ח נכנס לעיר אל תאמר איני צריך לו אלא לך אצלו ואל תשב עמו לא על גבי המטה ולא על גבי הכסא ולא על הספסל אלא שב לפניו על הארץ וכל דבר שיצא מפיו קבלהו עליך באימה ביראה ברתת ובזיע כדרך שקבלו אבותינו מהר סיני באימה ביראה ברתת ובזיע : (עירובין נד) אמר רב מתנה מאי דכתיב [ז]וממדבר מתנה אם משים אדם עצמו כמדבר הזה שהכל דשין בו תלמודו מתקיים בידו ואם לאו אין תלמודו מתקיים בידו וכו'. אם משים אדם את עצמו כמדבר הזה שהכל דשין בו תורה נתנה לו במתנה שנאמר [ח]וממדבר מתנה וכיון שנתנה לו במתנה נחלו אל שנאמר וממתנה נחליאל וכיון שנחלו אל עולה לגדולה שנאמר ומנחליאל במות ואם מגים דעתו הקב"ה משפילו שנאמר ומבמות הגיא ואם חוזר בו הקב"ה מגביהו שנאמר [ט]כל גיא ינשא : אמר ר' אליעזר מ"ד להיו כערוגת הבשם אם משים אדם עצמו כערוגה זו שהכל דשין בה וכבשם הזה שהכל מתבשמין ממנו תלמודו מתקיים בידו ואם לאו אין תלמודו מתקיים : (סוטה כ) א"ר יוחנן אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמשים עצמו כמי שאינו שנאמר [י]והחכמה מאין תמצא : (תענית ז) א"ר חנינא בר אידי למה נמשלו דברי תורה למים דכתיב [כ]הוי כל צמא לכו למים לומר לך מה מים מניחין מקום גבוה והולכין למקום נמוך אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה. וא"ר אושעיא למה נמשלו דברי תורה לשלשה משקין הללו במים וביין ובחלב דכתיב הוי כל צמא לכו למים וכתיב לכו שברו ואכלו ולכו שברו בלוא כסף ובלוא מחיר יין וחלב לומר לך מה שלשה מיני משקין הללו אין מתקיימין אלא בפחות שבכלים אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה עליו : והוי שותה בצמא את דבריהם[ב]: (עירובין נד) אמר רבי

תורה אור ע דברים ל : פ שם כז : צ קהלת ז : ק משלי ג : ר הושע ח : ש קהלת ז : ת איוב כ : א יואל ג : ב בראשית ל : ג שם לט : ד ישעיה סד : ה מ"ב ד : ו משלי ח : ז במדבר כא : ח שם : ט ישעיה מ : י איוב כח : כ ישעיה נה :

א מצות עשה להדבק בחכמים ותלמידיהם כדי ללמוד ממעשיהם כענין שנאמר (דברים י) ובו תדבק וכי אפשר לאדם להדבק בשכינה אלא כך אמרו חכמים בפירוש מצוה זו הדבק בחכמים ותלמידיהם. לפיכך צריך אדם להשתדל שישא בת תלמיד חכם וישיא בתו לתלמיד חכם ולאכול ולשתות עם תלמידי חכמים ולעשות פרקמטיא לתלמיד חכם ולהתחבר להן בכל מיני חבור שנאמר ולדבקה בו וכן צוו חכמים ואמרו והוי מתאבק בעפר רגליהם וכו' (ה"ד פ"ו ה"ב) : ב דברי תורה נמשלו כמים שנאמר הוי כל צמא לכו למים. לומר לך מה מים אינם מתכנסין במקום מדרון אלא נזחלין מעליו ומתקבצים במקום אשבורן כך ד"ת אינם נמצאים בגסי הרוח. ולא בלב כל גבה לב אלא בדכא ושפל רוח שמתאבק בעפר רגלי החכמים ומסיר התאוה ותענוגי הזמן מלבו ועושה מלאכה בכל יום מעט כדי חייו אם לא היה לו מה יאכל ושאר יומו ולילו עוסק בתורה (הלכות ת"ת פ"ג הל"ט) :

א] עי' בס"ב מי"ב פי' והוי שפל רוח ובמי"ב פי' והוי זנב לאריות : ב] עי' בפ"ה מכ"ב הסוף בה וכו' :

למה אינם עריבות לגופי כך ד"ת אם אין אדם עוף אינה ערבה בגופו. ר' פנחס בן יאיר פתח אם תבקשנה ככסף כו' אם אתה מחפש אחר ד"ת כמטמונים הללו אין הקב"ה מקפח שכרך. משל לאדם אם מאבד סלע או כילרין בתוך ביתו הוא מדליק כמה נרות כמה פתילות עד שיעמוד עליהם וימצאם. ד"ת שהם חיי העוה"ז וחיי העוה"ב מכש"כ שאתה צריך לחפש אחריהם כמטמונים הללו הוי אם תבקשנה ככסף. א"ר אליעזר מימי לא קדמני אדם לבהמ"ד ולא הנחתי שם אדם ויצאתי ס"א השכמתי ומצאתי הזבלים והתבנים. ואמרתי אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה אז תבין יראת ה' אנחנו לא זבלים ולא תבנים אפילו כתבנים אפילו כזבלים (שה"ש רבה רפ"א): כתיב והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום שלא יהא בעיניך כדיוטגמא ישנה שאין הכל סופנין אותה אלא כחדשה שהכל רצין לקראתה (בספרי ואתחנן פל"ג):

יהי ביתך פתוח לרוחה. הוי זהיר בדלתי ביתך שלא יהיו נעולות בשעה שאתה מסב באכילה ושתיה מפני שדלתי ביתך מביאין אותך לידי עניות (מס' ד"א זוטא פרק ט): הרחמנים ומאכילי רעבים ומשקי צמאים ומלבישי ערומים ומחלקי צדקות עהכ"א אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו (מס' דרך ארץ פ"ב): ויהיו

רבי שמואל בר נחמני מאי דכתיב [ל]אילת אהבים ויעלת חן ספני מה נמשלו ד"ת כאילה לומר לך מה אילה זו רחמה צר וחביבה על בעלה כל שעה ושעה כשעה ראשונה אף ד"ת חביבין על לומדיהן כל שעה ושעה כשעה ראשונה. ויעלת חן שמעלת חן על לומדיה. דדיה ירווך בכל עת מה דד זה כל זמן שתינוק ממשמש בו מוצא בו חלב אף דברי תורה כל זמן שאדם הוגה בהן מוצא בהן טעם. באהבתה תשגה תמיד כגון רבי אלעזר בן פדת דתניא אמרו עליו על ר' אלעזר בן פדת שהיה יושב בשוק התחתון של צפורי ועסק בתורה וסדינו מוטל בשוק העליון של צפורי. תניא א"ר יצחק בן אליעזר פעם אחת בא אדם אחד ליטלו ומצא נחש כרוך עליו: (ברכות סג) עוד פתח רבי יהודה בכבוד תורה ודרש [כ]הסכת ושמע ישראל היום הזה נהיית לעם וכי אותו היום נתנה תורה לישראל והלא אותו יום סוף ארבעים שנה היה אלא ללמדך שחביבה תורה על לומדיה בכל יום ויום כיום שנתנה מהר סיני. אמר ר' תנחום בריה דרבי חייא איש כפר עכו תדע שהרי אדם קורא ק"ש שחרית וערבית וערב אחד אינו קורא דומה כמו שלא קרא ק"ש מעולם: (סנהדרין ק) אמר ר' תנחום ברבי חנילאי כל המרעיב עצמו על דברי תורה בעוה"ז הקב"ה משביעו לעולם הבא שנאמר [י]רוויון מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם:

דפהרא: שמעלת חן על לומדיה. שהכל מפאין אותן ותורתן נותנת להם חן: באהבתה תשגה תמיד. בשביל אהבתה תשגה עלמך כו' ושוגג להניח עסקך ולרוץ לדבר הלכה: ירויון מדשן ביתך. דלעיל מיניה משאי קרא מיירי שנינים דמרעיב את עלמו וקאמר ירויון מדשן ביתך שהקב"ה משביען לעוה"ב:

מתני' ה יהי ביתך פתוח לרוחה.

כביתו של אברהם אבינו ע"ה שהיה פתוח לארבע רוחות העולם כדי שלא יצטרכו האורחים להקיף למצוא הפתח: ויהיו עניים בני ביתך. ולא יקנה עבדים לשמשו מוטב שיהנו ישראל מנכסיו ולא זרע כנען הארור: באשתו אמרו. מדקאמר עם האשה ולא אמר עם אשה למדנו שבאשתו אמרו. אית דמפרשי באשתו נדה בלבד שלא יבא לידי הרגל עבירה. ומדברי המשנה נראה דאפילו באשתו טהורה, וכן אמרו חז"ל (חגיגה ה) מגיד לאדם מה שיחו אפילו שיחה קלה שבין איש לאשתו מגידין לו בשעת הדין אלא א"כ צריך לפייסה לדבר מצוה כגון רב דשח ושחק ועשה צרכיו: מכאן אמרו חכמים. רבינו הקדוש בסדר המשניות כתבה מדברי הכם זה שאמר ואל תרבה שיחה עם האשה למדו חכמים לומר כל זמן שאדם מרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו. מצאתי כתוב כשאדם מספר לאשתו קורותיו כך וכך אירע לי עם פלוני היא מלמדתו להרהר ריב כגון קרח שספר לאשתו מה שעשה משה שהניף את הלוים תנופה והביאתו בדברים לידי מחלוקת א"נ מתוך שהוא מספר לה שהבריו ביישוהו וביישוהו אף היא מבזה אותו בלבה וזה גורם רעה לעצמו: ובוטל מדברי תורה. שנמשך אחר דברים בטלים ואינו עוסק בתורה: גמ' ולא אשתעי בהדיה. לפי שהפסיק בין העניים הצועקים ואין קולם נשמע: ונטע בו. להשיח עוברים ושבים: פונדק. ללון שם אורחיו לשון אש"ל נוטריקון הוא "אכילה "שתיה "לויה שהיה מאכילם ומשקן ומלוה אותם: ויטע אהלי אפדנו. פסוק הוא בדניאל על אחד מהמלכים: כהשכמת בית המדרש. מדמי להו במתניתין כי הדדי: מהשכמת בית המדרש. דתנא דידן אקדמה ברישא: אל נא תעבור. וכמיהו והלך לקבל האורחים: לגימא. אכילה שמאכילין לאורחים: ב' משפחות. עמון ומואב שלפי שלא קדמו ישראל בלחם ובמים נכתב שלא יבואו בקהל: מעלמת עינים מן הרשעים. מעלמת מעיני המקום שלא להביט ברשעו לשלם לו כדרכו הרעה אלא עושה כאילו אינו רואה במעשיו: עמון ומואב. קרובים לישראל שבאו מלוט בן אחי אברהם ורחקם המקום שלא יבואו בקהל. ל"א קרובים ממש ליכא למימר דהא מדין בני קטורה היו בני אברהם וקרובים היו בני מדין לישראל יותר מעמון ומואב שהם בני אברהם אלא עמון ומואב שכנים וקרובים היו לא"י ומדין רחוקים להם היו: וישבו בלשכת הגזית שנאמר ומשפחות סופרים. והאי קרא מפרש ליה כו' בספרי בפרשה ויאמר משה לחובב בן רעואל המדיני: המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב: וקינים אלו בניו של יתרו דכתיב ובני קיני חותן משה ובניו של יתרו הן הן בניו של רכב דכתיב הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב וכתיב ולבית הרכבים אמר ירמיה כי כה אמר ה' וגו' יען אשר שמעתם על מצות יהונדב אביכם וגו' לא יכרת איש ליונדב בן רכב עומד לפני כל הימים ואמרינן בספרי אפשר נכרים הם ונכנסים להיכל והרי כל ישראל לא נכנסו להיכל אלא שהיו יושבין בסנהדרין ומורין בד"ת (מ"ר): שמעתי. מפני מה לא מנו את מיכה בהדי ד' הדיוטות דמתניתין: פתו מצויה לעוברי דרכים. שהיו כל העולם מתארחין אצלו דכתיב במקרא כל העובר ושב אל הלוים זה מיכה (ק"א פסוק זה הפשתי בגרות ולא מצאתיהו): זה פסלו של מיכה. כשכתב משה את השם והעליהו על

מתני' ה יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך

ואל תרבה שיחה עם האשה באשתו אמרו קל וחומר באשת חברו. מכאן אמרו חכמים כל המרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו. ובוטל מדברי תורה וסופו יורש גיהנם:

גרס' (אדר"נ פ"ז) מלמד שיהא ביתו של אדם פתוח לרוחה לדרום ולמזרח ולמערב ולצפון כדי שלא יהו עניים מצטערים להקיף את כל הבית, הבא מן הצפון יכנוס כדרכו הבא מן הדרום יכנוס כדרכו וכן לכל רוח לכך עשה איוב ארבעה פתחים לביתו: (ב"ב ז) ההוא חסידא דהוה רגיל דקא משתעי אליהו בהדיה בנה בית שער ולא אשתעי בהדיה: (ברכות נח) ביתא דבי רב הנא בר חנילאי הוו בה שיתין אפייתא ביממא ושיתין אפייתא בליליא ואפיין לכל מאן דצריך ולא שקיל ידא מן כיסא דסבר דילמא אתא עניא בר טובים ואדמטו ליה לכיסא קא מכסיף ותו הוו פתיחין ליה ארבע בבי לארבע רוחתא דעלמא[א] וכל דהוה עייל כפין נפיק כי שבע והוה שדי ליה חטי ושערי בשני בצורת אבראי דכל מאן דכסיפא מילתא למשקל ביממא אתי שקיל בליליא: (סוטה י) [ס]ויטע אשל בבאר שבע אמר ר"ל מלמד שעשה פרדס ונטע בו כל מיני מגדים. רבי יהודה ורבי נחמיה חד אמר פרדס וחד אמר פונדק בשלמא למאן דאמר פרדס היינו דכתיב ויטע אשל בבאר שבע ואמר ריש לקיש שעשה פרדס ונטע בו כל מיני מגדים אלא למאן דאמר פונדק מאי ויטע כדכתיב [ע]ויטע אהלי אפדנו בין ימים להר צבי קדש: (שבת קכז) אמר רבי יוחנן גדולה הכנסת אורחים כהשכמת בית המדרש דקתני מפני האורחים ומפני בטול בית המדרש ורב דימי מנהרדעא אמר יותר מהשכמת בית המדרש דקתני מפני האורחים והדר תני מפני בטול בית המדרש. אמר רב יהודה אמר רב גדולה הכנסת אורחים מהקבלת פני שכינה דכתיב [פ]ויאמר אדני אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור וגו'[ב]: (שבת קכז) אמר רב אבי א"ר יוחנן ששה דברים אדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא ואלו הן הכנסת אורחים וכו' (לעיל): (סנהדרין קג) א"ר יוחנן משום רבי יוסי בן קיסמא גדולה לגימה שהרחיקה ב' משפחות מישראל שנאמר [צ]על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים. ור' יוחנן דידיה אמר מרחקת את הקרובים ומקרבת את הרחוקים ומעלמת עינים מן הרשעים ומשרה שכינה על נביאי הבעל ושגגתו עולה זדון. מרחקת את הקרובים מעמון ומואב ומקרבת את הרחוקים מיתרו דא"ר יוחנן בשכר [ק]קראן לו ויאכל לחם זכו בני בניו וישבו בלשכת הגזית שנאמר [ר]ומשפחות סופרים יושבי יעבץ תרעתים שמעתים שוכתים המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב וכתיב התם [ש]ובני קיני חתן משה עלו מעיר התמרים וגו', ומעלמת עינים מן הרשעים ממיכה דאמר רבה בר מרי שמעתי מפני מה לא מנו את מיכה מפני שפתו מצויה לעוברי דרכים שנאמר [ת]ועבר בים צרה והכה בים גלים א"ר יוחנן זה פסלו של מיכה. תניא

הורה אור ל משלי ה: מ דברים כו: נ תהלים לו: ס בראשית כא: ע דניאל יא: פ בראשית יח: צ דברים כג: ק שמות ב: ר דברי הימים א ב:
ש שופטים א: ת זכריה י:

א] עי' (תענית כ) רב הונא כי הוה כריך ריפתא הוה פתח לדשא ואמר כל מאן דצריך ליתי וליכול: ב] עי' (ב"מ פ"ג) כל מה שעשה אברהם אבינו למלאכי השרת בעצמו כו':

תניא רבי נתן אומר מגרב לשילה שלשה מילין והיה עשן המערכה ועשן פסל מיכה מתערבין זה בזה בקשו מלאכי השרת לדחפו אמר להם הקב"ה הניחו לו שפתו מצויה לעוברי דרכים. ומשרה שכינתו על נביאי הבעל מחברו של עדו הנביא דכתיב [א]ויהי הם יושבים אל השלחן ויהי דבר ה' אל הנביא אשר השיבו. ושגגתו עולה זדון דאמר רב יהודה אמר רב אלמלא הלוהו יהונתן לדוד שתי ככרות לחם לא נהרגה נוב עיר הכהנים ולא נטרד דואג האדומי ולא נהרג שאול ושלשת בניו: (שבת סג) אמר רב כהנא וכו' ואמרי לה אר"א א"ר שמעון בן לקיש כל המגדל כלב רע בתוך ביתו מונע חסד מתוך ביתו שנאמר [ב]למס מרעהו חסד שכן בלשון יונית קורין לכלב למס. רב נחמן בר יצחק אמר אף פורק ממנו יראת שמים שנאמר ויראת שדי יעזוב. ההיא אתתא דעיילא להביא ביתא למיפא נבח בה כלבא איתעקר ולדה. א"ל מרא דביתא לא תדחלי דשקילי ניביה ושקילין טופריה אמרה ליה שקילא טיבותך ושדיא אחיזרי כבר נד ולד: (ב"ק טו) תניא ר' נתן אומר מנין שלא יגדל אדם כלב רע בתוך ביתו ואל יעמוד סולם רעוע בתוך ביתו שנאמר [ג]ולא תשים דמים בביתך: ויהיו עניים בני ביתך[א]: (ב"מ ס) ההוא עבדא סבא דאזיל צבעיה לרישיה ולדקניה אתא לקמיה דרבא א"ל זבנין א"ל ויהיו עניים בני ביתך אתא לקמיה דרב פפא בר שמואל זבניה יומא חד א"ל אשקיין מיא אזל חוורא לרישיה ולדקניה א"ל חזי דאנא קשיש מאבוך קרי אנפשיה [ד]צדיק מצרה נחלץ וגו':

ואל תרבה שיחה עם האשה[א]: (עירובין נג) רבי יוסי הגלילי הוה קא אזיל באורחא אשכחא לברוריא אמר לה באיזו דרך נלך לעיר לוד אמרה ליה גלילי שוטה לא כך אמרו חכמים אל תרבה שיחה עם האשה הוה לך לומר באיזו ללוד: (חגיגה ה) רבי אילא הוה סליק ואזל בדרגא דבי רבה בר שילא שמעיה לההוא ינוקא דהוה קא קרי [ה]כי הנה יוצר הרים ובורא רוח ומגיד לאדם מה שחו אמר עבד שרבו מגיד לו מה שחו תקנה יש לו. מאי מה שחו אמר רב אפילו שיחה יתירה שבין איש לאשתו מגידין לו בשעת מיתה: (ב"מ נט) אמר רב כל ההולך אחר עצת אשתו נופל בגיהנם שנאמר [ו]רק לא היה כאחאב וגו' אשר הסתה אותו איזבל אשתו א"ל רב פפא לאביי והא אמרי אינשי אתתך גוצא גחין ותלחוש לה לא קשיא הא במילי דעלמא והא במילי דביתא. ל"א הא במילי דשמיא הא במילי דעלמא: (נדרים כ) תניא אל תרבה שיחה עם האשה שסופך לבא לידי נאוף. רב אחא בר יאשיה אומר כל הצופה בנשים סוף בא לידי עבירה:

מתני' ו יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי קבלו מהם יהושע בן פרחיה אומר עשה לך רב[ב] וקנה לך חבר והוי דן את כל האדם לכף זכות:

גרסי' (מכילתא בא פ"ג) כתיב [ז]דברו אל כל עדת בני ישראל רבי אחא בר' יאשיה אומר וכי שניהם מדברים היו והלא כבר נאמר [ח]ואתה דבר אל בני ישראל וגו' ומה תלמוד לומר דברו אלא משה היה חולק כבוד לאהרן ואומר לו למדני ואהרן היה חולק כבוד למשה ואומר לו למדני והדבור יוצא מביניהם כאילו שניהם מדברים: (שבת סג) א"ר אבא א"ר שמעון בן לקיש שני תלמידי חכמים המרגילין זה לזה בהלכה הקב"ה אוהבן שנאמר [ט]ודגלו עלי אהבה. אמר רבא והוא דידעי צורתא דשמעתא והוא דלית להו רבה במתא למגמר

אל גילוס להעלות ארונו של יוסף בא מיכה ונטלו בהחבא והיינו דכתיב ועבר בים צרה כשהעביר הקב"ה לישראל עבר מיכה עמהם שבידו השם לעשות העגל. ל"א מיכה עשה פסל והביאו עמו כשעברו ישראל הים: מגרב. מקומו של מיכה בגרב היה פסלו של מיכה קבוע ובשילה היה המשכן: לדחפו. למיכה: ומשרה שכינה על נביאי הבעל מחברו של עדו הנביא. דעדו הנביא נתנבא על המזבח בית אל שיחרב מפני שהעמיד בו ירבעם צלמים דכתיב במלכים איש האלהים בא מיהודה וגו' ויאמר מזבח מזבח ומפרש בסדר עולם דהיינו עדו הנביא ובא נביא השקר והטעהו לעדו והשיבו לבית אל והעבירו על מצות הקב"ה שאמר לו לא תשוב לבית אל והאכילו ובזכות שהאכילו שרתה עליו שכינה שנאמר ויהי דבר ה' אל איש הנביא אשר השיבו להאכילו אצלו: ושגגתו עולה זדון. שהרי מזינו ביהונתן ששגג ולא הלוהו לדוד שתי ככרות ונענש דאמר רב יהודה כו': לווהו. לשון לויה: לא נהרגה נוב. שלא היה צריך דוד לשאול להם מכהני נוב ולא היה דואג מלשין עליהם: ולא היה שאול נהרג. על אותו עון: מונע חסד. שאינו מניח העניים לבא לפתחו: למס. דהיינו כלב: מרעהו. מונע חסד ואף על גב דלא כתיב מונע ממילא משמע שכל תיבה שראשה מ"ם משמשת נטילה היא כמו ויקח מידם אבדו גוים מארצו: למיפא. לאפות עיסה שהשאיל ב"ה תנורו: שקילי ניביה. נטולות ד' שיניו שהוא נושך בהם אותם שינים קרי ניבי כדאמרינן באלו טרפות גמל ניביה אית ליה: שקילי טופריה. נטולות צפרניו מלסרוט: שקליה. נטולה טובתך ומוטלת על הקוצים: טיבותך. טובת הנאה נתמתק כמו מהזיק טובה גורי"א בלעז: לבעיה. שהיה זקנו לבן וצבעו שחור ונראה כבחור: זבניה. קנה אותו לעבד וכנעני היה דעבד עברי אסור לאהר חורבן שאין היובל נוהג: ויהיו עניים. משנה היא. טוב לי לפרנס עניי ישראל ויפשבוני: דקניה. זקנו: צדיק מצרה נחלץ. זה רבא: יתירה. דברי שחוק שלפני תשמיש: רק לא היה כאחאב. סיפא דקרא אשר הסתה אותו איזבל אשתו: אתתך גוצא. אשתך קטנה כפוף עצמך ושמע דבריה: מתני' ו עשה לך רב. רמב"ם פירש הע"פ שאינו ראוי להיות לך רב עשה אותו רב עליך ולא תלמוד בינך לבין עצמך. ואני שמעתי עשה לך רב שיקבל לו רב אחד שילמוד ממנו תמיד ולא ילמוד היום מאחד ולמחר מן האחר ואע"ג דבמסכת ע"ז אמרו כו' מפורש בפנים: וקנה לך חבר. ואפילו אתה צריך לקנותו בדמים יקרים ולפזר עליו ממון כדי שתקנה אהבתו, אבל ברב לא שייך לומר קנה לך רב שהרב צריך ללמד בחנם: והוי דן את כל האדם לכף זכות. כשהדבר בכף מאזנים ואין לו הכרע לכאן ולכאן כגון אדם שאין אנו יודעים ממעשיו אם צדיק אם רשע ועשה מעשה שאפשר לדונו לזכות ואפשר לדונו לחובה מדת חסידות הוא לדונו לכף זכות אבל אדם שהוחזק ברשע מותר לדונו לחובה שלא אמרו אלא החושד בכשרים לוקה בגופו מכלל שהחושד ברשעים אינו לוקה: גמ' המרגילין. מחכפין זה את זה ואומרים בא ונלמד בא ונבין דין בינינו הואיל ואין לנו רב ללמדנו: צורתא. שורש

ויהיו עניים בני[א] ביתך: ולא בני ביתך ממש אלא שיהיו עניים משיחין מה שאוכלים ושותים בתוך ביתך כדרך שהיו עניים משיחין מה שאוכלים ושותים בתוך ביתו של איוב. וכשנפגשו זה בזה אמר אחד לחברו מאין אתה בא מתוך ביתו של איוב ולאן אתה הולך לביתו של איוב וכשבא עליו הפורעניות גדול אמר איוב לפני הקב"ה רבש"ע לא הייתי מאכיל רעבים ולא הייתי משקה צמאים שנאמר ואוכל פתי לבדי ולא אכל יתום ממנו ולא הייתי מלביש ערומים שנאמר ומגז כבשי יתחמם אמר ליה הקב"ה לאיוב איוב עדיין לא הגעת לחצי שעור של אברהם אבינו אתה יושב בתוך ביתך ואורחים נכנסין אצלך את שדרכו לאכול פת חטים האכלתו פת חיטים את שדרכו לאכול בשר האכלתו בשר את שדרכו לשתות יין השקיתהו יין. אבל אברהם לא עשה כן אלא יושב ומחזר בעולם וכשימצא אורחין מכניסן בתוך ביתו את שאין דרכו לאכול פת חיטין האכילו פת חיטין את שאין דרכו לאכול בשר האכילו בשר ואת שאין דרכו לשתות יין השקהו יין ולא עוד אלא עמד ובנה פלטרין גדולים על הדרכים והניח מאכל ומשקה וכל הבא ונכנס אכל ושתה וברך לשמים לפיכך נעשית לו נחת רוח וכל שהפה שואל מצוי בתוך ביתו של אברהם שנאמר ויטע אשל בבאר שבע (אדר"נ פ"ז): ד"א למד בני ביתך ענוה כיצד בזמן שאדם ענוותן כשבא עני ועמד על פתחו של בעה"ב ואמר להם אביכם יש בכאן ואמרו לו הן בוא והכנס עד שלא נכנס ושולחן היה ערוך לפניו נכנס ואכל ושתה וברך לשם שמים נעשית לו נחת רוח גדולה ובזמן שאדם ענוותן ובני ביתו קפדנין ובא עני ועמד על פתחו ואמר להם אביכם יש בכאן ואומרים לו לא וגוערין בו והוציאו בנזיפה (שם פ"ז):

אל תרבה שיחה עם האשה. כיצד בזמן שאדם בא לבהמ"ד ולא היו נוהגין בו כבוד או שערער עם חבירו אל ילך ויאמר לאשתו כך וכך ערערתי עם חברי כך וכך אמר לי כך וכך אמרתי לו מפני שבוזה את עצמו ובוזה את חבירו ואשתו שהיתה נוהגת בו כבוד עומדת ומשחקת עליו כיון ששמע חברו אמר אוי לי דברים שבינו לביני הלך ושחה לאשתו ונמצא אותו כאיש בוזה את עצמו ואת אשתו ואת חבירו (שם פ"ז):

עשה לך רב. כיצד מלמד שיעשה לו את רבו קבע וילמד ממנו מקרא משנה מדרש הלכות ואגדות. טעם שהניח לו במדרש סוף שיאמרו לו בהלכות טעם שהניח לו בהלכות סוף שיאמרו לו בהגדה נמצא האדם ההוא יושב במקומו ומלא טוב וברכה. היה רמ"א הלומד תורה מרב אחד למה"ד לאחד שהיה לו שדה אחת וזרע

תורה אור א מ"א יג: ב איוב ו: ג שמות כב: ד משלי יא: ה עמוס ד: ו מ"א כא: ז שמות יב: ח שם: ט שה"ש ג:

א צוו חכמים שיהיו בני ביתו של אדם עניים ויתומים במקום העבדים מוטב לו להשתמש באלו ויהנו בני אברהם יצחק ויעקב מנכסיו ואל יהנו בהם זרע חם שכל המרבה עבדים בכל יום ויום מוסיף חטא ועון בעולם ואם יהיו עניים בני ביתו בכל שעה ושעה מוסיף זכיות ומצות (הלכות מת"ע פיו הלכה י"ז):

א] עי' בפ"ג מי"ז שחוק וקלות ראש מרגילין את האדם לערוה. ועי' בפ"ג מי"ד בפי' שיחת הילדים בשם אדר"נ: ב] עיל משנה ע"ז:

וזרע מקלחה חטים ומקלחה שעורים ובמקלחה זיתים ובמקלחה אילנות ונמצא האדם ההוא מלא טובה וברכה ובזמן שלומד משנים ושלשה דומה למי שיש לו שדות הרבה אחד זרע חטין ואחד זרע שעורים ונטע אחד זיתים ואחד אילנות ונמצא אדם ההוא מפוזר בין הארצות בלא טוב וברכה (אדר"נ פ"ח):

וקנה לך חבר תנא דבי אליהו לעולם יקנה אדם חבר לעצמו ויאכל עמו ויקרא עמו וישנה עמו ויגלה לו סתרי תורה וסתרי ד"א שנאמר קח לך את יהושע בן נון קח לך איש גברתן וענותן כמותך מאי קח לך אלא ללמדך שאין חבר נקנה אלא בלקיחה ואין חבר נקנה אלא בדמים (תנדא"ו פט"ו):

ובן הוא אומר טובים השנים מן האחד אשר יש להם שכר טוב בעמלם שכשיושבים ועוסקים בתורה וטעה אחד מהם בהלכה או ראש הפרק או שיאמר על טהור טמא או טמא טהור ועל אסור מותר ועל מותר אסור חבירו מחזירו (אדר"נ פ"ח):

והוי דן את כל האדם לכף זכות ושפטו את העם משפט צדק א"ר יהודה בר שלום שיהיו מטין ומלמדים עליהם זכות לפני הקב"ה ממי את למד מגדעון בן יואש שבימיו היו ישראל בצרה והיה הקב"ה מבקש אדם שילמוד עליהם זכות ולא היה מוצא שהיה הדור דל במצות ובמעשים כיון שנמצא זכות בגדעון שלמד עליהם זכות מיד נגלה אליו המלאך שנאמר ויבא אליו מלאך ה' ויאמר לו לך בכחך זה* בכח זכות שלמדת על בני הוי ושפטו את העם משפט צדק שיהיו מלמדים זכות על הדור (תנחומא פ' שופטים):

הרחק

למיגמר מיניה: (כתובות קיא) שלחו ליה אחוהי לרבה כו' אע"פ שחכם גדול אתה אינו דומה לומד מעצמו ללומד מרבו ואם תאמר אין לך רב יש לך רב ומנו ר' יוחנן: (עירובין נג) אמר רב יהודה אמר רב כו'. בני יהודה גמרי מחד רב נתקיימה תורתם בידם בני גליל דלא גמרי מחד רב לא נתקיימה תורתם בידם: (ע"ז יט) [כ]והיה כעץ שתול על פלגי מים אמרי דבי רבי ינאי כעץ שתול ולא כעץ נטוע כל הלומד תורה מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם. אמר להו רב חסדא לרבנן בעינא דאימא לכו מילתא ואנא מסתפינא דשבקיתו לי ואזליתו כל הלומד תורה מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם שבקוה ואזיל קמי דרבא אמר להו הני מילי בסברא אבל בגמרא מחד רב מעלי כי היכי דלא לפלוג לישני: (ברכות ח) א"ר חייא משמיה דעולא לעולם ידור אדם במקום רבו שכל זמן ששמעי בן גרא קיים לא נשא שלמה את בת פרעה. והתניא אל ידור לא קשיא הא דכייף ליה הא דלא כייף ליה: (תענית ז) א"ל רבי ירמיה לרבי זירא ליתי מר ליתני א"ל חליש ליבאי לא יכילנא לימא מר מילתא דאגדתא א"ל הכי א"ר ירמיה מאי דכתיב [כ]כי האדם עץ השדה וכי אדם עץ השדה הוא אלא משום דכתיב כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות וכתיב אותו תשחית וכרת הא כיצד אם ת"ח הגון הוא ממנו תאכל ואותו לא תכרות ואם לאו אותו תשחית וכו': (חגיגה טו) ור"מ היכי גמר תורה מפומיה דאחר והא אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן מאי דכתיב [ל]כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא אם דומה הרב למלאך ה' צבאות יבקשו תורה מפיהו ואם לאו אל יבקשו תורה מפיהו אמר ר"ל רבי מאיר קרא אשכח ודרש [פ]הט אזנך ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעתי לדעתם לא נאמר אלא לדעתי. רבי יוסי בר הנינא אמר מהכא [י]שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך גו' קשו קראי אהדדי לא קשיא הא בגדול הא בקטן. כי אתא רב דימי אמר אמרי במערבא רבי מאיר אשכח תמרא אכל תיחלא ושדא שיחלא לברא: וקנה לך חבר[א]: (תענית ז) א"ר חמא בר חנינא מ"ד [ס]ברזל בברזל יחד לומר לך מה ברזל זה אחד מחדד את חברו אף שני התלמידים מחדדין זה את זה בהלכה. אמר רבה בר בר חנה למה נמשלו ד"ת כאש שנאמר [ע]הלא כה דברי כאש נאם ה' לומר לך מה אש אינו דולק יחידי אף ד"ת אין מתקיימין ביחידי היינו דא"ר יוסי בר הנינא מאי דכתיב [פ]חרב אל הבדים ונואלו חרב על שונאיהם של ת"ח שעוסקין בד בבד בתורה ולא עוד אלא שמטפשין שנאמר ונואלו ולא עוד אלא שחוטאין כתיב הכא ונואלו וכתיב התם [צ]אשר נואלנו ואשר חטאנו. ואיבעית אימא מהכא נואלו שרי צוען וגו'. אמר רב נחמן בר יצחק למה נמשלו דברי תורה כעץ כו' ומתלמידי יותר מרבותי וגו' (לעיל): (שבת סג) א"ר ירמיה א"ר אלעזר שני ת"ח המחדדין זה לזה בהלכה הקב"ה מצליח להם שנאמר [ק]והדרך אל תקרי והדרך אלא וחדדך ולא עוד אלא שעולין לגדולה שנאמר [ר]צלח רכב. יכול אפילו שלא לשמה ת"ל על דבר אמת יכול אם הגים דעתו תלמוד לומר וענוה צדק. ואם עושים כן זוכין לתורה שניתנה בימין שנאמר ותורך נוראות ימינך. רב נחמן בר יצחק אמר זוכין לדברים שנאמרו בימינה של תורה. א"ר ירמיה א"ר שמעון בן לקיש שני ת"ח הנוחים זה לזה בהלכה הקב"ה מקשיב להם שנאמר [ש]אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו וגו' אין דבור אלא נחת שנאמר [ת]ידבר עמים תחתינו. מאי ולחושבי שמו א"ר אסי אפילו חישב לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה. א"ר אבא א"ר שמעון בן לקיש שני תלמידי חכמים המקשיבים זה לזה בהלכה הקב"ה שומע לקולם שנאמר [א]היושבת בגנים חברים מקשיבים לקולך השמיעני ואם אין עושין כן גורמין לשכינה שתסתלק מישראל שנאמר ברח דודי וגו'. א"ר ארשב"ל שני ת"ח המדגילין זה לזה בהלכה כו' (לעיל): (סוכה מט) א"ר אילעא בר ברכיה שני ת"ח הדרין בעיר אחת ואין נוחין זה לזה בהלכה אחד מת ואחד גולה שנאמר [ב]לנום שמה רוצח אשר ירצח את רעהו בבלי דעת ואין דעת אלא תורה שנאמר [ג]נדמו עמי מבלי הדעת: (תענית ח) רבא אמר שני ת"ח שיושבין בעיר אחת ואין נוחין זה לזה בהלכה מתקנאין באף ומעלין אותו שנאמר [ד]מקנה אף על עולה: (מגילה לג) אמר רב משרשיא שני ת"ח שיושבין בעיר אחת ואין נוחין זה לזה בהלכה עליהם הכתוב אומר [ה]וגם אני נתתי להם חקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם: והוי דן את כל האדם לכף זכות[ב]: (שבועות ל) [ו]בצדק תשפוט עמיתך הוי דן את חברך לכף זכות: (שבת קכז) ת"ר הדן את חברו לכף זכות דנין אותו לזכות ומעשה באדם אחד שירד מגליל העליון ונשכר אצל בעל הבית אחד בדרום ג' שנים ערב י"ה א"ל הן לי שכרי ואלך ואזון את אשתי ובני א"ל אין לי מעות

שורש הדבר קלא למדו מרבם: שלחו לו אחוהי לרבה. בר נחמני בפומבדיתא הוה והיו לו אחים בארץ ישראל ושלחו אגרת זו כדי שיעלה אצלם: ואע"פ שחכם אתה. יפה לך לעלות כאן ללמוד מפי הרב שאין דומה הלמד מעצמו כו': ואם תאמר אין לך רב. כאן ביוכל ללמדך: לא גמרי מחד רב. והיו שומעין מזה בלשון אחד ומזה בלשון אחר ואע"פ שכניהם אחד שטי הלשון מבלבלן ומשכחן: שתול. משמע עקור מכאן וחזר ונשתל במקום אחר: נטוע. מעיקרו ולא זז משם לעולם, כלומר כעץ שתול יעשה תלמיד את עצמו שילך וללמוד מכל אדם ולא כעץ נטוע להשתקע לפני רב אחד: בסברא. ללמוד הריפות וחדוד הלב לאחר שלמד ושגורה בפיו גרסת התלמוד: דלא ליפלוג לישני. שלא יתחלקו הלשונות דהאי גרים במעתתא בהאי ליבנא והאי גרים לה בלישנא אחרינא והדא מילתא היא ומיהו תלמידא דגרים מתרוייהו משתבש בגרסיה משום דמבלבלי לישני: שכל זמן ששמעי בן גרא קיים וכו'. דסמוך למיתת שמעי בן גרא כתיב ויתחתן המלך שלמה את בת פרעה: הא דכייף ליה. אם כפוף הוא לרבו לקבל תוכחתו ידור אצלו ואם לאו טוב להתרחק ממנו ויהיה שוגג ואל יהיה מזיד: וכי אדם עץ השדה. אלא מקיש אדם לעץ השדה מה עץ השדה אם עץ מאכל הוא ממנו תאכל ואותו לא תכרות אף ת"ח אם הגון הוא ממנו האכל למוד הימנו ואם לאו אותו תשחית סור מעליו: ברזל בברזל יחד. ואיש יחד פני רעהו מה ברזל זה אחד מחדד את חברו כגון סכין על גבי הברתה: אינה דולקת יחידי. עץ אחד אינו דולק אלא ב' או ג' ביחד: ביחידי. בלא חבר שיחדדנו שמוסיפין טפשות דכתיב (ונואלו) אשר נואלנו מתרגמינן די טפשנא: שחוטאין. דכתיב נואלנו גבי חטאנו: ואבע"א מהכא נואלו שרי צוען וגו'. התעו את מצרים ותועה היינו חוטא: המחדדין. שואלין ומשיבין ולא לקפח אלא להתחדד: והדרך. כמו וחדדך: ותורך. תלמד בה: הנוחין זה לזה. נושאין ונותנין בה בנחת רוח ומתעסקין כדי שילמדו זה מזה: ידבר עמים תחתינו. ישפילם וכל שפלות בנחת: לשון אחר הנוחין מנהיגים זה את זה להבנתה של הלכה כמו לך נחה, ידבר תרגום של ינהג: המקשיבים. מלמדים זה את זה ומבינים זה מזה ולישנא דקרא נקט: בגנים. בתי מדרשות: חברים מקשיבין. זה לזה אני אומר להם שישמיעוני קולם ואענם: ברח דודי. בתריה כתיב: אחד מת. ע"י חברו שהרגו בשוגג: ואחד גולה. לערי מקלט וא"כ מיתה סימן למיתה וגלות סימן לגלות שאחד מת והאחד גולה: בבלי דעת. על שלא היה להם דעת להיות מלמדים זה את זה ולמדין זה מזה: נדמו עמי. סיפא דקרא ותשכח תורת אלהיך: ואין נוחין זה לזה וכו'. והכי משמע בשביל שצריך להגיד זה לזה ולהיות נוחין בהלכה ואינם עושים: מקנה. מתקנאים ומתגרין באף ומעלין אותו ומביאים סופו עליהן ל"א גרסינן ונוחין זה לזה בהלכה מתקנאין באף והכי משמע מי שיגיד עליו ריעו שנוחין זה לזה מתקנאין באף ומעלין אותו מעליהן: הוי דן את הכבך לכף זכות. לא בדין בעלי דינין הכתוב מדבר אלא ברואה חברו עושה דבר

תורה אור י תהלים א: כ דברים כ: ל מלאכי ב: מ משלי כב: נ תהלים מה: ס משלי כז: ע ירמיה כג: פ שם נ: צ במדבר יב: ק תהלים מה: ר שם: ש מלאכי ג: ת תהלים מז: א שה"ש ח: ב דברים ד: ג הושע ד: ד איוב לו: ה יחזקאל כ: ו ויקרא יט:

א] עי' בפ"ב מ"ט פיסקא חבר טוב: ב] עי' בפ"ב מ"ד פיסקא ואל תדין את חברך:

מעות א"ל תן לי פירות א"ל אין לי תן לי קרקע אין לי תן לי בהמה אין לי תן לי כרים וכסתות אין לי הפשיל כליו לאחוריו והלך לביתו בפחי נפש. לאחר הרגל נטל בעה"ב שכרו בידו ועמו משוי ג' חמורים אחד של מאכל ואחד של משתה ואחד של מיני מגדים והלך לו לביתו. אחר שאכלו ושתו נתן לו שכרו א"ל בשעה שאמרת לי תן לי שכרי ואמרתי אין לי מעות במה חשדתני אמרתי שמא פרקמטיא בזול נזדמן לך ולקחת מהן ובשעה שאמרת לי תן לי בהמה ואמרתי אין לי בהמה במה חשדתני אמרתי שמא מושכרת ביד אחרים בשעה שאמרת לי תן לי קרקע ואמרתי לך אין לי קרקע במה חשדתני אמרתי שמא מוחכרת ביד אחרים ובשעה שאמרתי לך אין לי פירות במה חשדתני אמרתי שמא אינן מעושרין ובשעה שאמרתי אין לי כרים וכסתות במה חשדתני אמרתי שמא הקדיש כל נכסיו לשמים א"ל העבודה כך היה הדרתי כל נכסי בשביל הורקנוס בני שלא עסק בתורה וכשבאתי אצל חברי בדרום התירו לי כל נדרי ואתה כשם שדנתני לזכות כך המקום ידין אותך לזכות. ת"ר מעשה בחסיד אחד שפדה ריבה אחת בת ישראל ולמלון השכיבה תחת מרגלותיו למחר ירד וטבל ושנה לתלמידיו אמר להו בשעה שהשכבתיה תחת מרגלותי במה חשדתוני אמרנו שמא יש בנו תלמיד שאינו בדוק לרבי בשעה שירדתי וטבלתי במה חשדתוני אמרנו שמא מפני טורח הדרך אירע קרי לרבי אמר להן העבודה כך היה ואתם כשם שדנתוני לכף זכות כך המקום ידין אתכם לכף זכות: תנו רבנן פעם אחת הוצרך דבר אחד לתלמידי חכמים אצל מטרוניתא אחת שכל גדולי רומי מצוין אצלה אמרו מי ילך אמר להם רבי יהושע אני אלך הלך רבי יהושע ותלמידיו כיון שהגיע לפתח ביתה חלץ תפליו ברחוק ארבע אמות ונכנס ונעל הדלת בפניהם אחר שיצא ירד וטבל ושנה לתלמידיו ואמר להם בשעה שחלצתי תפלין במה חשדתוני אמרנו כסבור רבי אל יכנסו דברי קדושה במקום טומאה בשעה שנעלתי הדלת במה חשדתוני אמרנו שמא דבר מלכות יש בינו לבינה בשעה שירדתי וטבלתי במה חשדתוני אמרנו שמא נתזה צנורא מפיה על בגדיו של רבי אמר להם העבודה כך היה ואתם כשם שדנתוני לזכות כך המקום ידין אתכם לזכות[א]: (שם) א"ר יהודה בר שילא אמר רב אסי אמר יוסי ששה דברים אדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא ואלו הן כו' והדן את חברו לכף זכות: (ברכות לא) [ז]ותען הנה ותאמר לא אדני אמר עולא אמרה ליה לא ארון אתה בדבר זה לא רוח הקודש שורה עליך שאתה חושדני בדבר הזה. איכא דאמרי הכי אמרה ליה לא אדון אתה בדבר זה לא איכא שכינה ורוח הקודש גבך שדנתני לכף חובה ולא דנתני לכף זכות כי לא ידעת דאשה קשת רוח אנכי: ויען עלי ויאמר לכי לשלום מכאן לחושד בחברו בדבר שאין בו שצריך לפיסו בדברים ולא עוד אלא שצריך לברכו שנאמר ואלהי ישראל יתן את שלתך: (שבת צז) אמר ריש לקיש החושד בכשרים לוקה בגופו דכתיב [ח]הן לא יאמינו לי וגו' וגליא קמיה דקב"ה דמהימני ישראל אמר אלו הן מאמינים בני מאמינים אתה אין סופך להאמין. הם מאמינים דכתיב [ט]ויאמן העם בני מאמינים והאמין בה' אתה אין סופך להאמין שנאמר [י]יען לא האמנתם בי וגו'. במאי דלקה דכתיב [כ]ויאמר ה' לו עוד הבא נא ידך בחיקך: (ברכות יט) תנא דבי ר' ישמעאל אם ראית ת"ח שעבר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום שמא עשה תשובה. שמא ס"ד אלא ודאי עשה תשובה. אמר רבה לא אמרן אלא דברים שבגופו אבל בממונא עד דמהדר למריה: (תענית ד) אמר רבא האי צורבא מרבנן דרתח אורייתא הוא דקא מרתחא ליה שנאמר [ל]הלא כה דברי כאש נאם ה':

מתני' ז נתאי הארבלי אומר הרחק משכן רע[ב]. ואל תתחבר לרשע. ואל תתיאש מן הפורענות:

גמ' (נגעים פי"ב) [מ]וצוה הכהן וחלצו את האבנים וגו' והשליכו אתהן וגו' ולקחו אבנים אחרות וגו' ועפר אחר יקח וטח את הבית. מכאן אמרו אוי לרשע ואוי לשכנו[ג]) שניהם חולצין שניהם קוצעים שניהם מביאים את האבנים: (סוכה נו) ת"ר מעשה במרים בת בילגה שהמירה דתה וכששמעו חכמים בדבר קבעו את טבעתה וסתמו את חלונה וכו'. איהי חטאה ואנן קנסינן לכולה משמרה, אמר אביי אין כדאמרי אינשי שותא דינוקא בשוקא או דאבוה או דאמיה, ומשום אבוה ואמיה קנסינן לכולא משמרה אמר אביי אוי לרשע ואוי לשכנו טוב לצדיק טוב לשכנו שנאמר [נ]אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו: (שבת סג) אמר ר' אלעזר ארשב"ל אם ת"ח נוקם ונוטר כנחש הוא חגרהו על מתניך אם עם הארץ הוא חסיד אל תדור בשכונתו: (נדרים כ) תניא אל תהי רגיל אצל ע"ה שסופו להאכילך טבלים ואל תהי רגיל אצל כהן ע"ה שסופו להאכילך תרומה טמאה:

ואל

דבר שאתה יכול להכריעו לצד עבירה ולצד זכות הכריעו לצד זכות ואל תחשדהו בעבירה: בפחי נפש. בדאבות נפש: מוחכרת בטחנה לחכירו בכך וכך כורים לשנה. כל היכא דאמרינן מעשה בחסיד אחד או ר"י בן בבא או ר"י בר אילעאי: ריבה. נערה: שאינו בדוק לרבי. שאינו מכיר במדותיו לסמוך עליו ולהניחה אצלו: מטרוניתא. כותית: דבר מלכות. וצריך להעלימו: צנורא. רוק וגזרו על עובדי אלילים שיהיו כזבים לכל דבריהם: אורייתא מרתחא ליה. שיש לו רוחב לב מתוך תורתו ומשים ללבו יותר משאר בני אדם וקמ"ל דחייבין לדונו לכף זכות:

מתני' הרחק משכן רע. שלא תלמוד ממעשיו ועוד שלא תלקה עמו במפלתו דאוי לרשע ואוי לשכנו: ואל תתחבר לרשע. שכך אמרו חכמים כל המתדבק לרשעים אף על פי שאינו עושה כמעשיהם מקבל שכר כיוצא בהם. למה הדבר דומה לנכנס לביתו של בורסי אע"פ שלא לקח ממנו כלום מ"מ ריח רע קלט והוציא עמו: ואל תתיאש מן הפורענות. שלא תאמר רשע זה מעשיו מצליחין אלך ואדבק עמו הואיל והשעה משחקת לו לכך אמר ואל תתיאש מן הפורענות כלומר דע שמהר תבא עליו פורענות כי פתאום יבא אידו: **גמ'** וחלצו את האבנים ולקחו והביאו לשון רבים שהוא בעה"ב המנוגע ואחר כאשר היה הכותל משותף בין שני בתים והוא אמרו מכאן אוי לרשע ואוי לשכנו: מרים בת בילגה. ממשמר בילגה היתה וכן שמה: וכששמעו חכמים בדבר. לאחר שנגברה יד בית חשמונאי: סתמו חלונה. של משמרתה: משום בהתיה קנסינן ליה לדידיה. כלומר ואפילו לאביה לא היה למקנסיה: שותא דינוקא בשוקא או דאבא או דאמא. משל הדיוט מה שהתינוק אומר בשוק או מאביו או מאמו שמע אף זו אם לא שמעה מאביה מבזה העבודה לא אמרה כן: שותא. דבור כמו לא תפיקו לכו שותא ובקדושין שותא דמר לא ידענא: אוי לרשע ואוי לשכנו. בתורת כהנים תניא וחלצו את האבנים נגע באבן שבמקצוע שניהם חולצין אע"פ שהנגע לא נראה אלא בביתו של זה מחמת שהיתה עינו צרה בכליו חבירו לקה בשבילו מכאן אמרו אוי לרשע אוי לשכנו וממילא טוב לצדיק טוב לשכנו שהרי מדה טובה מרובה: חגרהו. הדבק בו שסופך ליהנות מתלמודו: תדור בשכונתו. שאינו יודע בדקדוקי מצוה ואין חסידותו שלם וסופך ללמוד ממנו: להאכילך תרומה טמאה. להזהיר אפילו כהן שלא רגיל אצל

הרחק משכן רע. אחד שכן שבבית ואחד שכן שבחוץ ואחד שכן שבשדה. מלמד שאין הנגעים באים אלא על ביתו של רשע שנאמר עוונותיו ילכדונו את הרשע. עוונותיו של רשע גרמו לו לסתור כותלו של צדיק כיצד כותל שבין רשע לצדיק נראה נגע בביתו של רשע בכותלו שבינו לבין הצדיק נמצא סותרין כותלו של צדיק בעונו של רשע. ר"י בנו של ריב"ב אומר אוי לרשע אוי לשכנו עונותא של רשע גרמו לסתור כותלו של צדיק (אדר"נ פ"ט): ויקח קרח וגו' ודתן ואבירם וגו' מכאן אמרו אוי לרשע אוי לשכנו שהרי דתן ואבירם לפי שהיו שכנים לקרח שהיה שרוי בדרום דכתיב משפחות בני קהת יחנו גו' תימנה דגלו של ראובן סמוך להם שנאמר דגל מחנה ראובן תימנה ונסתפו עמהם. אבל דגלו של יהודה ודגלו של יששכר וזבולון שהיו שרוים במזרח שנאמר והחונים קדמה מזרחה דגל מחנה יהודה וכתיב ועליו מטה יששכר והיו שכנים למשה ואהרן ובניו דכתיב והחונים מזרחה משה ואהרן ובניו לפי שהיו אלו סמוכים לתורה לפיכך זכו להיות בני תורה דכתיב יהודה מחוקקי וכתיב ומבני יששכר יודעי בינה לעתים וכתיב ומזבולון מושכים בשבט סופר ודתן ואבירם שהיו שכנים לקרח בעל המחלוקת לקו עמו ואבדו מן העולם (תנחומא ס' קרח):

ואל

תורה אור ז ש"א א: ח שמות ד: ט שם: י במדבר כ: כ שמות ד: ל ירמיה כג: מ ויקרא יד: נ ישעיה ג:

ג] דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר ריעיו וחבריו ונוהג כמנהג אנשי מדינתו. לפיכך צריך אדם להתחבר לצדיקים ולישב אצל החכמים תמיד כדי שילמד ממעשיהם ויתרחק מן הרשעים ההולכים בחשך כדי שלא ילמד ממעשיהם. הוא ששלמה אומר הולך את חכמים יחכם ורועה כסילים ירוע. ואומר אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים וגו'. וכן אם היה במדינה שמנהגותיה רעים ואין אנשיה הולכים בדרך ישרה ילך למקום שאנשיה צדיקים ונוהגים בדרך טובים ואם היו כל המדינות שהוא יודעם ושומע שמועתן נוהגים בדרך לא טובה כמו זמנינו או שאינו יכול ללכת למדינה שמנהגותיה טובים מפני הגייסות או מפני החולי ישב לבדו יחידי כענין שנאמר ישב בדד וידום ואם היו רעים וחטאים שאינן מניחים אותו לישב במדינה אלא אם כן נתערב עמהן ונוהג במנהגם הרע יצא למערות ולחוחים ולמדברות ואל ינהיג עצמו בדרך החטאים כענין שנאמר מי יתנני במדבר מלון אורחים (הלכות דעות פ"ו):

א] עי' (תענית כ"ב) הנה אומנא שדר אבוי למבדקיה כו' ה"ל כמאי חשדתינן: ב] עי' בנ"ב מ"ש פיסקא שכן רע. ועי' (סוטה ו') שכנה שכנים רעים ששים:

ואל תתחבר לרשע[א]: (יומא לח) אמר רבי אלעזר צדיק מעצמו ורשע מחברו צדיק מעצמו דכתיב סזכר צדיק לברכה רשע מחברו דכתיב ושם רשעים ירקב: (ב"ק נב) א"ל רבא לרבה בר מרי מנא הא מילתא דאמרי אינשי מטייל ואזיל דקלא בישא גבי קינא דשרכי א"ל דבר זה כתוב בתורה ושנוי בנביאים ומשולש בכתובים ותנן במתניתין ותנינא בברייתא. כתוב בתורה דכתיב עוילך עשו אל ישמעאל. שנוי בנביאים דכתיב פויתלקטו אל יפתח אנשים רקים ויצאו עמו. ומשולש בכתובים דכתיב צכל עוף למינו ישכון ובן אדם לדומה לו. תנן במתניתין כל המחובר לטמא טמא כל המחובר לטהור טהור. ותנינא בברייתא ר' אליעזר אומר לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב אלא מפני שהוא מינו: (שם) א"ל רבא לרבה בר מרי מנא הא מילתא דאמרי אינשי בהדי הוצא לקי כרבא א"ל הכתיב קלמה תריבו אלי כלכם פשעתם בי נאם ה' אמר ליה את אמרת מהתם ואנא אמינא מהכא רעד אנה מאנתם לשמור מצותי ותורתי: (מכות ה) על פי שנים עדים או שלשה עדים אם יתקיים עדות בשנים למה פרט לך הכתוב בשלשה כו' ר"ע אומר לא בא השלישי להקל אלא להחמיר עליו לעשות דינו כיוצא באלו א"כ ענש הכתוב לנטפל לעוברי עבירה כעוברי עבירה על אחת כמה וכמה שישלם שכר טוב לנטפל לעושה מצוה כעושה מצוה: (יבמות קג) א"ר יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי כל טובתן של רשעים רעה היא אצל צדיקים שנאמר שהשמר לך פן תדבר עם יעקב מטוב עד רע בשלמא רע לחיי אלא טוב אמאי לא אלא ש"מ טובתן של רשעים רעה היא אצל צדיקים: (מגילה כח) שאל רבי את ר' יהושע בן קרחה במה הארכת ימים א"ל קצת בחיי א"ל רבי תורה היא וללמוד אני צריך א"ל מימי לא נסתכלתי בצלם דמות אדם רשע דא"ר יוחנן אסור לאדם להסתכל בצלם דמות אדם רשע שנאמר אכי לולי פני יהושפט מלך יהודה אני נושא אם אביט אליך ואם אראך א"ר אלעזר עיניו כהות שנאמר ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות משום דאסתכל ביה בעשו כו'. רבא אמר מהכא בשאת פני רשע לא טוב. אבוה בר איהי ומנימין בר איהי חד אמר תיתי לי דלא אסתכלי בכותי והד אמר תיתי לי דלא עבדי שותפות בהדי בותי: (סנהדרין סג) אמר אבוה דשמואל אסור לאדם שיעשה שותפות עם כותי שמא יתחייב לו שבועה ונשבע באליל שלו והתורה אמרה גלא ישמע על פיך: **ואל תתיאש מן הפורענות**[ב]: (גיטין נה) אמר ר' יוחנן מאי דכתיב דאשרי אדם מפחד תמיד ומקשה לבו וגו', אקמצא ובר קמצא חרוב ירושלים אתרנגולא ואתרנגולתא חרוב טור מלכא אשקא דריספק חרוב ביתר כו': (ברכות ד) הלדוד שמרה נפשי כי חסיד אני. ודוד היכי קרי לנפשיה חסיד והא כתיב ולולא האמנתי לראות בטוב ה' בארץ חיים ותנא משמיה דרבי יוסי למה נקוד על לולא אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע מובטח אני בך שאתה משלם שכר טוב לצדיקים לע"ל אבל איני יודע אם יש לי חלק ביניהם אם לאו, כבר שמא יגרום החטא כדרבי יעקב בר אידי דר' יעקב בר אידי רמי כתיב זוהנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך וכתיב חויירא יעקב מאד אמר שמא יגרום החטא כדתניא טעד יעבור עמך ה' עד יעבור עם זו קנית עד יעבור עמך ה' זו ביאה ראשונה עד יעבור עם זו קנית זו ביאה שניה מכאן אמרו חכמים ראוים היו ישראל ליעשות להם נס בימי עזרא כדרך שנעשה להם בימי יהושע בן נון אלא שגרם החטא: (שבת לב) א"ר ינאי לעולם

ואל תתחבר לרשע אלמד שלא יתחבר אדם עם אדם רע ולא עם אדם רשע שכן מלינו ביהושפט שנתחבר באחאב ועלה עמו רמות גלעד ויצא עליו קצף מאת ה' שוב נתחבר לאחזיהו ויעשו אניות בעציון גבר ופרץ ה' את מעשיו שנאמר כהתחברך עם אחזיהו פרץ ה' את מעשיך וישברו אניות וכן מלינו באמנון שנתחבר עם יונדב ויען לו עלה רעה שנאמר ולאמנון ריע ושמו יונדב בן שמעה אחי דוד ויונדב איש חכם מאד חכם לרע ד"א אל תתחבר לרשע אפילו לתורה (אדר"נ פ"ט):

כתיב הולך את חכמים יחכם ורועה כסילים ירוע למה"ד לאדם שנכנס לבית הבורסקי אעפ"י שלא נתן ולא לקח כלום מ"מ ריח רע קלט והוציא עמו כך כל מי שהוא הולך עם הרשעים לוקח מדרכיהם וממעשיהם הרעים (פרקי דר"א פכ"ה):

עת לחבוק אם ראית כת של צדיקים עומדים עמוד וחבקם ונשקם וגפפם ועת לרחוק מחבק אם ראית כת של רשעים רחק מהם ומכיוצא בהן (קה"ר פ"ג): ר"ע אומר כל המתדבק לעוברי עבירה אעפ"י שלא עשה כמותן הרי זה מקבל פורעניות כיוצא בהן וכל המתדבק לעושי מצוה אעפ"י שלא עשה כמעשיהם הרי זה מקבל שכר כיוצא בהן (אדר"נ פ"ל):

ויסעו מקדש ויבאו בני ישראל זש"ה כהתחברך עם אחזיהו פרץ ה' את מעשיך על שנתחברו לרשע הזה לעבור בארצו חברו אותו צדיק לכך נסתלקה אסיפת אהרן אחר פרשת מלך אדום ויע ישראל מעליו ויסעו מקדש (ילקוט חקת תשס"ד):

ר"א בנו של ר' יוסי הגלילי אומר אם ראית צדיק יוצא לדרך הקדם על ידך שלשה ימים או האחר על ידך שלשה ימים כדי לצאת עמו ואם ראית רשע יוצא לדרך הקדם על ידך שלשה ימים או האחר שלשה ימים כדי שלא לצאת עמו מפני שהשטן מזדווג לו שנאמר הפקד עליו רשע ושטן יעמוד על ימינו אבל צדיק מלאכי השרת מלוין אותו שנאמר כי מלאכיו יצוה לך לשמרך וגו' (מד' תנחומא פרשת וישלח):

ישמור אדם דבריו בלבו שלא יעשה שותפות דברים עם רשע ולא יכרות עמו ברית. שכן מלינו באברהם אבינו שעשה שותפות עם אבימלך וסוף הדברים שכרת עמו ברית שנאמר ויקח אברהם צאן ובקר ויכרתו שניהם ברית וכשכרת עמו ברית נתקבצו מלאכי השרת לפני הקב"ה ואמרו למה יכרות אברהם ברית עם רשע אדם יחיד שבחרת אמר להם הקב"ה בן יחיד שנתתי לו למאה שנים אני אומר לו להעלותו עולה. אם יעלהו מוטב הרי אתם יודעים שכוונתו איתה לטובה. ואם לאו יפה אתם אומרים כו' מכאן אמרו כל העושה שותפות דברים עם רשע לסוף הוא כורת עמו ברית. ואם ת"ח הוא לא די שכרת עמו ברית אלא מזלזל הוא את תורתו ומחלל שמו של אביו ותבזבז את ממונו ומאלמן את אשתו ומינו ממלא את ימיו ומוסר את בניו לחרב ומגלה אותם מארצם ושוכן לע"א וקושר שם רע לו ולבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות (אליהו רבה פ"ז):

אל תתיאש מן הפורענות כתיב פחד פחדתי וגו' מלמד שיהא לבו של אדם מתפחד בכל יום ויאמר אוי לי שמא יבא עלי פורענות היום ושמא למחר, ד"א בזמן שאדם רואה מה שבידו מצליח אל יאמר בשביל שזכיתי נתן לי המקום מאכל ומשתה בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב אלא יאמר אוי לי שמא לא נתגלית לי לפניו אלא זכות אחד בלבד נתן לי מאכל ומשתה בעוה"ז כדי שיאבדני לעוה"ב (אדר"נ פ"ט):

אגל כהן עם הארץ: צדיק מעצמו. ע"י מעשיו נזכר לטובה: רשע. אף ע"י חברו נזכר לרעה: ושם רשעים. ולא כתיב ושם רשע: קינא דשרכי. אילנות בטלים ואין עושין פרי כמו גברא שרכא בטלן כלומר דרך דקל רע ליגדל בצד אילן סרק: המחובר לטמא טמא. במסכת כלים הוא בפרק שבעת וכו': לא לחנם הלך זרזיר. רבי אליעזר סבר זרזיר עוף טמא הוא ורבנן פליגי עליה בחלו טרפות: זרזיר. איטמורני"ל: בהדי הוצא לקי כרבא. קוץ הגדל אצל הכרוב כשבא לעוקרו פעמים שנעקר הכרוב עמו ונמצא לוקה בשבילו כלומר שכני רשע לוקין עמו: כלכם פשעתם. אף הנביא במשמע: עד אנה מאנתם. ומשה ואהרן בכלל: לא בא להקל אלא להחמיר עליו. שלא תאמר הואיל ובלא הוא היתה עדות מתקיימת לא יענו בו דין הזמה למדך הכתוב שאף הוא היה מן המקיימין דבר: עאכ"ו. שמלינו מדה טובה מרובה במדת פורענות במדה טובה הוא אומר נוצר חסד לאלפים ובמדת פורענות הוא אומר על שלשים ועל רבעים: רעה היא. שבוגאים הרשעים וקלה נפש צדיק בהנאתן הלכך לאו הנאה היא: ללמוד אני צריך. שולי אוכל נקיים: לולי פני יהושפט. אלישע אמר כן ליהורם בן אחאב: מפחד. דואג לראות הנולד שלא תארע תקלה בכך אם אעשה זאת: שקא דריספק. דופן של מרכבת נפים: לולא האמנתי לראות בטוב ה'. כבר נרדוני מירלאתו שנאמר כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים: נקוד על לולא. דרשו את הנקודה שהיא ממעטת את משמעות הכתוב לומר שלא דבר ברור היה לראות בטוב ה': לולא. ל' אם לא כמו לולא אלהי אבי וגו': שמא יגרום החטא. תירוצא הוא לשלם מוחזק בידו שהוא חסיד ומה שספק בידו אם יראה בטוב ה' לפי שהיה ירא שמא יחטא ויגרום לו החטא מלראות בטוב ה': ויירא יעקב. שמא אחר הבטחה חטאתי וכדתניא שהחטא גורם שאין הבטחה מתקיימת: ביאה ראשונה. שבאו לארץ בימי יהושע: ביאה שניה. כשעלו מגלות בבל בימי עזרא: ראויים היו ישראל ליעשות להם נס. לבא ביד רמה אלא שגרם החטא ולא הלכו אלא ברשות כורש וכל ימי מלכות פרס נשתעבדו להם לכורש ואחשורוש

ביום

תורה אור ס משלי י: ע בראשית כח: פ שופטים יא: צ בן סירא: ק ירמיה ב: ר שמות טז: ש דברים יז: ת בראשית לא: א מ"ב ג: ב משלי יח: ג במות כג: ד משלי כח: ה תהלים פו: ו שם כו: ז בראשית כח: ח שם לב: ט. שמות טו:

א] עי' (שבת קט"ז) אמר רבי טרפון כו' אפילו אדם רודף אחריו להרגו כו' אין נכנס לבתיהם של אלו כו' ועליהם אמר דוד הלא משנאיך ה' אשנא וגו' תכלית שנאה שנאתים: ב] עי' בפירוש מע"ז:

לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה לומר שעושין לו נס שמא אין עושין לו נס ואם עושין לו נס מנכין לו מזכיותיו וא"ר חנין מאי קראה [י]קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את עבדך. רבי זירא ביומא דשותא לא נפיק לביני דיקלי: (ירושלמי ברכות פ"ד) רבי שמעון בר אבא בשם ר"ח כל הדרכים בחזקת סכנה. רבי יונה כד הוה נפיק לאכסניא הוה מפקד גו ביתיה. רבי מנא כד הוה אזיל מיסחי במרחץ שהיא ניסוקת הוה מפקד גו ביתיה, רבי חנינא בריה דר' אבהו ר"ש בר אבא בשם ריב"ל כל החולי בחזקת סכנה:

(ל"א) ואל תתיאש מן הפורענות[א]: (ברכות י) איתמר ר' יוחנן ור' אליעזר דאמרי תרווייהו אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים שנאמר [כ]הן יקטלני לו איחל: (ירושלמי בס פ"ס) ר' פנחס בש"ר תנחום בר חנילאי בשר ודם יש לו פטרון ובאו שונאים ותפסו אותו על פתח חצרו של פטרונו עד דצווח ליה עד דהיא נפיק עברת חרבא על קדליה וקטלת יתיה אבל הקב"ה הציל את יהושפט מחרב ארם דכתיב [ל]ויזעק יהושפט וה' עזרו ויסיתם אלהים ממנו מלמד שלא היה חסר אלא היתוך הראש ויסיתם אלהים ממנו: (שם ט) אמר רב נחמן אפילו בעל החלומות אומר לאדם למחר הוא מת אל ימנע עצמו מן הרחמים שנאמר [מ]כי ברוב חלומות והבלים ודברים הרבה כי את האלהים ירא: (סנהדרין נב) תנא דבי ר"א בן יעקב אפילו בשעת הסכנה לא ישנה אדם את עצמו מן הרבנות שלו שנאמר [נ]באדין גובריא אלך כפיתו בסרבליהון פטשיהון וכרבלתהון וגו': (ירושלמי ברכות פ"ה) רבי חזקיה בשם ר' יוחנן אמר לעולם אל יהא זז הפסוק הזה מתוך פיך [ס]ה' צבאות עמנו משגב לנו וגו'. ר' אבהו בשם ר' יוחנן אמר וחבריה [ע]ה' צבאות אשרי אדם בוטח בך: (מנחות כט) בעי מיניה רבי יהודה נשיאה מרבי אמי מאי דכתיב [פ]בטחו בה' עדי עד כי ביה ה' צור עולמים א"ל כל התולה בטחונו בהקב"ה הוי לו מחסה בעוה"ז ובעוה"ב: (ירושלמי ברכות פ"ט) אמר רבי פנחס עובדא היה ברב דהוה עייל מחמתא דטבריא פגעון ביה רומאי אמרון ליה מן דמאן את אמר לון מן דסופיינוס ופנינא ברמשא אתו לגביה אמרין ליה עד אימתי את מקיים עם אלין יהודאי אמר לון למה אמרין ליה פגעינן בחד יהודאא ואמרינן ליה מן דמאן את אמר לון דסופיינוס אמר לון ומה עבדתון ליה א"ל דיו ליה שפנינן יתיה אמר לון יאות עבדתון. ומה מי שהוא נתלה בבשר ודם ניצול מי שהוא נתלה בהקב"ה לא כל שכן הה"ד [צ]כל אשר יקרא בשם ה' ימלט: (ברכות ס) תנו רבנן מעשה בהלל הזקן שהיה בא מדרך ושמע קול צווחה ואמר מובטח אני שאין זה בתוך ביתי עליו הכתוב אומר [ק]משמועה רעה לא יירא נכון לבו בטוח בה'. אמר רבא כל היכי דדרשת להאי קרא מרישיה לסיפיה מדריש ומסיפיה לרישיה מדריש, מרישיה לסיפיה מדריש משמועה רעה לא יירא מאי טעמא משום דנכון לבו בטוח בה', מסיפיה לרישיה מדריש נכון לבו בטוח בה' משמועה רעה לא יירא. ההוא תלמידא דהוה שקיל ואזיל אבתריה דר' ישמעאל בר' יוסי בשוקא דציון חזייה דקא מפחיד א"ל חטאה את דכתיב [ר]פחדו בציון חטאים א"ל והא כתיב [ש]אשרי אדם מפחד תמיד ההוא בדברי תורה כתיב. יהודה בר נתן הוה שקיל ואזיל בהדיה דרב המנונא חזייה דקא מיתנח א"ל יסורא קא בעי ההוא גברא לאתויי אנפשיה דכתיב [ת]כי פחד פחדתי ויאתיני א"ל והא כתיב אשרי אדם מפחד תמיד ההוא בדברי תורה כתיב: (יומא עה) [א]דאגה בלב איש ישחנה ר' אמי ור' אסי חד אמר ישחנה מדעתו וח"א ישיחנה לאחרים: (יבמות סג) כתיב בספר בן סירא אל תצר צרת מחר כי לא תדע מה ילד יום שמא מחר בא ואיננו נמצא מצטער על עולם שאינו שלו: (ברכות ס) חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה שנאמר [ב]ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך וגו' בכל לבבך בשני יצריך ביצר טוב וביצר רע, ובכל נפשך אפילו הוא נוטל את נפשך. ובכל מאדך בכל ממונך. דבר אחר בכל מאדך בכל מדה ומדה שהוא מודד לך הוי מודה לו מאד מאד. ר"א בכל מאדך לשון מדות המדודות לך בין במדה טובה בין במדת פורענות. מאי חייב אילימא דמברך על הרעה הטוב והמטיב ועל הטובה הטוב והמטיב והתנן

ולהפשרות ודליות האחרון: מנכין. פותחן: קטנתי. סוקטנו ונתמעטו זכיותי בשביל החסדים אשר עשיתי וגו': יומא דשותא. שמנשבת בו הרוח דרומית חזקה המפלת חומות ועוקר אילנות: לביני דקלא. שלא יפיל הרוח דקל עליו: לאכסניא. ללון באכסנאות על הדרכים ולא יחזור באותו יום לביתו: מפקיד. עשה צוואה קודם שהלך שהדרכים בחזקת סכנה: ניסוקת. כאש מפא"כ חמי טבריא: (ל"א ואל תתיאש מן הפורענות שאם אתה עשיר אל תבטח בעשרך לפי שהפורענות קרובה לבוא לכן תהיה בכל שעה בפחד וכה"א אשרי אדם מפחד תמיד וכן אם בא עליך רעה אל תתיאש ושלמה לא תשוב עיני לראות טוב לפי שהישועה קרובה לבוא וכה"א הן לא קצרה יד ה' מהושיע. רמ"י): עד דצווח ליה. עד שהוא קורא לאהובו שיבא להצילו ועד שהוא יוצא להצילו בין כך ובין כך עבר החרב על הצואר שלו והרגתו אבל הקב"ה וכו': מלמד שלא היה חסר. מן ממנו קדרים לה: אל ישנה אדם מן הרבנות שלו. שהרי חנניה מישאל ועזריה היו לבושין בגדי תפארתן כשהושלכו לכבשן. אל ישנה שלא יראה מבוהל ומפוחד ומבויישין מהשתאה: פטשיהון וכרבלתהון. עניני מלבושין: הוה ליה מחסה. דהכי משמע כל שבטחו בה' עדי עד הוי לכם בי"ה מחסה צור מעוז לעולמים: מחמתא דטבריה. כך שמה חמת טבריה: דסופיינוס. מושל הרומים: ופנינא. פגרוהו: ברמשא. בערב: אתו לגביה. באו הרומיים שפגעו ברב לגבי המושל ואמרו לו עד אימת אתה עומד לאלו היהודים לאהוב: דיו ליה שפנינן. די לו שפגרנו אותו ולא עשינו לו שום רעה וכי יש לנו עוד לעשות עמו טובה: יאות עבדתון. טוב עשיתם הואיל והלה עצמו בי: מרישיה לסיפיה. כל היכי דדרשת ליה להאי קרא מדריש להדא מתמשתא: מסיפיה לרישיה מדריש. משנכון לבו בטוח בה' משמועה רעה לא יירא: בדברי תורה. אשרי אדם מפחד תמיד שמא תשתכח הימנו שמתוך כך הוא מחזיר לשנותה תמיד (וה"ה היכא דאיכא למיחש מן הפורענות ולא אתיא אלא לאפוקי מהמפחד בחנם. תוס' גיטין נ"ה): ישיחנה לאחרים. שמא ישיאוהו עצה: דאגה. פחד בדואג על הפסד שום דבר שיבואהו: מחר מה יאכלנו. בשלם ולא יראה אותה דאגה שבוא מילר וילא והודאג עליה ונמצא שמצטער אומלל על עולם שאינו שלו: הכי גרסינן. אילימא כשם שמברך על הטובה הטוב והמטיב כך

ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה שנו חכמים במשנה אל תתיאש מן הפורענות לכך נאמר ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה בפורענותן של רשעים שהם היו מזלזלין בתורה ובמצות ויורדין לגיהנם שנאמר וראיתם ושם לבבם לכך נאמר ביום רעה ראה (תנד"א רבה פרק יג):

ויאמר ה' אל תירא אותו זש"ה אשרי אדם מפחד תמיד כך מדת הצדיקים אע"פ שהקב"ה מבטיחן אין פורקין יראה מהם וכן ביעקב כתיב ויירא יעקב למה נתיירא אמר שמא נתלכלכתי אצל לבן בכלום וכתיב ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך ויניחני הקב"ה אף משה תפש את היראה ולמה נתיירא אמר שמא מעלו ישראל במלחמת סיחון או נתלכלכו בעבירה א"ל אל תירא (מדרש תנחומא פרשת חקת):

ויען בניהו את המלך ויאמר אמן כן יאמר ה' אלהי אדוני ר' פנחס בשם ר' חנן דצפורי והלא כבר נאמר הנה בן נולד לך והוא יהיה לך איש מנוחה וגו' אלא הרבה קטיגורין יעמדו מכאן ועד גיחון מכאן שאין הבטחה לצדיקים בעוה"ז. ודכוותה א"ר יודן ויאמר אלהים אל יעקב שוב אל ארץ אבותיך וגו' וכתיב ויירא יעקב מכאן שאין הבטחה לצדיקים בעוה"ז. ר' הונא בשם ר' אחא ויאמר כי אהיה עמך וזה לך האות ואין דבר רע מזיקך וכתיב ויהי בדרך במלון וגו' אלא מכאן שאין הבטחה לצדיקים בעוה"ז (ב"ר פ' ע"ו):

ל"פ ואל תתיאש מן הפורענות. כשתמצא לומר כשאדם בטובה אל יתיאש מן הרעה וכשהוא ברעה אל יתיאש מן הטובה זה יהויכין וצדקיהו (סדר עולם פכ"ח):

דום לה' והתחולל לו. צפה להקב"ה דכתיב טוב ויחיל ודומם גו' ואומר הוחילי לאלהים אם הביא עליך יסורין אל תהי מבעט בהם אלא הוי מקבלם כהוללים. (ילקוט תהלים תשכ"ט):

א"ר סימון בשם ריב"ל כל מי שבוטח בה' זוכה להיות כיוצא בו מנין שנאמר ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו. רבנן אמרי כל מי שבוטח בבשר ודם עובר אף פרוסטיא שלו עוברת שנאמר אל תבטחו בנדיבים וגו' מה כתיב אחריו תצא רוחו ישוב לאדמתו (דברים רבה פ"ה):

עתידה ג"ע להיות צועקת ואומרת תן לי צדיקים אין לי עסק ברשעים ולמי אני מבקש לאותן שהיו בטוחים על שמך שנאמר ואני אל ה' בטחתי וכתיב ה' הלא עיניך לאמונה (ב"ר פ' וירא):

רבים מכאובים לרשע והבוטח בה' חסד יסובבנו רבי אליעזר ור' תנחום בשם ר' ירמיה אפילו רשע ובוטח בה' חסד יסובבנו (מדרש תהלים פ' ל"ב):

א"ר אלעזר בן פדת בשם ר' יוחנן אין שמו של הקב"ה נזכר על הרעה אלא על הטובה תדע לך שכן הוא שנאמר ויקרא אלהים לאור יום והזכיר שמו אבל כשבא לחושך לא הזכיר שמו אינו אומר קרא אלהים לחשך לילה אלא קרא לילה. שנו רבותינו על שלשה דברים הזכיר הקב"ה שמו עליהם אעפ"י שהן לרעה על המכית זה הנחש דכתיב ויאמר ה' אלהים אל הנחש וגו' ועל העושה בטחונו בבו"ד שנאמר כה אמר ה' ארור הגבר אשר יבטח

הורה אור י בראשית לב: כ איוב יג: ל דה"ב יח: מ קהלת ה: נ דניאל ג: ס תהלים מו: ע שם פד: פ ישעיה כו: צ יואל ג: ק תהלים קיב: ר ישעיה לג: ש משלי כח: ת איוב ג: א משלי יב: ב דברים יא:

א] עיי' נפ"ד מי"ב:

ובטח באדם וכל העובר על דברי חכמים שנאמר כה אמר ה' ארור האיש אשר לא ישמע (תנחומא תזריע):

לא ימצא בך מעביר בנו וגו' תמים תהיה עם ה' אלהיך אם עשית כל האמור בענין הרי אתה תם לה' אלהיך. ד"א תמים תהיה עם ה' אלהיך כשאתה תם חלקך עם ה' אלהיך וכן דוד אומר ואני בתומי אלך פדני וחנני ואני בתומי תמכת בי ותציבני לפניך לעולם (ספרי שופטים קע"ג):

תועבת ה' עקשי לב זה שמקשה לבו מלעשות תשובה והקב"ה קורא אותו תועבה שנאמר תועבת ה' עקשי לב ואם חוזר ועושה תשובה קורא אותו תמים שנאמר ורצונו תמימי דרך. ראה חכמתו של שלמה כל מה שנתנבא דוד אביו נתנבא שלמה בדוד כתיב אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה לבו יפול ברעה ובשלמה כתיב תועבת ה' עקשי לב בדוד כתיב אשרי תמימי דרך ובשלמה כתיב ורצונו תמימי דרך, א"ר זבידא כל מי שהולך בתמימות לפני הקב"ה כאילו עשה כל רצונו שנאמר ורצונו תמימי דרך (מדרש משלי יא):

אשרי תמימי דרך וגו'. אמר דוד ואהיה תמים עמו ואשתמרה מעוני וכתיב שמר תם וראה ישר וכתיב הולך בתום ילך בטח זה אברהם שנאמר התהלך לפני והיה תמים וכן משה אמר תמים תהיה עם ה' אלהיך למה הצור תמים פעלו ותורתו תמימה תורת ה' תמימה וכתיב מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו (מ' תהלים פקי"ט):

אל תעש עצמך כעורכי הדיינין כילד מלמד שאם באת לבהמ"ד ושמעת דבר או הלכה אל תבהל ברוחך להשיב אלא יושב ושואל באיזה טעם אמרו דבר זה ומאיזה ענין היה להם דין זה אומר הלכה שאל להם תחלה עיקר הדין וההלכה בזמן ששאלונו (אדר"נ פיו"ד):

וכשיהיו בע"ד לפניך כו'. כתיב לא תטה משפט אביונך בריבו אבא חנן משום ר"א ברשע הכתוב מדבר רשע וכשר עומדים לפניך בדין לא תאמר הואיל ורשע הוא אטה עליו את הדין ת"ל לא תטה משפט אביונך בריבו אביון הוא במצות (מכילתא משפטים פ"כ):

אהוב

והתנן על הגשמים ועל בשורות טובות אומר ברוך הטוב והמטיב ועל שמועות רעות אומר ברוך דיין האמת. אמר רבא לא נצרכה אלא לקבלינהו בשמחה. מנה"מ אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן דאמר קרא [ג]בה' אהלל דבר באלהים אהלל דבר בה' אהלל דבר זו מדה טובה באלהים אהלל דבר זו מדת פורענות. ר' אבהו אמר מהכא [ד]חסד ומשפט אשירה לך ה' אזמרה. אם לחסד אשירה ואם למשפט אשירה. ר' תנחום אמר מהכא [ה]כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא. רבנן אמרי אמר קרא [ו]ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך. אמר רב הונא אמר רבי משום ר' מאיר וכן תנא משמיה דר' עקיבא לעולם יהא אדם רגיל לומר כל דעבדין מן שמיא לטב. כי הא דר' עקיבא הוה אזיל באורחא והוה בהדיה חמרא ותרנגולא ושרגא מטא האי דוכתא בעא אושפיזא ולא יהבו ליה. א"ל כל דעבדין מן שמיא לטב׳ אזיל בת בדברא אתא אריה אכליה לחמרא אתא שונרא אכלה לתרנגולא אתא זיקא כביא לשרגא אמר כל דעבדין מן שמיא לטב בלילא אתא גייסא שבייה למתא אמר היינו דאמרי כל דעבדין מן שמיא לטב: (תענית כא) אמרו עליו על נחום איש גם זו כו' ואמאי קרי ליה נחום איש גם זו דכל מילתא דהוה סלקא ליה אמר גם זו לטובה. זימנא חדא בעו לשדורי ישראל דורון לבי קיסר אמרו מאן יזיל יזיל נחום איש גם זו דמלומד בניסין הוא שדריה בידיה מלא סיפטא דאבנים טובות ומרגליות אזיל ובת בההוא דירה בליליא קמו הנך דיוראי ושקלינהו לסיפטא ומלינהו עפרא למחר כי חזינהו אמר גם זו לטובה כו': (ברכות סג) אמר רב הונא בר ברכיה משום ר' אלעזר הקפר כל המשתף שם שמים בצערו כופלין לו פרנסתו שנאמר [ז]והיה שדי בצריך וכסף תועפות לך. ר' שמואל בר נחמני אמר פרנסתו מעופפת לו כצפור שנאמר וכסף תועפות לך: (שם ח) א"ר יהושע [בן לוי כל השמח ביסורין שבאין עליו מביא ישועה לעולם שנאמר [ח]פגעת את שש וגו' בהם עולם ונושע[א]]: (פסחים קיג) אמר רבה בר בר חנה א"ר שמואל בר מרתא אמר רבי משום יוסף איש הוצל מנין שאין שואלים בכלדיים שנאמר [ט]תמים תהיה עם ה' אלהיך: (נדרים לב) אמר ר' יצחק כל המתמים עצמו הקב"ה מתמים עמו שנאמר [י]עם חסיד תתחסד וגו'. ר' אושעיא אומר כל המתמים עצמו שעה עומדת לו שנאמר [כ]התהלך לפני והיה תמים וכתיב [ל]והיית לאב המון גוים[ב]: (שם) א"ר לוי כל המנחש לו נחש שנאמר [מ]כי לא נחש ביעקב והא בלמ"ד אל"ף כתיב אלא משום מדה כנגד מדה. תני אהבה בריה דר' זירא כל אדם שאינו מנחש מכניסים אותו למחיצה שאפילו מלאכי השרת אינם יכולין ליכנס לה שנאמר כי לא נחש ביעקב גו': (ירושלמי שבת פ"ו) רב הונא משתעי הדין עובדא חד גיור הוה איסטרולוגוס חד זמן אתא בעי מיפק אמר כדון נפקו חזר ומר כלום אידבקת בהדא אומתא קדישא אלא למיפרש מן אלין טליא ניפוק על שמיה דמריין קריב למכסה יהב ליה חמרא ואכלה מאן גרם ליה דיפול בגין דהרהר מאן גרם ליה דאישתזיב בגין דאיתרחץ על בורייה. א"ר לוי כל המנחש סופו לבא עליו ומאי טעמא כי לא נחש ביעקב כי לו נחש: (חולין ז) [נ]אין עוד מלבדו א"ר חנינא ואפילו כשפים. ההיא אתתא דהות קא מהדרא למשקל עפרא מתותי כרעיה דר' חנינא אמר לה שקולי לא מסתייעא מלתיך אין עוד מלבדו כתיב והאמר ר' יוחנן למה נקרא שמם כשפים שמכחישין פמליא של מעלה שאני רבי חנינא דנפישא זכותיה. ואמר ר' חנינא אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא א"כ מכריזין עליו מלמעלה שנאמר [ס]מה' מצעדי גבר (כוננו) ואדם מה יבין דרכו:

מתני' ח יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח קבלו מהם. יהודה בן טבאי אומר אל תעש עצמך כעורכי הדיינין. וכשיהיו בעלי הדין עומדים לפניך יהיו בעיניך כרשעים וכשנפטרים

כך מברך על הרעה כטוב והמטיב: לקבלינהו בשמחה. ולברך על מדת פורענות בלב שלם: אלהים. לשון דיין שנאמר עד האלהים יבוא דבר שניהם: ובה' בדברא. לן בשדה: הוה בהדיה. תרנגולת. להקיצו משנתו: הכל לטובה. אילו היה הנר דולק היה הגיים רואה אותי ואילו היה החמור נוער או התרנגול קורא היה הגיים בא ובוזז אותי: דסליק ליה. כל המאורע לו אפילו רע: המשתף שם שמים בצערו. שמברך על הרעה דיין האמת אי נמי שמבקש רחמים מלפניו: בצריך. בצרתך: תועפות. לשון כפולה כדמתרגמינן וכפלת ותעוף: בכלדיים. בעלי אוב כך פי' רבינו ולא נראה דקרא בהדיא כתיב אל תפנו אל האובות. ואמי שמעתי חוזים בכוכבים וכן עיקר: תמים תהיה. להיות צופה בו כל קורות והולדות הבאות: כל המנחש לו נחש. שהקסמים והנחשים רודפים אחריו שמזיק בכל דבר וכדאמריק בפרק ע"פ מאן דקפיד קפדין בהדיה שנאמר כי לא נחש וכו': בלמ"ד אל"ף. דמשמע דלא רודפין אחריו: מדה כנגד מדה. מאן דקפיד קפדין בהדיה דבמדה שאדם מודד בה מודדין לו ולא נפיק מקרא: כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל. שמלאכי השרת ישאלו לישראל מה פעל אל לפי שמתוך שאינם מנחשים מכניסים אותם למחיצה שאין מלאכי השרת יכולים ליכנס לה ונראה בעיני דהיינו נמי מדה כנגד מדה שמתוך שאינו הולך לקראת נחשים לידע העתידות אלא בוטח בהקב"ה משום הכי מגלה לו הקב"ה רזי עולם שאינם גלוים למלאכי השרת: ר' הונא משתעי. מספר מעשה זה: חד גיור. אחד היה אסטרולוגוס: חד זמן. פעם אחת רצה לצאת אמר בלבו וכי עכשיו יוצאין הלא סכנה היא לפי אצטגניני: חזר ואמר. כלום נתדבקתי באומה הקדושה הזאת אלא להיות פרוש מן דברים כאלה כדכתיב ואתה לא כן נתן לך ה' שלא תשמע אל מעוננים ואל קוסמים: ניפוק. נלא בשם בוראנו: קרוב למכסה. כשנקרב למקום סכנת היה רעה: מכסה. לשון כריתה: ויהיב ליה חמרא לאכול. ונילל הוא: מאן גרם ליה. שיפול במקום סכנה משום דהרהר תחלה שלא לצאת בשעה ההיא: ומאן גרם ליה. שניצל אח"כ מפני שלבסוף בטח בבוראו: סופו לבוא. סוף שנכשל על ידיהם: כי לא נחש: דריש לא באלף כאילו כתיב בוא"ו: אין עוד מלבדו. משום דבי המינא נקם לה: ואפילו כשפים. אינם מלבדו כלומר שלא מדעתיה כלומר שאם לא נגזרה גזרה מלפניו אין מריעין לו לאדם: מהדרא. מחזרת ומורחת שלא יבין: למשקל עפרא. לעשות לו כשפים להמיתו. כשפים נוטריקון שמכחישין פמליא של מעלה שלא גזרו על אדם זה למות והוא מת ע"י כשפים: נוקף. נוגף אצבעו"ר בלעז: מכריזין. גזרו עליו:

מתני' אל תעש עצמך כעורכי הדיינין. אנשים שעורכים ומסדרים טענות בעלי הדין לפני הדיינים שאסור לאדם לגלות דינו לאחד מבעלי הדין ולומר לו עשה כך בשביל שתזכה בדינך אע"פ שיודע שהדין עמו. פ"א כעורכי הדיינין כגדולי הדיינים וכתלמיד היושב לפני רבו מדבר שלא יעשה עצמו כגדולי הדיינים לדבר לפני רבו כשפוסק את הדין: עורכי. לשון ערכאות של עכו"ס (גיטין פ): ערכאות של בית לוד. ומפי אחרים שמעתי אל תעש עצמך כגדולי הדיינים לסוף בעלי דינים שיבואו לדין לפניך: יהיו בעיניך כרשעים. שלא יפה לבך לאחד מהם לומר איש פלוני חשוב הוא ולא ישען שקר

תורה אור ג תהלים נו: ד שם קא: ה שם קטז: ו איוב א: ז שם כב: ח ישעיה כד: ט דברים יח: י תהלים יח: כ בראשית יז: ל שם: מ במדבר כג: נ דברים ד: ס משלי כ:

א] עי' (שבת קנ"ח) דשעיס קס אלא שחלו כטחונס נהקב"ה: ב] עי' (שבת פ"ח) אנן דכגינן בגלמותא כתיב בן תומת ישרים תנחס:

שקר שאם אתה אומר כן אין אתה רואה לו זכות : כשקבלו עליהם את הדין . שלא מתפוד החייב לומר גזלן היה זה אלא תאמר שמא טועה היה ולא נתכוין לגזול א"כ נתחייב אחד מהם שבועה ונשבע לא תאמר לשקר נשבע : גמ' לגלות דינו ליחיד . אם כך הוא יהיה כך : הדא דתימר וכו'. דוקא שאין הדין יודע שהדין עמו אלא אומר אם כך היה הדבר יהיה כך וא"כ ילמוד מתוך דבריו לטעון כך וכיוצא בזה : ברם בהו דאית דינא עמו . אבל אם הוא יודע שהדין עמו וזה בא לשאול מעמו אם כך הוא הדין : אמר ליה מילתא . אומר לו הרי הדין עמך דאין כאן חשש שילמוד לטעון מתוך דבריו שאינו אומר לו אלא לפי טענותיו הדין הוא
כן : קוצו ליה מידי לרופא . שיקבל עליו
לרפואה עלמית בכך וכך ותטול מכתובתה
דאמר רשב"ג רפואה שאין לה קצבה הרי היא
כמזונות וניזונית מנכסי יתומים ושיש לה קצבה
נתרפית מכתובתה : כעורכי הדיינים . אוהב
אחד מבעלי דינין ומטעים זכיותיו לדיין ועורך
הדין לפני הדיינים זכותו מקרי עורכי הדיינין
שעורך את הדיינין להפך לבם לטובתו של זה :
מעיקרא . כשאמר כן : ולבסוף . כשנתהרע :
אדם חשוב שאני . שלפי שלמדין הימנו ויש
שיעשו אף שלא לקרובים : כפיהם נגואלו בדם
אלו הדיינים . שכפיהם פשוטים לקבל שוחד
ומטין את הדין ונוטלים ממון מן הבעלים שלא
כדין ונותנו לשכנגדו והרי הוא כנוטל נשמתו :
סופרי הדיינים . שכותבין שטרות של רמיה :
עורכי הדיינין . מלמדין את בעלי דינין לטעון :
לוחשי לחישות . עורכי הדיינין ומתלחשים עם
הדיינין לפתוח בהם פתח בזכותו של זה
ובחובתו של זה : רבה חרון אף . שעל הטיית
המשפט אף והרון באים שנאמר אם ענה
תענה וגו' וחרה אפי : שמוע בין אחיכם .
כשיהיו שניהם יחד שמע דבריהם ולא תשמע
דברי זה בלא זה שמסדר דברי שקר בדברי
אמת ולפי שאין מכחישו ומכיון שלב הדיין
נוטה לו לזכות שוב אין לבו מהפך בזכות
השני כל כך : שמע . דבריך בין אחיכם
כשתהיו שניהם יחד משמע : לא תשא . אל
תקבל שמע שוא אזהרה לדיין וקרי ביה נמי
לא תשיא אזהרה לבעל דין : מטעים דבריו
לדיין . דמשתקעו בלב הדיין שערי זכיות
לדברי זה קשים לסלקם והרי ערמותו ורשע
הוא שעובר על לא תשא שמע שוא : חלה
על שניהם . ששניהם נענשים בה שלא דקדק
למסור ממונו ביד נאמן ובא לידי חלול השם :
דמבי דינא שקלי גלימיה . מי שנטלו ב"ד
טליתו לפרעו לאחר : לזמר וליזיל . הואיל
ודין אמת דנו לא הפסיד כלום אלא גזלה
הוציאו מידו : כל העם הזה . ביתרו כתיב
ומשמע לי"ם זכאי ולא שנא חייב כולן במשמע :
מתני' והוי זהיר בדבריך . שלא יאמר
הדיין שמא כך וכך היה מעשה או
אם היה הדבר כך היה פלוני זכאי ומתוך
דברים הללו לומד בעל הדין או העדים לומר דבר שלא היה : גמ' באיזה שבוע . של יובל : באיזו שנה . של שבוע : בכמה בחודש . בכ' או בכ"ה :
באיזה יום . של שבת : באיזו שעה . של יום : מכירים אתם אותו . שמא כותי הוא וזו אינה מן החקירות של הזמה : העובד אלילים . אם מעידין בכך שואלין
את מי עבד פעור או מרקולים : ובמה עבד . למרקולים בשתיפה או בהשתחואה : בעוקצי תאנים . שהיו מעידין עליו שהרגו תחת תאנה ובדק בן זכאי
תאנה זו עוקציה גסין או דקין : עוקץ . זנב הפרי מקום חבורו לאילן : מנה"מ . דעבדיק שבע חקירות : ודרשת וחקרת . משמע יפה יפה : ושאלת . לא משמע
חקירה אלא עד דכתיב היטב בהדיא הא תלתא ובעיר הנדחת כתיבי וביחיד העובד אלילים כתיב ודרשת היטב דהילו ודרשת בלא היטב משמע דרישה
מעליא ובעדים זוממין כתיב ודרשו השופטים היטב והנה עד שקר העד מזהיר הכתוב לדרוש היטב את העדים האחרונים המזימין את הראשונים הרי שבע
חקירות : כד הוה חמי כו' . כשהיה רואה שהן מכוונין ממש בעדותן כלשון זה כך לשון זה : הוה חקר . היה נותן דעתו לחקור ביותר אחר עדותן שמא בעצה
אחת כוונו ולמדו לשונם לשקר : וכד הוי חמי . וכמו שראה בדעתו כך היה מכוון באמת שאחר שחקר אחריהן ולישא וליתן בדברים עמהם מצא שכדבריו כן
הוא שלמדו לשונם לכוון בדברים ושקר היה : את מי הם מעידין . הם כאילו מעידים בהקב"ה כדאמרינן לקמן שמטריחים אותו להחזיר ממון לבעליו : ועמדו שני
האנשים אשר להם הריב . ואמרי' במס' שבועות בעדים הכתוב מדבר : מה לי לצער הזה . שאם אטעה איענש : ת"ל . ביהושפט : ועמכם בדבר משפט . לפי
מה שעם לבבכם שלבבכם נוטה בדבר כלומר בטענותיהם עמכם במשפט לפי אותן דברים תשפטו ולא תענשו : דאין לו לדיין . לירא ולמנוע עצמו מן הדין : אלא לפי
מה שעיניו רואות . לידון ויכוון להוציא לצדקו ואמתו ושוב לא יענש : שהוא מרומה . שלמד מתוך דברי עדים שאין עדותם אמת : קולר . שלשלת העון : מרומה .
שב"ד מכירין בתובע זה שהוא רמאי או מבינים טענת רמאי בדבריו : בצדק תשפט . ולא כתיב בצדק צדק להזהיר בית דין לדקדק בו כל כך לדרוש ולחקור :
מתני' שמעיה ואבטליון . גרי צדק היו ומבני בניו של סנחריב הם ושמעתי שמפני שהיה אבטליון אב בית דין נקרא בשם זה שפירושו אב לקטנים כי טליא בלשון
ארמי קטן כמו א"ר יוחנן כד יהודא טליא כשהייתי קטן לייתו טליה וטליתא יבותו קטן וקטנה אף כאן אבטליון אביהן של יתומים קטנים : אהוב את
המלאכה . אפילו יש לו במה להתפרנס חייב לעסוק במלאכה שהבטלה מביאה לידי שעמום : ושנא את הרבנות . ולא תאמר אדם גדול אני וגנאי לי לעסוק
במלאכה

ובשנפטרים מלפניך יהיו בעיניך כזכאין כשקבלו עליהם את הדין : גרסי' (ירושלמי ברכות פ"ט ה"ד) אל תעש עצמך כעורכי הדיינין א"ר חגי בשם ריב"ל אסור לגלות דינו ליחיד . הדא דתימר בהו דלית דינא עמיה ברם בהו דאית דינא עמיה א"ל מילתא : (כתובות נב) קריביה דר' יוחנן הוה להו איתת אבא דהות צריכה רפואה כל יומא אתו לקמיה דר' יוחנן א"ל אזילו קוצו ליה מידי לרופא אר"י עשינו עצמנו כעורכי הדיינים , מעיקרא מאי סבור ולבסוף מאי סבור מעיקרא סבור [פ]ומבשרך לא תתעלם ולבסוף סבור אדם חשוב שאני : (שבת קלט) א"ר ר' אלעזר בן מלאי משום ר"ל מ"ד [צ]כי כפיכם נגואלו בדם ואצבעותיכם בעון שפתותיכם דברו שקר לשונכם עולה תהגה, כי כפיכם נגואלו בדם אלו הדיינים , ואצבעותיכם בעון אלו סופרי הדיינין, שפתותיכם דברו שקר אלו עורכי הדיינין, לשונכם עולה תהגה אלו בעלי דינין : (סוטה מז) משרבו לוחשי לחישות בדין רבה חרון אף ונסתלקה שכינה משום שנאמר [ק]בקרב אלהים ישפוט : (סנהדרין ז) [ר]שמוע בין אחיכם ושפטתם צדק א"ר חנינא אזהרה לדיין שלא ישמע בעל דין קודם שיבא בעל דין חברו ואזהרה לבעל דין שלא יטעים דבריו לדיין קודם שיבא בעל דין חברו קרי ביה נמי שמע בין אחיכם . רב כהנא אמר מהכא [ש]לא תשא לא תשיא : (סוטה מט) היכי דמי רשע ערום א"ר יוחנן זה המטעים דבריו לדיין קודם שיבא בעל דין חברו : וכשיהיו בעלי הדין עומדים לפניך כו' : (שבועות לט) ואם אמר הריני נשבע העומדים שם אומרים זה לזה סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה כו' בשלמא ההוא דקא משתבע דקאי באיסורא אלא ההוא דקא משבע ליה אמאי משום דתניא ר"ש בן טרפון אומר [ת]שבועת ה' תהיה בין שניהם מלמד ששבועה חלה על שניהם , וכשנפטרין מלפניך כו' : (סנהדרין ז) ההוא דהוה קאמר ואזיל דמבי דינא שקלי גלימיה ליזמר וליזיל באורחא . א"ל שמואל לרבי יהודה קרא כתיב [א]וגם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום :

מתני' ט שמעון בן שטח אומר הוי מרבה לחקור את העדים והוי זהיר בדבריך שמא מתוכם ילמדו לשקר : גרסי' (שם מ) בודקין את העדים בשבע חקירות באיזה שבוע באיזו שנה באיזה חודש בכמה בחדש באיזה יום באיזו שעה באיזה מקום מכירים אתם אותו התריתם בו העובד עכו"ם את מי עבד ובמה עבד . כל המרבה בבדיקות הרי זה משובח מעשה ובדק בן זכאי בעוקצי תאנים . מנה"מ דא"ק [ב]ודרשת וחקרת ושאלת היטב ואומר [ג]והוגד לך ושמעת ודרשת היטב ואומר [ד]ודרשו השופטים היטב : (ירושלמי סנהדרין פ"ה) רב הונא כד הוה חמי סהדי בכוונא הוה חקר וכד הוה חמי הוה מכוונן : (סנהדרין לב) אמר רבי חנינא דבר תורה אחד דיני ממונות ואחד דיני נפשות בדרישה ובחקירה שנאמר [ה]משפט אחד יהיה לכם ומה טעם אמרו דיני ממונות לא בעינן דרישה וחקירה כדי שלא תנעול דלת בפני לווין : (שם ו) ויהיו עדים יודעים את מי הם מעידים ולפני מי הם מעידים ומי עתיד ליפרע מהם שנאמר [ו]ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני ה' ויהיו הדיינים יודעים את מי הם דנים ולפני מי הם דנים ומי עתיד ליפרע מהם שנאמר [ז]אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט . וכן ביהושפט הוא אומר [ח]ויאמר אל השופטים ראו מה אתם עושים כי לא לאדם תשפטו כי לה' שמא יאמר הדיין מה לי בצער הזה תלמוד לומר ועמכם בדבר משפט אין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות : (שבועות לא) מנין לדיין שיודע בדין שהוא מרומה שלא יאמר הואיל והעדים מעידים אחתכנו ויהא קולר תלוי בצואר עדים תלמוד לומר [ט]מדבר שקר תרחק : ריש לקיש רמי כתיב [י]בצדק תשפוט עמיתך וכתיב [כ]צדק צדק תרדוף הא כיצד כאן בדין מרומה כאן בדין שאין מרומה : והוי זהיר בדבריך כו' : (אבות דר"נ פ"י) מתוך שאתה חוקרן הוי זהיר בדברים שמא מתוך דבריך ישמעו השומעין ויוסיפו עליך שקר מפני הרמאין :

מתני' י שמעיה ואבטליון קבלו מהם . שמעיה אומר אהוב את המלאכה[א] ושנא את הרבנות ואל

אהוב את המלאכה . כיצד מלמד שיהא אדם אוהב את המלאכה ואל יהיה שונא

תורה אור פ ישעיה נח : צ שם נט : ק תהלים פב : ר דברים א : ש שמות כ : ת שם כב : א שם יח : ב דברים יג : ג שם יז : ד שם יט : ה ויקרא כד :
ו דברים יט : ז תהלים פב : ח דה"ב יט : ט שמות כג : י ויקרא יט : כ דברים טז : א] עי' לקמן בפ"ב מ"ב :

א כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה הרי זה חלל את השם ובזה את התורה וכבה מאור הדת וגרם רעה לעצמו ונטל חייו מן העוה"ב . לפי שאסור ליהנות מד"ת בעוה"ז אמרו חכמים כל הנהנה מדברי תורה נוטל חייו מן העולם . ועוד צוו ואמרו אל תעשם

שונא את המלאכה כשם שהתורה נתנה בברית כך המלאכה נתנה בברית שנאמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת לה' אלהיך. ר"ע אומר פעמים שאדם עושה מלאכה ומתגלל מן המיתה ופעמים שאין אדם עושה מלאכה ומתחייב מיתה לשמים כיצד ישב אדם כל השבוע ולא עשה ולע"ש אין לו מה יאכל היו לו מעות של הקדש בתוך ביתו ונטל מהם ואכל מתחייב מיתה לשמים. אבל אם היה פועל והולך בבנין בהמ"ק אעפ"י שנתנו לו מעות של הקדש בשכרו ונטל מהם ואכל מתגלל מן המיתה. רבי דוסתאי אומר מניין שאם לא עשה מלאכה כל ששה שיעשה כל שבעה הרי שישב כל ימות השבת ולא עשה במלאכה ולע"ש אין לו מה יאכל הלך ונפל בין הגייסות ותפשוהו ואסרו אותו בקולר ועשו בו מלאכה בשבת כל זאת שלא עשה כל ששה. ר"ש בן אלעזר אומר אף אדם הראשון לא טעם כלום עד שעשה מלאכה שנאמר ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה והדר מכל עץ הגן אכל תאכל ר"ט אומר אף הקב"ה לא השרה שכינתו על ישראל עד שעשו מלאכה שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (אדר"נ פי"א):

רבי ירמיה אומר חביבה היא המלאכה מזכות אבות. שזכות אבות הצילה ממון ומלאכה הצילה נפשות. זכות אבות הצילה ממון שנאמר לולי אלהי אבי אלהי אברהם ופחד יצחק היה לי כי עתה ריקם שלחתני. ומלאכה הצילה נפשות שנאמר את עניי ואת יגיע כפי ראה אלהים ויוכח אמש (בראשית רבה פרשה ע"ד):

ר"ג אומר כל שיש בידו אומנות למה"ד לכרם שמוקף גדר ולחריץ שמוקף סיג. וכל שאין בידו אומנות למה"ד לכרם שאין מוקף גדר ולחריץ שאין מוקף סיג. ר"י אומר משום ר"ג כל שבידו אומנות למה"ד לאשה שיש לה בעל בין שהיא מתקשטת בין שאינה מתקשטת אין הכל מסתכלין בה וכל שאין בידו אומנות למה"ד לאשה שאין לה בעל בין שהיא מתקשטת בין שאינה מתקשטת הכל מסתכלין בה. ר' יוסי בר"א אומר משום ר"ג כל שבידו אומנות למה"ד לכרם גדור שאין בהמה וחיה נכנסין לתוכו ואין עוברין ושבין נכנסין לתוכו ואין רואין מה שבתוכו וכל שאין בידו אומנות למה"ד לכרם פרוץ שבהמה וחיה נכנסין לתוכו ועוברין ושבין נכנסין לתוכו ורואין מה שבתוכו (תוספתא קדושין פ"א):

ושנא

ואל תתודע לרשות *): גרסי' (ב"מ ל) תני רב יוסף [ל]והודעת להם זה בית חייהם: (ירושלמי פאה פ"א) תני רבי ישמעאל [מ]ובחרת בחיים זה אומנות: (סנהדרין כט) שב שני הוה כפנא ואבבא דאומנא לא חליף: (קדושין כט) האב חייב בבנו למולו ולפדותו וללמדו תורה ולהשיאו אשה וללמדו אומנות ויש אומרים אף להשיטו בנהר: (שם ל) ללמדו אומנות מנא לן אמר חזקיה דאמר קרא [נ]ראה חיים עם אשה אשר אהבת אם אשה ממש היא כשם שחייב להשיאו כך חייב ללמדו אומנות אם תורה היא כשם שחייב ללמדו תורה כך חייב ללמדו אומנות וי"א אף להשיטו בנהר מ"ט חיותיה היא. רבי יהודה אומר כל שאינו מלמדו אומנות כאלו מלמדו לסטות מאי בינייהו איכא בינייהו דאגמריה עיסקא: (שם פ"ב) תניא רבי אומר אין לך אומנות עוברת מן העולם אשרי מי שרואה את הוריו באומנות מעולה אוי לו למי שרואה את הוריו באומנות פגומה אי אפשר לעולם בלא בשם ובלא בורסקי. אשרי מי שאומנתו בשם ואוי לו למי שאומנתו בורסקי א"א לעולם בלא זכרים ובלא נקבות אשרי מי שבניו זכרים ואוי לו למי שבניו נקבות. ר"מ אומר לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה ויבקש רחמים למי שהעושר והנכסים שלו שאין עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות אלא למי שהעושר שלו שנאמר [ס]לי הכסף ולי הזהב נאם ה' צבאות: (שם) דרש בר קפרא לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה מאי היא אמר רב חסדא מחטא דתלמיותא: (ברכות מ"ג) א"ר זוטרא בר טוביה אמר רב מאי דכתיב [ע]את הכל עשה יפה בעתו מלמד שכל אחד ואחד יפה לו הקב"ה אומנותו בפניו אמר רב פפא היינו דאמרי אינשי תלי קורא לדבר אחר ואיהו דידיה עביד: (ערכין טז) אמר ר' יוחנן מנין שלא ישנה אדם מאומנות אבותיו שנאמר [פ]וישלח המלך שלמה ויקח את חירם מצור בן אשה אלמנה הוא ממטה נפתלי ואביו איש צורי חרש נחשת וימלא את החכמה ואת התבונה ואת הדעת לעשות כל מלאכה בנחשת ואמר מר אמו מבנות דן וכתיב [צ]ואתו אהליאב בן אחיסמך למטה דן חרש: (סנהדרין נ"ח) אמר ר"ל מ"ד [ק]עובד אדמתו ישבע לחם אם עושה אדם עצמו כעבד לאדמה ישבע לחם ואם לאו לא ישבע לחם: (יבמות סג) אמר רבי אלעזר כל אדם שאין לו קרקע אינו אדם שנאמר [ר]השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם א]: (ברכות ח) אמר רבי חייא משמיה דעולא גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים דאילו גבי ירא שמים כתיב [ש]אשרי איש ירא את ה' ואילו גבי נהנה מיגיעו כתיב [ת]יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא. ולגבי ירא שמים לא כתיב ביה וטוב לך: (ב"ב קי) לעולם ישכיר אדם עצמו לעבודה שזרה הימנו ולא יצטרך לבריות

במלאכה דאמר ליה רב לרב כהנא פשוט נבילתא בשוק ושול אגרא ולא תימא כהנא אנא גברא רבא אנא וזילא בי מילתא. פי' אחר ושנא את הרבנות ההרבנות מלנהוג שררה על הצבור שהרבנות מקברת את בעליה: ואל תתודע לרשות: כדי ליטול שררות על ידה. אי נמי אל תתודע לרשות. שלא יעבירוך על דעת קונך (כמו שאירע לדואג האדומי):

לרשות. *) פי' שררה השמרה מאליה:

גמ' זה בית חייהם. ללמוד להם אומנות להתפרנס בו: לא חליף. על פתח מי שיודע אומנות ובעל מלאכה לא עבר הרעב: ראה חיים. אומנות שמחיה בו אם אשה מקיים אומנות לאשה: אם אשה. כלומר כמו אשה ממש היא. כשם שמצינו שחייב אדם להשיאו אשה כך חייב וכו': מאי בינייהו. מאי קא מוסיף ר"י: עיסקא. אם למדו סחורה לת"ק הרי למדו חיים לר' יהודה דאתי לפעמים אומנות דוקא בכמה פעמים שאין לו במה לעשות סחורה ועומד ומלסטם: עוברת מן העולם. שבטלה מן העולם בין שהיא נקיה בין שהיא מאוסה יש בה צורך ואם לא ילמדנה זה ילמדנה אחר (ומ"מ) אשרי מי שרואה את הוריו. יולדיו ואת ילדיו באומנות נקיה: בשם. מוכר בשמים: מחטא דתלמיותא. בריסדי"ר שלגוביים שהתפירות עשויות שורות שורות כתלמי מענה ר"ל מחרישה: יפה לו אומנתו בפניו. אפי' בורסקי נאה בעיניו ועשה הקדוש ב"ה כן כדי שלא יחסר אומנות מן העולם: תלי ליה וכו'. אם הולך הקורא לחזיר בצוארו כדי לאכלו נקי הוא יגלגלנו באשפה כ"כ יפה לו אומנתו: דבר אחר. חזיר שאינו טהור: אמיה. אם אבי חירם מגור מדן היה והאליאב בן אחיסמך שהיה אומן היה מדן לפיכך לא שינה חירם מאומנות אבותיו שהיו בעלי אומנות: כעבד לאדמה. לעסוק בה תמיד לחרישה והשקאה וניכוש ועידור: שזרה לו. שהיא זרה לו. כלומר שהעבודה והמלאכה נמבזה ומכוערה אלא שאין בה איסור: נבוש. הפשט: וזול אגרא. כלומר הפשיטה בבכר בשוק לעין כל ואין כאן חלול השם כלל ולא קרינא ביה ומשנאי אהבו מות דדרשינן ליה במס' שבת בפ"ה שיש רבב על בגדיו אבל לעשות מלאכה להתפרנס אין כאן גנאי: ה"ג ולא תימא גברא רבא אנא. ואית דגרסי נמי ולא תימא כהנא אלא כהן אני והכבוד וגנאי הוא לי הדבר: רב יוסף מתעסק. לטלטל: בריחיא. כדי שיתחמם ויזיע: בכשורי. לשאת קורות ומשאות: שמכבדת את בעליה. שלא היה יושב על גבי קרקע: סייר. הולך ורואה קרקעותיו מה הן צריכות: משכח איסתירא. מוצא סלע מפני שמתקן כל הצריך: פתכא דאופיא. משוי עצים שהיה גונבו

כדא"ל רב לרב כהנא נטוש נבילתא בשוקא ושקול אגרא ולא תימא כהנא אנא גברא רבא אנא וזילא בי מילתא: (גיטין כז) רב יוסף איעסק בריחיא רב ששת מתעסק בכשורי אמר גדולה מלאכה שמחממת את בעליה: (נדרים מט) ר"י כד אזיל לבי מדרשא שקיל גולפא על כתפיה אמר גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה ר"ש שקיל צנא על כתפיה אמר גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה: (ב"ק עט) אמר ר"מ בוא וראה כמה גדול כחה של מלאכה שור שבטלו ממלאכתו חמשה שה שלא בטלו ממלאכתו ארבעה: (אבות דר"נ פי"א) ר"י בן בתירא אומר מי שאין לו מלאכה לעשות מה יעשה אם יש לו חצר חרבה או שדה חרבה ילך ויתעסק בה כשם שהתורה נתנה בברית כך המלאכה נתנה בברית שנאמר [א]ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת לה' אלהיך: (חולין קה) אמר שמואל אנא להא מילתא חלא בר חמרא לגבי אבא דאילו אבא הוה סייר נכסיה תרי זימני ביומא ואנא לא סיירנא אלא חדא זימנא שמואל לטעמיה דאמר שמואל מאן דסייר נכסיה כל יומא ויומא משכח איסתרא אביי הוה סייר נכסי כל יומא ויומא יומא חד פגע באריסיה דדרי פתכא דאופיא אמר ליה הני להיכא אמר

תורה אור ל שמות יח: מ דברים ל: נ קהלת ט: ס חגי ב: ע קהלת ג: פ מלכים א ז: צ שמות כב: ק משלי יב וכח: ר תהלים קטו: ש שם קיב: ת שם קכח: א שמות כ ודברים ו:

עטרה להתגדל בהן ולא קרדום להפור בהם. ועוד צוו ואמרו אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון וסוף אדם זה שיהא מלסטם את הבריות. מעלה גדולה היא למי שהוא מתפרנס ממעשה ידיו ומדת חסידים הראשונים הוא ובזה זוכה לכל כבוד וטובה שבעוה"ז ולעוה"ב שנאמר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך. אשריך בעוה"ז וטוב לך לעוה"ב שכולו טוב (הלכות ת"ת פ"ג):

א] ע"ש עוד. ועי' ב"מ מ"ב לעולם ישליש אדם מעותיו שליש בקרקע:

גונבו : קדמוך . שאמרו שיהא אדם רואה נכסיו בכל יום ויראה מה יעשו : ניטלא דבידקא . המים יוצאין תוך לגדופיהן ובאין לשטוף פירותיו דרך פתח שבשפת האמה : רמא קלא . הרים קול וצוח : זריז . בעל מלאכה : שפל ונשכר . דלא עביד כולה שבתא ומעלי שבתא נמי לא עביד . ואע"ג דלא לשם שמים קא מכוין מ"מ שלא לשמה מיהא איכא :

ושנא את הרבנות מלמד שלא יניח אדם עטרה לעצמו בראשו אבל אחרים יניחו לו שנאמר יהללך זר ולא פיך נכרי ואל שפתיך (אדר"נ פי"א) :
ודברים ק"ו ומה עוזיה המלך שלא נתכוון ליטול לו גדולה ולא בשביל כבוד עצמו אלא בשביל קונו כך נענש . המתכוון ליטול לו גדולה בשביל כבוד עצמו ולא בשביל קונו עאכ"ו (ספרי בהעלותך פצ"ט) :

אמר ליה לבי מר א"ל כבר קדמוך רבנן. רב אסי הוה סייר נכסיה כל יומא אמר היכא ניניהו כל הני אסתרי דמר שמואל יומא חד חזא צינורא דבידקא בארעיה שקליה לגלימיה כרכיה אותביה בגויה רמא קלא אתי אינשי סכרוה אמר אשכחתינהו לכולהו איסתרי דמר שמואל : (פסחים נ) תנו רבנן יש זריז ונשכר ויש זריז ונפסד יש שפל ונשכר ויש שפל ונפסד, זריז ונשכר דעביד כולה שבתא ולא עביד במעלי שבתא, זריז ונפסד דעביד כולה שבתא ועביד במעלי שבתא, שפל ונשכר דלא עביד כולה שבתא ולא עביד במעלי שבתא, שפל ונפסד דלא עביד כולה שבתא ועביד במעלי שבתא : ושנא את הרבנות : (ברכות נה) א"ר יהודה שלשה דברים מקצרין ימיו ושנותיו של אדם מי שנותנין לו ס"ת לקרות ואינו קורא וכוס של ברכה לברך ואינו מברך והמנהיג עצמו ברבנות, מי שנותנין לו ס"ת לקרות ואינו קורא דכתיב [ב]כי הוא חייך ואורך ימיך וכוס של ברכה לברך ואינו מברך דכתיב [ג]ואברכה מברכיך ומקללך אאור, והמנהיג עצמו ברבנות דאמר רב חמא בר חנינא מפני מה מת יוסף קודם לאחיו מפני שהנהיג עצמו ברבנות : (פסחים פז) א"ר יוחנן אוי לה לרבנות שמקברת את בעליה שאין לך כל נביא ונביא שלא קפח ארבעה מלכים בימיו שנאמר [ד]חזון ישעיהו בן אמוץ אשר חזה על יהודה וירושלים בימי עוזיהו יותם אחז יחזקיהו מלכי יהודה : (יומא פז) הרשות מקברת את בעליה ערום נכנס לה וערום יוצא ממנה ולואי שתהא יציאה כביאה. רב כי הוה נפיק למיזן דינא אמר הכי בצבו נפשאי לקטלא נפיק וצבי ביתי לית אנא עביד וריקן לביתי איעול ערום אכנס לה וערום אצא ממנה ולואי שתהא ביאה כיציאה כי הוה חזי אמבוהא דאזיל בתריה אמר הכי [ה]אם יעלה לשמים שיאו וראשו לעב יגיע כגללו לנצח יאבד רואיו יאמרו איו. מר זוטרא חסידא כי הוה מכתפי ליה בשבתא דריגלא אמר [ו]כי לא לעולם חוסן וגו' : (מנחות קט) תניא א"ר יהושע בן פרחיה בתחלה כל האומר עלה לה אני כופתו ונותנו לפני הארי ועתה כל האומר לירד ממנה אני מטיל עליו קומקום של חמין שהרי שאול ברח ממנה וכשעלה בקש להרוג דוד : (ירושלמי פסחים פ"ו) א"ר יהושע בן קבסיי כל ימי הייתי בורח מן השררה עכשיו שנכנסתי כל מי שהוא בא ומוציאני בקומקום הזה אני יורד לו מה הקומקום הזה כווה ומפציעו מפחם בו כך אני יורד לו א"ר יוסי בי רבי בון ח"ו דהוה בעי לה, אלא דהוה אמר מאן יימר לי דחורן מקדש שם שמים דכוותי : (ערכין ג) כל המחזיר אחר הגדולה גדולה בורחת ממנו וכל הבורח מן הגדולה גדולה מחזרת אחריו : ואל תתודע לרשות : (ע"ז טז) [ז]הרחק מעליה דרכך ואל תקרב אל פתח ביתה. הרחק מעליה דרכך זו עכו"ם ואל תקרב אל פתח ביתה זו הרשות א"ד הרחק מעליה דרכך זו עכו"ם והרשות ואל תקרב אל פתח ביתה זו זונה ועד כמה אמר רב חסדא עד ארבע אמות : (שם) [ח]לעלוקה שתי בנות הב הב אמר רב חסדא אמר רב עוקבא קול שתי בנות שצועקות בגיהנם האומרות בעוה"ז הב הב ומאן נינהו האפיקורסות והרשות. א"ד אמר ר' חסדא אמר מר עוקבא קול גיהנם שצועקת ואומרת הביאו לי שתי בנות שאומרות בעולם הזה הבא הבא : (ב"ב לא) אמר רבי יוחנן נהירנא כד הוו אמרין בי מדרשא דמודי להון נפיל בידיהון דמתרהיין עליהון דיליה דילהון [א] :

ואברכה מברכיך . והמברך ברכת המזון מברך לבעל הבית : יוסף מת קודם לאחיו . דכתיב וימת יוסף וכל אחיו : קפח . קבר כלומר האריך ימים מהם ע"י שמתגאים ברבנותיהם מתים : והרשות . הרבנות : מקברת את בעליה . שנאמר וימת יוסף וכל אחיו יוסף תחלה ואחר כך כל אחיו : ולואי שתהא יציאה . ממנה בלא חטא כביאה : נפק לדינא . להיות דן דין : בצבו נפשיה . ברצון עצמו : לקטלא אזיל . לפי שגם חטא שמא ישגה בדין ועל עצמו אומר כן : וצבי ביתיה לית הוא עביד . בכל זה לא יעשה צרכי ביתו ולא ישתכר כלום בדבר : ולואי שתהא ביאה . כשישוב לביתו בלא חטא כיציאה : אמבוהא . גדודי בני אדם הולכים אחריו לכבודו : אם יעלה לשמים שיאו וגו' : כופיה כגללו לנצח יאבד וכל זה אומר כדי שלא תזוח דעתו : מכתפי ליה . זקן היה ונושאין אותו על כתפיהן באלנבי בבית המדרש שלא להטריח את הצבור לקום מפניו : בתחלה הייתי שונא את הרבנות וכל האומר לי כו' ועכשיו שעליתי לגדולה כו' . רבי יהושע בן פרחיה נשיא היה במסכת חגיגה : בקומקום הזה . סיר נחשת שמחממין בו מים על האש : אני יורד אותו . כלומר רודף אותו : מה הקומקום הזה . כשהוא נופל על האדם נכוה בו בחמין שבתוכו ומפליט פלטים מכובד הקומקום והוא משחירו משחרורית הפחם שדבק בקומקום : כך אני יורד לו . בכל מיני רדיפות : ח"ו . שהוא רוצה בשררות לשום התפארות לכך הוא רודפו אלא לש"ש שאמר מאן יימר שאיש אחר שיבא במקומו יקדש שם שמים כמותו : בתחלה כל האומר עלה כו' : והרשות . שולטנות לפי שנותנין עיניהם בבעלי ממון להרגם וליטול ממונם : צועקות . בגיהנם על רוב יסורי גיהנם : מינות . צועקות הבא תקרובת אל האלילים : רשות . (העומדת אחריה) צועקת הבא ממון דורון וארנונא ומס : דמודה להון . לעכו"ם מתרצה להם במה שאומרים נפל בידיהם אלא כל דברים יסחר : דמתרהין . בוטח שע"י שמתגלה להם נוקחים כל מה שיודעים משלו כדכתיב בחזקיה ויראם את בית נכאתו וגו' :
מתני' יא הזהרו בדבריכם . שלא תניחו מקום לטעות בדבריכם : שמא תחובו חובת גלות . כלומר אע"פ שבמקום שאתה בו אין שם מקום לטעות יש לחוש שמא יגרום החטא ותתחייבו גלות ותגלו למקום שיש שם אנשים שמראים פנים בתורה שלא כהלכה והם כנוי למים הרעים ויבינו מתוך דבריכם דברים שאינם הגונים וישתו התלמידים הבאים אחריכם מאותם דברים דברי מינות וימותו בעונם : ונמצא ש"ש מתחלל . שישארו אותן דעות במלות בעולם כמו שקרה לאנטיגנוס איש סוכו עם צדוק וביתוס תלמידיו שאמר להם אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס ואמרו הם אפשר פועל שעשה מלאכה כל היום ומורח ולערב אינו מקבל פרס ויצאו מן הדת הם ותלמידיהם ונקראים צדוקים וביתוסים עד היום : פקרו .
העיזו

ושנא את הרבנות . ר' מנחמא בשם ר' תנחום בר חייא ורבי מנא בש"ר יוסי בן זביד נואף אשה חסר לב כל המקבל עליו שררה בשביל ליהנות ממנה אינו אלא כנואף הזה שהוא נהנה מגופה של אשה משחית נפשו הוא יעשנה כמשה שאמר ועתה אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא כיהושע שאמר בי ה' בי ולא בהם כדוד שאמר תהי ידך בי ובבית אבי ובעמך לא למגפה . ר' מנחמא בר' יעקב מייתי לה מן הדא אל תצא לריב מהר לרב כתיב לעולם אל תהי רץ אחר השררה למה פן מה תעשה באחריתך בהכלים אותך רעך למחר באים ושואלים לך שאלות מה אתה משיבם . ר' זעירא מייתי לה מן הדא לא תשא אם בשבועה שוא הכתוב מדבר הרי כבר אמור ולא תשבעו בשמי לשקר ומה ת"ל לא תשא שלא תקבל עליך שררה ואין אתה ראוי לשררה א"ר אבהו אני נקראתי קדוש ואתה נקראת קדוש הא אם אין בך כל המדות שיש בי לא תקבל עליך שררה (פסיקתא רבתי) : ואל תתודע לרשות . כיצד מלמד שלא יצא לו לאדם שם ברשות כיון שיצא לו שם ברשות סוף שנותנין בו עיניהם והורגים אותו ונוטלים הימנו כל ממונו כיצד היה חבירו בשוק ואומר הקב"ה יברכהו לפלוני היום יצא מתוך ביתו מאה שורים מאה רחלים ומאה עזים ושמע הימנו סרדיוט אחד והלך ואמר לשר הלך והקיף את כל ביתו ונטל ממנו את כל ממונו עליו הכתוב אומר מברך רעהו בקול גדול קללה תחשב לו . ד"א היה חברו יושב בשוק ואומר הקב"ה יתננו לפלוני אותו היום הכניס לתוך ביתו כמה כורין משל חטין כמה כורין של שעורין שמעו ממנו לסטים ובאו והקיפו את כל ביתו נטלו ממנו כל ממונו לשחרית אין לו כלום עה"א מברך רעהו בקול גדול וגו' . ד"א אל תתודע לרשות מלמד שלא יכוון אדם לומר אני הוא שר העיר ואני הוא המשנה מפני שגוזלין לישראל . ד"א אל יכוון אדם ליטול את הרשות אע"פ שבראשונה פותחין לו פתח הנאה באחרונה פותחין לו פתח קשה לו (אדר"נ פי"א) :
חכמים הזהרו בדבריכם . רבי שמעון בן מנסיא אומר שתה מים ממי שבראך ואל תשתה עכורים ותמשך עם דברי המינים (מ' משלי פ"ה) :
הוי

מתני' יא אבטליון אומר חכמים הזהרו בדבריכם שמא תחובו חובת גלות ותגלו למקום מים הרעים וישתו התלמידים הבאים אחריכם וימותו ונמצא שם שמים מתחלל :
גרסי' (מגילה כה) תניא ר' שמעון בן אלעזר אומר לעולם יהא אדם זהיר בתשובתו שמתוך תשובה שהשיבו אהרן למשה פקרו הכופרים שנאמר [ט]ואשליכהו באש ויצא העגל הזה :
אמר

הוי מתלמידיו של אהרן מנין שאהרן רודף שלום בישראל שנאמר ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל ובמשה הוא אומר ויבכו בני ישראל את משה מפני מה בכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל ובמשה לא בכו אלא בני ישראל ולא כל בית ישראל שאהרן לא אמר לאיש ולא לאשה סרחת אבל משה מפני שהוכיחם נאמר בו ויבכו בני ישראל את משה וכן הכתוב מפורש ע"י אהרן בקבלה בריתי היתה אתו החיים והשלום שהיה רודף שלום בישראל רבים השיב מעון שהשיב פושעים לתורה (ספרא שמיני הל"ו):

מלמד שיהא אדם רודף שלום בישראל בין כל אחד ואחד כדרך שהיה אהרן רודף שלום בין כאו"א שנאמר בשלום ובמישור הלך. אתי שני בני אדם שעשו מריבה זה עם זה הלך אהרן וישב אצל אחד מהם א"ל בני ראה חבירך מהו אומר מטרף את לבו וקורע את בגדיו ואומר אוי לי היאך אשא את עיני ואראה את חבירי בושתי הימנו שאני הוא שסרחתי עליו והוא יושב אצלו עד שמסיר קנאה מלבו והולך אהרן ויושב אצל האחר ואומר לו כוה וכשנפגשו זה בזה גפפו ונשקו זה לזה ולכך נאמר ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל. רבי שמעון בן אלעזר אומר אם ישב אדם במקומו ושותק היאך רודף שלום בין כל אחד ואחד אלא יצא ממקומו ויחזור בעולם וירדוף שלום בישראל שנאמר בקש שלום ורדפהו הא כיצד בקשהו ממקומך ורדפהו ממקום אחר (אדר"נ פי"ב):

[עיין במסכת כלה באורך]:

לא תלך רכיל בעמיך. ד' מדות יש באותו מקרא שתי מדות של צדיקים ושתי מדות של רשעים. שתי מדות של צדיקים כיצד נא ולמד מן משה ואהרן שנתכוונו ועשו שלום בין ישראל לאביהם שבשמים ובין ישראל ת"ח לע"ה ובין חכם לחכם ובין אדם לחבירו ובין איש לאשתו ומתוך דרכיהם הטובים נקבע להם שם טוב ולבני בניהם עד סוף כל הדורות שנאמר הוא אהרן ומשה. שתי מדות של רשעים כיצד נא ולמד מן דתן ואבירם הרשעים שנתכוונו ועשו מחלוקת בין ישראל לאביהם שבשמים ובין ישראל ע"ה לת"ח ובין חכם לחכם ובין אדם לחבירו ובין איש לאשתו ומתוך דרכיהם הרעים נקבע להם שם רע ולבניהם ולבני בניהם עד סוף כל הדורות שנאמר הוא דתן ואבירם (תנדא"ר פי"ח):

אף הקב"ה עשה שלום במרום שלא קרא עשרה גבריאל עשרה מיכאל עשרה אוריאל עשרה רפאל כדרך שבני אדם קורין עשרה ראובן עשרה שמעון שאלמלא עשה כדרך שבני אדם עושין כיון שקרא לאחד מהם באין לפניו ומתקנאין זה בזה אלא קרא גבריאל אחד מיכאל אחד כיון שקרא אחד הם באים לפניו ומשגרו לכל מקום שירצה ומנין שיראים זה את זה ומכבדין זה את זה וענותנין מבני אדם שבשעה שפותחין את פיהם ואומרים שיר זה אומר לחברו פתח אתה שאתה גדול ממני וזה אומר לחבירו פתח אתה שאתה גדול ממני לא כדרך שבני אדם עושין שזה אומר לחברו אני גדול ממך וזה אומר לחבירו אני גדול ממך וי"א כתות כתות הם כת אחת אומרת לחברתה פתחי את שאת גדולה ממני שנאמר וקרא זה אל זה ואמר (אדר"נ פי"ב): חזקיהו אמר גדול השלום שכל המצות כתיב בהן כי תפגע כי תראה כי יקרא

(סנהדרין לח) אמר רבי יוחנן כל מקום שפקרו הצדוקים תשובתן בצדן. נעשה אדם בצלמנו וגו' ויברא אלהים את האדם בצלמו. הבה נרדה ונבלה שם שפתם וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל. כי שם נגלו אליו האלהים ואומר לאל העונה אותי ביום צרתי. כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו. ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ אשר הלכו לו אלהים לפדות לו לעם. עד די כרסון רמיו ועתיק יומין יתיב: (תנדא"ר פ"ב) תנא דבי אליהו חכמים הזהרו בדבריכם שמא תורו דבר אחד שלא מן התורה והתחייבו עליו מיתה לשמים ואף התלמידים הבאים אחריכם יורו משמכם דבר אחד שלא מה"ת ויתחייבו עליו מיתה לשמים ח"ו ונמצא שם שמים מתחלל:

ותגלו למקום מים הרעים: (אדר"נ פי"א) איזהו מים הרעים הוי אומר ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם. ד"א מים הרעים כמשמעו וי"א שמא יגלו לעבודה קשה: מתני' יב הלל ושמאי קבלו מהם הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה:

גרסי' (סנהדרין ו) רבי אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר אסור לבצוע וכל הבוצע הרי זה חוטא וכל המברך את הבוצע הרי זה מנאץ ועל זה נאמר ובוצע ברך נאץ ה'. אלא יקוב הדין את ההר שנאמר כי המשפט לאלהים הוא וכן משה היה אומר יקוב הדין את ההר אבל אהרן אוהב שלום ורודף שלום ומשים שלום בין אדם לחברו שנאמר תורת אמת היתה בפיהו וגו': (קדושין מ) תנן אלו דברים שאדם עושה אותן אוכל פירותיהם בעוה"ז והקרן קיימת לו לעוה"ב. ואלו הן. כבוד אב ואם וגמילות חסדים והבאת שלום בין אדם לחברו ותלמוד תורה כנגד כלם. בכבוד אב ואם כתיב למען יאריכון ימיך ולמען ייטב לך. בגמילות חסדים כתיב רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד. ובהבאת שלום כתיב בקש שלום ורדפהו. ואמר רבי אבהו אתיא רדיפה רדיפה כתיב הכא בקש שלום ורדפהו וכתיב התם רודף צדקה וחסד בתלמוד תורה כתיב כי הוא חייך ואורך ימיך: (ירושלמי פאה פ"א) כתיב סור מרע ועשה טוב בקש שלום ורדפהו בקשהו במקומו ורדפהו במקום אחר. א"ר טביומי אתיא רדיפה רדיפה מה רדיפה שנאמר להלן כבוד בעוה"ז והיים לעוה"ב אף רדיפה שנאמר כאן כבוד בעוה"ז וחיים לעוה"ב: (יבמות קט) תני בר קפרא לעולם ידבק אדם בשלשה דברים ויתרחק מן שלשה דברים, ידבק בשלשה דברים בחליצה ובהבאת שלום ובהפרת נדרים כו'. בהבאת שלום דכתיב בקש שלום ורדפהו וא"ר אבהו אתיא רדיפה רדיפה כתיב הכא בקש שלום ורדפהו וכתיב התם רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד כו': (תענית כב) רב יברוקא חוזאה הוה קאי בשוקא דבי לפט הוה שכיחא אליהו גביה א"ל מי איכא בהאי שוקא בר עלמא דאתי א"ל ליכא כו', אדהכי והכי אתו תרי אחריני א"ל הני נמי בני עלמא דאתי נינהו. אזל לגבייהו א"ל מאי עובדייכו א"ל אינשי בדיחי אנן כי חזינן איניש דעציבא דעתיה מבדחינן ליה אי נמי כי חזינן בי תרי דאית להו תגרא בהדי הדדי טרחינן ועבדינן להו שלמא בהדי הדדי: (ירושלמי סוטה פ"א) ר' זבדיה חתניה דרבי לוי הוה משתעי הדין עובדא רבי מאיר הוה יליף דריש בכנישתא דחמתא כל לילי שבא והוה תמה הדא איתתא יליפה שמעה קליה הד זמן עני דריש אזלת בעית מיעול לביתיה ואשכחת בוצינא מיטפי אמר לה בעלה הן הוויתא א"ל מישמעא קליה דדרישא אמר לה מכך וכך דלית ההיא איתתא עללה להכא לבייתא עד זמן דהיא אזלה ורקקה אפוי דדרישא צפה ר' מאיר ברוח הקדש ועבד גרמיה חשש בעייניה אמר כל איתתא דידעה מילחש לעייניה תיתי תלחוש אמרון לה מגירתא הא עניתיך היעלין לביתיה עבדי גרמיך לחשה ליה ואת רקקה גו עייניה אתת

הייזו פניהם עמל ממש יש בעבודת אלילים: כל מקום שפקרו הצדוקים. שמכילין להיה מן התורה להפקירן: ויברא. יחידי: השונה. לשון יחיד: אבל שלכו אלהים לפדות לו. הרי לשון יחיד: עד די כרסון רמיו. נתיישבו הכסאות דמשמע שנים: כתיב ביה ועתיק יומין יתיב. יחידי: מים הרעים כמשמעו. שמטמטם הלב ושותם מעיטת ההכמה (ע' בבנ"י): עבודה קשה. גלות ושעבוד גם כן מטמטם הלב כדכתיב ולא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה ושמעו לשון הבנה:

מתני' הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום. פירשו באדר"נ כיצד היה אהרן אוהב שלום כדמפורש בפנים: אסור לבצוע. פשרה לדין אסור לדיינים לבצוע: המברך. המשבח: אבל אהרן אוהב שלום ורודף שלום. וכיון שהיה שומע מחלוקת ביניהם קודם שיבאו לפניו לדין היה רודף אחריהם ומטיל שלום ביניהם: תורת אמת וגו'. משמעי באהרן כי שפתי כהן ישמרו דעת וגו': יאריכון ימיך. לעולם הבא: ייטב לך. בהיך: ימצא חיים. לעולם הבא: צדקה וכבוד. בעולם הזה: חייך. בעולם הזה: ואורך ימים. לעולם הבא: אתיא רדיפה רדיפה. משלום שכר גדול להבאת שלום שאוכל פירותיהן בעוה"ז והקרן קיימת לו לעולם הבא כגמילות חסדים דכתיב בהו ימצא חיים צדקה וכבוד צדקה בעוה"ב וכבוד בעוה"ז: רב ברוקא חוזאה. שהיה מבי חוזאי: דבי לפט. מקום: א"ל. רב ברוקא לאליהו מי איכא וכו': א"ל. אליהו לרב ברוקא הני נמי בני עלמא דאתי נינהו: בדיחי. משמחים ומשמחים בני אדם: כרתינא. במילי דבדיחותא בימיהו: עד דעבדי שלמא. דהבאת שלום בין אדם לחברו הוא אחד מהדברים שאדם אוכל פירותיהן בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב: הוה משתעי להדין עובדא. היה מספר למעשה הזה דבסמוך: ר"מ. הוה רגיל לדרוש בבהכ"נ של חמת כל ליל שבת והיתה שם אשה אחת שהיתה רגילה לשמוע הדרשה: חד זמן עני דריש. פעם אחת היה ר"מ מאריך בדרשתו: אזלת. הלכה ורצתה לשוב לביתה ומצאה הנר כבה: א"ל. בעלה היכן היית אמרה ליה לשמוע קול הדורש: אמר לה מכך וכך. כמו כה יעשה לי אלהים וכה יוסיף: דלית. שאין האשה הזאת נכנסת לביתה עד זמן שהיא תלך ותרוק להדורש בפניו: צפה. ראה ר"מ ברוה"ק כל המעשה הזה: ועשה גרמיה. ועשה עצמו כאילו יש לו מיחוש בעינו: אמר. ר"מ כל אשה שיודעת ללחוש על העין תבוא ותלחוש וידע ר"מ שלוחשין ברקיקה ותוכל האשה הזאת לרוק בפניו ולחזור לביתה: אמרון לה. שכנותיה הא הגיע עתך שתחזור לביתך עשי עצמך כאילו אתה לוחש ליה ותרוק לר"מ

אתת לגביה אמר לה חכמה את מילחוש לעיינא מאימתיה עליה אמרה ליה לא אמר לה ורוקקין בגויה שבע זימנין והיא טב לו מן דרקקת א"ל אזלין אכרין לבעליך חד זמן אמרת לי והיא רקקה ז' זמנין אמרו לו תלמידיו רבי כך מבזין את התורה אילו אמרת לנו לא הוית מייתי ליה ומלקין לה ספסליה ומרציין ומרצייה ליה לאיתתיה אמר לון ולא יהא כבוד מאיר ככבוד קונו מה אם שם הקדש שנכתב בקדושה אמר הכתוב שימחה על המים בשביל להטיל שלום בין איש לאשתו וכבוד מאיר לא כל שכן: (נדרים סו) ההוא דאמר לה לדביתהו קונם שאי אתה נהנית לי עד שתטעימי תבשילך לר' יהודה ולר' שמעון ר' יהודה טעים אמר קל וחומר ומה לעשות שלום בין איש לאשתו אמרה תורה שמי שנכתב בקדושה ימחה על המים המאררים בספק ואני עאכ"ו ור"ש לא טעים אמר ימותו כל בני אלמנה ואל יזוז שמעון ממקומו. ועוד כי היכי דלא לתרגלי למנדר[א]: (יבמות סה) א"ר אילעא משום ר' אלעזר בר"ש מותר לו לאדם לשנות בדבר השלום שנאמר [ד]אביך צוה וגו' כה תאמרו ליוסף אנא שא נא. ר' נתן אומר מצוה שנאמר [ה]ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני וגו'. דבי ר"י תנא גדול השלום שאף הקב"ה שינה בו דמעיקרא כתיב [ו]ואדוני זקן ולבסוף ואני זקנתי: (ירושלמי פסחים פ"ג) אמר ר' יוסי בי רבי בון בא וראה מה גדול הוא השלום שהוקש לשני דברים שחייבין עליהם כרת מילת בנו ושחיטת פסחו: (ירושלמי עירובין פ"ג) אמר ר' יהושע מפני מה מערבין בחצרות מפני דרכי שלום[ב]. מעשה באשה אחת שהיתה דבובה לחברתה ושלחה ערובה גבי ברה נסבתיה ונשקתיה וגפפתיה אתא ואמר קומי אימיה אמרה הכין הוות רחמה לי ולא הוינא ידעה מהוך כך עשו שלום הה"ד [ז]דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום: (ברכות יז) מרגלא בפומיה דאביי לעולם יהא אדם ערום ביראה *מענה רך (ומשיב) [ישיב] המה ומרבה שלום עם אחיו ועם קרוביו ועם כל אדם ואפילו עם עכו"ם בשוק כדי שיהא אהוב למעלה ונחמד למטה ומתקבל על הבריות, אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הקדימו אדם שלום מעולם ואפילו עכו"ם בשוק: (שם ו) אמר ר' חלבו אמר רב הונא כל שיודע בחברו שהוא רגיל ליתן לו שלום יקדים לו שלום[ג] שנאמר [ח]בקש שלום ורדפהו ואם נתן לו ולא החזיר נקרא גזלן שנאמר [ט]ואתם בערתם הכרם גזלת העני בבתיכם: (ב"מ נט) א"ר יהודה לעולם יהא אדם זהיר בתבואה בתוך ביתו שאין מריבה מצויה בתוך ביתו של אדם אלא על עסקי התבואה שנאמר [י]השם גבולך שלום חלב חטים ישביעך. אמר רב פפא היינו דאמרי אינשי כד משלם שערי מכדא נקיש ואתי תיגרא בביתא[ד]: (שבת י) אמר רבא בר מחסיא אמר רב חמא בר גוריא אמר רב לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים שבשביל משקל שתי סלעים מילת שנתן יעקב ליוסף יותר משאר בניו נתקנאו בו אחיו ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים: (סנהדרין ק) [כ]ויקם משה וילך אל דתן ואבירם אמר ר"ל מכאן שאין מחזיקים במחלוקת דאמר רב כל המחזיק במחלוקת עובר בלאו שנאמר [ל]ולא יהיה כקרח וכעדתו. רב אשי אמר ראוי ליצטרע כתיב הכא [מ]ביד משה לו וכתיב התם [נ]ויאמר ה' לו עוד הבא נא ידך בחיקך: (ב"ב קמז) תנו רבנן שלשה דברים צוה אחיתופל את בניו אל תהיו במחלוקת ואל תמרדו במלכות בית דוד[ה] ויום טוב של עצרת ברור זרעו חטים מר זוטרא אמר בלול אתמר אמרי נהרדעי משמיה דר' יעקב לא ברור ברור ממש ולא בלול בלול ממש אלא אפילו בלול ורוח צפונית מנשבתו זה הוא ברור: (סנהדרין ז) אמר רב הונא האי תיגרא דמיא לצינורא דבידקא דמיא כיון דרווח רווח אביי קשישא אמר דמי לגודא דגמלא כיון דקם קם: (גיטין נב) הנהו בי תרי דאגרי בהו שטן

לר"מ בפניו: אתת לגביה. באתה אשה זו לפני ר"מ: אמר לה. ר"מ יודעת את ללחוש ע"ג העין: מאימתיה עליה. מרוב המורא שהיתה יראה ממנו אמרה לו שאינה יודעת: אמר לה. שתרוק בלא לחש שבע פעמים ויהא לו לרפואה: מן דרקקת. לאחר שרקקה אמר לה שתלך לבעלה ותאמר לו שהוסיפה על דבריו שהוא אמר לה שתרוק פעם אחת בפני הדורש והיא רקקה בפניו שבע פעמים: אילו אמרת לנו. מהמעשה הזה מי לא היינו מביאים הבעל הזה ללקות על העמוד עד שהיה מתפייס ומרצה לאשתו: א"ל. ולא יהא כבוד מאיר וכו' כלומר וכי יהיה כבודי חשוב יותר מכבוד הבורא ית"ש: ימותו כל בני אלמנה: כלומר ימות הבעל והיא תהא אלמנה ואח"כ ימותו בניה: לא יזוז שמעון ממקומו. שיטעום תבשילה ולהכי לא רצה לטעום כי היכי דלא לרגלי למנדר שלא יהו קלים בנדרים: אביך צוה. ויעקב לא צוה אלא הם שינו מפני דרכי שלום: איך אלך. וכתיב ויאמר ה' עגלת בקר תקח בידך ואמרת לזבוח וגו' הקב"ה צוהו לשנות: ואדני זקן. שרה אמרה לשון בזוי וכשגלה הקב"ה הדבר לאברהם למה זה צחקה שרה וגו' ואני זקנתי ושינה הדבר מפני השלום: שהוקש לשני דברים. דתנן ההולך לשחוט פסחו ולמול את בנו ולאכול סעודת אירוסין בבית חמיו וכו' וס"ל דסעודת אירוסין משום איקרובי דעתא דארוס וארוסתו וקרוביה: מפני מה מערבין בחצרות. אחר שכבר נשתתפו במבוי: מפני דרכי שלום. כדי שיבואו לדבר זה עם זה גם שע"י כן יחשבו שכולם כאיש אחד הם חשובים: דבובה. שנואה ונראה שספרו לשון הרע עליה: נסביה. לקחתו: אתא. הנער ואמר כן לפני אמו: אמרה. כל כך היתה אוהבת אותי ואנכי לא ידעתי: דרכיה. של תורה וכל נתיבותיה היינו מצותיה שלום: גזלת העני. והלא אף גזלת העשיר גזלה היא אלא גזלת העני שאין לו כלום לגזול ממנו אלא שלא השיב על שלומו: גבולך שלום. אימתי כשחלב חטים ישביעך הקב"ה: מכדא. כד שנותנים בו שעורים: נקיש ואתי תיגרא. התגר מקשקש ובא ואני שמעתי הכד מקשקש כדרך כלי ריקם שנשמע בו קול הברה כשמקשקשין עליו: משקל ב' סלעים. לאו דוקא נקט בתלמידי רבינו יצחק הלוי מצאתי כתונת פסים שהיה פס ידו נתן מילת ולא כל הכתונת: שאין מחזיקין במחלוקת. שמחל על כבודו והוא עצמו הלך לבטל מחלוקת: שלשה דברים צוה אחיתופל. הכי הוה קים להו: אל תמרדו במלכות בית דוד. שלא הירע לו יפה: ויו"ט של עצרת. דהיינו שבועות אם תראהו ברור נח ולא יום המעונן זרעו חטים שמצליחין באותה שנה. כשהשמים לטוהר מתרגמינן לברירו: בלול. מעורב יום מעונן ורוח צפונית מנשבת. שמפזרת העבים כדכתיב מצפון זהב יאתה רוח צפוני מטהר את היום כזהב: לצינורא דבידקא. כשנהר גדול פעמים שהוא יוצא לשדות שעל אגפיו כעין נהרים וצינורות קטנים ואם אינו סותמו מיד הולך ומרחיב ואינו יכול לסותמו והיינו דקאמר קרא פוטר מים ראשית מדון כלומר ראשית מדון ומריבה דומה לפוטר מים. פוטר פותח כמו פטר רחם: לגודא דגמלא. דפין של

יקרא אם באה מצוה לידך אתה זקוק לעשותה וא"ל אי אתה זקוק לעשותה ברם הכא בקש שלום ורדפהו בקשהו במקומך ורדפהו ממקום אחר (ויקרא רבה פי"ט):

ריב"ז אומר הרי הוא אומר אבנים שלמות תבנה את מזבח ה' אלהיך אבנים המטילות שלום והרי הדברים ק"ו ומה אם אבנים שאינן לא רואות ולא שומעות ולא מדברות על ידי שמטילות שלום בין ישראל שבשמים אמר הכתוב לא תניף עליהם ברזל אדם שמטיל שלום בין איש לאשתו בין משפחה למשפחה בין עיר לעיר בין מדינה למדינה ובין אומה לאברתה עאכ"ו שלא תבואהו הפורענות (ספרא קדושים פ"כ):

בא וראה כמה קשה מחלוקת שכל העוזר במחלוקת הקב"ה מאבד זכרו שכך כתוב ואש יצאה מאת ה' ותאכל את הר"ן איש א"ר ברכיה כמה קשה מחלוקת שב"ד של מעלה אין עונשין אלא מכ' שנה ולמעלה וכו' ובמחלוקת של קרח תינוקות בן יומן נבלעו בשאול תחתית דכתיב ונשיהם ובניהם וטפם וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה ומי שהוא בעל מחלוקת נקרא רשע שנאמר סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה (במדבר רבה פ' קרח):

כי ינצו אנשים יחדו. אין שלום יוצא מתוך מצות וכה"א ויהי ריב בין רועי מקנה אברם מי גרם ללוט שיפרד מאותו צדיק הוי אומר מריבה וכה"א ועמדו שני האנשים אשר להם הריב מי גרם זה ללקות הוי אומר זה מריבה (ספרי תצא כ"ב):

למה אין כתיב בשני כי טוב ר' יוחנן תני בשם ר' יוסי בן חלפתא שבו נברא הגיהנם שנאמר כי ערוך מאתמול תפתה יום שיש בו אתמול ואין בו שלשום ר' חנינא אמר שבו נברא מחלוקת שנאמר ויהי מבדיל בין מים למים א"ר טביומי אם מחלוקת שהיא לתיקונו של עולם ולישובו אין בה כי טוב מחלוקת שהוא לערבוביא עאכ"ו (ב"ר פ"ד):

היה ר"א הקפר אומר אהוב את השלום ושנא את המחלוקת בית שיש בו מחלוקת סופו ליחרב. וחכ"א מחלוקת בהכ"נ סופה להתפזר שני ת"ח הדרים בעיר אחת והם בתי דינין וביניהן מחלוקת סופן למות. אבא שאול אומר מחלוקת ב"ד חורבן העולם (מסכת דא"ז פ"ט):

אוהב

תורה אור ד בראשית נ: ה שמואל א טז: ו בראשית יח: ז משלי ג: *שם טו: ח תהלים לד: ט ישעיה ג: י תהלים קמז: כ במדבר טז: ל שם יז: מ שם: נ שמות ד:

א] ע"ש אתה עשים רצון בעלך: ב] עי' (גיטין נ"ט) ואלו דברים אמרו מפני דרכי שלום: ג] עי' בש"ע מש"ו סיסקא והוי מקדים בשלום כל אדם: ד] עי' (ברכות נ"ס) ג' שלומות כן כוי' קדרה דכתיב ה' ישפות שלום לנו: ה] עי' (סנהדרין ק"ו) כל החולק על מלכות בית דוד כו':

שמן דכל בי שמשי הוו קא מינצו בהדי הדדי איקלע ר"מ להתם עכבינהו תלתא בי שמשא עד דעבד להו שלמא שמעיה דקאמר ווי דאפקיה ר"מ להוא גברא מביתיה :
אוהב את הבריות[א]: (שבת לא) מעשה בעכו"ם אחד שבא לפני שמאי א"ל גיירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת. דחפו באמת הבנין שבידו. בא לפני הלל גייריה אמר ליה דעלך סני לחברך לא תעביד זו היא כל התורה כולה ואידך פירושא היא זיל גמור : (ירושלמי נדרים פ"ט) כתיב [ס]לא תקום ולא תטור את בני עמך היך עבידא היה מקטע קופר ומחת סכינא לידוי תחזיר ותמחיה לידיה : [ע]ואהבת לרעך כמוך ר"ע אומר זהו כלל גדול בתורה. בן עזאי אומר [פ]זה ספר תולדות אדם זה כלל גדול מזה : (יבמות סג) תנו רבנן האוהב אשתו כגופו והמכבדו יותר מגופו והמדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה והמשיאן סמוך לפרקן עליו הכתוב אומר [צ]וידעת כי שלום אהלך. ת"ר האוהב את שכניו והמקרב את קרוביו והנושא את בת אחותו והמלוה סלע לעני בשעת דחקו עליו הכתוב אומר [ק]אז תקרא וה' יענה תשוע ויאמר הנני :
ומקרבן לתורה[ב]: (סוטה י) [ר]ויקרא שם בשם ה' אל עולם אמר ריש לקיש אל תקרא ויקרא אלא ויקריא מלמד שהקריא אברהם לשמו של הקב"ה בפה כל עובר ושב כיצד לאחר שאכלו ושתו עמדו לברכו אמר להם וכי משלי אכלתם משל אל עולם אכלתם הודו וברכו למי שאמר והיה העולם : (סנהדרין צט) אמר ריש לקיש כל המלמד את בן חבירו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו שנאמר [ש]ואת הנפש אשר עשו בחרן. ר"א אומר כאילו עשאו לדברי תורה שנאמר [ת]ושמרתם את דברי הברית הזאת ועשיתם אותם, רבא אומר כאילו עשאו לעצמו שנאמר ועשיתם אותם אל תקרי אותם אלא אתם. אמר ר' אבהו כל המעשה את חברו לדבר מצוה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו שנאמר [א]ומטך אשר הכית בו את היאור וכי משה הכה את היאור והלא אהרן הכהו אלא לומר לך כל המעשה את חברו לדבר מצוה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה : (סנהדרין יט) אמר ר' שמואל בר נחמני א"ר יונתן כל המלמד את בן חבירו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו שנאמר [ב]ואלה תולדות אהרן ומשה וכתיב ואלה שמות בני אהרן לומר לך אהרן ילד ומשה לימד לפיכך נקראו על שמו : (כתובות קג) והיינו דכי הוו מינצו רבי חנינא ורבי חייא אמר ליה ר' חנינא לר' חייא בהדי דידי מינצת דאם ח"ו נשתכחה תורה מישראל מהדרנא לה מפלפולי א"ל רבי חייא אנא עבדי דלא משתכחא תורה מישראל דאייתינא כיתנא ושדיינא ומגדלנא נישבי וצאידנא טביא ומאכילנא בישרא ליתמי ואריכנא מגלתא ממשכי דטביא וסליקנא למתא דלית בה מקרי דרדקי וכתבינא חמשה חומשי לחמשא ינוקי ומתנינא שיתא סדרי לשיתא ינוקי לכל חד וחד אמרי ליה אתני סדרך לחברך והיינו דאמר רבי כמה גדולים מעשה חייא : (ירושלמי כלאים) רשב"ל צם מאתן צומין למחמי לרבי חייא רבה ולא חמיתיה ולבסוף שרא מצטער אמר מה הוה לעי באורייתא סגין מיני א"ל ריבץ תורה בישראל יותר ממך ולא עוד אלא דהוי גלי א"ל ולא הוינא גלי א"ל את הוית גלי מיליף והוא הוה גלי מילפא : (ב"מ פה) א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן כל המלמד את בן חברו תורה זוכה ויושב בישיבה של מעלה שנאמר [ג]אם תשוב ואשיבך לפני תעמוד. וכל המלמד את בן עם הארץ תורה אפילו הקב"ה גוזר גזרה מבטלו בשבילו שנאמר [ד]ואם תוציא יקר מזולל כפי תהיה : (קדושין ל) אמר ריב"ל כל המלמד

אוהב את הבריות אמר הקב"ה בני אהבי כלום חסרתי דבר שאבקש מכם אלא מה אני מבקש אלא שתהיו אוהבים זה לזה ותהיו מכבדין זה את זה ותהיו יראים זה מזה (תנא דב"א פכ"ח) :
לו חכמו ישכילו זאת אילו נסתכלו ישראל בד"ת לא שלטה בהם שום רעה ומה אמרתי להם קבלו עליכם עול מלכות שמים והכריעו זא"ז בי"ש והתנהגו זא"ז בג"ח (ספרי האזינו פ' שכ"ג) :
מצינו באנשי דור הפלגה שמתוך שאוהבין זה לזה לא רצה הקב"ה לאבדן מן העולם אלא פזרן בד' רוחות העולם אבל אנשי סדום מתוך שהיו שונאים זה את זה אבדן הקב"ה מן העוה"ז ומן העוה"ב (אדר"נ פי"ב) :
בן עזאי אומר זה ס' תולדות אדם כלל גדול מזה שלא תאמר הואיל ונתבזיתי יתבזה חבירי עמי הואיל ונתקללתי יתקלל חבירי עמי אם אתה עושה כן דע למי אתה מבזה בדמות אלהים עשה אותו (ב"ר פכ"ד) :
ומקרבן לתורה מלמד שיהא אדם מקפח את הבריות ומכניסן תחת כנפי השכינה כדרך שהיה אברהם אבינו מקפח את הבריות ומכניסן תחת כנפי השכינה שנאמר ואת הנפש אשר עשו בחרן (אדר"נ פי"ב) :
רבי מאיר אומר מה ת"ל ורבים השיב מעון כשהיה אהרן מהלך בדרך פגע בו באדם רשע ונתן לו שלום למחר בקש אותו האיש לעבור עבירה אמר אוי לי איך אשא את עיני אח"כ ואראה את אהרן בושתי הימנו שנתן לי שלום נמצא אותו האיש מונע עצמו מן העבירה (שם) :
תנד"א יודע אהרן בעצמו שבא דבר גדול לישראל על ידו והיה קושר חבל של ברזל במתניו ומחזיר על כל פתחי ישראל וכל מי שלא היה יודע לקרות ק"ש וכן מי שאינו יודע להתפלל היה מלמדו לקרות ק"ש ולהתפלל וכן מי שאינו יודע לכנוס לגופה של תורה היה מלמדו (תנדא"ר פי"ג) :
כי תראה ערום וכסיתו כיצד אלא אם ראית אדם שאין בו ד"ת הכניסהו לביתך ולמדהו קריאת שמע ותפלה ולמדהו פסוק אחד בכל יום או הלכה אחת וזרזהו במצות. לפי שאין לך ערום בישראל אלא מי שאין בו תורה ומצות והוא דומה למי שהוא ערום (אליהו רבא פרק כ"ז) :
ואהבת את ה' אלהיך אהבהו על כל הבריות כאברהם אביך כענין שנאמר ואת הנפש אשר עשו בחרן והלא אם מתכנסים כל באי העולם לבראות יתוש אחד ולהכניס בו נשמה אינן יכולין (לבראתו) ומה ת"ל ואת הנפש אשר עשו בחרן אלא מלמד שהיה אברהם אבינו מגיירם ומכניסן תחת כנפי השכינה (ספרי ואתחנן פל"ב) :
נגיד

של נשר בתחלה כשדורסין עליהם מנענעות וסוף מתחזקות ונקשות במקומן והכא נמי כשאדם מרבה בקטטה מתחזקת ועולה ולא מקרא נסקא : דכל בי שמשא. של ערב שבת : שמעיה. לשמן דקאמר ווי דאפקיה מביתיה : אמת הבנין. מקל שהוא אמה ארוך ומודדין בו אורך הבנין שהיו קוצצין עם האומנין כך וכך אמות בכך וכך דמים : דעלך סני לחברך לא תעביד. רעך ורע אביך אל תעזוב זה הקב"ה אל תעבור על דבריו שהרי עליך שנאוי שיעבור חברך על דבריך. ל"א חברך ממש כגון גזלה גנבה ונאוף ורוב המצות : ואידך. שאר דברי תורה : פירושא. דהא מילתא הוא לדעת איזה דבר שנוי : זיל גמור. ותדע : היאך עבידא. היכי דמי שאם בא הכתוב להזהיר שלא ירגיל במדות רעות אף במי שאינו מבני עמך ראוי לאסור הנקימה והנטירה. א"נ ה"ק איך מהתכר שימחול אדם על עלבונו : היה מקטע. חותך בשר וירד הסכין לתוך ידו וכי תעלה על הדעת שינקום מידו ויחתוך ידו השניה על שחתכה הראשונה כן הדבר הזה כיון שכל ישראל גוף אחד הן דין הוא שלא ינקם מחבירו שהוא כנוקם מגופו : זה כלל גדול בתורה. שבשמת מצוה זו ינצל מהרבה עבירות : זה ספר תולדות אדם. שכל בני אדם באים מאב אחד הוא כלל מאהבת לרעך כמוך דלא קאי אלא על רעך וי"מ אסיפא דקרא דכתיב בדמות אלהים עשה אותו וראוי שיזהר בכבוד אדם חבירו יותר מגופו. דאילותא דאתתא קפיא מדגברא : והנושא את בת אחותו. נעגועי אדם רבים על אחותו יותר מן אחיו ומתוך כך נמצא מחבב את אשתו : אז תקרא. לעיל מיניה כתיב כי תראה ערום וכסיתו היינו דוחק עני ומבשרך לא תתעלם היינו אוהב את שכניו שהם כקרוביו ומקרב את קרוביו ונושא את בת אחותו : אלא ויקריא. למד לבריות לקרוא בשם אלהי ישראל אל עולם : כיצד לאחר שאכלו ושתו. משלו ועומדים לברכו לאברהם אמר להם וכי משלי אכלתם : אשר עשו בחרן. דמתרגמינן דשעבידו לאורייתא בחרן וקרי להו עבייה : כאילו עשאו. לאותו דבר מצוה : והלא אהרן הכהו. דכתיב אמור אל אהרן קח מטך ונטה ידך : תולדות אהרן ומשה. ומפרש בתריה בני אהרן ולא הוזכרו בני משה שם : שדיינא. זרענא : ומגדלנא נישבי. מקלע אני מכמורת ודומה לו איך פורסים שבכין ליונים : וצאידנא טביא. צביים : ואריכנא מגלתא. ומתקן אני קלפים אריכא לשון תקון כדאמרינן במסכת סוכה אריך או לא אריך כלומר מתוקן הוא אינו מתוקן ובספר עזרא נמי כתיב וערות מלכא לא אריך לנא למחזי : שרי. התחיל : מליף. ללמוד : מילפא. ללמד לאחרים : אם תשוב. ישראל למוטב בתוכחתיך : ואשיבך. אלי ולפני תעמוד הקב"ה אמר לי שאעמוד ואתקיים לפניו אם אוכל להשיבכם : יקר מזולל. תלמיד חכם
מעם

תורה אור [ס] ויקרא יט : [ע] שם : [פ] בראשית ה : [צ] איוב ה : [ק] ישעיה נח : [ר] בראשית כא : [ש] שם יב : [ת] דברים כט : [א] שמות ז : [ב] במדבר ג : [ג] ירמיה טו : [ד] שם :

מצוה על כל אדם לאהוב את כל אחד ואחד מישראל כגופו שנאמר (ויקרא יט) ואהבת לרעך כמוך. לפיכך צריך לספר בשבחו ולחוס על ממונו כאשר הוא חס על ממון עצמו ורוצה בכבוד עצמו והמתכבד בקלון חברו אין לו חלק לעוה"ב אהבת הגר שבא ונכנס תחת כנפי השכינה שתי מצות עשה אחת מפני שהוא בכלל ריעים ואחת מפני שהוא גר והתורה אמרה (דברים י) ואהבתם את הגר. צוה על אהבת הגר כמו שצוה על אהבת שמו שנאמר (שם י) ואהבת את ה' אלהיך. הקב"ה עצמו אוהב גרים שנאמר (שם י) ואוהב גר (הלכות דעות פ"ו ה"ג) :

[א] עי' בפ"ד מי"ב פיסקא ושונא הבריות : [ב] עי' בפ"ב מי"ח ובפי"ב מ"ו בפו' ובמקום-שאין אנשים :

מעט הארץ: דשדי דיסנא ארישיה. סדין שאינו ראוי לעטיפת הראש אלא כסוי בעלמא שם על ראשו שלא לילך בגלוי ראש ולא הספיק להתעטף בסודרו: מאי כולי האי. במהרת לצאת בלא עטיפה ההוגנת לך: לא טעים אומצא. בשר מעט בנחלים היו רגילין לטעום בבקר: עד דמקרי לינוקא ומוספיה. מהדר לו מה שקרא אתמול ומלמדו עוד פסוק יותר:

גדולה הבטחה. שהרי קראן שאננות ובוטחות: לבי כנישתא. תינוקות של בית רבן היו רגילין להיותן למדין לפני רבן בבית הכנסת: בי רבן. בית המדרש ששם שונין משנה ותלמוד: ונטרן לגברייהו. ממתינות לבעליהן ונותנות להן רשות לילך וללמוד תורה בעיר אחרת:

מתני' יג נגיד שמא אבד שמיה. מי שנמשך לו שמו מרחוק מתוך שררה ורבנות מהרה יאבד שמו שהרבנות מקברת את בעליה. נגיד לשון משיכה תרגום משכו נגידו: ודלא מוסיף. מי שאינו מוסיף על למודו: יסיף. יסוף מפיו מה שכבר למד וישכח תלמודו. ויש שגורסין יאסף כלומר יאסף אל עמיו וימות בלא עתו: ודלא יליף. קשה מדלא מוסיף הלכך קטלא חייב כלומר ראוי הוא שיהרגוהו כמו שאמרו עם הארץ כו': ודאשתמש בתגא חלף. המשתמש בכתרה של תורה כאדם המשתמש בכליו חלף ועבר מן העולם. תגא בלשון ישמעאל כתר ויש מפרשים תג"א ר"ת "תלמיד "גברא "אחרינא שאסור באדם להשתמש בתלמידים שאינן תלמידיו. ואני שמעתי ודאשתמש בתגא המשתמש בשם המפורש חלף אבד שאין לו חלק לעולם הבא: כתיב בספרים. משום דמברך רעהו בקול גדול בבקר השכים קללה תחשב לו כגון דמקלס וכו' ואנסי ליה. שאע"פ שאדם רוצה להכניס אורחים אין נוח לו שיבואו אגודות אגודות ויכלו את ממונו. ע"א קאנסי ליה ליסטים השומעים שהוא עשיר: מלכרות עצים למערכה. שעד אותו יום עצים יבשין וראוין לשרפה ומכאן ואילך לא היו מבקעין שתשש כחה של חמה ליבשן וייבשין מפני התולעת לפי שעץ שיש בו תולעת פסול למערכה: וקרו ליה. ליום ט"ו באב: יום תבר מגל. כלומר נתבר הגרזן שפסקו מלכרות עוד עצים: מכאן ואילך. (ממכאן ואילך עד ט"ו באב אי בעי עסיק בלילות אבל) מט"ו באב ואילך מאן דמוסיף לילות על הימים ועסק בתורה מוסיף הקב"ה שנים על שנותיו: ודלא מוסיף. לעסוק בתורה בלילות: תקבריה אמיה. כלומר ימות בלא עתו: נוצרה לארבעים יום. גמר צורת הולד לארבעים יום במסכת נדה: כי הוא חייך ואורך ימיך. התורה שהיא אורך ימים וחיים ארוכים: על חייו לא חס. ללמוד תורה ולחיות: על חיי חברו לא כל שכן. ויש לדאוג שמא יהרגנו: בתגא. כתר תורה: חלף. עבר מן העולם: עורקמא דמיא. שלולית של מים מכונסין: דאשמעיה. שאכמם לאדוני: שהחמירו על עצמם. דמדאורייתא אין צריכה שבעה נקיים אלא הרואה שלשה ימים רצופים בתוך י"א יום שבין נדה לנדה כו':

מתני'

המלמד את בן בנו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו קבלה מהר סיני שנא' [ה]והודעתם לבניך ולבני בניך וסמיך ליה יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב. ר' חייא בר אבא אשכחיה לר' יהושע בן לוי דשדי דיסנא ארישיה וקא ממטי ליה לינוקא לבי כנישתא. א"ל מאי כולי האי א"ל כי זוטר מאי דכתיב [ו]והודעתם לבניך וסמיך ליה יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב מכאן ואילך רבה בר רב הונא לא טעים אומצא עד דמייתי ליה לינוקא לבי מדרשא. רבי חייא בר אבא לא טעים אומצא עד דמקרי לינוקא ומוספיה: (פסחים קיג) אמר ר"י שלשה נוחלי העולם הבא ואלו הן הדר בארץ ישראל והמגדל בניו לתלמוד תורה והמבדיל על היין במוצאי שבתות מאי היא דמשייר מקדושא לאבדלתא: (ברכות יז) ת"ר גדולה הבטחה שהבטיח הקב"ה לנשים משל האנשים שנאמר [ז]נשים שאננות. א"ל רב לר' חייא נשים במאי זכיין באקרויי בנייהו לבי כנישתא ובאתנויי גברייהו בי רבנן ומנטרן לגברייהו עד דאתו מבי רבנן:

מתני' יג הוא היה אומר נגד שמא אבד שמיה (ס"א שמה)[א] ודלא מוסיף יסף ודלא יליף קטלא חייב. ודאשתמש בתגא חלף:

גרסי' (אדר"נ פי"א) מלמד שלא יוציא לו לאדם שם שכיון שיוציא לו שם כו' סוף שנותנין בו עיניהם והורגין אותו ונוטלין ממנו את ממונו כיצד היה חברו בשוק ואומר הקב"ה יברכהו לפלוני היום יצא מתוך ביתו מאה שוורים מאה רחלים ומאה עזים ושמע היטנו ברדיוט אחד והלך ואמר לשר הלך והקיף את כל ביתו ונטל ממנו כל ממונו עליו הכתוב אומר [ח]מברך רעהו בקול גדול בבקר השכים קללה תחשב לו: (ערכין טז) כי אתא רב דימי אמר מאי דכתיב מברך רעהו בקול גדול בבקר השכים גו' כגון דאיקלע לאושפיזא וטרחו קמיה שפיר למחר נפיק יתיב בשוקא ואמר רחמנא ליברכיה לפלניא דהכי טרח קמאי ושמעי אינשי ואזלי ואנסי ליה: ודלא מוסיף יסף: (תענית לא) תניא ר"א הגדול אומר מט"ו באב ואילך תשש כחה של חמה ולא היו כורתין עצים למערכה לפי שאינן יבשים. אמר רב מנשיא וקרו ליה יום תבר מגל מכאן ואילך דמוסיף יוסיף ודלא מוסיף יאסף. תני רב יוסף מאי יאסף אמר רב יוסף תקבריה אמיה: ודלא יליף קטלא חייב: (מנחות לט) [ט]רק השמר לך ושמור נפשך וגו' ר' אלעזר ור' יוחנן דאמרי תרוייהו הורה ניתנה במ' יום ונשמתו נוצרה לארבעים יום כל המשמר את התורה נשמתו משתמרת וכל שאינו משמר את התורה אין נשמתו משתמרת. תנא דבי ר' ישמעאל משל לאדם שמסר צפור דרור לעבדו א"ל כמדומה אתה שאם אתה מאבדה איכר אני נוטל ממך בדמיה נשמתך אני נוטל מכך: (פסחים מט) א"ר אלעזר עם הארץ כו'. ואמר ר' אלעזר עם הארץ אסור להתלוות עמו בדרך שנאמר [י]כי הוא חייך ואורך ימיך הוא על חייו לא חס על חיי חברו לא כל שכן א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן עם הארץ כו': ודאשתמש בתגא חלף[ב]: (מגילה כח) תנן התם ודאשתמש כו' תנא ר"ל זה המשתמש במי ששונה הלכות כתרה של תורה ואמר עולא לשתמש איניש במאן דתני ד' ולא לשתמש במאן דמתני ד' כי הא דר"ל הוה אזיל באורחא מטא עורקמא דמיא אתא ההוא גברא ארכביה אכתפיה וקא מעבר ליה א"ל קרית א"ל קרינא תנית תנינא ד' כדרי משנה א"ל פסלת לך ד' טורי וטענת בר לקיש אכתפך שדי בר לקישא במיא א"ל ניהא לי דאשמעיה למר אי הכי גמור מיני הא מילתא דאמר ר' זירא בנות ישראל הן החמירו על עצמן שאפילו רואות טפת דם כחרדל יושבות עליו שבעה נקיים:

מתני'

נגיד שמא אבד שמיה. הלל היה אומר השפלתי היא הגבהתי היא השפלתי מאי טעמא המגביהי לשבת המשפילי לראות (ילקוט משלי פכ"ה):

והלא מוסיף יסף. כיצד מלמד שאם שנה אדם מסכתא או שתים או שלשה מסכתות ואין מוסיף עליהם סוף שמשכח את הראשונות (אדר"נ פי"ב):

רבי ישמעאל בן אלישע אומר מה שיוכל האדם ללמוד בעשר שנים יכול הוא לשכחה בשתי שנים. הא כיצד אם אדם יושב ששה חדשים בטל ואינו שונה הוא אומר על הטהור טמא ועל הטמא טהור ואם הוא יושב י"ב חודש בטל ואינו שונה הוא מחליף את דברי חכמים של זה בזה ואם הוא יושב שמונה עשר חדש בטל ואינו שונה הוא משכח ראשי הפרקים. ואם הוא יושב עשרים וארבעה חודש בטל ואינו שונה מאבד ומשכח אפילו ראשי מסכתותיו. ולבסוף הוא יושב ודומם ומתוך שהוא אומר על טהור טמא ועל טמא טהור מחליף דברי חכמים של זה בזה ומשכח ראשי הפרקים ומאבד ראשי המסכתות עליו אמר שלמה (משלי כ"ד) על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב והנה עלו כלו קמשונים כו' על שדה איש עצל עברתי זהו שיושב בטל ואינו שונה. ועל כרם אדם חסר לב. זהו שדעתו גסה עליו במשנתו. והנה עלה כלו קמשונים סוף שהוא מבקש דבר ממשנתו ואינו מוצא. כסו פניו חרולים סוף שהוא מתבייש. וגדר אבניו נהרסה. סוף שאינו רואה סימן ברכה לעולם (תנדא"ז פט"ז):

ודלא יליף קטלא חייב כתיב רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא אותו תשחית וכרת והרי הדברים ק"ו ומה האילנות שאינם לא רואים ולא שומעים ולא מדברים על שאינן עושין את הפירות לא חס עליהם המקום מלהעבירם מן העולם אדם שאינו עושה את התורה ואינו עושה רצון אביו שבשמים עאכ"ו שלא יחוס עליו הכתוב מלהעבירו מן העולם (ספרא קדושים פ"כ):

אמר בר קפרא הנפש והתורה נמשלה לנר הנפש שנאמר נר ה' נשמת אדם התורה שנאמר כי נר מצוה ותורה אור אמר הקב"ה לאדם נרי בידך ונרך בידי נרי בידך זה התורה ונרך בידי זה הנשמה אם שמרת את שלי אני משמר את שלך ואם כבית את נרי אני אכבה את נרך מנין דכתיב השמר לך ושמור נפשך מאד הוי כי אם שמור תשמרון וגו' אר"ש משל לשני בני אדם אחד היה לו כרם בגליל ואחד היה לו כרם ביהודה אמר אותו שבגליל לאותו שביהודה שמור את שלי ואני אשמור את שלך כך אמר הקב"ה לאדם הרי תורתי בידך נפשך בידי אם שמרת את שלי אני אשמור את שלך ואם אבדת את שלי אני מאבד את שלך הוי כי אם שמור תשמרון (ויק"ר):

אם

תורה אור ה דברים ד: ו שם: ז ישעיה לב: ח משלי כז: ט דברים ד: י שם:

א] עי' (תמיד לב) מה יעשה אדם ויחיה אל ימות עצמו מה יעשה אדם וימות יחיה את עצמו עיש בפירש"י, ועי' (חלק לב) לעולם הוי קבל וקיים וכו':
ב] עי' בפרק ג' משנה ו':

אם אין אני לי מי לי . אם אני לא אזכה בחיים מי יזכה בי וכשאני לעצמי מה אני אם אני לא זוכה בעצמי מי יזכה בי בעצמי . אם לא עכשיו אימתי אם אני לא זוכה בחיי מי יזכה בי לאחר מיתתי וכה"א כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת כי לכלב חי הוא טוב זה רשע המתקיים בעולם הזה מן האריה המת אפילו מאברהם יצחק ויעקב שהן שוכני עפר ד"א כי לכלב חי הוא טוב זה רשע המתקיים בעולם הזה אם עשה תשובה הקב"ה מקבלהו אבל צדיק כיון שמת אינו מוסיף זכות (אדר"נ פי"ב) :

אם אין אני לי מי לי . א"ר ברכיה לא יאמר אדם בשביל אחי או אבא צדיק אני נמלט אין אברהם מציל ישמעאל בנו ולא יעקב עשו אחיו וכה"א אח לא פדה יפדה איש תנו את הצדיקים בוטחים על אותו היום אח מה קשה מה קשה (פי' מצטערים שלא יוכלו לפדות קרוביהם) (מדרש תהלים פמ"ו) :

ואפילו נותן כל ממון שבעולם אין נותנים לו כפרו . שנאמר לא יתן לאלהים כפרו ויקר פדיון נפשם וגו' יקרה היא נפש זו שכשאדם חוטא בה אין לה תשלומין (ספרי האזינו פ' שכ"ט) :

וכשאני לעצמי מה אני . כל עמל האדם לפיהו כל מצות וצדקה שאדם עושה דיו לשעה שנפשו של אדם יוצאה ממנו לכך כתיב כל עמל האדם לפיהו (תנחומא פ' קדושים) :

אמר ר' שמואל בר יצחק כל מה שסיגל אדם מצות ומעש"ט לפיו ולא לפי בנו ולא לפי בתו ורבנן אמרי לפיהו ולא לרוח רע גם הנפש לא תמלא לפי שהנפש הזה יודעה שכל מה שהיא יגעה לעצמה היא יגעה לפיכך אינה שבעה למצות ומעש"ט . א"ר לוי לעירוני שהיה נשוי בת מלכים אעפ"י שמאכילה כל מעדני עולם אינו יוצא ידי חובתו למה שהיא בת מלכים כך כל מה שיפעל אדם עם הנפש אינו יוצא ידי חובתו למה שהיא מלמעלה . שלשה כפוי טובה הם הארץ והאשה והנפש הארץ מנין דכתיב ארץ לא שבעה מים והאשה מנין דכתיב אכלה ומחתה פיה ואמרה לא פעלתי און . הנפש גם הנפש לא תמלא (ויקרא רבה פרשה ד') :

שנו חכמים לעולם יהא אדם הולך אל בית המדרש ויהא קורא ושונה ויעשה בידיו צדקות כל ימיו ויהיה מאכיל לרעבים ויהיה משקה הצמאים ויהיה מלביש ערומים ואפי' אם עושה כל זאת אינו מספיק להבל היוצא מפיו אפילו שעה אחת שנאמר כל עמל האדם לפיהו ופיו וגופו שהוא חוטא בהם (תנדא"ז פט"ז) : אם היטבת הרבה יהיה בעיניך מעט ואל תאמר משלי הטיבותי אלא ממה שהטיב לך מנ"ל מדוד דכתיב מי אנכי ה' אלהים ומה יוסיף עוד דוד והומר ותקטן עוד זאת בעיניך וגו' ע"ש (מסכת כלה פ"ב) : מי יאמר זכיתי לבי טהרתי מחטאתי . יהי שמו של הקב"ה מבורך שהטהרה והקדושה שלו הוא והוא בוחן לבות וכליות והוא מטהר את ישראל אמר שלמה דוד אבי אמר לב טהור ברא לי אלהים שאל שלא כענין וכיון שידע שלא שאל כענין חזר ואמר הרב כבסני מעוני וגו' ומה השיבתו רוה"ק הואיל והשפלת עצמך על השאלה אני נותן לך גדולה ואמר עליו בקש ה' לו איש כלבבו כיון שראה שלמה כך אף הוא אמר מי אמר זכיתי לבי וגו' מה שכר נטל על כך וישב שלמה על כסא ה' למלך (מדרש משלי פכ"א) :

רשב"י אומר משל למה"ד למלך בו"ד שהיה לו שדה זיבורית באו ב"א והשכירוה בעשרת כור חיטין) בשנה זבלוה עדרוה השקוה וכסחוה ולא הכניסו ממנה אלא כור אחד חטים בשנה א"ל המלך מהו זה א"ל אדונינו המלך אתה יודע בשדה שנתת לנו שמתחלה לא הכנסת ממנה כלום ועכשיו שזבלנוה וכסחנוה והשקינוה מים לא הכנסנו ממנה אלא כור אחד חטים בלבד כך עתידים ישראל לאמר לפני הקב"ה רבש"ע אתה יודע ביצר הרע שהוא מסית בנו שנאמר כי הוא ידע יצרנו (אבות דר' נתן פט"ז) : א"ר חייא רבה עלובה היא העיסה שנחתומה מעיד עליה שהיא רעה . כי יצר לב האדם רע מנעוריו . אבא יוסי החורוני אומר עלוב הוא השאור שמי שברא אותו מעיד עליו שהוא רע שנאמר כי הוא ידע יצרנו וגו' ורבנן אמרו עלובה הנטיעה שמי שנטעה מעיד עליה שהוא רעה שנאמר וה' צבאות הנוטע אותך דבר עליך רעה (ב"ר פל"ד) :

ואם לא עכשיו אימתי אמר הקב"ה לישראל בני עד ששערי תפלה פתוחין עשו תשובה שאני נוטל שוחד בעוה"ז שנאמר שוחד מחיק רשע יקח אבל משאני יושב בדין לעוה"ב איני נוטל שוחד שנאמר לא ישא פני כל כופר (מ' שוח"ט) : קטן וגדול שם הוא רבי סימון אומר בעוה"ז מי שהוא קטן יכול להעשות גדול ומי שהוא גדול יכול לעשות קטן אבל לעתיד לבא גדול אינו יכול לעשות קטן . קטן אינו יכול לעשות גדול (מ' מג"א) :

מתני' הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי. וכשאני לעצמי מה אני ואם לא עכשיו אימתי :

גרסי' (סוטה כא) [י]אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה וגו' מאי בוז יבוזו לו אמר עולא לא כשמעון אחי עזריה ולא כר' יוחנן דבי נשיאה אלא כהלל ושבנא דכי אתא רב דימי אמר הלל ושבנא אחי הוו הלל עסק בתורה שבנא עבד עסקא לסוף א"ל תא נערוב ונפלוג יצאה בת קול ואמרה אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו: (יבמות קס) תניא ר' יוסי אומר כל האומר אין לו אלא תורה אין לו אלא תורה כו' ודקאמרת הא נמי פשיטא לא צריכא דקא מגמר לאחרינא ואזלי ועבדי מהו דתימא אית ליה אגרא לדידיה קמ"ל: (חלק קד) מפני מה לא מנו את אמון מפני כבודו של יאשיהו מנשה נמי לא נמנייה מפני כבודו של חזקיהו ברא מזכי אבא אבא לא מזכי ברא כדתניא ואין מידי מציל אין אברהם מציל את ישמעאל אין יצחק מציל את עשו : וכשאני לעצמי מה אני[א]] : (ערכין יז) תניא ר' אליעזר הגדול אומר אלמלא בא הקב"ה עם אברהם יצחק ויעקב בדין אינן יכולין לעמוד מפני התוכחה שנאמר [ל]ועתה התיצבו ואשפטה אתכם לפני ה' את כל צדקות ה' אשר עשה אתכם ואת אבותיכם: (כתובות סז) מר עוקבא הוה עניא בשבבותיה דהוה רגיל לשדורי ליה ארבע מאה זוזי כל מעלי יומא דכפורא יומא חד שדרינהו ניהליה ביד בריה אתא א"ל לא צריך א"ל מאי חזית הזאי דקא מזלפי ליה יין ישן אמר מפנק בולי האי עייפינהו ושדרינהו ניהליה כי קא ניחא נפשיה אמר אייתו לי חושבנאי דצדקה אשכח דהוה כתיב ביה שבעת אלפי דינרי סיאנקי אמר זוודאי קלילא ואורחא רחיקתא קם בזביה לפלגא ממוניה. היכי עבד הכי והאמר ר' אלעאי באושא התקינו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש הני מילי מחיים שמא ירד מנכסיו אבל לאחר מיתה לית לן בה : (ברכות לא) אמרי ליה רבנן לרב המנונא זוטא בהלולא דמר בריה דרבינא לישרי לן מר אמר להו ווי לן דמיתנן ווי לן דמיתנן אמרו ליה אנן מה נענה בתרך אמר להו אי תורה ואי מצוה דבטלי מינן. איכא דאמרי הכי קאמר לה הי תורה והי מצוה דמגני עלן : ואם לא עכשיו אימתי[ב]] : (שבת קנא) תניא ר"ש בן אלעזר אומר עשה עד שאתה מוצא ומצוי לך עודך בידך ואף שלמה אמר בחכמתו [מ]וזכור את בוראך בימי בחורותיך עד אשר לא יבואו ימי הרעה אלו ימי הזקנה והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ אלו ימי המשיח שאין בהן לא זכות ולא חובה : (שם ל) פתח ר' תנחום דמן נוי ואמר הא דקאמר דוד [נ]לא המתים יהללויה הכי קאמר לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות קודם שימות שכיון שמת בטל מן התורה ומן המצות ואין להקב"ה שבח בו והיינו דאמר רבי יוחנן מאי דכתיב [ס]בבמתים חפשי כיון שמת אדם נעשה חפשי מן התורה ומן המצות: (ירושלמי ברכות פ"ט) אמר ר' יוחנן [ע]כי כי אשר יחובר

מתני' יד אם אין אני לי. אם אין אני זוכה לעצמי מי יזכה בשבילי : וכשאני לעצמי . ואפילו זכיתי לעצמי מה הוא הזכות הזה וכמה נחשב הוא כנגד מה שאני חייב לעשות : ואם לא עכשיו . בעולם הזה אימתי כי אחר המות אי אפשר לזכות עוד . פירוש אחר אם לא עכשיו בימי הבחרות אימתי . שמא בימי הזקנה לא יעלה בידי :

שמעון אחי עזריה. תנא הוא במשנה קמייתא דזבחים ולמד תורה ע"י אחיו שהיה עוסק בפרקמטיא ומפרנסו כדי שיחלוק הוא בזכות תלמודו של שמעון ולפיכך הוא נקרא על שם עזריה אחיו וכן רבי יוחנן למד ע"י הנשיא שהיה מפרנסו : הלל עסק בתורה . מתוך עני כדמפרש במסכת יומא : אית ליה אגרא . דעסייה : מפני מה לא מנו . בהדי הנך שאין להם חלק לעוה"ב : יאשיהו : בן אמון : חזקיה. אבי מנשה : ברא מזכי אבא כו'. יאשיה מזכי אמון אביו. ולא חזקיה מנשה בנו : דכתיב ואין מידי מציל. ודרשינן ליה בהגדה אין אברהם מציל את ישמעאל ואין יצחק מציל את עשו : אין יכולין לעמוד. לומר שאין אדם צדיק באמת : ואת אבותיכם. שאף עמהם עשה צדקה שלא נתוכח עמהם בדין: עייפינהו. כפלינהו : סיאנקי. שם מקום : זוודאי קלילא. צדה קלה הכינותי לדרך הרחוקה שאני יוצא לה : לישרי לן מר. שיר : הי תורה והי מצוה דמגנא עלן. איזה תורה עסקנו והיכן מצות שאנו מקיימים שיגינו עלינו מדינה של גיהנם: עשה. צדקה : עד שאתה מוצא. למי לעשות : ומצוי לך. ממון : ועודך בידך. שודך ברשותך קודם שתמות: לא זכות . לא דבר לזכות בו שכולם עשירים : ולא חובה. לאמץ לב ולקפוץ יד : יחבר כתיב. ר"ל שיבחר הדרך הטוב לעבוד את ה' ולא לעכו"ם : יש לו תקוה. אם יעזוב דרך רשע וישוב אל ה' וירחמהו אבל כיון שמת בלא תשובה אבדה תקותו של אותו רשע : דאמר ר' יוחנן . קרא קא דריש במתים חפשי ושבח אני את המתים שעסקו בחייהם בתורה ומצות ומתו להוייס לשבחם אפילו מצדיקים חיים שגדולים הן במיתתן מבחייהן

עשה

א] עי' בפרק ב' משנה ב : ב] עי' בפרק ב' משנה ט' ניסקא ואל תאמר לכשאפנה אשנה . ובפרק ד' משנה כ"א :

מנהייכן : **מתני' טו** עשה תורתך קבע. שיהיה עיקר עסקיך ביום ובלילה בתורה וכשתהיה יגע מן הלמוד תעשה מלאכה ולא שיהיה עיקר עסקך במלאכה וכשתפנה מן המלאכה תעסוק בתורה. ומלאתי כתוב עשה תורתך קבע שלא תחמיר לעצמך ותיקל לאחרים. או תחמיר לאחרים ותיקל לעצמך אלא תהא תורתך קבע לך כמו לאחרים וכן הוא אומר בעזרא ז' כי עזרא הכין לבבו לדרוש את תורת ה' ולעשות וללמד לבני ישראל כמו שהכין לבו לעשות כך היה מלמד לבני ישראל: אמור מעט ועשה הרבה. כמו שמצינו באברהם אבינו ע"ה שאמר תחלה (בראשית י"ד) ואקחה פת לחם ובסוף ויקח בן בקר רך וטוב: והוי מקבל את כל האדם. כשאתה מכניס אורחים לביתך לא תתן להם פנים כבושות בקרקע שכל הנותן פניו כבושות בקרקע אפילו נותן כל מתנות שבעולם מעלין עליו כאילו לא נתן כלום. שלש אזהרות הזהיר שמאי כנגד ג' מעלות שהזכיר ירמיה. חכם גבור ועשיר: כנגד חכם אמר עשה תורתך קבע. כנגד עשיר אמר אמור מעט ועשה הרבה. כנגד גבור אמר הוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות שיכבוש יצרו וילחום כנגד לבו הרע. ושנינו איזהו גבור הכובש את יצרו: לומד תורה לפרקים. ואינו לומד תדיר כמו שאין לו אשה ובועל פעמים זו ופעמים זו: כי נעים כי תשמרם. אימתי תשמרם בבטנך בזמן כי יכונו יחדו על שפתיך: פסקיה. דבור: בישין. דקי"ל אם מפסיק מלמודו ואין דעתו לחזור צריך בכל פעם לברך וזה אינו טוב אלא שיהא בדעתו כל פעם לחזור: תחלת דינו. לעתיד לבא: על דברי תורה. שלא עסק בתורה: פוטר מים. שפוטר התורה מעליו והוא ראשית מדון. תורה נמשלה למים דכתיב הוי כל צמא לכו למים: קבעת עתים. לפי שאדם צריך להתעסק בדרך ארץ שאם אין דרך ארץ אין תורה הוצרך לקבוע עתים לתורה דבר קבוע שלא ימשך כל היום לד"א: קנטרא. משקל גדול שקורין צנטינ"ר מאה מנה: עובר לסוחר. מלמד שבכל מקום היה מתקבל בשקל והיכא דוכתא דקרו לקנטרין תיקלא: רמוז לי בעיניך: ותתרגם לשון שחוק ומחוך חוך לי בעינים שלך וטוב לי מיין כשתראני פנים צהובות ושוחקות: אחוי לי שיניך. אף זו לשון שחוק שהשוחק שיניו נגלים:

מתני' טז עשה לך רב. לענין הוראה מדבר עכשיו אם בא דין לפניך ונסתפקת בו עשה לך רב: והסתלק מן הספק. ולא תפסוק עליו אתה לבדך כי הא דרבא כי הוי אתיא טריפתא לגביה הוי מכניף לכולהו טבחי דמתא מחסיא אמר כי היכי דלמטיין שיבא מכשורא: ואל תרבה לעשר אומדות. שהמפרים מעשרות מאומד אינו ניצול מן הקלקלה אם פוחת ממה שראוי ליתן מעשרותיו מתוקנים ופירותיו מקולקלים ואם העדיף על שהיה ראוי ליתן פירותיו

יחובר יבחר כתיב אל כל החיים יש בטחון שכל זמן שאדם חי יש לו תקוה מת אבדה תקותו מאי טעמא [פ]במות אדם רשע תאבד תקוה:

מתני' טו שמאי אומר עשה תורתך קבע[א]. אמור מעט ועשה הרבה. והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות: **גרסי'** (ברכות לה) אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן משום ר"י בר אלעאי בא וראה מה בין דורות ראשונים לדורות אחרונים דורות ראשונים שעשו תורתן קבע ומלאכתן עראי זה וזה נתקיים בידם דורות האחרונים שעשו מלאכתן קבע ותורתן עראי זה וזה לא נתקיים בידם: (יומא יט) ת"ר [צ]ודברת בם ולא בתפלה ר' אחא אומר ודברת בם עשה אותן קבע ואל תעשם עראי: (סנהדרין צט) [ק]נואף אשה חסר לב אמר ר"ל זה הלומד תורה לפרקים שנאמר [ר]כי נעים כי תשמרם בבטנך יכונו יחדו על שפתיך: (ירושלמי ברכות פ"ט) רבי חלקיה בשם ר' סימון העושה תורתו עתים הרי זה מפר ברית מאי טעמא [ש]הפרו תורתך עת לעשות לה': א"ר אלעזר מה התינוק הזה צריך לינק בכל שעות שביום כך כל אדם שבישראל צריך ליגע בתורה בכל שעות ושעות שביום. ר' יונה בש"ר ייסא כל פטמיא בישין ופטמיא דאורייתא טבין. כל ברכייא טבין וברכייא דאורייתא בישין (סנהדרין ז) אמר רב המנונא אין תחלת דינו של אדם נידון אלא על ד"ת שנאמר [ת]פוטר מים ראשית מדון: (שבת לא) אמר רב בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו נשאת ונתת באמונה קבעת עתים לתורה כו':

אמור מעט ועשה הרבה: (ב"מ פז) כתיב [א]ואקחה פת לחם וכתיב ואל הבקר רץ אברהם א"ר אלעזר מכאן שצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה רשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושין מנ"ל מעפרון מעיקרא כתיב [ב]ארץ ארבע מאות שקל כסף ובסוף כתיב [ג]וישמע אברהם אל עפרון וישקול אברהם לעפרון וגו' עובר לסוחר דלא שקיל מניה אלא קנטרין דאיכא דוכתא דקרו ליה לתיקלא קנטרא: **והוי** מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות[ב]: (כתובות קיא) [ד]חכלילי עינים מיין ולבן שנים מחלב פשטיה דקרא במאי כתיב כי אתא רב דימי אמר אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע רמוז בעיניך דבסים מחמרא ואחוי לי שיניך דבסים מחלבא מסייע ליה לרבי יוחנן דא"ר יוחנן טוב המלבין שינים לחברו יותר ממשקהו חלב שנאמר ולבן שנים מחלב אל תקרי לבן שנים אלא ליבון שינים:

מתני' טז רבן גמליאל אומר עשה לך רב[ג] והסתלק מן הספק. ואל תרבה לעשר אומדות: **גרסי'** (יבמות קט) אמר רבי מ"ד רע

עשה תורתך קבע. את משפטי תעשו ואת חקותי תשמרו ללכת בהם עשה אותם עיקר ואל תעשם טפלה שלא יהיה משאך ומתנך אלא בהם שלא תערב בהם דברים אחרים שלא תאמר למדתי חכמת ישראל אלמוד חכמת עובדי כוכבים ת"ל ללכת בהם אינך רשאי לפטור מהם וכה"א יהיו לך לבדך ואין לזרים אתך (ספרא פ' אחרי):

עשה תורתך קבע. כיצד מלמד שאם שמע אדם דבר מפי חכם בבהמ"ד אל יעשה אותו עראי אלא יעשה אותו קבע. ומה שלמד אדם יעשה וילמד לאחרים ויעשה שנאמר ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם וכן בעזרא הוא אומר כי הכין את לבבו לדרוש את תורת ה' לעשות ואח"כ וללמד את בני ישראל חק ומשפט (אדר"נ פי"ג):

והוי מקבל את כל האדם בספ"י. טוב ארוחת ירק ואהבה שם. כנגד מי אמרו שלמה הפסוק הזה כנגד שני בני אדם שפגעוהו בשעה שירד ממלכותו והיה מחזר על הפתחים בשביל פרנסה פגע בו אדם אחד ונשתטח עליו אמר לו אדוני המלך אם רצונך תשגיח עלי היום מיד הלך עמו והעלהו לעליה וזבח לו שור והביא לפניו הרבה מטעמים התחיל משמיע לו דברי מלכותו ואומר לו זכור אתה שעשית כך וכך כשהיית מלך כיון שהזכיר לו ימי מלכותו התחיל גועה ובוכה וכן כל אותה סעודה עד שעמד משם בבכיה למחר פגע בו אדם אחר התחיל משתטח לפניו ואמר לו אדוני המלך רצונך שתשגיח עלי היום א"ל מה אתה מבקש לעשות לי כשם שעשה לי חברך א"ל אדוני איש עני אני אלא אם תשגיח עלי מעט ירקות יש לי אני מניח לפניך אם רצונך בא עמי לבית באותה שעה בא לביתו עמו כיון שהגיע לביתו רחץ פניו ידיו ורגליו והביא לפניו מעט ירק התחיל אותו האיש לנחמו וא"ל אדוני שבועה נשבע הקב"ה לאביך שאינו פוסק מלוכה מזרעו שנאמר נשבע ה' לדוד וגו' אלא כך דרכו של הקב"ה מוכיח וחוזר ומרצה שנאמר כי את אשר יאהב ה' יוכיח וגו' אבל הקב"ה עתיד להחזירך למלכותך כיון ששמע כך שבע. ר' חייא בר אבא ורבי אבא בר מניומי בש"ר יוסי בן זימרא כיון שחזר שלמה למלכותו נתנבא בחכמתו על זה טוב ארוחת ירק שאכלתי אצל העני משור אבוס שלא האכילני אותו עשיר אלא הזכירני צערי (מדרש משלי פרשה ט"ו):

רשב"י אומר גדולה היא הפרנסה שגורמת לתחית המתים לבוא שלא בעונתה. צרפת ע"י שהאכילה את אליהו וזכתה להחיות את בנה כו' א"ר יהודה בר אלעאי אפילו נרות ופתילות היו אליהו מעביר ממקום למקום כדי שלא יטריח לכל בריה ר"י בר סימון אמר וכי משלה אכל והלא היא והוא משלו אכלו כדכתיב ותאכל היא והוא והיא כתיב אלא ע"י שקבלה אותו בספ"י ושמחתו זכתה להחיות את בנה (שהש"ר בפ' סמכוני): מלמד שאם נתן אדם לחברו כל מתנות טובות שבעולם ופניו זעומות מעלה עליו כאילו לא נתן כלום אבל המקבל את חבירו בספ"י אפילו לא נתן לו כלום מעלה עליו כאילו נתן לו כל מתנות טובות שבעולם (אדר"נ פי"ג):

עשה לך רב. בני אם ערבת לרעך זה הקב"ה שנאמר רעך ורע אביך אל תעזוב זה דודי וזה רעי ומה תעשה הזהר שלא תאמר על טמא טהור ועל טהור טמא ותתחייב באמרי פיך שנאמר נוקשת באמרי פיך ומה תעשה עסוק בד"ת עשה לך זאת אפוא ואין זאת אלא תורה שנאמר וזאת התורה לך התרפס עשה לך רב מדויש עליך כעפר והמליכהו עליך שנאמר ורהב רעך ואין רהב אלא מלכות שנאמר אזכיר רהב ובבל אם עשית כן תגלל כלבי מיד (מדרש משלי פ"ו):

והסתלק מן הספק. ולא ידע ואשם ונשא עונו ר"י הגלילי אומר הרי הכתוב ענש את מי שאינו יודע עאכ"ו שיענש למי שיודע ר"ע אומר האוכל חלב מביא חטאת בסלע ספק אכל ספק לא אכל מביא אשם תלוי בשתי סלעים אם כך ענש הכתוב למי שבא לידו ספק עבירה עאכ"ו שיענש את המזיד. ר' מנחם ב"ר יוסי אומר הנהנה שוה פרוטה מן ההקדש מביא מעילה וחומשה ומביא אשם בשתי סלעים לא וחשוב כמה פרוטות

תורה אור פ משלי יא: צ דברים יא: ק משלי ו: ר שם כב: ש תהלים קיט: ת משלי יז: א בראשית יח: ב שם כג: ג שם: ד שם מט:

א] עי' בפרק ד' משנה י"ב: ב] עי' בפרק ג' משנה ע"ז פיסקא והוי מקבל כו': ג] עי' בסיף מ"ע ווי"ד:

פרוטות בשתי סלעים קרוב לאלפים אם כך ענש הכתוב את השוגג על אחת כמה וכמה שיענים את המזיד (ספרא ויקרא פ"ה):
הוי אוהב את השמה ושנא את הימה בכך (דא"ז פ"א):
ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה. ותדבר מרים ואהרן זש"ה ברוב דברים לא

יחדל פשע חושך שפתיו משכיל מי שחושך שפתיו מלדבר בחבירו אמר רשב"ג כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה אמרו רבותינו שני דיקולוגין (פי' מליצים) היו עומדין לפני אנדריינוס היה אחד מהן מלמד על הדיבור שהוא יפה ואחד מלמד על השתיקה שהיא יפה א"ל האחד מרי אין טוב מן הדיבור אילולי הדיבור היאך הכלות מתקלסות והיאך היה משא ומתן בעולם והיאך היו הספינות פורשות בים א"ל אנדריגוס יפה דברת א"ל לאותו אחר שהיה למד על השתיקה שהיא יפה היאך אתה למד על השתיקה בא לדבר עמד חבירו וסטרו על פיו א"ל המלך למה סטרת אותו א"ל מרי משלי על שלי למדתי מדבור על דבור וזה בא ללמד משלי על שלו משלו על שלו ילמד לפיכך סטרתי אותו אמר שלמה לא אמרתי שתאלם פיך ותהא שותק ויושב אלא חשוך שפתיך מלהשיח בחברך וכה"א נצור לשונך מרע (מדרש תנחומא פ' בהעלותך):

שומר פיו ולשונו שומר מצרת נפשו. שמיתתו של אדם ותחייתו אינה אלא בלשון זכה לנצחו. תחייתו אם לאו ממיתו שהרי הוא אומר מות וחיים ביד לשון (מדרש שמואל):

אל יכלימוך שפתיך ואל יבזך פיך ואל יקללך לשונך ואל יביישך שיניך ואל תתפתה לחברך כדכתיב נוקשת באמרי פיך (מס' כלה פ"ב):

אמר ר' חמא קשה גליפת שפתים שהיא שקולה כנגד בריאת העולם כתיב אלה תולדות שמים והארץ בהבראם וכתיב בורא ניב שפתים (פסיקתא):

ולא המדרש הוא העיקר אלא המעשה. את משפטי תעשו ואת חקותי תשמרו ללכת בהם משפטי אלו הדינים חקותי אלו המדרשות תשמרו זו המשנה ללכת בהם זו המעשה תשמרו ללכת בהם לא המשנה נגיד אלא המעשה נגיד (ספרא אחרי פי"ז):

רבי יהושע אומר והזהרתה אתהם את החוקים אלו המדרשות והתורות אלו ההוראות והודעת להם את הדרך ילכו בה זה תלמוד תורה ואת המעשה אשר יעשון זה מעשה הטוב (מכילתא יתרו פ"ב):

אשר אנכי מצוה אתכם לעשותם למה נאמר לפי שהוא אומר והיה אם שמוע תשמעו שומע אני כיון ששומע אדם ד"ת ישב לו ולא יעשה ת"ל תשמרו לעשותם תשוב לעשותם למד אדם תורה הרי בידו מצוה

[ו]רע ירוע כי ערב זר רעה אחר רעה תבא למקבלי גרים ולערבי שלצין ולתוקע עצמו לדבר הלכה כו'. תוקע עצמו לדבר הלכה בדיינא דאתי דינא לקמיה וגמר הלכה ומדמי מלתא למלתא ואית ליה רבה ולא אזיל משאיל דא"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן לעולם יראה דיין עצמו כאילו חרב מונחת לו בין ירכותיו וגיהנם פתוח לו מתחתיו שנאמר [ז]הנה מטתו שלשלמה ששים גבורים סביב לה מגבורי ישראל וגו' מפחד בלילות מפחד של גיהנם שדומה ללילה: (סנהדרין ז) רב הונא כי הוה אתי דינא לקמיה מכניף ומייתי עשרה רבנן מבי רב אמר כי היכי דלימטייה שיבא מכשורא. רב אשי כי הוה אתי טריפתא לקמיה מכניף ומייתי להו לכולהו טבחי דמתא מחסיא אמר כי היכי דלימטייה שיבא מכשורא: (ירושלמי נדה פ"ו) ר' חנינא הוה שרי בצפורי והוו אתאי קומוי עובדין ומפק מן תרתין זמנין והוין ר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש שריין תמן ולא הוה מצרף לון עמיה אמרין חכים הוא ההוא סבא דפרזלוי תריפין חד זמן צרפין עמיה אמרין מה חמא רבי משגח עלינן יומא דין אמר לון ייתי עלי אם לא כל מעשה ומעשה שהייתי מוציא אם לא שמעתי אותו מרבי להלכה כשערות ראשי ולמעשה שלשה פעמים והן עובדא לא אתא קומי רבי אלא תרין זמנין מן בגין כן צרפתכון עמי: (ברכות ז) [ח]לדוד שמרה נפשי כי חסיד אני ר' לוי ור' יוחנן חד אמר כך אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע לא חסיד אני כו' ולא עוד אלא שכל מה שאני עושה אני נמלך במפיבשת רבי ואומר לו מפיבושת רבי יפה דנתי יפה חייבתי יפה זכיתי יפה טהרתי יפה טמאתי ולא בושתי אמר ר' יהושע בריה דרב אידי מאי קראה [ו]ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש תנא לא מפיבושת שמו אלא איש בושת שמו ולמה נקרא שמו מפיבושת שהיה מבייש פני דוד בהלכה לפיכך זכה דוד ויצא ממנו כלאב וא"ר יוחנן לא כלאב שמו אלא דניאל שמו ולמה נקרא שמו כלאב שהיה מכלים פני מפיבושת בהלכה ועליו אמר שלמה [ט]בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני ואומר [י]חכם בני ושמח לבי ואשיבה חורפי דבר: (שם סג) א"ר שב"נ מ"ד [כ]אם נבלת בהתנשא ואם זמות יד לפה כל המנבל עצמו על ד"ת סופו להתנשא ואם זמם יד לפה:

והסתלק מן הספק: (נזיר כג) ת"ר [ל]אישה הפרם וה' יסלח לה באשה שהפר לה בעלה והיא לא ידעה הכתוב מדבר שהיא צריכה כפרה וסליחה וכשהיה מגיע ר"ע אצל פסוק זה היה בוכה ומה מי שנתכוון לעלות בידו בשר הזיר ועלה בידו בשר טלה טעון כפרה וסליחה המתכוין לעלות בידו בשר חזיר ועלה בידו בשר הזיר על אחת כמה וכמה. כיוצא בדבר אתה אומר [מ]ולא ידע ואשם ונשא עונו ומה כי שנתכוין לעלות בידו בשר טלה ועלה בידו בשר הזיר כגון חתיכה ספק של שומן ספק של חלב אמר קרא ונשא עונו מי שנתכוין לעלות בידו בשר חזיר ועלה בידו בשר הזיר על אחת כמה וכמה. איסי בן יהודה אומר ולא ידע ואשם ונשא עונו ומה מי שנתכוון לעלות

פירותיו מתוקנים ומעשרותיו מקולקלים: רע ירוע. רעה אחר רעה: וגמר הלכתא. יודע הלכה אלא שאין דומה דין הבא לפניו כל כך ומדמי מלתא למלתא ולא משאיל לרבים והיינו תוקע שסומך ונשען על ההלכה שהוא יודע: גבורים. דיינים שלשלמה. שהשלום שלו: מטתו. בית המקדש שעם לשכת הגזית: דלימטייה שיבא מכשורא. שיגיעו נסורת קטנה מן הקורה כלומר שאם נטעה יתחלק העונש בין כלנו ויקלו מעלי: שיבא. נסורת כמו כי שבבים יהיה עגל שומרון ומתרגמינן לנסרו לוחיה: סבתי. בקיאין בטרפות: ר' חנינא. היה שוכן ודר בציפורי והיו באין לפניו מעשים והוראות: ומפק מן תרתין זימנין. כלומר שיצאו מידו פעמים ויותר ולא היה נוהג לצרף עמו לר"י ור"ל שיהו שוכנין עמו שם והיו אומרים חכים הדין סבא וכחיטו חריפא ונסמך על הוראתו מבלי לצרף עמו חכמים אחרים: חד זמן צרפון עמו. ושאלו מה זה שראית להשגיח עלינו ביום זה ולא כמנהגך וא"ל יבוא עלי אם לא כל מעשה שבא לפני ששמעתי מרבי להלכה כל כך פעמים כשערות ראשי וכן ראיתי חד הוראה למעשה שלשה פעמים ובשביל כך אני סומך על הוראתי אבל מעשה זה לא בא לפני רבי בהלכה למעשה כ"א שני פעמים ולפיכך צרפתי אתכם עמי בהוראה זו: מפיבשת. בדברי הלכה היוצאים מפיו היה בשת לדוד שפעמים היה טועה ואומר לו טעית: לפיכך. בשביל שהיה דוד מקטין עצמו זכה ויצא ממנו כלאב: אלא דניאל שמו. במקום אחד אומר ומשנהו כלאב לאביגיל אשת נבל הכרמלי ובמקום אחר אומר והשני דניאל לאביגיל בדברי הימים: שהיה מכלים פני מפיבשת. כל אב מכלים פני הרב שהיה אב בהוראה: המנבל עצמו. ששואל לרבו כל ספיקותיו אע"פ שיש בהם שחבריו מלעיגים עליו: ואם זמות. שהחמת פיך מלשאול לפון זמם סתימות פה מלשון טבעת של רצועה שתוהבים בחוטם בהמה שעבקיה רעים ועתנין אותו בשפתיה להופכן יחד ולסותמן. שוק שתתן יד לפה כשישאלוך ולא תדע להשיב: אישה הפרם. וה' יסלח לה. במה הכתוב מדבר אם באשה שנדרה והפר לה בעלה סליחה זו למה אלא וכו': מי שנתכוון לאכול בשר חזיר ואכל בשר טלה גר': המתכוון לאכול בשר הזיר גרס דמעיקרא לאיסורא איכוון דהא דלא ידעה דהפר לה בעלה מש"ה צריכה כפרה וסליחה: המונה משובח. מן המוציא באומד: והמודד משובח כו'. ודוקא במעשרות ותרומות מעשר אבל תרומה גדולה אין מפרישין אותה אלא מאומד:

מתני' יז ולא מצאתי לגוף טוב אלא שתיקה. מי ששומע חרפתו ושותק: ולא המדרש הוא העיקר אלא המעשה. ותדע שהשתיקה טובה שאפילו המדרש והדרש והדבור בתורה שאין לך מדה טובה הימנה אין עיקר קבול השכר אלא בשביל המעשה והדורש ואינו מקיים נוח לו אם היה שותק ולא היה דורש: וכל המרבה דברים מביא חטא. שכן מצינו בחוה שהרבתה דברים ואמרה אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו והוסיפה נגיעה שלא נאמרה בה ודחפה נחש עד שנגעה בו ואמר לה כשם שאין מיתה בנגיעה כך אין מיתה באכילה ומתוך

בידו בשר טלה ועלה בידו בשר הזיר כגון ב' התיכות אחד של חלב ואחד של שומן ונשא עונו המתכוון לעלות בידו בשר הזיר ועלה בידו בשר הזיר על אחת כמה וכמה על דבר זה ידוו כל הדווים: ואל תרבה לעשר אומדות: תנן (תרומות פ"ד מ"ו) המונה משובח והמודד משובח ממנו והשוקל משובה משלשתן: (ירושלמי דמאי) תני הפוחת ממעשרותיו מעשרותיו מתוקנים ופירותיו מקולקלים המעדיף על המעשרות מעשרותיו מקולקלין ופירותיו מתוקנים:

מתני' יז שמעון בנו אומר כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב אלא שתיקה[א] (נ"א משתיקה): ולא המדרש הוא העיקר אלא המעשה.

וכל המרבה דברים מביא חטא: גרסי' (ירושלמי פסחים פ"ט) תני רבי חייא יפה שתיקה להכמים קל וחומר לטפשים. וכן שלמה אמר גם

תורה אור ה משלי יא: ו בכ"ש ד: ז תהלים פו: ח תהלים קיט: ט משלי כג: י שם כז: כ שם ל: ל במדבר ל: מ ויקרא ה:

א] עי' בפרק ג' פיסקא סיג לחכמה שתיקה:

ומתוך כך באתה לידי חטא שאלה מן הפרי הוא שלמה אומר (משלי ל') אל תוסף על דבריו פן יוכיח בך ונכזבת : **גמ'** גם אויל וגו'. בשפתים יותר מאומת שהשתיקה יפה יותר מבחכמים אבל מאמר חכם יחשב יותר מאומת בחכמים שבכל הם הכמים מקודם והחידוש גדול הוא שהנעדר יחשב כחכם : האמנה אלם. אומנות יפה הוא האלם אבל צדק דהיינו דברי תורה אותו תדברון : מישרים. במישור ארץ חלקה שנוהה לידרס : שבולם עצמו. סוגר את פיו ודומה לו בבכורות פיו. בלום ורגליו מבולמות : ומתחת. מי שנדרס תחת הכל הוא זרועות עולם : מהיכא נסיבנא. איזו אשה מיוחסת : זיל בתר שתיקותא. אאל לך משפחה שתקנית שאתם בני מריבה הם פסולין שמתוך פסולן שהיו פורשין מהם נפרו איבה והחזיקו במריבה ומיוחסת דבבל היינו שתיקותא מתוך שהם שתקנים הוחזקו במיוחסין אם כן הבא לבדוק בבבל אינו בודק אלא בשתקנים : טוביה דשמע ואדיש. אשריו שומע חרפתו ושותק ומרגיל בכך ואדיש כמו כיון דדש דש : חלפוה בישתא מאה. הלכו להם בשתיקתו מאה רעות שהיו באות עליו ע"י התגר : פוטר מים. והמתחיל ופותח בקטטה הוא תחלת מאה דינים : רהטית מדון. נוטריקון ריש מאה דינים. נ"א מדון בגימטריא מאה : הנעלבים ואינם עולבים. אחרים באים עליהם בחוצפה ולא הם על אחרים : עושים מאהבה. מאהבת המקום : ושמחים ביסורין. על עבירה הבאה עליהם : תכלית חכמה. עיקרה של תורה שיהא עמה תשובה ומעשים טובים : אין לו תורה. אינו עוסק בתורה : אין לו תורה. אינו מקבל שכר ת"ת : אין לו אלא תורה. אינו עוסק בשום מצוה בעולם אלא בתורה אינו מקבל עליהם שכר אלא שכר תלמוד תורה : אפילו תורה. אפילו שכר לימוד אין לו : שלייתו. הוא הקרום שהולד מונח בתוכו : על חמשה דברים. חמשה עלילות הן שואלין עלי : כמי שאין לו אלוה. להגין עליו. ה"נ מאי ללא תורה : ר' חנינא בן תרדיון. גבאי של צדקה היה : מעות של פורים. שגביתי מבני העיר לחלק לעניים לסעודתן ותקן אין העני רשאי ליקח מהן רצועה לסנדלו : נתחלפו לי במעות של צדקה. וסבור הייתי שהן של צדקה וחלקתים לעניים שלא לסעודת פורים ואני פרעתי משלי את של פורים. נ"א מעות שלי לסעודת פורים נתחלפו לי במעות של צדקה וסובר הייתי שהם של צדקה וחלקתים לעניים ולא חזרתי להפרע מארנקי של צדקה : אם פריו יתן בעתו. שיקבע עתים לתורה : רבשיה. הרי משמע לומד ומלמדו. נ"א פריו יתן בעתו שלמד ועשה פרי כלומר מקיים מה שכתוב בתורה וזהו עיקר : על הלומד ועל המלמד. שאסור ללמוד תורה לתלמיד שאינו הגון : ע"כ. עד ודע כי על כל אלה וגו' : ע"כ לתורה. שמח בתלמודך למוד משמחה ומטוב לב והלך בדרכי לבך להבין מה בלבך לפי ראות עיניך : מכאן ואילך למעשים טובים. ודע כי על כל אלה על כל מה שלמדת סופך ליתן את הדין אם לא הקיים : מתקלסין. משבחין לפניהם : היה נותן עיניו כו'. שיבטלו תלמודם להוצאת המת ולהכנסת כלה : ארים. שם אדם : התלמוד קודם למעשה. ודלא כרבי : יזכו בטבריא. שילמד תורה בטבריא : אתון ואמרין ליה. באו ואמרו לו לרבי אבהו בר"ח בנו עוסק בג"ח בטבריא : שלח. לומר ליה לרבי חנינא בריה דרבי אלעזר המבלי אין קברים בקסרין שהייתי יכול ליתב במקומך ולעסוק בג"ח ולמה שלחתיך לטבריא אם לא לעסוק בתורה: כסים

[י]גם אויל מחריש חכם יחשב אין צריך לומר חכם מחריש : (חולין פט) אמר ר' יצחק מ"ד [ס]האמנם אלם צדק תדברון מישרים תשפטו בני אדם מה אומנתו של אדם בעוה"ז ישים עצמו כאלם יכול אף לדברי תורה תלמוד לומר צדק תדברון יכול יגים דעתו ת"ל מישרים תשפטו בני אדם : (שם פט) א"ר אילעא אין העולם מתקיימת אלא בשביל מי שבולם את עצמו בשעת מריבה שנאמר [ע]תולה ארץ על בלימה. ר' אבהו אמר מי שמשים עצמו כמי שאינו שנאמר [פ]ומתחת זרועות עולם : (קדושין עא) עולא איקלע לפומבדיתא לבי רב יהודה חזייה לרב יצחק בריה דגדל ולא נסיב אמר מאי טעמא לא קמנסיב ליה מר איתתא לבריה א"ל מי ידענא מהיכא אנסביה כו' א"ל היכי נעביד א"ל זיל בתר שתיקותא כי הא דבדקי בני מערבא כי מינצו בי תרי בהדי הדדי חזו הי מינייהו דקדים ושתיק אמרי האי מיוחס טפי אמר רב שתיקותא דבבל היינו יחוסא : (סנהדרין ז) ההוא דהוה קאמר ואזל טוביה דשמע ואדיש חלפוה בישתא מאה א"ל שמואל לרב יהודה קרא כתיב [צ]פוטר מים ראשית מדון ריש מאה דיני : (שבת פח) תנו רבנן הנעלבים ואינם עולבים שומעים חרפתם ואינם משיבים עושים מאהבה ושמחים ביסורים עליהם הכתוב אומר [ק]ואוהביו כצאת השמש בגבורתו :

ולא המדרש עיקר אלא המעשה[א] : (ברכות י) מרגלא בפומיה דרבא תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים שלא יהא אדם קורא ושונה ובועט באביו ובאמו או ברבו או במי שגדול ממנו בחכמה ובמנין שנאמר [ר]ראשית חכמה יראת ה' שכל טוב לכל עושיהם תהלתו עומדת לעד : ללומדיהם לא נאמר אלא לעושיהם לעושים לשמה ולא לעושים שלא לשמה וכל העושים שלא לשמה נוח להם שלא נבראו : (יבמות קט) תניא ר' יוסי אומר כל האומר אין לו תורה פשיטא אלא כל האומר אין לו אלא תורה אין לו אלא תורה הא נמי פשיטא אלא דאפילו תורה אין לו מאי טעמא אמר רב פפא אמר קרא [ש]ולמדתם ועשיתם כל שישנו בעשיה ישנו בלמידה כל שאינו בעשיה אינו בלמידה: (ירושלמי ברכות פ"א) הלמד על מנת לעשות ולא הלמד שלא לעשות שהלמד שלא לעשות נוח לו שלא נברא. וא"ר יוחנן הלמד שלא לעשות נוח לו אילו נהפכה שליתו על פניו ולא יצא לעולם : (ע"ז יז) ת"ר כשנתפסו ר' אלעזר בן פרטא ור' חנינא בן תרדיון א"ל ר"א בן פרטא לר' חנינא בן תרדיון אשריך ר' חנינא שנתפסת על דבר אחד אוי לי שנתפסתי על ה' דברים א"ל ר' חנינא בן תרדיון אשריך שנתפסת על חמשה דברים ואתה ניצול אוי לי שנתפסתי על דבר אחד ואיני ניצול שאתה עסקת בתורה ובגמילות חסדים ואני לא עסקתי אלא בתורה בלבד וכדרב הונא דאמר רב הונא כל העוסק בתורה בלבד דומה כמי שאין לו אלוה שנאמר [ת]וימים רבים לישראל ללא אלהי אמת וללא כהן מורה וללא תורה מאי ללא אלהי אמת אמר רב הונא כל העוסק בתורה בלבד דומה כמי שאין לו אלוה. ובג"ח לא עסק והתניא ר' אליעזר בן יעקב אומר אל יתן אדם מעותיו לארנקי של צדקה אלא אם כן ממונה עליה ת"ח כר"ח בן תרדיון היכוני מהימן מעבד לא עבד והתניא אמר לו רבי מעות של פורים נתחלפו לי במעות של צדקה וחלקתים לעניים מעבד עבד כדבעי ליה לא עבד : (שם יט) [א]אשר פריו יתן בעתו אמר רבא אם פריו יתן בעתו עלהו לא יבול ואם לאו על הלומד ועל המלמד עליהם הכתוב אומר לא כן הרשעים וגו': (שבת כג) א"ר הונא מאי דכתיב [ב]שמח בחור בילדותך ויטיבך וגו' יביאך האלהים במשפט ע"כ דברי יצר הרע מכאן ואילך דברי יצר הטוב ריש לקיש אמר עד כאן לדברי תורה מכאן ואילך למעשים טובים : (ירושלמי ברכות פ"ג) ר' יהודה נשיאה כשהיה רואה את המת ואת הכלה מתקלסין היה נותן עיניו בתלמידים ואומר המעשה קודם לתלמוד: (ירושלמי פסחים פ"ג) כאן שנה רבי המעשה קודם לגמרא נמנו בעליית בית ארים בלוד התלמוד קודם למעשה. רבי אבהו שלח לר' חנינא בריה יזכו בטבריא אתון ואמרין ליה גמל הוא חסד שלח ומר ליה המבלי אין קברים בקיסרין שלחתיך

מצוה אחת למד ושמר כרי בידו שתי מצות למד ושמר ועשה אין למעלה הימנו (ספרי עקב פי' מ"ח) :

אמר רבי אלעזר איזהו הברכה שברך משה בתורה תחלה בא"י אמ"ה אשר בחר בתורה הזאת וקדשה ורצה בעושיה ולא אמר בעמליה ולא אמר בהוגיה אלא בעושיה באלו שהם עושים את דברי התורה אדם אומר למדתי חכמה ולא למדתי תורה מה אעשה שם אני אמר הקב"ה לישראל הייכם כל החכמה וכל התורה דבר אחד קל הוא כל מי שמתירא אותי ועושה דברי התורה כל החכמה וכל התורה בלבו מנין שנאמר ראשית חכמה יראת ה' שכל טוב לכל עושיהם יראת ה' טהורה עומדת לעד יראת ה' היא חכמה (דב"ר ברכה):

לשמור ולעשות את כל מצותי א"ר חלפתא כל מי שלמד ד"ת ואינו מקיים עונשו חמור ממי שלא למד כל עיקר למה"ד למלך שהיה לו פרדס הכניס לתוכו שני אריסין א' היה נוטע אילנות ומקצצן ואחד לא היה נוטע כל עיקר ולא מקצצן על מי המלך כועס לא על אותו שהיה נוטע ומקצץ כך כל מי שלמד ד"ת ואינו מקיים עונשו חמור ממי שלא למד כל עיקר שנאמר יוחן רשע בל למד צדק אבל אם למד ולא קיים אינו נחנן הוי לשמור ולעשות את כל מצותי (ד"ר תבוא):

ואת מצותי תשמרו ועשיתם אותם א"ר חמא בר' חנינא אם שמרתם את התורה הריני מעלה עליכם כאילו אתם עשיתם אותה ועשיתם אותם א"ר חנינא ב"ר פפא אמר להם אם שמרתם את התורה הריני מעלה עליכם כאילו עשיתם עצמכם. ועשיתם אותם תני ר"ח הלומד לעשות לא הלומד שלא לעשות הלמד שלא לעשות נוח לו שלא נברא אר"י הלומד שלא לעשות נוח לו שנהפכה שליתו על פניו ולא יצא לאויר העולם א"ר אחא הלמד ע"מ לעשות זוכה להקביל רוח הקודש מ"ט למען תשמור לעשות ככל הכתוב בו כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל ואין תשכיל אלא רוה"ק כד"א משכיל לאיתן האזרחי (ויקרא רבה פ' בחקתי) :

ולא המדרש עיקר כו' לא חכמה מביא דברים ולא דברים מביא חכמה אלא מעשה כל המרבה דברים מביא חטא שנאמר ברוב דברים לא יחדל פשע ואומר גם אויל מחריש חכם יחשב (אדר"נ פכ"ב) :

וכל

תורה אור י משלי יז : ס תהלים נח : ע איוב כו : פ דברים לג : צ משלי יז : ק שופטים ה : ר תהלים קיא : ש דברים ד : ת דה"ב טו : א תהלים א : ב קהלת יא :

א] עי' בפ"ג מכ"ב ובפ"ד מ"ו ומע"ז, עי' (שבת פ"ח) בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע ;

וכל המרבה דברים מביא חטא. אל תוסף על דבריו פן יוכיח בך ונכזבת.
תני רבי חייא שלא תעשה את הגדר יותר על העיקר שלא יפול
ויקצץ את הנטיעה כך אמר הקב"ה כי ביום אכלך ממנו וגו' והיא לא
אמרה כן אלא אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו כיון שראה אותה
עוברת לפני העץ נטלה ודחפה עליו אמר
לה הא לא מיתת כמה דלא מיתת במקרביה
כן לא מיתת במיכליה אלא כי יודע אלהים
וגו' (ב"ר פי"ט) :
אוי לו לאדם שמוציא דבר מתוך פיו ואינו
יודע היאך מוציאו שאברהם על שאמר
במה אדע השיבו ידוע תדע ועינו אותם
ארבע מאות שנה מי שמדבר בפני כל אדם
מתחייב בנפשו מי שמדבר בפני הקב"ה
עאכ"ו שמתחייב בנפשו ובבניו ובבני בניו
עד סוף כל הדורות עד שיחיו המתים
(תנחומא פרשת קדושים) :
ועל הדין. אמר רשב"ג אל תהי מלגלג
בדין שהוא אחד משלשה רגלי העולם
למה ששנו חכמים על ג"ד העולם עומד על
הדין ועל האמת ועל השלום תן דעתך
שאם הטית את הדין שהוא מזדעזע את
העולם שהוא אחד מרגליו. רבנן אמרו קשה
הוא כחו של דין שהוא אחד מרגלי כסא
הכבוד דכתיב צדק ומשפט מכון כסאך חסד
ואמת יקדמו פניך אמר הקב"ה הואיל וכך
עונשן של דין קשה הוו זהירין בו (דברים
רבה פ' שופטים) :
מלך במשפט יעמיד ארץ ואיש תרומות
יהרסנה. במשפט שהוא עושה מעמיד
את הארץ ואיש תרומות יהרסנה אם
משים אדם עצמו כתרומה הזו שמושלכת
בזוית הבית ואומר מה לי בטורח הצבור
מה לו בדיניהם מה לי לשמוע קולם שלום
עליך נפשי הרי זה מחריב את העולם הוי
ואיש תרומות יהרסנה מעשה ברבי אסי
כשהיה מסתלק מן העולם נכנס בן
אחותו מצאו בוכה א"ל רבי מפני מה
אתה בוכה יש תורה שלא למדת ולימדת
הרי תלמידיך יושבים לפניך יש גמילות
חסדים שלא עשית וכל כל מדות שהיו בך
היית מתרחק מן הדינין ולא נתת רשות
על עצמך להתמנות על צרכי צבור א"ל בני
עליה אני בוכה שמא אתן דין וחשבון על
שהייתי יכול לעשות דיניהם של ישראל הוי
ואיש תרומות יהרסנה (תנחומא משפטים) :
את מוצא שלא נשתבחו פרנסי ישראל
אלא ע"י הדין בשמואל כתיב והלך
מדי שנה בשנה וסבב בית אל וגו' ואף
דוד לא נשתבח אלא ע"י הדין דכתיב ויהי
דוד עושה משפט וצדקה וגו' ואף יהושפט
כיון שנתחזק במלכות לא נתעסק אלא
בעסקי הדין שנאמר ויתחזק על ישראל
מהו ויתחזק שנתחזק ומנה את הדיינין
ואומר ויגבה לבו בדרכי ה' וכי גסות
רוח היה בו אלא שמנה עליהם הדיינין שיודעין ללכת בדרכי ה' שנאמר
ושמרו דרך ה' לעשות צדקה וגו' ואמר לדיינים ראו מה אתם עושים כי
המשפט לאלהים ואף ירושלים לא נשתבחה אלא ע"י הדין שנאמר ויצא לך
שם בגוים וגו' כי כלול הוא בהדרו ואיזהו הדור זה הדין שנאמר ודל לא
תהדר ולא חרבה ירושלים אלא ע"י קלקול הדין שנאמר טמאת השם
רבת המהומה שם שהיה לך על ידי הדין טמאת וכתיב מלאתי משפט צדק
ילין בה ועתה מרצחים כו' לכך אמר הקב"ה מצותיו לישראל וכתיב
שופטים ושוטרים (פס שופטים) : מלך במשפט יעמיד ארץ זה יהושפט שנאמר ויאמר יהושפט אל השופטים ראו מה אתם עושים (דה"ב י"ט) ואיש
תרומות

שלהתיך לטבריא שכבר נמנו וגמרו בעליית בית ארים בלוד שהגמרא קודם למעשה. רבנן דקיסרין אמרין הדא דהימר בשיש שם מי שיעשה אבל אם אין שם מי שיעשה המעשה קודם דלמא ר' חייא ר' יוסי ר' אימי ענון למיהי גבי ר"א אמר לון אן הויתון א"ל גמל חסד אמר ליה ולא הוה תמן חורנין אמר ליה מגור היה : (קדושין מ) וכבר היה ר' טרפון וזקנים מסובין בעליית בית נתזה בלוד נשאלה שאלה זו בפניהם תלמוד גדול או מעשה גדול. נענה ר' טרפון ואמר מעשה גדול. נענה ר' עקיבא ואמר תלמוד גדול נענו כולם ואמרו תלמוד גדול שהתלמוד מביא לידי מעשה. תניא רבי יוסי אומר גדול תלמוד שקדם לחלה מ' שנה לתרומות ומעשרות נ"ד. לשמיטים ס"א. ליובלות ק"ג. ק"ג ק"ד הויין קסבר יובל מתחלתו הוא משמט וכשם שהתלמוד קודם למעשה כך דינו קודם למעשה כדרב המנונא דאמר רב המנונא אין תחלת דינו של אדם אלא על דברי תורה שנאמר [ו]פוטר מים ראשית מדון וכשם שדינו קודם למעשה כך שכרו קודם למעשה שנאמר [ז]ויתן להם ארצות כו' בעבור ישמרו חקיו ותורותיו ינצורו : (ב"ק מ) תנו רבנן וכבוד עשו לו במותו כו'. והאמר מר גדול תלמוד תורה שהתלמוד מביא לידי מעשה לא קשיא הא למיגמר הא לאגמורי (ע' לעיל) : (סוטה מד) תנו רבנן [ח]אשר בנה אשר נטע כו'. רבי אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר [ט]הכן בחוץ מלאכתך זו מקרא ומשנה ותלמוד ועתדה בשדה לך אלו מעשים טובים. אחר ובנית ביתך. דרוש וקבל שכר : וכל המרבה דברים מביא חטא[א] א] : (סנהדרין כט) אמר חזקיה מנין שכל המוסיף גורע שנאמר [י]כי אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו רב משרשיא אמר מהכא [כ]אמתים וחצי ארכו רב אשי אמר עשתי עשרה יריעות : (ברכות סא) אמר רב הונא אמר רב משום ר' מאיר לעולם יהיו דבריו של אדם מועטים לפני הקב"ה שנאמר [ל]אל תבהל על פיך וגו' עד יהיו דבריך מעטים : (מגילה כח) אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן המספר בשבחו של הקב"ה יותר מדאי נעקר מן העולם שנאמר היסופר לו כי אדבר אם אמר איש כי יבולע. דרש ר' יהודה איש כפר גבוריא ואמרי לה איש כפר גבור חיל מאי דכתיב [מ]לך דומיה תהלה סמא דכולא משתוקא כי אתא רב דימי אמר אמרי במערבא מלה בסלע משתוקא בתרין :

מתני' יח רבן שמעון בן גמליאל אומר על שלשה דברים העולם עומד (נ"א קיים). על הדין[א]. ועל האמת ועל השלום. שנאמר [נ]אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם :

גרסי' (ירושלמי תענית פ"ד ה"ב) ושלשתן דבר אחד נעשה הדין נעשה האמת נעשה שלום. אמר ר' יונה ושלשתן בפסוק אחד הן שנאמר אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם : (סנהדרין ו) ר' אליעזר בנו של ר'

כשיש שם מי שיעשה. ההוא הוא דפטור : אבל אין מי שיעשה. ודאי המעשה קודם שלא יתבטל : דילמא ר"ח וכו'. מעשה בר"ח ור"י ור"א נתאחרו לבא אצל ר"א לבית המדרש : א"ל. היכן הייתם אמרו ליה לגמול חסד : א"ל ולא היה שם אינש אחרינא בפדיה שיעשה המעשה ולא תצטרכו לבטל תלמוד :
א"ל מגור היה. גר היה בארץ נכריה ולא היו לו קרובים שיתעסקו בו : בית נתזה. שם האיש : שהתלמוד מביא לידי מעשה. נמצא שניהם בידו : גדול ת"ת שקדם לחלה ארבעים שנה. כשיצאו ממצרים נתנה להם תורה בחודש השלישי ובחלה לא נתחייבו עד שנכנסו לארץ דכתיב בבואכם ואמר מר משונה ביאה זו מכל ביאות שבתורה דכתיב בהו כי תבאו וכאן נאמר בבואכם משנכנסו לה ובתרומות ומעשרות לאחר כיבוש וחילוק דכתיב תבואת זרעך ביאת כל אחד מכיר חלקו וכן י"ד שנה הרי נ"ד ומשם התחילו למנות שמיטין כדאמרינן בערכין ועשו שמיטה לסוף שבעה הרי ס"א שנים ולסוף חמשים נעשו יובל הרי ק"ג : מתחלתו משמט. מתחלת השנה מיוה"כ עבדים נפטרים ושדות חוזרות ועדיין לא עברו אלא מ"ט אבל שביעית אינה משמטת אלא בסופה דכתיב מקץ שבע שנים תעשה שמטה לסוף שבע שנים לפיכך כל שנה שביעית במנין ס"א : תחלת דינו. ליום הדין תחלת תביעות שעליו מפני מה לא עסקת בתורה : פוטר מים. פורק עול תורה : ראשית מדון. הוא תחלת דינו ואין מים אלא תורה דכתיב הוי כל צמא לכו למים : וכשם שדינו. פורענות תורה קודם לדין פורענות מעשה : כך שכרו. אם עסק בתורה קודם לשכר מעשה : בעבור ישמרו חקיו. ואמר מר לעיל השמרו זו משנה : ינצרו. יקיימו : ועתדה בשדה לך. ונצבה מלאכתך בשדה לך : תלמוד. לאחר סברא להבין בטעמי המשנה והלכה כדברי מי : ולא תגעו בו. והקב"ה לא הזהירם על הנגיעה והוספת גרעון שדחף הנחש את חוה על האילן עד שנגעה בו אמר לה ראי שאין מיתה על הנגיעה אף על האכילה לא תמות : אמתים. דל אל"ף מהכא קרי ביה מאתים הוי שתי מאות אמה כל אותיות שבתורה הברתה ככתיבתה כמו ושבית ואמרת כאילו כתיב ה' וכן אתם. הכר כמו הותם מלא : עשתי עשרה. דל עי"ן מהכא הוו להו שתי עשרה : היסופר לו כי אדבר. הכי דריש ליה היסופר שבחו כולו כי הרבה לו דברי שבח אם אמר איש לעשות כך כי יבולע : סמא דכולה משתוקא. מבחר כל הסמנין היא השתיקה שלא להרבות דברים והיינו לך דומיה תהלה : מלה בסלע משתוקא בתרין. אם תרצה לקנות הדבור בסלע תקנה השתיקה בשתים : **מתני'** העולם עומד. ישובן של בני אדם מתקיים. ואין זה כמו העולם עומד דלעיל : על הדין. לזכות את הזכאי ולחייב את החייב : ועל האמת. שלא ישקרו איש בעמיתו : ועל השלום. בין המלכיות ובין אדם לחברו : **גמ'** ושלשתן. ברוב הפעמים הם דבר אחד : נעשה הדין נעשה האמת. שהבריות מתיירהות לעשות שקר שמא יתבעונו בדין ויתברר שקרותו ויתבזה ואת רצונו לא הגיע : נעשה אמת נעשה שלום. כי כשיתברר טענת כל אחד באמתתו לא יהיה עוד מחלוקת ביניהם כי יראה הגבו בשקרותו : אמת ומשפט וכו'. ואין הפירוש משפט של שלום דהיינו הביצוע אלא ה"ק משנעשה המשפט נעשה השלום :
הכור

תורה אור ג משלי יז : ד תהלים קה : ה דברים כ : ו משלי כד : ז בראשית ג : ח שמות כו : ט קהלת ה : י איוב לז : כ תהלים כה : ל זכריה ח :

א לעולם ירבה אדם בשתיקה ולא ידבר אלא בדבר חכמה או בדברים שצריך להם להיי גופו אמרו על רב תלמיד רבינו הקדוש שלא שח שיחה בטלה כל ימיו וזהו שיחת רוב כל אדם ואפילו בצרכי הגוף לא ירבה אדם דברים (ס"ד פ"ג) :

א] עי' בס"ג מי"ד סיבקא והיכא בתי כנסיות של עמי הארץ : ב] עי' בס"ב מי"א סיבקא חרב בא לעולם :

ר' יוסי הגלילי אומר אסור לבצוע וכל הבוצע הרי זה חוטא וכל המברך את הבוצע הרי זה מנאץ ועל זה נאמר [ל]ובוצע ברך נאץ ה' אלא יקוב הדין את ההר שנאמר [מ]כי המשפט לאלהים הוא וכן משה היה אומר יקוב הדין את ההר אבל אהרן אוהב שלום ורודף שלום ומשים שלום בין אדם לחברו שנאמר [נ]תורת אמת היתה בפיהו וכו'. ר' יהושע בן קרחה אומר מצוה לבצוע שנאמר אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם והלא במקום שיש משפט אין שלום ובמקום שיש שלום אין משפט אלא איזהו משפט שיש בו שלום הוי אומר זה ביצוע. וכן בדוד הוא אומר [ס]ויהי דוד עושה משפט וצדקה והלא כל מקום שיש משפט אין צדקה אין משפט אלא אי זהו משפט שיש בו צדקה הוי אומר זה ביצוע כו': (שבת י) רב אמי ורב אסי הוו יתבי וגרסי ביני עמודי וכל שעתא ושעתא הוו טפחי אעיברא דדשא ואמרי אי איכא דאית ליה דינא ליעול וליתי. רב חסדא ורבה בר רב הונא הוו יתבי בדינא כולי יומא הוה קא חליש ליבייהו תנא להו ר' חייא בר רב מדפתי [ע]ויעמוד העם על משה מן הבקר עד הערב וכי תעלה על דעתך שמשה יושב ודן כל היום כולו תורתו מתי נעשית אלא לומר לך כל דיין שדן דין אמת לאמתו אפילו שעה אחת מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית. כתיב הכא ויעמוד העם על משה מן הבקר עד הערב וכתיב התם [פ]ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד: (סנהדרין ז) אמר רבי שמואל בר נחמני א"ר יונתן כל דיין שדן דין אמת לאמיתו משרה שכינה בישראל שנאמר [צ]אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט. וכל דיין שאינו דן דין אמת לאמתו גורם לשכינה שתסתלק מישראל שנאמר [ק]משוד עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר ה': (סוכה מט) אמר ר' אלעזר כל העושה צדקה ומשפט כאילו מלאו לעולם כולו חסד שנאמר [ר]אוהב צדקה ומשפט חסד ה' מלאה הארץ כו': (שם) כי אתא רב דימי אמר דרש רב נחמן בר כהן מאי דכתיב [ש]מלך במשפט יעמיד ארץ ואיש תרומות יהרסנה אם דיין דומה למלך שאינו צריך לכלום יעמיד ארץ ואם דומה לכהן שמחזר בבית הגרנות יהרסנה: (סנהדרין טז) תנו רבנן מנין שמעמידין שופטים לישראל שנאמר [ת]שופטים תתן ומנין שמעמידין שוטרים לישראל תלמוד לומר ושוטרים תתן ומנין שמעמידין שופטים לכל שבט ושבט תלמוד לומר לשבטיך ומנין שמעמידין שופטים ושוטרים לכל עיר ועיר תלמוד לומר בכל שעריך. ר' יהודה אומר אחד ממונה על כולן שנאמר תתן לך. רבי שמעון בן גמליאל אומר לשבטיך ושפטו מצוה בשבט לדון את שבטו: על האמת[א]. (שבת נה) אמר רבי חנינא חותמו של הקב"ה אמת: (ירושלמי סנהדרין פ"א) מהו אמת אמר רבי בון שהוא אלהים חיים ומלך עולם אמר ריש לקיש אל"ף רישיה דאלפא ביתא מ"ם באמצעיתה תי"ו בסופה לומר [א]אני ה' ראשון שלא קבלתי מאחר ומבלעדי אין אלהים שאין לי שותף ואת אחרונים אני הוא שאיני עתיד למוסרה לאחר: (שבת קד) אמרי ליה רבנן לרבי יהושע בן לוי אתו דרדקי האידנא לבי מדרשא ואמרי מילי דאפילו בימי יהושע בן נון לא אתמר כותייהו כו'. שי"ן שקר. תי"ו אמת. מאי טעמא שקר

אסור לבצוע. מפרש לדין אסור לדיינים לבצוע: המברך. המשבח: אבל אהרן אוהב שלום ורודף שלום. וכיון שהיה שומע מחלוקת ביניהם קודם שיבאו לפניו לדון היה רודף אחריהם ומטיל שלום ביניהם: תורת אמת וגו'. משתעי באהרן כי שפתי כהן ישמרו דעת וגו': עמודי. שעליות בה"מ נכון עליהם: חליש ליבייהו. מצטערים שלא עסקו אותו היום בתורה: תנא להו רב חייא בר רב. שגדול שכר הדיינים ולא יצטערו ול"נ דאין זה משמעות לשון ליבייהו אלא לשון חלש דעתייהו ולשון חלש ליבייהו לשון תענית הוא שלא סעדו כל היום תנא להו רב חייא בר רב שאין צריכין ליסב ולדון כל היום אלא מקצת היום ומה שאמר מן הבקר עד הערב מדרש הוא שחשוב הדבר כמעשה בראשית שנאמר בו ערב ובקר: אם דומה הדיין למלך. שנקי בשיב דינין ומלא חכמה כמלך זה שהוא עשיר: שמחזר על הגרנות. לשאול תרומותיו ואף זה צריך לחזור לשאול בדין: שוטרים. רודפים במקלות על פי הדיינין לכל מי שאינו שומע דאם אין שוטר אין דיין: ושופטים לכל שבט ושבט. אם יש בעיר אחת מב' שבטים עושין ב' סנהדראות: אחד ממונה על כולן. זו סנהדרי גדולה: מצוה לשבט לדון את שבטו. ולא ילכו בני שבט זה לשבט אחר לבית דינם: חותמו של הקב"ה אמת. אמצעית לאותיות וראשון ואחרון על שם אני ראשון ואני אחרון ואני הוא: מהו אמת. ולמה חותמו של הקב"ה אמת: א"ר בון. שהוא נוטריקון אלהים מלך תמיד: ר"ל אמר. היינו טעמא דאליף רישיה דאלפא ביתא מ"ם באמצעיתה תי"ו בסופה ורמז

תרומות יהרסנה זה חכם שהוא יודע הלכות ומדרשות ואגדות ויתום ואלמנה הולכין אצלו שיעשה דין ביניהן והוא אומר להן עסוק אני במשנתי איני פנוי אמר לו האלהים מעלה אני עליך כאילו החרבת את העולם לכך נאמר ואיש תרומות יהרסנה. רבי אומר כשם שהזהיר הקב"ה על הדברות כך הזהיר על הדין למה שכו העולם תלוי שנאמר מלך במשפט יעמיד ארץ (משלי כ"ט) וכן ציון נבנית שנאמר ציון במשפט תפדה וכן צדיקים מתגדלין שנאמר אשרי שומרי משפט (תהלים ק"ו). אמר רבי אלעזר כל התורה תלויה במשפט לכך נתן הקב"ה דין אחר עשרת הדברות לפי שהבריות מעבירין על הדין והוא נפרע מהם ומלמד את באי עולם שלא הפך את סדום עד שעברה את הדין שנאמר גאון שבעת לחם ושלות השקט (יחזקאל י"ז) ואף ירושלים לא גלתה עד שעברה את הדין שנאמר יתום לא ישפוטו וריב אלמנה לא יבוא אליהם וכו' א"ל משה לישראל הרי נותן לכם הקב"ה את תורתו אם א"א עושין את הדינין נוטל תורתו. מכם למה שלא נתן לכם הקב"ה את התורה אלא ע"מ שתעשו את הדינין שנאמר ועוז מלך משפט אהב ואם עשיתם את הדינין עתיד הקב"ה להחזיר לכם בתי דינין שלכם שנאמר ואשיבה שופטיך כבראשונה (ישעיה א) מה כתיב אחריו ציון במשפט תפדה (שה"ר פ"ל):

ועוז מלך משפט אהב: משל למסילה שלא היו בה תילין והיו בני אדם הולכין וטועין בה אמר המלך לשלטון שלו קבע בה תילין שיהיו בני רואין את התילין כך אמר הקב"ה למשה פנה את הדרך לפני ישראל ועשה להם שופטים שיהיו מורין להם ולא טועים מן התורה לקיים מה שנאמר ועוז מלך משפט אהב וכן הוא אומר הציבי לך ציונים (ילקוט שופטים):

שופטים ושוטרים תתן לך. משל למלך שהיו לו בנים הרבה והיה אוהב את הקטן יותר מכולם והיה לו פרדס אחד והיה אוהבו יותר מכל מה שהיה לו אמר המלך נותן אני את הפרדס הזה שאני אוהבו יותר מכל מה שיש לי לבני הקטן שאני אוהבו מכל בני כך אמר הקב"ה מכל האומות עובדי כוכבים איני אוהב אלא ישראל שנאמר כי נער ישראל ואוהבהו ומכל מה שבראתי איני אוהב אלא את הדין שנאמר כי ה' אוהב משפט אמר הקב"ה נותן אני מה שאהבתי לעם שאני אוהב הוי שופטים ושוטרים אמר הקב"ה לישראל חייכם בזכות שאתם משמרים את הדין אני מתגבה מנין שנאמר ויגבה ה' צבאות במשפט ועל ידי שאתם מגביהים אותי בדין אני עושה צדקה ומשפט ומשרה קדושתי ביניכם שנאמר והאל הקדוש נקדש בצדקה ואם תשמרו את שניהם הצדקה והדין מיד אני גואל אתכם גאולה שלמה שנאמר כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבוא וגו' (דברים רבה פ' שופטים):
כתיב עושה משפט וצדקה נבחר לה' מזבח למה שהקרבנות אינן אלא בפני הבית אבל הצדקה והדינין בפני הבית ושלא בפני הבית הקרבנות אינן מכפרין אלא על השוגג והצדקה והדינין מכפרין על השוגג ועל המזיד הקרבנות נוהגין בתחתונים והצדקה והדינין בין בתחתונים בין בעליונים בעוה"ז ובעוה"ב (שם):

ועל האמת. א"ר עקיבא אל"ף מה אל"ף מלמד שאמרה תורה אמת למד פיך שתזכה לחיי העולם הזה פיך למד אמת כדי שתזכה לחיי העוה"ב מפני מה מפני שהקב"ה נקרא אמת שנאמר וה' אלהים אמת וכסאו אמת יושב עליו באמת שנאמר והוכן בחסד כסא וישב עליו באמת ופניו יקדמו אמת שנאמר חסד ואמת יקדמו פניך וכל דבריו דברי אמת שנאמר ראש דברך אמת וכל משפטיו משפטי אמת שנאמר משפטי ה' אמת צדקו יחדו וכל אורחותיו חסד ואמת (אותיות דר"ע אות א): אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף. בזמן שעושים אמת בארץ הקב"ה עושה צדקות עם הבריות ומציל אותם מפורענות וטובה באה לעולם (ילקוט תהלים תתל"ד): לא יאונה לצדיק כל און כשהוא מתהלך בתומו ורשעים מלאו רע זה המדבר אחד בפה ואחד בלב והקב"ה קורא אותו תועבה שנאמר תועבת ה' שפתי שקר ועושי אמונה רצונו זה שנושא ונותן באמונה (מדרש משלי פי"ב): הכל ברא הקב"ה בעולמו חוץ מן מדת השקר ומדת העולה שלא ברא ושלא עשה אותם הקב"ה שנאמר הצור תמים פעלו וגו' ואומר ה' צדיק בקרבה לא יעשה עולה בבקר בבקר יתן משפטו לאור לא נעדר ולא יודע עול בושת חלילה לאל מרשע וכו' ואומר כי פועל אדם ישלם לו וגו' ובשקר הוא מדבר והוא עובר על מה שכתוב בתורה מדבר שקר תרחק וגו' ואומר ואיש את רעת רעהו אל תחשבו בלבבכם וכיצד יעשה אלא אם

תורה אור ל תהלים י: מ דברים א: נ מלאכי ב: ס דה"א יח: ע שמות יח: פ בראשית א: צ תהלים פב: ק שם יב: ר שם לג: ש משלי כט: ת דברים טז: א ישעיה מד: א] עי' בפ"ס מ"א פיסקא ובכוונת שוא:

אם עושה אדם את עצמו צדיק ולדבר אמת מוסרין לו מלאך שמתנהג עמו כדרך צדיקים ומדבר אמת ואם עושה אדם את עצמו רשע ולכחש ולדבר שקר מוסרין לו מלאך שמתנהג עמו כדרך רשעים ומכחש ומשקר (שם זוטא פ"ג) :

רבי אליעזר המודעי אומר. ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך והישר בעיניו תעשה זה משא ומתן מלמד שכל מי שנושא ונותן באמונה רוח הבריות נוחה הימנו ומעלים עליו כאילו קיים כל התורה כולה (מכילתא בשלח פרשת ויסע פ"א) :

איש אמונות רב ברכות. כל מי שהוא נאמן הקב"ה מביא ברכות על ידו ומי שאינו נאמן ואץ להעשיר לא ינקה (תנחומא פ' פקודי) :

ועל

שקר מקרבן מיליה אמת מרחקן מיליה שקרא שכיח קושטא לא שכיח ומאי טעמא שקרא אחרא כרעיה קאי ואמת מלבן לבוני קושטא קאי שיקרא לא קאי : (סנהדרין נז) אמר רבא מריש הוה אמינא ליכא קושטא בעלמא אמר לי ההוא מרבנן ורב טבות שמיה ואמרי לה רב טביומי שמיה דאי הוו יהבי ליה כל חללי דעלמא לא הוה משני בדיבוריה זימנא הדא איקלע לההוא אתרא וקושטא שמיה ולא הוו משני בדיבורייהו ולא הוו מיית איניש מהתם בלא זמניה נסיב איתתא מנהון והוו ליה תרתין בנין מינה יומא חד הוה יתבה דביתהו וקא חייפא רישה אתאי שיבבתא טרפה ארשא סבר לאו אורח ארעא אמר לה ליתא הכא שכיבי ליה תרתין בניה אתו אינשי דאתרא לקמיה אמר ליה מאי האי אמר להו הכי הוה מעשה אמרו ליה במטותא מינך פוק מאתרין ולא תיגרי בהו מותנא בהנך אינשי : (שם צב) אמר רבי אלעזר כל המחליף בדבורו כאילו עובד עבודת כוכבים כתיב הכא [ג]והייתי בעיניו כמתעתע וכתיב התם [ד]הבל המה מעשה תעתועים : (פסחים קיג) תנו רבנן שלשה הקב"ה שונאן המדבר אחד בפה ואחד בלב והיודע עדות לחברו ואינו מעיד לו והרואה דבר ערוה בחברו ומעיד בו יחידי כו' : (שם) אמר ליה רב לרב כהנא הפוך בנבילתא ולא תהפיך במילי : (ברכות ד) והיינו דאמר מר למד לשונך לאמר איני יודע שמא תתבדה ותאחז : (ר"ה ו) ת"ר [ה]מוצא שפתיך זו מצות עשה השמור זו מצות לא תעשה ועשית אזהרה לבית דין שיעשוך כאשר נדרת זה נדר לה' אלהיך אלו חטאות ואשמות עולות ושלמים נדבה כמשמעה אשר דברת אלו קדשי בדק הבית בפיך זו צדקה : (ב"מ מט) אתמר דברים רב אמר אין בהם משום מחוסרי אמנה ור' יוחנן אמר יש בהם משום מחוסרי אמנה מיתיבי ר' יוסי ברבי יהודה אומר מה תלמוד לומר [ו]הין צדק והלא הין בכלל איפה הוא אלא לומר לך שיהא הן שלך צדק ולאו שלך צדק אמר אביי ההוא שלא ידברו אחד בפה ואחד בלב[א]) : (מכות ד) כתיב [ז]מזמור לדוד ה' מי יגור באהלך מי ישכון בהר קדשך הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת בלבבו וגו' הולך תמים זה אברהם דכתיב ביה [ח]התהלך לפני והיה תמים ופועל צדק כגון אבא חלקיה ודובר אמת בלבבו כגון רב ספרא. לא רגל על לשונו זה יעקב אבינו דכתיב [ט]אולי ימושני אבי : (סוטה מב) אמר רב חסדא א"ר ירמיה ארבעה כתות אין מקבלות פני שכינה. כת לצים. כת שקרים. כת חנפים. כת מספרי לשון הרע. כת לצים דכתיב [י]משך ידו את לוצצים. כת שקרים דכתיב [כ]דובר שקרים לא יכון לנגד עיני. כת חנפים דכתיב [ל]כי לא לפניו חנף יבא. כת מספרי לשון הרע דכתיב [מ]כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע צדיק אתה ה' לא יגור במגורך רע : (חלק קב) [נ]ויצא הרוח ויעמוד לפני ה' ויאמר אני אפתנו ויאמר ה' אליו במה ויאמר אצא והייתי רוח שקר בפי כל נביאיו ויאמר תפתה וגם תוכל צא ועשה כן מאי רוח אמר ר' יוחנן רוחו של נבות היזרעאלי מאי צא אמר רבינא א"ל הקב"ה צא ממחיצתי שכן כתיב דובר שקרים לא יכון לנגד עיני אמר רב פפא היינו דאמרי אינשי דפרע קיניה מחריב ביתיה : (יבמות סג) רב הוה קא מצערה ליה דביתהו כי אמר לה עבידו לי טלופחי עבדה ליה חימצי חימצי עבדה ליה טלופחי כי גדל חייא בריה אפיך לה א"ל איעליא אמך א"ל אנא הוא דקא אפיכנא לה א"ל היינו דקאמרי אינשי דנפיק מינך טעמא מלפך סיהו את לא תעביד הכי שנאמר [ס]למדו לשונם דבר שקר העוה נלאו : (סוכה מו) א"ר זירא לא לימא איניש לינוקא דיהיבנא לך מידי ולא יהיב ליה משום דאתי לאגמוריה שיקרא שנאמר למדו לשונם דבר שקר : (ב"מ כג) אמר רב יהודה אמר שמואל בהני תלת מילי עבידו רבנן דמשני בדבורייהו במסכתא בפוריא ובאושפיזא : (שבועות ל) ת"ר מנין לדיין שלא יעשה סניגרון לדבריו ת"ל [ע]מדבר שקר תרחק כו' : (ב"מ קו) המקבל שדה מחברו לזרעה שעורים לא יזרענה חטין יזרענה שעורים ר' שמעון בן גמליאל אוסר. אמר רב חסדא מ"ט דר' שמעון בן גמליאל דכתיב [פ]שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית : (תמיד כח) תניא רבי אומר איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם יאהב את התוכחות כו' ויש אומרים יחזיק באמונה יתירה שנאמר [צ]עיני בנאמני ארץ וגו'. ת"ר י"ב דברים שאלו אנשי אלכסנדריא את ר"י בר חנינא כו' מה יעשה אדם ויתעשר אמר להן ירבה בסחורה וישא ויתן באמונה א"ל הרבה עשו כן ולא הועילו אלא יבקש רחמים למי שהעושר שלו שנאמר [ק]לי הכסף ולי הזהב מאי קמ"ל דהא בלא הא לא סגי : (שבת נה) אמר רב בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו נשאת ונתת באמונה כו' : (תענית ח) א"ר אמי אין גשמים יורדים אלא בשביל

בעלי

ורמז היה טוה ויהיה : מקרבן מליה. אותיותיו קרובות שלשתן כסדרן של אל"ף בי"ת : אמת מרחקן מיליה. זו בתחלת אל"ף בי"ת וזו באמצע וזו בסוף : אחד כרעא. כל אות ואות שבו עומדת על רגל אחת : אמת מלבן לבוני. משכבין תחת אותיותיו כמין לבנה ואל"ף הרי יש לה שתי רגלים ומושבה טוב ורגל השני רחב : ליכא קושטא בעלמא. אין אדם בעולם שידבר אמת תמיד : אמר לי ההוא מדרבנן דאי יהבי ליה כל חללי דעלמא לא משני בדיבוריה. לשקרא ואפתאי לי זימנא הדא אקלעי להוא אתרא וקושטא שמיה : טרפה אבבא. שהיתה שואלת אותה : לאו אורח ארעא. לומר היכן היא רוחצת וחייפה רישיה : המחליף בדבורו. משנה בדבורו שלא יהא ניכר : דאמר מר. במסכת דרך ארץ : ותאחז. שלא נאחז ונכשל בדבריך : מוצא שפתיך זו מצות עשה. דמשמעא הכי אמר קרא מוצא שפתיך קיים : תשמור זו מצות ל"ת. שלא תאחר כדר' אבין א"ר אילא כל מקום שנאמר השמר פן ואל וכו' : ועשית. על כרחך הכא אזהרה לב"ד לכוף : לה' אלהיך. קרא יתירא הוא לדרשא לרבות דבר שבחובה : בפיך זו צדקה. קרא יתירא דריש : דברים. בלא מעות : הין בכלל איפה. שההין י"ב לוגין ואיפה שלשה סאין שהן ע"ב לוגין : אלא שיהא הן שלך כו'. כלומר כשאתה מדבר הן או לאו קיים דבריך והצדק אותם : שלא ידבר אחד בפה כו'. בשעה שהוא אומר הדבור לא יהא בדעתו לשנות אבל אם נשתנה השער לאחר שנוי השער אין כאן חסרון אמנה : משפה דרב ספרא. הכי קבלוה רב ספרא הוה ליה עסקא לזבוני אתי למזבניה מיניה חד עבדה דינרים בגויה לא הוו קא יהבו ליה אלא ה' דינרים לא יהבו ניהלייהו למחר אתו לוקחים למזבני ביה דינרין אבכוהו דהוה קרי קריאת שמע כיון דחזינהו סבר דלמיסבי ה' קא אתו וגמר בלביה למיתבי ניהלייהו לבתר דסיים אמרו ליה לשקול מר י' אמר להו גמרי לי בדעתאי למיתבי ניהליים בחמשה ותו לא מקילנא מינייהו ספי : לא רגל על לשונו. לא רגלה לשקר מתחלה שאמר אולי ימושני אבי אלא שאמו הכריחתו ועל פי הדבור דכתיב עלי קללתך בני ומתרגמינן על ידי איתאמר בנבואה דלא ייתון לוטייא עלך ברי : משך ידו. הקב"ה מסיות את לוצצים : לא יגורך רע. לא יגור עמך רע וגבי מספרי לשון הרע כתיב דכתיב בההיא פרשתא כי אין בפיהו נכונה קרבם הוות וגו' : רוחו של נבות. שלפי שהוא הרגו היה רוחו מחזר לפתותו ולהפילו : דפרע קיניה. הפורע קנאה נוקם חמתו וקנאתו : מחריב ביתיה. כרוחו של נבות שנקם נקמתו מאחאב ויצא ממחיצה של הקב"ה : חימצי. מין קטנית : אפיך לה. היה אומר אב לבנו אמור לאמך לעשות עדשים והוא אמר לה עשה חימצי והיא עשה עדשים : טעמא מלפך. פעמים שהבן מחכים את אביו אני היה לי לעשות כן אבל אתה לא תעביד הכי דדבר שקר הוא וכתיב למדו לשונם דבר שקר : במסכתא. יש בידך מסכתא פלוני

סדורה בגרסא או לאו ואע"פ שסדורה היא לו יאמר לו לאו ומדת ענוה היא : בפוריא. שמשת מטתך יאמר לו לאו ומדת צניעותא היא : אושפיזא. שאלוהו על אושפיזו אם קבלו בסבר פנים יפות יאמר לא ומדה טובה היא כדי שלא יקפצו בו בני אדם שאינן מהוגנין לבא תמיד אליו ויכלו את ממונו : לא יזרענה חטין. שהחטין מכחישות את הקרקע יותר מן השעורין : וי"א יחזיק באמונה יתירה. ישא ויתן עם בני אדם באמונה ולא יונה את הבריות :

בזמן

תורה אור ב בראשית כז : ג ירמיה י : ד דברים כג : ה ויקרא יט : ו תהלים טו : ז בראשית יז : ח שם כז : ט הושע ז : י תהלים קא : כ איוב יג : ל תהלים ה : מ מ"א כב : נ ירמיה ט : ס שמות כג : ע צפניה ג : פ תהלים קא : צ חגי ב :

א אסור לאדם להנהיג עצמו בדברי חלקות ופיתוי ולא יהיה אחד בפה ואחד בלב אלא תוכו כברו והענין שבלב הוא הדבר שבפה ואסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעת עכו"ם כו' ואפילו מלה אחת של פיתוי ושל גנבת דעת אסור אלא שפת אמת ורוח נכון ולב טהור מכל עמל והוות (רמב"ם הל"ד פ"ב) :

א] עי' ירושלמי (שביעית פ"ט) גר גם דתני הדא מכלה וכוא אדל לאתר ואינון מוקרין ליה בגין תרתי צריך נומר לכו הדא מדה מכלתא הנא הגיס :

בעלי אמנה שנאמר [צ]אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף וא"ר אמי בא וראה כמה גדולים בעלי אמנה מנין מחולדה ובור ומה המאמין בחולדה ובור כך המאמין בהקב"ה על אחת כמה וכמה: (שבת קיט) אמר רבא לא חרבה ירושלים אלא בשביל שפסקו ממנה אנשי אמנה שנאמר [ק]שוטטו בחוצות ירושלים וראו ודעו אם יש עושה משפט מבקש אמונה וגו' איני והאמר רב קטינא אפילו בשעת כשלונה של ירושלים לא פסקו ממנה אנשי אמנה כו' לא קשיא כאן בדברי תורה כאן במשא ומתן[א]: ועל השלום. (חולין פט) א"ר אילעא אין העולם מתקיימת אלא בשביל מי שבולם את עצמו בשעת מריבה שנאמר [ר]תולה ארץ על בלימה: (סוף עוקצין) אמר רבי ר"ש בן חלפתא לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום שנאמר [ש]ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום: (מגילה יח) מה ראו לומר שים שלום אחר ברכת כהנים דכתיב [ת]ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם ברכה דהקב"ה שלום שנאמר ה' יברך את עמו בשלום: (ברכות כח) אמר רבא בר רב שילא היינו דאמרי אינשי ליבעי אינש רחמי אפילו עד זיבולא בתרייתא שלמא: (שבת י) רב המנונא משמיה דעולא אמר אסור לאדם שיתן שלום לחבירו בבית המרחץ משום שנאמר [א]ויקרא לו ה' שלום אלא מעתה הימנותא נמי אסור למימר בבהכ"ס דכתיב [ב]האל הנאמן וכי תימא הכי נמי והא אמר רבא בר מחסיא אמר רב חמא בר גוריא אמר רב שרי למימר הימנותא בבית הכסא התם שם גופיה לא איקרי הכי דמתרגמינן אלהא מהימנא הכא שם גופיה איקרי שלום: (ר"ה כג) א"ר יוחנן מאי דכתיב [ג]המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו מעולם לא ראתה חמה פגימתה של לבנה ולא פגימתה של קשת פגימתה של לבנה דחלשה דעתה פגימתה של קשת דלא ליימרו עובדי המה גירי קא משדיא: (ירושלמי שם פ"ב) תני רבי שמעון בן יוחאי הרקיע של מים והכוכבים של אש ודרין זה עם זה ואינן מזיקין זה לזה הדא הוא דכתיב עושה שלום במרומיו א"ר בון המלאך עצמו חציו אש וחציו מים: (סוף עדיות) אמר ר' יהושע מקובל אני מרבן יוחנן בן זכאי ששמע מרבו ורבו מרבו הלכה למשה מסיני שאין אליהו בא לטמא ולטהר לרחק ולקרב אלא לרחק את המקורבין בזרוע ולקרב את המרוחקים בזרוע משפחת בית צריפה היתה בעבר הירדן ורחקוה בני ציון בזרוע ועוד אחרת היתה שם וקרבוה בני ציון בזרוע כגון אלו אליהו בא לטמא ולטהר לרחק ולקרב רבי יהודה אומר לקרב אבל לא לרחק רבי שמעון אומר להשוות את המחלוקת וחכמים אומרים לא לרחק ולא לקרב אלא לעשות שלום בעולם שנאמר [ד]הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם: (חגיגה יב) תניא רבי יוסי אומר אוי להם לבריות שרואות ואינן יודעות מה הם רואות עומדות ואינן יודעות על מה הן עומדות הארץ על מה היא עומדת על העמודים שנאמר [ה]המרגיז ארץ ממקומה ועמודיה יתפלצון ועמודים על המים שנאמר [ו]לרוקע הארץ על המים ומים על ההרים שנאמר [ז]על הרים יעמדו מים וההרים על רוח שנאמר

בזמן שאמת מארץ תצמח. שיש אמונה במשא ובמתן אז צדק משמים נשקף דהיינו גשמים שהם צדקה: מחולדה ובור. שהמיתו ב' בני אדם מגוי הוא באגדה מעשה בבאר אחד שנתן אמונתו לריבה אחת שישאנה אמרה מי מעיד והיה שם בור אחד וחולדה אמר הבור וחולדה עדים בדבר לימים עבר על אמונתו ונשא אחרת והוליד שני בנים אחד נפל לבור ומת ואחד נשכתו חולדה ומת אמרה לו אשתו מה מעשה הוא זה שבנינו מתים במיתה משונה ואמר לה כך וכך היה המעשה: המאמין בהקב"ה. שמשימו עד בינו לבין חבירו עאכ"ו: בדברי תורה. היו נאמנין ואין מתהללין על שקר: שבולם עצמו. סוגר את פיו: זיבולא בתרייתא שלמא. שיהיה לו שלום כל ימי חייו אף ביום קבורתו עד השלכת עפר האחרונה שבכסוי קבורתו: זבולא. פלא"ה בלעז: ויקרא לו. גדעון להקב"ה ה' שלום: הימנותא. להזכיר אמונה בבהכ"ס: גירי קא משדיא. החמה הזאת חצים הוא יורה להלחם בכופרין בה שהיורה בקשת נותן פגימת הקשת נגד פניו: בן ציון. גברא אלמא הוה: ר"י אומר. שיקרב את הכשרים שנתרחקו ולא ירחק את הפסולים דאף על פי שקרבום בזרוע השתא כיון נתערבו בכשרים וכיון שנשמעו נשמעו: להשוות את המחלוקת. במשפחות שמתגרות זו בזו כדאמריק בפרק עשרה יוחסין אמר ריב"ל אם ראית שתי משפחות שמתגרות זו בזו שמץ פסול יש באחד מהן ואין מניחים אותה לידבק בחברתה ואליהו יפייס ויטיל ביניהם והכ"א לא

ועל השלום. ונתתי שלום בארץ שמא תאמר הרי מאכל הרי משתה אם אין שלום אין כלום תלמוד לומר ונתתי שלום בארץ מגיד שהשלום שקול כנגד הכל וכה"א עושה שלום ובורא את הכל. (ספרא בחקתי פכ"ו): אמר ריב"ל גדול הוא השלום שהשלום לארץ כשאור לעיסה אלמלא שנתן הקב"ה שלום בארץ היתה החרב והחיה משכלת את הארץ מנין שנאמר ונתתי שלום בארץ ואין ארץ אלא ישראל שנאמר כי תהיו אתם ארץ חפץ (פרק השלום): אתם נצבים היום. אימתי בזמן שתהיו כלכם אגודה אחת שנאמר חיים כלכם היום בנוהג שבעולם אדם נוטל אגודה של קנים שמא יכול לשברם בבת אחת ואלו נוטל אחת אחת אפילו תינוק משברם וכן אתה מוצא שאין ישראל נגאלין עד שיהיו כולן אגודה אחת שנאמר בימים ההמה ובעת ההיא נאם ה' יבואו בני ישראל ובני יהודה יחדו וגו' כשהן אגודין מקבלין פני שכינה (תנחומא נצבים): אספה לי שבעים איש. זש"ה הבונה בשמים מעליותיו ואגדתו על ארץ יסדה למה"ד לפלטין שהיה בנויה על גבי הספינות כל זמן שהספינות מחוברות הפלטין שעל גביהן עומדין פרשו הספינות אין הפלטין קיימין כך הבונה בשמים מעליותיו אימתי ואגודתו על ארץ יסדה וכה"א ויהי בישורון מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל (במ"ר פ' בהעלותך): גדול השלום ששינה הקב"ה במעשה שרה מפני השלום שנאמר ואני זקנתי גדול השלום ששינה המלאך אל מנוח מפני השלום גדול השלום ששם שנכתב בקדושה נמחה על המים בשביל להטיל שלום בין איש לאשתו רבי אלעזר אומר גדול השלום שלא טענו הנביאים בפי כל הבריות אלא שלום ר' שמעון בן חלפתא אומר גדול השלום שאין כלי מחזיק כל הברכות אלא שלום שנאמר ה' יברך את עמו בשלום ר"א הקפר אומר גדול השלום שאין חותם כל הברכות אלא בשלום שנאמר יברכך ה' וישמרך וגו' וישם לך שלום: רבי אלעזר בנו של ר' אלעזר הקפר אומר גדול השלום שאפילו ישראל עובדין עבודת כוכבים ושלום ביניהם כביכול אמר הקב"ה אין השטן נוגע בהם שנאמר חבור עצבים אפרים הנח לו אבל משנחלקו מה נאמר חלק לבם עתה יאשמו הא גדול שלום ושנאוי המחלוקת גדול השלום שאפילו בשעת מלחמה צריכים שלום שנאמר כי תקרב אל עיר להלחם עליה לתפשה וקראת אליה לשלום ואשלח מלאכים ממדבר קדמות אל סיחון מלך חשבון דברי שלום ואמת וישלח יפתח מלאכים מהו אומר ועתה השיבה אתהן בשלום גדול שלום שאפילו מתים צריכים שלום שנאמר ואתה תבוא אל אבותיך בשלום ואומר בשלום תמות ובמשרפות אבותיך וגו' גדול השלום שניתן לעושי תשובה שנאמר בורא ניב שפתים שלום שלום לרחוק ולקרוב גדול השלום שניתן בחלקם של צדיקים שנאמר יבוא שלום ינוחו על משכבותם גדול השלום שלא ניתן בחלקם של רשעים שנאמר אין שלום אמר ה' לרשעים גדול השלום שניתן לאוהבי התורה שנאמר שלום רב לאוהבי תורתך גדול השלום שניתן לענוים שנאמר וענוים יירשו ארץ והתענגו על רוב שלום גדול השלום שניתן ללומדי תורה שנאמר וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך גדול השלום שניתן אל עושי צדקה שנאמר והיה מעשה הצדקה שלום גדול השלום ששמו של הקב"ה קרוי שלום שנאמר ויקרא לו ה' שלום רבי חנינא סגן הכהנים אומר גדול השלום ששקול כנגד כל מעשה בראשית שנאמר יוצר אור ובורא חושך עושה שלום ובורא את הכל גדול השלום שהרי עליונים צריכים לו שנאמר המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו הרי דברים ק"ו ומה במקום שאין איבה ותחרות ושנאה ובעלי דבבו צריכים שלום ק"ו למקום שיש בו כל המדות הללו (ספרי נשא פמ"ב):

חביב הוא השלום שכל מעשים וזכיות שעשה אברהם אבינו לא נתן שכרו אלא שלום שנאמר ואתה תבא אל אבותיך בשלום וכן אתה מוצא ביעקב אבינו שביקש מן המקום שלום שנאמר ושבתי בשלום וכן אתה מוצא באהרן שלא נשתבח לפני המקום אלא בשלום שנאמר בריתי היתה אתו וגו' וכן אתה מוצא בפנחס שנתן שכרו שלום שנאמר הנני נותן לו את בריתי שלום וכן אתה מוצא שלא נמשלה התורה אלא בשלום שנאמר וכל נתיבותיה שלום וכן אתה מוצא שאין הקב"ה מנחם את ירושלים אלא בשלום שנאמר וישב עמו בנוה שלום וכן לא פרע מעמון ומואב אלא שמנע מהם שלום שנאמר לא תדרוש שלומם וטובתם וגו' וכן ישראל מתברכים בכל יום בשלום שנאמר וישם לך שלום (מ' רבה נשא פי"ב):

רשב"ג אומר כל המשים שלום בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאילו משים שלום בישראל על כל אחד ואחד וכל המטיל קנאה ותחרות בתוך ביתו מעלה

תורה אור צ תהלים פה: ק ירמיה ה: ר איוב כו: ש תהלים כט: ת במדבר ו: א שופטים ו: ב דברים ז: ג איוב כה: ד מלאכי ג: ה איוב ט: ו תהלים קלו: ז שם קד:

א] עיין בפרק ג' ריש משנה י"ז, עיין (פסחים קי"ז) ה' דברים צוה כנען את בניו כו' ואל תדברו אמת:

מעלה עליו הכתוב כאילו מטיל קנאה ותחרות בישראל לפי שכל אחד ואחד מלך בתוך ביתו שנאמר להיות כל איש שורר בביתו (אדר"נ פכ"ח): אמר ריב"ל אמר להם הקב"ה לישראל אתם גרמתם להחריב את ביתי ולהגלות את בני היו שואלים בשלומה ואני מוחל לכם מ"ט שאלו שלום ירושלים ואומר ודרשו את שלום העיר. ואומר יהי שלום בחילך. ואומר למען אחי ורעי וגו' ומי שהוא אוהב שלום ורודף שלום ומקדים שלום ומשיב שלום הקב"ה מורישו לחיי העולם הזה והעולם הבא ועניים יירשו ארץ והתענגו על רוב שלום (אדר"נ פרק השלום):

פרק שני

איזוהי דרך ישרה כו'. הרחק מן הביעור ומן הדומה לו. שמא יחשדוך אחרים בדבר עבירה מנא ה"מ דכתיב ושמרתם את משמרתי חקותי אינו אומר אלא משמרתי שתור את המשמרת עד שלא תכנס לחקה (מ' כלה):

והוי זהיר וכו'. והיה עקב תשמעון זה שאמר הכתוב למה אירא בימי רע עון עקבי יסובני. יתברך שמו של הקב"ה שנתן תורה לישראל שיש בה תרי"ג מצות ויש בהן קלות וחמורות ומפני שיש בהן מצות קלות שאין בני אדם משגיחין בהן אלא שמשליכין אותן תחת עקביהן כלומר שהן קלות לפיכך היה דוד מתיירא מיום הדין ואומר רבונו של עולם איני מתיירא מן מצות החמורות שבתורה שהן חמורות ממה אני מתירא מן המצות הקלות שמא עברתי על אחת מהן אם עשיתי אם לא עשיתי מפני שהיתה קלה בעיני אתה אמרת הוי זהיר במצוה קלה כבמצוה חמורה לכך אמר למה אירא בימי רע וגו' (מ' תנחומא פרשה עקב):

זה שאמר הכתוב אורח חיים פן תפלס נעו מעגלותיה לא תדע אמר רבי אבא בר כהנא שלא תהא יושב ושוקל מצותיה של תורה ורואה איזו מצוה שכרה מרובה ועושה אותה למה נעו מעגלותיה לא תדע מטולטלין הן שבילי תורה. תני ר' חייא מלה"ד למלך שהיה לו פרדס והכניס בו פועלים ולא גלה להם המלך שכר נטיעת הכרם שאילו גילה להם שכר נטיעותיו הן רואין איזו נטיעה ששכרה הרבה ונוטעים אותה נמצאת מלאכת הפרדס מקצתה בטלה ומקצתה קיימת כך לא גילה הקב"ה שכר כל מצוה ומצוה שאילו גילה נמצאו המצות מקצתן קיימות ומקצתן בטלות. רבי אחא בשם רבי אבא בר כהנא אמר טלטל הקב"ה שכר עושה מצות בעוה"ז כדי שיהיו ישראל עושין מצות (מ' תנחומא פרשת עקב):

לא

שנאמר [ט]יוצר הרים ובורא רוח והרוח בסערה שנאמר [י]רוח סערה עושה דברו וסערה תלויה בזרועו של הקב"ה שנאמר [כ]ומתחת זרועות עולם וחכמים אומרים על שנים עשר עמודים היא עומדת שנאמר [ל]יצב גבולות עמים למספר בני ישראל ויש אומרים על שבעה עמודים שנאמר [מ]חצבה עמודיה שבעה רבי אלעזר בן שמוע אומר על עמוד אחד עומדת וצדיק שמו שנאמר [נ]וצדיק יסוד עולם: (סנהדרין נס) אמר רבי אלכסנדראי כל העוסק בתורה לשמה משים שלום בפמליא של מעלה ובפמליא של מטה שנאמר [ס]או יחזק במעזי יעשה שלום לי שלום יעשה לי כו': (ברכות סד) אמר ר' אלעזר א"ר חנינא תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם שנאמר [ע]וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך אל תקרי בניך אלא בוניך [פ]שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול. יהי שלום בחילך שלוה בארמנותיך. למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך. למען בית ה' אלהינו אבקשה טוב לך. [צ]ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום:

פרק שני

רבי אומר איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם[א]] כל שהיא תפארת לעושיה. ותפארת לו מן האדם. והוי זהיר במצוה קלה כבחמורה. שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות. והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה. ושכר עבירה כנגד הפסדה. הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה. דע מה למעלה ממך. עין רואה. ואוזן שומעת. וכל מעשיך בספר נכתבים:

גרסי' (נדרים כב) משתבח ליה רבא לרב נחמן ברב סחורה דאדם גדול הא א"ל כשיבא לידך הביאהו לידי הוה ליה נדרא למישרא אתא לקמיה דרב נחמן א"ל נדרת ארעתא דהכי א"ל אין ארעתא דהכי אין כמה זימנין איקפיד רב נחמן א"ל זיל לקילעך נפק רב סחורה ופתח פיתחא אנפשיה רבי אומר איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם כל שהיא תפארת לעושה ותפארת לו מן האדם[ב]] והשתא דאיקפד רב נחמן ארעתא דהכי לא נדרי ושרא לנפשיה: (תוספתא שקלים פ"ג) [א]כי תעשה הישר והטוב בעיני שמים והישר בעיני אדם דברי ר' עקיבא רבי ישמעאל אומר הישר בעיני שמים והטוב בעיני אדם וכן הוא אומר [ב]ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם: (שקלים פ"ג) ר' ישמעאל בר נחמן בשם ר' יונתן בתורה ובנביאים ובכתובים מצינו שאדם צריך לצאת ידי הבריות כדרך שהוא צריך לצאת ידי המקום. בתורה מנין דכתיב [ג]והייתם נקיים מה' ומישראל. בנביאים מנין דכתיב [ד]אל אלהים ה' אל אלהים ה' הוא יודע וישראל הוא ידע, בכתובים מנין שנאמר [ה]ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם, גמליאל זוגא שאל לרבי יוסי בי רבי בון איזהו המחוור שבכלן אמר ליה והייתם נקיים מה' ומישראל[ג]]: (ברכות לה) ויין ושכר לא שתיתי א"ר אלעזר מכאן להודיע אותו בדבר ואין בו שצריך להודיעו: והוי זהיר במצוה קלה כבחמורה[ד]]:

לא נרתק גלא לקרב: יוצר הרים ובורא רוח. ומה ענין זה לזה אלא ללמדך שההרים עומדין על רוח: רוח סערה עושה דברו. דבר הרוח הסערה עשאתו: ומתחת. כל היצירה: זרועות עולם. הסובלים אותו: משוז. תורה: שלום שלום. תרי זימני אחד למעלה ואחד למטה:

פרק שני

רבי אומר. שיבור. שיברור: כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם. שיהא עת לו ויהיו נוחין בני אדם ממנו. וזה יהיה כשילך בכל המדות בדרך האמצעי ולא יטה לאחד משני הקצוות. שאם הוא כילי ביותר יש תפארת לו שאוסף ממון הרבה אבל אין בני אדם מפארין אותו במדה זו. ואם הוא מפזר יותר מן הראוי. בני אדם המקבלים ממנו מפארים אותו אבל אינו תפארת לעושיה ואינו נוח לו שבוא בא לידי עניות בשביל כך. אבל מדת הנדיבות שהיא אמצעית בין הכילות והפיזור. היא תפארת לעושיה ששומר את ממונו ואין מפזר יותר מן הראוי (א) ותפארת לו מן האדם שבני אדם מפארים אותו שנותן כמו שראוי לו ליתן. וכן הדין בכל שאר המדות: שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות. לא נתפרש בתורה שכל המקיים מצות עשה ולא עונש המבטל מעשיתן. דאילו עונשן של מצות ל"ת מפורשין הן. סקילה. שריפה. הרג. וחנק. כרת. ומיתה בידי שמים. ומלקות. השוה הקל לעבירה הקלה. והחמור להמורה: הוי מחשב הפסד מצוה. מה שאתה מפסיד מסחורתך וממונך מפני עסק המצוה כנגד השכר שיעלה לך ממנה בעוה"ז או בעוה"ב שיהא יותר מאותו הפסד: ושכר עבירה. ההנאה שאתה נהנה בעבירה. כנגד הפסד שעתיד לבא לך ממנה: מה למעלה ממך. שאם חלם למעלה וגבור למטה אימת החלם על הגבור כ"ש שהגבור למעלה וממך לא רחוק אבל למעלה ממך ממש כענין שנאמר שויתי ה' לנגדי תמיד: לקילעך. לאושפיזך: ותפארת לו מן האדם. שיהא ישרה בעיניו ובעיני רואיו שגם אחרים מפארים ומשבחים אותו, אבל אם ישרה רק בעיניו גם דרך אויל ישר בעיניו: והא רתח רב נחמן, ואדעתא דהכי לא נדרתי: המחוור שבכולן. איזהו מהפסוקים מבורר ומפורש שבכולן שצריך לנקות עצמו לפני בני אדם: שצריך להודיעו. הנחשד צריך לנקות עצמו מן החשד ולהודיע את חושדו שאין בו אותו דבר מגונה: טלטל. כלומר הסתירן ולא הודיע מתן

(ירושלמי פאה פ"א) רבי אחא בשם רבי אבא בר כהנא כתיב [י]אורח חיים פן תפלס נעו מעגלותיה לא תדע טלטל הקב"ה מתן שכרן של

תורה אור ט עמוס ד: י תהלים קמח: כ דברים לג: ל שם לב: מ משלי ט: נ שם י: ס ישעיה כז: ע שם נד: פ תהלים קיט: צ שם כט: א דברים יג: ב משלי ג: ג במדבר לב: ד תהלים נ: ה משלי ג: ו שם ה:

א) דעות הרבה יש לכל אחד ואחד מבני אדם וזו משונה מזו ורחוקה ממנה ביותר יש אדם שהוא בעל חמה כועס תמיד ויש אדם שדעתו מיושבת עליו ואינו כועס כלל ואם יכעוס כועס מעט בכמה שנים, ויש אדם שהוא גבה לב ביותר ויש שהוא שפל רוח ביותר. ויש שהוא בעל תאוה לא תשבע נפשו מהלוך בתאוה ויש שהוא טהור לב מאד לא יתאוה אפילו לדברים מעטים שהגוף צריך להן. ויש בעל נפש רחבה שלא תשבע נפשו מכל ממון שבעולם כענין שנאמר אוהב כסף לא ישבע כסף ויש מקצר נפשו שדיו אפילו דבר מועט שלא יספיק לו ולא ירדוף להשיג כל צרכו. ויש שהוא מסגף עצמו ברעב וקובץ על ידו ואינו אוכל אפילו פרוטה משלו אלא בצער גדול ויש שהוא מאבד כל ממונו בידו לדעתו ועל דרכים אלו שאר כל הדעות כגון מהולל ואונן וכילי ושוע ואכזרי ורחמן ורך לבב ואמיץ לב וכיוצא בהן. ויש בין כל דעה ודעה הרחוקה ממנה בקצה האחר דעות בינוניות זו רחוקה מזו

א] עי' (נתיב"ד ל"ב) רבי הומר איזהו דרך ישרה שיבור לו האדם ותפארת לו מן האדם כו' ע"ש במפרשים: ב] עי' בפי"נ פי' כל שרות סברות נוחס סימנו: ג] ע"ש אין כתיב נכנס בפרגוד הפית כו' שמא יעביר ויאמרו מהרומת כלפכה שעביר באדם נריך לצאת ידי הבריות כו'. ועי' (יומא ל"ח) בית אבטינס כו' מעולם לא יצאה כלה מבושמת מבתיהן שלא יאמרו ממעשה הקטורת הם מתבשמין לקיים מה שנאמר והייתם נקיים מה' ומישראל. ועי' (ירושלמי ב"ק פ"ט) אבא הושעיא איש טריא כוס קצר וזוה עבד ליה חדא היסטבקין מן חד עמר דלא יהוון בריותא אמרין גודדין לכה. ועי' (ביצה ל"ט) כ"מ שאסרו חכמים מפני מראית העין אפילו בחדרי חדרים אסור:
ד] עי' לעיל פרק ב' משנה ב' הוי רץ למצוה קלה:

מתן שכרן של מצוה לעולם הבא: באמונה. ולא לשם קבלת שכר שאילו גלה להם לא היו מסדרין רק אחר אותן ששכרן מרובה וכיון שאין יודעין מתן שכרן עושין כולן באמונה. לכן אחר שלפי שלא גלה לנו שכר העוה"ב משום מצוה כדי שנעשה המצות באמונה ולא לשום תשלום שכר דכל מה שאדם עושה שלא לשום נטול מקרא באמת ובאמונה כמו חסד שעושים עם המתים: חיים. של עולם הבא: ובמתיקן כתיב והארכת ימים. וסיים הפוק דקאמר וכ"כ ללמדו שלפעמים מצוה קטנה שכרה כגדולה: פריעת חוב. כגון בן לאביו הוא כעין פריעת חוב למה שהיה האב מפרנס ומלביש לבנו בקטנותו: וסיכון. סכנת נפשות כגון גזרות כפירה: והוא דרבה מינה. כמו אדרבה כלומר הדבר בהיפך דבר שאינו פריעת חוב אינו אלא טוב לשמים אבל מצוה של פריעת חוב טוב לשמים ולבריות. והוא דרבה מינה זה הוא הגורם שהיא רבה וגדולה מינה: כשם שמתן שכרן. של כיבוד ושילוח הקן שוין: ויקרנה. לשון ניקור כמו ניפור המנקר: רבי יהודה בן גרים. מגרים אתי: פלס מעגל רגלך. כלומר שקול כל מעשיך זה כנגד זה באיזה מצוה לידך תטוב היאך מהן אתה עושה אם לעשות אותה מצוה אם לישב לעסוק בתורה: אורח חיים. תורה: פן תפלס. שהיא קודמת לכל דבר: שאי אפשר לעשותה: פלס ועשה מצוה פן תתבטל: אפשר לעשותה על ידי אחרים. כלומר ואינה בטלה בעשה זו בזה למוד קודם כי הוא צריך ללמוד שאם לא ילמוד מהיכן ידע המצוה ובזה אמר פן שפלס שמתיקן מתקיימות עד עכשיו: וכל חפציך לא ישוו בה. שתבטל כל חפציך בשביל שתעסוק בתורה: חפצי שמים ישוו בה. כלומר שאם יש לך לעסוק במצוה תבטל ת"ת ועסוק במצוה: ואפילו חפצי שמים. דמבטל מצוה ועוסק בת"ת: ציצית מצוה קלה. עשה בעלמא: נפה של רומי. נשבעה בחיי המלך שהוא שרה של רומי ליזנות אחרינא עכו"ם: בפסוק אחרון של פרשת ציצית כתיב שני פעמים אני ה' אלהיכם אחד בראשו ואחד בסופו: שליש למלכות. בינייהו להתגייר

של עושי מצות כדי שיהו עושין אותן באמונה רבי אחא בשם ר' יצחק כתיב [ז]מכל משמר נצור לבך כי ממנו תוצאות חיים מכל מה שאמרו לך בתורה השמר שאין אתה יודע מאיזה מהן יוצא לך חיים. אמר רבי בא בר כהנא השוה הכתוב מצוה קלה שבקלות למצוה חמורה שבחמורות מצוה קלה שבקלות זה שילוח הקן ומצוה חמורה שבחמורות זה כבוד אב ואם ובשתיהן כתיב הארכת ימים אמר ר' אבין ומה אם דבר שהוא פריעת חוב כתיב בו למען ייטב לך ולמען יאריכון ימיך דבר שיש בו חסרון כיס וסיכון נפשות לא כ"ש. אמר ריש לקיש והוא דרבה נמי גדול הוא דבר שהוא בפריעת חוב מדבר שאינו בפריעת חוב. תני ר' שמעון בן יוחאי כשם שמתן שכרן שוה כך פורענותן שוה מאי טעמא [ח]עין תלעג לאב ותבוז ליקהת אם עין שהלעיגה על כיבוד ואם וביזתה על [ט]לא תקח האם על הבנים יקרוה עורבי נחל יבא עורב שהוא אכזרי ויקרנה ואל יהנה ממנה ויאכלוה בני נשר יבא נשר שהוא רחמן ויאכלנה ויהנה ממנה: (מועד קטן ט) ר' יונתן בן עסמיי ור' יהודה בן גרים רמו קראי אהדדי כתיב [י]פלס מעגל רגלך וכל דרכיך יכונו וכתיב [כ]אורח חיים פן תפלס נעו מעגלותיה לא תדע לא קשיא כאן במצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים כאן במצוה שאפשר לעשותה על ידי אחרים. הדור יתבי וקא מיבעיא להו כתיב [ל]יקרה היא מפנינים וכל חפציך לא ישוו בה הא חפצי שמים ישוו בה וכתיב [מ]וכל חפצים לא ישוו בה ואפילו חפצי שמים לא קשיא כאן במצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים כאן במצוה שאפשר לעשותה ע"י אחרים: שאין אתה יודע כו'[א]: (מנחות מד) תניא אמר ר' נתן אין לך כל מצוה קלה שבתורה שאין מתן שכרה בעולם הזה ובעוה"ב אבל איני יודע כמה צא ולמד ממצות ציצית, מעשה באדם אחד שהיה זהיר במצות ציצית שמע שיש זונה אחת בכרכי הים שנוטלת ארבע מאות זהובים בשכרה שיגר לה ארבע מאות זהובים וקבעה לו זמן כשהגיע זמנו הלך וישב על פתח ביתה נכנסה שפחתה ואמרה לה אותו אדם ששגר ליך ארבע מאות זהובים בא ויושב על הפתח אמרה לה יכנס נכנס הציעה לו שבע מטות שש של כסף ועליונה של זהב ובין כל אחד ואחד סולם של כסף ועליונה של זהב ועלתה וישבה על גבי העליונה ערומה ואף הוא עלה לישב ערום כנגדה באו ד' ציציותיו וטפחו לו על פניו נשמט וישב על גבי קרקע אמרה לו גפה של רומי שאין אני מניחך עד שתאמר לי מה מום ראית בי אמר לה העבודה שלא ראיתי אשה יפה כמותיך אלא מצוה אחת צוה אלהינו וציצית שמה וכתיב בה אני ה' אלהיכם ב' פעמים אני הוא שעתיד ליפרע ואני הוא שעתיד ליתן שכר ועכשיו נדמו עלי כארבעה עדים. אמרה לו העבודה איני מניחך עד שתאמר לי מה שמך ומה שם עירך ומה שם רבך ומה שם בית מדרשך שאתה לומד בו תורה כתב ונתן בידה עמדה וחלקה כל נכסיה שליש למלכות ושליש לעניים

לא יאמר האדם בלבו לעצמו אני אהיה ירא שמים ואוהב את הקב"ה על מנת שאעבור על אחת מכל המצות האמורות בתורה כי זה סימן רע וחלק רע ונזירות קשות באות עליו אלא כך יאמר אדם בלבו אני אהיה ירא שמים ואוהב את הקב"ה על מנת שלא אעבור אפי' על אחת מכל המצות האמורות בתורה וזהו סימן טוב וחלק טוב לו ואין חטא בא על ידו תדע לך שכן הוא שהרי כשהיו ישראל במדבר מה נאמר בהם ויהיו בני ישראל במדבר וימצאו איש מקושש עצים ביום השבת אמר הקב"ה למשה מפני מה חלל זה את השבת אמר משה לפניו. רבש"ע איני יודע אמר לו הקב"ה למשה אני אומר לך כי בכל ששת ימי חול יש לו לישראל תפילין בראשו ובזרועו ורואה אותם וחוזר מחטאיו אבל עכשיו ביום השבת שאין לו תפילין בראשו ובזרועו לכן חילל זה את השבת באותה שעה א"ל הקב"ה למשה משה לא וברר להם מצוה אחת שיהיו נוהגים בו גם בשבתות ובימים טובים ואיזה זה מצות ציצית שנאמר דבר אל בני ישראל וגו' ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם לדורותם וגו' וראיתם וזכרתם את כל מצות ה' וגו' ואין לדורותם אלא לדור תם ואין תם אלא יעקב שנאמר ויעקב איש תם תם מגזל תם מגלוי עריות תם משפיכות דמים לפיכך הביאוהו ונתנוהו אצל של מלכות שמים שהיא התורה שמתחילין שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד ומסיימין ועשו להם ציצית וגו' הא למדת שקלה שבמצות הרי היא כחמורה וחמורה הרי היא כקלה (תנד"א רבה פכ"ו):

שאין אתה יודע כו' מכל משמר נצור לבך כי ממנו תוצאות חיים אמר רבי יצחק כל מה שאמרו לך בתורה שמור שאין אתה יודע באי זו מצוה אתה נוטל חיים יש מצוה שמתן שכרה בצדה ויש מצוה שמתן שכרה לעתיד לבא ויש לשעבר (פסיקתא פ"ד דעשה"ד):

ד"א מכל משמר נצור לבך אמר רבי אחא רמ"ח מצות עשה בתורה כנגד רמ"ח אברים שבאדם שכל אבר ואבר צווח על האדם עשה בי מצוה שתחיה בזכותה ותאריך ימים ושס"ה מצות לא תעשה כמנין ימות החמה שכל יום משעה שהחמה זורחת עד שהיא שוקעת צווחת ואומרת לאדם גוזרני עליך שלא תעבור בי עבירה ואל תכריע אותי ואת כל העולם לכף חובה הרי תרי"ג מצות וכל מצוה יש לה מתן שכר כבוד אב ואם ושלוח הקן אריכות ימים ויש שמתן שכרה בנים כגון שרה שארחה את האורחים ושונמית על שקבלה את אלישע ולמה לא גלה שכר כל המצות כו' ע' לעיל פ"א מ"ג (תנחומא תצא):

כי לא דבר ריק הוא מכם כי הוא חייכם. אפילו דבר מצוה שאתה רואה אותה ריקה וקלה בה חיים ואריכות ימים (במדבר רבה פ"כ):

כי אם שמור תשמרון את כל המצוה הזאת. שמא תאמר הרי אני קורא פרשה קשה ומניח את הקלה ת"ל כי לא דבר רק הוא מכם. דבר שאתם אומרים ריק הוא לא ריק הוא אלא מכם כי הוא חייכם ואורך ימיכם. שלא תאמר למדתי הלכות די לי ת"ל כי אם שמור תשמרון את

תורה אור: ז משלי ד: ח שם ל: ט דברים כב: י משלי ד: כ שם ה: ל שם ג: מ שם ה:

א] עי' לקמן מש"ו בפסיקתא וספר הכנה:

וכל הדעות יש מהן דעות שהן לאדם מתחלת ברייתו לפי טבע גופו ויש מהן דעות שטבעו של אדם זה מוכן ועתיד לקבל אותה במהרה יותר משאר הדעות ויש מהן שאינן לאדם מתחלת ברייתו אלא למד אותם מאחרים או שנפנה להן מעצמו לפי מחשבה שעלתה בלבו או ששמע שזו הדעה טובה לו ובה ראוי לילך והנהיג עצמו בה עד שנקבעה בלבו. שתי קצוות הרחוקות זו מזו בכל דעה ודעה אינם דרך טובה ואין ראוי לו לאדם ללכת בהן ולא ללמדן לעצמו ואם מצא טבעו נוטה לאחת מהן או מוכן לנטות לאחת מהן או שכבר למד אחת מהן ונהג בה יחזיר עצמו לטוטב וילך בדרך הטובים והיא הדרך הישרה. הדרך הישרה היא מדה בינונית שבכל דעה ודעה מכל הדעות שיש לו לאדם והיא הדעה שהיא רחוקה משני הקצוות ריחוק שוה שאינה קרובה לא לזו ולא לזו. לפיכך צוו חכמים הראשונים שיהא אדם שם דעותיו תמיד ומשער אותם ומכוין אותם בדרך האמצעית כדי שיהא שלם בגופו כיצד לא יהא בעל חמה נוח לכעוס ולא כמת שאינו מרגיש אלא בינוני לא יכעוס אלא על דבר גדול שראוי לכעוס עליו כדי שלא יעשה כיוצא בו פעם אחרת. וכן לא יתאוה אלא לדברים שהגוף צריך להן ואי אפשר בזולתן כענין שנאמר צדיק אוכל לשובע נפשו. וכן לא יהיה עמל בעסקו אלא להשיג דבר שצריך לו לחיי שעה כענין שנאמר טוב מעט לצדיק ולא יקפוץ ידו ביותר ולא יפזר כל ממונו אלא נותן צדקה כפי מסת ידו ומלוה כראוי למי שצריך. ולא יהא מהולל ושוחק ולא עצב ואונן אלא שמח כל ימיו בנחת בסבר פנים יפות וכן שאר דעותיו ודרך זו היא דרך החכמים. כל אדם שדעותיו דעות בינוניות ממוצעות נקרא חכם. ומי שהוא מדקדק על עצמו ביותר ויתרחק מדעה בינונית מעט לצד זה או לצד זה נקרא חסיד. כיצד מי שיתרחק מגובה הלב עד הקצה האחרון ויהיה שפל רוח ביותר נקרא חסיד וזו היא מדת חסידות ואם נתרחק עד האמצע בלבד ויהיה עניו נקרא חכם וזו היא מדת חכמה ועל דרך זו שאר כל הדעות. וחסידים הראשונים היו מטין דעות שלהן מדרך האמצעית כנגד שתי הקצוות יש דעה שמטין אותה כנגד הקצה האחרון ויש דעת

לעניים ושליש נטלה בידה תוץ מאותן מצעות ובאתה לבית מדרשו של רבי חייא אמרה לו רבי צוה עלי ויעשוני עברית אמר לה בתי שמא עיניך נתת באחד מן התלמידים הוציאה הכתב מידה ונתנה לו אמר לה לך זכי במקחך אותן מצעות שהציעה לו באיסור הציעה לו בהיתר זה מתן שכרו בעולם הזה ולעוה"ב איני יודע כמה: (סוכה לז) תנן התם שתי הלחם ושני כבשי עצרת כיצד הוא עושה סנית שתי הלחם על גבי שני הכבשין ומניח ידו תחתיהן ומניף ומוליך ומביא מעלה ומוריד שנאמר אשר הונף ואשר הורם אמר רבי חמא בר עוקבא א"ר יוסי בר חנינא מוליך ומביא כדי לעצור רוחות רעות מעלה ומוריד כדי לעצור טללים רעים. א"ר יוסי בר אבין ואיתימא ר' יוסי בר זבידא זאת אומרת שירי מצוה מעכבין את הפורענות שהרי תנופה שירי מצוה היא ועוצרת רוחות וטללים רעים :
והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה: (ב"ב עח) א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן מאי דכתיב ⁿעל כן יאמרו המושלים בואו חשבון וגו'. המושלים אלו המושלים ביצרם. בואו חשבון בואו ונחשוב חשבונו של עולם הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה. תבנה ותכונן אם אתה עושה כן תבנה בעוה"ז ותכונן לעוה"ב. עיר סיחון אם משים אדם עצמו כעיר זה שמהלך אחר שיחה נאה מה כתיב אחריו כי אש יצאה מחשבון גו' תצא אש מן המחשבים ותאכל את שאינם מחשבים. להבה מקרית סיחון מקרית צדיקים שנקראו שיחין. אכלה ער מואב זה המהלך אחר יצרו כעיר זה שמהלך אחר שיחה נאה. בעלי במות ארנון אלו גסי הרוח דאמר מר כל אדם שיש בו גסות הרוח נופל בגיהנם. ונירם אמר רשע אין רם. אבד חשבון אבד חשבונו של עולם. עד דיבון אמר הקב"ה המתן עד שיבא דין. ונשים עד נפח עד שתבא אש שאינה צריכה נפוח. עד מידבא עד שתדאיב נשמתן ואמרי לה. עד דעביד מאי דבעי: (עירובין יג) תנו רבנן שתי שנים ומחצה נחלקו ב"ש וב"ה הללו אומרים נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא והללו אומרים נוח לו לאדם שנברא יותר משלא נברא נמנו וגמרו נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא ועכשיו שנברא יפשפש במעשיו ואמרי לה ימשמש במעשיו: (מ"ק ה) אריב"ל כל השם אורחותיו (בעוה"ז) זוכה ורואה בישועתו של הקב"ה שנאמר ^סושם דרך אראנו בישע אלהים אל תקרי ושם אלא ושם. רבי ינאי הוה ליה ההוא תלמידא דכולי שתא הוה מקשי ליה ובשבתא דריגלא לא מקשי ליה קרי עליה ושם דרך אראנו, בישע אלהים :
דע מה למעלה ממך (קדושין ל) אמר ר' יהושע בן לוי אסור לו לאדם שיהלך ד' אמות בקומה זקופה שנאמר ^עמלא כל הארץ כבודו רב הונא בריה דרב יהושע לא מסגי ד' אמות בגילוי הראש אמר שכינה למעלה מראשי: (נדרים כ) תניא ^פובעבור תהיה יראתו על פניכם זה בושה לבלתי תחטאו מלמד שהבושה מביאה לידי יראת חטא (לע"ל פ"א מ"ג) : (סנהדרין כא) תניא ^צוכתב לו את משנה וגו' כותב לשמו שתי תורות אחת שהיתה יוצאת ונכנסת עמו ואחת שמונחת לו בבית גנזיו אותה שיוצאה ונכנסת עמו עושה אותה כמין קמיע ותולה בזרועו שנאמר ^קשויתי ה' לנגדי תמיד כי מימיני בל אמוט: (סנה קמט) ת"ר כתב המהלך
תחת

את כל המצוה הזאת כל המצוה למוד מדרש הלכות ואגדות. וכה"א למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם זה מדרש. כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם אלו הלכות ואגדות (ספרי עקב פמ"ח) :
והוי מחשב כו'. חשבתי דרכי ואשיבה רגלי אל עדותיך. רב הונא בש"ר אחא אמר חשבתי מתן שכרן של מצות והפסדן של עבירות ואשיבה רגלי אל עדותיך (ויק"ר פרשה ל"ד) :
שומר מצוה לא ידע דבר רע ועת משפט ידע לב חכם שישנו חכם לב רואה את הנולד ומחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה. והוא משים אל לבו אם רוצה לעבור על המצות ויש לו עת לעשות חפצו ואין מי שימחה בידו למחר יבא עת שיעשה הקב"ה בו משפט על שעבר על תורתו. וכן הוא אומר החכם עיניו בראשו והכסיל וגו'. ואומר לב חכם לימינו וגו'. ועת משפט ידע לב חכם. מי שלבו חכם יודע הוא שאם יעבור על המצות יבא העת שיעשה הקב"ה משפט בו והוא פורש מן העבירה. הה"ד אחריו כי לכל חפץ יש עת ומשפט וגו'. בכל דבר שיעשה האדם חפצו ויבטל חפץ המקום ידוע יהיה לו שעתיד ליתן הדין. ואע"פ שאין נפרעין ממנו מיד אל יחשוב שהקב"ה יוותר לו על עונו אלא מאריך רוחיה וגבי דיליה. ואימתי פורע ממנו לכשימלא הסין. וכן הוא אומר במלאת ספקו יצר לו וגו'. לכך נאמר רעת האדם רבה עליו (במד"ר פרשה י"ד) :
אם חפץ אתה להתרחק מן החטא צא וחשוב ועיין בסופו דכתיב החכם עיניו בראשו ועיני כסיל בקצה הארץ מסתכל למה שיש לפניו ומשכח סופו (ברייתא דמסכת כלה) :
דע מה למעלה ממך. כי האלהים בשמים ומי אינו יודע שהקב"ה בשמים ובני אדם על הארץ אלא אמר שלמה כל זמן שאפילו חלש שבחלשים למעלה הוא נוצח את הגבורים כשהוא מלמטה ולמעלה גבור שבגבורים עאכ"ו וכה"א הלה' תגמלו זאת. משל לאחד שהיה עומד ומוכח כנגד בליוסטוס בשוק אמרו לו השומעים שוטה שבעולם כנגד בליוסטוס אתה עומד ומוכח מה אם רצה להכותך ולקרוע את כסותך ולהכניסך בבית האסורים אתה יכול לו אם היה קטרון שגדול הימנו עאכ"ו אם היה אפרכוס שגדול משניהם עאכ"ו (ספרי האזינו פי' ש"ט) :
עין

להתגייר: מאותן מצעות. לא מכרה והביאתן עמה והוא היה מתן שכרו בעוה"ז: הוציאה כתב מידה. וספרה לו כל המאורע שלשם שמים היא מתגיירת לפי ששמעה נס גדול של חומר מצוה שספתו לו ד' ציציות על פניו: זאת אומרת. הא דר' יוסי דקאמר מצוה תנופה שעוצרת רוחות רעות וטללים רעים:
שירי מצוה. מצוה שהיא שירים שאינה עיקר לעכב כפרה אעפ"כ התנופה היא לעכב את הפורענות: שהרי תנופה שירי מצוה היא. ואינה מעכבת כדתניא בת"כ וכו': המושלים ביצרם. צדיקים כדכתיב ומושל ברוחו מלוכד עיר וכתיב צדיק מושל יראת אלהים: הפסד מצוה. שמתבטל מריוח בשביל שעוסק במצוה או נותן צדקה ומחסר ממונו: כנגד שכרה. המרובה לעתיד לבא: אם אתה עושה כן. לחשב הפסד כנגד שכר וכו': כעיר זה כו'. שמתפתה ביצרו ובדברי המינים ואינו מושל ביצרו: תצא אש מן המחשבין. צדיקים ותאכל שאין מחשבין כדאמרינן בפרקין לעיל כאו"א נכוה מחופתו של חבירו הופתו של קטן נכוית מחופתו של חבירו בגדול הימנו: מקרית סיחון. הילגות כדכתיב צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה. וכל שיש בשדה פרס יהיה באלין מתרגמינן כל אילני חקלא: ער מואב. כעיר שמהלך אחר תאוותו ואכלה נמי האש גסי הרוח המגביהין דעתן כבמות ארנון הללו: בעלי במות. כמו בעלי נסים: אבד הבטע של שלם. כלומר ליה דין ולית דיין: עד נופה. כלומר אם שמטפת מעצמו כדכתיב ההלכו אש לא נפח: שתדאיב נשמתן. כמו דאבון נפש: עד דעבד. קודשא בריך הוא מה דבעי למעבד לרשעים לעוה"ב דאילו בעוה"ז דרכם צלחה כדי לטרדן לעוה"ב עד דרים ליה עד דעבד מידא דרים ליה מאי דבעי בלשון קלר: יפשפש במעשיו. שעשה כבר ויבדוק עבירות שבידו ויתודה וישוב: ימשמש במעשיו. בשעה שעשה כגון אם בא מצוה לידו יחשוב הפסד מצוה כנגד שכרה לא יניח מלעשותה בשביל ההפסד שהרי שכרה לעתיד לבא ואם בא עבירה לידו יחשוב שכרה שמשתכר בה עכשיו כנגד הפסדה העתיד לבא ליפרע ממנו: השם אורחותיו. מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה: אל תקרי ושם: בשמאל אלא ושם בימין: בשבתא דריגלא לא הוה מקשי ליה. משום דהתו כולי עלמא לפירקא ואי מקשי ולא הוה מצי לפרוקיה הוה מכסיף: קרי עליה ושם דרך. שמחשב בשעת היזהו מהן להקשות והיזה מהן שלא להקשות: מלא כל הארץ. משמע משתכב ויורד למטה והזוקף קומתו נראה

שמטין אותה כנגד הקצה הראשון וזהו לפנים משורת הדין. ומצווין אנו ללכת בדרכים האלו הבינונים והם הדרכים הטובים והישרים שנאמר והלכת בדרכיו. כך למדו בפי' מצוה זו מה הוא נקרא חנון אף אתה היה חנון מה הוא נקרא רחום אף אתה היה רחום מה הוא נקרא קדוש אף אתה היה קדוש ועל דרך זו קראו הנביאים לאל בכל אותן הכנויין ארך אפים ורב חסד צדיק וישר תמים גבור וחזק וכיוצא בהן להודיע שאלו דרכים טובים וישרים הם. וחייב אדם להנהיג עצמו בהן ולהדמות אליו כפי כחו. וכיצד ירגיל אדם עצמו בדעות אלו עד שיקבעו בו יעשה וישנה וישלש במעשים שעושה על פי הדעות האמצעיות ויחזור בהם תמיד עד שיהיו מעשיהם קלים עליו ולא יהיה בהם טורח עליו ויקבעו הדעות בנפשו ולפי שהשמות האלו נקרא בהן היוצר והן הדרך הבינונית שאנו חייבים ללכת בה נקראה דרך זו דרך ה' והיא שלמדה אברהם אבינו לבניו שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו' וההולך בדרך זה מביא טובה וברכה לעצמו שנאמר למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו (הלכות דעות פ"א) :
א אין ישיבת האדם ותנועתו ועסקיו והוא לבדו בביתו כישיבתו ותנועתו ועסקיו והוא לפני מלך גדול ולא דבורו והרחבת פיו כרצונו והוא עם אנשי ביתו וקרוביו כדבורו במושב המלך ומפני זה כי שיבחר בשלמות האנושי ושיהיה איש האלהים באמת יעור משנתו וידע שהמלך הגדול המוסף עליו הדבק עמו תמיד הוא גדול מכל מלך בו"ד כו' ומשקיף ורואה אם יסתר איש במסתרים וגו'. ודע כי כאשר ידעו זה השלמים הגיע עליהם מן היראה והכניעה ופחד השם ויראתו ובשתם ממנו תמיד ברוכים אמתיים לא דמיונם מה ששטו צפונותיהם עם נשותיהם ובבית המרחץ כנגליהם עם שאר בני אדם. כמו שתמצא מנהג חכמינו המפורסמים עם נשותיהם מגלה טפח ומכסה טפח. ואמרו ג"כ איזהו צנוע זה הנפנה בלילה כדרך שנפנה ביום. וכבר ידעת הזהירם מלכת בקומה זקופה. משום מלא כל הארץ כבודו ליישב בלב ב"א באלו המעשים כולם הענין אשר זכרתי לך. והוא שאנחנו תמיד בין ידי השם יתברך ולפני שכינתו נלך ונשוב וגדולי חכמינו ז"ל היה נמנעים מלגלות ראשם להיות השכינה מקופפת על האדם ומסובבת אותו. וכן היו

נראה כדוחק: אל תפנו אל מדעתכם. בזמן שאתם מסתכלים בהם אתם מפנין אל מדעתכם (ר"ן בשם הערוך) :: רתוי לו. יפה לו וטוב היה לו אם לא בא לעולם ואומר אני שהוא לשון רחמים כלומר מרוחם היה אם לא בא לעולם : והארץ הדום רגלי. והעובר עבירה בסתר אומר אין המקום כאן לפיכך הוא בסתר לומר אין יודע נמצא כדוחק רגליו ומקלן לומר אין כאן : ע"כ. בתמיה כלומר ולא יותר ממורא ב"ו : ולואי. שיהא כמו מורא ב"ו שא"כ תחדלו מעבירות הרבה : כשהוא עובר עבירה. בסתר מתכסה מן הבריות ויודע הוא שהכל גלוי וידוע לפני הקב"ה ואינו מניחו בכך : התמירה תורה. לעלם כפל ד' וה' : השוה כבוד עבד. לא ירא מבני אדם כדרך שלא ירא מהקב"ה אבל גנב לא השוה עבד לקונו אלא כיבד העבד יותר מקונו שהוא ירא מבני אדם ומעין של מעלה לא נזהר : לסתיר עצה. כמו להסתיר יועץ במסתרים לגנוב להרע : כי הנה יוצר הרים ובורא רוח. מגיד לאדם מה שיחו אפילו דברים שאין בהם חטא כגון שיחה יתירה שבין אדם לאשתו דברי שחוק שלפני חכמים : הבל היוצא מפיו. אפילו מה שעלה בדעתו לדבר וחזר בו מגיד לאדם ודרים ליה מדכתיב מה שיחו דהיינו מה שיהיה שיחו : יוצר הרים ובורא רוח ומגיד לאדם. אפילו רוח מגיד לאדם לעתיד שהכל כתוב על פנקסו : אלין ציפאריי. הנך שמסבבי ההרים : ציפאריי. כמו צפירה דמסכת כלים פי"ז : תהו חשך ואפלה. נבראו שמהן עם ההרים : אל תאמינו ברע. האומר לך חטא : ואל תבטחו באלוף. לומר

תחת הצורות ותחת הדיוקנאות אסור לקרותה בשבת ודיוקנא עצמה אף בחול אסור להסתכל בה משום שנאמר [ר]אל תפנו אל האלילים. מאי תלמודא. א"ר חנין אל תפנו אל מדעתכם: עין רואה[א] (חגיגה יא) כל שלא חס על כבוד קונו (ראוי) [רתוי] לו שלא בא לעולם. מה היא כו' רב יוסף אמר זה העובר עבירה בסתר כדרב יצחק דאמר רב יצחק כל העובר עבירה בסתר כאילו דוחק רגלי השכינה שנאמר [ש]כה אמר ה' השמים כסאי וגו' איני והא אמר ר' אלעאי הזקן אם רואה כו': (ברכות כח) תנו רבנן כשחלה רבן יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לבקרו אמרו לו רבינו ברכנו אמר להם יה"ר שיהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם אמרו לו רבינו ע"כ ותו לא אמר להם ולואי תדעו כשאדם עובר עבירה אומר שלא יראני אדם: (ב"ק עט) שאלו תלמידיו את רבן יוחנן בן זכאי מפני מה החמירה תורה בגנב יותר מבגזלן. אמר להם זה השוה כבוד עבד לכבוד קונו וזה לא השוה כבוד עבד לכבוד קונו כביכול עשה עין של מטה כאילו אינו רואה ואוזן של מטה כאילו אינה שומעת שנאמר [ח]הוי המעמיקים מה' לסתיר עצה והיה במחשך מעשיהם וגו' וכתיב ויאמרו לא יראה יה ולא יבין אלהי יעקב וכתיב [א]כי אמרו עזב ה' את הארץ ואין ה' רואה א"ר מאיר משלו משל משום רבן גמליאל למה הדבר דומה לשני בני אדם שהיו בעיר ועשו משתה אחד זימן את בני העיר ולא זימן את בני המלך ואחד לא זימן את בני העיר ולא זימן את בני המלך אי זה מהם ענשו מרובה הוי אומר זה שזימן את בני העיר ולא זימן את בני המלך: ואוזן שומעת (ברכות סא) אמר רב הונא אמר רב משום רבי מאיר לעולם יהיו דבריו של אדם מועטים לפני הקב"ה שנאמר [ב]אל תבהל על פיך ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים כי האלהים בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו דבריך מעטים: וכל מעשיך בספר נכתבים: (ירושלמי חגיגה פ"ב) זה אחר משטה סקריות שהיה רבי קורא אותן ובוכה כו'. והדין [ג]כי הנה יוצר הרים ובורא רוח וגו' אפילו דברים שאין בהן חטא נכתבין לאדם על פנקסו ומי מגיד לאדם הבל היוצא מפיו רבי חגי בשם ר' יעבץ יוצר הרים ובורא רוח ר' חגיי בשם ר' יעבץ אילין ציפאריי תוהו חשך ואפילה: (חגיגה טז) דרש רב יהודה בר נחמני מתורגמניה דריש לקיש מ"ד [ד]אל תאמינו ברע ואל תבטחו באלוף אם יאמר לך יצר הרע חטא והקב"ה מוחל לך אל תאמן בו שנאמר אל תאמינו ברע ואין רע אלא יצה"ר שנאמר [ה]כי יצר לב האדם רע מנעוריו ואל תבטחו באלוף אין אלוף אלא הקב"ה שנאמר [ו]אלוף נעורי אתה שמא יאמר אדם מי מעיד בי אבני ביתו של אדם וקורות ביתו של אדם מעידין בו

עין רואה. כי נכח עיני ה' דרכי איש וכל מעגלותיו מפלס. אל תאמר אם אני עושה עבירה אין הקב"ה רואה אותה למה כי האלהים בשמים ואתה על הארץ אעפ"י כן נכח עיני ה' וגו'. מכאן אמרו דע מה למעלה ממך (מ"ת פ"ה) :

וירא ה' לפי שהרשעים אומרים אין הקב"ה רואה כשאנו חוטאין. כי רחוק הוא ושבעה רקיעים בינו ובינינו. שנאמר עבים סתר לו ולא יראה וכן דוד אמר עליהם ויאמרו לא יראה יה ולא יבין אלהי יעקב. והקב"ה אומר להם רשעים שבעולם הנוטע אוזן הלא ישמע אם יוצר וגו' הלא הוא מביט לכל דבר שנאמר הן כל אלה ראתה עיני שמעה אזני ותבן לה. ומנין שהקב"ה נוטה אוזן ויוצר עין שנאמר הנוטע אוזן הלא ישמע אם יוצר עין הלא יביט ואע"פ שהדת אומרת כן עלי כי הוא ידע מתי שוא וירא און ולא יתבונן אף הדבר הזה עשיתי בשבילכם שנאמר וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ (אג"ב פ"א) :

וירד הדרה והמוגה אלו שעוברין עבירה בחדרי חדרים במקום הטמון ואומר מי רואני ומי יודעני שנאמר והיה במחשך מעשיהם ויאמרו מי רואנו ומי יודענו ואומר ויאמרו לא יראה יה ולא יבין אלהי יעקב. ואומר הראית בן אדם אשר זקני בית ישראל עושים בחשך וגומר כי אומרים אין ה' רואה אותנו עזב ה' את הארץ. ברוך המקום ברוך הוא. שאין לפניו משוא פנים כשם שהם עוברים עבירות בחדרי חדרים ובמסתרים ובמקום חשך וטמון כך הקב"ה יחפש עונותיהם מתוך אורות ונרות שנאמר בעת ההיא אחפש את ירושלים בנרות ופקדתי על כל האנשים הקופאים על שמריהם האומרים בלבבם לא ייטיב ה' ולא ירע לכך נאמר הדרה (תנד"א רבה פי"ח) :

אמר רבי ינאי מלך ב"ו כשהוא נכנס לטרקלין אינו יודע מה בקיטון והקב"ה אינו כן אלא ה' בהיכל קדשו ה' בשמים כסאו וגו' צופה ומביט לכל באי עולם ואין עין שולטת בו (מ' תהלים פי"א) :

אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאם ה' הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם ה' כך דרך של עוברי עבירות משמרים שעת אפל שעת נשף שלא יראה אותן בריה וכך נאמר ועין נואף שמרה נשף. וכן הגנבים משמרים שעת החשך שנאמר חתר בחשך בתים וכן הוא אומר הוי המעמיקים מה' לסתיר עצה והיה במחשך מעשיהם וגו'. קשה הנואף והגנב המסלקין את השכינה כביכול שהקב"ה מלא את העליונים ואת התחתונים שנאמר הלא את השמים ואת הארץ אני מלא ובמקום שהן באין לנאוף ולגנוב כבודו של הקב"ה שם שנאמר מלא כל הארץ כבודו. והנואף אומר סלק את עצמך ותן לי מקום לשעה הדבר קשה עד מאד כביכול הוא ארך אפים ונותן לו מקום לשעה שנאמר הוא ידע מתי שוא וירא און ואומר וסתר פנים ישים הוי ועין נואף שמרה נשף לאמר לא תשורני עין. זה שאמר הכתוב אם יסתר איש במסתרים הרי כבר נאמר בכל מקום עיני ה' משוטטות בכל הארץ צופות רעים וטובים וכן עיני ה' המה משוטטים. ומה ת"ל ואני לא אראנו לא אראנו ואפרסם מעשיו לבריות הלא את השמים ואת הארץ אני מלא אני ממלא את העליונים ותחתונים שנאמר השמים כסאי והארץ הדום רגלי ד"א אם יסתר איש במסתרים משל לארכיטקטון שהיה קאטריקוס על מדינה התחילו בני המדינה מטמינין כספם ונכנס לתוך אותם המטמונים שהיו בה אמר להם הארכיטקטון אני בניתי המדינה ואני עשיתי את המטמונים שמא ממני אתם מטמינים כך אמר הקב"ה למנאפים ממנו אתם מסתירים עצמכם אם יסתר איש במסתרים אני בראתי אתכם ועשיתי אתכם מחילים מחילים שנאמר ותשכח אל מחוללך מהו מחוללך לאל שעשה אותך מחילים מחילים אין אתם יכולין להטמין עצמכם. למה. אני ה' חוקר לב ובוחן כליות לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו. ואני הוא שמקריב אותם למשפט שנאמר וקרבתי אליכם למשפט. והייתי עד ממהר במכשפים ובמנאפים ובנשבעים בשמי לשקר ובעושקי שכר שכיר אלמנה ויתום ומטי גר ולא יראוני אמר ה' צבאות לכך אל תהיו טועים אחר יצר הרע (מדרש תנחומא פרשת נשא) :

ואוזן שומעת וכל מעשיך. פתח רבי תנחומא ברבי אבא נר אלהים נשמת אדם חופש כל חדרי בטן א"ר אחא כשם שמלכי בשר ודם יש להם קריוסים והם מודיעים למלך כל דבר ודבר כך יש לפני הקב"ה קריוסים ומגידים כל דבר ודבר שאדם עושה במטמוניות בחושך ובגלוי ואלו הן הקריוסין של הקב"ה זו הנפש שמגדת למלאך ומלאך לכרוב והכרוב להקב"ה מנין שכן שלמה הוא אומר כי עוף השמים יוליך את הקול ובעל כנפים יגיד דבר ודפטראות כתובות לפני הקב"ה כל מה שבני אדם עושין ולעתיד לבא המקום מוכיח לכל אחד מעשיו והם תמהים למה"ד לאחד שהיה נשוי בתו של מלך והוא משכים ושואל שלו מושל מלך בכל יום והמלך אומר לו כך וכך עשית בביתך כך וכך כעסת כך וכך הכית את עבדיך כך

תורה אור ר ויקרא יט : ש ישעיה כו : ח שם כט : א יחזקאל ח : ב קהלת ה : ג עמוס ד : ד מיכה ז : ה בראשית ח : ו ירמיה ג :

מעטים דבריהם לזאת הכוונה וכבר בארנו מה שראוי לבארו במיעוט הדברים באבות. כי האלהים בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו דבריך מעטים. וזה הענין אשר העירותיך עליה הוא הכוונה ממעשי התורה כולם. כי בפרטים ההם המעשיים כולם ובעשותם תמיד תגיע רגילות ליחידים החסידים עד שישלמו שלמות אנושי. ויפחדו מהשם ויראו ממנו וידעו מי עמהם ויעשו אח"כ מה שראוי (מו"נ ח"ג פנ"ב) :

א] עי' בפרק ג' משנה ט"ו הכל צפוי : ב] עיין בפרק ג' משנה ט"ז והפנקס פתוח והיד כותבת :

כך כל דבר ודבר והיה יולא ואומר לבני פלטין מי אמר לו שכך עשיתי מנין הוא יודע אמרו לו שוטה אתה בתו אתה נשוי ואתה אומר מנין הוא יודע בתו היא מגדת לו כך האדם הזה עושה כל מה שמבקש ונפשו מגדת הכל להקב"ה והקב"ה דן את האדם ואומר כך וכך עשית והוא עומד ומתמיה ואומר מי הודיעו שעשיתי כל אלו והם משיבין אותו ואומרים לו שוטה שבעולם בתו אתה נשוי ורוחו עליך שנאמר ויפח באפיו נשמת חיים ואתה אומר מנין הוא יודע מה שאתה חוטא בלבך נפשך מגדת לו כל הדברים הוי נר אלהים נשמת אדם חופש כל חדרי בטן מחפש כל מה שבמטמוניות ומגדת להקב"ה (פסיקתא רבתי פסקא והיה בעת ההיא):

כיון שבא אדם להפטר מן העולם נגלה עליו הקב"ה ואמר ליה כתוב מעשיך שעשית שאתה מת על מעשיך והוא כותב והוא חותם ולעתיד לבא כשיבא הקב"ה לדין על בריותיו מביא כל הספרים של בני אדם ומראה להם מעשיהם לכך נאמר ביד כל אדם יחתום (ילקוט איוב פ' ל"ז): יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ. טובה חכמה עם נחלה טובה חכמה כשיש עמה נחלה דתנינן תמן באבות רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא אומר יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ וכו' (קהלת רבה פרשה ז):

ראה חיים עם אשה אשר אהבת. א"ר משום עדה קדושה קנה לך אומנות עם התורה. מה טעמא ראה חיים וגו'. למה הוא קורא אותן עדה קדושה שהם היו ר' יוסי בן משולם ורבי שמעון בן מנסיא שהיו משלשין היום שליש לתורה שליש לתפלה שליש למלאכה וי"א שהיו יגעין בתורה בימות החורף ובמלאכה בימות הקיץ (שם פ' ט):

תנא דבי אליהו פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום מצאני אדם אחד שהיה בו מקרא ואין בידו משנה אמר לי רבי אומר לפניך דבר אחר ומתירא אני שמא תקפיד אמרתי לו ח"ו אם אתה שואלני בדברי תורה אמר לי רבי מפני מה כתיב נותן לחם לכל בשר וכתיב נותן לבהמה לחמה וכי אין אדם מכין לחמו אמר לו זהו דרך ארץ שאדם עושה בידיו והקב"ה מברך מעשה ידיו שנאמר למען יברכך ה' אלהיך בכל מעשה ידך יכול יהא יושב ובטל ת"ל אשר תעשה אמר לי תשובה זו הוא שטה ראשונה שאמרתי לך אמר לו בני אשיבך בא ולמד מן השוטה כשניטלה ממנו חכמה אינו יכול לפרנס עצמו שעה אחת כך בני אדם כשניטלה מהם דעה חשובין כבהמה וכחיה ועוף והקב"ה מחלק מזונות לכל באי עולם (תנד"א רבה פרשה י"א):

בו שנאמר [ה]כי אבן מקיר תזעק וכפיס מעץ יעננה רבי זריקא אומר שני מלאכי השרת המלוין אותו מעידין בו שנאמר [ו]כי מלאכיו יצוה לך וחכמים אומרים נשמתו של אדם מעידה בו שנאמר [ט]משוכבת חיקך שמור פתחי פיך איזהו דבר שערוי בחיקו של אדם הוי אומר זו נשמה ויש אומרים אבריו של אדם מעידין בו שנאמר [ו]ואתם עדי נאם ה' ואני אל: (תענית יא) אמרו בשעת פטירתו של אדם לבית עולמו כל מעשיו נפרטין לפניו ואומרים לו כך וכך עשית במקום פלוני ביום פלוני והוא אומר הן ואומרים לו חתום וחותם שנאמר ביד כל אדם יחתום ולא עוד אלא שמצדיק עליו את הדין ואומר להם יפה דנתוני לקיים מה שנאמר [י]למען תצדק בדברך וגו':

מתני' ב רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא אומר יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עון. וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה. וגוררת עון. וכל העמלים עם הצבור. יהיו עמלים עמהם לשם שמים. שזכות אבותם מסייעתם וצדקתם עומדת לעד. ואתם מעלה אני עליכם שכר הרבה כאילו עשיתם:

גרסי' (ברכות לה) תנו רבנן [ל]ואספת דגנך וגו' מה תלמוד לומר לפי שנאמר [כ]לא ימוש ספר התורה הזה מפיך יכול דברים ככתבן תלמוד לומר ואספת דגנך נהוג בהם מנהג דרך ארץ דברי ר' ישמעאל ר' שמעון בן יוחאי אומר אפשר אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה וקוצר בשעת קצירה ודש בשעת דישה וזורה בשעת הרוח תורה מה תהא עליה אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי אחרים שנאמר [י]ועמדו זרים ורעו צאנכם ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י עצמן שנאמר ואספת דגנך ולא עוד אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידם שנאמר [ס]ועבדת את אויביך. אמר אביי הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידם והרבה עשו כרשב"י ולא עלתה בידם אמר ליה רבא לרבנן במטותא מינייכו ביומי ניסן וביומי תשרי לא תתחזו קמאי כי היכי דלא תטרדו במזונייכו כולה שתא: שיגיעת שניהם משכחת עון[א]: (קדושין מ) כל שישנו בגמרא ובמשנה ובדרך ארץ לא במהרה הוא חוטא שנאמר [י]והחוט המשולש לא במהרה ינתק כו':

לומר שימתול ה': וכפים. חתיכת עץ כמו כפיסים בב"ב: ואתם עדי. הוא מגיד בעצמו בכל שעה שהוכיח בפניו: יחתום. כתוב מעשה כל אדם ומהחים יד כל אדם על כל מעשיו: למען תצדק בדברך. שהוא מצדיק עליו הדין שההם מראה לו: דרך ארץ. מלאכה או סחורה: שיגיעת שניהם משכחת עון. שהתורה מתשת כחו של אדם והמלאכה מפרכת ומשברת את הגוף ומתוך כך יצר הרע בטל ממנו: וכל תורה. שאין עמה מלאכה. וה"ה יהא עמל בתורה תמיד. ויגיעתם תהא משכחת עון. ומה צורך למלאכה. לכך הוזקק לומר וכל תורה שאין עמה מלאכה בטלה. לא שאי אפשר לו בלא מזונות. ומלסטם את הבריות ומשכח תלמודו: יהיו עוסקין עמהם לשם שמים. ולא כדי ליטול עטרה. לומר כך וכך עשיתי בשביל הצבור: מסייעתן. שזכות אבותן של צבור וצדקתן העומדת לעד היא המסייעת אל העוסקין עמהן להוציא לאור צדקן ולא מצד טוב השתדלותן של העסקים: פ"א שזכות אבותם מוטב על העסקים עם הציבור דאין ממנין פרנס אלא א"כ יש לו זכות אבות (מד"ש) ואתם מעלה אני עליכם שכר. אע"פ שאין הדבר בא לידי גמר טוב מצד מעשיכם. אלא בשביל זכות אבותם של ציבור. מעלה אני עליכם שכר כאילו אתם עשיתם הישועה הזאת בישראל הואיל ואתם עוסקים לשם שמים. פירוש אחר וכל שעוסקים עם הצבור להכריח ולכוף את הצבור לדבר מצוה לצדקה או לפדיון שבוים יהיו עוסקים עמהם לשם שמים שזכות אבות של צבור מסייעתן לתת מה שפסקו עליהם ואפילו ממון הרבה. והצדקה שיעשו תעמוד להם לעד. ואתם המתעסקים לכוף את הצבור למצוה זו מעלה אני עליכם שכר כאילו עשיתם זאת המצוה מממוניכם ממש. ורמב"ם פירש ואתם מעלה אני עליכם שכר כאילו עשיתם. אם בשעה שאתם עוסקים עם הצבור נתבטלתם מעשיית איזו מצוה בשביל עסקי הצבור מעלה אני עליכם שכר כאילו עשיתם אותה מצוה שנתבטלתם ממנה: דברים ככתבן. שלא יעסוק בדרך ארץ: הנהג בהם. עם דברי תורה דרך ארץ שאם תבא לידי צורך בריות סופך לבטל מד"ת: אפשר. בתמיה אפשר כדבריך: ביומי ניסן. ימי הקציר: ביומי תשרי. דריכת

ובל תורה שאין עמה מלאכה: (קדושין כט) האב חייב בבנו למולו כו' וללמדו אומנות כו' מנא לן אמר חזקיה דאמר קרא [פ]ראה חיים עם אשה אשר אהבת אם אשה כמש היא כשם שחייב להשיאו אשה כך חייב ללמדו אומנות אם תורה היא כשם שחייב ללמדו תורה כך חייב ללמדו אומנות כו' רבי יהודה אומר כל שאינו מלמדו אומנות כאילו מלמדו לסטות כו' (לעיל פ"א מ"י):
וכל העוסקים עם הצבור. (ר"ה יז) תניא ב"ש אומרים שלשה כיתות ליום הדין כו' אבל המינין ושנתנו חתיתם בארץ החיים יורדין לגיהנם ונדונין בה לדורי דורות כו' אמר רב חסדא זה פרנס המטיל אימה יתירה על הצבור שלא לשם שמים. אמר רב יהודה אמר רב כל פרנס שמטיל אימה יתירה על הצבור שלא לשם שמים אינו רואה בן תלמיד חכם שנאמר [צ]לכן יראוהו אנשים לא יראה כל חכמי לב: (חגיגה ה) ת"ר שלשה דברים הקב"ה בוכה עליהם בכל יום על מי שאפשר לעסוק בתורה ואינו עוסק ועל מי שאי אפשר לו לעסוק ועוסק ועל פרנס המתגאה

כי ה' אלהיך ברכך בכל מעשה ידיך. ראב"י אומר כי ה"א ברכך יכול אפי' יושב ובטל ת"ל בכל מעשה ידיך אם עשה הוא מתברך ואם לאו אינו מתברך (מדרש תהלים פכ"ג): בלולה בשמן. זו התורה שצריכה לבלול במעשים טובים כההיא דתנינן יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עון הוי למנחה שאותה שעה הוא נושא נחת רוח ליוצרו בזמן שאדם עוסק בתלמוד תורה הוא בעל מעשים טובים ושומר עצמו מן החטא (במד"ר פ' י"ג): וכל העוסקים עם הציבור. אל גנת אגוז. אמר ר"ל מה אגוז זה חלק: דתנינן רבי שמעון אומר אף בחלוקי אגוזים וכל מי שעולה לראשו ואינו נותן דעתו האיך יעלה הוא נופל ומת ונוטל שלו מן האגוז. כך כל מי שהוא מנהיג שררה על הציבור בישראל

תורה אור ז חבקוק ב: ח תהלים צא: ט מיכה ז: י ישעיה מג: כ תהלים נה: ל דברים יא: מ יהושע א: נ ישעיה סא: ס דברים כח: ע קהלת ד: פ שם ט: צ איוב לז: א] עי' לקמן ריש פרק ו פיסקא ומרחקתו מן החטא:

א אלו הן שאין להן חלק לעוה"ב אלא נכרתים ואובדים ונידונין על גודל רשעם וחטאתם לעולם ולעולמי עולמים וכו'. ומטילי אימה על הצבור שלא לשם שמים זה הרודה צבור בחזקה והן יראים ופוחדים ממנו הרבה וכוונתו לכבוד עצמו וכל חפציו שלא לכבוד שמים (הלכות תשובה פ"ג): אסור לאדם לנהוג בשררה על הצבור ובגסות הרוח אלא בענוה ויראה. וכן אסור לו לנהוג בהן קלות ראש אע"פ שהן עמי הארץ ולא יפסיע על ראשי עם הקדוש אע"פ שהן הדיוטות ושפלים בני אברהם יצחק ויעקב הן וצבאות השם שהוציא מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה וכובל טורח הצבור ומשאן כמשה רבינו שנאמר בו כאשר ישא האומן את היונק צא ולמד ממשה רבן של כל הנביאים כיון ששלחו הקב"ה במצרים נאמר ויצום על בני ישראל אמרו מפי הקבלה

המתגאה על הצבור בחנם: (פסחים קיג) ארבעה אין הדעת סובלתן אלו הן. דל גאה. עשיר מכחש. זקן מנאף. ופרנס המתגאה על הצבור בחנם. וי"א וכו'[א]: (סנהדרין ח) ק ואצוה את שופטיכם בעת ההיא וכתיב ר ואצוה אתכם בעת ההיא אמר רבי אלעזר א"ר שמלאי אזהרה לצבור שתהא אימת דיין עליהם ואזהרה לדיין שיסבול את הצבור עד כמה אמר רבי חנין ואי תימא רבי שבתאי ש כאשר ישא האומן את היונק: (הוריות י) כי הא דרבן גמליאל כו' נתן דעתו להושיב את ר' יוחנן בן גודגדא ורבי אלעזר חסמא בראש כשעלה ליבשה שלח להם ולא באו חזר ושלח להם ובאו אמר להם כמדומין אתם ששררות אני נותן לכם עבדות אני נותן לכם שנאמר ת וידברו אליו לאמר אם היום תהיה עבד לעם הזה: (ירושלמי פאה פ"ח) ר' אליעזר הוה פרנס חד זמן נחית לבייתיה אמר לון מאי עבדיתון א"ל אתא חד סיעא ואכלון ושתון וצלון עליך אמר לון ליכא אגר טב נחת זמן תניין אמר לון מאי עבדיתון א"ל אתא חד סיעא חורי ואכלון ושתון ואקלונך אמר לון כדון איכא אגר טוב ר"ע בעון ממניתיה פרנס אמר לון נמלך גו בייתא הלכון בתריה שמעון קליה דאמר על מנת מתקלל על מנת מבזייה: **שזכות** אבותם מסייעתם וצדקתם כו'. (שבת ל) א ושבח אני את המתים שכבר מתו כשחטאו ישראל במדבר עמד משה לפני הקב"ה ואמר כמה תפלות ותחנונים לפניו ולא נענה וכשאמר ב זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך מיד נענה ולא יפה אמר שלמה ושבח אני את המתים שכבר מתו: (ברכות לב) א"ר אלעזר א"ר אושעיא מ"ד ג גם אלה תשכחנה זה מעשה העגל ואנכי לא אשכחך זה מעשה סיני: (מגילה טז) ד וימצא כתוב כתב מיבעי ליה. מלמד ששמשי מוחק וגבריאל כותב. א"ר אסי דרש רב שילא איש כפר תמרתא ומה כתב של מטה של זכותן של ישראל אינו נמחק כתב של מעלה על אחת כמה וכמה: (תענית ד) אמר רבי שמואל בר נחמני א"ר יונתן כו' ג' שאלו שלא כהוגן כו' א"ר ברכיה אף כנסת ישראל שאלה שלא כהוגן והשיבה הקב"ה כהוגן כו' שאלה שלא כהוגן אמרה לפניו רבש"ע ה שימני כחותם על לבך כחותם על זרועך אמר לה הקב"ה בתי את שואלת דבר שפעמים נראה ופעמים אינו נראה אבל אני אעשה לך דבר שנראה לעולם שנאמר ו הן על כפים חקותיך:

(נ"א) **שזכות** אבותם כו' (ירושלמי ברכות פ"ד) כשמינו את רבי אלעזר בן עזריה בישיבה בן שש עשרה שנה היה ונתמלא כל ראשו שיבות והיה רבי עקיבא יושב ומצטער ואמר לא שהוא בן תורה יותר ממני אלא שהוא בן גדולים יותר ממני אשרי אדם שזכו לו אבותיו אשרי אדם שיש לו יתד להתלות בה וכי מה היתה יתדתו של רבי אלעזר בן עזריה שהיה דור עשירי לעזרא:

וצדקתם עומדת לעד: (זבחים קב) א"ר אלעזר א"ר חנינא בשעה שפוסקין גדולה לאדם פוסקין לו ולזרעו עד סוף כל הדורות שנאמר ז לא יגרע מצדיק עיניו ואת מלכים לכסא ויושיבם לנצח ויגבהו ואם הגים דעתו הקב"ה משפילו שנאמר ח ואם אסורים בזיקים ילכדון בחבלי עוני: (יומא כב) אמר רב יהודה אמר שמואל מפני מה לא נמשכה מלכות בית שאול מפני שלא היה בה שום דופי דאמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יהוצדק אין מעמידין פרנס על הצבור אא"כ קופה של שרצים תלויה לו מאחוריו שאם תזוח דעתו עליו אומרים לו חזור לאחוריך: (שם) א"ר נהוראי בר אידי אמר שמואל כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור מיד מתעשר מעיקרא כתיב ט בבזק ולבסוף כתיב י בטלאים ודילמא טלאי דידהו אם כן מאי רבותא דמלתא: (סנהדרין לב) אמר רבי אלעזר כל פרנס שמנהיג את הצבור בנחת זוכה ומנהיגם לעולם הבא שנאמר כ כי מרחמם ינהגם ועל מבועי מים ינהלם: (ירושלמי תענית פ"א) הגיע י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים התחילו היחידים מתענין וכו' אלו הן היחידים אלו שהן כתמנין פרנסין על הצבור מכיון שהוא מתמנה פרנס על הצבור הוא מתפלל ונענה אלא מכיון שהוא מתמנה פרנס על הצבור ונמצא נאמן כדאי הוא מצלייא ומתענייא: (ירושלמי פאה פ"ח) ר' יוסי עאל לכפרה בעא מוקמא לון פרנסין ולא קבלון עליהון ועל ואמר קומיהון בן בבי על הפקיע ומה אם זה שנתמנה על הפתילה זכה להימנות עם גדולי הדור אתם שאתם מתמנין על חיי נפשות לא כל שכן ר' חגי כד הוה מקים פרנסין הוה מטעין לון אורייתא לומר שכל שררה שניתנה מתורה ניתנה שנאמר ל בי מלכים ימלוכו בי שרים ישורו: (ירושלמי הוריות פ"ג) אתם נצבים היום כלכם גו'. רבי יהושע דסיכנין בש"ר לוי משה ע"י שצפה ברוח הקדש שעתידין ישראל להשתבר במלכות וראשיהן עומדין על גביהן הקדים ראשים לזקנים: (סנהדרין יד) רבי זירא הוה מיטמר מלממניה דאמר רבי אלעזר לעולם הוה קבל וקיים כיון דשמעה להא דאמר רבי אלעזר אין אדם עולה לגדולה אלא א"כ מוחלין לו כל עונותיו אמצי

דריכת הנתות והבדים: אין הדעת סובלתן. דאפילו הן עצמן מתהרטין לאחר זמן ונבזים בעיני עצמן: המתגאה בחנם. נוהג עליהם שררה ואינו עומד עליהם בשעת דחקם: חד זמן ירד לביתו. אמר לבני ביתו מה עשיתם א"ל אתא חדא שיירא של אורחים ואכלו ושתו והתפללו עליך על אכילתן ושתייתן א"ל אין כאן שכר טוב מן השמים שאילו היו מבזין אותו היה שכרו כפול מן השמים: ואקלינך. מבזין ומקללין אותך: על מנת מתקלל על מנת מבזייה. על מנת שמקללין בה ומבזין בי אני מקבל: עמד משה. ואין לך צדיק ממנו ולא נענה בזכותו: גם אלה. מעשה העגל שנאמר ט אלה אלהיך ישראל: ואנכי זה מעשה סיני. שנאמר בו אנכי ה' אלהיך: כתוב. משמע שהיה כתוב מהדם כתב משמע מעיקרא וימצא כתוב בספר זכרון אשר הגיד מרדכי: שמשי. סופר המלכים היה: פעמים נראה. כשהוא ערום נראה זרועו ונראה כנגד לבו ואינו נראה כשהוא לבוש וכף נראה כל שעה שהיד נראה לעינים וי"ל על כפים השמים צורת אדם בכסא. זקן נשא לבבנו אל כפים: יושב ומצטער. שמינו את ראב"ע ולא מינו אותו עד שמצא השובה ואמר כו': ויגבהו ואם אסורים בזיקים. גבהות לבם גורם להם להיות אסורים בזיקים ילכדו בחבלי עוני: לא נמשכה. לאורך ימים: שלא היה בה שום דופי. משפחה ויתגאו המלכים היוצאים מזרעו על ישראל אבל דוד מרות המואביה אתא: קופה של שרצים. דופי משפחה: מרחמם. בעוה"ז ינהגם בעוה"ב: מכיון שהוא מתמנה וכו'. ופריך בתמיה וכי מה טיבו עביד שיהא נענה: ומשני כיון וכו'. ונמצא נאמן בעבודת הצבור ומוסר נפשו לעמוד בפרץ להגין עליהם כדאי הוא שיענה לו מן השמים כשמתפלל בעד הצבור: בעי מוקמין לון פרנסין. היה רוצה למנות גבאין מבני העיר ולא קבלו ממנו שהיו טורחים מן השררה א"ל הלא תיראו בן בבא על הפקיע ממונה על הפתילות ומה זה שלא היה רק התמנות קלה על הפתילות זכה להמנות עם הממונים אחרים גדולי הדור ובמתניתין בשקלים נמנו כ"ש אתם כו': הוה מטעין לון אורייתא. לקח ס"ת ונתן להם לטעון אותה בזרועם לומר לך שאין ראוי להיות מנהיג אלא מי שהוא בן תורה ומלדה כל השררה והכבוד שנאמר בי מלכים וגו': להכתכר. להתגבר ולהיות נמסרין ביד המלכיות ולהיכן עומדין להשתדל עליהן לפיכך הקדימן שאם אין ראשים משתדלין לפייס את המלכות אין כח ביד הזקנים ללמוד תורה: הוי קבל. אפל: וקיים. וחתיה כלומר הרחק מן הרבנות שמקברת את בעליה

בישראל ואינו נותן דעתו היאך הוא מנהיג את ישראל. סוף שהוא נופל ונוטל שלו מתחת ידיהם. הה"ד קדש ישראל לה' ראשית תבואתו כל אוכליו יאשמו וגו' (שהש"ר פ"ו):
שזכות אבותם מסייעתן. מתהלך בתומו צדיק וגומר אשריהם הבנים שיש זכות לאבותם שזכותם עומדת להן אשריהן ישראל שזכות אברהם יצחק ויעקב עומדת להם בזכותן היה הקב"ה מצילן כשהיו במצרים מה כתיב וישמע אלהים את נאקתם וכו' וכשיצאו בזכותן יצאו שנאמר כי זכר את דבר קדשו וגו' ויוציא עמו בששון וגו' כשעשו את העגל מה כתיב זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך וגו' בימי אליהו מה כתיב אלהי אברהם יצחק וישראל וגו' כך בכל דור ודור זכות אבות עומדת לכן (אגדת בראשית פרשה י):
עשה

תורה אור ק דברים א: ר שם: ש במדבר יא: ת מלכים א יב: א קהלת ד: ב שמות לב: ג ישעיה מט: ד אסתר ו: ה שה"ש ח: ו ישעיה מט: ז איוב לו: ח שם: ט ש"א יא: י שם טו: כ ישעיה מט: ל משלי ח:

שאמר להם למשה ולאהרן על מנת שיהיו מקללים אתכם וסוקלין אתכם באבנים (הלכות סנהדרין פכ"ה): כדרך שחלק לו הכתוב הכבוד הגדול והחיב הכל בכבודו כך צוהו להיות לבו בקרבו שפל וחלל שנאמר ולבי חלל בקרבי ולא ינהיג גסות לב בישראל יותר מדאי שנאמר לבלתי רום לבבו מאחיו ויהיה חונן ומרחם לקטנים ולגדולים ויצא ויבוא בחפציהם ובטובתם ויחוס על כבוד קטן שבקטנים וכשמדבר אל כל הקהל בלשון הרבים ידבר רכות שמעוני אחי ואומר אם היום תהיה עבד לעם הזה וגו' לעולם יתנהג בענוה יתירה אין לנו גדול ממשה רבינו והוא אומר ונחנו מה לא עלינו תלונותיכם ויסבול טרחם ומשאם ותלונותם וקצפם כאשר ישא האומן את היונק רועה קראו הכתוב לרעות ביעקב עמו ודרכו של רועה מפורש בקבלה כרועה עדרו ירעה בזרועו יקבץ טלאים ובחיקו ישא וגו' (הלכות מלכים פ"ב):

א] עי' (ב"ק נ"ב) דרש רבא גלגלא עליה דרב הסדא כדרגיז רעיא על ענא עביד לגגודא כמייתא ופירש"י לעז המוסכת מנקר עיניה ונכשלת ונופלת בגומות והעדר אחריה כך כשמקום נכנע מבוגדי ישראל ממנה לנו פרנסים שאינם מהוגנים: ועי' (ערכין י"ז) חד אמר פרנס לפי דורו וחד אמר דור לפי פרנס: (ובתענית כ"ד) מה יעשו פרנסי הדור שאין דורן דומה יפה. עוד שם אם מעיני העדה כו' משל לכלה שעיניה טרועות כל גופה צריך בדיקה כו':

עשה רצונו כרצונך. רשב"י פתח אם תבקשנה ככסף כו' אם אתה
מחפש אחר ד"ת כמטמונים הללו אין הקב"ה מקפח שכרך. משל
לאדם אם מאבד סלע או כולרין בתוך ביתו הוא מדליק כמה נרות
כמה פתילות עד שימצא עליהם וימצאם. ד"ת שהם חיי העוה"ז וחיי
העוה"ב מכ"ש שאתה צריך לחפש אחריהם
כמטמונים הללו הוי אם תבקשנה ככסף
א"ר אליעזר מימי לא קדמני אדם לבהמ"ד
ולא הנחתי שם אדם ויצאתי פ"א השכמתי
ומצאתי הזבלים והתבנים ואמרתי אם
תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה אז
תבין יראת ה' אנחנו לא זבלים ולא
תבנים אפילו כזבלים (שה"ש
רבה רפ"א):
ארשב"י אמר הקב"ה לישראל היו מכבדין
את המצות שהן שלוחי ושלוחו
של אדם כמותו אם כבדת אותן כאילו
כבדתני ואם בזית אותן כאילו לכבודי
בזית (מ' תנחומא פ' ויגש):
ל"א

אמצי ליה אנפשיה[א]): **ואתם** מעלה אני עליכם וכו':
(שבת י) רב חסרא ורבה בר רב הונא הוו יתבי בדינא
כולי יומא הוה קא חליש ליבייהו תנא להו רב חייא בר
רב מדפתי [ם]ויעמוד העם על משה מן הבקר עד הערב וכי
תעלה על דעתך שמשה יושב ודן כל היום כולו תורתו
מתי נעשית אלא לומר לך כל דיין שדן דין אמת לאמתו
אפילו שעה אחת מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף
להקב"ה במעשה בראשית. כתיב הכא ויעמוד העם
על משה מן הבקר עד הערב וכתיב התם [נ]ויהי ערב
ויהי בוקר יום אחד: (ירושלמי ברכות רפ"ה) ר' ירמיה
אמר העוסק בצרכי צבור כעוסק בד"ת: (מנחות לט) אמר
ריש לקיש פעמים שביטולה של תורה זו היא יסודה
דכתיב [ס]אשר שברת אמר ליה הקב"ה למשה יישר
כחך ששברת: (סנהדרין לט) א"ר אבהו כל המעשה את
חבירו לדבר מצוה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו
שנאמר [ע]ומטך אשר הכית בו את היאור וכי משה הכה את היאור והלא אהרן הכהו אלא לומר
לך כל המעשה את חברו לדבר מצוה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו: (מכות ה) [פ]על פי שנים
עדים או שלשה עדים אם יתקיים עדות בשנים למה פרט לך הכתוב בשלשה כו' ר' עקיבא
אומר לא בא השלישי להקל אלא להחמיר עליו לעשות דינו כיוצא באלו א"כ ענש הכתוב לנטפל
לעוברי עבירה כעוברי עבירה עאכ"ו שישלם שכר טוב לנטפל לעושה מצוה כעושה מצוה:

מתני' ג הוו זהירין ברשות. שאין מקרבין לו לאדם אלא לצורך עצמן. נראין כאוהבין בשעת
הנאתן. ואין עומדין לו לאדם בשעת דחקו[ב]: **גרסי'** (תמיד לב) שאל אלכסנדרוס
מוקדון את זקני הנגב מה יעשה ויתקבל על הבריות אמרו לו יסגא מלכו ושלטן אמר להו
דידי טבא מדידכו ירחם מלכו ושלטן ויעביד טיבו עם בני אנשא:

מתני' ד הוא היה אומר. עשה רצונו כרצונך[ג]. כדי שיעשה רצונך כרצונו. בטל רצונך
מפני רצונו כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך. הלל אומר אל תפרוש מן
הצבור ואל תאמין בעצמך עד יום מותך. ואל תדין את חברך עד שתגיע למקומו. ואל תאמר
דבר שאי אפשר (נ"א שאפשר) לשמוע שסופו להשמע. ואל תאמר לכשאפנה אשנה. שמא לא
תפנה: **גרסי'** (ברכות נג) מי שאכל ושכח ולא בירך בית שמאי אומרים יחזור למקומו ויברך
וב"ה אומרים יברך במקום שנזכר: (שם נג) תניא אמרו להם בית שמאי לבית הלל לדבריכם מי
שאכל בראש הבירה ושכח וירד ולא בירך יחזור לראש הבירה ויברך אמרו להן בית שמאי לבית
הלל לדבריכם מי ששכח ארנקי בראש הבירה לא יעלה ויטלנה לכבוד עצמו הוא עולה לכבוד
שמים לא כל שכן[ד] הנהו תרי תלמידי חד עביד בשוגג כבית שמאי ואשכח ארנקא דדהבא
וחד עביד במזיד כבית הלל ואכליה אריה: (שבת קיט) רב נחמן בר יצחק מכתף ועייל מכתף ונפיק
אמר אילו מקלעין לי ר' אמי ור' אסי לא מכתפינא קמייהו ואיכא דאמרי רב אמי ורב אסי מכתפי
ונפקי אמרי אילו מקלע לן רבי יוסי מי לא מכתפינן קמיה: (ב"ק ט) אמר רבי אסי א"ר זירא
אמר רב הונא במצות עד שליש מאי שליש אילימא שליש ביתו אלא מעתה אי איתרמי ליה
תלתא מצותא ליתיב לכולי ביתיה אלא א"ר זירא בהידור מצוה[ה] עד שליש במצוה בעי
רב אשי שליש מלגיו או שליש מלבר תיקו במערבא אמרי משום דר' זירא עד שליש משלו
מכאן ואילך משל הקב"ה: (סוכה מא) מעשה בר' גמליאל ור' יהושע ור' אלעזר בן עזריה ורבי
עקיבא שהיו באין בספינה ולא היה לולב אלא לר"ג בלבד שלקחו באלף זוז כו' למה ליה למימר
שלקחו

בעליה. אפלה מתרגם קבלא: אמצי אנפשיה. דאי מממעיה. מוחלין לו על
עונותיו: חליש ליבייהו. מצטערים שלא עסקו אותו היום בתורה: תנא להו
חייא בר רב. שגדול שכר הדיינין ולא יצטערו: שבטולה של תורה. כגון שמבטל
תורה להוצאת המת ולהכנסת כלה: זהו יסודה. כלומר מקבל שכר כאילו
יושב ועוסק בתורה: אשר שברת. ולא א"ל
בלשון כעס ש"מ הסכימה עמו דעת שכינה
כשביטל תורה ושברה משום דמתכוין למצוה:
כאילו עשאו. לאותו דבר מצוה:

מתני' הוו זהירין ברשות. אתם המתעסקים
בצרכי צבור אע"פ שאתם צריכים
להתודע לגדולים כדי לספק על עסקי רבים.
הוו זהירים וכו': **גמ'** יסגא מלכו ושלטן.
ויתקבלו דבריו ויאהבו אותו כו': דידי עדיפא
מדידכו. חכמתי גדולה משלכם שאני יועץ
עצה טובה שעל ידה יהא מקובל לפני בריות
ואיזה עצה ירחם מלך ושלטון וידבר עמהן
תמיד ויעביד טיבו עם בני העיר בשביל אנשי
העיר וידבר עליהם אל מלך שלא להכביד עלם
עליהם ואז יבואו בני העיר לכבדו:

מתני' עשה רצונו כרצונך. שזר ממונך
בחפצי שמים כרצונך כאילו פורש
אותם בחפצך. שאם עשית כן יעשה רצונך
כרצונו. כלומר יתן לך בעין יפה: נ"א עשה
רצונו ברצונך. והכונה שלא תעשה המצוה
כהתקלף באף וחמה ועצבון לב אלא ברצון
ובשמחת לב כדי שגם הוא יעשה רצונך
כרצונו שלפעמים יעשה הקב"ה רצונו של אדם
באף וחמה להעניש באחרונה. כענין להשמידם
עדי עד ולהאבידו אבל כשהוא עושה ברצון
אחריתו ישגא מאד (תוי"ט): כדי שיבטל רצון
אחרים. יפר עצת כל הקמים עליך לרעה:
אל תפרוש מן הצבור. אלא השתתף בצרתם
שכל הפורש מן הצבור אינו רואה בנחמת
הצבור: ואל תאמין בעצמך עד יום מותך.
שהרי יוחנן כהן גדול שמש בכהונה גדולה
שמונים שנה ולבסוף נעשה צדוקי: ואל תדין
את חברך עד שתגיע למקומו. אם ראית
חברך שבא לידי נסיון ונכשל. אל תדינהו
לחובה עד שתגיע לידי נסיון כמותו ותנצל:
ואל תאמר דבר שאי אפשר לשמוע שסופו
להשמע. כלומר לא יהיו דבריך מסופקים.
שאי אפשר להבינם בתחלה ובעיון ראשון.
ותסמוך שאם יעמיק השומע בהם לבסוף
יבינם. כי זה יביא בני אדם לטעות בדבריך
שמא יטעו ויצאו מן הדת על ידיך. פירוש
אחר לא תגלה סודך אפילו ביך לבין עצמך
ותאמר שאין כאן מי שישמעך לפי שסופו
להשמע כי עוף השמים יוליך את הקול. והגירסא היא לפי פי' זה שסופו להשמע אבל רש"י גורס ואל תאמר דבר שאפשר לשמוע שסופו להשמע וכד"ת
מדבר אל תאמר על ד"ת שאתה יכול לשמוע עכשיו שתשמע אותו לבסוף אלא הט אזניך ושמע מיד: לכשאפנה. מעסקי אעסוק בתורה: מכתף ועייל
מכתף ונפיק. בע"ש יוצא ונכנס להביא תמיד משאות כלי תשמיש ובגדי חופש ומגדים כאדם שמקבל את רבו בביתו ומראה לו שהוא חשוב עליו והדר לכבודו
לשבות ולהרבות בשבילו: שליש ביתו. שחייב אדם לבזבז במצות לולב או ציצית או ס"ת שליש מה שיש לו: בהידור מצוה עד שליש במצוה. שאם מוצא
ב' ס"ת לקנות אחד הדור מחבירו יוסיף שליש הדמים ויקח את ההדור דתניא זה אלי ואנוהו התנאה לפניו במצות עשה לך ס"ת נאה לולב נאה ציצית נאה
ציצית נאה: מלגיו. כגון אם הקטן נמכר בשש יוסיף ב' דינרים דהיינו שליש מלגיו שליש בתוך הדמים ויקח את ההדור: או שליש מלבר. הדמים
יתחלק לב' ויוסיף חלק ג' מאלו דהיינו אם קטן נמכר בו' יוסיף ג' דינרין ויקח את הגדול בט': עד שליש משלו. דהיינו אותו שליש שיוסיף בהידור
מצוה משלו הוא שאינו נפרע לו בחייו כדאמרי' היום לעשותם ולא היום ליטול שכרם: מכאן ואילך. מה שיוסיף בהידור יותר על שליש יפרע לו הקב"ה
בחייו

תורה אור. מ שמות יח: נ בראשית א: ס שמות לד: ע שם יז: פ דברים יז:

א אין הכבוד לעצמן של מצות אלא למי שצוה בהן ברוך הוא והצילני מלמשש בחושך וערך אותנו נר ליישר המעקשים ואור להורות נתיבות היושר וכן
הוא אומר נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי (רמב"ם הלכות שופר פי"ד): השמחה שישמח האדם בעשיית המצוה ובאהבת האל שצוה בהן עבודה
גדולה וכל המונע עצמו משמחה זו ראויה להפרע ממנו שנאמר תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב וכל המגיס דעתו וחולק כבוד
לעצמו ומתכבד בעינו במקומות אלו חוטא ושוטה ועל זה הזהיר שלמה ואמר אל תתהדר לפני המלך וכל המשפיל עצמו ומיקל גופו במקומות אלו הוא
הגדול המכובד העובד מאהבה וכן דוד מלך ישראל אומר ונקלותי עוד מזאת והייתי שפל בעיני ואין הגדולה והכבוד אלא לשמוח לפני ה' שנאמר והמלך
דוד מפזז ומכרכר לפני ה' (הלכות לולב פכ"ד הלכה טו):

א] עי' (ברכות נ"ה) ג' הקב"ה מכריז עליהן בעצמו פרנס טוב וכו': ועי"ש אין מעמידין פרנס אא"כ נמלכין בצבור וכו': ועי' ר"ה (כ"ה) שקל הכתוב ג' קלי עולם וכו'
חמורי עולם כו' ללמדך שאפילו קל שבקלים ונתמנה פרנס על הצבור הרי הוא כאביר שבאבירים וכו': ועי' ע"ז (ח) שהראה הקב"ה לאדם הראשון דור דור ופרנסיו
וכו': ב] עי' בפ"א מי"פ ואל תתודע לרשות: ג] עי' (ברכות יז) רבי אלכסנדראי בתר צלותיה אמר הכי רבון כל העולמים גלוי וידוע לפניך שרצוני לעשות רצונך
וכו': (ובירושלמי שם פ"ד) שכך בראתנו לעשות רצונך והנו הייבים לעשות רצונך אתה חפץ ואנו חפצים ומי מעכב שאור שבעיסה גלוי וידוע לפניך שאין בנו כח לעמוד בו
אלא יה"ר שתשביתהו מעלינו ותכניעהו ונעשה רצונך כרצונך בלבב שלם: ד] עי' (חגיגה ז) וכן בדין שלא יהא שולחן מלא ושלחן רבך ריקם:

צמיו : הוי דומה לו . ולמון ואנוהו אני והוא אעשה עצמי כמותו לידבק בדרכיו : כגון דעבריה במסננת . דמותר בשתיה דאיצטריך למימר דלקדוש פסיל כרבי נחמיה דאמר אדם נותן לף במקומו ועומד ויש לו תקנה בסינון במסכת סוכה שלהי פ"ד : הקריבהו נא . גבי חולה כתיב אלמא כל דבר מגונה אסור לקרבן : מנין לשנוי בגדים . שהוא דרך כבוד לפני המקום : רמי פוזמקי . נותן אנפילאות חשובות ברגליו ובלע"ז קאלסונין : הכון לקראת אלהיך ישראל . התנאה לפניו : של מצוה . כגון הכנסת כלה : שחוק . שחוק ממש שאין דעת שוחק מיושבת ואפילו אינה של לצון מ"מ אין בו ישוב : קלות ראש . לצון : קחו לי מנגן . מצוה הוא להשרות עליו שכינה : לדבר הלכה . צריך לפתוח במילי דבדיחותא ברישא : לחלום טוב . אם בא לישן מתוך שמחה מראין לו חלום טוב : ארורה . דכתיב וישקף ה' אל מחנה מצרים וכן בסדום וישקיפו על פני סדום : ברכה . השקיפה ממעון קדשך וגו' וברך את עמך את ישראל וגו' : היום הזה . תחלת הפרשה אחר הודוי כתיב היום הזה . ודרשינן משנה לשנה הבאה כלומר תזכה לשנה הבאה ותביא כהיום הזה : בטרוניא . בעלילה וקטרוגא והן שמשיחין דברים כלפי מעלה ומהרהרים אחר מדת דינו והיינו העומדים על אדון כל הארץ שעומדים כנגדו : וכן הבאים . בכח המצות ומע"ט שהקב"ה גוזר גזרה והן באין לבטלה ע"י מצות ומע"ט ובכח זכותיהן : מי יאמר לו מה תעשה . שומר מצוה יכול לומר לו : שהקים עילה של תשובה . שהוא שב תחלה ונתן דרך לשבים כדאמרינן בפרק קמא דע"ז לא היה דוד ראוי לאותו מעשה כו' : צור ישראל . ומושל באדם אני ומי מושל בי צדיק מושל בי ומבטלה : אלמלא חוני אתה . ואדם גדול אתה : נדוי . שמגדין לכבוד הרב שהשמת דברים לא כך שאלתי אלא כך : כשני אליהו . גזרת עיצור גשמים . ומפתח גשמים בידו של אליהו גרסינן : לא נמצא שם שמים מתחלל . בשמיה שאם אליהו היה נשבע חי ה' אם יהיה טל ומטר כי אם לפי דברי ואתה נשבעת שאין אתה זז משם עד שירדו גשמים : נמצא שם שמים מתחלל על ידך . דזה או זה באין לידי שבועת שוא : מתחטא . לשון חוטא מחלך וחוטא : בני לשכת הגזית . סנהדרין : למנצח . מדלא כתיב למנוצח לשון מפעיל ממש שנותן כח לבריותיו

שלקחו באלף זוז להודיעך כמה מצות חביבות עליהן: (שבת קלג) תניא צזה אלי ואנוהו. התנאה לפניו במצות עשה לפניו סוכה נאה לולב נאה ושופר נאה ציצית נאה ספר תורה נאה וכתוב ס"ת לשמו בדיו נאה בקולמוס נאה בלבלר אומן וכורכה בשיראין נאין אבא שאול אומר ואנוהו הוי דומה לו מה הוא חנון ורחום אף אתה היה חנון ורחום: (שבת קלג) אמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב אין אומרים קדוש היום אלא על היין הראוי לנסך על גבי המזבח. למעוטי מאי למעוטי מגולה ואף על גב דעבריה במסננת כרבי נחמיה אפ"ה קהקריבהו נא לפחתך הירצך או הישא פניך : (סוכה ל) איתמר אמר ר' אמי יבש פסול מפני שאין הדר גזול פסול משום דהו"ל מצוה הבאה בעבירה: (שבת קיד) א"ר אחא בר אדא אר"י מנין לשינוי בגדים מן התורה שנאמר רופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים ותנא דבי רבי ישמעאל לימדה תורה דרך ארץ בגדים שבישל בהן קדירה לרבו אל ימזוג בהם כוס לרבו : (שבת י) רבא בר רב הונא רמי פוזמקי ומצלי אמר שהכון לקראת אלהיך ישראל: (ל"א) עשה רצונו ברצונך : (שבת ל) כתיב תושבחתי אני את השמחה וכתיב אולשמחה מה זה עושה ל"ק ושבחתי אני את השמחה זו שמחה של מצוה[א]] ולשמחה מה זה עושה זו שמחה שאינה של מצוה ללמדך שאין שכינה שורה לא מתוך עצלות ולא מתוך עצבות ולא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך שיחה ולא מתוך דברים בטלים אלא מתוך דבר שמחה של מצוה שנאמר בועתה קחו לי וגו'. אמר רבי יהודה וכן לדבר הלכה אמר רבא וכן לחלום טוב: כדי שיעשה רצונך וכו'[ב]] :

גרסי' (תוספתא מע"ש פ"ה הי"ד) כל העוסקין במצות פיהם פתוח בתפלה לפני המקום שנאמר גותגזר אומר ויקם לך ואומר דאנא ה' זכר נא את אשר התהלכתי לפניך באמת ואומר ההשקיפה ממעון קדשך וגו' זו מקום השקפה שנאמר ואמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף. מן השמים מאוצר טוב שבשמים שנאמר זיפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים : (ירושלמי שם) רב הונא בר אחא בשם רבי אלכסנדריא בוא וראה כמה גדול כחן של עושי מצות שכל השקפה שבתורה ארורה ווה בלשון ברכה א"ר יוסי בן חנינא ולא עוד אלא שכתוב בה היום הזה תניי יומא רבי יהודה בן פזי פתח חאבוא בגבורת ה' אלהים כתיב טאלה שני בני היצהר העומדים על אדון כל הארץ רבי אבהו אמר

ל"א עשה רצונו כרצונך . אשרי איש ירא את ה' ולמה אשרי שלא עשה את המצות באנגריא . אלא בשמחה . במצותיו חפץ מאד . אמר לו הקב"ה לך לך מארצך לא עשה באנגריא אלא מיד ויקח אברם את שרי אשתו . אמר לו הקב"ה המול ימול לא עכב אלא מיד בעצם היום הזה נמול אברהם . אמר לו הקב"ה קח נא את בנך לא עשה באנגריא . אלא מיד וישכם אברהם בבקר . חפץ לעשות מצוה (מדרש תהלים פ' קי"ב) :

את קרבני לחמי לאשי אמר הקב"ה אם הבאתם ברצון ובטובה הוא קרבני ואם בעונש הרי זה לאשי ואינו לשם (ויק"ר פכ"ו) :

א"ר יצחק למדתך תורה דרך ארץ שכשיהא אדם עושה מצוה יהא עושה אותה בלב שמח . שאילו היה ראובן יודע שהקב"ה מכתיב עליו וישמע ראובן ויצילהו מידם . היה טוענו ומוליכו אצל אביו . ואילו היה יודע בועז שהקב"ה מכתיב עליו ויצבט לה קלי עגלים פטומים היה מאכילה (ויק"ר פרשה ל"ד) :

אם עשית דברי בשמחה פמליא שלי תצא לשחרך : ואף אני בעצמי אצא לקראתך ואומר לך בואך בשלום (דא"ז פ"ד) :

כדי שיעשה רצונך כרצונו . ואדירי כל חפצי בם אלו ישראל שחפצים במצות . דבר אחר אמר הקב"ה כל זמן שישראל עושין רצוני אף אני אעשה חפצם . אמר רבי אליעזר עשה רצונו כרצונך כדי שיעשה רצונך כרצונו שכן אמר דוד כי ממך הכל ומידך נתנו לך . אם אתה עושה כך הוא מאריך לך ימים ומוסיף לך שנים שנאמר כי בי ירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים (מ' משלי פ' ט) :

אמר להם הקב"ה אתם מתאוים שאשמע תפלתכם ואף אני מבקש שתשמעו לי והיה אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך אם שמעת תהיה נשמעת שנאמר אז תקרא וה' יענה (מ' תהלים פ' קט"ז) :

אמר לו הקב"ה למשה לך אמור לבני ישראל כי שמי אהיה אשר אהיה כשם שאתה הוה עמי אני הוה עמך וכן אמר דוד ה' צלך כצלך מה צלך אם אתה משחק לו הוא משחק עמך ואם אתה בוכה הוא בוכה לנגדך ואם אתה מראה לו פנים זועמות או מסבירות אף הוא נותן לך כך אמר הקב"ה ה' צלך כשם שאתה הוה עמי אני הוה עמך (מ' רבה) :

חלילה לך מעשות וגו' . בשר ודם אומר להקב"ה חלילה וגו' . וש"ה אמר אלהי ישראל לי דבר צור ישראל וגו' מהו כך אלא אמר דוד בוראו ושמעו מה אמר הקב"ה שנאמר אמר אלהי ישראל אמרו לו ישראל מה אמר לך אמר להן צור ישראל מושל באדם צדיק מושל ביראת אלהים למה הקב"ה גוזר דבר בוראתו והאיך הקב"ה עומד בוראתו להפוך חמשת הכרכים ואברהם הצדיק מושל בוראתו והתחיל אומר למה אתה עושה כך שנאמר חלילה לך צדיק

איתפלגו רבי יוחנן ורשב"ל חד אמר אלו שהן באין בטרוניא לפני הקב"ה וחרנא אמר אלו שהן באין מכח המצות ומעשים טובים לפני הקב"ה: (שבת סג) אמר ר' חנינא כל העושה מצוה כמאמרה אין מבשרין אותו בשורות רעות שנאמר ישומר מצוה לא ידע דבר רע. א"ר אסי ואיתימא ר' חנינא אפילו הקב"ה גוזר גזרה הוא מבטלה שנאמר כבאשר דבר מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה וסמיך ליה לשומר מצוה לא ידע דבר רע: (מ"ק טז) א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן מ"ד מנאם דוד בן ישי ונאם הגבר הוקם על שהקים עילה של תשובה אמר אלהי ישראל לי דבר צור ישראל מושל באדם צדיק מושל ביראת אלהים מאי קאמר א"ר אבהו הכי קאמר אמר דוד אלהי ישראל לי דבר צור ישראל אני מושל באדם ומי מושל בי צדיק שאני גוזר גזרה והוא מבטלה: (תענית כג) ת"ר פעם אחת יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים אמרו לו לחוני המעגל התפלל וירדו גשמים כו'. שלח לו שמעון בן שטח אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נידוי שאילו היו שנים כשני אליהו שמפתחות של גשמים בידי אליהו לא נמצא שם שמים מתחלל על ידך. אבל מה אעשה שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך כבן שמתחטא לפני אביו ועושה לו רצונו א"ל תוליכני לרחצני בחמין מוליכו. שטפני בצונן מוליכו. תן לי אגוזים שקדים אפרסקים ורמונים ונותן לו עליך הכתוב אומר ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך. ת"ר כך שלחו ליה בני לשכת הגזית לחוני המעגל סותגזר אומר ויקם לך אתה גזרת מלמטה והקב"ה מקיים אמריך מלמעלה כו': (יבמות סד) א"ר יצחק למה נמשלו תפלתן של צדיקים כעתר מה עתר זה מהפך התבואה בגורן ממקום למקום כך תפלתן של צדיקים מהפכת מדותיו של הקב"ה ממדת רגזנות למדת רחמנות: (פסחים קיט) אמר רב כהנא משום ר' ישמעאל בר' יוסי מ"ד למנצח מזמור

תורה אור צ שמות טו : ק מלאכי א : ר ויקרא ו : ש עמוס ד : ת קהלת ט : א שם : ב מ"ב ג : ג איוב כב : ד ישעיה לח : ה דברים כו : ו תהלים פה : ז דברים כח : ח תהלים עא : ט זכריה ד : י קהלת ח : כ שם : ל שם : מ ש"ב כג : נ משלי כג : ס איוב כב :

א] עי' (ברכות ט') דלאדם גדול הוא ושמח במצות. (בשבת ק"ל) כל מצוה שקבלו עליהם בשמחה כו' : ב] עי' (מנחות קי') אם ארעב לא אומר לך וגו' האוכל בשר אבירים וגו' לא אמרתי לכם זבחו אלא כדי שתאמרו עשה רצוני לא לצורך אתם זובחים אלא לרצונכם תזבחוהו (ע"ש ברש"י ומהרש"א) :

צדיק מושל ביראת אלהים א"ר אחא רצונך לידע כחן של צדיקים האיך שולטים ביראתו של הקב"ה שכביכול גדלן ומשה אותן שריו שנאמר ויחלקום בגורלות אלה עם אלה כי היו שרי קודש ושרי אלהים וגו'. יתברך שמו של הקב"ה שכך מחבב את הצדיקים במדת ענותנותו שקרא אותם שריו שיהיו שולטין ביראתו שנאמר חלילה לך (אגדת בראשית פ"ו):

ואיזהו צדיק מושל ביראת אלהים זה הכובש את יצרו (תנד"א רבה פרק ב):

בטל רצונך כו' העבר רצונך מפני רצון שמים שכן מצינו ליעקב שלא נשק ליוסף אמאי לא נשק ליה סבר דילמא איידי דגלה אטעיניה נשי אגב שופריה כו' (ברייתא דמסכת כלה):

כדי שיבטל. ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו. רבי יהושע בן לוי אמר זה יצר הרע כו' (לקמן נפי' ואל תאמין בעצמך):

ואל תפרוש מן הצבור. אתם נצבים היום אימתי בזמן שתהיו כלכם אגודה אחת שנאמר אתם כלכם היום כו' (לעיל פ"א מ"ח):

(ל"א) ואל תפרוש מן הצבור:

לא יהא ער בין הישנים. ולא ישן בין הערים ולא בוכה בין השוחקים. ולא שוחק בין הבוכים. ולא יושב בין העומדים. ולא עומד בין היושבים. ולא קורא בין השונים. ולא שונה בין הקוראים. כללו של דבר אל ישנה אדם ממנהג הבריות (דא"ז פרק ה):

אל תאמין בעצמך. ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו. רבי יהושע בן לוי אמר זה יצר הרע בנוהג שבעולם אדם גדל עם חברו שתים או שלש שנים הוא קושר עמו אהבה וזה גדל עמו מנערותו ועד זקנותו ואם מצא להפילו בתוך שבעים הוא מפילו בתוך שמונים הוא מפילו הוא שדוד אמר מציל עני מחזק ממנו. א"ר אבא וכי יש גזלן גדול מזה (ב"ר פנ"ד) כמה יצר טוב יגע עד שהוא מוצא ולשעה קלה בא יצר הרע ומאבדה הימנו אין גזלן יותר מזה הוי מציל עני מחוק ממנו ועני ואביון מגוזלו זה יצר הרע (פסיקתא פיס' למנצח):

לקרושים

מזמור לדוד ומרו למי שנוצחין אותו ושמח בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם מדת בשר ודם נוצחין אותו ועצב אבל הקב"ה נוצחין אותו ושמח שנאמר [ע]ויאמר להשמידם לולי משה בחירו וגו':

בטל רצונך מפני רצונו: (ספרא קדושים פרשתא ט) ר"א בן עזריה אומר מנין שלא יאמר אדם אי אפשי לאכול בשר חזיר אי אפשי לבוא על הערוה אבל אפשי ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי כך תלמוד לומר [פ]ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי. נמצא פורש מן הערוה ומקבל עליו עול מלכות שמים:

כדי שיבטל כו'. (גיטין ז) שלח ליה מר עוקבא לרבי אלעזר בני אדם העומדים עלי ובידי למוסרם למלכות מהו שרטט וכתב ליה [צ]אמרתי אשמרה דרכי מחטוא בלשוני אשמרה לפי מחסום בעוד רשע לנגדי אף על פי שהרשע לנגדי אשמרה לפי מחסום שלח ליה קא מצערי לי טובא ולא מצינא דאיקום בהו שלח ליה [ק]דום לה' והתחולל לו דום לו לה' והוא יפילם לפניך חללים חללים השכם והערב עליהם לבית המדרש והם כלים מאליהם הדבר יצא מפי רבי אלעזר ונתנוהו לגניבא בקולר: אל תפרוש מן הצבור[א]: (תענית יא) תנו רבנן בזמן שישראל שרויין בצער ופירש אחד מהם באים שני מלאכי השרת שמלוין לו לאדם ומניחין לו ידיהם על ראשו ואומרים פלוני זה שפירש מן הצבור אל יראה בנחמת צבור. תניא אידך בזמן שהצבור שרוי בצער אל יאמר אדם אלך לביתי ואוכל ואשתה ושלום עליך נפשי ואם עושה כן עליו הכתוב אומר [ר]והנה ששון ושמחה הרוג בקר ושחוט צאן אכול בשר ושתות יין אכול ושתה כי מחר נמות מה כתיב בתריה ונגלה באזני ה' צבאות אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון ע"כ מדת בינונים אבל מדת רשעים מה כתיב [ש]אתיו אקחה יין ונסבאה שכר וגו' מה כתיב בתריה הצדיק אבד ואין איש שם על לב וגו' כי מפני הרעה נאסף הצדיק אלא יצער אדם עם הצבור שכן מצינו במשה רבינו שציער עצמו עם הצבור שנאמר [ת]וידי משה כבדים ויקחו אבן וישימו תחתיו וישב עליה וכי לא היה לו למשה כר אחד או כסת אחת לישב עליה אלא כך אמר משה הואיל וישראל שרוין בצער אף אני אהיה עמהם בצער וכל המצער עצמו עם הצבור זוכה ורואה בנחמת צבור[ב]: (מסכת שמחות פ"ב) כל הפורש מדרכי צבור אין מתעסקין עמו בכל דבר אחיהם

לבריותיו לנולתו: לולי משה בחירו. אלמא משתבח ביה קרא במשה וקרי ליה בחירו משום דעכך את חמתו אלמא שמח הוא בכך: העומדים עלי. לחרף ולגדף: ובידי למוסרם. כח בידי להלשין עליהם: לנגדי. מריבני ומקניטני: גניבא. היה הולק עליו: קולר. שלשלת של ברזל שנותנין שם המוכתבין למלכות להריגה: שני מלאכי השרת שמלוין לו לאדם. א' מימינו וא' משמאלו דכתיב כי מלאכיו יצוה לך: הנה ששון ושמחה וגו' זו מדת בינונים. שיראים מן המיתה כדכתיב בהו כי מחר נמות: אתיו אקחה יין ונסבאה שכר. והיה כזה יום מחר גדול יתר מאד. הצדיק אבד ואין איש שם על לב מפני מה הוא מת: מפני הרעה נאסף הצדיק. מפני שלא ינטער הוא ברעה אחר שהיא גזירה מלפניו כי מפני הרעה נאסף הצדיק ל"א מפני רעות של אלו הוא נאסף שאין הקב"ה רוצה שיבקש עליהם רחמים: עת רצון. אלמא יש שעה שהיא של רצון: כביר לא ימאס. תפלת הרבים לא ימאס: מקרב לי. ממלחמות הבאות עלי: כי ברבים היו עמדי. שהתפללו עמי: פדה בשלום. זה שעסק בדברי שלום דהיינו תורה דכתיב וכל נתיבותיה שלום. וכן גמילות חסדים נמי שלום הוא שמתוך שגומל חסד בגופו לחבירו הוא מכיר שהוא אוהבו ובא לידי אחוה ושלום: ולבם לא נכון עמו. עם הקב"ה ואעפ"כ כתיב בתריה והוא רחום יכפר עון ושומע תפלתם והיכי אמרת שאין תפלתם נשמעת אא"כ משים נפשו בכפו כלומר שנפשו מכוונת בכפו: בצבור. תפלתו נשמעת אף על פי שאין לב כלם שלם כדכתיב ויפתוהו בפיהם בדבריהם לשון רבים: ביחיד. אינו נשמע אלא א"כ לבו מכוון: כגון אני. לפי שהיה בפוח בעצמו שלא ישלוט בו יצר הרע אמר שאין לסמוך עד יום מותך אלא עד יום זקנתך מאחר שהזקן יש להאמין בעצמו שלא יחטא: התם. באה רוח רע ונעשה כאשה יפה ועברה לפניו: ונסיתיה. ותבעה: ושרי תהי בה. כלומר התחיל להתחרט לחזור בו מהתאותו: אמרה ליה. לא תצטר ברוח אני ולא כבעלת באשה: אזיל לך. והשוה עצמך לחברך ולא תתגאה יותר מאחרים שאתה שוה לאחרים ואמור עד יום מותך: רשע מעקרו. ושב מרשעתו פעמים שחוזר ונעשה רשע: הוא ינאי. שבימינו בקדושין שהרג חכמי ישראל: ינאי רשע מעקרו. ונעשה צדיק והזר

וקרוביהן לובשים לבנים ומתעטפין לבנים ואוכלין ושותין ושמחים שנאבד שונאו של מקום שנאמר [א]הלא משנאיך ה' אשנא ובתקוממיך אתקוטט מפני מה שתכלית שנאה שנאתים לאויבים היו לי:

(ל"א) אל תפרוש מן הצבור[ג]: (ברכות ח) אמר ר' יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי מאי דכתיב [ב]ואני תפלתי לך ה' עת רצון אימתי עת רצון בשעה שהצבור מתפללים רבי יוסי בר חנינא אמר מהכא [ג]כה אמר ה' בעת רצון עניתיך. רבי אחא בר חנינא אמר מהכא [ד]הן אל כביר לא ימאס וכתיב [ה]פדה בשלום נפשי מקרב לי כי ברבים היו עמדי. תניא נמי הכי ר' נתן אומר מנין שאין הקב"ה מואס תפלתן של רבים שנאמר הן אל כביר לא ימאס: (תענית ח) א"ר אמי אין תפלתו של אדם נשמעת אלא א"כ משים נפשו בכפו שנאמר [ו]נשא לבבנו אל כפים אוקים רבי שמואל בר נחמני אמורא עליה ודרש [ז]ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בבריתו ואף על פי כן והוא רחום יכפר עון וגו' קשיין אהדדי לא קשיא הא ביחיד הא בצבור:

(ל"א) אל תפרוש מן הצבור[א]: (ב"מ פו) א"ר תנחום בר חנילאי לעולם אל ישנה אדם מן המנהג שהרי משה עלה למרום ולא אכל לחם ומלאכי השרת ירדו למטה ואכלו לחם אכלו ס"ד אלא אימא נראו כמי שאכלו ושתו: (תוספתא ברכות פ"ב) הלל הזקן אומר אל תראה ערום אל תראה לבוש אל תראה עומד אל תראה יושב אל תראה שוחק אל תראה בוכה שנאמר [ח]עת לבכות ועת לשחוק:

ואל תאמין בעצמך עד יום מותך. (ירושלמי שבת פ"א) תמן תנינן אל תאמין בעצמך עד יום מותך מעשה בחסיד אחד שהיה יושב ושונה אל תאמין בעצמך עד יום זקנותך כגון אני אתת הדא רוחא ונסיתיה ושרי תהי ביה אמרה ליה לא תצוג רוח אנא אזול ואשתוי לחברך: (ברכות כט) אמר אביי גמירי טבא לא הוי בישא. ולא והכתיב [ט]ובשוב צדיק מצדקתו ועשה עול ההוא רשע מעקרו אבל צדיק מעקרו לא. ולא והתנן אל תאמין בעצמך עד יום מותך שהרי יוחנן כהן גדול שמש בכהונה גדולה שמונים שנה ולבסוף נעשה צדוקי. אמר אביי הוא ינאי הוא יוחנן, רבא אמר ינאי לחוד יוחנן לחוד ינאי רשע מעקרו יוחנן צדיק מעקרו. לאביי ניחא אלא לרבא קשיא. אמר לך רבא

צדיק

תורה אור ע תהלים קו: פ ויקרא כ: צ תהלים לט: ק שם לז: ר ישעיה כב: ש שם נו: ת שמות יז: א תהלים קלט: ב שם סט: ג ישעיה מט: ד איוב לו: ה תהלים נה: ו איכה ג: ז תהלים עח: ח קהלת ג: ט יחזקאל יח:

א הפורש מדרכי צבור אע"פ שלא עבר עבירות אלא נבדל מעדת ישראל ואינו עושה מצוה בכללן ולא נכנס בצרתן ולא מתענה בתעניתן אלא הולך בדרכו כאחד מגויים וכאילו אינו מהן אין לו חלק לעולם הבא (הלכות תשובה פ"ג הי"א):

א] עי' (ר"ה י"ז) הפורש מדרכי צבור כגון המינין יורדין לגיהנם וכו': ב] עי' (ברכות כ"ט) אמר אביי לעולם לישתף איניש נפשיה בהדי צבורא כו'. (שם מ"ט) אמר שמואל לעולם אל יוציא אדם את עצמו מן הכלל: ג] עי' (פסחים ג') ואל ישנה אדם מפני המחלוקת. (ויבמות י"ד) לא תתגודדו לא תעשו אגודות אגודות:

ומזל לרעתו: דמטו. שנתבשלו: הני מינסל. אותן שלא נתבשלו כל צרכן אינן ממהרות לירקב: היינו דכתיב וכו'. הטובות ירא פן ירקבו אף הבחורים הצדיקים נאחזים למיתה פן יחטאו: הקב"ה יודע. אימת זמנו של צדיק ללקטו מן העולם כשנעשה צדיק גמור קודם שיחטא ח"ו ויתליע וכדכתיב הן בקדושיו לא יאמין: דפריש מינאי. מאחת זקנה ומה ירא מיצה"ר: קשטה נפשה. בתכשיטים בקשוטי נשים בשמים ואפרסמון: חלפה ותנייה קמיה. עברה לפניו ושנתה פעם שניה: אנא חרותא. שם זונה ניכרת בעיר: דהדרי מיומא שחזרתי היום הלום: צוציתא. ענף קטן שבגובה הדקל: שור. קפץ: וקא יתיב בגויה. להמית את עצמו: אישה הפרם. צריכה סליחה: במה הכתוב מדבר. מאחר שאישה הפרם ומה שאכלה בהיתר אכלה ומה הוא זה הסליחה: והיא שותה יין. מזידה ואעפ"כ שבהיתר כיון שהיא לאיסור נתכוונה צריכה סליחה: פקדת לילה. על מעשה לילה פקדתני אם אוכל לעמוד בנסיון של דבר עבירה: צרפתני בל תמצא. חשבת לצרפני ולא מצאתני נקי: איכו זממא. מי יתן והיה בפי רסן ואפסר לעכב את דברי שלא אומר דבר זה של בחנני: רק רע כל היום. כל היום רעתו מתוספת: ה' לא יעזבנו בידו. בתריה כתיב: הוית נקיט שיפולי גלימך. היית מגביה שפת חלוקך מבין רגליך כדי שתהא קל לרוץ והיית רץ לשם מפני יצר ע"ז שהיה שולט: פתח ברבוותא. נתחיל לדרוש ברבותינו ולא אמר בחברינו: הדין קרא. ראש הפסוק רק לא היה כאחאב וגו' היה דורש שהיה חדשים לגנאי ונראה לו אחאב בחלום וביקש ממנו מפני מה אינו מסיים ודורש סוף הפסוק שלא הכל ממנו היה: שאין אדם נתפס. להתחייב על שהוא מדבר קשה מחמת צער יסורין דקאמר לא בדעת ידבר ולא אמר ברשע ידבר אלא לא בדעת ידבר וכו': אהדר ליה כלילא דיאלי. אנקה מתרגמינן יאלא והוא מין שקורין הריצו"ן ושערו קשין כמחטין ועשה לו עטרה מעורו סביב עיניו: השתא מיהא. אנא ואנא. שכינו לבד

צדיק מעיקרו נמי דלמא הדר ביה כו'[א]: (חגיגה ה) ר' יוחנן כי הוה מטי להאי קרא בכי [ט]הן בקדושיו לא יאמין ושמים לא זכו בעיניו אם בקדושיו לא יאמין במאן יאמין יומא חד הוה אזיל באורחא חזייה לההוא גברא דהוה קא מנקיט תאיני שביק הנך דמטו ושקיל הנך דלא מטו א"ל הני מעליא טפי א"ל לאורחא קא בעינא להו הני נטרן והני לא נטרן אמר היינו דכתיב הן בקדושיו לא יאמין: (ירושלמי ברכות פ"ב) אמר בעל התאנה יודע אימתי עונתה של תאנה ללקוט לוקטה בכל יום כך הקב"ה יודע אימתי עונתן של צדיקים לסלק מן העולם והוא מסלקן: (קדושין פ"א) רבי חייא בר אשי הוה רגיל כל עידן דהוה נפיל על אפוי הוה אמר הרחמן יצילני מיצר הרע[ב] יומא חד שמעתינהו דביתהו אמרה מכדי הא כמה שני דפריש לה מינאי מאי טעמא קאמר הכי יומא חד הוה קא גריס בגינתיה קשטה נפשה חלפה ותנייה קמיה אמר לה מאן את אמרה אנא חרותא דהדרי מיומא תבעה אמרה ליה אייתי ניהליה להך רומנא דריש צוציתא שוור אזל אייתה ניהלה כי אתא לביתיה הוה קא שגרא דביתהו תנורא סליק וקא יתיב בגויה אמרה ליה מאי האי אמר לה הכי והכי הוה מעשה אמרה ליה אנא הואי לא אשגח בה עד דיהבה ליה סימנא אמר לה אנא מיהא לאיסורא איכוונו כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער עד שמת באותה מיתה דתניא [י]אשה הפרם וה' יסלח לה במה הכתוב מדבר באשה שנדרה בנזיר ושמע בעלה והפר לה והיא לא ידעה שהפר לה בעלה והיתה שותה יין ומטמאה למתים: (סנהדרין קז) א"ר יהודה אמר רב לעולם אל יביא אדם עצמו לידי נסיון שהרי דוד מלך ישראל הביא עצמו לידי נסיון ונכשל אמר לפניו רבש"ע מפני מה אומרים אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב ואין אומרים אלהי דוד אמר אינהו מינסו לי את לא מינסית לי אמר לפניו רבש"ע נסני שנאמר [כ]בחנני ה' ונסני כו' והיינו דכתיב [ל]בחנת לבי פקדת לילה צרפתני בל תמצא זמותי בל יעבר פי אמר איכו זממא נפל בפומיה דמאן דסני לי ולא אמר כי הא מלתא: (סוכה נב) א"ר יצחק יצרו של אדם מתחדש עליו בכל יום ויום שנאמר [מ]כי יצר מחשבות לבו רק רע כל היום. ארשב"ל יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ומבקש להמיתו שנאמר [נ]צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו ואלמלא הקב"ה עוזרו אינו יכול לו שנאמר [ס]ה' לא יעזבנו בידו וגו': ואל תדין את חברך כו'[ג]: (סנהדרין קב) רב אשי אוקים אשלשה מלכים אמר למחר נפתח בחברין אתא מנשה איתחזי ליה בחלמיה אמר חברך וחברי דאבוך קרית לן מהיכא בעית למישרא המוציא א"ל לא ידענא א"ל מהיכא דבעית למישרא המוציא לא גמירת וחברך קרית לן אמר ליה אגמרן לי ולמחר דרשינן ליה משמך בפירקא א"ל מהיכא דקרים בישולא א"ל מאחר דחכימת כולי האי מאי טעמא קא פלחיתו לעכו"ם אמר ליה אי הות התם הות נקיט בשיפולי גלימא ורהטת אבתרה למחר אמר להו לרבנן נפתח ברבוותא: (ירושלמי שם) רבי לוי עבר דרש הדין קרייא שתא ירחין לגנאי [ע]רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה' אתא לגביה בלילא א"ל מה חטית לך ומה סרהית קדמך אית לך רישא דפסוקא ולית לך סופיה אשר הסתה אותו איזבל אשתו עבר דרש ליה שיתא ירחין לשבח [פ]רק לא היה כאחאב וגו' אשר הסתה אותו איזבל אשתו: (ב"ב טז) [צ]איוב לא בדעת ידבר ודבריו לא בהשכל אמר רבא מכאן שאין אדם נתפס על צערו: ואל תאמר דבר שאי אפשר לשמוע[ד]: (ב"ב ד) הורדוס דבית חשמונאי הוה אמר מאן דריש [ק]מקרב אחיך תשים עליך מלך רבנן קם קטלינהו לכולהו רבנן שיירה לבבא בן בוטא לטיסב עצה מיניה אהדר ליה כלילא דיאלי ונקרינהו לעיניה יומא חד אתא ויתיב קמיה אמר ליה חזי מר האי עבדא בישא מאי עבד א"ל מאי איעבד ליה נלטייה מר אמר ליה כתיב [ר]גם במדעך מלך אל תקלל א"ל האי לאו מלך הוא א"ל לא יהא אלא עשיר דכתיב ובהדרי משכבך אל תקלל עשיר ולא יהא אלא נשיא וכתיב [ש]ונשיא בעמך לא תאור א"ל בעושה מעשה עמך והאי לאו עושה מעשה עמך א"ל מסתפינא איכא איניש דשמע מלתא ואזיל ומודע ליה א"ל השתא מיהא ליכא איניש גבן א"ל כי עוף השמים יוליך את הקול. א"ל אנא

לקדושים אשר בארץ. שאין הקב"ה קורא לצדיקים קדושים עד שיגנזו בארץ עד יום מיתה. למה שיצר הרע מצר את האדם בעוה"ז ואינו מאמין בכן עד יום מיתה. וכן שלמה אומר כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. לפיכך אינו נקרא קדוש עד שינתן בארץ כו'. א"ר חמא מאי קראה ומשך אבירים בכחו זה יצר הרע (מ' תהלים פרשה ט"ז):

על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא. לעת מלוי נפש וכן שנו רבותינו אל תאמין בעצמך עד יום מותך (ילקוט תהלים פל"ב):

אל תדין את חברך כו':

אמר רבי יוחנן כל אותן שבע שנים שבנה שלמה ביהמ"ק לא שתה בהן יין כיון שבנאו ונשא בתיה בת פרעה אותו הלילה שתה יין וכו' והיה שלמה ישן עד ד' שעות ביום ומפתחות של ביהמ"ק נתונות תחת ראשו. הדא הוא דתנן על תמיד של שחר שקרב בד' שעות. נכנסה אמו והוכיחתו. וי"א ירבעם בן נבט נכנס והוכיחו. ויכול היה. רבי חגי בשם רבי יצחק עמד וכנס אלף מתוך שבטו ונכנס והוכיחו. הה"ד כדבר אפרים רתת. כדבר ירבעם ריתותו של שלמה. אמר לו הקב"ה למה אתה מוכיחו נשיא הוא בישראל חייך שאני מטעימך משררתו ואין אתה יכול לעמוד בה. כיון שנכנס למלכות מיד ויאשם בבעל וימות (ויק"ר פ' י"ב):

שאלו תלמידיו את רב יוסף מהו עזאל אמר ליה כיון שעמדו דור המבול ועבדו ע"ז הקב"ה מתעצב מיד עמדו שני מלאכים שמחזאי ועזאל ואמרו לפניו רבש"ע הלא אמרנו לפניך כשבראת את עולמך מה אנוש כי תזכרנו א"ל ועולם מה יהא עליו' א"ל רבש"ע היינו מסתפקין בו א"ל גלוי וידוע לפני אם אתם שרוין בארץ הזה שולט בכם יצר הרע והייתם קשים מבני אדם א"ל תן לנו רשות ונדור עם הבריות ותראה איך אנו מקדישין שמך א"ל רדו ותדורו עמהן מיד קלקלו עם בנות האדם שהיו יפות ולא יכלו לכבוש את יצרן (מ' אבכיר הובא בילקוט ר' מ"ד):

לעולם יהיו כל אדם חשודים בעיניך כלסטים איני והתנן אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו. לא קשיא כאן במכיר כאן בשאינו מכיר. רבא אמר הכא כל אדם הכא חברך מדקתני חברך מכלל דבידוע לא קאמר והא כל אדם קאמר לאו לאתויי חבר לא הא כדאיתא והא כדאיתא (ברייתא דמסכת כלה):

ואל תאמר דבר כו' גם במדעך מלך שלפניך אל תקלל ובחדרי משכבך עשיר שלפניך אל תקלל כי עוף השמים יוליך את הקול. א"ר ירמיה בן אלעזר זה העורב וחכמת טייארון. ובעל כנפים יגיד דבר. רבי לוי אמר אזנים לדרך ואזנים לכותל (ויק"ר פרשה ל"ב):

ואל

תורה אור ט איוב טו: י במדבר ל: כ תהלים כו: ל שם יז: מ בראשית ו: נ תהלים לז: ס שם: ע מלכים א כא: פ שם: צ איוב לד: ק דברים יז: ר קהלת י: ש שמות כב:

א כ"ד דברים מעכבין את התשובה כו' ומהן ה' דברים העושה אותן אין חזקתו לשוב מהן לפי שהן דברים קלים בעיני רוב האדם ונמצא חוטא והוא ירמה

א] עי' (סנהדרין כ"א) מפני מה לא נתגלו טעמי התורה שהרי ב' מקראות נתגלו טעמם ונכשל בהם גדול העולם: ב] ע"ש פלימו הוה רגיל למימר כל יומא גירא בעיניה דשיטנא יומא חד כו' א"ל מ"ט אמרת הכי אלא היכי אימא א"ל לימא מר רחמנא נגער ביה בשטן. וע"ש ר"ת הוו מתלוצצין בעוברי עבירה וכו': ג] ע"ל פרק א משנה ו' והוי דן את כל האדם לכף זכות: ד] עי' לעיל פ"א מ"א פי' חכמים הזהרו בדבריכם וכו':

ואל תאמר לכשאפנה אשנה . עת לעשות לה׳ הפרו תורתך מי שאומר אקרא משאפנה אלא בכל שעה ושעה הוי עושה (מ׳ תהלים פרשה קי״ט) : רבי שמעון בן יוחאי אומר משל לשני אחים שהיו מסגלים ממון אחר אביהם אחד מצרף דינר ואוכלו ואחד מצרף דינר ומניחו זה שמצרף דינר ואוכלו נמצא שאין בידו כלום זה שמצרף דינר ומניחו נמצא עשיר לאחר זמן כך תלמידי חכמים למד ב׳ או ג׳ דברים ביום ב׳ וג׳ פרקים בשבת ב׳ וג׳ פרשיות בחודש נמצא עשיר לאחר זמן ועליו נאמר וקובץ על יד ירבה . וזה שאמר היום אני לומד למחר אני לומד היום אני שונה למחר אני שונה נמצא אין בידו כלום ועליו הוא אומר נרדם בקציר בן מביש ואומר מחורף עצל לא יחרוש (ספרי עקב פמ״ח) :

אל תאמר לרעך לך ושוב ומחר אתן ויש אתך . רעך זה הקב״ה שנאמר זה דודי וזה רעי (מ׳ הובא בס׳ מגן אבות) : וענתה בי צדקתי ביום מחר רבי יהודה בר סימון אומר אל תתהלל ביום מחר . אתה אומרת וענתה בי צדקתי ביום מחר למחר בתך יוצאה ומתענה שנא׳ ותצא דינה בת לאה (ב״ר פע״ג) :

אין בור ירא חטא . דכיון דלא ידע באורייתא מידי לא ידע למפרש מחטאיה ולא עם הארץ חסיד מ״ט כיון דלא שמע במילי דאורייתא קרי ביה מסיר אזנו משמוע תורה (ברייתא דמסכת כלה) : ר״ע אומר מי שאינו משמש לתלמידי חכמים אין לו חלק לעולם הבא (אדר״נ פל״ו) :

לא הביישן למד . ישאל אדם את הפסוק ואת ההלכה אעפ״י שהכל משחקים עליו שנאמר אם נבלת בהתנשא אם נבלת בה תתנשא בה (תנד״א רבה פי״ג) :

ולא

אנא הוא אי הוה ידענא דצנעיתו כולי האי לא הוה קטילנא לכו : ואל האמר לכשאפנה אשנה״] ב](ירושלמי ברכות פ״ט) רבי חלקיה בשם ר׳ סימון העושה תורתו עתים הרי זה מפר ברית מאי טעמא אהפרו תורתך עת לעשות לה׳ . אמר רבי מה התינוק הזה צריך לינק בכל שעה שביום כך כל אדם שבישראל צריך ליגע בתורה בכל שעות שביום ר׳ יונה בשם רבי יוסי בן גזורה כל פטטיא בישין ופטטיא דאורייתא טבין כל כדבייא טבין וכדביא דאורייתא בישין ארשב״ל במגלת חסידים מצאו כתוב יום תעזבני יומים אעזבך לשנים שיצאו אחד מטבריא ואחד מצפורי ופגעו זה בזה בהדא משכנא לא הספיקו לפרוש זה מזה עד שהלך זה מיל וזה מיל נמצאו רחוקים זה מזה שני מילין . ואשה שהיתה יושבת וממתנת לאיש כל זמן שהיה בדעתו להנשא לה היתה יושבת וממתנת לו כיון שהפליג דעתו ממנה היא היתה הולכת ונשאת לאחר :

מתני׳ ה הוא היה אומר אין בור ירא חטא . ולא עם הארץ חסיד . ולא הביישן למד . ולא הקפדן מלמד . ולא כל המרבה בסחורה מחכים . ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש :

גרסי׳ (תוספתא ברכות פ״ז הכ״ג) אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד למה הדבר דומה למלך בשר ודם שאמר לעבדו לבשל לו תבשיל והוא לא בשל לו תבשיל מימיו סוף שמקדיח את התבשיל ומקניט את רבו לחפות לו חלוק והוא לא חיפת לו חלוק כימיו סוף שמלכלך את החלוק ומקניט את רבו : (שבת סג) אמר ר׳ שמעון בן לוי אם עם הארץ הוא חסיד אל תדור בשכונתו : (נדרים כ) תניא אל תהי רגיל אצל עם הארץ שסופך להאכילך טבלים ואל תהי רגיל אצל כהן ע״ה שסופך להאכילך תרומה טמאה: (אדר״נ סוף פי״ב) ודלא משמש חכימיא קטלא חייב כיצד אמרו כעשה באדם אחד מבית רמה שהיה נוהג בעצמו מדת חסידות שלח אליו תלמיד אחד רבן יוחנן בן זכאי לבודקו הלך ומצאו שנטל שמן ונתנו על גבי כירים ונטלו מעל כירים ונתנו לתוך של גריסין א״ל מה אתה עושה א״ל כהן גדול אני ותרומה בטהרה אני אוכל א״ל כירים זה טמא או טהור א״ל וכי יש לנו בתורה על כירים שטמא והלא לא אמרה תורה אלא על תנור שטמא שנאמר אכל אשר בתוכו יטמא א״ל כשם שאמרה תורה על התנור שטמא כך אמרה תורה על כירים שטמא שנאמר בתנור וכירים יותץ טמאים הם א״ל אם כן היית נוהג לא אכלת תרומה טהורה מימיך : (סוטה כב) איתמר קרא ושנה ולא שימש תלמידי חכמים ר׳ אלעזר אומר הרי זה ע״ה ר׳ שמואל בר נחמני אמר הרי זה בור : (ירושלמי נזיר פ״ז) אמר ר׳ עקיבא כך היתה תחלת תשמישי לפני חכמים פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאתי מת מצוה ונטפלתי בו כארבעת מיל עד שהבאתיו למקום הקברות וקברתיו וכשבאתי אצל ר״א ואצל ר׳ יהושע אמרתי להם את הדבר אמרו לי על כל פסיעה ופסיעה שהיית פוסע מעלין עליך כאילו שפכת דמים אמרתי אם בשעה שנתכוונתי לזכות נתחייבתי בשעה שלא נתכוונתי לזכות על אחת כמה וכמה באותה שעה לא זזתי מלשמש חכמים הוא היה אומר דלא שימש חכימיא קטלא חייב : ולא הביישן למד: (ברכות סג) א״ר שמואל בר נחמני מאי דכתיב גאם נבלת בהתנשא ואם זמות יד לפה אמרי דבי רבי ינאי מ״ד דכי מיץ חלב יוציא חמאה ומיץ אף יוציא דם ומיץ אפים יוציא ריב . במי אתה מוצא חמאה של תורה במי שמקיא חלב שינק משדי אמו עליה . ומיץ אף יוציא דם כל תלמיד שבועס עליו רבו פעם ראשונה ושותק זוכה להבחין בין דם טמא לדם טהור. ומיץ אפים יוציא ריב כל תלמיד שבועס עליו רבו פעם ראשונה ושניה ושותק זוכה להבחין בין דיני ממונות לדיני נפשות דתנן רבי ישמעאל אומר הרוצה שיתחכם יעסוק בדיני ממונות שאין לך מקצוע בתורה יותר מהן שהן כמעין נובע: (גיטין מג) אוקי רבה בר רב הונא אמורא עילויה ודרש והמכשלה הזאת תחת ידך אין אדם עומד על דברי תורה אלא א״כ נכשל בהם: (נדה כז) תנו רבנן שליא בבית הבית טמא לא שהשליא ולד אלא שאין שליא שאין ולד עמו דברי ר׳ מאיר . ר׳ יהודה ור׳ יוסי ור׳ שמעון מטהרין וכו׳ יתיב רב פפא אחוריה דרב ביבי קמיה דרב המנונא ויתיב וקאמר מאי טעמא דר״ש קסבר כל טומאה שנתערב בה

לבד ואין שומע : תורתו עתים . ואינו לומד יומם ולילה : שעשייה . דגול בהשמעת קול : כדבייא . ל׳ הפסק מענין לא יכזבו מימיו : משכנא . הנייה כמו פונדק : ואשה . גם זה למשל אמרו וכדלעיל : **מתני׳** בור . ריק מכל דבר ואפילו בשיב משא ומתן אינו יודע . והוא גרוע מעם הארץ . תרגום והאדמה לא תשם . וארעא לא תטור : ולא עם הארץ חסיד . אבל ירא חטא אפשר שיהיה שהרי הוא בקי בשיב משא ומתן : ולא הביישן למד . שמתביישים לשאול שמא ילעיגו עליו ישאר תמיד בספיקותיו : ולא הקפדן . הרב שמקפיד על התלמידים כששואלים אותו לא ילמד כראוי . אלא צריך שיסביר פנים בהלכה לתלמידיו : ובמקום שאין אנשים . ליעב בראש ולהורות הוראות : קרא . מקרא : ושנה . משנה : ולא שמש ת״ח . ללמוד תלמוד סברא בטעמי המשנה מה הם . רשע הוא שאין תורתו על בוריו ואין ללמוד הימנו שע״י הטעמים יש חילוק באיסור והיתר ובדיני ממונות לזכות ולחייב ובסברות לטמא ולטהר כדאמרינן בכמה דוכתי מ״ט אמר מר הכי ומר הכי ואמרינן מאי בינייהו כך וכך : הרי זה עם הארץ . חשוד על הטהרות ועל המעשרות : בור . גרוע מעם הארץ : כאילו שפכת דמים . שבזית אותו שלא הבאתו לקבורה במקומו דקי״ל מת מצוה קונה מקומו : הוא היה אומר . ר״ע אמר כל שאינו משמש תלמידי חכמים חייב מיתה : המנבל עצמו ששואל לרבו כל ספיקותיו אע״פ שיש בהם שחבריו מלעיגים עליו : ואם זמות . ששתמת פיך מלשאול לשון זמם כשימת פה מלשון שבועת של רשעה שהוחבים בחוטם בהמה שעסקיה רעים ונותנין אותו בשפתיה לתופרו יחד ולסותמן . סופך שתתן יד לפה כשישאלוך ולא תדע להשיב : מיץ חלב יוציא חמאה . המוציא את החלב שמצן משדי אמו על ד״ת חמאה היא לו : ומיץ אף . המוצץ כעס רבו וסובלו יוציא הלכות דם לאמתתם שיבחין : דתנן . שדיני ממונות עמוקים הם והרוצה שיתחכם יעסוק בדיני ממונות שאין מקצוע בתורה גדול מהם : אוקי אמורא עליה . העמיד מתורגמן לפניו להזור ולדרוש : והמכשלה הזאת . כלומר כך שהיה׳ בדרשה מקרא כתיב והמכשלה הזאת תחת ידך באנשי ירושלים שפסקה תורה מהם והיו שואלין לחבריהם שמלה לכה קצין תהיה לנו והמכשלה הזאת תחת ידך כלומר דברים שמכוסין כשמלה שלך הם שאתה בקי בהם אמור לנו ותהיה קצין . והמכשלה הזאת דברי תורה שאין אדם עומד על אמתתם עד שיכשל בהם להורות טעות ויכלימוהו והוא נותן לב ומבין תחת ידך הם : מ״ט דר״ש כיון דנמוק מ״מ כל גופו של מת כאן הוה והו״ל כרקב וכגלל בשר המת שנימוק ונעשה ליחה סרוחה

תורה אור ת תהלים קיט : א ויקרא יא : ב שם : ג משלי ל : ד שם :

שאין זה חטא ואלו הן כו׳ החושד כשרים אומר בלבו שאינו חוטא לפי שהוא אומר מה עשיתי לו וכי יש שם לא חשד שמא עשה או לא עשה והוא אינו יודע שזה עון שמשים אדם כשר ברעתו כבעל עבירות (הלכות תשובה פ״ד):

א שמא תאמר עד שאקבץ ממון אחזור ואקרא עד שאקנה מה שאני צריך ואפנה מעסקי ואחזור ואקרא אם תעלה מחשבה זו על לבך אין אתה זוכה לכתרה של תורה לעולם אלא עשה תורתך קבע ומלאכתך עראי ולא תאמר לכשאפנה אשנה וכו׳ (הלכות ת״ת פ״ג) :

ב לא יאמר התלמיד הבנתי והוא לא הבין אלא חוזר ושואל אפילו כמה פעמים. ואם כעס עליו רבו ורגז יאמר לו רבי תורה היא וללמוד אני צריך ודעתי קצרה . לא יהיה התלמיד בוש מחבריו שלמדו מפעם ראשונה ושניה והוא לא למד אלא אחר כמה פעמים . שאם נתבייש מדבר זה נמצא נכנס ויוצא לבית המדרש והוא אינו למד כלום . וכן הרב שלמד ולא הבינו התלמידים לא יכעוס עליהם וירגז . אלא חוזר ושונה הדבר אפילו כמה פעמים עד שיבינו עומק ההלכה (שם) :

א] עי׳ לעיל פ״א מע״ו שי׳ עשה תורתך קבע : ב] שמא לא תפנה . עי׳ (סנהדרין כ״ו) מחשבה מועלת אפילו לדברי תורה כו׳ :

ברותה : ממין אחר . אפילו ממין טומאה אם אינה שוה לה בפלה : אחיכו עליה . א"ל פשיטא מ"ש טעמייהו מטעמיה כולא חדא מלתא אמרי : אפילו כי האי מלתא . דאייתי לידי חוכא : לימא איניש . דילמא מתוך דברין א"ל טעמא : ולא לשתוק . ולימא מסברנא ליה : אם נבלת עצמך . על ד"ת סופך להתנשא : ואם זמות . ופתקת סופך לשום יד על הפה שלא תדע להשיב את השואלין : כשם שאני הסברתי לך פנים כך אתה הסבר פנים . והיינו דכתיב פנים בפנים : הרב בכעס עליהם מפום מעשה העגל : ותלמיד בכעס . וגם אתה מראה להם כעס שהרחקת אהלך ממחניהם : אם אתה מחזיר האהל למקומו . והיינו דכתיב ושב אל המחנה השב האהל למחנה : ואם לאו משרתך יהושע בן נון נער לא ימיש מתוכה . שימשם תחתיך : ואעפ"כ . שהשיבו להאהל בגדלה שהקב"ה לישראל והוקם המשכן לא יצא דבר לבטלה . ל"נ שנאמר ומשרתו יהושע וגו' : להראות לו פנים . ללמדו ולתת טעם לדבריו מפני מה זה מותר וזה אסור ובכל אשר יוכל לא יאמר כך שמעתי הבן אתה הטעם מעצמך ׳ והכרו בפ"א שהיה אומר על כמה סהור ומראה לו פנים : אשר תשים לפניהם . ולא כתיב אשר תלמדם צריך אתה לשים ולסדר לפניהם טעם המיישב תלמודן : ארבע מאה זימני . כל פרקא שקתיה דלינמר : בעיוה . לרבי פרידא למלתא דמצוה בעוקא : נפקא בת קלא ואמרה ליה . לרבי פרידא : שפנים קלקל . שהראה לו פנים רעות : ירבה רעים . לפיים הימנו שיסביר לו פנים : שחרים . מחזירין בעיירות : תגרין . בעיר במקומן אלא נראה ואינו נראה כדאמרינן לעיל : בשעת דמכניסין . שאין חכמי הדור מרבילים תורה לתלמידים : פזר . אתה לשנות לתלמידים : בשעה דמפזרים . שהגדולים שבדור מרבילים תורה : כנס . אתה ולא תבזל ברבה עליהם דאף זו לכבוד שמים הוא להאוז במדת הענוה וכתיב עת לעשות לה' הפרו תורתך : ואם ראית דור שאין התורה חביבה עליו כנס . ולא תשיל דברי תורה לבזיון : הפרו תורתך . מלפזרה בשעה שהכנוס לשם שמים : ה"ג ולת קפוץ קנה מיניה . אם ראית פרקמטיא בזול קנה מיניה והסוף שסופה להסיקך : פשיטא . הא דאביי למה לי פשיטא שלא יורה אדם הלכה בפני רבו למה ליה לאביי למשמע מכללא : כששניהם שוין . אם באת במקום ת"ח ואיך גדול ממנו אל תשול עטרה לדרוש במקומו : צפנתי אמרתך . כנכתי דברי מלהורותם במקום שהיה הוגא עליהן : לדק . דברי תורה : עירא היאירי . רבו היה כדכתיב היה כהן לדוד רב לדוד : נזדקנה . נחלשה כזקנה וכמלות קאמר כדמפיים :

מתני' על דאטפת אטפוך . רשע היית ומלכסם את הבריות ומליכן בנהר . ובאותה מדה מדדו לך : וסוף מטיפיך יטופון . שלא היה הדבר מסור בידך להרגך אלא לב"ד והקב"ה מסכך בידך שמגלגלים חובה ע"י חייב . ושהיד הוא אח"כ לתבוע מכן מיתתך :

פתח

בה ממין אחר בטלה אמר רב פפא היינו נמי טעמייהו דר' יהודה ור' יוסי אחיכו עליה מ"ש פשיטא אמר רב פפא אפילו כי האי מלתא לימא איניש ולא נשתוק קמא רביה משום שנאמר [ה]אם נבלת בהתנשא ואם זמות יד לפה: (ברכות ד) [ו]לדוד שמרה נפשי כי חסיד אני רבי לוי ורבי יצחק חד אמר כך אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע לא חסיד אני כו' ולא עוד אלא שכל מה שאני עושה אני נמלך במפיבושת רבי ואומר לו מפיבושת רבי יפה דנתי יפה חייבתי יפה זכיתי יפה טהרתי יפה טמאתי ולא בושתי. א"ר יהושע בריה דרב אידי מאי קראה [ז]ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש כו' (לעיל פ"א): ולא הקפדן מלמד[א]: (ברכות סג) [ח]ודבר ה' אל משה פנים אל פנים א"ר יצחק אמר ליה הקב"ה למשה משה אני ואתה נסביר פנים בהלכה א"ד כך א"ל משה כשם שאני הסברתי לך פנים כך אתה הסבר פנים לישראל וחזור האהל למקומו [ט]ושב אל המחנה וגו' א"ר אבהו א"ל הקב"ה למשה עכשיו יאמרו הרב בכעס והתלמיד בכעס ישראל מה תהא עליהם אם אתה מחזיר האהל למקומו מוטב ואם לאו יהושע בן נון תלמידך משרת תחתיך והיינו דכתיב ושב אל המחנה אמר רבא אעפ"כ לא יצא הדבר לבטלה שנאמר [י]ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל: (עירובין נד) ר"ע אומר מנין שחייב אדם לשנות לתלמידו עד שילמדנו שנאמר [כ]ולמדה את בני ישראל ומנין עד שתהא סדורה בפיהם שנאמר שימה בפיהם ומנין שחייב להראות לו פנים בה שנאמר [ל]ואלה המשפטים. רבי פרידא הוה ליה ההוא תלמידא דהוה תני ליה ארבע מאה זימני וגמר זמנא חדא בעיוה למלתא דמצוה תנא ליה ולא גמר א"ל האידנא מ"ש א"ל כהאי שעתא דאמרו ליה למר איכא מילתא דמצוה איטרדי אסחתי לדעתאי אמינא השתא קאי מר השתא קאי מר א"ל הב דעתך דאהני לך תנא ליה ארבע מאה זימני אחריני וגמר נפקא בת קול ואמרה ליה ניחא לך דליספו על חייך ארבע מאה שני או דתזכה את ודרך לעלמא דאתי אמר ליה בעינא דאזכה אנא ודראי לעלמא דאתי אמר הקב"ה הבו לו זו וזו: (תענית ח) רבא אמר אם ראית תלמיד שתלמודו קשה עליו כברזל בשביל רבו שאינו מסביר לו פנים שנאמר [מ]והוא לא פנים קלקל מאי תקנתיה ירבה עליו רעים שנאמר וחילים יגבר ויתרון הכשר חכמה כל שכן אם הוכשרו מעשיו בפני רבו מעיקרא:

ולא כל המרבה כו'. (נדה ע) שאלו אנשי אלכסנדריא את רבי יהושע ב"ח מה יעשה אדם ויחכים אמר להן ירבה בישיבה וימעט בסחורה כו': (עירובין נה) רבי יוחנן אמר מ"ד [נ]לא בשמים היא ולא מעבר לים היא לא בשמים היא לא תמצא בגסי הרוח ולא מעבר לים היא לא תמצא בסחרנים ולא בתגרים:

ובמקום שאין אנשים כו'[ב]. (ברכות סג) תניא הלל הזקן אומר בשעת המכניסים פזר בשעה שמפזרים כנס אם ראית דור שהתורה חביבה עליו פזר שנאמר [ס]יש מפזר ונוסף עוד ואם ראית דור שאין התורה חביבה עליו כנס שנאמר [ע]עת לעשות לה' הפרו תורתך. דרש בר קפרא זלת קפוץ קנה מינה באתר דלית גבר תמן הוי גבר. אמר אביי ש"מ באתרא דאית גבר תמן לא תהוי גבר. פשיטא לא נצרכה אלא כששניהם שוים: (ר"ה כג) א"ר יוחנן כל הלומד תורה ומלמדה במקום שאין תלמיד חכם דומה להדס במדבר דחביב לכל וכאן דשקיל מיניה שקיל: (עירובין סג) רב המנונא רמי כתיב [פ]בלבי צפנתי אמרתך וכתיב בשרתי צדק בקהל רב כאן בזמן שעירא היאירי קיים כאן בזמן שאין עירא היאירי קיים: (ירושלמי ברכות פ"ט) תני רבי שמעון בן יוחאי אומר אם ראית את הבריות שנתיאשו ידיהן מן התורה עמוד והתחזק בה מאד ואתה מקבל שכר כלם מאי טעמא [פ]הפרו תורתך עת לעשות לה': [צ]אל תבוז כי זקנה אמך אמר ר' זעירא אם נזדקנה אומתך עמוד וגודרה כשם שעשה אלקנה שהיה מדריך את ישראל לפעמי רגלים הדא הוא דכתיב [ק]ועלה האיש ההוא מעירו וגו':

מתני' ו אף הוא ראה גולגלת אחת שצפה על פני המים. אמר לה על דאטפת אטפוך וסוף מטיפיך יטופון: גרסי' (מכות יא) רשב"ל

פתח

ולא הקפדן. פשיטא לא צריכא דאפילו במילי דדרך ארץ אמר אבא אליהו זכור לטוב לעולם אין תורה מתפרשת אלא למי שאינו קפדן. אף אני איני נגלה אלא למי שאינו קפדן (ברייתא דמסכת כלה):

ובמקום שאין אנשים כו'. אלקנה היה עולה לשילה ארבעה פעמים בשנה שלשה מן התורה ואחת שקיבל עליו הוא בנדבה. שנאמר ועלה האיש ההוא מעירו מימים ימימה להשתחות ולזבוח לה' צבאות בשילה וגו'. עלה אלקנה ואשתו ובניו ובני ביתו ואחיותיו וכל קרוביו היו עולין עמו ואמר להם למדו דרך עבודה מן הכנענים שעשו דרך עבודה לעכו"ם שלהם אעפ"י שהם הבל וריק. ק"ו שאתם צריכים לעשות דרך עבודה ולעלות לפני ארון ברית ה' שהוא אל חי וקיים ברוך שמיה לעלם ולעלמי עלמיא ואמר להם שיעלו כולם עמו וכשעולים עמו בדרך היו לנין ברחובה של עיר והיו מתקבלין האנשים לבד והנשים לבד שכן האיש היה מדבר עם האיש והאשה עם האשה וגדול עם הקטן והיתה המדינה מרגשת והיו שואלים להן להיכן תלכו ואומרים להם לבית האלהים שבשילה שמשם תצא תורה ומעשים טובים ואתם למה לא תבואו עמנו ונלך ביחד. מיד עיניהם משגרות דמעות ואומרים להם נעלה עמכם וכן אמר להם עוד הפעם עד שעלו עמו לשנה הבאה חמשה בתים ולשנה האחרת עלו עמו עשרה בתים ולשנה האחרת הרגישו כולם לעלות והיו עולין עמו כמו ששים בתים ובדרך שהיה עולה שנה זו אינו עולה לשנה האחרת עד שהיו כל ישראל עולין והיה אלקנה מכריע את כל ישראל לכף זכות וחינך אותם במצות וזכו רבים על ידו. הקב"ה שהוא בוחן לבות וכליות א"ל לאלקנה אתה הכרעת את ישראל לכף זכות וחנכת אותם במצות וזכו רבים על ידך חייך אני אוציא ממך בן שיכריע את כל ישראל לכף זכות ויחנך אותם במצות ויזכו רבים על ידו. הא למדת בשכר מעשה אלקנה שמואל (תנדא"ר פ"ח):

וסוף מטיפיך יטופון. שופך דם האדם באדם דמו ישפך. א"ר לוי וכרי כמה בני אדם שהרגו ומתו על מטותיהן. השיבו אותו מהו באדם דמו ישפך. כשיבואו כל בני אדם לעתיד לבא אותה שעה דמו ישפוך. אמרו מעשה בשני אחים שהרג אחד מהן את חבירו מה עשתה אמן

נטלה

תורה אור ה משלי ל : ו תהלים פו : ז שם קיט : ח שמות לג : ט שם : י שם : כ דברים לא : ל שמות כא : מ קהלת י : נ דברים ל : ס תהלים קיט : ע שם : פ שם : צ משלי כג : ק שמואל א א :

א] גי' (שבת ל"א) לעולם יהא אדם ענוותן כהלל ואל יהא קפדן כשמאי כו'. קפדנותו של שמאי בקשה לטורדנו מן העולם כו': ב] עי' לעיל פ"א מי"ב בפיסקא ומקרבן לתורה ובס"ס מייח ט' כל המזכה את הרבים כו':

נטלה כוס אחד ומלאתו מדמו והניחה אותו במגדל והיתה נכנסת כל יום ויום ומלאה אותו הדם תוסס פעם אחת נכנסה והביטה אותו ומצאה ששתק אותה שעה ידעה שנהרג בנה האחר לקיים מה שנאמר שופך דם האדם באדם דמו ישפך (דב"ר פ"ב):

מרבה בשר מרבה רמה:
הוא היה אומר כל המרבה לאכול מרבה להוציא וכל המרבה בשר מרבה רמה ותולעה וכל המרבה מעשים טובים משים שלום בגופו (אדר"נ פכ"ח):
אל ירבה בבשר ויין יותר מדאי ואם הרבה בבשר ויין יותר מדאי הרי מקרא מוכיח עליו אל תהי בסובאי יין בזוללי בשר למו כי סובא וזולל יורש ואם לא זכה אדם לבקש רחמים על ד"ת שיכנסו לתוך מעיו מכל מקום יבקש רחמים על אכילה ושתיה יתירה שלא יכנס לתוך מעיו שנאמר הנה צרפתיך ולא בכסף בחרתיך בכור עוני מה כור זה אפילו אתה נותן בו כל העצים שבעולם הרי זה שורפן ומפסידן כך גרונו של אדם אפילו אתה נותן בו כל אכילות יפות שבעולם הוא בולען ומפסידן. מעשה ברבי יהודה הנשי אשאמר בשעת מיתתו גלוי וידוע לפני הקב"ה שעמלתי בתורה בכל עשר אצבעותי ולא אכלתי ולא נהניתי בעולם הזה אפילו באחת מאצבעותי הקטנים מעולם לא אמרתי אלך ואוכל ואשתה ואהנה מן עוה"ז ואלך אח"כ מתוך תענוגי עוה"ז ואפטור מן העוה"ז לעוה"ב אלא לא עשיתי לי אכילה ושתיה רק כדי חיותי ועסקתי בתורה כל ימי היי לכן עכשיו תן לי מנוחה בבית עולמי מה היו משיבין לו יבא שלום ינוחו על משכבותם הולך נכחו וכל העושה כן עליו הכתוב אומר טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט (תנד"א רבה פכ"ו):
רבי יהודה הנשיא אומר כל המקבל עליו תענוגי העולם הזה מונעין ממנו תענוגי העולם הבא. וכל שאינו מקבל תענוגי העולם הזה נותנין לו תענוגי עולם הבא (אדר"נ פכ"ח):
מרבה

פתח לה פתחא להאי פרשתא מהכא [ו]ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו [ז]כאשר יאמר משל הקדמוני מרשעים יצא רשע במה הכתוב מדבר בשני בני אדם שהרגו את הנפש אחד הרג בשוגג ואחד הרג במזיד לזה אין עדים ולזה אין עדים הקב"ה מזמנן לפונדק אחד זה שהרג במזיד יושב תחת הסולם וזה שהרג בשוגג יורד בסולם ונופל עליו והרגו נמצא זה שהרג במזיד נהרג וזה שהרג בשוגג גולה[א]: (סוטה ח) אמר רב יוסף אף על גב דמדה בטיל במדה לא בטיל[ב] דאמר רב יוסף וכן תני רבי חייא מיום שחרב בית המקדש אף על גב שבטל סנהדרין ארבע מיתות לא בטלו. והא בטלו אלא דין ארבע מיתות לא בטלו. מי שנתחייב סקילה או נופל מן הגג או חיה דורסתו. מי שנתחייב שרפה או נופל בדליקה או נחש מכישו. מי שנתחייב הריגה או נמסר למלכות או לסטין באין עליו. מי שנתחייב חנק או טובע בנהר או מת בסרונכי: תניא היה רבי מאיר אומר מנין שבמדה שאדם מודד בה מודדין לו שנאמר [ה]בסאסאה בשלחה תריבנה אין לי אלא סאה מנין לרבות אפילו תרקב וחצי תרקב קב וחצי קב רובע וחצי רובע תומן ועוכלא ת"ל [א]כל סאון סואן ברעש ומנין שכל פרוטה ופרוטה מצטרפין לחשבון גדול ת"ל [ב]אחת לאחת למצוא חשבון וכן מצינו בסוטה שבמדה שמדדה בה מדדו לה היא עמדה על פתח ביתה ליראות לו כו':

מתני' ז הוא היה אומר מרבה בשר מרבה רמה. מרבה נכסים מרבה דאגה. מרבה נשים מרבה כשפים. מרבה שפחות מרבה זמה. מרבה עבדים מרבה גזל. מרבה תורה מרבה חיים. מרבה ישיבה מרבה חכמה. מרבה עצה מרבה (גמ' הורה) תבונה. מרבה צדקה מרבה שלום. קנה שם טוב קנה לעצמו. קנה לו דברי תורה קנה לו חיי העולם הבא:

גרסי' (שבת קנא) [ג]וזריתי פרש על פניכם פרש חגיכם אמר רב הונא וא"ל א"ר חגא אלו בני אדם שמניחין דברי תורה ועושים כל ימיהם כחגים אמר רבי לוי א"ר פפי אמר רבי יהודה לאחר שלשה ימים כרסו נבקעת ונופלת לו על פניו ואומר לו טול מה שנתת בי[ד]: (פסחים קיד) אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן משום ר' יהודה בר אלעאי אכול בצל ושב בצל ולא תיכול אווזין ותרנגולים ויהא לבך רודף עליך. פחות ממיכלך וממשתייך והוסיף על דירתך. כי אתא עולא אמר מתלין מתלייא במערבא דאכיל אליתא טשי בעיליתא דאכיל קקולי אקיקלי דמתא שכיב: (חולין פד) ת"ר [ה]כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך וגו' למדה תורה דרך ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא לתאבון יכול יקח אדם מן השוק ויאכל ת"ל [ו]וזבחת מבקרך ומצאנך יכול יזבח כל בקרו ויאכל כל צאנו ויאכל ת"ל מבקרך ולא כל בקרך מצאנך ולא כל צאנך מכאן אמר ראב"ע מי שיש לו מנה יקח לפסו ליטרא ירק עשרה מנה יקח לפסו ליטרא דגים ג' מנה יקח לפסו ליטרא בשר מאה מנה ישפתו לו קדרה בכל יום ואינך אימת מערב שבת לערב שבת. אמר רב צריכין אנו לחוש לדברי זקן אמר רבי יוחנן אבא כמשפחת בריאים הוה אבל כגון אנו מי שיש לו פרוטה בתוך כיסו יריצנה לחנוני א"ר נחמן כגון אנו לוין ואוכלין [ז]כבשים ללבושך מגו כבשים יהי מלבושך ומחיר שדה

פתח לה פתחא להאי פרשתא. כשהיה רוצה לדרוש בפרשת רוצחין היה מתחיל כך: והאלהים אנה לידו. זהו שאמר הכתוב כאשר יאמר משל הקדמוני מרשעים יצא רשע משל הקדמוני היא התורה שהיא משל של הקב"ה שהוא קדמונו של עולם והיא אמרה מרשעים יצא רשע והיכן אמרה והאלהים אנה לידו והאיך הקב"ה ממציא מכשול לאדם להמית אלא על ידי שהם רשעים ההורג והנהרג ההורג היה חייב גלות ואין עד בדבר והוא לא גלה והנהרג היה חייב מיתה ואין עד בדבר ולא נהרג לפיכך הקב"ה זימן לפונדק אחד וכו': במה הכתוב מדבר. והאלהים אנה לידו: ונפל עליו והרגו. ויש עדים וגולה על כרחו: אע"ג דמדה עצמה בטיל. שפסקו ארבע מיתות ב"ד: במדה לא בטיל. שמודדין להם לעוברי עבירה במדה שמתחייבין בה ומתים כדוגמת אותה מיתה: דאמר רב יוסף. תלמודא קאמר דאמר רב יוסף נמי בעלמא וכן תני וכו': דין ארבע מיתות. דין שמיה שהוא דוגמתם: נופל מן הגג. דומיא דסקילה דתנן בית הסקילה היה גבוה שתי קומות אחד מן העדים בא ודחפו וכו': חיה דורסתו. הרי דורסו בצפרניו ומפילו לארץ וגם זה דומה לנסקל: נחש מכישו. והארס שורפו: נמסר למלכות. מיתת המלכות מתיזין ראשו בסייף והרג נמי סייף הוא כדאמרינן בסנהדרין: סרונכי. כוא חולי בגרונו: בסאסאה. בתוך אותה סאה עצמה כשאתה משלחה לאבדון תריבנה: ואין לי אלא סאה. כלומר עבירה גדולה: תרקב. חצי סאה תרי וקב דהיינו ג' קבים: תומן ועוכלא. משקלות קטנות הן ושיעורן מפרש בגמרא בב"ב בהמוכר את הספינה: ומנין שכל פרוטה וכו'. אע"פ שלא נפרע ממנו פעם ראשונה ושניה לא ויתר לו עליהם אלא מצטרפין אותה להשטן:

מתני' מרבה בשר מרבה רמה. המרבה באכילה ושתיה עד שנעשה שמן ובשל בשר מרבה עליו רמה בקבר וקשה רמה למת כמחט בבשר החי. וקמ"ל האי תנא בכל רבויין קשים לאדם חוץ מרבוי תורה והכמה וצדקה: מרבה דאגה. שמא יגזלוהו או שמא יבואו עליו לסטים ויהרגוהו. והסיד אחד היה מתפלל המקום יצילני מפזור הנפש, ושאלו ממנו מהו פזור הנפש. אמר להם שיהיו לו נכסים מרובים מפוזרים במקומות הרבה וצריך לפזר נפשו להטוב לכאן ולכאן: מרבה נשים מרבה כשפים. שדרך נקיים ואזיל בתחלה אדם מקשט עצמו ואוכל ושותה ומרבה בשר. ואח"כ מבקש להרבות נכסים. ולאחר שהרבה נכסים ורואה שיש בידו סיפוק לפרנס נשים רבות, הוא מרבה לו נשים. ולאחר שהרבה נשים, כל אחת צריכה שפחה שתשמשנה, הרי מרבה שפחות. וכיון שיש לו בני בית מרובין צריך לשדות וכרמים לספק יין ומזון לבני ביתו. ומרבה עבדים לעבוד השדות והכרמים. לכך הן שנוין בסדר זה: מרבה תורה מרבה חיים. דכתיב כי היא חייך ואורך ימיך: מרבה חכמה. בנותן טעם לדבריו. והסברות שלו מתיישבות על לב השומעין: מרבה ישיבה. הרבה תלמידים מתקבלים ובאים לשמוע סברותיו, ואית דגרסי מרבה ישיבה מרבה חכמה מי שמרבה בתלמידים שהתלמידים מחדדים אותו ומרבין ומוסיפין על חכמתו: מרבה עצה. מי שמרבה ליטול עצה: מרבה תבונה. מבין דבר מתוך דבר. מעלות שיועציו נותנים לו: מרבה צדקה מרבה שלום. שנאמר והיה מעשה הצדקה שלום: אכול בצל. אכול בצלים ומיני ירקות: ושב בצל. בביתך ולא תצטרך למכור ביתך: ולבך רודף עליך. מתאוה לאכול כל שעה מה שסרגילתו: דאכיל אליתא. אליה כלומר בשר שמן תדיר: טשי בעליתא. נסתר בעליה בשביל להוטעי הקפתו דאכיל ואין בידו מה לפרוע: קקולי. ירקות: אקיקלי דמתא. על אשפות העיר מקום שבשאר בני אדם יושבין הוא יושב ואין תובעין אותו כלום: לא יאכל בשר. תדיר שלא יעני: מבקרך. אם יש לו בעדרו יקח ואם לאו לא יקנה בשוק: כל בקרו. אם אין לו אלא שור אחד יזבחנו: לפסו. לקדירתו לבון הילפס: מבקש ליטרא ירק. אבל בשר לא יאכל: דגים. היו בזול במקומו יותר מן הבשר: ישפתו. כשמוהגים קדרה על הכירה קרי שפיתה: ואינך אימת. אלו האחרים שאמרת ליטרא דגים וליטרא בשר אימת יאכלוה אם לא בכל יום: לחוש. ולהסתפק במזונות קלים: אבא ממשפחת בריאים. ר' יוחנן קרי לרב אבא: כגון אנו. שאין אנו בריאים: מי שאין לו אלא פרוטה יריצנה לחנוני. ולא יסגף עצמו בעינוי ויצטרך לבריות יותר: אמר רב נחמן כגון אנו. רב נחמן אחד דורו של ר' יוחנן היה ותמיד העולם היה מבתנה והולך ולא היה בריא כאותן שבימי רבי יוחנן ולפיכך הוא אומר כגון אלו דאפילו אין לנו הפרוטה עלינו ללוות ולאכול: כבשים ללבושך. מקרא הוא בספר משלי קרא לך צאן ויהא לך הגיזין ללבוש: ויקח

תורה אור ו שמות כא: ז ש"א כד: ח ישעיה כז: א שם ט: ב קהלת ז: ג מלאכי ב: ד דברים יב: ה שם: ו משלי כז:

א] עי' (שבת ל"ב) כי יפול הנופל ראוי זה ליפול משי"ב כו' אלא שמגלגלין זכות כו': ב] עי' (סנהדרין ל"ה) מנין שכל מדותיו של הקב"ה מדה כנגד מדה כו': ועי' (סוטה י"א) מיד כי בדבר אשר זדו עליהם בקדרה שבשלו בה נתבשלו: ג] ע"ל פ"ד מכ"ד בשיסקא ובתאוה:

שדה עתודים לעולם ימכור אדם שדה ויקח עתודים ואל ימכור אדם עתודים ויקח שדה. ודי חלב עזים דיו לאדם שיתפרנס מחלב גדיים וטלאים שבתוך ביתו ללחמך ללחם ביתך לחמך קודם ללחם ביתך וחיים לנערותיך אמר מר זוטרא בריה דרב נחמן תן חיים לנערותיך. מכאן למדה תורה דרך ארץ שלא ילמד אדם את בנו בבשר ויין: (שם עב) דרש רב עוירא זימנין אמר לה משמיה דרב אמי וזימנין אמר לה משמיה דרב אסי מ"ד חטוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט לעולם יאכל אדם וישתה פחות ממה שיש לו וילבש ויתכסה במה שיש לו ויכבד אשתו ובניו יותר ממה שיש לו שהם תלוין בו והוא תלוי במי שאמר והיה העולם: (יומא עה) טויאמר משה בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם בבקר לשבוע תנא משמיה דרבי יהושע בן קרחה לחם ששאלו כהוגן ניתן להם כהוגן בשר ששאלו שלא כהוגן ניתן להם שלא כהוגן מכאן למדה תורה דרך ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא בערב והא אמר אביי האי מאן דאית ליה סעודתא לא ניכליה אלא ביממא מאי יממא כעין יממא. אמר רב אחא בר יעקב אמר רב חסדא בתחלה היו ישראל דומין לתרנגולין שמנקרין באשפה עד שבא משה וקבע להם זמן סעודהא]: (גיטין ע) תנא והממלא כרסו מכל דבר אחיתו אהילו אמר רב פפא אפילו מתמרי פשיטא ס"ד אמינא הואיל ואמר מר תמרי משבען ומשחנן ומשלשלן ומאשרן ולא מפנקן אימא לא קמ"ל. מאי אהילו אמר ר' אלעזר אש של עצמות מאי אש של עצמות אמר אביי אשא דגרמי: (פסחים קיד) א"ל אליהו לרבי נתן אכול שליש ושתה שליש והנח שליש לכשתכעוס תעמוד על מלואך. תני ר' חייא הרוצה שלא יבא לידי חולי מעים יהא רגיל בטיבול קיץ ותורף סעודתך שהנאתך הימנה משוך ידך הימנה ואל תשהא עצמך בשעה שאתה צריך לנקביך: (סנהדרין לד) א"ר יוחנן מ"ד ימארת ה' בבית רשע ונוה צדיקים יברך. מארת ה' בבית רשע זה פקח בן רמליהו שהיה אוכל ארבעים סאה גוזלות בקינוח סעודה. ונוה צדיקים יברך זה חזקיה מלך יהודה שהיה אוכל ליטרא ירק בסעודה: מרבה נכסים מרבה דאגהב]: (תמיד לב) אלכסנדרוס מוקדון מטא לפתחא דגן עדן רמא קלא פתחו לי בבא אמרו ליה כזה השער לה' צדיקים יבאו בו אמר להו אנא מלכא אנא מחשב חשיבנא הבו לי מידי יהבו ליה גלגלתא הדא אתא תקליה לכוליה כספא ודהבא דיליה בהדיה ולא הוה תקיל אמר להו לרבנן מאי האי א"ל גלגלתא דעינא דבשרא ודמא דלא שבע אמר להו ממאי דהכי הוא דלא שבע אמרו ליה שקול קליל עפרא כסייה ולאלתר תקל דכתיב לשאול ואבדון לא תשבענה וגו': מרבה נשים מרבה כשפיםג]. (ירושלמי קדושין פ"א) תני רבי שמעון בן יוחאי הכשרה שבנשים בעלת כשפים: (גיטין מה) בנתיה דרב נחמן בחשן קידרא בידייהו קשיא ליה לרב עיליש כתיב מאדם אחד מאלף מצאתי ואשה בכל אלה לא מצאתי הא איכא בנתיה דרב נחמן גרמא להו כלתא ואשתביין כו' כי הדרן ואתאין אמר הוה קא בחשן קידרא בכשפים: מרבה שפחות מרבה זמה: (פסחים קיג) חמשה דברים צוה כנען את בניו אהבו זה את זה אהבו את הגזל אהבו את הזמה. ושנאו את אדוניכם. ואל תדברו אמת: מרבה תורה מרבה חייםד]: (ר"ה יח) תנו רבנן משפחה אחת היתה בירושלים שהיו מתיה מתים בן י"ח שנה ובאו והודיעו את רבן יוחנן בן זכאי אמר להם שמא ממשפחת בית עלי אתם דכתיב וכל מרבית ביתך ימותו אנשים לכו ועסקו בתורה וחיו הלכו ועסקו בתורה וחיו והיו קוראין אותה משפחת רבן יוחנן על שמו: מרבה ישיבה מרבה חכמהה]. (נדה ע) שאלו אנשי אלכסנדריא את ריב"ח מה יעשה אדם ויחכם אמר להן ירבה בישיבה וימעט בסחורה אמרו הרבה עשו כן ולא הועיל להם אלא יבקשו רחמים ממי שהחכמה שלו שנאמר סכי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה. תנא רבי חייא משל למלך בשר ודם שעשה סעודה לעבדיו ומשגר לאוהביו ממה שלפניו. מאי קמ"ל דהא בלא הא לא סגיא: (נדרים פא) שלחו מתם הזהרו בערבוביתא הזהרו בחבורה: (מכות י) רב אשי אמר כל האוהב ללמוד בהמון לו תבואה והיינו דא"ר יוסי בר חנינא מ"ד סחרב אל הבדים ונואלו חרב על שונאי ת"ח שיושבים בד בבד ועוסקין בתורה ולא עוד אלא שמטפשין כתיב הכא ונואלו וכתיב התם עאשר נואלנו ולא עוד אלא שחוטאין שנאמר ואשר חטאנו ואבע"א מהכא פנואלו שרי צוען רבינא אמר כל האוהב ללמד בהמון לו תבואה והיינו דאמר רבי הרבה תורה למדתי מרבותי ויותר מחברי ומתלמידי יותר מכולם: (תענית ח) ריש לקיש אמר אם ראית תלמיד שתלמודו קשה עליו כברזל בשביל משנתו שאינה סדורה עליו שנאמר צוהוא לא פנים קלקל מאי תקנתיה ירבה בישיבה שנאמר וחילים יגבר ויתרון הכשר חכמה כ"ש אם משנתו סדורה לו מעיקרא כי הא דריש לקיש הוה מסדר מתניתא ארבעים זימנין כנגד ארבעים יום שנתנה תורה ועייל לקמיה דר' יוחנן. רב אדא בר אהבה מסדר מתניתא עשרין וארבע זימנין כנגד תורה נביאים וכתובים ועייל לקמיה דרבא: (נדה יד) משתבח ליה רבי לר' ישמעאל ב"ר יוסי ברבי חמא בר ביסא דאדם

גדול

מרבה נכסים. ראיתי את הענין. א"ר איבו זה שיפוטו של ממון דאמר רבי יודן בשם ר' איבו אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאותו בידו אלא אם אית ליה מאה בעי דיעבדון תרתי מאה ומאן דאית ליה תרתי מאה בעי דיעבדון ארבעה (מ' קהלת פרשה ג):

מרבה

יקח עתודים. גאן. שיש לו מהם חלב לפרנסה וגיזין ללבוש: דיו לאדם. הכי משמע די חלב עזים די לך בחלבם ולא תשחוט ותאכלם: חן חיים לנערותיך. לבני ביתך למד דרכי חיים להסתפק במזונות קלים: טוב איש חונן. דלים ומלוה אותם וטוב המכלכל דבריו במשפט לפי היכולת הוא עומד על צרכיו ולא בכל תאות לבו: פחות. ממה שיש לו. פחות מכדי היכולת וילבש ויתכסה לפי היכולת שלא יתביים: ויכבד אשתו. יותר מלפי היכולת: לחם בשאלו כהוגן. שאי אפשר להיות בלא לחם: נתן להם כהוגן. בבקר שיש שהות להכין: בשר שאלו שלא כהוגן. מתוך כרס מלאה שהרי מקנה רב היה להם: שלא כהוגן. ירד להם עם חשכה בשעה שאינה ראויה לתקן עד עת סעודה: כעין יממא. באור אבוקה: וקבע להם זמן סעודה. בבקר ובערב: מכל דבר: שהוא טוב לו ומתוק לחכו ואוכל ממנו כל תאותו שבילא לידי חולי שמנו אהילו: הואיל ואמר מר. שהתמרים יפים כ"כ לגוף: משבען. מחממות: משלשלן. משלשלות: מאשרן. נותנות כח: ולא מפנקן. אין מעגנות את הלב להיות אסמים ואע"פ שהן מתוקות: אכול שליש. מלא מעיך שליש ושתה שליש והנח שליש בסק ריקם: ולכשתכעוס. וימלא בטנך כעס תעמוד על מלואך אבל אם תמלא מעיך אכילה ושתיה לכשתכעוס תבקע: בטבול. לטבול בחומץ או בת ביין: שהנאתך. שערבה לך: משוך ידך הימנה. שלא תמלא כרסך: מארת ה'. אשר לא ישבע מכל מה שהיה אוכל: אוכל ליטרא ירק. במדה: אנא מלכא אנא. וחשוב אנא תנו לי דבר אחד מגן עדן הואיל ואינכם רוצים לפתוח לי שער: גלגלתא הדא. גלגל של עין של אדם דוגמא שלא שבעה עינו לראות: דלא שבע. עין האדם לא ישבע מלכנוס ממון עד שמת ויתכסה בעפר: שקול קליל עפרא וכו'. קח מעט עפר וכסהו ותמלא משקלו: דכתיב שאול ואבדון לא תשבענה. ועיני אדם לא תשבענה: הכשרה. שנכנס במראה את עצמה כשרה וחסידה יותר מדאי: בחשן קידרא בידייהו. מגיסות הקדירה בידיהן כשהיא רותחת ורואה כאילו שאין האור שולטת בהן שצדקניות הם: אחד מאלף מצאתי. שהוא צדיק: צוה כנען. כלומר מנהגם כך כאילו צוה עליהן אביהן. ונפקא מינה שצריך אדם ליזהר מהן: לאוהביו משגר ממה שלפניו. כך החכמה שהיא לאוהביו של מקום נותנה להם מפיו ולא מאוצר אחר: מאי קמ"ל. ל"ל למימר להו ירבה בישיבה הואיל וברחמים הדבר תלוי: הזהרו בערבוביתא. כלומר הזהרו בהכנסה ובהוצאה: הזהרו בחבורה. ללמוד תורה בחבורה שהתלמידים מחדדים זה את זה ואת הרב: רב אשי אמר וכו'. בדרב אשי גרסיק ללמוד בדרבינא גרסיק ללמד: ללמוד בהמון. עם חברים רבים: נואלו שרי צוען וגו'. אלמא הנואל נשא להפוך: ללמד בהמון: תלמידים הרבה: לו תבואה. לפי שעל ידיהם ירבה הפלפול ושקן לב לתרץ קושיותיהן*: שתלמודו קשה עליו כברזל. בקשה הוא לו מרוב קושיות: בשביל משנתו שאינה סדורה לו. ואינו זוכר מה כתוב בה ולפיכך אינו יודע לפרק א"נ שגורסה במשנת פטור על החיוב ומחיוב על הפטור ומקשי עלה מדוכתא אחריתי והכי משמע קרא והוא לא פנים קלקל שאינו יודע במופתו מפני שפנים קלקל במשנה שהיא קודם לגמרא: ירבה בישיבה. שיסדירו בני הישיבה משנתם שנאמר והיילים בין תלמידים שהם חיילות: ויתרון הכשר. כסדר משנתו מתחלה: כנגד מ' יום שנתנה התורה. שהתקיים בידו: והדר עייל קמיה דר' יוחנן. למיגמר גמרא: כנגד תורה נביאים וכתובים. שהם כ"ד ספרים:

*הרס לא כאליף כמו לו נוא"ו

ח"ל

תורה אור ז משלי כו: ח תהלים קיב: ט שמות טז: י משלי ג: כ תהלים קטו: ל משלי טו: מ שם ג: נ קהלת ה: ס ישעיה ג: ע במדבר יב: פ ישעיה יט: צ קהלת י:

א] עי' (שבת עז) פירש שעה דהבונה מאכל לודים כו' שנים מאכל ת"ח כו': ב] עי"ל בפ"ד מ"א בפיסקא איזהו עשיר השמח בחלקו. ובמשנה י' הוי ממעט בעסק ובמשנה כ"א בפיסקא והקנאה: ג] עי' (סנהדרין ס"ג) רוב נשים כשפניות הן: ד] עי' בפ' ב"ח במ"ז גדולה תורה שהיא נותנת חיים בעוה"ז ובעוה"ב: ה] עי"ל בפ"א משנה י"ב בפיסקא והעמידו תלמידים הרבה. ועי' (יומא כ"ח) מימיהן של אבותינו לא פסקה ישיבה מהם כו'. (ועב"ב כ"ה) ניסנה הלך אחר חכמה:

מרבה עצה וכו'. אמרו חכמים כל מלכות שאין לה יועצים אין מלכותה מלכות. ומנין אנו למדים ממלכות בית דוד שהיו לה יועצים שנאמר ויהונתן בן ד.ד יועץ איש מבין וסופר הוא. ומלכות בית דוד היו לה יועצים ושאר כל אדם על אחת כמה וכמה שהיא טובה להם שנאמר ושומע לעצה חכם וכתוב אחד אומר ותשועה ברוב יועץ (פרקי ר"א פ"ג):
מרבה צדקה מרבה שלום. א"ר יהודה ב"ר סימון העני הזה יושב ומתרעם מה אני גרוע מפלוני הוא ישן על מטתו ואני ישן כאן פלוני ישן בביתו ואני כאן ועמדת אתה ונתת לו חייך שאני מעלה עליך כאילו עשית שלום ביני לביני. הה"ד או יחזק במעוזי יעשה שלום לי שלום יעשה לי (ויק"ר פ' ל"ד):
קנה שם טוב קנה לעצמו. דכתיב אם חכמת חכמת לך (ברייתא דמס' כלה):
נבחר שם מעושר רב. בא וראה כמה שקול הוא ש"ט שאפילו יש לו לאדם אלף דינרי זהב ולא קנה שם טוב לא קנה כלום (מ' משלי רבתי פ' כ"ב):
ר"א

גדול הוא א"ל לכשיבא לידך הביאהו לידי כי אתא אמר ליה בעי מינאי מילתא בעא מיניה כו' א"ל כדברי אבא אימא לך או כדברי רבי אימא לך א"ל כדברי רבי אימא לי א"ר ישמעאל זהו שאומרין עליו דאדם גדול הוא היאך מניחין דברי הרב ושומעין דברי התלמיד. ור' חמא בר ביסא סבר רבי ריש מתיבתא הוא ושביחי רבנן קמיה ומחדדי שמעתיה: מרבה עצה מרבה תבונה. (יבמות קכב) ההוא גברא דטבע באגמא דסמקי אנסיב רב שילא לדביתהו א"ל רב לשמואל תא ונשמתיה א"ל נשלח ליה ברישא שלחו ליה מים שאין להם סוף אשתו אסורה או מותרת שלח להו אשתו אסירה ואגמי דסמקי מים שיש להם סוף או שאין להם סוף שלח להו מים שאין להם סוף הם ומר מאי טעמא עבדת הכי מטעא טעינא אנא סברי כיון דקוו וקיימי כמים שיש להם סוף דמו ולא היא כיון דאיכא גלי אימור גלי אשפליה קרי שמואל עליה דרב [ק]לא יאונה לצדיק כל און קרי רב עליה דשמואל [ו]ותשועה ברוב יועץ:

מרבה צדקה מרבה שלום[א]. (ב"ב ט) אמר ר' אלעזר גדול המעשה יותר מן העושה שנאמר [ש]והיה מעשה הצדקה שלום ועבודת הצדקה השקט ובטח עד עולם. אמר להו רבא לבני מחוזא במטותא מינייכו עושו אהדדי כי היכי דתהוי לכו שלמא במלכותא: (שם) תניא א"ר אליעזר ברבי יוסי כל צדקה וחסד שישראל עושים בעולם הזה שלום גדול ופרקליטין גדולים בין ישראל לאביהם שבשמים שנאמר [ת]כה אמר ה' אל תבוא בית מרזח ואל תלך לספוד ואל תנוד להם כי אספתי את שלומי מאת העם הזה נאם ה' את החסד ואת הרחמים. חסד זה גמילות חסדים. רחמים זו צדקה: קנה שם טוב קנה לעצמו[ב]: (ב"ב יא) ת"ר מעשה במונבז המלך שבזבז אוצרותיו ואוצרות אבותיו בשני בצורת וחברו עליו אחיו ובית אביו ואמרו לו אבותיך גנזו אוצרות והוסיפו על של אבותם ואתה בזבזת אוצרותיך ואוצרות אבותיך. אמר להם אבותי גנזו אוצרות למטה ואני גנזתי אוצרות למעלה שנאמר [א]אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף. אבותי גנזו במקום שהיד שולטת בו ואני גנזתי במקום שאין היד שולטת בו שנאמר [ב]צדק ומשפט מכון כסאך. אבותי גנזו דבר שאין עושה פירות ואני גנזתי דבר שעושה פירות שנא' [ג]אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו. אבותי גנזו אוצרות ממון ואני גנזתי אוצרות נפשות שנאמר [ד]פרי צדיק עץ חיים ולוקח נפשות חכם. אבותי גנזו לאחרים ואני גנזתי לעצמי שנאמר [ה]ולך תהיה צדקה. אבותי גנזו לעולם הזה ואני גנזתי לעולם הבא שנאמר [ו]והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך: (ברכות יז) אמר רבי יוחנן כי הוה מסיים רבי מאיר ספרא דאיוב אמר הכי סוף אדם למות וסוף בהמה לשחיטה והכל למיתה הם עומדים אשרי אדם שגדל בתורה ועמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו וגדל בשם טוב ונפטר בשם טוב מן העולם ועליו אמר שלמה בחכמתו [ז]טוב שם משמן טוב וגו':

קנה לו דברי תורה כו'[ג]. (קדושין מ) תנן אלו דברים שאדם עושה אותן אוכל פירותיהם בעוה"ז והקרן קיימת לו לעוה"ב ואלו הן כבוד אב ואם וגמילות חסדים והבאת שלום שבין אדם לחברו ותלמוד תורה כנגד כולם כו'. בתלמוד תורה כתיב [ח]כי הוא חייך ואורך ימיך אי הכי בשלוח הקן נמי כתיב [ט]למען ייטב לך והארכת ימים כו':

מתני' ח רבי יוחנן בן זכאי קבלו מהלל ושמאי. הוא היה אומר אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת. חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי ואלו הן (ס"א לא גרסו רבי בכולהון) רבי אליעזר בן הורקנוס. ור' יהושע בן חנניה. ורבי יוסי הכהן. ור' שמעון בן נתנאל. ור' אלעזר בן ערך. הוא היה מונה שבחן. ר' אליעזר בן הורקנוס בור סיד שאינו מאבד טפה. ר' יהושע אשרי יולדתו. ר' יוסי הכהן חסיד. ר' שמעון בן נתנאל ירא חטא. ור' אלעזר בן ערך כמעין המתגבר. הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס בכף שניה מכריע את כלם. אבא שאול אומר משמו אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ור' אליעזר בן הורקנוס אף עמהם ור' אלעזר בן ערך בכף שניה מכריע את כלם: גרסי' (סוכה כח) אמרו עליו על ריב"ז מימיו לא שח שיחת חולין ולא הלך ארבע אמות בלא תורה ובלא תפילין ולא ישן בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי ולא קדמהו אדם בבה"מ ולא הניח אדם בבית המדרש ויצא ולא הרהר במבואות המטונפות ולא מצאו אדם יושב ודומם אלא יושב ושונה ולא פתח אדם דלת לתלמידיו אלא הוא בעצמו ולא אמר דבר שלא שמע מפי רבו לעולם ולא אמר הגיע עת לעמוד מבית המדרש חוץ מערבי פסחים וערבי יוה"כ. וכן היה ר' אליעזר תלמידו נוהג אחריו: ת"ר שמונים תלמידים היו לו להלל הזקן שלשים מהם ראוין שתשרה עליהם שכינה כמשה רבינו ע"ה ושלשים מהם ראוין שתעמוד להם חמה כיהושע עשרים מהם בינונים גדול שבכלן יונתן בן עוזיאל וקטן שבכלן רבן יוחנן בן זכאי. אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הניח מקרא משנה גמרא הלכות ואגדות

א"ל. רבי ישמעאל לרבי חייא בעי מינאי מילתא: כדברי אבא. רבי יוסי או כדברי רבי: אגמא דסמקי. אגם של אותו מקום: אגם. פרש"ק בלעז שומד במקומו ואינו מים חיים: כמים שיש להם סוף דמי. שאינו יכול לשוט על פניהם למרחוק הלכך אם איתא דסליק הוו חזו ליה: גלי אשפליה. למקום רחוק ומשם יצא: לא יאונה לצדיק כל און. שלא באת תקלה זו לידו של רב לגדות את רב שילא: ותשועה ברוב יועץ. שתושה מן המכשול מפני שנטלתי עצה משמואל: מעשה הצדקה. מורת המעשים את הבריהם מדלא כתיב והיתה הצדקה שלום: פרקליטין. מליצי יושר של מלאכי השרת: כי אספתי את שלומי מאת העם הזה. ומהו השלום את החסד ואת הרחמים שהיו רגילין לעשות ואינם עושין: מונבז המלך. בנה של הילני המלכה מזרע חשמונאים: כשאמת מארץ תצמח. אף משמים נשקף הצדק לשלם גמול: נשקף. מביט כמו נשקפה ותיבב כלומר זכות צדקה מביט ומסתכל למטה: מכון כסאך גניזתן תחת מכון הכסא: דבר העושה פירות. והקרן קיים לעוה"ב והפירות אוכל בעוה"ז שנאמר כי פרי מעלליהם יאכלו: חייך. בעוה"ז: ואורך ימים. לעוה"ב: מתני' אל תחזיק טובה לעצמך. לומר הרבה תורה למדתי ולפי שהוא לא הניח לא מקרא ולא משנה הלכה ואגדה שלא למד היה אומר כן: בור סוד. גרסי' ולא בור סיד כלומר כבור שוח בסיד: שאינו מאבד טפה. כך הוא אינו שוכח דבר תלמודו: אשרי יולדתו. מאושרת במדות טובות עד שכל העולם אומרים עליו אשרי מי שיולדתו וי"א ע"ש שהיא גרמה לו שיהא חכם. שהיתה מחזרת על כל בתי מדרשות שבעירה. ואומרת להם בבקשה מכם בקשו רחמים על העובר הזה שבמעי שיהיה חכם ומיום שנולד לא הוציאה עריסתו מבה"מ. כדי שלא יכנסו באזניו אלא ד"ת: חסיד. ששוה לפנים משורת הדין: ירא חטא. מחמיר על עצמו ואוסר עליו דברים המותרים מיראתו שמא יבא לידי חטא. דאם לא כן מאי רבותיה אפילו עם הארץ אפשר להיות ירא חטא: מעין המתגבר. לבו רחב ומוסיף פלפול וסברות מדעתו: אבא שאול אומר משמו. של רבי יוחנן בן זכאי: ואלעזר בן ערך בכף שניה. מלאשי כתוב דאבא שאול לא נחלק על ת"ק. ושני הדברים אמרם רבן יוחנן בן זכאי ושניהם אמת. דלענין הבקיאות והזכרון היה רבי אליעזר מכריע. ולענין החריפות והפלפול היה רבי אלעזר בן ערך מכריע: שיחת חולין. דבר הבאי ושחוק כלומר מה שספק בידי לא מפני שלא טרחתי בכל אלה ות"א שאמרו רבותי דבר בבית המדרש ולא שמעתיו ומה שלא שמעתי לא אומר שכך היא מדתי: בלי תורה. בלא גירסא שהיה הולך ושונה תמיד: חוץ מערבי פסחים. מפני עשיית פסחים ומפני התינוקות שלא ישנו כך מפורש בפסחים: ובעי"ה. שצריך לאכול מבעוד יום: משנה. דבר משנה וברייתא של ששה סדרים ות"כ וספרי: גמרא. זו היא סברא שהיו תנאים אחרונים מדקדקים בדברי הראשונים הסתומים לפרשן וליתן להם טעם כמו שעשו האמוראים לאחר התנאים שפירשו דברי התנאים שלפניהם וקבעו להם גמרא. ואותן דקדוקים שבימי התנאים היה נקרא גמרא: הלכות. הלכה למשה

תורה אור ק משלי יב: ר שם יא וכד: ש ישעיה לב: ת ירמיה טז: א תהלים פה: ב שם פט: ג ישעיה ג: ד משלי יא: ה דברים כד: ו ישעיה נח: ז קהלת ז: ח דברים ד: ט שם:

א] עי' בפ"ג מ"ו חן לו משלו. ובפ"ה מי"ג ד' מדות בנותני צדקה: ב] עי' בפ"ד מי"ג בפיסקא וכתר שם טוב עולה על כולם: ג] עי' בפרק שנו חכמים מ"א בפיסקא ומכשרתו להיות צדיק כו'. וכמ"ז גדולה תורה שהיא נותנת חיים כו' ובעוה"ב:

ואגדות דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים קלות וחמורות וגזרות שוות תקופות וגימטריאות שיחת מלאכי השרת ושיחת שדים ושיחת דקלים משלות כובסים משלות שועלים דבר קטן ודבר גדול. דבר גדול מעשה מרכבה ודבר קטן הויות דאביי ורבא לקיים מה שנאמר [י]להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא. וכי מאחר שקטן שבכולם כך גדול שבכולם עאכ"ו. אמרו עליו על יונתן בן עוזיאל שבשעה שהיה יושב ושונה ועוסק בתורה כל עוף שפורח עליו באויר מיד נשרף: (ירושלמי נדרים ס"ה) שמונים זוג של תלמידים היו לו להלל הזקן, גדול שבהן יונתן בן עוזיאל והקטן שבהן ריב"ז, פעם אחת חלה ונכנסו כלן לבקרו עמד לו ריב"ז בחצר אמר להן היכן הוא הקטן שבכם שהוא אב לחכמה ואב לדורות אצ"ל הגדול שבכם אמרו לו הרי הוא בחצר אמר להן יכנס כיון שנכנס אמר להן להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא[א]: אם למדת תורה הרבה[ב]. (סנהדרין קכד) שלחו מתם אי זה בן עוה"ב ענוותן ושפל ברך שייף עייל שייף ונפיק וגריס באורייתא תדירא ולא מחזיק טיבותא לנפשיה יהבו ביה רבנן עינוהי ברב עולא בר אבא: כי לכך נוצרת. (סנהדרין נט) אמר ר' אלעזר אדם לעמל נברא שנאמר [כ]כי אדם לעמל יולד ואיני יודע אם לעמל פה נברא אם לעמל מלאכה נברא כשהוא אומר כי אכף עליו פיהו הוי אומר לעמל פה נברא. ועדיין איני יודע אם לעמל תורה אם לעמל שיחה כשהוא אומר [ל]לא ימוש ספר התורה הזה מפיך הוי אומר לעמל תורה נברא. והיינו דאמר רבא כולהו גופי דרופתקי ניניהו טוביה לדזכי והוו דרופתקי דאורייתא: (ע"ז ה) [מ]הוי כל צמא לכו למים משלחי רגל השור והחמור. תנא דבי אליהו לעולם ישים אדם עצמו על ד"ת כשור לעול וכחמור למשאוי: (אבות דר"נ פי"ד) חמשה תלמידים היו לו לרבי יוחנן בן זכאי לכולן קרא להן שמות לאליעזר בן הורקנוס קרא בור סיד שאינו מאבד טיפה קנקן זפותה שמשמרת את יינה. ליהושע בן חנניא קרא לו [נ]והחוט המשולש לא במהרה ינתק. וליוסי הכהן קרא לו חסיד שבדור. ולישמעאל בן חנניא קרא לו גרוע במדבר שמחזקת מימיה אשרי לתלמיד שרבו מודה לו ומעיד עליו. ואלעזר בן ערך קרא לו נחל שוטף ומעיין המתגבר שמימיו מתגברין ויוצאין לחוץ לקיים מה שנאמר [ס]יפוצו מעינותיך חוצה ברחובות פלגי מים: רבי אליעזר בן הורקנוס בור סיד כו'. (סנהדרין סח) תניא כשחלה רבי אליעזר נכנסו ר' עקיבא וחבריו לבקרו כו'. נטל שתי זרועותיו והניחן על לבו אמר אוי לכם שתי זרועותי שהם כשני ספרי תורות שנגללין הרבה תורה למדתי והרבה תורה לימדתי הרבה תורה למדתי ולא חסרתי מרבותי אפילו ככלב המלקק מן הים הרבה תורה לימדתי ולא חסרוני תלמידי אלא כמכחול בשפופרת ולא עוד אלא שאני שונה ש' הלכות בבהרת עזה ולא היה אדם שואלני בהם דבר מעולם ולא עוד אלא שאני שונה ש' הלכות ואמרי לה שלשת אלפים הלכות בנטיעת קישואין ולא היה אדם שואלני בהם דבר מעולם חוץ מעקיבא בן יוסף כו': (סוטה מט) תנו רבנן משמת רבי אליעזר נגנז ס"ת[ג]: רבי יהושע בן חנניה אשרי יולדתו[ד]. (ירושלמי יבמות ס"ט) רבי דוסא בן הרכינס ראה את רבי יהושע וקרא עליו את מי יורה דעה זכור אני שהיתה אמו מולכת עריסתו לבית הכנסת בשביל שיתדבקו אזניו בדברי תורה:

למשה מסיני כגון גוד ולבוד ודופן עקומה שיעורין חציצין מחיצין עשר טפחים ערבה וניסוך המים: ודקדוקי תורה. רבויי אותיות שבאים לדקדק לדרוש כגון רבויין ומיעוטין כגון האזרח להוציא את הגרים שדקדקה התורה בלשונה לכתוב אות יתירה ללמד: ודקדוקי סופרים. שהוסיפו לדקדק אחר מעשה הבריות ולהחמיר לעשות סייג ואזנים לתורה. וגזרו גזרות להרחיק האדם מן העבירה ודטותיה ככלוכות נר הבא לקבל דברי תורה עליו תאן מהכל אחד אין מקבלין ר' יוסי בר' יהודה אומר אפילו דקדוק אחד מדקדוקי סופרים: קלים וחמורים. דברים הלמדים בק"ו שניתנו לדון מעצמם לכל אדם ולא פירשו כלום בסיני: וגזרות שוות. דברים הלמדים בג"ש: תקופות. חשבון הלוך חמה ולבנה: גמטריאות. דבריה הלמודים בל' גימטריא כגון ששך בבל בא"ת ב"ש כשדים לב קמי בא"ת ב"ש (מקרא הוא על יושבי לב קמי והיינו כשדים) שהדא מנון באטב"ח. וכן לפי מנין האותיות כגון שתה נזירות שלשים יום מקודש יהיה יהי"ה בגימטריא תלתין הוו: שיחת מלאכי השרת שיחת שדים שיחת דקלים. לא ידענא מאי היא: משלות כובסים משלות שועלים. דבר חכמה שיסדו קדמונים לתת אמתלאה לתוכחתם ותולין אותה בכובסין ובשועלים כגון מאזני צדק, אבות יאכלו בוסר, וצדיק מצרה נחלץ ובימי האמוראים נשתכחו: הויות דאביי ורבא. כל איבעיא להו לאביי ורבא הוה מספקא להו ובכולן נתן לבו ונתן בהם טעם. ובימי אמוראים נשתכחו: נשרף. שהיו מלאכי השרת סביביו ומתקבלים לשמוע תורה מפיו: עמד לו ר' יוחנן ב"ז בחצר. מרוב ענותנותו: היכן הוא קטן שבכם. כלומר אותו שהוא מקטין עצמו מכלכם: אב לדורות. התנבא שריב"ז יהיה נשיא: כיון שנכנס א"ל. עליכם נאמר המקרא הזה להנחיל אוהבי יש נעלמות בדברי תורה ואוצרותיהם אמלא בשאר חכמות שאמרו על ריב"ז שהיה יודע שיחת דקלים כו': שייף. שוחה נכנס ושוחה יוצא והכי אמרינן בבבא בתרא גבי תקרת הבית שנתכפה שוף של שוף עק: דרופתקי. פרתנין כלומר כל הגופין לעמל נבראו: טוביה לדזכי. אשריו למי שזכה והיה עמלו ועמלו בתורה. ל"א דרופתקי כיס ארוך שמשימין בו מעות כל הגופין נרתקין הם לקבל ולהכמס דברים אשריו למי שזכה ונעשה נרתק לתורה: נטל. ר"א שתי זרועותיו: שנגללין. כשנוללין ס"ת והכתב מכוסה כך תתעלם ותתכסה תורה שבלבי כשאמות לפי שלא שמשוני ולמדו ממני: ולא חסרתי מרבותי ככלב המלקק מן הים. לפי חכמתם שהיתה גדולה אין תלמודי עולה לחסרם ולקבל מהם חכמה אלא מעט ככלב המלקק מן הים וכן תלמידי לא חסרוני ולא קבלו מהכמתי לחסר את יתרון חכמתי מהם אפילו כמו שמחסר כמכחול בשפופרת בטבול א': לא חסרתי. כלומר לא חסרתים מחכמתם ממה שהיו מתחלה גדולים יותר ממני וגם עתה גדולים הם ממני לפי שלא למדתי מחכמתם כ"א מעט מהם: שפופרת. קנה שנותנים בה כחול ומכחול קיסם של עץ או של כסף שתוחבין בתוכו ומטבלו בכחול ומוציאו: בבהרת עזה. בהלכות מראות נגעים: בנטיעת קשואים. הלכות מיני כשפים שעל ידיהם נתמלאה כל השדה קשואין: נגנז ס"ת. שהיה בעל הלכות מפי השמועה הרבה וסדורות בפיו כאילו כתובים בספר כדאמרינן בסנהדרין הרבה תורה למדתי מרבותי ולא עוד אלא שאני שונה שלשת אלפים הלכות כו': בשביל שיתדבקו אזניו בד"ת. שיהיה קדוש ה' מנעוריו והיינו דקאמר את מי יורה דעה ואת מי יבין שמועה גמולי מחלב עתיקי משדים:

ר"א בן הורקנוס. א"ל ריב"ז אמור לנו דבר אחד מן התורה. א"ל רבי אמשול לך משל למה הדבר דומה לבור הזה שאינו יכול להוציא מים יותר ממה שהיה מוציא כך אני איני יכול לומר דברי תורה יותר ממה שקבלתי ממך. א"ל אמשול לך משל למה הדבר דומה למעין זה שהוא נובע ומוציא מים ויש בכחו להוציא מים יותר ממה שהוא מכניס. כך אתה יכול לומר ד"ת יותר ממה שקבלו מסיני. א"ל שמא ממני אתה מתבייש הריני עומד מאצלך. עמד רבי יוחנן והלך לו לחוץ. והיה רבי אליעזר יושב ודורש ופניו מאירות כאור החמה. וקרנותיו יוצאות כקרנותיו של משה. ואין אדם יודע אם יום ואם לילה. בא רבן יוחנן בן זכאי מאחוריו ונשקו על ראשו. א"ל אשריכם אברהם יצחק ויעקב שיצא זה מחלציכם (פרקי ר"א פ"ב):

ר"א ור' יהושע ור' עקיבא. ר"א אומר אם יהיו כל הימים דיו ואגמים קולמוסין ושמים וארץ מגלות וכל בני האדם לבלרים אין מספיקין לכתוב תורה שלמדתי ואני לא חסרתיה אלא כאדם שמטביל זכרותו כמכחול בים. ר' יהושע אומר אם יהיו כל הימים דיו ואגמים קולמוסים ושמים וארץ יריעות וכל בני אדם לבלרין אין מספיקים לכתוב דברי תורה שלמדתי ולא חסרתיה רק כאדם שמטביל זכרותו כמכחול בים. רבי עקיבא אומר אני אין בי כח לומר כמו שאמרו רבותי אלא רבותי חסרוה ואני לא חסרתיה אלא כמריח באתרוג המריח נהנה והאתרוג לא חסר וכממלא מאמת המים וכמדליק מנר לנר. פעם אחת שהה רבי עקיבא לבא לבית המדרש בא וישב לו מבחוץ נשאלה שאלה זו הלכה אמרו הלכה מבחוץ. חזרה ונשאלה שאלה אמרו תורה מבחוץ חזרה ונשאלה שאלה אמרו עקיבא מבחוץ. פנו לו מקום באו וישב לו לפני רגליו של רבי אליעזר ובית מדרשו של רבי אליעזר היה עשוי כמין ריס ואבן אחת היתה שם והיתה מיוחדת לו לישיבה. פעם אחת נכנס ר' יהושע התחיל נושק אותה האבן ואמר האבן הזאת דומה להר סיני וזה שישב עליה דומה לארון הברית (מ' שה"ש פ"א):

רבי אחא בשם ר' יוסי בר חנינא אמר בשעה שעלה משה למרום שמע קולו של הקב"ה יושב ועוסק בפרשת פרה אדומה ואמר הלכה בשם אומרה רבי אליעזר בני אומר עגלה בת שנתה ופרה בת שתים אמר משה לפניו רבש"ע העליונים והתחתונים שלך הן ואתה אומר הלכה משמו של ב"ו אמר ליה צדיק אחד עתיד לעמוד בעולמי

מתני'

מתני'

תורה אור י משלי ח: כ איוב ה: ל יהושע א: מ ישעיה נה: נ קהלת ד: ס משלי ה:

א] עי' (ברכות ל"ד) ואני דומה כשר לפני המלך: ועי' (ר"ה ל"א) כל שנותיו של ריב"ז ק"כ שנה מ' שנה עסק בפרקמטיא מ' שנה למד מ' שנה לימד. ובסוטה (מ"ט) משמת ריב"ז בטלה זיו החכמה: ב] עי' (סנהדרין ל"ג) נחמיה בן חכליה מ"ט לא איקרי ספרא על שמו מפני שהחזיק טובה לעצמו כו'. ובברכות (ט') כל התולה בזכות עצמו כו': ג] עי' ירושלמי סוף סוטה ויצאה בת קול ויש ביניכם שהם ראוין לרוה"ק כו' ונתנו עיניהם בר"א בן הורקנוס: ד] עי' (חגיגה י"ד) אמר ריב"ז אשריכם ואשרי יולדתכם כו'. ועי' (שבת י"ט) אמרו עליו על ר"י הכהן שלא נמצא כתב ידו ביד עכו"ם מעולם:

מתני' ט אמר להם צאו וראו איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם. רבי אליעזר אומר עין טובה. רבי יהושע אומר חבר טוב. ר' יוסי אומר שכן טוב. ר' שמעון אומר הרואה את הנולד. ר' אלעזר אומר לב טוב. אמר להם רואה אני את דברי אלעזר בן ערך מדבריכם. שבכלל דבריו דבריכם. אמר להם צאו וראו איזוהי דרך רעה שיתרחק ממנה האדם. ר' אליעזר אומר עין רעה. ר' יהושע אומר חבר רע. ר' יוסי אומר שכן רע. ר' שמעון אומר הלוה ואינו משלם. אחד הלוה מן האדם כלוה מן המקום ברוך הוא שנאמר [ע] לוה רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן. ר' אלעזר אומר לב רע. אמר להם רואה אני את דברי ר' אלעזר בן ערך מדבריכם שבכלל דבריו דבריכם:

גרסי' (סוטה לח) א"ר יהושע בן לוי אין נותנין כוס של ברכה לברך אלא לטוב עין שנאמר [פ] טוב עין הוא יבורך כי נתן מלחמו לדל אל תקרי יבורך אלא יברך: רבי יהושע אומר חבר טוב. (ב"ב טז) [צ] וישמעו שלשת רעי איוב וגו' מאי ויועדו יחדו א"ר יהודה אמר רב מלמד שנכנסו כלם בשער אחד ותנא בין כל אחד ואחד שלש מאות פרסה. מנא הוו ידעי איכא דאמרי כלילי הוו להו וא"ד אילני הוו להו כיון דכמשי הוו ידעי. אמר רבא היינו דאמרי אינשי או חברא כחברי דאיוב או מיתותא: (יבמות סג) אמר רב פפא סק דרגא ובחר שושבינא: רבי יוסי אומר שכן טוב: (סנהדרין כג) תניא כך היו נקיי הדעת שבירושלים עושין לא היו חותמים על השטר אלא א"כ היו יודעים מי חותם עמהם ולא היו יושבין בדין אלא א"כ היו יודעים מי יושב עמהם ולא היו נכנסים בסעודה אלא א"כ יודעים מי מיסב עמהם: הרואה את הנולד[א]: (שבת לב) שאל אלכסנדר מוקדון את זקני הנגב אמר להם אי דין מתקרי חכים אמרו לו איזהו חכם הרואה את הנולד: (ירושלמי סוטה פ"ח) א"ר מאיר כתיב [ק] החכם עיניו בראשו הכסיל במה ברגליו א"ר אבא מרי החכם עד שהוא בראשו של דבר הוא יודע מה בסופו:

לב טוב: (אדר"נ פי"ד) נכנס ר' אלעזר ואמר לב טוב לשמים ולב טוב לבריות: (קידושין מא) דרש בר קפרא רגזן לא עלתה בידו אלא רגזנותו ולאדם טוב מטעימים אותו מפרי מעשיו בעולם הזה: (שבת פ"ח) אמר רב מלאי בשכר וראך ושמח בלבו זכה לחשן המשפט על לבו: (ב"ב קמה) רבי יהושע בן לוי אמר [ר] כל ימי עני רעים זה שדעתו קצרה. וטוב לב משתה תמיד זה שדעתו רחבה:

שבכלל דבריו דבריכם. (ירושלמי ברכות פ"א) [ש] ולא תתורו אחרי לבבכם וגו' א"ר יצחק עינא וליבא תרי סרסורי דחטאה נינהו דכתיב [ת] תנה בני לבך לי ועיניך וגו' אמר הקב"ה אין יהבת לי לבך ועיניך אנא ידע דאת דידי[ב]: עין רע. (סוטה לח) א"ר יהושע בן

בעולמי ועתיד לפתוח בפרשת פרה אדומה תחלה ר' אליעזר אומר עגלה בת שנתה ופרה בת שתים. אמר לפניו רבון העולם יה"ר שיצא מחלצי אמר ליה חייך שהוא מחלציך הה"ד ושם האחד אליעזר ושם אותו המיוחד אליעזר (מדרש תנחומא פ' חקת):

אמר להם צאו וראו איזוהי דרך טובה. כך הם הצדיקים נוחים בלא רמה למה שעוקדים ושוחרים וחוקרים באיזה דבר יבואו לחיי העוה"ב לכן דוד אומר תודיעני אורח חיים. וכן משה אמר להקב"ה ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך הודיעני נא את דרכך. וכה"א הדריכני באמתך וכה"א הורני ה' דרכך וגו' וכתיב כה אמר ה' עמדו על דרכים וראו ושאלו לנתיבות עולם איזו הדרך הטוב לכו בה ראו באיזה דרך הלך אברהם ובאיזה דרך הלך נמרוד ואיזה מהם הצליח. באיזה דרך הלך יעקב ובאיזה דרך הלך עשו ואיזה מהם הצליח (מדרש שוח"ט תהלים פקי"ט):

שכן טוב. כיצד היו שרויים הלוים וחנו סביב למשכן. משה ואהרן ובניו במזרח דכתיב והחונים לפני המשכן קדמה לפני אהל מועד מזרחה. משה אהרן ובניו סמוכין להם ומלדם יהודה יששכר וזבולן מכאן אמרו אשרי הצדיק ואשרי שכניו אלו שלשה שבטים שהיו סמוכין למשה ואהרן נעשו גדולים בתורה לא יסור שבט מיהודה ומחוקק וכתיב יהודה מחוקקי ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים אלו מאתים ראשי סנהדראות שיצאו מיששכר ומזבולן מושכים בשבט סופר על שהיו שכני תורה נעשה כולם חכמים. ומן הדרום בני קהת וסמוכין להם ראובן שמעון וגד מכאן אמרו אוי לרשע ואוי לשכנו אלו שלשה השבטים שהיו שכנים לקרח בדרום אבדו עמו במחלוקתן שנאמר ותפתח הארץ את פיה ותבלע אותם (תנחומא במדבר):

שבכלל דבריו דבריכם. למד אל תקרי למד אלא "לב "מבין "דעת מלמד ששקול הלב כנגד כל האברים לאדם יש לו עינים כו'. ואין שנאה ואהבה אלא בלב שנאמר לא תשנא את אחיך בלבבך ונאמר ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ואין קנאה אלא בלב שנאמר כי יום נקם בלבי. ואין דאגה אלא בלב שנאמר דאגה בלב איש ישחנה ואין דווי אלא בלב שנאמר והסר כעס מלבך לפיכך אין הקב"ה צופה אלא ללב שנאמר כי האדם יראה לעינים וה' יראה ללבב (אותיות דר"ע אות ל'): בכל לבי דרשתיך אל תשגני ממצותיך הלב הזה הוא מכנים לצדיקים לג"ע ולבן של רשעים מורידם לגיהנם. וכה"א הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו. הנה עבדי ישתו ואתם תצמאו. הנה עבדי ירונו מטוב לב ואתם תצעקו מכאב לב ומשבר רוח תילילו. וכן היה דוד אומר לשלמה בנו ואתה שלמה בני דע את אלהי אביך ועבדהו בלב שלם כי כל לבבות דורש ה' וכו' (מ' תהלים פ' קי"ט): זש"ה אני ה' חוקר לב בוחן כליות למה הזכיר את הלב ואת הכליות מכל האברים. אלא העינים הולכות אחר הלב והאזנים ומאתים וארבעים ושמונה אברים שבאדם כולם הולכים אחר הלב. והכליות יועצות את הלב והלב גומר. לפיכך אינו מזכיר אלא הלב והכליות בלבד והקב"ה חוקר את הלב ובוחן את הכליות. וכן הוא אומר ואתה שלמה בני דע את אלהי אביך ועבדהו בלב שלם גו' כי כל לבבות דורש ה'. מהו כי כל לבבות אלו שני לבבות שיש לו לאדם יצר טוב ויצר רע (מ' תהלים פ' י"ג): ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם מגיד שהעינים הולכות אחרי הלב. או הלב אחר העינים אמרת והלא יש סומא שעושה כל תועבות שבעולם הא מה ת"ל ולא תתורו אחרי לבבכם מגיד שעינים הולכות אחר הלב. רבי ישמעאל אומר ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם למה נאמר לפי שהוא אומר שמח בחור בילדותך והלך בדרכי לבך בדרך ישרה או בכל דרך שתרצה ת"ל ולא תתורו אחרי לבבכם (ילקוט פ' שלח לך): עין רעה. נבהל להון איש רע עין זה המלוה מעותיו ברבית שהוא נבהל להעשיר ומאחר נתנה בנכסיו שנאמר ולא ידע כי חסר יבואנו. ד"א נבהל להון

מתני' ט עין טובה. מסתפק במה שיש לו ואינו מבקש דברים יתרים ואינו מקנא כשרואה שיש לחבירו יותר ממנו: חבר טוב. שמוכיחו כשרואה אותו עושה דבר שאינו הגון: שכן טוב. מצוי אצלו בין ביום בין בלילה. ואילו חבר טוב אינו מצוי אצלו בכל עת: הרואה את הנולד. צופה ומביט במה שעתיד להיות ומתוך כך נמצא מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה. ושכר עבירה כנגד הפסדה: לב טוב. לפי שהלב הוא המניע לכל שאר הכחות והוא המקור שממנו נובעים כל הפעולות. ואע"פ שיש לפעולות אברים מיוחדים מ"מ הכח המעורר לכל התנועות הוא בלב לפיכך אמר ר' אלעזר לב טוב. ומפני זה אמר רבי יוחנן בן זכאי רואה אני את דברי אלעזר בן ערך מדבריכם: איזו היא דרך רעה שיתרחק ממנה האדם. הוצרך לשאול מהם זה ולא הבין מתוך דבריהם הראשונים שהדרך הרעה היא הפך הדרך הטובה. לפי שלא כל מה שהוא טוב יהיה הפכו רע. כי מדות החסידות והוא העושה לפנים משורת הדין היא טובה ומי שאינו חסיד ומעמיד דבריו על דין תורה אינו רע. ואפשר היה לומר שאם ההסתפקות והיא עין טובה היא דרך טובה בקשת היתרונות אינו דרך רעה. לפי שאינו מזיק לשום אדם בזה וכן בשאר המדות. לפיכך הוצרך לשאול מהם איזו היא דרך רעה שיתרחק ממנו האדם: הלוה ואינו משלם. הוא הפך הרואה את הנולד שאם לא ישלם לא ימצא מי שילונו. ויהיה מוטל ברעב. ולא אמרו סתם מי שאינו רואה את הנולד לפי שאפשר לאדם שאינו רואה את הנולד. שלא יבא לידי תקלה. שיציל עצמו בבוא הנולד ההוא: וצדיק חונן ונותן. הקב"ה שהוא צדיקו של עולם חונן ונותן למלוה. מה שלוה זה ממנו ולא פרע לו נמצא הלוה שאר חייב למקום: לברך. ברכת המזון: לטוב עין. שונא בצע וגומל חסד בממונו: כלילי הוו להו. כתרים ובכל כתר ג' פרצופין ואיש את שמו מחוקק על הפרצוף וכשבאין יסורין על א' מהם פרצופו משתנה וכן אילני: דכמשי. נלד"א: או חברא כחברי דאיוב. אם אין לו לאדם אוהבים נוח לו מיתה: שושבינא. אוהב טוב בחר לך אדם חשוב לדבק אחריו: אלא אם כן יודעין מי חותם עמהם. שמא יחתמו עמהם עד אחד פסול ומבטל עדות כולם נמצאו אלו חוטים: ואין נכנסין לסעודה וכו'. שגנאי הוא לתלמידי חכמים ליסב אצל עם הארץ בסעודה: הרואה את הנולד. המבין מלבו מה שעתידין לבוא ונזהר מהן: לא עלה בידו. בשכרו אלא כהם בשרו ברגזנותו ולא נשתכר כלום: קצרה. כמו עצרן וקפדן. עינו רעה בשלו ובשל אחרים: זכה לחשן המשפט. שכנגד הלב שהיה גדול ממנו וקודם למשה נגלית שכינה על אהרן כדכתיב הנגלה נגליתי אל

תורה אור ע תהלים לז: פ משלי כב: צ איוב ב: ק קהלת ב: ר משלי טו: ש דברים יא: ת משלי כג:

א] ע"ל כמ"א בקיסקא וסוי מחשב הפסד כו': ב] עי' ירושלמי (ברכות פ"ד) דבית ר' ינאי אמרי הנעור משנתו צריך לומר כו' יהי רצון שתתן לי לב טוב חלק טוב יצר טוב חבר טוב שם טוב עין טובה ונפש טוב ונפש שפלה ורוח נמוכה כו':

בן לוי מנין שאפילו עופות שמים מכירין בצרי עין שנאמר [א]כי חנם מזורה הרשת בעיני כל בעל כנף. א"ר יהושע בן לוי כל הנהנה מצרי עין עובר בלאו שנאמר [ב]אל תלחם את לחם רע עין וגו' כי כמו שער בנפשו כן הוא וגו' רב נחמן בר יצחק אמר עובר בשני לאוין שנאמר אל תלחם ואל תתאו וא"ר יהושע בן לוי אין עגלה ערופה באה אלא בשביל צרי העין שנאמר [ג]וענו ואמרו ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו וכי עלתה על לבנו שזקני בית דין שופכי דמים הם אלא לא בא לידינו ופטרנוהו בלא מזונות ולא ראינוהו והנחנוהו בלא לויה: (ערכין טז) א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן על שבעה דברים נגעים באים כו' ועל צרות העין דכתיב [ד]ובא אשר לו הבית והגיד לכהן לאמר כנגע נראה לי בבית ותנא דבי ר' ישמעאל מי שמיוחד ביתו לו: (ב"ק פא) תניא הרי שכלו פירותיו מן השדה ואינו מנית בני אדם ליכנס בתוך שדהו כה הבריות אומרות עליו כה הנאה יש לפלוני ומה הבריות מזיקות לו עליו הכתוב אומר מהיות טוב אל תקרי רע. וכי כתיב מהיות טוב אל תקרי רע אין כתיב כה"ג [ה]אל תמנע טוב מבעליו בהיות לאל ידך לעשות[א]: (ב"ב עה) א"ר חנינא כל מי שעיניו צרות בת"ח בעוה"ז מתמלאות עיניו עשן לעוה"ב: (סוטה מז) משרבו צרי עין רבו טורפי טרף ורבו מאמצי הלב וקופצי ידים מלהלוות ועברו על מה שכתוב בתורה [ו]השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל: (שבת קנא) תניא ר"ג ברבי אומר [ז]ונתן לך רחמים ורחמך והרבך כל המרחם על הבריות מרחמים עליו מן השמים וכל שאין מרחם על הבריות אין מרחמים עליו מן השמים: (ביצה לב) אמר רבי נתן בר אבא אמר רב עתירי בבל יורדי גיהנם הם כו' (לעיל פ"א) דכתיב ונתן לך רחמים ורחמך וגו'. כל המרחם על הבריות בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו וכל שאינו מרחם על הבריות בידוע שאינו מזרעו של אברהם אבינו: (יבמות עט) אמר דוד שלשה סימנין יש באומה זו רחמנין וביישנין וגומלי חסדים. רחמנין דכתיב ונתן לך רחמים ורחמך והרבך כו' (לעיל שם): (שבת קלג) תניא [ח]זה אלי ואנוהו. אבא שאול אומר ואנוהו הוי דומה לו מה הוא חנון ורחום אף אתה הוי חנון ורחום: רבי יהושע אומר חבר רע. (עיין בפ"א מ"ז בפי' ואל תתחבר לרשע): רבי יוסי אומר שכן רע (ע"ש בפיסקא הרחק משכן רע): הלוה ואינו משלם: (ב"ב י) א"ר יוחנן מאי דכתיב [ט]מלוה ה' חונן דל אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו כביכול [י]עבד לוה לאיש מלוה: לב רע. (אדר"נ פי"ד) לב רע לשמים ולב רע למצות ולב רע לבריות: (יומא כג) כתיב [כ]לא תקום ולא תטור ההוא בממון הוא דכתיב דתניא איזו היא נקימה ואיזו היא נטירה נקימה א"ל השאילני קרדומך אומר לו לאו למחר א"ל הוא השאילני קרדומך אומר לו איני רוצה להשאילך כדרך שלא השאלתני זו היא נקימה. ואי זו היא נטירה א"ל השאילני מגלך א"ל לאו למחר א"ל השאילני קרדומך וא"ל הילך ואיני עושה כמותך שלא השאלתני זו היא נטירה[ב]: **מתני' י** הם אמרו שלשה דברים רבי אליעזר אומר יהי כבוד חבירך חביב עליך כשלך[ג] ואל תהי נוח לכעוס. ושוב יום אחד לפני מיתתך. והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים והוי זהיר בגחלתן שלא תכוה. שנשיכתן נשיכת שועל. ועקיצתן עקיצת עקרב. ולחישתן לחישת שרף. וכל דבריהם כגחלי אש: **גמ'** (אדר"נ פט"ו) כיצד מלמד שכשם שרואה את כבודו כך יהא אדם רואה את כבוד חבירו וכשם שאין אדם רוצה שיהא שם רע על כבודו כך יהא אדם רוצה שלא להוציא שם רע על כבודו של חבירו: (ברכות כח) תנו רבנן כשחלה ר' אליעזר נכנסו תלמידיו לבקרו אמרו לו רבי למדנו אורחות חיים ונזכה בהם לחיי העוה"ב אמר להם הזהרו בכבוד חבריכם כו' ובשביל כך תזכו לחיי העוה"ב: (פסחים קיג) אמר רבה בר בר חנה א"ר שמואל בר מרתא א"ר משום יוסף איש הוצל מנין ליודע בחברו שהוא גדול ממנו אפילו בדבר אחד שחייב לנהוג בו כבוד שנאמר [ל]כל קבל די רוח יתירא ביה ומלכא עשית להקמותיה על כל מלכותא: (יבמות סב) אמרו שנים עשר אלף זוגים תלמידים היו לו לרבי עקיבא מגבת ועד אנטיפרס וכולן מתו בפרק אחד מפני שלא נהגו כבוד זה בזה: (ירושלמי חגיגה פ"ב) אמר רבי יוסי המתכבד בקלון חברו אין לו חלק לעולם הבא[ד]: (מגילה כח) שאלו תלמידיו את רבי נחוניא בן הקנה במה הארכת ימים א"ל מימי לא נתכבדתי בקלון חברי כי הא דרב הונא דרי מרא אכתפיה אתא רב חנא בר חנילאי וקא שקיל מיניה א"ל אי רגילת דדרית במאתיך דרי ואי לא איתיקורי אנא בזילותא דידך לא ניחא לי: ואל תהי נוח לכעוס[ה]. (אדר"נ פט"ו) כיצד מלמד שיהא עניו כהלל הזקן ואל יהי קפדן כשמאי הזקן. מה היה ענותנותו של הלל הזקן אמרו מעשה בשני בני אדם שעמדו והמרו זה את זה בארבע מאות זוז אמרו כל מי שילך ויקניט את הלל יטול ארבע

אל בית אביך ונאמרה לו נבואה של מצרים הכתובה ביחזקאל עד וימלו בו ואעפ"כ לא נתקנא בו בזאת: מכירין בצרי עין. ואין אוכלים משלהן: כי חנם מזורה הרשת.: לעיל מיניה משתעי בצרי עין נארבה לדם וגו' כל הון יקר נמצא: מזורה. לשון יזורה על נוהו גפרית כך הציידים דרכם לזרות חטים ושעורים ברשתם כדי שיבואו העופות לאכול ואילו צרי עין בהם מאבדים מזונותיהם שזורין ברשתם בעיני כל בעלי כנף שאף הם מכירים בהם ואין נהנים ממזונותיהם: כי כמו שער בנפשו כן הוא. שער זה על כרחנו לשון פעל ונקודתו מוכח שתחיו קמץ ואליו פתח וטעמו מלמטה כאילו זה האוכל מיכל והשעיר בנפשו של צר עין וכן הוא לשון כתאנים השוערים ומפחם בן סרוק פירש לשון שיעור תמיד הוא משער בנפשו כמה יאכל זה ועד מתי: ופטרנוהו בלא מזונות. כלומר למזונות הוצרך ולא היה לו ורואה אחד נושא מזונות ובא לחוטפם ממנו באונס רעבונו ובא זה עליו והרגו: בלא לויה. הבורח שילך עמהם: צרות עין. שצרה עינו באחרים ואינו מהנה שכינו מכליו ע"י שאלה: שמיוחד ביתו לו. ואינו מהנה לאחרים משלו: שעיניו צרות. שלא להנהותו מנכסיו: צרי עין. מלההנות אחרים בממונם: טורפי טרף. גזלנים: ומאמצי הלב. מן העניים לרחם: ונתן לך רחמים. שתרחם על הבריות: מלוה ה' חונן דל. החונן דלים נעשה מלוה להקב"ה וכתיב עבד לוה לאיש מלוה: איני כמותך שלא השאלתני זהו נטירה. שהדבר שמור בלבו ולא הסיחו מדעתו:

מתני' י הם אמרו שלשה דברים. בדרך ארץ ומוסרים ובמדות. דאילו בענין האסור והמותר והפטור והחיוב דברים הרבה אמרו אי נמי אלו השלשה דברים הוי מרגלא בפומייהו תמיד: יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך. ואימתי יהא זה כשלא תהי נוח לכעוס. שאם אתה נוח לכעוס אי אפשר שלא תזלזל בכבוד חברך הרי דבור אחד ושוב יום אחד לפני מיתתך. הרי שתים. והשלישי הוי מתחמם כנגד אורן של חכמים וכו': שוב יום אחד לפני מיתתך. לפי שאין אדם יודע אימתי ימות יעשה תשובה היום שמא ימות למחר: והוי זהיר בגחלתן. שלא תנהג בהן קלות ראש: שלא תכוה. שלא תענש על ידן: נשיכת שועל. רפואתו קשה לפי ששיניו דקות עקומות ועקוצות וצריך הרופא לחתוך הבשר באיזמל ולהרחיב הנשיכה: עקיצת עקרב. קשה מנשיכת נחש: ולחישתן. דבורן: לחישת שרף. כהבל היוצא מפי השרף ששורף נפשה שהוא נחש. פי' אחר. השרף הזה אינו מקבל לחש כשאר נחשים כדכתיב אשר לא ישמע לקול מלחשים. כך תלמיד חכם אם תקניטנו ושבא לפייסו אינו מקבל פיוס:

גמ' מגבת ועד אנטיפרס. שם מקומות: מרא פוריי"ש בלעז: וקא שקיל מיניה. לכבדו ושהנה הוא: דרית במאתיך. שאתה נושא

להון איש רע עין אלו סוחרי שביעית שמתבהלין להעשיר ואין משמרין את השביעית וסבורין שהן מתעשרין אמר הקב"ה היאך חסרון יש לך בדבר כיון שלא שמר את השמטה התחיל המאורה לכנסה בממונו והוא מוכר מה כתיב למעלה מן הענין ושבתה הארץ שבת לה'. ואחרי כן וכי תמכרו ממכר (תנחומא פ' בהר):

פן יהיה דבר עם לבבך בליעל. הוי זהיר שלא תמנע רחמים שכל המונע רחמים מקיש לע"א ופורק מלכות שמים מעליו שנאמר בלי עול (ילקוט ראה פ' י"ד):

הלוה ואינו משלם. ג' נקראו רשעים הפושט יד בחברו שנאמר ויאמר לרשע למה תכה רעך ובעל מחלוקת שנאמר סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה והלוה ואינו משלם שנאמר לוה רשע ולא ישלם (ילקוט תהלים פ' ל"ז):

יהי כבוד חבירך חביב עליך כשלך. דכתיב ואהבת לריעך כמוך (כריתא דמס' כלה):

ולא תעלה במעלות על מזבחי אשר לא תגלה ערותך עליו. והרי דברים ק"ו ומה אבנים שאין בהם דעת אמר הקב"ה לא תנהג בהם מנהג בזיון. חבירך שהוא בדמותו של מי שאמר והיה העולם דין הוא שלא תנהג בו מנהג בזיון (מכילתא סוף פ' יתרו):

ואל תהי נוח לכעוס. ויחר אף ה' בם וילך מאחר שהודיע סרחונן אח"כ גזר עליהם נידוי והלא דברים ק"ו אם הקב"ה לא כעס על ב"ו קודם שהודיע סרחונם ק"ו שלא יכעוס אדם על חברו עד שיודיעו סרחונו (ספרי בהעלותך פיסקא כ"ד):

אל

תורה אור א משלי א: ב שם כג: ג דברים כא: ד ויקרא יד: ה משלי ג: ו דברים טו: ז שם יג: ח שמות טו: ט משלי יט: י שם כב: כ ויקרא יט: ל דניאל ו:

א] עי' (ב"מ ל"ד) לית לך אל תמנע טוב מבעליו: ב] עי' (ברכות ע"ו) רבי כתר גלותיה אמר יהי רצון כו' שתצילני כו' מאדם רע מחבר רע ומפגע רע מיצר רע משכן רע כו': ג] עי' (עירובין י"ג) מפני מה זכו ב"ה כו' ולא עוד אלא שמקדימין דברי ב"ש כו': ד] עי' (סנהדרין ל"ט) אפיקורוס זה המבזה חבירו בפני ת"ח: ועי' (כלה כ') האי צורבא מרבנן דא"ל חבריה מילתא לא ליהדר ליה מילתא עפי מאי דא"ל חבריה: ה] ע"ל בפ"ה מי"א ארבע מדות בדעות נוח לכעוס כו' עש"כ:

אל תבהל ברוחך לכעוס. א"ר יודן הכתה דמעולא עויל על שלכתיה כן סליק ליה בשלכתיה הוא נסיב. היך מה דקומקומא גליש על גיסיה ספיך כל דרקיק לעיל על אפוי נפל משלים הם ממשיל על הכעסן שאין עולה בידו אלא רגזנותו הכתה כו'. כמו הטוה הזה שטוה המטוה על הפלך כן עולה לו וכן חוזר ונוטלו מן הפלך או משל אחר כמו הדוד של נחושת כשהיא מעלה רתיחה על לדו הוא שופך מימיו הרותחים וכן כל הרותח למעלה ממנו חוזר ונופלו לו על פניו. דקומקומא. דוד של נחושת גליש רותח (קה"ר פ"ז):

איש חמה יגרה מדון א"ר נחמיה זה שדעתו קצרה עליו וארך אפים ישקיט ריב זהו שדעתו ארוכה עליו תמן תנינן איזהו גבור הכובש את יצרו (מדרש משלי פט"ו):

ושוב יום אחד כו'. בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר. א"ר יוחנן בן זכאי אם בבגדים לבנים הכתוב מדבר כמה בגדים לבנים יש להם לרשעים. ואם בשמנים טובים הכתוב מדבר כמה שמנים טובים יש לרשעים. הא אינו מדבר אלא במצות ובמעשים טובים ובתורה. בר קפרא ור' יצחק בר קפרא אמרו לאשתו של בולדרים שהיתה מקשטת עצמה בפני שכינתה אמרה לה שכינה בעליך אינו כאן בפני מי את מקשטת עצמך. אמרה להון בעלי מלח הוא אם יזדמן לו מעט רוח תיכף יבא ונמצא עומד למעלה מראשי לא מוטב שיראה אותי בכבודי ולא בניוולי. כך בכל עת יהיו בגדיך לבנים מן העבירות. ושמן על ראשך אל יחסר ממצות ומעש"ט (קה"ר פ"ט):

והוי

ארבע מאות זוז כו': (ברכות כט) אמר ליה אליהו לרב יהודה אחוה דרב סלא חסידא לא תרתח ולא תחטא כו': (גיטין ו) אמר רב חסדא לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו שהרי פלגש בגבעה הטיל בעלה אימה יתירה והפילה כמה רבבות מישראל. אמר רב יהודה אמר רב כל המטיל אימה יתירה בתוך ביתו סוף הוא בא לידי שלש עבירות. גלוי עריות. ושפיכות דמים. וחלול שבת. אמר רבה בר בר חנה הא דאמרי רבנן שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה עשרתם ערבתם הדליקו את הנרות צריך לממרינהו בניחותא כי היכי הליקבלו מיניה. אמר רב אשי אנא לא שמיע לי הא דרבה בר בר חנה וקיימתיה מסברא. א"ר אבהו לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו שהרי אדם גדול הטיל אימה יתירה בתוך ביתו והאכילוהו דבר גדול ומנו רבי חנניא בן גמליאל האכילוהו ס"ד השתא בהמתן של צדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידם צדיקים עצמם לא כ"ש אלא בקשו להאכילו דבר גדול ומאי ניהו אבר מן החי: (תענית ד) אמר רבא האי צורבא מרבנן דרתח אורייתא הוא דקא מרתחא ליה שנאמר מהלא כה דברי כאש נאם ה' כו'. אמר רבינא אפילו הכי מיבעי ליה לאינש למילף נפשיה בניחותא שנאמר נוהסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך: (פסחים סו) אמר ר' שמעון בן לוי כל אדם שכועס אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו ואם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו. אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו ממשה דכתיב סויקצוף משה על פקודי החיל וכתיב ויאמר אלעזר הכהן גו' מכלל דמשה איעלם מיניה. אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו מאלישע דכתיב עכי לולי פני יהושפט מלך יהודה אני נושא אם אביט אליך ואם אראך וכתיב *ועתה קחו

טפשא כלי כזה בעיניך: לא תרתח. לא תכעוס שמתוך הכעס אתה בא לידי חטא: גלוי עריות. כשמגיע זמן טבילתה בעת נגה והיא יראה לומר לא טבלתי ומשמשתו נדה: שפיכות דמים. כי הכלא או פעמים שבורחת מפניו ונופלת באחת הפחתים או נשבר: וחלול שבתות. פעמים שמדלקת נר או מבשלת משחשיכה מפני אימתו והוא אינו יודע: עשרתם. פירות שנאכל למחר: ערבתם. עירובי חצירות: בהמתן של צדיקים. בהבל שוחטין: אבר מן החי. שאבד מכן אבר השחוטה ומפני אימתו החבו עבדיו אבר מן החי והביאו תחתיו שלא יבין: אורייתא מרתחא ליה. שיש לו רוחב לב מתוך תורתו ומשים ללבו יותר משאר בני אדם וקמ"ל דחייבין לדונו לכף זכות: כאש. שמחממת כל גופו: קחו לי מנגן. להעביר כעסו שכעס על יהורם: ותהי עליו יד ה'. מכלל דאסתלק: לא בחר. משלם אבל מאסתיהו משמע השתא מאסתיה: מפני רגזו מכלל שמתחלה נבחר. ואף על גב דהאי מעשה דמשיחה קודם לרגזנות מיהו לא מצינו בו דופי אלא זה בלבד ומפני שגלוי לפניו שהוא רגזן מאסו: שנאמר כי כעס בחיק כסילים ינוח. אלמא דכועס הוי כסיל וכתיב וכסיל יפרוש אולת אלמא מוסיף טפשות: לא עלה בידו. בשכרו אלא כחש בשרו ברגזנותו ולא נשתכר כלום: וכל שכן. שמפני שאינו יודע זה איזה יום ימות וטוב התשובה יום אחד לפני מותו נמצא כל ימיו יהיה בתשובה: בגדיך לבנים. נשמתך טהורה ונקייה: כלום חסר בית המלך. בתמיה הכל מוכן ושמא יבהילנו לבא פתאום ואנו צריכין להכנס לסעודה מקושטין: כלום יש סעודה בלא טורח. עדיין יצטרכו לטרוח של בית המלך צרכי סעודה ויש לנו שהות הרבה להתקשט: יעמדו ויראו. ואף לעולם הבא צדיקים יושבין ואוכלין ורשעים עומדין ורואין: כמ"א. אין עומדין ורואין אא"כ אף הם היו נראין מן הקרואים ולשמש שכן דרך המשרתים עומדין ואין כאן בושה: אלו ציצית. שמלובן הבגד: אלו תפילין. שהם שם משמן טוב דכתיב וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ותניא כרבי אליעזר הגדול אומר אלו תפילין שבראש: ברוך. בלי חטא: נקי. מעבירות: אשר נתנה. קרא יתירה הוא לדרוש היה זהיר שתשיבנה אליו כמו שנתנה לך נקייה בלא עון: כלים ינתנו לאוצר. להגניזן אף זו תנתן תחת כסא הכבוד: לכביסה. ללבן אף זו לגיהנם לנרפס שם: בבית האסורין. כמשך בלא תורה ושלום:

כך

לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה'. א"ר מני בר פטיש כל אדם שכועס אפילו פוסקין לו גדולה מן השמים מורידין אותו, מנא לן מאליאב דכתיב פויחר אף אליאב בדוד ויאמר וגו' וכי אזל שמואל לממשחינהו בכלהו כתיב בהו צבזה לא בחר ה' ובאליאב כתיב ויאמר ה' אל שמואל אל תבט אל מראהו ואל גבה קומתו כי מאסתיהו מכלל דמעיקרא הוה חזי: (נדרים כב) רב ירמיה מדפתי אמר אף משכח תלמודו ומוסיף טפשות שנאמר קכי כעס בחיק כסילים ינוח, וכתיב רכסיל יפרוש אולת: (קדושין מא) דרש בר קפרא רגזן לא עלתה בידו אלא רגזנותו וכו' א] (לעיל): ושוב יום אחד לפני מיתתך ב]: (שבת קנג) תנן התם רבי אליעזר אומר שוב יום אחד לפני מיתתך. שאלו תלמידיו את ר"א וכי אדם יודע איזה יום ימות, אמר להם וכל שכן ישוב היום שמא ימות למחר ונמצא כל ימיו בתשובה ואף שלמה אמר בחכמתו בבכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר. אמר רבן יוחנן בן זכאי משל למלך שזימן את עבדיו לסעודה ולא קבע להם זמן פקחים שבהם קשטו את עצמן וישבו על פתח בית המלך אמרו כלום חסר מבית המלך טפשין שבהם הלכו למלאכתן אמרו כלום יש סעודה בלא טורח, פתאום בקש המלך את עבדיו פקחים שבהם נכנסו לפני המלך כשהן מקושטים והטפשין שבהם נכנסו לפניו כשהן מלוכלכין שמח המלך לקראת פקחין וכעס לקראת טפשים אמר הללו שקשטו את עצמן לסעודה ישבו ויאכלו וישתו הללו שלא קשטו את עצמם לסעודה יעמדו ויראו, חתנו של ר"מ היה אומר משום ר' מאיר אף הם נראין כמשמשין אלא אלו ואלו יושבין הללו אוכלין והללו רעבים הללו שותים והללו צמאים שנאמר שכה אמר ה' הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו הנה עבדי ישתו ואתם תצמאו וגו' הנה עבדי ירונו מטוב לב ואתם תצעקו מכאב לב. דבר אחר בכל עת יהיו בגדיך לבנים אלו ציצית. ושמן על ראשך אל יחסר אלו תפלין: (ירושלמי ברכות פ"ג) א"ר אבא תיהי מקורך ברוך יהי מקראך לקבר ברוך. א"ר ברכיה אעת ללדת ועת למות אשרי אדם ששעת מיתתו כשעת לידתו מה שעת לידתו נקי כך בשעת מיתתו יהא נקי ג]: (שבת קנג) ת"ר בוהרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה תנה לו כאשר נתנה לך בטהרה אף אתה בטהרה ד], משל למלך ב"ו שחלק בגדי מלכות לעבדיו פקחים שבהם קפלום והניחום בקופסא טפשים שבהם הלכו ועשו בהם מלאכה, לימים בקש המלך את כליו פקחים שבהם החזירום לו כשהם מגוהצים טפשים שבהם החזירום לו כשהם מלוכלכין שמח המלך לקראת פקחים וכעס לקראת טפשים על הפקחים אמר ינתנו כלים לאוצר והם ילכו לבתיהם לשלום ועל הטפשים אמר כלים ינתנו לכביסה והם יתחבשו בבית האסורים אף הקב"ה על גופם של צדיקים אומר גיבא שלום ינוחו על משכבותם ועל נשמתם הוא אומר דוהיתה נפש אדני צרורה בצרור החיים על גופן של רשעים הוא אומר

אין

תורה אור מ ירמיה כג: נ קהלת יא: ס במדבר לא: ע מ"ב ג: פ ש"א יז: צ שם טז: ק קהלת ז: ר שם ט: ש ישעיה סה: ת משלי ה: א קהלת ט:
ב שם: ג ישעיה נז: ד ש"א כה:

א הואיל ורשות כל אדם נתונה לו כמו שבארנו ישתדל אדם לעשות תשובה ולהתודות בפיו מחטאיו ולנעור כפיו מחטאיו כדי שימות והוא בעל תשובה ויזכה לחיי העולם הבא. לעולם יראה אדם עצמו כאילו הוא נטה למות ושמא ימות בשעתו ונמצא עומד בחטאו לפיכך ישוב מחטאו מיד ולא יאמר כשאזקין אשוב שמא ימות טרם שיזקין הוא ששלמה אמר בחכמתו בכל עת יהיו בגדיך לבנים (רמב"ם ה' תשובה רפ"ז):

א] עי' (פסחים קי"ג) ג' חייהם אינם חיים הרחמנים כו': ב] ע"ל בס"ד מ"א בפיסקא תשובה ומעשים טובים עש"ב: ג] עי' (ב"מ ק"ז) ברוך אתה בבואך וגו' שתהא יציאתך מן העולם בלא חטא כביאתך לעולם בלא חטא: ד] עי' (נדה ל') כוי יודע שהקב"ה טהור ומשרתיו טהורים ונשמה שנתן בך טהורה אם אתה משמרה בטהרה מוטב כו':

האין שלום אמר ה' לרשעים ועל נשמתן הוא אומר ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע. תניא רבי אליעזר אומר נשמותן של צדיקים גנוזות תחת כסא הכבוד שנאמר והיתה נפש אדני צרורה בצרור החיים ושל רשעים זוממות והולכות ומלאך אחד בסוף העולם ומלאך אחר בסוף העולם ומקלעין נשמתן זה לזה שנאמר ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע. א"ל רבא לרב נחמן של בינונים מאי א"ל איכא שכיבנא לא אמרי לכו האי מילתא הכי אמר שמואל אלו ואלו לדומה נמסרים הללו יש להם מנוחה והללו אין להם מנוחה: (ע"ז יט) זאשרי איש ירא את ה' אשרי איש ולא אשה. א"ר עמרם אמר רב אשרי מי שעושה תשובה כשהוא איש[א]: והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים. (ברכות ז) אמר רבי יוחנן משום רשב"י גדולה שמושה של תורה יותר מלמודה שנאמר חפה אלישע בן שפט אשר יצק מים ע"י אליהו למד לא נאמר אלא יצק מלמד שגדולה שמושה יותר מלמודה: והוי זהיר בגחלתן כו' (שבת יא) אמר רבא בר מחסיא א"ר חמא בר גוריא א"ר תחת ישמעאל ולא תחת עכו"ם. תחת עכו"ם ולא תחת חבר. תחת חבר ולא תחת ת"ח. תחת ת"ח ולא תחת יתום ואלמנה: (תענית ד) אמר רבא האי צורבא מרבנן דרתח אורייתא הוא דקא מרתחא ליה שנאמר טהלא כה דברי כאש נאם ה' ואמר רב אשי כל ת"ח שאינו קשה כברזל אינו ת"ח שאמר וכפטיש יפוצץ סלע א"ל רבי אבא לרב אשי אתון מהתם מתניתו לה אנן מהכא מתנינן לה דכתיב יארץ אשר אבניה ברזל אל תקרי אבניה אלא בוניה: (שבת קיט) א"ר יהודה לא חרבה ירושלים אלא בשביל שביזו בה ת"ח שנאמר כויהיו מלעיבים במלאכי אלהים ובוזים דבריו ומתעתעים בנביאיו עד עלות חמת ה' בעמו עד לאין מרפא מאי עד לאין מרפא אמר ר"י כל המבזה ת"ח אין לו רפואה למכתו. אמר רב יהודה אמר רב מאי דכתיב לאל תגעו במשיחי ולנביאי אל תרעו אל תגעו במשיחי אלו תינוקות של בית רבן ולנביאי אל תרעו אלו ת"ח: (ברכות יט) אמר רב יצחק כל המספר אחרי המת כאילו מספר אחרי האבן. אית דאמרי דלא ידעי. וא"ד דידעי ולא איכפת להו. איני והא אמר רב פפא חד אשתעי בהריה דמר שמואל ונפל קניא מטללא ובזעא לארנקא דמוחיה. שאני צורבא דרבנן דקב"ה תבע ביקריה. א"ר יהושע בן לוי כל המספר אחר מטתן של ת"ח נופל בגיהנם שנאמר מוהמטים עקלקלותם יוליכם ה' את פעלי האון שלום על ישראל. אפילו בשעה ששלום על ישראל יוליכם ה' את פעלי האון: שנשיכתן נשיכת שועל כו': (יומא כג) א"ר יוחנן משום ר"ש בן יהוצדק כל ת"ח שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו ת"ח כו' והא תניא הנעלבים ואינן עולבין שומעין חרפתם ואינם משיבין עושין מאהבה ושמחים ביסורין עליהם הכתוב אומר נואוהביו כצאת השמש בגבורתו, לעולם דנקיט ליה בלביה והא אמר רבא כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו דמפייסי ליה ומפייס: (שבת קי) ההוא בר קשא דפומבדיתא דטרקיה חיויא הואי תליסר חמרי חוורתא בפומבדיתא קרעינהו לכולהו ואשתכחו טרפה הואי חדא בההוא גיסא דפומבדיתא עד דאזלי מייתי לה אכלה אריה. א"ל אביי דילמא חויא דרבנן טרקיה דלית ליה אסותא דכתיב ספורץ גדר ישכנו נחש א"ל אין רבי דכי נח נפשיה דרב גזר רב יצחק בר ביזנא דלא ליטייא אסא ונידמי לבי הילולא וטבלא ואזיל איהו אטייא אסא ונידמי לבי הילולא וטבלא טרקיה חויא ומית: (כתובות לג) רבי אידי סרסיה דרב ששת הוה שמע מיניה אזל אמרה בי מדרשא ולא אמרה משמיה שמע רב ששת איקפד אמר מאן עקץ לעקציה עקרבא: (מ"ק יז) תניא ארשב"ג כל מקום שנתנו חכמים עיניהם או מיתה או עוני: ולחישתן לחישת שרף. (מכות יא) אמר רב יהודה אמר רב קללת חכם אפילו בחנם היא באה מנ"ל מאחיתופל כו'[ב], א"ר אבהו קללת חכם אפילו על תנאי היא באה מנ"ל מעלי דקאמר ליה עלי לשמואל עכה יעשה לך אלהים וכה יוסיף אם תכחד ממני דבר ואע"ג דכתיב ויגד לו שמואל את כל הדברים ולא כחד ממנו ואפילו הכי כתיב פולא הלכו בניו בדרכיו וגו': וכל דבריהם כגחלי אש. (סוכה כא) אמר רב אחא בר אדא אמר רב המנונא אמר רב מנין שאפילו שיחת חולין של ת"ח צריכה למוד שנאמר צועלהו לא יבול: (ב"ק נ) ת"ר לא יסקל אדם מרשותו לרה"ר. מעשה באדם אחד שהיה מסקל מרשותו לרשות הרבים ומצאו חסיד אחד א"ל ריקה מפני מה אתה מסקל מרשות שאינה שלך לרשות שלך לגלג עליו. לימים נצרך למכור שדהו והיה מהלך באותו רשות הרבים ונכשל באותם אבנים אמר יפה אמר לי אותו החסיד מפני מה אתה מסקל מרשות שאינה שלך לרשות

כף הקלע. רוחב הקלועה שנותן האבן לתוכו לקלע עשויה כעין כף: בצרור החיים את ה' אלהיך. עמו בכסאו: זוממות. כמו בזממא דפרזלא הכושות בבית הבוהל: אלו ואלו. רשעים ובינונים: לדומה. מלאך הממונה על הרוחות: כשהוא איש. כשהוא בחור בכחו כלו' ממהר להכיר בוראו קודם ימי הזקנה: תחת ישמעאל. לשמשו: ולא תחת עכו"ם. שהיו רשעים יותר: חבר. אומה מבני פרסיים: תלמיד חכם. אם יקפידו יענישנו וכן יתום ואלמנה מפני שדמעתם מצויה: במשיחי אלו תינוקות של בית רבן. שדרך תינוקות למשחן בשמן: ולנביאי אלו תלמידי חכמים. שנאמר ונביא לבב חכמה: המספר אחר המת. בגנותו של מת אחר מיתתו. קניא מן מטללא. קנה גדול וכבד נפל מן הגג. מטללא גג: ארנקא דמוחיה. כיס שהמוח מונח בו: והמטים עקלקלותם. לעיל מיניה כתיב הטיבה ה' לטובים וסמיך ליה והמטים עקלקלותם המכריעים את חובתם יותר על זכותם להטותם לכף חובה: יוליכם ה' את פועלי האון. לגיהנם: נוקם. נקמתו: ונוטר. איבה כנחש בלבו: דנקיט ליה בלביה. ואם בא אחר לנקום נקמתו בכך המתפיס ישתוק: דמפייסי ליה. לבקש מחילה: בר קשא. ממונה למלך ויפרחא היה: דילמא חויא דרבנן. שעבר על נדוי חכמים ונחש הנושכו על כך אין לו רפואה לפיכך לא נמצא לו רפואה: אין רבי. אין רבינו כך היה: דכי נח נפשיה דרב גזר רב יצחק. שיהיו מתענין בשמחה אותה שנה ולא יהא אדם מביא הסא ונידמי להילולא וטבלא שהיו רגילין להביא הדס וענפי דקלים לשמוח לפני החתן והכלה וכשמביאין אותן לפניהם בשוק בטואם בתופים וזגין כבלא. איפקליס"א וגזר שלא יקשקשו: סרסיה. שמשיה: אמרה בבי מדרשא. להאי פירוקא דאמר בגמרא לעיל: מאן עקץ. מי הוא שעקצני ושכני שלא אמרה משמי: לעקציה עקרבא. שמתא: ואפילו הכי כו'. וקללה זו בחנם היתה שלא היה מקללו אלא אם איננו אומרו: אפילו על תנאי. ולא נתקיים התנאי אפ"ה כן היא באה דהא קללתו על תנאי היתה אם תכחד ממני ולא נתקיים שהרי לא כחד ואפ"ה כן נתקיימה הקללה דכתיב ובניו לא הלכו בדרכיו וגו'. וזה קללה קללו עלי דכתיב כה יעשה לך כמו שנעשה לי שאין בני הוגנין: צריכה למוד. צריך לשומעם שיחתן לה לב: ועלהו. דבר קל שבו: לא יסקל. לקעת אבנים: מרשות שאינה שלך. שמה עתיד

והוי מתחמם כו'. הולך את חכמים יחכם זה לוט שהיה מהלך עם א"א ולמד ממעשיו ומדרכיו הטובים אמרו מה עשה א"א עשה לו בית קבול לחרן וכל מי שהוא נכנס ויוצא לחרן היה מקבלו ונותן לו מאכלו ומשקהו ואומר לו אחד הוא אלהים בעולם וכשבא לוט לסדום כך היה עושה (פר"א פרק כ"ה): שנו רבותינו מצילין תיק הספר עם הספר מפני הדליקה וכי דברי תורה כתובים בו אלא בשביל שהוא דבק לספר זכה להנצל עמו וכן אמר שלמה הולך את חכמים יחכם כו' אשריהם לצדיקים ולדובקיהם דכתיב ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה ואת כל הבהמה אם נח זכה בהמה וחיה מה זכו. ואת כסילים ירוע זה דור המבול אוי להם לרשעים ולדובקיהם מה כתיב בהם וימח את כל היקום אם אדם חטא בהמה וחיה מה חטאו אלא אוי להם לרשעים ולדובקיהם לפיכך מאדם ועד בהמה (ילקוט משלי פרשה י"ג): והוי זהיר בגחלתן כו'. מפני אשר ירד עליו ה' באש מגיד שהתורה אש ומאש נתנה ובאש נמשלה ומה דרכה של אש שאם קרב אדם אצלה נכוה רחק ממנה צונן כך אין לו לאדם אלא להתחמם כנגד אורה (מכילתא יתרו פרשה ד): א"ר חייא בר אבא עבר הוית קמי כנישתא דלפרין שמעית מינוקא יתיבין וקריין ויסע משם אברהם. אמרתי גדולים דברי חכמים שאמרו הוי זהיר בגחלתן שלא תכוה שנשיכתן וכו' וכל דבריהם כגחלי אש. שמשעה שפירש אבינו אברהם מלוט היתה פרישתו פרישת עולם (ב"ר פרשה נ"ב): צדיק כתמר יפרח. מה התמרה הזו עושה תמרים ועושה קוצים וכל מי שמבקש לגנוב התמרים הקוצים שבה עוקצים בו כך הצדיקים והחכמים בני תורה כל מי שאינו משמר עצמו מהם נופל בגיהנם ולוקה בעה"ז למה שנשיכתן נשיכת שועל (תנחומא במדבר): המדבר בת"ח אין לו חלק לעוה"ב (ברייתא דמסכת כלה): וכל דבריהם כגחלי אש. שנו רבותינו על ג' דברים הזכיר הקב"ה שמו עליהם אעפ"י שהן לרעה על העובר על דברי חכמים שנאמר כה אמר ה' ארור האיש אשר לא ישמע כו' (לעיל פ"א):
עין

תורה אור ה ישעיה מח: ו ש"א כה: ז תהלים קיב: ח מ"ב ג: ט ירמיה כג: י דברים ח: כ דה"ב לו: ל תהלים קה: מ שם קכה: נ שופטים ה: ס קהלת י: ע ש"א ג: פ שם ח: צ תהלים א:

א] עי' (סוכה נ"ב) יש מהן אומרים אשרי ילדותנו שלא ביישה את זקנתנו אלו חסידים ואנשי מעשה ויש מהן אומרים אשרי זקנותנו שכפרה על ילדותנו אלו בעלי תשובה ואלו ואלו אומרים אשרי מי שלא חטא ומי שחטא ישוב וימחול לו: ב] עי' (חגיגה ג') א"ל יוסי בשוט ידך וקבל את עימך כו': ועי' (מ"ק י"ח) הוא כשגגה שיצא מלפני השליט: ג] עי' (מ"ק ט') זיל גזייהו דליברכך כו' שנך כולהו ברכתא נינהו כו':

עין הרע. כי תבאו אל ארץ כנען. הה"ד יגל יבול ביתו נגרות ביום אפו יהו גוררין ומוציאין. אימתי ביום שיגרה הקב"ה אבו כאותו האיש. הא כיצד אדם אומר לחברו השאילני קב חטים ואמר לו אין לי. קב שעורים אין לי. קב תמרים אין לי. אשה אומרת לחברתה השאילני נפה היא אומרת אין לי. השאילני כברה ואומרת אין לי. מה הקב"ה עושה מגרה נגעים בתוך ביתו ומתוך שהוא מוציא את כליו הבריות רואות ואומרות לא היה אומר אין לי כלום ראו כמה חטים יש כאן כמה שעורים כמה תמרים יש כאן. לווט ביתא באלין לווטיא. רבי יצחק בר אליעזר מייתי לה מן הדין קרא שקערורות שקע ביתא באלין לווטיא. לפיכך משה מזהיר את ישראל כי תבאו אל ארץ כנען (ויק"ר פי"ז):

יצר הרע כיצד אמרו שלש עשרה שנה גדול יצר הרע מיצר טוב ממעי אמו של אדם היה גדל ובא עמו והתחיל מחלל שבתות אין ממחה בידו הורג נפשות אין ממחה בידו הולך לדבר עבירה אין ממחה בידו לאחר י"ג שנה נולד יצר טוב כיון שמחלל שבתות אמר ליה ריקה הרי הוא אומר מחלליה מות יומת הורג נפשות אמר ליה ריקה הרי הוא אומר שופך דם האדם באדם דמו ישפך. הולך לדבר עבירה אומר לו ריקה הרי הוא אומר מות יומת הנואף והנואפת בזמן שאדם מחמם את עצמו והולך לדבר זימה כל איבריו נשמעין לו מפני שיצה"ר מלך הוא על מאתים וארבעים ושמונה אברים כשהוא הולך לדבר מצוה התחילו מתעצלין לו כל אבריו מפני שיצר הרע שבמעיו מלך הוא על מאתים וארבעים ושמונה אברים שבאדם ויצר טוב אינו דומה אלא למי שהוא חבוש בבית האסורין שנאמר מבית הסורים יצא למלוך זה יצר טוב. רבי ראובן בן אצטרובלי אומר היאך מתרחק אדם מיצר הרע שבמעיו לפי שטיפה ראשונה שאדם מטיל באשה הוא יצר הרע. ויצר הרע אינו שרוי אלא על מפתחי הלב שנאמר לפתח חטאת רובץ אמר לו לאדם בשעה שהתינוק מוטל בעריסה האיש מבקש להורגו הוא רוצה שיתלוש ממנו בשערו תינוק מוטל בעריסה הניח

לרשות שלך: (כתובות קג) אמר רב הונא לשון חכמים ברכה, לשון חכמים עושר, לשון חכמים מרפא. לשון הכמים ברכה ברכת הבית ברובה. לשון חכמים עושר דת"ר המוכר פירות לחברו משך ולא מדד קנה מדד ולא משך לא קנה ואם היה פקח שוכר את מקומו. לשון חכמים מרפא דתנן לא ילעום אדם חטים ויתן על מכתו בפסח מפני שהן מחמיצות: (ל"א) וכל דבריהם כגחלי אש. (עירובין כד) אמר רבי אחא ברבי חנינא מ"ד ורועה זונות יאבד הון כל האומר שמועה זו נאה ושמועה זו אינה נאה מאבד הונה של תורה]: (עירובין כא) ולהג הרבה יגיעת בשר א"ר פפא בריה דרב אחא בר אדא משמיה דרב אחא בר עולא מלמד שכל הלועג על דברי חכמים נדון בצואה רותחת: (ל"א) וכל דבריהם כגחלי אש]. (ב"מ פח) תניא מפני מה חרבו הניות של בית היני שלש שנים קודם ירושלים מפני שהעמידו דבריהם על דברי תורה שהיו אומרים עשר תעשר ואכלת ולא מוכר תבואת זרעך ולא לוקח: (שבת מ) אמר רבא האי מאן דעבר ארדרבנן שרי למיקרי ליה עבריינא:

מתני' יא רבי יהושע אומר עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות מוציאין את האדם מן העולם:

גרסי' (אדר"נ פט"ז) עין הרע כיצד מלמד שכשם שאדם רואה את ביתו של עצמו כך יהא רואה ביתו של חברו. וכשם שאדם רוצה שלא להוציא שם רע על אשתו ובניו כך יהא אדם רוצה שלא להוציא שם רע על אשת חברו ועל בניו של חברו. ד"א עין הרע כיצד שלא תהא עינו של אדם צר במשנתו של חברו. מעשה באחד שהיה עינו צר במשנתו של חברו נתקצרו חייו ונפטר והלך לו: (ב"מ קז) והסיר ה' ממך כל חולי אמר רב זה העין רב לטעמיה דרב סליק לבי קברי עבד מאי דעבד אמר תשעים ותשעה בעין רעה ואחד בדרך ארץ]: (תמיד לב) שאל אלכסנדרוס את זקני הנגב אמר להם מה יעביד איניש ויחיה אמרו ליה ימית עצמו, מה יעביד איניש וימות יחיה את עצמו]: (סנהדרין לב) א"ר אלעזר לעולם הוי קבל וקיים א"ר זירא אף אנן נמי תנינא בית אפל אין פותחין בו חלונות לראות נגעו ש"מ: (ב"מ קב) א"ל רב יהודה לרבין בר רב נחמן רבין אחי לא תזבין ארעא דסמיכא למתא דא"ר אבהו אמר רב הונא אמר רב אסור לו לאדם שיעמוד על שדה חברו בשעה שעומדת בקמותיה כו':

(ב"מ מב) אמר ר' יצחק אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין שנאמר יצו ה' אתך את הברכה באסמיך. תנא דבי רבי ישמעאל אין הברכה מצויה אלא בדבר שאין העין שולטת בו שנאמר יצו ה' אתך את הברכה באסמיך: ויצר הרע]. (ב"ב טז) אמר ר' שמעון בן לקיש הוא שטן הוא יצר הרע הוא מלאך המות. הוא שטן דכתיב ויצא השטן. הוא יצר הרע דכתיב רק רע כל היום, הוא מלאך המות דכתיב אך את נפשו שמור אלמא ביה קיימא מלתא. תנא יורד ומסית עולה ומשטין נוטל רשות ונוטל נשמה: (סוכה נב) א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן יצר הרע מסיתו לאדם בעולם הזה ומעיד בו לעולם הבא שנאמר מפנק מנוער עבדו ואחריתו יהיה מנון שכן באטב"ח דבי רבי חייא קורין לבהדה מנון]: (ברכות סא) אמר רב יצר הרע דומה לזבוב ויושב על ב' מפתחי הלב שנאמר זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח ושמואל אמר דומה לחטה שנאמר לפתח חטאת רובץ. ת"ר

עתיד אתה למוכרה: לרשות שלך. רה"ר כל ימי חייו הוא שלו: לגלג עליו. לא היה מכיר טעמו של דבר: לשון חכמים. יש ללמוד ממנה ברכה ועושר ורפואה: ברכת הבית ברובה. בני אדם שעוזרין זה את זה ומשתכרין דמזל דרבים עדיף: ואם היה פקח. זה שלוקח פירות הרבה ואין לו שהות למשיכה אלא נתן מעות: שוכר את מקומו. דכו"ל כחצרו והצרו קונה לו הרי אתה למד מכאן שלא יוכל המוכר לחזור הרי לך עושר למוד מלשון חכמים: לא ילעום וכו'. למדת החטין הלעוסים יפה למכה: רועה זונות. כשמרקין זו נאה ואחרונה ואעסוק בה עד שיתקיים בידי: הונה. כבודה של תורה וסופה להשכח ממנו: ולהג הרבה. המלעיג עליהן ביגיעת בשר נדון והיינו צואה: ל"א וכל דבריהם כגחלי אש. אף קלות שבקלות. כי פורץ גדר של חכמים כגון יחוד של פנויה שבתם אשה נדה היא. שנאמר תהיה בנדתה עד שתבא במים והחכמים גזרו אף אם טבלה. שהרי גזרו על יחוד פנויה. לא שנא טהורה ולא שנא טמאה. רש"י: של בית היני. שם מקום: שהעמידו דבריהם. כלומר מה שאסור מדברי חכמים מצאו לו היתר מן התורה: עשר תעשר ואכלת. הרי קראי דסמיכי להדדי:

מתני' יא

עין הרע. כמו עין רעה. שאינו מסתפק במה שיש לו. ומחזר אחר דברים אחרים. ויש מפרשים עין הרע שמכנים עין הרע בממון חבירו או בבניו ומזיק לו: ושנאת הבריות. שנאת חנם. ורמב"ם פי' שמואס חברת הבריות ואוהב לישב יחידי. ואני שמעתי אדם קשה שמביא עליו שנאת הבריות. וגורם שבכל שונאים אותו: כל חולי. דבר שכל החולאים תלוין בו וזו העין עין רעה: עבד מאי דעבד. יודע היה ללחוש על הקברות ולהבין על כל קבר וקבר באיזה מיתה מת אם בזמנו אם בעין רעה: ימית את עצמו. ישפיל את עצמו: יחיה את עצמו. יגביה את עצמו ומתוך כך יתנו בו הבריות עין רעה ויקנאו בו וימות ולימדוך חכמים שאדם הרוצה שיחיה ישפיל את עצמו וירחמו עליו הבריות ויהיה שונא הרבה ומגאוה ימנע את עצמו שלא יקצרו ימיו וימות בלא עתו: הוי קבל וקיים. הוי עניו ותחיה. קבל לשון אפל עשה עצמך אפל ושפל: בית אפל אין פותחין בו חלונות לראות את נגעו. כנגע נראה לי בבית כתיב דמשמע נראה ממילא ועוד דכתיב לי ולא לאורי נמצא שאפלתו הצלתו וכ"ז שאין כהן רואהו אין מטמא בנגעים: לא תזבון. לא תקנה שדה הסמוכה לעיר שעין בני העיר שולטת בה תמיד: אסור לאדם כו'. שלא יפסידנה בעין הרע: אין הברכה. שמתברך ורבה מאליו שויי"ן בלעז: באסמיך. דרים ליה לשון דבר הסמוי מן העין שאין עין שולטת בו. שנאמר באסמיך לשון גנזים: אלמא בדידיה קיימא. ליטול את הנפש והזהירו שלא ליטלה: ה"ג. בשמגיעה שנה יורד ומתעה עולה ומרגיז נוטל רשות ונוטל נשמה וה"פ יורד למטה ומתעה את הבריות להטות ועולה למעלה ומרגיש את המה המלך בהשטנותו ניטל הימנו רשות להרוג את החוטא מכיון שנתנה רשות דכתיב ותסיתני בו: עבדו. יצר הרע עבדו של אדם הוא שאם רצה הוא מכור בידו שנאמר ואתה תמשל בו: באטב"ח. א"ב הוא אטב"ח גזד"ו הוא עבירות י"ן כ"ף ל"ע מ"ס הרי מאות ק"ן ר"ף ש"ן ת"ס הרי אלפים ונשארו הנ"ך שלא היה לה"א בן זוג בעבירות ולא לנו"ן בן זוג במאות ולא כ"ף בן זוג באלפים לפי סדר האותיות חברם יחד נמצא דרך אל"ף בי"ת זה כסדר מנון כמ"ך מן מ"ם במקום מ"ם ה"א מן ה"ן במקום נו"ן ד' מן ד"ו במקום וי"ו ושוד ה' במקום נו"ן ולכו.

תורה אור ק משלי כט: ר קהלת יב: ש דברים יד: ת שם ז: א שם: ג איוב א: ד שם: ה שם: ו שם כ: ז משלי לט: ח קהלת י: ט בראשית ד:

א] עי' (חגיגה כה) הרי"ף כוננו מדבריכם ב"ש כו' אמרו כל ימיו סובהרו שיניו מפני העניותיו: עי' (חלק ק') יתיב ר"י וקדרים כו' לגלג עליו אותו התלמיד כו' נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות: ועי' (שבת י"ג) יתיב ר"ג וקדרים כו': ב] עי' (סנהדרין ע"ה) מעשה באחד שנתן עיניו באשה כו' אמרו חכמים ימות ואל תבעל לו כו'. ובשבת (י') מעשה בתלמיד אחד בשנה הרבה כו' ומת בחצי ימיו כו': ובעירובין (כ"א) אמר ר"ע מוטב שאמות מיתת עצמי ואל אעבור על דברי חבירי כו': ג] עי' (ב"ב קי"ח) דאיבעי ליה נפיש לאזדהורי מעינא בישא. ועי' (ברכות נ"ה) האי מאן דעייל למתא ודחיל מעינא בישא: ד] עי' לקמן בפיד מב"א בפיסקא הקנאה: ה] ע"ש בפיסקא יסטאוס: ו] עי' בפי"ד מ"ד בפיסקא היוצו גבור הכובש את יצרו: עי' (נדה ל') א"ל הנטוגינוס לרבי יצר הרע מאימתי שולט באדם כו' משעת יציאה שנאמר לפתח חטאת רובץ:

ולבי חלל בקרבי. יצר הרע הרי הוא כמת בקרבי שיש בידי לכופו ואין שולט בי אלא יצר טוב והוא שופטו: חלל כמו כי ימצא חלל: נאם פשע וגו'. אמר דוד בקרב לבי יש ואומר אני שהפשע נאם לרשע כלומר שיצר הרע אומר לרשע אל תהי פחד אלהים לנגד עיניך אלמא יצה"ר שופטו עד שמלחיקו שאין מתפחד מיוצרו: כי יעמוד לימין אביון להושיע משופטי נפשו. ש"מ יש לך אדם שיש לו ב' שופטים: לא שבק מר חיי לכל בריה. אי אנן מבינונים משוינן לכולי עלמא רשעים אם אתה מן הבינונים אין לך צדיק גמור בעולם: ידע איניש בנפשיה כו'. דאם שולט בו יצה"ר וכשמושכו לבית מדרש מתפוצץ או נימוח הוי צדיק גמור ואם לאו דאינו מפוצץ ונימוח הוי רשע גמור: אם רעב שונאך. אם רעב יצרך ותאב לעבירה: האכילהו לחם. הטריחהו במלחמתה של תורה דכתיב לכו לחמו בלחמי: השקהו מים. תורה דכתיב הוי כל צמא לכו למים: ישלימנו לך. שיהא שלם יצרך עמך והוהב ולא ישיאך לחטוא וליאבד מן העולם: הצפוני. כדמפרש שצפון בלבו של אדם: פניו אל הים הקדמוני מפני שפעם פניו אל הים הקדמוני הוא המקדש הא' שהוא היה שהיו הכל נקבצים שם כים שכל הנהלים הולכים אליו: ועלה באשו ותעל צחנתו. ומפני שעלה באשו וסרחונו שהניח האומות ונתגרה בישראל: נקדים וניזול באורחא. נשכים בהשכמה קודם אור היום השכמה קרוי קדמותא בגמרא: כי הוו פרשו מהדדי. שהיו מב' עיירות וכשהגיע לפרשת דרכים פירש זה לכאן וזו לכאן: ואורחין רחיקא. דרך רחוקה היא בין שני מקומותינו וא"א עוד לילך בדרך יחד: וצוותין בסימא. אילו היינו יכולין לילך בדרך אחד היה נעים צוות שלנו: אי מאן דסני לי. אי הוה שונאי מתיחד עם אשה: לא הוה מצי לאוקמיה אנפשיה. מלחטוא ועל עצמו היה אומר: תלה נפשיה. נשען על בריח הדלת כאדם שמתעצב ומצטער: זה יצה"ר שראשו מתוק. ומפרש הלי לבון מתיקות וכמאמר שהע"כ נפת תטופנה שפתי זרה ואחריתה מרה כלענה: שנאת הנם. שלא ראה בו דבר עבירה שיהא מותר לשנאותו ושנאו: מריבה רבה. מדה כנגד מדה: ובניו קטנים מתים. אהבתו ניטלת ממנו היינו נמי במדה: מותר לשנוא אותו. הרואה יחידי דבר ערוה בחבירו אע"פ שאינו רשאי להעיד בו מותר לשנאתו שהרי יודע בודאי שהוא רשע: שונא ישראל. כלומר שהוא ישראל:

ת"ר ב' כליות יש בו באדם אחת יועצתו לטובה ואחת לרעה ומסתברא דטובה מימין ורעה משמאל שנאמר [י]לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו: (שם) תנא ר' יוסי הגלילי אומר צדיקים יצר הטוב שופטן שנאמר [כ]ולבי חלל בקרבי רשעים יצר הרע שופטן שנאמר [ל]נאם פשע לרשע בקרב לבי. ובינונים זה וזה שופטן שנאמר [מ]כי יעמוד לימין אביון להושיע משופטי נפשו: אמר רבה כגון אנו בינונים א"ל אביי לא שבק מר חיי לכל בריה. ואמר רבא ידע איניש בנפשיה אי צדיק הוא או רשע הוא: (סוכה נב) דרש רב עוירא ואיתימא ריב"ל שבעה שמות יש לו ליצר הרע הקב"ה קראו רע שנאמר [נ]כי יצר לב האדם רע מנעוריו. משה קראו ערל שנאמר [ס]ומלתם את ערלת לבבכם. דוד קראו טמא שנאמר [ע]לב טהור ברא לי אלהים מכלל דאיכא טמא. שלמה קראו שונא שנאמר [פ]אם רעב שונאך האכילהו להם ואם צמא השקהו מים כי גחלים אתה חותה על ראשו וה' ישלם לך אל תקרי ישלם לך אלא ישלימנו לך. ישעיהו קראו מכשול שנאמר [צ]ואמר סולו סולו פנו דרך הרימו מכשול מדרך עמי. יחזקאל קראו אבן שנאמר [ק]והסירותי את לב האבן מבשרכם. יואל קראו צפוני שנאמר [ר]ואת הצפוני ארחיק מעליכם: ת"ר ואת הצפוני ארחיק מעליכם זה יצר הרע שצפון ועומד בלבו של אדם, והדחתיו אל ארץ ציה ושממה למקום שאין בני אדם מצויין להתגרות בהן, את פניו אל הים הקדמוני שנתן עיניו במקדש ראשון והחריבו והרג ת"ח שבו, וסופו אל הים האחרון שנתן עיניו במקדש שני והחריבו והרג ת"ח שבו, ועלה באשו ותעל צחנתו שמניח האומות ומתגרה בהן בישראל, כי הגדיל לעשות אמר אביי ובת"ת יותר מכלן כי הא מעשה דאביי שמעיה להההוא גברא דקאמר להההיא איתתא למחר ניקדום וניזול בדרבתא פלן אמר איזיל אפרשינהו מאיסורא אזל בתרייהו תלתא פרסי באגמא כי פטרי מהדדי שמעינהו דקאמרי אורחין רחיקא וצותין בסימא אמר אביי אי מאן דסאני לי הוה לא הוי מצי לאוקמי אנפשיה אזל תלה נפשיה בעיברא דדשא והוה קא מצטער תנא ליה ההוא סבא כל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו. אמר ר' יצחק יצרו של אדם מתחדש עליו בכל יום ויום כו' (לעיל): (קדושין ל) ת"ר קשה יצה"ר שאפילו יוצרו קראו רע שנאמר [ש]כי יצר לב האדם רע מנעוריו: (ירושלמי סנה פי"ד) אמר רבי אבין [ת]והסיר ה' ממך כל חולי זה יצר הרע שראשו מתוק וסופו מר: ושנאת הבריות[א]: (אדר"נ פט"ז) כיצד מלמד שלא יכוין אדם לומר אהוב

בהניח ידו על גבי נחש או על גבי עקרב ועקצתו לא גרס לו אלא יצר הרע שכמעיו הניח על גבי גחלים וכוה לא גרס לו אלא יצה"ר שבמעיו לפי שיצר הרע זורקתו בית ראש אבל בא וראה בגדי או בטלה כיון שהוא רואה את הבאר הוא חוזר לאחוריו לפי שאין יצר הרע בבהמה. רבי שמעון בן אלעזר אומר אמשול לך משל למה הדבר דומה יצר הרע דומה לברזל שהטילוהו בתוך האור. כל זמן שהוא בתוך האור עושין ממנו כל כלים שירצו אף כך יצר הרע אין לו תקנה אלא בדברי תורה שהוא כאש בלבד שנאמר אם רעב שונאך האכילהו לחם ואם צמא השקהו מים כי גחלים אתה חותה על ראשו וה' ישלם לך אל תקרי ישלם לך אלא ישלים לך. רבי יהודה הנשיא אומר אמשול לך משל למה הדבר דומה יצר הרע דומה לשני בני אדם שנכנסו לפונדק אחד נתפס אחד מהם משום לסטות אמרו לו מי עמך יכול הוא שיאמר לא היה עמי חברי אלא אומר הואיל ואני נהרג יהרג חברי עמי אף כך אמר יצר הרע הואיל ואני אבוד לעולם הבא אני אאבד את כל הגוף. רבי שמעון בן יוחי אומר מכאן שאין ישראל רואים פני גיהנם לעולם משלו משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שהיה לו שדה זבורית כו' (לעיל פ"א מי"א) כך עתידים ישראל לומר לפני הקב"ה רבש"ע אתה יודע ביצר הרע שהוא מסית בנו שנאמר כי הוא ידע יצרנו (אדר"נ פט"ז):

אמר רבי אמי אין יצה"ר מהלך לצדדים אלא באמצע פלטיא. ובשעה שהוא רואה אדם ממשמש בעיניו מתקן בשערו. מתלא בעקיבו. הוא אומר הדין דידי. מאי טעמיה ראית איש חכם בעיניו תקוה לכסיל ממנו. א"ר אבין כל מי שמפנק את יצרו בנערותו. סופו להיות מנון עליו בזקנותו מ"ט מפנק מנוער עבדו ואחריתו יהיה מנון (ב"ר פכ"ב):

ושנאת הבריות. ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משא פנים בשם שהקב"ה יהי שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים מגלגל לפניו מדת רחמים ומעביר מלפניו מדת הדין ולא שומר קנאה ונקמה בלבבו על ישראל בכל מקומות מושבותם וד"ת אינו מונע מהם כמו כן יעשה כל אחד ואחד מישראל לחבירו שנאמר לא תשנא את אחיך בלבבך. הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא. לא תקום ולא תטור את בני עמך ואהבת לרעך כמוך אני ה' מה ת"ל בלבבך בשנאה המיושבת בלב (תנא דבי אליהו רבה פי"ח): כי יהיה איש שונא לרעהו וארב לו וקם עליו. מכאן אמרו עבר אדם על מצוה אחת קלה סופו לעבור על מצוה חמורה. עבר על ואהבת לרעך כמוך סופו לעבור על לא תשנא ועל לא תקום ולא תטור וסופו לעבור על וחי אחיך עמך עד שבא לידי שפיכות דמים (ספרי שופטים קפ"ז): אם ראית אדם מישראל שהוא רוצה רעתו של חברו זהו רשע גמור (תנד"ר פי"ח):

יהי

מתני'

את החכמים ושנוא את התלמידים אהוב את התלמידים ושנוא את עמי הארץ אלא אהוב את כולם ושנוא את האפיקורסין והמסיתים ומדיחין וכן דוד אמר [א]משנאיך ה' אשנא ובתקוממיך אתקוטט תכלית שנאה שנאתים לאויבים היו לי הלא הוא אומר [ב]ואהבת לרעך כמוך אני ה' מה טעם כי אני בראתיו ואם עושה מעשה עמך אתה אוהבו ואם לאו אי אתה אוהבו. רבי שמעון בן אלעזר אומר באזהרה גדולה נאמר דבר זה ואהבת לרעך כמוך אני ה' בראתיו אם אתה אוהבו אני נאמן לשלם לך שכר טוב ואם לאו אני דיין להפרע: (ערכין טז) תנו רבנן [ג]לא תשנא את אחיך בלבבך יכול לא יכנו לא יסטרנו לא יקללנו, ת"ל בלבבך בשנאה שבלב הכתוב מדבר: (יומא ט) מקדש ראשון מפני מה חרב מפני שהיו בו שלשה דברים ע"ז וגילוי עריות ושפיכות דמים, אבל מקדש שני שאנו בקיאים בו שהיו עוסקים בתורה ובמצות ובגמילות חסדים מפני מה חרב מפני שנאת הנם שהיה ביניהם ללמדך ששקולה שנאת חנם כנגד שלש עבירות ע"ז וגלוי עריות ושפיכות דמים כו': (שבת לב) תניא רבי נחמיה אומר בעון שנאת חנם מריבה רבה בתוך ביתו של אדם ואשתו מפלת נפלים ובניו ובנותיו של אדם מתים כשהם קטנים: (פסחים קיג) א"ר שמואל בר רב יצחק הרואה דבר ערוה בחברו יחידי מותר לשנאתו שנאמר [ד]כי תראה חמור שונאך רובץ מאי שונא כו' פשיטא שונא ישראל ומי שרי למסנייה והכתיב [ה]לא תשנא את אחיך בלבבך אלא דאיכא סהדי דעביד איסורא כולי עלמא נמי מיסנו סנו ליה מ"ש האי. אלא כי האי גוונא

דחוי

תורה אור י קהלת י: כ תהלים קט: ל שם לו: מ שם קט: נ בראשית ח: ס דברים י: ע תהלים נא: פ משלי כה: צ ישעיה נז: ק יחזקאל לו: ר יואל ב: ש בראשית ח: ת דברים ז: א תהלים קלט: ב ויקרא יט: ג שם: ד שמות כג: ה ויקרא יט:

א] עי' בפי"א מי"ב בפיסקא אוהב את הבריות. עי' ירושלמי (ברכות פ"ד) ר"א ה"ה מתפלל לאחר תפלתו יהי רצון כו' שלא תעלה שנאתנו על לב אדם ולא שנאת אדם תעלה על לבנו ולא תעלה קנאתנו על לב אדם ולא קנאת אדם תעלה על לבנו כו'. לפי פי' הב' של הרב. עי' (מגלה ט"ו) לעולם אל תהי קללת הדיוט קלה בעיניך כו':

יהי ממון חברך חביב עליך כשלך. כיצד מלמד כשם שאדם רואה את ממונו כך יהא רואה את ממון חבירו וכמו שאדם רוצה שלא יצא שם רע על ממון שלו כך יהיה רוצה שלא יצא שם רע על ממון חבירו. ד"א יהא ממון חבירך חביב עליך כשלך כיצד בזמן שת"ח נכנס אצלך לומר שנה לי אם יש בידך לשנות שנה לו ואם לאו פטרהו מיד ואל תקח ממנו את ממונו שנאמר אל תאמר לך ושוב ומחר אתן ויש אתך (אדר"נ פי"ז):

שנו חכמים במשנה אל תתן עיניך בממון שאינו שלך שכן שוקעות בארץ אפילו אם הם בשערי רקיע (תנדא"ו פי"ג):

והתקן עצמך ללמוד תורה. אומרים לו לאדם עד שאתה מבקש רחמים שיכנסו דברי תורה בתוך מעיך תבקש רחמים על עבירות שעברת שימחול לך עליהם והזהר אחרי כך מעשות שלא כהוגן ומתוך כך יהא אדם שומע וזוכרה וכו' (תנדא"ר פי"ג):

אמר רב הונא בשם רבי אחא שלא יהיו דברי תורה בעיניך כאדם שיש לו בת בוגרת והוא רוצה להשיאה לאחר אלא בני אם תקח אמרי ומצותי תצפון אתך אם יש לך זכות קח אמרי (ויק"ר פכ"ה):

שאינה ירושה לך. לפי שהיה משה סבור שבניו יורשין מקומו ונוטלין שררותו התחיל מבקש מאת הקב"ה יפקוד ה' אמר לו הקב"ה משה לא כמו שאתה סבור אין בניך יורשין את מקומך אתה יודע שהרבה שרתך יהושע והרבה חלק לך כבוד והוא היה משכים ומעריב בבית הועד שלך לסדר הספסלין ופורס את המחצלאות הוא יטול שררותך לקיים מה שנאמר נוצר תאנה יאכל פריה (ילקוט פנחס כ"ז):

וכל מעשיך יהיו לשם שמים. לשם תורה שנאמר בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך (אדר"נ פי"ג):

במה יזכה נער את ארחו לשמור כדברך. אמר שלמה בכל דרכיך דעהו. אם ידעת להקב"ה בכל דבר ודבר הוא יישר אורחותיך וכן דוד אומר שויתי ה' לנגדי תמיד וגו' ובשביל ששויתי ה' לנגדי תמיד לכן שמח לבי ויגל כבודי וגו' (מ' שוחר טוב פ' קי"ט):

ויקרא אל משה. מה כתיב למעלה מן הענין פרשת המשכן כאשר צוה ה' את משה משל למלך שצוה את עבדו וא"ל בנה

דחזי ביה איהו דבר ערוה. רב נחמן בר יצחק אמר מצוה לשנאתו שנאמר ^ו יראת ה' שנאת רע. א"ל רב אהא בריה דרבא לרב אשי מהו למימר ליה לרביה עילויה ולמיסנייה א"ל אי מהימן ליה לרביה כבי תרי נימא ליה ואי לא לא נימא ליה:

מתני' יב רבי יוסי אומר יהי ממון חברך חביב עליך כשלך^א). והתקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך. וכל מעשיך יהיו לשם שמים:

גמרי' (ב"מ ל) אמר רבא כל בשלו מחזיר בשל חברו נמי מחזיר וכל בשלו פורק וטוען בשל חברו נמי פורק וטוען: (שם לג) אבדתו ואבדת אביו אבדתו קודמת אבדתו ואבדת רבו שלו קודם. מנא ה"מ אמר רב יהודה אמר רב אמר קרא ^ז אפס כי לא יהיה בך אביון שלך קודם לשל כל אדם ואמר רב יהודה אמר רב כל המקיים בעצמו כך סוף בא לידי כך: (ב"מ כד) מר זוטרא חסידא אגניב ליה כסא דכספא מאושפיזא חזייה להההוא בר בי רב דמשי ידיה ונגוב בגלימא דחבריה אמר היינו האי דלא איכפת ליה אממונא דחבריה כפתיה ואודי: והתקן עצמך ללמוד תורה. שאינה ירושה לך. (אדר"נ פי"ז) כיצד בשעה שראה משה רבינו את בניו שאין בהן תורה שיעמדו בנשיאות אחריו נתעטף ועמד בתפלה אמר לפניו רבש"ע הודיעני את מי יצא בראש כל העם הזה שנאמר ^ח וידבר משה אל ה' לאמר יפקד ה' אלהי הרוחות לכל בשר איש על העדה אשר יצא לפניהם ואשר יבא לפניהם. אמר לו הקב"ה למשה משה קח לך יהושע אמר הקב"ה למשה לך ועמוד לו כתורגמן וידרוש לפניך בראש גדולי ישראל כו': (נדרים פא) שלהו כתם הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה שנאמר ^ט יזל מים מדליו שמהם תצא תורה ומפני מה אין מצויין תלמידי חכמים יוצאין מבניהם תלמידי חכמים אמר רב יוסף שלא יאמרו תורה ירושה היא להם^ב). רב שישא בריה דרב אידי אמר כדי שלא יתגדרו על הצבור מר זוטרא אמר מפני שהן מתגברין על הצבור. רב אשי אמר משום דקרו לאינשי חמרי. רבינא אמר שאין מברכין בתורה תחלה דאמר רב יהודה אמר רב מ"ד ^י מי האיש החכם ויבן את זאת דבר זה כו' (לעיל פ"ח): (יומא עא) אמר רבי ברכיה אם רואה אדם שתורה פוסקת מזרעו ילך וישא בת ת"ח שנאמר ^כ אם יזקין בארץ שרשו וגו' מריח מים יפריח:

וכל מעשיך יהיו לשם שמים. (ברכות סג) דרש בר קפרא איזו היא פרשה קטנה שכל גופי תורה תלויין בה ^ל בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך. אמר רבא אפילו לדבר עבירה. אמר רב פפא היינו דאמרי אינשי גנבא אפום מחתרתא רחמנא קרי: (נזיר כג) אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן מ"ד ^מ כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם משל לשני בני אדם שצלו את פסחיהם אחד אכלו לשם מצוה ואחד אכלו לשם אכילה גסה זה שאכלו לשם מצוה צדיקים ילכו בם וזה שאכלו לשם אכילה גסה ופושעים יכשלו בם א"ל ר"ל האי רשע קרית ליה נהי דלא קא עביד מצוה מן המובחר פסח מיהת הא דקא עביד אלא משל לשני בני אדם זה אשתו ואחותו עמו וזה אשתו ואחותו עמו לאחד נזדמנה לו אשתו ולאחד נזדמנה לו אחותו זה שנזדמנה לו אשתו צדיקים ילכו בם וזה שנזדמנה לו אחותו ופושעים יכשלו בם מי דמי אנן חדא דרך קאמרינן הכא שתי דרכים אלא משל ללוט ושתי בנותיו הן שנתכוונו לשם מצוה צדיקים ילכו בם הוא שנתכוון לשם עבירה ופושעים יכשלו בם. אמר רב נחמן בר יצחק גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה איני והא אמר רב יהודה אמר רב לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה אלא אימא כמצוה שלא לשמה דכתיב

תבורך

מתני' התקן עצמך ללמוד תורה. שלא תאמר הואיל ואבי חכם ואבי אבא חכם. תורה הוזכת לאכסניא שלה ואיני צריך לבקש אחריה: וכל מעשיך יהיו לש"ש. אף בשעה שאתה עוסק באכילה ושתיה ובדבר הרשות לא תתכוין ליהנות גופך אלא שתהיה בריא לעבוד לבורא קונך: מחזיר. אבידה: פורק וטוען. פורק משא מן החמור וטוען עליו: מנא ה"מ. דשלו קודם: לא יהיה בך אביון. הזהר מן העניות: כל המקיים בעצמו כך. אע"פ שלא הטיל עליו הכתוב יש לאדם ליכנס לפנים משורת הדין ולא לדקדק שלו קודם אם לא בהפסידא דמוכח ואם תמיד מדקדק פורק מעליו עול גמילות חסדים וצדקה וסוף שיצטרך לבריות: אגניב ליה כסא דכספא. כלי של אושפיזו היה: הזהרו בבני עניים. להשתדל ללמדם תורה שמהם תצא תורה שאין להם עסק אחר ועוד שדעתם שפלה עליהם: לצאת מבניהם ת"ח. שבעל הבית אינם בני תורה: ירושה היא להם ולא ילמדו תורה מאחר שבן סומכים שירושה היא להם: כדי שלא יתגדרו על הצבור. שאם לא היתה תורה פוסקת מהם יגיסו דעתם: דקרו לאינשי חמרי. שאין נוהגים בהם כבוד ומבזים אותם מפני תורה שבהם: בכל דרכיך. אפי' לעבור עבירה: דעהו. כן לב אם צורך מצוה הוא כגון אליהו בהר הכרמל עבור עליה: גדולה עבירה לשמה. כלומר לשם מצוה: איני. מדקאמרת גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה מכלל דמצוה שלא לשמה גריעא ומדקאמר שמתוך שלא לשמה בא לשמה אלמא דמעליא שמתוך כך בא לעשות מצוה לשמה ומפני הימא עבירה לשמה כמצוה שלא לשמה דתרוייהו מעליא.

מגנים

תורה אור ו משלי ח: ז דברים טו: ח במדבר כז: ט שם כד: י ירמיה ט: כ איוב יד: ל משלי ג: מ הושע יד:

צריך האדם שיכוין לבו וכל מעשיו כולם לידע את השם ב"ה בלבד ויהיה שבתו וקומו ודבורו הכל לעומת זה הדבר. כיצד כשישא ויתן או יעשה מלאכה ליטול שכר לא יהיה בלבו לקבוץ ממון בלבד אלא יעשה דברים האלו כדי שימצא דברים שהגוף צריך להם כאכילה ושתיה וישיבת בית ונשיאת אשה. וכן כשיאכל וישתה ויבעול לא ישים בלבו לעשות דברים הללו כדי ליהנות בלבד עד שנמצא שאינו אוכל ושותה אלא המתוק לחיך ויבעול כדי ליהנות אלא ישים על לבו שיאכל וישתה כדי להברות גופו ואבריו בלבד לפיכך לא יאכל כל שהחיך מתאוה ככלב וחמור אלא יאכל דברים המועילים לגוף אם מרים אם מתוקים ולא יאכל דברים הרעים לגוף אע"פ שהם מתוקים לחיך. כיצד מי שהיה בשרו חם לא יאכל בשר ולא דבש ולא ישתה יין כענין שאמר שלמה דרך משל אכול דבש וכו' וישתה מי העולשין אע"פ שהוא מר שנמצא שותה ואוכל דרך רפואה בלבד כדי שיבריא ויעמוד שלם הואיל ואי אפשר לאדם להיות אלא באכילה ושתיה וכן כשיבעול לא יבעול אלא כדי להברות גופו וכדי לקיים את הזרע המנהיג עצמו על פי הרפואה אם שם על לבו שיהיה כל גופו ואבריו שלמים בלבד ושיהיו לו בנים עושים מלאכתו ועמלים לצרכו אין זה דרך טובה אלא ישים על לבו שיהיה גופו שלם וחזק כדי שתהיה נפשו ישרה לדעת את ה' ב"ה שאי אפשר שיבין ויסתכל בחכמות והוא רעב וחולה או אחד מאבריו כואב וישים על לבו שיהיה לו בן אולי יהיה חכם וגדול בישראל נמצא המהלך בדרך זו כל ימיו עובד את ה' תמיד אפילו בשעה שנושא ונותן ואפילו בשעת שבועל מפני שמחשבתו בכל כדי שימצא צרכיו עד שיהיה גופו שלם לעבוד את השם ואפילו בשעה שהוא ישן אם ישן כדי שתנוח דעתו עליו וינוח גופו כדי שלא יחלה ולא יוכל לעבוד את ה' והוא חולה נמצאת שינה שלו עבודה למקום ברוך הוא ועל ענין זה צוו חכמים ואמרו וכל מעשיך יהיו לשם שמים והוא שאמר שלמה בחכמתו בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך (הלכות דיעות פ"ג):

א] עי' בפ"ס מ"י: עי' (יומא ע"ב) שלשה זירין הן כו' של ארון עדיין הוא מונח כל הרוצה ליטול יבוא ויטול: ועי' (ב"מ פ"ה) כל שהוא ת"ח ובנו ת"ח ובן בנו ת"ח שוב אין תורה פוסקת מזרעו כו': וע"ש שלש נבון הנות חכמים זכה ת"ח בן ת"ח כו': ב] עי' בפ"ח מ"ג: ועי' (סנהדרין ק"ו) … לגבך: ועי' (קדושין פ"ה) דאמר במיהל בכל לבם שמים: ועי' (פסחים ח') מפני מה אין פירות גנוסר … שלא לשמה: ועי' (סוטה כ"ב) ז' פרושים הן כו' אלא מן הצבועים שדומין לפרושים שמעשיהם כמעשה זמרי ומבקשים שכר כפנחס:

מתים באהל. מברכת נשים שבאהל מבורך גם היא ומאן נינהו נשים באהל שרה רבקה רחל ולאה שרה דכתיב איה שרה אשתך הנה באהל רבקה דכתיב ויביאה יצחק האהלה רחל ולאה דכתיב ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל: מבורך. על שעשתה עבירה לשמה כדי להתיש כחו של אותו רשע כדי שתהא יכולה להורגו: תמר זנתה ויצאו ממנה מלכים ונביאים. מלכים דוד כדכתיב ואלה תולדות פרץ וגומר ונביאים דאמרינן אמוץ ואמציה אחי הוו ולשם שמים כוונה להבנות מזרעו של יעקב כדכתיב כי ראתה כי גדל שלה: שנת העובד. עבודת קרבן ומביאו למזבח מתוקה שנתו כשהוא ישן לא יירא: אם מעט ואם הרבה יאכל. מתן שכרו: ברבות הטובה. קרבנות: רבו אוכליה. כהנים: ומה כשרון לבעליה להקב"ה: כי אם ראות עיניו. שזה מתכוין לטובה: ואוכל את הראשונה. נמצא אוכל לזו כדי שתהא היפה נאכלת בשבת דהויא לה אכילתה של ראשונה לכבוד שבת: לשם שמים. טובה שתזדמן לו אלה לשבת: מחד שביך לשבתיך. מאחד בשבת שלך תן לבך לשבת הבאה: יום יום. יעמס לנו את צרכנו ועזרתנו:

מתני' הוי זהיר בקריאת שמע. לקרותה בעונתו וכן בתפלה להתפלל כל תפלה ותפלה בעונתה: קבע. כאדם שיש עליו חובה דבר קבוע ואומר אימתי אפרוק מעלי חוב זה. אי נמי קבע כאדם שקבוע לו לקרא פרק אחד פרשה אחת שאומר אותה בקריאה בעלמא. ואינו אומרה בלשון תחנונים. כאדם שמבקש רחמים: כי אל חנון ורחום הוא. רוצה בתחנונים ועל ידי התחנונים הוא מרחם מיד: ואל תהי רשע בפני עצמך. אל תעשה דבר שהיום ולמחר תרשיע את עצמך בו. ורמב"ם פירש אל תהי רשע בעיניך. כלומר לא תחזיק עצמך כרשע שמתוך כך אתה יוצא לתרבות רעה לגמרי. ואני שמעתי אל תהי רשע בדבר זה שתפרוש מן הצבור. ותעמוד בפני עצמך: הקורא מכאן ואילך לא הפסיד. שהרי הוא כאדם שקורא אחד מן הפרשיות שבתורה ואע"פ שלא יצא ידי ק"ש יש לו קבול שכר כעוסק בתורה: זה שמנוהו חבריו לדבר מצוה. שאמרו לו לך עמנו ולא הלך נמצא שחסר עצמו מאותו מנין לא יוכל להמנות עוד באותו מנין שכבר עשו אותה מצוה: בבקר. בזמן ק"ש וכן מאחרי בנשף: והיה כנור ונבל. במשתיהם דקרא ואת פעל ה' לא יביטו לא שמו לב ליחד שמו על בריותיו: מדבריו של ר' יוסי. שאמר אפילו סילק את הישנה שחרית וסדר את החדשה ערבית אין בכך כלום פי' לחם הפנים הישן שעמד מעט בשולחן בשחרית והחדשה עמד בערבית מעט קרי ליה תמיד ש"מ אפי' לא שנה אלא פרק אחד וכו': אסור לאומרו. שלא יאמר בק"ש שני ולא ירגיל את בניו לת"ת: מצוה לאומרו וכו'. דסבר משום ק"ש נוטל שכר גדול כזה כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל אם היה שוקד כל היום כ"ש שכרו גדול ומרגיל את בניו לתורה. נ"א סברי הנך רבנן דמלי פטרי נפשייהו בק"ש ויתיבי כולי יומא וגרסי ש"מ שכר גדול יש: בפרש שדי. ואם הפרש שדי ותבדיל תיבות של מלכות שמים: מלכים בה. התורה אשר בה מלכים ימלוכו תשלג ותצנן לך את צל המות: חברותא כלפי שמיא. מנהג שנוהג אדם בחבירו ינהג אצל המקום ולא יזהר בתפלתו: מחינן ליה. כלומר מלמדין אותו שיכוין ומכין אותו אם ירגיל בכך: מרזפתא. קורנס ותפס את המקבת מתרגמינן מרזפתא:

ותיקין

[ט]תבורך מנשים יעל אשת חבר הקיני מנשים באהל תבורך מאן אינון נשים באהל שרה רבקה רחל ולאה. אמר עולא תמר זנתה זמרי זנה תמר זנתה יצאו ממנה מלכים ונביאים זמרי זנה נפלו כמה רבבות מישראל: (מנחות י) תניא נאמר בעולת בהמה [ס]אשה ריח ניחוח ונאמר בעולת העוף [ע]אשה ריח ניחוח ובמנחה אשה ריח ניחוח ללמדך שאחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים[א]] . אמר ר' זירא מאי קראה [פ]מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל רב אדא בר אהבה אמר מהכא [צ]ברבות הטובה רבו אוכליה ומה כשרון לבעליה כי אם ראות עיניו: (ביצה טו) תניא אמרו עליו על שמאי הזקן כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת מצא בהמה נאה אמר זו לשבת מצא אחרת נאה הימנה מניח את השניה ואוכל את הראשונה אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה בו שכל מעשיו היו לשם שמים שנאמר [ק]ברוך ה' יום יום תניא נמי הכי ב"ש אומרים מחד שביך לשבתיך וב"ה אומרים ברוך ה' יום יום:

מתני' יג רבי שמעון אומר הוי זהיר בקריאת שמע ובתפלה. וכשאתה מתפלל אל תעש תפלתך קבע: אלא רחמים ותחנונים לפני המקום ב"ה שנאמר [ר]כי אתה אל חנון ורחום ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה. ואל תהי רשע בפני עצמך:

גרסי' (ברכות י) א"ר מני גדול הקורא ק"ש בעונתה יותר מהעוסק בתורה. מדקתני הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה מכלל דקורא בעונתה עדיף: (חגיגה ט) תניא [ש]מעות לא יוכל לתקון זה שביטל ק"ש של שחרית או של ערבית או שביטל תפלה של שחרית או של ערבית וחסרון לא יוכל להמנות זה שנמנו חבריו לדבר מצוה ולא נמנה עמהם: (שבת קס) א"ר אבהו לא חרבה ירושלים אלא בשביל שבטלו ק"ש שחרית וערבית שנאמר [ת]הוי משכימי בבקר שכר ירדופו וכתיב [א]והיה כנור ונבל תוף וחליל ויין משתיהם ואת פועל ה' לא יביטו וכתיב [ב]לכן גלה עמי מבלי דעת: (מנחות צט) תניא רבי יוסי אומר לחם הפנים אפילו סלק את הישנה שחרית וסדר את החדשה ערבית אין בכך כלום אלא מה אני מקיים לפני תמיד שלא ילין שולחן בלא לחם. א"ר אמי מדבריו של ר' יוסי למדנו אפילו לא שנה אדם אלא פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית קיים מצות [ג]לא ימוש ספר התורה הזה מפיך. א"ר יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי אפילו לא קרא אדם אלא קריאת שמע ערבית ושחרית קיים מצות לא ימוש ודבר זה אסור לאומרו בפני ע"ה ורבא אמר מצוה לאומרו בפני עמי הארץ: (ירושלמי שבת פ"א) תני בשם ר"מ כל מי שהוא קבוע בארץ ישראל ואוכל חוליו בטהרה ומדבר בלשון הקדש וקורא את שמע בבקר ובערב מובטח לו שהוא מחיי העולם הבא: (ברכות טו) א"ר חמא בר חנינא כל הקורא ק"ש ומדקדק באותיותיה מצננין לו גיהנם שנאמר [ד]בפרש שדי מלכים בה תשלג בצלמון אל תקרא בפרש אלא בפרש אל תקרא בצלמון אלא בצלמות: (יומא יט) תניא רבי אלעזר חסמא אומר הקורא את שמע ורומז בעיניו ומקרץ בשפתותיו ומראה באצבעו עליו הכתוב אומר [ה]ולא אותי קראת יעקב: (ברכות לג) הקורא את שמע שתי פעמים משתקין אותו א"ל רב פפא לאביי ודילמא מעיקרא לא כיון דעתיה א"ל חברותא כלפי שמיא מי איכא אי לא כיון דעתיה מעיקרא מחינן ליה במרזפתא דנפחא עד דמכוין דעתיה:

ובתפלה

בנה לי פלטין על כל דבר ודבר שהוא בונה היה כותב עליו שמו של מלך היה בונה כתלים וכותב עליהם שמו של מלך היה מעמיד עמודים וכותב עליהן שמו של מלך היה מקרה בקורות וכותב עליהן שמו של מלך לימים נכנס מלך בתוך פלטין ועל כל דבר ודבר שהיה מביט היה מוצא שמו אמר המלך כל הכבוד הזה עשה לי עבדי ואני מבפנים והוא מבחוץ קראו לו שיכנס לפנים כך בשעה שאמר הקב"ה למשה עשה לי משכן על כל דבר ודבר שהיה עושה היה כותב עליו כאשר צוה ה' את משה אמר הקב"ה כל הכבוד הזה עשה לי משה ואני מבפנים והוא מבחוץ קרא שיכנס לפנים לכך נאמר ויקרא אל משה (ויק"ר פרשה א):

הוי זהיר בק"ש. חונא בר גוריא אמר חביבה קריאת שמע בעונתה מאלף עולות שהכסיל זובח (מ' קהלת פרשה ד):

ואם לא תשיג ידו לשתי תורים או לשני בני יונה והקריב את קרבנו אשר חטא עשירית האיפה רבי יהודה אומר חביבה מצוה בשעתה שמיד הוא מביא עשירית האיפה ואין ממתינין לו עד שיעשיר ויביא כשבה או שעירה. רבי אלעזר אומר חביבה מצוה בשעתה שמיד בערכין הוא מביא סלע ואין ממתינין לו עד שיעשיר ויביא חמשים סלעים. ר' שמעון אומר חביבה מצוה בשעתה שהקטר חלבים כשרין כל הלילה ודוחין את השבת בשעתן ואין ממתינין להו שיקרבו עד מוצאי שבת (ספרא ויקרא דבורא דחובה פרשתא י"ט):

א"ר מני אל תהי ק"ש קלה בעיניך מפני שיש בה רמ"ח תיבות כנגד איברים שבאדם ומהם ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד אמר הקב"ה אם שמרתם שלי לקרותה כתקנה אני אשמור שלכם (ילקוט משלי פרשה ד):

אמר רבי לוי צריך אדם להיות זהיר בק"ש שהיא שקולה כנגד כל הקרבנות מה קרבנות נוהגים בשחר ובין הערבים אף ק"ש נוהגת בשחר וערב שנאמר בשכבך ובקומך ולא נתן הקב"ה ק"ש לישראל אלא שיהיו עוסקין בתורה תמיד שנאמר לא ימוש ספר התורה הזה מפיך וגו' לכך נאמר שמע ישראל (שמות רבה):

למה קורין את שמע בבקר ובערב משל לאכם שהיה לו בן והיה מעלה לו שני סעודות בכל יום אחד בבקר ואחד בערב כו' (לעיל פ"א משנה ב):

למה התקינו ק"ש שחרית וערבית לפי שאמר הקב"ה לישראל לא ימוש ספר תורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה וחזר ואמר ששת ימים תעשה מלאכה היאך יתקיימו שני מקראות הללו לפיכך תיקן להם ק"ש שחרית וערבית שכל הקורא אותה כאילו קורא כל התורה משל למלך שנתן לבנו שדות הרבה והיה יגע בעבודתם כיון שראה המלך שהיה יגע בהן תקן לו כרם אחד והביא כל מעדני עולם ושתל בו כך הקב"ה נתן לישראל תורה נביאים וכתובים אמר כל מי שמייגע בהן אין קץ למתן שכרו וכל מי שאין יכול להתיגע בהן דיו שיקרא ק"ש שחרית וערבית (ספרי הובא במנורת המאור):

היושבת בגנים חבירים מקשיבים. כשישראל נכנסין לבתי כנסיות וקורין קריאת שמע בכיון הדעת בקול אחד בדעה וטעם אחד הקב"ה אומר להם

תורה אור ב שופטים ה : ס ויקרא א : ע שם : פ קהלת ה : צ שם : ק תהלים סח : ר יונה ד : ש קהלת א : ת ישעיה ה : א שם : ב שם :
ג יהושע א : ד תהלים סח : ה ישעיה מג :

א] עיי' (סוטה מ"ב) אמר הקב"ה לישראל אפילו לא קיימתם אלא ק"ש שחרית וערבית אי אתם נמסרים בידם :

להם היושבת בגנים כשאתם קורין חברים אני ופמליא שלי מקשיבים לקולך השמיעני אבל כשישראל קורין שמע בטירוף הדעת זה מקדים וזה מאחר ואינם מכוונין דעתם בק"ש רוה"ק צווחת ואומרת ברח דודי וגו' (שהש"ר סוף פ"ח): ובתפלה. כתוב אחד אומר עבדו את ה' ביראה וכתוב אחד אומר עבדו את ה' בשמחה מהו כן אלא בשעה שאדם עומד בתפלה יהא שמח שעובד לאלוה שאין כמותו בעולם ואל תהי נוהג בקלות ראש לפניו אלא ביראה וגילו ברעדה. א"ר אחא כשיבא השעה שכתוב בה רעדה אחזה חנפים ישראל שעובדים להקב"ה הם גלים ושמחים שנאמר וגילו ברעדה (ילקוט תהלים פרשה ב):

ולא אותי קראת יעקב כי יגעת בי ישראל. יתיב ומשתעי כל יומי ולא לעי וקאים ומצלי והוא לעי. יתיב ומשתעי כל יומי ולא לעי יתיב למיתנא ולעי הוי ולא אותי קראת יעקב הלואי לא הכרתיך יעקב מפני כי יגעת בי ישראל (מדרש מגילת אסתר פרשה ג):

וכשאתה מתפלל כו'. כתיב ויבא המלך דוד וישב לפני ה' וכי יש ישיבה לפני הקב"ה והלא אין אדם מתפלל אלא מעומד אלא שישב דעתו וכיון לבו בתפלה אמר ר' שמואל בר נחמני אם כוונת לבך בתפלה תהא מבושר שישמע תפלתך שנא' תכין לבם תקשיב אזנך וכתיב כי עזרא הכין לבבו ויתן לו המלך כיד ה' הטובה עליו ובחזקיהו כתוב כי כל לבבו הכין לדרוש את ה' וכתיב שמעתי את תפלתך וגו' (מ' הובא במנורת המאור):

ואל

ובתפלה (ברכות ט) תניא ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה. כדי שיסמוך גאולה לתפלה ונמצא מתפלל ביום. א"ר זירא מאי קראה דכתיב [ו]ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים. העיד רבי יוסי בן אליקים משום קהלא קדישא דבירושלים כל הסומך גאולה לתפלה אינו נזוק כל היום כולו. א"ל ר' אלעא לעולא כי עיילת להתם שאיל בשלמא דרב ברונא אחי במעמד כל החבורה דאדם גדול הוא ושמח במצות זימנא חדא סמך גאולה לתפלה ולא פסיק חוכא מפומיה כוליה יומא: (ירושלמי ברכות פ"א) אמר רבי אחי כל מי שאינו תוכף לגאולה תפלה למה הוא דומה לאוהבו של מלך שבא והרתיק (ודפק) על פתחו של מלך יצאו לידע מה הוא מבקש ומצאו שהפליג (שנתרחק) עוד הוא הפליג: (שם פ"ד) רבי יוסי בר חנינא היה מתפלל עם דמדומי חמה כדי שיהא עליו מורא שמים כל היום. אמר רבי יוסי בן חנינא יהא חלקי עם המתפללים עם דמדומי חמה מה טעם [ז]על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא מהו לעת מצוא של יום: (ברכות כה) אריב"ל כל המתפלל תפלה של מוספין לאחר ז' שעות לרבי יהודה עליו הכתוב אומר [ח]נוגי ממועד אספתי ממך היו מאי משמע דהאי נוגי לישנא דתברא הוא כדמתרגם רב יוסף תברא אתי על דאחרו זמני מועדיא דבירושלם: (שם ו) אמר רבי אלעזר מאי דכתיב [ט]כן אברכך בחיי בשמך אשא כפי. כן אברכך זו קריאת שמע. בשמך אשא כפי זו תפלה ואם עשה כן עליו הכתוב אומר [י]כמו חלב ודשן תשבע נפשי. ולא עוד אלא שנוחל שני עולמים העולם הזה והעולם הבא שנאמר ושפתי רננות יהלל פי. ב' רננות הללו למה אחד בעוה"ז ואחד בעוה"ב: (שם יד) א"ר יוחנן הרוצה שיקבל עליו עול מלכות שמים יפנה ויטול ידיו ויניח תפלין ויקרא ק"ש ויתפלל וזו היא מלכות שמים שלמה. אמרו ליה רבנן לרב ביבי ואמרי לה רב ביבי לרב נחמן מאי [כ]כרום זלות לבני אדם אמר ליה אלו דברים העומדים ברומו של עולם ובני אדם מזלזלים בהם. ואמר רבי חלבו א"ר הונא לעולם יזהר אדם בתפלת המנחה שהרי אליהו לא נענה אלא בתפלת המנחה שנאמר [ל]ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו הנביא ויאמר ענני. ענני שתרד אש מן השמים ועני שלא יאמרו מעשה כשפים הם. רבי יוחנן אף בתפלת ערבית שנאמר [מ]תכון תפלתי קטרת לפניך משאת כפי מנחת ערב. רב נחמן בר יצחק אמר אף בתפלת שחרית שנאמר [נ]ה' בקר תשמע קולי: (שם ו) א"ר אלעזר גדולה תפלה יותר ממעשים טובים שאין לך גדול במעשים טובים יותר ממשה רבינו אעפ"כ לא נענה אלא בתפלה שנאמר [ס]אל תוסף דבר אלי וסמיך ליה עלה ראש הפסגה: ואמר ר' אלעזר גדולה תפלה יותר מן הקרבנות[א]) שנאמר [ע]למה לי רוב זבחיכם וכתיב ובפרשכם כפיכם. א"ר חנין א"ר חנינא כל המאריך בתפלתו אין תפלתו חוזרת ריקם מנא לן ממשה רבינו שנאמר [פ]ואתפלל אל ה' וכתיב בתריה [צ]וישמע ה' אלי גם בפעם ההיא: (שם נד) אמר רב יהודה שלשה דברים המאריך בהן מאריכין ימיו ושנותיו של אדם המאריך בתפלתו כו': (שם ח) אמרו ליה לרבי יוחנן איכא סבי בבבל תמה ואמר [ק]למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה כתיב אבל בחוצה לארץ לא כיון דאמרי ליה מקדמי ומחשכי לבי כנשתא אמר היינו דאהני להו כדאמר רבי יהושע בן לוי לבניה קדימו וחשיכו ועיילו לבי כנישתא כי היכי דתורכו חיי אמר רבי אחא ברבי חנינא מאי קראה [ר]אשרי אדם שומע לי לשקד על דלתותי יום יום לשמור מזוזת פתחי וכתיב בתריה כי מוצאי מצא חיים: (ירושלמי ר"ה פ"ג) ר' חייא בר בא הוה קאים מצלי עאל רבי כהנא וקם ליה מצלי מן אחורוי מן דחסל רבי חייא בר בא מן צלותיה יתיב ליה דלא מיעבר קומוי רב כהנא מאריך בצלותיה מן דחסל רב כהנא א"ל הכין אתון נהיגין גביכון מצערין רברביכון אמרו לו רבי אנא מדבית עלי וכתיב על דבית עלי [ש]אם יתכפר עון בית עלי בזבח ובמנחה עד עולם בזבח ומנחה אין מתכפר לו אבל מתכפר לו בתפלה וצלי עלוי וזכה למיסב עד דאתעבדון טפרוי סימיקן כהדא דקקה: (ברכות לב) א"ר חמא בר חנינא אם רואה אדם שהתפלל ולא נענה יחזור ויתפלל שנאמר [ת]קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה': ת"ר ארבעה צריכין חיזוק אלו הן תורה ומעשים טובים תפלה ודרך א"ץ, תורה ומעשים טובים מנין שנאמר [א]רק חזק ואמץ מאד לשמור ולעשות ככל התורה חזק בתורה ואמץ במעשים טובים. תפלה מנין [ב]קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה'. דרך ארץ מנין שנאמר [ג]חזק ונתחזק בעד עמנו וגו': (סנהדרין מד) ריש לקיש אמר כל המאמץ עצמו בתפלה מלמטה אין לו צרים מלמעלה. ר' יוחנן אמר לעולם יבקש אדם רחמים שיהו הכל מאמצים את כחו ואל יהו לו צרים מלמעלה:

וכשאתה מתפלל אל תעש תפלתך קבע: (שם כט) רבי אליעזר אומר העושה תפלתו קבע אין תפלתו תחנונים מאי קבע אמר ר' יעקב בר אידי א"ר אושעיא כל שתפלתו דומה עליו כמשאוי. ורבנן אמרי כל שאינו אומרה בלשון תחנונים רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו כל שאינו יכול לחדש בה דבר. א"ר זירא אנא יכילנא לחדושי בה מילתא ומסתפינא דילמא מטרידנא אביי בר אבין ור' חנינא בר אבין דאמרי תרווייהו כל שאינו מתפלל עם דמדומי חמה. וא"ר חייא מאי קראה [ד]ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים. לייטי עלה במערבא

אמאן

ותיקין. אנשים ענוים ומחבבין מצוה: מתפלל ביום. דהנץ החמה לד"ה יום הוא: אלי קרא דמצוה להתפלל עם הנץ החמה: דכתיב ייראוך וגו'. מתי מתיראין ממך כשמוראך מקבלים עליהם בק"ש: עם שמש. כלומר כשהשמש יוצא הייט עם הנץ החמה: ולפני ירח. אף תפלת המנחה מצוה עם דמדומי חמה: עוד הוא הפליג. המלך מרחיק יותר: שהיה מתפלל. מנחה ותפלה שחרית עם דמדומי חמה: מצויו של יום. לשון מיצוי וסוף וכשוטו לשון יציאתו של יום כשהיום מתחיל לצאת בעולם: כל היום. דכתיב ייראוך עם שמש שמתחלת היום יקבל עול מ"ש ולא יעבור מקצת היום בזולת זה: ממועד. מחמת שהעבירו מועדי התפלות ותנים יהיו נוגים ואבופים וכלים: כן אברכך וכמו חלב. תרי קראי דסמיכי להדדי: רננות שפתים. וכתב הרשב"א אברכך בחיי בעה"ז. בשמך אשא כפי והתפללו אליך דרך ארצם: שנוחל ב' עולמות. העולם הזה בקריאת שמע והעולם הבא בתפלה: יפנה. לנקביו: דברים שעומדים ברומו של עולם. כגון תפלה שעולה למרום: עלה ראש הפסגה. בדבר תפלה זו נתרציתי להראותך אותה: ובפרשכם. אי לאו דגדולה תפלה כיון דאמר למה לי רוב זבחיכם למה לי תו למימר ובפרשכם כפיכם הא אפילו זבחיכם לא ניחא ליה: מקדמי. שחרית: מחשכי. ערבית כלומר מאריכין בבית הכנסת: וצלי עלוי. והתפלל ר"ח על ר"כ וזכה להזקין עד שנעשו צפרניו הדומים כצפרני תינוק: קוה. והתחזק ואל תמנע ידיך אלא חזור וקוה: צריכין חזוק. שיתחזק אדם בהם תמיד בכל כחו: דרך ארץ. אם אומן הוא לאומנותו אם סוחר הוא לסחורתו אם איש מלחמה למלחמתו: כל המאמץ עצמו בתפלה מלמטה. אין צרים יכולין להשטין מלמעלה: לעולם יבקש אדם רחמים שיהו הכל מאמצים את כחו. שיסייעוהו מלאכי השרת לבקש רחמים ושלא יהיו לו משטינים מלמעלה והכי משמע היערוך שועך אם בלא לערוך שוע כזאת תערכהו לא בצר שלא יהיו לך צרים ושהכל יהיו מאמצים כחך: כמשאוי. והייט לשון קבע חוק קבוע עלי וצריך אני לצאת ידי חובתי: מי שאינו יכול. לכוין לבו לשאול צרכיו: לחדש בה דבר. בבקשתו והיינו לשון קבע כיום כן אתמול כן מחר: דלמא מטרידנא. שמא אטעה ולא אדע לחזור למקום שפסקתי: שאינו מתפלל עם דמדומי חמה. והיינו לשון קבע תפלתו עליו חק קבוע לצאת י"ח ואינו מקפיד לחזור אחר שעת מצוה ועת רצון: ייראוך עם שמש. זה יוצר: ולפני ירח. זו מנחה: לייטי במערבא. על מי שמשהא תפלת המנחה עד דמדומי

חמה

תורה אור ו תהלים עב: ז שם לב: ח צפניה ג: ט תהלים סג: י שם: כ שם יב: ל מ"א יח: מ תהלים קמא: נ שם ה: ס דברים ג: ע ישעיה א: פ דברים ט: צ שם: ק שם יא: ר משלי ח: ש ש"א ג: ת תהלים כז: א יהושע א: ב תהלים כז: ג ש"ב י: ד תהלים עב:

א] עי' בפרק א' מבנה ב' בפיסקא על העבודה: ועי' מבנה ד' בפיסקא ואל תפרוש מן הצבור:

חמה שמא תכלף לו השעה ע"י אונס ויעבור הזמן: עם דמדומי חמה. תפלת יוצר עם הנץ החמה ותפלת מנחה עם שקיעת החמה: כובד ראש. הכנעה: שוהין שעה. במקום שבאו להתפלל: השתחוו אל היכל קדשך ביראתך. מתוך יראה: עבדו את ה' ביראה. תפלה שהיא לנו במקום עבודה עשו אותה ביראה: יושבי ביתך. והדר יהללוך סלה: יודו לשמך. ואח"כ ישבו ישרים את פניך: שיחה. ליצנות: מתוך קלות ראש. חלוף של כובד ראש: אלא מתוך שמחה של מצוה. כגון דברי תנחומין של תורה כגון סמוך לגאולת מצרים או סמוך לתהלה לדוד שהוא של שבח ותנחומין כגון רצון יראיו יעשה שומר ה' את כל אוהביו וכגון מקראות הסדורות בתפלת ערבית כי לא יטוש ה' את עמו וכיוצא בהו: תכין. אם תכין לבם אז תקשיב אזנך: עיניו למטה. כלפי ארץ ישראל משום דשכינה התם קיימא. דכתיב והיו עיני ולבי שם: כבשר. שהוא רך ולא כאבן שהוא קשה: להשתחוות. להתפלל אותה שהם כבשר יבואו ויתפללו כי הם שמעים לפני אבל גסי הרוח לא יבואו: בשר כתיב ביה ונרפא ובשר כי יהיה בו בעורו שחין ונרפא: אדם. כי יהיה בעור בשרו: נגע צרעת כי תהיה באדם לא כתיב ונרפא בחד מניהו לפי דרכך אתה למד שמי שהוא רך ועניו כבשר קרוב להתרפאות מיסורין הבאים עליו אבל מי שהוא קשה כאדמה אין רפואה למכותיו דרוח קמעא עוכרתו: ולבם לא נכון עמו. עם הקב"ה ואעפ"כ כתיב בסמוך והוא רחום יכפר עון ושומע תפלתם והיכי אמרת שאין תפלתם נשמעת אא"כ משים נפשו בכפו כלומר שנפשו מכונת בכפו: בצבור. תפלתו נשמעת אף על פי שאין לב כלם שלם כדכתיב ויפתוהו בפיהם בדבריהם לשון רבים: ביחיד. אינו נשמע אלא אם כן לבו מכוון: לפי שהעולם נידון אחר רובו וכו'. יראה אדם עצמו כאילו שקול כל העולם מחצה צדיקים וחסידים ומחצה רשעים וכאילו מעשיו שקולים במחצה על מחצה עשה מצוה אחת נמצאו זכיותיו מכריעין ונמצא צדיק ועל ידו כל העולם הוכרע להיות רובן צדיקים: ולא נשבע למרמה. שקיים שבועתו לשמור את התורה דאי בשבועה בעלמא אתו משום דלא נשבע למרמה חשיב לכן בעולין בהר ה': מאי קרא. דמשביעים אותו ביום הלידה: נזרך. לשון מירות דהיינו נדר דדמי לשבועה: מי שאכל שום וריחו נודף וכו'. פירוקא הוא כלומר ה"ק קרא אם רשעת מעט אל תוסף על רשעך דמי שאכל שום ריחו נודף ככר לחבריו כלום יחזור ויאכל עוד אחר ויהיה נודף יותר לזמן ארוך: רשב"ל אמר וניהו. צדיק שמרד כמחצה מזעת וכמחצה זכיות ולמה אבד את הראשונות: בתוהא. מתחרט על כל הטובות שעשה: בהים. תולה: אזיל. ורצה לבקרו ומצאו חולה: א"ל. ואם חוזר הוא בעת חליו מי מקבלין

אמאן דמצלי עם דמדומי חמה. מ"ט דילמא מיטרפא ליה שעתא: (שם לב) אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש. חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין כדי שיכונו לבם לאביהם שבשמים. מנא הני מילי אמר רב נחמן בר יצחק מהכא [ה]עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה מאי וגילו ברעדה. אמר רב אדא בר אהבה אמר רב במקום גילה שם תהא רעדה. חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת וכו' מנא הני מילי אמר ריב"ל דאמר קרא [ו]אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה: (שם לא) תנו רבנן אין עומדין להתפלל לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות ולא מתוך שחוק ולא מתוך שיחה ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך דברים בטלים אלא מתוך שמחה של מצוה: (שם) תנו רבנן המתפלל צריך שיכוין את לבו לשמים אבא שאול אומר סימן לדבר [ז]תכין לבם תקשיב אזנך. תניא א"ר יהודה כך היה מנהגו של רבי עקיבא כשהיה מתפלל עם הצבור היה מקצר ועולה מפני טורח צבור וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת וכל כך למה מפני כריעות והשתחויות: (סנהדרין כב) רב חנא בר ביזנא אמר ר' שמעון חסידא המתפלל צריך שיראה עצמו כאילו שכינה כנגדו שנאמר [ח]שויתי ה' לנגדי תמיד[א]: (יבמות קה) רבי חייא ור"ש בר רבי הוו יתבי פתח חד מנייהו ואמר המתפלל צריך שיתן עיניו למטה שנאמר [ט]והיו עיני ולבי שם כל הימים. וחד אמר עיניו למעלה שנאמר [י]נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים אדהכי אתא ר' ישמעאל בר' יוסי לגבייהו אמר להו במאי עסקיתו אמרו ליה בתפלה אמר להו כך אמר אבא המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה כדי שיתקיימו שני מקראות הללו:

ואל תהי רשע בפני עצמך. אבי שבשמים יהי שמך הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים ותהא לך קורת רוח מישראל עבדיך בכל מקומות מושבותם על מה שאמרת שאתה מקבל את פושעי ישראל בתשובה שאפילו הגדיל אדם מאה עבירות זו למעלה מזו ויעשה תשובה הריני עמו ברחמים ואקבל את תשובתו ואפילו עמד אדם ומחרף כלפי מעלה ויחזור ויעשה תשובה אתה הקב"ה מוחל לו על כלם (תנד"א רבה פכ"ב):

כך אמר הקב"ה לישראל בני אני אמרתי לכם אין חפצי אלא במי שאין בו עבירות. וחזרתי בי בדבר אפילו יעשה אדם מאה עבירות זו למעלה מזו ויחזור ויעשה תשובה וישפיל את עצמו לארץ ויראה א"ע כאילו הוא חציו זכאי וחציו חייב ויראה את עצמו כאילו חייב באשם תלוי בכל יום הריני עמו ברחמים ומקבלו בתשובה (שם פרק ו):

שובה ישראל עד ה' אלהיך. אמרו לו רבש"ע מתייראין אנו מן העונות שהם מרובים אמר דוד כי עונותי עברו ראשי וכן עזרא אומר כי עונותינו רבו למעלה ראש ואשמתנו גדלה עד לשמים אמר הקב"ה אל תתייראו מן הדבר הזה אם הם עד הרקיע ואתם עושים תשובה אני סולח ולא עד הראשון ולא עד השני ולא עד השלישי אלא אפילו עד השביעי עד כסא הכבוד ואתם עושים תשובה מיד אני מקבל אתכם שנאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך שובה ישראל ואפילו עונותיך עד ה' אלהיך (פסיקתא פ' שובה):

והוי שקוד ללמוד תורה. לשמור מזוזות פתחי: א"ר יהודה בר סימא ופי יש מזוזה

(סוטה ה) אמר חזקיה אין תפלתו של אדם נשמעת אלא א"כ משים עצמו כבשר שנאמר [כ]והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבא כל בשר להשתחות לפני אמר ה'. א"ר זירא בשר כתיב ביה ונרפא אדם לא כתיב ביה ונרפא: (תענית ה) א"ר אמי אין תפלתו של אדם נשמעת אא"כ משים נפשו בכפו שנאמר [ל]נשא לבבנו אל כפים אוקים רבי שמואל בר נחמני אמורא עליה ודרש [מ]ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בבריתו ואעפ"כ והוא רחום יכפר עון וגו' קשיין אהדדי לא קשיא הא ביחיד הא בצבור:

ואל תהי רשע בפני עצמך[ב]. (קדושין מ) ת"ר לעולם יראה אדם עצמו כאילו חציו חייב וחציו זכאי עשה מצוה אחת אשריו שהכריע עצמו לכף זכות עבר עבירה אחת אוי לו שהכריע את עצמו לכף חובה שנאמר [נ]וחוטא אחד יאבד טובה הרבה בשביל חטא יחידי שחטא איבד טובה הרבה. ר"א בר שמעון אומר לפי שהעולם נידון אחר רובו והיחיד נידון אחר רובו עשה מצוה אחת אשריו שהכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף זכות עבר עבירה אחת אוי לו שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף חובה שנאמר וחוטא אחד יאבד טובה הרבה בשביל חטא יחידי שחטא זה אבד ממנו ומכל העולם טובות הרבה: (נדה ל) דרש רבי שמלאי למה הולד דומה במעי אמו כו' ואינו יוצא משם עד שמשביעין אותו שנאמר [ס]כי לי תכרע כל ברך תשבע כל לשון כי לי תכרע כל ברך זה יום המיתה שנאמר [ע]לפניו יכרעו כל יורדי עפר. תשבע כל לשון זה יום הלידה שנאמר [פ]נקי כפים ובר לבב אשר לא נשא לשוא נפשי ולא נשבע למרמה ומה היא השבועה שמשביעים אותו תהי צדיק ואל תהי רשע ואפילו כל העולם כולו אומרים לך צדיק אתה היה בעיניך כרשע והוי יודע שהקב"ה טהור ומשרתיו טהורים ונשמה שנתן בך טהורה היא אם אתה משמרה בטהרה מוטב ואם לאו הריני נוטלה ממך. תנא דבי רבי ישמעאל משל לכהן שמסר תרומה לעם הארץ ואמר לו אם אתה משמרה בטהרה מוטב ואם לאו הריני שורפה לפניך א"ר אלעזר מאי קראה [צ]שמעי אמי אתה גווי מאי משמע דהאי גוזי לישנא דאשתבועי היא דכתיב [ק]גזי נזרך והשליכי: (שבת לא) דרש רב עולא מאי דכתיב [ר]אל תרשע הרבה וגו' הרבה הוא דלא לרשע. הא מעט לרשע. אלא מי שאכל שום וריחו נודף יחזור ויאכל שום אחר ויהא ריחו נודף: (ירושלמי פאה פ"א) תני רשב"י הרי שהיה אדם צדיק גמור כל ימיו ובאחרונה מרד איבד זה כל מה שעשה כל ימיו מ"ט [ש]ובשוב צדיק מצדקתו ועשה עול רשב"ל אמר ובתוהא על הראשונות הרי שהיה אדם רשע גמור כל ימיו ובסוף עשה תשובה הקב"ה מקבלו מ"ט [ת]ובשוב רשע מרשעתו. א"ר יוחנן ולא עוד אלא כל העבירות שעשה הן נחשבין עליו כזכיות מ"ט [א]מור ואהלות קציעות כל בגדותיך כל בגידות שבגדת בו הרי הן כמור ואהלות וקציעות: (סנהדרין קג) א"ר יוחנן כל האומר מנשה אין לו חלק לעוה"ב מרפה ידיהם של בעלי תשובה דתני תנא קמיה דר' יוחנן מנשה עשה תשובה כו': (ירושלמי חגיגה פ"ב) כשחלה אלישע אתון ואמרין לר"מ הא רבך באיש אזל בעי מבקרתיה ואשכחיה באיש א"ל לית את הדר בך א"ל ואין חוזרין מתקבלין א"ל ולא כן כתיב [ב]תשב אנוש עד דכא עד דכדוכה של נפש: מתני' יד רבי אליעזר אומר הוי שקוד ללמוד תורה.

ורע

תורה אור ה תהלים ב: ו שם פד: ז שם י: ח שם טז: ט מ"א ט: י איכה ג: כ ישעיה סו: ל איכה ג: מ תהלים עח: נ קהלת ט: ס ישעיה מה: ע תהלים כב: פ שם כד: צ שם עה: ק ירמיה ז: ר קהלת ז: ש יחזקאל יח: ת שם: א תהלים מה: ב שם צ:

א] עי' (ברכות) כשחלה ר"א נכנסו תלמידיו לבקרו א"ל רבי למדנו אורחות חיים ונזכה בהם לחיי העוה"ב א"ל כשאתם מתפללים דעו לפני מי אתם מתפללים כו': ב] עי' עדיות פ"ה אמר עקביא בן מהללאל מוטב שאקרא שוטה כל ימי ואל אהיה רשע שעה אחת לפני המקום. ובנדה (י"ג) מוטב שיקרא לו שוטה כל ימיו ואל יעשה עצמו רשע שעה אחת לפני המקום: ג] עי' (ברכות) גג של בית ר"ג לא היו אומרים מרפא בנהמ"ד מפני ביטול בהמ"ד: ע"ל אמרו על ריב"ז מימיו לא קדמהו אדם בבהמ"ד ולא הניח בבהמ"ד ויצא כו':

ודע מה שתשיב לאפיקורוס ודע לפני מי אתה עמל ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך: גרסי' (ברכות ח) אמר רבי יהושע בן לוי לבניו קדימו וחשיכו ועיילו לבי כנשתא כי היכי דתוריכו חיי [ולימודייכו תתקיים בידייכו] (כן גירסת הילקוט) א"ר אחא ברבי חנינא מאי קרא "אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלהותי יום יום לשמור מזוזות פתחי וכתיב בתריה כי מוצאי מצא חיים: (שבת פג) אמר רב יהודה אמר רב לעולם אל ימנע אדם את עצמו מבית המדרש אפילו שעה אחת כו'[א]: (ברכות יז) מרגלא בפומיה דר' מאיר גמור בכל לבבך ובכל נפשך לדעת את דרכי ולשקוד על דלתותי יום יום נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה נצור תורתי בלבך ונגד עיניך תהיה יראתי שמור פיך מכל חטא וטהר וקדש עצמך מכל אשמה ועון ואני אהיה עמך בכל שעה: (סוטה מט) משמת בן עזאי בטלו השקדנים: ודע מה שתשיב[ב]. (סנהדרין לח) תנן התם רבי אליעזר אומר הוי שקוד ללמוד תורה ודע מה שתשיב לאפיקורוס. א"ר יוחנן לא שנו אלא אפיקורוס נכרי אבל אפיקורוס ישראל כל שכן דפקר טפי: (ירושלמי שבת פט"ז) הגליונים וספרי אפיקורסים אין מצילין אותן מפני הדליקה. א"ר טרפון אקפח את בני שאם יבואו לביתי שאני שורפן הן ואזכרותיהן שאם יהיה הרודף רודף אחרי שאני נמלט לתוך בתיהן של עכו"ם ואיני נמלט לתוך בתיהן של אפיקורסין שעובדי עכו"ם אינן מכירין אותו וכופרין בו אבל אפיקורסים מכירים אותו וכופרין בו ועליהן אמר דוד "הלא משנאיך ה' אשנא וגו' זה מדרש דרשו ומה אם להטיל שלום בין איש לאשתו אמר הכתוב השם שנכתב בקדושה ימחה על המים ספרי מינין שמטילין איבה ותחרות ומחלוקת בין ישראל לאביהם שבשמים אינו דין שישרפו הן ואזכרותיהן: ודע לפני מי כו'. (תוספתא הוריות) כל המכנים בריה תחת כנפי השכינה מעלה עליו הכתוב כאילו יצרו וריקמו והביאו לעולם שנאמר "ואם תוציא יקר מזולל כפי תהיה ישובו המה עליך ואתה לא תשוב אליהם כאותו הפה שורק נשמה באדם הראשון:

מתני' טו רבי טרפון אומר היום קצר והמלאכה מרובה והפועלים עצלים והשכר הרבה ובעל הבית דוחק: גרסי' (עירובין סה) אמרין ליה בנתיה דרב חסדא לרב חסדא לא בעי מר נינים פורתא אמר להו השתא אתו יומי דאריכי וקטיני ונינים טובא[ג]: (שמות רבה פ"מ) "ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה לכך התקינו חכמים שיהיו המשנין יושבין בבוקר ובערב. לקיים מה שנאמר "לא ימוש ספר התורה הזה וגו'. מנין שלא ישן ולא נתנמנם משל למלך שהיה אוהב להיפוסן אמר לו מדוד לך דינרי זהב משמחתו לא בקש לא לאכול ולא לשתות ביקש לישן אמר אם אישן אני מפסיד אלו. כך משה מודד התורה שבח ולא אכל ולא שתה ביקש לישן אמר אם אישן אני מפסיד שלא אמר לי אלא ארבעים יום בלבד אמר הקב"ה נצטערת חייך אין אתה מפסיד וכו': והמלאכה מרובה. (עירובין כא) אמר רב חסדא דרש מרי בר מר מ"ד "לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד דבר זה אמרו דוד ולא פירשו אמרו איוב ולא פירשו אמרו יחזקאל ולא פירשו עד שבא זכריה בן עדו ופירשו, אמרו דוד ולא פירשו דכתיב לכל תכלה ראיתי קץ וגו', אמרו איוב ולא פירשו דכתיב "ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים אמרו יחזקאל ולא פירשו דכתיב "ויפרוש אותה לפני והיא כתובה פנים ואחור כו'. עד שבא זכריה בן עדו ופירשו דכתיב "ויאמר אלי מה אתה רואה ואומר אני רואה מגלה

מקבלין אותו: מתני' להפיקורוס. לבן הפקר המבזה את התורה וממציבה כאילו היא הפקר. אי נמי מפיס עצמו כהפקר ואינו חס על נפשו נהוג שמא תבא עליו רעה על שמבזה את התורה או לומדיה: ודע לפני מי אתה עמל. בתשובה זו שאתה משיב לאפיקורוס שלא יפתה לבך לנטות לדעתו: שוקדים. שוקדין על דלתות בהמ"ד לילה ויום כדאמר ביבמות אבל מה אעשה שנפשי חשקה בתורה: בקוד. מהיר וזריז: כדי שתדע להשיב לאפיקורוס. הבא להביא ראיה מן התורה לדברי האפיקורסות: כל שכן דפקר טפי. (אם תחזיר לו תשובה) שהרי הכיר וכפר ומתוך כך מדקדק ולא תוכל להשיבו דבר המקובל לו: מתני' היום קצר. הוי העולם הזה קצרים הם: והמלאכה מרובה. התורה ארוכה מארץ מדה: ובעל הבית דוחק. שנאמר והגית בו יומם ולילה: אתו יומי. שהוא בקבר: דאריכי. ליסן: וקטיני. לעסוק בתורה ובמצות: ונינים טובא. ומשן הרבה: לכל תכלה ראיתי קץ. לסוף כל דבר יש קץ למטה שופה אבל מנוחך רחבה מאד ואין קץ לתכלים שלה: לא פירשו. אי זהו קץ שיעורה: ויפרוש אותה לפני. מגלת תורה שבע"פ כרהו: עפריס

מזוזה בבתי כנסיות אלא מה המזוזה הזו אינה זזה מהפתח כך לא תזוז מבתי כנסיות ומבתי מדרשות אמר הקב"ה אם תעשה כן דע שאתה מקביל פני השכינה. מה כתיב אחריו כי מוצאי מצא חיים (במדבר רבה פרק ז'):

ישא אדם את עיניו ויסתכל אל השמים ויאמר מי ברא אלה שמים וארץ חמה ולבנה כוכבים ומזלות. שכן משכימין ומעריבין לעשות רצון בוראם בכל יום ויום תמיד כך תשכים ותעריב לד"ת לעשות רצון בוראך בכל יום ויום תמיד שנאמר ונדעה נרדפה לדעת את ה' כשחר נכון מוצאו (תנדא"ר פי"ג):

היום קצר. ר' הונא בשם ר' אחא אמר דוד אמר דבר אחד ולא פירשו ופירשו שלמה בנו. שלמה אמר דבר אחד ולא פירשו ופירשו דוד אביו. דוד אמר אדם להבל דמה. לאיזה הבל אם להבל של תנור יש בו ממש אם להבל של כירה יש בו ממש. בא שלמה בנו ופירשו. הה"ד הבל הבלים אמר קהלת. ר' שמואל בר נחמן מתני לה בשם ר' יהושע בן קרחה לאדם שעושה שבע קדרות זו למעלה מזו וזו למעלה מזו והבל של עליונה אין בו ממש. שלמה אמר כי מי יודע מה טוב לאדם בחיים ויעשם כצל באי זה צל אם כצלו של כותל יש בו ממש אם כצלו של דקל יש בו ממש בא דוד ופירש ימיו כצל עובר. ר' הונא בשם ר' אחא כהדין עופא דעבר וטוליה עבר עמיה. שמואל אמר כצלן של דבורים שאין בו ממש של כלום (קהלת רבה פ"א): כי מי יודע מה טוב לאדם בחיים א"ר פנחס הואיל והבל הם ימיו של אדם ומספר הם ובצל הם מה הנאה יש לו בחיים אלא יתעסקו בדברי תורה שכולן חיים. אשר מי יגיד לאדם וגו' אמר שלמה אני אגיד לך מה טוב מכולן טוב שם משמן טוב (קהלת רבה פ"ו):

כתיב כי גר אנכי עמך תושב וגו'. כי גרים אנחנו לפניך ככל ימינו על הארץ ואין מקוה. והלואי כצילו של כותל או כצילו של אילן. אלא כצילו של עוף בשעה שהוא עף. דכתיב כצל עובר. ואין מקוה. ואין מי שיקוה שלא ימות (ב"ר פצ"ו):

גר אנכי בארץ. וכן הוא אומר כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו ככל ימינו על הארץ. עבר הצל הזה כן האדם ואימתי ימינו הם ככל אם אינם לומדים ועוסקים בתורה. וכן שנו רבותינו היום קצר כו' (מ' תהלים פקי"ט): אהללה ה' בחיי אזמרה לאלהי בעודי. וכן שלמה אומר כי גם לא ידע האדם את עתו אם אינו מקלס כשהוא חי מתי הוא מקלס לא כשימות שנאמר לא המתים יהללויה וכתיב כי אין במות זכרך וגו'. ומי מהלך ואנחנו נברך יה וגו'. חי מי הוא יודך ולא בשאול וכה"א כי אין מעשה וחשבון וגו'. לכך נאמר אהללה ה' בחיי וגו' (מ' תהלים פקמ"ו):

והמלאכה מרובה. גרסה נפשי לתאבה אל משפטיך בכל עת. מהו גרסה נפשי א"ל לא היה להרחיק פרסה אחת הייתי פותח את הפרשה והייתי רואה היפה הימנה לא היה לי פנאי להרחיק ובשביל כן הייתי גורם אלא מי יוכל להרחיק שכבר נאמר ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים בשביל כן הייתי גורם אותה לכך נאמר גרסה וכו' (מ' תהלים פקי"ט): זה הים גדול. מדבר בדברי תורה. ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים. שם רמש אלו המסכתות דבר קפרא ור' חייא ודרב ודרבנן בבלאי. חיות קטנות עם גדולות. אלו התלמידים הקטנים עם הגדולים שמחדדין זה את זה. שם אניות יהלכון אלו בני התורה זה אומר טהור וזה אומר טמא דמנהגין עלמא. לויתן זה. כל מי שמתלוה עמהן עתיד הקב"ה לשחק עמהן לעתיד לבא (מ' תהלים פק"ד): כתיב לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד. לכל יש סיקוסים שמים וארץ יש להן סיקוסים. חוץ מדבר אחד שאין לו סיקוסים. ואיזה זו התורה. שנאמר ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים (ב"ר פ"י):

אמר רבי ישמעאל בא וראה כמה קשה יום הדין שעתיד הקב"ה לדון את העולם כולו בעמק יהושפט. וכיון שתלמיד חכם בא לפניו אומר לו כלום עסקת בתורה. אמר הן. אומר לו הקב"ה הואיל והודית ואומר לפני מה שקרית ומה ששנית. מכאן אמרו כל מה שקרא אדם יהא תפוס בידו ומה ששנה תהא תפוס בידו. שלא תשיגהו בושה וכלימה ליום הדין. היה רבי ישמעאל אומר אוי לאותה בושה אוי לאותה כלימה. ועל זה בקש דוד מלך ישראל בתפלה ובתחנונים לפני המקום ואמר ה' בקר תשמע קולי וגו'. בא מי שיש בידו מקרא ואין בידו משנה. הקב"ה הופך את פניו ממנו ומזיקי גיהנם מתגברין בו כזאבי ערב. והם נוטלין אותו ומשליכין אותו לגיהנם. בא מי שיש בידו שני סדרים או שלשה. הקב"ה אומר לו בני כל ההלכות למה לא שנית אותם. אם אומר להם הניחוהו מוטב. ואם לאו עושין לו כמדרשו ראשון ראשון. בא מי שיש בידו הלכות. אומר

תורה אור ד משלי ח: ה תהלים קלט: ו ירמיה טו: ז שמות לד: ח יהושע א: ט תהלים קיט: י איוב יא: כ יחזקאל ב: ל זכריה ה:

א] עי' (ע"ז) כשנתפס ר"א למינות כו' א"ל ר"ע רבי שמא דבר מינות בא לידך והנאך ועליו נתפסת כו' : ב] עי' בס"א מ"ד באיסקא ואם לא עכשיו אימתי: ג] ועי"ל במ"ד בפיסקא ואל תאמר לכשאפנה אשנה ובס"ד מע"ז:

מגלה עפה ארכה עשרים באמה ורחבה עשר באמה וכי פשטת לה כמה הויא עשרים בעשרים וכתיב והיא כתובה פנים ואחור וכי קלפת לה כמה הויא ארבעין בעשרין וכתיב [ס]מי מדד בשעלו מים ושמים בזרת תכן נמצא כל העולם כולו אחד מג' אלפים ומאתים בתורה: והפועלים עצלים[א]. (ילקוט שיר השירים פ"ה) קווצותיו תלתלים אדם נכנס ללמוד תורה ושומע תלי תלים ואם עצל הוא בורח ואם בקי הוא שמח שמצא מלאכה שאינה פוסקת:

והשכר הרבה[ב]. (מכות כג) רבי חנניא בן עקשיא אומר רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות שנאמר [ע]ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר: (מנחות מד) תניא אמר רבי נתן אין לך כל מצוה קלה שבתורה שאין מתן שכרה בעולם הזה ובעולם הבא אבל איני יודע כמה צא ולמד ממצות ציצית כו': (ספרא ויקרא) רבי יוסי אומר אם נפשך לידע מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא צא ולמד מאדם הקדמוני שלא נצטוה אלא מצוה אחת בלא תעשה ועבר עליה ראה כמה מיתות נקנסו לו ולדורותיו ולדורות דורותיו עד סוף כל הדורות. וכי איזה מדה מרובה מדת הטובה או מדת פורעניות הוי אומר מדת הטובה אם מדת פורעניות מועטת הרי כמה מיתות נקנסו לו ולדורותיו ולדורות דורותיו עד סוף כל הדורות. השב מן הפיגול ומן הנותר והמתענה ביוהכ"פ על אחת כמה וכמה שמזכה לו ולדורותיו ולדורות דורותיו עד סוף כל הדורות. רבי עקיבא אומר הרי הוא אומר [ס]על פי שנים עדים כו' (עי' לעיל): רבי אומר הרי הוא אומר [ע]ואשר יבוא את רעהו ביער לחטוב עצים ונדחה ידו בגרזן לכרות העץ ונשל הברזל מן העץ ומצא את רעהו ומת הוא ינוס קבע הכתוב פיקוח נפש למי שבא לידו כספק נפש ולא ידע. אמור מעתה המגבה הצדקות והמפרנס את העניים והגומל חסדים על אחת כמה וכמה תנתן לו נפשו. ר' אליעזר בן עזריה אומר הרי הוא אומר [פ]כי תקצור קצירך בשדך ושכחת עומר בשדה לא תשוב לקחתו לגר ליתום ולאלמנה יהיה למען יברכך ה' אלהיך קבע הכתוב ברכה למי שבא לידו מצוה בלא ידיעה אמור מעתה היתה סלע צרורה לו בכנפיו ונפלה ממנו ומצאה העני ומתפרנס בה הרי הכתוב קובע לו ברכה כשוכח עומר בתוך שדהו: (תוספתא פאה פ"ג) מעשה בחסיד אחד ששכח עומר בתוך שדהו ואמר לבנו צא והקריב עלי פר לעולה ופר לשלמים אמר לו אבא מה ראית לשמוח בשכחת מצוה זו מכל מצות שבתורה אמר לו כל מצוה שבתורה נתן להם המקום לדעתנו זו שלא לדעתנו שאילו עשינוהו ברצון לפני המקום לא באת מצוה זו לידינו אלא הרי הוא אומר כי תקצור וגו' קבע לו הכתוב ברכה והלא דברים קל והומר מה אדם שלא נתכון לזכות וזכה מעלין עליו כאילו זכה המתכוין לזכות וזכה עאכ"ו: (חולין קמא) ומה אם מצוה קלה

עשרים באמה. באמתו של הקב"ה: ורחבה עשר. כשהיא עפה דהיינו כפולה: כי פשטה. לכפילתה היא מרובעת עשרים בעשרים: כי קלפת לה. וחשים קליפה ע' לראש הנראה שיהא כל כתיבתה מצד אחד: הויין לה ארבעין. הורך בעשרים רחב וכתיב ושמים בזרת תכן. נמצא מדת העולם הוי אמה על הוי אמה לא והשוב כמה חצאי אמה יש במגלה ותמצא שלשת אלפים ומאתים כיצד עשה מעשרים אמות רחב רצועות של רוחב חצי אמה הרי כאן ארבעי רצועות וכל אחת ארכה ארבעים אמה לארכה של מגלה הרי אלף והם מאות אמות הורך שהן שלשת אלפים ומאתים זרתות: לזכות את ישראל. כדי שיהיו מקבלים שכר למי שמונע מן העבירות לפיכך הרבה להם מצות שלא היה צריך לצוות כמה מצות וכמה אזהרות על שקצים ורמשים ונבלות שאין לך אדם שאינו קץ בהם אלא כדי שיקבלו שכר על שפורשים מהם: שהוא

אומר לו בני תורת כהנים למה לא שנית. שיש בו טומאת שרצים טומאה וטהרה. טומאת נגעים וטהרת נגעים טומאת נתקים וטהרת נתקים. טומאת בתים וטהרת בתים טומאת זמן וטהרת זבות טומאת לידה וטהרת לידה. טומאת מצורע וטהרת מצורע סדר וידוי של יום הכפורים וגזרה שוה. ודיני ערכים וכל דיני ישראל שהן דנין מתוכו. בא מי שיש בידו תורת כהנים. הקב"ה אומר לו בני חמשה חומשי תורה למה לא שנית שיש בהן קרית שמע תפילין ומזוזה. בא מי שיש בידו חמשה חומשי תורה אומר לו הקב"ה למה לא למדת הגדה ולא שנית שבשעה שהחכם יושב ודורש אני מוחל ומכפר עונותיהן של ישראל. ולא עוד אלא שבשעה שהן עונין אמן יהא שמיה רבה אפילו אם נחתם גזר דינם אני מוחל להם ומכפר עונותיהן. בא מי שיש בידו הגדה. הקב"ה אומר לו בני תלמוד למה לא למדת. שנאמר כל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא. ואי זה זה תלמוד. בא מי שיש בידו תלמוד הקב"ה אומר לו בני הואיל ונתעסקת בתלמוד צפית במרכבה צפית בגאוה שאין הנייה בעולמי אלא בשעה שתלמידי חכמים יושבין ועוסקין בד"ת ומציצין ומביטין ורואין והוגין המון התלמוד הזה. כסא כבודי האיך הוא עומד. רגל ראשון במה הוא משמש. שני במה הוא משמש שלישי במה היא משמשת. רביעי במה היא משמשת. חשמל האיך הוא עומד וכמה פנים הוא מתהפך בשעה אחת. לאיזה רוח הוא משמש. הברק האיך הוא עומד. כמה פנים של זוהר בין כתיפיו. לאיזה רוח הוא משמש כרוב האיך הוא עומד לאיזה רוח הוא משמש. גדולה מכולן עיון כסא הכבוד האיך הוא עומד. ענולה היא כמין מלבן מתוקן הוא כמין נסרים. כמה יש בו. כמה הפסק יש בין גשר לגשר. וכשאני עובר באיזה גשר אני עובר באיזה גשר האופנים עוברין באיזה גשר גלגלי מרכבה עוברין. גדולה מכולן מצפרני ועד קדקדי האיך אני עומד כמה שיעור בפיסת ידי. כמה שיעור אצבעות רגלי. גדולה מכולן כסא כבודי האיך הוא עומד לאיזה רוח הוא משמש. בשלישי בשבת לאיזה רוח הוא משמש. ברביעי בשבת לאיזה רוח הוא משמש. וכי לא זהו הדרי וזהו גדולתי. זהו הדר יופי שבני אדם מכירין את כבודי במדה הזאת. עליו אמר דוד מה רבו מעשיך ה' מכאן היה רבי ישמעאל אומר אשרי תלמיד חכם שמשומר למודו בידו כדי שיהא לו פתחון פה להשיב להקב"ה ליום הדין לכך נאמר אורח לחיים שומר מוסר (מ' משלי פ"י): והפועלים עצלים. אמר עצל שאל בדרך שבעה דברים אמר שלמה בעצל כיצד אמרו לעצל הרי רבך בעיר לך ולמוד תורה ממנו והוא משיב אותם מתירא אני מן הארי שבדרך שנאמר שחל בדרך אומרים לו רבך בתוך המדינה עמוד ולך אצלו אומר להם מתירא אני שלא יהא ארי בין הרחובות שנאמר ארי בין הרחובות אומרים לו הרי הוא בתוך ביתך אמר להם אם אני הולך אצלו אני מוצא את הדלת נעול אומרים לו פתוח הוא שנאמר והדלת תסוב על צירה לסוף כשלא היה יודע מה להשיב אומר להם הדלת פתוח או נעול מבקש אני עוד ליישן מעט שנאמר עד מתי עצל תשכב עמד לקום משנתו בבקר נתנו לפניו לאכול והוא מתעצל ליתן הפת לתוך פיו שנאמר נלאה להשיבה אל פיו ואי זהו שביעית מחורף עצל לא יחרוש ושאל בקציר ואין. אר"ש בן יוחאי כל מי שאינו למד תורה בנערותו מבקש ללמוד בזקנתו ואינו יכול לכך נאמר ושאל בקציר אין (ילקוט משלי כ"ב): על שדה איש עצל עברתי. מה השדה הזו אם אין אדם הורשה וזורעה היא מעלה כולה קוצים ודרדרים. ועל כרם אדם חסר לב. מה הכרם הזה אם אין אדם מעדרו ומנכשו הוא מעלה כולו עשבים. כך תלמיד חכם אם אינו נושא ונותן בתורתו סופו להיות מבקש ראש הפרק ראש המסכתא ואינו מוצא. והנה עלה כלו קמשונים. כסו פניו חרולים וגדר אבניו נהרסה. שפרץ גדרה של תורה (מ' משלי כ"ד): והשכר הרבה. אשריך ישראל מי כמוך. נתקבצו כל ישראל אצל משה אמרו לו רבינו משה אמור לנו מה טובה עתיד הקב"ה ליתן לנו לעולם הבא אמר להם איני יודע מה אומר לכם אשריכם מה מתוקן לכם משל לאדם שמסר את בנו לפדגוג אחד והיה מחזרו ומראה אותו ואומר לו כל האילנות הללו שלך כל הגפנים הללו שלך כל זיתים הללו שלך כשיגע להראותו אמר לו איני יודע מה אומר לך אשריך מה מתוקן לך כך אמר משה לישראל איני יודע מה אומר לכם אשריכם מה מתוקן לכם מה רב טובך אשר צפנת ליראיך וגו' (ספרי ברכה פיסקא שנ"ו): בקש שלמה לעמוד על מתן שכרה של תורה כמה דאמר יקרה היא מפנינים אמר לו הקב"ה וכתוב יושר. כבר כתבתי לך בספרו של יושר עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו. דבר אחר בקש לעמוד על מתן שכרן של צדיקים כמה דכתיב כי תהיו אתם ארץ חפץ וכל הענין ומה רב טובך. דבר אחר בקש לעמוד על מתן שכרן של מצות כד"א כי חסד חפצתי. וכל הענין מה רב טובך יקרה היא מפנינים. אמר לו הקב"ה וכתוב יושר כבר כתבתי לך בספרו של יושר עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו (מ' תהלים פ"ט): צדקתך כהררי אל. מה ההרים הללו אין להם סוף כך אין סוף למתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא. משפטיך תהום רבה מה התהום אין לו חקר כך אין חקר לפורענותן של רשעים לעתיד לבא (תנחומא אמור): משל לסוחר מבקש ללכת בדרך שמע בלסטים בדרך. מה עשה לקח פרקמטיא שלו ועשאה אבנים טובות ומרגליות יצא לדרך ותפסוהו לסטים. אמרו לו מה בידך אמר להם כלי זכוכית. אמרו לו בכמה זו. אמר להם שתים בסלע ושלש בסלע. אמרו זה לזה. בשביל אלו אנו הורגים אותו הניחוהו. נכנס למדינה התחיל פותח הגלוסקאות וישב למכור נכנסו אותן

תורה אור ס ישעיה מ: ג שם מב: ס דברים יז: ע שם יט: פ שם כד:

א] עי' בנ"א מי"ד בפיסקא ובבאור לעלנו: ב] עי' בפרק ד' משנה י"ז יפה שעה אחת של קורת רוח:

אותן הלכטים וראו אותו יושב ומוכר א"ל בכמה זו. אמר להם זו בעשרים זהובים וזו בשלשים אמרו לו אין אתה הוא שאמרת לנו בדרך שתים בסלע שלש בסלע. אמר להם הן. אלא אותה שעה הייתי במקום המות. עכשיו אם אין אתם נותנין לי דמיה אין אתם נוטלין אותה. כך ישראל בעולם הזה מי שהוא עושה מצות אינו יודע מתן שכרן. אבל לעולם הבא כשיראו מתן שכרן של מצות הם תמהים שאין העולם כולו יכול לקבל את השכר שנאמר ומעולם לא שמעו לא האזינו עין לא ראתה. וכי מעולם לא שמעו. אלא אין העולם יכול לשמוע מהו מתן שכרן של מצות לכך נאמר כי קרובה ישועתי לבא (שמות רבה פ"ל):

והלא הדברים הם ק"ו ומה אם הרשעים שנתכרים בגניבתם אומר הכתוב הפניק תפניק לו מצאנך וגו' לא יקשה בעיניך בשלחך אותו חפשי וגו' צדיקי עולם שעושין רצונו של מקום בכל יום עאכ"ו משלו משל למה"ד למלך שהיו לו פלטרין גדולים והדלת נעולה שאין אדם יכול לכנוס בהן והיה זיו יוצא ממנה והיו עליו תאנים וענבים וכל מיני מגדים כולן וזיו אחר סמוך לו יוצא ממנה והיה עליו אכילה ושתיה וכל מיני מזונות וספוקין כלן וכל העומדים חוץ מפלטרין של מלך באים ועוברים ושבים שם מה הן אומרים מן הזיו שהוא יוצא מן הפלטרין של מלך אתה תוכל לידע מה יש בתוכה כך מן היסורין של הצדיקים בעולם הזה אתה למד מדת פורענותן של רשעים בגיהנם אף משלותן של רשעים בעוה"ז אתה למד מתן שכרן של הצדיקים לעוה"ב שנאמר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך וגו' ואומר ומעולם לא שמעו ולא האזינו עין לא ראתה וגו' (תנדא"ר פכ"ב):

ובעל הבית דוחק. כל מי שיתבטל מן התורה כאילו כופר בהקב"ה שלא נתן תורה לישראל אלא כדי שיעסוק בה יומם ולילה שנאמר והגית בו יומם ולילה וגו'. וכתיב כי אם בתורת ה' חפצו וגו' וכל העוסק בתורה ומקיימה כאילו קבלה מהר סיני (תנחומא ראה):

לא עליך המלאכה לגמור:

אשר אנכי מצוה אתכם היום. שלא תאמר איני יכול לשמוע את כל התורה ולשמור את כל המצות שכתוב בה ארוכה מארץ מדה. משל למלך שהיה לו בור עמוק לאין סוף אמר לבן ביתו שכור פועלים ומלא את הבור שכר פועלים ומי שהיה טיפש היה הולך ומביט בבור אמר אימתי אני ממלא אותו ומי שהיה פקח אומר מה איכפת לי שכיר יום אני אני שמח שמצאתי לי מלאכה כך הקב"ה אומר לו מה איכפת לך שכיר יום אתה עשה יומך עד ירצה כשכיר יומו (ילקוט עקב פ"י):

הוא היה אומר אל תרחק עצמך ממידה שאין לה קצבה וממלאכה שאין לה גמירא. משל למה הדבר דומה לאחד שהיה נוטל מי הים ומטיל ליבשה ים אינו חסר ויבשה אינה מתמלאה. היה מקצר בדעתו אמר לו ריקה מכני מה אתה מקצר בדעתך בכל יום טול שכרך דינר של זהב (אבות דרבי נתן פכ"ז):

קווצותיו תלתלים. ר' חנין דציפורין פתר קרא בתלולית זו של עפר מי שטיפש מהו אומר מי יכול לקלות את זו. מי שפקח מהו אומר הריני קולץ שתי משפלות היום שתי משפלות למחר עד שאני קולץ את כולה. כך מי שטיפש אומר מי יכול ללמוד את התורה נזיקין ל' פרקים. כלים ל' פרקים. מי שפיקח מהו אומר הריני שונה שני הלכות היום שני הלכות למחר עד שאני שונה את כל התורה כולה. א"ר אמי ראמות לאויל חכמות. א"ר ינחן לככר תלוי באוירו של בית מי שטיפש אומר מי יכול להוריד את זה. מי שפיקח אומר ולא אחר תלאו אלא מביא שני קנים ומספקן זה לזה ומורידו. כך מי שטיפש אומר מי יכול ללמוד תורה שבלבו של חכם. מי שפיקח אומר והוא לא מאחר למדה אלא הריני לומד שתי הלכות היום ושתים למחר עד שאני לומד את כל התורה כולה. א"ר לוי משל לטרקסל נקוב ששכר בעליו פועלים למלאותו מי שטיפש מהו אומר מה אני מועיל מכנים בזו ומוציא בזו מי שפיקח מהו אומר ולא שכר כל חבית וחבית אני נוטל. כך מי שהוא טיפש מהו אומר מה אני מועיל ללמוד תורה

קלה שהיא כאיסר אמרה תורה צלמען ייטב לך והארכת ימים קל וחומר על מצות חמורות שבתורה: (ספרי תצא רנ"ה) קאבן שלמה וצדק יהיה לך כו' למען יאריכו ימיך. זו אחת מכל מצות שבתורה שמתן שכרה בצדה. והרי דברים ק"ו ומה גרוגרת שאין אחד מן מאה באיסר האיטלקי נאמר בה אריכות ימים שאר מצות שיש בהם חסרון כיס עאכ"ו: (מכות כג) א"ר חנינא בן גמליאל ומה אם העובר עבירה אחת נפשו ניטלת לו עליו העושה מצוה עאכ"ו שתנתן לו נפשו רבי שמעון אומר ממקומו הוא למד שנאמר רונכרתו הנפשות העושות מקרב עמם ואומר שוחי בהם הא כל היושב ואינו עובר עבירה נותנין לו שכר כעושה מצוה רבי שמעון ברבי אומר תרק חזק לבלתי אכול הדם כי הדם הוא הנפש ומה אם הדם שנפשו של אדם קצה ממנו הפורש ממנו מקבל שכר גזל ועריות שנפשו של אדם מתאוה להם ומחמדתם הפורש מהם עאכ"ו שיזכה לו ולדורותיו ולדורות דורותיו עד סוף כל הדורות: (ברכות לד) אמר רב חייא בר אבא אמר רבי יוחנן כל הנביאים לא נתנבאו אלא לימות המשיח אבל לעולם הבא אעין לא ראתה אלהים זולתך כו'. וא"ר חייא בר אבא אמר רבי יוחנן כל הנביאים כלם לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה אבל צדיקים גמורים עין לא ראתה אלהים זולתך כו'. א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן כל הנביאים לא נתנבאו אלא למשיא בתו לת"ח ולעושה פרקמטיא לת"ח ולמהנה ת"ח מנכסיו אבל ת"ח עצמן עין לא ראתה אלהים זולתך: (סנהדרין ק) כי אתא רב דימי אמר עתיד הקב"ה ליתן לכל צדיק וצדיק מלא עומסו שנאמר בברוך ה' יום יום יעמס לנו האל ישועתנו סלה, א"ל אביי וכי אפשר לומר כן והלא כבר נאמר גמי מדד בשעלו מים ושמים בזרת תכן א"ל מאי טעמא לא שכיחת באגדתא דאמרי במערבא משמיה דרבא בר מרי עתיד הקב"ה ליתן לכל צדיק וצדיק שלש מאות ועשרה עולמות שנאמר דלהנחיל אוהבי יש וגו' י"ש בגימטריא תלת מאה ועשרה הוי. תניא רבי מאיר אומר במדה שאדם מודד מודדין לו דכתיב הבסאסאה בשלחה תריבנה. א"ל רב יהודה וכי אפשר לומר כן אדם נותן מלא עומסו לעני בעוה"ז הקב"ה נותן לו מלא עומסו לעוה"ב והא כתיב ושמים בזרת תכן ואתה אי אתה אומר כן אי זה היא מדה מרובה מדה טובה מרובה או מדת פורענות הוי אומר מדה טובה מרובה ממדת פורענות במדה טובה כתיב זויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח וימטר עליהם מן לאכול ודגן שמים נתן למו ובמדת פורענות הוא אומר חוארובות השמים נפתחו במדת פורענות כתיב טויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה והיו דראון לכל בשר והלא אדם מושיט אצבעו באור העולם הזה מיד נכוה אלא כשם שנותן הקב"ה כח ברשעים לקבל פורענותן כך נותן הקב"ה כח בצדיקים לקבל טובתן:

ובעל הבית דוחק. (סנהדרין נט) א"ר אלעזר אדם לעמל נברא שנאמר יאדם לעמל יולד ואיני יודע אם לעמל פה נברא אם לעמל מלאכה נברא כשהוא אומר כי אכף עליו פיהו הוי אומר לעמל פה נברא ועדיין איני יודע אם לעמל תורה אם לעמל שיחה כשהוא אומר ללא ימוש ספר התורה הזה מפיך הוי אומר לעמל תורה נברא כו': (ירושלמי סנהדרין פ"ב) מוהיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו והרי דברים ק"ו ומה אם מלך ישראל שהיה עסוק בצרכי ישראל נאמר בו וקרא בו כל ימי חייו ההדיוט עאכ"ו כיוצא בו נאמר ביהושע נוהגית בו יומם ולילה והלא דברים ק"ו אם יהושע שעוסק בצרכי ישראל נאמר בו יומם ולילה ההדיוט לכ"ש:

מתני' טז הוא היה אומר לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין להבטל ממנה אם למדת תורה הרבה נותנים לך שכר הרבה ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך ודע שמתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא: **גרסי'** (ברכות יז) מרגלא בפומיהו דרבנן דיבנה אני בריה וחברי בריה. אני מלאכתי בעיר והוא מלאכתו בשדה. אני משכים למלאכתי והוא משכים למלאכתו כשם שהוא אינו מתגדר במלאכתי כך אני אין מתגדר במלאכתו

שהיא כאיסר. שאין בה חסרון כיס אלא דבר מועט: לא נתנבאו. טובה לישראל: עין לא ראתה. אין קץ לדבר: מלא עומסו. מלא חפניו של הקב"ה טובה: וכי אפשר לומר כן. האיך אדם יכול לקבל מלא שמכו של הקב"ה והרי אין לו מקום ליתן דכל העולם כולו אינו אלא כמזרת ועד הגודל: שלש מאות וכו'. כאותן עולמות יקבל הצדיק את השמים: במדה שאדם מודד. אם מדד ונתן צדקה לעני מלא חפניו הקב"ה מודד בחפניו וטוען לו: וכי אפשר לומר כן. שיטא הקב"ה טוען לאדם מלא חפניו והלא אינו יכול לסבול כל כך: הוי אומר מדה טובה מרובה ממדת פורענות. דבמדה טובה כתיב דלתות ובמדת פורענות כתיב ארובות ודלת גדול מארובה דד' ארובות יש בדלת במסכת יומא בפ' יה"כ אלמא מדה טובה מרובה ומעכשיו אין לתמוה האך יש באדם כח לקבל שכר כל כך שהרי למדת פורענות נותן הקב"ה כח באדם לקבלו כל שכן שנותן כח באדם לקבל מדה טובה:

מתני' לא עליך המלאכה לגמור. לא שכרך הקב"ה לגמור את כולה כדי שתצטער שכרך אם לא תגמרנה. ושמא תאמר איני לומד ואיני נוטל שכר: לא אתה בן חורין ליבטל. על כרחך העול מוטל עליך לעבוד: לעתיד לבא. לעולם הבא: אני מלאכתי בעיר. כלומר נוהה מלאכתי ממלאכתו: מתגדר. מתגדל לתפוש אומנתו ושמא תאמר הדין עמו שאינו מתגדר במלאכתי שאילו היה תופש אומנות שלי לא היה לו לב פתוח להרבות בתורה

תורה אור צ דברים כב: ק שם כה: ר ויקרא יח: ש שם: ת דברים יב: א ישעיה סד: ב תהלים סח: ג ישעיה מ: ד משלי ח: ה ישעיה סו: ו שם מ: ז תהלים עח: ח בראשית ז: ט ישעיה סו: י איוב ה: כ משלי טז: ל יהושע א: מ דברים יז: נ יהושע א:

בתורה כמותי והיה ממעיט ואין לו שכר : שמנו. שיש שכר לממעיט כמו למרבה ובלבד שיכוין לבו כו' והא' קרבנות היא שנויה בסוף מנחות : ישן אין כתיב כאן. אם מעט אם הרבה ישן הו"ל למימר כריפא דקרא מתוקה שנת העובד אלא מסיים באכילה לומר לך הרבה או מעט שיעשה מלאכה זמן מרובה או זמן מועט יאכל השכר בשוה : הוה רגיל וכו'.
מהלך שלשה חדשים היה מביתו לבית רבו ונוסע מביתו אחר הפסח ולומד יום אחד וחוזר לביתו לשמח את אשתו בחג הסוכות : לא יהא עליך חובה. כאדם שיש לו חוב ואומר מתי אפרענו ואפטר כך לא יאמר אדם אשנה פרק א' ואפטר שאי אתה רשאי לפטור עצמך מהם : לא ובדוק. כלומר דבר שלא יהא לעולם : אם נתייגעו ד"ת בפיך. שכבר חזרת אותן כמה פעמים אפ"ה אל תבוז וגו' : אמך. תורה כדכתיב תורת אמך : אין אומרים בקרו גמל. זה לקרבן כלומר מי שהוא רע מתחלתו אין זה מעות : אלא בקרו טלה. שמא נפל בו מום ונתקלקל כך לשון קלקול נופל באדם שהיה טוב מתחלתו : מהאש יצאו. מן התורה פרשו. דכתיב כה הלא כה דברי כאש נאם ה' וכתיב מימינו אש דת למו : רפאים בעמקי שאול. כפול לשון הוא : התרפית. מד"ת ביום צרה צר כחכה : אפי' מצוה אחת. אם נתרפה ממנה כשבאת לידו ולא חש להתעסק בה כפי כחו : התרפית מ"מ. אף במצוה אחת משמע :

במלאכתו שמא תאמר אני מרבה והוא ממעיט שנינו אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין את לבו לשמים : (מנחות קי) אמר רבי זירא מאי קרא [ס]מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל כו' : (ירושלמי ברכות פ"ב) כד דמך רבי בון בר חייא על רבי זעירא ואפטר עילויה מתוקה שנת העובד וגו' ישן אין כתיב כאן אלא אם מעט ואם הרבה יאכל למה היה רבי בון בר חייא דומה למלך ששכר פועלים הרבה והיה שם פועל אחד והיה מתכשר במלאכתו יותר מדאי מה עשה המלך נטלו והיה מטייל עמו ארוכות וקצרות לעתותי ערב באו אותם פועלים ליטול שכרן ונתן לו שכרו עמהם משלם והיו הפועלים מתרעמין ואומרים אנו יגענו כל היום וזה לא יגע אלא שתי שעות ונתן לו שכרו עמנו משלם אמר להן המלך יגע זה לשתי שעות יותר ממה שלא יגעתם אתם כל היום כלו כך יגע רבי בון בתורה לעשרים ושמונה שנה מה שאין תלמיד ותיק יכול ללמד למאה שנה : (חגיגה ה) רב אידי אבוה דרב יעקב בר אידי הוה רגיל דהוה אזיל תלתא ירחי באורחא והוה יתיב חד יומא באושפיזא וחד יומא בבי רב והוי קרו ליה רבנן בר בי רב דחד יומא חליש דעתיה וקרי אנפשיה [ע]שחוק לרעהו אהיה קורא לאלוה ויענהו א"ל רבי יוחנן במטו מינך לא תעניש רבנן נפק רבי יוחנן לבי מדרשא ודרש [פ]ואותי יום יום ידרושון ודעת דרכי יחפצון וכי ביום דורשין אותו ובלילה אין דורשין אותו אלא לומר לך כל העוסק בתורה אפילו יום אחד בשנה לשמה מעלה עליו הכתוב כאילו עסק כל השנה כולה כו' : ולא אתה בן חורין כו'. (מנחות לט) תנא דבי רבי ישמעאל דברי תורה לא יהו עליך חובה ואי אתה רשאי לפטור עצמך מהן : (פאה פ"א) אלו דברים שאין להם שיעור הפיאה והביכורים והראיון וגמילות חסדים ותלמוד תורה : (מנחות לט) שאל בן דמה בן אחותו של רבי ישמעאל את רבי ישמעאל כגון אני שלמדתי את כל התורה כולה מהו שאלמוד חכמת יונית קרא עליו המקרא הזה [צ]לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה צא ובדוק איזו היא שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמוד בה חכמת יונית : (ירושלמי ברכות פ"ט) אמר רבי יוסי בר בון אם נתיישנו דברי תורה בפיך אל תבוז עליהן מ"ט [ק]ואל תבוז כי זקנה אמך : (חגיגה ט) [ר]מעות לא יוכל לתקון, ר"ש בן יוחאי אומר אין קורין מעות אלא למי שהיה מתוקן מתחילתו ונתעוות ואי זה זה ת"ח הפורש מן התורה כו'. ר"ש בן יוחאי אומר אין אומרים בקרו גמל בקרו חזיר אלא בקרו טלה ואי זה זה ת"ח הפורש מן התורה. רבי יהודה בן לקיש אומר כל ת"ח הפורש מן התורה עליו הכתוב אומר [ש]כצפור נודדת מן קנה כן איש נודד ממקומו ואומר [ת]מה מצאו אבותיכם בי עול כי רחקו מעלי : (ע"ז ג) אמר רב יהודה אמר שמואל מ"ד [א]ותעשה אדם כדגי הים וגו' למה נמשלו בני אדם לדגי הים לומר לך מה דגים שבים כיון שעולים ליבשה מיד מתים אף בני אדם כיון שפורשים מן התורה ומן המצות מיד מתים : (ב"ב עט) אמר רב יהודה אמר רב כל הפורש מדברי תורה אש אוכלתו שנאמר [ב]ונתתי את פני בהם מהאש יצאו והאש תאכלם כי אתא רב דימי אמר ר' יונתן כל המרפה עצמו מדברי תורה נופל בגיהנם שנאמר [ג]אדם תועה מדרך השכל בקהל רפאים ינוח ואין רפאים אלא יורדי גיהנם שנאמר [ד]ולא ידע כי רפאים שם בעמקי שאול קרואיה : (ברכות סג) א"ר טבי א"ר יאשיה כל המרפה עצמו מדברי תורה אין בו כח לעמוד ביום צרה שנאמר [ה]התרפית ביום צרה צר כחכה. אמר רבי אמי בר מתנה אמר שמואל אפילו מצוה אחת שנאמר התרפית מכל מקום : אם למדת תורה הרבה כו'. (חגיגה ז) א"ל בר הי הי להלל מאי דכתיב [ו]ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע בין עובד אלהים לאשר לא עבדו היינו

תורה ומשכחה מי שהוא פיקח מהו אומר ולא שכר יגיעה הקב"ה נותן (ויקרא רבה פי"ט) :
רבנן אמרי הטיפש הזה נכנס לבית הכנסת ורואה אותן עוסקים בתורה והוא אומר להן היאך אדם למד תורה תחלה אומרים לו תחלה קורא במגילה ואח"כ בספר ואח"כ בנביאים ואח"כ בכתובים משהוא גומר את המקרא שונה את התלמוד ואח"כ באגדות כיון ששומע כך אומר בלבו אימתי אני למד כל זאת וחוזר מן השער הוי בשער לא יפתח פיהו (דב"ר פ"ח) :
נמשלה ד"ת כמים מה מים יורדין טיפין טיפין ונעשית נחלים כך תורה למד ב' הלכות היום וב' למחר עד שנעשה כנחל נובע (שהש"ר פ"א) :
ולא אתה בן חורין. לא יאמר אדם לעצמו והלא כבר קריתי ושניתי עד היום הזה בטוב שוב איני צריך ללמוד לא יאמר כך אלא כך יאמר אדם בעצמו שלאחר שעה מיתה וישא את עיניו ויסתכל אל השמים ויאמר מי ברא אלה שמים וארץ חמה ולבנה כוכבים ומזלות. שהן משכימין ומעריבין לעשות רצון בוראם בכל יום ויום תמיד כך תשכים ותעריב לד"ת לעשות רצון בוראך בכל יום ויום תמיד שנאמר ונדעה נרדפה לדעת את ה' כשחר נכון מוצאו ויסתכל אדם בעצמו וידע שד"ת הן משולים במים ובלחם וכי מה ענין תורה אצל לחם ומים אלא ללמדך שכשם שאי אפשר לו לאדם לחיות בלא לחם ומים אפילו יום אחד כך אי אפשר לו לאדם להיות בלא תורה אפילו שעה אחת שנאמר לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה למען תשמור לעשות ככל הכתוב בו כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל ולא הדברים הם ק"ו ומה יהושע בן נון שהיה עוסק בתורה מקטנותו ועד זקנותו אפ"ה כתיב בו לא ימוש ספר התורה וגו' שאר בני אדם עאכ"ו (תנדא"ו פי"ג) :
אורח לחיים שומר מוסר. שלא יאמר אדם הואיל ונתחכמתי בתורה בתחלה אלך מעכשיו ואתעסק בממון ובנכסים והוא אינו יודע שאינן מועילים לו כלום שנאמר לא יועילו אוצרות רשע ומהו שיועיל לו דברי תורה שנמשלו בחיים (מדרש משלי פרשה י) :
השמרו לכם פן יפתה לבבכם. אמר להם הזהרו שלא יטעה אתכם יצר הרע ותפרשו מן התורה שכיון שאדם פורש מן התורה הולך ומדבק לע"ג שנאמר סרו מהר מן הדרך אשר צויתים עשו להם עגל מסכה. ואומר אם ה' הסיתך בי ירח מנחה ואם בני אדם ארורים הם לפני ה' כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים. וכי תעלה על דעתך דוד מלך ישראל עובד עבודת כוכבים אלא כיון שפוסק מדברי תורה כאילו הולך ומדבק בעבודת כוכבים (ספרי עקב מ"ג) : אל תקולו בדברי תורה אלא יהו עליך יום האחרון כיום הראשון וסוף השכר לבוא כדכתיב מה רב טובך ונומר (ילקוט עקב ס"י) : הורני ה' דרך חקיך ואצרנה עקב. מהו עקב שתהיה ביד התורה עקב אדם שהוא עוסק בתורה כל ימיו ומניחה מה בידו כאילו לא עסק בה וכן לכל דבר. למה"ד למי שהיה עושה עששית למלך והביאה לו ונשברה מה בידו כאילו לא עסק בה. וכן שהיה עושה כלי נאה ונשבר בידו מה בידו כאילו לא עשאו. כך אדם שהיה עוסק בתורה כל ימיו ויגע בה ואחר כך הניחה מה בידו. דואג שהיה עוסק בתורה ואחר כך הניחה וכן אחיתופל מה הועילו. אלא אמר דוד הורני ה' דרך חקיך ואצרנה עקב (מ' תהלים פקי"ט) :
אם למדת תורה הרבה כו'. א"ת מי שקרא הרבה ושנה הרבה ומי שקרא ושנה קמעא יהיה מאור פניהם שוין כאחד במאור פנים לעוה"ב אינו כן ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים ומנין לך תדע שכן הוא לא ולמד ממשה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים זקני ישראל שהיו כולם בפרק אחד ומאור פניהם שוין כאחד וכיון שעלה משה למרום וקרא ושנה הרבה ד"ת יותר מכולם זכה שהיה מאור פניו גדול כל כך עד שלא היו בני אדם יכולין להסתכל בו שכן נאמר במקום אחר יתר מרעהו צדיק וזאת היא השאלה ששאל בו חבקוק הנביא לפני הקב"ה ואמר לפניו רבש"ע מי שקרא ושנה הרבה מי שקרא ושנה קמעא יהיו מאור פניהם שוים כאחד במאור פנים לעוה"ב ואמר לו הקב"ה לאו אלא כל אחד ואחד לפי דרכו (תנדא"ו פי"ב) : בבל עצב יהיה מותר. מדבר בעומלי תורה כל מה שמצטער אדם בעצמו יותר מחברו יתרון יש לו ודבר שפתים אך למחסור מה שהוא חוסך שפתיו

תורה אור ס קהלת ה : ע איוב יב : פ ישעיה נח : צ יהושע א : ק משלי כג : ר קהלת א : ש משלי כז : ת ירמיה ב : א חבקוק א : ב יחזקאל טו : ג משלי כא : ד שם ט : ה שם כד : ו מלאכי ג :

שפתיו שלא יגע בתורה אך למחכור (ילקוט משלי י"ד): כך אומר הקב"ה לישראל בני ק־או את המקרא וקרבו אותו ושנו את המשנה והרבו אותה עד שאני בעצמי אבוא ואומר לכם על הטמא טמא ועל הטהור טהור על הטהור במקומו ועל הטמא במקומו שנאמר זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד וגו' עד יבא ויורה צדק לנו וגו' (תנא דבי אליהו רבה פי"ג):

ונאמן הוא בעל מלאכתך כו'. תנא רבי חייא ושמרתם את משמרתי שמרו במשמרתי מהו אני ה' אלהיכם מזומן אני ליתן את שכרך רבי נתן בשם רבי אחא אמר ולא מקרא מלא הוא זכאו וזכאי לדק אמר הקב"ה פשטו ידיכם במצות ובטחו כי שאני משלם לכם שכר (מ' תהלים פ"ד): בא ולמד מפרעה על שאמר ליוסף אני פרעה נגדל מאוד שנאמר ויסר פרעה הקב"ה שאמר על כל מצוה אני ה' עאכ"ו שאין קצבה על מתן שכרה לפה דוד ואמר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (תנחומא בראשית):

וידעת כי ה' אלהיך הוא האלהים האל הנאמן. רבנן אמרי מאמונתו של ב"ו את יודע אמונתו של הקב"ה מעשה בר' פנחס בן יאיר שהיה דר בעיר אחת בדרום והלכו אנשים להתפרנס שם והיו בידן שתי סאין של שעורים והפקידו אצלו ושכחו אותן והלכו להן והיה ר' פנחס בן יאיר זורע אותן בכל שנה ועושה אותן גורן וכונסן אחר שבע שנים הלכו אותן החברים לשם לתבוע אותן ליתן להן מיד הכיר אותן ר' פנחס בן יאיר אמר להם בואו וטלו אוצרותיכם הרי מאמונתו של בשר ודם אתה יודע אמונתו של הקב"ה מעשה בר' שמעון בן שטח שלקח חמור אחד מישמעאלי א' הלכו תלמידיו ומצאו בו אבן אחת טובה תלוי לו בצוארו אמרו לו רבי ברכת ה' היא תעשיר. אמר להם ר' שמעון בן שטח חמור לקחתי אבן טובה לא לקחתי הלך והחזירה לאותו ישמעאלי וקרא עליו אותו ישמעאל ברוך ה' אלהי שמעון בן שטח הוי מאמונתו של בשר ודם אתה יודע אמונתו של הקב"ה שנאמן לשלם לישראל שכר המצות שהן עושין מנין ושמרתם את המצות אבל מתן שכרן והיה עקב תשמעון בעקב אני פורע לכם (דב"ר פ"ג):

ודע שמתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא. ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע אמר הקב"ה לישראל בני הוו זהירים במצות ואתם נוטלים שכר שלא תאמרו על אנו יגיעים ואנו עובדים לאלהים והכנענים עובדים לגלולים יש לכם לראות מה בינם לביניכם משל למטרונא שהיתה לה שפחה כושית עמדה בלילה ועשאה מריבה עם מטרונא ואמרה אני לבנה מתך אמרה לה המטרונא אמרי מה שאת מבקשת יבא הבקר ונראה. כך הכנענים אומרים אלהים בנו חפץ אומרים ישראל יבא הבקר ואנו יודעים דכתיב אמר שומר אתא בקר וכתיב

היינו צדיק היינו עובד אלהים היינו רשע היינו לא עבדו אמר ליה עבדו ולא עבדו תרווייהו צדיקי גמורי נינהו אבל אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה מאה ואחד אמר ליה משום חדא זימנא קרי ליה לא עבדו א"ל אין צא ולמד משוק של חמרים עשרה פרסי בזוזא עשרה וחד פרסי בתרי זוזי: (פאה פ"א) אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא. כבוד אב ואם וגמילות חסדים והבאת שלום בין אדם לחברו ותלמוד תורה כנגד כולם: (סנהדרין ק) דרש רבי יהודה ברבי סימון כל המשחיר פניו על דברי תורה בעולם הזה הקב"ה מבהיק זיוו לעולם הבא שנאמר [ז]מראהו כלבנון בחור כארזים. א"ר תנחום ברבי הנילאי כל המרעיב עצמו על דברי תורה בעוה"ז הקב"ה משביעו לעולם הבא שנאמר [ח]ירויון מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם: (חגיגה יב) אמר ר"ל כל העוסק בתורה בעולם הזה שהוא דומה ללילה הקב"ה מושך עליו חוט של חסד לעולם הבא שדומה ליום שנאמר [ט]יומם יצוה ה' חסדו וגו': (ירושלמי ע"ז פ"ג) רבי אבהו כי דמך עברן קומי י"ג נהרי דאפרסמון אמר לון כל אלין למאן אמרו ליה דידך אמר לון וכל אלין דאבהו [י]ואני אמרתי לריק יגעתי וגו' הקב"ה כראה להן לצדיקים מתן שכרן בעוה"ז ונפשם שביעה והן ישנין להן למלך שעשה סעודה וצר כל מיני סעודה במפה כיון שנכנסו האורחים ראו אותו ונפשם שביעה וישנו להן. זבדיי בן לוואי ורבי יוסי בן פיטרס וריב"ל אמרין תלתא פסוקים מי דמכין חד מינהון אמר [כ]על זאת יתפלל כל חסיד אליך וגו' וח"א [ל]וישמחו כל חוסי בך וגו' וח"א [מ]מה רב טובך אשר צפנת ליראיך וגו': ונאמן הוא בעל מלאכתך[א]. (מנחות מד) כתיב [נ]אני ה' אלהיכם ב' פעמים אני הוא שעתיד ליפרע ואני הוא שעתיד ליתן שכר: (תענית יא) [ס]אל אמונה ואין עול אל אמונה כשם שנפרעין מן הרשעים לעולם הבא אפילו על עבירה קלה שעושין כך נפרעין מן הצדיקים בעוה"ז על עבירה קלה שעושין ואין עול כשם שמשלמים שכר לצדיקים בעולם הבא אפילו על מצוה קלה שעושים כך משלמים שכר לרשעים בעוה"ז אפילו על מצוה קלה שעושין: ודע שמתן שכרן של צדיקים כו': (ספרי פ' אחרי) [ע]ושמרתם את חקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם לעולם הבא ואם תאמר בעולם הזה ולא סופו מת הוא הא מה אני מקיים וחי בהם לעולם הבא אני ה' נאמן לשלם שכר: (חולין קמב) תנא דבי רבי יעקב אומר אין לך כל מצוה ומצוה שבתורה שמתן שכרה בצדה שאין תחיית המתים תלויה בה בכבוד אב ואם כתיב [פ]למען יאריכון ימיך ולמען ייטב לך ובשלוח הקן כתיב [צ]למען ייטב לך והארכת ימים הרי שאמר לו אביו עלה לבירה והבא לי גוזלות ועלה ושלח את האם ולקח את הבנים ובחזרתו נפל ומת היכן אריכות ימיו של זה והיכן טובתו של זה אלא למען יאריכון ימיך בעולם שכלו ארוך ולמען ייטב לך לעולם שכלו טוב ודילמא לא הכי הוה רבי יעקב מעשה חזא ודילמא מהרהר בעבירה הוה מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה ודילמא מהרהר בע"ז הוה דכתיב [ק]למען תפוש את בית ישראל בלבם ואמר רב אחא בר יעקב זו מחשבת ע"ז ה"ק אם איתא דאיכא שכר מצוה בהאי עלמא תהני ליה ותגין עליה דלא ליתי לידי הרהור וליתזק אלא שכר מצוה בהאי עלמא ליכא והא"ר אלעזר שלוחי מצוה אינן ניזוקין לא בהליכתן ולא בחזרתן סולם רעוע היה ומקום דקביע היזקא שאני דכתיב [ר]ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני. א"ר יוסף אלמלא דרשיה אחר להאי קרא כר' יעקב בר ברתיה לא חטא מאי חזא איכא דאמרי כי האי מעשה חזא ואיכא דאמרי לישנא דרבי חוצפית המתורגמן חזא דהוה מוטלת באשפה אמר פה שהפיק מרגליות ילהוך עפר והוא לא ידע למען ייטב לך בעולם שכולו טוב ולמען יאריכון ימיך בעולם שכולו ארוך: (עירובין כב) [ש]ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו אריב"ל אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו כביכול כאדם שנושא משאוי על פניו

היינו צדיק היינו עובד אלהים. מי הוא הצדיק ומי הוא העובד אלהים והלא אחד הוא: אינו דומה שונה פרקו כו'. ואע"פ ששניהם צדיקים לא עבדו את הקב"ה כמוס שזה עבדו יותר: עשרה פרסי. ישכיר לך אדם חמורו בזוז אחד שככר נהגו כך ואם תאמר לו לך עמי פרסה יותר ישאל שני זוזים: מראהו כלבנון. וכתיב לעיל מיניה שחורות כעורב וסמיך ליה חכו ממתקים: ירויון מדשן ביתך. דלעיל מיניה מהאי קרא מיירי עניים דמרעיב את עצמו וקאמר ירויון מדשן ביתך שהקב"ה משביען לעה"ב: בפסוק אחרון. של פרשת ציצית כתיב שני פעמים אני ה' אלהיכם אחד בראשו ואחד בסופו: כשם שמשלם לצדיקים כו' כך משלם לרשעים בעוה"ז. כדי לטורדם מן העוה"ב כדכתיב ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו: ואין עול. שאין עושה דבר בלא דין אמת וצדק: שאין תחיית המתים תלויה. באותו מתן שכר להודיעך שאין מתן שכר אלא לעוה"ב: ודילמא לא הוי הכי. לא אירע הדבר הזה לעולם אלא מאריכין ימיו ושמתיו ממש: ודילמא אותה שעה מהרהר בעבירה הוה. ולא היה לבו לשמים ומשני: מחשבה רעה. ומעשה לא עשה אין הקב"ה מצרפת למעשה ולא הוה לו ללקות: למען תפוש. שתפסו בלבם הרהורי ע"ז דבהא משתעי קרא: והאמר ר"א כו'. והיכי אמרי דר' יעקב מעשה חזא: איך אלך. ואע"ג דבשליחותא דמריה הוה מסתפי מהיזקא דקביעא: אלמלא דרשיה אחר להאי קרא. דלמען ייטב לך לעה"ב לא הטא דהיכו נמי כה"ג חזא אמר אין שכר בעולם ויצא לתרבות רעה: דבר אחר. חזיר: אל פניו. של הקב"ה שדומה

ושבתם וראיתם (ילקוט מלאכי פ"ג): צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה. מה תמרה וארז צלן למרחוק כך מתן שכרן של צדיקים רחוק והיה עקב תשמעון ושמר ה' אלהיך לך (ילקוט תהלים פנ"ב): אמרו ישראל להקב"ה אימתי את נותן לנו שכר המצות שאנו עושים אמר להם הקב"ה מצות שאתם עושים מפירותיהן אתם אוכלים עכשיו אבל שכרו בעקב אני נותן לכם מנין ממה שקרינו בענייננו והיה עקב תשמעון (דב"ר פ"ג):

מעשה בתלמיד אחד של ר"ש בן יוחאי שיצא חוצה לארץ ובא עשיר והיו התלמידים רואין אותו ומקנאין בו והיו מבקשים הן לצאת לחוצה לארץ וידע ר"ש והוציאן לבקעה אחת של פני מירון ונתפלל ואמר בקעה בקעה מלאי דינרי זהב התחילה מושכת דינרי זהב לפניהן אמר להם

תורה אור ז שה"ש ה: ח תהלים לו: ט שם מב: י ישעיה מט: כ תהלים לב: ל שם ה: מ שם לא: נ במדבר טו: ס דברים לב: ע ויקרא יח: פ דברים ה: צ שם כב: ק יחזקאל יד: ר ש"א טז: ש דברים ז:

א] עי' (ברכות ד') אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע מובטח אני בך שאתה משלם שכר טוב לצדיקים לעתיד לבא: עי' (סנהדרין נו) ומה בשכר ארבע פסיעות בשלמתי לאום רשע ברך אחר כבודי אתה מתמיה כש"כ מבלם שכר לאברהם יצחק ויעקב שרצו לפני כסוסים עאכ"ו. עי' (סוטה מ"ו) והלא דברים ק"ו ומה כנעני זה שלא הלך ברגליו ולא דבר בפיו גרם כללה לו וגזרנו עד סוף כל הדורות במדבר. בפיו והמהלך ברגליו לא כ"ש:

שדומה לו כמשאוי לפניו: ולא למחר לעשותם. שלאחר מיתה לעתיד לבא אם בא לקיים מצות אינו מועיל דמי שטרח בע"ש יאכל בשבת: אפים. משמע פנים בין שוחקות בין זועמות אפים שוחקות מאריך ומאחר לצדיקים עד לעתיד לבא ואפים זועמות מאריך לרשעים ומאחר פורענותם עד לעוה"ב: הא סקא. הרי הסלע והמדה קום ומדוד מיד: הוא שמשה אמר לישראל וכו'. לפי שהם לא רצו לקבל שכרן אלא שיעמוד זכותם לבניהם אחריהם וזהו הברית שהקב"ה זוכר להם: לרשעים גמורים. העולם הזה שאין להם חלק לעוה"ב וצריכין ליטול שכרן כאן כגון אחאב שהיה עשיר אחד דקאמר ליה בן הדד כספך וזהבך לי הוא: לצדיקים גמורים. העוה"ב שאין להם חלק בעוה"ז כגון ר' חנינא בן דוסא שדי לו בקב חרובין מע"ש לע"ש:

פרק שלישי

עקביא. מטפה סרוחה. טפת שכבת זרע ולט"פ שבשעת העבור אינה סרוחה שאינה מסרחת ברחם האשה עד לאחר שלשה ימים וכשמסריח אינה ראויה להזריע מכל מקום קרי לה טפה סרוחה מפני שהיא קרובה להסריח מיד כשהיא חוץ למעי האשה. והמסתכל שבא מטפה סרוחה נצול מן הגאוה. והמסתכל שעתיד לילך למקום עפר רמה ותולעה. נצול מן התאוה והחמדה אל הממון. והמסתכל שעתיד ליתן דין וחשבון. פורש מן החטא והיא נכשל בעבירה: באירך. כלומר תחלת מקורך והיינו ממקום שבאת שהוא מטפה סרוחה: בורך למקום שאתה הולך. שהוא בור הקבר: אדם. למה נקרא שמו אדם שהוא אפר דם מרה כלומר כולו הבל לכך לא יתגאה. מרה היא לחלוחית מרה היוצאת מן המרירה שבכבד ומתגברת באדם הכל לפי החדשים ושנוי העתים ולפי המאכל שאוכל ועל ידיה באים חלאים ונגעים ומכאובים יש שקרוי בדברי הרופאים מרה שחורה ויש שקרוי מרה אדומה: שאול. מקום שאול ביתו: ירגיז אדם יצר טוב. שיעשה מלחמה עם יצר רע: ודומו סלה. יום המות שהוא דומיה שלמים: דיספד

פניו ומבקש להשליכו ממנו. לא יאחר לשונאו א"ר אילא לשנאו הוא דלא יאחר אבל מאחר הוא לצדיקים גמורים. והיינו דא"ר יהושע בן לוי מ"ד [א]אשר אנכי מצוך היום לעשותם היום לעשותם ולא למחר לעשותם היום לעשותם ולמחר ליטול שכרן. א"ר חגא ואיתימא רבי שמואל בר נחמני מ"ד [א]ארך אפים ולא כתיב ארך אף ארך אפים לרשעים וארך אפים לצדיקים: (ירושלמי חלק) [ב]יד ליד לא ינקה רע. אמר רבי פינחס זהו שהוא עושה צדקה ומבקש ליטול שכרה מיד. אמר ר' סימון כאיניש דאמר הא סקא והא סלעא והא סאתה קום כול תדע לך שהוא כן שהרי אבות העולם אילו בקשו ליטול שכר מצות שעשו בעוה"ז מהיכן היתה הזכות קיימת לבניהם אחריהם הוא שמשה אמר לישראל [ג]וזכרתי את בריתי יעקב וגו': (ברכות סא) אמר רבה לא איברא עלמא אלא לצדיקים גמורים ולרשעים גמורים. אמר רב לא נברא העולם אלא בשביל אחאב בן עמרי ורבי חנינא בן דוסא לאחאב העולם הזה ולרבי חנינא בן דוסא העולם הבא:

פרק שלישי

עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה. דע מאין באת ולאן אתה הולך ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון מאין באת מטפה סרוחה ולאן אתה הולך למקום עפר רמה ותולעה ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא:

גרסי' (ירושלמי סוטה פ"ב) רבי אבא בריה דרב פפי ור' יהושע דסכנין בשם רבי לוי שלשתן דרש ר"ע מפסוק אחד [א]זכור את בוראך באירך בורך בוראך, באירך ממקום שבאת, בורך למקום שאתה הולך, בוראך לפני מי שאתה עתיד ליתן דין וחשבון"] :

מאין באת מטפה כרוחה: (סוטה ה) א"ר יוחנן אדם "אפר "דם "מרה בשר "בושה "סרוחה "רמה ואיכא דאמרי "בושה "שאול "רמה דכתיב בשי"ן:

ולאן אתה הולך. (ברכות ה) אמר ר' לוי בר חמא אמר ר"ל לעולם ירגיז אדם יצ"ט על יצר הרע שנאמר [ב]רגזו ואל תחטאו אי אזיל מוטב ואי לא יעסוק בתורה שנאמר אמרו בלבבכם אי אזיל מוטב ואי לא יקרא ק"ש שנאמר על משכבכם אי אזיל מוטב ואי לא יזכור לו יום המיתה שנאמר ודומו סלה: (כתובות מב) תניא היה רבי מאיר אומר מ"ד [ג]טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית

להם אם זהב אתם מבקשים הרי זהב טלו לכם אלא היו יודעין כל מי שהוא נוטל עכשיו חלקו של עוה"ב הוא נוטל שאין מתן שכר התורה אלא לעוה"ב הוי ותשחק ליום אחרון (שמות רבה פנ"ב):

וש"ה יד ליד לא ינקה רע. אמר הקב"ה לישראל לא תעשו את התורה על מנת לקבל שכרה מיד כל מי שעושה כך נקרא רע ואינו מתנקה שלא הניח לבניו כלום שאילו ביקש אברהם שכרן של מצות מיד היאך היה משה אומר זכור לאברהם וגו' וכן אליהו אמר ה' אלהי אברהם יצחק וישראל היום יודע ואני נוכר להם אבל אם עשה עכו"ם מצות מיד ליד אני נותן לו שכרו שנאמר ומשלם לשונאיו בעולם הזה ואין בידו לעולם הבא מהו לא יאחר לשונאו אינו נותן שכר לשונאו ממה שלאחריו אלא ממה שלפניו משל למה הדבר דומה אדם יש לפניו משאוי של חמשה ליטרא או של עשרה פושט ידו ונוטל אם היה משאוי של מאה ליטרא מהו עושה טוענו על כתיפו לאחריו כך מתן שכרן של כנענים בעוה"ז כאדם שנושא משאוי קל מלפניו אבל מתן שכרן של צדיקים משאוי גדול שעל הכתף אמר דוד ברוך ה' יום יום יעמס לנו הצדיקים מתן שכרן לאחריהם שנאמר ואחריו כל ישרי לב משל לבעל הבית שהכל באין ומפקידין אצלו פקדונות והיה נוטל הפקדונות ומניחן בתיבה ובמגדל ומשמרן יפה יפה פעם אחת בא אצלו קוביוסטוס אחד ובידו פקדון א"ל הפקד לי הפקדון הזה אמר בעל הבית לעבדו טול הימנו וסמוך אותו אחר הדלת א"ל מרי מה ראית להיות נוטל פקדונות אחרים בתיבה ובמגדל ומשמרן יפה יפה ונועל בפניהם וזה אמרת לסמוך אותו אחר הדלת א"ל בא ואומר לך אותן שהנחתי בתיבה ובמגדל ונעלתי בפניהם אין בעליהן מבקשין אותן מידי אבל זה הוא קוביוסטוס עכשיו הולך ומשחק ומאבד את כליו הוא בא ומבקש פקדונו מידי כך ישראל והכנענים עושין מצות מה שישראל עושין בעוה"ז אין מבקשין אלא לעתיד לבא אבל כנענים מיד הוא נותן להם שכר מצות שנאמר ומשלם לשונאיו אמר משה לישראל תהיו יודעין שהמצות שאתם עושין שמורות הן לכם לעתיד לבא שנאמר ושמר ה' אלהיך לך את הברית ולעולם הבא הקב"ה נותן לישראל שכרן שנאמר הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו וכן רואין ומתמיהין ואומרים כל הטוב הזה היה מתוקן לנו מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (ילקוט עקב ס"ו): הצור התקיף תמים פעלו פעולתם של באי העולם שלימה לפניו מאחר מתן שכרם של צדיקים ומאחר פורענותם של רשעים אלו לא נטלו כלום משלהם בעוה"ז ואלו לא נטלו כלום משלהם בעוה"ב שנאמר הלא הוא כמוס עמדי חתום באוצרותי אימתי אלו ואלו נוטלים למחר כשהוא יושב בדין כי כל דרכיו משפט למחר כשהוא יושב בדין עם כל אחד ואחד נותן לו את הראוי לו (ספרי פ' האזינו):

פרק שלישי

הסתכל בשלשה דברים. בן עזאי אומר כל הנותן ד' דברים כנגד עיניו ועל לבו שוב אינו חוטא לעולם מאין הוא בא ולאן הוא הולך ומי שהוא דיינו ומה עתיד להיות מאין הוא בא ממקום החשך ולאן הוא הולך לחשך ואפלה מאין הוא בא ממקום הטומאה (נ"א הטנופת) ולאן הוא הולך לטמא את אחרים מאין הוא בא מליחה סרוחה וממקום שאין אדם יכול לראות ולאן הוא הולך לשאול ולאבדון בגיהנם ולישרף באור ומי הוא דיינו ידע שאין דיינו של בשר ודם אלא אדון כל המעשים ברוך הוא אין לפניו לא עולה ולא שכחה ולא משוא פנים ולא מקח שוחד ומה עתיד להיות רימה ותולעה שנאמר אף כי אנוש רימה ובן אדם תולעה ר"ש אומר אדם רימה בחייו ותולעה במותו רימה בחייו אלו הכנים ותולעה במותו זהו שמרחיש במותו ר"א בן יעקב אומר אדם נאה ומשובח ומוציא דבר מגונה מפיו משלו למה"ד לטרקלין גדולה וביב של בורסקי קבוע בתוכה כך אדם נאה ומשובח ומוציא דבר מגונה מפיו אם מוציא מתעיו פלייטון או הפרסמון או אחת מכל מיני בשמים עאכ"ו שהיה מתגאה על הבריות (מסכת ד"א): בשלשה דברים יסתכל אדם בכל יום בשעה שנכנס לבית הכסא אומרים לו ראה דרכך כדרכי בהמה ובשעה שמקיזין לו דם אומרים לו ראה שבשר ודם אתה ובשעה שהוא עומד על המת אומרים לו ראה להיכן אתה הולך ועדיין אינך חוזר בך אלא אתה יושב ומרבה לדבר דברים יתירים שנאמר אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו (תנא דבי אליהו זוטא פ"ג): ולאן אתה הולך. שמעוני אחי ועמי שלא תבואו לידי גסות רוח אלא

תורה אור ת דברים ז: א שמות לד: ב משלי יא: ג ויקרא כו: א קהלת יב: ב תהלים ד: ג קהלת ז:

א] עי' (ברכות יז) רבא בתר צלותיה אמר הכי אלהי עד שלא נוצרתי איני כדאי ועכשיו שנוצרתי כאלו לא נוצרתי עפר אני בחיי קל וחומר במיתתי הרי אני לפניך ככלי מלא בושה וכלימה כו': ועי"ש (כ"ד) גלוי וידוע לפניך תרפתנו וכלימתנו בחיינו ובאחריתנו רמה ותולעה: ועי' (ב"ב ע"ה) א"ל הקב"ה לחירם בך נסתכלתי ובראתי נקבים באדם; ועי' (נדרים ט') ופחז יצרי עלי ובקש לטורדני מן העולם אמרתי לו רשע למה אתה מתגאה בעולם שאינו שלך במי שעתיד להיות רמה ותולעה כו':

אלא יסתכל אדם בעצמו וידע שלאחר מיתה יהא רמה ותולעה ועפר כו׳
(תנא דבי אליהו רבא פי״ח):
כי מקרה בני האדם ומקרה הבהמה מקרה אחד להם. כנגד מי אמר שלמה
המקרה הזה לא אמרו אלא כנגד ב״ו שהוא בתחלתו רמה וסופו תולעה
ואין אדם מעולה מן הבהמה כלום ולא עוד
אלא כל הנוגע בנבלת בהמה אינו טמא
אלא טומאת ערב אבל הנוגע בנבלת אדם
הוא טמא טומאת שבעה דבר אחר בהמה
שמתה אינה מטמאה באוהל אבל אדם שמת
הוא מטמא באהל ד״א הנוגע בנבלת בהמה
הוא לבדו טמא ואינו מטמא את אחרים
אבל הנוגע בנבלת אדם הוא טמא ומטמא
ג״כ לאחרים ונאמר כי לכלב חי הוא טוב
מן האריה המת טוב תינוק בן יומו שהוא
חי שאימתו מושלכת על כל הבריות מן
עוג מלך הבשן ששימש לאברהם לעבד
ופרסות רגליו היו ארבעים מיל כיון שמת
ירדו שקצים ורמשים על גביו ועוד שלמה
המלך שנאמר בו ויחכם מכל האדם ואם
היה חכם מכל האדם למה אמר ומותר
האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל והלא
אדם כשהוא אוכל הוא מברך להקב״ה
וכשהוא שותה הוא מברך וכשהוא הולך
לישן הוא מברך וכשהוא מתעורר משנתו הוא
מברך א״כ האיך נחשב לבהמה שאינה
מבחנת כלום אלא אין הכתוב מדבר אלא
על שעת המיתה כיון שמגיע קיצו של אדם
למות כשם שמולכין על הבהמה לשחיטה כך
מולכין על האדם למות לכך נאמר ומותר
האדם מן הבהמה וגו׳ ולא עוד אלא בהמה
שמתה יש לה מנוחה אבל בני אדם
שעוברין על מצותיו של הקב״ה ומכעיסין
אותו במעשיהן שאינם הגונים ומתו בלא
תשובה מעמידין אותן לדין ומאירין להם כל
מעשיהם בפניהם ודנין אותם על כל
מעשיהם (תנדא״ז פכ״ד):

בית משתה באשר הוא סוף כל הארם והחי יתן אל לבו
מאי והחי יתן אל לבו דברים של מיתה דיספד יספדוניה
דיקבר יקברוניה דירל ידרלוניה דילוי ילווניה דטען
יטענוניה: (שבת לא) דרש רבא בר רב עולא מאי
דכתיב [ז]כי אין חרצובות למותם ובריא אולם אמר
הקב״ה לא דיין לרשעים שאינן תרדין ועצבין מיום
המיתה אלא שלבם בריא להן כאולם והיינו דאמר רבא
מ״ד [ח]זה דרכם כסל למו יודעין רשעים שדרכם למיתה
ויש להם חלב על כסלם שמא תאמר שכוחה היא כהן
ת״ל ואחריהם בפירם ירצו סלה: (ברכות יח) אמר רבי
חייא [ו]כי החיים יודעין שימותו אלו צדיקים שבמיתתן
קרוים חיים שנאמר [ז]ובניהו בן יהוידע בן איש חי בן
איש חי אטו כולי עלמא בני מתי נינהו אלא בן איש
חי שאפילו במיתתו קרוי חי, והמתים אינם יודעים
כאומה אלו רשעים שבחייהם קרויים מתים שנאמר
[ח]ואתה חלל רשע נשיא ישראל. ואי בעית אימא מהכא
[ט]על פי שנים עדים או שלשה עדים יומת המת חי הוא
אלא המת מעיקרא: (שם לא) אמרו ליה רבנן לרב
המנונא זוטי בהלולא דמר בריה דרבינא לישרי לן מר
אמר להו ווי לן דמיתנן ווי לן דמיתנן אמרי ליה אנן מה
נענה בתרך אמר להו הי תורה והי מצוה דמגנו עלן:
למקום עפר רמה ותולעה[א]: (ברכות יח) אמר רב יצחק קשה רמה למת כמחט בבשר החי
שנאמר [י]אך בשרו עליו יכאב: ולפני מי אתה עתיד כו׳. (שבת קנ) אמר רב הונא
מאי דכתיב [כ]שמח בחור בילדותך ויטיבך וגו׳ ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט עד
כאן דברי יצר הרע מכאן ואילך דברי יצר הטוב: (ברכות כח) כשחלה רבי יוחנן בן זכאי נכנסו
תלמידיו לבקרו כיון שראה אותם התחיל לבכות אמרו לו רבינו נר ישראל עמוד הימיני פטיש
החזק מפני מה אתה בוכה אמר להם אילו לפני מלך בשר ודם היו מוליכין אותי שהיום כאן
ומחר בקבר שאם כעס עלי אין כעסו כעס עולם ואם אסרני אין איסורו איסור עולם ואם
ממיתני אין מיתתי מיתת עולם ואני יכול לפייסו בדברים ובממון ואעפ״כ הייתי בוכה ועכשיו
שמוליכין

דיספד יספדוניה כו׳. ר״ל דע״י דיספד על אחר יתן אל לבו דגם אותו יספדוהו
במיתתו דהיינו שיזכור ע״י זה יום המיתה שלו והיינו סוף כל האדם (רמ״א):
דידל. מרים קולו בבכי ובמספד: דילוי. מלוה את המת מבית האבל לקבר:
הלדין ועצבין. נעציקין דהרצובות: כאולם. שבטנו פתוח ורחב: זה דרכם.
לעיל מיניה כתיב קרבם בתימו לעולם דהיינו
קבורה והדר כתיב זה דרכם כסל למו כלומר
יודעים הם שזה דרכם אבל כסל למו כליותיהם
מחופים בחלבם מהפיך אל כליותיהם מהסבת
טפש ושמא תאמר מהמת החלב שכחו והרי הם
שוגגין ת״ל ואחריהם את העתיד לבא לנפשם
אחרי אובדם בפיהם ירצו סלה ויספרו תמיד
ועכ״ז אינם חוזרין: אלו צדיקים. ומאי יודעים
שימותו נותנים אל לבם יום המיתה ומושכין
ידיהן מן העבירה והרשעים אינם יודעים
מאומה עושים עצמם כאינם יודעים והגמאים:
חלל רשע. על צדקיהו הוא אומר ועדיין בימי
יחזקאל חי וקורהו חלל: הי תורה והי מצוה
דמגנו עלן. איזה תורה עסקנו שיגינו עלינו
מדינה של גיהנם: ע״כ. עד ודע כי על כל
אלה: עמוד הימיני. שמ עמודים העמיד שלמה
באולם שם הימיני יכין ושם הב׳ בועז הימיני
לעולם חשיב: פטיש. המפוצץ סלעים פיקו
בלעז: אוכרני. חובש אותי: מיתת עולם.
לעוה״ב: הייתי בוכה. מאימת משפטו את
לדין

תצא רוחו ישוב לאדמתו. משל למה הדבר דומה לנאד שהוא נפוח ומלא רוח ועומד בארץ מי שהוא רואה אותו מתירא ממנו סבור שהוא כלום
מה עשה הגיע אצלו וראהו שהוא נאד ונגע בו ונפל ויצא הרוח שבו שמלאו אמר אותו האיש מזה הייתי מתיירא לא היה בו כלום אבל הרוח
היא המעמדת אותו כך אמר הקב״ה אין הבשר כלום שנאמר כל הבשר חציר וגו׳ וכה״א אף כי אנוש רמה וגו׳ אינו עומד אלא על הרוח יצאת
הרוח מיד נעשה עפר וכה״א תצא רוחו ישוב לאדמתו וגו׳ כך אמר הקב״ה אני בראתי את האדם הזה והוא עומד ומתגאה בא סנחריב הרשע
ונתגאה וחרף וגדף ויצאת רוחו מיד אבדו עשתונותיו וכן פרעה וכן המן וכן כל רשעי עולם מתרפים ומגדפין והן רוח יצאת רוחן אבדו עשתונותיהן
רבונכם פרקליט שהוא עומד לעולם בטחו בו בכל עת ואתם עומדים שנאמר אשרי שאל יעקב בעזרו וגו׳ אם אתם יודעים במי אתם בוטחים
במי שעשה שמים וארץ משמתחתי את השמים והרקעתי את הארץ שמא זזו ממקומן כך מי שהוא בוטח בי אין שכרו פוסק לעולם לכך נאמר אשרי
שאל יעקב בעזרו וגו׳ (מ׳ תהלים קמ״ו): כתוב בספר בן סירא זכור את יום אסיפתך ואסוף חרפה וקבץ זכיות כי ביום אסיפת האדם אין מלוהו
הון ורב כח כי המעשה נכון ילך לפניו ולדקתו תאיר עיניו (ברייתא דמסכת כלה): אם חפץ אתה להתרחק מן החטא לא וחשוב ועיין בסופו דכתיב
החכם עיניו בראשו ועיני כסיל בקצה הארץ מסתכל למה שיש לפניו ומשכח סופו (ברייתא דמסכת כלה):
ולפני מי אתה עתיד. כי לכל חפץ יש עת ולכל עת יש חפץ היך מה דבר נש בעי עביד בהאי עלמא עביד ברם תמן דינא וחושבנא (מ׳ קהלת פ״ח):
רבי אלעזר בן עזריה אמר אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום תוכחה ומה יוסף הצדיק שהוא בשר ודם כשהוכיח את אחיו לא יכלו לעמוד בתוכחתו
הקב״ה שהוא דיין ובעל דין ויושב על כסא דין ודן כל אחד ואחד עאכ״ו שאין כל ב״ו יכולים לעמוד לפניו (ב״ר פ׳ צ״ג):
ובשביל כך היה בוכה רבי יוחנן בשעת פטירתו ואמרו לו תלמידיו רבינו נר ישראל אם אתה בוכה אנחנו מה תהא עלינו ואמר להם ר׳ יוחנן
לתלמידיו בני האיך לא אבכה שמעמידין אותי לדין ומאירין לי את כל מעשי בפני ודנין אותי עליהם ולא עוד אלא שאומרים לי מפני
מה מתו בניך בחייך ולא זכית לתיקונו של עולם ולא די לבן אדם בעולם שמתין בניו בחייו אלא שדנין אותו עליהם (תנדא״ז פכ״ד):
רשעי ישראל יודעין שמתים בניהן בעונותיהן שנאמר גם בכנפיך נמצאו דם נפשות אביונים נקיים וגו׳ ואינם עושים תשובה ואומר יודע
צדיק נפש בהמתו ורחמי רשעים אכזרי יודע צדיק נפש בהמתו כיצד יש בו באדם ד״ת ומצות שומר את עצמו שלא יבא לידי עבירה
ולידי דבר מכוער מפני שתפלה דבר על דעתו ואומר אוי לי אם אחטא שימותו בני בעונותי לכך נאמר יודע צדיק נפש בהמתו ורחמי רשעים
אכזרי כיצד יודעין שמתים בניהן בעונותיהם והוין עליהם כאכזרים לכך נאמר ורחמי רשעים אכזרי במדה שמדדו בה מדדת להם שנאמר הנה
יום ה׳ בא אכזרי ועברה וגו׳ והטאים ישמיד ממנה וכשהן מבעירין ושוקדין וממהרים לעבור עבירה ואומרים אין בכך כלום שנאמר כי בערה כאש
רשעה במדה שמדדו בה מדדת להם כו׳ שנאמר כי הנה היום בא בוער כתנור והיו כל זדים וכל עושה רשעה קש וליהט אותם וגו׳ (תנדא״ר פי״ט):
האזינו השמים ואדברה. אמר לו הקב״ה למשה אמור להם לישראל הסתכלו בשמים שבראתי לשמשכם שמא שינו את מדתם או שמא גלגל חמה
אינו עולה מן המזרח ומאיר לכל העולם כולו כענין שנאמר וזרח השמש ובא השמש ולא עוד אלא שמח לעשות לי רצוני שנאמר והוא
כחתן יוצא מחופתו ישיש כגבור לרוץ אורח ותשמע הארץ אמרי פי הסתכלו בארץ שבראתי לשמשכם שמא שינתה את מדתה שמא זרעתם ולא
צמחה

תורה אור ד תהלים עג: ה שם מט: ו קהלת ט: ז ש״ב כג: ח יחזקאל כא: ט דברים יז: י איוב יד: כ קהלת יא:

א] עי׳ (סנהדרין ק׳) ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה. ועי׳ (כתובות ק״ד) בשעה שהרשע נאבד מן העולם שלש כתות של
מלאכי חבלה יוצאות לקראתו אחת אומרת אין שלום אמר ה׳ לרשעים ואחת אומרת לו למעצבה תשכבון ואחת אומרת לו רדה והשכבה את ערלים: ועי׳ (שבת קנ״ב) נשמתן
של רשעים זוממות והולכות ומלאך אחד עומד בסוף העולם ומלאך אחד עומד בסוף העולם ומקלעין נשמתן זה לזה שנאמר ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע: ועי׳
(יבמות ס״ג) כתיב נכחר מות מחיים. נבחר מות לרשעים שלא יחיו בעולם הזה ויחטאו ויפלו בגיהנם: ועי׳ (עירובין י״ט) שבע שמות יש לגיהנם כו׳ תפתה שכל המתפתה
ביצרו נופל שם:

לדין מוליכין אותי: תוכחה. שמוכיח פשעו: מאי היא. מנא לן דמתיירא: קלות כחמורות. עושקי שכר שכיר כמכשפים וכמנאפים: כי את כל מעשה האלהים יביא במשפט. על כל הנעלמות ממנו שעשה שוגג הוא מביאו במשפט על כל אפי' דבר מועט במשמע: ונמאס. קץ דעת חברו בדבר: מאי אם טוב ואם רע. דמשמע אף על הטובה שעשה מביאו במשפט:

שמוליכין אותי לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה שהוא חי וקיים לעד ולעולמי עולמים שאם כעס עלי כעסו כעס עולם ואם יאסרני איסורו איסור עולם ואם ממיתני מיתתי מיתת עולם ואין אני יכול לפייסו בדברים ולשוחדו בממון ולא עוד אלא שיש לפני שני דרכים אחד של גיהנם ואחד של ג"ע ואיני יודע באיזה מהן מוליכין אותי ולא אבכה: (חגיגה ד) רבי אלעזר כי הוה מטי להאי קרא בבכי [ב]ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו ומה תוכחה של ב"ו כך של הקב"ה לא כל שכן. רבי אלעזר כי הוה מטי להאי קרא בבכי [ג]ויאמר שמואל אל שאול למה הרגזתני להעלות אותי ומה שמואל הצדיק היה מתירא מיום הדין אנו עאכ"ו. מאי היא דכתיב [ג]ותאמר האשה אל שאול אלהים ראיתי עולים מן הארץ תרי משמע חד שמואל ואידך דאזיל שמואל ואתייה למשה בהדיה אמר דילמא חס ושלום לדינא קא מתבעינא קום בהדאי דליכא מילתא דכתבת באורייתא דלא קיימתיה. רבי יוחנן כי מטי להאי קרא הוה בכי [ס]וקרבתי אליכם למשפט והייתי עד ממהר במכשפים ובמנאפים ובנשבעים (בשמי) לשקר ובעושקי שכר שכיר אלמנה ויתום ומטי גר ולא יראוני אמר ה' צבאות עבד שרבו מקרבו לדונו וממהר להעידו תקנה יש לו. א"ר יוחנן בן זכאי אוי לנו ששקל עלינו הכתוב קלות כחמורות. רבי יוחנן כי הוה מטי להאי קרא בכי [ע]כי את כל מעשה האלהים יביא במשפט על כל נעלם אם טוב ואם רע אמר עבד שרבו שוקל לו שגגות כזדונות תקנה יש לו מאי על כל נעלם אמר רב זה ההורג כנה בפני חברו ונמאס בה. ושמואל אמר זה הרק בפני חברו ונמאס בה. מאי אם טוב ואם רע. א"ר ינאי זה הנותן צדקה לעני בפרהסיא כי הא דר' ינאי חזייה לההוא גברא דיהיב זווא לעני בפרהסיא א"ל מוטב דלא יהבת ליה כהשתא דיהבת ליה וכספתיה. דבי ר' שילא אמרי זה הנותן צדקה לאשה בסתר דקא מייתי לה לידי חשדא רבא אמר זה המשגר לאשתו

לאחה שמא זרעתם חטים והעלתה שעורים או שמא אמרה פרה אינה דשה ואינה חורשת היום או שמא חמור זה אינו טוען ואינו הולך וכן לענין הים הוא אומר האותי לא תיראו נאם ה' אם מפני לא תחילו אשר שמתי חול גבול לים שמשעה שגזרתי על הים שמא שינה את מדותיו ואמר אעלה ואציף את העולם לא כענין שנאמר ואשבור עליו חוקי ואומר עד פה תבוא ולא תוסיף ולא עוד אלא שמצטער ואין יכול מה לעשות כענין שנאמר ויהמו גליו ולא יוכלו והרי דברים ק"ו ומה אלו שלא נעשו לא לשכר ולא להפסד אם זוכים אין מקבלים שכר ואם חוטאים אין מקבלים פורענות ואין חסים על בניהם ועל בנותיהם לא שינו את מדתם אתם שאם זכיתם אתם מקבלים שכר ואם חטאתם אתם מקבלים פורענות ואתם חסים על בניכם ובנותיכם עאכ"ו שאתם צריכים שלא תשנו את מדותיכם (ספרי האזינו): נר אלהים נשמת אדם. ולא נשמת בהמה והלא נשמת אדם ונשמת בהמה הכל הולכין אל מקום אחד ולא עוד אלא שאחד האדם ואחד הבהמה מקרה אחד להם ליום המות שנאמר כי מקרה בני האדם ומקרה הבהמה וגו' מה הוא כמות זה כן מות זה מה אדם מת אף בהמה מתה מה אדם מטמא בנגיעה במיתתו שנאמר הנוגע במת וגו' אף בהמה מטמאה במיתתה בנגיעה שנאמר וכי ימות מן הבהמה וגו' הנוגע בנבלתה יטמא וגו' ולא עוד אלא שמעולה בהמה מן האדם שהנוגע בנבלת האדם מטמא טומאת שבעה אבל הנוגע בנבלת בהמה אינה מטמא אלא טומאת ערב ולא עוד אלא בזמן שהבהמה מתה בעלה מוכר אותה לנכרים ונכרים אוכלים את בשרה ועורה נותנים אותה לעבדה ולא עוד אלא בזמן שהיא מתה רוחה יש לה מנוחה אבל אדם כשהוא מת רוחו אין לו מנוחה מפני שמעמידין אותו בדין ומסדרין לפניו כל מעשים שהיו בידו בין לטובה בין לרעה ואומרים לו לא כן עשית ביום פלוני לא כך פעלת ביום פלוני ולא כך דברת ביום פלוני ואפילו שיחה קלה שבין איש לאשתו מגידין לו ביום דין הקבר שנאמר כי הנה יוצר הרים ובורא רוח ומגיד לאדם מה שיחו ואם מתים בניו בחייו אומרים לו מפני מה מתו בניך בחייך אם נסתמו עיניו בחייו אומרים מפני מה נסתמו עיניך אם נעשה אלם בחייו אומרים לו מפני מה נעשית אלם בחייך אם נעשה חרש אם נעשה מצורע הכל אומרים לו שהרי הקב"ה כל מעשיו ישרים שנאמר כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם צדיקים ילכו בם לג"ע ופושעים יכשלו בם לגיהנם מפני מה כשלת בעונך אבדת את דרכיך ופילגת את עצמך ועוררת לגיהנם ואם היה בידו להשיב טענה שהוא זוכה בה בדין מקבלין הימנו ואם לאו מכין אותו כ' פולסאות של אור ועושין אותו קטם ומפזרין אותו בד' רוחות העולם שנאמר והחמס קם למטה רשע ואח"כ מחזירין אותו ארבעה מלאכי השרת אחד אחד לכל רוח ורוח ומכניסין את קטמו מארבע רוחות העולם ומטמינים אותו בתוך הקבר עד שמגיע יום הדין הגדול שנאמר כי הנה יום בא בוער כתנור כי הנה יום בא זה יום הדין הגדול בוער כתנור זה גיהנם שנמשל כתנור שנאמר נאם ה' אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים והיו כל זדים אין זדים אלא לצים שנאמר זד יהיר לץ שמו מכאן אתה למד שכל אדם שיש בו ליצנות אין דנין בגיהנם תחילה אלא הוא שנאמר עושה בעברת זדון ואין עברה אלא גיהנם שנאמר יום עברה היום ההוא וכל עושי רשעה אלו רשעי ישראל שהם נדונים בגיהנם (אותיות דר"ע): מזמור לדוד ה' שמע תפלתי האזינה אל תחנוני וגו'. אמר שלמה מלך יושב על כסא דין מזרה בעיניו כל רעה מי יאמר זכיתי לבי וגו' מי יוכל לומר ביום הדין זך אני מעוני אין אדם יכול לעמוד וכה"א ומי מכלכל את יום בואו ומי העומד בהראותו מי יוכל לעמוד ביום הדין וכן ירמיהו אומר שאלו נא וראו אם יולד זכר מדוע ראיתי כל גבר ידיו על חלציו ונהפכו כל פנים לירקון אין אדם ביום ההוא שפניו יפות אלא ונהפכו כל פנים לירקון אף אברהם על ישמעאל אף יצחק על עשו ואף למעלן על ישראל בשביל שנאמר ונהפכו כל פנים לירקון אמר ליה דוד בבקשה ממך הרי אני מתפלל לפניך שתענה אותי ותעשה עמי צדקה על אותו היום לכך נאמר ה' שמע תפלתי וגו' אם אין אתה עושה צדקה עמי מי יוכל לעמוד וכן איוב אמר מי יתן בשאול תצפינני א"ל הקב"ה לעולם א"ל עד שיעבור הדין עד יעבור זעם עד שיעבור אף עד שוב אפך וכן דוד אומר ואל תבוא במשפט את עבדך וגו' אמר דוד לפני הקב"ה לדין אתה מכנים אותי יש עבד נכנס לדין עם קונו וכן אמר הכתוב אם רשעתי אללי לי וגו' למה הכל לך עבד וכל אשר לו לקונו וכה"א אך שתים אל תעש עמדי וגו' כפך מעלי הרחק וגו' וזכור כי כחומר עשיתני וגו' אור ובשר וגו' חיים וחסד עשית וגו' ועל כל אלה מעמידני לדין למה אדם ילוד אשה כציץ יצא וגו' ואף על זה פקחת עיניך וגו' (למענך ואל תבוא במשפט את עבדך וגו') לכך נאמר מי יאמר זכיתי לבי וגו' אין אדם יכול לזכות את עצמו בדין למה כי יחטאו לך כי אין אדם אשר לא יחטא וכה"א כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא ושמים לא זכו בעיניו וכוכבים לא זכו בעיניו לכך נאמר כי לא יצדק לפניך כל חי מה כל חי לא יצדק לפניו הא המתים זכים אלא אף החיות של מעלן אינן יכולין להיצדק לפניך ביום הדין לכך נאמר כי לא יצדק לפניו כל חי (מדרש תהלים פ' קמ"ג): אמרו לו תלמידיו לרבי אליעזר רבינו אמור לנו מה יהיה אחריתנו אמר להם אין שום בריה יכולה להנצל מיום הדין כו' ע"ש. ומוציאין כל נפש ונפש וזורקין אותה בגוף ומעמידין אותו ברגע אחד באותה שעה פותחת הארץ פיה כאדם ומדברת לפני הקב"ה ואומרת לפניו רבש"ע איש פלוני עבר עבירה פלונית במקום פלוני ופלוני גזל לפלוני במקום פלוני ופלוני נשבע לשקר בשמך במקום פלוני כו' (תנא דבי אליהו זוטא פ"כ): אל תתירא מב"ד של מטה שהרי עדיך אוהבי ממון הם אלא הוה מתירא מב"ד של מעלה שהרי יש לך עדים שהיו מעידין לך למעלה ולא עוד אלא שמכריזין עליך מריבה בכל שעה ושעה (דא"ז פ"ב):

מן ישיבתו של הקב"ה אתה יודע מה הוא השמים האלו פרושים על הים ועל הישוב ועל המדבר ואינן ממלאים את הכסא מן שעלו אתה יודע מי הוא שנאמר מי מדד בשעלו מים ומן אצבעו אתה מבין מי הוא שנאמר וכל בשליש עפר הארץ אוי לב"ו החוטא לפני מי הוא חוטא ואשרי מי שזוכה לפני מי הוא זוכה ווי לו למי שעתיד ליתן דין וחשבון ואשרי למי שעתיד ליתן שכרו שנאמר הנה ה' באש יבוא וגו' (תנחומא בראשית):

פעם אחת הייתי מהלך ממקום למקום ומצאני אדם אחד שלא היה בו לא מקרא ולא משנה והיה מתלוצץ ומלעיג בדברים ובא כנגדי ואמרתי לו בני מה אתה משיב לאביך שבשמים ליום הדין ואמר לי רבי יש לי דברים שאני משיבו בינה ודעת לא נתנו לי מן השמים שאקרא ואשנה ואמרתי לו בני מה מלאכתך ואמר לי צייד אני ואמרתי לו בני מי למדך ואמר לך שתביא פשתן ותארגהו מצודות ותשליכהו לים ותעלה הדגים מן הים ואמר לי רבי בזה נתנו לי בינה ודעה מן השמים ואמרתי לו ומה להביא פשתן ולארוג מצודות ולהשליך לים ולהעלות דגים מן הים נתנו לך בינה ודעה מן השמים ולדברי תורה שכתוב בה כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו לא נתנו לך בינה ודעה מן השמים מיד היה מרים קולו ובוכה ומתאנח ואמרתי לו בני אל ירע לך אלא כל שאר בני אדם באי עולם הן משיבין תשובה זו על אותו ענין שהם עוסקין בו אבל מעשיהן

תורה אור ל בראשית מה: מ ש"א כח: נ שם: ס מלאכי ג: ע קהלת יב:

מעשיהן מוכיחין עליהן ועליהן ועל כיוצא בהן ועל העושין כמעשיהן מהו אומר הכתוב עליהן ובושו עובדי פשתים שריקות ואורגים חורי (תנדא"ו פי"ד): היה בן זומא אומר ודורש נתביישת בעולם הזה אין אתה מתבייש מן הקב"ה לעולם הבא שהוא אש אוכלה למה שאין בשתו של העולם הזה כלום אלא בושת עמידתו של העוה"ב שנאמר על זאת יתפלל כל חסיד אליך וגו' (שמות רבה משפטים):

יבושו ויבהלו. רבנן אמרו לעתיד לבוא נוטל הקב"ה הצדיקים ומראה להם גיהנם ומקומות פנויות בתוכו ואומר להם מקומות הללו פנויות לכם אלא זכיתם ועשיתם מעשים טובים וירשתם גן עדן וכן הרשעים נוטלן ומראה להם גן עדן ומקומות פנויות בתוכו ואומר להן אלו המקומות פנויות לכם ולחביריכם אלא שנתחייבתם במעשים הרעים וירשתם גיהנם א"ר יהושע בן לוי אין הקב"ה מקלל את הרשעים אלא בבושה ולא עוד אלא שכופל להן קללתם שנאמר יבושו ויבהלו מאד וכשהוא מברך את הצדיקים כופל להן ברכתן לא תבושו ולא תכלמו ואכלתם אכול ושבוע (מדרש תהלים פ"ו):

אמר ר' יהושע בן לוי ראה כמה היא כח הבושה שבשני פעמים הוא מזכירה ובו בלשון הוא מבייש העכו"ם ובו מברך את הצדיקים שנאמר לא תבושו ולא תכלמו אמר רבי יהושע בן לוי לא נכתב ספר יחזקאל אלא למען תזכרי ובשת אלא כיון שראה דוד שכך היא הבושה קשה התחיל מתפלל עליה ואומר בך ה' חסיתי אל אבושה (מ' תהלים פ' לא):

הוי מתפלל בשלומה של מלכות. וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד אמר ר' שמעון בן לקיש הנה טוב מאד זו מלכות שמים והנה טוב מאד זו מלכות הארץ וכי מלכות הארץ טוב מאד אתמהא אלא שהיא תובעת דקיון של בריות שנאמר אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי (ב"ר פ' ט):

הנעור

לאשתו בשר שאינו מחותך בערבי שבתות איני והא רבא משדר שאני בת רב חסרא דקים לה בגוה דבקיאה. ושמואל אמר זה המטציא מעות לעני בשעת דוחקו אמר רבא היינו דאמרי אינשי זוזי לעללא לא שכיח לתליתא שכיח: (ירושלמי ברכות פ"ב) רבי יעקב בר אביי בשם רבי אחא [פ]שמור רגלך כאשר תלך אל בית האלהים שמור עצמך כשתהא נקרא אל בית האלהים שתהא טהור ונקי[א]:

לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה: (חגיגה יג) תניא א"ר יוחנן בן זכאי מה תשובה השיבתו בת קול לנבוכדנצר בשעה שאמר [צ]אעלה על במתי עב אדמה לעליון יצתה בת קול ואמרה לו רשע בן רשע בן בנו של נמרוד הרשע שהמריד את כל העולם כלו עליו במלכותו כמה שנותיו של אדם שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה דכתיב [ק]ימי שנותינו בהם שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה וגו' והלא מן הארץ עד לרקיע מהלך ת"ק שנה ועוביה של רקיע מהלך ת"ק שנה וכן בין כל רקיע לרקיע למעלה מהן חיות הקודש ורגלי החיות כנגד כלן וקרסולי החיות כנגד כלן ושוקי החיות כנגד כלן ורכובי החיות כנגד כלן ירכי החיות כנגד כלן וגופי החיות כנגד כלן וצוארי החיות כנגד כלן וראשי החיות כנגד כלן וקרני החיות כנגד כלן ולמעלה מהן כסא הכבוד ורגלי כסא הכבוד כנגד כלן וכסא הכבוד כנגד כלן ולמעלה מהן מלך אל חי וקיים רם ונשא שוכן עליהם ואתה אמרת אעלה על במתי עב וגו' אך אל שאול תורד אל ירכתי בור:

מתני' ב רבי חנינא סגן הכהנים אומר הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו. ר' חנינא בן תרדיון אומר שנים שיושבין ואין ביניהן דברי תורה הרי זה מושב לצים שנאמר [ר]ובמושב לצים לא ישב אבל שנים שיושבין ויש ביניהם דברי תורה שכינה שרויה ביניהם שנאמר [ש]אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחושבי שמו אין לי אלא שנים מנין שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה שהקדוש ברוך הוא קובע לו שכר שנאמר [ת]ישב בדד וידום כי נטל עליו: **גרסי'** (ע"ז ד) אמר רב יהודה אמר שמואל מ"ד [א]ותעשה אדם כדגי הים וגו' למה נמשלו בני אדם לדגי הים מה דגים שבים הגדול מחברו בולעו אף בני אדם אלמלא מוראה של מלכות הגדול מחברו בולעו והיינו דתנן רבי חנינא סגן הכהנים אומר הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו: (ברכות נח) פתח ר' שילא ואמר [ב]לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובארץ אמרו ליה מאי קאמרת אמר להו הכי קאמינא בריך רחמנא דיהב מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא ויהיב לכו שולטנא ורחמי דינא: **שנים** שיושבין ואין ביניהם דברי תורה כו': (קידושין מא) דרש בר קפרא כל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ דור הנאה ממנו שנאמר [ג]ובמושב לצים לא ישב מושבו מושב לצים[ב]: (סנהדרין נט) תניא רבי נהוראי אומר כל שאפשר לעסוק בתורה ואינו עוסק זהו [ד]כי דבר ה' בזה[ג]: **אבל** שנים שיושבין כו': (שבת סג) אמר רבי ירמיה אר"ש בן לקיש שני תלמידי חכמים הנוחים זה לזה בהלכה הקב"ה מקשיב להם שנאמר [ה]אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו וגו' אין דבור אלא נחת שנאמר [ו]ידבר עמים תחתינו וכו' (לעיל פ"א מ"א): **מנין** אפילו אחד. (אבות דר"נ פ"ח) משלו משל למה הדבר דומה לאחד שהיה לו בן קטן הניחו ויצא לשוק עמד ונטל את המגלה והניחה בין ברכיו והיה יושב והוגה בה כיון שבא אביו מן השוק אמר ראו בני קטן שהנחתיו ויצאתי לשוק מה עשה מעצמו למד ונטל את המגילה והניחה בין ברכיו והיה יושב ולומד בה הא למדת שאף יחיד שיושב ועוסק בתורה שכרו מתקבל במרום: (תנד"א רבה פי"ח) [ז]קומי רני בלילה לראש אשמורות שפכי כמים לבך נכח פני ה' מכאן אמרו כל ת"ח שיושב וקורא ושונה ועוסק בתורה הקב"ה יושב כנגדו וקורא ושונה עמו שכאן אמר נכח פני ה' ולהלן הוא אומר [ח]ויחנו אלה נוכח אלה וגו'. מה להלן פניהם של אלו נוכח פניהם של אלו ופניהם של אלו נוכח פניהם של אלו אף כאן[ד]:

מתני' ג רבי שמעון אומר שלשה שאכלו על שלחן אחד ולא אמרו עליו דברי תורה כאילו אכלו מזבחי מתים[ה] שנאמר [ט]כי כל שלחנות מלאו קיא צואה בלי מקום אבל שלשה שאכלו על שלחן אחד ואמרו עליו דברי תורה כאילו אכלו משלחנו של מקום ב"ה שנאמר [י]וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה': **גרסי'** (סנהדרין קא) תנו רבנן הקורא פסוק של שיר השירים ועושה אותו כמין זמר והקורא פסוק בבתי משתאות בלא זמנו מביא רעה לעולם מפני שהתורה חוגרת שק ועומדת לפני הקב"ה ואומרת לפניו רבונו של עולם עשאוני בניך ככנור שמנגנים בו לצים אמר לה בתי בשעה שאוכלין ושותין במה

שאינו מחותך. שאינו מנוקר מן החלב ומן הגידין האסורין: בערבי שבתות. שמחותך שהן ממהרין לתקן צרכי שבת אין נותנין לב אם מנוקר הוא: זה הממציא משות לעני. לעיל קאי אם טוב ואם רע זה הרגיל להמציא צדקתו לעני בשעת הדחק ולא בשעה שקודם הדחק שיוכל לבקש מזונותיו ולקנותן בשעת הזול: לעללא. לקנות התבואה כדמתרגמינן ועללא ארעא: לתליתא. להפסד ולאבוד כך שמעתי ול"נ לקנות בשעת הדחק מזון שעה שהוא תולה בסלו כדאמרינן תלא סילותיה תלא מזונא תלא בביתא קשה לעניותא: לבית אלהים. כלומר למעלה ולשעת מיתה קאמר שיהא טהור ונקי מעונות: עליו. לשון נקיה הוא כלומר על עצמו ולא עלי: רגלי החיות. שבי פרסותיהן: קרסולי. אשתירא קביליי"א בלעז: שוק. הוא העצם הנמכר עם הרגל: רכובי. הוא עצם הירך הסמוך לשוק: ירך. הוא עצם הקולית התקוע במתנים:

מתני' הוי מתפלל בשלומה של מלכות. מכל המלכיות: יראי ה' היש אל רעהו הרי כאן שנים: וידום. לשון קול דממה דקה כדרך השונה יחידי שהוא שונה בלחש: כי נטל עליו. כאילו נתינת כל התורה כולה היתה בעבורו בלבד: שנאמר ובמושב לצים לא ישב. וזה שאינו באחד מאלו במה יתעסק אם לא בליצנות: ורחמי דינא. אוהבי משפט:

מתני' ולא אמרו עליו דברי תורה. ובברכת המזון שמברכים על השלחן יוצאין ידי חובתן. והשוב כאילו אמרו עליו דברי תורה. כך שמעתי: מזבחי מתים. מתקרובת ע"ג דכתיב ויצמדו לבעל פעור ויאכלו זבחי מתים: מלאו קיא צואה. וע"ג קרויה צואה. דכתיב צא תאמר לו: בלי מקום. בשביל שלא הזכירו שמו של מקום ברוך הוא על השלחן: דכתיב וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה'. מיד כשדבר בדברי תורה נקרא שלחן אשר לפני השם. ויש אומרים מראשו של מקרא הוא יוצא. דכתיב והמזבח עץ שלש אמות. אל תקרי אמות אלא אמות. כמו יש אם למקרא. שלש. כנגד תורה נביאים וכתובים. ואמרי לה מקרא. משנה. וגמרא. שצריך אדם לדבר בהן על השלחן. ואז קרוי שלחן אשר לפני ה'. כך פירש רש"י: ה"ג. הקורא שיר השירים ועושה אותו כמין זמר שקורא בנגינה אחרת שאינו נקוד בה ועושה אותה כמין שיר אע"פ שמשיר השירים הוא ועקרו שיר אסור לעשותו כמין שיר אלא בקריאתו: הקורא פסוק בבית המשתאות בלא זמנו. במיסב על יינו עושה שחוק בד"ת וקורא פסוקים בקול רם לשחק בהם בבית המשתה אבל אם הומרו בזמנו על המשתה כגון שהוא י"ט ונוטל כוס בידו ואומר עליו דברי הגדה ופסוקים מעניינו של יום מביא טובה לעולם:

במה

תורה אור פ קהלת ד: צ ישעיה יד: ק תהלים צ: ר תהלים א: ש מלאכי ג: ת איכה ג: א חבקוק א: ב דה"א כט: ג תהלים א: ד במדבר טו: ה מלאכי ג: ו תהלים מז: ז איכה ב: ח מ"א כ: ט ישעיה כח: י יחזקאל מא:

א] עי' כס"ב מ"ז בפיסקא ושוב יוס אחד כו': ב] ע"ל במ"ו בפיסקא וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ: ג] ע"ל בפ"ב ריש מט"ו בשם מדרש משל למלך שאמר לאחד מדוד דינרי זהב: ד] עי' לקמן במ"ד כל העוסק בתורה בלילה שכינה כנגדו כו': ה] עי' (ע"ז מ') ישראל שבח"ל עובדי ע"ג בטהרה הם כיצד נכרי שעשה משתה כו':

במה יתעסקו[א]] אמרה לפניו רבש"ע אם בעלי מקרא הם יעסקו בתורה ובנביאים ובכתובים אם בעלי משנה הם יעסקו במשנה ובהגדות ואם בעלי תלמוד הם יעסקו בהלכות הפסח בפסח בהלכות עצרת בעצרת בהלכות החג בחג העיד ר' שמעון בן אלעזר משום רבי יהושע בן חנניה כל הקורא פסוק בזמנו מביא טובה לעולם שנאמר [י]ודבר בעתו מה טוב : (ירושלמי דמאי פ"ה) אסור לחבר לאכול בסעודה שאין לה שם : (פסחים מח) תניא ר' שמעון אומר כל סעודה שאינה של מצוה אין תלמיד חכם רשאי ליהנות ממנה כגון מאי אמר רבי יוחנן כגון בת כהן לישראל ובת תלמיד חכם לעם הארץ כו'. אמר רבי יצחק כל הנהנה מסעודת הרשות לסוף גולה שנאמר [ל]ואוכלים כרים מצאן ועגלים מתוך מרבק וכתיב בתריה לכן עתה יגלו בראש גולים[ב]. תנו רבנן כל ת"ח הטרבה סעודתו בכל מקום לסוף מחריב את ביתו ומאלמן את אשתו ומייתם את גוזליו ותלמודו משתכח ממנו ומחלוקות רבות באות עליו ודבריו אינן נשמעים ומחלל שם שמים ושם אביו ושם רבו וגורם שם רע לו ולבנו ולבן בנו עד סוף כל הדורות מאי היא אמר אביי קרי ליה בר מיחם תנורי רבא אמר בר מרקד בי כובי רב פפא אמר בר מלחך פינכי רב שמעיה אמר בר מך רבע: אבל שלשה שאכלו כו'. (ברכות נה) אמר רב יהודה שלשה דברים המאריך בהן מאריכין ימיו של אדם ואלו הן המאריך בתפלתו והמאריך בשלחנו והמאריך בבית הכסא כו'. מאריך על שלחנו דילמא אתי עניא ויהיב ליה מידי דכתיב [מ]המזבח עץ שלוש אמות גבוה וכתיב וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה' פתח במזבח ומסיים בשלחן ר' יוחנן ורבי אלעזר דאמרי תרווייהו בזמן שבית המקדש קיים מזבח מכפר על ישראל ועכשיו שלחנו של אדם מכפר עליו: (שם כד) א"ר אבין הלוי כל הנהנה מסעודה שתלמיד חכם שרוי בתוכה כאילו נהנה מזיו שכינה שנאמר [נ]ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חותן משה לפני האלהים וכי לפני האלהים אכלו והלא לפני משה אכלו אלא לומר לך כל הנהנה מסעודה שתלמיד חכם שרוי בתוכה כאילו נהנה מזיו שכינה : (פסחים קיג) שבעה כמנודין לשמים אלו הן כו'. וי"א אף מי שאינו מסב בחבורה של מצוה : (ירושלמי מועד קטן פ"ב) א"ר יוחנן לווין ברבית לחבורת מצוה ולקידוש החדש רבי יוחנן בצפרא הוה נתת לכנישתא והוה מלקט פירורין ואכל ואמר יהא חולקי עם אילין דאכלין הכא רומשית :

מתני' ד רבי חנינא בן חכינאי אומר הנעור בלילה והמהלך בדרך יחידי והמפנה לבו לבטלה הרי זה מתחייב בנפשו : גרסי' (אבות דר"נ פכ"ט) רבי חנניא בן יעקב אומר הניעור בלילה מתוך דברי תורה סימן יפה לו מתוך דברי שיחה סימן רע לו רבי יעקב בן חנניה אומר הניעור בלילה ואינו פותח פיו בדברי תורה ראוי לו ומוטב לו שנהפכה לו שלייתו של אמו על פניו ולא יצא לאויר העולם ולא ראה את העולם[ג]: (עירובין סה) אמר רב יהודה לא איברא ליליא אלא לשינתא אמר ריש לקיש לא איברא סיהרא אלא לגרסא אמרי ליה רבנן לרבי זירא מהרדא שמעתתך אמר להו דיממא נינהו אמרין ליה בנתיה דרב חסדא לרב חסדא לא בעי מר נינים פורתא אמר להו השתא אתו יומי דאריכי וקטיני ונינים טובא אמר רב נחמן בר יצחק אנן פועלי דיממא אנן רב אחא בר יעקב יזיף ופרע : (תענית לא) תניא ר"א הגדול אומר מט"ו באב ואילך כו' דמוסיף יוסיף ודלא מוסיף יאסף תני רב יוסף מאי יאסף אמר רב יוסף תקבריה אמיה: (חגיגה יב) אמר ריש לקיש כל העוסק בתורה בלילה הקב"ה מושך עליו חוט של חסד ביום שנאמר [ס]יומם יצוה ה' חסדו מ"ט יומם יצוה ה' חסדו משום דבלילה שירה עמי : (תמיד לב) תנא ר' חייא כל העוסק בתורה בלילה שכינה כנגדו שנאמר [ע]קומי רוני בלילה וגו' נכח פני ה' : (מנחות קי) [פ]שיר המעלות וגו' העומדים בבית ה' בלילות מאי בלילות א"ר יוחנן אלו תלמידי חכמים העוסקים בתורה בלילה מעלה עליהם הכתוב כאילו עוסקים בעבודה: (סנהדרין נב) א"ר אלעזר כל בית שאין דברי תורה נשמעין בו בלילה אש אוכלתו שנאמר [צ]כל חשך טמון לצפוניו תאכלהו אש לא נופח ירע שריד באהלו אין שריד אלא ת"ח שנאמר [ק]ובשרידים אשר ה' קורא : (עירובין יח) א"ר ירמיה בן אלעזר כל בית שנשמעין בו ד"ת בלילה שוב אינו נחרב שנאמר [ר]ולא אמר איה אלהי עושי נותן זמירות בלילה[ד]: והמהלך בדרך יחידי. (ירושלמי שבת פ"ב) אמר ר' לוי בשלשה מקומות השטן מצוי לקטרג המהלך בדרך בעצמו והישן בבית אפל לעצמו והמפרש בים הגדול : (סוטה מ) א"ר יהושע בן לוי היה מהלך בדרך ואין לו לויה יעסוק בתורה שנאמר [ש]כי לוית חן הם לראשך וענקים לגרגרותיך: (תענית יד) [ת]אל תרגזו בדרך א"ר אלעזר אמר להם יוסף לאחיו אל תתעסקו בדבר הלכה שמא תרגז עליכם הדרך איני והא א"ר אלעאי ברבי ברכיה שני ת"ח שמהלכין בדרך ואין ביניהם דברי תורה ראויין לשרף שנאמר [א]ויהי המה הולכים הלוך ודבר והנה רכב אש וסוסי אש ויפרידו בין שניהם. טעמא דאיכא דבור הא ליכא דבור ראוין לשרף. לא קשיא הא למיגרס הא לעיוני : והמפנה לבו לבטלה[ז]. (שבת קמט) אל תפנו אל האלילים. אמר רב חנין אל תפנו אל מדעתכם : (כתובות נט) רבי אליעזר אומר כו' הבטלה מביאה לידי זימה רשב"ג אומר כו' הבטלה מביאה לידי שעמום :

מתני'

בת כהן . צריכה להינשא לכהנים ולא ליפגום משפחתה ולהינשא לישראל : ומאלמן את אשתו. שמבקש למודו וא"א לו וגולה למזונות והרי אשתו כאלמנות חיות : גוזליו . יתומים : ותלמודו משתכח . שאינו עוסק לחזור אחריו : ומחלוקות רבות באות עליו . מחמת ששכח תלמודו או הקפות שהקיף מחנוני לסעודתו : וקרו ליה . לבניו : בר מרקד בי כובי . בנו של מרקד בין החניות כדרך שהליצנים שותים שמשחקים ומרקדים בחנויות להשקותן בשכרן : מלחך פינכי . לוחך קערות : מך רבע . מקפל לבושו ורובץ וישן כך דרך המשוכרין שאינו יכול לילך לביתו ולשכב על מטתו אלא מקפל כסותו תחתיו וישן : מך . כמו כל המרא מוך שקיך וגני במס' תענית : והמאריך על השלחן . שמתוך כך עניים באים ומתפרנסין : המאריך בבית הכסא . רפואה היא לו : חבורה של מצוה . כגון משתה של ברית מילה או בת כהן לכהן : לווין ברבית . דרבנן לצורך סעודת חבורת מצוה דהיינו עיבור שנה . וי"ג לצורך סעודת שבת : ולקידוש החדש . ולצורך סעודה שעושין בשעת קידוש החדש :

מתני' הנעור בלילה והמהלך בדרך יחידי . ומהפך בלבו דברי הבאי : הרי זה מתחייב בנפשו . לפי שלילה הוא זמן למזיקים . והמהלך בדרך יחידי הוא בסכנה מפני הליסטים . וכמה פגעים רעים . ואם היה מחשב בדברי תורה היתה משמרתו : אלא לשינתא . בלילי תקופת תמוז כ"כ בתוספת : אתי יומי . שהוא בקצר : דאריכי . לישן : וקטיני . לעסוק בתורה ובמצות : ונינים טובא . וישן הרבה : יזיף ופרע . היה לו עת קבוע לשנות כך וכך והיה רגיל לעסוק בתורה ובמצות ביום ופעמים שהיה טרוד במזונותיו ביום ופורע קביעות עתו בלילה : דמוסיף . לילות על הימים ועוסק בתורה מוסיף הקב"ה חיים על שנותיו : ודלא מוסיף . לעסוק בתורה בלילות : תקבריה אמיה . כלומר ימות בלא עתו : חוט של חסד . שהן חנו בעיני הבריות : כל חשך וגו'. כל לילה צפון ונחבא ממצפוני התורה שאין ד"ת נשמעין בתוכו בית : תאכלהו אש לא נופח . זה אש של גיהנם שאין צריך נפוח : ולא אמר איה אלוה עושי . לא הוצרך להתאונן ולומר איה עושי והריני הרב מי שנותן זמירות של תורה בלילה ולהכי נקט לילה שהקול נשמע מרחוק: תרגז עליכם הדרך . תתעו : לישרף באש . דכתיב והנה סוסי אש וכתיב בההוא ענינא הלוך ודבר ולהכי כתביה לאשמעינן דאי לאו שהיו הולכין ומדברים בדבר הלכה לא היו נצולין : הא למגרס . מבעי ליה באורחא אבל במילתא דמבעי ליה לעיוני לא : שעמום . שיגעון :

מתני'

הנעור בלילה רבי יוחנן וריש לקיש רבי יוחנן אומר אין רנה של תורה אלא בלילה שנאמר קומי רוני בלילה . ר"ל אמר ביום ובלילה שנאמר והגית בו יומם ולילה ר"ל הוה פשיט קרא וכי הוה מטי כאלין קראי ותקם בעוד לילה קומי רוני בלילה היה אומר יפה למדני ר"י חזר ואמר לית אתון חמין אולפני מה נהיר באפי ולמה דהוה דלילי ודיממא (ויק"ר פי"ט) : והמפנה לבו לבטלה . כל זמן שדברי תורה נכנסין ומוצאין חדרי לב פנויין ושרויין בתוכה אין יצר הרע שולט בהן ואם לאו אין אדם יכול להוציאו מתוכן משל למלך שהיה מהלך במדבר ומצא שם טרקלין וחדרים פנויין נכנס ושורה בתוכו כך יצר הרע אם אין מוצא דברי תורה שולט בהן ואין אדם יכול להוציאו מתוכן (מ' משלי פכ"ד) :

בלבי

תורה אור י משלי טו : ל עמוס ו : מ יחזקאל מא : נ שמות יח : ס תהלים מב : ע איכה ב : פ תהלים קלד : צ איוב כ : ק יואל ג : ר איוב לה : ש משלי א : ת בראשית מה : א מ"ב ב : ב ויקרא יט :

א אף על פי שמצוה ללמוד ביום ובלילה אין אדם לומד רוב חכמתו אלא בלילה. לפיכך מי שרצה לזכות בכתר התורה יזהר בכל לילותיו ולא יאבד אפי' אחת מהן בשינה ואכילה ושתיה ושיחה וכיוצא בהן אלא בתלמוד תורה ודברי חכמה (הלכות ת"ת) :

א] עי' (מגילה י"ב) ישראל בשעה שאוכלין ושותין מתחילין בד"ת ובדברי תשבחות : ב] עי' (סנהדרין כ"ג) נקיי הדעת שבירושלים לא היו נכנסין בסעודה אא"כ יודעין מי מיסב עמהן : ג] ע"ל מי"ד בפיסקא שיחה של שחרית : ד] עי' (שבת ל"ב) כל המתרפה את עצמו מדברי תורה ואנשים יולאין בו כו' ופי' רש"י שממרק עצמו מפנה לבו לכך כו' . וביומא (כ"ט) הרהורי עבירה קשה מעבירה כו' .

בלבי צפנתי אמרתך וגו'. אין יצר הרע שולט על התורה ומי שהתורה בלבו אין יצה"ר שולט בו וכה"א אני חכמה שכנתי ערמה ובמקום שכנתי שכינותי ערמה ובערמה אין יצר הרע שולט וכה"א תורת אלהיו בלבו לא תמעד אשוריו וכן משה אומר ושמתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם לכך נאמר בלבי צפנתי אמרתך (מ' תהלים פ' קי"ט):

כל המקבל עליו עול תורה. הרוצה לעמול בדרך ארץ נותנים לו שיעמול בדרך ארץ ועליו הכתוב אומר כי אדם לעמל יולד למה"ד לנוד שנתמלא מים ונשפך והלך לו לאחר שעה אין בנאד כלום והרוצה לעמול בד"ת נותנין לו שיעמול בדברי תורה ועליו הכתוב אומר נפש עמל עמלה לו כי אכף עליו פיהו למה"ד לאסקופה התחתונה שהכל דשין בה לקורה שהכל עוברין עליה וכאילן שהכל יושבין בצלו וכנר שעושה מאור עינים לרבים (תנדא"ר פי"ג):

אמר רבי שמעון בן יוחאי כל הנותן דברי תורה על לבו מעבירין ממנו עוד עשרה דברים קשים, א) הרהורי עבירה, ב) הרהורי חרב, ג) הרהורי גליות, ד) הרהורי שטות, ה) הרהורי יצה"ר, ו) הרהורי זנות, ז) הרהורי אשה רעה, ח) הרהורי עבודה זרה, ט) הרהורי עול בשר ודם, י) הרהורי דברים בטלים שכן כתוב בספר תהלים על ידי דוד מלך ישראל שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב מצות ה' ברה מאירת עינים וכל שאינו נותן דברי תורה על לבו נותנין לו הרהורי וכו' שנאמר תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל ועבדת את אויביך (כ"י תחת אשר לא עבדתני באהבה תעבדני באיבה תחת אשר לא עבדתני בשמחה מרוב כל תעבדני ברעב ובצמא ובעירום ובחוסר כל ברעב כיצד וכו') אשר ישלחנו ה' בך ברעב ובצמא ובעירום ובחוסר כל ונתן עול ברזל על צוארך עד השמידו אותך ברעב כיצד בזמן שאדם עני מבקש מן העשיר טיפה של שכר לשתות או מבקש ממנו טיפה של חומץ ואין העשיר מוציאו אל העני ונותן לו או העכו"ם באים אח"כ עליו ומבקשים ממנו יין המשובח שבמדינות. בעירום ובחוסר כל כיצד בזמן שאדם עני מבקש מן העשיר חלוק של פשתן או של צמר ללבוש ואין העשיר מוציאו אל העני ונותן לו או העכו"ם באים אח"כ עליו ומבקשים ממנו השירים המופלאים (תנא דבי אליהו זוטא פט"ז):

למה נתנה תורה במדבר כשם שמדבר לא זורע ולא נעבד כך המקבל עליו דברי תורה פורקין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ וכשם שמדבר אין מעלה ארנון כך בני תורה בני חורין בעה"ז (תנחומא חקת):

לריח שמניך טובים שמן תורק שמך. א"ר יודן שמן תורק שמך שמן מתגדל על כל מי שהוא עוסק בשמנה של תורה היא דעתיה דרבי יודן דאמר וחבל עול מפני שמן חבל עולו של סנחריב מפני חזקיהו וסייעתו שהיו עוסקין בשמנה של תורה (שהש"ר פ"א):

הפורק ממנו עול תורה. רבי אבא בר כהנא פתח קחו מוסרי ואל כסף קחו מוסרה של תורה ואל כסף למה תשקלו כסף בלא לחם למה אתם שוקלים כסף לבבל בלא לחם על שלא שבעתם מלחמה של תורה ויגיעכם בלא לשבעה למה אתם יגעים והם שבעים בלא לשמעה על שלא שבעתם מיינה של תורה דכתיב ושתו ביין מסכתי (ויק"ר פ' ל): כל זמן שישראל עוסקין בתורה ועושין רצון אביהם שבשמים הקב"ה בעצמו נכנה עליהם

מתני' ה רבי נחוניא בן הקנה אומר כל המקבל עליו עול תורה מעבירים ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ. וכל הפורק ממנו עול תורה נותנין עליו עול מלכות ועול דרך ארץ:

גרסי' (בברייתא דשנו חכמים) [ג]והלוחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלוחות אל תקרי חרות אלא חירות. שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה[א]]: (ב"ב ח) רב נחמן בריה דרב חסדא שדא כרגא ארבנן א"ל רב נחמן בר יצחק עברת אדאורייתא אדנביאים אדכתובים. אדאורייתא דכתיב [ד]אף חובב עמים כל קדושיו בידך אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע אפילו בשעה שאתה מחבב העובדי כוכבים יהיו כל קדושיו בידך. אדנביאים דכתיב [ה]גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם ויחלו מעט ממשא מלך ושרים אמר עולא פסוק זה בלשון ארמית נאמר אם כלם יתנו בגוים עתה אקבצם ואם מעט מהם ויחלו ממשא מלך ושרים. אדכתובים דכתיב [ו]מנדה בלו והלך לא שליט למרמא עליהום ואמר רב יהודה מנדה זו מנת המלך בלו זה כסף גולגלתא והלך זה ארנונא. אמר רבי אין פורענות באה לעולם אלא בשביל עמי הארץ כי ההוא דמי כלילא דשדי אטבריא אתו לקמיה דרבי ואמרו ליה ליתבו רבנן בהדן אמר להו לא אמרו ליה ערוקינן אמר להו ערוקו ערוק פלגא דליוה לפלגא אתו הנהו פלגא קמיה דרבי אמר ליה ליתבו רבנן בהדן אמר להו לא אמרו ליה ערוקינן אמר להו ערוקו ערוק כולהון פש ההוא כובס שדיוה אכובס ערק כובס פקע כלילא אמר רבי ראיתם שאין פורענות בא לעולם אלא בשביל עמי הארץ: (סנהדרין צד) [ז]והיה ביום ההוא יסור סבלו מעל שכמך ועולו מעל צוארך וחבל עול מפני שמן. א"ר יצחק נפחא חובל עול של סנחריב מפני שמנו של חזקיהו שהיה דולק בבתי כנסיות ובבתי מדרשות מה עשה נעץ חרב על פתח בהמ"ד ואמר כל מי שאינו עוסק בתורה ידקר בחרב זה[ב]]: (כתובות סו) ת"ר מעשה בריב"ז שהיה רוכב על התמור והיה יוצא מירושלים והיו תלמידיו מהלכים אחריו ראה ריבה אחת שהיתה מלקטת שעורים מבין גללי בהמתן של ערביים כיון שראתה אותו נתעטפה בשערה ועמדה לפניו אמרה לו רבי פרנסני אמר לה בת מי את אמרה לו בת נקדימון בן גוריון אני כו'. בכה ריב"ז ואמר אשריכם ישראל בזמן שעושין רצונו של מקום אין כל אומה ולשון שולטת בהם ובזמן שאין עושין רצונו של מקום מוסרן ביד אומה ערביים ולא ביד אומה ערביים אלא ביד בהמתן שלהם: ועול דרך ארץ. (ברכות לה) ר' שמעון בן יוחאי אומר בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י אחרים שנאמר [ח]ועמדו זרים ורעו צאנכם כו'[ג]]: וכל הפורק ממנו עול תורה כו'[ד]]. (מכילתא פרשת יתרו) פעם אחת היה ריב"ז עולה למען יהודה ראה ריבה אחת מלקטת שעורים מתחת גללי סוסים אמר להם רבי יוחנן בן זכאי ראיתם ריבה זו מה היא אמרו ליה עברית סוס זה של מי הוא אמרו ליה פרש ערבי אחד אמר ליה רבי יוחנן בן זכאי לתלמידיו כל ימי הייתי מצטער על הפסוק הזה והייתי קורא אותו ולא הייתי יודע מה הוא [ט]אם לא תדעי לך היפה בנשים לא רציתם להשתעבד לשמים הרי אתם משועבדים לפני ערביים לא רציתם לשקול לשמים בקע לגולגולת הרי אתם שוקלים חמשה עשר שקלים לערביים לא רציתם לתקן הדרכים והרחובות לעולי רגלים הרי אתם מתקנים את הדרכים לערביים וכן הוא אומר [י]תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך באהבה[ה]] ועבדת את אויביך בשנאה תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשובע ועבדת את אויביך ברעב ובצמא ובעירום ובחוסר כל מאי בחוסר כל שניטלה דעת מהם. דבר אחר מאי כל שהיו חסרים מתלמוד תורה: (ר"ה כט) [כ]והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל וגו' וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה אלא לומר לך בזמן שמסתכלין ישראל כלפי מעלה ומשעבדין את לבן לאביהם שבשמים היו מתגברין ואם לאו היו נופלין: (ירושלמי ר"ה פ"ג) שמואל אמר [ל]וצבא תנתן על התמיד בפשע בפשעה של תורה ותשלך אמת ארצה אימתי שישראל משליכים דברי תורה לארץ הרשעה הזאת גוזרת ומצלחת מה טעמא ותשלך אמת ארצה ועשתה והצליחה ואין אמת אלא תורה היך מה דאת אמר [מ]אמת קנה ואל תמכור חכמה ומוסר ובינה. א"ר יהודה בר

מתני' של מלכות. משא שרים: דרך ארץ. עמל ומורח הפרנסה לפי שמלאכתו מתברכת: הפורק ממנו. של תורה. האומר קשה עולה של תורה ואיני יכול לסובלה: באהה מחבב העכו"ם. ומאיר להם פנים להמפילם על בניך: כל קדושיו. של ישראל בידך הם לשומרם. בלשון ארמי נאמר. יתנו תרגום של ישנו כמו ושננתם ותניתם: אם כלם. וכן רובם יהיו שונים ועוסקים בתורה בגלות: עתה אקבצם. בקרוב אקבצם: ויחלו מעט ממשא. וגומר ואף אם מעטים הם השונים בעמים יחלו ממשא שרים יהיו בטלים מלשאת משא שרים. יחלו כמו לא יחל דברו: מנדה בלו והלך. דריוש גזה את פחת עבר הנהר על אנשי כנסת הגדולה: מנת המלך. מנת מסים שהם מטילין תמיד על בני המדינה: ארנונא. עשורי תבואות ובהמה מידי שנה בשנה: דמי כלילא. עטרה למלך קיסר: אתו. עמי הארץ לקמיה דרבי: דליוה לפלגא. מחל המלך דמי החצי וסלקה מעליהם: שדיוה אכובס. הטילה פחת המלך על הכובס: שמואל אמר וכו'. אמתניתין קאי ומפרש דהרמת יד דמשה רמז לעסק התורה ומייתי ראיה מהאי קרא וצבא אלו עכו"ם שנאמר יפקוד ה' על צבא המרום במרום: התמיד. אלו ישראל שנאמר והגית בו יומם ולילה: בפשעה של תורה. שמבטלין מעסק התורה: ותשלך אמת ארצה. כבלי אין חפץ בו: גוזרת ומצלחת. שכן כתיב בסיפא דקרא ותשלך אמת ארצה

תורה אור ג שמות לב: ד דברים לג: ה הושע ח: ו עזרא ז: ז ישעיה י: ח שם סא: ט שה"ש ג: י דברים כח: כ שמות יז: ל דניאל ח: מ משלי כג:

א] עי' (ע"ז ה') כא לא קבלו ישראל את התורה אלא כדי שלא תהא אומה ולשון שולטת בהם. ובעירובין (נ"ד) שנאמר חרות על הלוחות אל תקרי חרות אלא חירות: ב] עי' (מכות י') מי גרם לרגלינו שהיו עומדין במלחמה שערי ירושלים שהיו עוסקין בתורה: ג] עי' (ברכות לב) מסוף שהחסידים הן מלאכתן מתברכת וצ"ע (ד' ל"ה) דורות הראשונים עשו תורתן קבע ומלאכתן עראי זו וזו נתקיים בידן: ד] עי' בפ"ד מ"י בפיסקא אם בטלת מן התורה יש לך בטלים הרבה כנגדך: ה] עי' בפ"ד מ"ט כל המבטל את התורה מעושר כוחו לבטלה מעוני:

ארצה עשתה והצליחה : זנח ישראל טוב. מייתי ראיה לשמואל : בזמן שעושין רצונו של מקום. הדגן שלהם וכשאין עושין רצונו נוטלו ומראה להם שהוא שלו :
מתני' עשרה שהיו יושבים כדין. גרסינן : בעדת אל. ואין עדה פחותה מעשרה שנאמר במרגלים עד מתי לעדה הרעה הזאת. יצאו יהושע וכלב הרי עשרה : ומנין אפילו חמשה שנאמר בקרב אלהים ישפוט. שלשה דיינים. ושני בעלי דינים : ומנין אפילו שלשה. שנאמר ואגודתו על ארץ יסדה כאש וכאויר והמים שהם שלשה על ארץ יסדה על יסוד הארץ הם מקיפים הרי לך שלשה קרויין אגודה אי נמי מצינו שלשה קרוין אגודה אגודת אזוב שהם שלש קלחים ויש ספרים שכתוב בהן ומנין אפילו חמשה שנאמר ואגודתו על ארץ יסדה שאדם אוגד בידו אחת שיש בה ה' אצבעות כלל אצבעות שביד קרויין אגודה וכראש המקרא הוא אומר הבונה בשמים מעלותיו כלומר השכינה שהוא בשמים יורד למטה לארץ כשיש שם אגודה עוסקים בתורה : ומנין אפילו שלשה שנאמר בקרב אלהים ישפוט. שהדיינים הם ג'. כי נטל עליו. לשון שכך הרגוס וסכות ואפל כלומר שהשכינה סוככת עליו : בעדת אל. בבית מועד שלו : ומנין לי' וכו'. עדה קרואה עשרה שנאמר עד מתי לעדה הרעה הזאת וגו' יצאו יהושע וכלב : בקרב אלהים ישפוט. ואין בית דין קרויים אלהים אלא בג' : ויקשב ה' וישמע. ממתין להם שם : אשר אזכיר את שמי. אשר יזכר שמי ע"פ מצותי ודברי : אבוא אליך. לשון יחיד הוא : מיכתבן מילייהו. כדכתיב ויכתב ספר זכרון : קדמה שכינה ואתיא. קודם שיהיו כל העשרה. אלהים נצב בעדת אל מעיקרא משמע : עד דיתבי. כדכתיב ישפוט בשעת המשפט : מתני' תן לו משלו. לא תמנע מלהתעסק בחפצי שמים בין בגופך בין בממונך שאינך נותן משלך לא מגופך ולא ממונך שאתה וממונך שלו : מה נאה אילן זה מה נאה ניר זה. הוא הדין לכל שיחה בטלה אלא שדבר בהווה שדרך הולכי דרכים לדבר מה שרואים בעיניהם ויש אומרים דאשמעינן רבותא דאע"ג דעל ידי כן הוא מברך ברוך שככה לו בעולמו אעפ"כ מעלין עליו כאילו מתחייב בנפשו מפני שהפסיק ממשנתו : ניר. חלם המחרישה כמו נירו לכם ניר : משו. מתחבאים ממנו : ביתום ויתומה. לזווגן זה לזו : העבודה. שבועה : שם חד זוזא. דהו לא צריך לאשבוקי יתום ויתומה : באכלבא. אוצר חטים : מה עשה לך אוהבך. הקב"ה : אלא כאחד מעניי ישראל. משום דמעשה נסים הוא ואסור להנות ממעשה נסים כדאמרינן לעיל ואם עושים לו נס מנכים לו מזכיותו : מלוה

בר פזי נזנת ישראל טוב אויב ירדפו ואין טוב אלא תורה היך מה דאת אמר סכי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו : (מכילתא בשלח פרשת ויבא עמלק) עוילחם ישראל ברפידים אחרים אומרים אין רפידים אלא רפיון ידים לפי שרפו ידיהם מן התורה לכך בא השונא עליהם לפי שאין השונא בא אלא על רפיון ידים מן התורה שנאמר פויהי כהכין מלכות רחבעם וכחזקתו עזב את תורת ה' וכל ישראל עמו ומה הוא עונשו של דבר צויהי בשנה החמישית למלך רחבעם עלה שישק מלך מצרים על ירושלים וגו' ויקח את אוצרות בית ה' : (נדרים פא) א"ר יהודה אמר רב מ"ד קמי האיש החכם ויבן את זאת דבר זה נשאל לחכמים ולנביאים ולמלאכי השרת ולא פירשוהו עד שפירשו הקב"ה בעצמו שנאמר ויאמר ה' על עזבם את תורתי : (ירושלמי חגיגה פ"א) תני רשב"י אם ראית עיירות שנתלשו ממקומן בא"י דע שלא החזיקו בשכר סופרים ומשנים מ"ט רעל מה אבדה הארץ נצתה כמדבר מבלי עובר ויאמר ה' על עזבם את תורתי : ועול דרך ארץ. (ברכות לה) רבי שמעון בן יוחאי אומר בזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי עצמן שנאמר שואספת דגנך ולא עוד אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידן שנאמר תועבדת את אויביך וגו' : (שם) רבי חנינא בר פפא רמי כתיב אלכן אשוב ולקחתי דגני בעתו וכתיב בואספת דגנך ותירושך ויצהרך לא קשיא כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום כאן בזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום : מתני' ו רבי חלפתא איש כפר חנניא אומר עשרה שיושבין ועוסקין בתורה שכינה שרויה ביניהם שנאמר גאלהים נצב בעדת אל ומנין אפילו חמשה שנאמר דואגודתו על ארץ יסדה ומנין אפילו שלשה שנאמר הבקרב אלהים ישפוט ומנין אפילו שנים שנאמר ואז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע וגו' ומנין אפילו אחד שנאמר זבכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך :
גרסי' (ברכות ו) אמר רבין בר אדא אמר רבי יצחק מנין שהקב"ה מצוי בבהכ"נ שנאמר חאלהים נצב בעדת אל ומנין לעשרה שמתפללים ששכינה עמהם שנאמר אלהים נצב בעדת אל ומנין לשלשה שיושבין בדין ששכינה עמהם שנאמר בקרב אלהים ישפוט ומנין לשנים שיושבים ועוסקים בתורה ששכינה עמהם שנאמר טאז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחושבי שמו. מאי ולחושבי שמו. אמר רב אשי אפילו חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה ומנין לאחד שיושב ועוסק בתורה ששכינה עמו שנאמר יבכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך וכי מאחר דאפילו אחד תרי מיבעיא תרי מיכתבן מילייהו בספר זכרונות חד לא מכתבן מיליה. וכי מאחר דאפילו תרי תלתא מיבעיא. מהו דתימא דינא שלמא בעלמא הוא ולא אתיא שכינה קמ"ל דדין נמי היינו תורה וכי מאחר דאפילו תלתא עשרה מיבעיא. עשרה קדמה שכינה ואתיא. תלתא עד דיתבי : מתני' ז רבי אלעזר איש ברתותא אומר תן לו משלו שאתה ושלך שלו וכן בדוד הוא אומר כבי ממך הכל ומידך נתנו לך. ר' שמעון אומר המהלך בדרך ושונה ומפסיק ממשנתו ואומר מה נאה אילן זה מה נאה ניר זה מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו : גרסי' (תענית כד) אלעזר איש ברתותא כד חזו ליה גבאי צדקה טשו מיניה דכל דהוה נקיט הוה יהיב להו יומא חד סליק לשוקא למזבן לה נדוניא לברתיה חזיוה גבאי צדקה טשו מיניה אזל ורהט בתרייהו אמר להו אשבעתיכו במאי עסקיתו א"ל בנדוניא דיתום ויתומה אמר להו העבודה שהן קודמים לבתי שקל כל מה דהוה ליה יהביה ניהלייהו פש גביה חד זוזא אזל זבן ביה הוטי ואסיק שדייא באכלבא אתיא דביתהו א"ל לברתה מאי אייתי לך אבוך אמרה לה כל מה דאייתי לאכלבא אסקיה סליקא אתיא למפתח בבא דאכלבא חזייה אכלבא דמליא חיטי וקא נפקא בצנורא דדשא ולא מיפתח בבא מחיטי כי אתא מבי מדרשא אמרה ליה ראה מה עשה לך אוהבך אמר לה העבודה הרי הם הקדש עליך ואין לך בהם אלא כאחד מעניי ישראל :
תן

עליהם לברכה שנאמר אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף ואין השקפה אלא לברכה שנאמר השקיפה ממעון קדשך וגו' וברך את עמך וגו' וכל זמן שאין ישראל עוסקין בתורה ואין עושין רצונו של מקום ח"ו נהפכה עליהם לקללה שנאמר ותגדל עד לצבא השמים ותפל ארצה מן הצבא ומן הכוכבים ותרמסם וגומר ולצבא תנתן על התמיד בפשע ותשלך אמת ארצה ועשתה והצליחה ואין צבא השמים אלא ישראל בפשע זה פשעה של תורה שנאמר ותשלך אמת ארצה ועשתה והצליחה הא למדת אם השליכו ישראל ח"ו את דברי תורה לארץ מיד עשתה והצליחה העכו"ם וכו' בא וראה כמה גדול כח פשעה של תורה שלא חרבה ירושלים ולא חרב בית המקדש אלא בפשעה של תורה שנאמר בפשע יעקב כל זאת ואין זאת אלא תורה שנאמר מי האיש החכם ויבן את זאת וגו' על מה אבדה הארץ וגו' ויאמר ה' על עזבם את תורתי וגומר (תנדא"ר פי"ח) :
זש"ה לא תיראום. שבשעה שישראל יראים מן המקום אף עכו"ם יראים מהן וכן דוד אומר ה' לי לא אירא כשהוא שלי לא אירא וכשאנו מניחין את יראתו אף עכו"ם פושעין בהן שנאמר זנח ישראל טוב אויב ירדפו ומהו טוב טוב ה' לכל כשהן יראין ממנו הכל יראין מישראל (אגדת בראשית פע"ו) :
משל לבן מלכים שהיה מהלך אחר אביו והיה מהלך בכ"מ שהיה מהלך אביו והיו בני אדם רואים לאביו עמו והיו יראים מפניו אחר ימים הניח לאביו והיה מהלך לעצמו התחילו הבריות מכין אותו בא לו אצל אביו וא"ל כך עשית לי א"ל אתה עשית לעצמך שהנחת אותי כך ישראל כיון שעושין רצונו של מקום עכו"ם יראים שנאמר וראו כל עמי הארץ וגו' ואומר שמעו עמים ירגזון ויגר מואב וכה"א ונשמע וימס לבבנו ולא עשו אלא עברו על דבריו ונשתעבדו לאומות הקדמונים התחילו צועקים לפני הקב"ה אומר להם אתם גרמתם לעצמכם שנאמר תיסרך רעתך ומשובותיך תוכיחך ודעי וראי כי רע ומר עזבך את ה' אלהיך (ילקוט פ' תבא) :
איכה ישבה בדד. בודד כל העולם תמיהות עליה על מה אבדה ארץ נצתה כמדבר מבלי יושב ויאמר ד' על עזבם את תורתי למלך שהיה אוהב את בנו עשה לו מנייק של זהב ותולה אותו בצוארו לא עשה אלא הכעיסו ונטל אביו ממנו את המנייק ועשה לו כבלים ונתנם ברגליו של בנו כך עשה הקב"ה אותיות של תורה כמנייקות ונתנה על צואריהם של ישראל שנאמר כי לוית חן הם לראשך וענקים לגרגרותיך תתן לראשך לוית חן עטרת תפארת תמגנך לא עשו אלא עזבו את התורה שנאמר עזבו את תורתי וימאסו בה כתב אותיות פורעניות והביאם עליהם איכה ישבה בדד (פסיקתא פיסקא בכה) :
אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני. אמר ר' אלעזר הקפר תורתי בידכם והקן בידי

תורה אור נ הושע ח : ס משלי ד : ע שמות יז : פ דה"ב יב : צ שם : ק ירמיה ט : ר שם : ש דברים יא : ת שם כח : א הושע ב : ב דברים יא :
ג תהלים פב : ד עמוס ט : ה תהלים פב : ו מלאכי ג : ז שמות כ : ח תהלים פב : ט מלאכי ג : י שמות כ : כ דה"א כט :

בידי ושנינו צריכים זה לזה אם אתם צריכים לי להביא את הקן אף אני צריך לכם שתשמרו את תורתי כדי לקרב את בני ביתי ואת ירושלים וכשם שא"א לי מלהשבית את הקן שהרי נשבעתי חשבת ימיני כך אתם אין לכם רשות מלישבת את התורה שכתב מימינו אש דת למו (פסיקתא סיסקא ותאמר ציון):

מלוה ה' חונן דל. החונן דלים נעשה מלוה להקב"ה וכתיב עבד לוה לאיש מלוה: ימלא לדקה. משמע יבא לידי עניות וימלא בני אדם שיעשו לו לדקה: נפקין. היו יולאים לקוץ עלים: אמרון. להאסטרולוגים לא כך אמרת שלא יחזרו אלו בני אדם והרי חזרו אמר יש כאן איש שקרן שאלטגנינות שלו שקר כלומר על כרתי לריך אני להודות שאין ממש באלטגניטת שלי: אבלט. שם חכם פרסי היה וחוזה בכוכבים: אזיל ואתי. דאין מזל לישראל ויועיל לו תפלה: בתרתי גובי. בב' חתיכות שקללו עם הקנים בלא יודע: מרמינן בהדדי. מטילים פת לכל החבורה כאחת ואוכלין יחד והאחד גובה מכולם: אנא קאימנא ומרמינא. אגבה ואשים בכלי: שואי נפשאי כמאן דשקלי מינה. עשיתי עלמי כגובה הימנו ונתתי חלקו: לא ממיתה משונה. ומיהו מיתה הגונה ימות אלא ממיתה עלמה מללת ונותנת חיים: כלדאי. חוזים בכוכבים: למכבנתא. נובקא של זהב שיש כתו שם בראשה: דיסתנאי. אמנסטרייסו"ן

תן לו. (ב"ב י) אמר רבי יוחנן מ"ד מלוה ה' חונן דל אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו כביכול עבד לוה לאיש מלוה: תן לו משלו"]. (פסיקתא פרשת עשר תעשר) עשר תעשר כך פתח רבי תנחומא בי רבי זש"ה כבד את ה' מהונך אמר הקב"ה לא אמרתי לך כבדני משלך אלא משלי כבד ה' ממה שחננך מהונך בן ביתי אתה אם נתתי לך ויש לך בידך תן לי משלי וכן הוא אומר מי הקדימני ואשלם מי מל לשמי את שלא אני הקדמתי ונתתיו בן מי עשה לי מוזה ומעקה שלא אני הקדמתיו ונתתי לו בית מי הפריש בכורות וראשית הגז שלא אני הקדמתי ונתתי לו צאן מי עשה טלית וציצית שלא הקדמתי ונתתי לו חכמה. מי אמר לי שירה עד שלא עשיתי לו ניסים שלא תאמר מרבה עלינו מצות הוא אמר הקב"ה לא בקשתי משלך אלא משלי בקשתי אמרתי לך שתביא לי קרבן שלא תאמר משלך בקשתי ראה מה כתבתי לך שור או כשב או עז אימתי אתה מביאו קרבן משאתן לך כי יולד. כך אמרתי לך עשר תעשר שלא תאמר שמא משלך בקשתי ראה מה כתבתי לך עשר תעשר את כל תבואת זרעך אימתי כשאתן לך ראשון היוצא השדה שנה שנה הוי אם כיבדתם את הקב"ה במצות שנתן לך אין אתה מכבדו משלך אלא משלו כבד את ה' מהונך ממה שחננך נתן לך בן מול אותו נתן לך בית עשה מזוזה ומעקה נתן לך חצר עשה סוכה נתן לך צאן הפרש בכורות וראשית הגז נתן לך בהמה לא תחטיא בהם אלא עשה מצות שלא תחרוש בשור וחמור ולא תרביע כלאים נתן לך כסף וזהב עשה בהם מצות עשר תעשר את כל מהו את כל אפילו ממונך: (ב"ב י) אמר רבי יצחק מ"ד רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד משום דרודף צדקה ימצא צדקה אלא לומר לך כל הרודף צדקה הקב"ה ממציא לו מעות לעשות מהן צדקה:

שאתה שלו. (ירושלמי שבת פ"ו) תרין תלמידין הוון נפקין מיקטוע כיסין חמתן חרא איסטרולונוס אמר אילין תרין מי נפקין ולא חורין מי נפקין פגע בהון חד סב אמר לון זכון עמי דאית לי תלתא יומין דלא טעמית כלום והוה להון חד עגול קצוץ פלגא ויהיבנא ליה אכל וצלי עליהון אמר לון תתקיים לכון נפשיכון בהדין יומא היך דקיימתון לי נפשי בהדין יומא נפקין בשלם וחזרון בשלם והוון תמן בני אינש דשמעין קליה אמרין ליה ולא כן אמרת אילין תרין מי נפקין ולא חורין אמר אית הכא גברא שקר דאיסטרולוגייא דידיה שקרין אפילו כן אזלון ופשפשין ואשכחון חבינתא פלגא בהדא טובלא ופלגא בחדא טובלא אמרו מה טיבו עבדהון יומא דין ותניין ליה עובדא אמר ומה ההוא גברא יכיל עביד דאלההון דיהודאי מתפיים בפלגות עיגול: (שבת קנו) שמואל ואבלט הוו יתבי והוו קאזלן הנך אינשי לאגמא א"ל אבלט לשמואל האי גברא אזיל ולא אתי דטריק ליה חויא ומית א"ל שמואל אי בר ישראל הוא אזיל ואתי אדיתבי אזיל ואתי קם אבלט שדי לטוניא אשכח ביה חויא דפסיק ושדי בתרתי גובי אמר ליה שמואל מאי עבדת אמר ליה כל יומא הוי מרמינן ריפתא בהדי הדדי ואכלינן האידנא הוה איכא חד מינן דלא הוה ריפתא בהדיה הוה קא מכסיף אמינא להו אנא קאימנא ומרמינא כי מטאי לגביה שואי נפשאי כמאן דשקילי מיניה כי היכי דלא ליכסף א"ל מצוה עבדת נפק שמואל ודרש וצדקה תציל ממות ולא ממיתה משונה אלא ממיתה עצמה ומדרבי עקיבא נמי אין מזל לישראל דר"ע הוה ליה ברתא אמרו ליה כלדאי ההוא יומא דעיילא לבי גננא טריק לה חויא ומיתא הוה דאיגא מילתא טובא ההוא יומא שקלתא למכבנתא דצתא בגודא איתרמי איתיב בעיניה דחויא לצפרא כי קא שקלה לה הוה קא סריך ואתי חויא בתרה אמר לה אבוה מאי עבדת אמרה ליה בפניא אתא עניא קרא אבבא והוה טריד כולי עלמא בסעודתא וליכא דשמעיה קאימנא שקלתי דיסאתני דיהבית לי יהבתיה ניהליה אמר לה מצוה קא עבדת נפק ר"ע ודרש וצדקה תציל ממות ולא ממיתה משונה אלא ממיתה עצמה: (אבות דר"נ פ"ג) מעשה בחסיד אחד שהיה רגיל בצדקה פעם אחת הלך וישב בספינה בא הרוח וטבע ספינתו בים. ראהו רבי עקיבא ובא לפני ב"ד להעיד על אשתו להנשא עד שלא הגיע עת לעמוד בא אותו איש ועמד לפניו א"ל את הוא שטבעת בים א"ל הן ומי העלך מן הים א"ל צדקה שעשיתי היא העליתני מן הים א"ל מאין אתה יודע א"ל כשירדתי למעמקי מצולה שמעתי קול רעש גדול מגלי הים שזו אומר לזו וזו אומר לזו רוצו ונעלה את האיש הזה מן הים שעשה צדקה כל ימיו. באותה שעה פתח רבי עקיבא ואמר ברוך אלהים אלהי ישראל שבחר בדברי תורה ובדברי חכמים שדברי תורה ודברי חכמים קיימין הם לעולם ולעולמי עולמים שנאמר שלח לחמך על פני המים כי ברוב הימים תמצאנו ועוד כתיב וצדקה תציל ממות: (ב"ב יא) תניא אמרו עליו על בנימין הצדיק שהיה ממונה על קופה של צדקה פעם אחת באתה אשה אחת ועמדה לפניו בשני בצורת אמרה לו רבי פרנסני אמר לה העבודה אין בקופה של צדקה כלום אמרה לו רבי אם אין אתה מפרנסני הרי אשה ושבעה בניה מתים, עמד ופרנסה משלו ליתום חלה בנימין הצדיק

הן לו. מלוה ה' חונן דל א"ר אלעזר כתיב נותן לחם לכל בשר בא זה וחטף לו את המלוה אמר הקב"ה עלי לשלם לו גמולו הה"ד וגמולו ישלם לו רבי תנחומא אמר לה בשם רבי חייא בר אבא רבי נחמן אמר לה בשם רבי יודן בר"ש ורבנן בשם רשב"ל אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו כביכול דרכו של לוה להיות עבד למלוה הה"ד ועבד לוה לאיש מלוה (ויקרא רבה פ' לד):

משלו. אל תאמר אין לי ממון ושכל הממון שלו הוא שנאמר לי הכסף ולי הזהב אמר ה' צבאות אם עשית צדקה תזכה לממון ואם זכית לממון עשה ממנו צדקה בעוד שהוא בידך קנה ממנו העולם הזה ותנחול העה"ב שאם אין אתה עושה ממנו צדקה יעוף פתאום שנאמר התעיף עיניך בו ואיננו (דא"ז פ"ד):

שאתה שלו. רבי ישמעאל אומר בא וראה רחמיו של מי שאמר והיה העולם על בו"ד שאדם קונה את עצמו בממון מידי שמים שנאמר כי תשא את ראש בני ישראל לפקודיהם ואומר איש כסף נפשות ערכו ואומר כופר נפש איש עשרו ואומר לכן מלכא מלכי ישפר עליך וחטייך בצדקה פרוק ואומר אם יש וגו' ויחוננו וגו' מצאתי כופר (מכילתא משפטים פרשה י):

רבי פנחס בשם ר' ראובן אמר כל מי שנותן פרוטה לעני הקב"ה נותן לו פרוטות וכי פרוטה נותן לו והלא לא נותן לו אלא נפשו הא כיצד היה ככר בי' פרוטות ועני עומד בשוק ואין בידו אלא תשעה ובא אחד ונתן לו פרוטה ונטל ככר ואכלה ושבת נפשו עליו אמר לו הקב"ה אף אתה בשעה שנפשך מלפלפת לצאת מתוך גופך אני משיבה לך לפיכך משה מזהיר לישראל וכי ימוך אחיך (ויק"ר פל"ו):

כך פתח רבי תנחומא מלוה ה' חונן דל וגמולו ישלם לו. מלוה ה' חונן דל כביכול לה' הוא מלוה וגמולו ישלם לו א"ר פינחס הכהן בן חמא א"ר ראובן מהו וגמולו ישלם לו יכול נתן פרוטה לעני הקב"ה משלם לו אלא אמר הקב"ה נפשו של עני היתה מפרכסת לצאת מן הרעב ונתת לו פרנסה והחיית אותו חייך שאני מחזיר לך נפש תחת נפש למחר בנך או בתך באין לידי חולי ולידי מיתה ואזכור אני להם את המצות שעשית עם העני ומציל אני אותם מן המיתה הוי וגמולו ישלם לו שאני משלם לך נפש תחת נפש אמר הקב"ה דייך שנקרית מלוה לי (תנחומא משפטים):

כתיב עטרת תפארת שיבה בדרך צדקה תמצא. ר' מאיר אזל לממלא ראה אותן כולן שחורי ראש אמר להם תאמר ממשפחת בית עלי אתם דכתיב ביה וכל מרבית ביתך ימותו אנשים אמרו ליה רבי התפלל עלינו אמר להם לכו וטפלו בצדקה ואתם זוכים לזקנה מאי טעמיה עטרת תפארת שיבה והיכן היא מצויה בדרך צדקה תמצא ממי אתה למד מאברהם שכתוב בו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט זכה לזקנה ואברהם זקן בא בימים (בראשית רבה פנ"ח):

אין

תורה אור ל משלי יט: מ שם כב: נ דברים כב: ס משלי ג: ע איוב מא: פ דברים כב: צ שם: ק משלי כא: ר שם יא: ש קהלת יא: ת משלי יא:

א] עי' (ברכות נ"ה) כל הגונה מסעודיו בלא ברכה כאילו גונב מקדשי שמים שנאמר לה' הארץ ומלואה:

אמנשטלייפו"ן* : אתה אמרת וכו'. מתורתך למדנו לפיכך נברא אדם יחידי לומר
לך כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא וכתיב קול דמי אחיך
דנו ודם זרעיותיו אף כשאתה מקיים וחי אחיך עמך הן מעלים על ידך חייו
וחיי זרעיותיו שמדה טובה מרובה ממדת פורענות לעולם : בזמן שעושין רצונו של
מקום. הדבן שלהם וכשאין עושין רצונו נטלו
ומלאה להם שהוא שלו : שמזונותיו של אדם.
שכר שיתפרנס ממנו : חסרונותיו . הפסד
שעתיד להפסיד : זכה. למזל טוב יתן אותו
חסרון לעניים : חזא להו בחלמא . במוצאי
יה"כ : דבעו מיחסר ז' מאה דינרי . באותה
שנה : שקל מינייהו לצדקה . כל השנה היה
כופן בדברים וגבה מהם לצדקה : פש גבייהו .
ערב י"כ שיבסר דינרי שלא נתנו לצדקה
משבע מאה דינרים : לא תדחלו . למפסד
יותר : אמאי לא אמרת לן . מתחלה שכך חלמת
והייט נותנין הכל : חד בר נש . אדם אחד
היה בעל דינו עשיר ובא העני לדון עמו לפני
רב : שלח רב . אחר העשיר לבוא לדון ואמר
העשיר עם עני. זה אני אלך לדין וכי זה
כבודי הלא אם יבואו כל הגמלים שבערביים
ששם הגמלים רבים לא יוכלו לטעון משאות
אוצרות שלי וגוזמא אמר : שמע. רב תשובתו
ואמר מה מתגאה זה במה שאינו שלו כי לא
יאריך בעשרו תבא קללה ויאבד ממונו : מן
יד . מיד יצאה גזרה ממלכות שיכנס העשיר
ונכסיו לאוצר המלך : אתא . בא אצל רב וא"ל
התפלל עלי שינצל נפשי מן המלך אף שהיה
ממונו אבד התפלל עליו וניצל גופו : על מדה.
זו שלא יבא לידי עניות דדבר המזומן הוא
לבוא או עליו או על בנו או על בן בנו :
הפוסק מדברי תורה . מי שעוסק בתורה ופוסק
על דברי שיחה בטלה : מלוח . דברי לחלוחית
ומיקר

*כצ' פי' אלק

הצדיק ונטה למות אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה
רבש"ע אתה אמרת כל המקיים נפש אחת מישראל
באילו קיים עולם מלא ובנימן הצדיק שהחיה אשה
ושבעה בניה ימות בשנים מועטות הללו מיד קרעו לו
גזר דינו תנא הוסיפו על שנותיו כ"ב שנים : (ר"ה דף
טז) אמר רבי יצחק ארבעה דברים מקרעין גזר דינו של
אדם אלו הן צדקה צעקה שינוי השם ושינוי מעשה
צדקה דכתיב וצדקה תציל ממות כו' :
שאתה ושלך שלו"] (ברכות לה) ר' חנינא בר פפא רמי
כתיב [א]לכן אשוב ולקחתי דגני בעתו וכתיב
[ב]ואספת דגנך ותירושך ויצהרך לא קשיא כאן בזמן
שישראל עושין רצונו של מקום כאן בזמן שאין ישראל
עושין רצונו של מקום : (ב"ב ט) אמר רבי אלעזר בזמן
שבהמ"ק קיים אדם נותן שקל ומתכפר לו ועכשיו שאין
בהמ"ק קיים אם עושין צדקה מוטב ואם לאו באין
העכו"ם ונוטלין אותה בזרוע שנאמר [ג]ונוגשיך צדקה :
(שם) דרש ר' יהודה בר שלום כשם שמזונותיו של אדם
קצובים לו מראש השנה כך חסרונותיו של אדם קצובים
לו מר"ה זכה [ד]הלא פרוס לרעב לחמך לא זכה ועניים
מרודים תביא בית , כי הא דבני אחתיה דריב"ז חזא
להו בחלמא דבעו מיחסר שבעה מאה דינרין עשינהו
ושקל מינייהו לצדקה פש גביהו שיבסר דינרי כי מטא
מעלי יומא דכפורי שדרו דבי קיסר שקלינהו אמר להו
רבן יוחנן בן זכאי לא תדחלו שיבסר דינרי גבייכו
שקלינהו מינייכו אמרו ליה מנא ידעת אמר להו הכי
חזאי לכו בחלמא אמרו ליה אמאי לא אמרת לן
דניתבינהו אמר להו אמינא כי היכי דתעבדו מצוה
לשמה : (ירושלמי נדרים פ"ט) א"ר זעירא עניות מצויה
כהרא חד בר נש הוה בעל דיניה עתיר אתא בעי מידון
קומי רב שלח רב בתריה אמר עם ההוא אנא בעי מיתי מידון כד אין אתיין כל גמלייא דערבייא
לא תענין קורקסייא דאפותיקי דידי שמע ואמר מהו מתגאה דלא ליה תהא פתחא בה כן יד
נפקת קלווסים מן מלכותא דייעול הוא ומדליה לטמיון אתא גבי רב אמר ליה צלי עלי די נפשי
תחזור צלי עלוי וחזר עלה : (שבת קנ"א) תניא ר' אלעזר הקפר אומר לעולם יבקש אדם רחמים
על מדה זו שאם הוא לא בא בא בנו ואם בנו לא בא בא בן בנו שנאמר [ה]כי בגלל הדבר
הזה תנא דבי ר' ישמעאל גלגל הוא שחוזר בעולם אמר רב יוסף נקטינן האי צורבא מרבנן לא
מיעני והא קא חזינא דמיעני אם איתא דמיעני אהדורי אפתחא לא מיהדר , א"ל ר' חייא לדביתהו
כי אתי עניא אקדים ליה ריפתא כי היכי דלקדמו לבניך א"ל מילט קא לייטת להו א"ל קרא
כתיב כי בגלל הדבר הזה ותנא דבי רבי ישמעאל גלגל הוא שחוזר בעולם: (תמורה טז) כיוצא
בדבר אתה אומר [ו]רש ואיש תככים נפגשו וגו' בשעה שעני הולך אצל בעה"ב ואומר פרנסני
אם מפרנסו מוטב ואם לאו [ז]עשיר ורש נפגשו עושה כולם ה' כי שעשאו עשיר לזה עושה אותו
עני ולזה עושה אותו עשיר: רבי שמעון אומר המהלך בדרך ושונה וכו': (ע"ז ג) א"ר לוי
כל הפוסק מדברי תורה ועוסק בדברי שיחה מאכילין אותו גחלי רתמים שנאמר [ח]הקוטפים מלוח
עלי

אין לך שם קיים למלאך המות אלא מדת הצדקה בלבד שנאמר כי יגורתי
מפני האף והחמה וגו' ואומר מתן בסתר יכפה אף ושוחד בחיק חמה
עזה. מעשה בשתי משפחות של כהנים שבאו לפני רבי יוחנן בן זכאי שהיו
מתים בלא זמנם אמר להם רבי יוחנן שמא ממשפחת בני עלי אתם
דכתיב ביה וכל מרבית ביתך ימותו אנשים
אמרו לו רבי מה לנו לעשות אמר להם
כיון שמגיע בן מבניכם לפרקו ראו מה דמיו
ותנו לצדקה כדי דמיו ויבא עליכם מה
שכתוב וצדקה תציל ממות והלכו ועשו כך
והצילו את עצמן מן המיתה (תנדא"ר פ"י) :
ושלך שלו. אם כסף תלוה את עמי הה"ד
יש רעה חולה ראיתי תחת השמש
עושר שמור לבעליו לרעתו ואבד העושר
ההוא בענין רע אשרי אדם שהוא עומד
בנסיונו שאין בריה שאין הקב"ה מנסה אותה
העשיר מנסהו אם תהא ידו פתוחה לעניים
ומנסה העני אם יכול לקבל יסורין ואינו
כועס שנאמר ועניים מרודים תביא בית
ואם עמד העשיר בנסיונו ועושה צדקות
הרי הוא אוכל ממונו בעוה"ז והקרן קיימת
לו לעולם הבא והקב"ה מצילו מדינה של
גיהנם שנאמר אשרי משכיל אל דל ביום
רעה ימלטהו ה' ואם עמד העני בנסיונו
ואינו מבעט הרי הוא נוטל כפלים לע"ל
שנאמר כי אתה עם עני תושיע ממי אתה
למד מאיוב שנתייסר בעוה"ז ושלם לו הקב"ה
כפלים שנאמר ויוסף ה' את כל אשר לאיוב
למשנה אבל העשיר שעינו רעה הולך הוא
וממונו מן העוה"ז ואבד העושר ההוא בענין
רע שעינו רעה כנגד גבאי צדקה למה שגלגל
הוא בעולם לא מי שהוא עשיר היום עשיר
למחר ומי שהוא עני היום עני למחר
אלא לזה מוריד ולזה מעלה שנאמר כי
אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים (שמות
רבה פל"א) :
כי נר מצוה ותורה אור. מהו כי נר מצוה
אלא כל מי שעושה מצוה הוא כאילו
מדליק נר לפני הקב"ה ומחיה נפשו
שנקראת נר שנאמר נר ה' נשמת אדם ומהו
ותורה אור אלא הרבה פעמים שאדם
מתנדב לבו לעשות מצוה ויצר הרע שבתוכו
אומר מה לך לעשות מצוה ומחסר את
נכסיך עד שאתה נותן לאחרים תן לבניך
ויצר טוב אומר תן למצוה ראה מה כתיב
כי נר מצוה מה הנר הזה כשהוא דולק
אפילו אלף אלפים קרוינין וסבקין מדליקין
הימנו אור במקומו כך כל מי שיתן למצוה
אינו מחסר את נכסיו (שמות רבה
פרשה ל"ו) :

א"ר אבין העני הזה עומד על פתחך והקב"ה עומד על ימינו דכתיב כי יעמוד לימין אביון אם נתת לו דע מי שעומד על ימינו נותן לך שכרך ואם
לא נתת לו דע מי שעומד על ימינו פורע ממך דכתיב להושיע משופטי נפשו א"ר אבין כתיב נתון תתן לו אמר רב נחמן כי בגלל הדבר הזה
הכן עלמא מדמי לגלגלא דאנטילא דמלא מתרוקן ומתרוקן מתמלא תני בשם ר' אלעזר נקמתן של ישראל ביד עניים דכתיב וקרא עליך אל ה'
והיה בך חטא (ויק"ר פל"ד) : מעשה באחד שהיו לו נכסים הרבה והיתה נפשו רעה ולא נתן צדקה מימיו פעם אחת נשתטה ונטל אש והצית
בבתים שלו ונטל כספו וזהבו והשליכו לים נטל קורדום ושיבר את החביות של משקים שהיו לו מי גרם לו כל זאת על ידי שלא כיבד את ה' עד
שהונך עליו (פסיקתא דעשר תעשר) : וכן בדוד הוא אומר . ויהי בלילה ההוא ויהי דבר ה' אל נתן לאמר לך ואמרת אל עבדי אל דוד וגו' כיון
ששמע דוד כך מיד היה בא וישב לו לפני השכינה ושחה מלא קומתו ארצה ואמר אבי שבשמים יהי שמך הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים ותהא
לך קורת רוח מישראל עבדיך בכל מקומות מושבותם על שהגדלתנו ורוממתנו וקדשתנו וקשרת לנו כתר של ד"ת מסוף העולם ועד סופו התורה
שעשיתי לפניך משלך עשיתי וגמילות חסדים שעשיתי לפניך משלך עשיתי ואפי"ה בשכר תורה שעשיתי קמעא לפניך הקנית לי העוה"ז וימות בן דוד
והעוה"ב שנאמר ויבא המלך דוד וישב לפני ה' ויאמר מי אנכי אדני ה' ומי ביתי כי הביאותני עד הלום וגו' כל הענין (תנדא"ר פי"ח) :
בכל דרכיך דעהו. הוי נותנו בלבך לפניך בכל דרך שאתה הולך כשם שהיה דוד עושה היה מלך ואמר איני מלך הוא מלך והוא המליכני וכה"א
וידע דוד כי הכינו ה' למלך על ישראל היה גבור ואמר איני גבור היה עשיר ואמר איני עשיר וכן הכריז ואמר לך ה' הגדולה והגבורה וגו'
וכה"א ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו ירד למלחמה ונצח ואמר לא מגבורתי נצחתי אלא הוא עוזרני והוא הנילחני ונלחתי ויזרני להיות עושה
מלחמה וכה"א האל המאזרני חיל לכך אמר ברוך ה' צורי וגו' (מ' תהלים פרשה קמ"ד) :
המהלך בדרך ושונה. כשנשתלח מלאך על אליהו ועל אלישע בא ומצאן עסוקים בד"ת ולא היה יכול לשלוט בהם שנאמר והנה רכב אש אלו ד"ת
נביאים

תורה אור א הושע ב: ב דברים יא: ג ישעיה ס: ד שם נח: ה דברים טו: ו משלי כט: ז שם כב: ח איוב ל:

א] ומי שמאמרים מעמן לצדקה עיין בב"ב ד"ט ווי"ד באורך וע"ל ס"ב מ"ז בפיסקא מרבה צדקה מרבה שלום, וע"ל בס"פ מ"ג ד' מדות בנותני צדקה ולקמן מ"ג בפיסקא
מעשרות סייג לעושר :

נביאים וכתובים וסופי אף אלו משנה הלכות ואגדות ומה תלמוד לומר ויפרידו בין שניהם מלמד שחזר לפני הקב"ה ואמר רבש"ע עשיתי לך קורת רוח בעולם די בזיון שבזיתי אותם ודחפתי אותם אחד לכאן ואחד לכאן שנאמר ויפרידו בין שניהם מכאן אמרו שני בני אדם שמהלכים בדרך ועוסקים בתורה אין דבר רע שולט בהם שנאמר ויהי הם הולכים ודבר (ילקוט מלכים רכ"ד) :

כל השוכח דבר אחד ממשנתו. כי אם שמור תשמרון את כל המצות הזאת למה נאמר שמור תשמרון מגיד הכתוב שכשם שאדם צריך להזהר בסלעו שלא יאבד כך יהא אדם צריך להזהר בתלמודו שלא יאבד וכה"א אם תבקשנה ככסף מה כסף קשה לקנותו כך דברי תורה קשים לקנותם או מה כסף קשה לאבד אף דברי תורה קשים לאבדם ת"ל לא יערכנה זהב וזכוכית קשים לקנותם כזהב ונוחים לאבדם ככלי זכוכית ותמורתה כלי פז היה רבי שמעון אומר רק השמר לך ושמור נפשך מאד משל למלך שצד צפור ונתנו ביד עבדו אמר לו הוי זהיר בצפור זה לבני אם אתה אבדתו לא תהיה סבור צפור כאיסר אבדתי אלא כאילו אבדת את נפשך וכה"א כי לא דבר רק הוא מכם וגו' (ספרי עקב פ' מ"ח) :

ואל זה אביט אל עני ונכה רוח וחרד על דברי. מכאן אמרו שיקרא אדם שיהא תפוס בידו כדי שלא תשיגנו בושה וכלימה בשעה שאומרים לו עמוד וערוך מקרא שקרית וערוך משנה ששנית וכן הוא מפורש בקבלה על ידי דוד מלך ישראל ה' בוקר תשמע קולי וגו' (תנד"א רבה פ"א) :

אמר רבי ישמעאל בוא וראה כמה קשה יום הדין שעתיד הקב"ה לדון את כל העולם כולו בעמק יהושפט וכיון שתלמיד חכם בא לפניו אומר לו כלום עסקת בתורה אמר הן אומר לו הקב"ה הואיל והודית אמור לפני מה שקרית ומה ששנית מכאן אמרו כל מה שקרא אדם יהא תפוס בידו ומה ששנה תהא תפוס בידו שלא תשיגהו בושה וכלימה ליום הדין היה רבי ישמעאל אומר אוי לאותה בושה אוי לאותה כלימה ועל זה בקש דוד מלך ישראל בתפלה ובתחנונים לפני המקום ואמר ה' בקר תשמע קולי וגו' מכאן היה רבי ישמעאל אומר אשרי תלמיד חכם ששומר למודו בידו כדי שיהא לו פתחון פה להשיב להקב"ה ליום הדין (תנדא"ר פ"י) :

אילת אהבים ויעלת חן: מה אילה זו איבריה צפופין וכל זמן שאדם רואה אותה נראית לו כחדשה כך יהיו דברי תורה כחדשים דדיה ירווך בכל עת שלא תאמרו אתפקד שמענו אותה שנאמר אל תבוז כי זקנה אמך ואם אמרתם כך אף אני יכול לומר לכם למה אתם קוראים את שמע פעמים ביום למה אתם מתפללים שלשה פעמים ביום שאין אתם מחדשים דבר אם געלתם בדברי תורה אף אני איני שומע תפלתם שנאמר מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה (ילקוט משלי פ"ה) :

ראיתי

עלי שיח ושורש רתמים לחמם : (יומא יט) אמר רבא השח שיחת חולין עובר בעשה שנאמר [ט]ודברת בם ולא בדברים אחרים רב אחא בר יעקב אמר עובר בלאו שנאמר [י]כל הדברים יגעים לא יוכל איש לדבר : (סוכה כח) אמרו עליו על ריב"ז שלא שח שיחת חולין מימיו וכן היה ר' אליעזר תלמידו נוהג אחריו :

מתני' ח רבי דוסתאי ברבי ינאי משום רבי מאיר אומר כל השוכח דבר אחד ממשנתו מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו שנאמר [כ]רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך יכול אפילו תקפה עליו משנתו תלמוד לומר [ל]ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך הא אינו מתחייב בנפשו עד שישב ויסירם מלבו[א] :

גרסי' (מנחות נט) אמר ריש לקיש כל המשכח דבר אחד מתלמודו עובר בלאו שנאמר רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים וכדר' אבין א"ר אלעאי דא"ר אבין א"ר אלעאי כל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה רבינא אמר עובר בב' לאוין השמר ופן רב נחמן בר יצחק אמר בג' לאוין השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח יכול אפילו מחמת אונסו ת"ל ופן יסורו מלבבך במסירה מלבו הכתוב מדבר ר' דוסתאי בר' ינאי אומר יכול אפילו תקפה עליו משנתו ת"ל רק. רבי אלעזר ורבי יוחנן דאמרי תרווייהו תורה ניתנה בארבעים יום ונשמתו נוצרה לארבעים יום כל המשמר התורה נשמתו משתמרת וכל שאינו משמר את התורה אין נשמתו משתמרת. תנא דבי רבי ישמעאל משל לאדם שמסר צפור דרור לעבדו א"ל כמדומה אתה שאם אתה מאבדה איסר אני נוטל ממך ברמיה נשמתך אני נוטל ממך : (יומא לח) א"ר אלעזר כל המשכח דבר מתלמודו גורם גלות לבניו שנאמר [מ]ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך גם אני רבי אבהו אמר מורידין אותו מגדולתו שנאמר [נ]כי אתה הדעת מאסת ואמאסך מכהן לי : (קדושין ל) תנו רבנן [ס]ושננתם שיהיו ד"ת מחודדים בפיך שאם ישאל לך אדם דבר אל תגמגם ותאמר אלא אמור לו מיד שנאמר [ע]אמור לחכמה אחותי את וגו' ואומר [פ]קשרם על אצבעותיך כתבם על לוח לבך ואומר [צ]כחצים ביד גבור כן בני הנעורים ואומר [ק]חציך שנונים וגו' ואומר [ר]אשרי הגבר אשר מלא את אשפתו מהם לא יבשו כי ידברו את אויבים בשער : (שבת סג) כתיב [ש]חגור חרבך על ירך גבור הודך והדרך. א"ל רב כהנא למר בריה דרבינא האי בדברי תורה כתיב : (סנהדרין צט) רבי יהושע בן קרחה אומר כל הלומד תורה ואינו חוזר עליה דומה לאדם שזורע ואינו קוצר. ר' יהושע אומר כל הלומד תורה ומשכחה דומה לאשה שיולדת וקוברת. רבי עקיבא אומר זמר בכל יום זמר בכל יום אמר רב יצחק בר אבדימי מאי קרא שנאמר [ת]נפש עמל עמלה לו כי אכף עליו פיהו הוא עמל במקום הזה ותורתו עומלת לו במקום אחר : (סוכה מו) א"ר זירא ואי תימא ר' חנינא בר פפא בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם מדת בשר ודם כלי ריקן מחזיק מלא אינו מחזיק. ומדת הקב"ה מלא מחזיק ריקן אינו מחזיק שנאמר [א]אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך. אם שמוע תשמע ואם לאו לא תשמע. דבר אחר אם שמוע בישן תשמע בחדש ואם יפנה לבבך שוב לא תשמע : (תענית ז) אמר ר' אושעיא למה נמשלו ד"ת לג' משקין הללו במים וביין ובחלב דכתיב [ב]הוי כל צמא לכו למים וכתיב [ג]לכו שברו ואכלו ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב לומר לך מה שלשה משקין הללו נפסלים בהיסח הדעת אף דברי תורה משתכחין בהיסח הדעת : (חגיגה טו) שאל אחר את ר"מ לאחר שיצא לתרבות רעה מ"ר [ד]לא יערכנה זהב וזכוכית ותמורתה כלי פז א"ל אלו דברי תורה שקשים לקנותן ככלי זהב וכלי פז ונוחין לאבדן בכלי זכוכית : (אדר"נ פכ"ד) אלישע בן אבויה אומר יכול אדם ללמוד תורה בעשרים שנה

ולשכח

ומיקר. נ"א הנכתבים בלוחות : שיחת חולין. דבר הבאי ושחוק : **מתני'** כל השוכח דבר אחד ממשנתו. בשביל שלא חזר עליה מעלין עליו כאילו מתחייב בנפשו שמתוך שכחתו הוא בא להתיר את האסור ונמצאת תקלה באה על ידו. ושגגתו עולה זדון. אי נמי כאילו מתחייב בנפשו: לפי שאוספה משנה היתה משמרתו. ועכשיו ששכחה. אינה משמרתו : תקפה עליו משנתו. שהיתה קשה עליו ומתוך הקושי שבה שכחה : תקפה. שלא יכול להעמיד גרסא ודק מיעש הוא : נוצרה לארבעים יום. גמר צורת הולד לארבעים יום במסכת נדה : יהיו מחודדין בפיך. חזור עליהם ודוק בטעמים : שאם ישאלך אדם לא תצטרך לגמגם. אלא שתוכל לומר מיד : אמור לחכמה אחותי את. שתהא בקי בה כאחותך שאסורה לך א"נ. מסיפא דקרא : ומודע לבינה תקרא שתהא ידוע לך : כחצים ביד גבור. שנלחם בהם עם אויביו כן בני הנעורים תלמידיו של אדם קרויין בניו כמ"ש חזקיה בני אל תשלו ואומר הנה אנכי והילדים אשר נתן לי וגו' : אשר מלא את אשפתו מהם. משום דדמינהו לחצים נקט מלוי אשפה : בדברי תורה כתיב. הוי זהיר לחזור על משנתך שתהא מזומנת לך בשעת הדין להביא ראיה כחרב על ירך גבור לנצח במלחמה והוא הודך והדרך : חוזר. לשנותה : זמר בכל יום. היה מסדר תלמודך אע"פ שסדור בפיך כזמר והוא יגרום לך שתהא לפועל הבא בשמחה ובשירים : נפש עמל עמלה לו. מפני שעמל בתורה תורה עומלת לו : כי אכף עליו פיהו. מפני שהוא משים דברים בפיו תמיד כאוכף שעל החמור : נ"א זמר כלומר שעוסק בשירים ובזמירות תדיר נעשה זמר כך החוזר על התורה נעשה לו סדורה בפיו : תורה עומלת לו. שמחזרת עליו ומבקשת מאת קונה למסור לו טעמי תורה וסתריה וכל כך למה שאוכף שכוסף פיהו על דברי תורה : מחזיק. מה שנותנין לתוכו : מלא אינו מחזיק. מה שמוסיף עליו : אם שמוע תשמע. אם הורגלת לשמוע אז תשמע תוכל ללמוד ולהוסיף : ואם לאו. שלא הטית אזן לשמוע : לא תשמע. לאחר זמן לא יספיקו בידך : ד"א אם אתה שומע בישן. מחזר על תלמודך שלמדת : תשמע בחדש. תתחכם בו להבין דברים חדשים מתוך דברים ישנים : ואם יפנה לבבך. ולא תשמע ותסית דעתך מאשר למדת בישן : שוב לא תשמע. תדע כי כשתחפוץ לשנות ולעסוק בתורה לא תשמע לא תתחכם בה : בישן. בימי נערותך : בחדש. מכאן ואילך : בהיסח הדעת. שאם לא ישמרם יפה יהו נשפכין או נופל לתוכן דבר מיאוס ונפסלין מלשתות בדבר קל יותר משמן ודבש שמתוך שהם עבים לפה הפסולת למעלה ואפשר אדם נוטל העליון וזרקו להון והתחתון בר ונקי מה שאין כן במשקה נלול שאינו עב : בהיסח הדעת. אם אינן מחזירה תמיד : ונוחים לאבדם. ע"י שכחה :

שתשמרם

תורה אור ט דברים יא : י קהלת א : כ דברים ד : ל שם : מ הושע ד : נ שם : ס דברים יא : ע משלי ז : פ שם ג : צ תהלים קכז : ק שם מה : ר שם קכז : ש שם מה : ת משלי טז : א שמות טו : ב ישעיה נה : ג שם : ד איוב כח :

א] עי' (ברכות ה') אין עוף אלא תורה שנאמר התעיף עיניך בו ואיננו. ופרש"י אם תכפיל וסגרת עיניך בתורה היא משתכחת ממך : ועי' (ברכות י"ז) מרגלא בפומיה דר"מ גמור תורתי בלבך. ועי' (שם ס') אשרי אדם מפחד תמיד הכוא בד"ת כתיב. ופירש"י אשרי אדם מפחד תמיד שמא תשתכח הימנו שמתוך כך הוא מחזר לשנותם תמיד :

שתשמרם בבטנך. שהם שמורים בידך שאינן משתכחים ממך: יכונו יחדיו. כשאתה שודרם ומוציאם בפה ולא לגרום בגימגום ולחיסה: אימתי שמחה לאיש. אימתי אדם שמח בתלמודו בזמן שיש לו מענה כששואלין ממנו דבר הלכה: ד"א אימתי שמחה כו'. בזמן שיודע לדרוש הלכות החג בחג: שארשת שפתיו בל מנעת. ספירת שפתיו בל תמנע סלה שנתת בו דעת להוציא בשפתיו: כיצד סדר משנה. כיצד למדו ישראל תורה שבעל פה: נכנס אהרן. ישב לפני משה כדכתיב והיו עיניך רואות את מוריך וכן כולם בשעת שמשנן לפניו היו יושבין: ישב לשמאל משה. דתניא המהלך לימין רבו הרי זה בור וכל שכן יושב בזמן שאין שני יושב לשמאל: ושנה להם פרקן. אותו פרק עצמו ששנה לאהרן: אהרן לימין משה חוזר. אחר ששמעו בניו ויש שני לישב לשמאל משה כבוד הוא לאהרן ולמשה להיות אהרן שהוא גדול בא ויושב מימין משה: ומה אהרן ששמע וכו'. ומסייע מלתא להתקיים בלבו להבין מהר אפילו הכי שמע ד' פעמים כל כך למה. מפני מה לא ניתנה לו בתחילה במתנה: להחזיר את הטפשים. שטוכחין מה שלומדים שלא יאמרו מה לנו לייגע בחנם והתשובה ממשה שהיה חוזר ולומד אף שהיה משכח עד לבסוף שניתן לו במתנה: לא יחרוך. נוטריקון דריש ליה לא יחיה ולא יאריך: צייד הרמאי. שמרבה בגרסא ואינו חוזר עליה ורב ששת אמר. אין זה רמאי אלא שוטה אבל הקובץ על יד רמאי הוא וערום בדבר והוא יחרוך כלומר יתקיים בידו כצייד הרמאי שמשבר גף כל עוף כשהוא לוכדו כדי שלא יברח הוא הולך עופות ואוכלן וקרא אתמוהי מתמה לא יחרוך לא יגלה ויאכל: הנא עבדתיה. קיימתיה לקבוץ על יד וחזרתי עד שהחזקתי בה ואח"כ חזרתי ושמעתי אחרת: ואיתנגיד. גוע ופרחה נשמתו: מחמת אונסו. שחלה או שנטרד בדוחק מזונות הזהרו בו לכבדו: ושברי לוחות מונחים בארון. דכתיב אשר שברת ושמתם בארון אף השברים שמים בארון:

מתני' כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו. אני שמעתי שמקדים במחשבתו יראת חטאו לחכמתו שהוא חושב בלבו אלמוד בשביל שאהיה ירא חטא וזה ע"ד שאמרו תחלת המחשבה סוף המעשה: חכמתו מתקיימת. שהחכמה מביאתו למה שלבו חפץ והוא נוהג בה: וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו. שאין לומד ע"מ לעשות הואיל ואין לבו פונה להיות ירא חטא אין חכמתו מתקיימת שמתוך שהיא מונעת אותו מללכת אחרי שרירות לבו היא קץ בה ומואסה ומניחה: כל שמעשיו מרובים מחכמתו. הכא מיירי שזריז במצות עשה. ולעיל בכל שיראת חטאו קודמת לחכמתו. איירי שמהר

ראיתי את הענין אשר נתן אלהים לענות בו. ר' אבהו אמר זהו שיסוטה של תורה שאדם לומד תורה ושוכחה רבנן דתמן בשם רב יצחק דהכא ור' טוביה בשם ר' יצחק לטוכתו אדם לומד תורה ושוכח שאילו היה אדם לומד תורה ולא שכח היה מתעסק בתורה שתים שלש שנים וחוזר ומתעסק במלאכתו ולא היה משגיח בה לעולם כל ימיו אלא מתוך שאדם לומד תורה ומשכחה אינו מזיז ואינו מזיע את עצמו מדברי תורה (קה"ר פ"ג):

ובדי בן לוי בעי למחמי אפוי דריב"ל איתחמי ליה הראהו בני אדם שפניהם זקופות ובני אדם שפניהם נמוכות א"ל אלו שפניהם זקופות תלמודן בידן ואלו שפניהם נמוכות אין תלמודן בידן (קה"ר):

יכול אפילו תקפה עליו משנתו. לא ירעיב ה' נפש צדיק זה תלמיד חכם שכל זמן שהוא מתעסק בתורה בחיים אם נתעלם ממנו פרק אחד או דבר מתלמודו אינו נפטר מן העולם עד שבאין מלאכי השרת וסודרין לפניו בשביל שלא יהא לו בושת פנים לפני הקב"ה לעתיד לבא (תנדא"ר פ"י):

כל שיראת חטאו קודמת. יראת ה' טהורה עומדת לעד. מהו כך אתה מוצא אדם שונה מדרש הלכות ואגדות ואם אין בו יראת חטא אין בידו כלום משל לאדם שאמר לחבירו יש לי אלף מדות של תבואה יש לי אלף מדות של שמן ואלף של יין א"ל חבירו יש לך אפותיקאות ליתן אותם בהם אם יש לך כן הכל שלך ואם לאו אין בידך כלום כך אדם שונה הכל אמרו לו אם יש לך יראת חטא הכל שלך שנאמר והיה אמונת עתך וגו' יראת ה' היא אוצרו לכך נאמר יראת ה' טהורה (שמות רבה פ"ל):

א"ר הושעיא כל מי שהוא יודע ואין בידו יראת חטא אין בידו כלום כל נגר שאין בידו ארגליא שלו אינו נגר למה שקפליות של תורה בירא חטא שנאמר יראת ה' היא אוצרו א"ר יוחנן כל מי שהוא יודע תורה ואינו עושה מוטב לו שלא יבוא לעולם אלא נהפכה השליא על פניו לכך נאמר הן יראת ה' היא חכמה א"ר חייא בר אבא מהו הן יראת ה' אמר האלהים אם היו לך מעשים טובים אני נותן לך שכר ומה שכר תורה שנאמר ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה וסור מרע בינה ואם סרת מן הרע אני מעמיד ממך בני אדם שמבינים בתורה מהיכן אתה למד מיוכבד ומרים בעת שיראו מהאלהים כדכתיב ותיראן המילדות את האלהים (שמות רבה פרשה מ'):

אליהו בן יוסף פתח כתיב סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם מהא אוליפנא שאין הקב"ה מגלה סודו כי אם ליראיו שאפילו אדם מישראל למד מקרא משנה תלמוד ואגדה ותוספתות ואין בו יראה לחנס נלל במים אדירים וכל מה שטרח לחנם טרח וכל מי שהוא ירא שמים רודף אחר נסתרות ומעשה מרכבה שהוא עיקר החכמה והדעת שנאמר ראשית חכמה יראת ה' תרים נחשת וחרב של ברזל היראה ואין מפחד מכל שנאמר

ולשכח בשתי שנים. כיצד ישב ששה חדשים ואין חוזר לאחריו נמצא אומר על טמא טהור ועל טהור טמא. שנים עשר חדשים ולא חזר לאחריו נמצא משכח ראשי מסכתותיו. כ"ד חדשים ואין חוזר לאחריו נמצא משכח ראשי פרקים ומתוך שאמר על טמא טהור ועל טהור טמא ומחליף חכם בחכם ומשכח ראשי מסכתותיו וראשי פרקיו סוף שיושב ודומם ועליו אמר שלמה [ה]על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב והנה עלה כלו קמשונים כסו פניו חרולים וגדר אבניו נהרסה. וכיון שנפל כותלו של כרם מיד חרב כל הכרם כולו: (עירובין נד) אמר רב אמי מאי דכתיב [ו]כי נעים כי תשמרם בבטנך יכונו יחדו על שפתיך אימתי דברי תורה נעימים כי תשמרם בבטנך. ואימתי תשמרם בבטנך בשעה שיכונו יחדו על שפתיך. ר' זירא אמר מהכא [ז]שמחה לאיש במענה פיו ודבר בעתו מה טוב אימתי שמחה לאיש בשעה שמענה בפיו. (ל"א) אימתי שמחה לאיש במענה פיו בזמן שדבר בעתו מה טוב. ר' יצחק אמר מהכא [ח]כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו אימתי קרוב אליך הדבר מאד בזמן שבפיך ובלבבך לעשותו. רבא אמר מהכא [ט]תאות לבו נתתה לו וארשת שפתיו בל מנעת סלה אימתי תאות לבו נתתה לו בשעה שארשת שפתיו בל מנעת סלה: (שם) ת"ר כיצד סדר משנה משה למד מפי הגבורה נכנס אהרן ושנה לו משה פרקו נסתלק אהרן וישב לשמאל משה נכנסו בניו ושנה להם משה פרקן נסתלקו בניו אלעזר ישב לימין משה ואיתמר ישב לשמאל אהרן רבי יהודה אומר לעולם אהרן לימין משה הוא חוזר נכנסו זקנים ושנה להם משה פרקן נסתלקו זקנים נכנסו כל העם ושנה להם משה פרקן נמצא ביד אהרן ארבע וביד בניו שלשה וביד זקנים שנים וביד כל העם אחד נסתלק משה שנה להם אהרן פרקן נסתלק אהרן שנו להם בניו פרקן נסתלקו בניו שנו להם זקנים פרקן נמצא ביד כל אחד ואחד ארבע מכאן אמר ר' אליעזר חייב אדם לשנות את תלמידיו ארבעה פעמים וק"ו ומה אהרן שלמד מפי משה ומשה מפי הגבורה ארבעה הדיוט מפי הדיוט עאכ"ו: (ירושלמי הוריות פ"ג) אמר רבי יוחנן כל אותן ארבעים שנה שעשה משה בהר היה למד תורה ומשכחה בסוף ניתנה לו במתנה כל כך למה בשביל להחזיר את הטפשים: (שם) אמר רב שיזבי משום רבי אלעזר בן עזריה מ"ד [י]לא יחרוך רמיה צידו לא יחיה ולא יאריך ימים צייד הרמאי ורב ששת אמר צייד הרמאי יחרוך כי אתא רב דימי אמר משל לצייד שצד צפרים אם ראשון ראשון משבר את כנפיו מתקיים בידו ואם לאו אין מתקיים בידו. אמר רבא אמר רב סחורה אמר רב הונא מ"ד [כ]הון מהבל ימעט וקובץ על יד ירבה אם משים אדם את תורתו חבילות חבילות מתמעטת ואם קובץ על יד על יד ירבה. אמר רבא נמירי לה רבנן להא מילתא ועברי עלה אמר רב נחמן בר יצחק בדידי הוה עובדא ואתקיים בי: (ירושלמי ברכות פ"ה) אמר ר' יוחנן ברית כרותה היא היגע למדו בבית הכנסת לא במהרה הוא משכח. אמר רבי יוחנן ענתנייתא ברית כרותה היא היגע למדו בצנעא לא במהרה הוא משכח מה טעם [ל]ואת צנועים חכמה. א"ר יוחנן ברית כרותה הלמד אגדה מתוך הספר לא במהרה הוא משכח. א"ר תנחומא הסובר למודו לא במהרה הוא משכח מה טעם [מ]פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך: (פסחים נ) רב יוסף בריה דרבי יהושע בן לוי איחליש ואיתנגיד כי הדר אמר כו' שמעתי שהיו אומרים אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו[א]:

יכול אפילו תקפה עליו משנתו. (ברכות ח) א"ל רבי יהושע בן לוי לבניה הזהרו בזקן ששכח תלמודו מחמת אונסו דאמרינן לוחות ושברי לוחות מונחים בארון: (מנחות צט) [נ]אשר שברת ושמתם בארון תני רב יוסף מלמד שהלוחות ושברי הלוחות מונחים בארון מכאן לת"ח ששכח תלמודו מחמת אונסו שאין נוהגים בו מנהג בזיון: **מתני'** **ט** רבי חנינא בן דוסא אומר כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו אין חכמתו מתקיימת הוא היה אומר כל שמעשיו מרובין מחכמתו חכמתו מתקיימת וכל שחכמתו מרובה ממעשיו אין חכמתו מתקיימת[ב]:

גרסי'

תורה אור ה משלי כד: ו שם כב: ז שם טו: ח דברים ל: ט תהלים כא: י משלי יב: כ שם יג: ל שם יא: מ דברים ד: נ שמות לב:

א] עי' (הוריות י"ג) ה"ד מבכהין את התלמוד כו' ה"ד יפין לתלמוד. ועי' עוד בש"ס מב"ד בפיסקא הסך גם ובפיסקא ומינה לא תזוע: ב] עי' בסד"מ מ"ס בפיסקא אל תעשם עטרה להתגדל בהם כו'. ולקמן במ"ז בפיסקא אם אין חכמה אין יראה:

שנאמר פחדו בציון חטאים הא ירא חטא לא פחד לפי שהשכינה מקשקשת לפניו ושומרתו ומגלין לו סודות נעלמות הוי סוד ה' ליראיו ואומר הן יראת ה' היא חכמה וסור מרע בינה (מסכת אצילות) :

טוב מעט ביראת ה' מאוצר רב ומהומה בו טוב מעט תורה ויהיה בו יראת ה' כי מי שיש בו יראה הולך במישרים שנאמר הולך בישרו ירא ה' ואז מגלין לו תעלומות חכמה שנאמר ואת ישרים סודו והיינו דתנינן אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים מאוצר רב ומהומה בו מי שהוא מלא מאוצר התורה ומהומה בו שאין בו יראה שאז כל הימים הכל חוסים בו אוי לזה שקרא ואוי לזה ששנה אוי לזה ששמש ת"ח הכלל הוה יהיה תמיד בידך מי שאין בו יראה אין בו חכמה ותנינן אם אין יראה אין חכמה ווי לכון מן הדין קרא יראת ה' היא חכמה הוי טוב מעט ביראת ה' (שם) : גדולה היראה שצוה משה רע"ה עליה שנאמר ועתה ישראל מה ה' וגו' וכל הרוצה ליכנוס בחדרי החכמה ואין בו יראה אובד כל מה שיגע שנאמר תחלת חכמה יראת ה' ודעת קדושים בינה (שם) : אשרי איש ירא את ה'. זש"ה סוף דבר הכל נשמע וגו' כיצד סוף כל האדם אין דבר חביב ממי שהוא מתירא מן הקב"ה שנאמר סוף דבר וגו' בנוהג שבעולם אדם אומר לחבירו עשיר אני ויש לי חיטים הרבה ושמן ויין הרבה אמרו לו חבריו הרי הכל יש בידך יש לך אוצר היכן ליתנם אם אין לך אוצר אין בידך כלום כך מי שהוא עשיר וחכם ובן דעת ואין בידו יראת חטא אין בידו כלום מנין שנאמר סוף דבר וגו' למה כי זה כל האדם לפיכך אמר דוד אשרי איש וגו' (אגדת בראשית פל"ג) :

כל שמעשיו מרובין מחכמתו. אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל וגו' כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי ואין זאת אלא תורה שנאמר וזאת התורה ואברהם עשה את התורה מאל"ף ועד תי"ו שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי לפיכך נאמר עליו המזמור של מעלה באל"ף בית עם המזמור של אשתו מאל"ף ועד ת' אשה יראת ה' היא תתהלל שניהם עשו את התורה מאל"ף ועד תי"ו (מדרש תהלים פרשה קי"ג) :

שינה

גרסי' (אבות דר"נ פי"ב) רבי חנינא בן דוסא אומר כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת שנאמר [ס]ראשית חכמה יראת ה'. אמרו לפני רבי יוחנן בן זכאי חכם וירא חטא מה הוא אמר להם הרי זה אומן וכלי אומנתו בידו חכם ואין ירא חטא מהו אמר להם הרי זה אומן ואין כלי אומנתו בידו ירא חטא ואין חכם מהו אמר להם אין זה אומן אבל כלי אומנתו בידו : (שבת לא) אמר ריש לקיש מ"ד [ע]והיה אמונת עתיך חוסן ישועות חכמת ודעת וגו' אמונת זה סדר זרעים עתיך זה סדר מועד חוסן זה סדר נשים ישועות זה סדר נזיקין חכמת זה סדר קדשים ודעת זה טהרות ואפ"ה יראת ה' היא אוצרו. אמר רבא בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו נשאת ונתת באמונה קבעת עתים לתורה עסקת בפריה ורביה צפית לישועה פלפלת בחכמה הבנת דבר מתוך דבר ואפ"ה אי יראת ה' היא אוצרו אין אי לא לא משל לאדם שאמר לשלוחו העלה לי כור חטין לעלייה הלך והעלה לו א"ל עירבת בהן קב חומטין א"ל לאו א"ל מוטב אם לא העלית תני דבי ר' ישמעאל מערב אדם קב חומטין בכור של תבואה ואינו חושש. אמר רבה בר רב הונא כל אדם שיש בו תורה ואין בו יראת שמים דומה לגזבר שמסרו לו מפתחות הפנימיות ומפתחות החיצונות לא מסרו לו בהי עייל מכריז ר' ינאי חבל על דלית ליה דרתא ותרעא לדרתא עביד : (יומא עב) א"ר שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן מ"ד [פ]למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין אוי להם לת"ח שעוסקין בתורה ואין בהם יראת שמים מכריז רבי ינאי חבל על מאן דלית ליה דרתא ותרעא לדרתיה עביד א"ל רבא לרבנן במטותא מינייכו לא תירתו תרתי גיהנם. אריב"ל מ"ד [צ]וזאת התורה אשר שם משה זכה נעשית לו סם חיים לא זכה נעשית לו סם מיתה והיינו דאמר רבא מאן דזכי הוא ליה סמא דחיי דלא זכה תהוי סמא דמותא. א"ר שמואל בר נחמני ר' יונתן רמי כתיב [ק]פקודי ה' ישרים משמחי לב וכתיב [ר]אמרת ה' צרופה זכה משמחתו לא זכה צורפתו למיתה רשב"ל אמר מגופיה דקרא נפקא זכה צורפתו לחיים לא זכה צורפתו למיתה. [ש]יראת ה' טהורה עומדת לעד אמר ר' חנינא זה הלומד תורה בטהרה מאי היא נושא אשה ואח"כ לומד תורה עדות ה' נאמנה מחכימת פתי אמר רבי חייא בר אבא נאמנה היא להעיד בלומדיה : (שם) רבי יוחנן רמי כתיב [ת]זר וקרינן זיר זכה נעשית לו זיר לא זכה נעשית לו זרה. הימנה [א]מבית ומחוץ תצפנו

אמר רבא כל תלמיד חכם שאין תוכו כברו אינו ת"ח אביי ואי תימא רבה בר עולא אמר אף נקרא תועבה שנאמר [ב]אף כי נתעב ונאלח איש שותה כמים עולה : וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו כו' : (חגיגה טו) שאל נימוס הגרדי את ר"מ כל עמר דנחית לירוה סליק א"ל כל מאן דהוה נקי אגב אמיה סליק כל דלא הוה נקי אגב אמיה לא סליק : (ירושלמי חגיגה פ"ב) ר' מאיר הוה יתיב דרש בבי מדרשא דטיבריא עבר אלישע רביה רכיב על סוסיא ביום שובתא אתון ואמרון ליה הא רבך לבר פסק ליה מן דרשה ונפק לגביה א"ל מה הויתה דרש יומא דין א"ל [ג]טוב אחרית דבר מראשיתו כו' א"ל עקיבא רבך לא הוה דרש כן אלא טוב אחרית דבר מראשיתו בזמן שהוא טוב מראשיתו ובי היה המעשה אבויה אבא מגדולי ירושלים היה ביום שבא למוהליני קרא לכל גדולי ירושלים והושיבן בבית אחד ולר"א ולרבי יהושע בבית אחד מן דאכלון ושתון שרון מטפחין ומרקדין אר"א לר' יהושע עד דאינון עסיקין בדידון נעסוק אנן בדידן ושבו ונתעסקו בדברי תורה מן התורה לנביאים ומן הנביאים לכתובים וירדה אש מן השמים והקיפה אותם אמר להם אבויה רבותי מה באתם לשרוף את ביתי עלי א"ל חס ושלום אלא יושבין היינו והורזין בד"ת מן התורה לנביאים ומן הנביאים לכתובים והיו הדברים שמחין כנתינתן מסיני והיתה האש מלחכת אותן כלחיכתן מסיני ועיקר נתינתן מסיני לא ניתנו אלא באש [ד]וההר בוער באש עד לב השמים אמר להן אבויה אבא רבותי אם כך היא כחה של תורה אם נתקיים לי בן הזה לתורה אני מפרישו ולפי שלא היתה כוונתו לשם שמים לפיכך לא נתקיימה בהאיש ההוא : כל שמעשיו מרובין מחכמתו חכמתו מתקיימת . (אבות דר"נ פכ"ג) שנאמר נעשה ונשמע : (שבת פ"ח) אמר ר' אלעזר בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע יצתה ב"ק ואמרה להם מי גילה לבני רז זה שמה"ש משתמשין בו דכתיב [ה]ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו ברישא עושי והדר לשמוע : אמר רב חמא בר חנינא מ"ד [ו]כתפוח בעצי היער וגו' למה נמשלו ישראל לתפוח לומר לך מה תפוח זה פריו קודם לעליו אף ישראל הקדימו נעשה לנשמע. ההוא מינא דחזייה לרבא דקא מעיין בשמעתא ויתבא אצבעתא דידיה תותי כרעיה וקמייץ בהו וקא מבען אצבעתיה דמא א"ל עמא פחיזא דקדמיתו פומייכו לאודנייכו אכתי בפחזותייכו קיימיתו ברישא איבעי לכו למשמע אי מציתו קבליתו ואי לא לא קבליתו א"ל אנן דסגינן בשלמותא

שמהר במצות לא תעשה : סדר זרעים . שעל אמונת האדם סומכין להפריש מעשרותיו כראוי : חוסן . לשון יורשין וע"י אשה נולדו יורשין : סדר נזיקין . מושיען במזהיר לנדוש מהיזק ומהתחייב ממון : אמונת זה סדר זרעים . מפרש בירושלמי שמאמין בחי העולמים וזורע : דעת . עדיף מחכמה : היא אוצרו . הוא עיקר התבוב בעיניו לאצור ולעשות סגולה לזכרון : קבעת עתים . לפי שאדם צריך להתעסק בדרך ארץ שאם אין דרך ארץ אין תורה הוצרך לקבוע עתים לתורה דבר קצוב שלא ימשך כל היום לדרך ארץ : בפריה ורביה . היינו חוסן : צפית לישועה . לדברי הנביאים : הבנת דבר מתוך דבר . היינו דעת : קב חומטין . ארץ מלחה ומשמרת את הפירות מהתליע : ואינו חושש . למוכרם בדמי חטין דלאו אונאה היא שהכי שמירתן בכך : יראת שמים . דומה לפתחים חיצונים שדרך להם נכנסין לפנימיים כך אם יראת שמים הוא נעשה חרד לשמור ולעשות טוב ואם לאו אינו חש לתורתו : בהי עייל . באיזה פתח יכנס לפתוח את הפנימיים : דרתא . חצר : ותרעא לדרתיה עביד . שהתורה אינה אלא שער ליכנס בה ליראת שמים לכך צריך שתקדם לה יראת שמים : תרתי גיהנם . להיות עמלים בתורה בעולם הזה ולא תקיימוה ותירשו גיהנם במותכם ובחייכם לא נהניתם בעולמכם : צורפתו . ביסורין ובגיהנם : נושא אדם אשה . ונצול מהרהורי עבירה : להעיד בלומדיה . מי קיים ומי לא קיים : זכה . ללמוד לשמה ולקיימה : זרה . מסתלקת הימנו : איש שותה . תורה כמים ויש בו עולה : כל עמר דנחת לירוה סליק . כל צמר הניתן ליורה של סמים לצבוע עולה לו צבעו או לא כלומר כל הלומד תורה מפי חכמים עולה לכם תורתם להגין עליהם מן החטא או לא : אגב אמיה . צמר בן יומו שלא נתלכלך כשהוא בגיזה עולה לו הצבע כלומר כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו עולה לו . כך נראית בעיני . ורבותי מפרשים כו' : הא רבך לבר . הנה רבך בחוץ שאחר היה רבו של ר' מאיר : ונפק לגביה . ללמוד תורה ממנו : בזמן שהוא טוב מראשיתו . שהכוונה הראשונה היתה לטוב לשם שמים אז יש לו אחרית טוב אבל לא בזולתו ומייתי ראיה מאלישע : מן דאכלון ושתון . לאחר שאכלו ושתו התחילו אותן שישבו בבית אחר לספק ולרקד : עושי דברו לשמוע . מוכנים לעשות קודם שישמעו ולא כדרך שאר עבדים ששומעין תחלה את הדבר לידע אם יכולין לקבל עליהם אם לאו : פריו קודם לעליו . כך דרכו וחלוק משאר אילנות הנצת פירותיו קודם לעליו : אצבעתא דידיה . אצבעות ידיו : וקא מייץ בהו . היה ממעכן ברגליו ואינו מבין מתוך טרדא : עמא פחיזא . נמהר : דקדמיתו פומייכו לאודנייכו . קודם שתשמעם אותה היאך היא

קשה

תורה אור ס תהלים א : ע ישעיה לג : פ משלי יז : צ דברים ד : ק תהלים יט : ר ש"ב כב : ש תהלים יט : ת שמות כה : א שם כה : ב איוב טו :
ג קהלת ז ד דברים ד : ה תהלים קג : ו שה"ש ב :

קשה ואם תוכלו לעמוד בה קבלתם עליכם לקיימה : דסגינן בשלמותא . התהלכנו עמו בתום לב כדרך העושים מאהבה סמכנו עליו שלא יטעינו בדבר שלא נוכל לעמוד בה : לא סברי . לא היו יודעין הלכה לפרשה כתקנה בטעמה : דלא סלקא להו שמעתתא כו'. שלא זכו לקבוע הלכה כמותן :

מתני' כל שרות הבריות נוחה הימנו . כל מי שאהוב למטה בידוע שהוא אהוב למעלה : שינה של שחרית . שהולך וישן עד שעות ק"ש עוברת : ויין של צהרים . מושך לבו של אדם דכתיב למשוך ביין את בשרי ומביא אותו לידי שכרות : ושיחת הילדים . מבטלת את אבותיהם מלעסוק בתורה : וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ . שמתכנסים ומדברים בדברים בטלים : מתאהב על ידך . לחברך : קורא . מקרא : שונה . משנה : ומשמש ת"ח . ללמוד תלמוד הוא ישוב טעמי המשניות מה טעמן ומהיכן למדו : באמור להם עם ה' אלה . את זו קרא הכתוב חלול השם כשאדם חשוב עובר עבירה ופורענות באה עליו והכל אמרו מה הועיל לו ראו החסידים והחכמים רעה באה עליהם שנאמר ויחללו את שם קדשי וכמה חללוהו באמור עליהם העובדי גילולים שגלו ביניהם ראו עם ה' אלה ולא יכול להצילם שלא יגלו נמצא ש"ש מתחלל וכבודו מתמעט : ואזנך תשמענה דבר מאחריך לאמר זה הדרך לכו בו . מאחרי מטתך כשתמות תשמע זה הדרך שהלך בו זה לכו בו מובטח לו שהוא בן העוה"ב : נוחה הימנו . דעתם נוחה עליהם ממה ששומעין עליו ורואין בו : עשה דברים . שיאמרו לפני מטתך בהספדך : לאחר מטתך . היא היא אלא שבגליל היו הספדנין לפני המטה וביהודה לאחר המטה : אם בן העוה"ב הוא . שאם כשר היה הכל בוכין עליו ומורידין דמעות ומספרין שבחו : כנגד זקניו כבוד . אותם שחולקים להם כבוד בעוה"ז מחמת חכמת זקנתם : עליונים למטה . אותם שהם עליונים כאן מחמת עשרם ראיתי שם שהם למטה : ותחתונים למעלה . ראיתי עניים שהם בינינו שפלים ושם ראיתים חשובים : ואנן . בני תורה : היכי איתנן . היאך יש חשיבותינו : כי היכי דאיתנן הכא . חשובים ונכבדים הכי איתנן התם : פקוד עלי לחברך . שיכבדוני : מעשיך יקרבוך . אם תתנהג במעשים טובים אין צריך שאפקדם עליך כי בלאו הכי יקרבוך ויכבדוך ומעשיך ירחקוך ואם חס ושלום לא תתנהג במעשים טובים אני חפץ שירחקוך ולא שיכבדוך בשביל צוואתי : עי"ן שברשעים תלויה . שאינה כתובה בשיטת אותיות התיבה אלא תלויה היא למעלה ונראה ככתוב רשים : כיון שנעשה אדם רש מלמטה . שיש לו שונאין ואין רוח הבריות נוחה הימנו : נעשה רש מלמעלה . בידוע ששונאים אותו מלמעלה להכי כתיב רשים שני מיני רשות : ולא נכתביה . לעי"ן כלל : משום כבודו של דוד . לומר שאין הדבר נוהג אלא ברשעים ולא בצדיקים ודוד היו לו שונאים הרבה . ונחמיה בן חכליה היו לו שונאים הרבה מנכרים שבקשו להורגו על שהיה בונה בה"מ כדכתיב בעזרא ואחת מחזקת השלח וגו'. ל"א מצינו בעזרא שהיה לו לנחמיה שונאים וקנאים מישראל דכתיב ורבים מיהודה בעלי שבועה לו כי הוא חתן לשכניה בן ארח שהיו מבזין אותו . בקדושין מפרש להאי קרא ולהכי איכתבא לומר שברשעים אמריקן ולא בצדיקים : בנשף בערב יום . בהערב יום קרי נשף : הכי קאמר . האי קרא דחצות לילה משלם לא עבר עלי חצות לילה בשינה שקודם לכן הייתי עומד : מתגמגם כסוס . עוסק בתורה כשהוא מתגמגם כסוס הזה שאינו נרדם לשלם אלא מתגמגם ונעור תמיד : בשירות ותשבחות. דהכי מפרש בההוא קרא אקום להודות לך : סעודות מלכים . שהיה ממשיך סעודתו עד ערב ולפיכך לא היה עומד עד חצות אבל משדת עצמו שלא היה ממשיך אלא עד תשע שעות היו עיניו קדמו לפני ב' אשמורות שהיה ישן כדי נשמר ואח"כ עומד : אתער יקרי . אני מעורר כבודי שדרך מלכים להיות ישנים ג'

בשלמותא כתיב [ז]בן תומת ישרים תנחם הנך אינשי דסגן בעלילותא כתיב בהו וסלף בוגדים ישדם : (תנא דא"ר פי"ז) אשרי אדם שמעשיו מרובים מחכמתו למה"ד לרגל שמונחת במנעל ומוצלת מכל צער ויגון שנאמר [ח]מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב חמוקי ירכיך וגו': (שם פ"ה) [ט]עץ חיים היא למחזיקים בה מכאן אמרו יעשה אדם מעשים טובים ואח"כ ישאל אדם תורה מהקב"ה יעשה אדם מעשים כשרים וצדיקים ואח"כ ישאל אדם חכמה מלפני הקב"ה לעולם יהפוס אדם ענוה ואח"כ ישאל בינת מלפני הקב"ה : (ברכות יז) מרגלא בפומיה דרבא תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים (לעיל פ"א מי"ז כפיסקא ולא המדרש עיקר אלא המעשה) : וכל שחכמתו מרובה ממעשיו. (סנהדרין קו) אמר רב משרשיא דואג ואחיתופל לא הוו סברי שמעתתא מתקיף ליה מר זוטרא מאן דכתיב ביה [י]איה סופר איה שוקל איה סופר את המגדלים ואת אמרת לא הוו סברי שמעתתא אלא דלא הוה סלקא להו שמעתתא אליבא דהלכתא דכתיב [כ]סוד ה' ליראיו אמר רבי אמי לא מת דואג עד ששכח תלמודו שנאמר [ל]הוא ימות באין מוסר וברוב אולתו ישגה: **מתני' י** הוא היה אומר כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו[א] וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו אין רוח המקום נוחה הימנו רבי דוסא בן הרכינס אומר שינה של שחרית ויין של צהרים ושיחת הילדים וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ מוציאין את האדם מן העולם :

גרסי' (יומא פו) תניא [מ]ואהבת את ה' אלהיך[ב] שיהא שם שמים מתאהב על ידך שיהא אדם קורא ושונה ומשמש ת"ח ודבורו בנחת עם הבריות ומקחו ומתנו בשוק נאה ונושא ונותן באמונה מה הבריות אומרים עליו אשרי פלוני שלמד תורה אשרי אביו שלמדו תורה אשרי רבו שלמדו תורה אוי להן לבני אדם שלא למדו תורה ראיתם פלוני שלמד תורה כמה יפין דרכיו כמה מתוקנים מעשיו עליו הכתוב אומר [נ]ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר ובזמן שאדם קורא ושונה ומשמש ת"ח ואין דבורו בנחת עם הבריות ואין מתנו ומקחו נאה בשוק ואינו נושא ונותן באמונה מה הבריות אומרות עליו אוי לפלוני שלמד תורה אוי לו לאביו שלמדו תורה אוי לו לרבו שלמדו תורה פלוני שלמד תורה כמה מכוערים מעשיו כמה מקולקלים דרכיו עליו הכתוב אומר [ס]באמור להם עם ה' אלה ומארצו יצאו : (סוכה מט) א"ר חנינא בר פפא כל אדם שיש עליו חן בידוע שהוא ירא שמים שנאמר [ע]וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו : (שבת קנג) בעא מיניה ר' אלעזר מרב איזהו בן העולם הבא א"ל [פ]ואזניך תשמענה דבר מאחריך לאמר זה הדרך לכו בו רבי חנינא אמר כל שדעת רבותיו נוחה הימנו [צ]וסבבו בשוק הסופדים בני גלילאה אמרי עשה דברים לפני מטתך בני יהודה אמרי עשה דברים לאחר מטתך ולא פליגי מר כי אתריה ומר כי אתריה : אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב מהספדו של אדם ניכר אם בן העוה"ב הוא אם לא כו' : (ב"ב י) אמר רבי אבהו שאלו את שלמה בן דוד אי זהו בן העוה"ב אמר להם כל שכנגד זקניו כבוד כי הא דיוסף בריה דר' יהושע חליש ואיתנגיר א"ל אבוה מאי חזית א"ל עולם הפוך ראיתי עליונים למטה ותחתונים למעלה א"ל עולם ברור ראית א"ל אנן היכי איתנן א"ל כי היכי דאיתנן הכא איתנן התם : (עדיות פ"ה) בשעת מיתתו של עקביא בן מהללאל א"ל בנו אבא פקוד עלי לחברך א"ל איני מפקד א"ל שמא עולה מצאת בי א"ל לא מעשיך יקרבוך ומעשיך ירחקוך : וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו : (חלק קג) אמר רבי שמעון בן לקיש מאי דכתיב [ק]וימנע מרשעים אורם וזרוע רמה תשבר. מפני מה עי"ן של רשעים תלויה כיון שנעשה אדם רש מלמטה נעשה רש מלמעלה ולא נכתביה כלל רבי יוחנן ורבי אלעזר חד אמר מפני כבודו של דוד וחד אמר מפני כבודו של נחמיה בן חכליה : שנה של שחרית. (אדר"נ פכ"א) כיצד מלמד שלא יתכוין אדם לישן עד שתעבור עליו זמן ק"ש שאם ישן עד שתעבור עליו זמן ק"ש נמצא בטל מן התורה שנאמר [ר]הדלת תסוב על צירה ועצל על מטתו [ש]אמר עצל שחל בדרך וגו' : (ברכות ד) כתיב [ת]חצות לילה אקום להודות לך וכי דוד בפלגא דליליא הוה קאי מאורתא הוה קאי דכתיב [א]קדמתי בנשף ואשועה ומאי משמע דהאי נשף אורתא הוא דכתיב [ב]בנשף בערב יום וגו'. אמר ר' אושעיא דוד הכי קאמר מעולם לא עבר עלי חצות לילה בשינה ר' זירא אמר עד חצות לילה היה מתנמנם כסוס מכאן ואילך היה מתגבר כארי. רב אשי אמר עד חצות לילה היה עוסק בדברי תורה מכאן ואילך בשירות ותשבחות : (ירושלמי ברכות פרק א') פעמים חצות לילה ופעמים [ג]קדמו עיני אשמורות הא באיזה צד בשעה שהיה דוד סועד סעודת מלכים חצות לילה ובשעה שהיה סועד סעודת עצמו קדמו עיני אשמורות מכל מקום לא הוה שחרא אתיא ומשכח לדוד דמיך הוא שדוד אומר [ד]עורה כבודי עורה הנבל וכנור אעירה שחר איתעיר יקרי מן קומי איקרי דברייי איקרי לא חשיב כלום מן קדם יקרי דברייי אעירה שחר אנא הוינא מעורר שחרא שחרא לא הוי מעורר לי והיה יצרו מקטרגו ואמר לו דוד דרכן של מלכים להיות השחר מעוררן ואת אמר אעירה שחר דרכן של מלכים להיות ישנים עד ארבע שעות ואת אמר חצות לילה אקום והוא

שינה של שחרית. רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי אמר תחלת מפולת שינה דמיך ליה ולא לעי באורייתא דמיך ליה ולא עביד עבודה (בראשית רבה פמ"ד) :

חיין

תורה אור ז משלי יא : ח שה"ש ז : ט משלי ג : י איוב כב : ב תהלים כה : ל משלי ה : מ דברים ו : נ ישעיה מט : ס יחזקאל לו : ע תהלים קג : פ ישעיה ל : צ קהלת יב : ק איוב לח : ר משלי כו : ש שם : ת תהלים קיט : א שם : ב משלי ז : ג תהלים קיט : ד שם נז :

א] עי' בס"ב דיש מ"א אוזנו דבך ובכה כל שהיא תפילת לעוביה ובספרת לו מן האדם : ועי' (סנהדרין סט) ודעת הבריות נוחה הימנו ובא דיין כו' : ב] ע"ל במ"ג והאהבת את ה' אלהיך שיהא שם שמים מתאהב על ידך שיהא אדם קורא ושונה כו' ;

והוא אומר [ה]על משפטי צדקך. ומה היה דוד עושה רבי פינחס בשם רבי אלעזר ברבי מנחם היה נוטל נבל וכנור ונותנו מראשותיו ועומד בחצי הלילה ומנגן בהם כדי שישמעו חבירי תורה ומה היו חבירי תורה אומרים ומה אם דוד המלך עוסק בתורה אנו על אחת כמה וכמה: (ברכות שם) [ו]לדוד שמרה נפשי כי חסיד אני, רבי לוי ורבי יצחק חד אמר כך אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם לא חסיד אני שכל מלכי מזרח ומערב ישנים עד שלש שעות ואני חצות לילה אקום להודות לך, ואידך כך אמר דוד לפני הקב"ה וכו' (כדלעיל פ"ב): (סוכה כו) אמר רב אסור לאדם לישן ביום יותר משינת הסוס וכמה שתין נשמי:

ויין של צהרים[א]: (אבות דר"נ פכ"א) כיצד מלמד שלא יתכוין אדם לשתות יין בצהרים שכל זמן שאדם שותה יין בצהרים נמצא בטל מכל התורה כולה שנאמר [ז]אי לך ארץ שמלכך נער ושריך בבקר יאכלו ואומר אשריך ארץ שמלכך בן חורין ושריך בעת יאכלו בגבורה ולא בשתי בגבורה של תורה ולא בשתיה של יין: (סנהדרין עב) תניא ר' יוסי הגלילי אומר וכי מפני שאכל זה תרטימר בשר ושתה חצי לוג יין האיטלקי אמרה תורה יצא לב"ד ויסקל אלא הגיעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה שסופו מגמר נכסי אביו ומבקש ליסודו ואינו מוצא ויוצא לפרשת דרכים ומלסטם את הבריות אמרה תורה מוטב שימות זכאי ואל ימות חייב שמיתתן של רשעים הנאה להם והנאה לעולם ולצדיקים רע להם ורע לעולם שקט לרשעים רע להם ורע לעולם ולצדיקים הנאה להם והנאה לעולם יין ושינה לרשעים הנאה להם והנאה לעולם ולצדיקים רע להם ורע לעולם: (ירושלמי סנהדרין פ"ג) א"ר אבהו ובלבד יין עם רוב שינה א"ר יונתן ישנים הן קימעא מפני שתהא דעתן מישבת: (ברכות כט) אמר ליה אליהו לרב יהודה אחוה דרב סלא חסידא לא תרתח ולא תחטא לא תירוי ולא תחטא: (יומא עד) [ח]כי יתן בכוס עינו יתהלך במישרים ר' אמי ור' אסי חד אמר כל הנותן עינו בכוסו כל העולם דומה עליו כמישור וחד אמר כל הנותן עינו בכוסו כל העריות דומות עליו כמישור: (שם ע) כתיב [ט]זנות ויין ותירוש יקח לב אלא דכ"ע תירוש חמרא הוא ואמאי קרו ליה יין ואמאי קרו ליה תירוש יין שמביא יללה לעולם תירוש שכל המתגרה בו נעשה רש: (סנהדרין ע) א"ר חנן לא נברא יין בעולם אלא לנחם אבלים ולשלם שכר לרשעים שנאמר [י]תנו שכר לאובד ויין למרי נפש. א"ר יצחק מ"ד אל תרא יין כי יתאדם אל תרא יין שמאדים פניהם של רשעים בעוה"ז ומלבין פניהם לעוה"ב רבא אמר אל תרא יין כי יתאדם [כ]אל תרא יין שאחריתו דם. רב כהנא רמי כתיב תירש וקרינן תירוש זכה נעשה ראש לא זכה נעשה רש רבא רמי כתיב ישמח וקרינן ישמח זכה משמחו לא זכה משממהו והיינו דאמר רבא חמרא וריחנא פקחין. א"ר עמרם בריה דר' שמעון בר אבא א"ר חנינא מ"ד [ל]למי אוי למי אבוי למי מדינים למי שיח למי פצעים חנם למי חכלילות עינים למאחרים על היין לבאים לחקור ממסך. כי אתא רב דימי אמר אמרי במערבא האי קרא מאן דדריש ליה מרישיה לסופיה מדריש ומסופיה לרישיה מדריש. דרש עובר גלילאה י"ג ווי"ן נאמרו ביין [מ]ויחל נח איש האדמה וגו': (ברכות סג) תניא רבי אומר למה נסמכו פרשת נזיר לפרשת סוטה לומר לך שכל הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין: ושיחת הילדים. (אדר"נ פכ"ה) כיצד מלמד שלא יתכוין אדם בשעה שהוא בביתו לשוח עם אשתו ועם בניו ועם בנותיו שכל זמן שאדם יושב בתוך ביתו ושונה ומשיח עם בניו ובני ביתו נמצא בטל מן התורה שנאמר [נ]לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה: (יומא עז) מאי דכתיב [ס]מנעי רגלך מיחף וגרונך מצמאה מנעי עצמך מחטא כדי שלא יבאו רגליך לידי יחוף מנעי לשונך מדברים בטלים כדי שלא יבא גרונך לידי צמאה: (שבת לג) ת"ר כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה היו שם ר' יהודה ור"א בר' יוסי ור"ש נשאלה שאלה זו בפניהם מכה זו מפני מה מתחלת בבני מעים וגומרה בפה כו'. נענה ר' שמעון ואמר בעון ביטול תורה אמרו לו נשים יוכיחו שמבטלים את בעליהן עכו"ם יוכיחו שמבטלים את ישראל תינוקות יוכיחו שמבטלים את אביהם תינוקות של בית רבן יוכיחו התם כדרבי גוריון כו' (לקמן ריש מט"ז): (שם לב) ת"ר בעון נדרים בנים מתים דברי ר' אליעזר בר"ש ר' יהודה הנשיא אומר בעון ביטול תורה כו' מאי קרא דכתיב [ע]לשוא הכיתי את בניכם מוסר לא לקחו כו' פליגי בה ר'

חין של צהרים. למי אוי למי אבוי מכאן אמרו כל המשכים ומעריב ומאחר על היין סימן רע לו והוא כידו עוקר א"פ מן העוה"ז והעוה"ב ועליו הוא אומר ואף כי היין בוגד גבר יהיר ולא ינוה אשר הרחיב כשאול נפשו וגו' ואין יהיר אלא לשון זריזות ומהירות שנאמר חזית איש מהיר במלאכתו ומאי אשר הרחיב כשאול נפשו אלא מתוך שהוא אוכל ושותה והרחיב נפשו כשאול נוח וטוב לו שלא היה נברא בעולם לכך יעשה אדם הטוב בעיני הקב"ה ומאי והוא כמות ולא ישבע אלא מה מלאך המות הזה אפילו נותנין לו כל בני העולם כלו אין דרכו לשבוע אף כל המשכים ומעריב על היין אין דרכו לשבוע ועליו הוא אומר מארת ה' בבית רשע ונוה צדיקים יברך ומאי ויאסוף אליו כל הגוים ויקבוץ אליו כל העמים אלא לא כל הגוים ממש ולא כל העמים ממש אלא מתוך שהוא אוכל ושותה נותן עיניו על כל העבירות שעכו"ם עושים אותן ועושה גם הוא אותן לכך נאמר ויאסוף אליו כל הגוים וגו' וכי מה כתיב בענין של אחריו הלא אלה כולם עליו משל ישאו ומליצה וגו' ויאמר הוי המרבה לא לו עד מתי ומכביד עליו עבטיט מאי ומכביד עליו עבטיט אלא לא עוד אלא שהוא יושב וסותר כל מעשה ידיו של הקב"ה מיום שנברא העולם עד אותה שעה לכך נאמר למי אוי למי אבוי (תנדא"ר פע"ו):

אל תרא יין כי יתאדם. מהו כי יתאדם כי יתאוה לדם נדה ולדם זבה כי יתן בכוס עינו בכים כתיב לשון כיס הוא כדכתיב כיס אחד יהיה לכלנו יתהלך במישרים סוף שאשתו אומרת לו כשושנה אדומה ראיתי ואינו פורש א"ר אבי אם ת"ח הוא סוף שמטמא את הטהור ומטהר את הטמא ד"א אל תרא יין כי יתאדם ודאי מסמיך ליה כי יתן בכוס עינו הוא נותן עינו בכוס וחנוני נותן עיניו בכים יתהלך במישרים סוף דהוא עביד ביתיה מישרא מה הדין קדרא דנחשא עביד קדרא דחספא עבדא מזבין לה ושתי המרא בטימתיה רבי יצחק בר רדיפא בשם רבי אמי אמר סוף שהוא מוכר את כלי ביתו ושותה בהן יין (ויקרא רבה פי"ב. ע"ש עוד באורך ובתנחומא פרשת שמיני ובילקוט משלי פכ"ג):

ושיחת הילדים. כתיב לא ייעף ולא יגע במה אני יגע במי שהוא מכעים לפני בדברים בטלים כד"א הוגעתם ה' בדבריכם (שמות רבה פי"ג):

ל"א

ג' שעות ביום ואיפי הם לכבודי נגד כבוד טרחי: על משפטי צדקך. שכל זה אני עושה לעשות משפט צדק ואמת לכך אני עומד בהשכמה לעיין היטב בתורה כדי להוציא הדין לאמת ולדק: מגמר. מכלה: למודו. מה שהורגל בבשר ויין: הנאה להם. שאין מוסיפין לחטוא: והנאה לעולם. שהשקט כל הארץ: רע להם. שהיו מוסיפין זכות: ורע לעולם. שהיו מגינים על דורם ומוכיחים את הדור: שקט לצדיקים הנאה להם והנאה לעולם. שיש להם פנאי לעסוק בתורה ובמצות: יין ושינה לרשעים הנאה להם והנאה לעולם. כל זמן שהוקים וישנים אינם חוטאים ואין מריעין לבריות: לצדיקים רע להם. שאין עוסקין בתורה: ורע לעולם. שהתורה שהן עוסקין בה מגינה על הדור וכשהן מתבטלין פורענות באה לעולם: עינו בכוסו. אוהב שכרות: כל העולם דומה עליו כמישור. ממון אחרים דומה לו היתר: שמביא יללה. על ידי היין רוב הניאוף ופורענות בא לעולם יין לשון תאניה ויללה: לשלם שכר לרשעים. שמתענין בו בעוה"ז ומקבלין בו שכר מצות שעושין בעוה"ז: לאובד. הייגו רשע שנאבד והולך לו: למרי נפש. לאבלים לפכותי לצערייהו: אל תרא יין. כלומר אל תתן עיניך להמשיך אחריו: שאחריתו דם. סופו יהרג עליו: כתיב יין ישמח. לבב אנוש בשי"ן דמשמע לשון בושם שמשממהו ונופל חכמת לבו: וקריק ישמח. לשון שמחה: זכה. כלומר אם זכה וידע להזהר בעצמו מלשתות יותר מדאי משמחו שמפקח את הלב: פקחין. עשאוני פקח: אבוי. לשון צעקה בלשון ארמי כמו בייא בייא: שיח. צער כמו אריד בשיחי: למי. כל אלה למאחרים על היין: מרישיה לסופיה מדרש. נדרש משמעותו יפה וה"ק למי כל אלה למאחרים על היין לבאים לחקור ממסך שחוקרין היכן היין הטוב הממוסך בבשמים: ומאן דדריש ליה מסופיה לרישיה מדריש. נדרש משמעותו יפה וה"ק למי שיש לו אוי ואבוי ושיח דהיינו אבלים ולמי שיש לו מדנים ופצעים חנם דהיינו רשע הנלחם עם הבריות ולמי שיש לו חכלילות עינים מרוב שומנו ושקיטתו להם ראוי להיות מאחרים על היין: י"ג ווי"ן. ל' וי וי ויאמר ארור כנען לא השיב אלא עד שידע דנגמר לו עונשו של יין: שלא יבוא רגליך לידי יחוף. בגלאתך בגולה: מכה זו. אסכרה: בעון ביטול תורה. דעטם נמי מיתה כדאמרינן מקרא נדרש לפני פניו למען ירבו ימיכם הא אם לא תלמדו יתמעטו: נשים יוכיחו. שאינם מצוות על ד"ת דכתיב ולמדתם אותם את בניכם ולא בנותיכם ומתות באסכרה אמר להם אף הן מבטלות את בעליהן: תינוקות. שאינם בני לימוד א"ל אף הם בשן שמבטלים את אביהם להוליכם לחמה ולצוק ולפייסם באגוזים: של בית רבן. לא בטלים ולא מבטלים: לשוא הכיתי. בתמיה וכי בהנם הכיתים

א] עי' (סוטה ז') הרבה יין עושה. ועי' (פסחים ק"ג) שלשה שקניה אוהבן מי שאינו מתכבד כו' : ועי' (עירובין) בג"ד אדם ניכר כו' :

הכיתים אינו אלא בשביל המוסר דהיינו תורה: לא לקחו. לא למדו ל' לקח: מקרא הרס. למען ירבו ימיכם וימי בניכם נדרש לפניו קאי אקרא דלקמיה דמשתעי במזוזה: ולא לפני פניו. ולמדתם אותם את בניכם: ולפני פניו. ואף בעון ביטול תורה קאמר: ל"א ושיחת ילדים הכונה לפי שהאדם הוא מחוייב לחנך את הילד במצות ולהדריכו בדרכי ה' כי כן כתיב חנוך לנער על פי דרכו ולהסירו משיחה בטילה ומנבלות הפה אשר הילדים מתפקרים בעבירה זו יותר מכל עבירות שבעולם ולכן עבירה זו שביד הילדים שהיא השיחה היא מוציאה את האדם אביו של הילדים מן העולם על אשר לא ייסר את ילדיו במקל וברצועה. (מד"ש). א"ל למתורגמניה: כל קבל ינוקא. לנגד המאורע דברים ניחומים על מיתת הילד: וירא ה'. מה עשו אבות: וינאץ מכעס. שהכעיסוהו ונרמז לו לפקוד על בניהם ובנותיהם: והיינו דאמרי. לא תינוק היה המת אלא בחור היה וכך קרא אמר על כן בחוריו וגו': לא ישמח. הרי צרות וגזרות: ואת יתומיו ואת אלמנותיו לא ירחם. הרי צועקין ואינן נענין בשן מה כי כלו חנף ומרע וכל פה דובר נבלה: ועוד. לשון ועוד כל שנותיו של אדם שהן ע' שנה יד הדין נטויה עליו לבטל זכיותיו בשביל זה: הכל יודעין כו'. ולא הוצרך לאדם לפרש למה נכנסה והמנבל פיו בכך אפילו וכו': שוחה עמוקה. מוכנת: לפי זרות. למי שפיו זרה: זעום ה' יפל שם. זעם של הקב"ה הוא שוכן שם אצל פי זרות היושב אצלו ושומע קרוי זעומו: יניח אצבע. שהיא שוייה כיתד: מ"ט. כלומר במאי דומות כיתדות: אלימא דמחלקן. שמתולקות זו מזו ואיך מהוכרות יחד: הדא והדא למלתיה. קושיא היא כל אחת יש בה אורך ואף בגרכי גבוה: זו זרת. מן הקטנה מודדין זרת של חשן: זו קמיצה. מאצבע שאצל הקטנה מתחילין לקמוץ הופה שלש אצבעות על פס ידו הקמיצה והאמה והאצבע וקומץ: זו אמה. מהגדולה מודדין אמת בנין ואמת כלים: זו אצבע. למתן דמים של חטאת דכתיב ביה באצבעו: זו גודל. לבהן יד דאהרן ודמצורע: משופות. אגוייפידא"ש בלעז: אליה. בשר שבסוף האוזן: נכוים תחלה לאברים. רכות ודקות לכוות מכולם והכי נמי אמרינן במסכת ע"ז האי נכרי דהדיך רישא מרי למיכל אפילו מרים אודניה ואע"פ שממהבל לבבל: דקאמרה מואב. לשון פריצות שהוא מאביה: אנריא. להשתעבד בהם להביא להם מים

ר' חייא בר אבא ור' יוסי חד אמר בעון מזוזה וחד אמר בעון ביטול תורה למאן דאמר בעון מזוזה מקרא נדרש לפניו ולא לפני פניו ולמאן דאמר בעון ביטול תורה מקרא נדרש לפניו ולפני פניו: (ל"א) ושיחת הילדים. (כתובות ח) רב חייא בר אבא מקרי בניה דריש לקיש הוה ואמרי לה כתני בריה דר"ל הוה שכיב ליה ינוקא יומא קמא לא אזיל לגביה למחר דבריה ליהודה בר נחמני כתורגמניה א"ל קום אימא מלתא כל קבל ינוקא פתח ואמר [פ]וירא ה' וינאץ מכעס בניו ובנותיו דור שאבות מנאצין להקב"ה כועס על בניהם ועל בנותיהם ומתים כשהם קטנים וא"ד בחור הוה וה"ק ליה [צ]על כן על בחוריו לא ישמח אדני ואת יתומיו ואת אלמנותיו לא ירחם כי כלו חנף ומרע וכל פה דובר נבלה בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה: (שבת לג) בעון נבלות הפה צרות רבות וגזרות קשות מתחדשות ובחורי שונאי ישראל מתים ויתומים ואלמנות צועקים ואינם נענים שנאמר על כן על בחוריו לא ישמח אדני ואת יתומיו ואת אלמנותיו לא ירחם כי כלו חנף ומרע וכל פה דובר נבלה בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה מאי ועוד ידו נטויה אמר רב חנין בר רבא הכל יודעין כלה למה נכנסה לחופה אלא כל המנבל פיו אפילו חותמין עליו גזר דין של שבעים שנה לטובה הופכין עליו לרעה. אמר רבא בר שילא אמר רב חסדא כל המנבל פיו מעמיקין לו גיהנם שנאמר [ק]שוחה עמוקה פי זרות רב נחמן בר יצחק אמר אף השומע ושותק שנאמר [ר]זעום ה' יפל שם: (כתובות ה) דרש בר קפרא מ"ד [ש]ויתד תהיה לך על אזנך. אל תקרי אזנך אלא אזניך שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יניח אצבעו באזניו והיינו דאמר רבי אלעזר מפני מה אצבעותיו של אדם דומות ליתדות מ"ט אילימא משום דמחלקן כל חדא והדא למלתיה עבידא דאמר מר זו זרת זו קמיצה זו אמה זו אצבע זו גודל. אלא מ"ט משופות כיתדות שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יניח אצבעותיו באזניו. תנא דבי ר' ישמעאל מפני מה אזן כולה קשה והאליה (שלה) רכה שאם ישמע דבר שאינו הגון יכוף אליה לתוכה. ת"ר אל ישמיע אדם לאזניו דברים בטלים מפני שהם נכוים תחלה לאברים: (פסחים ד) אמר ר' יהושע בן לוי לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מפיו שהרי עקם הכתוב שמונה אותיות ולא הוציא דבר מגונה מפיו שנאמר [ת]מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה כו': (ב"ק לח) א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה אפילו שכר שיחה נאה דאילו בכירה דקאמרה מואב א"ל הקב"ה למשה [א]אל תצר את מואב אל תתגר בם מלחמה מלחמה הוא דלא אבל אנגריא עביד בהו. צעירה דקאמרה בן עמי א"ל הקב"ה למשה [ב]וקרבת מול בני עמון אל תצורם ואל תתגר בם כלל דאפילו אנגריא לא תעביד בהו:

(ל"א) ושיחת ילדים. שאי אליו כפיך על נפש עולליך העטופים ברעב בראש כל חוצות מכאן אמרו יבקש אדם רחמים על עצמו ועל אשתו ועל בניו ועל בני ביתו שלא יבא אחד מהן לידי דבר מכוער ולא יראה אדם את אביו ואת אמו כשהן מדברים דברים יתירים ויחריש להם ואם עשה כן הוא והם אינם ממלאים ימיהם ושנותיהם שנאמר רק השמר לך ושמור נפשך מאוד וגו' (תנדא"ר פכ"ב):

מעשה בכהן א' שהיה ירא שמים בסתר וכל מעשיו הטובים שהיה עושה היה עושה בסתר והיה לו עשרת בנים מאשה אחת ו' זכרים וד' נקבות ובכל יום ויום היה מתפלל ומשתטח ומבקש רחמים ומלחך בלשונו עפר כדי שלא יבא א' מהן לידי עבירה ולידי דבר מכוער ואמרו לא יצאה אותה שנה ולא שנית ולא שלישית עד שבא עזרא והעלה הקב"ה על ידו את ישראל מבבל ואותו הכהן עמהם ולא נכנס הכהן הוא לעולמו עד שראה כהנים גדולים ופרחי כהונה מבניו ומבני בניו עד כ' שנה ואח"כ נכנס אותו כהן לבית עולמו עליו הכתוב אומר בטח בה' ועשה טוב וגו' והתענג על ה' ויתן לך משאלות לבך וגו' (שם פי"ח):

פעם אחת הייתי מהלך בתוך הגולה שבבבל ונכנסתי לעיר גדולה של ישראל ואין שם עכו"ם כלל ומצאתי שם מלמד תינוקות אחד וישבו לפניו מאתים נערים שרובן בני שמונה עשרה שנה ובני עשרים שנה ולשנה האחרת חזרתי לשם ומצאתי את התלמידים ואין רבם ביניהם אלא בן אחד בלבד שהוא היה בן בן בנו שבשביל מעשיהם המקולקלים של אותן נערים מת רבן ומתה אשתו ומת בנו ומת בן בנו ומתו כל הנערים שרובן בני שמונה עשרה ובני עשרים ולא נשתיירו רק הקטנים והייתי בוכה ומתאנח עליהם עד שבא אלי מלאך מן השמים ואמר לי מפני מה אתה בוכה ומתאנח אמרתי לו וכי לא אבכה ואתאנח על אלו שבאו לידי מקרא ומשנה ועכשיו הלכו להם והיו כלא היו ואמר לי לא יפה עשית שאתה בוכה ומתאבל ומתאנח עליהם אמרתי לו מפני מה ואמר לי שהן היו עושין דברים מכוערים ודברים שאינן ראוין ומקולקלין בעצמם והיו מוציאין שכבת זרע חנם והן לא היו יודעין בעצמן שהמיתה משנתן (שם פי"ח):

חושך שבטו שונא בנו. וכי יש אדם שהוא שונא בנו אלא מתוך שאינו מוכיחו על דברי חכמים ועל דרך ארץ נקרא שונא אבל מי שמכה את בנו על החכמה ועל התורה הוא נקרא אוהבו שנאמר ואוהבו שחרו מוסר (מ' משלי פרשה י"ג): יסר בנך כי יש תקוה. לתלמוד תורה כדי שתצילהו מדינה של גיהנם לעתיד לבא שנאמר ואל המיתו אל תשא נפשך (שם פי"ט): חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה. אם חנכת בנך בתורה עד שהוא נער הוא מתגדל והולך בה שנאמר גם כי יזקין לא יסור ממנה כהדא תורתא דלא יליפא רדיא ומתקשת עלה בסופא וכהדא עוברתא דכרמא דאית לה איתכפיאות עד דהיא תאינה כדקשא לית את יכול. וכן הוא אומר אולת קשורה בלב נער שבט מוסר ירחיקנה ממנו ומי מפירה שבטה של תורה אם זכה אדם לשבט מוסר מוטב ואם לאו הרי מלקות בית דין מתלא אמר לחכימא ברמיזא ולשטיא בכורמיזא (שם פכ"ב):

א"ר סימון אילין כשייא דאמרין לא ניעול בנינן לכנישתא אין חמי ליה מילף מילף הוא לא עבדין עבאות אלא ויסרו למשפט אלהיו יורנו (אביו ואמו צריכים ליסרו למשפט והשם יורנו את תורתו) (ירושלמי חלה פ"א):

וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ. (הדר"נ פכ"א) כיצד מלמד שלא ישב אדם עם יושבי קרנות בשוק ונמצא בטל מן התורה שנאמר [ג]אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים וגו'. רבי מאיר אומר ומה תלמוד לומר ובמושב לצים לא ישב אלו טרטיאות של לצים שבהן

וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ. לא ישבתי בסוד משחקים ואעלוזה אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם לא נכנסתי לבתי טרטיאות

תורה אור פ דברים לב: צ ישעיה ט: ק משלי כב: ר שם: ש דברים כג: ת בראשית ז: א דברים ב: ב שם: ג תהלים א:

א ראוי למי שרוצה לכוון אורחותיו להתרחק מישיבתן ומלדבר עמהן. כדי שלא יתפש אדם ברשת רשעים וכסלותם וזה דרך ישיבת הלצים הרשעים. בתחלה מרבין בדברי הבאי כענין שנאמר וקול כסיל ברוב דברים. ומתוך כך באין לספר בגנות הצדיקים כענין שנאמר תאלמנה שפתי שקר הדוברות על צדיק עתק ומתוך כך יהיה להן הרגל לדבר בנביאים ולתת דופי בדבריהם, כענין שנאמר ויהיו מלעיבים במלאכי אלהים ובוזים דבריו ומתעתעים בנביאיו ומתוך כך באין לדבר באלהים וכופרין בעיקר, כענין שנאמר ויחפאו בני ישראל דברים אשר לא כן על ה' אלהיהם והרי הוא אומר שתו בשמים פיהם

טרטיאות ולבתי קרקסיאות של ליצני העולם ושחקתי עמהם מפני ידך בדד ישבתי (ילקוט ירמיה פרשה ט"ו):

שמן תורק שמך. מה השמן כום מלא אינו מורזף כשאר כל משקין כך ד"ת אין מורזפים בדברי ליצנות מה השמן הזה כוס מלא שמן כידך ונפל לתוכו טפה של מים יוצאת כנגדה טפה של שמן כך אם נכנס דבר של תורה ללב יצא כנגדו דבר של ליצנות נכנס ללב דבר של ליצנות יצא כנגדו דבר של תורה (שיר השירים רבה פ"א):

המחלל את הקדשים. מעשה בכהן אחד שהאכיל את בהמתו תרומה ונפלה אש עליו ואכלה מביתו ל' זכרים וששים בנדים ועשרים וארבע כדים של יין ועשרה כדי שמן ושאר ממון הרבה והיה בא וישב לפני החכמים ואמר להן רבותי נפלה עלי אש ואכלה ממני כך וכך זכרים וכך וכך יין וכך וכך שמן ושאר ממון שהיה לי הכניסו חכמים ידון ואנחה בלבם אמרו לא זזו משם עד שבא אדם אחד שאינו בקי בהלכה ואמר לו המאכיל את בהמתו תרומה מהו א"ל מותר א"ל שמא אסור אמר לו לאו ואמר לו אני כהן והאכלתי את בהמתי תרומה וכששמעו החכמים בדבר ענו כולם כאחד ואמרו ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משא פנים וכי תרומה וקודש שאין להם אוכלים אינן הולכין אלא לשריפה אלא עשית שלא כדין אמר להן והלא תנן כרשיני תרומה מאכילין אותם לבהמה ולחיה ולתרנגולין אמרו לו לא אמרו אלא כרשינין מפני שהן מאכל לבהמה רק בשני רעבון בני אדם אוכלין אותם לפיכך לא גזרו דהמע"ה עליהן אלא בשני רעבון משום שהם מאכיל אדם באותה שעה מכאן אמרו כל המאכיל לבהמתו תרומה בין תרומת הארץ בין תרומת חוץ לארץ עליו הכתוב אומר בוזה דרכיו יומת ואומר ואת קדשי בני ישראל לא תחללו ולא תמותו ואומר חופר גומץ בו יפול ופורץ גדר ישכנו נחש (תנד"א רבה פי"ג):

והמלבין

שבהן דנין דיני נפשות להמית שנאמר [ד]שנאתי קהל מרעים ועם רשעים לא אשב. ואין מרעים אלא רשעים שנאמר [ה]כי מרעים יכרתון ומה הוא פורענותן לעתיד לבא שנאמר [ו]כי הנה היום בא בוער כתנור והיו כל זדים וכל עושי רשעה קש. ואין זדים אלא לצים שנאמר [ז]זד יהיר לץ שמו. מעשה ברבי עקיבא שהיה יושב ושונה לתלמידיו ונזכר לו מה שעשה בילדותו אמר מודה אני לפניך ה' אלהי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות בשוק[א]: (ירושלמי ברכות פ"ד) רבי נחוניא בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש וביציאתו תפלה קצרה אמרו לו מה טיבו של תפלה זו א"ל בכניסתי אני מתפלל שלא תארע תקלה על ידי וביציאתי אני נותן הודיה על חלקי כו' וביציאתו מהו אומר מודה אני לפניך ה' אלהי ואלהי אבותי שנתת חלקי מיושבי בית המדרש ובתי כנסיות ולא נתת חלקי בבתי טרטיאות ובתי קרקסיאות שאני עמל והן עמלין אני שוקד והן שוקדין אני עמל לירש גן עדן וכו' שנאמר [ח]כי לא תעזוב נפשי לשאול לא תתן חסידך וגו': (ע"ז יח) ת"ר ההולך לאיצטרינין ולכרקום וראה את הנחשים ואת החברים בוקיון מוקיון מוליגין לוליון סגלרין סגלירנון הרי זה מושב לצים ועליהם הכתוב אומר [ט]ובמושב לצים לא ישב וסמיך ליה כי אם בתורת ה' חפצו הא למדת שהדברים הללו מביאים את האדם לידי ביטול תורה. דרש ר' שמעון בן פזי מ"ד אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים וגו' וכי מאחר שלא הלך מהיכן עמד ומאחר שלא עמד מהיכן ישב ומאחר שלא ישב מהיכן לץ אלא לומר לך שאם הלך סופו לעמוד ואם עמד סופו לישב ואם ישב סופו ללוץ ואם לץ עליו הכתוב אומר [י]אם חכמת חכמת לך ולצת לבדך תשא. א"ר אלעזר כל המתלוצץ יסורין באין עליו שנאמר [כ]ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם. אמר להו רבא לרבנן במטותא בעינא מינייכו דלא תתלוצצו דלא לייתי יסורין עלייכו. אמר רב קטינא כל המתלוצץ מזונותיו מתמעטין שנאמר [ל]משך ידו את לוצצים. אמר ר"ל כל המתלוצץ נופל בגיהנם שנאמר [מ]זד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון ואין עברה א-א גיהנם דכתיב [נ]יום עברה היום ההוא. א"ר חנילאי בר חנילאי כל המתלוצץ גורם כליה לעולם שנאמר [ס]ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם כי כלה ונחרצה. א"ר אלעזר קשה היא שתחילתו יסורין וסופו כלייה. דרש ר' שמעון בן פזי אשרי מי שלא הלך לטרטיאות ולקרקסיאות. ובדרך חטאים לא עמד זה שלא עמד בקנגיון, ובמושב לצים לא ישב שלא ישב בתחבולות שמא יאמר אדם הואיל ולא הלכתי לטרטיאות וקרקסיאות ולא עמדתי בקנגיון אלך ואגרה בשינה ת"ל כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה: (סוטה מב) אמר רב חסדא א"ר ירמיה בר אבא ארבע כיתות אינן מקבלות פני שכינה כת לצים דכתיב [ע]משך ידו את לוצצים כו'[ב]:

מתני' יא רבי אליעזר המודעי אומר המחלל את הקדשים והמבזה את המועדות והמלבין פני חברו ברבים והמיפר בריתו של אברהם אבינו עליו השלום והמגלה פנים בתורה שלא כהלכה אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים אין לו חלק לעולם הבא:

גרסי' (חולין קלג) אמר רב חסדא מתנות כהונה אין נאכלות אלא צלי ואין נאכלות אלא בחרדל דאמר קרא [פ]לך נתתים למשחה לגדולה כדרך שהמלכים אוכלין: (יומא ט) א"ר יוחנן בן תורתא מפני מה חרבה שילה מפני שהיו שם שני דברים גלוי עריות ובזוי קדשים בזוי קדשים דכתיב [צ]גם בטרם יקטירון את החלב ובא נער הכהן וגו' עד כי נאצו האנשים את מנחת ה': (ספרי במדבר) וכן מצינו שלא נחתם גזר דינם של אנשי ירושלים אלא על שנהגו מנהג בזיון בקדשים שנאמר [ק]קדשי בזית: (פסחים נז) תנו רבנן ד' צווחות צווחה עזרא ראשונה צאו מכאן בני עלי שטמאו היכל ה' ועוד צווחה עזרא צאו מכאן יששכר איש כפר ברקאי שמכבד עצמו ומחלל קדשי שמים. מאי הוה עביד הוה כריך ידיה בשיראי ועביד עבודת שמים וכו': והמבזה את המועדות. (פסחים קיח) אמר רב ששת משום רבי אלעזר בן עזריה כל המבזה את המועדות כאילו עובד ע"ג שנאמר [ר]אלהי מסכה לא תעשה לך וסמיך ליה את חג המצות תשמור: (ספרא אמור פ"ט) מה ענין שבת לענין מועדות אלא ללמד

מים ומזון: בתי טרטיות ובתי קרקסאות. בתים שעושים בהם מיני שחוק: אני שוקד. ל' לשקוד על דלתותי יום יום: לאיצטדינין. מקום שמנגחין את השור: ולכרקום. מגור ועושים שם שחוק וליצנות: את הנחשים. מנחשים ומכשפים: ואת החברים. לחשי נחשים: בוקיון מוקיון לוליון סגלרין סגלריגון. כלם מיני ליצנים הם: הא למדת. מדסמיך ליה כי אם בתורת ה' חפצו דמהן דאזיל בהכי לאו בתורת ה' חפצו: אם הלך. משמע בהעברה בעלמא סופו לעמוד ולהתעכב ביניהם מעט והכי קאמר אשרי שלא הלך ומתוך שלא הלך לא עמד ומתוך שלא עמד לא ישב הא אם הלך סופו לעמוד וכו': אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם. כי כלה ונחרצה שמעתי: מוסריכם. יסוריכם: משך ידו. הקב"ה הפותח יד לזון את הכל מושכה מן הלוצצים: יום עברה ביום ההוא. ביום הדין משמעי קרא שנידונין בו העכו"ם לגיהנם: לטרטיאות. פלטין וכל דבריהם בשחוק נאספין לשחוק וללצון: קנגיון. לידא חיות ע"י כלבים וכל מעשיהם לבוש משחה ושחוק ודוגמתו בהיפת הולין וכי משה קניגי היה: משך ידו. הקב"ה מהיוה את לוצצים:

מתני' המחלל את הקדשים. המביא קדשי המזבח לידי פגול ונותר וטמא. או המועל ונהנה בין בקדשי מזבח בין בקדשי בדק הבית: והמבזה את המועדות. ימים של חוה"מ עושה בהן מלאכה. או נוהג בהן מנהג חול באכילה ושתיה: והמלבין פני חבירו ברבים. המתבייש פניו מאדימות תחלה ואח"כ מתלבנות שהנפש יש לה בתי תנועות אחת לחוץ ואחת לפנים וכשמביישין את האדם. בתחלה הרוח מתנועע לצד חוץ כמו שמתמלא חמה ופניו מאדימות. וכשהוא מוצא טענה כילד יסיר הבושה היא מעל פניו הוא דואג בקרבו ונכנס הרות לצד פניו מפני הצער. ופניו מתכרכמים ומתלבנים. וזהו שאומרו בענין ההלבנה דאזיל סומקא ואתי חיורא: והמפר בריתו. שלא מל או מל ומושך ערלתו לכסות המילה כדי שלא יראה שהוא מהול: והמגלה פנים בתורה. שמראה פנים ופירושים בתורה שלא כהלכה. כגון שמתרגם ומזרעך לא תתן להעביר למולך, ומזרעך לא תתן לאעברא לארמיותא. ואין זה פשוטו של מקרא. ובכלל זה הדורש דרשות של דופי. פירוש אחר מגלה פנים. שמעיז פנים לעבור על דברי תורה בפרהסיא ביד רמה. ואין לו בושת פנים: אע"פ שיש בידו תורה ומעשים טובים. ולא חזר בתשובה מאחד מעבירות שבידו. אף ע"פ שבאו עליו יסורים ומת ביסורים אין לו חלק לעולם הבא. אבל אם חזר בתשובה קודם מותו. אין לך דבר שעומד בפני התשובה: כריך את ידיה בשיראי. והגילה פוסלת בקדשים כדכתיב ולקח הכהן שיקח בעצמו ועוד דבזיון הוא: את המועדות. חולו של מועד: את חג המצות תשמור. משמע בחגיגה אם ברתחון ותביעי הכי כבר אמור הא לא הזהיר אלא על חסימ

תורה אור ד תהלים כו: ה שם לז: ו מלאכי ג: ז משלי כא: ח תהלים טז: ט שם א: י משלי ט: כ ישעיה כח: ל הושע ז: מ משלי כא: נ צפניה א: ס ישעיה כח: ע הושע ז: פ במדבר יח: צ ש"א ב: ק יחזקאל כב: ר שמות לד:

ולשונם תהלך בארץ. מי גרם להם לשית בשמים פיהם לשונם שהלכה תהלה בארץ זו היא שיחת הרשעים שגורמת להן ישיבות קרנות. כנסיות של ע"ה. וישיבת בתי משתאות עם שותי שכר. אבל שיחת כשרי ישראל אינו אלא בדברי תורה וחכמה. ולפיכך הקב"ה עוזר על ידן ומזכה אותן בה שנאמר אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחושבי שמו (הלכות סומתא גרסת כט"ז):

א] פי' (ברכות מ"ג) ואל ישב בחבורה של ע"ה דלמא אתא לאמשוכי בתרייהו: ב] ועי' (פסחים קי"ב) ד' דברים צוה רבינו הקדוש אל הדור בבבליה משום דלויני לווא בינהון ומשני לך בליגנותא, וע"ל במ"ב נסיבתא בעיא סוכבין ואין ניגיען ד"ה וע"ש במ"ג. ועי' (סנהדרין כג) כל ליצנותא אסורה חוץ מליצנותא דע"ז דשריא:

ללמד שכל המחלל את המועדות מעלים עליו כאילו חילל את השבתות. כל המקיים את המועדות מעלים עליו כאילו קיים את השבתות: (ירושלמי מ"ק פ"ב) א"ר בא בר ממל אילו היה לי מי שיומנה עמי היתרתי שיהו עושין מלאכה בחולו של מועד כלום אסרו לעשות מלאכה בחולו של מועד אלא כדי שיהו אוכלין ושותין ויגעין בתורה ואינן אוכלין ושותין ופחזין[א]:

והמלבין פני חברו ברבים. (ב"מ נח) תני תנא קמיה דרב נחמן בר יצחק כל המלבין פני חברו ברבים כאילו שופך דמים א"ל שפיר קאמרת דחזינא ליה דאזיל סומקא ואתי חיורא א"ל אביי לרב דימי במערבא במאי זהירי א"ל באחוורי אפין דא"ר חנינא הכל יורדין לגיהנם חוץ מג' הכל ס"ד אלא אימא כל היורדין לגיהנם עולים חוץ מג' שיורדים ואינם עולים ואלו הן הבא על אשת איש והמלבין פני חברו ברבים והמכנה שם רע לחברו מכנה היינו מלבין אע"ג דדש ביה בשמיה. אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן נוח לו לאדם שיבא על ספק אשת איש ואל ילבין פני חברו ברבים מנא לן מדדרש רבא דדרש רבא מ"ד [ש]ובצלעי שמחו ונאספו וגו' קרעו ו[ל]א דמו אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע גלוי וידוע לפניך שאם היו מקרעין בשרי לא היה דמי שותת לארץ ולא עוד אלא אפילו בשעה שעוסקים בנגעים ואהלות אומרים לי דוד הבא על אשת איש מיתתו במה ואני אומר להם מיתתו בחנק ויש לו חלק לעוה"ב, אבל המלבין פני חברו ברבים אין לו חלק לעוה"ב. מר זוטרא בר טוביה אמר רב ואמרי לה א"ר חנא בר ביזנא א"ר שמעון חסידא ואמרי לה א"ר יוחנן משום ר"ש בן יוחאי נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים מנא לן מתמר דכתיב [ת]היא מוצאת והיא שלחה אל חמיה: (סנהדרין יא) ת"ר אין מעברין את השנה אלא במזומנים לה מעשה בר"ג שאמר השכימו לי ז' לעלייה השכים ומצא ח' אמר מי הוא שעלה שלא ברשות ירד. עמד שמואל הקטן ואמר אני הוא שעליתי שלא ברשות ולא לעבר השנה עליתי אלא ללמוד הלכה למעשה הוצרכתי א"ל שב בני שב ראויות כל השנים כולם להתעבר על ידך אלא אמרו חכמים אין מעברין את השנה אלא במזומנים לה. ולא שמואל הקטן הוה אלא איניש אחרינא ומחמת כיסופא הוא דעבד כי הא דיתיב רבי וקא דריש והרית ריח שום אמר מי שאכל שום יצא עמד ר' חייא ויצא עמדו כולן ויצאו בשחר מצאו ר"ש ברבי לר' חייא א"ל אתה הוא שציערת לאבא אמר ח"ו לא תהא כזאת בישראל. ור' חייא מהיכא גמיר לה מר' מאיר דתניא מעשה באשה אחת שבאת לבית מדרשו של ר"מ אמרה לו רבי אחד מכם קדשני בביאה עמד ר"מ וכתב לה גט כריתות ונתן לה עמדו כולם וכתבו ונתנו לה ורבי מאיר מהיכא גמיר ליה משמואל הקטן ושמואל הקטן מהיכא גמיר ליה משכניה בן יחיאל דכתיב [א]ויען שכניה בן יחיאל מבני עילם ויאמר לעזרא אנחנו מעלנו באלהינו ונושב נשים נכריות מעמי הארץ ועתה יש מקוה לישראל על זאת, ושכניה בן יחיאל מהיכא גמר ליה מיהושע דכתיב [ב]ויאמר ה' אל יהושע קום לך למה זה אתה נופל על פניך חטא ישראל אמר לפניו רבש"ע מי חטא אמר לו וכי דילטור אני לך הטל גורלות ואבע"א ממשה דכתיב [ג]עד אנה מאנתם: (ירושלמי דמאי פ"א) רבי פנחס בן יאיר הוה אזיל לבית וועד והוה גינאי גביר אמר ליה גינאי גינאי מה את מנע לי מן בית וועד ופלג קומוי ועבר אמרו ליה תלמידיו יכולין אנן עברין אמר לון מאן דידע בנפשיה דלא אקיל לבר נש מישראל מן יומוי יעבור ולא מנכה: (ב"מ נח) ת"ר [ד]לא תונו איש את עמיתו באונאת דברים הכתוב מדבר אתה אומר באונאת דברים או אינו אלא באונאת ממון כשהוא אומר [ה]וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך הרי אונאת ממון אמור הא מה אני מקיים לא תונו איש את עמיתו באונאת דברים הא כיצד אם היה בעל תשובה אל יאמר לו זכור מעשיך הראשונים אם היה בן גרים אל יאמר לו זכור מעשה אבותיך אם היה גר ובא ללמוד תורה אל יאמר לו פה שאכל נבלות וטרפות שקצים ורמשים יבא ללמוד תורה שנאמרה מפי הגבורה אם היו יסורין באין עליו או אם היו חולאים באים עליו או שהיה מקבר את בניו אל יאמר לו כדרך שאמרו חבריו לאיוב [ו]הלא יראתך כסלתך תקותך ותום דרכיך [ז]זכר נא מי הוא נקי אבד אם היו חמרים מבקשים תבואה ממנו לא יאמר להם לכו אצל פלוני שהוא מוכר תבואה ויודע בו שלא מכר מעולם רבי יהודה אומר אף לא יתלה עיניו על המקח בשעה שאין לו דמים שהרי הדבר מסור ללב וכל דבר המסור ללב נאמר בו ויראת מאלהיך. אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי גדול אונאת דברים מאונאת ממון שזה נאמר בו ויראת מאלהיך וזה לא נאמר בו ויראת מאלהיך ור' אלעזר אומר זה בגופו וזה בממונו רבי שמואל בר נחמני אמר זה ניתן להשבון וזה לא ניתן להשבון. אמר רב חסדא כל השערים ננעלים חוץ משערי אונאה שנאמר [ח]הנה ה' נצב על חומת אנך. א"ר אלעזר הכל נפרע בידי שליח חוץ מאונאה שנאמר ובידו אנך. אמר רבי אבהו שלשה אין הפרגוד ננעל בפניהם אונאה וגזל ועבודה זרה. אונאות דכתיב ובידו אנך. גזל דכתיב [ט]חמס ושוד ישמע בה על פני תמיד. ע"ז דכתיב [י]העם המכעיסים אותי על פני תמיד. א"ר חנינא בריה דרב אידי מ"ד [כ]לא תונו איש את עמיתו עם שאתך בתורה ובמצות אל תונהו. אמר רב לעולם יהא אדם זהיר באונאת אשתו שמתוך שדמעתה מצויה אונאתה קרובה. ת"ר המאנה את הגר עובר בשלשה לאוין והלוחצו עובר בשני לאוין מ"ש מאנה דכתיבי שלשה לאוין [ל]וגר לא תונה [מ]וכי יגור אתכם גר בארצכם לא תונו אותו [נ]ולא תונו איש את עמיתו וגר בכלל עמיתו הוא. לוחצו נמי שלשה כתיבי [ס]ולא תלחצנו [ע]וגר לא תלחץ [פ]ולא תהיה לו כנושה וגר בכלל הוא אלא אחד זה ואחד זה בשלשה. תניא ר"א הגדול אומר מפני מה הזהירה תורה בל"ו מקומות

ואמרי

והמלבין פני חבירו ברבים. אמרו חכמים מאה חנופים ולא אחד מגלה פנים וכך שנו חכמים במשנה אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים ואם היה בן גרים לא יאמר לו זכור מעשה אבותיך שנאמר וגר לא תונה וגו' (תנא דבי אליהו רבה פי"ח):

שחוק

הה"מ שאסור בעשיית מלאכה: אילו היה לי. מהחכמים שימנה עמי: אלא כדי שיהיו אוכלין ושותין וכו'. כדי שיהיו פנויים ממלאכה ויכולים לשמוח בשמחת י"ט ויגיעים בתורה: ופחזין. משחקין ושושין עבירות: הכל ס"ד. וכי הכל יורדין. ה"ג כל היורדין לגיהנם עולים: דדש ביה. כבר הורגל בכך שמכנין אותו כן ואין פניו מתלבנות ומ"מ זה להכלימו מתכוין: ובצלעי. בשביל אשתי זו שמתחלה חטאתי בה כמו ויבן ה' את הצלע: כדדרש רבא. דטובה מעשה של דוד ובת שבע משלהן וספק אשת איש היא שהיולא למלחמת בית דוד גט כריתות כותב לאשתו על מנת שאם ימות שתהא מגורשת מעכשיו ולא תזקק ליבם וכל אותן הימים היא ספק מגורשת אם מת מגורשת מתחלה ואם לא מת לא נתגרשה: שמחו ונאספו קרעו ולא דמו. אם קרעוני לא מצאו דם: היא מוצאת והיא שלחה. אע"פ שהיו מוציאין אותה לשריפה לא אמרה להן ליהודה נבעלתי אלא שלחה לו למי שאלה לו אני הרה ואם יודה הוא מעצמו יודה: במזומנים לה. שהזמין הנשיא מבערב: השכימו לי. אחר ז' לעלייה המיוחדת לישב בה בית דין: לא לעבר שנה עליתי. להצטרף עמכם עכשיו: אלא ללמוד. תורה מכם היאך תעשו: ומחמת כיסופא הוא דעבד. שלא יכירו מי היה עולה שלא ברשות וילבינו פניו: שציערת לאבא. שאכלת השום ונדף הריח: חס ושלום. שאוכל שום בשתי לבית מדרשו אלא כדי שלא להלבין פניו של אוכל כדי שלא להלבין פניו של אוכל השום יצאתי כדי שיצאו כולם ולא יכירו מי הוא: משמואל הקטן. כדאמרן: אנחנו מעלנו. והוא לא נשא נכרית והכניס עצמו בכלל שלא להלבין פניהם: מיהושע. ממעשה דיהושע שלא רצה הקב"ה לגלות לו מי הוא החוטא והכניס את כולן בכלל שנאמר חטא ישראל במעשה דעכן: דילטור. רכיל: מאנתם. כולן בכלל והרי כולן לא יצאו ללקוט אלא מקצת דכתיב יצאו מן העם ללקוט וגו': לבית וועדא. לבית המדרש: גניי נהר. נהר גינאי היתה מתגברת במים שא"א לעבור: מה את מנע לי. וכי את מונע אותי מלילך לבית המדרש וקרע הנהר מלפניו ועבר ביבשה: אקיל. ביזה: ולא מנכה. ולא יוזק: שהרי הדבר מסור ללב. ולפיכך נאמר בו ויראת מאלהיך האי שהרי ליתן טעם למה נאמר בו יראה נקט ליה וה"ק שהרי כל הדברים הללו אין טובתן ורעתן מסורות להכיר אלא ללבו של עושה הוא יודע אם לעקל אם לעקלקלות ויכול הוא לומר לא עשיתי כי אם לטובה הייתי סבור שיש לך תבואה למכור והייתי חפץ לקנות מקח זה: וכל דבר המסור ללב. של אדם נאמר בו' הוי ירא מן היודע מחשבות אם לטובה אם לאונאה: כל השערים. של תפלה ננעלו: חוץ משערי אונאה. הנועק על אונאת דברים אין השער ננעל בפניו: הכל. ע"י שליח. נפרעין על כל עבירות ע"י שליח: ובידו. לא מסרה לשליח: פרגוד. מחילה שבין שכינה לצבא מרום: אינו ננעל. להפסיק ראייתן מן המקום אלא תמיד רואה אותם עד שיפרע: ובידו אנך. משמע שהוא תמיד אצלו וממשמש בה: על פני. לפני ואין מחילה בינו לבין העבירה: עמיתו. עם אותו: באונאת אשתו. באונאת דברים לצערה: אונאתה קרובה לבא. פורענות אונאתה ממהר לבא: המאנה את הגר. אונאת דברים: הלוחצו. דוחקו: לא תהיה לו כנושה. לחץ הוא שדוחקו לתבוע חובו: ה"ג מאי שנא מאנה דכתיב ביה תלתא

תורה אור ש תהלים לה: ת בראשית לח: א עזרא י: ב יהושע ז: ג שמות טז: ד ויקרא כה: ה שם: ו איוב ד: ז שם: ח עמוס ז: ט ירמיה ו: י ישעיה סה: כ ויקרא כה: ל שמות כב: מ ויקרא יט: נ שם כה: ס שמות כג: ע שם כב: פ שם כב:

א] עי' (קדושין דפ"א) אמר אבון סקבא דשבא ריגלא, ופי' הערוך כיון שאוכלין ושותין ובטלין ממלאכתן מתיחדין ובאין לידי עבירה:

תלמא וגר לא תונה לא תונו אותו ולא תונו איש את עמיתו . וגר בכלל עמיתו הוא לוהלו נמי וכו': מום שבך אל תאמר לחברך . דכיון דגרים הייחס גנאי הוא לכם להזכיר שם גרות: מאן דאית ליה זקיפא וכו'. מי שיש לו תלוי במשפחתו לא יאמר לעבדו או לבן ביתו תלה לי דג זה שכל שם תלייה גנאי הוא לו: בהכינתו. אם כינו הכירו לו שם לגנאי: ואמרי לה בחניכתו. אפילו אותו כינוי שמסודר ובא לו ממשפחתו שם דופי: בני אם ערבת לרעך וגו'. בשביל זר לערבו בממון: או אם עקבת באמרי פיך. שהקנטתו בדברים: עשה זאת והנצל כי באת בכף רעך. על עסקי ממון לך התר פס ידך ופרע לו. ועל מוקם אמרי פיך אם הקנטתו רהב רעך: הרבה רעים. לבקש ממנו מחילה. רעיך במרא דקרא. כתיב מלת לפי שהוא לשון רבים: כל אלו שאמרו. סלע מנה ומאתים וד' מאות דמי בושת הם: אבל צער. שדואג על בושתו אינו נמחל לו: לא תבייש. אחריני כדי שלא תתבייש שלא תבא לידי כך ותתבייש: ותנא בה. ושנה בה תרי זמני ברכינהו: ולא יבושו עמי. והייט לא סבייש ולא תתבייש: מושך לו ערלה. שהוא מושך בערלתו כדי שתחזור ותתכסה לאבר דמשכה ערלתיה. ודומה לו כאילו לא נימול: ולא מבשקר ליה. אינו מכירו שהוא יהודי תרגום ולבקר בהיכליה ולבשקר בהיכליה: מגלה פנים בתורה. מעיז פנים כלפי עוסקי תורה. מגלה פנים משמע לן דהמיל מאפיקורוס דאפיקורוס היינו דאית ביה הפקירותא בעלמא: אלא למ"ד מבזה ת"ח עצמן אפיקורוס הוי. כ"ש דמבזה חברו בפני ת"ח לאו מגלה פנים בתורה הוי ושפתא מגלה פנים מאי ניהו: מנשה בן חזקיה. שהיה דורש באגדות של דופי: איכא דמתני לה אסיפא. דברייתא דקתני מכאן אר"א וכו' המגלה פנים בתורה רב ורבי חנינא וכו': מה אהנו לן. והם אין יודעין שהעולם מתקיים עליהם: מגלה פנים בתורה הוא. שכופר במה שכתוב בתורה: אם לא בריתי יומם ולילה וגו'. שמהנין לעולם ומקיימין אותו והוא אומר דלא מהנו מידי: מהכא. נמי שמעינן שהצדיקים מהנין לאחרים: פורק עול. כופר בעיקר: ומגלה פנים בתורה. בא על דברי תורה בחוצפא או בגלוי עזות פניו כגון מנשה שהיה יושב ודורש באגדות של דופי לא היה למשה לכתוב אלא ותמנע היתה פלגש וילך ראובן בימי קציר חטים כדאמרינן בחלק: ברית בשר. מילה: דבר ה' בזה זה הפורק עול. שבזה דבור ראשון האמור בסיני אנכי ה' אלהיך שלא שמעו אותו אלא מפי הגבורה: ומגלה פנים. מדאפקיה קרא בלשון בזיון וזה בוזה דברי תורה הוא: זה המפר ברית בבשר. שהיא מצוה יחידים: לא אמרתי אלא בזמן שעונה בה. אלמא בשאינו שב קאי קרא ובהנך תלת הוא דגלי לן אף לאחר יום הכפורים הא בשאר אע"פ שאינו שב יום הכפורים מכפר:

מתני' הוי קל לראש. לפני אדם גדול זקן ויושב בראש בישיבה. הוי קל לעבודתו ולשמש לפניו: ונוח לתשחורת. לאדם בחור ששערותיו שחורות אינך צריך להקל עצמך כל כך אלא תעמוד לפניו בנחת וביסוב: והוי מקבל וכו'. נגד כל אדם בין ראש בין תשחורת תעמוד בשמחה. מקבל כמו מקביל מתרגם נגד קבל. פירוש אחר הוי קל לראש בראשיתך כשאתה בחור. הוי קל לעשות רצון בוראך. ובזקנותך כשהושחרו פניך מפני הזקנה תהא נוח לו: ואילו לדידיה לא קאמר ליה. וילדת אלי והשתחוית ואע"ג דמסקנא הכי הוא דכתיב ויקרא למשה ולאהרן וגו': וירץ לפני אחאב. רכוב היה והוא רץ לפניו שהיה אחאב יחיד ולאו אורח ארעא: מן השיחה. שלא היו מספרין בדברים בטלים כדי שלא יתגנו בפני המלך: קרב לגבי דהינא ואידהן. אם נגעת במשוח בשמן תהא נ"כ משוח בנגיעתו: דהינא. לשון שמן ומשיחה הודעה מחלב מתורגם אתדהינא: תעלה

ואמרי לה במ"ו מקומות בגר מפני ששורו רע. מ"ד וגר לא תונה ולא תלחצנו כי גרים הייתם תנא ר' נתן אומר מום שבך אל תאמר לחברך והיינו דאמרי אינשי דזקיף ליה זקיפא בדיותקיה לא נימא ליה לחבריה זקיף ביניתא: (מגילה כח) שאלו תלמידיו את רבי זכאי במה הארכת ימים אמר להם מימי לא השתנתי מים בד' אמות של תפלה ולא כניתי שם לחבירי כו'. שאלו תלמידיו את רבי זירא במה הארכת ימים אמר להם מימי כו' ולא ששתי בתקלת חברי ולא קריתי להברי בהכינתו ואמרי לה בחניכתו: (יומא פז) א"ר יצחק כל המקניט את חברו אפילו בדברים צריך לפייסו שנאמר [צ]בני אם ערבת לרעך תקעת לזר כפך נוקשת באמרי פיך נלכדת באמרי פיך עשה זאת אפוא בני והנצל כי באת בכף רעך לך התרפס ורהב רעך אם ממון יש לו בירך התר לו פסת יד ואם לאו הרבה עליו רעים כו': (ב"ק פג) החובל בחברו חייב עליו משום חמשה דברים בנזק בצער בריפוי בשבת ובושת: (שם צב) אע"פ שהוא נותן לו אין נמחל לו עד שיבקש ממנו שנאמר [ק]ועתה השב אשת האיש וגו' ומנין שאם לא מחל לו שהוא אכזרי שנאמר [ר]ויתפלל אברהם אל האלהים וגו'. ת"ר כל אלו שאמרו דמי בושתו אבל צערו אפילו הביא כל אילי נביות שבעולם אין נמחל לו עד שיבקש ממנו שנאמר [ש]השב אשת האיש כי נביא הוא ויתפלל בעדך: (מ"ק י) ר"ש בן חלפתא איפטר מיניה דרבי א"ל לבריה זיל לגביה דליברכך א"ל יהא רעוא דלא תבייש ולא תתבייש כי אתא גביה אבוה א"ל מאי אמר לך א"ל מילתא בעלמא הוא דאמר לי א"ל ברכך ברכתא דברכינהו קוב"ה לישראל ותנא בה דכתיב [ת]ואכלתם אכול ושבוע והללתם את שם ה' אלהיכם וגו' ולא יבשו עמי לעולם וידעתם כי בקרב ישראל אני ואני ה' אלהיכם ואין עוד ולא יבושו עמי לעולם: (מסכת כלה) רבי נהוראי אומר כל המבייש פני חברו סוף הוא מתבייש ולא עוד אלא שמלאכי חבלה דוחפין אותו וטורדין אותו מן העולם ומראין קלונו לכל באי עולם: (גיטין ח) תניא א"ר אלעזר בוא וראה כמה גדולה כחה של בושה שהרי סייע הקב"ה את בר קמצא והחריב את ביתו ושרף את היכלו:

והמיפר בריתו של אברהם אבינו. (ירושלמי פיאה פ"א) זה שהוא מושך לו ערלה: (עירובין יט) א"ר יהושע בן לוי מאי דכתיב [א]עוברי בעמק הבכא מעין ישיתוהו כו' ההוא דמחייבי דינא דגיהנם הדא שעתא ואתי אברהם ומקבל להו ומסיק להו לבר ישראל הבא על כותית ומשוך בערלתו ולא מבשקר ליה[א]: והמגלה פנים בתורה שלא כהלכה. (ירושלמי פאה פ"א) תנא ר' חנינא ענתוניא קומי ר' מנא זה שהוא עובר על דברי תורה בפרהסיא כגון יהויקים מלך יהודה וחבריו: (סנהדרין צט) אפיקורוס רב ורבי חנינא אמרי תרווייהו זה המבזה תלמיד חכם ר' יוחנן ור' יהושע בן לוי אמרי זה המבזה חברו בפני תלמיד חכם בשלמא למ"ד המבזה חברו בפני ת"ח אפיקורוס הוי מבזה ת"ח עצמו מגלה פנים בתורה שלא כהלכה הוי אלא למאן דאמר מבזה תלמיד חכם עצמו אפיקורוס הוי מגלה פנים בתורה כגון מאן כגון מנשה בן חזקיה ואיכא דמתני לה אסיפא מגלה פנים בתורה רב ור' חנינא אמרי זה המבזה ת"ח ר' יוחנן ור' יהושע בן לוי אמרי זה המבזה את חברו בפני ת"ח בשלמא למ"ד המבזה ת"ח עצמו מגלה פנים בתורה הוי מבזה חברו בפני ת"ח אפיקורוס הוי אלא למ"ד המבזה חברו בפני ת"ח מגלה פנים בתורה הוי אפיקורוס כגון מאן אמר רב יוסף כגון הני דאמרי מאי אהנו לן רבנן לדידהו קרו לדידהו תנו א"ל אביי האי מגלה פנים בתורה נמי הוא דכתיב [ב]אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי אמר רב נחמן בר יצחק מהכא נמי שמע מינה שנאמר [ג]ונשאתי לכל המקום בעבורם אלא כגון דיתיב קמי רביה ונפלה ליה שמעתא ברוכתא אחריתי ואמר הכי אמרינן התם ולא אמר הכי אמר מר כו': (שם) ת"ר [ד]כי דבר ה' בזה זה המגלה פנים בתורה ואת מצותו הפר זה המפר ברית בשר הכרת תכרת הכרת בעוה"ז תכרת בעוה"ב מכאן א"ר אליעזר המודעי המחלל את הקדשים והמבזה את המועדות והמפר בריתו של אברהם אבינו והמגלה פנים בתורה שלא כהלכה והמלבין פני חברו ברבים אע"פ שיש בידו תורה ומעשים טובים אין לו חלק לעוה"ב: (ירושלמי פאה פ"א) כה אנן קיימין אם באותו שעשה תשובה אין כל דבר עומד בפני כל בעלי תשובה אלא כי אנן קיימין באותו שלא עשה תשובה ומת ביסורין: (שבועות יג) תני רבי אומר על כל עבירות שבתורה בין עשה תשובה בין לא עשה תשובה יוה"כ מכפר חוץ מפורק עול ומגלה פנים בתורה ומפר ברית בבשר שאם עשה תשובה יוה"כ מכפר ואם לאו אין יום הכפורים מכפר מ"ט דרבי דתניא [ה]כי דבר ה' בזה זה הפורק עול ומגלה פנים בתורה ואת מצותו הפר זה המפר ברית בבשר. הכרת תכרת הכרת לפני יום הכפורים תכרת לאחר יוהכ"פ יכול אפילו עשה תשובה, ת"ל עונה בה לא אמרתי אלא בזמן שעונה בה:

מתני' יב רבי ישמעאל אומר הוי קל לראש ונוח לתשחורת והוי מקבל את כל האדם בשמחה: **גרסי'** (זבחים קב) אמר רבי ינאי לעולם תהא אימת מלכות עליך דכתיב [ו]וירדו כל עבדיך אלה אלי ואילו לדידיה לא קאמר ליה רבי יוחנן אמר מהכא [ז]ויד ה' היתה אל אליהו וישנס מתניו וירץ לפני אחאב: (סנהדרין לג) [ח]ואשר כח בהם לעמוד בהיכל המלך. א"ר חמא בר חנינא מלמד שהיו אונסין את עצמן מן השחוק ומן השיחה ומן השינה ומעמידין על עצמן בשעה שנצרכים לנקביהם מפני אימת מלכות: (ל"א) והוי קל לראש. (בבא מציעא פז) מאי שנא לגבי אברהם דכתיב [ט]כן תעשה כאשר דברת ומאי שנא לגבי לוט דכתיב [י]ויפצר בם מאד. אמר רבי אלעזר מכאן שמסרבין לקטן ואין מסרבין לגדול: ונוח לתשחורת. (שבועות מז) רבי שמעון בן טרפון אומר קרב לגבי דהינא ואידהן. דבי ר' ישמעאל תנא עבד מלך

תורה אור צ משלי ו: ק בראשית כ: ר שם: ש שם: ת יואל ב: א תהלים פד: ב ירמיה לג: ג בראשית יח: ד במדבר טו: ה שם: ו שמות יא: ז מ"א יח: ח דניאל א: ט בראשית יח: י שם יט:

א] עי' (בבא מ"א) כל המניח ידיו כנגד פניו של מטה כאילו כופר בבריתו של א"א. ופירש"י דנראה שהוא בוש בדבר, ועי' (נדרים ל"א) מאוסה היא הערלה כו' עש"ב:

סלף כסלף: (מגלה טז) [י]וישתחו ישראל על ראש המטה א"ר בנימין בר יפת א"ר אלעזר היינו דאמרי אינשי תעלא בעידניה סגיד ליה: והוי מקבל את כל האדם בשמחה. (ברכות יז) מרגלא בפומיה דאביי לעולם יהא אדם ערום ביראה מענה רך ומשיב חמה ומדבר שלום עם אחיו ועם קרוביו ועם כל אדם ואפילו עם עכו"ם בשוק כדי שיהא אהוב למעלה ונחמד למטה ומתקבל על הבריות: (מדרש משלי פכ"ז) [ל]כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם. א"ר חנינא וכי יש פנים למים אלא מה המים הללו אתה נותן אותם בכלי ומסתכל בהם והם נראין לך כך לב האדם לאדם:

מתני' יג רבי עקיבא אומר[א] שחוק וקלות ראש מרגילין לערוה. מסורת סיג לתורה מעשרות סיג לעושר נדרים סיג לפרישות סיג לחכמה שתיקה: גרסי' (ברכות לא) א"ר יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה שנאמר [מ]אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה אימתי בזמן שיאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה. אמרו עליו על ר"ל שמימיו לא מלא שחוק פיו מכי שמעה מרבי יוחנן רביה: (ברכות שם) רבי ירמיה הוה יתיב קמיה דרב חזיה דהוה בדח טובא. אמר ליה וגילו ברעדה כתיב א"ל תפילין מנחנא אביי הוה יתיב קמיה דרבה חזייה דהוה יתיב וקא כדח טובא א"ל לא סבר לה מר [נ]בכל עצב יהיה מותר א"ל תפילין מנחנא. מר בריה דרבינא עבד הלולא לבריה חזנהו לרבנן דהוו קא בדחי טובא אייתי כסא דמוקרא בת ת' זוזי ותבר קמייהו ואעציבו. רב אשי עבד הלולא לבריה חזנהו לרבנן דהוו קא בדחי טובא אייתי כסא דזוגיתא חיורתא ותבר קמיהו ואעציבו: (גיטין ז) שלחו ליה למר עוקבא זמרא מנא לן דאסור שרטט וכתב להו [ס]אל תשמח ישראל אל גיל בעמים ולישלח להו מהכא [ע]בשיר לא ישתו יין ימר שכר לשותיו אי מהיא הוה אמינא הני מילי זמרא דמנא אבל דפומא שרי קמ"ל: (תוספתא סנהדרין פי"ב) ר' עקיבא אומר המנענע קולו בשה"ש בבית המשתה ועושה כמין זמר אין לו חלק לעולם הבא[ב]: (סוטה מח) משבטלה סנהדרין בטל השיר מבית המשתאות שנאמר בשיר לא ישתו יין ימר שכר לשותיו ומנ"ל דבסנהדרין כתיב אמר רב הונא בריה דרב יהושע דאמר קרא [פ]זקנים משער שבתו בחורים מנגינתם: (ירושלמי סוטה פ"ט) א"ר חסדא בראשונה היתה אימת סנהדרין עליהן ולא היו אומרים דברי נבלה בשיר אבל עכשיו שאין אימת סנהדרין עליהן הן אומרים דברי נבלה בשיר בראשונה לא היו נפרעין אלא מאותו האיש בלבד אבל עכשיו נפרעין ממנו וממשפחתו. א"ר יוסי בי רבי בון בשם רב הונא בראשונה כל צרה שהיתה באה על הצבור היו פוסקין שמחה כנגדה ומשבטלה סנהדרין בטל השיר מבית המשתאות משבטלו אלו ואלו [צ]שבת משוש לבנו נהפך לאבל מחולנו וכי מה היתה סנהדרין גדולה מועלת אלא לפי שנאמר [ק]ואם העלם יעלימו עם הארץ את עיניהם מן האיש ההוא בתתו מזרעו למולך לבלתי המית אותו בכל מיתה שירצו. משלו משל למה הדבר דומה לאחד שקלקל בעיר מסרו לבעל האנכון וחבשו והיה קשה מבעל האגמון מסרו לבעל הזמורה וחבשו והיה קשה מבעל הזמורה מסרו לבעל הרצועה וסטרו והיה קשה מבעל הרצועה מסרו לשלטון והחזירו לקמין כך צרות האחרונות משכחות את הראשונות: (סוטה מח) אמר רב אודנא דשמע זמרא תעקר אמר רבא זמרא בביתא חורבא בסיפא שנאמר [ר]קול ישורר בחלון חורב בסף כי ארזה ערה. מאי כי ארזה ערה א"ר יצחק בית המסוכך בארזים עיר הוא אלא אפילו בית המסוכך בארזים מתרועע אמר רב אשי ש"מ כי מתחיל חורבא בביתא בספא מתחיל שנאמר חורב בסף ואבע"א מהכא ושאיה יוכת שער אמר מר בר רב אשי לדידי חזי לי ומנגח כתורא. אמר רב הונא זמרי דנגדי ודבקרי שרי.

דגרדאי

תפלה. שועל: בעידניה. אם הגיע שעתו מצלחת: מתני' מסורת סייג לתורה. המסורת שמסרו לנו חכמים בחסרות ויתרות שבתורה הם גדר וחזוק לתורה שבכתב. שעל ידיהם אנו מבינים כמה מלות איך יעשו אותם. כמו בסוכות בסכת בסכת שנים חסרים ואחד מלא שממנו אנו לומדים להכשיר סוכה בשלש דפנות וכגון מועדי ה' אשר תקראו אתם שנכתב חסר בג' מקומות. ללמד אתם אפילו שוגגים אתם אפילו מזידים אתם אפילו מוטעים: מעשרות סייג לעושר. עשר תעשר. עשר בשביל שתתעשר: נדרים סייג לפרישות. בזמן שאדם מתחיל בפרישות ומתירא שלא יעבור. מקבל עליו בל' נדר שלא יעשה כך וכך. וע"י כן הוא כובש את יצרו: סייג לחכמה שתיקה. במה אנו קיימין אי בשתיקה מדברי תורה הרי כבר כתיב והגית בו וגו'. אי בשתיקה מרכילות ולשון הרע וקללה דאורייתא נינהו. הא אינו מדבר אלא בשתיקה מדברי הרשות שבין אדם לחבירו שיש לו לאדם למעט הדבור בהם כל מה שאפשר. ועליהם אמר שלמה גם אויל מחריש חכם יחשב: בדח טובא. יותר מדאי שנראה כפורק עול: תפילין מנחנא. ובהם עדות שממשלת קוני ופרקתו עלי: בכל עצב יהיה מותר. כשאדם מראה עצמו עצב יהיה לו שכר: כסא דמוקרא. כוס של זכוכית לבנה: זמרא. לשיר בבית המשתאות: דברי נבלה. ליצנות לפיכך נשבתו כל השירים מבית משתאות: אלא מאותו האיש. המדבר נבלה היו הב"ד מענישים אותו: עכשיו. שנתבטלו הסנהדרין ואין עונשין אותו בעוה"ז נפרעין מלמעלה ממנו וממשפחתו כדכתיב ואם העלם יעלימו וגו' ונתתי פני באיש ההוא ובמשפחתו: היו פוסקין שמחה כנגדה. כדתניא במגילת תענית: משבטלו אלו ואלו. סנהדרין ושמחות על הצרות שעברו כדמפרש בסמוך שעמא: וכי מה היתה סנהדרין גדולה מועלת. בא לפרש למה כשהיו סנהדרין נפרעין ממנו לבדו ולא ממשפחתו: בכל מיתה שירצו. דאפילו עם הארץ דאין יודעין באיזה מיתה ימות מוטל עליהם להמיתו בכל מיתה שירצו: משלו משל למה"ד. למה בטלו השמחות שקבעו כנגד הצרות שעברו לפי שהצרה הבאה קשה מאותה שעברה: והיה קשה מבעל האגמון. ולא נתיסר בעונש זה ונמסר לבעל הזמורה והוא מקום תפיסה שנדחק שם בזמורות של עץ: וסטרו. והכהו ברצועה: מסרו לשלטון. להסגר לדונו דיני נפשות: והחזירו לקמין. מקום שיוצא ממנו עשן הכירה והתנור ואם שוהה אדם שם שעה אחת מיד מת וכ"ה בערוך וכן בלעז קורין אותו קמי"ן: וכי בית המסוכך בארזים עיר היא. שלא יהא נוח ליחרב: מתרועע. לשון ערה כמו ערו ערו: בספא מתחיל. מאסקופת הבית ופתחיו: שאיה. בית השואה מאין יושב ומתוך כך שעירים מרקדים שם ומנגחין וכותתין את שעריו: זמרא דנגדי. מושכי ספינות בחבל: ודבקרי. שמזמרין בשעה שחורשין ואינו אלא לכוין את השוורים לתלמיהם שהולכים לקול השיר שערב עליהם: שרי. שאינו אלא לזרזן במלאכתן:

דנרדאי

שחוק. ישמור אדם את עצמו שלא ירבה שחוק שיחה ותפלות אין שחוק אלא גלוי עריות שנאמר ראו הביא לנו איש עברי לצחק בנו בא אלי לשכב עמי וגו' ואמר שחוק וקלות ראש מרגילין את האדם לערוה ואין שחוק אלא ע"ג שנאמר ויקומו לצחק ואין שחוק אלא שפיכת דמים שנאמר יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו וגו' ואין שחוק אלא ליצנות שנאמר ועתה אל תתלוצצו וגו' שהיו מתלוצצים על דין של גיהנם שנאמר לכן שמעו דבר ה' אנשי לצון וגו' כי אמרתם כרתנו ברית את מות ועם שאול עשינו חוזה וגו' לפי שכל המרבה שיחות ותיפלות הם מלוין אותו עד אותו שעה שהוא נכנס לבית עולמו הקב"ה אומר לו בני למה לא למדת מאביך שבשמים שהוא יושב על כסא הכבוד שלו שליש יום הוא קורא ושונה ושליש היום הוא דן את הדין ושליש היום הוא עושה צדקה וזן ומפרנס ומכלכל לכל באי עולם ולכל מעשה ידיו שבעולם ואין לפניו שחוק אלא שעה אחת ואם אומר אדם להקב"ה הייתי לומד תורה כבן שלש עשרה שנה ואילך א"ל הקב"ה מה תורה עשית ומה מעשים טובים תפסת והלא עסקת בשיחה בטילה ודברים שאינן ראויין והגונים שנאמר כי הנה יוצר הרים ובורא רוח ומגיד לאדם מה שיחו ולא עוד אלא שכל המרבה בשחוק ובשיחה ותיפלות מביא חרון אף לעולם והפירות מתמעטין על ידו ורעות רבות באות ע"י וגזירות קשות מתחדשות ובחורי ישראל נהרגין ויתומים ואלמנות צועקים ואינם נענין שנאמר על כן על בחוריו לא ישמח ה' ואת יתומיו ואת אלמנותיו לא ירחם כי כולו חנף ומרע וכל פה דובר נבלה וגו' ולא עוד אלא כל המרבה בשחוק ושיחה ותיפלות עליו כתיב אלה וכחש ורצוח וגנוב ונאוף פרצו וגו' וכאילו נשבע על שקר ומכחש ומכזב בדין אם היה בתוך המשפחה ובני המשפחה שמחים בו לבסוף הוא מגלה את כל בני המשפחה ואם היה בתוך השכונה ובני השכונה שמחים בו לבסוף הוא מגלה את כל בני השכונה וכן אם היה בתוך בני החצר וכן אם היה בתוך בני המבוי וכן אם היה בתוך בני העיר לבסוף הוא מגלה את כל בני העיר שנאמר על כן תאכל הארץ ואומלל כל יושב בה וגו' מפני מה מפני שלא היו מוכיחין את ישראל כלום שנאמר אך איש אל ירב ואל יוכח איש וגו' אפילו מלאך כהן ושוחק עמהן חולק עמהן בפורעניות וכן נביא ונשיא שנאמר ועמך כמריבי כהן וכשלת היום וכשל גם נביא עמך וגו' וכן בין עכו"ם בין ישראל בין איש בין אשה בין עבד בין שפחה מכאן אמרו כל המרבה כבוד שמים וממעט כבוד עצמו כבוד שמים מתרבה וגם כבוד עצמו מתרבה וכל הממעט כבוד שמים ומרבה כבוד עצמו כבוד שמים במקומו עומד וכבוד עצמו מתמעט מעשה באדם אחד שהיה עומד הוא ובנו בבית הכנסת וכל העם היו עונין אמן והללויה אחר העובר לפני התיבה ובנו עושה דברים של תיפלות ולא אמרו לו אביו שום דבר ואמרו לו הבריות שיוכיח בנו והשיב ואמר להם מה אעשה לו תינוק הוא ישחק שוב למחר עשה כן כל אותן ימי החג עשה בנו דברים של תיפלות ולא אמר לו אביו שום דבר לא יצתה אותה שנה לא שנייה ולא שלישית עד שמתה אשתו ובניו

וכן

תורה אור כ בראשית מז: ל משלי כז: מ תהלים קכו: נ משלי יד: ס הושע ט: ע ישעיה כד: פ איכה ה: צ שם ד: ק ויקרא כ: ר צפניה ב:

א] ע"ל במ"ו בפיסקא ויושבת בתי כנסיות של ע"ה: עי' (שבת ל') ולשמחה מה זו עושה זו שמחה שאינה של מצוה: ובכותב (ו') הרבה שחוק עושה: ב] ע"ל רמ"ג:

ובן בנו ויאמו לו חמש עשרה נפשות מתוך ביתו ולא נשתייר לו אלא שני בנים אחד חיגר וסומא ואחד שוטה ורשע (תנד"א רבה פי"ג) :

וקלות ראש. אל תסתכל בעיניך שאין מכשול אלא בעינים שכן אתה מוצא עזה ועזאל לא נכשלו אלא בעיניהם שנאמר ויראו בני אלהים את בנות האדם (בריתא דמסכת כלה) :

כל המסתכל באשה בכוונה כאילו בא עליה (מסכת כלה) :

אמר רשב"ל כל מי שהוא נואף בגופו נקרא נואף מנינו שאפילו הנואף בעיניו נקרא נואף מ"ט ועין נואף שמרה נשף וגו' (ויקרא רבה פכ"ג) :

רבי מנחם בשם ר' יעקב אמר אם באת אשה לפניך לבהמ"ד לשאול לך על כתמה ועל נדתה תהא רואה אותה כאילו שיאלת מירכיך ואל תתן עיניך בה ותפחד מדינה של גיהנם (שה"ש רבה) :

מעשה בר' מתיא בן חרש שהיה יושב בבהמ"ד ועוסק בתורה והיה זיו פניו דומות לחמה וקלסתר פניו דומות למה"ש שמימיו לא נשא עיניו לאשה בעולם פעם אחד עבר שטן ונתקנא בו אמר אפשר אדם כמו זה לא חטא אמר לפני הקב"ה רבש"ע ר' מתיא בן חרש מה הוא לפניך א"ל צדיק גמור הוא א"ל תן לי רשות ואסיתנו א"ל אין אתה יכול לו אעפ"כ לך נדמה לו כאשה יפה שלא היתה כדמותה מעולם מימות נעמה אחות תובל קין שטעו בה מה"ש שנאמר ויראו בני האלהים את בנות האדם עמד לפניו כיון שראה אותה הפך פניו ונתן לאחריו שוב בא ועמד לו על צד שמאלו הפך פניו לצד ימין היה מתהפכת לו מכל צד אמר מתירא אני שמא יתגבר עלי יצר הרע ויחטיאני מה עשה אותו צדיק קרא לאותו תלמיד שהיה משרת לפניו א"ל לך והבא לי אש ומסמר הביא לו מסמרין ונתנום בעיניו כיון שראה השטן כך נזדעזע ונפל לאחוריו באותה שעה קרא הקב"ה לרפאל א"ל לך לרפא את ר' מתיא בן חרש בא ועמד לפניו א"ל מי אתה א"ל אני הוא רפאל ששלחני הקב"ה לרפאות את עיניך א"ל הניחני מה שהיה היה חזר לפני הקב"ה א"ל רבש"ע כך וכך א"ל מתיא א"ל לך ואמור לו אני ערב שלא ישלוט בו יצר הרע מיד רפא אותו מכאן אמרו חכמים כל מי שאינו מסתכל בנשים עאכ"ו באשת חברו אין יצר הרע שולט בו (מ' אבכיר הובא בילקוט ויחי רמז קס"א) :

רבי מיאשא בריה דריב"ל הרואה דבר ערוה ואינו זן עיניו ממנה זוכה להקביל פני השכינה מ"ט ועוצם עיניו מראות ברע מה כתיב בתריה מלך ביפיו תחזינה עיניך (ויק"ר פ' כ"ג) :

אמר ר' יואחי בר יאשיה כל המפנה עצמו מעבירה ולא עשאה אפי' הוא ישראל ראוי הוא להעלות עולה ככה"ג ע"ג המזבח שנאמר וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עולות וכל מי שעושה עצמו שלל מן העבירה ולא עשאה ניזון מזיו שכינה כמלאכי השרת שנאמר ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו (מסכת כלה) :

רבי תוניא בשם ר' דוסא ב' יצרים ברא הקב"ה בעולמו יצר עבודת כוכבים ויצר זנות יצר עבודת כוכבים כבר נעקר ויצר זנות הוא קיים אמר הקב"ה

דגרדאי אמר רב הונא בטל זמרא קם מאה אווזי בזוזא ומאה סאוי חיטי בזוזא ולא איבעין אתא רב חסדא זלזל ביה איבעי אווזא בזוזא ולא אשתכח אמר רב יוסף זמרי גברי ועניין נשי פריצותא זמרן נשי וענו גברי כאש בנעורת למאי נ"מ לבטולי הא מקמי הא. אמר ר' יוחנן כל השותה בארבעה מיני זמר מביא חמש פורעניות לעולם שנאמר [ש]הוי משכימי בבקר שכר ירדפו וגו' והיה כנור ונבל ותוף וחליל ויין משתיהם וגו' מה כתיב אחריו לכן גלה עמי מבלי דעת שגורמין גלות לעולם וכבודו מתי רעב שמביאין רעב לעולם והמונו צחה צמא שגורמים לתורה שתשתכח מלומדיה [ת]וישח אדם וישפל איש שגורמים שפלות לשונאו של הקב"ה ואין איש אלא הקב"ה שנאמר [א]ה' איש מלחמה. [ב]ועיני גבוהים תשפלנה שגורמים שפלות לשונאיהם של ישראל ומה כתיב אחריו לכן הרחיבה שאול נפשה וגו' :

שחוק וקלות ראש: (סוכה נא) במוצאי יו"ט הראשון של חג יורדין לעזרת נשים והיו מתקנים שם תיקון גדול. מאי תיקון גדול א"ר אלעזר כאותה ששנינו חלקה היתה בראשונה והקיפוה גזוזטרא כדי שיהו נשים רואות מלמעלה ואנשים מלמטה. ת"ר בראשונה היו נשים מבפנים ואנשים מבחוץ והיו באין לידי קלות ראש התקינו שיהו נשים יושבות מבחוץ ואנשים מבפנים ועדיין היו באין לידי קלות ראש התקינו שיהו נשים יושבות מלמעלה ואנשים מלמטה. והיכי עבדי הכי והכתיב [ג]הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל אמר רב קרא אשכחו ודרשו [ד]וספדה הארץ משפחות משפחות לבד משפחת בית דוד לבד ונשיהם לבד וגו' והלא דברים ק"ו ומה לעתיד לבא שהם עוסקים בהספד ואין יצה"ר מתגרה בהם אמרה תורה נשים לבד ואנשים לבד עכשיו שעוסקין בשמחה ויצה"ר מתגרה בהן על אחת כמה וכמה: (נדרים כ) תניא אל תרבה שיחה עם האשה שסופך לבא לידי ניאוף. ר' אחי בר יאשיה אומר כל הצופה בנשים סוף בא לידי עבירה[א]: (שבת סד) [ה]ונקרב את קרבן ה' איש וגו' טבעת עגיל וגו' אר"א עגיל זה דפוס של דדין. כומז זה דפוס של בית הרחם. אמר רב יוסף אי הכי היינו דמתרגמינן מהוך דבר המביא לידי גיהוך א"ל רבא מגופיה דקרא ש"מ כומז כאן מקום זמה. [ו]ויקצוף משה על פקודי החיל אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה אמר לו משה לישראל שמא הורתם לקלקולכם הראשון אמרו לא נפקד ממנו איש אמר להם א"כ כפרה למה. א"ל אם מידי עבירה יצאנו מידי הרהור לא יצאנו מיד ונקרב את קרבן ה'. תנא דבי רבי ישמעאל מפני מה הוצרכו ישראל שבאותו הדור כפרה מפני שזנו עיניהם מן הערוה אמר רב ששת מפני מה מנה הכתוב תכשיטין שבחוץ עם תכשיטין שבפנים לומר לך כל המסתכל באצבע קטנה של אשה כאילו מסתכל במקום התורפה: (סנהדרין נג) א"ר אלעזר כל המסתכל בערוה קשתו נִנערת שנאמר [ז]עריה תעור קשתך: (ברכות כד) אמר רב חסדא שוק באשה ערוה שנאמר [ח]גלי שוק עברי נהרות וכתיב [ט]תגל ערותך גם תראה חרפתך אמר שמואל קול באשה ערוה שנאמר [י]כי קולך ערב ומראך נאוה. אמר רב ששת שער באשה ערוה שנאמר [כ]שערך כעדר העזים: (יומא עד) ריש לקיש אמר טוב מראה עינים באשה יותר מגופו של אותו מעשה שנאמר [ל]טוב מראה עינים מהלך נפש: (סוטה ט) אמר רבא גמירי דאין יצה"ר שולט אלא במה שעיניו

דגרדאי. אינו אלא לשחוק: בטל זמרא. גזר על דורו שלא יזמרו בביתם ובבית המשתאות: ולא איבעיין. לא היו רוצים לקנותם בכך: זלזל בה. לא הקפיד למחות בידם: כאש בנעורת. לפי שהעונה משה אזנו לשמוע את המזמר לענות אחריו ונמצאו האנשים טתנין לבם לקול הנשים וקול באשה ערוה כדכתיב השמיעיני את קולך ומעביר את יצרו כאש בנעורת אבל זמרי גברי ועניין נשי קלא פריצות יש דקול באשה ערוה אבל אין מבעיר יצרו כל כך שאין המזמרים משים אזנם לקול העונין: לבטולי הא מקמי הא. אם אין שומעין לנו לבטל את שניהם נקדים לבטל את זה שהוא כאש בנעורת: נהה למא. למאן מתרגמינן לחוגגא: הרחיבה שאול נפשה. לאחר שהביא ה' פורעניות הללו לעולם סופם נופלים בגיהנם: יורדין לעזרת נשים. כהנים ולוים יורדין מעזרת ישראל שהיתה גבוה לעזרת נשים שלמטה היתה בשפוע ההר: חלקה היתה. עזרת נשים ברחבותה ולא היו זיזין יוצאין מן הכתלים: והקיפוה גזוזטרא. כותלים בולטים מן הכותלים סביב סביב ובכל שנה מסדרין גזוזטראות לווחים שקורין פלנק"א כדי שיהו נשים עומדות שם בשמחת בית השואבה ורואות והוא תיקון גדול דקתני מתניתין שמתקנים בכל שנה ושנה: מבפנים. בעזרת נשים: מבחוץ. ברחובה של הר הבית ובחיל: והיכי עבדי הכי. והוסיפו ושנו על בנין שלמה: והכתיב. גבי דוד כשצוה את שלמה על מדת הבית ובנייתו: הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל. כל מלאכת התבנית שהודיעו הקב"ה על ידי גד החוזה ונתן הנביא: קרא אשכחו. שצריך להבדיל אנשים מנשים ולעשות גדר בישראל שלא יבאו לידי קלקול: וספדה. בנבואת זכריה ומתנבא לעתיד לבא שיבכו על משיח בן יוסף שנהרג במלחמת גוג וכתיב משפחת בית דוד לבד ונשיהם לבד שאפילו בשעת הצער צריך להבדיל אנשים מנשים: שעוסקין בהספד. באותה שעה והמצטער אינו מיקל ראשו מהר ועוד שאין יצה"ר שולט כדקאמר קרא והסירותי את לב האבן ולקמן אמרינן שהקב"ה שוחטו אמרה תורה וכו': כאן שעוסקין בשמחה. קרובה לקלות ראש. ועוד שיצר הרע שולט עכשיו לא כל שכן: דפוס של דדין. שמנחת בו דדין: גיהוך. ליצנות: לקלקולכם. של מעשה שטים לזנות את בנות מואב שמא כך עשיתם למדין לכך אתם צריכין קרבן: לא נפקד. לא נחסר מדת יהודית: שזנו. לשון מזון שנהנו במראית העין: תכשיטין שבחוץ. טבעת: תכשיטין שבפנים. כומז: לומר לך המסתכל באצבע. שהוא מקום טבעת כמסתכל במקום כומז: שוק באשה ערוה. באשת איש להסתכל וכן באשתו לקריאת שמע: גלי שוק עברי נהרות. וכתיב בתריה תגל ערותך: קולך ערב. מדמשבח לה קרא בגוה ש"מ תאוה היא: גמירי. מסורת

תורה אור ש ישעיה ה: ת שם ב: א שמות טו: ב ישעיה ה: ג דה"א כח: ד זכריה יב: ה במדבר לא: ו שם: ז חבקוק ג: ח ישעיה מז: ט שם: י שה"ש ג: כ שם: ל קהלת ו:

א כ"ד דברים מעכבין את התשובה וכו' ומהן ה' דברים העושה אותן אין חזקתן לשוב מהן לפי שהן דברים קלים בעיני רוב האדם ונמצא חוטא והוא ידמה שאין זה חטא ואלו הן כו' המסתכל בעריות מעלה על דעתו שאין בכך כלום שהוא אומר וכי בעלתי או קרבתי אצלה והוא אינו יודע שראיית העינים עון גדול שהיא גורמת לגופן של עריות שנאמר ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם (הלכות תשובה פ"ד) :

א] ע"ל בס"א מ"ס בפיסקא ואל הרבה שיחה. ובס"ד מכ"א בפיסקא והתאוה; עי' (שבת ק"מ) כל העומד באמצע השוק כו':

מסורת בידם מרבותם: שאינו מסתכל. כשהוא הולך לשפת הנהר: היכי דמי. דמשבח ליה קרא אם עוצם עיניו דמשמע שאם לא יעצים עיניו אינו לא צדיק ולא רשע: אי דאיכא דרכא אחרינא ואזיל. בכך: רשע הוא. ואע"פ שעוצם עיניו ולא היה לו להתקרב אלא להתרחק מן העבירה דקי"ל הרחק מן הכיעור: אנוס הוא. אם מסתכל דרך הליכה ואנוס רחמנא פטריה ולמה מזקיקו הכתוב להעצים עיניו: למינס נפשיה. להסות עיניו לצד אחר והיינו דמשבח ביה קרא דאי אניס נפשיה חסיד הוא: אפי' היא אשתו. גנאי הוא הדבר: נזדמנה לו על הגשר. אשת איש והיא לפניו: יסלקנה לצדדין. עד שיעבור לפניה: אחורי אשה בנהר. אחורי אשת איש היא מגבהת את בגדיה מפני המים וזה מסתכל בה: מיד ליד. אפילו כמרע"ה שקבל את התורה מפיו מיד הקב"ה לא ינקה רע וקרא בהאשה משתעי: ולא בבגדי צבע של אשה. שזוכר את האשה כמו שהיא מלובשת בהן שמייפין אותה ומהרהר: שכל מי שפורש מן העריות. שמקדש עצמו במותר לו שמוסיף עליהן איסור שלא יגע בעריות נקרא קדוש: מפורש זה תרגום. דמפרש ליה למקרא: ושום שכל אלו הפסוקים. נקודות המפסיקות בין פסוק לפסוק וקרי ליה שום שכל שעל ידיהם אדם מבין המקרא כפי תנועת הטעמים כדאמרינן בפ"ק דחגיגה ל"ת לפסוקי טעמי: המסורת. מה שנמסר במסורה: נקראו ראשונים סופרים. כדכתיב ומשפחות סופרים: ספורות ספורות. שקבלו בהכמתן כל החלוקות שבדינין ושמו להן מספר ככל הקך דמייתי: מה ת"ל סופר. דכתיב שם לעזרא הכהן הסופר סופר דברי מצות ה' וחוקיו וסופר בהרא למה לי: כשם שהיה סופר בד"ת. שמנה כל האותיות שבתורה שבכתב ועשה המסורת: כך היה סופר דברי חכמים. למנות ההלכות: דאגמריה בסימני טעמי. קבע בהם מסורות וסימנין בין בתיבות המקרא בין בגרסא של משנה: כללים ופרטים. כללים כמו כלל אמר ר"ע וכולהו שתימתאי כללי הלכות ופרטות שהיה דירש על כל קוץ וקוץ תלי תלים של הלכות: אוצר בלום. קך מפורשת באבות דרבי נתן כשנעשה חכם גדול עשה כל התורה מטבעות מטבעות סדר מדרש ספרא וספרי לבדם ושנאם לעצמם לתלמידיו והלכות לעצמם ואגדות לעצמם. ונראה בעיני אוצר בלום סגור מסגירות לבדן מחיצות מחיצות כמו שעושים בתיבות גדולות ליתן תמים מכאן שערים מכאן עדשים מכאן כמו פיו בלום ורגליו מבולמות בבכורות קלעפי"א בלעז: לינוקא דר"ל. בן אחותו של ר' יוחנן ולאחר מיתתו של ר"ל כדמוכח לקמן: אמר. ינוקא לרבי יוחנן מאי עשר תעשר: א"ל. ינוקא והא כתיב לא תנסו: שיכלו. שיינשו: אי הוה מטינא להתם. להאי קרא דהביאו את כל המעשר ידעינא ליה ממילא: ולר' אושעיא רבך. דאמרת לי משמיה אל הומר. אף שנטלו מההומר המעשר העפ"כ יהיה החומר מלא: כל שיש לו תרומות ומעשרות ואינו נותנן לכהן סוף שנצרך לו ע"י אשתו

שעיניו רואות: (כ"ב ז) [ם]ועוצם עיניו מראות ברע. א"ר חייא בר רבא זה שאין מסתכל בנשים בשעה שהן עומדות על הכביסה היכי דמי אי דאיכא דרכא אחרינא ואזיל רשע הוא אי דליכא דרכא אחרינא אנוס הוא לעולם דליכא דרכא אחרינא ואפילו הכי מיבעי למינס נפשיה: (ברכות סא) תניא לא יהלך אדם אחורי אשה בדרך ואפילו היא אשתו נזדמנה לו על הגשר יסלקנה לצדדין וכל העובר אחורי אשה בנהר אין לו חלק לעוה"ב: תנו רבנן המרצה מעות לאשה מידו לידה או מידה לידו כדי להסתכל בה אפילו יש בידו תורה ומעשים טובים כמשה רבינו לא ינקה מדינה של גיהנם שנאמר [נ]יד ליד לא ינקה רע מאי לא ינקה רע מדינה של גיהנם שנקרא רע. א"ר יוחנן אחורי ארי ולא אחורי אשה: (ע"ז כ) [ס]ונשמרת מכל דבר רע שלא יסתכל איש באשה נאה אפילו היא פנויה באשת איש ואפילו היא מכוערת ולא בבגדי צבע של אשה ולא בחמור ולא בחמורתה ולא בחזיר ולא בחזירה ולא בעוף ולא בעופפת בשעה שנזקקין זה לזה ואפילו מלא עינים כמלאך המות[א]: (בבא בתרא טז) [ע]ברית כרתי לעיני ומה אתבונן על בתולה. אמר רבא עפרא לפומיה דאיוב דלא דידיה לא מסתכל אבל אברהם אפילו בדידיה לא מסתכל דכתיב [פ]הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את מכלל דמעיקרא לא הוה ידע: (ירושלמי יבמות פ"ב) א"ר יהודה בן פזי למה סמך הכתוב פרשת עריות לפרשת קידושין ללמדך שכל מי שהוא פורש מן העריות נקרא קדוש שכן שונמית אומרת לאישה [צ]הנה נא ידעתי כי איש אלהים קדוש הוא. אמר רבי יונה קדוש הוא ואין תלמידו קדוש. רבי אבין אמר שלא הביט בה ורבנן אמרין שלא ראה טפת קרי מימיו אמתיה דרב שמואל בר רב יצחק אמרה מן יומוי לא חמית מילא בישא על כנף דמרי כתיב [ק]ויגש גחזי להדפה מהו להדפה. א"ר יוסי בן חנינא שנתן ידו בהוד שביופיה בין דדיה:

מסורת סיג לתורה. (נדרים לז) אמר רב איקא בר אבין אמר רב חננאל אמר רב מ"ד [ר]ויקראו בספר תורת האלהים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא. בספר תורת האלהים זה מקרא. מפורש זה תרגום. ושום שכל אלו הפסוקים ויבינו במקרא אלו פסקי טעמים ואמרי לה אלו המסורות: (קדושין ל) לפיכך נקראו ראשונים סופרים שהיו סופרים כל אותיות שבתורה: (ירושלמי שקלים פ"ג) א"ר אבהו כתיב [ש]משפחות סופרים יושבי יעבץ מה ת"ל סופרים אלא שעשו את התורה ספורות ספורות חמשה לא יתרומו חמשה דברים חייבין בחלה חמש עשרה נשים פוטרות צרותיהן שלשים ושש כריתות בתורה שלשה עשר דבר בנבלת העוף הטהור ארבעה אבות נזיקין אבות מלאכות ארבעים חסר אחת. א"ר אחא כתיב לעזרא הכהן הסופר מה ת"ל סופר אלא כשם שהיה סופר בד"ת כך היה סופר בדברי חכמים: (עירובין כא) דרש רבא מ"ד [ת]ויותר שהיה קהלת חכם עוד למד דעת את העם דאגמריה בסימני טעמא ואסברה בדדמי: (ירושלמי שקלים פ"ג) אר"י כתיב [א]לכן אחלק לו ברבים ואת עצומים יחלק שלל זה ר"ע שהתקין מדרש הלכות ואגדות ויש אומרים אלו אנשי כנסת הגדולה תקנו מה התקין זה כללין ופרטין: (גיטין סז) תניא איסי בן יהודה היה מונה שבחן של חכמים ר"ע אוצר בלום: (ספרי האזינו) [ב]יערוף כמטר לקחי ר' יהודה אומר לעולם הוי אדם כונס דברי תורה כללים שאם כונס פרטים מיגעים אותו ואין יודע מה לעשות משל לאדם שהלך לקיסרי וצריך מאה זוז או מאתים זוז להוצאה נוטלם פרוטות מיגעים אותו ואין יודע מה לעשות אבל אם מצרפם ועושה אותם סלעים פורט ומוציא בכל מקום שירצה. וכן מי שהלך לשוק וצריך מאה מנה או שתי רבוא אם מצרפם סלעים מייגעים אותו ואין יודע מה לעשות אבל אם מצרפם ועושה אותם דינרי זהב פורט ומוציא בכל מקום שירצה: מעשרות סיג לעושר. (תענית ט) א"ר יוחנן מאי דכתיב [ג]עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר אשכחיה ר' יוחנן לינוקא דר"ל א"ל אימא לי פסוקיך א"ל עשר תעשר א"ל ומאי עשר תעשר א"ל עשר בשביל שתתעשר א"ל מנא לך א"ל זיל נסי א"ל ומי שרי לנסויי לקב"ה והא כתיב [ד]לא תנסו את ה' א"ל הכי א"ר אושעיא חוץ מזו שנאמר [ה]הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח לכם את ארובות השמים והריקתי לכם ברכה עד בלי די מאי עד בלי די אמר רמי בר חמא אמר רב עד שיבלו שפתותיכם מלומר די. א"ל אי הוה מטינא התם להאי פסוקא לא הוינא צריכנא לך ולר' אושעיא רבך: (ירושלמי תרומות פ"ד) אמר רבי לוי כל המוציא מעשרותיו כתקנן אינו מפסיד כלום. מאי טעמא [ו]ועשירית החמר האיפה אל החמר יהיה מתכונתו: (ברכות סג) אמר חזקיה בריה דרבי פרנך אמר רבי יוחנן למה נסמכה פרשת סוטה לפרשת תרומות ומעשרות לומר לך שכל שיש לו תרומות ומעשרות ואינו נותנן לכהן סוף נצרך לכהן על ידי אשתו שנאמר [ז]ואיש את קדשיו לו

הקב"ה כל מי שהוא יכול לעמוד בזונות מעלה אני עליו כאילו עומד בשתיקן (שה"ש רבה):

תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תצורנה. מה ראה הקב"ה לשאול מישראל הלב והעינים לפי שהעבירה תלויה בהם הה"ד ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם עינא ולבא תרי סרסורי דחטאה אינון וכו' העינים רואות והלב מהרהר (במ"ר פ' נשא):

מעשרות סיג לעושר. עשר תעשר את כל מהו את כל אפילו ממונך (פסיק' דעשר תעשר):

עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר עשר כדי שלא תתחסר רמז למפרשי ימים להפריש אחד מן עשרה לעמילי תורה (תנחומא פ' ראה):

יש מפזר ונוסף עוד. א"ר אבהו אם ראית אדם מפזר מעותיו לצדקה הוי יודע שהוא מוסיף שנאמר יש מפזר ונוסף עוד וחושך מיושר אך למחסור א"ר שמואל בר נחמן א"ר יוחנן אם ראית אדם שמונע עצמו מן הצדקה הוי יודע שהוא מתחסר שנאמר וחושך מיושר אך למחסור (מדרש משלי פי"א):

השמר לך פן תעזוב את הלוי ואח"כ כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך א"ר לוי למה"ד למי שאמר לחבירו השאילני זהוב אחד אמר לו איני מכיר חשבונך אמר לו בדוק אותי נתן לו ופרע לו מיד אמר לו אפי' צריך אתה עד עשרים עד שלשים זהובים טול לך אמר מי גרם לך ליטול כל מה שאתה מבקש שעשית לי חשבון טוב כך האדם הזה כשנבדק ומפריש מעשרותיו כראוי מרחיבין לו את גבולו הוי לפי מתנתך מרחיבין לך (דברים רבה פ"ד):

נבהל להון איש רע עין. ר' לוי פתר קרא במי שאינו מוציא מעשרותיו כראוי כו' ע"ש באורך (תנחומא פ' ראה):

נדרים

תורה אור [ם] ישעיה לג: [נ] משלי יא: [ס] דברים כג: [ע] איוב לא: [פ] בראשית יב: [צ] מלכים ב ד: [ק] שם ד: [ר] נחמיה ח: [ש] דה"א ב: [ת] קהלת יב: [א] ישעיה נג: [ב] דברים לב: [ג] שם כב: [ד] שם ו: [ה] מלאכי ג: [ו] יחזקאל מה: [ז] במדבר ה:

[א] עי' (סוטה ט') שמשון בעיניו מרד:

נדרים סיג לפרישות. נשבעתי ואקיימה וגו'. שני שכרים היה נוטל דוד שכר השבועה ושכר המצוה היה נשבע שנוטל הלולב ונוטל שהוא עושה סוכה ועושה והיה נוטל שכר השבועה ושכר המצוה של סוכה ושל לולב ושל ציצית ושל תפילין ושל המילה לכך נאמר נשבעתי ואקיימה וגו' (מדרש תהלים פ' קי"ט) :

חביב אדם שנברא בצלם. הלל הזקן בשעה שהיה נפטר מתלמידיו היה מהלך והולך עמהם אמרו לו תלמידיו רבי להיכן אתה הולך אמר להם לעשות מצוה אמרו לו וכי מה מצוה זו אמר להן לרחוץ בבית המרחץ אמרו לו וכי זו מצוה היא אמר להם מה אם איקונין של מלכים שמעמידים אותו בבתי טרטיאות ובבתי קרקסיאות מי שנתמנה עליהם הוא מורקן ושוטפן והן מעלין לו מזונות ולא עוד אלא שהוא מתגדל עם גדולי מלכות אני שנבראתי בצלם ובדמות דכתיב כי בצלם אלהים עשה את האדם עאכ"ו (ויק"ר פל"ד) :

חביבין ישראל שנקראו בנים. אנכי ה' אלהיך וגו' ברוך המקום ברוך הוא שבחר בישראל וקנה אותם קנין גמור וקרא אותם בנים ועבדים לשמו לפעמים הוא מדבר עמהם כמו שהוא מדבר עם הרבים ולפעמים

לו יהיו וסמיך ליה איש איש כי תשטה אשתו וכתיב והביא האיש את אשתו וגו' ולא עוד אלא סוף שנצרך להן שנאמר ואיש את קדשיו לו יהיו. אר"נ בר יצחק ואם נותנן סוף מתעשר שנאמר איש אשר יתן לכהן לו יהיה לו יהיה ממון הרבה: (שבת קיט) בעא מיניה רבי מרבי ישמעאל ברבי יוסי עשירים שבארץ ישראל במה הם זוכים א"ל בשביל שמעשרין שנאמר עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר : (ירושלמי דמאי פ"א) רפב"י אזיל לחד אתר אתון לגביה אמרו ליה עכברייא אכלי עיבורין גזר עליהן וצמתון שרון מצפצפין אמר לון ידעון אתון מה אינון אמרין אמרו ליה לא אמר לון אמרין דלא מתקנא אמרו ליה עורבן וערבון ולא אנכון. רבי פנחס בן יאיר אזל לחד אתר אתון לגביה אמרו ליה לית מבוען מספק לן אמר לון דילמא לא אתון מתקנן אמרו ליה עורבן וערבון ואספק להון[א] :

נדרים סיג לפרישות. (נדרים ה) אמר רב גידל אמר רב מנין שנשבעים לקיים את המצוה שנאמר ט נשבעתי ואקיימה וגו' והלא מושבע ועומד מהר סיני הוא אלא הא קמ"ל דשרי ליה לאינש לזרוזי נפשיה : (ספרי והתחנן) י והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום

על לבבך. מכאן היה ר' יאשיה אומר צריך להשביע את יצרו שכך אתה מוצא בכל הצדיקים שהשביעו את יצרם. באברהם הוא אומר כ הרימותי ידי אל ה' אל עליון קונה שמים וארץ אם מחוט ועד שרוך נעל ואם אקח מכל אשר לך. בבועז הוא אומר ל חי ה' שכבי עד הבוקר. בדוד הוא אומר מ ויאמר דוד חי ה' כי אם ה' יגפנו או יומו יבוא ומת או במלחמה ירד ונספה. באלישע הוא אומר נ חי ה' אשר עמדתי לפניו אם אקח. וכשם שהצדיקים משביעין ליצרם שלא לעשות כך הרשעים משביעין ליצרם לעשות שנאמר ס חי ה' כי אם רצתי וגו' : (נדרים ט) תניא אמר שמעון הצדיק מימי לא אכלתי אשם נזיר טמא אלא אחד פעם אחת בא אדם אחד נזיר מן הדרום וראיתיו שהוא יפה עינים וטוב רואי וקווצותיו סדורות לו תלתלים אמרתי לו בני מה ראית להשחית שערך זה נאה אמר לי רועה הייתי לאבא בעירי והלכתי למלאות מים מן המעין ונסתכלתי בבבואה שלי ופחז יצרי עלי ובקש לטורדני מן העולם אמרתי לו רשע למה אתה מתגאה בעולם שאינו שלך במי שהוא עתיד להיות רמה ותולעה העבודה שאגלחך לשמים מיד עמדתי ונשקתיו על ראשו אמרתי לו בני כמותך ירבו נוזרי נזירות בישראל עליך הכתוב אומר ע איש כי יפליא לנדור נדר נזיר להזיר לה' : (ברכות סג) תניא רבי אומר למה נסמכה פרשת נזיר לפרשת סוטה לומר לך שכל הרואה סוטה בקילקולה יזיר עצמו מן היין :

סיג לחכמה שתיקה[א]. (ירושלמי פסחים פ"ט) תני רבי חייא יפה שתיקה לחכמים ק"ו לטפשים. וכן שלמה אמר פ גם אויל מחריש חכם יחשב אין צריך לומר חכם מחריש : (ירושלמי ברכות פ"א) רבי שמעון בן יוחאי אמר אילו הוינא קאים על טורא דסיני בשעתא דאתיהיבת תורה לישראל הוינא מתבעי קומוי רחמנא דיתברי לבר נשא תרין פומין חד דהוה לעי באורייתא וחד דעביד ליה כל צרכיה הדר ואמר ומה אין חד היא לית עלמא יכול קאים ביה מן דילטוריא דיליה אילו הוו תרין על אחת כמה וכמה : (ירושלמי ברכות פ"מ) רבי יונה בשם רבי יוסי בן גזורה כל פטטיא בישין ופטטיא דאורייתא טבין : מתני' יד הוא היה אומר חביב אדם שנברא בצלם[ב] חבה יתירה נודעת לו שנברא בצלם שנאמר צ בצלם אלהים עשה את האדם חביבין ישראל שנקראו בנים למקום חבה יתירה נודעת להם שנקראו בנים למקום שנאמר ק בנים אתם לה' אלהיכם חביבין ישראל שניתן להם כלי חמדה חבה יתירה נודעת להם שניתן להם כלי חמדה שבו נברא העולם שנאמר ר כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו : גרסי' (ברכות מ) רב שימי בר עוקבא ואמרי לה מר עוקבא הוה שכיח קמיה דרבי שמעון בן פזי והוה מסדר אגדתא קמיה דרבי יהושע בן לוי א"ל מ"ד ש ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו כו' א"ל אנא הכי קא אמינא לך הני חמשה ברכי נפשי כנגד מי אמרן דוד לא אמרן אלא כנגד הקב"ה וכנגד נשמה מה הקב"ה מלא כל העולם אף נשמה מלאה כל הגוף. מה הקב"ה רואה ואינה נראה אף נשמה רואה ואינה נראית. מה הקב"ה זן את כל העולם כלו אף נשמה זנה את כל הגוף הקב"ה טהור אף נשמה טהורה הקב"ה יושב בחדרי חדרים אף נשמה יושבת בחדרי חדרים יבא מי שיש בו חמשה דברים הללו וישבח למי שיש בו חמשה דברים הללו : (שבת נח) תניא רוחץ אדם פניו ידיו ורגליו בכל יום בשביל כבוד קונהו משום שנאמר ת כל פעל ה' למענהו : (סנהדרין נח) א"ר חנינא הסוטר לועו של ישראל כאילו סוטר לועו של שכינה שנאמר א מוקש אדם ילע קודש : חביבין ישראל שנקראו בנים למקום. (קדושין לו) תניא ב בנים אתם לה' אלהיכם בזמן שאתם נוהגים מנהג בנים אתם קרוים בנים אין אתם נוהגים מנהג בנים אין אתם קרוים בנים דברי רבי יהודה רבי מאיר אומר בין כך ובין כך קרוים בנים שנאמר בנים

אשתו שנעשית סוטה : ה"ג ואיש את קדשיו לו יהיו וסמיך ליה איש כי תשטה אשתו וכתיב והביא את אשתו. ואיש את קדשיו לו יהיו שמעכב קדשיו אצלו ואינו נותן לכהנים וללוים: סוף שצריך להם. שנעשה עני וצריך ליטול מעשר עני : לו יהיו. לעצמו יצטרכו. שכבריא. העכברים אוכלים התבואה שלנו : גזל רפב"י. וקינן כל העכברים התחילו העכברים לצפצף בפיהם אמר ר"פ לאנשי המקום ההוא מבינים אתם מה שהעכברים אומרים שאין אתם מתקנים מן תבואתכם המעשרות א"ל אתה ערוב בעדינו שנחזור לתוטב : ולא אנכון. ולא תיקן לכן עוד : לית מבועיה מספק לן. אין המעיין מספק לנו מים די ספוקן כבראשונה א"ל דילמא בשביל שאתם אינכם מתקנים : והלא מושבע ועומד מהר סיני. דכתיב ושנתם דצריך אדם לשנות בתורה : אשם נזיר טמא. שהתחיל לשנות ונטמא במת שסותר מנינו ומביא קרבן ומונה כבתחילה : בא לפני אדם אחד. שבא להקריב קרבן נזירותו ולגלח שערו : פחז יצרי עלי. מיהר מלבון פחז כמים : ובקש לטורדני מן העולם. לילך אחרי מראה עיני : אמרתי לו. כך אמר בעצמו : אזיר להזיר לה'. שמירתו לשם שמים : בקילקולה. בנוולה ובשפאה שמנוולים אותה כדקתני מתניתין קושר חבל למעלה מדדיה : יזיר עצמו מן היין. שהיין מביא לידי קלות ראש והוא גרם לה :

מתני' חבה יתירה נודעה לו. רמב"ם פי' חבה יתירה הראה הקב"ה לאדם שהודיעו ואמר לו ראה שבראתיך בצלם שהמטיב לחברו ומודיעו המובה שעשה עמו מראה חבה יתירה יותר משאינו מודיעו ואינו היטב עמו בעיניו להודיעו המובה שעשה עמו. ויש לפרש חבה יתירה נודעת להם. חבה גלויה ומפורסמת שלא בלבד אהבה מסותרת היה לו למקום ברוך הוא עם האדם אלא אף חבה גלויה וידועה לכל : שנאמר כי לקח טוב. כל מעשה בראשית שנאמר בו וירא אלהים כי טוב. לא נברא אלא בשביל התורה שנקראת לקח כמה דאת אמר יערוף כמטר לקחי : חמשה ברכי נפשי. לקיל חשיב להו : בשביל כבוד קונהו. דכתיב כי בצלם אלהים עשה את האדם. ועוד דהרואה בריות נאות אומר ברוך שככה לו בעולמו : כל פעל. הכל ברא לכבודו : ילע קודש. כאילו לועה את הקודש כלומר כסוטר על לועו. סוטר

א סיג לחכמה שתיקה לפיכך לא ימהר להשיב ולא ירבה לדבר וילמוד לתלמידים בשובה ונחת בלא צעקה ובלא אריכות לשון הוא שאמר שלמה דברי חכמים בנחת נשמעים (הלכות דעות פ"ב):

א] עי' (סוטה מ"ט) מעשר ניטל בזמן דגן, ופירש"י כפון פיכוך מעברות פסק סימן כדגן כשמו של מעשר דאיקרי חלב : ועי' (פסחים קי"ג) ג' הקב"ה מכריז עליהם בעצמו על עשיר כמעשר פירותיו בצנעה : ועי' ירושלמי מע"ש ר' יונה הוה יהיב מעשרו לר' אחא בר עולא לאו משום דהוי כהן אלא משום דהוי לעי באורייתא מ"ט ויאמר לעם ליושבי ירושלים לתת מנת הכהנים והלוים למען יחזקו בתורת ה' : ב] פי' (ע"ז מ"ג) כל הפרצופות מותרין חוץ מפרצוף אדם שנאמר לא תעשון אתי לא תעשון אותי : עי' (סנהדרין מ"ו) כי קללת אלהים תלוי אמר ר"מ משל למה"ד לב' אחים תואמים בעיר אחת אחד מינוהו מלך ואחד יצא ללסטיות צוה המלך ותלאוהו כל הרואה אותו אומר המלך תלוי צוה המלך והורידוהו ופירש"י לב' תואמים אף אדם עשוי בדיוקנו של מקום : ועי' (שבת קנ"א) אין חיה שולטת באדם עד שנדמה לה כבהמה שנאמר ואדם ביקר בל ילין וגו' : ועי' (יבמות ס"ג) רע"א כל שאינו עוסק בפריה ורביה כאילו ממעט את הדמות שנאמר כי בצלם אלהים וגו' :

מוטל מכה: וכי תימא סכלים הוא דמתקרי בנים. כשאין בהם אלא שטות הוא דמקרו בנים אבל כשהם רשעים דלית בהו הימנותא לא מיקרו בנים: משחיתים. דהיינו עכו"ם כדכתיב פן תשחיתון ועשיתם פסל וגו': בני מעליא לא מיקרו. עוד לעולם: ת"ש דהדרי איקרי בני אל חי ע"י תשובה: אחר שתי תיבות. שמע ישראל ה' וגו' ומלאכים אין מזכירין את השם בשירתם עד לאחר ג' תיבות קדוש קדוש ה': ככבי בקר. ישראל המשולים לכוכבים: הכרובים שהיו מעורין זה בזה. מדובקין ואחוזים ומחבקים זה את זה כזכר המחבק את הנקבה: השתא ברי ודאי טמאין אתון. ואין שכינה ביניכם שורה בטומאה: שלא

[ג]בנים סכלים המה ואומר [ד]בנים לא אמון בם ואומר [ה]זרע מרעים בנים משחיתים ואומר [ו]והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי מאי ואומר וכי תימא סכלים הוא דמיקרו בני כי לית בהו הימנותייהו לא מקרו בני ת"ש ואומר בנים לא אמון בם וכי תימא כי לית בהו הימנותייהו הוא דמיקרו בני כי פלחי לעכו"ם לא מקרו בני ת"ש ואומר זרע מרעים בנים משחיתים וכי תימא בנים משחיתים מיקרו בני מעליא לא מיקרו ת"ש ואומר והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי[א]: (ירושלמי ברכות פ"ט) רבי שמעון בן לקיש אמר בשר ודם יש לו קרוב אם היה עשיר הוא מודה בו ואם היה עני כופר בו אבל הקב"ה אינו כן אלא אפילו ישראל נתונין בירידה התחתונה הוא קורא אותם אחי ורעי ומה טעם [ז]למען אחי ורעי רבי אבון ורבי אחא ורשב"ל ב"ו יש לו קרוב אם היה פולוסופוס הוא אומר ההן פלן מתקרב לן אבל הקב"ה קורא לכל ישראל קרובים הה"ד [ח]וירם קרן לעמו: (חולין צא) חביבין ישראל לפני הקב"ה יותר ממלאכי השרת שישראל אומרים שירה בכל שעה ומה"ש אין אומרים שירה אלא פעם אחת ביום ואמרי לה פעם אחת בשבת ואמרי לה פעם אחת בחדש ואמרי לה פעם אחת בשנה ואמרי לה פעם אחת בשבוע ואמרי לה פעם אחת ביובל ואמרי לה פעם אחת בעולם וישראל מזכירין את השם אחר שתי תיבות שנאמר [ט]שמע ישראל ה' וגו' ומלאכי השרת אין מזכירין את השם אלא לאחר שלשה תיבות כדכתיב [י]קדוש קדוש קדוש ה' צבאות ואין מלאכי השרת אומרים שירה למעלה עד שיאמרו ישראל למטה שנאמר [כ]ברן יחד כוכבי בקר והדר ויריעו כל בני אלהים: (יומא נד) אמר רב קטינא בשעה שהיו ישראל עולין לרגל מגללין להם את הפרוכת ומראין להם את הכרובים שהיו מעורין זה בזה והיו אומרים להם ראו חבתכם לפני המקום כחבת זכר עם נקבה: (סנהדרין סד) במתניתא תנא [ל]ואתם הדבקים בה' אלהיכם דבוקים ממש: (מגילה כט) תניא רבי שמעון בן יוחאי אומר בא וראה כמה חביבין ישראל לפני הקב"ה שבכל מקום שגלו שכינה עמהם גלו למצרים שכינה עמהם שנאמר [מ]הנגלה נגליתי אל בית אביך בהיותם במצרים וגו' גלו לבבל שכינה עמהם שנאמר [נ]למענכם שולחתי בבלה ואף כשהם עתידין ליגאל שכינה עמהם שנאמר [ס]ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך והשיב לא נאמר אלא ושב מלמד שהקב"ה שב עמהם מבין הגליות כו': (ספרי ס"פ מסעי) ואומר [ע]אתי מלבנון כלה אתי מלבנון תבואי וגו' רבי אומר משל למה הדבר דומה למלך שאמר לעבדו מה תבקשני הריני אצל בני כל זמן שתבקשני הריני אצל בני לכך נאמר [פ]כי אני ה' שוכן בתוך בני ישראל: (מגילה שם) [צ]ואהי להם למקדש מעט בארצות אשר באו שם אמר רב יצחק אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל ור' אלעזר אמר זה בית רבינו שבבבל: (יומא נז) א"ל ההוא מינאה לר' חנינא השתא ודאי טמאין אתון דכתיב [ק]טומאתה בשוליה א"ל תא חזי מאי כתיב בהו [ר]השוכן אתם בתוך טומאתם אפילו בזמן שהם טמאים שכינה עמהם: (ברכות סב) א"ר ביבי אמר ריב"ל כל הרוקק בהר הבית בזמן הזה כאילו רוקק בבבת עינו שנאמר [ש]והיו עיני ולבי שם כל הימים: (ירושלמי תענית פ"ב) רבי שמעון בן לקיש בשם רבי ינאי שיתף הקב"ה שמו הגדול בישראל למלך שהיה לו מפתח של פלטנטרין קטנה אמר המלך אם אני מניחה כמות שהיא אבודה היא אלא הריני עושה לה שלשלת שאם אבדה השלשלת תהא מוכחת עליה כך אמר הקב"ה אם מניח אני את ישראל כמות שהן נבלעין הן בין העובדי כוכבים אלא הרי אני משתף שמי הגדול בהם והן חיים מאי טעמא [ת]וישמעו הכנענים וגו' והכריתו את שמנו מן הארץ ומה תעשה לשמך הגדול שהוא

ולפעמים הוא מדבר עמהם כמו שהוא מדבר עם היחיד וכל כך למה אלא בשביל האהבה שהוא אוהב אותם ובשביל השמחה שהוא משמח בהם לכן הוא מדבר עמהם בלשון יחיד ובלשון רבים לפיכך הייתי אומר שכל אחד ואחד מישראל חייב לומר מתי יגיעו מעשי למעשה אבותי אברהם יצחק ויעקב שלא קנו האבות העוה"ז והעוה"ב וימות בן דוד אלא בשביל מעשיהם הטובים ות"ת כך שנו חכמים במשנה כל אחד ואחד מישראל חייב לומר בשבילי נברא העולם (תנבא"ר פכ"ד):

כך אמר הקב"ה לישראל בני אני הוא שישבתי תתקע"ד דורות קודם שנברא העולם עד שדרשתי וחקרתי וצרפתי ובחנתי את כל דברי התורה הזאת ומיום שנברא העולם עד אותה שעה אני יושב על כסא הכבוד שלי שליש היום אני קורא ושונה ושליש היום אני דן את כל העולם כולו ושליש היום אני עושה צדקה וזן ומפרנס ומכלכל את כל העולם ואת כל מעשה ידי אני הוא שהנחתי את כל מעשה ידי שבארץ ובאתי ונדבקתי בכם וקראתי אתכם אלהים והשויתי את שמכם לשמי הגדול וקראתי אתכם אחי ורעי (תנדא"ר פכ"ו):

שאל רבי שמעון בן יוחאי את רבי אלעזר ברבי יוסי אפשר ששמעת מאביך מהו בעטרה שעטרה לו אמו א"ל הן משל למלך שהיה לו בת יחידה והיה מחבבה ביותר מדאי והיה קורא אותה בתי לא זז מחבבה עד שקראה אחותי ועד שקראה אמי כך הקב"ה בתחלה קרא לישראל בת שנאמר שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך לא זז מחבבן עד שקראן אחותי שנאמר פתחי לי אחותי רעיתי יונתי תמתי לא זז מחבבן עד שקראן אמי שנאמר הקשיבו אלי עמי ולאמי אלי האזינו עמד רבי שמעון בן יוחאי ונשקו על ראשו (שמו"ר פרשת פקודי):

אמר רבי שמעון בן יוחי ראה בכמה לשונות חיבבן הקב"ה קרא אותן בנים וחזר וקרא אותם עם קדוש בפרשה זו ושלשה פעמים יחד שמו עליהן בפרשה זו בנים אתם לה' אלהיכם כי עם קדוש אתה לה' ובך בחר ה' אלהיך א"ל הקב"ה לישראל בעוה"ז בחרתי בכם ויחדתי שמי עליכם לעתיד לבא אני בכבודי מתהלך ביניכם והתהלכתי בתוככם וגו' (ילקוט ראה רמז תתנ"א):

ראה שחיבב הקב"ה את ישראל יותר ממלאכי השרת שנקראו העליונים מלאכים ונקראו ישראל מלאכים שנאמר ברכו ה' מלאכיו קרא לעליונים קדישין שנאמר ובמאמר קדישין שאילתא וישראל קדושים ואמרת אליהם קדושים תהיו ומי חביב יותר מי שהקב"ה ביניהם שנאמר אלהים נצב בעדת אל נקראו העליונים עומדים שנאמר שרפים עומדים ממעל לו וישראל נקראו עומדים שנאמר אתם נצבים היום ומי חביב יותר מי שהקב"ה משבח עמידתו שנאמר כן יעמוד זרעכם ושמכם וכתיב זאת קומתך דמתה לתמר נקראו העליונים אלהים ויראו בני האלהים את בנות האדם כו' נקראו העליונים בנים ידמה לה' בבני אלים וישראל נקראו בנים בני בכורי ישראל שהן עמוסין מן הקב"ה שנאמר העמוסים מני בטן ואומר בנים אתם לה' אלהיכם (ילקוט ראה רמז תת"ל): א"ר חמא בר חנינא להגיד שבחו וגדלו של הקב"ה אף על פי שיש לו אלף אלפי אלפים וריבי רבבות כתות של מלאכי השרת משרתוהו ומשבחוהו אינו רוצה אלא בשבחן של ישראל שנאמר ברב עם הדרת מלך ואין עם אלא ישראל שנאמר עם זו יצרתי לי למה בשביל שתהלתי יספרו וכן הוא אומר נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם (ילקוט משלי פי"ד):

רבי מאיר ור' יהודה ורבי שמעון רבי מאיר אומר מי גדול השומר או הנשמר מן מה דכתיב כי מלאכיו יצוה לך לשמרך הוי הנשמר גדול מן השומר רבי יהודה אומר מי גדול הנושא או הנישא מן מה דכתיב על כפים ישאונך הוי הנישא גדול מן הנושא ר' שמעון אמר מן מה דכתיב ויאמר שלחני הוי המשלח גדול מן המשתלח (בראשית רבה פע"ח): חביבין ישראל שבכל מקום שגלו כו'. כטומאת הנדה היתה דרכם לפני כטומאת הנדה ולא כטומאת המת שהמת שבבית אין כהן גדול נכנס לשם שהוא מטמא אבל נדה כ"ג נכנס עמה לבית ויושב על האצטבע ובלבד שלא תהא האצטבע מתנודדת כך אילו הקב"ה המשיל את ישראל כטומאת המת אתה אומר אין השכינה חוזרת עליהם לעולם אלא כנדה מלן שהכהן עומד עמה בבית ואין חושש כך הקב"ה שורה שכינתו על ישראל אע"פ שהן טמאין שנאמר השוכן אתם בתוך טומאותם (תנחומא סוף מצורע):

ראו חיבתכם כחיבת כו'. ר"ל אמר בג' לשונות של חבה חבב הקב"ה את ישראל בדביקה ובחשיקה ובחפיצה בדביקה ואתם הדבקים בחשיקה לא מרובכם מכל העמים חשק ה' ובחפיצה ואשרו אתכם כל הגוים וגו' ואנו למדים אותה מפרשתו של רשע הזה בדביקה ותדבק נפשו בחשיקה שכם בני חשקה

תורה אור ג ירמיה ד: ד דברים לב: ה ישעיה א: ו הושע ב: ז תהלים קכב: ח שם קמח: ט דברים ו: י ישעיה ו: כ איוב לח: ל דברים ד: מ ש"א ב: נ ישעיה מג: ס דברים ל: ע שה"ש ד: פ במדבר לה: צ יחזקאל יא: ק איכה א: ר ויקרא טז: ש דה"ב ז: ת יהושע ז:

א] עי' בס' שנו חכמים מ"י בסיסקא ישראל קנין אחד:

חשקה נפשו בתפלה כי חשן בנת יעקב ר' אבא בר אלושיב מוסיף אף אתרין באהבה ודיבור באהבה אהבתי אתכם בדיבור דברו על לב ירושלים ואנו למדים מפרשתו של רשע הזה באהבה ויאהב את הנערה בדיבור וידבר על לב הנערה (ב"ר פ' ט):

אמר רבי יודן בא וראה כמה חיבב הקב"ה את ישראל שמזכירן חמשה פעמים בפסוק אחד שנאמר ואתנה את הלוים נתונים וגו' אמר רבי שמעון בן יוחאי משל למלך שהיה לו בן יחידי בכל יום ויום היה מצוה את בן ביתו אכל או שתה בני אזל לבית הספר אתא מבית הספר. כך בכל יום ויום היה הקב"ה מצוה את משה ואומר לו אמור אל בני ישראל צו את בני ישראל אמר רבי יהודה בר רבי סימון משל לאחד שהיה יושב ועושה עטרה למלך ועבר אחד עליו אמר לו מה אתה עושה אמר לו אני עושה עטרה למלך אמר לו כל שאתה יכול לקבוע בה אבנים טובות ומרגליות קבע זמרגדין קבע ומרגליות קבע למה שעתיד ליתן בראשו של מלך כך א"ל הקב"ה למשה כל מה שאתה יכול לשבח את ישראל שבח לגדלן ולפארן פאר למה שאני עתיד להתפאר בהם שנאמר ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר (ויק"ר פ"ב):

חביבין ישראל שניתן להם כלי חמדה. בני אם תקח אמרי א"ר יהודה בר שלום אמר הקב"ה לישראל אימתי אתם נקרים בני כשתקחו אמרי למה"ד למלך שאמר לו בנו סיימני בתוך המדינה שאני בנך א"ל אביו מבקש אתה שידעו הכל שאתה בני לבוש פורפירא שלי ותן עטרה שלי בראשך וידעו הכל שאתה בני כך אמר הקב"ה לישראל מבקשים אתם שתהיו מסויימין שאתם בני עסקו בתורה ובמצוה והכל רואים שאתם בני הדא אימתי אתם בני משתקחו אמרי (דב"ר פ"ז):

כי קרוב עליך הדבר מאוד וגו'. א"ר שמואל ב"ר נחמן למה"ד לבת מלך שלא היה אדם מכירה והיה למלך אוהב אחד והיה נכנס למלך בכל שעה והיתה בתו של מלך עומדת לפניו אמר לו המלך ראה היאך אני מחבב אותך שאין בריה מכיר את בתי ועומדת לפניך כך אמר הקב"ה לישראל ראו מה אתם חביבים עלי שאין בריה בפלטין שלי מכיר את התורה ולכם נתתיה שנאמר ונעלמה מעיני כל חי אבל אתם לא נפלאת היא ממך אלא קרוב אליך הדבר מאוד אמר להן הקב"ה בני אם יהיו דברי תורה קרובים לכם אף אני קורא אתכם קרובים שכן כתיב לבני ישראל עם קרובו הללויה (שם פרשת נצבים):

ועשו ארון עצי שטים. א"ל תיקנתם אכסניא לעצמי ועכשיו תקנו אכסניא לתורה שתהא שרויה אצלי שהיא שעשועי שהייתי משתעשע בה אלפים שנה קודם העולם שנאמר ואהיה אצלו אמון וגו' (ילקוט תרומה רמז שס"ח):

המשה נובלות הן כו' נובלות חכמה של מעלה תורה (ב"ר פי"ז):

חיבה יתירה נודעת להם. משלו משל למה"ד למלך שהיו לו אבנים טובות ומרגליות בתוך ביתו ובקשו בני מדינתו לקנות ממנו בדמים בסתר ואמר להם איני נותן לכם בסתר אלא בפרהסיא כך הקב"ה יהא שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים כשנתן התורה לישראל לא נתנה אלא בגלוי שנאמר לא מראש בסתר דברתי ואומר לא בסתר דברתי במקום ארץ חשך (תנא דבי אליהו רבה פ"ב):

שהוא משותף בנו מיד ויאמר ה' אל יהושע קום לך קום לך ההוא דארכרת: (יומא נג) ר' יוסי אומר חביבין ישראל שלא הצריכן הכתוב לשליח: (ירושלמי ברכות פ"ט) ר' יודן אמר משום דידיה בשר ודם יש לו פטרון אם באת לו צרה אינו נכנס אצלו פתאום אלא בא ועומד לו על פתחו של פטרונו וקורא לעבדו או לבן ביתו והוא אומר איש פלוני עומד על פתח חצירך שמא מכניסו ושמא מניחו אבל הקב"ה אינו כן אם באת על אדם צרה לא יצווח לא למיכאל ולא לגבריאל אלא לי יצווח ואני עונה לו מיד הה"ד [א]כל אשר יקרא בשם ה' ימלט: (ע"ז י) אונקלוס בר קלוניקוס איגייר שדר קיסר גונדא דרומאי אבתריה משכינהו בקראי ואיגיירו הדר שדר גונדא אחרינא אבתריה אמר להו לא תימרו ליה מידי כד נקטיה ליה ואזל אמר להו אימא לכו מלתא בעלמא ניפורא נקיט נורא קמי פיפיורא פיפיורא נקיט נורא לדוכסא דוכסא להגמונא הגמונא לקומא קומא מי נקיט נורא קמיה איניש אמרו ליה לא אמר להו הקב"ה נקט נורא קמיה ישראל דכתיב [ב]וה' הולך לפניהם יומם וגו' איגייר כולהו הדר שדר גונדא אחרינא בתריה אמר להו לא תשתעו כלל בהדיה כי נקטין ליה ואזלי חזי מזוזתא דמנחא אפתחא אותיב ידיה עלה אחיך אמרו ליה אמאי קא מחייכת אמר להו כנהגו של עולם מלך יושב מבפנים ועבדיו משמרין אותו מבחוץ אבל הקב"ה עבדיו מבפנים והוא משמרן מבחוץ שנאמר [ג]ה' ישמר צאתך ובואך וגו' אייגיר ותו לא שדר אבתריה: חביבין ישראל שנתן להם כלי חמדה[א]. (זבחים קטז) [ד]וישמע יתרו כהן מדין חתן משה מה שמועה שמע ובא ונתגייר ר' אלעזר המודעי אמר מתן תורה שמע ובא כשנתן הקב"ה תורה לישראל היה קולו הולך מסוף העולם ועד סופו וכל אוה"ע הקדמונים אחזתם רעדה בהיכליהן ואמרו שירה שנאמר [ה]ובהיכלו כלו אומר כבוד נתקבצו כלם אצל בלעם הרשע ואמרו לו מה קול ההמון אשר שמענו כו' אמר להם חמדה טובה יש לו להקב"ה בבית גנזיו שגנוזה אצלו תתקע"ד דורות קודם שנברא העולם ומבקש ליתנה לבניו שנאמר [ו]ה' עוז לעמו יתן מיד ענו כלם ואמרו ה' יברך את עמו בשלום: (שבת פח) אמר ריב"ל בשעה שעלה משה למרום אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבש"ע מה לילוד אשה בינינו אמר להם לקבל התורה בא אמרו לפניו חמדה גנוזה לך תתקע"ד דורות קודם שנברא העולם אתה מבקש ליתנה לבשר ודם [ז]מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו ה' ארונינו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים אמר לו הקב"ה החזר להם תשובה כו': (ירושלמי ר"ה פ"א) אמר רבי סימון כתיב [ח]רבות עשית אתה ה' אלהי נפלאותיך ומחשבותיך אלינו לשעבר רבות עשית מכאן ואילך נפלאותיך ומחשבותיך אלינו. אמר רבי לוי למלך שהיה לו אירלוגין כיון שעמד בנו מסרה לו. א"ר יוסי בר חנינא למלך שהיה לו שומרה כיון שעמד בנו מסרה לו. א"ר אחא למלך שהיה לו טבעת כיון שעמד בנו מסרה לו. א"ר חייא בר בא לנגר שהיה לו כלי נגרות כיון שעמד בנו מסרה לו. א"ר יצחק למלך שהיו לו אוצרות כיון שעמד בנו מסרם לו. ורבנן אמרי לרופא שהיה לו נרתק של רפואות כיון שעמד בנו מסרה לו: (שם פח) דרש ההוא גלילאה עליה דרב חסדא בריך רחמנא דיהב אוריין תליתאי לעם תליתאי ע"י תליתאי ביום תליתאי בירחא תליתאי: (מנחות מג) תנו רבנן חביבין ישראל שסיבבן הקב"ה במצות תפילין בראשיהן תפילין בזרועותיהן ציצית בבגדיהן מזוזות בפתחיהן ועליהם אמר דוד [ט]שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך ובשעה שנכנס דוד למרחץ וראה שעמד ערום אמר אוי לי שאעמוד ערום בלא מצות כיון שנזכר במילה שבבשרו נתיישבה דעתו לאחר שיצא אמר עליה שירה שנאמר [י]למנצח על השמינית מזמור לדוד על המילה שנתנה בשמינית. רבי אליעזר בן יעקב אומר כל שיש לו תפילין בראשו ותפילין בזרועו וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו הכל בחזוק שלא יחטא שנאמר [כ]והחוט המשולש לא במהרה ינתק ואומר [ל]חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם: (מכות ספ"ג) רבי חנניא בן עקשיא אומר רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות שנאמר [מ]ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר: חיבה יתירה נודעת להם כו'. (שבת י) אמר רבא בר מחסיא אמר רב חמא בר גוריא אמר רב

הנותן

שלא הצריכן הכתוב לשליח. אלא כאו"א מתפלל על עצמו שנאמר אשר ידעון איש נגע לבבו ופרש כפיו אל הבית הזה: גונדא. גדוד: ניפורא נקיט נורא לאפיפיורא. נוטל ומוליך האבוקה לפני האפיפיור כלן מיני שררה זה למעלה מזה: קומא. מלך: ובהיכלו וגו'. רישא דקרא קול ה' יחולל אילות ובמתן תורה מפתעי ובסיכלר של כל מלך ומלך כולו אומר כבוד להקב"ה: אמר להם וישב ה' מלך לעולם: ככר נשבע שיהא מלך לעולם על בריותיו ולא ישחיתם: תתקע"ד דורות קודם שנברא העולם. וכ"ו דורות מאדם ועד משה רבינו הרי דבר צוה לאלף דור: עוז. התורה היא מעוזם של ישראל: אירלוגין. כלי המורה שעות היום כך מסר הקב"ה לישראל קידוש החדש: שומרה. הוא הסוכה שעושה נוטר הכרם במקום גבוה לראות כל מה שנעשה בכרם כך מסר הקב"ה לישראל שיהיו צופים בכל מה שלמעלה ושלמטה כדתניא צפית במרכבה: שהיה לו טבעת. שהוא חותמו כך ישראל נקראים אל שהקב"ה קראו ליעקב אל שהוא חותמו של הקב"ה: כלי נגרות. כלי שהוא עושה בו מלאכה כך מסר הקב"ה לישראל את התורה שבה ברא עולמו: אוצרות. כך מסר לישראל אוצרות גשמים כמעשה דחוני המעגל: נרתיק. כלי שנותן בו הרופא רפואותיו כך מסר לישראל שיהיו מחיה מתים כאליהו ואלישע: אוריין תליתאי. תורה נביאים וכתובים: לעם תליתאי. כהנים לוים וישראלים: ע"י תליתאי. תליתאי לבטן מרים אהרן ומשה: ביום תליתאי. לפרישה: שבע ביום. תפילין שבראש ובזרוע הרי כאן שתים וארבע ציצית ומזוזה הרי שבע: הכל בחזוק. מכל וכל עומד בחזקת שלא יחטא: המשולש. בתפילין וציצית ומזוזות: סביב ליראיו. העושים מצות

הלא

תורה אור א יואל ג: ב שמות יג: ג תהלים קכא: ד שמות יח: ה תהלים כט: ו שם: ז שם ח: ח שם מ: ט שם קיט: י שם יב: כ קהלת ד: ל תהלים לד: מ ישעיה מב:

א] עי' בפרק בנו חכמים משנה ו' בפיסקא תורה קנין אחד

מצות ויהלום מחטא: צריך להודיעו. מתן פלוני אתן לך וזהו דלך כבוד דשמא יתביים לקבלה ומתוך כך מתרצים בדברים ואינו בוש בדבר וכן אם נתנה בביתו שלא מידיעתו צריך להודיעו שמידו באה לו שמתוך כך יהא אוהבו: לדעת כי אני ה' וגו'. להודיעם אני בא שאני רוצה לקדשם: לאיגלויי. מי נתנו לנו: מתן שכרה וכו'. והוא הודיעם על ידי משה בעל פה מה שכרה: אותיות שנבראו בהן שמים וארץ. ע"י צירופן ובספר יצירה תני להו: אי בעו צדיקי. להיות נקיים מכל עון: הוו ברו עלמא. שנאמר כי אם עונותיכם היו מבדילים. הא אם לא היו בהם עונות אין כאן הבדלה: ברא גברא. ע"י ספר יצירה שלמדו צירוף אותיות של שם: ולא הוה מהדר ליה. שלא היה בו דבור: מן חבריא. מן הנוצרים ע"י החברים אתה: עגלא תלתא. גדול כאילו הגיע לשליש שניו וגמר גדילתו דהכי שביחא ומעלי למיכל כמו ומגדלין אותן עד שיהו משולשין ל"א שהיה טוב בעל טעם כאלו היה שליש לבטן: המוכר עצב. שפירש ממנו דבר חשוב כזה ומתוך דוחקו מוכרו: ושמח. שהרי הקב"ה מזהירן מלעזוב אותה ומשבחה להם בלקח טוב אחרי שנתנה להם:

מתני'

הנותן מתנה לחברו צריך להודיעו שנאמר [י]לדעת כי אני ה' מקדשכם א"ל הקב"ה למשה מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה ואני מבקש ליתנה לישראל לך והודיעם. איני והאמר רבי חמא ברבי חנינא הנותן מתנה לחברו אין צריך להודיעו שנאמר [ס]ומשה לא ידע כי קרן עור פניו בדברו אתו לא קשיא הא במילתא דעבידא לאיגלויי והא במילתא דלא עבידא לאיגלויי והא שבת דעבידא לאיגלויי מתן שכרה לא עבידא לאיגלויי: שבה נברא העולם. (אליהו רבה פל"א) ממי נטל הקב"ה עצה כשברא את העולם הוי אומר שלא נמלך אלא עם התורה שנאמר [י]ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום אל תקרי אמון אלא אומן כמו אומן זה שהוא עוסק באומנותו. משל למלך ב"ו שהוא בונה פלטרין עד שהוא מניע את הקרשים ומתקן את הקורות הוא מביא תהלה את המגלה ודיו וצייר את החדר בפני עצמו ואת העלייה בפני עצמו ואת בית הכסא בפני עצמו ואח"כ הוא בונה כמו שהיה מצוייר כך הקב"ה מביט בתורה וברא את העולם: (ברכות נה) אמר רב יהודה אמר רב יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ כתיב הכא [פ]וימלא אותו רוח אלהים בחכמה בתבונה ובדעת וכתיב התם [צ]ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה וכתיב [ק]בדעתו התהומות נבקעו: (סנהדרין סה) אמר רבא אי בעו צדיקי ברו עלמא שנאמר [ר]עונותיכם היו מבדילים רבא ברא גברא שדריה לקמיה דרבי זירא הוה קא משתעי בהדיה ולא הוה קא מהדר ליה א"ל מן חבריא את הדר לעפריך. רבי חנינא ורבי הושעיא הוי יתבי כל מעלי שבתא ועסקו בספר יצירה ומיברא להו עגלא תלתא ואכלו ליה: שנאמר [ש]כי לקח טוב נתתי לכם וכו': (ברכות ה) א"ר זירא ואיתימא ר' חנינא בר פפא בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם. אדם מוכר חפץ לחברו מוכר עצב לוקח שמח. אבל הקב"ה אינו כן נתן תורה לישראל ושמח שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם וגו': (מנחות כג) יבא טוב ויקבל טוב מטוב לטובים. יבא טוב זה משה דכתיב [ת]ותרא אותו כי טוב הוא. ויקבל טוב זו תורה דכתיב כי לקח

הלא כתבתי לך שלישים במועצות ודעת מלמד שהקב"ה למד עלה ודעת למשה ונתנה לו באמת וכתב אותה באמת והודיעו אותה באמת כדי שילך וישמיענה לישראל באמת שנאמר להודיעך קשט אמרי אמת להשיב אמרים אמת לשולחיך (מדרש משלי פרשה כ"ב):

שבה נברא העולם. ואהיה אצלו אמון אומן התורה אומרת אני הייתי כלי אומנתו של הקב"ה בנוהג שבעולם מלך בשר ודם בונה פלטין אינו בונה אותה מדעת עצמו אלא מדעת אומן והאומן אין בונה אותה מדעת עצמו אלא דיפתראות ופינקסאות יש לו לדעת היאך הוא עושה חדרים היאך הוא עושה פשפשין כך היה הקב"ה מביט בתורה וברא את העולם והתורה אמרה בראשית ברא אלהים ואין ראשית אלא תורה היך מה דאת אמר ה' קנני ראשית דרכו (בראשית רבה פ"א):

א"ר הונא בשם ר"ש בן לקיש שני אלפים שנה קדמה תורה לבריותו של עולם ומה טעמיה שנאמר ואהיה אצלו אמון וגו' ויומו של הקב"ה אלף שנים דכתיב כי אלף שנים בעיניך כיום וגו' (מ' שמואל פ"ה):

אם בחקותי תלכו. חוקים שבהם חקקתי את השמים והארץ שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי חוקים שבהם חקקתי את השמש ואת הירח שנאמר כה אמר ה' נותן שמש לאור יומם חוקות ירח וכוכבים לאור לילה חוקות שבהם חקקתי את הים שנאמר בשומו לים חוקו חוקים שבהם חקקתי את החול שנאמר אשר שמתי חול גבול לים חוקים שבהם חקקתי את התהום שנאמר בחוקו חוג על פני תהום חוק וחוג לגזירה שוה (ויק"ר פל"ה):

שנו חכמים תשע מאות ושבעים וארבעה דורות קודם שנברא העולם ישב הקב"ה ודרש וחקר וצרף ובחן את כל דברי התורה מאתיים וארבעים ושמונה פעמים כנגד מאתיים וארבעים ושמנה אברים שבאדם ואח"כ הוציא הקב"ה את כל דברי התורה וקבע אותה בתורתו ואין דבר אחד ממנה זז ממקומו שנאמר אמרות ה' אמרות טהורות כסף צרוף וגו' וכל דבר ודבר שקבע בתורה אם זז קימעא ממקומו קלקל את העולם כולו וקמעא שעבר אדם הראשון על התורה היה עולה בדעתו של הקב"ה להחריב את כל העולם כולו כו' (תנד"א זוטא פ"ט): וזש"ה לא ידע אנוש ערכה. א"ר אלעזר לא נתנו פרשיותיה של תורה על הסדר שאלמלא נתנו על הסדר כל מי שהוא קורא בהן מיד היה יכול לבראות עולם ולהחיות מתים ולעשות מופתים לפיכך נתעלם סידורה של תורה וגלוי לפני הקב"ה שנאמר מי כמוני יקרא ויגידה ויערכה לי (מ' תהלים פ"ג): כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו. ומהו אל תעזובו מלמד שבשעת מתן תורה קרא הקב"ה לישראל ואמר להן בני מקח טוב יש לי בעולם ואני נותן אותה לכם לעד לעולם אם תקבלו את תורתי ותשמרו את מצותי משיבין ואומרים לפניו רבש"ע איזהו מקח טוב שאתה נותן לנו אם נשמור את תורתך משיב הקב"ה ואמר להם זה העוה"ב משיבין ישראל ואומרים רבש"ע הראינו דוגמא של עוה"ב משיב הקב"ה ואומר להם זה השבת שהוא אחד מששים של עוה"ב שכולו שבת שנאמר זכור את יום השבת ומנין שעוה"ב כולו שבת שנאמר מזמור שיר ליום השבת וגו' ליום שכולו שבת (אותיות דר"ע): עין לא נאמר אלא עין של תורה שהוא עין לכל עין והיא אור לכל אור והיא חכמה לכל חכמה והיא בינה לכל נבונים והיא מדע לכל יודעי בינה והיא חיים למחזיקים בה מנין שהיא עין לכל עין שנאמר מצות ה' ברה מאירת עינים ומנין שהיא אורה לכל אור שנאמר כי נר מצוה ותורה אור ומנין שהיא חכמה לכל חכמה שנאמר אני חכמה שכנתי ערמה ואין חכמה אלא תורה שנאמר ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם ומנין שהיא בינה לכל נבונים שנאמר ובינה לבב חכמה ואין חכמה אלא תורה שנאמר קנה חכמה קנה בינה ובכל קנינך קנה בינה ואומר לי עצה ותושיה אני בינה לי גבורה ומנין שהיא מדע לכל יודעים שנאמר ודעת מזימות אמצא ומנין שהיא חיים למחזיקים בה שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה ומנין שהיא אהבה לכל אוהבי דבריה שנאמר הביאני אל בית היין ודגלו עלי אהבה ואומר אני אוהבי אהב ומשחרי ימצאונני והיא לראש כל החכמים לחן שנאמר כי לוית חן הם לראשך וגו' והיא כבוד ויקר לחכמים ולסופרים שנאמר סלסלה ותרוממך תכבדך כי תחבקנה והיא נותנת שלש מתנות בבני ידים שנאמר אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד ובה מלכים עתידים למלוך במלוכה וכבוד שנאמר בי מלכים ימלוכו וגו' ובה מתברכים דברי תורה על ישראל שנאמר בי שרים ישורו וגו' ובה עתידין מתי ארץ ושוכני עפר לחיות שנאמר תורת ה' תמימה משיבת נפש ובה כל היום משתוקקים סופרי ישראל שנאמר לולי תורתך שעשועי וגו' ובה משמחין כל לב וכליות שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב ובה משחקין לפני הקב"ה בכל עת שנאמר משחקת לפניו בכל עת ובה עושין שמחה לישראל שנאמר בשכבך תשמור עליך והקיצות היא תשיחך ובה מצילין את ישראל מדינה של גיהנם שנאמר כי תלך במו אש לא תכוה תבא תורה שהיא אש שנאמר הלא כה דברי כאש ותציל ישראל מדינה של גיהנם שהיא מלאה אש שנאמר מדורת אש ועצים ובה קיימים עליונים ותחתונים שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי ובה מתחדשין שמים וארץ לעוה"ב שנאמר כי הנני בורא שמים חדשים וגו' ונאמר כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה בזכות מי בזכות ישראל שמקיימים את התורה שנאמר ראשית חכמה יראת ה' תהלתו עומדת לעד ומהו תהלתו עומדת לעד זו מתן שכרן של צדיקים שהוא עומד עד לעתיד לבא (אותיות דר"ע אות ע): וזש"ה כי לקח טוב בנוהג שבעולם אדם שהוא לוקח מן אחרים לוקח סחורה יוצא לדרך פעמים שהוא מפסיד אבל סחורה של תורה אינו כן למד אדם מכאן פרק א' ומכאן פרק א' מכאן מסכתא אחת ומכאן אחרת והוא משתכר בהם הוי כי לקח טוב נתתי לכם ד"א כי לקח טוב למי שעוסק פרקמטיא והוא משתכר פעמים שעומד בידו פעמים אינו עומד אבל התורה עומדת לו בעוה"ז ולעוה"ב הוי כי לקח טוב נתתי לכם עש"ב (תנחומא פ' תרומה): כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו. אל תעזובו את המקח שנתתי לכם יש לך אדם שלוקח מקח יש בו זהב אין בו כסף יש בו כסף ואין בו זהב אבל המקח שנתתי לכם יש בו כסף שנאמר אמרות ה' אמרות טהורות כסף צרוף יש בו זהב שנאמר הנחמדים מזהב ומפז רב יש אדם לוקח שדות אבל לא כרמים כרמים ולא שדות אבל המקח הזה יש בו שדות ויש בו כרמים שנאמר שלחיך פרדס רמונים יש לך אדם לוקח מקח ובני אדם אינן יודעין מהו אבל משכר הסרסור נתוודע מה לקח כך התורה אין אדם יודע מה היא אלא משכר

תורה אור [נ] יחזקאל כ: [ס] שמות לד: [ע] משלי ח: [פ] שמות לה: [צ] משלי ג: [ק] שם: [ר] ישעיה נט: [ש] משלי ג: [ת] שמות א:

לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו. מטוב זה הקב"ה שנאמר [א]טוב ה' לכל: לטובים אלו ישראל דכתיב [ב]הטיבה ה' לטובים. יבא זה ויקבל זאת מזה לעם זו. יבא זה זה משה דכתיב [ג]כי זה משה האיש. ויקבל זאת זו התורה דכתיב [ד]וזאת התורה. מזה זה הקב"ה דכתיב [ה]זה אלי ואנוהו. לעם זו אלו ישראל דכתיב [ו]עם זו יצרתי לי: **מתני' טו** הכל צפוי[א] והרשות נתונה ובטוב העולם נדון והכל לפי רוב המעשה (נ"א אבל לא לפי רוב המעשה): **גרסי'** (סנהדרין צ) שאלו רומיים את רבי יהושע בן חנניא מנין שהקב"ה מחיה מתים ויודע מה שעתיד להיות אמר להו תרוייהו מן מקרא הזה שנאמר [ז]ויאמר ה' אל משה הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה ודלמא וקם העם הזה וזנה אמר להו נקוטו מיהו פלגא בידייכו דיודע מה שעתיד להיות. איתמר נמי א"ר יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי מנין שהקב"ה מחיה מתים ויודע מה שעתיד להיות שנאמר הנך שוכב עם אבותיך וקם וגו': (ירושלמי ראש השנה פ"א) ר' חנניה חברהון דרבנן בעי ואין הקב"ה רואה את הנולד ולא שמיע דא"ר סימון בשם ר' יהושע בן לוי אין הקב"ה דן את האדם אלא בשעה שהוא עומד בה מה טעמא [ח]אל תיראי כי שמע אלהים אל קול הנער באשר הוא שם א"ר לוי כתיב [ט]לא יתיצבו הוללים לנגד עיניך למה ששנאת כל פועלי און דרש ר' יששכר דכפר מנדי [י]כי הוא ידע מתי שוא וירא און ולא יתבונן אריב"ל אם זך וישר היית אין כ"כ אלא אם זך וישר אתה: והרשות נתונה[ב]. (נדה טז) דרש ר' חנינא בר פפא אותו מלאך הממונה על ההריון לילה שמו ונוטל הנשמה ומעמידה לפני הקב"ה ואומר לפניו רבש"ע נשמה זו מה תהא עליה גבור או חלש חכם או טפש עשיר או עני ואילו רשע או צדיק לא קאמר כרבי

משכר שלקח משה שנאמר ומשה לא ידע כי קרן עור פניו בדברו אתו ויש לך מקח שמי שמכרו נמכר עמו אמר הקב"ה לישראל מכרתי לכם תורתי כביכול נמכרתי. עמה שנאמר ויקחו לי תרומה משל למלך שהיה לו בת יחידה בא אחד מן המלכים ונטלה ביקש לילך לו לארצו וליטול לאשתו אמר לו בתי שנתתי לך יחידית היא לפרוש ממנה איני יכול לומר לך אל תיטלה איני יכול לפי שהיא אשתך אלא זו טובה עשה לי שכל מקום שאתה הולך קיטון א' עשה לי שאדור אצלכם שאיני יכול להניח את בתי כך אמר הקב"ה לישראל נתתי לכם את התורה לפרוש הימנה איני יכול לומר לכם אל תטלוה איני יכול אלא בכל מקום שאתם הולכים בית אחד עשו לי שאדור בתוכו שנא' ועשו לי מקדש (שמו"ר פל"ג):

תורתי אל תעזובו. כי המצוה מהו המצוה רבנן אמרי דבר קשה למה"ד למלך שהיה לו אבן טובה והפקידה אצל אוהבו אמר לו בבקשה ממך תן דעתך עליה ושמור אותה כראוי שאם תאבד לא יש לך מהיכן לפרוע לי ואף אני לא יש לי אחרת כיוצא בה ונמצאת חוטא עלי ועליך אלא עשה מצוה על שנינו ושמור אותה כראוי כך אמר משה לישראל אם שמרתם את התורה לא על עצמכם אתם עושין צדקה בלבד אלא עלי ועל עצמכם מנין שנאמר וצדקה תהיה לנו לי ולכם אימתי כי נשמור לעשות את כל המצוה הזאת. ד"א כי המצוה וגו' לא בשמים היא אמר להן משה שלא תאמרו משה אחר עומד ומביא לנו תורה אחרת מן השמים כבר אני מודיע אתכם לא בשמים היא שלא נשתייר הימנו בשמים. ד"א א"ר חנינא היא וכל כלי אומנותה ניתנה ענותנותה צדקה וישרותה ומתן שכרה (דב"ר פ"ח):

הכל צפוי. ברוך המקום ברוך הוא שמכיר בראש מה שיהיה בסוף ומגיד מראשית אחרית מקדם אשר נעשה ויודע מה שנעשה ומה שעתיד לעשות וצופה לטובה ואינו צופה לרעה עשיר ושמח בחלקו ובחכמתו ובתבונתו ברא עולמו והכינו ואחר כך ברא בו אדם והשליטו לפניו והיה מדקדק עד סוף כל הדורות וצפה שתולדותיו מקניטות אמר אם אני משמר לו עונות הראשונים אין העולם עומד עלי להעביר ראשונים וכך עשה ומנין תדע לך שהוא כך כשהיו ישראל במדבר סרחו במעשיהם עמד להעביר את כל אשר עשו שנאמר ויעבור ה' על פניו ויקרא אל תקרי ויעבור אלא ויעביר מלמד שהעביר כל רעתם מנגד פניו (תנא דבי אליהו רבה פ"א): רבי שמעון בן לקיש בשם רבי אלעזר בן עזריה אמר אהה ה' אלהים הנה אתה עשית את השמים ואת הארץ בכחך הגדול ובזרועך הנטויה לא יפלא ממך כל דבר אותה שעה לא יפלא ממך כל דבר רבי חגי בשם רבי יצחק אמר ואתה שלמה בני דע את אלהי אביך ועבדהו בלב שלם ובנפש חפצה כי כל לבבות דורש ה' וכל יצר מחשבות מבין אם תדרשנו ימצא לך ואם תעזבנו יזניחך לעד קודם עד שלא נוצרה מחשבה בלבו של אדם כבר היא גלויה לפניך דרבי יודן בשם רבי יצחק קודם עד שלא נוצר יצור כבר מחשבתו גלויה לפניך אמר רבי יהודה לגרמיה כי אין מלה בלשוני הן ה' ידעת כלה קודם עד שלא יצרם לשוני דבור כבר הן ה' ידעת כלה (ב"ר פ"ט): הרשעים אומרים איכה ידע אל והצדיקים אומרים כי אין מלה בלשוני הן ה' ידעת כלה (מ' תהלים פ"ט): גוי אחד שאל את ר' יהושע בן קרחה אמר לו אין אתם אומרים שהקב"ה רואה את הנולד אמר לו הין והא כתיב ויתעצב אל לבו אמר לו נולד לך בן זכר מימיך אמר לו הין אמר לו מה עשית אמר לו שמחתי ושימחתי את הכל אמר לו ולא היית יודע שסופו למות אמר לו בשעת חדותא חדותא בשעת אבלא אבלא א"ל כך מעשה לפני הקב"ה (ב"ר פכ"ז):

והרשות נתונה: רבי אליעזר אומר אני שמעתי באזני ה' צבאות מדבר ומה דבר ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב את המות ואת הרע אמר הקב"ה הרי שני דברים הללו נתתי להם לישראל אחת של טובה ואחת של רעה של טובה היא של חיים ושל רעה היא של מות של טובה יש בה שני דרכים אחד של צדקה ואחד של חסד ואליהו ז"ל ממוצע ביניהם וכשבא אדם ליכנס אליהו מכריז ואומר פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים ושמואל הנביא עומד בין שני דרכים הללו ואומר באיזו דרך אלך אם אלך בשל חסד של צדקה טובה ממנה ואם אלך בשל צדקה של חסד טובה ממנו אלא אני מעיד עלי שמים וארץ שאיני מניח את שתיהן ואקחם לעצמי אמר הקב"ה שמואל אתה עמדת בין שני הדרכים הטובים הללו חייך אף אני נותן לך שלש מתנות טובות ללמדך שכל מי שהוא רוצה ועושה צדקה וגמילות חסדים יורש שלש מתנות טובות ואלו הן חיים צדקה וכבוד שנאמר רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד ושל רעה יש בה ארבעה פתחים ועל כל פתח ופתח שבעה שומרים מלאכים יושבים ארבעה מבחוץ ושלשה מבפנים אלו שבחוץ רחמנים הם ואלו שבפנים אכזרים הם וכשיבא אדם ליכנס בפתח הראשון מלאכים הרחמנים מקדימין אותו

מתני' הכל צפוי. כל מה שאדם עושה בחדרי חדרים גלוי לפניו: והרשות נתונה. בידו של אדם לעשות טוב ורע. כדכתיב ראה נתתי לפניך היום את החיים וגו': ובטוב העולם נדון. במדת רחמים ואעפ"כ אין הכל שוה במדה זו לפי שהכל לפי רוב המעשה. המרבה במעשים טובים עושים לו רחמים מרובים. והממעיט במעשים טובים ממעטים לו ברחמים. פי' אחר והכל לפי רוב מעשיו של אדם נדון אם רוב זכיות זכאי. אם רוב עונות חייב. והרמב"ם פירש הכל צפוי. כל מעשה בני אדם מה שעשה ומה שעתיד לעשות הכל גלוי לפניו ולא תאמר כיון שהקב"ה יודע מה שיעשה האדם א"כ הוא מוכרח במעשיו שיהיה צדיק או רשע כי הרשות נתונה בידו לעשות טוב ורע ואין שום דבר שיכריחהו כלל וכיון שכן הוא בטוב העולם נדון להפרע מן הרשעים וליתן שכר טוב לצדיקים. שבתוספתא הסא כרעגו ראוי שיענש והצדיק היה צדיק ברצונו. וראוי שיקבל שכר: והכל לפי רוב המעשה. לפי מה שאדם כופל ומתמיד בעשיית הטוב כך שכרו מרובה שאינו דומה המחלק מאה זהובים לצדקה במאה פעמים לנותן אותם בפעם אחת וגירסת רמב"ם היא והכל לפי רוב המעשה אבל לא על פי המעשה: הנך שוכב עם אבותיך וקם. הרי תחיית המתים הכא הזה. וזנה הרי מה שעתיד להיות: פלגא בידייכו. דמהאי קרא נפקא דיודע מה שעתיד להיות: ולא שמיע. לר"ח הא דא"ר סימון שאף על פי שהקב"ה יודע עתידות אין דן את האדם אלא לפי שעה שהוא עומד בה ולא על העתיד: באשר הוא שם. ואמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבש"ע מי שעתידין בניו להמית את בניך בצמא אתה מעלה לו באר א"ל הקב"ה עכשיו צדיק הוא או רשע א"ל צדיק א"ל באשר הוא שם איני דן את העולם אלא לפי שעתו: לא יתיצבו הוללים. המתהללים ברשע אין עומדים לנגד עיניך להענישם ומי הוא שמגלה דוקא כל פועלי און שעשו עבירות בפועל אז נענשים: וירא און. שיעשה אח"כ אפי"ה לא יתבונן להענישו עתה: אם זך וישר. אתה כי עתה יעיר עליך: היית אין כתיב כאן. כדכתיב בסיפא כי עתה יעיר עליך דמשמע דקאי על דבר שכבר עבר דמה שהוא כעת לא שייך ביה השתוררות א"כ היה לו לומר היית אלא ה"ק אם ישר אתה כעת יעיר עליך ואעפ"י שיודע שישתנה אח"כ: הכל

א רשות לכל אדם נתונה אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק הרשות בידו ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע הרשות בידו הוא שכתוב בתורה הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע כלומר הן מין זה של אדם היה יחיד בעולם ואין מין שני דומה לו בזה הענין שיהא הוא מעצמו בדעתו ובמחשבתו יודע הטוב והרע ועושה כל מה שהוא חפץ ואין מי שיעכב בידו מלעשות הטוב או הרע וכיון שכן הוא פן ישלח ידו וכו'. אל יעבור במחשבת דבר זה שאומרים רוב גולמי בני ישראל שהקב"ה גוזר על האדם מתחלת ברייתו להיות צדיק או רשע אין הדבר כן אלא כל אדם

א] עי' בפ"ב מ"א בהיסקא עין רואה: ב] עי' (ע"ז נ"ד) שאלו פלוסופין את הזקנים אם אלהיכם אין רצונו בעבודת מפני מה אין מבטלה כו' עש"ב וע"ש אמר רב מ"ד הבר הלך וגו' לכל העמים מלמד שהחליקן בדברים וסיינו דהרבב"ל מיד אם לגלים הוא ילין וכו'. ועי' לקמן במע"ז בהיסקא והתו"ת פתוחה:

הכל בידי שמים. כל מדותיו וקורות של אדם באין לו בגזרת מלך מן׳מזה: כי אם ליראה. דבר זה לבדו הוא שואל ממך לפי שהכל בידו וזה בידך: שנאמר לא תלך עמהם. כיון שגלה דעתו שחפץ לילך עמהם א״ל קום לך אתם: מלמדך להועיל. ואעפ״כ אינו מדריכך אלא בדרך שאתה תלך כלומר בדרך חפץ ללכת בה: אם ללצים הוא יליץ וגו׳. כלומר אם ללצים ודאי הוא יליץ להם. כלומר אינו מעכב על ידן אלא מניחן ללוץ: לא אוסיף עוד ארחם. ואף על גב דפורענות הוא אדכריה מדכר שם רחמים: כי נשא אשא להם. לשון סליחה אתמוהי קא מתמה ומיהו סליחה קא מדכר וסיפיה דקרא דלעיל הוא: באשר משפטו. שדנין האדם שם מזכירין פועל לדקותיו: ה׳

כרבי חנינא דא״ר חנינא הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים שנאמר [ל]ועתה ישראל מה ה׳ אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה: (מכות י) אמר רבה בר רב הונא אמר רב הונא ואמרי לה אמר רב הונא אמר ר׳ אלעזר מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים בדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו מן התורה דכתיב [ב]לא תלך עמהם וכתיב קום לך אתם מן הנביאים דכתיב [מ]אנכי ה׳ אלהיך מלמדך להועיל מדריכך בדרך תלך מן הכתובים דכתיב [נ]אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן:

ובטוב העולם נדון[א]. (פסחים פז) א״ר אלעזר אפילו בשעת כעסו של הקב״ה זוכר את הרחמים שנאמר [ס]לא אוסיף עוד ארחם את בית ישראל ר׳ יוסי בר׳ הנינא אמר מהכא [ע]כי נשא אשא להם: (יבמות עח) אמר ר״ל מ״ד [פ]בקשו את ה׳ כל ענוי הארץ אשר משפטו פעלו באשר משפטו שם פעלו: (ירושלמי מכות פ״ג) א״ר פינחס [צ]טוב וישר ה׳. למה הוא טוב שהוא ישר ולמה הוא ישר שהוא טוב. על כן יורה חטאים בדרך שמורה דרך תשובה שאלו לחכמה חוטא מהו עונשו: אמרה להם [ק]חטאים תרדף רעה שאלו לנבואה חוטא מהו עונשו אמרה להם [ר]הנפש החוטאת היא תמות [שאלו לתורה חוטא מהו עונשו אמרה להם יביא אשם ויתכפר לו] (כן הגירסא בילקוט תהלים פכ״ה) שאלו לקודשא בריך הוא חוטא מהו עונשו אמר להם יעשה תשובה ויתכפר לו היינו דכתיב [ש]על כן יורה חטאים בדרך יורה להטאים דרך לעשות תשובה: (ר״ה יז) [ת]ויעבור ה׳ על פניו ויקרא אר״י אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו מלמד שנתעטף הקב״ה כשליח צבור והראה לו למשה סדר תפלה אמר לו כל זמן שישראל הוטאין לפני יעשו לפני

אותו ואומרין לו מה לך ליכנס בתוך האש הזאת ומה לך ליכנס בתוך הערלים והגלחים שמע לנו ושוב בתשובה אם שמע להם מוטב ואם לאו הרי אומרים להם בכם אין חייב בא ליכנס בפתח השני אומרים לו הרי נכנסת בפתח הראשון אל תכנס בפתח השני מיד מלאכים הרחמנים מקדימין אותו ואומרין לו מה לך להיות מרוחק מתורת אלהים שיהו קורין אותך טמא ובורחים ממך שמע לנו ושוב אם שמע להם מוטב ואם לאו הרי אומר להם בכם אין חייב בא ליכנס בפתח השלישי אמרין לו הרי נכנסת בפתח ראשון ושני מה לך ליכנס בפתח שלישי מיד הרחמים מקדימין אותו ואומרין לו מה לך להיות מחוק מספר חיים לא טוב לך שתהיה חקוק מהיותך מחוק שמע לנו ושוב אם שמע להם מוטב ואם לאו אוי לו ולראשו בא ליכנס בפתח רביעי אומרין לו הרי נכנסת בפתח שלישי אל תכנס לפתח רביעי מיד מלאכי הרחמים מקדימין אותו ואומרין לו הרי נכנסת לכל הפתחים הללו ולא שמעת ושבת עד עתה הקב״ה מקבל השבים עד עתה הקב״ה מוחל לעונות וסולח ואומר בכל יום שובו שנאמר שובו שובו בנים שובבים אם שמע להם מוטב ואם לאו אוי לו ולמזלו אמרו האכזרים הואיל ולא שמע תצא רוחו ישוב לאדמתו ועליהם הכתוב אומר הן כל אלה יפעל אל פעמים וגו׳ (פרקי רבי אליעזר פרק ט״ו):

ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה לפי שנאמר החיים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה שמא יאמרו ישראל הואיל ונתן הקב״ה לפנינו שני דרכים דרך החיים ודרך המות נלך באיזו מהם שנרצה ת״ל ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך משל לאחד שהיה יושב בפרשת דרכים והיו לפניו שני שבילים אחד שתחלתו מישור וסופו קוצים ואחד שתחלתו קוצים וסופו מישור והיה מודיע את העוברים ואת השבים ואומר להם אתם רואים שביל זה שתחלתו מישור בשתים ושלש פסיעות אתה מהלך במישור וסופו לצאת בקוצים ואתם רואים שביל זה שתחלתו קוצים בשתים ושלש פסיעות אתה מהלך בקוצים וסופו לצאת במישור כך אמר להם משה לישראל אתם רואים את הרשעים שהם מצליחים בשנים ושלשה ימים הם מצליחים בעולם הזה וסופן לדחות באחרונה שנאמר כי לא תהיה אחרית לרע ואומר והנה דמעת העשוקים ואומר הכסיל חובק את ידיו ואומר דרך רשעים כאפלה והם רואים את הצדיקים כשהם מצטערים בעולם הזה בשנים ושלשה ימים מצטערים וסופן לשמוח באחרונה שנאמר להיטיבך באחריתך ואומר טוב אחרית דבר מראשיתו ואומר כי אני ידעתי את המחשבות אשר אני חושב ואומר אור זרוע לצדיק ואומר וארח צדיקים כאור נוגה רבי יהושע בן קרחה אומר משל למלך שעשה סעודה והזמין האורחים והיה אוהבו מיסב ביניהם והיה אומר ליטול מנה יפה ולא היה בו דעה כיון שראה שאין בו דעה אחז את ידו והניחה על המנה היפה וכה״א ה׳ מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי יש לך אדם שניתן לו חלקו ואינו שמח בחלקו אבל ישראל שמחים ומתפארין שאין כגורלן חלק יפה כחלקן ולא נחלה כנחלתן ולא גורל כגורלם והן מודים ומשבחים על כך שנאמר חבלים נפלו לי בנעימים וגו׳ אברך את ה׳ אשר יעצני (ספרי פ׳ ראה): ה׳ בשמים כסאו עיניו יחזו עפעפיו יבחנו בני אדם. משל למה הדבר דומה למלך שהיה לו פרדס והכניס לתוכו פועלים ועל פתח הפרדס אוצר אחד מלא כל טוב אמר המלך לפועלים כל מי שישתכר במלאכת הפרדס יטול שכרו מכאן ומי שלא ישתכר ישב בתוך הפלטין וידון אותו המלך והמלך זה מלך מלכי המלכים הקב״ה והפרדס העוה״ז ונתן הקב״ה בני אדם בתוכו שיהיו משמרים את התורה והתנה עמהם כל מי שמשמר את התורה באמת הרי גן עדן לפניו זהו עפעפיו יבחנו בני אדם (ילקוט תהלים פ״ג):

ובטוב העולם נדון. אהיה אשר אהיה אמר הקב״ה במדת רחמים בראתי את העולם ובמדת רחמים אני מנהיגו ועתיד אני לחדשו במדת רחמים ומנין שבמדת רחמים ברא את העולם שנאמר זכור רחמיך ה׳ וחסדיך כי מעולם המה ומנין שבמדת רחמים הוא מנהיגו שנאמר ויעבור ה׳ על פניו וגו׳ ומנין שהוא עתיד לחדשו במדת רחמים שנאמר כה אמר ה׳ שבתי לירושלים ברחמים ביתי יבנה בה ד״א אהיה אשר אהיה אמר הקב״ה במדת הטוב בראתי את העולם ובמדת הטוב אני מנהיגו ואני עתיד לחדשו במדת הטוב ומנין שבמדת הטוב ברא את העולם שנאמר טוב ה׳ לכל ומנין שבמדת הטוב מנהיגו שנאמר טוב ה׳ למעוז ביום צרה ומנין שבמדת הטוב עתיד לחדשו שנאמר הטיבה ה׳ לטובים (אותיות דר״ע): רבי תנחומא בר אבא אמר מהו לעולם ה׳ דברך וגו׳ אמר דוד רבון העולמים לעולם אין אתה בא עלינו בדין אלא במדת רחמים אלולי כך לא היינו יכולין לעמוד אפילו שעה א׳ לעולם אלהים אין כתיב כאן אלא לעולם ה׳ במה אתה דנו באותה מדה של רחמים שנאמר ה׳

תורה אור ל דברים י: ב במדבר כ: מ ישעיה מח: נ משלי ג: ס הושע א: ע שם: פ צפניה ב: צ תהלים כה: ק משלי יג: ר יחזקאל יח: ש תהלים כה: ת שמות לד:

יכול להיות צדיק כמשה רבינו או רשע כירבעם או חכם או סכל או רחמן או אכזרי או כילי או שוע וכן שאר כל הדעות ואין לו מי שיכפהו ולא גוזר עליו ולא מי שמושכו לאחד משני הדרכים אלא הוא מעצמו ומדעתו נוטה לאיזה דרך שירצה ה״א שירמיהו אמ׳ מפי עליון לא תצא הרעות והטוב כלומר אין הבורא גוזר על האדם להיות טוב ולא להיות רע. וכיון שכן הוא נמצא זה החוטא הוא הפסיד את עצמו ולפיכך ראוי לו לבכות ולקונן על חטאיו ועל מה שעשה לנפשו וגמלה רעה הוא שכתוב אחריו מה יתאונן אדם חי וכו׳ וחזר ואמר הואיל ורשותנו בידינו ומדעתנו עשינו כל הרעות ראוי לנו לחזור בתשובה ולעזוב רשענו שהרשות עתה בידינו הוא שכתוב אחריו נחפשה דרכנו ונחקורה ונשובה. ודבר זה עיקר גדול הוא והוא עמוד התורה והמצוה שנאמר ראה נתתי לפניך היום את החיים וכתיב ראה אנכי נותן לפניכם היום כלומר שהרשות בידכם וכל שיחפוץ האדם לעשות ממעשה בני אדם עושה בין טובים בין רעים ומפני זה הענין נאמר מי יתן והיה לבבם זה להם כלומר שאין הבורא כופה בני האדם ולא גוזר עליהן לעשות טובה או רעה אלא הכל מסור להם. אילו האל היה גוזר על האדם להיות צדיק או רשע או אילו היה שום דבר שמושך את האדם בעיקר תולדתו לדרך מן הדרכים או למדע מן המדעות או לדעה מן הדעות, או למעשה מן המעשים כמו שבודים מלבם הטפשים הוברי שמים היאך היה מצוה לנו על ידי הנביאים עשה כך ואל תעשה כך הטיבו דרכיכם ואל תלכו אחרי רשעכם והוא מתחלה בברייתו כבר נגזר עליו או תולדתו תמשוך אותו לדבר שאי אפשר לזוז ממנו. ומה מקום היה לכל התורה כולה ובאיזה דין ובאיזה משפט נפרע מן הרשע או משלם שכר לצדיק השופט כל הארץ לא יעשה משפט. ואל תתמה ותאמר היאך יהיה האדם עושה כל מה שיחפוץ ויהיו מעשיו מסורין לו וכי יעשה בעולם דבר שלא ברשות קונו ובלא חפצו והכתוב אומר כל אשר חפץ ה׳ עשה בשמים ובארץ. דע שהכל כחפצו יעשה ואע״פ שמעשינו מסורין לנו. כיצד כשם שהיוצר חפץ להיות האש והרוח עולים למעלה והמים והארץ יורדים למטה והגלגל סובב בעיגול וכן שאר בריות העולם להיות כמנהגן שחפץ בו ככה חפץ להיות האדם רשותו בידו וכל מעשיו מסורין לו ולא יהיה לו לא כופה ולא מושך אלא הוא מעצמו

א] עי׳ (יומא ע״ד) שלא כמדת הקב״ה מדת בשר ודם בשר ודם מקניט את חברו יורד עמו עד לחייו אבל הקב״ה אינו כן קלל את הנחש עולה לגג מזונותיו עמו כו׳: ועי׳ (תענית כ׳) כיתה ירושלים לנדה לברכה כו׳ עש״כ: ועי׳ (ב״ב פ״ח) שלא כמדת הקב״ה מדה בשר ודם הקב״ה ברך את ישראל בכ״ב וקללן בח׳ כו׳: ועי׳ (ר״ה ט״ז) אין דנין את האדם אלא לפי מעשיו של אותו שעה. ועי׳ (סנהדרין ל״ט) ר״ל רמי כתוב טוב ה׳ לכל וכתיב טוב ה׳ לקווו כו׳. ועי׳ (שבת ל״ז) מדה טובה ממהרת לבוא ממדת פורענות. ועי׳ (ברכות) כל דיבור שיצא מפי הקב״ה אפילו על תנאי לא חזר בו. ועי׳ (יומא ע״ו) מדה טובה מרובה ממדת פורענות:

ה' ה' אל רחום ולא לנו בלבד אלא אף לאדם הראשון יציר כפיך אלולי שהשתפת מדת רחמים בשעה שדנת אותו לא היה עומד וכך התנית עמו לדון לבניו ולזכותם א"ר חנניה כשבקש הקב"ה לבראות את עולמו שתף שני המדות ובראו שנאמר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים וכן לאדם וייצר ה' אלהים את האדם מהו נצב קיים דברך שהתקנת עם אדם הראשון שכשם שדנת אותו ברחמים כך אתה דן את כל הבריות אחריו זהו לדור ודור אמונתך (פסיקתא דבחודש השביעי):

שנו רבותינו מתוך כעס רצון מתוך רוגז רחמים מתוך צרה רווחה מתוך קירוב ריחוק מתוך נפילה קימה מתוך אפילה אורה מתוך כעס רצון הרף ממני ואשמידם מיד וינחם ה' מתוך רוגז רחמים ברוגז רחם תזכור מתוך צרה רווחה עת צרה היא ליעקב וממנה יושע מתוך ריחוק קירוב והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי מתוך נפילה קימה כי נפלתי קמתי מתוך אפלה אורה כי אשב בחשך ה' אור לי (ילקוט ירמיה פ"ל):

יודע צדיק נפש בהמתו וגו' יודע צדיקו של עולם אפילו נפש בהמתו אפילו כשהוא כועס אין מדתו של הקב"ה כמדת בשר ודם ב"ו בשעה שמדינה סורחת עליו שולח עליה לגיונות להחריבה והוא עושה בה אנדרלמוסיא והורג טובים ורעים ואין שם לומר פלוני כשר הניחו אותו אלא הורג את הכל אבל הקב"ה אינו כן אלא הדור מכעיסין והוא מרחם עליהם ואין שם אלא צדיק אחד יודע הוא בו ומצילו שנאמר יודע צדיק נפש בהמתו וכן הוא אומר טוב ה' למעוז ביום צרה וגו' (אגדת בראשית פ"ד):

אמר רבי פנחס הכהן בר חמא אין הקב"ה חפץ לחייב כל בריה שנאמר כי לא אחפוץ במות המת וכן הוא אומר כי לא אל חפץ רשע אתה ואומר חי אני נאם ה' אלהים אם אחפוץ במות רשע ובמה חפץ להצדיק בריותיו שנאמר ה' חפץ למען צדקו תדע לך שבזמן שהבריות חוטאין ומכעיסין לפניו והוא כועס עליהן מה הקב"ה עושה חוזר ומבקש להן סניגור שילמד עליהן זכות ונותן שביל לפני הסניגור וכן אתה מוצא בימי ירמיה שאמר שוטטו בחוצות ירושלים וראו נא ודעו ובקשו ברחובותיה אם תמצאו איש אם יש עושה משפט מבקש אמונה ואסלח לה וכן כשחטאו הסדומיים גלה לאברהם ללמד עליהן זכות שנאמר וה' אמר המכסה אני מיד התחיל אברהם ללמד עליהן סניגוריא (תנחומא וירא):

יתברך שמו של הקב"ה היאך הוא מחבב את ישראל שאינו דן אותן עד שמושיב את אבותם אצלם שנאמר ישבו ישרים את פניך שאין מדותיו כמדת בשר ודם ב"ו שמוליך את בנו לבית הספר והסופר עומד ומבקש להכות את בנו מפני שברח וכל זמן שאביו עומד שם אינו מכה אותו בפניו כדי שלא יבקש עליו אבל משילך לו בא ומכה אותו אבל הקב"ה אינו כן אלא כשמבקש לדון את ישראל על מה שחטאו הוא מושיב את אבותם אצלו כדי שבשבילם יתמלא עליהם רחמים שנאמר ויתן ה' אותם וגו' בזכות מי למען בריתו וגו' (אגדת בראשית פ"ל):

אשרי נשוי פשע. אל תהי קורא ש' אלא ס' מהו נסוי אמר רבי ברכיה הכהן דהוא מנשי חובינן וסולח לעוננו בכל שנה ושנה שנאמר והיתה זאת לכם לחוקת עולם לכפר על בני ישראל את מוצא ביום הכפורים בא שטן לקטרג את ישראל והוא פורט עונותיהם ואומר רבון העולמים גנבים הם ישראל והקב"ה פורט זכיותיהן של ישראל מה עושה נוטל קנה של מאזנים והוא מציין את העונות כנגד הזכיות והן שוקלין אלו כנגד אלו ושתי כפות של מאזנים שוות והשטן הולך להביא עונות וליתן בכף עונות ולהכריעה מה הקב"ה עושה נוטל את העונות מתוך הכף ומטמינם תחת פורפירא שלו והשטן בא ואינו מוצא שם עון שנאמר יבוקש את עון ישראל ואיננו כיון שהשטן רואה כן אמר לפניו רבון העולמים נשאת עון עמך כסית

לפני כסדר הזה ואני אמחול להם עונותיהם. ה' ה' אני הוא קודם שיחטא אדם אני הוא לאחר שיחטא אדם ויעשה תשובה. אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת אמר רב יהודה ברית כרותה לי"ג מדות שאינן חוזרות ריקם שנאמר הנה אנכי כורת ברית וגו'. אלפי ואמרי לה אילפא רמי כתיב [א]ורב חסד וכתיב ואמת בתחלה אמת ולבסוף ורב חסד. ר' אלעזר רמי כתיב [ב]ולך ה' חסד וכתיב כי אתה תשלם לאיש כמעשהו בתחלה כי אתה תשלם לאיש כמעשהו ולבסוף ולך ה' חסד. רב הונא רמי כתיב [ג]צדיק ה' בכל דרכיו וכתיב וחסיד בכל מעשיו בתחלה צדיק ולבסוף חסיד: (ערכין ח) כתיב [ד]צדקתך כהררי אל וגו'. א"ר יהודה אלמלא צדקתך כהררי אל מי יכול לעמוד לפני משפטיך תהום רבה. רבה אמר צדקתך כהררי אל מפני שמשפטיך תהום רבה במאי קא מיפלגי בר' אלעזר ור' יוסי בר' חנינא דאתמר ר' אלעזר אומר כובש ור' יוסי בר חנינא אומר נושא רבה כר' אלעזר ורב יהודה כר' יוסי בר' חנינא: (ר"ה יז) אמר מר וב"ה אומרים ורב חסד מטה כלפי חסד היכי עביד ר' אלעזר אומר כובש שנאמר [ה]ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו וגו'. ר' יוסי בר' חנינא אומר נושא שנאמר [ו]נושא עון ועובר על פשע. תנא דבי רבי ישמעאל מעביר ראשון ראשון וכך היא המדה אמר רבא ועון עצמו אינו נמחק דאי איכא רובא עונות מיחשיב בהדייהו: (ירושלמי תענית פ"א) רב הונא בשם רבי אבהו הקב"ה אין לפניו שכחה הא בשביל ישראל נעשה שכחן מ"ט [ז]נושא עון כתיב וכן דוד הוא אומר [ח]נשאת עון עמך כסית כל חטאתם סלה: (ירושלמי פיאה פ"ג) [ט]ארך אפים ורב חסד וניחם על הרעה ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן ארך אף אין כתיב כאן אלא ארך אפים מאריך רוחו עם הצדיקים ומאריך רוחו עם הרשעים ר' אחא ר' תנחום בי ר"ח בשם ר' יוחנן ארך אף אין כתיב כאן אלא ארך אפים מאריך רוחו עד שלא יגבה התחיל לגבות מאריך רוחו וגובה. אמר ר' לוי מהו ארך אפים רחיק רגיז למלך שהיו לו שני לגיונות קשים אמר המלך אם דרים הם עמי במדינה עכשיו בני המדינה מכעיסים אותי והן עומדין ומכלין אותן אלא הריני משלחן לדרך רחוקה שאם הכעיסו אותי בני המדינה עד שאני משלח אחריהם בני המדינה מפייסים אותי ואני מקבל פיוסן כך אמר הקב"ה אף וחימה מלאכי חבלה הן הרי אני משלחן לדרך רחוקה שאם מכעיסין אותי ישראל עד שאני משלח אצלן ומביאן ישראל עושין תשובה ואני מקבל תשובתן הה"ד [י]באים מארץ מרחק מקצה השמים וגו'. א"ר יצחק ולא עוד אלא שנעל בפניהן הה"ד [כ]פתח ה' את אוצרו ויוציא את כלי זעמו עד דו פתח עד דו טרד רחמוי קריבין: (סנהדרין קיא) [ל]וימהר משה ויקוד ארצה וישתחו מה ראה משה ר' חנינא בן גמלא אמר ארך אפים ראה ורבנן אמרי אמת ראה תניא כמאן דאמר ארך אפים ראה דתניא כשעלה משה למרום מצאו להקב"ה שיושב וכותב ארך אפים אמר לפניו רבש"ע ארך אפים לצדיקים אמר לו אף לרשעים אמר לפניו רשעים יאבדו א"ל השתא חזית דמיבעי לך כשחטאו ישראל א"ל לא כך אמרת לי ארך אפים לצדיקים אמר לפניו רבש"ע ולא כך אמרת לי אף לרשעים והיינו דכתיב [מ]ועתה יגדל נא כח ה' כאשר דברת לאמר. רבי חגי הוה סליק ואזיל בדרגא דבי רבה בר

ה' ה'. ה' ה' מדת רחמים הוא אני מרחם קודם שיחטא ואני מרחם לאחר שיחטא אם ישוב: ברית כרותה לי"ג מדות. הללו שאם יזכירום ישראל בתפלת תעניתם אינם חוזרות ריקם: הנה אנכי כורת ברית. על האמור למעלה: ולבסוף. כשרואה שאין העולם מתקיים בדין: צדיק. במשפט אמת: חסיד. נכנס לפנים מן השורה: אמר רב יהודה אלמלא וכו' כדמפרש לקמן במאי פליגי: כובש. כשהקב"ה שוקל מעשיו של אדם כשהן מחצה על מחצה תופס מן השטרות וכובשן במצולות ים כמו שנאמר ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו: נושא. נותן ידו למטה מן השטרות וכובשן למעלה כדי שיכריעו הזכיות כמו שנאמר נושא עון ופלוגתא דר' אלעזר ור' יוסי בר חנינא במס' ר"ה רבה דאמר כר' אלעזר והכי משמע צדקתך הבאה עלינו כהררי אל מפני שאתה כובש לעונות בתהום רבה ורב יהודה כר' יוסי בר חנינא והכי משמע אלמלא צדקתך שאתה מגביה העונות למעלה כהררי אל מי יכול לעמוד בפניהם מפני שיהו מכריעין למטה עד תהום רבה: כובש. את כף המאזנים של זכות [וזכיותינו] ומכריעין את העונות: יכבוש עונותינו יכריעו בו: נושא. מגביה כף מאזנים של עון: מעביר ראשון ראשון. עון שבראשונים הבאים לחשבון בכף מעבירו ושומטו ואם היו מחצה על מחצה כיון שחסר אחד מהם יכריעו הזכיות: וכך היא המדה. המנהג: ועון עצמו אינו נמחק. אלא ממון לצד אחד: דאי איכא רובא עונות. בהדי ההוא עון מתחשב בהדייהו למנות עם רשעים גמורים: רחיק רגיז. שמרחיק הדברים הצריכים להרוגז: ה"ג עד דו פותח עד דו טריק. וה"פ עד שהוא פותח אוצרו ועד שהוא נועל כל אוצר ואוצר האדם שב ורחמי ה' מתקרבים: מה ראה. על איזה מדה של י"ג מדות ראה והשתחוה: אמת ראה. ראה במדותיו שנקרא אמת ונתיירא שנתחייבו ישראל כלייה אם הוא דן אותם בדין גמור ומיהר להתפלל עליהם שלא יהא דן אותם לפי מעשיהם: ה"ג תניא כמ"ד ארך אפים ראה דתניא כשעלה משה למרום וכו' אמר לו רשעים יאבדו ולא יהיה לך ארך אפים עליהם: א"ל. הקב"ה לא אמרת ארך אפים לצדיקים ולא לרשעים: אמר לפניו וכו'. והשתא מסתברא כמ"ד ארך אפים ראה שכיון שראה מדה זו בהקב"ה שהוא ארך אפים אף לרשעים שמח

תורה אור א שמות לד: ב תהלים סב: ג שם קמה: ד שם לו: ה מיכה ז: ו שם: ז שם: ח תהלים פה: ט יואל ב: י ישעיה יג: כ ירמיה נ: ל שמות לד: מ במדבר יד:

ובדעתו שנתן לו האל עושה כל שאדם יכול לעשות לפיכך דנין אותו לפי מעשיו אם עשה טובה מטיבין לו ואם עשה רעה מריעין לו. הוא שהנביא אומר מידכם היתה זאת גם המה בחרו בדרכיהם וכענין זה אמר שלמה שמח בחור בילדותך ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט כלומר דע שיש בידך כח לעשות ועתיד אתה ליתן את הדין (ה"ת פ"ה):

בר שילא שמעיה להחוא ינוקא דאמר [ג]עדותיך נאמנו מאד לביתך נאוה קודש ה' לאורך ימים וסמיך ליה [ס]תפלה למשה וגו' אמר שמע מינה ארך אפים ראה: (ירושלמי תענית פ"ב) תני בשם ר' מאיר [ע]כי הנה ה' יוצא ממקומו יוצא לו ממדת הדין ובא למדת רחמים על ישראל: (ע"ז ד) רב חיננא בר פפא רמי כתיב [פ]שדי לא מצאנוהו שגיא כח וכתיב [צ]גדול אדונינו ורב כח וכתיב [ק]ימינך ה' נאדרי בכח לא קשיא כאן בשעת הדין כאן בשעת מלחמה. ר' חמא בר חנינא רמי כתיב [ר]חמה אין לי וכתיב [ש]נוקם ה' ובעל חמה לא קשיא כאן בישראל כאן בעובדי אלילים: (ירושלמי ראש השנה פ"א) אמר ר' לוי [ת]והוא ישפוט תבל בצדק ידין לאומים במישרים הקב"ה דן את ישראל ביום בשעה שהן עסוקין במצות ואת העובדי כוכבים בלילה בשעה שהן בטילין מן העבירות. שמואל אמר משהוא דן את ישראל הוא דן את העובדי כוכבים מה מקיים שמואל ידין לאומים במישרים דנן בכשרים שבהם מזכיר להם מעשה יתרו מזכיר להם מעשה רחב הזונה: (ע"ז ד) אמרי ליה צדוקי לרבי אבהו כתיב [א]רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם מאן דאית ליה סוסיא ברחמיה מסיק ליה אמר להו אמשול לכם משל למה"ד לאדם שנושה בשני בני אדם אחד אוהבו ואחד שונאו אוהבו נפרע ממנו מעט מעט שונאו נפרע ממנו בבת אחת: (שם ד) אמר רבא מ"ד [ב]אך לא בעי ישלח יד אם בפידו להן שוע. אמר הקב"ה כשאני דן את ישראל אני פורע מהם מעט מעט כפיד של תרנגולין שמנקרין באשפה. ד"א אפילו אין ישראל עושין מצות לפני אלא מעט כפיד של תרנגולין שמנקרין באשפה אני מצרפו לחשבון גדול שנאמר [ג]אם בפידו להן שוע. ד"א בשכר שמשועין לפני אני אושיע אותם והיינו דאמר ר' אבא מ"ד [ד]ואנכי אפדם והמה דברו עלי כזבים אני אמרתי אפדם בממונם בעוה"ז כדי שיזכו לעוה"ב והמה דברו עלי כזבים. והיינו דאמר רב פפי משמיה דרבא מ"ד [ה]ואני יסרתי חזקתי זרועותם ואלי יחשבו רע. אמר הקב"ה אני אמרתי איסרם ביסורים בעוה"ז כדי שיתחזקו זרועותם לעוה"ב ואלי יחשבו רע: (פסחים קיח) אמר ר"י בן לוי הני עשרים וששה כי לעולם חסדו כנגד מי כנגד עשרים וששה דורות שברא הקב"ה בעולמו ולא נתן להם תורה וזן אותם בחסדו. ואמר רבי יהושע בן לוי מאי דכתיב [ו]הודו לה' כי טוב הודו למי שגובה חובתו של אדם בטובתו עשיר בשורו עני בשיו יתום בביצתו אלמנה בתרנגולתה: (קדושין מ) הזכות יש לה קרן ויש לה פירות שנאמר [ז]אמרו צדיק כי טוב כי פרי וגו'. עבירה יש לה קרן ואין לה פירות שנאמר [ח]אוי לרשע רע וגו' ואלא מה אני מקיים [ט]ויאכלו מפרי דרכם וממועצותיהם ישבעו עבירה שעושה פירות יש לה פירות ושאין עושה פירות אין לה פירות. מחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה שנאמר [י]אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחושבי שמו מאי ולחושבי שמו אמר ר' אסי אפילו חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה שנאמר [כ]און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה' ואלא מה אני מקיים [ל]הנני מביא אל העם הזה רעה פרי מחשבותם מחשבה העושה פירות הקב"ה מצרפה למעשה מחשבה שאין בה פרי אין הקב"ה מצרפה למעשה ואלא הא דכתיב [מ]למען תפוש את בית ישראל בלבם אמר רב אחא בר יעקב ההוא בעכו"ם הוא דכתיב דאמר מר חמורה עכו"ם שכל

שמת: ה' לאורך ימים. היינו מדת ארך אפים ועליה אמר משה עדותיך נאמנו מאד שראה אותו בחורב ופסוק זה משה רבינו ע"ה אמרו דכתיב לעיל מיניה תפלה למשה איש אלהים: לא מצאנוהו. שיהא שגיא כח בעת הדין ואם ימצא כחו יתחייבו כולם כלייה: ידעתי. אהבתי כמו ואדעך בשם: מאן דאית ליה סיסיא. זעם: ברחמיה מסיק ליה. מעלהו על אוהבו הנם זועפים מתרגמינן והא איתן נסיסין. ל"א שוסיא כום שעסקו רע את אוהבו מעלה עליו כדי שימות: נפרע ממנו מעט מעט. כך ישראל נפרע מהן הקב"ה את כל שעתם בעולם הזה כדי שיזכו ליום הדין ומרשעים אינו נפרע מהם כלל כדי לטרדם מן העוה"ב ופקידה משמע מעט כאדם הפוקד את חברו לפרקים: פיד. פיקאדור"א בלעז ניקור שמנקרין מעט מעט וכן נפרע מהן מעט מעט בהסתר פנים והיה להכול לפדותם מעונותיהם כדי שיזכו לעוה"ב: להן שוע. אני נותן להם פדיון כמו ויושע ופריק וכמו ישוע הבן פדיון: והיינו דא"ר אבא. אפדם לישראל בממונם והיינו כפיד של תרנגולים פירעון מעט מעט ונוגשיך בצדקה: בטובתו. בטובה שהשפיע לו והכי משמע כי טוב כי לעולם חסדו חסד הוא עושה לעולם בכי טוב כלומר בטוב שנתן לו: עשיר בשורו. מפסידו ממון ומכפר על גופו: אין לו פירות. אין נפרעין ממנו יותר מכדי רשעו: עבירה שעושה פירות. כגון חלול השם שאדם חשוב עובר עבירה ואחרים למדין הימנו לעשות כן: מחשבה שעושה פירות. שקיים מחשבתו ועשה: מצרפה למעשה. ונפרעין ממנו אף על המחשבה: עולא

כסית כל חטאתם סלה לכך דוד משבחם לישראל שנאמר אשרי נשוי פשע כסוי חטאה (פסיקתא דיוה"כ):

ימים יוצרו ולא אחד בהם. זה יוה"כ לישראל. לפי שהיתה שמחה גדולה לפני הקב"ה שנתנו באהבה רבה לישראל משלו משל למה הדבר דומה. למלך ב"ו שהיו עבדיו ובני ביתו מוציאין את הזבלים ומשליכין אותו כנגד פתח בית המלך וכשהמלך יוצא ורואה את הזבלים הוא שמח שמחה גדולה לכך נדמה יום הכפורים שנתנו הקב"ה באהבה רבה ובשמחה ולא זו בלבד אלא בשעה שהוא מוחל לעונותיהן של ישראל אין מתעצב בלבבו אלא שמח שמחה גדולה לכך נאמר כה אמר ה' אלהי להרים ולגבעות לאפיקים ולגאיות וגו' בואו ושמחו עמי שמחה גדולה שאני מוחל להם לעונותיהם של ישראל לפיכך יהא אדם זוכר מיום שבחר הקב"ה באברהם אבינו עד אותה שעה כל טובות וצדקות שעשה עם ישראל כל שעה ושעה שנאמר זכר אלה יעקב וגו' ונאמר מחיתי כעב פשעיך וכענן חטאתיך מה עבים נמחים על ידי הרוח כך עונותיהם של ישראל נמחים בעוה"ז ואין להם תקומה לעוה"ב שנאמר מחיתי כעב פשעיך ומה ת"ל כי גאלתיך גאלתיך מספר מיתה ונתתיך בספר חיים (תנדא"ר פ"א):

ברוך המקום ברוך הוא שרחמיו הם מרובין על ישראל לעולם אעפ"י שסרחו במעשיהם לפני הקב"ה והקב"ה כועס עליהן אעפ"י כן רחמים שלו עליהם בכל יום תמיד שנאמר חסדי ה' עולם אשירה לדור ודור אודיע אמונתך בפי וכן הוא מפורש בקבלה על ידי ישעיהו הנביא עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו וגו' ואומר חסדי ה' אזכיר תהלות ה' כעל כל אשר גמלנו ה' ורב טוב לבית ישראל אשר גמלם כרחמיו וכרוב חסדיו וגו' בכל צרתם לו צר ומלאך פניו הושיעם באהבתו וגו' אין לי אלא צרת ציבור צרת יחיד מנין ת"ל יקראני ואענהו וגו' א"כ למה נאמר בכל צרתם לו צר אלא אמר הקב"ה בכל צער וצער שיש לישראל כביכול אני עמהם שנאמר לו צר א"ת לו צר אלא לי צר שנאמר ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר לכך נאמר קומי רני בלילה וגו' שפכי כמים לבך נכח פני ה' (שם פי"ח):

עמד דוד בתפלה לפני הקב"ה ואמר לפניו רבונו של עולמים אלמלי לא כתבת לנו בתורתך על שלשים ועל רבעים אין אדם חי על פני האדמה ונחרב העולם כולו אבל מה עשית לנו בחכמתך ובתבונתך כתבת לנו בתורה על שלשים ועל רבעים ולא עד סוף כל הדורות בודאי ה' ארך אפים ורב חסד מפני מה מפני שאתה רחום וחנון לכן אתה ארך אפים וחסיד וצדיק ודן אתה לבני אדם לכל איש כדרכיו ומשלם אתה לכל אחד ואחד כמעשיו ומקיים אתה עליהן במדה שאדם מודד בה מודדין לו מפני שאתה חפץ בטובה ואין אתה חפץ ברעה וחפץ אתה בטובה לעשותה בשמחה ואין אתה שוקד ברעה לעשותה באנחה שנאמר כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע (שם פי"ח):

כתיב לא אעשה חרון אפי. א"ר אליעזר משל למלך שכעס על בנו ובידו חרב חדה ונשבע שהוא מעבירה על בנו על ידי שהכעיס לאביו אמר המלך אם אני מעבירה על צואר בני אין לו חיים ואח"כ מי יירש אותי ומלכותי וגם כן לבטל את גזרתי אי אפשר מה עושה המלך הכניס החרב לנרתיקה והעבירה על ראשו כדי לא הזיק את בנו וגם כן לא ביטל את גזרתו רבי חנינא אמר למלך שכעס על בנו היתה לפניו אבן גדולה ונשבע המלך שהוא זורקה בו אמר המלך אם אני זורקה בו עוד אין לו חיים מה עשה המלך כתתה ועשאה צרורות קטנות והיה זורקה בו אחת אחת כדי לא הזיק את בנו ולא ביטל את גזירתו ורבנן אמרי משל למלך שנשבע על בנו ונשבע שהוא מכה אותו מאה חבלים אמר המלך אם אני מכה אותו עוד אין לו חיים מה עושה נטל את החבל ונתנה על צוארו לכך אמר אל בחמתך תיסרני (מ' תהלים פ"ו):

ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו. מה כמעשהו רבי יהודה אומר העבירה עקרה ואינו עושה פירות שנאמר כי אתה תשלם לאיש כמעשהו אבל הצדקה עושה פירות שנאמר אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו יש לך אדם שיש לו עשר מצות ועשר עונות ואומר לא שכרן של מצות ולא עונשן של עונות אלא יצאו אלו כנגד אלו והקב"ה אינו עושה כן אלא בתחלה גובה הוא ממנו עונותיו ואח"כ נותן לו שכרו של מצות אמרו רבותינו משלם הקב"ה לאדם כפי מעלליו הרעים ואינו מדקדק עמו כפי שחטא ומניח מחובו אלא שאינו פורע ממנו שנאמר כי אתה אלהינו חשכת

תורה אור ג תהלים צג : ס שם צ : ע מיכה א : פ איוב לז : צ תהלים קמז : ק שמות טו : ר ישעיה כז : ש נחום א : ת תהלים ט : א עמוס ג : ב איוב ל : ג שם : ד הושע ז : ה שם : ו דה"א טז : ז ישעיה ג : ח שם : ט משלי א : י מלאכי ג : כ תהלים סו : ל ירמיה ו : מ יחזקאל יד :

חשכת למטה תעוננו ואף כי אתה תשלם לאיש כמעשהו מעשהו אינו אומר אלא כמעשהו ומהו למטה הוא גובה את שלו משלו היאך אדם בחור דלוק בעבירה וראוי למות מה הקב"ה עושה תולה עד שישא אשה ויוליד בנים והקב"ה נוטל אחד מבניו תחת אותה עבירה שעבר ונמצא הקב"ה גובה את שלו משל עצמו ויש לך חסד גדול מזה הוי כי לך ה' חסד (מדרש תהלים פרשה ס"ב):

משל למה הדבר דומה למלך שהיה חייב לו אחד מאה מנה שלח אליו שליח ואמר לו בא ועשה עם המלך חשבון היה מיצר שלח אליו אחר ואמר לו בא ועשה עם המלך חשבון שוב היה מיצר מה עשה המלך עמד בלילה ונטל כיס אחד ונתן לתוכו מאה מנה וזרקו דרך החלון ועמד וקיבל הכיס והתחיל להיות שמח ואח"כ שלח אליו אחר אמר לו בא ועשה עם המלך חשבון בא ופרע לו מה שהיות חייב לו נמצא זה פורע חובו והמלך נוטל את שלו כך הבריות עושה אדם עבירה חייב עליו מיתה והקב"ה ממתין לו עד שישא אשה מוליד בן ראשון ושני הקב"ה חוזר ונוטלו הימנו נמצא זה פורע את חובו והקב"ה נוטל את שלו והגוף במקומו שנאמר אם תשוב ואשיבך לפני תעמוד (ילקוט כי תשא רמז שנח):

דרש רבא מאי דכתיב טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך בוא וראה צדקתו של הקב"ה שכל המעלה בלבו לעשות מצוה ונאנס ולא עשאו מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו וכל המעלה בלבו לעשות חטא עד שעת מעשה לא מתחייב דכתיב און אם ראיתי בלבי (ברייתא דמס' כלה):

והכל לפי רוב המעשה. פלס ומאזני משפט לה' מעשהו כל אבני כיס פלס זה מקרא ומאזני משפט אלו הדינין לה' אלו הלכות מעשהו זה תלמוד כל אבני כיס כל עושיהן עתידין ליטול שכרן לעתיד לבא א"ר יוסי משל למלך שהיה לו פרדס גדול ובנה בתוכו מגדל גבוה והשכיר פועלין ופקדן שיהיו עסוקין במלאכה עמד המלך ועלה לראש המגדל הוא היה רואה אותן והם לא היו רואין אותו לשנות היום בא המלך וישב עליהן בדין ואמר המעדרין יבאו ויטלו שכרן המנקשין יבאו ויטלו שכרן מלקטי צרורות יבאו ויטלו שכרן נשתיירו בהן פועלים שלא עסקו במלאכה אמר המלך אלו מה הן עושין אמרו לו הן מפנים בתים מלאים לתוך ריקנין אמר המלך מה הנייה היה לי שמפנין בתים מלאין לתוך ריקנין אמר המלך אלו שעסקו במלאכתן יטלו שכרן ואלו שלא היו עסוקין במלאכתן יבאו להריגה על שמרו על דברי כך ברא הקב"ה עולמו ונתן בתוכו בני אדם ופקדן שיהיו עסוקין במלאכתו במצות ובמעשים טובים והשרה שכינתו בשמים והוא רואה אותם והם לא רואין אותו ולעתיד לבא עתיד הקב"ה לישב עליהן בדין ומניח ספר תורה על חיקו ויאמר כל מי שעסק בזו יבא ויטול שכרו שנאמר איה סופר איה שוקל איה סופר את המגדלים איה סופר אלו מלמדי תנוקות לשם שמים יבאו ויטלו שכרן איה שוקל ששוקל קלין וחמורין יבאו ויטלו שכרן איה סופר את המגדלים איה לומדי מדרש הלכות ואגדות יבאו ויטלו שכרן רבי זעירא אמר מה עתיד הקב"ה לומר רשעים לריק יגעתם בחכם ולא עסקתם בתורה ובמעשים טובים אלא הייתם בעולמי ככלי ריק שאין חפץ בכם יכול יפטרו וילכו הנם לא אלא בתחלה ילכו ויראו בשמחתן של צדיקים שנאמר ונראה בשמחתכם והם יבושו ולבסוף הם נידונין בגיהנם כו' מי גרם להם לפי שלא הקפידו על דבר המלך עליהם פירש שלמה בחכמתו ואמר יש דרך ישר לפני איש אלו שמקפידין על דבריו של הקב"ה ואחריתה דרכי מות אלו שאינן מקפידין על דבריו של הקב"ה (מ' משלי פט"ז):

רבי פנחס בשם רבי ראובן משל לה"ד למלך שעשה סעודה וזימן אצלו אורחים וגזר מלכא גזירתא ואמר כל אינש ואינש ייתי לי מה דירבע אית דאייתי טפוטין ואית דאייתי פסתיין ואית דאייתי כטרומטין ואית דאייתי גמורקין ואית דאייתי כורסון ואית דאייתי קיסון ואית דאייתי אבנין אדיק מלכא ואמר כל אינש ואינש ירבע על מה דאייתי אותן שהיו יושבין על העצים ועל האבנים היו מתרעמין על המלך ואומרים כך הוא כבודו של

שכל הכופר בה כמודה בכל התורה כולה עולא אמר כדרב הונא דאמר רב הונא כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה הותרה לו הותרה לו ס"ד אלא נעשית לו כהיתר: והכל לפי רוב המעשה. (קדושין מ) ת"ר לעולם יראה אדם עצמו כאילו חציו חייב כו'. ר"א בר"ש אומר לפי שהעולם נדון אחר רובו והיחיד נדון אחר רובו וכו' (לעיל פ"ב מי"ג בפיסקא ואל תהי רשע): (ירושלמי קדושין פ"א) דרש בן עזאי [נ]זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח אילו זבוב אחד שמת שמא אינו מבאיש שמן רוקח וזה ע"י חטא אחד שחטא איבד כל זכיות שבידו דרש ר"ע [כ]לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חק לבלי הקים אין כתיב כאן אלא לבלי חק למי שאין בידו מצוה אחת שיסייע לו לכף זכות הדא דאת אמר לעוה"ב אבל בעולם הזה אפילו תשע מאות ותשעים ותשעה מלאכים מלמדין עליו חובה ומלאך אחד מלמד עליו זכות הקב"ה מכריעו לכף זכות ומ"ט [ע]אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף להגיד לאדם ישרו ויחוננו ויאמר פדעהו מרדת שחת מצאתי כופר. א"ר יוחנן אם שמעת דבר מר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי נקב אזנך כארפכס הזו ושמע דא"ר יוחנן ר"א בנו של ר' יוסי הגלילי אומר אפילו תשע מאות ותשעים ותשעה מלאכים מלמדין עליו חובה ומלאך אחד מלמד עליו זכות הקב"ה מכריעו לכף זכות ולא סוף דבר כל אותו המלאך אלא אפילו תשע מאות ותשעים ותשעה צדדין מאותו המלאך מלמדין עליו חובה וצד אחד מאותו המלאך מלמד עליו זכות הקב"ה מכריעו לכף זכות מה טעם אם יש עליו מלאך אחד מאלף אין כתיב כאן אלא אחד מני אלף מאלף לצדדין של אותו מלאך מה כתיב בתריה ויחוננו ויאמר פדעהו מרדת שחת מצאתי כופר פדעהו ביסורין מצאתי כופר מצא כופר לעצמו הד"א בעוה"ז אבל לעוה"ב רובו זכיות יורש ג"ע רובו עבירות יורש גיהנם: (ירושלמי פאה פ"א) הוא מעויין אמר ר' יוסי בן חנינא נושא עונות אין כתיב כאן אלא נושא עון הקב"ה הוטף שטר אחד מן העבירות והזכיות מכריעות א"ר אלעזר [פ]ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו ואי לית ליה את יהיב ליה מן דידך היא דעתיה דרבי אלעזר דרבי אלעזר אומר ורב חסד מטה כלפי חסד: (שם) רובו זכיות ומיעוטו עבירות נפרעין ממנו מיעוט עבירות קלות שעשה בעולם הזה בשביל ליתן לו שכר משלם לעתיד לבא אבל רובו עבירות ומיעוטו זכיות נותנין לו שכר מצות קלות שעשה בעוה"ז בשביל ליפרע ממנו משלם לעתיד לבא אבל הפורק עול והמיפר ברית והמגלה פנים בתורה אע"פ שיש בידו מעשים טובים נפרעין ממנו בעולם הזה והקרן קיימת לו בעולם הבא. עכו"ם וגלוי עריות ר' יונה ור' יוסי חד אמר כקלות והד אמר כחמורות: (קדושין לט) כל העושה מצוה אחת מטיבין לו ומאריכין לו ימיו ונוחל את הארץ וכל שאינו עושה מצוה אחת אין מטיבין לו ואין מאריכין לו ימיו ואינו נוחל את הארץ. ורמינהו אלו דברים שאדם אוכל מפירותיהם בעוה"ז והקרן קיימת לו לעוה"ב ואלו הן כבוד אב ואם וגמילות חסדים והכנסת אורחים והבאת שלום בין אדם לחבירו ותלמוד תורה כנגד כלם. א"ר יהודה ה"ק כל העושה מצוה אחת יתירה על זכיותיו מטיבין לו ודומה כמי שמקיים כל התורה כולה מכלל דהנך אפילו בחדא נמי אמר רב שמעיה לומר שאם היתה שקולה מכרעת וכל העושה מצוה אחת יתירה על זכיותיו מטיבין לו ורמינהו כל שזכיותיו מרובין מעונותיו מריעין לו ודומה כמי ששרף כל התורה כולה ולא שייר ממנה אפילו אות אחת וכל שעונותיו מרובים מזכיותיו מטיבין לו כמי שקיים כל התורה כולה ולא חיסר אות אחת ממנה אמר אביי מתניתין דעבדין ליה יום טב ויום ביש רבא אמר הא מני ר' יעקב היא דאמר שכר מצוה בהאי עלמא ליכא. דתניא ר' יעקב אומר אין לך כל מצוה ומצוה שכתובה בתורה שמתן שכרה בצדה שאין תחית המתים תלויה בה כו' (לעיל): (ראש השנה יז) אמר רב כרוספדאי א"ר יוחנן שלשה ספרים נפתחים בר"ה אחד של צדיקים גמורים ואחד של רשעים גמורים ואחד של בינונים של צדיקים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר להיים כו'. תניא בית שמאי אומרים שלשה כתות הן ליום הדין אחד של צדיקים גמורים כו':

והכל

עולא אמר. הא דכתיב פרי מחשבותם בעובר ושונה כתיב כי הדל מהלכל לעשות מצטרפת למעשה ואפילו לא עביד לה אין הזרתו לשם שמים אלא שלא הוצרך לה כדרב הונא דאמר נעשית לו כהיתר: העושה מצוה אחת. מפרש בגמ': מטיבין לו. משמע בהאי עלמא: ונוחל את הארץ. חיי העוה"ב: אלו דברים וכו'. כמי הוא דאוכל פירות והקרן קיימת אבל מצוה אחריתי לא ואנן תנן מטיבין לו ונחל את הארץ: מכלל דהנך אפילו חדא נמי. ואפילו לא קיים שאר מצות בהדיה והא רובא עוטס הוא: שאם היתה שקולה מכרעת. הא דקתני אלו דברים במחצה עונות ומחצה זכיות קאמר ויש במחצה זכיות אחד מאלו מכרעת את הכף כאילו הוי רובא זכיות ואינו צריך למצוה יתירה דמתני' וכי לית בה חדא מהני צריך למצוה יתירה: מריעין לו. בעוה"ז לנקותו מעונותיו ליטול שכר שלם: מטיבין לו. לשלם לו שכר מצותיו בחייו כדי לטורדו: מתניתין. דקתני מטיבין ומריעין: דעבדין ליה יום טב ויום ביש. מי שעושה מצוה יתירה דהוו רובא זכיות מתקנין לו בעוה"ז יום טוב בנפרעין ממנו עונותיו וזה תיקון יום טוב לו לעוה"ב וכל שעונותיו מרובים מזכיותיו דקתני מריעין לו היינו דעבדינן ליה הזמנת יום ביש שמשלמין לו שכר מצותיו כאן להיות מתוקן לו יום רע: רבא אמר. לעולם כדאמרן מעיקרא מטיבין לו בשכר פירות וקרן קיימת וכך מתני' דקתני מריעין ר' יעקב היא: שאין תחית המתים תלויה. בלותו מתן שכר להודיעך שאין מתן שכר

בכר אלא לעוה"ב: מדור לפי כבודו. מדלא כתיב אל בית העולם ש"מ כל אחד ואחד לפי המוכן לו: בשער אחד. אף כאן הכל מתים בענין אחד: ענן יומם. א' ענן ונוגה ב' אש ד' להבה ה' כי על כל כבוד ו' חופה ז'. ול"ג כי על כל כבוד שיצו מן החשבון אלא וסוכה תהיה לצל יומם דסמיך ליה לסיפיה דהאי קרא הוא הז' והאי על כל כבוד לכדמפרש בסמוך אתא: שעיניו צרות. שלא להנהותו מנכסיו: נכוה. חופתו של קטן מהופתו של חבירו הגדול הימנו:

מתני' הכל נתון בערבון. רגלוהי דבר נש אינון ערבין ביה. לאתר דמתבעי תמן מובילין יתיה: ומצודה פרוסה. יסורין ומיתה: החנות פתוחה. ובני אדם נכנסים שם ולוקחים בהקפה: והחנוני מקיף. ומאמין לכל הבא ליטול. כך בני אדם חוטאים בכל יום והקב"ה ממתין להם עד בא עתם: והפנקס פתוח. לכתוב בה ההקפות כדי שלא ישכח: והיד כותבת. שלא תאמר אף על פי שהפנקס פתוחה פעמים שהחנוני טרוד ואינו כותב הכל לכך אמר והיד כותבת: וכל הרוצה ללוות וכו'. היינו והרבות נתונה דלעיל שאין שום אדם מוכרח ללוות שלא ברצונו: והגבאים. יסורים ופגעים רעים: לדעתו. פעמים שמכיר את חובו ואומר יפה דתני: ושלא לדעתו. פעמים ששכח וקורא תגר כנגד דינו של מקום ברוך הוא: ויש להם על מה שיסמוכו. על הפנקס. ועל החנוני שהוא נאמן על פנקסו כך היסורים הללו הן נסמכים על מעשיו של אדם הנזכרים לפני המקום ברוך הוא אע"פ שהם נשכחים מן האדם: והדין דין אמת. שאין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו: והכל מתוקן לסעודה. אחד צדיקים ואחד רשעים יש להם חלק לעולם הבא לאחר שגבו מהן את חובן: איש באחיו. איש בשביל אחיו: אם לא תדעי לך. לשמור מצותי נאי לך ובקש רחמים בזכות עקבי הצאן אבות הראשונים שהיו רגלי הצאן והזוקן ורעי בזכותן את גדייתיך תינוקות שלך שלא יתפשו על משכנות הרועים רועי הדור ופרנסיו: מאי מצודה רעה הכה. אגוזיל"י בלע"ז שהוא רע וחלום וקטן ואוחז נו דגים גדולים שאחוס ואינו דומה לנאחז ברשת על ידי מארב ותחבולות: לאתרא דמתבעי. למקום שנגזר עליו למות משם הוא מתבקש ליטול נשמתו: תמן מובילין יתיה. לשם רגלין מוליכות אותו: תרי כושאי. על שם שהיו יפין קרי להו הכי: אליחורף ואחיה. פסוק הוא במלכים שהיו סופרים לשלמה: דקא מתבעי מינאי. אלו מתבקשין ממני למעלה שהגיע זמנן למות ולא היה יכול ליטול נשמתן כאן שלא נגזר עליהם למות כי אם בשער לוז: מסרינהו. שלמה: לשעירים. לשדים: הכל מושלין בו. להמיתו אפילו זבוב אפילו יתוש: למשפטיך עמדו היום כי הכל עבדיך. כיון שלמשפטיך עמדו בישיבה של מעלה שהגיע קצם למות הכל עבדיך לקיים את דבר המשפט: שכיב ההוא גברא גובהא. אדם שהיה גבוה כלומר ארוך: רכיב גידרונא זוטרא. רוכב פרדה קטנה: תיתורא. גשר: איסתפס. תלמוד שפיא רוח של שגעון וכדאמרינן בעלמא בשעה הוא דנקפיה אחזתה רוח שטות לאותה פרדה והפליכתו בנהר: אקרוקתא. צפרדע עקרב אינו יכול לשוט בנהר ונשאו הצפרדע עליו להעבירו בנהר ולנשוך את האיש: לשוק. מצויין שם בעלי מריבה ובעלי דין: כמי שנמסר לסרדיוט. להוליכו לפני השופט: חש ברלשו. חששא בעלמא מיחוש קל: שנתנוהו בקולר. הוי יותר ממי שנמסר לסרדיוט וגרוע משלה לגרדום שאין דנין שם אלא להריגה ועל סרחון חמור וצריך לפרקליטין גדולים: עלה למטה. שהלה סרבה שצריך

(ל"א) **והכל לפי רוב המעשה**. (שבת קנב) [צ]כי הולך האדם אל בית עולמו. א"ר יצחק מלמד שכל צדיק וצדיק עושים לו מדור לפי כבודו משל למלך ב"ו שנכנס הוא ועבדיו לעיר כשהם נכנסין כלם בשער אחד נכנסין כשהן לנין כל אחד ואחד נותנין לו מדור לפי כבודו: (ב"ב עה) אמר רבה אמר ר' יוחנן עתיד הקב"ה לעשות שבע חופות לכל צדיק וצדיק שנאמר [ק]וברא ה' על כל מכון הר ציון ועל מקראה ענן יומם ועשן ונוגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חופה מאי כי על כל כבוד חופה מלמד שכל אחד ואחד עושה לו הקב"ה חופה לפי כבודו ועשן בחופה למה אמר רבי חנינא כל מי שעיניו צרות בתלמידי חכמים בעולם הזה מתמלאות עיניו עשן לעולם הבא. ואש בחופה למה אמר רבי חנינא מלמד שכל אחד ואחד נכוה מחופתו של חברו אוי לה לאותה בושה אוי לה לאותה כלמה: **מתני' טז הוא היה אומר** הכל נתן בערבון ומצודה פרוסה על כל החיים החנות פתוחה והחנוני מקיף והפנקס פתוח והיד כותבת וכל הרוצה ללות יבא וילוה והגבאים מחזירים תדיר בכל יום ונפרעין מן האדם מדעתו ושלא מדעתו ויש להם על מה שיסמוכו והדין דין אמת והכל מתוקן לסעודה: **גרסי'** (סנהדרין כח) [ר]וכשלו איש באחיו איש בעון אחיו מלמד שכולם ערבים זה לזה[א] ודוקא שהיה בידם למחות ולא מיחו: (שבת לג) א"ר גוריון ואיתימא רב יוסף בר שמעיה בזמן שהצדיקים בדור צדיקים נתפסים על הדור אין צדיקים בדור תינוקות של בית רבן נתפסים על הדור. א"ר יצחק בר זעירי ואמרי לה אמר ר' שמעון בן נזירא מאי קרא [ש]אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן וגו' ואמרינן גדיים הממושכנים על הרועים[ב]: **ומצודה פרוסה על כל החיים**. (סנהדרין כא) אמר ר"ל מ"ד [ת]כי גם לא ידע האדם את עתו כדגים שנאחזים במצודה רעה מאי מצודה רעה אמר ר"ל חכה: (סוכה נג) א"ר יוחנן רגלוהי דבר איניש אינון ערבין ביה לאתרא דמתבעי להתמן מובילין יתיה. הנהו תרי כושאי דהוו קיימי קמיה דשלמה אליחורף ואחיה בני שישא סופרים דשלמה יומא חד חזייה למלאך המות דהוה עציב א"ל אמאי עציבת א"ל דקא מיתבעי מינאי הני תרי כושאי דיתבי הכא מסרינהו לשעירים אמר להו אמטינהו למחוא דלוז כי מטו אבבא שכיבו למחר חזייה למלאך המות דהוה קא בדח א"ל אמאי קא בדיחת א"ל היכא דאיבעו מינאי התם שדרתינהו פתח ואמר רגלוהי דבר איניש אינון ערבין ביה לאתרא דמתבעי להתמן מובילין יתיה: (נדרים מא) א"ר אלכסנדרי א"ר חייא בר אבא ואמרי לה א"ר יהושע בן לוי כיון שהגיע קצו של אדם הכל מושלין בו שנאמר [א]והיה כל מוצאי יהרגני רב אמר מהכא [ב]למשפטיך עמדו היום כי הכל עבדיך אמרו ליה לרבה בר שילא שכיב ההוא גברא גובהא הוה רכיב גידרונא זוטרא מטא תיתורא איסתפס שדייה במיא וקא שכיב קרא אנפשיה למשפטיך עמדו היום וגו' שמואל חזייה להההוא עקרבא דיתיב על אקרוקתא ועברא נהרא טרקא גברא ומית קרי עליה למשפטיך עמדו היום וגו': (שבת לב) ת"ר מי שחלה ונטה למות אומרים לו התודה שכן כל המומתק מתודין אדם יוצא לשוק יהי דומה בעיניו כמי שנמסר לסרדיוט חש בראשו יהי דומה בעיניו כמי שנתנוהו בקולר עלה למטה ונפל יהי דומה בעיניו כמי שהעלוהו לגרדום לידון שכל העולה לגרדום לידון אם יש לו פרקליטין גדולים נצול ואם

של מלך שנהיה יושבין על העלים ועל האבנים כששמע המלך אמר להם לא דייכם שניוולתם פלטין שלי באבנים ובעלים שעמדה לי בכמה יגיעות אלא מחליפין אתם וקושרין עלי קטיגורא יקרכון לא עביד אלא אתון לגרמיכון כך לעתיד לבא הרשעים נידונין לגיהנם הן מתרעמין על הקב"ה הרי שהיינו מצפין לישועתו של הקב"ה וכך יהיה עלינו אומר להם הקב"ה בעולם שהייתם בו לא בעלי מחלוקת ולשון הרע וכל רעות הייתם ולא בעלי מריבות וחמסים אתם הייתם הה"ד הן כלכם קודחי אש מאזרי זיקות לפיכך אתם הולכים באור אשכם ובזיקות בערתם ושמא תאמרו מידי היתה זאת לכם לאו אלא אתם עשיתם אתם לעצמיכם ולפיכך למעצבה תשכבון מידכם היתה זאת לכם (קה"ר פ"ג):

ל"א והכל לפי רוב המעשה. יכרו עליו חברים חבורות חבורות יש בעלי מקרא יש בעלי משנה יש בעלי גמרא יש בעלי אגדה יש בעלי מצות יש בעלי מעשים טובים כל חבורה וחבורה באה ונוטלת חלקה ושמא תאמר יש ביניהם מריבה ת"ל יחצוהו בין כנענים אל תהי קורא אלא כבין כנעניים אלו הפרגמטוטין כשם שפרגמטוטין הללו כשיש להם אבן טובה בשותפות הם מוכרים אותה בדמים וכשהם באים לחלוק דמיה אינם עושים מריבה אלא כל אחד ואחד בא ונוטל חלקו לפי דמים שנתן כך לעתיד לבא אין ביניהם מריבה כל אחד ואחד מן הצדיקים. יבא ויטול שכרו לפי מעשיו לכך נאמר יחצוהו בין כנענים אלו פרגמטוטין דכתיב אשר סוחריה שרים כנעניה נכבדי ארץ (ילקוט איוב פ"מ):

הכל נתון בערבון. בני אם ערבת לרעך. בישראל הכתוב מדבר בשעת מתן תורה שהיו ערבים זה לזה שבשעה שביקש הקב"ה ליתן את התורה לישראל אמר להן תנו לי ערבים שתקיימו את התורה כו' אמרו לו מי הן שאינן חייבין לך אמר להן התינוקות כו' אמר להם הקב"ה ערבים אתם על אבותיכם שאם אינן מקיימין את התורה שאתם נתפסין עליהן אמרו לו הן כו' אמר להן מפיכם אני נותן את התורה להן שנאמר מפי עוללים ויונקים יסדת עוז ואין עוז אלא תורה שנאמר ה' עוז לעמו יתן לכך כשיבטלו ישראל את התורה הן נתפסין עליהן שנאמר נדמו עמי מבלי דעת ואומר ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך גם אני מה הוא גם אני מצטער אני עליהם שהם מחסירים עצמם ואין מקיימין את התורה (מ' תהלים פ"ח):

ומצודה פרוסה וכו': עונותיו ילכדנו את הרשע ובחבלי חטאתו יתמך. מה אדם זה פורס מצודה ולוכד דגים מן הים כך עונותיו פורשין מצודה לחוטא ללכדו (מ' משלי פ"ה):

ההנות

תורה אור צ קהלת יב: ק ישעיה ד: ר ויקרא כו: ש שה"ש ד: ת קהלת ט: א בראשית ד: ב תהלים קיט:

א] עיי (סוטה לז) ערבא דערבא אכא מינייכו: ב] ע"ל במשנה י' בפיסקא ומיתת ילדים בעון נדרים נמס מתים כו' ועם וירא ס' ויאנק מכעס בניו ובנותיו דור שאבות מנאצין להקב"ה כועס על בניהם ועל בנותיהם ומתים כשהם קטנים:

ואם לאו אינו נצול. ואלו הן פרקליטין של אדם תשובה ומע"ט כו': (כתובות ל) אמר רב יוסף וכן תני ר' חייא מיום שחרב בית המקדש אע"פ שבטלו סנהדרין דין ארבע מיתות לא בטלו כו' (לעיל פ"ב מ"ו):

החנות פתוחה. (מנחות כט) כתיב [ג]כי ביה ה' צור עולמים מאי שנא דכתיב בי"ה ולא כתיב י"ה כדדריש רב יהודה בר' אלעאי אלו שני עולמים שברא הקב"ה אחד בה"א ואחד ביו"ד ואיני יודע אם העוה"ז בה"א והעוה"ב ביו"ד או אם העוה"ז ביו"ד והעוה"ב בה"א כשהוא אומר [ד]אלה תולדות השמים והארץ בהבראם אל תקרי בהבראם אלא בה"א בראם הוי אומר העוה"ז בה"א והעוה"ב ביו"ד. ומפני מה נברא העוה"ז בה"א מפני שדומה לאכסדרה שכל הרוצה לצאת יוצא מ"ט תליא כרעיה דה"א דאי הדר בתשובה מעיילי ליה ולעיילוהו בהך לא מסתייעא מלתא כדר"ש בן לקיש דאמר ר' שמעון בן לקיש מ"ד [ה]אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן בא ליטמא פותחין לו בא ליטהר מסייעין אותו מ"ט אית ליה תגא אמר הקב"ה אם חוזר בו אני קושר לו כתר מפני מה נברא העולם הבא ביו"ד מפני שצדיקים שבו מועטין מפני מה כפוף ראשו מפני שצדיקים שבו כפופים ראשיהם מפני מעשיהן שאין דומין זה לזה: (ב"מ פג) דרש רבי זירא ואמרי לה תנא רב יוסף מ"ד [ו]תשת חשך ויהי לילה בו תרמוש כל חיתו יער תשת חשך ויהי לילה זה העולם הזה שדומה ללילה בו תרמוש כל חיתו יער אלו רשעים שבו שדומין לחיות שביער תזרח השמש יאספון ואל מעונותם ירבצון תזרח השמש לצדיקים ויאספון רשעים לגיהנם ואל מעונותם ירבצון אין לך כל צדיק וצדיק שאין לו מדור לפי כבודו יצא אדם לפעלו יצאו צדיקים לקבל שכרן ולעבודתו עדי ערב במי שהשלים עבודתו עדי ערב: והחנוני מקיף[א]. (בבא קמא נ) א"ר חנא ואיתימא רב שמואל בר נחמני מ"ד [ז]ארך אפים ולא כתיב ארך אף ארך אפים לצדיקים ולרשעים: (שם) אמר ר' חנינא כל האומר הקב"ה ותרן הוא יותרו חייו שנאמר [ח]הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט: (סוטה ח) תניא היה ר' מאיר אומר מנין שכל פרוטה ופרוטה מצטרפין לחשבון גדול, תלמוד לומר [ט]אחת לאחת למצוא חשבון: (תענית ג) [י]אל אמונה ואין עול אל אמונה כשם שנפרעין מן הרשעים לעולם הבא אפילו על עבירה קלה שעושין כך נפרעין מן הצדיקים בעולם הזה על עבירה קלה שעושין: (סנהדרין ז) ההוא דהוה קאמר ואזיל אתרתי תלת גנבי לא מיקטל א"ל שמואל לרב יהודה קרא כתיב [כ]כה אמר ה' על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו: (סוטה ט) א"ר המנונא אין הקב"ה נפרע מן האדם עד שתתמלא סאתו שנאמר [ל]במלאת ספקו יצר לו: והפנקס פתוחה[ב] והיד כותבת (ע"ל בפ"ב במ"א): והגבאין מחזירין תדיר בכל יום. (ר"ה טז) ר' יוסי אומר אדם נידון בכל יום שנאמר [מ]ותפקדנו לבקרים רבי נתן אומר אדם נידון בכל שעה שנאמר לרגעים תבחננו: ונפרעין מן האדם. (ירושלמי תענית פ"ב) רב אחא ר' תנחום בי ר"ח בשם ר' יוחנן ארך אף אין כתיב כאן אלא ארך אפים מאריך רוחו עד שלא יגבה התחיל לגבות מאריך רוחו וגובה (לעיל): (ירושלמי סוטה פ"ה) [נ]אחת לאחת למצוא חשבון בנוהג שבעולם אדם נכשל בעבירה שחייבין עליו מיתה בידי שמים מת שורו אבדה תרנגולתו נשברה צלוחיתו נכשל באצבעו והחשבון מתמצה. ד"א אחת מתארה לאחת והחשבון מתמצה וכמה הוא מיצוי החשבון עד אחת: (ערכין טז) עד היכן תכלית יסורין. א"ר אלעזר כל שארגו לו בגד ללבוש ואינו מתקבל עליו מתקיף לה רבא זעירא ואיתימא רבי שמואל בר נחמני גדולה מזו אמרו אפילו נתכוונו למזוג לו בחמין ומזגו לו בצונן בצונן ומזגו לו בחמין ואת אמרת כולי האי מר בריה דרב דימי אמר אפילו נהפך לו חלוקו רבא אמר ואיתימא רב חסדא ואיתימא רבי יצחק ואמרי לה במתניתא תנא אפילו הושיט ידו לכיס ליטול שלש ועלו בידו שתים ודוקא שלש ועלו בידו שתים אבל שתים ועלו שלש לא דלא אית טירחא למשדייא וכ"כ למה דתנא דבי רבי ישמעאל כל שעברו עליו ארבעים יום בלא ייסורין קבל עולמו במערבא אמרי פורענות מזדמנת לו: ונפרעין מן האדם מדעתו. (ברכות ה) אמר רבא אמר רב סחורה אמר רב הונא כל שהקב"ה חפץ בו מדכאו ביסורין שנאמר

החנות פתוחה. שני רשעים שברת משל למה הדבר דומה לשני בני אדם שהלכו בדרך אחד צדיק ואחד רשע מצאו פונדק אחד אמרו זה לזה נכנס בפונדק זה ונאכל נכנסו שניהם ביחד הרשע ראה שם ברכות הרבה של דגים ופר ושור וכבש ואיל וכל עופות אמר אותו רשע לצדיק למה אין אנו טוחנין מעות ונקבל א"ל אותו צדיק לרשע וכי היום פתח מחדש זה הפונדק בעדינו אילו היום פתח ראשון היינו בודקין אותו סוף דבר נכנסו שניהם לפונדק ישבו זה לעצמו וזה לעצמו היה אותו רשע אומר לפונדקי הבא לי פסיוני אחד הבא לי קונדיטון הבא לי מאכל ואח"כ אמר אותו הצדיק לפונדקי הבא לי גלוסקא אחת והבא לי קערה אחת של עדשים והיו יושבין ומשחקין זה על זה הרשע אומר על הצדיק ראו זה השוטה כל הברכות הללו הם לפניו והוא אוכל עדשים. הצדיק ראה אותו איך הוא משחק עליו ואומר ראו כמה שוטה הוא זה אוכל ועכשיו שוברין את שיניו אמר לו הצדיק תן לי שתי כוסות יין לברך נתן לו ובירך עליהם ועמד ונתן לפונדקי מעות אותו המעט שאכל והלך לו לשלום אותו הרשע עמד לצאת אמר לו עשה חשבון אמר לו כמה אכלתי גלוסקא אחת אמר לו לא כי אם שתים והוא אומר לא כן וכן מתוך כך נכנסו דברים ביניהם התחיל הפונדקי שובר את שיניו לכך נאמר שיני רשעים שברת הרשעים אומרים איכה ידע אל והצדיקים אומרים כי אין מלה בלשוני הן ה' ידעת כולה (מדרש תהלים פרשה ד): והחנוני מקיף. אשר אין נעשה פתגם מעשה הרעה מהרה וגו' על ידי שאדם חוטא ואין מדת הדין פוגעת בו על כן מלא לב בני האדם בהם לעשות רעה וגו' מה אינון אמרין הא רומיא עללין הא רומיא נפקין לית להון מפוקים (קה"ר פ"ח): ונפרעין מן האדם מדעתו. קומי רוני בלילה וגו' אין רוני זו אלא הודאת היסורין כיצד עושה אדם כל מה שהוא עושה ובאו עליו יסורין יעמוד בחצי הלילה וישבח ויברך וירומם ויגדל ויקדש לשמו של מי שאמר והיה העולם ברוך הוא שנאמר חצות לילה אקום להודות לך וגו' לפיכך הייתי אומר חייב אדם שיברך וישבח ויפאר וירומם ויגדל ויקדש לשמו של הקב"ה על כל מה שבאה לו לאדם בין טובות בין רעות הא כיצד פגע בו ארי ולא אכלו יברך וישבח לשמו של הקב"ה שמא לארי היה מזומן וחס עליו הקב"ה ולא אכלו פגע בו דוב ולא אכלו יברך וישבח לשמו של הקב"ה שמא לדוב היה מזומן וחס עליו הקב"ה ולא אכלו פגע בו כלב ולא אכלו יברך וישבח לשמו של הקב"ה שמא לכלב היה מזומן וחס עליו הקב"ה ולא אכלו פגע בו זאב ולא אכלו יברך וישבח לשמו של הקב"ה שמא לזאב היה מזומן וחס עליו הקב"ה ולא אכלו פגע בו נחש או עקרב ולא עקצו יברך וישבח לשמו של הקב"ה שמא לאלו היה מזומן וחס עליו הקב"ה ולא עקצוהו הכהו קוץ במקום בשר ולא הכהו במקום גידים ועצמות יברך וישבח

שצריך לעלות וליפול למשכב: ואלו הן פרקליטין. שבהן רצוי לב"ד של מעלה תשובה ומעשים טובים: אחד בה"א ואחד ביו"ד. חולק את שמו והטיף מכל אות ג' טפין ומאותן טפין נעשו מים ואש ואויר וכל העולם וכן כתוב בספר יצירה: שדומה לאכסדרה. שפתוח מתחתיו: שכל הרוצה לצאת. ממנו לתרבות רעה יוצא: מעיילין ליה. בפתח העליון בין רגל שבתוכו לגגו: ולעיילוהו בהך. פתח תחתון דנפק ביה: לא מסתייע מלתא. דהבא לטהר בעי סיועא מפני יצר הרע הלכך עבדי ליה סיועא פתח יתירה: הוא יליץ. הקב"ה ילין אותו כלומר פותח לו להיות לץ: מסייעין אותו. אלמא בעי סיועא: אית ליה תגא. לה"א כתר קטן בסוף גגו: מעשיהן אין דומין וכו'. וכבודו של זה גדול משל זה משום הכי ראשיהן כפופין דמתביישים מחברו: אלו רשעים שבו. שמניחין להם יכולת להלך ברשעתם ואין נפרעין מהם: תזרח השמש. לעוה"ב: ואל מעונתם ירבצון. הצדיקים: עדי ערב. עד יום מותם: ארך אף. משמע מאריך רוגז וממתין מליפרע: ארך אפים. משמע שני רצונים אחד של טובה ואחד של רעה: לצדיקים. מלשלם שכר טוב לאלתר: ולרשעים. מליפרע מהם לאלתר: ותרן. לעבור על כל פשעים: יותרו חייו. יופקרו חייו וגופו שמורה אל הבריות לחמוס: מנין שכל פרוטה וכו'. אעפ"י שלא פרע ממנו פעם ראשונה ושניה לא ויתר לו עליהם אלא מצטרפין אותם לחשבון: אתרי תלת גנבי לא מיקטל. כלומר אם עובר אדם עבירה פעמים ושלש ולא בא עליו פורענות אל יתמה דאתרי תלת גנבא לא מיקטל וסופו ללקות באחרונה: במלאת ספקו. כל רצונו: יצר לו. תבואנו צרה: התחיל לגבות. כשהאריך לו ולא שב בתשובה מאריך רוחיה וגובה אחת לאחת ולא הכל ביחד אולי ישוב מתוך צרה והיינו אריכת ב' כעסים: והחשבון מתמצה. העונשים מצטרפין כאילו קבל עונש מיתה: אחת מתארה לאחת. עונש אחד משבר לעבירה אחת והחשבון העונות מתמעטין: עד אחת. שאחת אינה נכנסת בחשבון: עד היכן תכלית יסורין. מהו דבר פחות שביסורין שחשוב יסורין: ואין מתקבל עליו. שאין כמדתו ומצער יותר: למזוג לו. כוס יין חי במים חמין: נהפך לו חלוקו. שלא לבשה כסדר וצריך להופכה ולפושטה: ג' פרוטות ועלו בידו שתים. דטרח ליטול פרוטה שלישית: וכל כך למה. כלומר למאי הלכתא הוו יסורין: קיבל עולמו. ואין לו

תורה אור ג ישעיה כו: ד בראשית ב: ה משלי ג: ו תהלים קד: ז שמות לד: ח דברים לב: ט קהלת ז: י דברים לב: כ עמוס א: ל איוב כ: מ תהלים ק(?): נ קהלת ז:

א] עי' (קדושין מ) שאין מקיפין בחלול השם שאין עושין כחנוני המקיף ע"ש בפירש"י: ב] עי' (נדרים כ"ב) דפתחין פנקסך:

לו חלק לעולם הבא: וה' חפץ דכאו החלי. מי שהקב"ה חפץ בו מחלה אותו ביסורין: אשם. קרבן: נפשו. מדעתו: חכה. עץ שפותח פיו שלא יוכל לדבר: לך דומיה. הכל שותקין לנגדך: שדומה עליו וכו'. נותן לו יסורין הבאין עליו ומקבלן באהבה: ולך ישולם נדר. אותה דומיה שהוא דומה ביסורין דומה לו כשלום נדר: כי אנפת בי. מפני שכעסת עלי אני מודה לך שלטובתי היה: ישב לו קוץ ברגלו לאחד מהם. ולא יכול ללכת: לבדו. הוא לבדו יודע שהוא נס אבל בעל הנס אינו מכירו: דבר זה. שאשרי הגבר אשר וגו': תלמדנו. כלומר מתורתך אנו למדין אותו: נאמרה ברית ביסורין. דכתיב אלה דברי הברית אחר הקללות שבמשנה תורה. אף יסורין ממרקין

שנאמר [ס]וה' חפץ דכאו החלי יכול אפילו לא קבלן מאהבה תלמוד לומר אם תשים אשם נפשו מה אשם לדעת אף יסורין לדעת ואם קבלם עליו מאהבה מה שכרו יראה זרע יאריך ימים ולא עוד אלא שתלמודו מתקיים בידו שנאמר וחפץ ה' בידו יצלח: (עירובין יט) א"ר ירמיה בן אלעזר בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם מדת ב"ו אדם נתחייב הריגה למלכות מטילין לו חכה לתוך פיו כדי שלא יקלל את המלך ומדת הקב"ה אדם נתחייב הריגה למקום שותק שנאמר [ע]לך דומיה תהלה ולא עוד אלא שמשבח שנאמר תהלה ולא עוד אלא שדומה עליו כאילו הקריב קרבן שנאמר ולך ישולם נדר והיינו דא"ר יהושע בן לוי מאי דכתיב [פ]עוברי בעמק הבכא מעין ישיתוהו כו' (לקמן): (ברכות ס) חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה שנאמר [צ]ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך כו' מאי חייב כו' אמר רבא לא נצרכה אלא לקבלינהו בשמחה כו' אמר רב הונא אמר רב משום רבי מאיר וכן תנא משמיה דר' עקיבא לעולם יהא אדם רגיל לומר כל דעבדין מן שמיא לטב כי הא דר"ע כו'[א] (לעיל פ"א מ"ז): (נדה לא) דרש רב יוסף מ"ד [ק]אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני במה הכתוב מדבר בשני בני אדם שיצאו לסחורה ישב לו קוץ ברגלו לאחד מהם התחיל מחרף ומגדף לימים שמע שטבע ספינתו של חברו בים התחיל מודה ומשבח לכך נאמר ישוב נא אפך ותנחמני והיינו דא"ר אלעזר מ"ד [ר]לעושה נפלאות גדולות לבדו וברוך שם כבודו לעולם אפילו בעל הנס אינו מכיר בניסו: (תענית ח) אריב"ל כל השמח ביסורין שבאים עליו מביא ישועה לעולם שנאמר [ש]פגעת את שש ועושה צדק בדרכיך יזכרוך הן אתה קצפת ונחטא בהם עולם ונושע[ב]: (שבת פח) תנו רבנן הנעלבים ואינם עולבים שומעים חרפתם ואינם משיבים עושים מאהבה ושמחים ביסורים עליהם הכתוב אומר [ת]ואוהביו כצאת השמש בגבורתו: (ברכות ה) פליגי בה ר' יעקב בר אידי ורבי חמא בר חנינא חד אמר כל יסורין שיש בהם בטול תורה אינן יסורין של אהבה שנאמר [א]אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו, ואידך אמר כל יסורין שיש בהם ביטול תפלה אינן יסורין של אהבה שנאמר [ב]ברוך אלהים אשר לא הסיר תפלתי וחסדו מאתי. אמר ליה ר' אבא בריה דר' חייא בר אבא הכי אמר ר' יוחנן אלו ואלו יסורין של אהבה הן שנאמר [ג]כי את אשר יאהב ה' יוכיח אלא מה תלמוד לומר ומתורתך תלמדנו אל תקרי תלמדנו אלא תלמדנו דבר זה מתורתך תלמדנו ק"ו משן ועין מה שן ועין שהוא אחד מאבריו של אדם יוצא בהם לחירות יסורין שממרקין כל גופו של אדם לא כל שכן והיינו דאמר רבי לוי נאמר ברית במלח ונאמר ברית ביסורין מה ברית האמורה במלח מלח ממתקת את הבשר אף ברית האמורה ביסורין יסורין ממרקין עונותיו של אדם. תניא ר' שמעון בן יוחאי אומר שלש מתנות נתן הקב"ה לישראל וכלם לא נתנן אלא על ידי יסורין. ואלו הן, תורה, וארץ ישראל, והעולם הבא. תורה מנין דכתיב אשרי הגבר אשר תיסרנו יה וגו'. ארץ ישראל מנין דכתיב [ד]וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך וכתיב בתריה כי ה' אלהיך מביאך

וישבח לשמו של הקב"ה שלא הכהו במקום גיד ועצם וכל המתפלל ונותן הודאה על הקלות כאילו התפלל ונותן הודאה על החמורות שנאמר על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצא וגו' (תנדא"ר פי"ח):

אם יש באדם ד"ת ויסורין באו עליו לבו מתיישב עליו אבל אם אין באדם ד"ת ויסורין באין עליו לבו מתמרמר עליו אלא כיצד יעשה יצדיק עליו את הדין הא כיצד אלא אם הוא רעב וצמא וערום ואין לו מזונות רק שהוא חי וקים על פני האדמה בלחם צר ובמים לחץ בעירום ובחוסר כל יאמר כך וכך כתיב בתורה תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרב כל ועבדת את אויביך אשר ישלחנו ה' בך ברעב ובצמא ובערום ובחוסר כל ונתן עול ברזל על צוארך עד השמידו אותך על כן יתברך וישתבח המלך הגדול והקדוש שהוא חי וקים לעולם ולעולמי עולמים ברוך הוא וברוך שמו לעולם ולעולמי עדי עד שנתן לי חיים בעולם ולא השמיד אותי מעל פני האדמה וכן דוד היה אומר אלמלא דברי תורתך מרנין אותי בשעה שיסורין באים עלי כבר עקרתי את עצמי מן העולם שנאמר לולי תורתך שעשעי אז אבדתי בעניי (תנדא"ר פכ"ו):

משל למה"ד למלך שכעס על בנו ותפסו בידו והכניסו לבית רבו וקובל לרבו על בנו ועמד רבו והכהו מכות גדולות לפני אביו ואמר לו רבו בני אעפ"י שהכיתיך מכות גדולות אינן אלא קטנות לפניך לפי מעשיך והמכות האלה הם לטובותיך כדי שתיטיב מעשיך וייטיב לך אביך אח"כ על מעשיך הטובים כך ישראל מתיסרים ביסורים גדולים על מעשיהם הרעים ואינן אלא יסורים קלים לפי מעשיהם ולא עוד אלא שהם מקבלין שכר על היסורין שלהם לכך נאמר ושלמתי לכם את השנים וגו' ולא יבושו עמי לעולם (שם פ"כ):

ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה גם את זה לעומת זה עשה האלהים על דברת שלא ימצא האדם אחריו מאומה, וכך אמר הקב"ה לאדם בני מיום שנתתיך על פני האדמה עשה מע"ט והצל עצמך מן הגזל ומן הדבר מכוער לכך נאמר ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה מה שעשית לפיכך באו עליך יסורין שאין יסורין באין על האדם אלא לטובתו להוציא מידו כל מה שחטא ועשה (שם פי"ג):

זש"ה לך עמי בא בחדריך וגו' לך הסתכל בחדרי לבב וראה שלא לפי עונותיך הבאתי עליך יסורין שנאמר חדריך ואין חדריך אלא כליות שנאמר נר ה' נשמת אדם וגו' ואם באו עליך יסורים אל תפתח את פיך ותקרא תגר אחר מדת הדין אלא וסגור דלתך בעדך למה [illegible] כמעט רגע שאין היסורין מתעכבין בעולם עוברין הן שנאמר עד יעבור זעם (אגדת בראשית פרשה מ"ו):

כל המודה ביסורין ושמח בהם נותנין לו חיים בעוה"ז ובעולם שאין לו סוף שנאמר ודרך חיים תוכחת מוסר (תנא דבי אליהו רבה פ"ג):

שמחה לצדיק עשות משפט. שמחה לצדיקו של עולם מה שמדת הדין עושה בהן שיהא מנקה אותן מעונות תדע לך שכן הוא שהרי דוד פגע בו מדת הדין התחיל שמח ומזמר ואומר מזמור (מדרש תהלים פ"ג):

זהו שאמר הכתוב אוהב מוסר אוהב דעת. ארבעה הן שלקו אחד לקה והיה מבעט זה איוב שלקה ובעט וכן הוא אומר הודיעני על מה תריבני למה אני לוקה מה עשיתי לך אמור כמה לי עונות וחטאות יודע אני שהרשות בידך ואתה עושה לי כך הטוב לך כי תעשוק כי תמאס יגיע כפיך ארץ אל תכסי דמי זה שלקה והיה מבעט והשני לקה והיה משחק זה אברהם שנאמר ויפול אברהם וגו' ויצחק ולמה היה דומה אברהם למלך שנשבע שמכה את בנו ואמר לו בני נשבעתי שאני מכה אותך אמר לו הרשות בידך היה מכהו וסבור שיאמר לו הבן די ולא אמר כיון שלקה אמר האב די הלקתיו כך וירא ה' אל אברם וגו' אני אל שדי די הכיתיו השלישי היה לוקה ומבקש מאוהבו שלא ילקה זה חזקיהו וכן הוא אומר ויסב חזקיהו פניו אל הקיר רבי נתן אומר אף לוקה ובועט שכן הוא אומר כסוס עגור כן אצפצף מגיד שהיו מכותיו קשות משל איוב באיוב כתיב בעורי ובבשרי דבקה עצמי ובחזקיה הוא אומר שויתי עד בקר כארי באיוב כתיב ואתמלטה בעור שני ובחזקיה כתיב דורי נסע ונגלה מגיד שאף עור שניו נטל הרביעי אמר למה הרצועה תלויה הכוני בה זה דוד שנאמר לדוד שפטני ה' וכן שלמה אומר אוהב מוסר אוהב דעת וכן דוד אומר אשרי הגבר אשר תיסרנו יה (מ' תהלים פכ"ו): ויבא משה ויספר לעם. אמר להם אם מקבלים אתם עליכם עונשים בשמחה הרי אתם מקבלים שכר ואם לאו הרי אתם מקבלים עליכם פורעניות וקבלו עונשים בשמחה (מכילתא יתרו פ"ב): אמר רב הונא הנה טוב מאד זו מדת הטוב והנה טוב מאד זו מדת יסורין וכי מדת יסורין טוב מאד אתמהא אלא שעל ידיה הבריות באים לחיי העולם הבא וכן שלמה אומר ודרך חיים תוכחת מוסר אמרת לא וראה איזהו דרך מביאה את האדם לחיי העולם הבא הוי אומר זו מדת יסורין (בראשית רבה פ"ט): תודיעני ארח חיים שובע שמחות. אמר דוד לפני הקב"ה תודיעני באיזה פילון מפולש לחיי העוה"ב רבי יודן אמר אמר הקב"ה לדוד אם חיים אתה צריך יסורין אתה צריך כדכתיב ודרך חיים תוכחת מוסר (ויק"ר פ"ל): רבי יוסי בר' יהודה אומר חביבים יסורים לפני המקום שכבודו [נ"א ששמו] של מקום חל על מי שיסורים באים עליו שנא' ה' אלהיך מיסרך (ספרי פ'

תורה אור ס ישעיה נג: ע תהלים סה: פ שם פד: צ דברים ו: ק ישעיה יב: ר תהלים קלו: ש ישעיה סד: ת שופטים ה: א תהלים צד: ב שם סו: ג משלי ג: ד דברים ח:

א] עי' במ' דלעיל הודו לה' כי טוב שגונה הוכחתו כל אדם בטובתו עשיר בשורו כו': ב] עי' (תענית כ"א) בנחום איש גם זו אני גרמתי לעצמי עיני שלא חסו כו' יסומו: ועי' (ב"מ פ"ה) בהא"ש קביל עליה יסורין כו' א"ל אמי וכפי בואו ושם אמר רבי חביבין יסורין קביל עליה כו':

מביאך אל ארץ טובה. העולם הבא מנין דכתיב [ה]כי נר מצוה והורה אור ודרך חיים תוכחת מוסר תני תנא קמיה דרבי יוחנן כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים וקובר את בניו מוחלין לו כל עונותיו כו' (לעיל פרק א' מ"ג): א"ר יוחנן נגעים ובנים אינן יסורין של אהבה ונגעים לא הוו יסורין של אהבה והא אמר מר כל מי שיש בו אחד מד' מראות נגעים הללו אינן אלא מזבח כפרה מזבח כפרה הוו יסורין של אהבה לא הוו ואי בעית אימא ל"ק הא לן והא להו ואב"א הא בצנעא והא בפרהסיא ובנים לא היכי דמי אי לימא דהוו ליה ומיתו והאמר רבי יוחנן דין גרמא דעשיראה ביר אלא הא דלא הוו ליה כלל והא דהוו ליה ומיתו[א]:

ושלא כרעתו. (תענית ט) אשבחיה רבי יוחנן לינוקא דריש לקיש דיתיב ואמר [ו]אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו יתיב ר' יוחנן וקא מתמה אמר מי איכא מידי דכתיבי בכתובים דלא רמיזי באורייתא א"ל אטו הא מי לא רמיזי והא כתיב [ז]ויצא לבם ויחרדו איש אל אחיו לאמר מה זאת עשה אלהים לנו: (קידושין פ) [ח]מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו אבא שאול סובר כי כתיב ההוא במתרעם על מדותיו כתיב והכי קאמר מה יתרעם על מדותיו וכי גבר על הטאיו דיו חיים שנתתי לו: (ע"ז ד) אמר רב פפי משמיה דרבא מ"ד [ט]ואני יסרתי הזקתי זרועותם ואלי יחשבו רע אמר הקב"ה אני אמרתי איסרם ביסורים בעוה"ז כדי שיתחזקו זרועותם לעוה"ב ואלי יחשבו רע:

ויש להם על מה שיסמוכו. (ברכות ה) אמר רבא אמר רב הונא אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפשפש במעשיו שנאמר [י]נחפשה דרכינו ונחקורה פשפש במעשיו ומצא יעשה תשובה שנאמר ונשובה עד ה' פשפש ולא מצא יתלה בבטול תורה שנאמר [כ]אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו ואם תלה ולא מצא בידוע שיסורין של אהבה הן שנאמר [ל]כי את אשר יאהב ה' יוכיח: (חולין ח) א"ר חנינא אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא א"כ מכריזין עליו מלמעלה שנאמר [מ]מה' מצעדי גבר כוננו ואדם מה יבין דרכו: (ע"ז ה) יסורין בשעה שמשגרין אותן על האדם משביעין עליהם שלא תלכו אלא ביום פלוני ולא תצאו אלא ביום פלוני ובשעה פלונית ע"י פלוני וע"י סם פלוני כו' והיינו דא"ר יוחנן מ"ד [נ]וחליים רעים ונאמנים רעים בשליחותן ונאמנים בשבועתן: והדין דין אמת[ב]. (ירושלמי סנהדרין פ"ה) ר' אבהו מטתיה אונס אזל ליה חד מינוק עלון רבי יונה ור' יוסי מיחמי ליה אפין מאימתיה עליה לא אמרון

פ' ואתחנן): רבי עקיבא אומר לא תעשון אתי כדרך שהכנענים ומצרים היו נוהגין כשהטובה באה עליהם היו מכבדים את אלהיהם שנאמר על כן יזבח לחרמו וכשהפורענות באה עליהם מקללים את אלהיהם שנאמר וקלל במלכיו אבל אתם אם הביא עליכם טובה תנו הודאה וכשתבוא עליכם יסורין תנו הודאה וכן דוד אמר כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא וגו' וכן איוב אמר ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך על מדה טובה ועל מדת פורענות מה אשתו אומרת לו עודך מחזיק בתומתך ברך אלהים ומות הוא משיב לה כדבר אחת הנבלות תדברי דור המבול שהיו כעורין בטובה וכשבא עליהם פורענות קבלו אותה בעל כרחם ואנו שהיינו נאים בטובה לא נהיה נאים בפורענות לפיכך אמר כדבר אחת הנבלות תדברי ועוד שיהא שמח אדם ביסורים יותר מהטובה שאפילו אדם עומד בטובה כל ימיו אינו נמחל לו העבירות שבידו ומי מוחל לו העבירות הוי אומר היסורים רבי אליעזר אומר הרי הוא אומר מוסר ה' בני אל תמאס וגו' מפני מה כי את אשר יאהב ה' יוכיח אמרת צא וראה מי גרם לבן זה לרצות את האב הוי אומר יסורים רבי אומר וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו וגו' הוי יודע מעשים שעשית והיסורים שהבאתי עליך לא לפי מעשיך הבאתי עליך היסורים רבי יונתן אומר חביבין יסורים כשם שברית כרותה לארץ כך ברית כרותה ליסורים שנאמר ה' אלהיך מיסרך כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה ר' נחמיה אומר חביבים יסורים שכשם שקרבנות מרצים כך יסורים מרצים בקרבנות מהו אומר ונרצה לו לכפר עליו ביסורים מהו אומר והם ירצו את עונם ולא עוד אלא שהיסורין מרצין יותר מהקרבנות מפני שהקרבנות בממון והיסורים בגוף וכן הוא אומר עור בעד עור (מכילתא יתרו פ"י):

רבי פנחס בשם רבי חנין דציפורין פתח אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ואם בא להקפיד ומתורתך תלמדנו מה כתיב באברהם ואברכך ואגדלה שמך כיון שיצא קפץ עליו רעבון ולא הקפיד ולא קרא תגר אף אתה אם באו עליך יסורין לא תהא מקפיד ולא קורא קטיגור רבי חמא חזא חד סגי נהורא יתיב לעי באורייתא א"ל שלום עליך בר חריא א"ל מהיכן שמיע לך דהשוא גברא בר עבדים אמר לא אלא שאת בן חורין לעולם הבא (ב"ר פ' נ"ב): ר' אליעזר בן יעקב אומר הרי אומר את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן ירצה אל תהי קורא וכאב אלא וכאב בשעה שמכאיב ומי גרם להם לרצות לאביהם שבשמים הוי אומר הייסורין (מ' תהלים פ' נ"ד): אמר רבי ביזנא אין אדם בעולם בלא ייסורין חושש בשינו אינו יכול לישן בעינו אינו יכול לישן יגע בתורה אינו ישן זה ער וזה ער הוי אשרי הגבר וגו' (ילקוט תהלים פרשה נ"ד): סביב רשעים יתהלכון ר' יהודה אומר סביב לרשעים לדיקים הולכים בשעה שיוצאין מגן עדן ורואין את הרשעים נידונין בגיהנם נפשם שמחה עליהם שנאמר ויצאו וראו בפגרי האנשים באותה שעה לדיקים נותנים הודיה להקב"ה על היסורין שהביא עליהן בעוה"ז שנאמר ואמרת ביום ההוא אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ברשעים ותנחמני בהן (מ' תהלים פ"ב):

ושלא מדעתו. פתח רבי תנחומא בר אבא זש"ה מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו הוי משאדם מת מתאונן אדם אלא אמר רבי אחא מה יתאונן על חי העולמים ועל מי יתאונן גבר על חטאיו משהוא חי מתאונן על הקב"ה וכן הוא אומר לך עמי בא בחדריך וסגור דלתך בעדך ואם באו ייסורים עליך לך והסתכל בחדרי לבך ודע שלפי עוונותיך הבאתי עליך יסורים ואין חדרים אלא כליות שנאמר נר ד' נשמת אדם חופש כל חדרי בטן הוי מה יתאונן מי שהוא חי עומד ומתאונן על הקב"ה למי שמפקיד אצל חבירו פקדון אמר לו תן לי מה שהפקדתי אצלך פעמים שהוא משכנו בתוכו והוא אומר תן לי מה שאתה חייב לי ואח"כ אני נותן לך את פקדונך כך הקב"ה אומר לאדם הזה כמה דברים הזהרתי לך בתורה שלא תעשה אותם ואם תעשה אותם אתה חייב מיתה אמרתי לך לא תרצח ואם רצחת מות יומת המכה רוצח הוא ואם נאפת מות יומת הנואף והנואפת וכן השבת מחלליה מות יומת אפשר לך שלא תעבור על אחת מכל אלה ואם עברת על אחת מהן אני צריך ליטול את נפשך מגופך שכך אמרתי לך בתורה ואיני עושה לך כך אלא אתה פוקד את נפשך בידי שנאמר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש ואיני כונס פקדונך אלא מחזירה לך בכל בוקר ואח"כ ומפיך הוצאת מילים כי תשוב אל אל רוחך ומפיך הוצאת מילים אמר גבר על חטאיו יהיה שח על הקב"ה דרכיך ומעלליך עשו אלה אולת אדם תסלף דרכו ועל ד' יזעף לבו (פסיקתא ותאמר ציון): אשרי אדם שפגעו בו יסורים וכבש רחמיו ולא קרא תגר אחר מה"ד אלא כיון שבאו יסורין על איוב אילו כבש כעסו ולא קרא תגר אחר מה"ד למדה גדולה ומשובחת היה בו כו' ע"ש (שם אחרי מות): מכאן אמרו החכמים המבעט ביסורין כופלין אותם עליו משלו משל למה"ד לבעל הבית שהיה לו פרה מבעטת ונתן בה חבל של עשר אמות והיתה מבעטת ונתן בה חבל של חמשים אמות שנאמר כי כפרה סוררה סרר ישראל בא למדת שכל המבעט ביסורין סימן רע לו אמרו חכמים וכי לא בדין עונותיו באו עליו היסורין אתמהא אלא באו עליו היסורין ע"י שעשה דברים מכוערים ודברים שאינם ראויים והוא בידיו עוקר את עצמו מן העוה"ז ומן העוה"ב (תנדא"ר פ"ב):

והדין דין אמת. הכל ברא הקב"ה בעולמו חוץ מן מדת השקר ומדת העולה שלא ברא ושלא עשה אותם הקב"ה שנאמר הצור תמים פעלו וגו' ואומר ה' צדיק

ממלקין כל עונותיו של אדם: ודרך חיים. היי העולם הבא הויין ליה תוכחת מוסר להדם: ובנים. קא סלקא דעתיה הקובר את בניו: ד' מראות נגעים. שאת ובהרת ותולדותיהן: הא לן. אלו תלמידים שבבבל: להו. בני ארץ ישראל הרי הומתה מקודשת ומגורעים משנין שלוח חוץ לעיירות אינם יסורין של אהבה ובבבל אינם משנין שלוח הוו מזבח כפרה ויסורין של אהבה: בצנעא. תחת בגדיו: דין גרמא. זה עצם של בן עשירי שמת לו: ביר. כמו בר וגברא רבה כר"י לא באו ליה יסורין שאינם מאהבה: דהוו ליה ומיתו. הוו יסורין של אהבה שמאבלות מכפר את עונותיו: אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו. כשאדם חוטא מסלף דרכו שבאין עליו פגעים ועל ה' יזעף לבו שכועס ואומר מפני מה אירע לי פגע זה: ולא רמוזה שפה באורייתא. שהחומש הוא יסוד לנביאים וכתובים ובכולן יש למצוא סמך מן התורה: על מדותיו. על קורותיו הקורות אותו: מה יתאונן אדם חי. למה יתרעם אדם על הקורות הבאות עליו אחר כל החסד שאני עשה עמו שנתתי לו חיים ולא הבאתי עליו מיתה: וכי גבר על חטאיו. הוא שלא חטא לי ובדקתו הוא חי בתמיה: פשפש ולא מצא. עבירה בידו שבשבילה יסורין הללו ראויים. לבא: אשרי הגבר וגו'. הא למדנו שבשביל היסורין צריך אדם לבא לידי ת"ת: יסורין של אהבה. הקב"ה מיסרו בעה"ז בלא שום עון כדי להרבות שכרו: נוקף. נונף: מכריזין. גזרו עליו: רעים בשליחותם. שמייסרין את הגוף: עלון רבי יונה ורבי יוסי. להראות לו פנים ולנחמו ומחמת אימתו עליהן לא רצו לפתוח בדברי תורה לפניו וא"ל יפגיעו רבנן לומר דבר אחד דד"ת והשיבו יפגיע רבינו

תורה אור ה משלי ו: ו שם יט: ז בראשית מב: ח איכה ג: ט הושע ז: י איכה ג: כ תהלים צד: ל משלי ו: מ שם כ: נ דברים כח:

א] ועי' עוד מענין יסורין בפ"ד מ"י בפיסקא ואם בטלת מן התורה ובמט"ו בפיסקא ואף לא מיסורי הצדיקים: ב] עיי' (ע"ז ג') אין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו: ועי' בפ"ד מכ"ח בפיסקא שאין לפניו עולה כו':

רבינו לומר לנו איזה דבר: דימוס. חנינה ורחמים: ספקולא. גזר דין למיתה: בלא חטא. חטאו של אדם גורם לו מיתה: בשבט ובנגעים. שאינו יסורין וקאמר שאין באין אלא משום פקודת עון: דני. חביות: תקיפו. החמיצו: ליעיין מר במיליה. יפשפש במעשיו: אי איכא דשמיע. אם יש בכם ששמע עלי דבר שאני צריך לחזור בי יודיעני: שבישא. חלקי זמורות הגפן שחותכין מהם בשעת הזמיר ותנא כשם שחולקין ביין כך חולקין בזמורות ובקנים. שריגים מתורגם שבישין: מי שביק לי מידי מיניה. וכי אני חשוד בעיניכם שהוא גונב לי הרבה יותר מחלקו: בתר גנבא גנוב. הגונב מן הגנב אף הוא טועם טעם גניבה: חטא ישראל. מדלא אמר חטא העם עדיין שם קדושתן עליהן: חילפי. אורטיגא"ש: אלו ת"ח. שמימשו חכמים הרבה ללמדם טעמי משנתם זה בזו וזה בזו שאין הכל בקיאין בכלן: שונאיכם אלו בעלי משנה. שסונאים בעלי משנה בעלי התלמוד לפי שבעלי התלמוד אומרים על בעלי משנה שהן מבלי עולם כדאמרי' במסכת סוטה התנאים מבלי עולם שמורים הלכה מתוך משנתם: מנדיכם אלו עמי הארץ. שתלמידי חכמים שואלין ומתעצבין להם כהלה: שמא תאמר אבד סברם. של אלו שהרי כתיב למען שמי יכבד ה' דמשמע שהם אומרים אבל אין הדבר כן: ת"ל ונראה בשמחתכם. ולא נאמר ואראה כך אמר הנביא אני ואחיכם שונאיכם מנדיכם כלנו נראה בשמחתם: והם יבושו. אותם שהם עובדי גילולים שאין ממנו ואינן נקראים על שם ישראל הם יבושו וישראל ישמחו: דודאי תאנים. סירות נחושת מלאות תאנים: מועדים. מוכנים: הבכורות. תאנים הטובים הממהרות להתבשל

אמרון ליה מילא דאורייא אמר לון משגחי רבנן מימר מילא דאורייא א"ל אשגח מרין א"ל מה אם רשות שלמטן שיש בה כזב ושקר וגניבות דעת ומשוא פנים ומקח שוחד והיום עודנו ומחר איננו אמר בה הקרובים באים ושואלים שלום הדיינין והעדים לומר שאין בלבנו עליכם כלום שדין אמת דנתם רשות של מעלן שאין בה לא כזב ולא שקר ולא גניבות דעת ולא משוא פנים ולא מקח שוחד והוא חי וקיים לעולמי עולמים על אחת כמה וכמה שחייבים אנו לקבל עלינו מדת הדין: (ירושלמי ברכות פ"ט) חייב אדם לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה. רבי ברכיה בשם ר' לוי על שם [ס]ואתה מרום לעולם ה' לעולם ידך על העליונה בנוהג שבעולם מלך ב"ו יושב ודן כשהוא נותן דימוס הכל מקלסים אותו כשהוא נותן ספקולא מרננין אחריו למה ששטף בדינו אבל הקב"ה אינו כן אלא [ע]ואתה מרום לעולם ה' לעולם ידך על עליונה: (שבת נה) אמר רב אמי אין מיתה בלא חטא ואין יסורין בלא עון אין מיתה בלא חטא דכתיב [פ]הנפש החוטאת היא תמות אין יסורין בלא עון דכתיב [צ]ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם כו': (ברכות ו) רב הונא הוו ליה ת' דני דחמרא איתקיף עאל לגביה רב יהודה אחוה דרב סלא חסידא ורבנן אמרו ליה ליעיין מר במיליה אמר להו ומי חשידנא בעינייכו אמרו ליה מי חשיד קוב"ה דעביד דינא בלא דינא אמר להו אי איכא דשמיע עלי מילתא ליבא אמרי ליה הכי שמיע לן דמר לא יהיב שבישא לאריסיה אמר להו מי קא שביק לי מידי מיניה הא קא גניב ליה כוליה אמרי ליה היינו דאמרי בתר גנבא גנוב וטעמא טעים אמר להו קבילנא עלי דיהיבנא ליה איכא דאמרי הדר חלא והוה חמרא ואיכא דאמרי אייקר חלא ואזדבן בדמי חמרא: (עירובין יט) א"ר יהושע בן לוי מ"ד [ק]עוברי בעמק הבכא מעין ישיתוהו וכו' עוברי אלו בני אדם שעוברים על רצונו של מקום עמק שמעמיקים להם גיהנם הבכא שבוכים ומורידין דמעות כמעין של שיתין גם ברכות יעטה מורה שמצדיקים עליהם את הדין ואומרים לפניו רבש"ע יפת דנת יפה זכית יפה חייבת יפה תקנת גיהנם לרשעים וגן עדן לצדיקים: והכל מתוקן לסעודה. (ר"פ חלק) כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב שנאמר [ר]ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ נצר מטעי מעשה ידי להתפאר: (סנהדרין מד) חטא ישראל א"ר אבא בר זבדי אע"פ שחטא ישראל הוא א"ר אבא היינו דאמרי אינשי אסא דקאי ביני חילפי אסא שמיה ואסא קרו ליה[א]: (ב"מ לג) דרש ר' יהודה בר' אילעאי מ"ד [ש]שמעו דבר ה' החרדים אל דברו אלו תלמידי חכמים אמרו אחיכם אלו בעלי מקרא שונאיכם אלו בעלי משנה מנדיכם אלו עמי הארץ שמא תאמר אבד סברם ובטל סיכויים ת"ל ונראה בשמחתכם, שמא תאמר ישראל יבושו, ת"ל והם יבושו עובדי גילולים יבושו וישראל ישמחו: (עירובין כא) אמר רב הסדא דרש מרי בר מר מ"ד [ת]הראני ה' והנה שני דודאי תאנים מועדים לפני היכל ה' וגו' הדוד האחד תאנים טובות מאד כתאני הבכורות אלו הצדיקים גמורים והדוד אחד תאנים רעות אלו רשעים גמורים ושמא תאמר אבד סברן ובטל סכויים, ת"ל [א]הדודאים נתנו ריח אלו ואלו עתידים שיתנו ריח: (חגיגה כז) א"ר שמעון בן לקיש פושעי ישראל אין אור של גיהנם שולטת בהן ק"ו ממזבח הזהב ומה מזבח הזהב שאין עליו אלא כעובי דינר זהב כמה שנים אין האור שולטת בו פושעי ישראל שמלאים מצות כרמון דכתיב [ב]כפלח הרמון רקתך אל תקרי רקתך אלא ריקנין שבך על אחת כמה וכמה: (פסחים קיט) דרש רב עוירא זימנין אמר לה משמיה דרבי אמי וזימנין אמר לה משמיה דר' אסי מ"ד

לצדיק בקרבה לא יעשה עולה בבקר בבקר יתן משפטו לאור לא נעדר ולא ידע עול בושת ואומר חלילה לאל מרשע וגו' ואומר כי פועל אדם ישלם לו וגו' מעיד אני עלי שמים וארץ שלא נתקבלו בני אדם למיתה ואין כל בריה יורד לידי צער אלא מתוך אכילה ושתיה ושמחה שאדם אוכל ושותה משמח הוא עם אשתו ובניו ועם בני ביתו עד שהוא נפטר לבית עולמו ואין פירות ותבואה באין לידי הרקבה אלא מתוך דרכיהם של בני אדם ואין בני אדם באין לידי בושה אלא מתוך דרכיהן ואין עיניהם של בני אדם כהות בחצי ימיהם אלא מתוך דרכיהן ואין בני אדם מטמאין בנגעים אלא מתוך דרכיהם ואין הנשים מיטמאות בזיבה אלא מתוך דרכיהן שנאמר כה אמר האל ה' בורא שמים ונוטיהם וגו' צא ולמד מדרך ארץ כלום אדם בונה בית אלא על מנת להכניס בו פירות טובים ולהכניס בו כלים נאים ולהאיר בו את האור ולהדליק בו נרות אף כך בני אדם מתוך דרכיהם המה נידונים ודנין אותן מתוך שהם עברו על ד"ת ועל דרך ארץ בשביל להצילם מיום הבא שנאמר אוי להם כי נדדו ממני (תנד"א זוטא פ"ג):

לצדיק שלא חסר מישראל אפילו שוה פרוטה שלא בדין אלא הכל בדין אמת כו' עכ"ל מכאן אמרו במדה שאדם מודד בה מודדין לו בודאי רבון כל העולמים צדקתך כהררי אל משפטיך תהום רבה (תנדא"ר פי"א):

שנים אוכלין בקערה אחת זה טועם לפי מעשיו וזה טועם לפי מעשיו שנים רובצים בירה אחת לזה עולה נאה ולזה עולה כיעור (אדר"נ פל"ו):

והכל מתוקן לסעודה. יתים יוצרו ולא אחד בהם זה יום גוג לעתיד לבא.

לפי שהעולם הזה דומה לפני הקב"ה לבעל הבית ששכר פועלים ומעיין בהם למי שעושה לאמיתו שנאמר עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ אחד שעושה לאמיתו ואחד שאינו עושה לאמיתו הכל מתוקן עליו לסעודה (תנדא"ר פ"א):

אמר להם הקב"ה בני הסבו שעה אחת עד שיגיע שעת הסעודה וכל כך למה כדי למרק עונותיהן של ישראל שיהיו כולן טהורין ויבואו לחיי עולם הבא לפי שאין כל מה שברא הקב"ה בעולם מסוף העולם ועד סופו שכולן יהיו בני העוה"ב אלא זרעו של יעקב שנאמר הנני מביא אותם מארץ צפון וקבצתים מירכתי ארץ בם עור ופסח הרה ויולדת יחדיו קהל גדול ישובו הנה בם עור ופסח אלו עמי הארץ שיש בהם דרך ארץ ושאר מצות ומרחיקין את עצמן מן הגזל ומן העבירה ומדבר כעור. אמר רבי שמעון כל היושב ואינו עושה עבירה נותנין לו שכר כעושה מצוה (תנדא"ר פי"ד): אבל חסידי עמי הארץ אעפ"י שלא קראו ולא שנו הואיל וקראו והשנו את בניהם ואין בהם עובדי ע"ג ואין בהם חמס וגזל ואין בהם ג"ע וש"ד והיו מהנהין תלמידי חכמים מנכסיהן הקב"ה מביא אותם ויושבין אצל הצדיקים ויהיו נהנים מן השמש שיזרח לצדיקים לימות בן דוד ולעולם הבא (תנדא"ז פי"ב): בחסדך זכר לי אתה. אמר רבי אלעזר משל למלך שעשה סעודה גדולה ואמר לאפוטרופוס שלו זמן לי בני אדם חכמים תגרים ולא בעלי מלאכה אמר לו אדוני המלך סעודתך גדולה ותגרים לא יספיקו לך אלא עם בעלי מלאכה כך אמר דוד בחסדך זכר לי אתה למה למען טובך ה' שנאמר טוב ה' לכל. רבי יוסי בר חנינא אמר משל למלך שעשה סעודה וזימן את האורחים הגיעו ארבע שעות חמש ושש ולא באו לעתותי הערב התחילו האורחין ממשמשין ובאין אמר להן טובה גדולה אני צריך להחזיק לכם אילולא שבאתם על הסעודה הייתי משליך לכלבים שלא היה מי לאכול כך אומר הקב"ה לצדיקים טובה גדולה אני מחזיק לכם שבשבילכם בראתי את עולמי שאילמלא אתם כל הטובה שהתקנתי לעתיד לבא למי הייתי נותנה שנאמר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (מ' תהלים פכ"ה):

עתיד הקב"ה ליסב בבית המדרש שלו וצדיקי עולם יושבים לפניו ונושאים ונותנים במקרא במשנה בהלכות ובאגדות ואומרים על טמא טמא ועל טהור טהור על טמא במקומו ועל טהור במקומו ואח"כ מביאין את הרשעים ודנין אותן בפניהן ויש נידונין שלשים יום ויש נידונין ששים ימים ויש נידונין שלשה חדשים ויש נידונין ששה חדשים כללו של דבר שנו רבותינו במשנה משפט רשעים בגיהנם שנים עשר חודש ואח"כ יעמדו הצדיקים לפני

תורה אור ס תהלים צג: ע שם: פ יחזקאל יח: צ תהלים פט: ק שם פד: ר ישעיה ס: ש שם סו: ת ירמיה כד: א שה"ש ז: ב שם:

א] עי' (סנהדרין ל"ז) וירח את ריח בגדיו אל תקרי בגדיו אלא בוגדיו: ועי' (כריתות ו') כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינו תענית שהרי חלבנה ריחה רע ומנאה הכתוב בין סממני הקטורת:

ס"ר ויגדל הילד ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק מאי ביום הגמל את יצחק עתיד הקב"ה לעשות סעודה לצדיקים ביום שיגמול חסד עם זרעו של יצחק: (ב"ב עה) אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן עתיד הקב"ה לעשות סעודה לצדיקים מבשרו של לויתן שנאמר ד'יכרו עליו חברים ואין כירה אלא סעודה שנאמר ה'ויכרה להם כירה גדולה ויאכלו וישתו ואין חברים אלא ת"ח שנאמר ו'היושבת בגנים חברים מקשיבים לקולך והשאר חולקים אותו ועושים בו סחורה בשוקי ירושלים שנאמר ז'יחצוהו בין כנענים ואין כנענים אלא תגרים שנאמר ח'כנען בידו מאזני מרמה לעשוק אהב. ואיבעית אימא מהכא ט'אשר סוחריה שרים כנעניה נכבדי ארץ: **מתני' יז** רבי אלעזר בן עזריה אומר אם אין תורה אין דרך ארץ אם אין דרך ארץ אין תורה אם אין חכמה אין יראה אם אין יראה אין חכמה אם אין בינה אין דעת אם אין דעת אין בינה אם אין קמח אין תורה אם אין תורה אין קמח. הוא היה אומר כל שחכמתו מרובה ממעשיו למה הוא דומה לאילן שענפיו מרובין ושרשיו מועטין והרוח באה ועוקרתו והופכתו על פניו שנאמר י'והיה כערער בערבה ולא יראה כי יבא טוב ושכן חררים במדבר ארץ מלחה ולא תשב אבל כל שמעשיו מרובין מחכמתו למה הוא דומה לאילן שענפיו מועטין ושרשיו מרובין שאפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזין אותו ממקומו שנאמר כ'והיה כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו ולא יראה כי יבא חום והיה עלהו רענן ובשנת בצורת לא ידאג ולא ימיש מעשות פרי:

גרסי' (אדר"נ פ"א) ל'לשמור את דרך זו דרך ארץ עץ החיים מלמד שדרך ארץ קדמה לעץ החיים. ואין עץ החיים אלא תורה שנאמר מ'עץ חיים היא למחזיקים בה: (קדושין מ) כל שישנו במקרא ובמשנה ובדרך ארץא] לא במהרה הוא חוטא שנאמר נ'והחוט המשולש לא במהרה ינתק. וכל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ אינו מן הישוב. א"ר יוחנן ופסול לעדות. ת"ר האוכל בשוק הרי זה דומה לכלב. וי"א פסול לעדות: (יומא פו) תניא ס'ואהבת את ה' אלהיך שיהא שם שמים מתאהב על ידך שיהא אדם קורא ושונה ומשמש ת"ח ודבורו בנחת עם הבריות ומקחו ומתנו בשוק נאה ונושא ונותן באמונה כו': (לעיל מ"י):

אם אין חכמה אין יראהב]. (ספרי שופטים) ע'למען ילמד ליראה את ה' אלהיו מלמד שהתלמוד מביא לידי יראה יראה מביא לידי שמירה שמירה מביא לידי מעשה: (ספרי עקב) דורשי רשומות אומרים רצונך שתכיר מי שאמר והיה העולם למוד הגדה שמתוך כך אתה מכיר את הקב"ה ומדבק בדרכיו: (אדר"נ פכ"פ) רבי יצחק בן פנחס אומר כל מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות לא טעם טעם של חכמה כל מי שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש לא טעם טעם של יראת חטא הוא היה אומר כל שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות זה גבור ואינו מזוין כל שיש בידו הלכות ואינו בידו מדרש חלש וזיין בידו יש בידו זה וזה גבור ומזויין:

אם

להתגדל: **מתני'** אם אין תורה וכו'. אין משאו ומתנו יפה עם הבריות: אם אין ד"א וכו'. סוף שתורתו משתכחת ממנו: אם אין דעת וכו'. דעת הוא שמוצא טעם לדבר: ובינה. שמבין דבר מתוך דבר אבל אינו מראה לו טעם ואם אין דעת לתת טעם לדבר אין בינה אחר שלא ידע טעמו של דבר כאילו לא ידעו ומ"מ הבינה היא קודמת לפיכך אם אין בינה אין דעת: אם אין קמח אין תורה. מי שאין לו מה יאכל היאך יעסוק בתורה: אם אין תורה אין קמח. מה יועיל לו הקמח שבידו שאוכל ואין בו תורה נוח לו שלא היה לו

לפני הקב"ה ויאמרו לפניו רבש"ע כשהיינו באותו עולם אלו בני אדם היו משכימין ומעריבין לבית הכנסת והיו קורין ק"ש ועושין שאר מצות ויאמר להן הקב"ה אם כך עשו רפאו אותן מיד הולכין הצדיקים ועומדים על עפרם של רשעים ומבקשין עליהן רחמים והקב"ה מעמידם מעפר רגליהם שנאמר ועסותם רשעים כי יהיו אפר תחת כפות רגליכם (תנדא"ר פ"ג):

חית אל תקרי חית אלא חטא מפני שחטא נחשב להם לרשעי ישראל כצדקה בשעה שהן רואין פני גיהנם ומקבלין עליהן בעצמן דינם של גיהנם וכיון שמעלין אותן וחוזרין בתשובה לפני הקב"ה מיד מתקבלין לפני שכינה כצדיקים וחסידים שלא חטאו מעולם ומקבלים שכר על כל חטא שהיה בידם כצדקה שנאמר ובשוב רשע מרשעתו ועשה משפט וצדקה עליהם חיה יחיה בהן יחיה לא נאמר אלא עליהם מלמד שעליהם הוא יחיה עם הצדיקים והחסידים והתמימים וישרים בעלי צדקה וגומלי חסדים ובעלי תורה ואנשי אמונה לעוה"ב ולא עוד אלא שמעלין אותם ומושיבין אותם בישיבה אצל השכינה מפני ששברו את לבם בתשובה לפני הקב"ה שנאמר קרוב ה' לנשברי לב (אותיות דר"ע אות ח):

עתיד הקב"ה להיות יושב בג"ע ודורש וכל הצדיקים יושבים לפניו וכל פמליא של מעלה עומדים על רגליהם וחמה ומזלות מימינו של הקב"ה ולבנה והכוכבים משמאלו והקב"ה יושב ודורש תורה חדשה שעתיד ליתן על יד משיח וכיון שמסיים ההגדה עומד זרובבל בן שאלתיאל על רגליו ואמר יתגדל ויתקדש כו' וקולו הולך מסוף העולם עד סופו וכל באי עולם כולם עונים אמן ואף רשעי ישראל שנשתיירו בגיהנם עונים ואומרים אמן מתוך גיהנם ומתרעש העולם עד שנשמע קול צעקתם לפני הקב"ה והוא שואל מה קול הרעש הגדול אשר שמעתי ומשיבים מלאכי השרת ואומרים לפניו רבש"ע אלו רשעי ישראל שנשתיירו בגיהנם שעונין אמן ומצדיקים עליהם את הדין מיד מתגלגלים רחמיו של הקב"ה עליהם ביותר ואומר מה אעשה להם יתר על דין זה כבר יצר הרע גרם להם באותה שעה נוטל הקב"ה מפתחות של גיהנם בידו ונותן להם למיכאל ולגבריאל בפני כל הצדיקים ואומר להם לכו ופתחו שערי גיהנם והעלו אותם מיד הולכים עם המפתחות ופותחים שמנה אלף שערי גיהנם וכל גיהנם וגיהנם ש' ארכו וש' רחבו ועוביו אלף פרסה ועומקו מאה פרסה וכל רשע ורשע שנופל לתוכו שוב אינו יכול לעלות מה עושין מיכאל וגבריאל באותה שעה תופסין ביד כל אחד ואחד מהם ומעלים אותם כאדם שהיה מקים את חבירו ומעלהו בחבל מתוך הבור שנאמר ויעלני מבור שאון מטיט היון וגו' ועומדים עליהם באותה שעה ורוחצין וסכין אותם ומרפאים אותם ממכות של גיהנם ומלבישים אותם בגדים נאים ומביאים אותם לפני הקב"ה ולפני כל הצדיקים כשהם מכוהנים ומכובדים שנאמר כהניך ילבשו צדק וחסידיך ירננו כהניך אלו צדיקי אומות העולם שהם כהנים להקב"ה בעוה"ז כגון אנטונינוס וחבריו וחסידים אלו רשעי ישראל שנקראו חסידים שנאמר אספו לי חסידי וכשנכנסין לפתח גן עדן נכנסין מיכאל וגבריאל תחלה ונמלכין בהקב"ה משיב הקב"ה ואומר להם הניחו להם ויכנסו ויראו את כבודי וכיון שנכנסין נופלין על פניהם ומשתחוין לפניו ומברכין ומשבחין שמו של הקב"ה מיד הצדיקים גמורים וישרים שהם יושבין לפני הקב"ה נותנין הודאות ורוממות להקב"ה שנאמר אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך ואומר וירוממוהו בקהל עם וגו' (תנד"א זוטא פ"ב):

אם אין תורה כו' ואם דרך. א"ר ינאי ואם כתיב דשיים אורחיה סגי שוי דאמר רבי ישמעאל בר רבי נחמן עשרים ושש דורות קדמה דרך ארץ את התורה הה"ד לשמור את דרך עץ החיים דרך זו דרך ארץ ואחר כך עץ החיים זו תורה (ויק"ר פ"ט):

רבי אליעזר אומר יהיו לך שתי ידות אחת בתורה ואחת בדרך ארץ שכל מי שאינו לא במקרא ולא בדרך ארץ אין זה מן הישוב א"ש בר נחמני כ"ו דורות קדמה דרך ארץ לתורה הה"ד לשמור את דרך עץ החיים דרך זו דרך ארץ החיים זו התורה וכל מי שהוא זהיר בדרך ארץ זוכה לראות בנחמה שנאמר ושם דרך אראנו בישע אלהים (הובא בר"ח בשם אדר"נ):

אם אין חכמה אין יראה. אם למד אדם תורה יודע דעתו של מקום שנאמר אז תבין יראת ה' ודעת אלהים תמצא (אדר"נ פ"ד):

ויתן אלהים חכמה לשלמה ורוחב לב כחול אשר על שפת הים מהו כחול א"ר לוי אילולי שהחול הזה מקיף את אוקיינוס ועשוי לו סייג היה עולה אוקיינוס ומציף את כל העולם ומחריבו אלא שהחול עומד לפניו כטיכוס וכחומה ואינו מניחו לעלות על העולם כך היתה חכמתו של שלמה מקפת אותו כטיכוס וכחומה וכחול שמקיף את הים למה אלא בשעה שהיה אדם מבקש לעשות דבר שלא כהוגן ואין חכמתו מקפת יצרו ועומדת בפניו כחומה הזו כל רע מצוי בתוכה אמר שלמה לה"ד לעיר שהיה עשויה פירצות ואין לה חומה עיר פרוצה ואין חומה איש אשר אין מעצור לרוחו והעיר אשר היא פרוצה כל דבר רע יש לה בתוכה הליסטין נכנסין לתוכה חיה רעה נכנס לתוכה כך מי שאין חכמתו מקפת יצרו כמה דברים הוא עושה שלא כהוגן כמה מריבות הוא עושה עיר פרוצה איש אשר אין מעצור לרוחו אבל שלמה כשהיה מבקש לעשות שלא כהוגן מה היה עושה היתה חכמתו עומדת בפני יצרו כשם שהחול עומד בפני אוקיינוס (פסיקתא פ' פרה): אמר רבי ירמיה בוא וראה כמה גדול כבוד התורה לא דיין לחכמים שהיא עורכת להם

תורה אור ג בראשית כא: ד איוב מ: ה מ"ב ו: ו שה"ש ח: ז איוב מ: ח הושע יב: ט ישעיה כג: י ירמיה יז: כ שם: ל בראשית ג: מ משלי ג: נ קהלת ד: ס דברים יא: ע שם יז:

א] ע"ע בפ"ב מ"ב יפה ת"ת עם ד"א. ועי' (ברכות ל"ב) ד' דברים צריכין חיזוק וד"א, ועי' במגוה"מ גר וי' שנוגים בברכות (ס"ג) דרש בר קפרא איזהו פרשה קטנה שכל גופי תורה תלוין בה הוי אומר זו ד"א שנאמר בכל דרכיך דעהו: ב] עי' (סוטה כ"א) איזהו חסיד שוטה כגון דטבעה איתתא בנהרא ואמר לא מסיקנא לה משום דהא מסתכלנא בערוה: ועי' (סוטה ג') אין אדם עובר עבירה אא"כ נכנס בו רוח שטות:

לו קמה והיה מת ברעב: שתי אותיות. של שם קך שמעתי ל"א כל שמות על שם דאמריק בעלמא נבאות אות הוא בגבא שלו קרא להו אותיות לשון מופלא: ובדעת. מפני הדעת ימלאו כל החדרים הון: בשביל להמך. שנתה למי שאין בו דעה ישימו מזור וגו': דדא ביה כולה ביה. מי שיש בו דעת כמי שיש בו הכל שאינו נחסר כלום: דדא קני מה חסר. מי שקנה דעת אינו חסר כלום: דלא קנה. דעת מה קני מה. יועיל כל מה שיקנה: מחסנה

להם שלחן אלא שהיא מוספת להם חכמה על חכמתם הדא הוא דכתיב תן לחכם ויחכם עוד ומתוך שהוא מקרב נפשו לשמוע ד"ת אף היא מוספת לו יראה שנאמר תחלת חכמה יראת ה' זו היא התורה שקדמה לכל העולם כלו ודעת קדושים בינה אלו בעלי תלמוד שבשעה שהן יושבין ומבינין כל דבר ודבר שיש בו דומין למלאכי השרת שיש בהם בינה ונקראים קדושים שנאמר ודינא יהיב לקדישי עליונין (מ' משלי פרשה ט):

אם אין יראה אין חכמה. (מדרש משלי פי"ד) [פ]חכמות נשים בנתה ביתה מתוך שאדם נוהג ביראת שמים הקב"ה נותן לו חכמה שנאמר [צ]הולך בישרו ירא ה' ונלוז דרכיו בוזהו ומתוך שהוא זוכה ליראה זוכה להאריך ימים שנאמר [ק]יראת ה' מקור חיים לסור ממוקשי מות בשעה שהוא מרחיק את עצמו מן העבירה שלא ינקש בהן ליום הדין שנאמר לסור ממוקשי מות: **אם** אין דעת אין בינה. (ברכות נה) א"ר יוחנן אין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה שנאמר [ר]יהב חכמתא לחכימין ומנדעא לידעי בינה שמע רב תחליפא בר מערבא אזל אמרה קמיה דרבי אבהו א"ל אתון מהתם מתניתו לה אנן מהכא מתנינן לה [ש]ובלב כל חכם לב נתתי חכמה: (ספרי דברים) שאל אריוס את ר' יוסי אמר לו איזהו חכם אמר לו המקיים תלמודו אתה אומר המקיים תלמודו או אינו. אלא נבון א"ל הרי כבר נאמר ונבונים מה בין נבונים לחכמים חכמים דומים לשולחני תגר כשמביאין לו רואה כשאין מביאים יושב ותוהה נבון דומה לשולחני עשיר כשאין מביאים לו לראות מביא משלו ורואה: (ברכות לג) אמר ר' אמי גדולה דעה שנאמרה בתחלת ברכות של חול. וא"ר אמי גדולה דעה שנתנה בין שתי אותיות שנאמר [ת]כי אל דעות ה': (ירושלמי ברכות פ"ד אית דבעי משמעינה מן הדא [א]אז תבין יראת ה' וכו') וכל מי שאין בו דעה אסור לרחם עליו שנאמר [ב]כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמנו עושהו. א"ר אלעזר גדול מקדש שניתן בין שתי אותיות שנאמר [ג]פעלת ה' מקדש ה' כוננו ידיך. ואמר ר' אלעזר כל אדם שיש בו דעה כאילו נבנה בית המקדש בימיו דעה ניתנה בין שתי אותיות בית המקדש ניתן בין שתי אותיות: (סנהדרין צב) ואמר ר' אלעזר כל אדם שיש בו דעה לסוף מתעשר שנאמר [ד]ובדעה חדרים ימלאו כל הון יקר ונעים. וא"ר אלעזר כל אדם שאין בו דעת אסור לרחם עליו שנאמר [ה]כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמנו עושהו ויוצרו לא יחוננו. ואמר ר' אלעזר כל הנותן פתו למי שאין בו דעה יסורין באין עליו שנאמר [ו]לחמך ישימו מזור תחתיך אין תבונה בו ואין מזור אלא יסורין שנאמר [ז]וירא אפרים את חליו ויהודה את מזורו. ואמר ר' אלעזר כל אדם שאין בו דעה לסוף גולה שנאמר [ח]לכן גלה עמי מבלי דעת: (נדרים מא) אמר אביי נקטינן אין עני אלא בדעה במערבא אמרי דדא ביה כולא ביה דלא דא ביה מה ביה דדא קני מה חסר דדא לא קני מה קני: (תדא"ר פ"ו) כל ת"ח שאין בו דעה נבילה טובה הימנו:

אם אין בינה אין דעת. (שוח"ט תהלים פקי"ט) [ט]הבינני ואלכודה מצותיך אמר דוד החבית של יין אין נותנין לתוכה יין עד שיזפתו אותה בזפת כך זפתני ואח"כ שים בו יין הבינה היא הזפת והתלמוד הוא היין הבינני תן בי בינה ואח"כ ואלמדה מצותיך [י]קנה חכמה קנה בינה ובכל קנינך קנה בינה וכה"א [כ]לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה מי שיש לו חכמה ואין לו בינה דומה למי שיש בידו פת ואין לו מה יאכל בה ומי שיש לו בינה ואין לו חכמה דומה למי שיש בידו תבשיל ואין לו פת שיאכל בו ומי שיש לו חכמה ובינה דומה למי שיש בידו פת ותבשיל והוא אוכל שניהם ושבע כך אמר דוד הלחם היא חכמה והתבשיל היא הבינה ומי שאין בידו לא זו ולא זו אין בידו כלום מנהגו של עולם אדם עושה לו חלוק במאה מנה אינו כלום

לדעת חכמה ומוסר. אם חכמה למה מוסר ואם מוסר למה חכמה אלא אם יש באדם חכמה הרי הוא למד מוסר ואם אין בו חכמה אינו יכול ללמוד מוסר ד"א אם יש באדם חכמה הרי ד"ת מסורין בידו ואם אין בו חכמה אין ד"ת מסורין בידו (מ' משלי פ"א):

חכמות נשים בנתה ביתה. כל מי שקנה לו חכמה בעוה"ז יהא מובטח שהיא בנתה לו בית לעוה"ב ואולת בידיה תהרסנו כל מי שלא קנה לו חכמה יהא מובטח שקנה לו גיהנם לעתיד לבא (במד"ר פרשת י"ד):

ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה בדעתו תהומות נבקעו. חכמה היא יראת ה' כמה דתימא הן יראת ה' היא חכמה וסור מרע בינה. דעת זה המכיר את בוראו כמה דתימא ואין דעת אלהים בארץ וגו' השכל וידוע אותי (מ"ר פ"י):

וייראו האנשים יראה גדולה. מלמד שהיראה גדולה מן החכמה ומן הבינה כל מי שיש לו חכמה ובינה ואין בו יראה אינו כלום כי כן אמר שלמה המלך עליו השלום סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם (מ' תנחומא פנ"ו):

אם אין יראה אין חכמה. שלשה דברים שקולים זה כזה חכמה יראה ענוה (מס' דרך ארץ פ"ה):

הדר תורה חכמה הדר חכמה ענוה הדר ענוה יראה הדר יראה מצוה הדר מצוה צניעות (שם):

חכמה ואין יראה בזויה אין חכמה ואין יראה רשע גמור חכמה ויראה צדיק גמור (שם):

בן עזאי אומר כל שדעתו נוחה מפני חכמתו סימן יפה הוא לו ושאין דעתו נוחה מפני חכמתו סימן רע הוא לו (אדר"נ פכ"ה): ויאמר לאדם הן יראת ה' וגו'. א"ר חייא בר אבא מהו הן יראת ה' וגו' אמר האלהים אם היו לך מעשים טובים אני נותן לך שכר ומה שכר תורה שנאמר ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה וסור מרע בינה ואם סרת מן הרע אני מעמיד ממך בני אדם שמבינים בתורה מהיכן אתה למד מיוכבד ומרים בעת שיראו מהאלהים כדכתיב ותיראן המילדות את האלהים. א"ר ברכיה בשם ר' חייא בר אבא שכר היראה תורה שמיוכבד העמיד הקב"ה את משה וזכה שתכתב התורה על שמו שנאמר זכרו תורת משה עבדי וכתיב תורה צוה לנו משה מרים ע"י שסרה מן הרע ומן החטא העמיד ממנה הקב"ה בצלאל וזכה לחכמה ולבינה הה"ד ראה קראתי בשם בצלאל וכתיב ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה בתבונה ובדעת (שמות רבה פ"מ): אדם אומר למדתי חכמה ולא למדתי תורה מה אעשה אני שם אמר הקב"ה לישראל חייכם כל החכמה וכל התורה דבר אחד קל הוא כל מי שמתיירא אותי ועושה ד"ת כל החכמה וכל התורה בלבו מנין שנאמר ראשית חכמה יראת ה' שכל טוב לכל עושיהם יראת ה' טהורה עומדת לעד יראת ה' היא החכמה וגו' (דב"ר פ' ברכה): יראת ה' ראשית דעת. א"ר זירא מכאן אתה למד שלא הסכים שלמה על דעתו של דוד אביו שדוד אמר ראשית חכמה יראת ה' ושלמה אמר יראת ה' ראשית דעת שחכמה ודעת שקולין כאחד (מ' משלי פרשה א):

אם אין דעת אין בינה. כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה גדולה החכמה וגדולה ממנה הדעת ותבונה הוי כי ה' יתן חכמה אבל למי שהוא אוהב מפיו דעת ותבונה רבי יצחק ורבי לוי חד מנהון אמר למה הדבר דומה למלך שהיה לו בן בא בנו מבית הספר מצא תמחוי לפני אביו נטל אביו תתיכה אחת ונתנה לו מה עשה בנו אמר לו איני מבקש אלא מזו שבתוך פיך מה עשה נתנו לו ולמה על שהיה מחבבו נתן לו מתוך פיו הוי כי ה' יתן חכמה וכל מי שהוא מחבבו יותר מפיו דעת ותבונה וה"א אומר משל למלך שהיה לו בן בא מבית הספר ונתן לו מנה א"ל בנו איני מבקש אלא מן הפיטלין שבתוך פיך נטל ונתן לו מתוך פיו הוי כי ה' יתן חכמה אלא מפיו דעת ותבונה (שמו"ר פרשה מ"א):

זה התורה שנתן הקב"ה לישראל שנאמר ויתן אל משה ככלותו (ילקוט משלי פרשה ב): שאלה מטרונה את ר' יוסי בן חלפתא הרי הוא כל שבחו של מקום נותן את החכמה לחכמים דכתיב יהב חכמתא לחכימין לא צריך קרא למימר אלא יהב חכמתא לטפשין אמר לה יש ליך קוזמין א"ל הן א"ל אם בא אדם לשאול קוזמין שלך את משאלת לו א"ל אם יהיה אדם הגס אני משאלת לו קוזמין א"ל קוזמין שלך אי את משאלת אלא לאדם איקנום הגס והקב"ה יתן החכמה לטפשים (ילקוט איוב ל"ב): רבי תנחום פתח יש זהב ורב פנינים וכלי יקר שפתי דעת בנוהג שבעולם אדם יש לו זהב וכסף אבנים טובות ומרגליות וכל כלי חמדה וטובה שבעולם ודעת אין בו מה קנייה יש לו מתלא אמר דעת קנית מה חסרת דעה חסרת מה קנית (ויק"ר פ"א): אם אין בינה אין דעת. אלמלא בינה אין העולם מתקיים אפילו שעה אחת שנאמר הבו לכם אנשים חכמים ונבונים באותה שעה אמר להם הקב"ה לישראל בני הבו לכם בעלי בינה להיות ראשים עליכם מיד הלך משה והיה מחזיר בכל משכנותיהם של ישראל לבקש מהם בעלי בינה ולא מצא שנאמר ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חכמים וידועים ולא מצא נבונים מכאן אתה למד שגדולה בינה לפני הקב"ה יותר מן התורה שאפילו אדם קורא תורה נביאים וכתובים ושונה משנה ומדרשים הלכות והגדות שמועות ותוספות ומעמדות והגדות וכל סדרי

תורה אור פ משלי יט: צ שם יד: ק שם: ר דניאל ב: ש שמות לא: ת ש"א ב: א משלי ב: ב ישעיה כז: ג שמות טו: ד משלי כד: ה ישעיה כז: ו עובדיה א: ז הושע ה: ח ישעיה ה: ט תהלים קיט: י משלי ד: כ שם א:

סדרי בראשית ואין בו בינה אין תורתו שוה כלום שנאמר ובינת נבוניו תסתתר (אותיות דר"ע אות ב):

אם אין קמח אין תורה. לשומרי בריתו ולזוכרי פקודיו. א"ר תנחומא משל לאלמנה אחת שהיה לה בן כל זמן שלא נשא אשה היה נזקק לה כיון שנשא אשה אמרה ליה אימיה ידענא אנא לית את מזדקק לי כמה דהוית לקדמאי אלא הוי דכיר לי כך כל השנים שהיו ישראל במדבר היה המן יורד להם והבאר עולה להם לשומרי בריתו שהיו זוקקים להם והיו יכולין להיות שומרין את התורה ויגיעים בה אבל עכשיו שאדם מזדקק לפרנסתו ולזוכרי פקודיו (מ' תהלים פק"ג):

כי חולת אהבה אני. אמר ר' לוי לשעבר היתה פרוטה מצויה והיה אדם מתאוה לשמוע דבר משנה והלכה ותלמוד ועכשיו שאין הפרוטה מצויה וביותר שהן חולים מן פגעי הזמן אין מבקשין לשמוע אלא דברי ברכות ונחמות (שה"ש פ"ב):

כל שחכמתו מרובה ממעשיו. יראת ה' היא אוצרו. משל למלך בשר ודם שהיו לו בנים ועבדים הרבה ובקש להוכיחן כל אחד ואחד בפני עצמו ורואה שאין מקבלין עליהן התוכחות שלו מה עושה המלך כותב כל דבריו על הנייר ותלאה בשער המדינה בראשונה אגרת פתוחה לכל אדם והכרוז יוצא מלפני המלך ומכריז ואומר כל מי שיבא

כלום כך אמר הבינני ואלמדה מצותיך: **אם אין קמח** אין תורה"]. (סנהדרין כו) אמר עולא מחשבה מועלת אפילו לדברי תורה שנאמר [ל]מפר מחשבות ערומים ולא תעשנה ידיהם תושיה אמר רבה אם עסוקים לשמה אינה מועלת שנאמר [מ]רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום עצה שיש בה דבר ה' היא תקום לעולם: (מכילתא בשלח) [נ]למען אנסנו הילך בתורתי אם לא מכאן היה רשב"י אומר לא ניתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי מן הא כיצד היה יושב ודורש ולא היה יודע מהיכן אוכל ושותה ומהיכן היה לובש ומכסה לא ניתנה תורה לידרש אלא לאוכלי המן ושניים להם אוכלי תרומה: (מנחות קג) אמר רב ביבי אמר ריב"ל מעשה בפרידה אחת של בית רבי שמתה ושערו חכמים את דמה ברביעית מתיב ר' יצחק בר ביסנא העיד ר' יהושע ור' יהושע בן בתירא על דם נבילות שהוא טהור אשתיק א"ל רבי זריקא ס"ט לא קא מהדר מר א"ל היכי אהדר ליה דאמר רבי תנן [ס]והיו חייך תלואים לך מנגד זה הלוקח תבואה משנה לשנה ופחדת לילה ויומם זה הלוקח תבואה מע"ש לע"ש ואל תאמין בחייך זה הסומך על הפלטר והוא גברא על פלטר סמיך: (אבות דר"נ ר"פ לא) רבי אחאי בן יאשיה אומר הלוקח תבואה מן השוק למה הוא דומה לתינוק שמתה אמו ומחזירין אותו על פתחי מיניקות אחרות ואינו שבע הלוקח פת מן השוק למה הוא דומה כאילו חפור וקבור האוכל משלו דומה לתינוק המתגדל על שדי אמו הוא היה אומר בזמן שאדם אוכל משלו דעתו מיושבת עליו ואפילו אוכל אדם משל אביו ומשל אמו ומשל בניו אין דעתו מיושבת עליו ואין צריך לומר משל אחרים: (ירושלמי תרומות פ"ה) ר' יוחנן איקפח בעלי קנייה סליק לבית וועדא והוה רשב"ל שאיל ליה ולא מגיב א"ל מהו הכין א"ל כל הדברים תלוין בלב והלב תלוי בכיס א"ל ומהו כן א"ל ומה את כן א"ל איקפחת בעלי קנייה: (ב"מ קז) ת"ר י"ג דברים נאמרו בפת שחרית מצלת מן החמה ומן הצנה ומן הזיקין ומן המזיקין ומחכימת פתי וזוכה בדין ללמוד תורה וללמדה ודבריו נשמעים ותלמודו מתקיים בידו ואין בשרו מעלה הבל ונזקק לאשתו ואינו מתאוה לאשה אחרת והורגת כנה שבבני מעים. וי"א אף מוציא את הקנאה ומכניס את האהבה: **אם אין תורה** אין קמח]. (תענית ז) אמר רב קטינא אין הגשמים נעצרין אלא בשביל בטול תורה[ג] שנאמר [ע]בעצלתים ימך המקרה בשביל עצלות שהיה בישראל שלא עסקו בתורה נעשה שונאו של הקב"ה מך ואין מך אלא עני שנאמר [פ]ואם מך הוא מערכך ואין מקרה אלא הקב"ה שנאמר [צ]המקרה במים עליותיו רב יוסף אמר מהכא [ק]ועתה לא ראו אור בהיר הוא בשחקים ורוח עברה ותטהרם ואין אור אלא תורה שנאמר [ר]כי נר מצוה ותורה אור: (ספרי האזינו) [ש]האזינו השמים. היה רבי יהודה אומר משל למלך שהיו לו אפוטרופסים במדינה והשלים להם את שלו ומסר להם את בנו ואמר להם כל זמן שבני עושה לי רצוני הוו מעדנים אותו ומפנקים אותו ומאכילים אותו ומשקים אותו וכשאין בני עושה רצוני אל יטעום משלי כלום כך בזמן שישראל עושים רצונו של מקום מה נאמר בהם [ת]יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו, וכשאין ישראל עושים רצונו של מקום מה נאמר בהם [א]וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה: **כל שחכמתו** מרובה ממעשיו"]: (אדר"נ פכ"ד) אלישע בן אבויה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה למה הוא דומה לאדם שבונה אבנים מלמטה ואח"כ לבנים אפילו באים מים הרבה ועומדין בצידן אין מזיזין אותן ממקומן ואדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה למה הוא דומה לאדם שבונה לבנים תחלה ואח"כ אבנים אפילו באים מים קימעא מיד הופכין אותו. הוא היה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה למה הוא דומה לסיד שטוח על גבי אבנים אפילו יורדין עליו גשמים מרובים אין מזיזין אותו ממקומו. אדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה דומה לסיד שנימוח על גבי לבנים אפילו יורדין עליו מיעוט גשמים מיד נימוק ונופל. הוא היה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה דומה לכוס שיש לו פיכפס שכיון שמניח אותו מידו אע"פ שנהפך על צידו אין נשפך כל מה שיש בו. ואדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה דומה לכוס שאין לו פיכפס שכיון שמניח אותו מידו מיד נהפך על צידו ונשפך כל מה שיש בו. הוא היה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה דומה לסוס שיש לו כלים נאים ואדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה דומה לסוס שאין לו רסן לבלום כיון שאדם רוצה לרוכבו זורקו בבת אחת:

מחשבה. דאגת הלב על מזונותיו של אדם: מועלת. מהני לשכח ממנו תלמודו: מפר מחשבות ערומים. שהן לכם מאמת ומבטל מחשבות מלכם שלא היו מניחים אותן לעשות תושיה. לשון אחר מחשבה שאדם מחשב כך וכך אעשה כך וכך תעלה בידי מועלת להשבית הדבר ועוקר שאין מחשבתו מתקיים אפילו לדברי תורה כגון האומר עד יום פלוני אסיים כך וכך מסכתות גרסא: מפר מחשבות ערומים. שאין מחשבתו עולה בידו ואפילו לתושיה: ושיערו חכמים את דמה שיצא ממנו ברביעית. לידע אם יש בו רביעית יפרש ממנה כנבילה ואיידי דאיירי לעיל בשעורים כל מידת חכמים קא הדר נקט נמי להאי דשיעורא דרבנן היא רביעית דם יכול לקרום ולעמוד על כזית: הלוקח תבואה משנה לשנה. שאין לו קרקע לזרוע וחיים היו תלואים שאינו יודע אם ימצא לו משות לשנה הבאה: הפלטר. נחתום: והוא גברא. אדידיה קאמר דהא הפלטר כמכינא ואין דעתו מיושב להשיב לו: ר"י. נסתפק שנפלט ממנו בעלי קנייה והוא שם מקום: נכנס ר"י לבהמ"ד. ושאל לו ריש לקיש במשנתו ולא השיבו: מהו הכין. מה זה השתא שאין אתה משיב לי: והלב תלוי בכיס. וכיון שנפל ממני ממוני אין דעתו עלי: ומה הכין. והיכן נפל ממך: ומה את כן. וכי אין אתה יודע וסיפר לו ר"י שבעלי קנייה נפלו ממנו: וזיקין. הייט רוח דאמר שמואל: מחכימת פתי. שדעתו מיושבת עליו לפי שאינו מצטער בעינוי: וזוכה בדין. אם יש לו דין עם חברו דעתו מיושבת ליישב דבריו בב"ד לשמעים: ללמוד וללמד. מאמת יתוב הדעה: ודבריו נשמעים. לבריות שיש לו לב להשעינן: הבל. זיעה וזוהם: מקק לאשתו. אם בעל ברהורים הוא ומתוך שלבו טוב בטוח שאכל קנת הובע לאשתו ובלאתי לבוק ורואה נשים אינו מתאוה להן: כנה שבבני מעים. תולעים: מוציא את הקנאה. ואת השנאה שכשאין לבו טוב עליו הוא נוח לכעוס: מך. כמו שאין בו כח להוריד טל ומטר: ועתה לא ראו אור. מפני שלא ראו אור תורה:

מתני' קינין. קרבנות העוף קרוין קינין לשון קן לפור. ויש בהן הלכות המורות כגון אם נתערבה חובה בנדבה. או עולה שמעבים למעלה. בחטאת שמעבים למטה: ופתחי נדה. הלכות נדה שאבדה וסתה וצריכה לשמור עד שתחזור לפתחה. ובשמים שהיא צריכה לספור ז"ה מבילות לדברי האומר טבילה בזמנה מצוה: הן הן גופי הלכות. עיקר תורה שבעל פה שמקבלים עליה שכר: תקופות. ענין מהלך המזלות: וגימטריאות. חשבון האותיות: פרפראות לחכמה. כמו הפרפראות שרגילין

מתני' יח רבי אליעזר (בן) חסמא אומר קינין ופתחי נדה הן הן גופי הלכות תקופות וגימטריאות פרפראות לחכמה: **גרסי'** (שבת עה) אמר רבי שמעון בן פזי א"ר יהושע בן לוי משום בר קפרא כל היודע להשב בתקופות ומזלות ואינו חושב עליו הכתוב אומר [ב]ואת פועל ה' לא יביטו ומעשי ידיו לא ראו. א"ר שמואל בר נחמני מנין שמצוה על אדם להשב תקופות ומזלות שנאמר

תורה אור ל איוב ה: מ משלי יט: נ שמות טז: ס דברים כח: ע קהלת י: פ ויקרא כז: צ תהלים קד: ק איוב לז: ר משלי ו: ש דברים לב: ת שם כח: א שם יא: ב ישעיה ה:

א] עי' בפ"ד בפיסקא יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ. ועי' (עירובין מ"א) שלשה דברים מעבירין את האדם על דעתו ועל דעת קונו דקדוקי עניות כו'. ועי' (קדושין כ"ט) ריחים בצוארו ויעסוק בתורה: ב] עי' מ"ש בפיסקא כל המקבל עליו עול תורה: ג] ועי' תענית שם גדול יום הגשמים כיום שניתנה בו תורה: ד] בנאמר ושיש כאן בטול. עי' בסנהד' פ"ח בתחלתו נדרש יפה זה הפסוק:

שרגילין לאכול בסוף הסעודה לקמח דלך תענוג כך החכמות הללו מכבדות את בעליהם בעיני הבריות: לעיני העמים. שחכמה הניכרת היא שמראה להם סימן לדבריו בהילוך חמה והמזלות שמעידין כדבריו שאומר שנה זו גשומה והיא כן שנה זו שכונה והיא כן שכל העתים לפי החמה במזלותיה ומולדותיה במזל והכל לפי השעה המתחלת לשמש בכניסת החמה באותו מזל:

שנאמר [ג]ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אי זו היא חכמה ובינה שהיא לעיני העמים הוי אומר זה חשבון תקופות וגימטריאות:

שיבא אל האגרת הזאת ויקרא אותה ויקיים כל מה שכתוב בה יבא ויטול להם מזונות מלפני המלך כך הן ישראל דומין בעוה"ז ובעוה"ב בדברי תורה כיון שבא אדם לידי מקרא ומשנה ומלמד מהן יראת שמים ומעשים טובים הם זנין ומפרנסין ומכלכלין אותן עד שיכנסו לבית עולמן שנאמר והיה אמונת עתיך חוסן ישועות חכמת ודעת יראת ה' היא אוצרו (תנא דבי אליהו רבה פרשה י"ד):

פרק רביעי

בן זומא. לפי שלא האריך ימים ולא נסמך שיקרא רבי היו קורין אותו על שם אביו. וכן בן עזאי ושניהם שמם שמעון: איזהו חכם. הכי קאמר איזהו חכם שראוי שיתהלל בחכמתו: הלומד מכל אדם. ואעפ"י שהוא קטן ממנו שכיון שאינו חס על כבודו ולומד מן הקטנים. מכריז הדברים שחכמתו הוא לש"ש ולא להתיהר ולהתפאר בה: שנאמר מכל מלמדי השכלתי. וסיפא דקרא כי עדותיך שיחה לי כלומר הייתי לומד תורה מכל מלמדי ואפילו מן הקטנים ממני ולא הייתי חושש לכבודי. כי עדותיך שיחה לי שכל כוונתי היתה לשמים בלבד. וכן איזהו גבור גבור שראוי שיתהלל בגבורתו: הכובש את יצרו. שנאמר טוב ארך אפים מגבור. הכי הוי סיפא דקרא טוב ארך אפים הבא מצד הגבורה של כובש היצר. לא מצד רכות הטבע וכן מושל ברוחו כשבא מלוכד עיר. מן המלך שלאחר שכבש את העיר ובאו לידו האנשים המורדים בו. מושל ברוחו ואינו הורגן: איזהו עשיר. הראוי לו להתהלל בעשרו. השמח בחלקו: איזהו מכובד. לפי ששלשה דברים טובים הללו שנזכרו לעיל שהם החכמה והגבורה והעושר. הזוכה בהם הוא נכבד מעצמו בעיני אלהים ואדם. ואף אם הבריות לא יכבדוהו בעבורם לכך חבר התנא לזה ואמר מי שיש בו המדות הללו והוא נכבד בעצמו מה יעשה ויהיה מכובד מאחרים יכבד את הבריות: כי מכבדי אכבד. והדברים קל וחומר ומה הקב"ה שהוא מלך הכבוד וכל מה שברא בעולמו לא ברא אלא לכבודו מכבד את מכבדיו. ק"ו לבשר ודם: ובוזי יקלו. למדנו ענותנותו של הקב"ה. לא אמר ובוזי אקלל אלא יקלו מעצמם. ובכבוד הצדיקים הקפיד יותר שנאמר ומקללך אאור: נתנו מרועה אחד. ודרש לה שאם שמעת איזה דבר תורה שהגון ואפילו מפי קטן שבישראל תכבדו כאילו שמעת מפי אחד ובדמסיק אין אחד אלא הקב"ה: חכמה. תורה: שמעמיד עצמו ערום עליה. שפירש מכל עסקיו ונעשה עליה עני וחסר כל וי"א שמביש עצמו ערום עליה גרסינן שמערים שיתקיים תורתו לקבוץ על יד וללמוד מכל אדם: מאין תמצא. מן העשוי כאין תמצא: כשהוא אין. כשהוא בחור בכחו כלומר ממהר להכיר בוראו קודם ימי הזקנה: כאיש. גבור: זוכה את יצרו. לאחר שהסיתו לחטוא הוא זוכהו והורגו ושב בתשובה ומתודה עליו. שני עני"ן דרים לשני כבודים: אוי לי מיוצרי. אם אלך אחרי יצרי ואם לא אלך אחריו: אוי לי מיצרי. המיגעני בהרהורים: מה יתאונן.

פרק רביעי

בן זומא אומר איזהו חכם הלומד מכל אדם[א]] שנאמר [א]מכל מלמדי השכלתי. איזהו גבור הכובש את יצרו שנאמר [ב]טוב ארך אפים מגבור ומושל ברוחו מלוכד עיר. איזהו עשיר השמח בחלקו שנאמר [ג]יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא. איזהו מכובד המכבד את הבריות שנאמר [ד]כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו:

גרסי' (ירושלמי שביעית פ"ז) אקלם רבי בא בר זבדא דאמר שמועה בשם זעיר מיניה: (ירושלמי סנהדרין פ' חלק) [ה]דברי חכמים כדרבונות וגו' ניתנו מרועה אחד אמר הקב"ה אם שמעת דבר מפי קטן ישראל והניין לא יהא בעיניך כשומעו מפי קטן אלא כשומעו מפי גדול ולא כשומעו מפי גדול אלא כשומעו מפי חכם ולא כשומעו מפי חכם אלא כשומעו מפי נביא ולא כשומעו מפי נביא אלא כשומעו מפי רועה ואין רועה אלא משה כמה דתימר [ו]ויזכור ימי עולם משה עמו איה המעלם מים את רועה צאנו איה השם בקרבו את רוח קדשו ולא כשומעו מפי רועה אלא כשומעו מפי הגבורה [ז]ניתנו מרועה אחד ואין אחד אלא הקב"ה כמה דתימר [ח]שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד: (סוטה כא) א"ר יוסי בר' חנינא אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמעמיד עצמו עליה ערום שנאמר [ט]אני חכמה שכנתי ערמה. א"ר יוחנן אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמשים עצמו כמי שאינו (יודע) שנאמר [י]והחכמה מאין תמצא: שנאמר מכל מלמדי השכלתי. (מגילה יא) [כ]ודוד הוא הקטן הוא בקטנותו מתחלתו ועד סופו וכשם שבקטנותו הקטין את עצמו אצל מי שגדול ממנו בתורה כך במלכותו הקטין את עצמו אצל מי שגדול ממנו בחכמה: (ב"מ עה) א"ל ירמיה לרבי זירא מ"ד [ל]קטן וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדוניו. אטו לא ידעינן דקטן וגדול שם הוא אלא כל המקטין עצמו על דברי תורה בעוה"ז נעשה גדול לעוה"ב וכל המשים עצמו כעבד על דברי תורה בעוה"ז נעשה חפשי לעוה"ב: איזהו גבור הכובש את יצרו[ב]]. (ע"ז יט) [מ]אשרי איש ירא את ה' אשרי איש ולא אשרי אשה. א"ר עמרם אשרי מי שהוא עושה תשובה כשהוא איש. ריב"ל אמר אשרי מי שמתגבר על יצרו כאיש: (ברכות ה) אר"ל לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצה"ר שנאמר [נ]רגזו ואל תחטאו וכו' (לעיל פ"ג בפיסקא ולהן אתה הולך): (סנהדרין מג) אמר ר' יהושע בן לוי כל הזובח את יצרו ומתודה עליו מעלה עליו הכתוב כאילו כבדו להקב"ה בשני עולמין בעולם הזה ובעולם הבא הכתיב [ס]זובח תודה יכבדנני: (ברכות ס) [ע]ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך בשני יצריך דרש רב נחמן בר רב חסדא מאי דכתיב [פ]וייצר ה' בשני יודין כדרבי שמעון בן פזי דאמר אוי לי מיצרי אוי לי מיוצרי: (קדושין ס) אמר ר' יצחק [צ]מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו אפילו בשעת אנינותו של אדם יצרו מתגבר עליו: (סנהדרין קז) תניא אמר רבי שמעון בן אלעזר יצר תינוק ואשה תהא שמאל דוחה וימין מקרבת: (קדושין מ) רמי ליה רב טובי בר רב

פרק רביעי

איזהו חכם הלומד מכל אדם. הוי כל צמא לכו למים מה המים אין הגדול מתבייש לומר לקטן השקני מים כך דברי תורה אין הגדול מתבייש לומר לקטן למדני פרק אחד או הלכה אחת (שוח"ט פרשה א):

והיה כעץ שתול. ר' שמואל בר רב יצחק היה שותל עצמו מחבורה לחבורה כדי לקיים מכל מלמדי השכלתי (שם):

מכל מלמדי השכלתי מהו מכל מלמדי צריך אדם שיהיו לו חברים ותלמידים בתורה שאם שכח ד"א שואל לחבריו ומזכירים אותו וכן הוא אומר טובים השנים מן האחד גם אם ישכבו שנים וחם להם כי אם יפולו האחד יקים את חברו לכך נאמר מכל מלמדי השכלתי (שם פ' קי"ט):

איזהו גיבור כל הכובש יצרו מעלין עליו כאילו כבש עיר מליאה גבורים שנאמר עיר גבורים עלה חכם ואין גבורים אלא גבורי תורה שנאמר גבורי כח עושי דברו וי"א מלאכי השרת שנאמר ברכו ה' מלאכיו גבורי כח וגו' ויש אומרים מי שעשה שונאו אוהבו (אדר"נ פכ"ג):

ירא את ה'. המליכהו עליך ד"א מלוך על יצר הרע שנקרא מלך שנאמר ובא אליה מלך גדול (במ"ר פט"ו):

אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה'. ר' אחא בר ירמיה בשם ר"מ אמר זה שממליך יצר טוב על יצר הרע דכתיב ה' ישמרהו מיצר הרע (ויק"ר פל"ג):

רגזו ואל תחטאו. א"ר אחא ארגיז יצרך ואל יחטיאך ורב אמר אכחיש יצרך ואל יחטיאך שלא תבוא לידי חטא (מדרש תהלים פ"ד):

גבר חכם בעוז. זה בועז ואיש דעת מאמץ כח שנזדרז על יצרו הרע בשבועה שנאמר חי ה' שכבי עד הבקר (ילקוט משלי פכ"ד):

ועבד חפשי מאדוניו. האדם בחיים הוא עבד ליצרו וליוצרו ובשעה שהוא עושה רצון יוצרו הוא מכעיס יצרו וכן להפך מת יצא לחירות (ילקוט איוב פ"ג):

רבי

מה מועיל אנינות לאדם לסמוך על כך מלהזהר ביצרו כל זמן שהוא חי צריך להיות גבר על חטאיו שאעפ"כ יהא יצרו גובר עליו ויחטיאנו: יצר. אם יצר תאותו מרחיקו ממנו לגמרי ממעט ישיבת העולם ואם מקרבו לגמרי בא לידי איסור שאינו יכול לכבוש יצרו מדבר עבירה: תנוק ואשה. דעתן קלה ואם תדחה אותם

תורה אור ג דברים ד: א תהלים קיט: ב משלי טז: ג תהלים קכח: ד שמואל א ב: ה קהלת יב: ו ישעיה סג: ז שם: ח דברים יא: ט משלי ח: י איוב כח: כ ש"א יז: ל איוב ג: מ תהלים קיב: נ שם ד: ס שם נ: ע דברים יא: פ בראשית א: צ איכה ג:

א] עי' (נדרים מ"א) בדבי חייא שכח שיאה אפי כלכם וסלך ללמוד אותם מקראה ע"ש: ב] עי' (מגילה ט"ו) ולגבורה זה המתגבר על יצרו, ועי' (יומא ע"א) אליכם אישים אקרא אמר רבי ברכיה אלו ת"ח שיושבים ודומים כנשים ועושים גבורה כאנשים. עי' (ב"מ ל"ב) אוהב לפרוק ושונא לטעון מצוה בשונא כדי שיכוף את יצרו: ועי' לעיל בפ"ב מי"א בפיסקא ויצר הרע ולקמן בפ"ס מי"ב בפיסקא וגבור כארי:

ר"א בן עזריה אומר מנין שלא יאמר אדם אי אפשי ללבוש שעטנז אי אפשי לאכול בשר חזיר אי אפשי לבוא על הערוה אבל אפשי מה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי כך ת"ל ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי נמצא פורש מן העבירה ומקבל עליו מלכות שמים (ספרי קדושים פ"ט):

סולו סולו המסלה. אומרים ישראל לפני הקב"ה אתה יודע כחו של יצר הרע שהוא קשה אומר להם הקב"ה היו מסקלין אותו בעוה"ז קימעא קימעא שנאמר סלו סלו המסלה סקלו מאבן ולעוה"ב אני עוקרו שנאמר והסירותי את לב האבן (ילקוט ישעיה ס"ב):

בי כשלת בעונך א"ר סימאי משל לצור גבוה שהיה עומד על פרשת דרכים ובני אדם נכשלים בה אמר המלך כתתוהו קימעא קימעא עד שיבא השעה ואני מעבירו מן העולם כך אמר הקב"ה לישראל בני יצר הרע מכשול גדול הוא אלא סתתוהו קימעא קימעא לסוף אני מעבירו מן העולם שנאמר והסירותי את לב האבן מבשרכם (שם הושע פרשה י"ד):

ויאמר משה זה הדבר אשר צוה ה' תעשו. אמר להם משה לישראל אותו יצר הרע העבירו מלבבכם ותהיו כולכם ביראה אחת ובעצה אחת לשרת לפני המקום כשם שהוא יחידי בעולם כך תהא עבודתכם מיוחדת לפניו שנאמר ומלתם את ערלת לבבכם מפני מה כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים עשיתם כן וירא אליכם כבוד ה' (ספרא שמיני פ"ג):

זש"ה לבד ראה זה מצאתי אשר עשה האלהים את האדם ישר. לא בראו הקב"ה שנקרא צדיק וישר את האדם בצלמו אלא כדי להיות צדיק וישר כמוהו וא"ת למה ברא יצר הרע שכתב בו כי יצר לב האדם רע מנעוריו אתה אומר שהוא רע מי יוכל לעשותו טוב אומר הקב"ה אתה עושה אותו רע למה תינוק בן חמש בן שש ושבע ושמונה ותשעה אינם חוטאים אלא מבן עשר ואילך ואז הוא מגדל יצה"ר וא"ת אין אדם יכול לשמור את עצמו אמר הקב"ה אתה עשית אותו רע למה תינוק היית ולא חטאת נתגדלת וחטאת וכמה דברים קשים יש בעולם יותר מיצר הרע ומרים ממנו ואתם ממתקין אותו אין לך מר מן התורמוס ואתה שוקד לשלקו ולהמתיקו במים שבעה פעמים עד שהוא מתוק וכן חרדל וצלף ודברים הרבה ומה מרים שבראתי אותן ממתקן לצורכך יצ"ה המסור בידך עאכ"ו (תנחומא פ' בראשית):

וירא ה' כי רבה רעת האדם. זש"ה יש רעה ראיתי תחת השמש ורבה היא על האדם אמר הקב"ה ראו מה רשעים הללו עושין כשבראתי אותם נתתי לכל א' מהם ב' שמשים אחד טוב ואחד רע והם מניחים השמש הטוב ומתדבקים ומתחברים עם הרע ומנין שכן מצינו שאמר שלמה עיר קטנה ואנשים בה מעט ובא אליה מלך גדול וסבב אותה ובנה עליה מצודים גדולים עיר קטנה זה הגוף ואנשים בה מעט אלו האברים שבו ובא אליה מלך גדול זה יצה"ר ובנה עליה מצודים גדולים מפני שיצה"ר מחשב על האדם לצוד אותו במצודים גדולים ומצא בה איש מסכן וחכם זה יצר טוב ומלט הוא את העיר בחכמתו שיצר טוב מדריך את האדם לחיים ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא אמר הקב"ה הרשעים הללו לא די להם שלא עשו מיצר הרע יצר טוב אלא עשו מיצ"ט יצה"ר שנאמר וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום (אגדת בראשית פ"א):

רב קיסנא לרבא תנן כל העושה מצוה אחת מטיבין לו עשה אין לא עשה לא ורמינהו ישב ולא עבר עבירה נותנים לו שכר כעושה מצוה. א"ל התם כגון שבא דבר עבירה לידו וניצל הימנה: [(ירושלמי שם) א"ר יוסי בר בון מי שייחד לו מצוה ולא עבר עליה מימיו מה אית לך אמר מר עוקבן כגון כיבוד אב ואם א"ר מנא [ק]אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ה' כהולכים בתורת ה'. א"ר אבון [ר]אף לא פעלו עולה בדרכיו הלכו תחלה אר"י בי רבי בון מה כתיב [ש]אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים מכיון שלא הלך בעצת רשעים כמי שהלך בעצת צדיקים]: (שם) כי הא דרבי חנינא בר פפי תבעתיה ההיא מטרוניתא אמר מלתא ומלי נפשיה שיחנא וכיבי אמרה היא מלתא ואיתסי (שבקה) ערק טשא בההוא בי בני דכי הוו עיילין ביה בתרין אפילו ביממא הוו מתזקין למחר אמרו ליה רבנן מאן נטרך אמר להו שני נושאי קיסר שמרוני כל הלילה אמרי ליה שמא דבר עבירה בא לידך ונצלת הימנה דתניא כל הבא דבר עבירה לידו וניצל הימנה עושים לו נס. [ת]גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו כגון ר' צדוק וחבריו. ר' צדוק תבעתיה ההיא מטרוניתא אמר לה חלש לי לבאי ולא מצינא איכא מידי למיכל אמרה ליה איכא דבר טמא אמר לה מאי נפקא מיניה דעביד הא אכיל הא שגרא תנורא קא מנחת ליה סליק ויתיב בגויה אמרה ליה מאי האי אמר לה דעביד הא נפיל בהא אמרה ליה אי ידעי כולי האי לא צערתיך. רב כהנא הוה מזבן דיקולי תבעתיה ההוא מטרוניתא אמר לה איזיל איקשיט נפשאי סליק וקא נפיל מאיגרא לארעא אתא אליהו קבליה א"ל אטרחתן ארבע מאות פרסי א"ל מי גרם לי לאו עניותא יהב ליה שיפא דדינרי: (יומא לה) ת"ר עני ועשיר ורשע באו לדין כו' לרשע אומרים לו מפני מה לא עסקת בתורה אם אמר נאה היה וטרוד ביצרו היה אומרים לו כלום נאה היית יותר מיוסף הצדיק אמרו עליו על יוסף הצדיק בכל יום היתה אשת פוטיפר משדלתו בדברים בגדים שלבשה לו שחרית לא לבשה ערבית ערבית לא לבשה שחרית אמרה לו השמע לי אמר לה לא אמרה לו הריני חובשך בבית האסורין אמר לה [א]ה' מתיר אסורים א"ל הריני כופף קומתך ה' זוקף כפופים הריני מסמא עיניך ה' פוקח עורים. נתנה לו אלף ככר כסף ולא בא עליה לשכב אצלה היינו דכתיב [ב]ולא שמע אליה לשכב אצלה להיות עמה לשכב אצלה בעולם הזה להיות עמה בעולם הבא נמצא יוסף הצדיק מחייב את הרשעים: (סוטה לו) אמר רב חנא בר ביזנא אמר ר' שמעון חסידא יוסף שקידש שם שמים בסתר זכה והוסיפו לו אות אחת משמו של הקב"ה כו': (סנהדרין יט) א"ר יוחנן תוקפו של יוסף ענותנותו של בועז. תוקפו של בועז ענותנותו של פלטי בן ליש. תוקפו של יוסף ענותנותו של בועז דכתיב [ג]ויהי בחצי הלילה ויחרד האיש וילפת מאי וילפת אמר רבי שנעשה בשרו כראשי לפתות. תוקפו של בועז ענותנותו של פלטי בן ליש כדאמרן. א"ר יוחנן מ"ד [ד]רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה רבות בנות עשו חיל זה יוסף ובועז ואת עלית על כלנה זה פלטי בן ליש: (שם) כתיב [ה]פלטי וכתיב [ו]פלטיאל אמר ר' יוחנן פלטי שמו ולמה נקרא שמו פלטיאל שפלטו אל מן העבירה מה עשה נעץ חרב בינו לבינה אמר כל העוסק בדבר זה ידקר בחרב זה והכתיב [ז]וילך אתה אישה שנעשה לה כאישה. והכתיב הלך ובכה על מצוה דאזיל מיניה. עד בחורים שנעשו שניהם כבחורים, שלא טעמו טעם ביאה: (אדר"נ פט"ז) אל תתמה על יוסף הצדיק שהרי ר' צדוק היה גדול הדור כשנשבה נטלתו מטרוניתא אחת ושגרה לו שפחה אחת יפה כיון שראה אותה נתן עיניו בכותל שלא יראנה והיה יושב ושונה כל הלילה לשחרית הלכה והקבילה אצל גבירתה אמרה לה שוה לי המות משתתנני לאיש הזה שלחה וקראה לו ואמרה לו מפני מה לא עשית עם אשה זאת כדרך שיעשו בני אדם אמר לה ומה אעשה מכהונה גדולה אני ממשפחה גדולה אני אמרתי שמא אבא עליה והרביתי ממזרים בישראל כיון ששמעה דבריו צותה עליו ופטרתו בכבוד גדול. א"ל אל תתמה על רבי צדוק שהרי ר' עקיבא גדול ממנו כשהלך לארץ אוכילו קורצא אצל שלטון אחד ושגר לו שתי נשים יפות רחצום וסכום וקשטום ככלות חתנים והיו מתנפלות עליו כל הלילה זאת אומרת חזור אצלי וזאת אומרת חזור אצלי והיה יושב ביניהם ומרקד ולא פנה אליהן הלכו להן והקבילו פני השלטון ואמרו לו שוה לנו מות משתתננו לאיש הזה שלח וקרא לו א"ל ומפני מה לא עשית עם הנשים הללו כדרך שבני אדם עושים לנשים לא יפות המה לא בנות אדם כמותך הן מי שברא

אותם מטרידן מן העולם: התם שבא דבר עבירה לידו. ההוא ישב ולא עבר עבירה דקאמר נוטל עליו שכר בעבירה שבא לידו וכפה יצרו ולא עבר אין מצוה יתירה מזו: מבעתים. לזות: טשא. נטמן: בי בני. בית המרחץ: הוו מתזקי. שמצוין בו מזיקין: כגון ר' צדוק. שלבש כח לכוף יצרו להתגבר בחפצי קונו: אמר מאי נפקא מיניה. דהא מלתא דלא מזדמן לי אלא מאכל טמא יש לי ללמוד מכאן דעביד האי הבועל ארמית ראוי למאכל טמא: שגרא תנורא. אותה הנכרית הסיקה את התנור לצלות דבר הטמא שם ואשה גדולה היתה שאין יכול להפטר ממנה ומסור בידה להורגו: קא מנחא ליה. להותו צלי בתוכו: נפיל בהא. בתנור של גיהנם: אי ידעי. אילו ידעתי שחמור עליכם הדבר כ"כ: דיקולי. סלים שהנשים נותנות שם פלכיהן: אטרחתן. שהייתי במקום אחר רחוק ד' מאות פרסי: לאו עניותא. בתמיה אם לא העניות לא הוצרכתי להיות עסקי במלאכת נשים: שיפא. שם כלי: דינרי. זהובים: משדלתו. מפתה אותו כי יפתה איש מתרגמינן ארי ישדל: שלבשה לו. שלבשה בשבילו: בסתר. שנתיחד עם הערוה והעמיד על עצמו וכבש את יצרו: כראשי לפתות. אע"פ כן כבש יצרו ואע"פ שפנויה היתה ועמו במטה אבל יוסף אשת איש היתה ואינה עמו במטה: תוקפו של בועז ענותנותו של פלטי. דאילו בועז חדא לילה ופלטי שנים רבות: תוקפו של יוסף ענותנותו של בועז. דבר גדול של יוסף כדבר קל וקטן שבבועז. תוקף דבר גדול וחמור ויש לו שם: ענוה דבר קטן שאין לו שם שאדם עושה לפי תומו: והא כתיב אישה. אלמא בא עליה: שנעשה לה כאישה. שהיה מגדלה ומחבבה: הלך ובכה אחריה. בקושיא קא נסיב לה: עד בחורים. קרא קא דריש ואזיל:

רווק

אם

תורה אור ק תהלים קיט: ר שם: ש שם א: ת שם קג: א שם קמה: ב בראשית לט: ג רות ג: ד שה"ש ח: ה ש"א כה: ו שם: ז ש"ב ג:

לווק. פנוי: תני תנא. להך מתניתא ג' הקב"ה מכריז עליהן לשבח בכל יום: אסקינהו. שנוה עליהם לפדותם ונתנום בעלייתו: בהדי דקא חלפא חדא מינייהו. שהיתה עוברת אצל פי הארובה שמן העלייה לבית: נפל נהורא באיפומה. נפל אור בבית דרך פי העלייה שהיא פניה מאירות: וקא סליק. לתובעה: אפשח. סרחיב ופיסק רגליו לעמוד במקומו כמתחק להתגבר על יצרו: אמר נורא בי עמרם. הזעיק בני השכונה לאסוף ולבא לכבות הדליקה כדי שיחדל מיצרו שיתביים מהם: אתו רבנן. שהיו סבורין שיש שם דליקה לכבות את הדליקה: אשבעיה. רב עמרם ליצה"ר שיצא ממנו: מתלוצץ בעוברי עבירה. אומר שנקל הוא להתגבר על יצרו אם הוא רוצה: אידמי ליה שטן. דהוא יצר הרע: בהך גיסא דמברא. לצד השני שמעבר המים: לא הוה מברא. ספינה המעברת: נקט מצרא. חבל מתוח משפת הנהר אל שפתו ואוחזין בו לבא על דף המוטל ברוחב הנהר: שבקיה. יצר לרבי מאיר: צדיקים בוכים. שנזכרים בנערם שהיה להם לכבוש את הרשע הזה בחייהם וכו': כי יפלא בעיני וגו'. סיפיה דקרא גם בעיני יפלא: בכל מכל כל. באברהם כתיב וה' ברך את אברהם בכל ביצחק כתיב ואוכל מכל ביעקב יש לי כל כלומר לא חסרו שום טובה: ולבי חלל בקרבי. יצר הרע מת בקרבי: צעריה קא מדכר. על לבו ממש הוא מתרעם ואמר שמת בקרבו מרוב צרות: לבבו. משמע שני לבבות יצר הרע ויצר טוב תרווייהו היו נאמנים לפני ה': והפשיר עמו. שיצר הרע עשה פשרה עם אברהם וכרת עמו ברית לבל יחטיא אותו ודריש לשון שמיכות וכרות וגו' אע"ג דפשטיה דקרא קאי אהקב"ה מכל מקום דריש ליה נמי על ענין של מעלה: מקלעתן וכו'. דס"ל שהיו מותרות לו לפי שהנשים היו מאבשלום אלא שאסר על עצמו כמותר לו: כעובד כו"ם. שמלמד ומרגיל את יצרו לבא עליו: בך. משמע בקרבך שאם היה בך משתחוה לאל נכר לבסוף: כל השומע ליצרו. כגון המקרע בגדיו בחמתו ודומיהן שאע"פ שאין לעצמו שום הנאה מ"מ עושה נחת רוח ליצרו הוי כאילו עובד עכו"ם: פצי אפתחא דעבודת גלולים. פתוח לפתח עבודת גלולים כמו פצו עלינו פיהם: דנכים יצריה. נשחט ונעקר יצרא אנשי כנסת הגדולה בקשו רחמים ונמסר בידם והכנוהו כדאמרינן בד' מיתות כלומר ניזיל בההוא שבילא ולא ניזיל

שברא אותך לא ברא אותן. א"ל מה אעשה ריתן בא עלי מבשר נבלות וטרפות ושרצים. אל תתמה על ר' עקיבא שהרי רבי אליעזר הגדול גדול ממנו שגדל את בת אחותו שלש עשרה שנה עמו במטה עד שבאו לה סימנין אמר לה צאי והתנשאי לאיש אמרה לו הלא אמתך אנכי לשפחה לרחוץ רגלי תלמידך אמר לה בתי כבר זקנתי צאי והתנשאי לבחור שכמותך אמרה לו לא כך אמרתי לפניך הלא אמתך לשפחה לרחוץ רגלי תלמידך כיון ששמע את דבריה נטל ממנה רשות לקדשה ובא עליה: (פסחים קיג) אמר ר' יוחנן שלשה הקב"ה מכריז עליהם בעצמו בכל יום על רווק הדר בכרך ואינו חוטא ועל עני המחזיר אבדה לבעליו ועל עשיר המעשר פירותיו בצנעא רב. ספרא רווק הדר בכרך הוה תני תנא להא קמיה דרבא ורב ספרא צהבו פניו דרב ספרא א"ל רבא לא כגון את אלא כגון רב חנינא ורב אושעיא דהוו אושכפי בארעא דישראל ויתבי בשוקא דזונות ועבדי להו מסאני לזונות ועיילי להו אינהו מסתכלי בהו ואינהו לא מדלי עינייהו לאסתכולי בהו וכי ממיאן הכי ממיאן בחייהון דרבנן קדישא דבארעא דישראל: (קדושין פא) הנך שבויתא דאתאן לנהרדעא אסקינהו לבי רב עמרם חסידא אמר שקולו דרגא מקמייהו בהדי דקא חלפה חדא מינייהו נפל נהורא באיפומה שקליה רב עמרם לדרגא דלא הוו יכלין בי עשרה למידלא דלייה לחודיה סליק ואזיל כי מטא לפלגא דדרגא אפשח רמא קלא אמר נורא בי עמרם אתו רבנן אמרו ליה כסיפתינן אמר להו מוטב תיכספו בי עמרם בעלמא הדין ולא תיכספו מיני לעלמא דאתי אשבעיה ליצריה דינפק מיניה נפק מיניה כי עמודא דנורא א"ל חזית דאת נורא ואנא בשרא ואנא עדיפנא מינך: (שם) ר' מאיר הוה מתלוצץ בעוברי עבירה יומא חדא אידמי ליה שטן כאתתא בהך גיסא דנהרא לא הוה מברא נקט מצרא וקא עבר ואזיל כי מטא פלגא דמצרא שבקיה אמר אי לאו דקא מכריזין עלך ברקיע הזהרו ברבי מאיר ותורתו שויתינהו לדמך כתרתי מעי. רבי עקיבא הוה מתלוצץ בעוברי עבירה יומא חדא אידמי ליה שטן כאתתא בריש דקלא נקטיה לדקלא וקא סליק ואזיל כי מטא לפלגא דדקלא שבקיה אמר אי לאו דמכריזין עלך ברקיעא הזהרו בר"ע ותורתו שויתין לדמך כתרתי מעי: (ירושלמי שביעית פ"ד) ר' אבא בר זמינא הוה מחייט גבי חד ארמאי בארם אייתי ליה בשר דנבלה אמר ליה אכול א"ל לינא אכיל אמר ליה אכול דלא כן אנא קטילנא לך אמר ליה אין בעית מיקטל קטיל דאנא לינא מיכל בשר דנבלה אמר ליה מהן מודע לך דאילו אכלת הוינא קטיל לך או יהודיי יהודיי או ארמי ארמי. אמר רבי מנא אילו הוה ר' אבא בר זמינא שמע מיליהון דרבנן מיכל הוה: (סוכה נב) דרש ר' יהודה בר' אילעאי לעתיד לבא מביאו הקב"ה ליצה"ר ושוחטו בפני הצדיקים ובפני הרשעים צדיקים נדמה להם כהר גבוה רשעים נדמה להם כחוט השערה הללו בוכין והללו בוכין צדיקים בוכין ואומרים היאך יכולנו לכבוש את ההר הגבוה הזה רשעים בוכין ואומרים היאך לא יכלנו לכבוש את חוט השערה הזה ואף הקב"ה תמה עמהם שנאמר [ח]כי יפלא בעיני שארית העם הזה וגו': (ב"ב יז) תנו רבנן שלשה לא שלט בהם יצה"ר אלו הם אברהם יצחק ויעקב אברהם דכתיב ביה בכל יצחק דכתיב ביה מכל יעקב דכתיב ביה כל. וי"א אף דוד דכתיב [ט]ולבי חלל בקרבי ות"ק ההוא צעריה דקא מדכר: (ירושלמי ברכות פ"ט) אברהם אבינו עשה יצר הרע טוב דכתיב [י]ומצאת את לבבו נאמן לפניך אמר רב אחא והפשיר עמו וכרות עמו הברית וגו' אבל דוד לא היה יכול לעמוד בו והרגו בלבבו מאי טעמא ולבי חלל בקרבי: (ירושלמי סנהדרין פ"ב) [כ]ותהיינה צרורות עד יום מותן אלמנות חיות. ר' יהודה בר פזי בשם ר' יוחנן מלמד שהיה דוד מקלעתן ומקשטתן ומכניסן לפניו בכל יום ואומר ליצרו הרע תאבת דבר האסור לך חייך שאני מתאיבך דבר המותר לך: שנאמר טוב ארך אפים מגבור. (שבת קה) תניא ר' שמעון ב"א אומר משום חילפא בר אגרא שאמר משום ר' יוחנן בן נורי המקרע בגדיו בחמתו והמשבר כליו בחמתו והמפזר מעותיו בחמתו יהא בעיניך כעובד עכו"ם שכך אומנותו של יצה"ר היום אומר לו עשה כך למחר אומר לו עשה כך עד שאומר לו עבוד כו"ם והולך ועובד. אמר רבי אבין מאי קרא [ל]לא יהיה בך אל זר ולא תשתחוה לאל נכר איזהו אל זר שיש בגופו של אדם הוי אומר זה יצר הרע: (ירושלמי נדרים פ"ט) אמר ר' ינאי כל השומע ליצרו כאילו עובד עבודת אלילים מ"ט לא יהיה בך אל זר ולא תשתחוה לאל נכר זר שבקרבך אל תמליכהו עליך: (תוספתא שביעית פ"ג) חנניא בן חכינאי אומר [מ]וכחש בעמיתו ואין אדם כופר בעמיתו עד שכופר בעיקר. פעם אחת שבת רבי ראובן בטבריה מצאו פילוסופוס אמר לו איזהו שנוי שבעולם אמר לו זה הכופר במי שבראו איזהו [נ]כבד את אביך לא תרצח לא תנאף לא תגנוב לא תענה לא תחמוד דהא אין אדם כופר בדבר עד שכופר בעיקר אין אדם הולך לדבר עבירה אלא אם כן כופר במי שצוהו לה עליה: (ע"ז סז) ר' חנינא ור' יונתן הוו אזלי באורחא כי מטו להנהו תרי שבילי חד הוה פצי אפתחא דע"א וחד הוה פצי אפתחא דזונות א"ל חד לחבריה ניזיל אפיתחא דע"א דנכים יצריה א"ל אידך ניזיל אפתחא דזונות ונכפייה

אם תאמר מפני מה ברא הקב"ה את היצר הרע והלא כבר יש לו תשע מאות ותשעים ותשעה אלפים רבבות של מלאכי השרת שהן מקדישין לשמו הגדול בכל יום מיציאת החמה עד שקיעת החמה הן אומרים קדוש קדוש קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו ומשקיעת החמה ועד יציאת החמה הן אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו וכשנגלה הקב"ה על הר סיני ליתן את התורה לעמו ישראל לא נגלה אלא במאתים וארבעים ושמונה אלפים מלאכים שהן משרתים תמיד לפני הקב"ה שנאמר רכב אלהים רבותים אלפי שנאן אדוני בם סיני בקדש אלא לא ברא הקב"ה את היצר הרע אלא רק בשביל בשר ודם שהוא אוכל ושותה כבהמה והוא מוציא רעי כבהמה ובא לעבוד להקב"ה משלו משל למה"ד למלך שהיו לו עבדים והיו יושבין מעבר לחומה של ברזל והיה המלך מכריז עליהם ואומר כל מי שירא אותי והוא אוהב אותי יעלה על החומה של ברזל ויבא אצלי וכל מי שהוא עולה על החומה של ברזל בוודאי הוא ירא את המלך והוא אוהב את המלך וכל מי שאינו עולה בוודאי הוא אינו ירא את המלך והוא אינו אוהב את המלך מאותן שעלו על החומה לאותן שלא עלו איזה מהן חביב הוי אומר אותן שעלו על החומה ומה שכרן של העולין על החומה ראה מה נאמר בהן ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר לעיני בני ישראל אבל אצל הצדיקים מה נאמר בהם ואוהביו כצאת השמש בגבורתו מה שאין כן במלאכי השרת מה יפה כחו של בעל הבית שהוא מייפה כתר עבדיו כמו כתרו (תנדא"ז פי"ג):

והיה מדי חודש בחדשו וגו' יבא כל בשר כו'. אמר רבי פנחס מהו כל בשר כל שכישר יצרו בעוה"ז (פסיקתא פ"א):

גבורי כח עושי דברו כו'. רבי יצחק נפחא אמר אלו שומרי שביעית בנוהג שבעולם אדם עושה מצוה ליום אחד לשבת א' לחדש אחד שמא לשאר ימות השנה ודין חמי חקליה ביירא כרמיה ביירא ושתיק יש לך גבור חיל גדול מזה נאמר כאן עושי דברו ונאמר להלן וזה דבר השמטה מה להלן שביעית אף כאן שביעית ושנו רבותינו אי זהו גבור הכובש את יצרו (ילקוט תהלים פרשה ק"ג):

רבי חנינא בר פפא אמר אם בא יצרך להשחיקך דחהו בדברי תורה אם עשית

תורה אור ח זכריה ח: ט תהלים קט: י נחמיה ט: כ ש"ב כ: ל תהלים פא: מ ויקרא ה: נ שמות כ ודברים ה:

עסית כן מעלה אני עליך כאילו בראת את השלום שנאמר יצר סמוך תצור שלום ואם עשית כן מעלה אני עליך כאילו בראת את ב' עולמות שלום אין כתיב אלא שלום שלום וא"ת שאינו ברשותך ת"ל כי בך בטוח וכבר הכתבתי לך בתורה ואליך תשוקתו ואתה תמשל בו ר' סימון אמר אם בא יצרך להשחיקך שמחהו בדברי תורה שנאמר יצר סמוך תצור שלום ואם עשית כן מעלה אני עליך כאילו בראת את ב' עולמות תצור שלום אין כתיב כאן אלא שלום שלום וא"ת שאינו ברשותך כבר הכתבתי בתורה ואליך תשוקתו וגו' (ב"ר פכ"ב):

איזהו עשיר השמח בחלקו. ושנאתי אני את כל עמלי שאני עמל תחת השמש וגו'. ר"מ הוה כתבן טב מובחר הוה לעי תלת סלעין כל שבת והוה אכיל ושתי בחדא ומתכסי בחדא ומפרנס אוחרתא לרבנין אמרון ליה תלמידוי ר' בכן מה את עביד עליהון אמר לון אין הוון צדיקים כההוא דאמר דוד ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם ואם לאו מה אני מניח את שלי לאויבי המקום לכן אמר שלמה ומי יודע החכם יהיה או סכל וגו' (קהלת רבה פרשה ב):

ואבד העושר ההוא בענין רע וגו' כאשר יצא מבטן אמו. גניבא אמר לשועל שמצא כרם והיה מסויג מכל פנותיו והיה שם נקב אחד ובקש להכנס בו ולא היה יכול מה עבד צם תלת יומין עד דכחיש ותשש ועאל בחדא נקובא ואכיל ושמן בעו למיפק ולא יכול מיעבד כלום חזר וצאים תלת יומין אוחרנין עד דכחיש ותשש וחזר היך מה דהוה ונפק כד נפק הוה אפיך אפוי ואיסתכל ביה אמר כרמא כרמא מה טב את ומה טבין אינון פירין דבגווך וכל מה דאית בך יאין ומשבחין ברם מה הנייה מינך כמה דבר נש עליל לגוויך כך הוא נפיק כך הוא דין עלמא (שם פ"ה):

ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד הלכה ג' מתנות נבראו בעולם זכה באחד מהן נטל חמדת כל העולם זכה בחכמה זכה בכל זכה בגבורה זכה בכל זכה בעושר זכה בכל אימתי בזמן שהן מתנות שמים ובאות בכח התורה אבל גבורתו ועשרו של ב"ו אינו כלום שכן שלמה אומר שבתי וראה תחת השמש כי לא לקלים המרוץ ולא לגבורים המלחמה וגם לא לחכמים לחם וגם לא לנבונים עושר וגם לא ליודעים חן כי עת ופגע יקרה את כולם וכן ירמיה אומר כה אמר ה' אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו אל יתהלל עשיר בעשרו כי אם בזאת

ונכפייה ליצרין ונקבל אגרא כי מטו להתם חזנהו לזונות דאיהכנעו שקמייהו א"ל מנא לך הא א"ל כתיב °מזמה תשמור עליך תבונה תנצרכה[א]: (קדושין ל) תנא דבי ר' ישמעאל בני אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש אם אבן הוא נימוח ואם ברזל הוא מתפוצץ שנאמר ע הלא כה דברי כאש נאם ה' וכפטיש יפוצץ סלע אם אבן הוא נימוח שנאמר פהוי כל צמא לכו למים ואומר צאבנים שחקו מים: (שם) ת"ר קושמתם שם תם נמשלה תורה בסם חיים משל לאדם שהכה את בנו מכה גדולה והניח לו רטיה על מכתו ואמר לו בני כל זמן שהרטיה זו על מכתך אכול מה שהנאתך ושתה מה שהנאתך ורחוץ בין בחמין בין בצונן ואין אתה מתירא ואם אתה מעבירה הרי היא מעלה נומי כך הקב"ה אמר להם לישראל בני בראתי יצר הרע ובראתי לו תורה תבלין אם אתם עוסקים בתורה אין אתם נמסרים בידו שנאמר רהלא אם תיטיב שאת ואם אין אתם עוסקים בתורה אתם נמסרים בידו שנאמר לפתח חטאת רובץ ולא עוד אלא שכל משאו ומתנו בך שנאמר ואליך תשוקתו ואם אתה רוצה אתה מושל בו שנאמר ואתה תמשל בו: (ירושלמי חלק) שדברי חכמים כדרבונות שלשה שמות יש לו מרדע דרבן ומלמד מרדע שהוא מורה דעה בפרה דרבן שהוא משרה בינה בפרה מלמד שהוא מלמד את הפרה לחרוש בשביל ליתן חיים לבעליה. א"ר תמא ב"ח אם לפרתו עושה אדם דרבן ליצרו הרע שהוא מעבירו מחיי העולם הזה ומחיי העוה"ב עאכ"ו: איזהו עשיר השמח בחלקו[ב]. (שבת כה) תנו רבנן איזהו עשיר כל שיש לו נחת רוח בעושרו דברי ר' מאיר, ר' טרפון אומר כל שיש לו ק' כרמים וק' שדות וק' עבדים שעובדין בהן, רבי עקיבא אומר כל שיש לו אשה נאה במעשיה, ר' יוסי אומר כל שיש לו בית הכסא סמוך לשלחנו: (תוספתא ברכות פ"ג) כל שרות עצמו נוחה בשלו סימן יפה לו אין רוח עצמו נוחה בשלו סימן רע לו: (ברכות ח) אמר ר' משמיה דעולא גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים דאילו גבי ירא שמים כתיב תאשרי איש ירא את ה' ואילו גבי נהנה מיגיעו כתיב איגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא ולגבי ירא שמים לא כתיב ביה וטוב לך: (עירובין נד) אמר ליה שמואל לרב יהודה שיננא חטוף ואכול חטוף ושתה דעלמא דאזלינן מיניה לבי הלולא דמי, אמר ליה רב לרב המנונא בני אם יש לך היטב לך כי אין בשאול תענוג ואין למות התמהמה ואם תאמר אניח לבני ולבנותי חוק בשאול מי יודיע לך בני אדם דומים לעשבי השדה הללו נוצצין והללו נובלין: (גיטין מז) ריש לקיש כי נח נפשיה שבק קבא דמוריקא קרא אנפשיה בועזבו לאחרים חילם: (ירושלמי שבת פ"ד) כתיב גשמעו זאת כל העמים האזינו כל יושבי חלד למה הוא מושל כל באי העולם כחולדה אלא מה החולדה הזאת גוררת ומנחת ואינה יודעת לכי היא מנחת כך הן כל באי העולם גוררין ומניחין ואינן יודעין למי הן מניחין דיצבור ולא ידע מי אוספם: (מס' דא"ז פ"ג) דע שמן היום למחר בין שהוא שלך בין שאינו שלך את שלך אינו שלך ואת שאינו לך למה הוא לך כו' עליו הכתוב אומר ההוי המרבה לא לו עד מתי ומכביד עליו עבטיט: (עירובין

יג) כל הדוחק את השעה שעה דוחקתו כל הנדחה מפני השעה שעה עומדת לו: (יבמות סג) ואל תצר צרת מחר כי לא תדע מה ילד יום שמא מחר בא ואיננו נמצא מצטער על עולם שאינו שלו: (מכילתא בשלח) זויצא העם ולקטו דבר יום ביומו מי שברא יום ברא פרנסתו. מכאן היה ר' אליעזר המודעי אומר כל מי שיש לו מה יאכל היום ואומר מה אוכל למחר הרי זה מחוסר אמנה: (סוטה מח) משחרב בית המקדש פסקו אנשי אמנה מאי אנשי אמנה א"ר יצחק אלו בני אדם המאמינים בהקב"ה. דתניא ר"א הגדול אומר מי שיש לו פת בסלו ואומר מה אוכל למחר אינו אלא מקטני אמנה והיינו דא"ר אליעזר מ"ד חכי מי בז ליום קטנות מי גרם לצדיקים שיתבזבז שלחנם לעתיד לבא קטנות שהיתה בהם שלא האמינו בהקב"ה: (יומא לח) מכאן אמר בן עזאי בשמך יקראוך ובמקומך יושיבוך משלך יתנו לך ואין אדם נוגע במוכן לחברו: (ויקרא רבה פרשה טו) מעשה באדם אחד שהיה יושב ודורש ואומר אין לך כל ניכא וניכא שלא ברא לה הקב"ה גומא בפני עצמה כדי שלא תהא אחת מהן נהנית מחברתה א"ל אשתו ועכשיו אתה מבקש לצאת לחזר פרנסתך תיב ובריך קאים לך שמע לה ויתיב ליה וקם ליה ברייה: (כתובות סז) תניא טעיני כל אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעתו, בעתם לא נאמר אלא בעתו מלמד שלכל אחד ואחד נותן הקב"ה פרנסתו בעתו: (ר"ה כז) לא הוו ידעי רבנן מאי יהשלך על ה' יהבך והוא

הפתחה דאנות שלא ישלוט בנו יצה"ר: אכנען זוונות מקמייהו. נכנסו מפניהם לקובתן: מנא לך הא. דסמכת אנפשך למיתי הכא ולא מסתפית מיצה"ר: ושמתם. את דברי: סם תם. שלם שאינו חסר שום הצלה: מה שהנאתך. כל מה שדעתך נוחה הימנו ואפילו דבש וכל מיני מתיקה שקשים למכה: נומי. למהי פירסילא"ש בלעז: אם תטיב. לקח טוב: שאת. תתנשא על יצרך: משאו ומתנו. של יצה"ר באדם להחטיאו: ואם אתה רוצה. עסוק בתורה ואתה מושל בו: איזהו עשיר. כ"מ למיפרך לאהדורי אמילתא: נחת רוח בעשרו. שמח בחלקו אם מעט ואם הרבה: שעובדין בהן. עבודה בשדות הצריכה להם: חטוף אכול. אם יש לך ממון להנות עצמך אל תמתין עד למחר שמא תמות ושוב אין לך הנאה מהן: לבי הלולא דמי. היום ישנו ולמחר איננו: אם יש לך. ממון: ואין למות התמהמה. שכוב כי פתאום האדם מת: חוק. כ"ל מזון לשון לחם חקי: מי יגיד לך. אם נשאר בידם שמא יאבדוהו: הללו נוצצין. כלומר כשהם גדילים גדלה פרנסתם ועשרם עמהם ואיך צריך לדאוג עליהם: והללו נובלין. מתים והעלה נבל: הדוחק את השעה. שמתיגע להעשיר ולהתגדל ורואה שאינו מצליח ואף על פי כן חוזר והולך למרחקים ומכניס עצמו לגבוהות ולגדולות: שעה עומדת לו. לאחר זמן עתידה לעמוד לו שעה מוצלחת: מחר מת ואינו. בעולם ולא יראה אותו דאגה שהוא מיצר וירא ודואג עליה ונמצא שמצטער אתמול על עולם שאינו שלו: שמאמינים בהקב"ה. בוטחין בו לוותר ממונם לצורך הידור מצוה ולצדקה ולהוצאות שבתות וימים טובים: שיתבזבז שולחנם לע"ל. שאין מקבלין שכר שלם והכי משמע כי מי בז ליום הבא את הצדיקים: קטנות. קטני אמונה: מכאן אמר בן עזאי. ממעשה בית גרמו ובית אבטינס שבקשו חכמים לדחותן ממקומן ולא יכלו: בשמך יקראוך. כלומר לא ידאג אדם לומר פלוני יקפח פרנסתי כי על כרחם בשמך יקראוך לבא ולישב במקומך: ומשלך יתנו לך. כלומר לא משלהם יתנו לך מתנה אלא ממזונות הקצובים לך מן השמים: בעתו. הכל לפי מה שהוא צריך כל יחיד ויחיד

תורה אור ס משלי ב: ע ירמיה כג: פ ישעיה נה: צ איוב יד: ק דברים יא: ר בראשית ד: ש קהלת יב: ת תהלים קיב: א שם קכח: ב שם מט: ג שם יד: ד שם לט: ה חבקוק ב: ו בן סירא: ז שמות טז: ח זכריה ד: ט תהלים קמה: י שם נה:

א] עי' בפי' שנו חכמים מ"א בפיסקא ומרחקהו מן החטא: ב] ע"ל בפ"ב מ"ז בפיסקא מרבה נכסים כו', ולקמן מ"י ר' מאיר אומר הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה כו', ועי' לקמן בפ"ח מ"י בפיסקא שלי שלך, ועי' ירושלמי ב"מ פ"ב אלכסנדר מוקדון סליק גביה מלכא קציא כו' עבד ליה סעודה ואפיק קמיה ככרי דדהב והרנגולים דדהב א"ל דהב אנא אכיל א"ל תיפח רוחיה דההוא גברא דהב לית אתון אכלין ולמה אתון רחמתין דהב סגיין: ועי' ירושלמי יומא פ"א בימי שני הרב מפני שהיו אוהבין את הממון ומפני שנאת חנם:

ויחיד לפי למודו: דרינא טונא. טונא משוי: שה שהרכיבו. הגנב על כתפו וזילזל את עצמו בו לפיכך היקל הקב"ה עליו בתשלומין: פנו מקום לבן מאה מנה. כלומר מקום חשוב: פנו מקום לבן מאתים מנה. כלומר מקום חשוב יותר בין גדולים לפי כבוד עשרו: אביו של זה. בוניום: בכלים אלו. בבגדים הללו שאינו נראה בהן עשיר כ"כ:

מתני' שמצוה גוררת מצוה. כך מנהגו של עולם העושה מצוה אחת נוח לו לעשות אחרות. והמתחיל בעבירות קשה לפרוש מהם ועוד ששכר מצוה מצוה. שמן השמים מסייעין ומזמינים ביד מי שעשה מצוה אחת שיעשה אחרת כדי לתת לו שכר על שתיהן וכן שכר עבירה וכו'. פירוש אחר ששכר מצוה מצוה. שכל מה שאדם משתכר ומתענג בעשיית המצוה נחשב לו למצוה בפני עצמה ונוטל שכר על המצוה שעשה ועל העונג וההנאה שנהנה בעשייתה: ושכר עבירה עבירה. והשכר וההנאה שמגעת לו לאדם בעשיית העבירה נחשב לו כעבירה בפני עצמה ולוקה על העבירה שעשה. ועל השכר וההנאה שמקבל בעשייתה: ציצית מצוה קלה עשה בעלמא: כתיב הכא וראיתם אותו וכתיב התם אותו תעבוד. מה להלן שכינה אף כאן שכינה: שקולה מצוה זו. מדכתיב את כל מצות ועוד דציצית בגימטריא ת"ר וחמשה קשרים ושמונה חוטין הרי תרי"ג: קשה עונשו של לבן. ממי שאינו מטיל ציצית תכלת: חותם. היינו שעושין לבהמה או לעבד כשקונין אותן לשם סימן עבדות: זה שאמר לו המלך הבא חותם של טיט ולא הביא. שעונשו מרובה שמעי הוא: דמכסי סדינא. שלא היה בו ציצית משום כסות לילה: סרבלא. כעין חותם שלא שהם עגולים ואין להם אלא ב' כנפים מתנמו"ל דפטור מציצית: התרפית. מד"ת ביום צרה צר כחכה: אפילו מצוה אחת. אם נתרפה ממנה כשבאת לידו ולא חש להתעסק בה כפי כחו: התרפית ס"מ. אף במצוה אחת משמע:

נתעסקו

והוא יכלכלך. אמר רבה בר בר חנה זימנא חדא הוה אזלינא בהדי ההוא טייעא והוה דרינא טונא אמר לי שקול יהביך ושדי אגמלאי: (יומא עו) שאלו תלמידיו את רשב"י מפני מה לא היה יורד להם לישראל מן פעם אחת בשנה אמר להם אמשול לכם משל למה"ד למלך ב"ו שהיה לו בן וקבע עליו פרנסתו פעם אחת בשנה ולא היה מקביל פני אביו אלא פעם אחת בשנה עמד וקבע לו פרנסתו בכל יום ויום לא ראוי לאותו בן שיקביל פני אביו בכל יום ויום ואף כך ישראל מי שיש לו ד' וה' בנים היה דואג ואומר שמא למחר אין המן יורד ונמצאו בניהם ובנותיהם מתים ברעב ונמצאו כל ישראל מכוונים את לבם לאביהם שבשמים: (תנא דא"ר פי"ח) [כ]בטח בה' ועשה טוב וגו' והתענג על ה' ויתן לך משאלות לבך וגו' כך אמר הקב"ה לישראל בני וכי יש יכולת בהבלי מכחישי התורה ליתן לעובדיהם אכילה ושתיה ומזונות אפילו בעוה"ז ואין צריך לומר בעולם הבא אבל אתם בני ישראל לקחתי אתכם אצלי משום שהכל שלי והכל מעשה ידי ולא עוד אלא שאני יושב על כסא הכבוד שלי שליש היום אני קורא ושונה ושליש היום אני דן את הדין ושליש היום אני עושה צדקה זן ומפרנס ומכלכל לכל באי עולם ואת כל מעשי ידי שבראתי בעולמי שנאמר [ל]בטחו בה' עדי עד כי ביה ה' צור עולמים ששני עולמים שלי לפיכך אני אומר הבוטח בשמך באמת לא יבוש לעולם שנאמר [מ]בך בטחו אבותינו בטחו ותפלטמו אליך זעקו ונמלטו בך בטחו ולא בושו ואומר [נ]אלהי בך בטחתי אל אבושה וגו' גם כל קויך לא יבושו וגו' וכן הבטחת על ידי עבדך הנביא שנאמר [ס]ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו: (פאה פ"ח) כל מי שהוא צריך ליטול ואינו נוטל אינו מת מן הזקנה עד שיפרנס לאחרים משלו ועל זה נאמר [ע]ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו: (מכות כג) דרש רבי שמלאי תרי"ג מצות נאמרו לו למשה בסיני שס"ה לאוין כמנין ימות החמה רמ"ח עשה כנגד איבריו של אדם כו' בא חבקוק והעמידן על אחת שנאמר [פ]וצדיק באמונתו יחיה: (מכילתא בשלח) גדולה האמונה שהאמינו ישראל במי שאמר והיה העולם שבשכר שהאמינו ישראל בה' שרתה עליהם רוח הקודש ואמרו שירה שנאמר [צ]ויאמינו בה' ובמשה עבדו אז ישיר וגו'. וכן אתה מוצא שלא ירש אברהם אבינו העוה"ז והעוה"ב אלא בזכות אמונה שהאמין בה' שנאמר [ק]והאמין בה' ויחשבה לו צדקה וגו'. וכן את מוצא שלא נגאלו ישראל ממצרים אלא בשכר אמונה שנאמר [ר]ויאמן העם וגו' וכן הוא אומר [ש]אמונים נוצר ה', מזכיר אמונת אבות [ת]ואהרן וחור תמכו בידיו וגו' [א]זה השער לה' צדיקים יבואו בו בבעלי אמונה כהו אומר [ב]ויבא גוי צדיק שומר אמונים שער זה כל בעלי אמונה נכנסים בו [ג]טוב להודות לה' וגו' ואמונתך בלילות וגו' מי גרם לבוא לידי שמחה זו שכר אמונה שהאמינו אבותינו בעולם הזה שכולו לילה לכך נאמר להגיד בבוקר חסדך ואמונתך בלילות וכן יהושפט אומר [ד]האמינו בה' אלהיכם ותאמנו האמינו בנביאיו והצליחו וכתיב [ה]עיניך הלוא לאמונה [ו]וצדיק באמונתו יחיה וכתיב [ז]חדשים לבקרים רבה אמונתך וכן את מוצא שאין הגליות מתכנסות אלא בשכר אמונה שנאמר [ח]אתי מלבנון כלה וגו' תשורי מראש אמנה [ט]וארשתיך לי באמונה הא גדולה אמונה לפני הקב"ה שבשכר אמונה שרתה עליהם רוח הקודש ואמרו שירה [י]ויאמינו בה' ובמשה עבדו אז ישיר משה וגו' וכן הוא אומר [כ]ויאמינו בדבריו ישירו תהלתו: **איזהו מכובד המכבד את הבריות**[א]. (ברכות יט) ת"ש גדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה כו': (ב"ק עט) אמר ריב"ז בוא וראה כמה גדול כבוד הבריות שור שהולך ברגליו ה' שה שהרכיבו על כתפו ד': (עירובין פו) בוניום בן בוניום אתא לקמיה דרבי אמר להם פנו מקום לבן מאה מנה אתא איניש אחרינא אמר להם פנו מקום לבן מאתים מנה אמר לפניו ר' ישמעאל בר' יוסי רבי אביו של זה יש לו אלף ספינות בים וכנגדן אלף עיירות ביבשה א"ל כשאתה מגיע אצל אביו אמור לו אל תשגרהו לפני בכלים הללו רבי מכבד עשירים ור"ע מכבד עשירים כו': (ב"ר פל"ט) א"ר ירמיה החמיר הקב"ה בכבודו של צדיק יותר מכבודו בכבודו כתיב כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו ע"י אחרים ובכבודו של צדיק כתיב [ל]ואברכה מברכיך ומקללך אאור אנא: **מתני' ב בן עזאי אומר הוי רץ למצוה קלה**[ב] ובורח מן העבירה שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה ששכר מצוה מצוה ושכר עבירה עבירה: גרסי' (מנחות לד) תניא א"ר נתן אין לך כל מצוה קלה שבתורה שאין מתן שכרה בעוה"ז ובעוה"ב אבל אינו יודע כמה צא ולמד ממצות ציצית וכו' (לעיל פ"ב מ"א): (שם) רשב"י אומר הזריז במצוה זו זוכה ומקבל פני שכינה כתיב הכא [מ]וראיתם אותו וכתיב התם [נ]את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד: (שם) תניא אידך וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה' שקולה מצוה זו כנגד כל המצות כלן: (שם) תניא היה ר' מאיר אומר קשה עונשו של לבן מעונשו של תכלת משל למלך ב"ו שאמר לשני עבדיו לאחד אמר לו הבא לי חותם של טיט ולאחד אמר הבא לי חותם של זהב ופשעו שניהם ולא הביאו אי זה עונשו מרובה זה שאמר לו הבא לי של טיט ולא הביא: (שם) מלאכא אשכחיה לרב קטינא דמכסי סדינא א"ל קטינא קטינא סדינא בקייטא סרבלא בסיתוא ציצית של תכלת מה תהא עליה א"ל ענשיתו אעשה א"ל אין בעידן ריתחא ענשינן: (ברכות סג) א"ר טבי א"ר יאשיה כל המרפה עצמו מדברי תורה אין בו כח לעמוד ביום צרה שנאמר [ס]התרפית ביום צרה צר כחכה. א"ר אמי בר מתנה אמר שמואל אפילו מצוה אחת (קלה) שנאמר התרפית מכל מקום: (סוטה יג) ת"ר בוא וראה כמה חביבות מצות על משה רבינו שכל ישראל נתעסקו בביזה והוא נתעסק במצות שנאמר [ע]חכם לב יקח מצות ואויל שפתים ילבט:

דרש

כזאת יתהלל וגו' ומתנות אלו בזמן שאינן באין מן הקב"ה סופן להפסק ממנו וכה"א אל תיגע להעשיר מבינתך חדל ואיזהו הוא עשיר השמח בחלקו שנאמר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך (במ"ר פכ"ב):

אמר להם ר"א לתלמידיו בני אל תבטחו לא בעושר ולא בגבורה ולא בחכמה שנאמר כה אמר ה' אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו אל יתהלל עשיר בעשרו כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי כי אני ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ כי באלה חפצתי נאם ה' ובמה יתהלל האדם בעוה"ז בכתרה של תורה שהיא נותנת לאדם עושר וכבוד בעה"ז והיא נותנת לאדם חיים ארוכים בעוה"ז ובעוה"ב שנאמר אורך ימים בימינה ובשמאלה עושר וכבוד ובזכות התורה זוכה האדם שנותנין בו כח שלא יתבטל לעולם שנאמר וקוי ה' יחליפו כח יעלו אבר כנשרים ירוצו ולא ייגעו ילכו ולא ייעפו (תנדא"ז רפכ"ד):

הוי רץ למצוה קלה. אם רפית במצוה אחת סופך לרפות באחרת כיוצא בה אם הקילות סומך להקל מצוה אחת סופך להקל באחרת כיוצא בה דכתיב התרפית ביום צרה וגו' (מסכת דרך ארץ זוטא פ"ג):

הוי נרתע מחטא הקל שמא יביאך לחמור

הוי זהיר במצוה קלה שתביאך לידי חמורה תניא בן עזאי אומר הוי רץ למצוה קלה התם כרצון הכא אפילו באונס דקתני נרתע (ברייתא דמסכת כלה):

שמצוה

תורה אור כ תהלים לז: ל ישעיה כו: מ תהלים כב: נ שם כה: ס ירמיה יז: ע שם: פ חבקוק ב: צ שמות יד: ק בראשית טו: ר שמות ד: ש תהלים לא: ת שמות יז: א תהלים קטז: ב ישעיה כו: ג תהלים לג: ד דה"ב כ: ה ירמיה ה: ו חבקוק ב: ז איכה ג: ח ש"ה ד: ט הושע ב: י שמות יד: כ תהלים קו: ל בראשית יב: מ דברים יא: נ שם ו: ס משלי כד: ע שם י:

א] עי' במס' דרך ארץ אריב"ל לעולם יהו כל בני אדם בעיניך כליסטים וכוי מכבדן כר"ג: ב] ע"ל בפ"ב מ"א בפיסקא והן כאבי ולעיל פ"ב מ"א בפיסקא הוי זהיר במצוה קלה:

שמצוה גורר מצוה . רבי אומר העושה מצוה אחת לשמה אל ישמח על אותה מצוה בלבד אלא שלבסוף גוררת מצות הרבה והעובר עבירה אחת אל ידאג עליה לבד אלא לסוף שגוררת עבירות הרבה שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה (ספרי שלח פקי"ב):

ועבירה גוררת עבירה. כי תצא למלחמה שנו רבותינו מצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה וראית בשביה וגו' וגלחה את ראשה ועשתה כדי שלא תמצא חן בעיניך מה כתיב בתריה כי תהיין לאיש שתי נשים וגו' שתים בבית מריבה בבית ולא עוד אחת אהובה ואחת שנואה או שתיהן שנואות מה כתיב אחריו כי יהיה לאיש בן סורר ומורה כל מן דנסיב יפת תאר נפיק מיניה בן סורר ומורה כו' למדנו שעבירה גוררת עבירה ומצוה גוררת מצוה מנין דכתיב כי יקרא קן צפור לפניך שלח תשלח וגו' למען ייטב לך והארכת ימים אחריו מה כתיב כי תבנה בית חדש תזכה לבנות בית חדש ולעשות מעקה מה כתיב אחריו לא תזרע כרמך כלאים תזכה לכרם ולזרוע שדה מה כתיב אחריו לא תחרוש בשור ובחמור תזכה לשורים וחמורים מה כתיב אחריו לא תלבש שעטנז תזכה לבגדים נאים מן צמר ולבגדים נאים מפשתים מה כתיב אחריו גדילים תעשה לך תזכה למצות ציצית מה כתיב אחריו כי יקח איש אשה תזכה לאשה לבנים הרי למדנו שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה לפיכך נסמכו פרשיות זו לזו (תנחומא תצא):

כי יהיה איש שונא לרעהו וארב לו וקם עליו . מכאן אמרו עבר אדם על מצוה אחת קלה סופו לעבור על מצוה חמורה עבר על ואהבת לרעך כמוך סופו לעבור על לא תשנא ועל לא תקום ועל לא תטור וסופו לעבור על וחי אחיך עמך עד שבא לידי שפיכות דמים (ספרי שופטים):

נפש. כי תחטא. זש"ה גם בלא דעת נפש לא טוב ואץ ברגלים חוטא מי שחטא אפילו בשוגג אינו סימן יפה לו כילד היו לפניו שתי חנויות אחד של עכו"ם ואחד של ישראל נכנס לאותה של עכו"ם בלא דעת לא טוב נכנס במזיד נקרא חוטא שנאמר ואץ ברגלים. חוטא א"ר יצחק בר שמואל בר מרתא היו לפניך שני דרכים אחת ארוכה ואחת קצרה הקצרה מלאה צרורות והארוכה אין בה צרור הנחת הארוכה והלכת בקצרה בשבת עליו נאמר ואץ ברגלים חוטא שנו רבותינו מצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה לא יצר אדם על עבירה שעשה בשוגג אלא שנפתח לו פתח שיחטא אפילו בשוגג ואפילו במזיד ולא

(מכות י) דרש ר' סימאי מ"ד ^פאוהב כסף לא ישבע כסף ומי אוהב בהמון לא תבואה אוהב כסף לא ישבע כסף זה משה שהיה יודע ששלש בעבר הירדן אינן קולטות עד שנבחרו שלש שבארץ כנען אמר מצוה באה לידי אקיימנה: (סוטה יד) דרש רבי שמלאי מפני מה נתאוה משה רבינו ליכנס לא"י וכי לאכול מפריה היה צריך או לשבוע מטובה היה צריך אלא כך אמר משה רבינו הרבה מצות נצטוו ישראל שאינם מתקיימות אלא בארץ ישראל אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו על ידי אמר לו הקב"ה כלום אתה מבקש אלא לקבל שכר מעלה אני עליך כאילו עשיתם כו':

ובורח מן העבירה[א]. (תנד"א) לעולם ישמור אדם בלבו שלא יבא לידי חטא ואפילו חטא הקל צא ולמד מאבותינו הראשונים שלא ירדו למצרים אלא בשביל דבר קל שדבר אברהם במה ארע ובשכר יראה קמעא שירא ישמעאל את אביו לא נתן הקב"ה רשות לכל אומה ומלכות שישלטו בבניו ובשכר שתי דמעות שהוריד עשו נתנו לו את הר שעיר שאין גשמי ברכה פוסקין ממנו לעולם ובשכר שנטל את כליו והלך לו מפני יעקב אחיו נתנו לו ק' מדינות ובשכר ששמע יעקב אל יוסף נענש עליו כ"ב שנה ובשביל מריבה נענשו משה ואהרן, אמרו חכמים אם אש אחזה בלחים מה יעשו יבשים: (ע"ז יח) אמר ריש לקיש מ"ד [צ]עון עקבי יסובני עונות שאדם דש בעקביו בעוה"ז מסבבין אותו ביום הדין: (חגיגה ה) רבי יוחנן כי מטי להאי קרא הוה בכי [ק]וקרבתי אליכם למשפט והייתי עד ממהר במכשפים ובמנאפים ובנשבעים (בשמי) לשקר ובעושקי שכר שכיר אלמנה ויתום ומטי גר ולא יראוני אמר ה' צבאות, עבד שרבו מקרבו לדונו וממהר להעידו תקנה יש לו. אמר רבי יוחנן בן זכאי אוי לנו ששקל עלינו הכתוב קלות כחמורות אר"ש ב"ל כל המטה דין של גר כאילו מטה דינו של מעלה מטה גר מטי כתיב: שמצוה גוררת מצוה. (מכילתא יתרו) [ר]ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ועתה קבלו עליכם שכל התחלות קשות אם שמוע תשמעו מכאן אמרו שמע אדם מצוה אחת משמיעים לו מצות הרבה שכח אדם מצוה אחת משכחים לו מצות הרבה שנאמר [ש]אם שכח תשכח: (שם כרמת בשלח) שמעון בן עזאי אומר שמוע מה תלמוד לומר תשמע מכאן אמרו רצה אדם לשמוע מיד משמיעים לו לאחר זמן לשכח משכחין לו [ת]אחר זמן הוא היה אומר [לא] רצה אדם לשמוע בטובתו משמיעים לו שלא בטובתו, לשכוח בטובתו משכחים אותו שלא בטובתו הרשות נתונה [א]אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן: (סוכה מו) א"ר זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם מדת בשר ודם כלי ריקן מחזיק מלא אינו מחזיק מדת הקב"ה מלא מחזיק ריקן אינו מחזיק שנאמר [ב]ויאמר אם שמוע תשמע וגו' אם שמוע תשמע ואם לאו לא תשמע: (ספרי ראה פקנ"ו) [ג]רק אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך. מכאן אמרו שמע אדם קימעא משמיעים אותו הרבה. שמע אדם דברי תורה משמיעים אותו דברי סופרים: (שם פ' עט) [ד]שמור ושמעת אם תשמע מעט סופך לשמוע הרבה. אם שמרת מעט סופך לשמור הרבה. אם שמרת מה ששמעת סופך לשמור מה שלא שמעת. שמרת מה שבידך סופך לשמור לעתיד לבא: ועבירה גוררת עבירה. (סוכה נב) א"ר אסי יצה"ר בתחלה דומה לחוט של בוביא ולבסוף דומה כעבות העגלה שנאמר [ה]הוי מושכי העון בחבלי השוא וכעבות העגלה חטאה. רב הונא רמי כתיב [ו]כי רוח זנונים התעם וכתיב [ז]כי רוח זנונים בקרבם בתחלה התעם ולבסוף בקרבם. אמר רבא יצר הרע בתחלה קראו הלך ולבסוף קראו אורח ולבסוף קראו איש שנאמר [ח]ויבא הלך לאיש העשיר ויחמול לקחת מצאנו ומבקרו לעשות לאורח וכתיב ויעשה לאיש הבא אליו. א"ר יוחנן אבר קטן יש באדם משביעו רעב מרעיבו שבע שנאמר [ט]כמרעיתם וישבעו וגו': (שבת קה) כך אומנתו של יצה"ר היום אומר לו עשה כך למחר אומר לו עשה כך עד שאומר לו עבוד כו"ם והולך ועובד כו' (כדלעיל): (ספרא בחקותי) [י]ואם לא תשמעו לי מה ת"ל ולא תעשו. וכי יש לך אדם שאינו למד אבל עושה ת"ל אם לא תשמעו ולא תעשו הא כל שאינו למד אינו עושה. או יש לך אדם שאינו למד ואינו עושה אבל אינו מואס באחרים ת"ל ואם בחקתי תמאסו. הא כל שאינו למד ואינו עושה סוף שהוא מואס באחרים או יש לך שאינו למד ואינו עושה [כ]ומואס באחרים אבל אינו שונא את חכמים. תלמוד לומר ואם את משפטי תגעל נפשכם אינו אומר אלא ואם את משפטי תגעל נפשכם. הא כל שאינו למד ואינו עושה ומואס אחרים סופו שהוא שונא את החכמים. או יש לך אדם שאינו למד ואינו עושה ומואס באחרים ושונא את החכמים אבל מניח לאחרים לעשות ת"ל לבלתי עשות הא כל שאינו למד ואינו עושה ומואס באחרים ושונא החכמים סוף אינו מניח לאחרים לעשות. או יש אדם שאינו למד ואינו עושה ומואס באחרים ושונא את החכמים ואין מניח לאחרים לעשות אבל מודה במצות שנאמרו מסיני ת"ל את כל מצותי. הא כל שאינו למד ואינו עושה ומואס באחרים ושונא את

נתפסקו בביזה. של מגרים: שאדם דש בעקביו. דקדוק פשיטות כי הכא נ"א שאדם דורסן ברגליו שאין חשובין בעיניו כלום: קלות כחמורות. עושקי שכר שכיר כמכשפים וכמנאפים: ומטי גר ולא יראוני. בהאי קרא כתיב: מלא מחזיק. אדם חכם: אם שמוע. פעם אחת סופך שתשמה אוזן פעם אחרת: של בוכיא. עכביש שקורין ארנמי"א: ולבסוף. משאדם נמשך אחריו מעט מתגבר והולך בו: מושכי העון בחבלי השוא. בתחלה הם מביאין אותן עליהם ע"י חבלים שאינן של כלום: וכעבות העגלה. חבל עבה שקושרין בו את הפרה למחרישה: התעם. משנת בעלמא: בקרבם. משמש נטוע בלבם: הלך. עובר דרך עליו ואינו מתאכסן עמו דרך אכסניא: אורח. אכסנאי: איש. בעל הבית: ויבא הלך. בדוד ובת שבע קאי דקא"ל נביא לדוד על יצר הרע שבא עליו: אבר קטן. גיד הגויה: משביעו. כתחמים: רעב. גוזו והסר כח לעת זקנה: שבע. בכח שלם: אם

תורה אור פ קהלת ה: צ תהלים מט: ק מלאכי ג: ר שמות יט: ש דברים ח: ת משלי ג: א שמות טו: ב דברים כב: ג שם ל: ד ישעיה ה: ה הושע ד: ו שם ה: ז ש"ב יב: ח הושע יג: ט ויקרא כו:

א וכבר העידו חכמים ע"ה על הדוש נפלא בתורה יש בו זרוז על מעשה המצות והוא אמרו אז יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן וגו' וידוע שאינן מועילות שלא יהיה בהן דין ערי מקלט עד שיבדלו השלש האחרות שבארץ ישראל אמרו יודע היה משה רבינו ע"ה שאין שלש ערים שבעבר הירדן קולטות עד שיבדלו השלש שבא"י שנאמר שש ערי מקלט תהיינה ואעפ"כ הבדיל אלו מפני שאמר הואיל ובאה מצוה לידי אקיימנה ואם כיוצא בזה במשה רבינו ע"ה משיג האמתות שלם שבשלמים נכסף להוסיף חצי מצות עשה על כל מעלתו ושלמותו אין צריך לומר שיעשו מי שנצטרעה נפשם והוחזק צרעתם וקדמה (רמב"ם בפי' המשנה):

א] ע"ל בפ"א מ"ה בפי' ועשו סיג לתורה. ועי' (שבת י"ג) לא יאכל זב עם הזבה מפני הרגל עבירה. ע"ל מ"ג זהירות מביא לוי. ועי' (קדושין פ"א) רב ורב יהודה הוו קאזלו באורחא הוה קאזלה ההיא איתתא קמייהו א"ל רב לר"י דל כרעך מקמיה גיהנם כו':

אם הלך סופו לעמוד. הלך משמע בהעברה בעלמא סופו לעמוד ולהתעכב ביניהם מעט והכי קאמר אשרי שלא הלך וממוך שלא הלך לא עמד וממוך שלא עמד לא ישב הא אם הלך סופו לעמוד כו': אבקה של שביעית. עושה סחורה בפירות שביעית והכי קרי ליה אבק שאין זו עיקר מגופם של איסור שביעית:

ולא ישמח אדם על מצוה שבאה לידו אלא על מצות הרבה שעתידות לבוא לידו לפיכך אם חטא כשוגג אין סימן יפה לו שנאמר גם בלא דעת נפש לא טוב ומה חוטא בשוגג אין סימן טוב לו חוטא במזיד על אחת כמה וכמה ועליו נאמר ואץ ברגלים חוטא (תנחומא ויקרא):

את חכמים ואינו מניח לאחרים לעשות. סוף שהוא כופר במצות שנאמר מסיני או יש לך אדם שיש בו כל המדות הללו אבל אינו כופר בעיקר ת"ל להפרכם את בריתי. הא כל שיש בו כל המדות הללו סוף שהוא כופר בעיקר: (ע"ז יח) דרש ר"ש בן פזי מ"ד אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים וגו' וכי מאחר שלא הלך מהיכן עמד ומאחר שלא עמד מהיכן ישב ומאחר שלא ישב מהיכן לץ אלא לומר לך שאם הלך סופו לעמוד ואם עמד סופו לישב ואם ישב סופו ללוץ ואם לץ עליו הכתוב אומר [כ]אם חכמת חכמת לך ולצת לבדך תשא: (גיטין יז) א"ר יוסי בר חנינא בא וראה כמה קשה אבקה של שביעית אדם נושא ונותן בפירות שביעית לסוף מוכר את מטלטליו שנאמר [ל]בשנת היובל הזאת תשובו איש אל אחוזתו וכתיב [מ]וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך דבר הנקנה מיד ליד לא הרגיש לסוף מוכר את שדותיו שנאמר [נ]וכי ימוך אחיך ומכר מאחזתו לא באת לידו לסוף מוכר את ביתו שנאמר [ס]ואיש כי ימכור בית מושב מאי שנא התם דקאמר לא הרגיש ומאי שנא הכא דקאמר לא באת לידו כדרב הונא דאמר רב הונא כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה נעשית לו כהיתר לא באת לידו סוף שמוכר את בתו שנאמר [ע]וכי ימכור איש את בתו לאמה ואע"ג דבתו לאו בהאי עניינא כתיב ניחא ליה לאיניש דלזבן ברתיה ולא נוזיף ברביתא דאילו התם מיגרעא ואזלא והכא קא מוספא ואזלא לא באת לידו סוף שילוה ברבית שנאמר [פ]וכי ימוך אחיך וכתיב אל תקח מאתו נשך ותרבית לא באת לידו סוף שמוכר את עצמו שנאמר [צ]כי ימוך אחיך עמך ונמכר לך לא לך אלא לגר שנאמר לגר ולא לגר צדק אלא לגר תושב שנאמר לגר תושב משפחת גר זה נכרי כשהוא אומר לעקר זה הנמכר ונעשה משרת לע"א עצמה: (סנהדרין קד) תניא אמר רבי שמעון בן אלעזר בשביל [ק]הטוב בעיניך עשיתי מה אות בשביל מה אות עו"א אכלו על שולחנו בשביל עו"א שאכלו על שלחנו ומשמש עליהם גרם גלות לבניו מסייע ליה לחזקיה דאמר חזקיה כל המזמין עו"א לתוך ביתו ומשמש עליו גורם גלות לבניו שנאמר [ר]ומבניך אשר יצאו ממך אשר תוליד יקחו והיו סריסים בהיכל מלך בבל [ש]וישמח עליהם חזקיהו ויראם את בית נכתה [את הכסף] ואת הזהב ואת הבשמים וגו' אמר רב מאי בית נכתה אשתו השקתה עליהם ושמואל אמר בית גנזיו הראה להם, ורבי יוחנן אמר זין אוכל זין הראה להם: ששכר מצוה. (ב"ב י) אמר רבי יצחק מ"ד [ת]רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד משום דרודף צדקה ימצא צדקה אלא לומר כל הרודף צדקה הקב"ה ממציא לו מעות לעשות מהם צדקה: (נדרים לב) אר"י כל המהמם את עצמו הקב"ה מתמם עמו שנאמר [א]עם חסיד תתחסד וגו': (יומא לח) אמר ריש לקיש מאי דכתיב [ב]אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן בא ליטמא פותחין לו בא ליטהר מסייעין אותו, תני דבי רבי ישמעאל משל לאדם שהיה מוכר נפט ואפרסמון בא למכור נפט אומר לו סרוד אתה לעצמך בא למכור אפרסמון אומר לו המתן עד שאמדוד לך אנא כדי שאתבשם גם אני ואתה. ת"ר [ג]והתקדשתם והייתם קדושים אדם מקדש עצמו מעט מקדשין אותו הרבה מלמטה מקדשין אותו מלמעלה בעוה"ז מקדשין אותו לעוה"ב: (מכות י) אמר רב הונא א"ר אלעזר מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים בדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו וכו' (לעיל פ"ג מט"ו): (יומא לח) א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן כיון שיצאו רוב שנותיו של אדם ולא חטא שוב אינו חוטא שנאמר רגלי חסידיו ישמור דבי רבי שילא אמרי כיון שבא לאדם דבר עבירה לידו פעם ראשונה ושניה ולא חטא שוב אינו חוטא שנאמר רגלי חסידיו ישמור: (ירושלמי פאה פ"א) ר' ירמיה א"ר שמואל בר רב יצחק בעי [ד]צדקה תצר תם דרך ורשעה תסלף חטאת, [ה]חטאים תרדף רעה ואת צדיקים ישלם טוב [ו]אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן. [ז]רגלי חסידיו ישמור ורשעים בחשך ידמו [ח]כבוד חכמים ינחלו וכסילים

וכתיב וט'. וסמיך ליה וכי תמכרו ממכר ודרשינן סמוכין והכי אמר רחמנא אם לא תמכרו מגות יובל סופכם למכור מטלטלים וכלי תשמיש: לא הרגיש. לא נזדעזע לשוב מן העבירה: לא באת לידו. משמע שלא יעלה על לבו שיהא עושה שום עבירה: נעשית לו כהיתר. דומה בעיניו כהיתר הילך בריש דלא עבר עדיין אלא פעם אחת תני הרגיש דמשמע שהיה יודע ונותן אל לבו שהיה עובר אבל לא נרתע מן העבירה ועשאה ובפעם שניה תני לא באת לידו שאפילו על לבו אין עולה שתהא עבירה: ניחא ליה לאינש דליזבון ברתיה ולא לוזיף ברביתא. דרבית כתיב בהאי עניינא דכתיב. אל תקח מאתו נשך ותרבית וגו' כא ודאי מקמי הכי כבר זבנה לברתיה דבהכי ניחא ליה: פדיון בתו מגרעת ואזלא. שבשעת מכירת בתו אינה שתהא שפחה אלא עד שיביאו ימי נערות ואם בא לפדותה בתוך כך מחשב הדמים שמכרה כמה מגיע לכל שנה שהיתה ראויה להיות ביד האדון ולפי אותו חשבון כמגיע לכל שנה מנכה לו אדון לכל שנה ושנה שנשמשתו כדתניא בקידושין והפדה מלמד שמגרעת פדיונה ויוצאה: ונעשה משרת. נעשה משרת לע"ז לחטוב עצים ולשאוב מים: בשביל הטוב מה אות. בשביל חזקיה שהיבח את עצמו ואמר הטוב בעיניך עשיתי גרם לו שאמר מה אות כי אעלה בית ה' שבאל אות מהקב"ה שהעבירה גוררת עבירה: אכלו נכרים על שלחנו. אותן ששלח לו מרודך בלאדן ספרים ומנחה על ידם: ומשמש עליו. כגון חזקיה דאמרינן לקמן אשתו השקתה עליהם: גורם גלות. דכתיב וישמח עליהם חזקיה ויראם את בית נכתה וכתיב בתריה ומבניך אשר יצאו ממך יקחו והיו סריסים בהיכל מלך בבל: אשתו השקתה עליהם. היא עצמה מזגה להם והייגו בית נכתה לשון מגכה על שם גלע שנפתחה מן האדם ומגנה נבראת האשה: בית גנזיו. והכי מתרגמינן בית נגיותו ומנחה פתר במחברתו לשון כממון כמו נכאת וצרי ולוט: זין אוכל זין. כגון פרזל דשלים בפרזל: ימצא צדקה. משמע יבא לידי ממות וימצא בני אדם שיעשו לו צדקה: אם ללצים הוא יליץ. אם ללצים הוא בא להתחבר הוא יליץ לא ימנעוהו ולא יעזרוהו: ואם לענוים. בא להתחבר יתן לו חן מי שבידו ליתן חן: בא. אדם: ליטמא. ולהיות רשע: פותחין לו. פתח הטומאה ליכנס בה כלומר מספיקין בידו ואין מונעין אותו מן השמים לעכבו: בא. הלוקח למדוד נפט מפני שריחו רע אומר לו המוכר מדוד אתה לעצמך: והתקדשתם. מעט והייתם קדושים הרבה. בא ליטהר מסייעין אותו: שוב אינו חוטא שנאמר רגלי חסידיו ישמור. טפי חסידיו ישמור: פעם ראשונה ושניה וכו' רגלי חסידיו. משמע בחסד ב' רגלים כמו שלש רגלים פעמים ישמור אותו מן החטא: ומייגין

רבי מאיר אומר כל העובר עבירה אחת בספק מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו בודאי כיצד אדם חוטא ונודע לו חטאו מביא חטאת בסלע ועשירית האיפה בפונדיון ספק חטא ספק לא חטא מביא מעילה וחומשה ומביא אשם בשתי סלעים וכי איזה מדה מרובה מדה טובה או מדת פורענות הוי אומר מדה טובה והרי דברים ק"ו אם מדת פורענות מעוטה העובר עבירה בספק מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה בוודאי ק"ו למדת הטוב מרובה רבי נתן בן יוסף אומר כל העובר עבירה בשוגג מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה במזיד כיצד שוגג שהרג את הנפש וגולה לעיר מקלטו ומצאו גואל הדם והרגו הרי זה פטור הרגו במזיד ומצאו גואל הדם והרגו הרי זה גולה על ידו וכי איזו מדה מרובה מדת הטוב או מדת פורענות הוי אומר מדת הטוב ואם מדת פורענות מעוטה העובר עבירה בשוגג מעלין עליו כאילו עשאה במזיד ק"ו למדת הטוב מרובה (אדר"נ פ"ג):

ששכר מצוה מצוה. כגון ולמדו ממה שכתוב בתורה שכר מצוה מצוה ושכר עבירה עבירה הרבה אדם לשון שוא ושקר עם אביו ועם אמו עם אשתו ועם בניו ועם רבו שלמדו מקרא ומשנה וחכמה לסוף הוא עושה כך עם כל אדם הרבה אדם שבועת שוא עם כל אלו לסוף הוא עושה כך עם כל אדם נוהג אדם גסות הרוח עם כל אלו לסוף הוא עושה כך עם כל אדם העיז אדם פניו באביו או באמו או בפני מי שגדול הימנו לסוף הוא עושה כך עם כל אדם (תנדא"ר פט"ו):

אם עושה אדם את עצמו צדיק ולדבר אמת מוסרין לו מלאך שמתנהג עמו בדרך צדיקים ומדבר אמת ואם עושה אדם את עצמו רשע ולכחש ולדבר שקר מוסרין לו מלאך שמתנהג עמו בדרך רשעים ומכחש ומשקר ואם עושה אדם את עצמו לנהוג במדה בינונית מוסרין לו מלאך שמתנהג עמו בדרך מדה בינונית ואם עושה אדם את עצמו חסיד לסבול את הכל מוסרין לו מלאך שמתנהג עמו בדרך חסידים וסובל את הכל שנאמר אני ה' חוקר לב ובוחן כליות וגו' ועל ידי דוד נאמר עם חסיד תתחסד עם גבר תמים תתמם עם נבר תתברר ועם עקש תתפתל (תנא דבי אליהו זוטא ק"ג):

אל

תורה אור י תהלים א: כ משלי ט: ל ויקרא כה: מ שם יט: נ שם כה: ס שם: ע שמות כא: פ ויקרא כה: צ שם: ק מ"ב כ: ר ישעיה לט: ש ישעיה לט: ת משלי כא: א תהלים יח: ב משלי ג: ג ויקרא יא: ד שמואל א ב: ה משלי יג: ו שם: ז שם ג: ח שמואל א ב: ט משלי ג:

אל תהי בז לכל אדם שאין לך אדם שאין לו שעה. שלא לאמך על פני המים בר קפרא הוה מקפל בשוניתא דימא דקסרי ראה ספינה שטבעה בים הגדול ואיטפיטא עולה מתוכה ערום בר אמינה בא אצלו ושאל בשלומו ונתן לו שתי סלעים. מה עשה הכניסו לביתו והאכילהו והשקהו ונתן לו עוד ג׳ סלעים אמר לו אדם גדול שכמותך יוציא שלשה סלעים אחרים לבתר יומין אתנידון יהודאי בהדין ספספא אמרין מאן אזיל ומפיים עלינן כו׳ ע״ש (קה״ר פי״א):

מאור

וכסילים מרים קלון, וסייגן סייגה ותרעין תרעה, רבי ירמיה בשם רבי שמואל בר רב יצחק שומר אדם את עצמו מן העבירה פעם ראשונה שניה ושלישית מכאן ואילך הקב״ה משמרו מ״ט הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר, א״ר זעירא ובלחוד דלא יתיב ליה מ״ט והחוט המשולש לא לעולם ינתק אין כתיב כאן אלא לא במהרה ינתק אין מטרחה עלוי מיפסק הוא: ושכר עבירה עבירה. (יומא לט) תני דבי רבי ישמעאל עבירה מטמטמת לבו של אדם שנאמר ולא תטמאו בהם ונטמתם בם אל תקרי ונטמתם אלא ונטמטם, ת״ר ולא תטמאו בהם ונטמתם בם אדם מטמא עצמו מעט מטמאין אותו הרבה מלמטה מטמאין אותו מלמעלה בעוה״ז מטמאין אותו לעוה״ב: מתני׳ ג הוא היה אומר אל תהי בז לכל אדם ואל תהי מפליג לכל דבר שאין לך אדם שאין לו שעה ואין לך דבר שאין לו מקום: גרסי׳ (פסחים קיג) ת״ר ג׳ אין מתקנאין בהם אלו הן עכו״ם קטן ונחש קטן ותלמיד קטן מאי טעמא דמלכותיהו בתר אודנייהו קיימא: (ירושלמי תרומות פ״ח) דיקלוט הזירא מהוניה טליי דרבי יודה נשייא אתעביד מלך נחת לפמיים שלח כתבין בתר רבנין תיהוון גבייה במיפקי שובתא מיד אמר ליה לשלוחיה לא התן להון כתבין אלא בערובתא עם מטעמי שמשא ואתא שליחא גביהון בערובתא עם מטעמי שמשא והוה רבי יודן נשייא ורשב״נ נחתין למיסחי בדימוסין דטבריא אתא אנגיטריא גביהון ובעא ר׳ יודן נשייא למנזף ביה א״ל רשב״נ ארפי ליה לנסיון הוא סתחמי אמר לון מה רבנין עבדין תנן ליה עובדא אמר לון סחון דברייכון עביד ניסין במפקי שובתא מען יתהון ואעיל יתהון א״ל הא רבנין לבר אמר לא יחמון אפי עד דאינון סחיין הוה ההיא בי בני אזייה שבעה יומין ושבעה לילון נפק ואנצח קדמיהון ועל לון וקמון ליה קדמיהון אמר לון בגין דברייכון עביד לכון ניסין אתון מבזין מלכותא אמרין ליה דיקלוט חזירא בזינן דיקלטיאנוס מלכא לא בזינן ואפילו כן א״ל לא מבסי לא ברומי זעיר ולא בחבר זעיר: (ל״ה) אל תהי בז לכל אדם: (תענית ז) ת״ר לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז, מעשה שבא רבי אלעזר ברבי שמעון ממגדול גדור מבית רבו והיה רוכב על חמור ומטייל על שפת הנהר ושמח שמחה גדולה והיתה דעתו גסה עליו מפני שלמד תורה הרבה נזדמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר אמר לו שלום עליך רבי ולא החזיר לו א״ל ריקא כמה מכוער אותו האיש שמא כל בני עירך מכוערין כמותך, א״ל איני יודע אלא לך ואמור לאומן שעשאני כמה מכוער כלי זה שעשית כיון שידע בעצמו שחטא ירד מן החמור ונשתטח לפניו וא״ל נעניתי לך מחול לי א״ל איני מוחל לך עד שתלך לאומן שעשאני ואמור לו כמה מכוער כלי זה שעשית היה מטייל אחריו עד שהגיע לעירו יצאו בני עירו לקראתו והיו אומרים לו שלום עליך רבי מורי אמר להם ולמי אתם קורין רבי אמרו לזה שמטייל אחריך אמר להם אם זה רבי אל ירבו כמותו בישראל אמרו לו מפני מה אמר להם כך וכך עשה לי אמרו לו אעפ״כ מחול לו שאדם גדול הוא בתורה א״ל בשבילכם הריני מוחל לו ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן מיד נכנס ר״א ור״ש ודרש לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז: (ל״ה) אל תהי בז כו׳. (מגילה טו) א״ר אלעזר א״ר הנינא לעולם אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך שהרי ב׳ גדולי הדור ברכום ב׳ הדיוטות ונתקיימה בהם ואלו הן דוד ודניאל דוד דברכיה ארונה דכתיב ויאמר ארונה אל המלך ה׳ אלהיך ירצך דניאל דברכיה דריוש דכתיב אלהך די אנת פלח ליה וגו׳ וא״ר אלעזר א״ר הנינא אל תהי קללת הדיוט קלה בעיניך[א] שהרי אבימלך קלל את שרה הנה הוא לך כסות עינים ונתקיים בזרעה שנאמר ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו: (ל״ה) אל תהי בז לכל אדם: (ברכות י) הנהו בריוני דהוו בשבבותיה דרבי מאיר והוו קא מצערי ליה טובא הוה קא בעי ר״מ רחמי עלייהו כי היכי דלימותו אמרה ליה ברוריה דביתהו מאי דעתיך משום דכתיב יתמו חטאים מי כתיב חוטאים חטאים כתיב ועוד שפיל לסיפיה דקרא ורשעים עוד אינם כיון דיתמו חטאים ורשעים עוד אינם אלא בעי רחמי עלייהו דלהדרי בתשובה ורשעים עוד אינם בעא רחמי עלייהו והדרי בתשובה: (סנהדרין לז) הנהו בריוני דהוו בשבבותיה דרבי זירא דהוה מקרב להו כי היכי דניהדרו בתשובה והוו קפדי רבנן כי נח נפשיה דרבי זירא אמרו עד האידנא הוה קטינא חריך שקי דהוה בעי עלן רחמי השתא מאן בעי עלן רחמי הרהרו בלבייהו ועבדי תשובה: שאין לך אדם שאין לו שעה: (ע״ז יז) תניא אמרו עליו על רבי אלעזר בן דרדיא שלא הניח זונה אחת בעולם שלא בא עליה כו׳ אמר אין הדבר תלוי אלא בי הניח ראשו בין ברכיו וגעה בבכיה עד שיצתה נשמתו יצאה בת קול ואמרה ר׳ אלעזר בן דרדיא מזומן לחיי העולם הבא כו׳ בכי רבי ואמר יש קונה עולמו בכמה שנים ויש קונה בשעה אחת: ואל תהי מפליג לכל דבר[ב]: (הדר״נ פכ״ג) שנאמר בו לדבר יחבל לו וירא מצוה הוא ישולם: (מ׳ תהלים פל״ד) וש״ה את הכל עשה יפה בעתו. כל מה שעשה הקב״ה בעולמו יפה עשה. אמר דוד לפני הקב״ה כל מה שעשית יפה והחכמה יפה מן הכל. וכן הוא אומר מה רבו מעשיך ה׳ כולם בחכמה עשית. כל מה שעשית יפה עשית. אבל השטות שבראת מה הנאה יש לפניך. כשאדם מהלך בשוק ומקרע את בגדיו והתינוקות רצין אחריו והעם משחקין ממנו זה נאה לפניך. אמר לו הקב״ה דוד על השטות אתה קורא הגר חייך שתצטרך לו וכן שלמה אמר בז לדבר יחבל לו. מהו יחבל לו יתמשכן לו כעין שנאמר אם חבול תחבול. ד״א אמר לו הקב״ה על השטות אתה קורא תגר חייך שתצטער ותתפלל עליה עד שאתננה לך. לא עשה מעט עד שהלך אצל אכיש כו׳ באותה שעה נתיירא דוד התחיל אומר יום אירא אני אליך אבטח. התחיל דוד מבקש ומתפלל ואומר רבש״ע ענני בשעה הזו. אמר לו הקב״ה מה אתה מבקש אמר לו מאותו השטות שבראת שקראתי עליך תגר. אמר לו ולא אמרתי לך בז לדבר יחבל לו הואיל וכן הוא אני נותנו לך לדוד בשנותו את טעמו לפני אבימלך כו׳. אמר לו הקב״ה דוד טובה היא השטות הה״ד אברכה את ה׳ בכל עת וכן הוא אומר את הכל עשה יפה בעתו וכן את מוצא בתחלת בראשית וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד: (ל״ה) ואל תהי מפליג לכל דבר. (נדה כה) כתיב והבור אשר השליך שם ישמעאל את כל פגרי האנשים אשר הכה ביד גדליהו וכי גדליהו הרגן והלא ישמעאל הרגן אלא שמתוך שהיה לו לחוש לעצת יוחנן בן קרח ולא חש מעלה עליו הכתוב כאילו הרגן, אמר רבא האי לישנא בישא אע״פ דלקבולי לא מיבעי למיחש ליה מיבעי: (סנהדרין ז) ההוא דהוה קאמר ואזיל גברא דרחיצנא עליה אדייה לגזזיה וקם. א״ל שמואל לרב יהודה קרא כתיב גם איש שלומי אשר בטחתי בו אוכל לחמי הגדיל עלי עקב: ואל

וסייגן סייגה כו׳. משל הדיוט אומר וכי גודרין מקום הגדול וטורלין מקום הפרוץ ה״נ משמעות כל הני פסוקים שמספיק הקב״ה לצדיק שיעשה צדקות ולרשע שיעשה רשעות ולפיכך מתמיה וסייגן סייגה כו׳ בתמיה. ומפרש ר׳ ירמיה דה״פ דקרא כיון שפירש אדם עצמו ב׳ ג׳ פעמים מן העבירה מכאן ואילך הקב״ה משמרו והיינו רגלי חסידיו ישמור כיון שכבר נעשה חסיד: ובלחוד. ובלבד שלא ישוב ויחזור העבירה אבל אם מחזיר אין מונעים אותה ממנו: מטמטמת. אוטמת וסותמת מכל חכמה: ונטמתם. חסר אל״ף: מטמאין אותו הרבה. מניחין אותו ליטמא הרבה. וה״ק קרא אל תטמאו בהם ואם תטמאו סוף ונטמתם בם: מתני׳ אל תהי בז לכל אדם. לומר מה יוכל פלוני להזיק לי: ואל תהי מפליג. מרחיק לכל דבר שיש להוש עליו אל תאמר רחוק הוא שיהיה ואין לדאוג ממנו: דמלכותייהו אחורי אזייהו קיימא. כלומר עתידין הם ליגדל ותגדל אימה וינקמו ממך: אנגטיריא. שד שמו כן: לנסיון. לנסין: אזייה. הסיק: ואנצח. ונים: מבסי. מבזי: חבר. אומה חברים: מטייל. לשמוח: נזדמן לו אדם. יש ספרים שכתוב בהן אליהו ז״ל והוא נתכוין להוכיחו שלא יגביל בדבר: בריוני. פריצים: חטאים כתיב. קרי ביה חטאים: שיכלה יצר הרע: שפיל. השפל עיניך לסוף המקרא כל דבר שהוא בסוף קרוי שפולו של דבר: בריוני. פריצים לשון בורים: רבי זירא. גוצא הוי ונחרכו שוקיו על ידי מעשה דבדיק נפשיה בתנורא שגירא כשבוכר את הפועלים וקרי ליה קטינא חריך שקי: יוחנן בן קרח. אמר לגדליה שמעתי שבא ישמעאל בן נתניה להרגך: ביד גדליה. משמע שע״י גדליה נהרגו: אדייה לגזזיה וקם. הריש אגרופו

א] עי׳ (גיטין ל״ס) שאשה אחת קללה את רבה בר רב הונא ולא איפרק מהולשא: ב] עי׳ (ברכות נ״ס) לעולם יצפה אדם להלוס טוב עד כ״ב שנה כו׳. ועי׳ (שם ס׳) לשם נכמכס פ׳ הכבלוס כו׳ לגוג ומגוג בלם יאמר לך אדם כלוס יש עבד במורד ברכו אך אתה אמור לו כלוס יש בן במורד באביו אלא הוה הכא נמי הוה:

אגרופו עלי ועמד לנגדי: הרה ויולדת יחדיו. ביום שהרה זה יולדת ולד אחר כמו תרנגולת וכיון שמשמשין בכל יום נמצאים יולדים בכל יום דהכי משמע קרא בכל עת שהיא מתעברת יולדת שממהרת לגמור צורת הולד לזמן מועט: בא ואראך. שרה לעשתו כאולתו כדי להעמיד ד"ת על מכונה: לגלג. זו אולת: צלף. מין אילן הטוען ג' מיני פירות אביונות וקפריסין ולולבין וכי איתא להאי ליתיה להאי כדאמר בריש חזקת הבתים: פסת בר. משמע גלוסקאות שרחבין כמין פס יד ומשמע כלי מילת כמו כתונת פסים: בר. כמו לשבור בר ולענין כלי מילת בר נקי כמו ברה כחמה: כמהין ופטריות. שיוצאין כמות שהן בלילה אחת ורחבין ועגולין כגלוסקאות: נברא בר קורא. היב כמין לבוש מצייר גדל סביבות הקור של דקל כשהוא רך. קור ענף האילן כשהוא רך יוצא בכל שנה קודם שיתקשה קרוי קור: זבוב לצירעה. מי שעקצתו צירעה כותש הזבוב ומניח עליו וכן אחריני דקתני: חפפית. מין שרץ: לעקרב. והן עצמן נבראו לפרוע ולענוש בני אדם החוטאים ואם קבלו עונשם יתרפאו בהך דקתני:

מתני' מאד מאד הוי שפל רוח. אע"פ שנאמר מדות הדרך האמצעית היא המשובחת, במדת הגאוה אינו כן אלא יטה לקצה האחרון של שפלות הרוח. לפי שהגאוה היא מאוסה ביותר. ועוד שרוב בני אדם נכשלים בה ולא בדילי אינשי מינה. לכך צריך לעשות לה הרחקה יתירה: שכר עולה בידו. ולא שכר קרבן אחר: זבחי. כל הזבחים במשמע: אתי דכא. אני מגביה את הדכא עד ששוכן אצלי והיינו אשכון את דכא: אני את דכא. אני אשכין את שכינתי אצלו: ילמוד אדם מדעת קונו. לאהוב את הנמוכות: כל הרים וגבעות. כגון תבור וכרמל שבאו שם כדכתיב למה תרצדון הרים גבננים: רואה את השפל. לקרבו ולהשתדל עמו וחשוב בעיניו כמו בכורה. בתאנה בראשיתה ראיתי את אבותיכם נתתי עיני לקרבם ולהגביהם: כאפרכסת. פרמוי"א: לא מרובכם. לפי שאין אתם מרבין עצמכם אלא ממעטין לפיכך חשק בכם כי אתם המעט ממעיטין עצמכם בענוה: נמרוד. מלך בדור הפלגה היה ולכך נקרא שמו נמרוד שהמריד כל העולם במלכותו על הקב"ה: מושב אלהים ישבתי. שבנה לו ז' רקיעים של נחשת ועלה וישב עליהם: תולה ארץ. על זכות אותן שנחשבו לבלימה: אין הקדוש ברוך הוא משרה שכינתו. בקביעות: שבולם

(ל"א) ואל תהי מפליג לכל דבר. (שבת ל) כי הא דיתיב ר"ג וקדריש עתידה אשה שתלד בכל יום שנאמר [ז]הרה ויולדת יחדיו לגלג עליו אותו תלמיד אמר [ח]ואין כל חדש תחת השמש. א"ל בא ואראך דוגמתו בעולם הזה. נפק אחזי ליה תרנגולת, ותו יתיב ר"ג וקדריש עתידין אילנות שמוציאין פירות בכל יום שנאמר [ט]ונשא ענף ועשה פרי מה ענף בכל יום אף פרי בכל יום לגלג עליו אותו תלמיד אמר והכתיב ואין כל חדש תחת השמש א"ל בא ואראך דוגמתן בעה"ז נפק אחזי ליה צלף, ותו יתיב ר"ג וקדריש עתידה א"י שתוציא גלוסקאות וכלי מילת שנאמר [י]יהי פסת בר בארץ לגלג עליו אותו תלמיד ואמר ואין כל חדש תחת השמש נפק אחזי ליה כמהין ופטריות ואכלי מילת נברא בר קורא:

שאין לך דבר שאין לו מקום. (ירושלמי ברכות פ"ט) אליהו ז"ל שאל לרבי נהוראי מפני מה ברא הקב"ה שקצים ורמשים בעולמו א"ל לצורך נבראו בשעה שהבריות חוטאים הוא מביט בהן ואומר מה אלו שאין בהן צורך הרי אני מקיימן אלו שיש בהן צורך לא כ"ש א"ל עוד הן יש בהן צורך זבוב לצירעה פשפש לעלוקתא נחש לחפפית שבלול לחחזית סממית לעקרב:

מתני' ג רבי לויטס איש יבנה אומר מאד מאד הוי שפל רוח[א]] שתקות אנוש רמה. רבי יוחנן בן ברוקא אומר כל המחלל שם שמים בסתר נפרעין ממנו בגלוי אחד שוגג ואחד מזיד בחלול השם:

גרסי' (סוטה ה) א"ר יהושע בן לוי בא וראה כמה גדולים נמוכי רוח לפני הקב"ה שבזמן שבהמ"ק קיים אדם מקריב עולה שכר עולה בידו מקריב מנחה שכר מנחה בידו אבל מי שדעתו שפלה מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב כל הקרבנות כולן שנאמר [כ]זבחי אלהים רוח נשברה ולא עוד אלא שאין תפלתו נמאסת שנאמר [ל]לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה: (שם) [מ]ואת דכא ושפל רוח. רב הונא ורב חסדא חד אמר אתי דכא וחד אמר אני את דכא, ומסתברא כמ"ד אני את דכא שהרי הקב"ה הניח כל הרים וגבעות והשרה שכינתו על הר סיני ולא גבה הר סיני למעלה. אמר רב יוסף לעולם ילמד אדם מדעת קונו שהרי הקב"ה הניח כל הרים וגבעות והשרה שכינתו על הר סיני:

(שם) דרש רב עוירא ואיתימא רבי אלעזר בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם מדת ב"ו גבוה רואה את הגבוה ואין גבוה רואה את השפל אבל מדת הקב"ה אינו כן הוא גבוה ורואה את השפל שנאמר [נ]כי רם ה' ושפל יראה: (מגילה לא) אמר ר' יוחנן כל מקום שאתה מוצא גבורתו של הקב"ה שם אתה מוצא ענותנותו דבר זה כתוב בתורה ושנוי בנביאים ומשולש בכתובים כתוב בתורה [ס]כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים וגו' וכתיב בתריה עושה משפט יתום ואלמנה. שנוי בנביאים [ע]כי כה אמר רם ונשא וגו' וכתיב בתריה ואת דכא ושפל רוח. ומשולש בכתובים [פ]סולו לרוכב בערבות ביה שמו וכתיב בתריה אבי יתומים ודיין אלמנות: (חולין פט) א"ר יוחנן משום רבי אלעזר ברבי שמעון כל מקום שאתה מוצא דבריו של רבי אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי בהגדה עשה אזנך כאפרכסת. [צ]לא מרובכם מכל העמים חשק ה' בכם וגו' אמר להם הקב"ה לישראל חושקני בכם שאפילו בשעה שאני משפיע לכם גדולה אתם ממעטין עצמכם לפני נתתי גדולה לאברהם אמר לפני [ק]ואנכי עפר ואפר למשה ואהרן אמרו [ר]ונחנו מה לדוד אמר [ש]ואנכי תולעת[ב]] ולא איש, אבל עו"א אינם כן נתתי גדולה לנמרוד אמר [ת]הבה נבנה לנו עיר לפרעה אמר [א]מי ה' לסנחריב אמר [ב]מי בכל אלהי הארצות וגו', לנבוכדנצר אמר [ג]אעלה על במתי עב להירם מלך צור אמר [ד]מושב אלהים ישבתי בלב ימים. אמר רבא ואיתימא רבי יוחנן גדול שנאמר במשה ואהרן יותר ממה שנאמר באברהם דאילו באברהם כתיב ואנכי עפר ואפר ואילו במשה ואהרן כתיב ונחנו מה, ואמר רבא ואיתימא רבי יוחנן אין העולם מתקיים אלא בשביל משה ואהרן כתיב הכא ונחנו מה וכתיב התם [ה]תולה ארץ על בלימה: (אדר"נ פכ"ג) איזה עלוב שבעלובים זה שהוא עלוב כמשה רבינו שנאמר [ו]והאיש משה ענו מאד: (שם פ"ט) שלשה מיני שחין נבראו בעולם לח יבש בעל פיליפוס והיה נפשו של משה נכוכה מכולם: (נדרים לח) א"ר יוחנן אין הקב"ה משרה שכינתו אלא על גבור ועשיר וחכם ועניו וכולם ממשה כו' עניו דכתיב והאיש משה ענו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה: (מכילתא יתרו פ"ט) [ז]ומשה נגש אל הערפל גרם לו ענותנותו שנאמר והאיש משה ענו מאד וגו' מגיד הכתוב שכל מי שהוא עניו סופו להשרות שכינה עם האדם בארץ שנאמר [ח]כה אמר רם ונשא וגו' ואומר [ט]רוח ה' עלי וגו' ואומר [י]ואת כל אלה ידי עשתה ואומר [כ]זבחי אלהים

מאוד מאוד הוי שפל רוח. שנו חכמים הוי עלוב ועניו לכל אדם ולאנשי ביתך יותר מכל אדם ומנין זה תדע לך שכן הוא לא ולמד מן הקב"ה שהיה עלוב ועניו לעמו בכל מקום ולא הלך עמהן כדרכיהן ולא שפט אותם כעונותיהם אלא היה להם במדת ענוה שלו ומנין שכן הוא כו' (תנדא"ז רפ"ד):

לעולם יהא אדם עניו בתורה ובמעשים טובים וביראת שמים עם אביו ואמו ועם רבו ואשתו ועם בניו ועם בני ביתו ושכניו ועם קרובים ורחוקים ואפילו עם עכו"ם בשוק כדי שיהא אהוב למעלה ונחמד למטה ומתקבל על הבריות וממלא את ימיו ושנותיו בשם טוב כי בזמן שהאדם הוא עניו בתורה ובמעשים טובים אז אשתו מתייראת ממנו וכן בני ביתו ושכניו וקרוביו ואפילו העכו"ם מתייראין ממנו שנאמר וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך (שם פט"ו):

הנבזים ומאוסים בעיני עצמן ומשפילין את רוחן וכובשין את יצרם עליהם הוא אומר כה אמר ה' וגו' לבזה נפש למתעב גוי לעבד מושלים מלכים יראו וקמו שרים וישתחוו וגו' (תנדא"ר פט"ו):

כי טוב אמר לך עלה הנה מהשפילך לפני נדיב. ר' תנחומא אמר רחק ממושבך שנים ושלשה מושבות שיאמרו לך עלה ואל תעלה שלא יאמרו לך רד אף משה לא נכנס עד שקרא לו שנאמר ויקרא אל משה וכן הלל היה אומר השפלתי היא הגבהתי הגבהתי היא השפלתי מאי טעמא המגביהי לשבת המשפילי לראות את מוצא בשעה שנגלה הקב"ה למשה מתוך הסנה היה מסתיר פניו ממנו שנאמר ויסתר משה פניו אמר לו הקב"ה למשה ועתה לכה ואשלחך (ילקוט משלי פכ"ה):

רבי אליעזר הקפר אומר אל תהא כמשקוף העליון שאין יד בני אדם יכולה ליגע בה ולא כאסקופה העליונה שמבלעת פרצופות ולא כאסקופה האמצעית שמנגפת הרגלים אלא הוי כאסקופה תחתונה שהכל דשין בה וסוף כל הבניין נסתר והיא במקומה עומדת (אדר"נ פכ"ו):

עקב ענוה יראת ה'. א"ר יצחק בר' אליעזר דקסרין מה שעשתה חכמה עטרה לראשה עשתה ענוה סוליוס לרגלה שנאמר ראשית חכמה יראת ה' וכתיב עקב ענוה יראת ה' (ילקוט משלי פכ"ב):

קרוב

תורה אור ז ירמיה לא: ח קהלת א: ט יחזקאל יז: י תהלים עב: כ תהלים נא: ל שם: מ ישעיה נז: נ תהלים קלח: ס דברים י: ע ישעיה נז: פ תהלים סח: צ דברים ז: ק בראשית יח: ר שמות טז: ש תהלים כב: ת בראשית יא: א שמות ה: ב מ"ב יח: ג ישעיה יד: ד יחזקאל כח: ה איוב כו: ו במדבר יב: ז שמות כ: ח ישעיה נז: ט שם סא: י שם סו: כ תהלים נא:

א] ע"ל בסוף מי"א נפיקא קשה לכעוס ונוח לרצות: ב] עי' (מו"ק טז) בשעה שהיה עוסק בתורה מעדן עצמו כתולעת א"ל הקב"ה הואיל והשפלת עצמך תהא כמוני:

קרוב ה' לנשברי לב. מלמד שכל מי שלבו שבורה בכל יום ורוחו נמוכה ודבורו ממועט בפיו בכל יום עמו שכינה מהלכת בכל יום ולא עוד אלא שמעלה עליו הכתוב כאילו מזבח בנוי בלבו ומעלה עולות וזבחים עליו לפני הקב"ה שנאמר זבחי אלהים רוח נשברה לב נשבר ונדכה ד"א קרוב ה' לנשברי לב שכל שבורי לב חביבין לפני הקב"ה יותר ממלאכי השרת שמלאכי השרת מרוחקים מן השכינה שלשים ושש אלפים רבבות פרסאות שנאמר שרפים עומדים ממעל לו לו בגימטריא שלשים ושש אלפים אבל שבורי לב הקב"ה קרוב אצלו כל היום מאמה אל אמה לכך נאמר קרוב ה' לנשברי לב (אותיות דרבי עקיבא אות ח):

אמרו רבותינו בשם רבי אלעזר בן פדת בשבעה מקומות השוה הקב"ה עצמו עם חבורת הנמוכין שנאמר כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים האל הגדול הגבור והנורא אשר לא ישא פנים ולא יקח שוחד מה כתיב אחריו עושה משפט יתום ואלמנה ואוהב גר וגו' ואומר כי רם ה' ושפל יראה וגבוה וגו' ואומר כי כה אמר רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח וגו' ואומר כה אמר ה' השמים כסאי וכתיב ואל זה אביט אל עני ונכה רוח וחרד על דברי ואומר ה' מלך עולם ועד אבדו גוים מארצו מה כתיב אחריו תאות ענוים שמעת ה' ואומר שירו לה' זמרו שמו סולו לרוכב בערבות ביה שמו ועלזו לפניו מה כתיב אחריו אבי יתומים ודיין אלמנות ואומר עושה שמים וארץ את הים ואת כל אשר בם השומר אמת לעולם עושה משפט לעשוקים וגו' ואומר יתום ואלמנה יעודד (מ' תנחומא וירא):

א"ר אבא בר יודן כל מה שפסל הקב"ה בבהמה הכשיר באדם פסל בבהמה עורת או שבור או חרוץ או יבלת והכשיר באדם לב נשבר ונדכה אמר רבי אלכסנדרי ההדיוט הזה אם משתמש הוא בכלים שבורים גנאי הוא לו אבל הקב"ה כלי תשמישו שבורים שנאמר קרוב ה' לנשברי לב ואת דכא ושפל רוח זבחי אלהים רוח נשברה לב נשבר (ויק"ר פ"ז):

ושם

אלהים רוח נשברה: (ירושלמי סנהדרין פ"ב) לשיר המעלות לדוד ה' לא גבה לבי. בשעה שמשחני שמואל ולא רמו עיני בשעה שהרגתי את גלית ולא הלכתי בגדולות בשעה שהעליתי הארון ובנפלאות ממני בשעה שהחזירוני למלכותי, אלא אם לא שויתי ודוממתי נפשי כגמול עלי אמו כגמול עלי נפשי כהן ינקא דנחית ממעי אימיה בן הוות נפשי עלי: (חולין פט) אמר ר' אילעא אין העולם מתקיימת אלא בשביל מי שבולם את עצמו בשעת מריבה שנאמר [פ]תולה ארץ על בלימה. ר' אבהו אמר מי שמשים עצמו כמי שאינו שנאמר [צ]ומתחת זרועות עולם: (סנהדרין פח) שלחו מתם איזהו בן העולם הבא ענוותן ושפל ברך כו' (לעיל פ"ב מ"ח): (שבת ל) ת"ר לעולם יהא אדם ענוותן כהלל ואל יהא קפדן כשמאי כו' (לעיל): (מגילה טו) א"ר אלעזר אמר ר' חנינא עתיד הקב"ה להיות עטרה בראש כל צדיק וצדיק שנאמר [ק]ביום ההוא יהיה ה' צבאות לעטרת צבי וגו' מאי לעטרת צבי ולצפירת תפארה לעושים צביונו ולמצפים תפארתו יכול לכל ת"ל לשאר עמו מאי לשאר עמו למשים עצמו כשיריים[א]]: (עירובין יג) מפני מה זכו בית הלל לקבוע הלכה כמותן מפני שנוחין הן ועלובין הן ושונין דבריהם ודברי בית שמאי ולא עוד אלא שמקדימין דברי בית שמאי לדבריהם ללמדך שכל המשפיל את עצמו הקב"ה מגביהו וכל המגביה עצמו הקב"ה משפילו וכל המחזר אחר הגדולה גדולה בורחת ממנו וכל הבורח מן הגדולה גדולה מחזרת אחריו: (תוספתא ברכות פ"ג) מעשה בארבעה זקנים שהיו יושבין בבית שער של רבי יהושע אלעזר בן מתיא וחנינאי בן חנינאי ושמעון בן עזאי ושמעון התימני היו עסוקין במה ששנה להן ר' טרפון אמר להן ר' עקיבא מפני מה זכה יהודה למלכות מפני הענוה שנאמר [ע]ועתה ישב נא עבדך וגו'. אף שאול לא זכה למלכות אלא מפני הענוה שנאמר [פ]פן יחדל אבי מן האתונות ודאג לנו שקל עבדו בו. אבל שמואל אינו כן אלא [צ]נטש אביך את דברי האתונות ודאג לכם לאמר מה אעשה לבני וכשהוא בורח מן השררה כה הוא אומר [ק]וישאלו עוד בה' הבא עוד הלום איש ויאמר ה' הנה הוא נחבא אל הכלים: (סנהדרין לב) אר"א לעולם הוי קבל וקיים כו' (לעיל פ"ב מי"א): (ע"ז כ) א"ר פנחס בן יאיר תורה מביאה לידי זהירות. זהירות מביאה לידי זריזות. זריזות מביאה לידי נקיות. נקיות מביאה לידי פרישות. פרישות מביאה לידי טהרה. טהרה מביאה לידי קדושה. קדושה מביאה לידי ענוה. ענוה מביאה לידי יראת חטא. יראת חטא מביאה לידי חסידות. חסידות מביאה לידי רוח הקודש. רוח הקודש מביאה לידי תחית המתים וחסידות גדולה מכולם שנאמר [ר]אז דברת בחזון לחסידך ופליגא דריב"ל דאמר ריב"ל ענוה גדולה מכולן[ב]] שנאמר [ש]יען משח ה' אותי לבשר ענוים חסידים וצדיקים לא נאמר כאן אלא ענוים הא למדת שענוה גדולה מכולם: (ירושלמי שבת פ"א) מכאן היה ר"פ בן יאיר אומר זריזות מביאה לידי נקיות נקיות מביאה לידי טהרה טהרה מביאה לידי קדושה קדושה לידי ענוה ענוה לידי יראת חטא יראת חטא לידי רוח הקודש רוח הקודש לידי חסידות חסידות לידי תחית המתים תחית המתים לידי אליהו ז"ל, זריזות לידי נקיות [ת]וכלה מכפר, נקיות לידי טהרה [א]וכפר עליה הכהן וטהרה, טהרה לידי קדושה [ב]וטיהרו וקידשו, קדושה לידי ענוה [ג]כי כה אמר רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח, ענוה לידי יראת חטא דכתיב [ד]עקב ענוה יראת ה'. א"ר יצחק בר אלעזר מה שעשתה הכמה עטרה לראשה עשתה ענוה עקב לסוליתה דכתיב [ה]ראשית חכמה יראת ה' וכתיב [ו]עקב ענוה יראת ה', יראת חטא לידי רוח הקודש דכתיב [ז]אז תבין יראת ה' ודעת אלהים תמצא, רוח הקודש לידי חסידות דכתיב [ח]אז דברת בחזון לחסידך, חסידות לידי תחית המתים דכתיב [ט]ונתתי את רוחי בכם וחייתם, תחית המתים לידי אליהו ז"ל דכתיב [י]הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא לפני בא יום ה' הגדול והנורא והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם: (סוטה מ) אמר ר' אבהו מריש הוה אמינא ענוותנא אנא כיון דחזיתיה לרבי אבא דמן עכו דאיהו אמר חדא טעמא ואמר אמוריה

שבולם עצמו. סוגר את פיו: ומתחת. מי שנדרס תחת הכל הוא זרועת עולם: תורה. על ידי שיעסוק בה ועוד שרואה ומבין אזהרות שבה ונזהר: זריזות. זריז ונשמר קודם לכן שלא תבא עבירה לידו כי הכא דאיט מהרהר לבא לידי טומאה: זהירות. כשהעבירה באה לידו זהיר להשמר שלא יכשל והכי אמרינן בכל הבשר בשחיטת חולין מאי לאו דזהיר ולא נגע לא דזריז וקדם ומפי ידיה מעיקרא: נקיות, נקי באין חטא: פרישות. אף מדבר המותר פורש להחמיר על עצמו: טהור. לא ומלובן ועדיף מנקי: לידי רוח הקודש. להשרות עליו שכינה: אז דברת בחזון להסידיך. ולא נאמר לירא'ך ולעניך: מכאן מדקן לא יאכל הזב עם הזבה מפני הרגל עבירה דילפינן מיניה דע"י זריזות מתרחקים מן העבירות: זריזות. הזריז במצוה לעשות כהוגן ומרחיק מעצמו כל דבר שיכול לבוא לידי עבירה מביא את האדם שהוא נקי בעביותיו גם נקי מעבירות שבידו: טהרה. שאף עונותיו הראשונים יתלבנו ויוטהר נשמתו: קדושה. קדושת הלב והמחשבה: לידי ענוה. שכל מי שיש בו רוח קדושה הפץ להיות יותר קדוש גם כי יפלא מעגלי צדק של שאר בני אדם ושאין דרכיו מטררים כל הצורך וזהו עיקר ענוה שמכיר פחיתות ערכו: לידי יראת חטא. שאל יאמר הני אלך בבוק של זוטת ולא אחטא וכמו שאמר שע"ה שכיון שהוא עניו ויאמר שהוא שפל אנשים יהיה ירא חטא: לידי רוח הקודש. שכיון שהוא ירא חטא צריך שיתבודד מחברת אנשים וישב במדבר או במערת צורים כמו שעשו ראשונים וע"ז עיקר שריית רוה"ק: לידי חסידות. שחסיד נקרא האיש שכבר זכה למעלת רוה"ק הרי הוא פורש עצמו מכל תאוות הגופניים וממילא יבא לידי חסידות: לידי תחיית המתים. שאין זה אלא בשכר גדול וביסורין כחסידי עליון: לידי אליהו. שקודם התחיה האהרונה יבא אליהו: וכלה מכפר את הקודש. ולשון וכלה משמע זריזות שלשון כלוי משמע מהירות דהיינו זריזות וכתיב קרא אחרינא וכפר בעדו ובעד העם היא הכפרה הכוללת לכולם אלמא ע"י זריזות באה הנקיה הגמורה: וכפר עליה הכהן וטהרה. מן השבועה שנשבעה כשכרעה לילד ואף שבוגגת היא צריכה טהרה: וטהרו וקדשו. לבתר טהרה אתיא קדושה: כי כה אמר רם ונשא. מדכתיב מרום וקדוש אשכון דהיינו שעם היותו מרום ישכון עם הקדוש והדר קאמר שישכון את דכא ושפל רוח שהוא העניו משמע דמקדושה יבוא האיש להיות עניו ולהכי קאמר שיהיה ה' עם הקדוש ויהיה עם דכא ושפל רוח: עקב ענוה. בעבור ובשכר ענוה יבוא לידי יראת ה': שעשתה הכמה עטרה לראשה. דלא השובה החכמה בלעדה דהיכא דליכא יראת חטא אין הפן בחכמה: עשתה ענוה עקב לסוליתה. פי' תחתית המנעל שהוא שפל אגלה דענוה מדה השובה מאוד שע"י יזכה ליראת חטא ותבל דלית ליה דרתא ותרעא לדרתא עביד שכולן צריכין לענוה: אז תבין יראת ה'. אם תבין יראת ה' תזכה למצוא דעת אלהים והיינו מדרגת רוה"ק לדבר דברי חכמים וידיעת רמות כענין דוד ושלמה: אז דברת. כשהקב"ה מדבר בחזון אז יבאו לידי חסידות כמו שפירש למעלה: ה"ג במס' שקלים חסידות לידי רוה"ק רוה"ק לידי תחיית המתים וכן נ"ל לגרוס כאן ומייתי ראיה דחסידות מביא לידי רוה"ק דכתיב אז דברת בחזון לחסידיך כשהיה כבל חסיד זוכה לחזון והוא רוח הקודש. רוח הקודש מביא לידי תחית המתים דכתיב ונתתי רוחי והוא רוח הקודש וחייתם אח"כ:

תורה אור ל תהלים קלא: מ איוב כו: נ דברים לג: ס ישעיה כח: ע בראשית מג: פ ש"א ט: צ שם י: ק שם: ר תהלים פט: ש ישעיה סא: ת ויקרא טז: א שם ד: ב שם טו: ג ישעיה נז: ד משלי כב: ה תהלים קיא: ו משלי כב: ז שם ב: ח תהלים פט: ט יחזקאל לז: י מלאכי ג:

א] עי' (יומא פ"ז) לבהמת נחלתו למי שמשים עצמו כשיריים: ב] עי' (ערכין י"ז) בעא מיניה ר"י בריס דר"ע הוכחה לשמי וענוה שלא לשמה כי מינייהו עדיפא:

אמוריה. המתרגם לרבים מה שהוא לוחש לו בעת הדרשה: לא צריך לדידך. שכה הוא כמו בעלך: יקרא דמלכותא. שהיה ר' אבהו נשוא פנים בבית המלך כדאמרינן בחגיגה נשוא פנים כגון ר' אבהו בי קיסר. ובסנהדרין אמרו דהוו נפקי אמהתא דבי קיסר לאפיה ומשרן קמיה רבא דעמיה מדברנא דאומתיה: ותו רבנן אימני עליה. ועוד זה מענותנותו: דנפישי עליה בעלי חובות. שהיה צריך ללות: א"ל אבהו אית לכו רבה. חכם גדול וראוי לישב בראש יותר ממני כדי שיושיבוהו בראש ונותנין לו מתנות ומעשרים אותו כדי שיהא חשוב וישמעו דבריו כדתניא והכהן הגדול מאחיו גדלהו משל אחיו: תרין מלופחין. כלומר דבר מועט שכן דרך לשון בני אדם לומר על דבר מועט אחד או שנים והיא היתה שוטה והבינה הדבר כפשוטו: גריוא. כלומר הרבה: בוצינין. תרגום של אבטיחים: שרגי. נרות דמתרגמינן בוצינא: תבריניהו אבבא. מתוך שהיה כעוס על מעשיה אמר לה דלהבריניהו אדשא על ראש הפתח והיא חשבה שמשברם בראש בבא בן בוטא שהיה גדול הדור: שני בנים כבבא. כנגד תרין שרגי ואייתי הכא הלי שבדא לאשמעינן חסידותא דבבא בן בוטא: רבי שמעון בן גמליאל. אביו של רבי: ור' יהושע בן קרחה. ורבנן כולא בהדייהו אלא שבניהם גדולי הדור: אמרו. רבנן דבי מדרשא דיתבי אספסלי: פרידה אחת. בן אחד: לאבדה הימני. שמא תשלוט בו עין רע: שאין לו אב. דנח נפשיה דר"ש ב"י: רשב"ג הא דאמרן. דקאמר אתה ארי בן שועל: בני בתירה. במס' פסחים שהיו נשיאים ובשביל שראו להלל שהיה גדול בתורה ועלה אלין מבבל עזבו נשיאותן ומינהו נשיא עליהם. דחזו להלל דעדיף מינייהו. והלכות שהיו שואלין מהם בבהמ"ד נעלמות מהם וטשין בדבר: דאיכא אנא. שאני ענותן: אדם. למה נקרא שמו אדם שהוא אפר דם מרה כלומר כולו הבל לכך לא יתגאה כו' כדלעיל רפ"ג: כולי האי ואולי. כל היסורין האלה יקבל ועודנו בספק אם תהיה לו תקוה: אדם שעבר עבירה בסתר. כגון אשה פרוצה שעברה בסתר: והקב"ה מכריז בגלוי. שנותן בלב בעלה לקנא לה והדבר מתפרסם בגלוי: ואין עברה. גרסינן: אלא לשון הכרזה. הקב"ה מתכוין להעביר קול: והארץ הדום רגלי. והעובר בסתר אומר אין המקום כאן לפיכך הוא נסתר לומר אין יודע נמצא כדוחק רגליו ומקצרן לומר אין כאן: משים בה פנים. פנאי להפרע ממנה ושמתי אני את פני ונתתי את פני וכלם לשון פנה אני מכל עסקי ועוסקני בהם: תכסה שנאה במשאון. המכסה דבר השנאוי למקום: במשאון. במחסך: מפרסמין את החנפים. שהם רשעים ומראים עצמם כאילו הם צדיקים אם יש מכיר במעשיו מצוה לפרסמו: מפני חלול השם. שבני אדם למדים ממעשיו וסבורים עליו שהוא צדיק ועוד כשפורענות באה עליו בני אדם אומרים מה הועיל

אמוריה חד טעמא ולא קפיר אמינא לאו ענוותנא אנא. מאי ענותנותיה דר' אבהו דאמרה לה דביתהו דאמוריה דרבי אבהו לדביתהו דר' אבהו האי דידן לא צריך ליה להאי דידך והא דגחין וזקיף עליה יקרא דמלכותא הוא דעבד ליה, אזלת דביתהו אמרה ליה לרבי אבהו אמר לה ומה נפקא לך מינה מיני ומיניה יתקלס עילאה, ותו אימני רבנן עליה דר' אבהו למנוייה בריש מתיבתא חזייה לר' אבא דמן עכו דנפישי ליה בעלי חובות אמר להו אית לכו רבה: (נדרים סו) ההוא בר בבל דסליק לארעא דישראל נסיב אתתא אמר לה בשילי לי תרין טלופחין בשילת ליה תרין רתח עלה למחר אמר לה בשילי לי גריוא בשילת גריוא. אמר לה אייתי לי תרין בוצינין אייתיאת ליה תרין שרגין. אמר לה תבר יתהון על בבא. הוה יתיב בבא בן בוטי על בבא וקא דאין דינא תברת יתהון על רישיה. אמר לה מה הדין דעבדית אמרה ליה כך צוני בעלי. אמר את עשית רצון בעליך המקום יוציא ממך שני בנים כבבא בן בוטא: (ב"מ פד) א"ר שלשה ענותנין הן ואלו הם אבא ובני בתירה ויונתן בן שאול רשב"ג הא דאמרן כי הוו יתבי רשב"ג ורבי יהושע בן קרחה אספסלי יתבי קמייהו ר' אלעזר בר' שמעון ורבי ארעא מקשי ומפרקי אמרו מימיהם אנו שותים והם יושבים על גבי קרקע עבדו להו ספסלי אסקינהו אמר להם רשב"ג פרידה אחת יש לי ביניכם ואתם מבקשים לאבדה הימני אחתוה לרבי אמר להם ר' יהושע בן קרחה מי שיש לו אב יחיה ומי שאין לו אב ימות אחתוה נמי לרבי אלעזר ברבי שמעון חלש דעתיה אמר קא חשביתו ליה כוותי, עד ההוא יומא כי הוה אמר רבי מלתא הוה מסייע ליה ר' אלעזר בר' שמעון מכאן ואילך כי הוה אמר ליה רבי יש לי להשיב אמר ליה ר' אלעזר בר' שמעון כך וכך יש לך להשיב זו היא תשובתך השתא הקפתנו תשובות חבילות שאין בהם ממש חלש דעתיה דרבי אתא אמר ליה לאבוה א"ל בני אל ירע לך שהוא ארי בן ארי ואתה ארי בן שועל. בני בתירה דאמר מר הושיבוהו בראש ומינוהו לנשיא עליהם יונתן בן שאול דקאמר ליה לדוד [ל]ואתה תמלוך על ישראל ואנכי אהיה לך למשנה ממאי דלמא יונתן בן שאול דחזא דגריר עלמא בתר דוד בני בתירה נמי דחזו להלל דעדיף מינייהו אלא ר"ש בן גמליאל ודאי הוה ענותן: (סוטה מח) משמת רבי בטלה ענוה ויראת חטא אמר ליה רבי יוסף לתנא לא תיתני ענוה דאיכא אנא אמר ליה רב נחמן בר יצחק לתנא לא תתני יראת חטא דאיכא אנא: שתקות אנוש רמה[א]. (שם ה) אמר ר' יוחנן אדם אפר דם מרה בשר בושה סרוחה רמה ואיכא דאמרי בושה שאול רמה דכתיב בשי"ן: (חגיגה ד) רבי אמי כי הוה מטי להאי קרא בכי [מ]יתן למכהו לחי ישבע בחרפה יתן בעפר פיהו אולי יש תקוה אמר כולי האי ואולי. ר' אמי כי הוה כטי להאי קרא בכי [נ]בקשו את ה' כל ענוי הארץ אשר משפטו פעלו בקשו צדק בקשו ענוה אולי תסתרו ביום אף ה' אמר כולי האי ואולי[ב]:

המחלל שם שמים כו'. (סוטה ג) תניא היה רבי מאיר אומר אדם עובר עבירה בסתר הקב"ה מכריז עליו בגלוי שנאמר [ע]ועבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו ואין עברה אלא לשון הכרזה שנאמר [ס]ויצו משה ויעבירו קול במחנה: (קדושין לא) א"ר יצחק כל העובר עבירה בסתר כאילו דוחק רגלי שכינה שנא' [פ]כה אמר ה' השמים כסאי והארץ הדום רגלי: (סוטה ח) תניא היה ר"מ אומר מנין שבמדה שאדם מודד מודדין לו שנאמר [פ]בסאסאה בשלחה תריבנה וגו' וכן מצינו בסוטה כו' היא עשתה בסתר יושב בסתר עליון משים בה פנים שנאמר [צ]ועין נואף שמרה נשף לאמר לא תשורני עין וסתר פנים ישים, דבר אחר היא עשתה בסתר המקום פרסמה בגלוי שנאמר [ק]תכסה שנאה במשאון תגלה רעתו בקהל: (יומא פו) מפרסמין את החנפים מפני הלול השם שנאמר

ושם אחיו יקטן. אמר ר' אחא למה נקרא שמו יקטן שהיה מקטין את עסקיו. מה זכה זכה להעמיד י"ג משפחות גדולות ומה אם הקטן ע"י שהיה מקטין את עסקיו כך גדול שהוא מקטין את עסקיו עאכ"ו ודכוותה וישלח ישראל את ימינו וישת על ראש אפרים והוא הצעיר אמר ר' חוניא וכי מן התולדות אין אנו יודעים שהוא הצעיר אלא מהו והוא הצעיר שהיה מצעיר את עסקיו מה זכה זכה לבכורה ומה אם הצעיר על ידי שהיה מצעיר את עסקיו זכה לבכורה הגדול שהוא מצעיר את עסקיו עאכ"ו אתמהא (ב"ר פ"ו):

שתקות אנוש רימה. רבי יהודה אומר דרכן של תלמידי חכמים ענו ושפל רוח מנא ה"מ דכתיב בקשו את ה' כל ענוי ארץ אשר משפטו פעלו בקשו צדק בקשו ענוה אולי תסתרו ביום אף ה' רבינו הקדוש כד הוי מטי להדין קרא צווח ובכי בקשו צדק בקשו ענוה ואולי אוי לכם לבריות שחוטאים וסבורים שמיתה היא מנוס כו' לכך צריך האדם להסתכל באחריתו כדתנן ר' לויטס איש יבנה אומר מאד מאד הוי שפל רוח שתקות אנוש רמה לכן שנו רבותינו ענו ושפל רוח ת"ר ענו מנין ממשה רבינו שנאמר והאיש משה עניו מאד ובשבילה נשתבח משה שנאמר לא כן עבדי משה ושפל רוח מאהרן דכתיב כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא וכתיב תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון ואין לך שפל רוח יותר מרודף שלום וחשוב בדעתך איך הוא רודף שלום אם אינו שפל רוח הא כיצד אם אדם מקללהו אומר לו שלום עליך אדם מריב עמו ושותק ועוד אם רבו שנים הוא משפיל רוחו והולך אצלם ומרצהו על זה וכן לזה שכך היתה אומנותו של אהרן הצדיק היה שומע על שנים שהן מריבים הלך אצל האחד ואומר לו פלוני שלום עליך רבי והוא אומר לו שלום עליך רבי ומורי מה מבקש מורי כאן והוא אומר לו פלוני חברך שגרני אצלך לפייסך מפני שאמר אני סרחתי על חברי מיד אותו איש מהרהר בדעתו וכי בזה הצדיק בא אלי לפייסני והיה אומר לו ר' סרחתי עליו והלך אצל האחר ואמר לו כן פגעו שניהם בדרך זה אומר לזה ימחול לי מה שאני סרחתי וזה אומר לזה כן שמע על בעל ואשתו שעשו מריבה הולך אצל הבעל ואומר לו בשביל ששמעתי שנתרצית עם אשתך אם אתה מגרשה ספק תמצא כמותה ספק לא תמצא ועוד אם אתה מוצא מתחלת עמה תחלת דבר היא אומרת לך כך עשית לאותה ראשונה ועל זאת היו כל ישראל אנשים ונשים אוהבים אותו תדע לך שכן הוא כיון שנפטר משה רבינו מה כתיב ביה ויבכו בני ישראל את משה ובאהרן כתיב כל בית ישראל ואפילו נשים ולא נשים בלבד אלא שהיו מפלשין טיט ועפר לטף לקיים מה שנאמר כל תאנא שמונים אלף בחורים קרואים בשם אהרן יצאו אחרי מטתו אמאי מרחמיתיה ומאן דאיהדר ואיתעברה (ברייתא דמסכת כלה רפ"ג):

כל המחלל ש"ש בסתר. ובשוב צדיק מצדקתו ועשה עול ונתתי מכשול לפניו תאני ר' הויא מפרסמין את החנפים מפני חלול

תורה אור כ ש"א כג: ל איכה ג: מ [נ] צפניה ב: ע במדבר ה: ס שמות לו: פ ישעיה סו: פ שם כז: צ איוב כד: ק משלי כו:

א] עי' (נדרים ט') רשע למה אתה מתגאה בעולם שאינו שלך כמי שעתיד לסוף רמה ותולעה: וע"ל פ"ג מ"א בפיסקא ולאן אתה הולך: ב] ע"ל בפ"ה מ"ט בפיסקא ורוח נמוכה כמאמרים מענין גאוה:

שנאמר [י]ובשוב צדיק מצדקו ועשה עול ונתתי מכשול לפניו הוא ימות כי לא הזהרתו וגו׳:

אחד שוגג ואחד מזיד בחילול השם[א]. (קדושין מ) תנן התם אין מקיפין בחלול השם אחד שוגג ואחד מזיד. מאי אין מקיפין אמר מר זוטרא שאין עושין כחנוני המקיף. אמר מר בריה דרבינא לומר שאם היתה שקולה מכרעת: מתני׳ ה רבי ישמעאל בנו אומר הלומד על מנת ללמד מספיקין בידו ללמוד וללמד והלומד על מנת לעשות מספיקין בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות רבי צדוק אומר אל תעשם עטרה להתגדל בהם ולא קרדום לחפור בהם וכך היה הלל אומר ודישתמש בתגא חלף הא למדת כל הנהנה מדברי תורה נוטל חייו מן העולם: גרסי׳ (מכות י) אמר רב הונא א״ר אלעזר מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים בדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו כו׳ (לעיל פ״ג מס״ו): (אבות דרבי נתן פכ״ח) אבא שאול בן ננס אומר יש לך ארבע מדות בת״ת יש לך אדם שלמד לעצמו ואינו מלמד לאחרים לאחרים ואינו מלמד לעצמו הלמד לעצמו ולאחרים ואינו למד לא לעצמו ולא לאחרים. הלמד לעצמו ואינו למד לאחרים כיצד שנה אדם פרק אחד שנים ושלשה ולא השנה אותם לאחר ונתעסק בהן ולא שכחן זה שלמד לעצמו ואינו למד לאחרים. לאחרים ולא למד לעצמו כיצד שנה אדם סדר אחד שנים ושלשה פעמים ושנאן אותן לאחרים ולא נתעסק בהם ושכחן זה שלמד לאחרים ולא למד לעצמו. הלמד לעצמו ולאחרים כיצד שנה סדר אחד שנים ושלשה סדרים והשנה אותן לאחרים ונתעסק בהן ולא שכחן תפש ותפשו זהו שלמד לעצמו ולאהרים. אינו למד לא לעצמו ולא לאחרים כיצד שנה אדם סדר אחד שנים ושלשה פעמים ולא שנאן לאחרים ולא נתעסק בהן ושכחן זהו שלא למד לא לעצמו ולא לאחרים: (סוכה מט) אר״א מ״ד [ש]פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה וכי יש תורה של חסד ויש תורה שאינה של חסד כו׳ אלא תורה ללמדה זו תורה של חסד שלא ללמדה זו היא תורה שאינה של חסד[ב]: והלומד על מנת לעשות. (ספרי עקב פ׳ מ״ח) [ת]אשר אנכי מצוה אתכם לעשותם למה נאמר לפי שהוא אומר שמור תשמרון את מצות ה׳ אלהיכם שומע אני כיון ששומע אדם דברי תורה ישב לו ולא יעשה ת״ל לעשותם תשוב לעשותם למד אדם תורה הרי בידו מצוה אחת לימד ושמר הרי בידו שתי מצות לימד ושמר ועשה אין למעלה הימנו[ג]: (סוטה לז) תנו רבנן ברוך בכלל וברוך בפרט ארור בכלל וארור בפרט ללמוד וללמד לשמור ולעשות הרי כאן ארבע ד׳ וד׳ הרי כאן ח׳ ח׳ ות׳ הרי ט״ז וכן בסיני וכן בערבות מואב שנאמר [א]אלה דברי הברית אשר צוה ה׳ את משה וגו׳ וכתיב [ב]ושמרתם את דברי הברית הזאת ועשיתם אותם וגו׳ נמצא מ״ח בריתות על כל מצוה ומצוה: אל תעשם עטרה להתגדל בהם[ד]. (נדרים סב) תניא [ג]לאהבה את ה׳ אלהיך לשמוע בקולו ולדבקה בו שלא יאמר אדם אקרא שיקראוני חכם אשנה שיקראוני רבי אשנה שאהיה זקן ואשב בישיבה אלא למוד מאהבה וסוף הכבוד לבא שנאמר [ד]קשרם על אצבעותיך כתבם על לוח לב

חלול השם שנאמר ובשוב צדיק מצדקתו וגו׳ ולמה הקב״ה נותן דרך רע לפניו בשביל לפרסם מעשיו לבריות שלא יארע בו דבר בשביל העבירות ויהיו קוראים תגר כנגד מדת הדין לא ולמד מדואג האדומי שהיה ראש סנהדרין שנאמר אביר הרועים אשר לשאול ובשביל שהיה בו מדה של לשון הרע פרסמו הכתוב וכה״א תכסה שנאה במשאון תגלה רעתו בקהל (ילקוט יחזקאל פ״ג): אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו. א״ר בנימין בר לוי אם ילך אדם ויגע בתורה וישב לו אני מראה מעשיו לבריות וכן אם יטמין אדם עצמו לעשות עבירה אני מראה מעשיו לבריות שנאמר ואני לא אראנו נאם ה׳ הלא את השמים ואת הארץ אני מלא א״ר חמא בר חנינא אני מלא ממנו העליונים והתחתונים ומראהו שחן לבריות (ילקוט איוב פמ״א): כי פדה ה׳ את יעקב וגאלו מיד חזק ממנו. שני אחים שבבית אחד האחד קשה מחבירו הקשה נעשה מפני חבירו לכך נאמר כי פדה וגו׳ ד״א כי פדה ה׳ את יעקב וגו׳ לשני ת״ח האחד קשה מחבירו כדאמרן ד״א לשני שותפין בעסק אחד בשדה ואחד במלאכה ואחד מהן קשה מחבירו הקשה נענש מפני חבירו לכך נאמר כי פדה וגו׳ ד״א כי פדה ה׳ את יעקב מי שיש לו שתי נשים לאחת מקיים שארה כסותה ועונתה ולאחת אינו מקיים עונש גדול יש שם וכל מי שאינו מודה בדברים הללו ואינו רוצה בתוכחת עליו הכתוב אומר מסיר אזנו משמוע תורה וגו׳ ושנו חכמים במשנה כל המחלל שם שמים בסתר נפרעין ממנו בגלוי (תנדא״ר פי״ג): הלומד ע״מ לעשות. אר״י הלמד שלא לעשות נוח לו שנהפכה שליתו על פניו ולא יצא לאויר העולם א״ר אחא הלמד על מנת לעשות זוכה להקביל רוח הקדש מה טעם למען תשמור לעשות ככל הכתוב כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל ואין תשכיל אלא רוח הקדש כד״א משכיל לאיתן האזרחי (ויק״ר פ׳ בחקתי): אל תעשם עטרה להתגדל בהם. ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע בין עובד אלהים לעובד אלהים לעבדו שלא לצורך אלהים שלא יעשה דברי תורה קרדום להשתמש בהם ולא עטרה להתפאר בהם (ילקוט מלאכי פ״ג):

הועיל לו זכותו: שנאמר ובשוב צדיק וגו׳. סיפיה דקרא ונתתי מכשול לפניו אני ממציא לידו חטא גלוי לכל שיכשל בו וידעו את מעשיו: אין עושין לו כחנוני המקיף. לאדם פעמים רבות וגובה כל הקפותיו ביחד אין עושין כך מלמעלה למחללי השם אלא נפרעין מיד: שאם היתה. כף המאזנים שקולה ויש באחת העונות חלול השם מכריעין את הכף לחובה והתי מקיפין לשון עיוני כמו אין מקיפין בכוורי אסקינהו ואידמו שמקרב זאת אצל זאת ומעיין אם דומות: מתני׳ הלומד על מנת ללמד מספיקין בידו ללמוד וללמד. גרסינן והכי פירושא. הלומד על מנת להיות תמיד עוסק בתורה ואין בדעתו להיות גומל חסדים עם הבריות. כלכא דעסק בתורה ולא עסק בגמילות חסדים אע״ג דאיבעי ליה לעסוקי נמי בגמילות חסדים מכל מקום מספיקין בידו ללמוד וללמד: ותהיה מחשבתו נעשית. והלומד על מנת לעשות שהוא רוצה לעסוק בתורה ולהיות גם כן גומל חסדים כאביי דעסק בתורה ובגמילות חסדים מספיקין בידו להשלים מחשבתו. ויזכה ללמוד ולשמור ולעשות. ויש מפרשים הלומד על מנת ללמד בשביל שיקרא רב וגורסין אין מספיקין בידו ללמוד וללמד וברוב הספרים מצאתי כגירסא ראשונה ועיקר: אל תעשם עטרה להתגדל בהם. שלא תאמר אלמוד בשביל שאקרא רבי ויושיבוני בראש אלא למוד מאהבה וסוף הכבוד לבא: ולא קרדום לחפור בהם. ולא תלמוד תורה כדי לעשות ממנה מלאכה שתתפרנס כמו קרדום לחפור בה. שהעושה כן מועל בקדושתה של תורה וחייב מיתה בידי שמים כמי שנהנה מן ההקדש. ומלמדי תינוקות נוטלין שכר שימור התינוקות בלבד שמשמרין אותן שלא יפשעו ויזיקו ושכר פיסוק טעמים. שאין הרב חייב למרות וללמד לתלמידים פיסוק הטעמים. אבל שכר למוד אסור ליטול. דכתיב ואותי צוה ה׳ בעת ההיא ללמד אתכם חקים ומשפטים כאשר צוני ה׳ אלהי. מה אני בחנם אף אתם בחנם וכן הדיין אסור ליקח שכר פסוק הדין אלא שכר בטלה בלבד דבר שהוא ניכר כמה מפסיד מבטול מלאכתו כדי לשמוע טענות בעלי הדין ובלבד שיטול משניהם בשוה ואם נוטל יותר מזה דיניו בטלים ומה שהתירה תורה לת״ח ליהנות מדברי תורה הוא שתמכר סחורתו בשוק קודם כל אדם וגם שיפטר מכל מסים ועולים וארנוניות. ואפילו כסף גולגלתא הייבין הצבור ליתן עליו ואפילו הוא עשיר ויש לו ממון הרבה יכול הוא לשאול בדין שיפטרוהו. ואם ת״ח חולה הוא ומדוכא ביסורין ומרבין הטעם להביא מנות גדולות מפני כבוד תורתו מצוה עליו שיטול ואין זה בכלל נאות מדברי תורה הואיל ואי אפשר לו להתפרנס בדרך אחרת וכן ת״ח שמינו אותו הצבור עליהם פרנס או ראש הסדר. ומתעסק בצרכי צבור. מותר לו ליקח מהם פרס ואפילו שכר הרבה יותר מכדי פרנסתו כדי שיהיו מזונותיו בריוח. ומתוך כך יהיה גדול ויראוי ומאויים בעיניהם כדאשכחן בכ״ג דכתיב ביה הגדול מאחיו. ודרשו חכמים גדלהו מאחיו שיהיו אחיו הכהנים מעשירים אותו משלהן וחכמים הראשונים שהיו נמנעים מזה מדת חסידות היתה בהם אבל לא מן הדין: ברוך בכלל ברוך בפרט. כל הברכות והקללות נאמרו בהר גריזים ובהר עיבל בכלל ופרט ברוך אשר יקים את דברי התורה הזאת ארור אשר לא יקים הרי כלל וכן כל אחת ואחת בפרט ברוך וארור. ברוך אשר לא יעשה פסל ומסכה ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה וכן כלם: ללמוד וללמד לשמור ולעשות. כל המצוה כלן טעונות ארבעה אלה ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם וכתיב ולמדתם אותם את בניכם הרי כאן ארבע מצות לכל מצוה ועל ארבעתן נמסרו ארור וברוך בכלל ופרט ברוך אם ילמדו ארור אם לא ילמדו וכן ללמד וכן לשמור וכן לעשות בכל אחד ד׳ בריתות ברית לברוך בכלל וברית לברוך בפרט ברית לארור בכלל וברית לארור בפרט: ד׳ וד׳. בריתות על ללמוד וד׳ על ללמד הרי ח׳: ח׳ ות׳. דאיכא עוד ח׳ לשמור ולעשות: וכן בסיני. כשנאמרו כל המצות למשה ניתנו כלם בארור וברוך בכלל ופרט: וכן בערבות מואב. כשאמרה לישראל כדכתיב בעבר הירדן בארץ מואב הואיל משה וגו׳: שנאמר אלה דברי הברית וגו׳ הלמא כברית ערבות מואב בברכות וקללות כן ברית חורב ודהר גריזים ודהר עיבל לא צריך לאתויי קרא דעלה קאי ובה איירי: מ״ח בריתות. לכל אחד מישראל ע״ז תלתא זמני הוי מ״ח: קשרם על אצבעותיך. כלומר לא תכין להנאתך אלא כדי שיהו שגורין בפיך והוסיף על זה ואמר ענדם על גרגרותיך ואחר כך הביא ראיה שסוף הכבוד לבא שנאמר דרכיה דרכי נועם

תורה אור ר יחזקאל יג: ש משלי לא: ת דברים כב: א שם כח: ב שם כט: ג שם ל: ד משלי ג:

א] ע״ל בפ״ה מ״ט בפיסקא חיה רעה באה לעולם על חלול השם: ב] ע״ל פ״א מ״א בפי׳ והעמידו תלמידים הרבה: ג] ע״ל פ״א מי״ז בפיסקא ולא המדרש עיקר אלא המעשה: ד] ע״ל פ״א מ״ג:

לות לבך ואומר ה'דרכיה דרכי נועם וגו' ואומר ו'עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר. ר"א בן צדוק אומר עשה דברים לשם פעלם ודבר בהם לשמם אל תעשם עטרה להתגדל בהם ואל תעשם קרדום להיות עודר בו וקל וחומר ומה בלשאצר שלא נשתמש אלא בכלי קדש שנעשו כלי חול נעקר מן העולם המשתמש בכתרה של תורה עאכ"ו, רבי טרפון אשכחיה ההוא גברא בזמן שהוקפלו המקצועות דקא אכיל אחתיה בצקא ושקליה ואמטייה למשדיה בנהרא אמר אוי לו לטרפון שזה הרגו שמע ההוא גברא שבקיה וערק. א"ר אבהו משום ר' חנניה בן גמליאל כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על דבר זה אמר אוי לי שנשתמשתי בכתרה של תורה דאמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן המשתמש בכתרה של תורה נעקר מן העולם ק"ו ומה בלשאצר שנשתמש בכלי קודש שנעשו כלי חול שנאמר ז'ובאו בה פריצים וחללוה כיון שפרצוהו נעשה חול נעקר מן העולם דכתיב ח'ביה בליליא קטיל בלשאצר המשתמש בכתרה של תורה שהוא קיים לעולם ועד עאכ"ו. ור' טרפון כיון דכי אכיל הוקפלו רוב המקצועות הוה אמאי צעריה ההוא גברא משום דההוא הוה גנבי ליה ענבי כולה שתא וכיון דאשכחיה לר' טרפון סבר היינו דגנבן אי הכי אמאי ציער נפשיה משום דר' טרפון עשיר גדול הוה והוה ליה לפייסו בדמים: (ב"ב ז) רבי פתח אוצרות בשני בצורת ואמר יכנסו בעלי מקרא בעלי משנה בעלי תלמוד בעלי הלכה בעלי הגדה אבל עמי הארץ אל יכנסו דחק יונתן בן עמרם ונכנס א"ל רבי פרנסני א"ל קרית א"ל לאו א"ל שנית א"ל לאו א"כ במה אפרנסך א"ל פרנסני ככלב פרנסני כעורב פרנסו לאחר שיצא יתיב רבי וקא מצטער אמר אוי לי שנתתי פתי לעם הארץ אמר לפניו ר"ש בר רבי שמא יונתן בן עמרם תלמידך הוא שאינו רוצה ליהנות בכבוד תורה מימיו בדקו אחריו ומצאו אמר רבי יכנסו הכל: (נדרים סב) אמר רבא שרי ליה לאיניש לאודועי נפשיה באתרא דלא ידעין ליה דכתיב ט'ועבדך ירא את ה' מנעוריו אלא קשיא דרבי טרפון משום דעשיר גדול הוה והוה ליה לפייסיה בדמים. רבא רמי כתיב י'ועבדך ירא את ה' מנעוריו וכתיב כ'יהללך זר ולא פיך הא באתרא דידעין ליה הא באתרא דלא ידעין ליה ואמר רבא שרי ליה לצורבא מרבנן למימר צורבא מרבנן אנא שרו לי תגראי ברישא דכתיב ל'ובני דוד כהנים היו וכי כהנים היו אלא מה כהן נוטל חלק בראש אף ת"ח נוטל חלק בראש וכהן מנא לן דכתיב מ'וקדשתו כי את לחם אלהיך הוא מקריב וגו' ותנא דבי רבי ישמעאל וקדשתו וגו' לכל דבר שבקדושה לפתוח ראשון ולברך ראשון וליטול מנה יפה ראשון, ואמר רבא שרי ליה לצורבא מרבנן למימר לא יהיבנא אברגא דכתיב נ'מנדה בלו והלך וגו' ואמר רב יהודה מנדה זו מנת המלך בלו זה כסף גולגלתא והלך זה ארנונא:

ולא קרדום לחפור בה. (בכורות כט) הנוטל שכר לדון דיניו בטלים וכו'. מנה"מ אמר רב יהודה אמר רב דאמר קרא ס'ראה למדתי אתכם וגו' מה אני בחנם אף אתם בחנם. תניא נמי הכי ע'כאשר צוני ה' אלהי מה אני בחנם אף אתם בחנם מנין שאם לא מצא בחנם שילמד בשכר ת"ל פ'אמת קנה ומנין שלא יאמר כשם שלמדתיה בשכר כך אלמדנה בשכר תלמוד לומר צ'אמת קנה ואל תמכור: הנהנה מדברי תורה נוטל חייו מן העולם. (תענית ז) תניא היה רבי בנאה אומר כל העוסק בתורה לשמה תורתו נעשית לו סם חיים שנאמר ק'עץ חיים היא למחזיקים בה ואומר ר'רפאות תהי לשרך ואומר ש'כי מוצאי מצא חיים וכל העוסק בתורה שלא לשמה נעשית לו סם המות שנאמר ת'יערוף כמטר לקחי ואין עריפה אלא הריגה שנאמר א'וערפו שם את העגלה בנחל: (שבת פח) אמר רבי חננאל בר פפא מאי דכתיב ב'שמעו כי נגידים אדבר למה נמשלו דברי תורה כנגיד לומר לך מה נגיד זה יש בו להמית ולהחיות אף דברי תורה יש בו להמית ולהחיות והיינו דאמר רבא למיימינים בה סמא דחיי למשמאילים בה סמא דמותא. דבר אחר נגידים כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה קושרים לו שני כתרים: (סוכה מט) אר"א מ"ד ג'פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה וכי יש תורה של חסד ויש תורה שאינה של חסד אלא תורה לשמה זו היא תורה של חסד שלא לשמה זו היא תורה שאינה של חסד, א"ר תורה ללמדה זו היא תורה של חסד שלא ללמדה זו היא תורה שאינה של חסד: (פסחים נב) רבא רמי כתיב ד'כי גדול מעל שמים חסדך וכתיב ה'כי גדול עד שמים חסדך הא כיצד כאן בעושין לשמה כאן בעושין שלא לשמה כדרב יהודה אמר רב דאמר רב יהודה אמר רב לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אע"פ שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה: (ברכות יז) רב ספרא בתר דמסיים צלותיה אמר הכי יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתשים שלום בפמליא של מעלה ובפמליא של מטה ובין התלמידים העוסקים בתורתך בין עוסקים לשמה בין עוסקים שלא לשמה וכל העוסקין שלא לשמה יהי רצון מלפניך שיהיו עוסקין לשמה:

מתני'

טעם ואומר ותומכיה מאושר: לפועליה. לשם הקב"ה שפעלם וצוה עליהם: ודבר בהן לשם שמים. שתהא כל כונתך לשם שמים: ולא תעשם עטרה להתגדל בהם. שתלמוד כדי להתעטר ולהתגדל: להיות עודר בו. להשתכר ממנו כדי לאכול: אשכחיה. לר' טרפון נופיה דקא אכיל מן התאנים דקא סבר דהפקרא נינהו: שהוקפלו. שהצניעו הסכינים כלומר שכבר כלה קיץ התאנים: המקצועות. הסכינים שהם מיוחדים לחתוך התאנים כששפין מהם עגולים נקראים מקצועות והכי אמרינן דקרי קראי לסכינים מקצועות. דכתיב יעשהו במקצועות ואפילו העגולים עצמם נקראים כן על שמם: אחתיה. לר' טרפון בשקא ההוא גברא שהיה משמרן: שמע ההוא גברא. הכיר שר' טרפון היה: שנשתמשתי בכתרה של תורה. שהניחו כשהודיעו שהוא ר' טרפון ולא הניחו אלא לכבוד תורתו: פריצים. שהוציאו מבית המקדש ונעשה חול ואעפ"כ נהרג עליהם בלשאצר: אי הכי ר' טרפון אמאי ציער נפשיה. אי אמרת בשלמא דלא הוה קפיד ההוא גברא אלא אההיא שעתא משום הכי הוה מצטער היאך לא הודיעו דבזמן שהוקפלו רוב המקצועות הפקרא נינהו וא"כ לא הוה ליה לשלם ליה ההוא פורתא אלא אי אמרת דכולה שתא הוו גנבין ליה ענבי מאי הוה ליה למעבד לר' טרפון וכי הוה ליה לשלומי דמי טובא דלא מחייב ומסקינן דאה"נ כיון דעשיר גדול הוה מיהו דוקא כי האי גוונא הוא דאסור משום דההוא גברא עדיין חשדו ולכבוד תורתו הוא שהניחו אבל ודאי לפטור עצמו בכבוד התורה במה שאינו חייב בו שרי כדאמרינן לקמן שרי ליה לצורבא מרבנן למימר לא יהיבנא כרגא ושרי ליה נמי למימר שרו לי תגראי ברישא שכיוצא בדברים הללו זכתה תורה לתלמידי חכמים כשם שזכתה לכהנים ולוים תרומות ומעשרות: ככלב וכעורב. שהם הקב"ה עליהם שנאמר יודע צדיק דין דלים לפי שהכלב מזונותיו מועטין לפיכך שוהא אכילתו במעיו שלשה ימים וגבי עורב כתיב לבני עורב אשר יקראו לפי שהעורב אכזרי על בניו והקב"ה מזמין להם יתושין מתוך צואתם ואוכלים: שנאמר ועבדך ירא את ה'. דאפשר דאליהו לא הוה ידע ליה: אלא קשיא דר' טרפון. דאם שרי לאינש לאודועי נפשיה שהוא חכם במקום שאין מכירין אותו אמאי ציער נפשיה בשביל שהודיע לזה שהוא חכם: שרו לי תגראי ברישא. התירו תגר שלי כלומר פסקו לי דיני תחלה: ובני דוד כהנים היו. שהיו חכמים והיה דינם ככהנים: לפתוח ראשון. בקריאת התורה שקורא ראשון: ולברך ראשון. ברכת המזון שהוא קודם לכל אדם: וליטול מנה יפה ראשון. אם באו לחלוק דבר עם ישראל עושה ישראל ממנו שני חלקים שוים וכהן בורר איזה מהן שירצה: והלך זה ארנונא. סעודת המלך כשהולך ממקום למקום: ארנונא. בלשון יון סעודה. ל"א שותפות שיש לו למלך בבהמות דארנונא לשון שותפות מדכתיב כי ארנון גבול מואב בין מואב ובין האמורי: מה"מ. דאין נוטלין שכר על הוראה ות"ת שילמד: אמת. תורה: לשמה. משום כאשר צוני ה' אלהי ולא כדי להקרות רבי: למיימינים. עוסקים בכל כחם ופרודים לדעת סודה. כאדם המשתמש ביד ימינו שהוא עיקר: קושרים לו שני כתרים. לדבור שהיה בו ממש ונראה כדכתיב רואים את הקולות: עושין לשמה. מעל שמים: ושלא לשמה. עד לשמים דמלוה מיהא עבד כדרב יהודה: של מעלה. בחבורות שרי העו"ג שכשהשרים של מעלה מתגרים תכף היתה קטטה בין העו"ג כדכתיב ואני עומד להלחם עם שר פרס: ובפמליא שלמטה. חבורת החכמים:

לב חכם לימינו. אלו הם הצדיקים שהן נותנין לבם לתורה שהוא מימין שנאמר מימינו אש דת למו ולב כסיל לשמאלו אלו הן הרשעים שהן נותנין לבם להעשיר שנאמר בשמאלה עושר וכבוד (במ"ר פכ"ד):

ולא קרדום לחפור. עשה תורתך בחנם ולא תטול עליה שכר שהמקום נתנה בחנם ואין נוטלין שכר על דברי תורה ואם אתה נוטל שכר על דברי תורה נמצאת מחריב את כל העולם (דא"ז פ"ד):

הא למדת כל הנהנה. אש דת למו מה אש חיים לעולם אף דברי תורה חיים לעולם מה אש קרוב לה נכוה רחוק ממנה צונן ואין לאדם אלא להתחמם ממנה כך דברי תורה נשתמש ממנה נאבד מהעולם פירש ממנה מת עמל בה הרי היא לו חיים מה אש משתמשין בה בעולם הזה ובעולם הבא כך דברי תורה משתמשין בהם בעה"ז ובעה"ב (ספרי ברכה פי' שמ"ג):

כל

מתני'

תורה אור ה משלי ג: ו שם: ז יחזקאל ז: ח דניאל ה: ט מלכים א יח: י שם: כ משלי כז: ל שמואל ב ח: מ ויקרא כא: נ עזרא ד: ס דברים ד: ע שם: פ משלי כג: צ שם: ק שם ג: ר שם: ש שם: ת דברים לב: א שם כא: ב משלי ח: ג שם לא: ד תהלים קח: ה שם נז:

כל המכבד את התורה. חכמה ומוסר אוילים בזו כמה דתנינן ר' יוסי אומר כל המכבד את התורה כו' (מדרש משלי פ"א): להדשיו יבכר. למכבדי תורה שמכבדין את התורה בכל יום תמיד כיצד עיר שיש בה עכו"ם ויש בה עשרה בתים של ישראל שמשכימין ומעריבין בבית הכנסת ובבית המדרש אף ע"פ שהעכו"ם חונים נגד סביבותיהם אפ"ה הם מכבדים אותם ויראין מהם שנאמר על כן יכבדוך עם עז קרית גוים עריצים ייראוך וגו' (תנדא"ר פי"ח): וכל

מתני' ז רבי יוסי אומר כל המכבד את התורה[א] גופו מכובד על הבריות וכל המחלל את התורה גופו מחולל על הבריות: **גרסי'** (אבות דרבי נתן פכ"ז) שנאמר [ה]כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו. (ירושלמי ברכות פ"ט) נחמיה עמסוני שימש את ר' עקיבא עשרים ושתים שנה ולמדו אתין וגמין רבויין אכין ורקין מיעוטין א"ל מה הוא ההן דכתיב [ו]את ה' אלהיך תירא אמר לו אותו ואת תורתו: (ברכות יח) תנו רבנן המוליך עצמות ממקום למקום הרי זה לא יתנם בדסקיא ויתנם על גבי החמור וירכב עליהם מפני שנוהג בהם מנהג בזיון. ואם היה מתירא מפני עכו"ם או מפני לסטים מותר, וכדרך שאמרו בעצמות כך אמרו בספר תורה: (מסכת סופרים פ"ג ה"ב) לא יתננו על גבי הכסא ויהא תלוי וקורא כשם שקורין בשטרות שאין נוהגין בזיון בספרים אלא אוחז בידו באימה וקורא בו אין זורקין ספרים ממקום למקום ואין נוהגין בהן דרך בזיון: (שם הל' יג) לא יתננו על גבי מטה ולא במרגלות המטה ולא תחת המטה לא ישב אדם על גבי המטה וספר עליה מעשה בר' אלעזר שישב לו על גבי המטה וספר עליו ועמד דומה כמי שנשכו נחש שנאמר [ז]את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו לא מן השבתות אני ירא אלא ממי שפקד עליו ולא מן המקדש אני ירא אלא ממי שפקד עליו שנאמר את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו. חייב אדם לעשות ציצית נאים ומזוזות נאות ולכתוב ס"ת נאה בדיו נאה וקולמוס נאה ולבלרין נאין ובקלפים נאים ועורות צבועים ויעטפנו בשיראין נאין שנאמר [ח]זה אלי ואנוהו עשה לפניו מצות נאות כדברי ר' ישמעאל רבי עקיבא אומר הרבות בנאות שלו: (נ"א) כל המכבד את התורה[ב]. (ברכות מג) ת"ר ששה דברים גנאי לו לת"ח אל יצא כשהוא מבושם לשוק ואל יצא במנעלים המטולאים ואל יצא יחידי בלילה ואל יספר עם אשה בשוק ואל יכנס באחרונה לבה"מ. ואל יסב במסיבה של עמי הארץ. וי"א אף אל יפסיע פסיעה גסה. ואל יהלך בקומה זקופה. אל יצא כשהוא מבושם לשוק א"ר חייא בר אבא אר"י במקום שחשודים על משכב זכור אמר רב ששת לא אמרן אלא בבגדו אבל בגופו זיעא מעברא ליה. אמר רב פפא ושערו נמי כבגדו דמי ואמרי ליה כגופו דמי. אל יצא במנעלים המטולאים איני והא רבי חייא בר אבא נפיק אמר מר זוטרא בריה דרב נחמן בטלאי על גבי טלאי, ולא אמרן אלא בפנתא אבל בגילדא לית לן בה. ובפנתא לא אמרן אלא באורחא אבל בביתא לית לן בה. ולא אמרן אלא בימות החמה אבל בימות הגשמים לית לן בה. ואל יצא יחידי בלילה משום חשדא. ולא אמרן אלא דלא קבע ליה עדנא אבל קבע ליה עדנא אמרי לעידניה קאזיל. ואל יספר עם אשה בשוק א"ר חסדא אפילו היא אשתו. תניא נמי הכי אל יספר אדם עם אשה בשוק ואפילו היא אשתו ואפילו היא בתו ואפילו היא אחותו לפי שאין הכל בקיאין בקרובותיו. ואל יכנס באחרונה לבית המדרש דקרו ליה פושע. ואל יסב במסיבה של עמי הארץ דאתי לאמשוכי בתרייהו. וי"א אף אל יפסיע פסיעה גסה דאמר מר פסיעה גסה נוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם. ומאי תקנתיה להדר ליה בקידושא דבי שמשא. ואל יהלך בקומה זקופה (דלאו אורח ארעא) דאמר מר כל ההולך בקומה זקופה אפילו ארבע אמות כאילו דוחק רגלי השכינה דכתיב מלא כל הארץ כבודו: (שבת קיד) ארחב"א אמר ר"י כל ת"ח שנמצא רבב על בגדיו חייב מיתה שנאמר [ט]כל משנאי אהבו מות אל תקרי משנאי אלא משניאי. רבינא אמר רבד שנאמר [י]מרבדים רבדתי ערשי ולא פליגי הא בגלימא הא בלבושא. אמר ר"י תלמידי חכמים נקראים בנאין מפני שעוסקים בבנינו של עולם כל ימיהם ואמר ר"י איזהו ת"ח שמחזירין לו אבדה בטביעת העין זה המקפיד על חלוקו להפכו: (כ"ב מו) בעא מיניה רבי יוחנן מרבי בנאה חלוק של ת"ח כיצד כל שאין בשרו נראה מתחתיו, טלית של ת"ח כיצד כל שאין חלוקו נראה מתחתיו טפח. שלחן של ת"ח כיצד שני שלישי גדיל ושליש גלאי שעליו כוסות וקערות מונחות וטבעהו מבחוץ והא תניא טבעהו מבפנים לא קשיא הא דאיכא ינוקא הא דליכא ינוקא ואבע"א הא והא דליכא ינוקא ולא קשיא הא דאיכא שמעא והא דליכא שמעא ואבע"א הא והא דאיכא שמעא ולא קשיא הא בליליא הא ביממא. ושל עם הארץ דומה למדורה וקדרות מקיפות אותה. מטה של ת"ח כיצד כל שאין תחתיה אלא סנדלין בימות החמה ומנעלים בימות הגשמים ושל ע"ה דומה לאוצר בלום: (מגילה כח) אמר ר' יוחנן כל ת"ח שמברך לפניו אפילו כהן גדול עם הארץ אותו תלמיד חייב מיתה שנאמר כל משנאי אהבו מות אל תקרי משנאי אלא משניאי: (אדר"נ פכ"ט) איסי בן יהודה אומר מפני מה תלמידי חכמים מתים בלא זמנן לא מפני שמנאפין ולא מפני שגוזלין אלא מפני שבוזין בעצמן: (נ"א) כל המכבד את התורה[ג]. (מכות כג) כתיב [כ]ואת יראי ה' יכבד ואמר

מתני' כל המכבד את התורה. הדורש החכמות והיתרות שבתורה ומראה טעם על כל קוץ וקוץ לומר שאין בה דבר לבטלה אין לך כבוד תורה גדול מזה אי נמי המכבד ספר תורה ומכבד לומדי תורה והעוסקים בה כל אלו בכלל מכבדי את התורה הן: בדסקיא. מרצוף גדול של עור: ואם היה מתירא. וצריך לרכוב על הסוס ולרוץ: שחושדים על משכב זכור. שמבשמין עצמן כדי שיתאוו להם: שערו כבגדו דמי. דלא שכיחא בה זיעה: בפנתא. איפני' בלעז שע"ג הרגל: גילדא. עקב שקורין כול"ם: בימות הגשמים. הטיט מכסהו: משום חשדא. של זנות: דלא קבע ליה עדנא. שלא קבע לו רבו עת ללמוד בלילה: אפילו היא אשתו. שאין הכל מכירין בה והושדין אותו: דקרי ליה פושע. מתעצל: בקדושא דבי שמשא. שטועם כוס של קדוש בשבת בלילה: רבב. שומן וחלב: חייב מיתה. שצריך להיות חשוב והגון לכבוד תורתו: משניאי. שממאיסין עצמן בעיני הבריות והבריות אומרים אוי להם ללומדי התורה שהם מאוסים ומגונים נמצא זה מבזה את התורה: רבד איתמר. שכבת זרע לשון מרבדים רבדתי ערשי רפדתיו בבשמים וזימם המכשפים תאוה ותזקק לי: בגלימא. שהוא עליון אפילו רבב: בלבושא. שהוא התחתון רבד אין רבב לא: ת"ח נקראין בנאין. שמקפידין על לבושיהם ומקפיד להפכו אם לבשו כשהיא הפוכה מקפיד עליו והופכו שמקפיד עליו שלא יראו התפירות המגונות ואמרי החלוק: כל שאין בשרו נראית מתחתיו. שיהא ארוך עד פסת רגלו שלא יראה כשהוא הולך יחף: טלית. מקטורין שמתכסה בו על כל הבגדים שהוא לבוש: שאין חלוקו נראה כו'. וכ"ש דאי קאי עד להדי חלוק דאיכא לגיעות טפי: שני שלישי גדיל וכו'. שני שלישי רוחב השלחן מכוסה במפה מצד האוכלין לקנח פיהם ולתת עליה את הפת ושליש החיצון מגולה להניח עליו קערות וכוסות שלא ילכלכו המפה ויתבזו האוכלין. ואית דמפרש שליש גלאי באמצעי שני שלישי גדיל דהיינו מפה מבחוץ ומבפנים כל סביב השלחן ומאמצעיתו מגולה. גדיל קרי המפה על שם שארוגה ולשון נח הוא: וטבעתו. של שלחן שהיו רגילין לעשות בשפתו לתלותו בו יהיה מבחוץ ולא מבפנים מצד האוכלין כדמפרש ואזיל: מבפנים. מצד הסמוך לו: היכא דאיכא ינוקא. שיושב אצל אביו לאכול צריך להושיב השלחן שיהא צד הטבעת מבחוץ כן יבחק בו התינוק וינענע השלחן: והא ליכא ינוקא. יעשה מבפנים ולא יהפכנה לחוץ פן יכשל בה השמש שהולך ובא סביב השלחן: הא דאיכא שמעא. שמש יעשה מבפנים ולא יהפכנה מבחוץ פן יכשל השמש: הא דליכא שמעא. יעשה מבחוץ ולא מבפנים פן יזיקו בה האוכלין ומיהו היכא דאיכא שמעא יעשה מבפנים מצד היושבין ולא מבחוץ שיכולין ליזהר מן הטבעת יותר מן השמש שהוא הולך והם יושבין: הא ביממא. יהיה מבחוץ שיכול השמש להשמר ולא מבפנים דמזיק לאוכלים של להם המקום: למדורה. שמוקפת קדרות והאש באמצע והלחם באמצע ואף כאן המפה והלחם באמצע והקערות סביב: כל שאין תחתיה כו'. כדאמרינן בפסחים אוכלין תחת המטה אפילו מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהם: דרך לנעול. מנעלים בימות החמה וסנדל בימות הגשמים בשביל הטיט: אלא סנדלים בימות החמה. שממיתים שם עד ימות הגשמים שיצטרך להם: לאוצר בלום. בסמ"ך כמו עיסה בלוסה במסכת שבת בפרק כלל גדול עיסה מעורבבת ממינים הרבה וכן אוצר בלום מינים הרבה מעורבבות בתוכו יחד וכן מטת עם הארץ כל דבר מניח תחת מטתו אוכלים וכלים: משניאי. שגורמין לבני אדם לשנאותו שהרואה ת"ח

תורה אור ה ש"א ב: ו דברים ו: ז ויקרא יט: ח שמות טו: ט משלי ח: י שם ז: כ תהלים טו:

א כשם שהחכם ניכר בחכמתו ובדיעותיו והוא מובדל בהם משאר העם. כך צריך שיהיה ניכר במעשיו במאכלו ובמשקהו ובבעילתו ובעשית צרכיו ובדבורו ובהלוכו ובמלבושו ובכלכול דבריו ובמשאו ובמתנו. ויהיו כל המעשים האלו נאים ומתוקנים ביותר כו' (רמב"ם פ"ה מהלכות דעות):

א] עי' (מגילה כ"ח) תיר מימות משה עד ר"ג היו לומדין תורה מעומד משמת ר"ג ירד חולי לעולם והיו לומדין תורה מיושב והיינו דתנן משמת ר"ג בטל כבוד תורה. ועי' (סוטה מ"ט) משמת ר"ג בטלה כבוד התורה. ופי' רש"י שהיה נותן לבו לדרוש על כל קוץ של כל אות כו' וזה כבוד תורה גדול שאין גם דבר לבטלה: ב] ע"ל בפ"א מ"ד בפיסקא יהי ביתך בית ועד לחכמים:

ת"ח שפל לפני ע"ה אומר אין נחת רוח בתורה: כמה טפשאי שאר אינשי. כמה בופיה הללו רוב בני אדם: זקן אשמאי. אפס רשע וע"ה: מזקני ישראל. גמר זקן מזקני מה להלן גדולים וחכמים דכתיב אשר ידעת כי הם זקני העם ושוטריו: אין זקן אלא זה שקנה חכמה. ולשון נוטריקון דבר הכתוב ולקמן פריך היינו ת"ק: אלא במקום שיש לו הידור. בעמידתו דהיינו תוך ד' אמות דמוכחא מלתא שמפניו הוא עומד: יכול יהדרנו בממון. יכול יהא הידור זה הידור ממון לכבדו בממון: יכול יעלים עיניו כאילו לא ראהו. לקמן פריך אמו ברשיעי עסקינן: דבר המסור ללב. ללבו של עושה הדבר הוא יודע אם רואהו או לאו לפי שיכול להשמט מעיני הבריות שלא יחזיקוהו כרשע וידינוהו לכף זכות ויאמרו לא ראהו לכך נאמר ויראת מאלהיך שכל מחשבות גלויות לו ויודע בך שלסתור ולבטל מצותו נתכוונת: שלא יטריח. אם יכול לילך דרך אחרת שלא יעמיד את הגבור: זקן ויראת. להכי סמיך ויראת לזקן לומר שאף הזקן יירא: כל שיבה במשמע. ואפילו זקן אשמאי: ת"ק סבר ינוק והכים לא. וה"ק ת"ק אין זקן אלא זקן שהוא חכם שנאמר אספה לי שבעים איש מזקני וחכמים היו כדכתיב אשר ידעת כי הם וגו' אלמא זקנים וידועים היו: ור"י הגלילי. דמשני ליה לקרא ממשמעו זקנה ממש ודריש ליה זה שקנה חכמה סבר אפילו ינוק וחכים: ומנין שכיבד את התורה דכתיב והיה כל מחמד עינך ישימו בידם. והיינו ספר תורה ועל זו השיבו את הדבר הזה לא אוכל לעשות: בחבלי הבוא. בחבלים שאינם חזקים אלא נוחים להנתק הן מושכין העון על עצמם אף זה ע"י דבור בעלמא הוא נענש: ובדבר הזה. בשביל דבור זה שנזהרתם עליו תאריכו ימים: אים שותה. תורה כמים ויש בו עולה:

מתני' החושך עצמו מן הדין. במקום שיש גדול ממנו אי נמי אומר לבעלי הדין שיתפשרו: פורק ממנו איבה. שהיולא מבית דין חייב שונא לדיין שאומר בלבו לא הפך בזכותי: וגזל. שמא יחייב הזכאי ונמלא שגזל בא על ידו: ושבועת שוא. שמא יחייב שבועה למי שאינו חייב בה ונמלא מביא לידי שבועה שוא אי נמי קרי תנא לשבועת שקר שבועת שוא כגון האומר לא לויתי ולוה דבשפת שבועה ינלה מפיו לשוא: והגס לבו בהוראה. בלא עיון

ואמר מר זה יהושפט מלך יהודה כשהיה רואה ת"ח היה עומד מכסאו ומחבקו ומנשקו וקורא לו רבי רבי מרי מרי: (שם) אמר רבא כמה טפשאי שאר אינשי דקיימי קמי ספר תורה ולא קיימי מקמי גברא רבה דאילו בספר תורה כתיב [ל]ארבעים יכנו ואתו רבנן ובצרי חדא: (ברכות כז) רבי זירא כי הוה חליש מגירסיה הוה אזיל ויתיב אפתחא דבי רבי נתן אמר כי חלפי רבנן איקום מקמייהו ואקבל אגרא: (קדושין לא) ת"ר [מ]מפני שיבה תקום יכול אפילו מפני זקן אשמאי ת"ל זקן ואין זקן אלא חכם שנאמר [נ]אספה לי שבעים איש מזקני ישראל. ר' יוסי הגלילי אומר אין זקן אלא שקנה חכמה שנאמר [ס]ה' קנני ראשית דרכו יכול יעמוד מפניו ממקום רחוק ת"ל תקום והדרת לא אמרתי קימה אלא במקום שיש הדור יכול יהדרנו בממון ת"ל תקום והדרת מה קימה שאין בה חסרון כיס אף הידור שאין בה חסרון כיס יכול יעמוד מפניו מבית הכסא ומבית המרחץ ת"ל תקום והדרת לא אמרתי קימה אלא במקום שיש הדור יכול יעצים עיניו כאילו לא ראהו ת"ל תקום ויראת דבר המסור ללב נאמר בו ויראת מאלהיך, רבי שמעון בן אלעזר אומר מנין לזקן שלא יטריח ת"ל זקן ויראת. איסי בן יהודה אומר מפני שיבה תקום אפילו כל שיבה במשמע. ר' יוסי הגלילי היינו ת"ק איכא בינייהו ינוק וחכים ת"ק סבר ינוק וחכים לא רבי יוסי הגלילי סבר אפילו ינוק וחכים: (ספרי בהעלותך פי"ג) לא במקום אחד ולא בשנים המקום חולק כבוד לזקנים אלא בכל מקום שאתה מוצא זקנים המקום חולק כבוד לזקנים שנאמר [ע]לך ואספת את זקני ישראל [פ]ואל משה אמר עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל. [צ]ואל הזקנים אמר שבו לנו בזה עד אשר נשוב אליכם, [ק]ויהי ביום השמיני קרא משה לאהרן ולבניו ולזקני ישראל הא בכל מקום שאתה מוצא זקנים המקום חולק כבוד לזקנים. רבי שמעון בן יוחאי אומר מנין שאף לעתיד לבוא כן המקום חולק כבוד לזקנים שנא' [ר]וחפרה הלבנה ובושה החמה כי מלך ה' צבאות בהר ציון ובירושלים ונגד זקניו כבוד, והרי דברים ק"ו ומה אם מי שאמר והיה העולם עתיד לחלוק כבוד לזקנים ק"ו בשר ודם צריך לחלוק כבוד לזקנים: גופו מכובד על הבריות. (שבת קיט) בעא מיניה רבי מרבי ישמעאל בר' יוסי עשירים שבבבל במה הם זוכים א"ל בשביל שמכבדין את התורה כו' (לעיל פ"ג): (סנהדרין קב) א"ר יוחנן מפני מה זכה אחאב למלכות כ"ב שנה מפני שכיבד את התורה שניתנה בכ"ב אותיות שנאמר [ש]וישלח מלאכים אל אחאב מלך ישראל העירה ויאמר לו כה אמר בן הדד כספך וזהבך לי הוא ונשיך ובניך הטובים לי הם וגו' כי אם כעת מחר אשלח את עבדי אליך וחפשו את ביתך ואת בתי עבדיך והיה כל מחמד עיניך ישימו בידם ולקחו וגו' ויאמר למלאכי בן הדד אמרו לאדני המלך כל אשר שלחת אל עבדך בראשונה אעשה (לך) והדבר הזה לא אוכל לעשות, מאי כחמד עיניך לאו ספר תורה: וכל המחלל את התורה. (סנהדרין צט) ת"ר [ת]כי דבר ה' בזה זה האומר אין תורה מן השמים. דבר אחר כי דבר ה' בזה זה אפיקורוס. דבר אחר כי דבר ה' בזה זה המגלה פנים בתורה, תניא אידך כי דבר ה' בזה זה האומר אין תורה מן השמים ואפילו אמר כל התורה כולה חוץ מפסוק זה כו' (לעיל רפ"ה): תניא היה רבי מאיר אומר הלומד תורה ואינה מלמדה זהו כי דבר ה' בזה. רבי יהושע אומר כל הלומד תורה ומשכחה כו' (לעיל פ"ג מ"ח). אמר ר' זירא אמר רב כל השונה לתלמיד שאינו הגון כו' (לעיל פ"א): (מסכת ד"א רבה פי"א) ר"מ אומר כל מי שיש תלמיד בצדו ואינו משמשו חייב מיתה שנאמר כי דבר ה' בזה. ואומר [א]מה מצאו אבותיכם בי עול כי רחקו מעלי: (ברכות כד) תניא היה מהלך במבואות המטונפות לא יקרא ק"ש ולא עוד אלא שאם היה קורא ובא פוסק. לא פסק מאי א"ר מיאשא בר בריה דר' יהושע בן לוי עליו הכתוב אומר [ב]וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם. רב אסי אמר [ג]הוי מושכי העון בחבלי השוא רב אדא בר אהבה אמר מהכא כי דבר ה' בזה. ואם פסק מה שכרו אמר ר' אבהו עליו הכתוב אומר [ד]ובדבר הזה תאריכו ימים: (פסחים מט) ת"ר כל ת"ח המרבה סעודתו בכל מקום לסוף מחריב את ביתו כו' ומחלל ש"ש ושם אביו ושם רבו כו' (לעיל פ"ג מ"ג): (יומא פו) היכי דמי חלול השם כו' אביי אמר כדתניא [ה]ואהבת את ה' אלהיך שיהא שם שמים מתאהב על ידך כו' (לעיל פ"ג מ"י): (שם עב) אמר רבא כל ת"ח שאין תוכו כברו אינו ת"ח אביי אמר אף נקרא תועבה שנא' [ו]איש שותה כמים עולה: (לא) וכל המחלל את התורה. (סנהדרין צט) ת"ר כי דבר ה' בזה זה אפיקורוס. אפיקורוס רב ורב חנינא אמרי תרוייהו זה המבזה ת"ח ר"י וריב"ל אמרי זה המבזה חברו בפני ת"ה כו' (לעיל פ"ג מי"א): (שבת קיט) אר"י לא חרבה ירושלים אלא בשביל שביזו בה ת"ח כו' (לעיל פ"ב מ"י): **מתני' ז** רבי ישמעאל בנו אומר החושך עצמו מן הדין פורק ממנו איבה וגזל ושבועת שוא והגס לבו בהוראה שוטה רשע וגם רוח[א]:

וכל המחלל את התורה. ויהי ארון ה' בשדה פלשתים שבעה חדשים ויקראו פלשתים לכהנים ולקוסמים לאמר מה נעשה לארון ה' הודיענו במה נשלחנו למקומו אעפ"י שאלו הכהנים היו עע"ג אפ"ה היה בהם דרך ארץ ומה הוא הדרך ארץ שהיתה בהם שאמרו להם אם משלחים את ארון אלהי ישראל אל תשלחו אותו ריקם כי השב תשיבו לו אשם אז תרפאו מיד מלאוהו כסף וזהב וירכיבוהו על העגלה שנאמר ויעשו האנשים כן ויקחו שתי פרות עלות ויאסרום בעגלה ואת בניהם כלו בבית וישימו את ארון ה' אל העגלה ואת הארגז ואת עכברי הזהב וגו' וסרני פלשתים הולכים אחריהם עד גבול בית שמש וכיון שהיו רחוקים מבית שמש כאלפים אמה במדה אמרו סרני פלשתים נטול את הבגדים ונניחם במקום מוצנע ונראה מה הם עושים לאלהיהם שכך כבדנוהו אנחנו וכן עשו מיד נטלו את הבגדים ונתנום במקום מוצנע שהיה להם ואנשי בית שמש כיון שראו את הארון היה להם ליטול את הבגדים שלהם ולהניחם על פניהם ולבוא וליפול לפני הארון שעה אחת או שתים או שלש עד שיתכסה הארון של ממ"ה הקב"ה כדי שיתגדל ויתקדש שמו של הקב"ה מסוף העולם ועד סופו והם לא עשו כן אלא כשהיו רואין את הארון התחילו שוחקין וזוקפין עיניהם ועומדין ומרקדים ומדברים דברים יתירים שנאמר ובית שמש קוצרים קציר חטים בעמק וישאו את עיניהם ויראו את הארון וישמחו לראות וגו' לפיכך נפלו מישראל חמשים אלף וגם סנהדרי גדולה עמהם שנאמר ויך באנשי בית שמש כי ראו בארון ה' ויך בעם שבעים איש חמשים אלף איש וגו' מי הרג את כל אלו הוי לא הרג אותם אלא אנשי בית שמש שלא היתה בהם דרך ארץ (שם פי"א):

והגס לבו בהוראה. גר אנכי בארץ אל תסתר ממני מצותיך וכי גר היה דוד אלא א"ל כשם שהמתגייר היום אינו יודע כלום בתורה כך עיניו של אדם פתוחות ואינו יודע בין ימינו לשמאלו כלום בתורה ומה אם דוד שאמר כל השירות וכל

גרסי'

תורה אור ל דברים כה: מ ויקרא יט: נ במדבר יא: ס משלי ח: ע שמות ג: פ שם כד: צ שם: ק ויקרא ט: ר ישעיה כד: ש מ"א כ: ת במדבר טו:
א ירמיה ב: ב יחזקאל כ: ג ישעיה ה: ד דברים לב: ה דברים ו: ו איוב טו:

ט כל תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה הרי זה רשע שוטה וגס רוח ועליו נאמר כי רבים חללים הפילה וגו' וכן חכם שהגיע להוראה ואינו מורה הרי זה מונע

א) ע"ל פ"ב פיה בפיסקא רעב בא לשלם על עוות הדין וכו';

וכל המזמורים הללו אמר גר אנכי בארץ ואיני יודע כלום אנו עאכ"ו שאין אנו יודעים כלום בתורה (מדרש תהלים ס' קי"ט) :
ה' פוקח עורים ומי הן העורים הדורות האלו שהולכות בתורה כעורים שנאמר נגששה כעורים קיר כולם קורין ואין יודעין מה הן קורין שונין ואין יודעין מה הן שונין אבל לעתיד לבוא
אז תפקחנה עיני עורים (שם פקמ"ו):
גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך. ואם אין אתה גולה את עיני מנין אני יודע לכך נאמר גל עיני ואביטה וגו' ואע"פ שעיני פתוחות איני יודע כלום ולמה פליאה דעת ממני פליאה זו התורה וכן הכתוב אמר פלאות עדותיך לכך נאמר נפלאות מתורתך אוצרות היא התורה וכן הכתוב אמר אוצר נחמד וכו' מטמונות היא התורה וכן אמר הכתוב אם תבקשנה ככסף וכמטמונים וכו' הרבה דלתות יש בה הרבה פתחים יש לה וכה"א אשרי אדם שומע לי לשקוד

גרסי' (סנהדרין ו) ר"א בנו של רבי יוסי הגלילי אומר אסור לבצוע כו' רבי יהושע בן קרחה אומר מצוה לבצוע שנא' [א]אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם כו' (לעיל פ"א מי"ח). רבי מנסיא אומר שנים שבאו לפניך לדין עד שלא תשמע דבריהם או משתשמע דבריהם ואי אתה יודע להיכן הדין נוטה אתה רשאי לומר להם צאו ובצעו משתשמע דבריהם ואתה יודע להיכן נוטה אי אתה רשאי לומר להם צאו ובצעו שנאמר [ח]פוטר מים ראשית מדון ולפני התגלע הריב נטוש, קודם שנתגלע הריב אתה יכול לנטשו משנתגלע הריב אי אתה יכול לנטשו. וריש לקיש אמר שנים שבאו לדין אחד רך ואחד קשה עד שלא תשמע דבריהם או משתשמע דבריהם ואי אתה יודע להיכן הדין נוטה אתה רשאי לומר להם אין אני נזקק לכם שמא נתחייב הזק ונמצא הזק רודפו משתשמע דבריהם ואתה יודע להיכן הדין נוטה אי אתה יכול לומר להן איני נזקק לכם שנאמר [ט]לא תגורו מפני איש: (ירושלמי סנהדרין פ"א) אמר רבי שמעון בן יוחאי בריך רחמנא דלינא חכים מידון: פורק ממנו איבה. (כתובות קה) אמר רבא מריש הוה אמינא הני בני מחוזא כולהו רחמין לי כיון דהוואי דיינא אמינא מינייהו סנו לי ומינייהו רחמו לי כיון דהוואי דמאן דמחייב לי האידנא קא זכי למחר אמינא אי מרחם כולהו רחמי לי אי מסנו כולהו סנו לי: וגזל. (סנהדרין ז) א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן כל דיין שנוטל ממון מזה ונותן לזה שלא כדין הקב"ה נוטל ממנו נפשו שנאמר [י]אל תגזל דל כי דל הוא וגו' כי ה' יריב ריבם וקבע את קובעיהם נפש: ושבועת שוא. (שבועות לט) ואם אמר הריני נשבע העומדים שם אומרים זה לזה [כ]סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה וגו' (לעיל פ"א מ"ח):
והגס לבו בהוראה כו'. (סנהדרין ז) דרש בר קפרא כנא הא מילתא דאמור רבנן הוו מתונין בדין כו' (לעיל פ"א מ"א): (שם) [ל]ושפטתם צדק אמר ריש לקיש צדק את הדין בלבך ואחר כך חתכהו: שוטה וכו'. (ספרא קדושים פ"ב) [מ]לא תעשו עול במשפט בדין. מלמד שהדיין המקלקל את הדין קרוי עול. שנוי. משוקץ. חרם. תועבה. וגורם לחמשה דברים מטמא את הארץ. ומחלל את השם. ומסלק את השכינה. ומפיל את ישראל בחרב. ומגלה אותו מארצו: (סוטה כב) אמר ר' אבהו א"ר הונא אמר רבי מ"ר [נ]כי רבים חללים הפילה זה תלמיד חכם שלא הגיע להוראה ומורה ועד כמה עד ארבעים שנין: (ירושלמי ביכורים פ"ג) רבי מנא מיקל לאילין דמיתמניי בכספא רבי איטי קרא עליהון [ס]אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם. א"ר יאשיה וטלית שעליו כמרדעת של חמור. אמר רבי דיין זה שהוא מתמני בכסף אין עומדין מפניו ואין קורין אותו רבי והטלית שעליו כמרדעת של חמור. רבי זעירא והד מן רבנן הוון יתיבין עבר הד כן אלין דמתמני בכסף אמר ההוא דמן רבנן לרבי זעירא נעביד נפשן תניי ולא ניקום לון מקימוי, תרגם יעקב איש כפר גבוריא [ע]הוי אומר לעץ הקיצה עורי לאבן דומם הוא יורה יודע הוא הנה הוא תפוש זהב וכסף לא בכספייא איתמני וכל רוח אין בקרבו לא חכים כלום הוי (אומר) בעיתין ממנייה [פ]וה' בהיכל קדשו הא רבי יהושע בן לוי בכנישתא מדרתא דקיסרין: (סנהדרין ז) אר"ל כל המעמיד דיין על הצבור שאינו הגון כאילו נוטע אשרה שנאמר [צ]שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך וסמיך ליה לא תטע לך אשרה כל עץ. אמר רב אשי ובמקום שיש ת"ח כאילו נטעו אצל מזבח שנאמר אצל מזבח ה' אלהיך. כתיב [ק]לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב. אלהי כסף ואלהי זהב הוא דלא עבדי הא דעץ ואבן שרי אמר רב אשי אלוה הבא בשביל כסף ואלוה הבא בשביל זהב. רב כי הוה אתי לבי דינא אמר הכי ברעות נפשאי לקטלא נפיק וצבי ביתיה לית הוא עביד וריקן לביתיה עייל הלואי שתהא ביאה כיציאה כי הוה חזי אמבוה אבתריה אמר [ר]אם יעלה לשמים שיאו וגו' כגללו לנצח יאבד וגו'. מר זוטרא חסידא כי הוו מכתפי ליה בשבתא דרגלא אמר הכי [ש]כי לא לעולם חוסן ואם נזר לדור ודור: (קידושין יג) אמר רב יהודה אמר שמואל כל שאינו יודע בטיב גיטין וקדושין לא יהא לו עסק עמהן אמר רב אסי א"ר יוחנן וקשים לעולם יותר כדור המבול שנאמר [ת]אלה וכחש ורצוח וגנוב ונאוף פרצו ודמים בדמים נגעו. מאי משמע כדמתרגם רב יוסף מולדין בנין מנשי חבריהון חובין על חובין מוסיפין וכתיב [א]על כן תאבל הארץ ואומלל כל יושב בה בחית השדה ובעוף השמים וגם דגי הים יאספו ואילו בדור המבול לא נגזרה גזירה על דגים שבים שנאמר [ב]מכל אשר בחרבה מתו ולא דגים שבים ואילו הכא אפילו דגים שבים ואימא עד דעביד לכולהו לא ס"ד דכתיב [ג]כי מפני אלה אבלה ארץ אימא אלה לחוד והנך לחודייהו מי כתיב ופרצו פרצו כתיב: (סנהדרין שם) [ד]כי המשפט לאלהים הוא. אמר ר' חמא בר' חנינא אמר הקב"ה לא דיין לרשעים שנוטלים ממון מזה ונותנים לזה שלא כדין אלא שמטריחין אותי להחזיר ממון לבעליו:
מתני' ח הוא היה אומר אל תהי דן יחידי שאין דן יחידי אלא אחד ואל תאמר קבלו דעתי שהן רשאין ולא אתה: גרסי' (ירושלמי סנהדרין פ"א) תני בר"א שלא קבלו עליהם אבל אם קבלו עליהם דן אפילו יחידי, רבי אבהו הוה יתיב דיין בכנישתא מדרתא דקיסרין

עיון ובלא המתנה : שנטל מים להבית מדון . אם באת לפטור ולהשליך המריבה המבולה כמים כדלקמן ולשים שלום ביניהם רהפית מדון קודם שהפא ותהן בדין פטור הותה : נפשהו . ורדוף אחר השלום : קשה . בעל מריבה ומטריח דיינין : ה"ג. שמא יתחייב הזק רודפו . רודף את הדיין להפך את הדין : הכים מידון . שאיני יכול לדין ואין עלי עונש המשפט והוסך עלמו מן הדין היה ולפיכך אמר כן : דמתמני בכסף . ע"י כסף קונים הרבנות : וטלית שעליו . של אותו רב שאינו ת"ח כמרדעת וכו': נעביד נפשן תניי . נעשה עלמנו כאילו אנו שונין ומרודים בהלכה ולא ניקום מפניו ולא ירגיש : יודע הוא יורה . בתמיה הלא הנה זה ע"י כסף תפוש בו ולא מחמת תורתו : לא בכספא . בתמיה : לא חכים כלום . לא למד כלום : הוי אומר בעיתון מימייה . היה אומר להם אם רוצים אתם למנות דיין הגון וה' בהיכל קדשו תורת ה' בהיכל קודש של בית הכנסת בכנישתא מדרתא דקיסרין והוא ר' יצחק ב"ל אלעזר לו נאה להתמנות : כל עץ . דמשמע דיין דכתיב כי האדם עץ השדה ומוקמי ליה בתלמיד : אצל מזבח . ות"ח מכפרים ומגינין כמזבח : אלוה הבא בשביל כסף . דיין שהעמידוהו ע"י שנתן ממון על כך : לדינא . לדון : לקטלא . ליפא עליו חטא ועל עלמו היה אומר : וצבי ביתיה לית הוא עביד . לרכי ביתו אינו עושה כאן : וריקן לביתיה עייל . שאינו משתכר כאן כלום : הלואי שתהא ביאה . שאחזור לביתי כיליאה שיצאתי מביתי בלא חטא שלא אטעה ולא אענש : אמבוה . כיתת אנשים : אם יעלה לשמים וגו'. כדי שלא תזוח דעתו עליו היה אומר כך : כגללו . גלל רעי : מכתפי ליה . שאין אותו על הכתף שהיו זקנים ואינם יכולין לרוץ ומכריחין את הלבור לעמוד בפניהם לפיכך היו עבדיהם נושאין אותם מהר : בשבתא דרגלא . שבת שדורשין בו בהלכות הרגל והיינו שלפנים יום קודם הרגל : וקשים לעולם . דיינים המורים הוראה בעבירות ואין בקיאים יותר מדור המבול : מאי משמע . מהכא דקשין לעולם דקאי על זאת תאבל אאבת קאי : כדמתרגם רב יוסף . דהיה בקי בתרגום נביאים שתרגם יונתן בן עוזיאל דהאי פרצו דמים בדמים נגעו בהאת קאי : פרצו . כמו וכן יפרוץ מולדין בנין : כי מפני אלה אבלה הארץ . בעלמא כתיב מיכן שמעינן מינה דהכל הדא קאמר על זאת תאבל הארץ דהא אלה הדא מהנך דקרא קמא קאי : מי כתיב ופרצו . דמוסיף על ענין ראשון דליקום כן הכולה מילתא : פרצו כתיב . ומלתא באנפי נפשיה היא ועלה להודה כתיב על כן תאבל : כי המשפט לאלהים הוא . כאילו אתה מוליא ממון מיד הקדוש ברוך הוא שהרי עליו להחזיר ממון לבעליו :
מתני' אל תהי דן יחידי . אע"פ שיהיד מומחה יכול לדון מדרכי החסידות הוא שאפילו מומחה לא יהי דן יחידי ודוקא כשלא קבלוהו בעלי הדין עליהם לדיין . אבל קבלוהו בעלי הדין עליהם דן יחידי ואפילו מדרך חסידות : שאין דן יחידי אלא אחד . הקב"ה שהוא יחיד בעולמו : ואל תאמר להצריך החולקים עליך : קבלו דעתי . שאני מומחה ובלא הצרוף שלכם הייתי יכול לדון : שהן רשאין ולא אתה . הואיל ונרצה אותם ממך רהוי שיפסק הדין ע"פ הרבים : מדרתא . של שער העיר

תורה אור ז זכריה ח : ח משלי יז : ט דברים א : י משלי כב : כ במדבר טז : ל דברים א : מ ויקרא יט : נ משלי ז : ס שמות כ : ע חבקוק ב : פ שם : צ דברים טז : ק שמות כ : ר איוב כ : ש משלי כז : ת הושע ד : א שם : ב שמות יג : ג ירמיה כג : ד דברים א :

תורה ונותן מכשולות לפני העורים ועליו נאמר ועצומים כל הרוגיה . אלו התלמידים הקטנים שלא הרבו תורה כראוי והם מבקשים להתגדל בפני עמי הארץ ובין אנשי עירם וקופצים ויושבים בראש לדון ולהורות בישראל הם המרבים המחלוקת והם המחריבין את העולם והמכבין נרה של תורה והמחבלים כרם ה' צבאות . עליהם אמר שלמה בחכמתו אחזו לנו שועלים שועלים קטנים מחבלים כרמים (רמב"ם הלכות ת"ת פ"ה) :

העיר קסרין: לגרמיה. ביחידי: כיון דאינון חמון לי. מאחר שהם רואין אותי אני יושב יחידי והם באין מעליהן לדון לפני הוי כמי שקבלו אותי עליהם: דן אפילו יחידי. דכתיב בצדק תשפוט וקסבר אין כאן עירוב פרשיות: דגמרינא. שמועות דינין מרבותיי: וסבירנא. יודע אני להוסיף וליישב טעמים מדעתי: ונקיטנא רשותא. מריש גלותא דייננא דיני ממונות ביחידי: דיניה לאו דינא. והדר דינא לגמרי: דן דינא. ביחידי: אי קבלוך עלייהו. לגמרי לילך אחריך אם לדין אם לפשרה ולא יתבעוך לא תשלם: ואי לא זיל שלים. ואי לא קבלו משתך עליהם דאמרו לך דיינת לן דין תורה זיל שלים ומיהו מיהדר דינא לא אלמא גמיר וסביר וכי לא נקיט רשותא דיניה דינא ולא הדר: כגון אנא דן דיני ממונות ביחידי. והא דתנן אל תהי דן יחידי וכו' עצה טובה קמ"ל שלא יטעה והא דאמר כגון אנא כו' היינו כלומר יכול לדון ולא שהיה דן א"נ רגיל היה בדינין ואין לחוש שמא יטעה (תוספות): חותם יחידי. כדכתיב הרשום בכתב אמת וזהו חותמו של הקב"ה: ואמת הדבר. מפני שנעשה ע"י המלכה בגבא גדול שלמעלה: אימתי הותמו של הקב"ה אמת. אימתי חותם בחותם זה אחר שנמלך בב"ד שלמעלה: ה"ג כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו: ובנין אב שבכולן. שהוא ע"ש מדת הדין כדכתיב כו':

מתני' המקיים את התורה מעוני. שהוא דחוק למזונות ומתבטל ממלאכתו כדי לעסוק בתורה: המבטל את התורה מעושר. מחמת רוב הממון צריך ליתן לבו פעם לכאן ופעם לכאן ואין לו פנאי לעסוק בתורה: לעני אומרים לו וכו'. כלומר אם באו ב"ד של מעלה להייב עניים ע"י הלל ועשירים על ידי רבי אלעזר בן חרסום ורשעים מרודין בילכן על ידי יוסף הצדיק יש פתחון פה לבעל דין להייבם: טרפעיק. סלע מדינה שהוא חצי דינר כך מפורש בכתובות: פרקוהו. פירקו מאוי השלג שעליו: חמתיה איתתיה דר"ג. ראתה אותה אשתו של ר"ג וקנאה בה: אתת ואמרה לפני בעלה. ר"ג שאף הוא יעשה לה כמו כן: א"ל. ר"ג וכי כן היית עושה את לי כמו שהיא עשתה לו שהיתה מוכרת צפיר שבראשה ונותנת לו כדי שיעסוק הוא בתורה: למיימינים. של תורה שמשמשין טעמיהן בדיוקין ובבורין כימין המיומנת למלאכה: עושר וכבוד ליכא. בתמיה כיון דאיכא אורך ימים כ"ש עושר וכבוד: למשמאילים בה. שאין יגיעין בה כל צרכן א"נ מיימינים בה עוסקים לשמה משמאילים שלא לשמה: ידרים. בתפלתו יחזיר פניו לדרום: וסימניך. שלא תחליף: דמצדד אצדודי. מעט לצד דרום: כי עם בציון ישב. אלו יושבי ישיבת תורה וסיפא דקרא חנון יחנך לקול זעקך: לחם צר. במי הכתוב מדבר במי שמזונותיו קשין עליו ואף עפ"כ יושב ועוסק בתורה: פרגוד. מחילה: לא יכנף. לא יתכסה ממך בכנף בגדו ומחילתו: והיו עיניך רואות וגו'. וכן בתריה לא יכנף כתיב

לשקוד על דלתותי יום יום וכן אמר דוד פלאות היא התורה אמר משה אינה נפלאת שנאמר לא נפלאת היא ממך וכו' לא נפלאת היא אלא ממך שלא עמלת בה לכך נאמר נפלאות מתורתך (שם פקי"ט): עבדך אני הבינני. מהו עבדך אני הבינני לא תאמר הרי הספר לפניך קרא ואת מולא ויודע וכה"א ונתן הספר על אשר לא ידע ספר ואמר לא ידעתי ספר לכן אמר דוד עבדך אני הבינני (שם אות ע'):

הוי

דקיסרין לגרמיה א"ל תלמידיו ולא כן אלפן רבי אל תהי דן יחידי, א"ל כיון דאינון חמון לי יתיב דיין לגרמי ואתון לגביי כמי שקבלו עליהם: (סנהדרין לג) תנו רבנן דיני ממונות בשלשה ואם היה מומחה לרבים דן אפילו יחידי אמר רב נחמן כגון אנא דן דיני ממונות ביחידי וכן אמר רבי חייא כגון אנא דן דיני ממונות ביחידי איבעיא להו כגון אנא דגמרנא וסבירנא ונקיטנא רשותא אבל לא נקט רשות דיניה לא דינא או דלמא אע"ג דלא נקט רשות דיניה דינא, ת"ש דמר זוטרא בריה דרב נחמן דן דינא וטעה אתא לקמיה דרב יוסף א"ל אם קבלוך עליהם לא תשלם ואי לא זיל שלים ש"מ כי לא נקיט רשותא דיניה דינא ש"מ: (ב"ק פ) א"ר ישמעאל מבעלי בתים שבגליל העליון היו בית אבא ומפני מה חרבו שהיו מרעין בהורשים ודנין דיני ממונות ביחיד: (סנהדרין ז) רב הונא כי הוה אתי דינא לקמיה מכניף ומייתי עשרה רבנן מבי רב כו' (לעיל פ"א): שאין דן יחידי אלא אחד. (ירושלמי סנהדרין פ"א) תנינן אל תהי דן יחידי שאין דן יחידי אלא אחד, אמר ר' יהודה בן פזי אף הקב"ה אין דן יחידי שנאמר [ה]וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו אלו מטין לכף זכות ואלו מטין לכף חובה אע"פ שאין דן יחידי חותם יחידי שנאמר [ו]אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת. אמר רבי יוחנן אין הקב"ה עושה בעולמו דבר עד שנמלך בב"ד של מעלה, אמר רבי אלעזר כל מקום שנאמר ה' אלהים הוא ובית דינו ובנין אב שבכלן [ז]וה' דבר אליך רעה מהו חותמו של הקב"ה רב ביבי בשם רבי ראובן אמת: מתני' ט רבי יונתן אומר כל המקיים את התורה מעוני[א] סופו לקיימה מעושר. וכל המבטל את התורה מעושר סופו לבטלה מעוני: גרסי' (יומא לה) ת"ר עני ועשיר ורשע באו לדין לעני אומרים לו מפני מה לא עסקת בתורה אם אמר עני היה וטרוד במזונותיו היה אומרים לו כלום אתה עני יותר מהלל אמרו עליו על הלל הזקן שבכל יום ויום היה עושה ומשתכר בטרפעיק חציו נתן לשומר בית המדרש וחציו לפרנסתו ופרנסת אנשי ביתו פעם אחת לא מצא להשתכר ולא הניחו שומר בית המדרש ליכנס עלה ונתלה וישב על פי ארובה כדי שישמע דברי אלהים חיים מפי שמעיה ואבטליון אמרו אותו היום ערב שבת היה ותקופת טבת היה וירד עליו שלג מן השמים וכסהו כיון שעלה עמוד השחר אמר ליה שמעיה לאבטליון אחי בכל יום הבית מאיר והיום אפל שמא יום מעונן הוא הציצו עיניהם וראו דמות אדם בארובה עלו ומצאו עליו רום שלשה אמות שלג פרקוהו והרחיצוהו וסכוהו והושיבוהו כנגד המדורה אמרו ראוי זה לחלל עליו את השבת כו': (אדר"נ פ"ו) עתיד רבי עקיבא להייב את כל העניים בדין שאם אומר להם מפני מה לא למדתם והם אמרו מפני שעניים היינו אומרים להם והלא רבי עקיבא עני ביותר ומדולדל היה והם אמרו מפני טפינו אומרים להם והלא רבי עקיבא היו לו בנים ובנות הרבה והיה מפרנס אותם ואת רחל אשתו בן ארבעים שנה הלך ללמוד תורה סוף שלש עשרה שנה לימד תורה ברבים. בכל יום ויום היה מביא חבילה של עצים חציה מוכר ומתפרנס והציה מתקשט בה עמדו עליו שכניו ואמרו ליה עקיבא אברתנו בעשן מכור אותן לנו וטול שמן בדמיהן ושנה לאור הנר אמר להם הרבה ספוקים אני מסתפק בהן אחד שאני שונה בהן ואחד שאני מתחמם כנגדן ואחד שאני יכול לישן בהם. סופו לקיימה מעושר. (שם) אמרו לא נפטר מן העולם עד שהיו לו שלחנות של כסף ושל זהב ועד שעלה למטתו בסולמות של זהב היתה אשתו יוצאה בקרדמין ובעיר של זהב אמרו לו תלמידיו רביביישתנו ממה שעשית לה אמר להם הרבה צער נצטערה עמי בתורה: (ירושלמי שבת פ"ו) מעשה בר"ע שעשה לאשתו עיר של זהב חמתיה איתתיה דר"ג וקניית בה אתת ואמרה קומי בעלה אמר לה הכין הוית עבדת לי כמה דהוית עבדה ליה דהוות מזבנא מקלעיתא דרישא ויהבה ליה והוא לעי באורייתא: (ע"ז יט) אמר ריב"ל דבר זה כתוב בתורה ושנוי בנביאים ומשולש בכתובים כל העוסק בתורה נכסיו מצליחין לו כתוב בתורה דכתיב [ח]ושמרתם את דברי הברית הזאת ועשיתם אותם למען תשכילו את כל אשר תעשון. שנוי בנביאים דכתיב [ט]לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה למען תשמור לעשות ככל הכתוב בו כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל. ומשולש בכתובים דכתיב [י]כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו ועלהו לא יבול וכל אשר יעשה יצליח. אמר רבי אבדימי בר חמא בר חסדא כל העוסק בתורה הקב"ה עושה לו חפציו שנאמר כי אם בתורת ה' חפצו: (שבת סג) אמר רבא בר רב שילא ואמרי לה וכו' מאי דכתיב [כ]אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד אלא בימינה אורך ימים איכא עושר וכבוד ליכא אלא למיימינים בה אורך ימים איכא וכ"ש עושר וכבוד למשמאילים בה עושר וכבוד איכא אורך ימים ליכא: (ב"ב כה) א"ר יצחק הרוצה להתחכם ידרים שיתעשר יצפין וסימניך שלחן בצפון ומנורה בדרום. ריב"ל אמר לעולם ידרים שמתוך שמתחכם מתעשר שנאמר [ל]אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד, והאמר ריב"ל שכינה במערב לא צריכא דמצדד אצדודי: (סוטה מט) א"ר יהודה בריה דרב חייא כל העוסק בתורה מתוך דוחק תפלתו נשמעת שנאמר [מ]כי עם בציון ישב בירושלים בכו לא תבכה חנון יחנך לקול זעקך וגו' וכתיב בתריה [נ]ונתן לכם אדני לחם צר ומים לחץ, רבי אחא בר חנינא אומר אף אין הפרגוד ננעל לפניו שנאמר [ס]ולא יכנף עוד מוריך. ר' אבהו אמר משביעין אותו מזיו שכינה שנאמר [ע]והיו עיניך רואות את מוריך: וכל המבטל את התורה מעושר[ב]. (יומא לה) לעשיר אומרים לו מפני מה לא עסקת בתורה אם אמר עשיר היה וטרוד בממון היה אומרים לו כלום היה עשיר יותר מר"א בן חרסום, אמרו עליו על ר"א בן חרסום שהניח

לו

תורה אור ה מלכים א כב: ו דניאל י: ז מלכים א כב: ח דברים כט: ט יהושע א: י תהלים א: כ משלי ג: ל שם: מ ישעיה ל: נ מלכים א כב: ס ישעיה ל: ע שם:

א] עי' בפיסקא שיו תכמים מ"ד כך דרכה של תורה כו': ב] עי' (חגיגה ט') שלשה דברים הקב"ה בוכה עליהן בכל יום על מי שאפשר לעסוק בתורה ואינו עוסק כו', ובסנהדרין (נ"ט) כי דבר ה' בזה זה שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק:

הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה. ר"מ הוה כתבן טב ומובחר הוה לעי תלת סלעין כל שבת כו' (לעיל מ"א בפיסקא איזהו עשיר):

כל תלמיד חכם שמרבה בעסק התורה ואינו מתפרנס הרבה סימן יפה לו ואם תאמר אם הקב"ה אוהב תורתו מפני מה אינו מעשרו הוי אומר שאם יעשיר יפשע מדברי תורה לכן כל ת"ח שמרבה במלאכתה של תורה ואינו מכנים פירות הרבה סימן יפה לו שהקב"ה אוהב את תורתו שאם יעשיר יפשע מדברי תורה וכן הוא מפורש בקבלה ע"י שלמה מלך ישראל שתים שאלתי מאתך אל תמנע ממני בטרם אמות וגו' ריש ועושר אל תתן לי הטריפני לחם חוקי שוא ודבר כזב הרחק ממני פן אשבע וכחשתי ואמרתי מי ה' ופן אורש וגנבתי ותפשתי שם אלהי (תנדא"ר פ"ג):

התורה אמרה לפני הקב"ה כתיב בשמאלה עושר וכבוד מפני מה בני עניים והקב"ה משיבה להנחיל אוהבי יש למה הם עניים בעולם הזה כדי שלא יעסקו בדברים אחרים וישכחו דכתיב כי העושק יהולל חכם (מ' משלי פ"ג):

מכאן אמרו אפילו יש לו לאדם מאה בתים ומאה כרמים ומאה שדות יניח הכל וילך לבית הכנסת ולבית המדרש ולכל מקום שמחדשין בו תורה שבשביל דבר זה יהא זוכה לכל מה שיתפון וכן דוד היה אומר אם אתן שנת לעיני וגו' ומתוך כך היה דוד זוכה לדברים גדולים (תנד"א רבה פ"כ):

לפיכך הייתי אומר אשרי אדם שהוא מרבה את הישיבה ואת הטורח וממעט בסחורה ויושב והוגה בדברי תורה בכל יום תמיד (ילקוט יהושע פ"א):

קח צנצנת אחת ותן שמה מלוא העומר וגו'. רבי אליעזר אומר לימות המשיח ולימות ירמיה הנביא שבשעה שאמר ירמיה לישראל מפני מה אין אתם עוסקים בתורה אמרו לו במה נתפרנס הוציא להם צלוחית של מן ואמר להם הדור אתם ראו דבר ה' אבותיכם שהיו עוסקין בתורה ראו במה נתפרנסו אף אתם אם תעסקו בתורה הקב"ה יפרנסכם מזה (מכילתא פ' בשלח):

והוי שפל רוח בפני כל אדם. תי"ו מפני מה רגלה שמלפניה שבור ללמדך שכל המבקש ללמוד תורה צריך לכפוף רגליו ולעסוק בתורה שנאמר והם תכו לרגליך וצריך שיהיה נמוך מכל הבריות שנאמר ושפל רוח יתמוך כבוד ואומר עקב ענוה יראת ה' וגו' (אותיות דרבי עקיבא):

אם בטלת מן התורה. אם עברת על דברי תורה ברצונך מעבירים אותך ברצונך ושלא ברצונך (מסכת דרך ארץ זוטא פ"ג):

אם

לו אביו אלף עיירות ביבשה וכנגדן אלף ספינות בים בכל יום ויום היה נוטל משאוי ומהלך מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה, פעם אחת מצאוהו עבדיו ועשו בו אנגריא אמר להם בבקשה מכם הניחוני שאלך ואלמוד תורה. אמרו לו חיי רבי אלעזר בן חרסום שאין אנו מניחין לך נתן להם ממון הרבה כדי שיניחו אותו ומימיו לא ראה אותם אלא יושב ועוסק בתורה כל היום וכל הלילה: (ברכות לה) רשב"י אומר כו' ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי עצמן שנאמר [פ]ואספת דגנך ולא עוד אלא שמלאכת אחרים נעשית ע"י שנאמר [צ]תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל ועבדת את אויביך ברעב ובצמא ובחוסר כל[א]: (מסכת כלה) ר"ע אומר כל מי שאינו עוסק בתורה גורם עניות לבניו: **מתני'** י רבי מאיר אומר הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה והוי שפל רוח בפני כל אדם ואם בטלת מן התורה יש לך בטלים הרבה כנגדך ואם עמלת בתורה יש לו שכר הרבה ליתן לך:

גרסי' (ברכות לה) אמר רבה בר בר חנה אר"י משום ר"י ברבי אלעאי בוא וראה מה בין דורות ראשונים לדורות אחרונים דורות ראשונים שעשו תורתן קבע ומלאכתן עראי זה וזה נתקיים בידן כו' (לעיל פ"א מט"ו): (אדר"נ פכ"ח) ר"י ברבי אלעאי אומר כל העושה דברי תורה עיקר ודרך ארץ טפל עושין אותו עיקר בעולם הזה[ב]. דרך ארץ עיקר ודברי תורה טפל עושין אותו טפל בעולם הזה. משלו משל למה הדבר דומה לאיסטריא שהיא עוברת בין שני דרכים אחת של אור ואחת של שלג אם מהלך כנגד האור הוא נכוה באור ואם מהלך כנגד שלג הרי הוא לוקה בצינה. כיצד יעשה ילך בינתיים ויזהר בעצמו שלא יכווה באור ושלא ילקה בצינה: (ירושלמי סוטה פ"ט) משחרב בית המקדש פסקו אנשי אמנה אמר ר' זעירא אנשי אמנה תורה כהדא חד רבי הוה קרי ליה לאחוה בצור והוו צווחין פרגמטיא והוה אמר לית אנא מבטלה ענהי אין חמי למיתי מיתי הוא: (שבת ל) אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת מפני שדבריו סותרין זה את זה ומפני מה לא גנזוהו מפני שתחלתו דברי תורה וסופו דברי תורה. תחלתו דברי תורה דכתיב [ק]מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש. ואמרי דבי ר' ינאי תחת השמש הוא דאין לו קודם השמש יש לו סופו דברי תורה דכתיב [ר]סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם: (קידושין פב) ר"מ אומר לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה ויבקש רחמים למי שהעושר והנכסים שלו שאין עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות אלא למי שהעושר שלו שנאמר [ש]לי הכסף ולי הזהב נאם ה' צבאות: (שם) רבי נהוראי אומר מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה שאדם אוכל משכרה בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב ושאר כל אומניות אינן כן וכשאדם בא לידי חולי או לידי זקנה או לידי יסורין ואינו יכול לעסוק במלאכתו הרי הוא מת ברעב אבל התורה אינה כן אלא משמרתו מכל רע בנערותו ונותנת לו אחרית ותקוה בזקנותו בנערותו מהו אומר [ת]וקוי ה' יחליפו כח בזקנותו מהו אומר [א]עוד ינובון בשיבה וכה"א באברהם אבינו [ב]ואברהם זקן וגו' וה' ברך את אברהם בכל מצינו שעשה אברהם אבינו את כל התורה כולה עד שלא ניתנה שנאמר [ג]עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי מצותי חקותי ותורתי: והוי שפל רוח בפני כל אדם[ג]. (תענית ז) ת"ר לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז מעשה שבא ר"א בר"ש כו' (לעיל מ"ד): (שם) אמר ר"ח בר אידי למה נמשלו דברי תורה למים דכתיב *הוי כל צמא לכו למים כו' (לעיל פ"א מ"ד): אם בטלת מן התורה כו'[ד]. (ירושלמי ברכות פ"ט) אר"ל במגילת סתרים מצאתי כתוב יום תעזבני יומים אעזבך כו' (לעיל פ"ב מ"ד): (אבות פכ"ט) כל השוקד עצמו על דברי תורה מוסרין לו שקדנין כנגדו. וכל הבוטל מדברי תורה מוסרין לו בטלנין כנגדו כגון ארי וזאב ונמר וברדלס ונחש והליסטין באין ומקיפין אותו ונפרעין ממנו שנאמר [ד]אך יש אלהים שופטים בארץ: (ברכות ה) אמר ר"ל כל העוסק בתורה יסורין בדילין הימנו שנאמר [ה]ובני רשף יגביהו עוף ואין עוף אלא תורה שנאמר [ו]התעיף עיניך בו ואיננו. ואין רשף אלא יסורין שנאמר [ז]ולחומי רשף. אמר רבי יוחנן הא אפילו תינוקות של בית רבן יודעין אותן שנאמר [ח]ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך והישר בעיניו תעשה וגו' אלא אימא כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק הקב"ה מביא עליו יסורין מכוערין ועוכרין אותו שנאמר [ט]נאלמתי דומיה החשיתי מטוב וכאבי נעכר ואין טוב אלא תורה שנאמר [י]כי לקח טוב נתתי לכם וגו' אמר רבא אמר רב הונא

אם

כתיב וגו': אנגריא. עבודת שר העיר ועבודת עצמו היתה ויש אומרים כו כשכורים שהוא מיושבי העיירות שלו שעבודת אדוני הארץ מוטלת עליו:

מתני' הוי ממעט בעסק. המעט בעסק סחורתך ומלאכתך ויהיה עיקר עסקך בתורה: והוי שפל רוח בפני כל אדם. ללמוד אפילו ממי שהוא קטן ממך בחכמה: יש לך בטלים הרבה כנגדך. ביסוש לגמלך. פי' אחר יש בעולם כמה בטלים שהם הרשעים והיות רעות שהם בטלים ועל ידם הקב"ה יביא עליך פורענות: ואם עסקת בתורה. הוא עצמו ישלם שכרך ולא ע"י שליח ובזה יתירה מדה טובה על מדת פורענות: אנשי אמנה תורה. שתורתם אומנתם כדמייתי בסמוך: כהדא. כהא חד נער קרא לאחיו בצור שיבוא: והוין וכו'. שהיו נועקים הקונים שיבוא עם סחורתו למכור: והוה אמר. והיה אומר אין אני מבטל השעה שקבעתי ללימוד התורה בשביל הרווחת ממון: אין. אם ראוי שיבוא לי ריוח יבוא הוא מעצמו מהקב"ה אף לאחר שאגמור קיבעתי וזהו הנקרא תורתו אומנתו שמבזה כל האומנות ובוטח בה' שיתן לו פרנסתו והן הנקראים אנשי אמונה: תחלתו וסופו. וכ"ש שיש לו עוד בנתיים: קודם השמש. אם יעמול בתורה שקדמה לשמש יש יתרון: אבל התורה אינה כן. שאף הבא לידי זקנה או יסורין ואינו יכול לעסוק בה הוא אוכל ממתן שכרה דכתיב עוד ינובון בשיבה: ולחומי רשף. כתיב בין רעב למזיקין נדרש לפניו ולאחריו יסורין ומזיקין: אפילו תינוקות יודעים. שהתורה מגינה שלומדים מספר תומש אם שמוע תשמע וגו' כל המחלה אשר שמתי במצרים וגו' ואפילו הקטנים שלא הגיע לספר איוב כבר למדו: החשיתי מטוב. מן התורה: וכאבי נעכר. מכה עכורה:

אין

תורה אור פ דברים יא: צ שם כח: ק קהלת א: ר שם יב: ש חגי ב: ת ישעיה מ: א תהלים נב: ב בראשית כד: ג שם כו: *ישעיה נה: ד תהלים נח: ה איוב ה: ו משלי כג: ז דברים לב: ח שמות טו: ט תהלים לט: י משלי ד:

א] עי' (גיטין ל"ח) בבני ג' מילי נחתי בעלי בתים מנכסיהם כו' ודקבעי סעודתייהו בבבלא בעידן בי מדרשא: ב] עי' (ברכות ט"ז) רבי חייא בתר דמצלי אמר בכי יהי רצון כו' שתשים חלקנו כו' אומנתנו כו'. ועי' (תענית כ"ה) אילפא ור"י הוו גרסי באורייתא דחיקא להו מילתא טובא אמרו ניקום וניזול ונעביד עיסקא כו' במעיה רבי יוחנן דקאמרי מס"ע ניבדי עלויהו כולי גודא ונקטלינהו שמניחין חיי העוה"ב ועוסקין בחיי שעה כו': ג] עי' בפי' שנו חכמים מ"ו בפיסקא בענוה: ד] ע"ל בפ"ג מ"ה בפיסקא כל הפורק ממנו עול תורה:

אין להם מנוחה. מישיבה לישיבה ממדרש למדרש: **מתני'** פרקליט. מלאך מליץ טוב: קטיגור. מליץ רע ולשון קטיגור קורא תגר. וסניגור שהוא הפך קטיגור. פירושו שונא תגר: מקדימתו. לפני מיתתו מכרזת לפניו: מלפפתו. כורכתו: בדידיה קיימא. ליטול את הנפש והזהירו שלא ליטלה: ה"ג. במתניתא תנא יורד ומתעה עולה ומרגיז נוטל רשות ונוטל נשמה וה"ס יורד למטה ומתעה את הבריות לחטוא ועולה למעלה ומרגיז את תמת המלך בהשטנתו ונוטל הימנו רשות להרוג החוטא מכיון שנתנה רשות דכתיב ותסיתני בו: ערוד. מן הנחש והצב הוא בא כשהן נזקקין זה לזה ויולא מפריסת ערוד: את חורו. שהוא יוצא משם: ומת הערוד. מצאתי בהלכות גדולות אמרי במערבא כשהערוד נושך את האדם אם הערוד קדם את האדם למים מת האדם ואם האדם קדם את הערוד למים מת הערוד ונעשה נס לר' חנינא ונבקע לו מעיין מתחת עקיביו

אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפשפש במעשיו כו' (לעיל פ"ב מט"ז): (ספרי עקב פיס' מו) רבי שמעון בן יוחאי אומר משל למלך שהיו לו בנים ועבדים הרבה והיו ניזונים ומתפרנסים מתחת ידו ומפתח של אוצר בידו כשהם עושים רצונו הוא פותח את האוצר והם אוכלים ושבעים וכשאין עושים רצונו של מקום נוטל האוצר והם מתים ברעב כך ישראל כשהם עושים רצונו של מקום [י]יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים וכשאין עושין רצונו של מקום [ל]וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר. רבי שמעון בן יוחאי אומר ככר ומקל ירדו כרוכים מן השמים אמר להם הקב"ה לישראל אם תעשו את התורה הרי ככר לאכול ואם לאו הרי מקל ללקות בו והיכן פירושו של דבר הרי הוא אומר [מ]אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו כי פי ה' דבר. רבי אליעזר אומר ספר וסייף ירדו כרוכים מן השמים אמר להם אם עשיתם את התורה הכתובה בזה אתם נצולים מזה ואם לאו הרי אתם לוקים בו, והיכן פירושו של דבר הרי הוא אומר [נ]ויגרש את האדם וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים ואת להט החרב המתהפכת לשמור את דרך עץ החיים: **ואם עמלת בתורה**[א]. (סנהדרין צט) ר"ע אומר זמר בכל יום זמר בכל יום, אמר רב יצחק בר אבדימי מאי קרא שנאמר [ג]נפש עמל עמלה לו כי אכף עליו פיהו הוא עמל במקום הזה ותורתו עומלת לו במקום אחר. א"ר אלעזר אדם לעמל נברא שנאמר [ס]כי אדם לעמל יולד ואיני יודע אם לעמל פה נברא אם לעמל מלאכה נברא כשהוא אומר כי אכף עליו פיהו הוי אומר לעמל פה נברא ועדיין איני יודע אם לעמל תורה אם לעמל שיחה כשהוא אומר [ע]לא ימוש ספר התורה הזה מפיך הוי אומר לעמל תורה נברא, והיינו דאמר רבא כולהו גופי דרופתקי נינהו טוביה לדזכי והוו דרופתקי דאורייתא: (מסכת ד"א פ"א) העמילים בתורה ולומדי תורה לשמה והמחזירין על המצוה ושוקדין על היכלות עליהם הכתוב אומר [פ]אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום לשמור מזוזות פתחי: (סוף ברכות) א"ר לוי בר חייא היוצא מבית הכנסת ונכנס לבית המדרש ומבית המדרש לבית הכנסת ועוסק בתורה זוכה להקביל פני השכינה שנאמר [צ]ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון. אמר ר' חייא בר אשי אמר רב ת"ח אין להם מנוחה לא בעולם הזה ולא בעולם הבא שנאמר ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון. א"ר אלעזר אמר ר' חנינא ת"ח מרבים שלום בעולם שנאמר [ק]וכל בניך וגו' עד יברך את עמו בשלום: **מתני' יא** רבי אליעזר בן יעקב אומר העושה מצוה אחת קונה לו פרקליט אחד והעובר עבירה אחת קונה לו קטיגור אחד תשובה ומעשים טובים[ב] כתרים בפני הפורענות. רבי יוחנן הסנדלר אומר כל כנסיה שהיא לשם שמים סופה להתקיים ושאינה לשם שמים אין סופה להתקיים: **גרסי'** (סוטה ג) א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן כל העושה מצוה אחת בעוה"ז מקדימתו והולכת לפניו לעולם הבא שנאמר [ר]והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך וכל העובר עבירה אחת בעולם הזה מלפפתו והולכת לפניו ליום הדין שנאמר [ש]ילפתו ארחות דרכם יעלו בתהו ויאבדו. ר' אלעזר אומר קשורה בו ככלב שנאמר [ת]ולא שמע אליה לשכב אצלה להיות עמה לשכב אצלה בעוה"ז להיות עמה בעוה"ב: (ע"ז ד) א"ר יהושע בן לוי כל מצות שישראל עושין בעוה"ז הן באות ומעידות עליהם לעולם הבא שנאמר [א]יתנו עדיהם ויצדקו יתנו עדיהם ויצדקו אלו ישראל ישמעו ויאמרו אמת אלו אוה"ע: (ב"ב ט) אמר ר' אלעזר בר' יוסי כל צדקה וחסד שישראל עושין בעוה"ז שלום גדול ופרקליטין גדולים בין ישראל לאביהם שבשמים כו' (לעיל פ"ב): **והעובר** עבירה אחת. (שם טז) א"ר שמעון בן לקיש הוא שטן הוא יצר הרע הוא מלאך המות הוא שטן דכתיב [ב]ויצא השטן. הוא יצר הרע דכתיב [ג]רק אליו אל תשלח ידך וכתיב התם [ד]רק רע כל היום. הוא מלאך המות דכתיב [ה]אך את נפשו שמור אלמא ביה קיימא מלתא תנא יורד ומסית עולה ומשטין נוטל רשות ונוטל נשמה: (ברכות לג) ת"ר מעשה במקום אחד שהיה בו ערוד והיה מזיק את הבריות באו והודיעו לרבי חנינא בן דוסא. אמר להם הראוני את חורו והניח עקבו על פתחו יצא ונשכו ומת אותו ערוד נטלו על כתפו והוליכו לבית המדרש א"ל בני ראו שאין ערוד ממית אלא חטא ממית באותה שעה אמרו אוי לו לאדם שפגע בו ערוד ואוי לו לערוד שפגע רבי חנינא בן דוסא:

תשובה ומעשים טובים. (שבת לב) ת"ר מי שחלה ונטה למות כו' אם יש לו פרקליטין גדולים נצול ואם לאו אינו נצול ואלו הן פרקליטין של אדם תשובה ומעשים טובים כו' (לעיל פ"ג): (נדרים לב) א"ר אמי בר אבא מאי דכתיב [ו]עיר קטנה ואנשים בה מעט ובא אליה מלך גדול וסבב אותה ובנה עליה מצודים גדולים, עיר קטנה זה הגוף ואנשים בה מעט אלו האברים ובא אליה מלך גדול וסבב אותה זה יצר הרע ובנה עליה מצודים גדולים אלו עונות, ומצא בה איש מסכן חכם זה יצ"ט, ומלט הוא את העיר בחכמתו זה תשובה ומע"ט, ואדם לא זכר את האיש

אם עמלת בתורה א"ר שמואל בר נחמני דברי תורה נמשלו כזיין מה זיין זה מתקיים לבעליו כך אין דברי תורה מתקיימין אלא למי שעמל בהן כל צרכן מה טעם רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם ר' יודן אמר פיפיות תורה בכתב ותורה בעל פה ורב נחמן אמר פה פיות חרב שהיא אוכלת מב' צדדיה נותנת חיים בעולם הזה ובעולם הבא ור' אומר כי הין שרי קודש ושרי האלהים גוזרין על העליונים והן עושין ועל התחתונים והן עושין אמר ר' חייא גבורים הן דברי תורה לפרוע ממי שאינו עמל בהן כל צרכן (ילקוט יתרו פי"ט):

ברוך המקום שבחר בתורה ובגמ' ובחכמים ובתלמידיהם ובתלמידי תלמידיהם ובבניהם ובבני בניהם עד סוף כל הדורות ומקיים עליהם במדה שאדם מודד בה מודדין לו כשם שהם יושבין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ובכל מקום פנוי וקורין לשם שמים ויראה בלבבם ומחזיקין דברי תורה על פיהן כדי שלא ישכחו מפיהם ומפי בניהם ובני בניהם עד עולם כן בחר הקב"ה בהן ובבניהן ובבני בניהן עד עולם שנאמר ואני זאת בריתי אותם אמר ה' רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיך לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם (תנדא"ר פ"ג):

אור של ת"ח וצדיק לימות בן דוד ולעולם הבא כיצד יש שנותנין לו מאור פנים כצאת השמש בגבורתו כמו שעה אחת ויש שנותנין לו כשתי שעות ויש כשלש שעות ויש כארבע ויש כחמשה ויש כששה ויש ככל היום כולו ויש שנותנין לו מאור פנים כאור הלבנה כראש חדש ויש שנותנין לו כבחמשה לחודש ויש כבעשרה לחודש ויש כמו כחמשה עשר לחדש ויש כמו ככבים גדולים ויש כמו ככבים קטנים ויש שנותנין לו מאור פנים כמו אויר הרקיע בשעה שהוא מטוהר ויש שמשחרת פניהם כשולי קדירה זה הכלל כל הנושא פנים אל התורה זוכה ומקבל פני השכינה אבל המזוהם והמלוכלך בעבירות אינו מיסב בפני המלך במה דברים אמורים בזמן שלא עשה תשובה אבל אם עשה תשובה ומת הרי הוא כצדיק עולם לכל דבריו (שם פ"ג):

תשובה ומעשים טובים כתרים לפני הפורענות רבי עקיבא אומר נבראת התשובה וימין הקב"ה פשוטה לקבל שבים בכל יום ואומר שובו בני אדם תדע לך כח הצדקה והתשובה בא וראה מאחאב מלך ישראל שעשה תשובה גדולה שגזל וחמס ורצח שנאמר הרצחת וגם ירשת ושלח וקרא ליהושפט מלך יהודה והיה נותן לו מלקות ארבעים בכל יום ג"פ ובצום ובתפלה והיה משכים ומעריב לפני הקב"ה והיה עוסק בתורה כל ימיו ולא חזר למעשיו הרעים עוד ונרצית תשובתו שנאמר הראית כי נכנע אחאב מפני ר' אבא אומר תדע לך כח התשובה מדוד מלך ישראל שנשבע הקב"ה לאבות להרבות את זרעם ככוכבי השמים ובא דוד מלך ישראל למנות מספרם א"ל הקב"ה דוד אני נשבעתי לאבות להרבות את זרעם ככוכבי השמים ואתה בא לבטל את דברי בשבילך נתנה הלאן הזה למאכל ובשלש שעות נפלו מישראל ע' אלף איש רבי שמעון אומר לא נפל מישראל אלא אבישי בן צרויה שהיה שקול כמעשיו הטובים ובתורתו כנגד ע' אלף איש שנאמר ויפול מישראל אלף איש אנשים אין כתיב כאן אלא איש וישמע דוד וקרע את בגדיו ולבש

תורה אור י דברים כח: כ שם יא: ל ישעיה א: מ בראשית ג: נ משלי טז: ס איוב ה: ע יהושע א: פ משלי ח: צ תהלים פד: ק שם כ: ר ישעיה נח: ש איוב ו: ת בראשית לט: א ישעיה מג: ב איוב א: ג שם: ד שם: ה שם: ו קהלת ט:

א] ע"ל פ"ב מט"ו בסיסקא והסכר הרבה ובמשנה ט"ז אם למדת תורה הרבה כו': ב] ע"ל פ"א מי"ז בסיסקא ולא המדרש עיקר מרגלא בפומיה דרבא תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים כו', וע"ל פ"ב מי"ג בסיסקא ואל תהי רשע כו':

פקיניו: מעשרה שליטים. שולטים באדם שרוב מעשה האדם נעשים על ידיהם: אלא על ה' אלהיכם. שבשתו ואליו שובו ואין אתם צריכין לכלום ואח"ת מרוב המרד שמרדנו בו אי אפשר שישמע לנו לכך אמר כי רחום וגו': המוחלטין. רשעים גמורים: ג' דברים. בהדי הדדי: כל שעה בתעניתא. בכל תענית דלא דבר זה שאין התענית גורם אלא התשובה:

פיגוי

האיש המסכן ההוא דבשעת יצר הרע לית דמדכר ליה ליצ"ט [ז]החכמה תעז לחכם זו תשובה ומעשים טובים מעשרה שליטים אשר היו בעיר אלו ב' ידים וב' רגלים וב' עינים וב' אזנים וראש הגויה ופה: (תענית טז) סדר תעניות כיצד מוציאין את התיבה לרחובה של עיר ונותן אפר מקלה על גבי התיבה ובראש הנשיא וכו' והזקן שבהם אומר לפניהם דברי כבושין אחינו לא שק ולא תענית גורמין אלא תשובה ומעשים טובים גורמין שכן מצינו באנשי נינוה שלא נאמר בהם וירא אלהים את שקם ואת תעניתם אלא [ח]וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה (ומן החמס אשר בכפיהם) וכן הוא אומר בקבלה [ט]וקרעו לבבכם ואל בגדיכם ושובו אל ה' אלהיכם: (ירושלמי תענית פ"ב) כתיב וקרעו לבבכם ואל בגדיכם ושובו אל ה' אלהיכם כי חנון ורחום הוא אריב"ל אם קרעתם לבבכם בתשובה אין אתם קורעין בגדיכם לא על בניכם ולא על בנותיכם. אלא על ה' אלהיכם למה כי חנון ורחום הוא ארך אפים ורב חסד וניחם על הרעה: (יומא פו) תשובת המוחלטין מעכבת את הפורענות ואפילו לאחר שנחתם גזר דינם של פורענות: (ירושלמי סנהדרין פ' חלק) [י]ויהי כשמוע אחאב את הדברים האלה ויקרע בגדיו וישם שק על בשרו ויצום וישכב בשק ויהלך אט כמה נתענה ג' שעות נתענה אם היה למוד לוכל בג' אכל בו' אם למוד לוכל בו' אכל בט', ויהלך אט מהו אט ריב"ל אמר שהיה מהלך יחף כתיב [כ]ויהי דבר ה' אל אליהו התשבי לאמר הראית כי נכנע אחאב מלפני אמר הקב"ה לאליהו ראה מנה טובה שנתתי בעולמי אדם חוטא לפני כמה ועושה תשובה ואני מקבלו הה"ד הראית כי נכנע אחאב מלפני המית אחאב עשה תשובה יען כי נכנע אחאב מפני לא אביא הרעה בימיו בימי בנו אביא הרעה אל ביתו: (ירושלמי תענית פ"ב) אמר רבי אלעזר שלשה דברים מבטלין את הגזירה קשה ואלו הן תפלה וצדקה ותשובה ושלשתן בפסוק אחד [ל]ויכנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם ויתפללו זו תפלה ויבקשו פני זו צדקה כמה דאת אמר [מ]אני בצדק אחזה פניך [נ]וישובו מדרכיהם הרעים זו תשובה אם עשו כן מה כתיב תמן [ס]ואני אשמע השמים ואסלח לחטאתם וארפא את ארצם, ורבי חגיי דרש הדא דרבי אלעזר כל שעה בתעניתא אמר רבי אלעזר [ע]הכזה יהיה צום אבחרהו אלא יום ענות אדם נפשו אין זה צום שאני חפץ בו ואיזהו צום שאני חפץ בו הלא זה צום אבחרהו פתח חרצובות רשע התר אגודות מוטה הלא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית מה כתיב בתריה אז תקרא וה' יענה וגו': (ר"ה טז) אמר ר' יצחק ארבעה דברים מקרעין

ולבש שק ואפר ונפל על פניו ארצה לפני ארון ברית ה' והיה מבקש תשובה לפני הקב"ה ואמר רבון כל העולמים אנכי הוא שחטאתי העבר נא חטאתי ונרצה תשובתו ואמר למלאך המשחית בעם רב עתה הרף ידיך ומהו רב א"ל רב גדול מישראל מה עשה המלאך לקח את חרבו וקנחה בטליתו של דוד וראה דוד חרבו של מלאך המות והיה מרתע בכל איבריו עד יום מותו שנאמר ולא יכול ללכת לפניו לדרוש אלהים כי נבהל מפני חרב מלאך ה'. ר"י אומר תדע לך כח התשובה בא וראה ממנשה בן חזקיה שעשה כל תועבות רעות שבעולם והרבה לעשות הרע וזבח לאלהים אחרים שנאמר והוא העביר את בנו באש בגי בן הינם והרבה לעשות הרע בעיני ה' להכעיסו והוא יצא לירושלים מפריש יוניס וזובח לכל צבא השמים ובאו שרי גדודי אשור ואחזו אותו במינקת ראשו והורידו אותו בבלה ונתנו אותו במחבת אש ושם קרא לכל אלהים אחרים שזבח להם ואין אחד מהם עונה אותו ומצילו אמר אקרא לאלהי אבותי בכל לב אולי יעשה לי ככל נפלאותיו שעשה לאבי וקרא לאלהי אבותיו בכל לבו ונעתר לו ושמע תפלתו שנאמר ויתפלל אליו ויעתר לו באותה שעה אמר מנשה אית דין ואית דיין. בן עזאי אומר בא וראה כח התשובה מר"ש בן לקיש שהיו הוא ושני רעיו גוזלים וחומסים כל אשר יעבור עליהם בדרך מה עשה הניח לב' רעיו שודדים בהרים ושב לאלהי אביו בכל לבו בצום ובתפלה והיה משכים ומעריב לפני הקב"ה והיה עוסק בתורה כל ימיו ובמתנות עניים ולא שב אל מעשיו הרעים עוד ונרצית תשובתו וביום שמת מתו ב' רעיו השודדים בהרים ונתנו לר"ש בן לקיש חלק החיים ולשני רעיו בשאול תחתית ואמרו שניהם לפני הקב"ה רבש"ע יש משא פנים לפניך זה היה שודד עמנו בהרים והוא באוצר החיים ואנו בשאול תחתית אמר להם זה עשה תשובה בחייו ואתם לא עשיתם אמרו לו הנח לנו ונעשה תשובה א"ל אין תשובה אלא עד המיתה משל למה הדבר דומה לאדם שהוא רוצה לפרוש בים אם אינו לוקח בידו מארץ נושבת לחם אינו מוצא בים אם רוצה לילך לו לקצה המדבר אם אינו לוקח מן הישוב לחם ומים במדבר אינו מוצא לאכול ולשתות כך אם אין אדם עושה תשובה בחייו לאחר מיתה אין לו תשובה שנאמר אשר לא ישא פני כל כפר וכתיב אני ה' חוקר לב ובוחן כליות. ר' נחוניא בן הקנה אומר תדע לך כח התשובה בא וראה מפרעה מלך מצרים שמרד בצור עליון הרבה מאוד שנאמר מי ה' אשר אשמע בקולו ובאותו לשון שחטא בו בלשון עשה תשובה שנאמר מי כמכה באלים ה' והצילו הקב"ה מבין המתים ומנין שלא מת שנאמר כי עתה שלחתי את ידי ואך אותך והעמידו הקב"ה מבין המתים לספר כחו וגבורתו ומנין שהעמידו שנאמר ואולם בעבור זאת העמדתיך והלך ומלך בנינוה והיו אנשי נינוה כותבים כתבי עמל וגוזלים איש מרעהו ובאים איש אל רעהו במשכב זכור וכאלו מעשים רעים וכששלח הקב"ה ליונה להנבא עליה להחריבה שמע פרעה ועמד מכסאו וקרע את בגדיו וילבש שק ואפר והכריז בכל עמו שיצומו כל עמו שלשת ימים וכל מי שאינו עושה כדברים האלו ישרף באש מה עשה העמיד האנשים מצד אחד והנשים מצד א' וכל בהמה טהורה מצד אחד וכל בהמה טמאה מצד אחד ובניהם מצד אחר והילדים רואים שדי אמותם ורוצים לינק והאמהות רואין את בניהן ורוצות להניק אותם ובוכות והיו יותר משתים עשרה רבוא אדם שנאמר ואני לא אחוס על נינוה העיר הגדולה וינחם ה' על הרעה אשר דבר. מ' שנה האריך להם אפו כנגד מ' יום ששלח יונה לנינוה ולאחר מ' שנה שבו ממעשיהם הראשונים הרבה עד מאוד ונבלעו כמתים בשאול תחתית שנאמר מעיר מתים ינאקו שלח הקב"ה ביד עבדיו הנביאים להנבא על ישראל ואמר שובה ישראל עד ה' אלהיך עד הוא שאמר לך בסיני אנכי ה' אלהיך כי כשלת בעוניך בכבודך וחילך אין כתיב כאן אלא כי כשלת בעוניך ואין כתיב כאן קחו עמכם כסף וזהב אלא קחו עמכם דברים ונשלמה כסף וזהב אין כתיב כאן אלא ונשלמה פרים שפתינו ר' יהודה אומר אם אין ישראל עושין תשובה אינן נגאלין ואין ישראל עושין תשובה אלא מתוך הצער ומתוך הדחק ומתוך הטילטול ומתוך שאין להם מחיה ואין ישראל עושים תשובה גדולה עד שיבא אליהו ז"ל שנאמר הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא לפני בא יום ה' הגדול והנורא והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם ברוך אתה ה' הרוצה בתשובה (פרקי רבי אליעזר פמ"ג): בא וראה כמה גדול כחה של תשובה שהיא ממלכת את בני אדם בעולם וקושרת לבני אדם קשרים בראשיהם ומרפא את החולי מחליו ומצלת אותו מכל יגון ואנחה וצער וממלט אותו מדינה של גיהנם ובזמן שישראל עושין רצונו של אביהם שבשמים וחוזרין בתשובה שלימה לפניו מה נאמר בהן שובו בנים שובבים וגו' אשרי אדם שהוא ירא שמים מתוך שפל רוח ומתוך ענוה מתוך התשובה ומתוך הדין (תנד"א רבה פי"ח): רב אחא בר ר' אבין בר בנימין בשם רבי אחא בריה דרבי פפי אמרין גדול כחה של תשובה שמבטלת הגזירה ומבטלת את השבועה אשר נשבע אלהים מבטלת הגזירה מנין שנאמר כתבו את האיש הזה ערירי וכתיב ביום ההוא נאם ה' צבאות אקחך זרובבל בן שאלתיאל עבדי וגו' מבטלת את השבועה מנין שנאמר חי אני נאם ה' כי אם יהיה יכניהו בן יהויקים מלך יהודה חותם על יד ימיני וכתיב בני יכניה אסיר שאלתיאל בנו וגו' ר' תנחום ב"ר ירמיה אומר אסיר שהיה חבוש בבית האסורים שאלתיאל שממנו הושתלה מלכות בית דוד ד"א אסיר שאסר הקב"ה בשבועה א"ע שאלתיאל ששאל לבית דין של מעלה והתירו לו נדרו (שס"ש פי"ח):

כה אמר ה' אל אנשי ענתות הנני פוקד עליהם רעה ושארית לא תהיה להם. בא וראה כח התשובה שאע"פ שנגזרה גזרה קשה עליהם כיון שעשו תשובה זכו להתיחס אנשי ענתות מאה ועשרים ושמונה (ילקוט ירמיה פי"א): אם תאמרו כיון שאדם עובר עבירה ימות מיד אם כן יחרב העולם כולו ומנין לך תדע שהוא כן צא ולמד מן מנשה בן חזקיה מלך יהודה שלא הניח ע"ז בעולם שלא עבד אותה וחס עליו הקב"ה ולא הרגו מפני שעשה תשובה ומפני הצדיקים שעתידין לצאת ממנו מכאן אמרו אפילו הגדול אדם הרבה עבירות זו למעלה מזו ואח"כ הוא חוזר בתשובה אמר הקב"ה הריני עמו

תורה אור ז קהלת ז: ח יונה ג: ט יואל ב: י מ"א כא: כ שם: ל דה"ב ז: מ תהלים יז: נ דה"ב ז: ס שם: ע ישעיה נח:

א הואיל ורשות כל אדם נתונה לו כמו שבארנו ישתדל אדם לעשות תשובה ולהתודות בפיו בחטאיו ולנער כפיו מחטאיו כדי שימות והוא בעל תשובה ויזכה לחיי העולם הבא: ומה היא התשובה הוא שיעזוב החוטא חטאו ויסירנו ממחשבתו ויגמר בלבו שלא יעשהו עוד שנאמר יעזוב רשע דרכו וכן יתנחם על העבר שנאמר כי אחרי שובי נחמתי וגו' ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם שנאמר ולא נאמר עוד אלהינו למעשה ידינו וכו' וצריך להתודות בשפתיו ולומר ענינות אלו שגמר בלבו: אל תאמר שאין תשובה אלא מעבירות שיש בהן מעשה כגון זנות וגזל וגנבת אלא כשם

שינוי מעשה. שטב מרעתו: בינתים. בין ר"ה לי"כ: ויחיד אימת. מנוי לו דכתיב בהמלאו: שובו בנים שובבים דמעיקרא שובבים אתם. כשתעשו תשובה מעלה אני עליכם כאילו תחלת החטא ע"י שטות ונערות: שובבים. אברי"ן בלעז: וכתיב ארפא משובתם. משמע מכאן ואילך כבעל מום שנתרפא שמקלא שמו עליו: כאן מאהבה. השב מאהבה נעקר עונו מתחלתו: כאן מיראה. ארפא: כתיב שובו בנים. אלמא בעלי תשובה קרוין בנים: וכתיב כי אנכי בעלתי בכם. אלמא עבדים מקרו: כאן מאהבה ומיראה. קרויין בנים: כאן ע"י יסורין. שלא שבו עד שנתייסרו ביסורין קרויין עבדים. ואית דגרסי כתיב שובה אלי ואשובה אליכם וכתיב כי אנכי בעלתי בכם ואשובה אליכם לאחר תשובה וכתיב כי אנכי בעלתי בכבר קודם שתשובו: כאן מאהבה ומיראה. קאמר כי אנכי בעלתי בכם: כי כשלת בעונך. עונך יחשב כמכשול שהיא שגגה: עליהם חיה יחיה. על כל מה שעשה ואף על העבירות: מתפיים

מקרעין גזר דינו של אדם אלו הן צדקה צעקה שינוי השם ושינוי מעשה צדקה דכתיב [פ]וצדקה תציל ממות צעקה דכתיב [צ]ויצעקו אל ה' בצר להם וגו' שינוי השם דכתיב [ק]ויאמר ה' אל אברם שרי אשתך לא תקרא את שמה שרי כי שרה שמה ולבסוף וברכתי אותה וגם נתתי ממנה וגו' שינוי מעשה דכתיב [ר]וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה וגו' וי"א אף שינוי מקום שנאמר [ש]ויאמר ה' אל אברם לך לך וגו' והדר ואעשך לגוי גדול ואידך ההוא זכותא דארץ ישראל הוא דאהני: (שם יז) א"ר יוחנן גדולה תשובה שמקרעת גזר דינו של אדם שנאמר [ת]השמן לב העם הזה ואזניו הכבד ועיניו השע פן יראה בעיניו ובאזניו ישמע ולבבו יבין ושב ורפא לו א"ל רב פפא לאביי ודלמא קודם גזר דין א"ל ורפא לו כתיב אי זהו דבר שצריך רפואה הוי אומר זה גזר דין, מיתיבי השב בינתים מוחלין לו לא שב בינתים אפילו הביא כל אילי נביות שבעולם אין מוחלין לו לא קשיא הא ביחיד הא בצבור כו'. אמר רב שמואל בר אוניא משמיה דרב מנין לגזר דין של צבור שאינו נחתם אינו נחתם והכתיב [א]נכתם עונך לפני אלא מנין שאף על פי שנחתם מתקרע שנאמר [ב]כה' אלהינו בכל קראנו אליו והכתיב [ג]דרשו ה' בהמצאו התם ביחיד הבא בצבור ויחיד אימת אמר רבה בר אבוה אלו עשרה ימים שמראש השנה ועד יוהכ"פ: (יומא פו) א"ר חמא בר חנינא גדולה תשובה שמביאה רפואה לעולם שנאמר [ד]ארפא משובתם אוהבם נדבה וגו'. ר' חמא בר חנינא רמי כתיב [ה]שובו בנים שובבים דמעיקרא שובבים אתם וכתיב ארפא משובותיכם לא קשיא כאן מאהבה כאן מיראה. רב יהודה רמי כתיב שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם וכתיב [ו]כי אנכי בעלתי בכם וגו' לא קשיא כאן מאהבה ומיראה כאן על ידי יסורין. אמר רבי לוי גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד שנאמר [ז]שובה ישראל עד ה' אלהיך וגו'. אמר ר"י גדולה תשובה שדוחה את לא תעשה שבתורה שנאמר [ח]הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו והיתה לאיש אחר וגו' עד ושוב אלי נאם ה'. אמר רבי יונתן גדולה תשובה שמביאה הגאולה שנאמר [ט]ובא לציון גואל ולשבי פשע מאי טעמא ובא לציון גואל משום ולשבי פשע ביעקב. אמר ר' יונתן גדולה תשובה שמקרבת גאולה לעולם שנאמר [י]שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבא וצדקתי להגלות. אמר ריש לקיש גדולה תשובה שזדונות נעשות להם כשגגות שנאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך כי כשלת בעונך האי עון מזיד הוא וקרי ליה מכשול איני והא אמר ריש לקיש גדולה תשובה שזדונות נעשות להם כזכיות שנאמר [כ]ובשוב רשע מרשעתו וגו' עליהם חיה יחיה לא קשיא כאן מאהבה כאן מיראה. א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן גדולה התשובה שמארכת ימיו ושנותיו של אדם שנאמר חיה יחיה. אמר ר' יצחק אמרי במערבא משמיה דרבה בר מרי בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת ב"ו מדת

עמו ברחמים ואני מקבל את תשובתו ואפילו אם עמד אדם וחרף וגדף כלפי מעלה ואח"כ חזר בתשובה אמר הקב"ה הריני עמו ברחמים והריני מוחל לו על כל עונותיו שנאמר התפץ אחפוץ כמות רשע נאם אדני ה' הלא בשובו מדרכיו וחיה ואומר אמור אליהם חי אני נאם ה' אלהים אם אחפוץ במות הרשע כי אם בשוב רשע מדרכו וחיה שובו שובו מדרכיכם הרעים ואומר ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע בין עובד אלהים לאשר לא עבדו וכך אומר הקב"ה לישראל בואו והכניסו את עצמיכם בדברי תורה וראו מה שכתבתי לכם לישא את פשעיכם ולמחול את עונותיכם ולהעביר את חטאתיכם מעל פני ועכשיו לא הרביתם בדברי תורה ודברו עמו בד"ת כאדם המדבר עם חבירו שנאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך כי כשלת בעונך קחו עמכם דברים ושובו אל ה' אמרו עליו כל תשא עון וקח טוב ונשלמה פרים שפתינו אשור לא יושיענו וגו' (תנדא"ז פ"ט):

כיצד אדם עושה מריבה עם חבירו הולך הוא אצלו לרצותו והוא אינו מתרצה לו עד שמקבץ לו בני אדם הרבה ואח"כ מתרצה לו ואעפ"י שמתרצה לו יש לו מקצת קנאה בלבו אבל אני איני כך אם אדם עובר עבירה לפני אם חוזר ועושה תשובה הרי אני עמו ברחמים ואני מקבל תשובתו ואין אני זוכר לו אפילו מקצת עונותיו לכך נאמר אל תבכו למת וגו' בכו בכו להולך זה שעבר עבירה ושנה בה ושילש בה ולא חזר בו ולא עשה תשובה על אותו תבכו שנעקר מן העולם שנאמר כי לא ישוב עוד וראה את ארץ מולדתו (תנדא"ר פ"ד):

וירום מאגג מלכו. אלו רשעים גמורים שבישראל שמכניסין יגון ואנחה בלבבם בשעה שהן נכנסין לבית עולמם בשביל מעשיהם הרעים שעשו וחזרו ועשו תשובה ומתים מתוך התשובה גם אלו בני עוה"ב (תנדא"ר פכ"ב):

וירח את ריח בגדיו. אותן הרשעים שבוגדין בהקב"ה כשהן עושין תשובה כך הן עונותיהם כמור ואהלות (אגדת בראשית פמ"ב):

אמר להם רבי אליעזר לתלמידיו בני יכולים אתם לעמוד בתוכחות אמרו לו יהי רצון שתודיעני מיד פתח ר"א ואמר כתיב קרא בגרון אל תחשוך כשופר הרם קולך והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם וזהו שנאמר ברוח הקודש על ידי ישעיה הנביא לכו נא ונוכחה יאמר ה' אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו אם יאדימו כתולע כצמר יהיו כנגד מי אמר ישעיה מקרא זה לא אמרו אלא כנגד בעלי תשובה שהקב"ה ידיו פרושות לקבל שבים ואומר מתי יעשו תשובה ואקבל אותם בתשובה שלימה לפני שנאמר וידי אדם מתחת כנפיהם מלמד שהקב"ה יושב על כסא כבודו וידיו פרושות מתחת כנפי החיות ואומר מתי יעשו ישראל תשובה ובכל יום ויום מדת הדין מתגברת ועומדת לפני הקב"ה ואומרת לפניו רבש"ע כתבת בתורה לא תשבעו בשמי לשקר וגו' וישראל משכימים לשוקים ונשבעים לשקר ומומדין את נכסי חביריהם ואת נשי חבריהם ומספרים לשון הרע על רעיהן שמא יש לפניך משוא פנים אבל הקב"ה מדבר טוב על ישראל ואומר אל מדת הדין ישראל משכימים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ומביאין את התינוקות לבית רבן ומוהלים את בניהם את בשר ערלתן ולא עוד אלא שבראתי להם את התשובה שהיא שקולה כנגד כל הקרבנות שבתורה והאיך אתה אומר שיש לפני משוא פנים ד"א גדולה תשובה יותר מן התפלה שכל התפלות שהיה מתפלל משה רבינו לא נתקבל ממנו להכניסו לארץ ישראל אבל רחב הזונה נתקבלה בתשובה ראב"י אומר למה נקרא שמה רחב משום שהיא נעשית רחבה בזכיות וזכתה שיצאה ממנה שמונה נביאים ד"א גדולה תשובה יותר מן הצדקה שהצדקה יש בה חסרון ממונו אבל התשובה אין בה חסרון ממונו ואין הקב"ה מבקש מישראל אלא תשובה ודברים שנאמר קחו עמכם דברים ושובו אל ה' דבר אחר גדולה תשובה שהיא מרפאת את ישראל מעונותיהם שנאמר ארפא משובתם אוהבם נדבה כי שב אפי ממנו רבי נהוראי אומר מפני מה נתנה קורת רוח בעשרת הימים מראש השנה ועד יום הכפורים כנגד עשרה נסיונות שנתנסה אברהם אבינו ונמצא שלם בכולן לפיכך נתן הקב"ה לישראל עשרת הימים שבין ראש השנה ליום הכפורים וכנגד עשרת הדברות שקבלו ישראל בסיני שאם יעשו תשובה שלימה בעשרת הימים מר"ה עד יוה"כ שיקבלם בתשובה שלימה לפניו לכך נאמר לכו נא ונוכחה יאמר ה' אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו אם יאדימו כתולע כצמר יהיו הגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם אמר לו הקב"ה לישעיה לך אמור להם לישראל אין לכם מדה טובה יותר מן התשובה שהיא מרפאת את ישראל מכל עונותיהם שנאמר ארפא משובתם אוהבם נדבה כי שב אפי ממנו וכתיב בתריה אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה ויך שרשיו כלבנון ילכו יונקותיו ויהי כזית הודו וריח לו כלבנון ישובו יושבי בצלו יחיו דגן ויפרחו כגפן זכרו כיין לבנון (תנדא"ר פכ"ב):

אמרו

תורה אור פ משלי י: צ תהלים קז: ק בראשית יז: ר יונה ג ז: ש בראשית יב: ת ישעיה ו: א ירמיה ב: ב דברים ד: ג ישעיה נה: ד הושע יד: ה ירמיה ג: ו שם: ז הושע יד: ח ירמיה ג: ט ישעיה נט: י שם נו: כ יחזקאל יח:

שצריך אדם לשוב מאלו כך הוא צריך לחפש בדעות רעות שיש לו ולשוב מן הכעס ומן האיבה ומן הקנאה ומן ההתול ומרדיפת הממון והכבוד ומרדיפת המאכלות וכיוצא בהן מן הכל צריך לחזור בתשובה ואלו העונות קשים מאותן שיש בהן מעשה שבזמן שאדם נשקע באלו קשה הוא לפרוש מהן וכן הוא אומר יעזוב רשע וגו': כמה מעולה מעלת התשובה אמש היה זה מובדל מה' אלהי ישראל שנאמר עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם צועק ואין נענה שנאמר גם כי תרבו תפלה וכו' ועושה מצות וטורפין אותו בפניו שנאמר מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי מי גם בכם ויסגור דלתים וכו' והיום הוא מודבק בשכינה שנאמר ואתם הדבקים בה' אלהיכם צועק ונענה מיד שנאמר והיה טרם יקראו ואני אענה ועושה מצות ומקבלין אותן בנחת ושמחה שנאמר כי כבר רצה האלהים את מעשיך ולא עוד אלא שמתאוה להם שנאמר וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות: אע"פ שתקיעת

מדת ב"ו אדם מקניט את חברו ספק מתפיים ממנו ספק אין מתפיים ממנו ואם תמצא לומר מתפיים ממנו ספק מתפיים ממנו בדברים ספק אינו מתפיים בדברים אבל מדת הקב"ה אינו כן אדם עובר עבירה בסתר מתפיים ממנו בדברים שנאמר לקחו עמכם דברים ושובו אל ה' ולא עוד אלא שמחזיק לו טובה שנאמר וקח טוב ולא עוד אלא שדומה כמי שבנה מזבח והקריב עליו קרבן שנאמר ונשלמה פרים שפתינו ושמא תאמר פרים חובות ת"ל איהבם נדבה. תניא היה ר"מ אומר גדולה תשובה שאפילו יחיד שעשה תשובה מוחלין לו ולכל העולם שנאמר ארפא משובתם אוהבם נדבה כי שב אפי ממנו מהם לא נאמר אלא ממנו. היכי דמי בעל תשובה אמר רב יהודה כגון שבא דבר עבירה לידו פעם ראשונה ושניה ופירש היימנה מחוי רב יהודה באותו מקום ובאותה אשה ובאותו פרק. אמר רב יהודה רב רמי כתיב [ס]מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב וגו' וכתיב [ע]נשוי פשע כסוי חטאה לא קשיא כאן בחטא מפורסם כאן בחטא שאינו מפורסם. רב זוטרא בר טוביה אמר ר"נ כאן בעבירות שאין אדם למקום כאן בעבירות שבין אדם לחברו, תניא א"ר יוסי ברבי יהודה עבר אדם עבירה פעם ראשונה מוחלין לו שניה מוחלין לו שלישית מוחלין לו רביעית אין מוחלין לו שנאמר [כ]כה אמר ה' על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו ואומר [ק]הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר מאי ואומר וכי תימא הני מילי בצבור אבל ביחיד לא תא שמע הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר, ת"ר עבירות שהתודה עליהם יום הכפורים זה לא יתודה עליהם יוהכ"פ אחר ואם שנה בהן צריך שיתודה עליהם ביוהכ"פ אחר ואם לא שנה בהן וחזר והתודה עליהן עליו הכתוב אומר [פ]ככלב שב על קיאו כסיל שונה באולתו, ר' אלעזר בן יעקב אומר כל שכן הרי זה משובח שנאמר [צ]כי פשעי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד אלא מה אני מקיים ככלב שב על קיאו כדרב הונא דאמר רב הונא כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה הותרה לו הותרה לו ס"ד אלא אימא נעשית לו כהיתר. תניא רבי יהודה בן בבא אומר צריך אדם לפרט את החטא שנאמר [ק]אנא חטא העם הזה חטאה גדולה ויעשו להם אלהי זהב, ר' עקיבא אומר אינו צריך שנאמר [ר]אשרי נשוי פשע כסוי חטאה אלא מה אני מקיים ויעשו להם אלהי זהב כדרבי ינאי דא"ר ינאי אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע בשביל כסף וזהב שהשפעת להם לישראל עד שבלו שפתותיהם מלומר די גרם להם לעשות אלהי זהב: (ירושלמי יומא פ"ח) כיצד הוא מתודה רבי

ברכיה

מתפיים ממנו. מקבל היימנו פיוסין: ונשלמה פרים שפתינו. במקום פרים: נדבה. מקובלת ברצון יותר מחובה: ארפא משובתם. של רבים לפי שבא אפי מן היחיד: שבא דבר עבירה לידו. אותה עבירה שנכשל בה כבר: באותה אשה ובאותו מקום. שעבר כבר העבירה: ובאותו פרק. שמתוך שדומה הכל מכל וכל לזמן שנכשל בה כבר יצרו מתגבר עליו ואומר לו ראה פלונית ואותו מקום ואותו פרק הוא קום עשה מה שעשית כבר: כסוי חטאה. שלא גלה שונו: בחטא מפורסם. טוב לו שיתודה ויתביים ולא יכפור בו: בחטא שאינו מפורסם. לא יגלה חטאו וכבוד השם הוא בכל מה שאדם הוטא בפרהסיא מיעוט כבוד שמים הוא: עבירות שבין אדם לחבירו. יגלה לרבים שיבקשו ממנו שימחול לו: וחטאתי נגדי תמיד. אינו סבור שכפרת עלי והרי הוא כאילו לנגדי עומדת: וצריך לפרש את החטא. כשהוא מתודה אומר חטאתי פלוני חטאתי: כדרבי ינאי. לא הזכיר העון אלא למעטו ולומר אתה גרמת להם משל לאדם שהיה לו בן נאה והאכילהו והשקהו ותלה לו כיס של דינרין בצוארו והושיבו בפתח זונות מה יעשה שלא יחטא

אמרו לו תלמידיו לר"א רבינו אמור-לנו היאך נעשה תשובה ונחיה מיד

פתח ר"א ואמר כתיב יענך ה' ביום צרה זהו שנאמר ברוח הקודש ע"י שלמה מלך ישראל דודי שלח ידו מן החור ומעי המו עליו כנגד מי אמר שלמה המקרא הזה לא אמרו אלא כנגד כנסת ישראל שאומרים לפני הקב"ה רבש"ע אלמלא רחמיך וחסדיך הרבים שאתה מרחם עלינו וידיך פרושות תחת כנפי החיות ואתה מקבל אותנו בתשובה שלימה אין לנו כח לעמוד לפני מדת הדין כו' ד"א יענך ה' ביום צרה כי היה דוד יודע שעתיד בית המקדש להיות חרב והקרבנות יהיו בטלין בעונותיהן של ישראל והיה דוד מצטער על ישראל במה יהיה כפרה לעונותיהן ואמר הקב"ה לדוד בשעה שהצרות באות על ישראל בעונותיהן יעמדו לפני יחד באגודה אחת ויתודו על עונותיהן לפני ויאמרו לפני סדר סליחה ואני אענה אותם ובמה גילה הקב"ה אותם זאת א"ר יוחנן הקב"ה גילה זאת בפסוק ויעבור ה' על פניו ויקרא וגו' מלמד שירד הקב"ה מן ערפל שלו כשליח צבור שמתעטף בטליתו ועובר לפני התיבה וגילה לו למשה סדר סליחה אמר לו הקב"ה למשה אם יהיה ת"ת בדור שיש בידו להוציא את ישראל מיד הובתן אל יזוח דעתו עליו מלהתפלל על ישראל אלא יסתכל כי שלא היה שום שותף עמי במעשה בראשית וירדתי וגליתי סדר סליחה למשה וכן ממני ילמדו כל באי עולם וכל מי ומי שיש בידו להוציא את ישראל מידי חובתן וכן הוא מוציא אותן אני נותן להם שכר טוב. ובשעה שישראל מתקבצין לפני ועומדין לפני באגודה אחת ואומרים לפני סדר סליחה אני אענה אותם שנאמר ה' הושיעה המלך יעננו ביום קראנו (תנדב"א רפכ"ג):

מבטח כל קצוי ארץ וים רחוקים. רבי חנינא בר פפא שאל את רבי ישמעאל בר נחמני מהו וים רחוקים אמר ליה נמשלה התשובה לים מה הים הזה לעולם פתוח אף שערי תשובה לעולם פתוחים ונמשלה התפלה למקוה מה מקוה פעמים פתוח פעמים נעול כך שערי תפלה פעמים פתוחים פעמים נעולים דכתיב ואני תפלתי לך ה' עת רצון מה המקוה הזה אדם מבקש לטבול ומצא שם אביו או רבו מתבייש והולך לו אבל הים הזה מפליג קימעא ויורד וטובל (ילקוט תהלים פס"ה):

כרוב רחמיך מחה פשעי. הרבה חסד עשית עמי ועשה גם עתה ומחה פשעי וכן הוא אומר הפלא חסדיך מושיע חוסים ממך הרפואה ולפי שהמכה גדולה צריך היא איספלנית גדולה וכן הוא אומר הרב כבסני מעוני מכאן את למד שכל מי שעובר עבירה כאילו נטמא בנפש מת ואין מטהרין אותו אלא באזוב וכן הוא אומר תחטאני באזוב ואטהר וכי נטמא דוד בעון נפש חלל אלא בעון שהנפש הללה וכן הוא אומר ולבי חלל בקרבי מכאן את למד שכל מי שיודע שחטא ומתפלל על החטא ומתיירא ממנו ונושא ונותן בינו ובין המקום שהקב"ה מוחל לו וכל מי שהוא יודע שחטא ושואף ברגלו ומעבירה מנגד עיניו הקב"ה מבקש ממנו וכן הוא אומר למה אירא בימי רע עון עקבי יסובני אותן שדועכים את העון ברגליהם בעקביהם וכן משל הדיוט אומר עקרב רמת לגמלא ושואפה בעקיבה אמר לו חייך עד קדקדך הוא מעילך כך כל המעביר עונו מנגד עיניו אין הקב"ה מוחל לו לכך אמר דוד וחטאתי נגדי תמיד (מ' תהלים פנ"א): מכסה פשעיו לא יצליח ר' סימון ור' יהושע בן לוי בש"ר שמעון בן חלפתא כל הנטיעות את מכסה שרשיהן וכן משביחות והאגוז אתה מכסה שרשיה ואינו משביח משל ללסטים שהוא נדון בפני הקוסטינר כל זמן שהוא מתרים הוא לוקה הודה הוא נוטל פרקולה אבל הקב"ה אינו כן אלא עד שלא הודה הוא נוטל פרקולה משהודה הוא נוטל דימוס א"ר ירמיה ומודה על מנת ועוזב ירוחם (ילקוט משלי פכ"ח): והתודו את עונם ואת עון אבותם. לכך התשובה הם הדברים שמיד שהם מתוודים על עונותיהם מיד אני חוזר ומרחם עליהם שנאמר והתודו את עונם ואת עון אבותם במעלם אשר מעלו בי (ספרא בחוקותי): רבי יודן נשיאה בש"ר יודא בר' סימון מנהגו של עולם אדם יורה חץ כמה מהלך בית כור או כורים כמה גדול כחה של תשובה שמגעת עד כסא הכבוד שנאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך ר' יודא בר ר' סימון שובה ישראל עד ה' אלהיך אפילו כפרת בעיקר א"ר אלעזר בנוהג שבעולם אדם המבזה את חברו ברבים ולאחר זמן מבקש לרצות לו הוא אומר אתה מבזה לי ברבים ומתרצה לי ביני וביניך לך והבא אותם אנשים שבזיתני בפניהם ואני מתרצה לך אבל הקב"ה אינו כן אלא אדם עומד ומחרף ומגדף בשוק והקב"ה אומר לו עשה תשובה ביני לבינך ואני מקבלך שובה ישראל עד ה' עד שהוא במדת רחמים ואם לאו אלהיך עד לא יתעביד סניגורא קטגוריא (ילקוט הושע פי"ד): אל תתן שינה מליטב בתענית שהתענית כמוכה לתשובה שנאמר וקרעו לבבכם ואל בגדיכם ואם עשית כן כי חנון ורחום הוא וכל כך למה כדי להנצל מדינה של גיהנם ועליה מפורש בקבלה על ידי שלמה הנצל כצבי מיד וכצפור מיד יקוש כדי שלא תעשו קש באש של גיהנם מפני שכחה של תשובה מגעת עד כסא הכבוד (ילקוט משלי פ"ו):

שובה

תורה אור ל הושע יד: מ משלי כח: נ תהלים לב: ס עמוס א: ע איוב לג: פ משלי כו: צ תהלים נא: ק שמות לב: ר תהלים לב:

שופר בראש השנה גזרת הכתוב רמז יש בה כלומר עורו ישנים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם אלו השוכחים את האמת בהבלי הזמן ושוגים כל היום בהבל וריק אשר לא יועיל ולא יציל הביטו לנפשותיכם והטיבו דרכיכם ומעלליכם ויעזוב כל אחד מכם דרכו הרעה ומחשבתו אשר לא טובה לפיכך צריך כל אדם שיראה עצמו כל השנה כולה כאלו חציו זכאי וחציו חייב וכן כל העולם חציו זכאי וחציו חייב. חטא חטא אחד הרי הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף חובה וגרם לו ולהם השחתה עשה מצוה אחת הרי הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף זכות וגרם לו ולהם תשועה והצלה שנאמר וצדיק יסוד עולם זה שצדיק עצמו הכריע את כל העולם לזכות והצילו (רמב"ם הלכות תשובה): דבר ברור וגלוי שהטומאות והטהרות גזירת הכתוב הן ואינם מדברים שדעתו של אדם מכרעתן והרי מחן מכלל החוקים וכן הטבילה מן הטומאות מכלל החוקים הן שאין הטומאה טיט או צואה שיעבור במים אלא גזירת הכתוב היא והדבר תלוי בכוונת הלב ולפיכך אמרו חכמים טבל ולא הוחזק כאילו לא טבל ואעפ"כ

ברכיה בשם רבא בר בינה רבוני חטאתי ומורע עשיתי ובדעת רעה הייתי עומד ובדרך רחוקה הייתי מהלך וכשם שעשיתי איני עושה יהי רצון מלפניך ה' אלהי שתכפר לי על כל פשעי ותמחול לי על כל עונותי ותסלח לי על כל חטאתי: (יומא פו) תנו רבנן אדם שיש בידו עבירה ומתודה ואינו חוזר בה למה הוא דומה לאדם שתופס בידו שרץ שאפילו טובל בכל מימות שבעולם לא עלתה לו טבילה זרקו מידו מיד עלתה לו טבילה שנאמר [ר]ומודה ועוזב ירוחם ואומר [ש]נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים: (שם) האומר אחטא ואשוב אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה אחטא ויום הכפורים מכפר אין יום הכפורים מכפר עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר עבירות שבינו לבין חברו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חברו. את זו דרש ר' אלעזר בן עוריה [ת]מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר עבירות שבין אדם לחברו אין יוה"כ מכפר עד שירצה את חברו. אמר רבי עקיבא אשריכם ישראל לפני מי אתם מטהרין ומי מטהר אתכם אביכם שבשמים שנאמר [א]וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טמאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם ואומר [ב]מקוה ישראל ה' מה המקוה מטהר את הטמאים אף הקב"ה מטהר את ישראל אחטא ואשוב אחטא ואשוב תרי זימני למה לי כדרב הונא אמר רב דאמר רב הונא אמר רב כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה הותרה לו הותרה לו ס"ד אלא אימא נעשית לו כהיתר אחטא ויוה"כ מכפר אין יוה"כ מכפר לימא מתניתין דלא כרבי דתניא רבי אומר על כל עבירות שבתורה בין עשה תשובה בין לא עשה תשובה יוהכ"פ מכפר אפילו תימא רבי אגב שאני, רמי ליה רב יוסף בר חבו לר' אבהו תנן עבירות שבין אדם לחברו אין יוה"כ מכפר עד שירצה את חברו דכתיב מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו והא כתיב [ג]אם יחטא איש לאיש ופללו אלהים מאן אלהים דיינא אי הכי אימא סיפא אם לה' יחטא איש מי יתפלל לו אלא ה"ק אם יחטא איש לאיש ופללו אלהים ימחול לו אם לה' יחטא איש מי יתפלל לו תשובה ומעשים טובים: (נדה ע) שאלו אנשי אלכסנדריא את ר' יהושע בן חנניא כו' כתוב אחד אומר [ד]כי לא אחפוץ במות המת וכתוב אחד אומר [ה]כי חפץ ה' להמיתם כאן בעושין תשובה כאן בשאין עושין תשובה. (שם) שאל רבי מתיא בן חרש את רבי אלעזר בן עזריה ברומי שמעת ארבע חילוקי כפרה שהיה רבי ישמעאל דורש א"ל ג' הן ותשובה עם כל אחד ואחד עבר אדם על מצות עשה ועשה תשובה אינו זז משם עד שמוחלין לו שנאמר [ו]שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם עבר אדם על מצות לא תעשה ועשה תשובה תשובה תולה ויוה"כ מכפר שנאמר [ז]כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם. עבר אדם על כריתות ומיתות בית דין ועשה תשובה תשובה ויוה"כ תולין ויסורים ממרקין שנאמר [ח]ופקדתי בשבט פשעם וגו' אבל מי שיש חלול השם בידו אין כח לא בתשובה לתלות ולא ביוה"כ לכפר ולא ביסורין למרק אלא כלן תולין ומיתה ממרקת שנאמר [ט]ונגלה באזני ה' צבאות אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון וגו' כו': (שם) רבי יהודה אומר כל שהוא מלא תשא ולמטה תשובה מכפרת מלא תשא ולמעלה תשובה תולה ויוה"כ מכפר. תניא רבי אלעזר אומר אי אפשר לומר ונקה שכבר נאמר [י]לא ינקה ואי אפשר לומר לא ינקה שכבר נאמר ונקה הא כיצד מנקה הוא לשבים ואינו מנקה לשאינן שבים: (שם) א"ר חנינא בר פפא כל העושה דבר עבירה ומתחרט בו מוחלין לו על כל עונותיו מיד שנאמר [כ]ולא יראוני הא יראוני מוחלין לו מיד: (ברכות יב) אמר רב חנינא סבא משמיה דרב כל העושה דבר עבירה ומתבייש בה מוחלין לו על כל עונותיו שנאמר [ל]למען תזכרי ובושת וגו' בכפרי לך לכל אשר עשית: (פסחים נד) תניא שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם ואלו הן תורה ותשובה וגן עדן וגיהנם וכסא הכבוד ובית המקדש ושמו של משיח. תורה דכתיב [מ]ה' קנני ראשית דרכו. תשובה דכתיב [נ]בטרם הרים יולדו וגו' וכתיב בתריה תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם. ג"ע דכתיב [ס]ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם. גיהנם דכתיב [ע]כי ערוך מאתמול תפתה. כסא הכבוד ובית המקדש דכתיב [פ]כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו. שמו של משיח דכתיב [צ]לפני שמש ינון שמו: (שם קיט) אמר רב כהנא משום רבי ישמעאל ברבי יוסי ורבנן אמרי משום רבי שמעון בן לקיש משום רבי יהודה נשיאה מאי דכתיב [ק]וידי אדם מתחת כנפיהם ירו כתיב זה ידו של הקב"ה שהיא פרושה תחת כנפי החיות כדי לקבל בעלי תשובה מפני מדת הדין: (ע"ז ד) אמר ריב"ל לא עשו ישראל את העגל אלא כדי ליתן פתחון פה לבעלי תשובה שנאמר [ר]מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי כל הימים והיינו דא"ר יוחנן משום רשב"י לא היה

יחטא: חטאתי ומורע עשיתי. היינו שוגג: ובדעת רעה הייתי עומד. אם המרדים שעושה כאילו עומד רחוק מה': מחול לי על פשעי. במאי דסייה פתח פשע עון וחטא: שיש בידו עבירה. גזל ואינו חוזר לשלם: נשא לבבנו אל כפים. צריך לישא הלב לשמים כלומר שיחזור מקלקולו: כדרב הונא. דכיון שחטא תרי זימני שוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה לפי שהעבירה דומה עליו כהיתר: לימא דלא כרבי. דאמר אפילו בלא תשובה מכפר: אגב שאני. מאחר שעליו הוא סומך לחטוא אינו מכפר: והכתיב ופללו אלהים. וקס"ד ופללו לשון תפלה ופיוס הוא הקב"ה מפללו ומפייסו ומכפר עליו: מאן אלהים דיינא. והאי ופללו מלשון ונתן בפלילים הדיין ישפוט ביניהם: אי הכי. דפללו דקרא לשון משפט נינהו: אימא סיפא מי יתפלל לו. מי ישפטנו בשביל המקום וכי אין שלוחים הרבה למקום ליפרע ממנו: הכי קאמר. אין הכי נמי דפלול דקרא לשון פיוס וה"ק אם יחטא איש לאיש ופללו לחברו וירצהו אלהים ימחול לו: ואם לה' יחטא איש מי יתפלל. בעודו אם אינו שב מעבירות שבידו כך היה עלי הכהן מוכיח את בניו שישובו מרעתם: חלוקי כפרה. שחלוקים בכפרתם זה כך וזה כך: א"ל שלשה הם. הנחלקים שיש עבירה שהיא צריכה לזה ואינה צריכה לזה אבל תשובה אינה מן החלוקים שהיא צריכה לכלן: שובו בנים שובבים. ומיד ארפא למדת שיש עבירה שכפרתה בתשובה לבדה: כי ביום הזה יכפר עליכם. למדת שיש עבירה שצריכה יום הכפורים: ופקדתי בשבט פשעם. למדת שיש עבירה שצריכה יסורין ומסתברא הקל לקלה והחמור לחמורה: חלול השם. הוכא ומחטיא אחרים: באזני ה' צבאות. אמר הנביא באזני אמר הקב"ה: אם יכופר העון הזה עד תמותון. למדנו שיש עבירה שאין לה כפרה אלא במיתה: אי אפשר לומר ונקה שכבר נאמר לא ינקה. דכתיב ונקה לא ינקה גבי הדדי: למען תזכרי. סיפיה דקרא בכפרי לך את כל אשר עשית: ראשית דרכו. קודם לשאר דברים והא דאמרינן לעיל הכתב בע"ם נכתבן של לוחות גוז היתה כתובה מתחלה באש שחורה על גבי אש לבנה: בטרם הרים יולדו. בראת מדת תשובה: תשב אנוש עד דכא. עד ידכה לבבו לפניך: מקדם. מקודם לעולם: מאתמול. קודם לעולם: תפתה. גיהנם שכל המתפתה ביצרו יפול שם: מרום מראשון. מרום הוא בערבות מראשון מקודם לעולם וכן: מקום מקדשנו. נבראו מראשון: מפני מדת הדין. שמקטרגת ואומרת לא תקבלם והוא מקבלם בסתר: לא עשו ישראל את העגל. כלומר גבורים ושליטים ביצרם היו ולא היו ראוין להתגבר יצרם עליהם אלא גזרת המלך היה לשלוט בם יצה"ר כדי ליתן פתחון פה לבעלי תשובה. שאם יאמר החוטא לא אשוב שלא יקבלוני נאמר לו צא ולמד ממעשה העגל שכפרו בעיקר ונתקבלו בתשובה: מי יתן והיה לבבם זה להם כל הימים. בשני נאמר אלמא גבורים ואמילי לבב ביראתם

שובה ישראל עד ה' אלהיך. דרש רבינו הקדוש גדול כח התשובה שכיון שאדם מהרהר בלבו לעשות תשובה מיד היא עולה לא עד עשרה מילין ולא עד עשרים ולא עד מאה אלא מהלך חמש מאות שנה ולא עד הרקיע הראשון אלא עד הרקיע השני ולא עד הרקיע השני אלא שהיא עומדת לפני כסא הכבוד כן הושע אומר שובה ישראל עד ה' אלהיך (פסיקתא שובה ישראל): שובה ישראל. אין מדת הקב"ה כמדת בשר ודם מדת בשר ודם כותב אולוגין קשה ומחליפן בממון הרבה והקב"ה כותב אולוגין קשה ומחליפן בדבר קל ואיזה דבר קל קחו עמכם דברים מה כתיב למעלה מן הפרשה צרור עון אפרים וגו' תאשם שומרון כי מרתה באלהיה ואחר כל הדברים האלה אמר לישראל עשו תשובה ואני מחליף את כולן (שם שובה ישראל): שובה ישראל עד ה' אלהיך. כלום מלינו שובה שלא היה אחרי שירחק אמר הריני שב לבן מלכים שהיה חולה אמר הרופא אם יאכל מן החפץ מתרפא היה הבן מתיירא לאוכלו אומר לו אביו תדע שאינו מזיקך הריני אוכל ממנו כך א"ל הקב"ה לישראל מתביישים אתם לעשות תשובה הריני שב ראשון שנאמר כה אמר ה' הנני שב ומה מי שאין לו חטא וסרחון ח"ו אמר הנני שב בני אדם עאכ"ו צריכים לעשות תשובה ולבוא אצל הקב"ה שנאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך (שם):

ומעשים

תורה אור ר משלי כח: ש איכה ג: ת ויקרא טז: א יחזקאל לו: ב ירמיה יז: ג דה"ב ו: ד יחזקאל יח: ה שמואל א ב: ו ירמיה ג: ז ויקרא טז: ח תהלים פט: ט ישעיה כב: י שמות כ: כ מלאכי יג: ל יחזקאל טז: מ משלי ח: נ תהלים ל: ס בראשית ג: ע ישעיה ל: פ ירמיה יז: צ תהלים עב: ק יחזקאל י: ר דברים ז:

רמז יש בדבר כשם שהמכוון לבו לטהר כיון שטבל טהור ואע"פ שלא נתחדש בגופו דבר כך המכוון לבו לטהר נפשו מטומאות הנפשות שהן מחשבות האון והדעות הרעות כיון שהסכים בלבו לפרוש מאותן העצות והביא נפשו במי הדעת וטהר הרי הוא אומר וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טמאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם (רמב"ם פי"א מה' מקואות):

ומעשים טובים. שלשה אוהבים יש לו לאדם בחייו ואלו הן בניו וממונו ומעשיו הטובים ובשעת פטירתו מן העולם הוא מכנים לבניו ולבני בניו ואומר להם בבקשה מכם באו והצילוני מדין המות הרע הזה והן משיבין אותו ואומרים לו ולא שמעת שאין שלטון ביום המות ולא כך כתיב אח לא פדה יפדה איש ואפילו ממונו שהוא אוהב אינו יכול לפדותו שנאמר לא יתן לאלהים כפרו למה וייקר פדיון נפשם וחדל מדבר זה לעולם אלא לך לשלום ותנוח על משכבך ותעמוד לגורלך לקץ הימין ויהא חלקך עם חסידי עולם וכשהוא רואה כן מכנים את ממונו ואומר לו הרבה טרחתי עליך לילה ויום בבקשה ממך פדני מן המות הרע הזה והצילני והוא משיבו והלא שמעת לא יועיל הון ביום עברה אח"כ מכנים מעשיו הטובים ואומר להם בואו והצילוני מן המות הזה והתחזקו עמי ואל תניחוני לצאת מן העולם שעדיין יש לכם תוחלת עלי אם אנצל והן אומרים לו לך לשלום עד שלא תלך לשם אנו מקדימין אותך שנאמר והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך (פר"א פל"ד):

רבי אליעזר שאל את רבי יהושע מה יעשה אדם וינצל מדינה של גיהנם אמר לו ילך ויתעסק במעשים טובים אמר לו אם כן אף עו"ג יעשו מצות ומעשים טובים וינצלו מדינה של גיהנם אמר לו לא נתנו דברי תורה במתים אלא בחיים (מ' משלי פי"ו):

צרור עון אפרים צפונה חטאתו: כל מי שיש בידו עבירה ומתבייש לעשות תשובה יחליפה במעשה הטוב ויעשה תשובה ויתקבל משל לאדם שיש לו צרורות של זוזים רעים ילך אצל חנוני ויתן לו תוספת ומחליפם בזוזים טובים אף כל מי שיש בידו מעשים רעים יעשה תשובה ומעשים טובים (ילקוט הושע פרשה י"ג):

ובתחבולות עשה מלחמה. רבי נתן ורבי אחא בש"ר סימון אם עשית חבילות חבילות של עבירות עשה כנגדן חבילות חבילות של מצות עינים רמות והיו לטוטפות בין עיניך לשון שקר ולמדתם אותם את בניכם ידים שופכות דם נקי וקשרתם לאות על ידך לב חורש מחשבות און אשר אנכי מצוך היום על לבבך רגלים ממהרות לרוץ לרעה הוי רץ אחר מילה שנתנה בין ברכים. יפיח כזבים עד חמס ואתם עדי נאם ה' ומשלח מדנים בין אחים אמור לחכמה אחותי את רבי יוחנן פתר קריא בקברניטין דא"ר יוחנן לעולם יעשה עצמו קברניט האלך לעשות מצוה (ילקוט משלי פ"כ):

רב הונא אמר אם נכשל בעבירה שחייב מיתה בידי שמים מה יעשה ויחיה אם היה למוד לקרות דף אחד קורא שני דפים ואם היה למוד לשנות פ"א ישנה שנים ואם אינו למוד לקרות ולשנות מה יעשה ויחיה ילך ויעשה פרנס על הצבור וגבאי של צדקה והוי חי (ויק"ר פכ"ה):

אדם שעבר עבירות הרבה וקנסו עליו מיתה עד ארבעה דורות שנאמר פוקד עון אבות וגו' וחזר ועשה תשובה וקורא תורה נביאים וכתובים ושנה משנה מדרש הלכות ואגדות ושימש חכמים אפילו נגזרו עליו מאה גזירות הקב"ה מעבירן ממנו ויקבץ אותו עם שאר הצדיקים לימות בן דוד שנאמר גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם אל תקרי כי יתנו אלא כי ישנו (תנדא"ר פ"ה):

כל כנסיה שהיא לשם שמים. אתם נצבים היום אימתי שתהיו כולכם אגודה אחת כו' (לעיל פ"א מי"ח בפיסקא ועל השלום):

תני רבי שמעון בן יוחי כל זמן שישראל עושין אגודה אחת מלמטן כביכול מלכות שמים במקומה ואית לן חמשה קריין הבונה בשמים מעלותיו אימתי ואגודתו על ארץ יסדה ויהי בישרון מלך אימתי בהתאסף ראשי עם רוכב שמים בעזרך ובגאותו שחקים אימתי אשריך ישראל מי כמוך וגו' והדין אליך נשאתי את עיני היושבי בשמים שאלולי אני כביכול אין הוא יושב בשמים (מ' שמואל פ"ה):

ומורא

בירא"ש היו: לאותו מעשה. דבת שבע: לבי חלל. יצה"ר מת. בקרבי ואין לו כח לשלוט בקרבי: לומר לך. גזרת המלך היתה ליתן פתחון פה לשבים: דמפרסם חטאיה. ואיכא חלול השם אימא לא ליתקבלו: אלו חסידים. כל חסיד הוא מעיקרו: שלא ביישה וכו'. שלא עברנו עבירה בילדותנו לבייש את זקנותנו: ממנו להביא ראיה. מאחר שהוא נופל צריך למצוא ממנו וממעשיו ראיה לזכות: פיזור. שנפרדין זה מזה ואין יכולין להועץ עצה רעה ולסייע זה את זה: שלא ישב וכו'. אלא או שניהם על גבי מטה או שניהם על גבי קרקע: על ראשי עם קודש. שכשהיה התורגמן דורש היו הצבור יושבים לארץ והמפסיע ביניהם לילך ולישב במקומו נראה כמפסיע על ראשן: וסמיך ליה ואלה המשפטים. כלומר אף לשופטים אני מזהיר: עומדין זה מפני זה. כדין תלמיד לרב לפי שהיו יושבין תמיד בבהמ"ד יחד ומקשין ומפרקין וכולם למידין

היה דוד ראוי לאותו מעשה ולא ישראל ראוין לאותו מעשה לא היה דוד ראוי לאותו מעשה דכתיב [ש]ולבי חלל בקרבי ולא ישראל ראוין לאותו מעשה דכתיב [ת]מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי כל הימים ולא עשו אלא לומר לך שאם חטא יחיד אומרים לו כלך אצל יחיד שעשה תשובה אף אתה עשה תשובה אם חטאו צבור אומרים להו לכו אצל צבור שעשו תשובה אף אתם עשו תשובה וצריכא דאי אשמעינן יחיד משום דלא מפרסם חטאיה אבל צבור דמפרסם חטאיה אימא לא צריכא ואי אשמעינן צבור משום דנפישי ברחמי אבל יחיד דלא אלימא זכותא אימא לא צריכא. והיינו דא"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן מאי דכתיב [א]נאם דוד בן ישי ונאם הגבר הוקם על שהקים עילה של תשובה: (סוכה נג) ת"ר יש מהן אומרים אשרי ילדותנו שלא ביישה את זקנהנו אלו חסידים ואנשי מעשה ויש מהן אומרים אשרי זקנתנו שכפרה על ילדותנו אלו בעלי תשובה אלו ואלו אומרים אשרי מי שלא חטא ומי שחטא ישוב וימחול לו: (ברכות לד) א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן כל הנביאים כלם לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה אבל צדיקים גמורים [ב]עין לא ראתה אלהים זולתך ופליגא דרבי אבהו דאמר רבי אבהו במקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורים עומדין שנאמר [ג]שלום שלום לרחוק ולקרוב ברישא והדר לקרוב[א]. ואידך מאי רחוק רחוק מעבירה מעיקרא קרוב קרוב לעבירה מעיקרא ונתרחק ממנו השתא:

ומעשים טובים. (סוכה לז) א"ר יוסי בר אבין שירי מצוה מעכבין את הפורענות כו' (לעיל פ"ג מ"א): (שבת סג) אמר ר' חיננא כל העושה מצוה כמאמרה אין מבשרין אותו בשורות רעות שנאמר [ד]שומר מצוה לא ידע דבר רע כו'[ב] (לעיל פ"ב מ"ד): (שם לב) א"ר יצחק בריה דרב יהודה לעולם יבקש אדם רחמים שלא יחלה שאם יחלה אומרים לו הבא זכות והפטר. אמר מר עוקבא מאי קרא [ה]כי יפול הנופל ממנו ממנו להביא ראיה: (סוטה כא) אמר רב יוסף מצוה בעידנא דעסיק בה מגינה ומצלה בעידנא דלא עסיק בה אגונה מגנה אצולי לא מצלה כו': (קדושין לט) כל העושה מצוה אחת מטיבין לו ומאריכין לו ימיו כו'[ג] (לעיל פ"ג מט"ו): (ראש השנה יח) אמר רבי יונתן מנין לגזר דין שיש עמו שבועה שאינו מתקרע שנאמר [ו]לכן נשבעתי לבית עלי וגו' אביי אמר בזבח ובמנחה אינו מתכפר אבל מתכפר הוא בתורה וג"ח כו' (לעיל פ"א מ"ב): כל כנסיה שהיא לשם שמים[ד]. (אבות דר"נ ספ"מ) כל כנסיה שהיא לשם מצוה זו אנשי כנסת הגדולה [נ"א כגון כנסת ישראל לפני הר סיני] ושלא לשם מצוה זו כנסת אנשי דור הפלגה: (ספרי דברים פי"ט) כתיב [ז]ותקרבון אלי כל ראשי. שבטיכם ילדים מכבדין את הזקנים זקנים מכבדין את הראשים וכאן הוא אומר [ח]ותקרבון אלי כלכם בערבוביא ילדים דוחפין את הזקנים זקנים דוחפין את הראשים נמצאת אומר שתי קריבות אחת לשם שמים ואחת שלא לשם שמים: (סנהדרין עב) תניא כינוס לרשעים רע להם ורע לעולם ולצדיקים הנאה להן והנאה לעולם פיזור לרשעים הנאה להן והנאה לעולם ולצדיקים רע להן ורע לעולם:

מתני' יב רבי אלעזר בן שמוע אומר יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך וכבוד חבירך כמורא רבך ומורא רבך כמורא שמים: **גרסי'** (אדר"נ פכ"ז) מנין שיהא כבוד תלמידו חביב עליו ככבוד חבירו ילמדו כל אדם ממשה רבינו שאמר ליהושע [ט]בחר לנו אנשים. בחר לי לא נאמר אלא בחר לנו מלמד שעשאהו כמותו אע"פ שהוא רבו ויהושע תלמידו: (מגילה כא) אמר רבי אבהו מנין לרב שלא ישב על גבי מטה וישנה לתלמידו על גבי קרקע שנאמר [י]ואתה פה עמוד עמדי: (סנהדרין ז) א"ר אלעזר מנין לדיין שלא יפסיע על ראשי עם קודש שנאמר [כ]ולא תעלה במעלות וסמיך ליה ואלה המשפטים: **וכבוד** חבירך כמורא רבך. (אדר"נ פכ"ז) מנין שכבוד חברו יהא חביב עליו כרבו שנאמר [ל]ויאמר אהרן אל משה בי אדני והלא אחיו קטן ממנו היה אלא עשאו רבו: (קדושין ל) אמר עולא תלמידי חכמים שבבבל עומדים זה מפני זה וקורעין זה על זה: (ירושלמי עירובין פ"ה) תני רבי ישמעאל [מ]ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חותן משה לפני האלהים וכי לפני אלהים אכלו אלא מיכן שהמקבל פני חברו כאילו מקבל פני שכינה:

ומורא

תורה אור ש תהלים קט: ת דברים ה: א ש"ב כג: ב ישעיה כז: ג שם נז: ד קהלת ח: ה דברים כב: ו שמואל א ג: ז דברים ה: ח שם א: ט שמות טז: י דברים ה: כ שמות טז: ל במדבר יב: מ שמות יח:

א] עי' פ"ג מט"ז בפיסקא ובטוב העולם נידון הכבה מאמרים הביאים לתשובה ובפ"ד מי"ד בפי' ושוב יום אחד כו'. ועי' במשנה י"ז יפה שעה אחת בתשובה ומע"ט: ב] עי' (ברכות ה') אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפשפש במעשיו. ועי' (שבת ק"ל) כנפי יונה מה יונה כנפיה מגינות עליה אף ישראל מצות מגינות עליהם. ובפסחים (ח') שלוחי מצוה אינן ניזוקין כו': ג] עי' (מגילה כ"ז) במה הארכת ימים כו' עכ"ב, וגי' בתענית בפ"ג המעשה מהנאים והאמוראים: ד] עי' (סנהדרין כ"ו) שלא שיש בה דבר שהוא תקום לעולם:

ומורא רבך כמורא שמים[א]. (אדר"נ פכ"ז) ומנין שכבוד רבו יהא חביב עליו ככבוד שמים שנאמר [ג]ויען יהושע בן נון משרת משה מבחוריו ויאמר אדני משה כלאם. שוקלו כנגד שכינה : (פסחים כב) תניא שמעון העמסוני ואמרי לה נחמיה העמסוני היה דורש כל אתין שבתורה כיון שהגיע לאת ה' אלהיך תירא פירש אמרו לו תלמידיו רבי כל אתין שדרשת מה תהא עליהן אמר להם כשם שקבלתי שכר על הדרישה כך אני מקבל שכר על הפרישה עד שבא רבי עקיבא ולימד [ס]את ה' אלהיך תירא לרבות תלמידי חכמים : (ירושלמי עירובין פ"ה) רבי ברכיה בשם רבי ירמיה בשם ר' חייא בר בא כתיב [ע]ומשה יקח את האהל וגו' כמה הוה רחיק רבי יצחק אמר מיל והיה כל מבקש משה אין כתיב כאן אלא והיה כל מבקש ה' מיכן שכל המקבל פני רבו כאילו מקבל פני שכינה. רבי חלבו רבי חונא בשם רב כתיב [פ]ויאמר אליהו התשבי חי ה' אשר עמדתי לפניו וגו' והלא אליהו טירונין לנביאים היה אלא מלמד שכל עמידות שעמד לפני אחיה השלוני רבו כאילו עמד לפני השכינה. רבי חלבו בשם אילך דבית שילה אפילו אליהו מבקש מים לפניו היה אלישע נותן על ידיו מ"ט פה אלישע בן שפט אשר למד תורה אין כתיב כאן אלא [צ]אשר יצק מים על ידי אליהו כתיב [ק]והנער שמואל משרת את ה' לפני עלי והלא לא משרת אלא לפני עלי אלא מלמד שכל שירות ששרת לפני עלי רבו כאילו שרת לפני שכינה : (סנהדרין קח) א"ר חסדא כל החולק על רבו כחולק על השכינה שנאמר [ר]אשר הצו על משה ועל אהרן בעדת קרח בהצותם על ה'. ואמר רבי חמא בר חנינא כל העושה מריבה עם רבו כעושה עם השכינה שנאמר [ש]המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה'. אמר רבי חנינא בר פפא כל המתרעם על רבו כאילו מתרעם על השכינה שנאמר [ת]לא עלינו תלונותיכם כי על ה'. אמר רבי אבהו כל המהרהר אחר רבו כאילו מהרהר אחר שכינה שנאמר [א]וידבר העם באלהים ובמשה : (ברכות כז) תניא רבי אליעזר אומר המתפלל אחורי רבו והנותן שלום לרבו והמחזיר שלום לרבו והחולק על ישיבתו של רבו והאומר דבר שלא שמע מפי רבו גורם לשכינה שתסתלק מישראל : (קדושין לג) אמר ר' אייבו א"ר ינאי אין ת"ח רשאי לעמוד בפני רבו אלא שחרית וערבית כדי שלא יהא כבודו מרובה מכבוד שמים. א"ר אלעזר כל תלמיד חכם שאין עומד בפני רבו נקרא רשע ואינו מאריך ימים ותלמודו משתכח שנאמר [ב]וטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים כצל אשר איננו ירא מלפני אלהים מורא זו איני יודע מהו כשהוא אומר [ג]תקום ויראת הוי אומר מורא זו קימה : (עירובין סו) אמר ר"ל כית בפני רבו חייב מיתה שנאמר [ד]כל משנאי אהבו מות אל תקרי משנאי אלא משניאי והא מינס אנים כית ורק קאמר : (שם סג) אמר רבי לוי כל המותיב מלה קמיה רביה אזל לשאול בלא ולד דכתיב [ה]ויען יהושע בן נון משרת משה מבחוריו ויאמר אדוני משה כלאם. וכתיב [ו]נון בנו יהושע בנו : (שם) תניא רבי אלעזר אומר לא מתו בניו של אהרן אלא על שהורו הלכה בפני משה רבן מאי דרשו [ז]ונתנו בני אהרן הכהן אש על המזבח אמרו אע"פ שהאש יורדת מן השמים מצוה להביא מן ההדיוט, ותלמיד אחד היה לו לרבי אליעזר שהורה הלכה בפני רבו אמר לה ר"א לאמא שלום אשתו תמהני אם יוציא זה שנתו ולא הוציא שנתו, אמרה לו נביא אתה אמר לה לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי אלא כך מקובלני כל המורה הלכה בפני רבו חייב מיתה. א"ר חייא בר אבא אמר רבי יוחנן כל המורה הלכה בפני רבו ראוי להכישו נחש שנאמר [ח]ויען אליהו בן ברכאל הבוזי ויאמר צעיר אני לימים ואתם ישישים על כן זחלתי ואירא מחות דעי אתכם כתיב הכא זחלתי וכתיב התם [ט]עם חמת זוחלי עפר זעירי א"ר חנינא נקרא חוטא שנאמר [י]בלבי צפנתי אמרתך למען לא אחטא לך. ר' אליעזר אומר מורידין אותו מגדולתו שנאמר [כ]ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא ואע"ג דאמר לאחי אבא צוה לי לא צוה אפילו הכי אשכחן דאענש דכתיב [ל]ולפני אלעזר הכהן יעמוד ושאל לו במשפט האורים לפני ה' וגו' ולא אשכחן דאצטריך ליה יהושע :

מתני' יג רבי יהודה אומר הוי זהיר (בתלמיד) בלמוד[ב] ששגגת למוד (תלמוד) עולה זדון. רבי שמעון אומר שלשה כתרים הם, כתר תורה, וכתר כהונה, וכתר מלכות, וכתר שם טוב עולה על גביהן : **גמ'** (ב"מ לג) תנו רבנן העוסקים במקרא מדה ואינה מדה במשנה מדה ונוטל עליה שכר בתלמוד אין לך מדה גדולה מזו כו'. מאי דריש כדדריש רבי יהודה

למידין זה מזה : כיון שהגיע לאת ה' אלהיך פירש . מכלס וחזר בו מכל רבוין שדרש דמדהאי את לא לרבויי אתאי כולהו נמי לאו לרבויי אתו : לרבות ת"ח . שיהא מורא רבך כמורא שמים : חולק על רבו . חולק על ישיבתו : אמר הצו על משה ועל אהרן בעדת קרח בהצותם על ה'. מעלה עליהם הכתוב כאילו היו חולקין כלפי שכינה : מריבה . תגר וקטטה לפשפש עדו בדברים : מתרעם . אומר על רבו בטהג בו מדה כעוסה ומדה אכזרית: מהרהר . מחפה עליו דברים : אחורי רבו . יוהרא הוא : שלום לרבו . כשאר כל אדם ילא שמר שלום עליך רבי : מכבוד שמים . שהרי שפי יוצרו אינו מקבל אלא שחרית וערבית הלכך מי שעומד מפני רבו שחרית אין רשאי לעמוד מפניו אלא ערבית : וטוב לא יהיה לרשע . אין טוב אלא תורה שנאמר כי לקח טוב אלמא אלמודו משתכח ולא יאריך ימים אלא כגל ומה טעם לפי שאינו ירא ומורא זו קימה היא כדמפרש ואזיל : כל משנאי אהבו מות . תורה אמרה להאי קרא בפסוק ה' קנני : אלא משניאי . למשניא דעתו באמינות : והא מינס אנים . בעל כרתו הוא ע"י חולי או הנגה : כיח ורק קאמרינן . שרקק אותו בפני רבו והיה לו להבליע משם או להבליעו בכסותו ; מותיב מלה . משיב דבר מורה הלכה : לשאול . למיתה : כלאם . ראוים הם לכך דהו"ל כמורה הלכה : וכתיב נון בנו יהושע בנו . ובתר יהושע לא הביא בן : רא"א מורידין אותו מגדולתו . לעיל קאי במורה הלכה בפני רבו : את אחי אבא צוה . דחלק כבוד למשה דכתיב זאת חקת התורה אשר צוה ה' את משה והורה הלכות גיעול אך את הזהב : דאיענש . ליכד מגדולה דפסקו ליה מקמי הכי : דכתיב . ביהושע : ולפני אלעזר הכהן יעמוד ושאל לו במשפט . שהיה עתיד יהושע להיות צריך לשאול דבר הלכה מאלעזר : ולא אשכחן . לאחר מיתת משה : דאיצטריך ליה יהושע . לאלעזר לשאול לו כלום :

מתני' הוי זהיר בלימוד . שיהא למודך בדקדוק ובהלכה : ששגגת למוד עולה זדון . אם תטעה בהוראה מתוך שלא דקדקת בלמודך ותבא להתיר את האסור הקב"ה מעלה על ידך כאילו עשית מזיד : שלשה כתרים הם . הכתובים בתורה שהייבה התורה לנהוג בהם כבוד : כתר תורה . כתיב ביה והדרת פני זקן זה שקנה חכמה : כתר כהונה . כתיב ביה וקדשתו קדוש יהיה לך : כתר מלכות . כתיב ביה שום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך : וכתר שם טוב . מי שיש בידו מעשים טובים ושמועתו טובה מחמת מעשיו . לא מלינו לו כתר בתורה . שיהו חייבים לנהוג בו כבוד . והוא עולה על גבי כולן . שכל השלשה כתרים צריכים לו . שאם ת"ח הוא ובני שומעניה פרי לבזוייה ואם כ"ג הוא אמריק ביומא ייתון בני עממיא לשלם דעבדין עובדי דאהרן ולא ייתון בני אהרן לשלם דלא עבדין עובדי דאהרן . ואם מלך הוא . כתיב ונשיא בעמך לא תאור : מדה . היא קלא : ואין מדה . שהמשנה והתלמוד יפים ממנה מפני שתלויים בגירסא ומשתכחין שבימיהם לא היה תלמוד בכתב וגם לא היה נותן ליכתב אלא לפי שהמעטו הלבבות התחילו דורות אחרונים לכותבו : בתלמוד . כבר פירשתי

ומורא רבך כמורא שמים . ואתה תהיה לו לאלהים אע"פ שהוא אחיך הגדול ממך יהיה מוראך עליו מכאן אמרו מורא רבך כמורא שמים אמר לו כשם שמוראי עליך כך מוראך עליו (שמו"ר פ"ג) : אם למדת מן האדם שנים ושלשה פרקים התיירא ממנו כאיש שהוא מתירא מן השמים (תנדא"ז פרשה ז) : הוי זהיר בתלמודך ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם מגיד הכתוב שהמעשה תלוי בתלמוד ואין תלמוד תלוי במעשה וכן מלינו שענש על התלמוד יותר מן המעשה שנאמר שמעו דבר ה' בני ישראל כי ריב לה' עם יושבי הארץ כי אין אמת ואין חסד ואין דעת אלהים בארץ אין אמת אין דברי תורה נאמרין נאמר כאן אמת ונאמר להלן אמת שנאמר אמת קנה ואל תמכור ואין חסד אין דברי חסד נאמרים שנאמר חסד ה' מלאה הארץ ואין דעת אין דברי דעת נאמרים שנאמר נדמו עמי מבלי הדעת כי אתה הדעת מאסת ואומר לכן כאכול קש לשון אש וחשש להבה ירפה וגו' וכי יש לך קש שהוא אוכל אש אלא קש זה הוא ישמעאל שכ"ז שישראל מרפים את ידיהם מן המצות הוא שולט בהם ואומר מי האיש החכם ויבן את זאת ואשר דבר פי ה' אליו ויגידה על מה אבדה הארץ נצתה כמדבר מבלי עובר ויאמר ה' על עזבם את תורתי אשר נתתי לפניהם ולא שמעו בקולי ולא הלכו בה ואומר כה אמר ה' על שלשה פשעי יהודה ועל ארבעה לא אשיבנו על מאסם את תורת ה' וחקיו לא שמרו וכבר היו רבי טרפון כו' (ספרי עקב פיס' מ"א) :

ששגגת

תורה אור ג במדבר יא : ס דברים ו : ע שמות לג : פ מ"א ס : צ שם ג : ק שמואל א כו : ר במדבר כו : ש שם כ : ת שמות טז : א שם : ב קהלת ח : ג ויקרא יט : ד משלי ח : ה במדבר יא : ו דה"א ז : ז ויקרא ו : ח איוב לב : ט דברים לב : י תהלים קיט : כ במדבר לא : ל שם כז :

א] עי' (חגיגה ט') ההוא תלמודא דבכיב אדווטר שהוא מבעט ברבותיו כוה : ב] עי' (ב"ב כ"א) שיואב רצה להרוג את רבו שלא דייק ללמוד התינוקות שלא ושתכבו . ועי' בכתים בגוה ר"ע את רבב"י כשאתה מלמד את בנך תורה למדו בספר מוגה דשבשתא כיון דעל על :

יהודה בר' אילעאי מאי דכתיב ◦והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם הגד לעמי פשעם אלו תלמידי חכמים ששגגות נעשות להם כזדונות ולבית יעקב חטאתם אלו עמי הארץ שזדונות נעשות להם כשגגות והיינו דתנן ר' יהודה אומר הוי זהיר בתלמוד ששגגת תלמוד עולה זדון: (חגיגה י) ◦וליוצא ולבא אין שלום. אמר רב כיון שיצא אדם מדבר הלכה לדבר מקרא שוב אין לו שלום ושמואל אמר זה הפורש מן גמרא למשנה[א] ור' יוחנן אמר אפילו מגמרא לגמרא: (ל"א) הוי זהיר בתלמוד. (קדושין מ) וכבר היו ר' טרפון וזקנים מסובים בעליית בית נתזה בלוד נשאלה שאלה זו בפיהם תלמוד גדול או מעשה גדול כו' (לעיל פ"א מי"ז): רבי שמעון אומר שלשה כתרים הן. (יומא עב) אמר ר' יוחנן שלשה זירים הם של מזבח ושל שלחן ושל ארון. של מזבח זכה אהרן ונטלו. של שלחן זכה דוד ונטלו. של ארון עדיין הוא מונח כל הרוצה ליטול יבא ויטול שמא תאמר פחות שבהן הוא תלמוד לומר ◦בי מלכים ימלוכו וגו': וכתר שם טוב עולה על כולם[ב]. (ברכות יז) אמר ר"י כי הוה מסיים ר"מ ספרא דאיוב אמר הכי אשרי אדם כו' שגדל בשם טוב כו' (לעיל פ"ב מ"ז):

מתני' יד רבי נהוראי אומר הוי גולה למקום תורה[ג] ואל תאמר שהיא תבא אחריך. שחביריך יקיימוה בידך. ואל בינתך אל תשען:

גרסי'

ששגגת תלמוד עולה זדון. נפש כי תחטא בשגגה וה"ה גם בלא דעת נפש לא טוב וגו' מי שחטא אפילו בשוגג אינו סימן יפה לו כו' (לעיל מ"ב בפיסקא ועבירה גוררת עבירה). לכך הכתוב מתמיה נפש כי תחטא בשגגה מכל מצות ה' מהו בשגגה ללמדך שכל החוטא בשגגה כאילו עובר על מצות ה' וכן הוא אומר וכי תשגו ולא תעשו וגו' וכן דוד אמר שגיאות מי יבין מנסתרות נקני גם מזדים חשוך עבדך ונקיתי מפשע רב מחטא גדול אשר עשיתי ואם תעשה כן יהיו לרצון אמרי פי מכאן את למד שכל החוטא בשגגה נקרא חוטא שכן רבותינו שגגת תלמיד עולה זדון (מ' ותנחומא ויקרא):

שלשה כתרים הן. רבי שמעון אומר ג' כתרים הם אלו הן כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות וכתר שם טוב עולה על גביהן כתר כהונה כיצד אפילו נותן לו כל כסף וזהב שבעולם אין נותנין לו כתר כהונה שנאמר והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם כתר מלכות אפילו נותן כל כסף וזהב שבעולם אין נותנין לו כתר מלכות שנאמר ודוד עבדי נשיא להם לעולם אבל כתר תורה אינו כן עמלה של תורה כל הרוצה ליטול יבא ויטול שנאמר הוי כל צמא לכו למים (אדר"נ רפמ"א): כתר מלכות זה השלחן דכתיב בו זר זהב סביב כתר כהונה זה המזבח דכתיב בו זר זהב סביב וכתר תורה זה הארון דכתיב בו זר זהב למה נכתבים זר ונקראים זר אלא לומר לך אם אדם זוכה נעשים לו זר ואם לאו זר ומפני מה בכולן כתיב ועשית לו ובארון כתיב ועשו עליו ללמדך שכתר תורה מעולה יותר מכולן זכה אדם לתורה כאילו זכה לכולן (שמות רבה פל"ד):

וכתר שם טוב עולה על גביהן. שלשה מיני עולה אלו למה כנגד שלשה כתרים שנתן הקב"ה לישראל על זאת כו' שעיר עזים וגו' כנגד שם טוב הוא המעשה כמה דתנינן לא המדרש הוא עיקר אלא המעשה לפי שהמעשה הוא מכפר על האדם כההיא דתנינן תשובה ומעשים טובים כתרים בפני הפורעניות ואותו כתר הוא כנגד המנורה לקיים מה שנאמר כי נר מצוה ותורה אור למה נקראת התורה אור שהיא מאירה את האדם מה יעשה ולפי שהתורה מלמדת את האדם כיצד יעשה רצון המקום לפיכך שכר התלמוד גדול (במדבר רבה פי"ד):

טוב שם משמן טוב. שמן טוב יורד ושם טוב עולה שמן טוב לשעתו ושם טוב לעולם שמן טוב כלה ושם טוב אינו כלה שמן טוב בדמים ושם טוב בחנם שמן טוב נוהג בחיים ושם טוב נוהג בחיים ובמתים שמן טוב בעשירים ושם טוב בעניים ובעשירים שמן טוב מהלך מקיטון לטרקלין ושם טוב הולך מסוף העולם ועד סופו שמן טוב נופל על המת ומבאיש שנאמר זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח שמן טוב נופל על המתים ואינו מבאיש שנאמר ויעל ויגהר על הילד וגו' שמן טוב נופל על המים ונידוח ושם טוב נופל על המים ואינו נידוח שנאמר ויאמר ה' לדג ויקא את יונה שמן טוב נופל על האור ונשרף ושם טוב נופל על האור ואינו נשרף דכתיב באדין נפקין וגו' אמר ר' יהודה בר' סימון מנין בעלי שמן טוב נכנסו למקום חיים ויצאו הם שרופין ובעלי שם טוב נכנסו למקום מתים ויצאו חיים נדב ואביהוא נכנסו למקום חיים ומתו חנניה מישאל ועזריה נכנסו לאתון נורא ויצאו חיים לכך נאמר טוב שם משמן טוב וגו'. ר' בון בשם ר' שמואל בר נחמני אמר מנין שהלך הקב"ה מהלך חמש מאות שנה לקנות לו שם דכתיב אשר הלכו אלהים לפדות לו לעם ולשום לו שם אמר רשב"י חביב שם טוב מארון הברית שארון הברית לא הלך אלא שלשה ימים שנאמר וארון ברית ה' נוסע לפניהם ושם טוב הולך מסוף העולם ועד סופו מנא לן מדוד שנאמר ויצא שם דוד בכל הארצות וה' נתן את פחדו על כל הגוים חביב שם טוב מכהונה ומלכות ישראל שכהונה ומלכות ישראל בטלו ושם טוב לא בטל תני שלשה שמות נקראו לאדם הזה אחד שקראו לו אביו ואמו ואחד שקראו לו אחרים ואחד שקראו לו בספר תולדות ברייתו ר"פ אמר אדם חביב בשמו ואיני יודע באיזה מהן בא שלמה ופירש טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו נולד אדם מונין לו למיתה מת מונין לו לחיים נולד אדם הכל שמחין מת הכל בוכין ואינו כן אלא נולד אדם ואין שמחין לו שאין יודעין באיזה פרק ומעשים יעמוד אם צדיק ואם רשע אם טוב ואם רע ומת הם צריכין לשמוח שנפטר בשם טוב ויצא מן העולם בשלום משל לשני ספינות פורשות לים הגדול אחת יוצאת מן הלמן ואחת נכנסת ללמן היוצאת מן הלמן הכל שמחין והנכנסת ללמן לא שמחו לה היה שם פקח אחד אמר להם חילוף הדברים אני רואה זו היא שיוצאה מן הלמן לא צריכין לשמוח עמה שאין יודעין באיזה פרק עומדת כמה ימים מזדווגת לה כמה עלעולין הן מזדווגות ושנכנסת ללמן הכל צריכין לשמוח שנכנסה לשלום כך מת אדם הכל צריכין לשמוח ולשבח שנפטר בשם טוב בשלום מן העולם הוא ששלמה אמר ויום המות מיום הולדו (קה"ר פ"ז):

פירשתי למעלה שהוא לתת לב להבין בתומות טעמי המשנה מה הם וכשמתים סותרות זו את זו יבין לתרץ שיהיו שתיהן קיימות או לדעת דברי התנאים החולקים בדבר ונימא הא מני פלוני חכם הוא: לעמי פשעם. עמי דהיינו ת"ח את חטאתם אני קורא פשע שהיה להם לתת לב בטעמי משנתם שיבררו להם על העיקר ולא יורו הלכה מתוך משנה שאינה עיקר: ולבית יעקב. שאר העם: חטאתם: אפילו פשע שלהם אני קורא חטאת: הוי זהיר בתלמוד. שהוא תירוץ טעמי המשניות או אם תשמע דבר משנה מרבך הזהר לשאול טעמיו ומי שנאה: ששגגת תלמוד. אם שגית בהוראה בשגגת תלמודך שלא ידעת טעם המשנה ונתת בה טעם אחר ומתוך כך דמית לה דין או הוראה שבאת לידך ולימדתו הימנו שלא כדת שאין הטעם כמו שהיית סבור שאילו ידעת טעם המשנה לא דמית לה מעשה הבא לידך: עולה זדון. ענוש אתה עליה כמזיד שזדון הוא בידך שלא שאלת טעם מרבך: ליוצא ולבא. מקרא הוא בזכריה ודרשוהו כאן ליוצא מן התורה ובא לו לדברים אחרים: ביוצא אדם מדבר הלכה לדבר מקרא. שוב אין לו שלום שאין הוראה מן המקרא שהמשנה מפרשת סתומות התורה: מגמרא למשנה. אם שמע ת"ח שהן מדקדקין ליתן טעם במשניות להבין במשניות הסותרות זו את זו ולמצוא טעם לפטור ולחובה ולאיסור ולהיתר שהמשנה זה קרוי גמרא ואם יצא מזה ונתן כל עסקיו לגירסת המשניות שוב אין לו שלום בדבר הוראה שאין הוראה נכונה מתוך משנה שכמה משניות יש שאין דבריהם מכוונים ותילוה בני הגמרא כגון הכא במאי עסקינן חסורי מחסרא הא מני רבי פלוני היא ואין הלכה כמותו: אפילו מגמרא לגמרא. מגמרא ירושלמי לגמרא בבלי שהוא עמוק כדאמרינן בסנהדרין במחשכים הושיבני זה גמרא בבלי שהוא עמוק: שלשה זירים. נעשו בכלי הקודש: של מזבח. סימן לכתר כהונה: ושל ארון. סימן לכתר תורה: ושל שלחן. סימן לכתר מלכות שהשלחן הוא עושר שלחן מלכים: ה"ג של מזבח זכה אהרן ונטלו ושל שלחן זכה דוד ונטלו. שהכהונה ניתנה לאהרן ברית מלח וכן המלכות ניתנה לדוד ולזרעו עד עולם: בי מלכים ימלוכו. וגדול הוא הממליך מן המלך והתורה אמרה מקרא זה:

מתני' הוי גולה למקום תורה. אם אין תלמידי חכמים במקומך: ואל תאמר שהיא תבוא אחריך. תלמידי חכמים יבואו לכאן: שחביריך יקיימוה בידך. ואל תסמוך שחביריך כשיבואו מבית הרב יקיימו התורה בידך שתלמוד מהם מה שלמדו הם מן הרב אלא הוי גולה אתה בעצמך למקום הרב שאינו דומה שומע מפי תלמיד לשומע מפי הרב. פי' אחר שחביריך יקיימוה בידך מפני מה אני אומר לך הוי גולה למקום תורה שחביריך יקיימוה בידך שאפילו אתה חריף ומפולפל ביותר לא תתקיים התורה בך אלא ע"י חביריך שתשא ותתן עמהם והיינו דמסיים ואל

הוי

תורה אור מ ישעיה נח: ב זכריה ח: ס משלי ח:

א] עי' (סוטה כ"ב) התנאים מבלי עולם שמורין הלכה מתוך משנתן. ועי' (ב"ב קמ"ה) עשיר נככין כו' הכל צריכין למרי חיטי ומאי ניהו גמרא ובס כל ימי עני רעים זה בעל תלמוד ע"ש. ועי' (סנהדרין כ"ד) מאי בבל בלולה במקרא במשנה בתלמוד, ועי' (ירושלמי הוריות פ"ג) תני המשנה קודם לפילפלן כו' עכ"ל: ב] עיל פ"א מ"ו הא דומה הרב למלאך ה' צבאות יבקשו תורה מפיהו כו'. ולעיל פ"ג מ"ו ביאה בם שמים מתהפכת על ידך שהיא קורא ושונה כו'. ועי' (חולין קל"ג) מנין שאין נותנין תרומה לכהן עם הארץ שנאמר לתת מנת למען יחזקו בתורת ה' וגו'. ועיל פ"ג בשם ירושלמי רע"ש: ג] עי' (מנחות ז') כשהולך למקום אחר ללמוד תורה משתיירא מילתא טפי מקום יגעתי מצאתי. ועי' (עירובין כ"ב) רב אדא בר מתנא א"ל לבי רב א"ל דניתהו ינוקי מאי תעביד להו אמר לה תיכא קורמי באגמא. ועי' (כתובות כ"ב) כתלמידים יוצאין להיות בלא רשות כו' ע"ש כמה מעשיות:

ואל בינתך אל תשען: חמרא דפרוגיתא. שם מדינה שיינה משובח: ומיא דיומסית. שם נהר שמימיו מלוחין ומחליק בגמרא שמעלה ומרפא: קפחו עשרה השבטים. שהיו בעלי הנאה ועסוקים בכך ולא היו עסוקים בתורה ויצאו לתרבות רעה: להתם. לפרוגיתא ודיומסית: אימשיך בתרייהו. אחר היין והרחיצה: איעקר תלמודיה. נעקר תלמודו ושכחו: הוי גולה למקום תורה. אם ת"ח אתה: אל תשב אלא במקום ת"ח חבריך. ואל תאמר תלמידים הם יבאו אלי ודי לך בכך למהוי גולה: שחבריך יקיימוה בידך. שתהא רגיל אצלם וכשתשנה מסכתא אחת והם אחרת תשמענה ותהא סדורה בפיך ואל תשכח הימנה: ואל בינתך אל תשען. לומר חכם גדול אני וזכרן וכשאהא פלך ע או מסכתא זו לא תשכח הברתה ממני: לכרם. ע"ש שהיו יושבים שורות שורות ככרם זה הנטוע שורות שורות: בכבוד אכסניא. מכניסי אורחים בבתיהם: ראש המדברים. במסכת שבת משרש לה בבמה מדליקין: י"ב מיל. שלשה פרסאות מחנה ישראל מבית הישימון עד אבל השטים ג' פרסי: אמרה תורה כו'. כלומר קראו הכתוב מבקש ה': בית אב. שלא קבלה מרבותיו אינה תורה ואין לסמוך עליה. פ"א כל התורה שאין לה ענין ודוגמא ממקום אחר כו':

מתני' אין בידינו. כמו לא הוה בידיה כלומר אין הדבר הזה ידוע לנו מדוע דרך רשעים צלחה ומפני מה הצדיקים מדוכאים ביסורים. פ"א אין לנו בזמן הגלות לא שלוה והשקט שרגיל הקב"ה לתת לרשעים כדי לטרדן מן העוה"ב. ואף לא מן היסורים המיוחדים לצדיקים שהן יסורים של אהבה שאין בהן בטול תורה כלומר יצאנו מכלל רשעים שאין לנו השלוה שיש לרשעים ולכלל צדיקים לא הגענו. שהיסורים שלנו אינן של אהבה כיסורי הצדיקים: והוי זנב לאריות. לגדולים ממך: ולא ראש לשועלים. לקטנים ממך: שלשה דברים בקש משה ונתן לו. שהרי לסוף שאלתו כתיב גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה: להודיעו

גרסי' (שבת קמז) אמר ר' חלבו חמרא דפרוגיתא ומיא דיומסית קפחו עשרת השבטים מישראל. רבי אלעזר בן ערך איקלע להתם אימשיך בתרייהו איעקר תלמודיה כי הדר אתא קם למקרי בסיפרא בעא למקרי [ע]החדש הזה לכם אמר החרש היה לבם בעו רבנן רחמיה עליה והדר תלמודיה. והיינו דתנן רבי נהוראי אומר הוי גולה למקום תורה ואל תאמר שהיא תבא אחריך שחביריך יקיימוה בידך ואל בינתך אל תשען, תנא לא רבי נהוראי שמו אלא רבי נחמיה שמו ואמרי לה ר' אלעזר בן ערך שמו ולמה נקרא שמו ר' נהוראי שמנהיר עיני חכמים בהלכה: (ברכות סג) ת"ר כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה היו שם רבי יהודה ור' יוסי ור' נחמיה ור' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי פתחו כלם בכבוד אכסניא ודרשו פתח רבי יהודה ראש המדברים בכל מקום בכבוד תורה ודרש [פ]ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה והלא דברים קל וחומר ומה ארון ה' שלא היה מרוחק אלא שנים עשר מיל אמרה תורה והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד ת"ח שהולכים מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה עאכ"ו כו': (ערכין לד) תנא דבי רב ענן מאי דכתיב [צ]רוכבי אתונות צחורות וגו' רוכבי אתונות צחורות אלו תלמידי חכמים שהולכים מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה ומבארים אותה כצהרים: (ב"ב יח) [ק]והם תוכו לרגליך תני רב יוסף אלו תלמידי חכמים שמכתתין רגליהם מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה: ואל בינתך אל תשען. (ירושלמי פסחים פו) רבי בשם רבי אלעזר כל תורה שאין לה בית אב אינה תורה:

מתני' טו רבי ינאי אומר אין בידינו לא משלות הרשעים ואף לא מיסורי הצדיקים[א]. רבי מתיא בן חרש אומר הוי מקדים בשלום כל אדם. והוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים:

גרסי' (ברכות ז) אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי שלשה דברים בקש משה מלפני הקב"ה ונתן לו בקש שתשרה שכינה על ישראל ונתן לו שנאמר [ר]הלא בלכתך עמנו. בקש שלא תשרה שכינה על עובדי עו"ג ונתן לו שנאמר ונפלינו אני ועמך. בקש

הוי גולה למקום תורה. אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה אמר ריש לקיש אם אין אדם הולך אחר ד"ת הם אינן הולכין אחריו משל לאדם שיש לו פרקמטיאות אם אין אדם הולך אחריהן אינן באים אחריו לפיכך אמר שלמה אם תבקשנה ככסף וגו' אלו ד"ת שהן מחפשין ויורדין עד התהום כך אם אדם מחפש אחריהן ימצאם שלכך נאמר ודעת אלהים תמצא דא"ר ירמיה והלא כבר נאמר ולמן די יצבא יתננה אם יצבא בד"ת הקב"ה נותנה לו דכתיב כי ה' יתן חכמה (מ' משלי פרשה ב):

היתה כאניות סוחר וגו'. אם אין אדם גולה עצמו על דברי תורה אינו למד תורה לעולם ואין לחם אלא ד"ת שנאמר לכו לחמו בלחמי (שם פל"א):

רבי שמעון בן יוחאי אומר הרי הוא אומר שתה מים מבורך שתה ממים שבבורך ממי שעמך בעיר ואח"כ פרוש בכ"מ וכה"א היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה (ספרי עקב פמ"ח):

רבי מאיר אומר אם למדת מרב אחד אל תאמר דיי אלא לך אצל חכם ולמוד תורה ואל תלך אצל הכל אלא למי שהוא קרוב לך מתחלה שנאמר שתה מים מבורך ונוזלים מתוך בארך (אדר"נ פ"ג):

רבי יודן בשם ר' בון אמר הלומד תורה שלא במקומו נוטל שכר אלף ובמקומו נוטל שכר מאתים וממי את למד משבטו של יששכר ומשבטו של נפתלי שבטו של נפתלי על ידי שהיו למדין תורה שלא במקומן נטלו שכר אלף הה"ד ומנפתלי שרי אלף אבל שבטו של יששכר ע"י שהיו לומדין תורה במקומן נטלו שכר מאתים שנאמר ראשיהם מאתים וכל אחיהם על פיהם (שה"ש פ"ח):

ואל תאמר שהיא תבוא אחריך. חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי כל זמן שהיה קיים היו יושבים לפניו וכשנפטר הלכו להם ליבנה והלך ר"א בן ערך אצל אשתו לאימעוט מקום. שהמים יפים והנוה יפה המתין להם כסבור שהם באים אצלו לבסוף בקש ללכת אצלם ולא הניחתו אשתו אמרה ליה מי צריך למי א"ל הם צריכין לי א"ל הפת והעכברים מי דרכן ללכת אצל מי הוי אומר עכברים אצל הפת שמע לה וישב עד ששכח תלמודו אחר ימים באו אצלו ושאלו לו פת חטים ופת שעורים אי זו טובה בלופתן ולא היה יודע מהו ליפתן וי"א קם לקרוא בתורה בפרשת החדש ואמר החרש היה לבם צווחו ליה כולי עלמא התחיל לבכות והם בוכים עד שהחזירו לו תלמודו והיינו דתנן ר"א אומר הוי גולה למקום תורה וי"א אליהו ז"ל החזיר לו תלמודו לכך נאמר כי העושק יהולל חכם (ילקוט קהלת פ"ז): כשיצאו מלפניו הוא אמר אלך לדיומסית למקום יפה ומים יפה ונאים והם אמרו נלך ליבנה למקום שתלמידי חכמים מרובים ואוהבים את התורה הוא שהלך לדיומסית למקום יפה ומים יפים ונאים נתמעט שמו בתורה הם שהלכו ליבנה למקום שתלמידים חכמים מרובים ואוהבים את התורה נתגדל שמם בתורה (אדר"נ פי"ד):

אין בידינו לא משלות רשעים כו'. ויאמר אני אעביר כל טובי טובי וכל טובי מדת הטוב ומדת פורעניות וחנותי את אשר אחון וגו' באותה שעה הראה לו כל אוצרות של מתן שכרן של צדיקים של כל אחד ואחד לפי מעשיו והוא שואל האוצר הזה של מי הוא והוא אומר של בעלי צדקות והאוצר הזה של מי הוא והוא אומר של בעלי תורה והאוצר הזה של מי של מכבדיהם הוא מראה לו אוצר גדול מכלם הוא אומר רבש"ע האוצר הגדול הזה של מי אמר ליה מי שיש לו מעשים טובים אני נותן לו משכרו ומי שאין לו חנם אני עושה ונותן לו מזה שנאמר וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם ד"א וחנותי את אשר אחון את אשר כאן אין כתיב אלא את אשר אחון למי שמתבקש לו וחנותי את אשר אחון מי שאני מבקש לחון ורחמתי את אשר ארחם ויאמר לא תוכל לראות בקש משה לעמוד על מתן שכרן של צדיקים ועל שלותן של רשעים א"ל הקב"ה לא תוכל לראות את פני ואין פני האמור כאן אלא לשון שלותם של רשעים שנאמר ומשלם לשונאיו אל פניו וגו' א"ל הקב"ה והסירותי את כפי בעוה"ז אני מראה לך מתן שכרן של יראי שמי אבל לעוה"ב מעולם לא שמעו ולא האזינו עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו (תנחומא כי תשא):

הא למדת שלא יהא אדם יורד לידי תרעומות על הקב"ה בזמן שהוא רואה בני אדם אחד צדיק וטוב לו ואחד צדיק ורע לו ואחד רשע וטוב לו ואחד רשע ורע לו אם הוא יורד לידי תרעומות על הקב"ה הרי זה מתחייב בנפשו שנאמר אל תתן את פיך לחטיא את בשרך ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא למה יקצוף האלהים על קולך וחבל את מעשה ידיך (תדא"ז פ"י):

אין יסורין באין על ישראל אלא לטובתם ואין יסורין באין אלא להכתן של ישראל משל למה"ד למלך שהיה לו עבד ועלתה לו מכה ברגלו וציוה לרופא לרפאותו ולהכניסו לפניו כשהוא שלם שנאמר מוסר ה' בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו מה כתיב בתריה כי את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן ירצה אלו הן היסורין של אהבה אלו תלמידי חכמים הצדיקים שמתים להם בניהם שלהם בקטנותן ומכפר להן על עונותיהם בעוה"ז ואח"כ בן באין בטהרה לחיי העוה"ב ואע"פ שאמר הכתוב גם בכנפיך נמצאו דם נפשות אביונים נקיים וגו' מ"מ חזר הכתוב ומרצה ביניהם כמו שנאמר וכאב את בן ירצה מכאן אמרו הצדיקים תחלתן מריבה וסופן שמחה והרשעים תחלתן שמחה וסופן מריבה פרעה מלך מצרים היתה לו שמחה בילדותו וסופו מריבה

תורה אור ע שמות יב: פ שם לג: צ שופטים ה: ק דברים לג ג: ר שמות לג:

א] לפירוש הב' של הרב. עי' (שבת קי"ד) שאמר רבי ינאי לבניו אל תקברוני לא בכלים שחורים ולא בכלים לבנים כו' שחשב ענוו לבינוני:

בקש להודיעו דרכיו של הקב"ה ונתן לו שנאמר [ש]הודיעני נא את דרכיך. אמר לפניו רבש"ע מפני מה יש צדיק וטוב לו ויש צדיק ורע לו יש רשע וטוב לו ויש רשע ורע לו. אמר לו משה צדיק וטוב לו צדיק בן צדיק. צדיק ורע לו צדיק בן רשע. רשע וטוב לו רשע בן צדיק. רשע ורע לו רשע בן רשע. אמר מר צדיק וטוב לו צדיק בן צדיק. צדיק ורע לו צדיק בן רשע. איני והא כתיב [ת]פוקד עון אבות על בנים וכתיב [א]ובנים לא יומתו על אבות. ורמינן קראי אהדדי ומשנינן לא קשיא הא כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם הא כשאין אוחזין מעשה אבותיהם בידיהם. אלא הכי קאמר ליה. צדיק וטוב לו צדיק גמור. צדיק ורע לו צדיק שאינו גמור. רשע וטוב לו רשע שאינו גמור. רשע ורע לו רשע גמור. ופליגא דרבי מאיר דא"ר מאיר שתים נתנו לו ואחת לא נתנו לו. שנאמר [ב]וחנותי את אשר אחון אע"פ שאינו הגון ורחמתי את אשר ארחם אע"פ שאינו הגון: (קדושין מ) אמר רבא אמר רב אידי אסברא לי [ג]אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו וכי יש צדיק טוב וצדיק שאינו טוב אלא טוב לשמים ולבריות זהו צדיק טוב כו' (לעיל פ"א מ"ב): (הוריות י) דרש רב נחמן בר רב חסדא מאי דכתיב [ד]יש הבל אשר נעשה על הארץ אשר יש צדיקים אשר מגיע אליהם כמעשה הרשעים וגו' אשרי צדיקים שמגיע אליהם בעוה"ז כמעשה הרשעים של עוה"ב[א] אוי לרשעים שמגיע אליהם בעוה"ז כמעשה הצדיקים של עוה"ב. מתקיף לה רבא אטו צדיקי אי אכלי תרי עלמי מי כני להו אלא אמר רבא אשרי צדיקים שמגיע אליהם בעוה"ז כמעשה הטוב שהמקום עושה לרשעים בעוה"ז ואוי להם לרשעים שמגיע אליהם בעוה"ז כמעשה הרע המגיע לצדיקים בעוה"ז. רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע אתו לקמיה דרבא אמר להו אוקמיתון מסכת פלן ומסכת פלן אמרו ליה אין איעתריתו פורתא אמרו ליה אין דזבנינן קטינא דארעא קרא עליהו אשריהם צדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים שבעולם הזה בעוה"ז: (יומא פג) [ה]שאת פני רשע לא טוב לא טוב לרשעים שנושאין להם פנים בעוה"ז לא טוב לו לאחאב בן עמרי שנשא הקב"ה לו פנים בעוה"ז שנאמר [ו]הראית כי נכנע אחאב מלפני טוב להטות צדיק במשפט טוב להם לצדיקים שלא נשא להם הקב"ה פנים בעוה"ז אשריהם למשה ואהרן שלא נשא הקב"ה להם פנים בעולם הזה שנאמר [ז]יען לא האמנתם בי וגו' הא האמנתם בי עדיין לא הגיע זמנכם ליפטר מן העולם: (שבת ל) כתיב [ח]טוב כעס משחוק וכתיב [ט]לשחוק אמרתי מהולל לא קשיא טוב כעס משחוק טוב כעס שכועס הקב"ה על הצדיקים בעולם הזה משחוק שמשחק הקב"ה על הרשעים בעוה"ז ולשחוק אמרתי מהולל זה שחוק שמשחק הקב"ה עם הצדיקים בעוה"ב: (עירובין כא) כתיב [י]ויפרש אותה לפני והיא כתובה פנים ואחור וכתוב אליה קינים והגה והי קינים אלו פורענות של צדיקים בעוה"ז וכה"א [כ]קינה היא וקוננוה וגו' והגה זו מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא וכה"א [ל]עלי הגיון בכנור והי זו פורענותם של רשעים לעתיד לבא וכה"א [מ]הוה על הוה תבא: (קידושין מ) אמר רבי אלעזר בר צדוק למה צדיקים נמשלים בעולם הזה לאילן שכולו עומד במקום טהרה ונופו נוטה למקום טומאה נקצץ נופו נמצא כולו עומד במקום טהרה כך הקב"ה מביא יסורים על צדיקים בעוה"ז כדי שיירשו העוה"ב שנאמר [נ]והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגה מאד ולמה רשעים דומים בעוה"ז לאילן שכולו עומד במקום טומאה ונופו נוטה למקום טהרה נקצץ נופו כולו עומד במקום טומאה כך הקב"ה משפיע להם טובה בעולם הזה כדי לטורדן ולהורידן למדרגה התחתונה של גיהנם שנאמר [ס]יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות: (אדר"נ פרק כח) הוא היה אומר צדיקים שרע להם בעוה"ז למה היא דומה לטבח שמתקן סעודה לעצמו ואף שמצטער בעצמו אין מתקן לאחרים אלא לעצמו אבל רשעים שרע להם בעוה"ז למה הוא דומה לטבח שהתקין סעודה

מריבה ט' ומנין שהצדיקים תחלתן מריבה וסופן שמחה אברהם היתה לו מריבה בילדותו ובסופו שמחה בילדותו מהו אומר ויהי ריב בין רועי מקנה אברם ובין רועי מקנה לוט ובסופו מהו אומר ואברהם זקן בא בימים וה' ברך את אברהם בכל וכן יצחק היתה לו מריבה בילדותו ובסופו שמחה בילדותו מהו אומר ויריבו רועי גרר עם רועי יצחק וגו' ובסופו מהו אומר ויעש להם משתה וכן יעקב היה לו מריבה בילדותו ובסופו שמחה בילדותו מהו אומר זעף ה' אשא כי חטאתי לו עד אשר יריב ריבי ועשה משפטי יוציאני לאור אראה בצדקתו ואומר אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני ובסופו מהו אומר הנה אל ישועתי אבטח ולא אפחד כי עזי וזמרת יה ה' ויהי לי לישועה (שם פי"א):

ממדת דרכיו של הקב"ה אתה למד שרחמיו מרובין בעולם וכן מפני מה אמר תנו צדקה לעניים ולרשעים אלא איננו אומר אלא כאדם שעשה דברים שלא כהוגן וקנסו עליו רעה על ארבעה דורות שנאמר פוקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים ובאותה שעה אמר משה בלבו אם כן יש צדיק ורע לו שנאמר ועתה אם מצאתי חן בעיניך הודיעני נא את דרכיך מיד ירד הקב"ה לסוף דעתו של משה והראה לו דור דור וחכמיו דור ודור ופרנסיו דור ודור ונביאיו דור ודור ודורשיו והראה לו מדותיו שהוא מתנהג בהם בעוה"ז ומדותיו שהוא מתנהג בהם בעוה"ב וא"ל למשה הרי אתה הוא אומר מפני מה יש צדיק וטוב לו ויש צדיק ורע לו יש רשע וטוב לו ויש רשע ורע לו כמה שאמרת הודיעני נא את דרכיך א"ל הקב"ה למשה משה אין אתה יכול לעמוד על כל מדותי אלא הריני מודיעך מקצת מדותי כשאני רואה בני אדם אעפ"י שאין בהם תהילה ושבח של תורה ומע"ט לא במעשה ידיהן ולא במעשה אבותיהן אלא רק בשביל שהן עומדין ומודין ומברכין ומשבחין ומרבין תחנונים לפני אני נזקק להם וכופל להם מזונותיהן שנאמר פנה אל תפלת הערער ולא בזה את תפלתם וכתיב ויאמר אני אעביר כל טובי על פניך טובי לא נאמר אלא כל טובי אלו הן שלש עשרה מדות שנאמר ה' ה' אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד וגו' נושא עון ופשע וחטאה ונקה דהא נאמר כאן וקראתי בשם ה' לפניך ונאמר להלן ויעבור ה' על פניו ויקרא ה' ה' אל רחום וחנון וגו' כיון שראה משה שמדתו של הקב"ה של חסד ושל רחמנות הוא מיד נתעטף ועמד בתפלה לפני הקב"ה שנאמר וימהר משה ויקוד ארצה וישתחו ויאמר אם נא מצאתי חן בעיניך אדני ילך נא אדני בקרבנו כי עם קשה עורף הוא וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו (שם פ"ו):

דל שבישראל שנתדלדל מנכסיו למה הדבר דומה למלך ב"ו שגזר על בנו שלא יכנס לתוך סעודתו והמלך יודע בבנו שהוא רעב וצמא ואמר המלך אשרי למי שיכנים את בנו בתוך ביתו ויתן לו פת לחם וקיתון של מים כדי שיאכל וישתה שהרי כל שיש לי הרי הוא של בני שנאמר מלוה ה' חונן דל וגמולו ישלם לו ואם בא רשע בן עני בן אביון בן דל ועשה תשובה הוא נקרא צדיק ורע לו ואם לא עשה תשובה נקרא רשע ורע לו ואם יאמר אדם אם יהיו כולם כשרים מה הוא אומר לו עליהן נאמר העניים והאביונים מבקשים מים ואין וגו' ואומר ויספו ענוים בה' שמחה ואביוני אדם בקדוש ישראל יגילו ואומר הנה צרפתיך ולא בכסף בחרתיך בכור עוני מלמד שחזר הקב"ה על כל מדות טובות שבעולם ולא מצא מדה טובה לישראל אלא עניות שמתוך עניותיהן של ישראל הם יראים את ה' שאם אין להם לחם לאכול ובגד ללבוש ושמן לסוך הם מבקשים רחמים מן המתמיא כל המציאות כי ע"י עניות הם יראים את ה' ואין צדקות בא אלא מתוך עניות ואין גמילות חסדים בא אלא מתוך עניות ואין אדם הוא ירא שמים אלא מתוך עניות ואין אדם לומד ד"ת אלא מתוך עניות שנאמר מקים מעפר דל ולא נאמר מקים מעפר עשיר (שם פ"ה):

מפני מה דלי"ת נותן פניו כלפי ה"א מפני שכל מי שהוא דל בעוה"ז עשיר הוא לעוה"ב כגון ישראל מפני שהם עוסקים במצות. עשיר בעוה"ז דל הוא לעוה"ב כגון רשעים שאינם עוסקים במצות ועשירים בעוה"ז לפי שהקב"ה נותן להם שכרם בעוה"ז שנאמר ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו מן העוה"ב ששכר מצוה אחת מן העוה"ב עין לא ראתה אלהים זולתך ורשעים שאינם עוסקים במצוה מקבלים שולחנם בעוה"ז ולמה לפי שהקב"ה אינו מקפח שכר כל בריה כיצד באין רשעים ועושין מצוה אחת לפניו כדי שישבחו אותם וישמעו בני אדם ויכבדו אותם וכל מה שעושין

להודיע דרכיו. מנהג מדת משפטיו כגון מפני מה צדיק וטוב לו רשע ורע לו צדיק ורע לו רשע וטוב לו. את אשר אחון. את אשר יכמרו רחמי עליו לפעמים ואע"פ שאינו כדאי: מהולל. משובח: משחוק שמשחק עם הרשעים. שנותן להם פעם משחקת כדי להאכילן חלקם ולטורדן מהעוה"ב: וכן הוא אומר. דקינים לשון פורענות והגה לשון שמחה: למה צדיק ים דומים בעוה"ז. ביסורין הבאים עליהם: ונופו. כלומר מעט ממנו: נקצץ. ממנו נופו: כך. נפרעים מן הצדיקים מיעוט עונות שבידם ונמצאו כולם נקיים: ולמה רשעים דומים בעוה"ז. בטובה שמשפיעים להם: נופו. מעט ממנו ואף אלו יש בידם מיעוט טובות וזכיות: נקצץ נופו. קטל שכרם היא קצילת נופם: למדרגה. אשילוי"ה כדרך ששטין מדרגות לחרילים שסביבות המגדלים כשמגביהין קרקעותם: יש דרך ישר לפני איש. כברואין הרשעים שלוותן נראה דרכן בעיניהם ישרה ואחרית של אותה שלוה הזמנת דרכי מות היא:

שלוה

תורה אור [ש] שמות לג: [ת] שם: [א] דברים כד: [ב] שמות לג: [ג] ישעיה ג: [ד] קהלת ח: [ה] משלי יח: [ו] מ"א כא: [ז] במדבר כ: [ח] קהלת ז: [ט] שם ח: [י] יחזקאל ב: [כ] שם לב: [ל] תהלים צב: [מ] יחזקאל ז: [נ] איוב ח: [ס] משלי יד:

[א] פי' (סנהדרין ל"ט) שהקב"ה מייסר את הצדיקים לכפר על עון הדור:

סעודה לאחרים ואע"פ שמצטער בעצמו אין מתקן לעצמו כלום אלא לאחרים: (יומא פז) שלות רשעים סופו תקלה: (אדר"נ פל"ט) משלמין לרשעים ומקיפין לצדיקים משלמין לרשעים בבני אדם שעשו את התורה בעין רעה ולא נמצא בהם דבר טוב מעולם ומקיפין לצדיקים בבני אדם שעשו את התורה בעין יפה ולא נמצא בהם דבר רע נותנו לאלו ולאלו קמעה והשאר מונה להם מרובה[א]: (סנהדרין קא) אמר רבה בר בר חנה כשחלה ר' אליעזר נכנסו תלמידיו לבקרו אמר להם חמה עזה יש בעולם התחילו הן בוכים ור' עקיבא משחק אמרו לו מפני מה אתה שוחק אמר להם וכי מפני מה אתם בוכים אמרו אפשר ספר תורה שרוי בצער ולא נבכה אמר להם לכך אני משחק שכל זמן שאני רואה רבי שאין יינו מחמיץ ואין פשתנו לוקה ואין שמנו מבאיש ואין דובשנו מרביש אמרתי שמא חס ושלום קבל רבי עולמו. ועכשיו שאני רואה רבי בצער אני שמח. אמר ליה עקיבא כלום חסרתי מן התורה כולה א"ל לימדתנו רבינו [ע]כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא: (בבא קמא נ) [פ]וסביביו נשערה מאד מלמד שהקב"ה מדקדק עם סביביו כחוט השערה. רבי חנינא אומר מהכא [צ]אל נערץ בסוד קדושים רבה ונורא על כל סביביו: (זבחים פ"ד) אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן מאי דכתיב [ק]נורא אלהים ממקדשיך אל תקרי ממקדשיך אלא ממקודשיך בשעה שהקב"ה עושה דין במקודשיו מתיירא ומתעלה ומתקלס ומתהלל: (תענית ח) א"ר יוחנן כל המצדיק את עצמו מלמטה מצדיקין עליו את הדין מלמעלה שנאמר *אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף. ר' חייא בר אבין אמר רב הונא מהכא [ר]וכיראתך עברתך ריש לקיש אמר מהכא [ש]פגעת את שש ועושה צדק בדרכך יזכרוך הן אתה קצפת ונחטא בהם עולם ונושע. אמר ריב"ל כל השמח ביסורין שבאים עליו מביא ישועה לעולם שנאמר בהם עולם ונושע: (יבמות מ) כתיב [ת]יחלץ עני בעניו בשכר עניו יחלצנו מדינה של גיהנם: (חגיגה ט) א"ל אליהו לבר הי הי מ"ד [א]הנה צרפתיך ולא בכסף בחרתיך בכור עוני מלמד שחזר הקב"ה על כל מדות טובות ליתן לישראל ולא מצא לישראל מדה טובה אלא עניות אמר שמואל ואיתימא רב יוסף היינו דאמרי אינשי יאה עניותא לישראל כורדא סומקא לסוסיא חוורא: (שם ה) [ב]וחרה אפי בו ביום ההוא ועזבתים והסתרתי פני מהם אמר רב ברדלא בר טביומי אמר רב כל שאינו בהסתר פנים אינו מהם כל שאינו בוהיה לאכול אינו מהם: הוי מקדים בשלום כל אדם. (ברכות ו) א"ר הונא כל שיודע בחברו שהוא רגיל ליתן לו שלום יקדים לו שלום כו' (לעיל פ"א מי"ב): (שם יז) מרגלא בפומיה דאביי לעולם יהא כו'. מרבה שלום עם אחיו ועם קרוביו ועם כל אדם ואפילו עם עכו"ם בשוק כו' (לעיל פ"א מי"ב): (גיטין סב) שואלין בשלומן של עכו"ם מפני דרכי שלום רב חסדא מקדים ויהיב להו שלמא רב כהנא אמר ליה שלמא למר: (ברייתא דמסכתא כלה) איבעיא להו מהו ליתן שלום לעכו"ם ת"ש שואלין בשלומם ואפילו ביום חגם מפני דרכי שלום והכא נמי מאי איבעיא לך דפשיטא. להקדים איבעיא לי. תנא טוב המקדים לו מהמשיב לו איבעיא להו רוצח נואף וחייבי כריתות מהו ליתן להם שלום להחזיר לא מיבעיא דכיון דקדים לך כהדר אלא ליתן לו מאי ת"ש [ג]דרך שלום לא ידעו ואין משפט במעגלותם נתיבותיהם עקשו להם כל דורך בה לא ידע שלום: והוי זנב לאריות. (ירושלמי סנהדרין פ"ד) תנינן סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה וכו' ושלשה שורות של תלמידי חכמים יושבין לפניהם וכו' הוצרכו לסמוך סומכים מן הראשונה אחד מן השניה בא לו לראשונה אחד מן השלישי בא לו לשנייה בוררין להם עוד אחד מן הקהל ומושיבין אותו בשלישית ולא היה יושב במקומו של ראשון אלא יושב במקום הראוי לו מייתי לה רב ממתניתא אמרה הוי זנב לאריות

שלות רשעים סופה תקלה. מתוך שלותם הם יושבים ומתהלכים בעבירות: וסביביו נשערה. לשון חוט השערה: עם סביביו. עם צדיקים ההולכים אחריו: המצדיק לעצמו. שמכשיר ומקשט מעשיו: מצדיקים עליו. מדקדקים עמו אפילו כחוט השערה יותר משאילו מקלקל מעשיו כדי למרק עונותיו: אמת מארץ תצמח אז צדק וגו'. צדקה אין כתיב כאן אלא צדק דמשמע דין: וכיראתך עברתך. על מי שהוא ירא אותך אתה מהזיק עברתך למרק עונותיו ופשיטה דקרא מי יודע עוז וכח למצוא אותו לנוס מפניך ביום אפך וכיראתך עברתך כשם שאתה יראוי ומתפחד כך יש ל[illegible]תירא ולהתפחד מעברתך: פגעת את שש ועושה צדק. במי ששמח ועושה צדק שהם העושים כך: בדרכיך יזכרוך. אתה פוגע בו אם הוא כלום ויפגע בו וימת קרא הכי הוא פגעת אם שש ועושה צדק והם העשים כך בדרכיך יזכרוך באותן דרכים שאתה מיסרן ביסורין יזכרוך לטובה ואומרין הן אתה קצפת בשביל שחטאנו בהם עולם בשבילם נושע לעוה"ב ע"כ: בשכר עניו. שסיפר לו בחייו יחלצנו ויצילנו מדינה של גיהנם: צרפתיך ולא בכסף. לא בזה כמו שצורפין את הכסף אלא בחרת לך כור עוני לצורפך בו: כור. זה כלי חרש שצורפין בו: אינו מהם. מזרע ישראל דכתיב והסתרתי פני מהם היינו הסתר פנים שצועק מצרות הבאות עליו ואינו נענה שלא יבואו: והיה לאכול. שהעכו"ם שוללים ממנו: סנהדרין. אפילו של כ"ג: כחצי גורן עגולה. כדי שהיו רואין זה את זה. דאמר קרא שררך אגן הסהר שרך זו סנהדרין שהיא יושבת בטיבורו של עולם אגן שהיא מגולה על כל העולם כולו הסהר שהוא דומה לסהר שיושבין בעיגול ובעיגול שלימה אין יושבין לפי שצריכין בעלי הדין והעדים ליכנס ולדבר בפני כולן: הוצרכו לסמוך. כגון שמת א' מן הדיינין או שהיו צריכין להוסיף על מניינן סומכין מן השורה הראשונה שהם גדולים מכולן וסומכין הגדול שבה והראשון שבשורה שניה בא ויושב בסוף שורה הראשונה והראשון שבשלישית בא ויושב בסוף שורה שניה: ומושיבין אותו בשלישית. ולא כשיבואו מן הקהל לראשונה לפי שהקטן מן התלמידים בשורות הוא גדול מן הגדול שבקהל: ולא היה יושב. זה שנברר מן הקהל במקומו של ראשון ראש בשורה שלישית אלא במקום שהוא ראוי לו בסוף השורה וכדאמר לפי שכל בני השורות נמשכין איש איש למעלה ממקומו וממלאין זה מקומו של זה והקטן שבדיינים הוא גדול מן הגדול שבתלמידים בשורה הראשונה. והקטן שבראשונה גדול מן הגדול שבשניה וכן בשלישית הלכך כי נייד כולהו ניידי: מייתי לה רב ממתני'. לפרש הא דתנן הוצרכו לסמוך סומכין מן הראשונה ויושב בסוף הדיינים והראשון שבשורה שניה בא לו ויושב בסוף שורה הראשונה וכדפרישית וקאמר רב לאתויי טעמא ממתניתין דלקמיה הוי זנב לאריות וכו' וכלומר שלא יאמר זה עד האידנא הוי יתיבנא ברישא

שעושין רשעים אין עושין אלא לכבודם ע"כ הם עשירים בעוה"ז ועניים לעוה"ב לפי שאין כל אדם זוכה לשתי שולחנות ואם יש אדם בישראל שנולד במזל טוב לחיות בעוה"ז ויכיר בוראו בכל לבבו והולך בתומו ובענוה ולא מגים דעתו על חבירו ולא אומר בלבו אני גדול מפלוני ופלוני ולא יענה לעניים בגבהות הלב ולא יקלל אדם שהוא קטן ויעשה מעשרו לעניים צדקה ולעשירים ג"ח בהלואה ונותן דעתו בכל שעה על בוראו ואומר בשפלות וברוח נמוכה מה אני מה חסדי מה צדקתי לפני בוראי זה אוכל הפירות בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב (אותיות דרבי עקיבא אות ד): משלו למה"ד למלך שעשה סעודה לבנו והיו עבדיו ובני ביתו מסובים לפניו כל שבעה ונפטרו ממנו כל אחד ואחד והלך לו לביתו לשלום ליומים בא אחד מהם אמרו למלך פלוני בא נתעטף ויצא לקראתו ואומר לו בא בשלום משך שעה אחת עד שיגיע שעת הסעודה וכן השני כך הצדיקים דומים בעוה"ז ובשעה שנפטרים לבית עולמם אומרים לו בא בשלום שנאמר יבוא שלום ינוחו על משכבותם הולך נכחו כאדם שמקבל אורחיו בשמחה ובסבר פנים יפות שנאמר ישיש כגבור לרוץ אורח מכאן אמרו הצדיקים נענשים אפילו על הקלות והרשעים אין נענשים אלא על החמורות בא ולמד ממשה ואהרן נדב ואביהוא שלא נענשו אלא על הקלות ומנין שהרשעים אין נענשים אלא על החמורות בא ולמד מירבעם אחז ומנשה שלא נתחייבו אלא עד שמלאו את כל העולם עבירות משלו משל למה"ד למלך שהיה יושב על כסאו והיו זקני מדינתו יושבין לפניו כיון שאמר אחד מהן דבר שלא כהוגן פוגע בו מיד העומדים בחוץ ממתין להם עד שמגיע דינה של גיהנם (תנא דבי אליהו רבה פ"ב): כי ברוב חכמה רב כעס ויוסיף דעת יוסיף מכאוב. על ידי שאדם מרבה עליו חכמה הוא מרבה עליו כעס וע"י שהוא מוסיף דעת הוא מוסיף עליו מכאוב אמר שלמה ע"י שהרביתי עלי חכמה הרביתי עלי כעס וע"י שהוספתי עלי דעת הוספתי עלי מכאוב שמעת מימיך אומר חמור זה יוצא צנה עלי כמה נזכים באו עליו והיכן הן יסורין מצויין על בני אדם רב אמר אין תלמיד חכם צריך התראה א"ר יוחנן ככלי פשתן הדקים הבאים מבית שאן אם מתפחמין קימעא הן אבודין אבל כלי פשתן הארבליין כמה הם וכמה דמיהם תני ר' ישמעאל לפום גמלא שיחנא כנוהג שבעולם שני בני אדם נכנסין לקפילין חד אומר אייתי קופר צלי ופיתא נקייה וחמר טב וחד אמר אייתי פיתא ותרדין דין אכל ומתנזק דין אכל ולא מתנזק הוי על דין היא רבה ועל אוחרן לית היא רבה (בראשית רבה פרשה י"ט): מכאן אמרו התלמיד חכם שבדור הוא סובל עונות הדור שבתוכו בינו לבין עצמו ואין כל בריה יכולה להכיר בהן אלא הקב"ה לבדו ועליו הכתוב אומר ועונותם הוא יסבול (תנדא"ר פכ"ז):

העוה"ז

תורה אור ע קהלת ז: פ תהלים נ: צ שם פט: ק שם סח: *שם: ר שם ל: ש ישעיה סד: ת איוב לו: א ישעיה מח: ב דברים לא: ג ישעיה נט:

א] ע' (סנהדרין נ"ו) מדוע דרך רשעים צלחה וגו' ומה בשכר ארבע פסיעות שהלכתי לאותו רשע כו' כשאני משלם שכר לאי"ן כו' על אחת כמה וכמה:

לאריות ואל תהי ראש לשועלים מתלא אמר הוי ראש לשועלים ולא זנב לאריות דתנינן הוצרכו לסמוך סומכים מראשונה: (תענית כא) תנינא ר"י אומר לא מקומו של אדם מכבדו אלא הוא מכבד את מקומו שכן מצינו בסיני כו': מתני' טז רבי יעקב אומר העולם הזה דומה לפרוזדור בפני העולם הבא התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין: גרסי' (עירובין כב) אמר ריב"ל מאי דכתיב [ג]אשר אנכי מצוך היום לעשותם היום לעשותם ולא למחר לעשותם היום לעשותם ולא היום ליטול שכרן: (ע"ז ג) מי שטרח בערב שבת אוכל בשבת ומי שלא טרח בערב שבת מהיכן אוכל בשבת: (שבת קנג) תניא רשב"א אומר עשה עד שאתה מוצא כו' (לעיל פ"ה): מתני' יז הוא היה אומר יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא ויפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה[א]: גרסי' (שבת ל) א"ר יוחנן מאי דכתיב [ד]במתים חפשי כיון שמת אדם נעשה חפשי מן התורה ומן המצות (לעיל פ"ה מי"ד): (ע"ז יז) תניא אמרו עליו על ר' אלעזר בן דורדיא כו' (לעיל מ"ג). בכה רבי ואמר יש קונה עולמו בכמה שנים ויש קונה בשעה אחת:

ויפה

העוה"ז דומה לפרוזדור כו'. ר' יהושע בן פדיה אומר עתידין הרשעים לומר לפני הקב"ה הניחנו ונעשה תשובה והקב"ה משיבם שוטים שבעולם עולם שהייתם בו דומה לערב שבת והעולם הזה דומה לשבת אם אין אדם מכין מערב שבת מה יאכל בשבת יתקן בשבת יתללוהו אבל מי שהתקין קודם יאכל ד"א עולם שהייתם בו דומה ליבשה והעוה"ז דומה לים אם אין אדם לוקח ביבשה מה יאכל בים ד"א עולם שהייתם בו דומה לימות החמה והעולם הזה דומה לימות הגשמים אם אין אדם חורש בימות החמה מה יאכל בימות הגשמים דבר אחר העוה"ז דומה לטרקלין ועולם שהייתם בו דומה לפרוזדור אם אין אדם מתקן עצמו בפרוזדור האיך יכנס לטרקלין ועוד היה לכם ללמוד מן הנמלים דכתיב לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם מהו תכתחה תכין בקיץ לחמה אגרה בקציר מאכלה אשר אין לה קצין שוטר ומושל רבי אליעזר שאל את ר' יהושע פרש לי פסוק זה אמר לו בני הנמלה הזאת אין לה שוטר ולא מושל אלא חכמתה מינה ובה ואתם הרשעים היה לכם ללמוד הימנה אלא התחזקתם בעצלותיכם ובטפשותיכם ולא עשיתם תשובה לפיכך אמר שלמה עד מתי עצל תשכב מתי תקום משנתך מעט שנות כדי שתקום לשנתך מעט תנומות לתפלתך מעט חבוק ידים לשכב זה תשמיש המטה ובא כמהלך ראשך זה מלך המשיח שעתיד לעבור בראש ישראל שנאמר ויעבר מלכם לפניהם וה' בראשם (מ' משלי פ"ו): מעות לא יוכל לתקן. בעוה"ז מי שהוא מעוות יכול לתקן מי שהוא בחסרון יכול להמנות אבל לעתיד לבא מי שהוא מעוות אינו יכול להתקן ומי שהוא בחסרון אינו יכול להמנות יש מן הרשעים שהיו חברים זה לזה בעולם אחד מהם הקדים ועשה תשובה בחייו קודם מיתתו ואחד לא עשה תשובה קודם מיתתו זכה זה שעשה בחייו ועמד בצד חבורה של צדיקים וזה עומד בצד חבורה של רשעים והוא רואה את חבירו ואומר שמא משוא פנים יש בעולם הזה אוי לאותו האיש הוא וזה היינו בעולם יחד שהיינו כאחד וגנבנו כאחד וגזלנו כאחד ועשינו כל מעשים רעים שבעולם כאחד מפני מה זה בצד חבורה של צדיקים ואותו האיש בצד חבורה של רשעים ואומר לו שוטה שבעולם מנוול היית לאחר מיתתך ימים שלשה ולארון לא הכניסוך וכחבלים גררוך לקבר תחתיך יוצע רמה ומכסך תולעה וראה חבירך כנוולך ונשבע לבוז מדרך רשעתו ועשה תשובה כצדיק וגרמה לו תשובתו ליטול לכאן חיים וכבוד וחלק עם צדיקים כל כך למה שהיתה פסוקה בידך לשוב ואילו שבת היה טוב לך והוא אומר להם הניחו לי ואלך ואעשה תשובה ומשיבין אותו ואומרים לו אי שוטה שבעולם אין אתה יודע שהעולם הזה דומה לשבת כו' מיד חורק שיניו ואוכל את בשרו שנאמר הכסיל חובק את ידיו ואוכל את בשרו והוא אומר הניחו לי ואראה בכבוד חברי והן אומרין שוטה שבעולם מצווין אנו מפי הגבורה שלא יעמדו צדיקים בתוך רשעים ולא רשעים בתוך צדיקים ולא טהורים בצד טמאים ולא טמאים בצד טהורים ועל מה אנו מצווין על השער הזה שנאמר זה השער לה' וגו' מיד קורע את בגדיו ותולש את שערו שנאמר רשע יראה וכעס (קהלת רבה פ"א):

דרשו ה' בהמצאו. ולא היו משגיחין שנאמר נדרשתי ללא שאלו נמצאתי ללא בקשוני א"ר חנינא משל לשיירא שהיה מהלך מדרך כיון שהחשיך בא לו הבורגן אמר לו הכנס עצמך לבורגן מפני חיה רעה ומפני הליסטין אמר לו אין דרכו של שיירא להכנס לבורגן כיון שהלך בא עליו אישון לילה ואפילה חזר ובא לו אצל הבורגני והיה מבקש ממנו שיפתח לו אמר הבורגני אין דרכו של בורגן להפתח בלילה בשעה הוו כשאני בקשתי להכניסך לא רצית עכשיו איני יכול להכניסך כך אמר הקב"ה דרשו ה' בהמצאו קראוהו וגו' שובו בנים שובבים (מ' תהלים פרשה י):

ועיני רשעים תכלינה ומנוס אבד מנהם ותקותם מפח נפש. משל לכת לסטים שמרדה במלך תפסם וחבשם בבית האסורים מה עשו חתרו חתירה אחת ויצאו להם והיה שם אחד שלא ברח לשחרית מצאו המלך אמר לו שוטה חתירה לפניך ולא היית בורח כך אמר הקב"ה לרשעים תשובה לפניכם ואין אתם חוזרים הה"ד ומנוס אבד מנהם (ילקוט איוב פ"ו):

יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים. ראיתי את כל המעשים שנעשו וגו' א"ר אבא בר כהנא לזקן שהיה יושב בפרשת דרכים והיו לפניו שני שבילין אחד תחלתו מישור וסופו קוצים ואחד תחלתו קנים וארזים וקוצים וסופו מישור והיה מזהיר לעוברין ולשבין ואומר זו תחלתו מישור וסופו ארזים וקנים וקוצים וזה תחלתו קוצים וארזים וקנים וסופו מישור אין הבריות צריכין להחזיק לו טובה שהוא מזהירן לטובתן שלא ליגעו כך אין הבריות צריכין להחזיק טובה לשלמה שהוא יושב על שערי החכמה ומזהירן לישראל שכתוב וראה תחת השמש ראיתי את כל המעשים שנעשו תחת השמש וגו' חוץ מתשובה ומעשים טובים ורבנן אמרין לאיסטרולוגס שהיה יושב על פתח הלמן והיה מזהיר לכל העוברים והשבים ואומר להם פרגמטיא פלונית יוצאה במקום פלוני ופרגמטיא פלונית יוצאה במקום פלוני אין הבריות צריכין להחזיק לו טובה כך שלמה שאמר ראיתי את כל המעשים וגו' חוץ מתשובה ומעשים טובים (קהלת רבה פ"א): אשרי מי שלא בא לידי עבירה ולא לידי חטא ועון ולא יצא מן הדרך הטובה ואפילו הוא ישראל הוא ראוי להעלות עולה ע"ג המזבח כאילו הוא כ"ג שנאמר וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עולות וגו' אבל זה ששם עצמו עצל מן העבירה ולא עושה את העבירה הרי הוא מזומן כמלאכי השרת שנאמר ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו (תנדב"א פ"ט): שלא יאמר האדם בעצמו אעשה דברים מכוערים ודברים שאינן ראויין ואביא עולה שכולה לאישים ואעלה ע"ג המזבח מה אם ישא הקב"ה לי פנים אלא יעשה אדם מע"ט וילמוד תורה לשמה ויביא מנחה שהוא כסלע או כאיסר ויעלהו ע"ג המזבח והריני עמו ברחמים ומקבלו בתשובה (שם פ"ו): וכך אמר להם הקב"ה לישראל בניי וכי מה שמחה יש לו לאדם אלא בד"ת בלבד הא כל המשמח בכסף וזהב באבנים טובות ומרגליות מה שמחתו בהם לאחר מיתה הלא לאחר שמחתך מות א"כ מה יתרון לכל שמחתו אבל אתם בני בואו ושמחו עם התורה שמחה שלימה כדרך שאני משמח בכם לעד ולעולמי עולמים שנאמר כי אם שישו וגילו עדי עד וגו' משלו משל למה"ד למלך שהוא בא לכמה ימים ושנים בתוך ביתו כשהוא בודק את עבדיו אינו בודקן לא על כסף וזהב אבנים טובות ומרגליות אלא אומר פלוני עבדי הכי קרא ושנה אם אמרו לו שהוא קרא ושנה והעדיף על חבירו שעשה תשובה מיד מודה לו המלך ועוזב את הכל ומשמח עמו לכך נאמר אל גנת אגוז ירדתי לראות באבי הנחל לראות הפריחה הגפן הנצו הרמונים אלו מעשים טובים ות"ת שחכמי תורה מצפין להם והכל מאין בא מלפניו הקב"ה שידיו פשוטות לעושי תשובה (שם פי"ח): ובמה קונה אדם את אביו שבשמים רבי אליעזר בן יעקב אומר קונהו בתלמוד תורה ומעשים טובים והקב"ה מקנהו לאדם העוה"ז והעוה"ב ובמה הקב"ה קונה את האדם מתוך האהבה ומתוך היראה ומתוך ענוה ומתוך שפל רוח ומתוך רחמים ומתוך שלום ומתוך מרבה בישיבה ומתוך דיבוק חבירים ומתוך פלפול התלמידים ומתוך לאו לאו ומתוך הן הן ומתוך עמל בתורה ומתוך דרך ארץ (תנא דבי אליהו רבה פט"ו):

לעולם

בריתא והשתא מוהבינא בזנבי וכהאי מלתא אמר הוי ראש לשועלים ולא זנב לאריות והלכך משיבין לו לא כדבריך ולא כמשל הזה שאתה אומר אלא כהמשנה שאומרת הוי זנב לאריות ולא ראש לשועלים: דתנן. כלומר היינו דתנן הוצרכו לסמוך סומכין מן הראשונה וכו' ושלא יוכל זה לטעון נגדם:

מתני' בפרוזדור. בית שער תרגום אולם פרוזדורא: טרקלין. מקום מושב המלך. כך אתה תתקן עצמך בעולם הזה כדי שתזכה לעולם הבא: היום לעשותם. בעולם הזה: ולא למחר. דאינו יכול לעשותם לעולם הבא: מערב שבת. בעולם הזה:

מתני' יפה שעה אחת בתשובה. לצורך התשובה ומעשים טובים: מכל חיי העולם הבא. לפי שאותו זמן אין התשובה ומעשים טובים מהנים לאדם שאין העולם הבא אלא לקבל שכר על מה שקיים בעולם הזה:

ויאכלו

תורה אור ג דברים יא: ד תהלים פח:

א כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדיל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעבדו לדעה את ה' והלך ישר כמו שעשהו האלהים ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם הרי זה נתקדש קדש קדשים ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו כמו שזכה לכהנים וללוים הרי דוד המלך ע"ה אומר ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי (הלכות שמיטה פי"ג):

ויאכלו וישתו. שבעו מזיו שכינה כאילו אכלו ושתו: ולרוח משפט. לשופטים את רוחם יהיה לעטרה: דן את יצרו. כופהו לשוב בתשובה: מתגבר על יצרו. אינו הולך אחריו לעבור עבירה: שמשכימין ומעריבין. והיינו שערה שנעשים שוערים לפתוח דלתות בהשכמה ולאחר שם עד זמן נעילתן: נקראו על שמו. כיהא שמם ה': לומר לפניהם. מלאכים יאמרו: לא נתנבא. מובה ישראל: סוכה. היינו מלמעלה גג וד' דפנות מד' רוחות: צלצל. היינו סכוך בלא מחיצות: ותקשרנו. היינו דבר מועט שקושרין לתלות בצוארו כמין קמיע

ויפה שעה אחת של קורת רוח. (ברכות יז) מרגלא בפומיה דרב לא כהעולם הזה העולם הבא העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה ולא פריה ורביה ולא משא מתן ולא קנאה ולא שנאה ולא תחרות אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנין מזיו השכינה שנאמר [ה]ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו:

(מגילה טו) אמר ר' אלעזר א"ר חנינא עתיד הקב"ה להיות עטרה בראש כל צדיק וצדיק שנאמר [ו]ביום ההוא יהיה ה' צבאות לעטרת צבי וגו' מאי לעטרת צבי ולצפירת תפארה לעושים צביונו ולמצפים תפארתו יכול לכל ת"ל לשאר עמו מאי לשאר עמו למשים עצמו כשירים ולרוח משפט זה הדן את יצרו ליושב על המשפט זה הדן דין אמת לאמיתו ולגבורה זה המתגבר על יצרו משיבי מלחמה אלו שנושאין ונותנין במלחמתה של תורה שערה אלו ת"ח שמשכימין ומעריבין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות: (סוף תענית) אמר עולא ביראה א"ר אלעזר עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים בגן עדן והוא יושב ביניהם וכל אחד ואחד מראה באצבעו שנאמר [ז]ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו וגו': (ספרא בחקותי) [ח]והתהלכתי בתוככם משלו משל למה הדבר דומה למלך שיצא לטייל עם אריסו בפרדס והיה אותו אריס מיטמר מלפניו אמר לו המלך לאותו אריס מה לך מיטמר מלפני הריני כיוצא בך כך עתיד הקב"ה לטייל עם הצדיקים בגן עדן לעתיד לבא וצדיקים רואים אותו ומזדעזעים מלפניו והקב"ה אומר להם לצדיקים מה לכם מזדעזעים מלפני הריני כיוצא בכם יכול לא יהיה מוראי עליכם ת"ל [ט]והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם אם אין אתם מאמינים בכל הדברים הללו אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם וגו' אני הוא שעשיתי לכם ניסים במצרים אני הוא שעתיד לעשות לכם כל הניסים הללו: (ירושלמי שבת פ"ו) ר' ברכיה בש"ר אבא בר כהנא עתיד הקב"ה לעשות מחיצתן של צדיקים לפנים ממחיצתן של מלאכי השרת ומה"ש שואלין אותן ואומרים להן [י]מה פעל אל מה הורה לכם הקב"ה: (ב"ב עה) אמר רבה אמר ר' יוחנן לא כירושלים של עוה"ז ירושלים של העוה"ב ירושלים של עוה"ז כל הרוצה לעלות עולה של עוה"ב אין עולין לה אלא המזומנים לה. אמר רבה א"ר יוחנן עתידין צדיקים שנקראים על שמו של הקב"ה שנאמר [כ]כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו. א"ר אלעזר עתידין צדיקים שאומרים לפניהם קדוש כדרך שאומרים לפני הקב"ה שנאמר [ל]והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו: (סנהדרין צט) אמר ר' חייא בר אבא א"ר יוחנן כל הנביאים לא נתנבאו אלא לימות המשיח אבל לעוה"ב [מ]עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו מאי עין לא ראתה אמר ר' יהושע בן לוי זה יין המשומר בענביו מששת ימי בראשית, ריש לקיש אמר זה עדן שלא ראתה עין מעולם ואם תאמר אדם היכן דר בגן וא"ת גן הוא עדן ת"ל [נ]ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן: (ילקוט ישעיה פס"ג) אמר רבי אחא כל הברכות והטובות והנחמות שראו הנביאים לא לחנם הרשם הקב"ה לפרסמן אלא כדי שייגעו ישראל בתורה ויקבלו שכר שמא תאמר כולו ראו ת"ל עין לא ראתה אלהים זולתך ואי אפשר לומר שלא ראו אלא מקצת דכתיב [ס]כי לא יעשה ה' אלהים דבר וגו' וכיצד ראו ר' ברכיה אמר כמין סדקא דתבית ר' חייא אמר כסידקו של פתח ורבי אמר סעודה ראו ומתן שכר לא ראו רבי יוסי אמר לא סעודה ולא מתן שכר ראו: (סנהדרין ק) כי אתא רב דימי אמר עתיד הקב"ה ליתן לכל צדיק וצדיק מלא עומסו כו' אמרי במערבא משמיה דרבא בר מרי עתיד הקב"ה ליתן לכל צדיק וצדיק שלש מאות ועשרה עולמות כו' (לעיל פ"ב מט"ו): (ב"ב עה) אמר רבה א"ר יוחנן עתיד הקב"ה לעשות סוכה לצדיקים מעורו של לויתן שנאמר [ע]התמלא בסכות עורו זכה עושין לו סוכה לא זכה עושין לו צלצל שנאמר [פ]ובצלצל דגים ראשו זכה עושין לו צלצל לא זכה עושין לו ענק שנאמר [צ]וענקים לגרגרותיך זכה עושין לו ענק לא זכה עושין לו קמיע שנאמר [ק]ותקשרנו לנערותיך והשאר פורסו הקב"ה על חומות ירושלים וזיוו מבהיק מסוף העולם ועד סופו שנאמר [ר]והלכו גוים לאורך ומלכים לנוגה זרחך: (שם) אמר רבה אמר ר"י עתיד הקב"ה לעשות שבעה חופות לכל צדיק וצדיק כו' (לעיל פ"ג מ"ס): (ספרי דברים פיסקא י) מכאן אמרו שבעה כתות של צדיקים בגן עדן זו למעלה מזו כת ראשונה [ש]אך צדיקים יודו

לעולם יהא אדם נוח בביאתו חסיד בישיבה ערום ביראה ומרבה שלום עם אביו ועם אמו ועם רבו שלמדו מקרא ומשנה ואפילו עם כל אדם שבעולם שנאמר מענה רך משיב חמה אשרי האדם שאין בו עבירה ואין בו עון ויש בו מעשים טובים ות"ת ושפל ברך וענוה עליו אומר הקב"ה זהו הדר עמי במרום שנאמר כי כה אמר רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח להחיות רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים וכן אמרו חכמים מעשיך יקרבוך מעשיך ירחקוך הא כיצד עשה אדם דברים מכוערים ודברים שאינן ראויים מעשיו מרחיקים אותו מן השכינה שנאמר כי אם עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם וחטאתיכם הסתירו פנים מכם משמוע אבל אם עשה אדם מעשים טובים מקרבין אותו אצל השכינה שנאמר כי כה אמר רם ונשא וגו' אשכון ואת דכא ושפל רוח וגו' ולא יאמר אדם בלבו הואיל ואין בי עבירה ואין בי עון וחטא אתגאה על הבריות ואתגדל עליהם ביותר אלא כך יאמר לא אעשה כן כדי שיתמלאו ימי וידע האדם שרוח נמוכה ורוח שפלה נוח לפני הקב"ה יותר מכל הזבחים שבתורה שנאמר זבחי אלהים רוח נשברה לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה וכן אמר יעקב אבינו ליוסף בני אל תאמר הואיל ואני מלך ואין בי עבירה ועון וחטא אתגאה על הבריות ואתגדל עליהם ביותר אלא אמר לו בני אל תעשה כן כדי שיתמלאו ימיך ולא נתן הקב"ה לאדם חכמה ובינה דעה והשכל אלא לקדש שמו הגדול אבל אתם ב"ו אין לכם לב לדעת את ה' לעסוק בתורה ומע"ט עליכם נאמר אם ה' לא ישמר עיר שוא שקד שומר וגו' ואומר על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים כל היום וכל הלילה תמיד לא יחשו המזכירים את ה' אל דמי לכם וגו' שפכי כמים לבך נכח פני ה' מה מים הללו רבים לכל באי עולם כך בכל איברין צריך אדם לעשות רצונו של הקב"ה ד"א שפכי כמים לבך מה מים הללו קורת רוח הן לכל באי העולם בין בימות החמה בין בימות הגשמים כך יהא אדם עושה קורת רוח להקב"ה לעולם כל ימי חייו (תנא דבי אליהו רבה פי"ח):

מכאן אמרו לעולם ינהג אדם בעצמו שמונה עשר מדות א' יהא אדם עניו בביתו ב' חסיד בישיבה ג' ערום ביראה ד' חכם בתורה ה' פוקח במעשים טובים ו' נאה ומתקבל על הבריות ז' מודה על האמת ח' דובר אמת בלבבו ט' מודה ועוזב י' אוהב את המקום אהבה גמורה בין בשעה טוב לו בין בשעה רע לו י"א מתאנח על כבוד הקב"ה ועל כבודם של ישראל כל ימיו י"ב מחמד ומתאוה ומצפה לכבוד ירושלים ולכבוד בית המקדש ולישועה שתצמיח בקרוב ולקיבוץ גליות אז זוכה לרוח הקודש בדבריו שנאמר כי עוד חזון למועד ויפח לקץ ולא יכזב אם יתמהמה חכה לו וגו' ואומר ואתה באלהיך תשוב חסד ומשפט שמור וקוה אל אלהיך תמיד י"ג יהא נאה בביאתו לבית המדרש כדי שיהא אהוב לתעלה ונחמד למטה ומקובל בעיני הבריות כדי שימלא את ימיו י"ד ירבה אדם דברי תורה שאין לך שכר גדול מהם ט"ו יהא אדם שואל ומשיב בישיבתו בבית המדרש כדי שירבה חכמתו בידו ט"ז ישמור עצמו שלא יבא לידי תנומה שנאמר וקרעים תלביש נומה לפי שאין לך מדה קשה בעולם כתנומנמים בבית הכנסת ובבית המדרש ולא זו בלבד שישמור עצמו מן התנומה אלא ישמור עצמו מאכילה ושתיה הרבה כי מתוך שהוא אוכל ושותה הרבה יבא לידי תנומה שנאמר פן תאכל ושבעת וגו' י"ז ישאל אדם את הפסוק ואת ההלכה אעפ"י שהכל משחקים עליו שנאמר אם נבלת בהתנשא בה י"ח יכניס אדם עצמו לגופה של תורה אעפ"י שאינו יודע ובקי בהלכה כלום ומתוך ארבע שלפניה וכל אותן שמונה עשרה מדות שכרן ועונשן בלדן (תנדא"ר פי"ג):

יפה שעה אחת של קורת רוח בעוה"ב. אל תקרי יו"ד אלא יד מלמד שזהו יד ושם טוב שעתיד הקב"ה ליתן להם לצדיקים לעה"ב בירושלים ובבית המקדש שנאמר ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם טוב וגו' ואין ביתי אלא בית המקדש שנאמר כי ביתי בית תפלה וגו' ואין חומה אלא ירושלים שנאמר על חומותיך ירושלים ואין יד אלא מנות שנאמר חמש ידות ומהו יד מלמד שעתיד הקב"ה לקרות לכל הצדיקים בשמן ונותן להם כוס של סם חיים בידן כדי שיהיו חיים וקיימים לעולמים ומהו שם מלמד שעתיד הקב"ה לגלות שם המפורש לכל הצדיקים לעוה"ב שנבראים בו שמים החדשים וארץ החדשה כדי שיהיו כולם יכולים לראות עולם חדש שנאמר שם עולם אתן לו אשר לא יכרת ומנין שזה שם המפורש נאמר כאן שם עולם ונאמר להלן

זה

תורה אור ה שמות כד: ו ישעיה כח: ז שם כה: ח ויקרא כו: ט שם: י במדבר כג: כ ישעיה מג: ל שם ד: מ שם כד: נ בראשית ב: ס עמוס ג: ע איוב מ: פ שם: צ משלי א: ק איוב מ: ר ישעיה ס: ש תהלים קמ:

יודו לשמך ישבו ישרים את פניך, כת שניה [א]אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך. [א]בחרתי הסתופף בבית אלהי מדור באהלי רשע, כת שלישית [ב]אשרי יושבי ביתך, כת רביעית [ג]מי יגור באהלך, כת חמישית מי ישכון בהר קדשך, כת ששית [ד]מי יעלה בהר ה', כת שביעית מי יקום במקום קדשו. רבי שמעון בן יוחאי אומר לשבע שמחות פניהם של צדיקים דומים לעתיד לבוא לחמה ללבנה לרקיע לכוכבים לברקים לשושנים למנורת בית המקדש, לחמה וללבנה מנין שנאמר [ה]יפה כלבנה ברה כחמה, לרקיע מנין שנאמר [ו]והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע, לברקים מנין שנאמר [ז]וכברקים ירוצצו, לשושנים מנין שנאמר [ח]למנצח על שושנים לבני קרח, למנורת בית המקדש מנין שנאמר [ט]ושנים זיתים עליה אחד מימין הגולה ואחד על שמאלה: (ויק"ר פ"ל) וכי מי מודיענו איזו כת החביבה והנעימה שבהן תרין אמוראין חד אמר זו שבאה מכחה של תורה ומכחן של מצות, ואוחרנא אמר אלו סופרין ומשנין שמלמדין תינוקות לאמתן שהן עתידין לעמוד בימינו של הקב"ה הה"ד [י]נעימות בימינך נצח: (ב"ב ח) [כ]והמשכילים יזהירו כזוהר וגו' זה דיין שדן דין אמת לאמתו וגבאי צדקה ומצדיקי הרבים ככבבים לעולם ועד אלו מלמדי תנוקות, כגון מאן כגון רב שמואל בר שילת דרב אשכחיה לרב שמואל בר שילת דהוה קאי בגינתיה א"ל שבקת להימנותיך א"ל הא תליסר שנין דלא חזאי והשתא נמי דעתאי להתם ורבנן מאי אמר רבינא [ל]ואוהביו כצאת השמש בגבורתו: **מתני' יח** רבי שמעון בן אלעזר אומר אל תרצה את חבירך בשעת כעסו ואל תנחמהו בשעה שמתו מוטל לפניו ואל תשאל לו בשעת נדרו ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו: **גרסי'** (ילקוט שלח פי"ד) שנו רבותינו אל תרצה את חבירך בשעת כעסו מנין אתה למד ממשה בשעה שעשו ישראל את העגל כעס הקב"ה וא"ל למשה [מ]לך רד כי שחת עמך אמר משה שעה של כעס הוא איני צריך לדבר עכשיו מה עשה מיד ויפן וירד מן ההר בא לו אצל ישראל ובדק אותן שלש בדיקות שנאמר [נ]ויעמוד משה בשער המחנה כל מי שהיה לו עדים והתראה היה נהרג עדים ולא התראה היה נבדק כסוטה שנאמר [ס]ויזר על פני המים באותה שעה בא משה לפני הקב"ה אמר רבש"ע מה היה לך לעשות בהן מדת הדין הרי כבר עשיתי לך מדת הדין סלח להם א"ל בשביל שהמתנת סלחתי כדבריך: ואל תשאל לו בשעת נדרו. (ילקוט שם) אתה למד ממשה כשאמר לישראל [ע]שמעו נא המורים נשבע הקב"ה שלא יכנס לארץ שנאמר [פ]לכן לא תביאו את הקהל ואין לכן אלא שבועה שנאמר [צ]לכן נשבעתי לבית עלי אמר משה שעה של שבועה היא איני צריך לדבר עכשיו המתין משה ארבעים שנה התחיל מתחנן [ק]ואתחנן אל ה' א"ל הקב"ה עלה ראש הפסגה: ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו. (שם) מנין את למד מאדם שאכל מן העץ ונתקלקל באותה שעה לא נגלה עליהם אלא [ר]ויתפרו עלה תאנה ואח"כ וישמעו את קול ה' אלהים: (ב"ב טז) [ש]איוב לא בדעת ידבר ודבריו לא בהשכל אמר רבא מכאן שאין אדם נתפס על צערו: ואל תנחמהו בשעה שמתו מוטל לפניו. (ברכות ו) אמר ר' פפא אגרא דבי טמיא שתיקותא: (ילקוט פרשת שלח) כשגלו ישראל לבבל כתיב [ת]ויקרא ה' לבכי ולמספד בקשו מלאכים לנחמו א"ל [א]אל תאיצו לנחמני א"ל אין אלו נחומין נאוצין הן לפני המתין כיון שנעשה בהם מדת הדין וראה שאין אדם מנחם אותו התחיל אומר [ב]נחמו נחמו עמי: **מתני' יט** שמואל הקטן אומר [ג]בנפול אויבך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך פן יראה ה' ורע בעיניו והשיב מעליו אפו:

גרסי'

זה שמי לעולם מה להלן שם המפורש אף כאן שם המפורש ד"א שם עולם אתן לו שלא יפסוק ס"א ויפסקו שמו מן העולם שכשם שהשמים חדשים והארץ חדשה קיימים לעולמי עולמים כך עתיד שמו של הצדיקים חיים וקיימים לעולם הם זרעם וזרע זרעם שיעמדו לעולם שנאמר כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה עומדים לפני נאם ה' כן יעמוד זרעכם ושמכם ד"א שם עולם מלמד ששלש מאות וארבעים עולמים עתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק וצדיק לעוה"ב שכן שם בגימטריא ג' מאות וארבעים הוו ד"א שם עולם אתן לו נאמר בראש הפסוק הזה ונתתי להם בביתי ובחומותי ובסוף נאמר אתן לו למה נאמר ונתתי להם ואם נאמר ונתתי להם למה נאמר אתן לו מלמד שכל הצדיקים כלן נותן להם הקב"ה יד וחלק שכר טוב ושם ותהלה ושבח ומלכות לעוה"ב ולמשיח בן דוד נותן יד וחלק שכר טוב ושם עולם תהלה וגדולה ושבח כתר כלול קדושה ומלכות כנגד כל הצדיקים כלן לעה"ב יד זה כוס של חיים שמשקהו הקב"ה למשיח ולצדיקים לעתיד לבא חלק שכר טוב זה שלש מאות וארבעים עולמים שכל צדיק וצדיק נוטל בחלק כל אחד ואחד לפי שכר מעשיו לעוה"ב שם עולם זה שם המפורש שעה"ב נברא בו תהלה וגדולה זה אור מאירת עינים שהם מסתכלין בהם מסוף העולם ועד סופו בסקירה אחת ושבח זו קומה זקופה כאדם הראשון כתר כלול זה ארגוונין טוב שהמלכים משמשין בהן קדושה שקוראין בהן מלאכי השרת ק' ק' ק' ברוך שקוראין לפני הקב"ה בשמים ממעל בעה"ז ומלכות שכל הנכשל בהם בצדיקים משתמש לעוה"ב במלוכה וכבוד ברכות ותהלה כדוד מלך ישראל שנאמר והיה הנכשל בהם ביום ההוא כדוד ובית דוד כאלהים כמלאך ה' ואור נוגה סביב להן לכל צדיק וצדיק לעוה"ב ושכינה עמהם בכבוד בכל מקום כאב הוא יושב על כסא הכבוד כמלך שש ושמח בשמחת בניו ובנותיו שנאמר ואני אהיה לה נאם ה' חומת אש סביב לה ולכבוד אהיה בתוכה ואומר רני ושמחי בת ציון כי הנני בא ושכנתי בתוכך וגו'. כ"ף זה כף שבועה כ"ף שהוא מכה זו על גב זו בשמחה רבה בסעודת של צדיקים לעוה"ב ועומד ומרקד לפניהם בסעודה וכל צדיק וצדיק מהלכת עמו שכינה בריבי רבבות מלאכי השרת ועמודי ברק סביב להן וניצוצין של זוהר מוקפות להן וזיקוקי זיו מבהיקים את פניהם וזיקי אור מקרין את עפעפיהם ורוחות מתכנשין לפניהם וענגים מוזלים לנגד פניהם והרים מרקדים לפניהם ועל אותה שעה אמר ה' רמה ידך מהו רמה ידך מלמד שעתיד ישעיה לומר לפני הקב"ה בסעודת של צדיקים בגן עדן בשעה שהוא מרקד לפניהם רבש"ע רמה ידך לא יבאו רשעים ויראו בטובתן של צדיקים משיב הקב"ה ואומר ישעיה בני יבאו ויראו בשמחתם ובטובתם וילבשו בושה וכלימה שנאמר יחזו ויבושו קנאת עם משיב ישעיה ואומר לפניו רבש"ע לא יבאו ולא יראו אומר הקב"ה מי מכריע בינינו שנעשה כדברו משיב ישעיה ואומר לפניו רבש"ע תבא כנסת ישראל הגדולה ותכריע בינינו ונעשה מיד קרא הקב"ה למטטרון שר הפנים ואומר עבדי לך ותביא אלי כנסת ישראל כדי שתכריע בינינו ומיד הולך מטטרון ומביא כנסת ישראל לפני הקב"ה ולפני ישעיה וכיון שרואה כנסת ישראל את הקב"ה אמרה לפניו רבש"ע למה קראת אותנו משיב הקב"ה ואמר לה בתי מפני שאני אומר יבאו רשעים ויראו בטובתן של צדיקים משיבה יראו ויבושו שנאמר ותרא אויבתי ותכסיה בושה באותה שעה באין רשעים לפתח גן עדן ועומדין להסתכל בטובתן של צדיקים וכל מעדני גן עדן מונחים לפניהם על השלחן ולפני כל אחד ואחד עומדים שלשה מלאכי השרת למתן וקרני הדר על ראשיהם וזיקים וברקים יוצאים אז מפיהם וזיו פניהם הולך מסוף העולם ועד סופו כזיו החמה שנאמר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו ושמים ושמי השמים פותחין את דלתותיהן וממטירים עליהם טללי בושם של אפרסמון טהור שריחו הולך מסוף העולם ועד סופו ואלף אלפים מלאכי השרת עומדים לפניהן ואוחזים בידיהם כינורות ונבלים ומצלתים וכל כלי שיר ומרננים לפניהם והשכינה עומדת לפניהם וחמה ולבנה וכוכבים ומזלות מימינם ומשמאלם וכיון שהרשעים רואים כל אותה גדולה וכל אותה תפארת וכבוד מגביהין את קומתן מאה אמה כהיכל מפני כבודן של צדיקים להסתכל בהן ויהיו שואלים עליהם לומר מי אלו שכל אותו הכבוד וכל אותה גדולה עשה להם הקב"ה משיבים מלאכי השרת ואומרים לפניהם הללו עמו של הקב"ה שעסקו בתורתו ובמצותיו והביאם לג"ע ליתן להם שכר טוב וחלק טוב מיד נופלים רשעים על פניהם וכותחים את פיהם בשבחו של הקב"ה ושל צדיקים ואומרים אשרי העם שככה לו אשרי העם שה' אלהיו (אותיות דרבי עקיבא): אור של ת"ח וצדיק לימות בן דוד ועוה"ב כילד כו' (לעיל סוף משנה יו"ד):

קמיע : וגבאי צדקה. המשכילים אל דל מהו צריך : מלמדי תינוקות. מצדיקי רבים הם שמלמדין ומהגכין אותן בדרך טובה : שבקתיה להימנותך. שהיית רגיל ללמדם באמונה ויושב על גנך תמיד : דעתאי להתם. לתינוקות : ורבנן מאי. ה"ח העוסקין בתורה תמיד מאי כתיב בהו : שאין אדם נתפס. להתחייב על שהוא מדבר קשה מחמת צער. ימורין דקאמר לא בדעת ידבר ולא אמר ברשע ידבר אלא לא בדעת ידבר וכו' :

מתני' בנפול אויבך אל תשמח. פסוק הוא במשלי. אלא ששמואל הקטן היה רגיל להוכיח בני אדם במדה זו : פן יראה ה' ורע בעיניו. ששמחו בלבבך כאילו הוא שלוקח לנקמות תאוחך : והשיב מעליו אפו. מדלא כתיב ושב אלא והשיב משמע ישיבהו מעל אויביך ויסיבה עליך :

מתני'

בנפול אויבך אל תשמח. וכן נוה המקום כי תראה חמור שונאך וגו' כי תפגע שור אויבך וגו' אמר האלהים אין אתה טוב ממני כילד ראויים הין ישראל

תורה אור ת תהלים כס : א שם פד : ב שם : ג שם טו : ד שם כד : ה שה"ש ד : ו דניאל יב : ז נחום ב : ח תהלים מה : ט זכריה ד : י תהלים טז :
כ דניאל יב : ל שופטים ה : מ שמות לב : נ שם : ס שם : ע במדבר כ : פ שם : צ שמואל א ג : ק דברים ד : ר בראשית ג : ש איוב לד :
ת ישעיה כב : א שם : ב שם מ : ג משלי כד :

מתני' על נייר חדש. שהוא מתקיים כך גירסת' הילדות אינה משתכחת: ענבים קהות. שלא נתבשלו כל צרכן ומקהות את השינים. כך חכמת הילד לא נתישבה כל צרכה. ואין דברא מתקבלים ומתישבים על הלב: יין מגתו. שמגריו מעורבים בתוכו. כך חכמת הילד מעורבת ספיקות יש בה: רבי אומר אל תסתכל בקנקן. ר' פליג אדרבי יוסי ברבי יהודה ואמר כי כמו שיש קנקן חדש מלא יין ישן כך יש ילד שטעמו כטעם זקנים. ויש זקנים פחותים במעלת החכמה מן הילדים: אמרוה רבנן. טעם למה שאמר רב פתילות ושמנים שאסור להדליקן בשבת מדליקן בהן בחנוכה א"ר ירמיה מ"ט דרב קסבר כו': ולא קבלה. שלא חשבה לסמוך על דבריו: אי זכאי. אילו הייתי זוכה ללמדה הייתי גורסה כשמעתיה כאשונה: גרסא דינקותא. מתקיימת יותר משל זקנה: ומעם זקנים יקח. וע"כ מדקשו קראי אהדדי חד מתוקם בחכמים וחד בזקני השוק: כי הוינא טליא. כשהייתי תינוק: ואשתכח כוותי גרסינן:

מתני' והתאוה. המבקש למלאות תאותו באכילה ושתיה ובעילה וכיוצא בהן: והכבוד. שיכבדוהו בני אדם: מה שבקשה לא ניתן לה. שאסורה לבועל: ומה שבידה נטלו הימנה. אם שותה מתה ואם הודיתה אסורה לבעלה והפסידה כתובתה: נחש הקדמוני. נתן עיניו בחוה ובא עליה והיינו דכתיב הנחש השיאני לשון תשמיש ונישואין הוא: נטלו הימנו. קומה זקופה: יהא מלך. שלכך עשאו ערום מכל: אני אמרתי ילך בקומה זקופה. מקללתו אתה למד וכן כל אלה אתה למד מקללתו: קין. נתן עיניו בתאומה יתירה שנולדה עם הבל שפתי תאומות נולדו עמו והיינו דכתיב את אחיו את הבל בני אתים פני רבויים: קרח. על הכהונה ונבלע: בלעם. בממונו של בלק כדי לקלל את ישראל ונהרג במדין שהלך ליטול שכר כ"ד אלף שנפלו מישראל בעצתו: דואג. אביר הרועים וגדול שבתלמידים היה ונתקנא בדוד שראהו נבון דבר ואיש תואר ומראה פנים בהלכה כדכתיב הנה ראיתי בן לישי בית הלחמי וגו' ואמרינן באגדה בפרק חלק כל הפסוק הזה אמרו דואג בלשון הרע: ואחיתופל. נתן עיניו במלוכה כדאמרינן בחלק ראה אש יוצא מאמתו וכסבור שעתיד למלוך ומה שבידם נטלו מהם לא יחצו ימיהם: גיחזי. בממונו של נעמן ונצטרע: אבשלום. במלכות ונהרג: ואדוניהו. באבישג ונהרג: ועוזיהו. בכהונה ונצרעת זרחה במצחו: קפולאי. חופרים: נחר בהו. נער בהו: ר' אחאי. שהיה נקבר שם: דלא ידענא ליה

גרסי' (מגדא"ל פי"ח) הרי הוא אומר בנפול אויבך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך פן יראה ה' ורע בעיניו והשיב מעליו אפו ולהלן הוא אומר [י]ובאבוד רשעים רנה כיצד יתקיימו שני כתובים הללו אלא ת"ח שנצחך היום במלאכה ולמחר בא דבר לידו אל תשמח בו שנאמר [ה]פן יראה ה' ורע בעיניו אבל אם אחד מישראל שהוא רוצה לשמוח במפלתן של רשעים כאותן המבקשים לעשות רעה לישראל חבירו שהם רשעים גמורים מותר לשמוח ברעתו[א]]:

מתני' כ אלישע בן אבויה אומר הלומד ילד למה הוא דומה לדיו כתובה על נייר חדש והלומד זקן למה הוא דומה לדיו כתובה על נייר מחוק. רבי יוסי ברבי יהודה איש כפר הבבלי אומר הלומד מן הקטנים למה הוא דומה לאוכל ענבים קהות ושותה יין מגתו והלומד מן הזקנים למה הוא דומה לאוכל ענבים בשולות ושותה יין ישן רבי אומר אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו יש קנקן חדש מלא ישן וישן שאפילו חדש אין בו: **גרסי'** (אבות דרבי נתן פרק כ"ג) הלומד תורה בילדותו למה הוא דומה לעגלה שכבשוה כשהיא קטנה שנאמר [י]אפרים עגלה מלומדה אוהבת לדוש והלומד תורה בזקנותו דומה לפרה שלא כבשוה אלא בזקנותה [ז]כפרה סורלה סרר ישראל הוא היה אומר הלומד תורה בילדותו דומה לאשה שהיא לשה בחמין והלומד תורה בזקנותו למה הוא דומה לאשה שהיא לשה בצונן. רבי אליעזר בן יעקב אומר הלומד תורה בילדותו דומה לכתב שנכתב על נייר חדש והלומד תורה בזקנותו דומה לכתב שנכתב על נייר ישן. רבי שמעון בן גמליאל מוסיף על דבריו הלומד תורה בילדותו דומה לבחור שנשא בתולה שהיא הוגנת לו והוא הגון לה והיא מתנפלת עליו והוא מתנפל עליה הלומד תורה בזקנותו למה"ד לזקן שהוא נשא בתולה היא הוגנת לו והוא אינו הגון לה היא מתנפלת עליו והוא מתרחק ממנה שנאמר [ח]כחצים ביד גבור כן בני הנעורים וכתיב בתריה אשרי הגבר אשר מלא את אשפתו מהם שונה ומשכח דומה לאשה שיולדת בנים וקוברת שנאמר [ט]כי אם יגדלו את בניהם ושכלתים מאדם אל תקרי ושכלתים אלא ושכחתים. רבי שמעון בן אלעזר אומר הלומד תורה בילדותו דומה לרופא שהביאו לפניו מכה ויש לו איזמל לחתוך וסמני רפואות לרפאות והלומד תורה בזקנותו דומה לרופא שהביאו לפניו מכה ויש לו איזמל לחתוך ואין לו סמנין לרפאות אף כך דברי תורה יהיו מצויינין לך זה מזה ויהיו מצויינין לך זה בצד זה שנאמר [י]קשרם על אצבעותיך כתבם על לוח לבך ואומר [כ]קשרם על לבך תמיד ענדם על גרגרותיך: (שם פכ"ד) הוא היה אומר הלומד תורה בילדותו דברי תורה נבלעין בדמיו ויוצאין מפיו מפורשין. והלומד תורה בזקנותו אין דברי תורה נבלעין בדמיו ואין יוצאין מפיו מפורשין וכן מתלא אומר אם בנערותיך לא חפצתם איך תשיגם בזקנותך: (ספרי עקב פ' לד) רבי שמעון בן יוחאי אומר הרי הוא אומר [ל]נפש שבעה תבוס נופת זה תלמיד שלא למד מתחלתו. ונפש רעבה כל מר מתוק זה מי שלמד מתחלתו (וילקוט גרס להיפך): (שבת יב) אמרוה רבנן קמיה דאביי משמיה דרבי ירמיה ולא קבלה כי אתא רבין אמרוה רבנן קמיה דאביי משמיה דרבי יוחנן וקבלה אמר אי זכאי גמירתא לשמעתא מעיקרא והא גמרה נפקא מיניה לגרסא דינקותא:

ישראל לקרות את ההלל כל שבעת ימי הפסח כשם שקורין שבעת ימי החג ואין קורין אלא יום ראשון בלבד ולמה כן אלא בשביל שנהרגו המצריים וטבעו בים שהם שונאי ואני כתבתי בנפול אויבך אל תשמח וכן אתה מוצא בנח שאמר עליו תשמיש בשנת המבול (ילקוט משלי פכ"ד):

הלומד ילד כו'. א"ר שמואל בר נחמני אשרי אדם שקנה תורתו מנעוריו שנא' ושמח מאשת נעוריך ומנין שהלשון הזה הוא לשון תורה כמו אילת אהבים ויעלת חן (מ' משלי פ"ה):

הלומד מן הזקנים. כי טובים דודיך מיין. מה יין אתה טועם טעם יין מתחילתו כל זמן שהוא מתיישן בקנקן סופו להשביח אף ד"ת כל זמן שהם מתיישנים בגוף סופם להשביח שנאמר בישישים חכמה ואורך ימים תבונה (ספרי עקב):

הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם. אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבון כל העולמים מה אדם ותדעהו אדם להבל דמה אין על עפר משלו כו' ע"ש (פר"א רפי"ג):

מנין שאסור להתקנאות זה בזה שנאמר כי לאויל יהרג כעס ופותה תמית קנאה על הקנאה הרג שאול את נוב עיר הכהנים על הקנאה הלשינו הכשדים את חנניה מישאל ועזריה ונהפכה עליהם דכתיב גבריא אלין די הסיקו לשדרך מישך ועבד נגו קטיל הימון שביבא דנורא על הקנאה הלשינו הכשדים את דניאל ועליהם נהפכה דכתיב ואמר מלכא והיתיאו גובריא אלין די אכלו קרצוהי דדניאל רמו וגו' ולא מטו לארעית גובא עד די שליטו בהון אריותא וכל גרמיהון הדיקו (מדרש הובא במנורת המאור):

והתאוה

והלומד מן הזקנים. (שבת קנב) תניא רבי ישמעאל ברבי יוסי אומר ת"ח כל זמן שמזקינין חכמה נתוספת בהם שנאמר [ס]בישישים חכמה ואורך ימים תבונה ועמי הארצים כל זמן שמזקינין טפשות נתוספת בהם שנאמר [נ]מסיר שפה לנאמנים וטעם זקנים יקח:

רבי אומר אל תסתכל בקנקן כו'. (מגילה ה) א"ר יוחנן נהירנא כי הוינא טליא אמרינא מילתא ושאילנא לסביא ואישתכח מלתא כוותנא:

מתני' כא רבי אלעזר הקפר אומר הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם: **גרסי'** (סוטה ט) ת"ר סוטה נתנה עיניה במי שאינו ראוי לה מה שבקשה לא ניתן לה ומה שבידה נטלו ממנה שכל הנותן עיניו במה שאינו שלו מה שמבקש אין נותנין לו ומה שבידו נוטלין הימנו וכן מצינו בנחש הקדמוני שנתן עיניו במי שאינו ראוי לו מה שבקש לא ניתן לו ומה שבידו נטלו ממנו. אמר הקב"ה אני אמרתי יהא מלך על כל בהמה וחיה עכשיו [ס]ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה אני אמרתי ילך בקומה זקופה עכשיו על גחונך תלך אני אמרתי יהא מאכלו מאכל אדם עכשיו ועפר תאכל הוא אמר אהרוג אדם ואשא את חוה לפיכך ואיבה אשית בינך ובין האשה ובין זרעך ובין זרעה. וכן מצינו בקין וקרח ובלעם ודואג ואחיתופל וגחזי ואבשלום ואדוניה ועוזיהו והמן שנתנו עיניהם במה שאינו שלהם מה שבקשו לא ניתן להם ומה שהיה בידם נטלו מהם: (שבת קנב) הנהו קפולאי דהוו קפלי בארעא דרב נחמן נחר בהו רבי אחאי בר יאשיה אתו ואמרו ליה לרב נחמן נחר בן גברא אתא וא"ל מאן ניהו מר א"ל אנא אחאי בר יאשיה א"ל ולאו אמר רב מרי עתידי צדיקי דהוו עפרא א"ל ומנו מרי דלא ידענא ליה א"ל והא קרא כתיב [ע]וישוב העפר על הארץ כשהיה א"ל דאקריך קהלת

תורה אור ד משלי יא: ה שם כד: ו הושע י: ז שם ד: ח תהלים קכז: ט הושע ט: י משלי ג: כ שם ו: ל שם כז: מ איוב יב: נ שם: ס בראשית ג: ע קהלת יב:

א] עי' (סנהדרין לט) בהאבוד רשעים רנה כו' ומי חדי קוב"ה במפלתן של רשעים כו' הוא אינו שש אבל אחרים משים. ועי' (מגילה ט"ז) דשאל המן למרדכי ולא כתיב בנפול אויבך וגו' א"ל ה"מ בישראל אבל בדידך כתיב ואתה על במותימו תדרוך. ועי' (ברכות נ"ה) רבא כי הוה חלש כו' אמר ליה לשמעיה אכריזו עלי בשוקא כו'. ומאן דסני לי לחדי לי וכתיב בנפול אויבך וגו':

והתאוה. מעיד אני עלי שמים וארץ שלא נתקלקלו בני אדם למיתה ואין כל בריה יורד לידי צער אלא מתוך אכילה ושתיה ושמחה שאדם אוכל ושותה ומשמח הוא עם אשתו ובניו ועם בני ביתו עד שהוא נפטר לבית עולמו (תנא דבי אליהו זוטא פ"ג):

ליה. ואיני הם לדבריו: מי שיש לו קנאה. ותחרות על חברו: עצמותיו מרקיבין. ועליו נאמר וישוב העפר על הארץ כשהיה: אין ארי נוהם מתוך קופה של תבן. שמח ומשתגע ומזיק: מלי כריסיה זני ביש. מלוי הכרס הוא ממיני המעשים הרעים זני מזני למינו מתרגמינן לזנוהי: שאדם עושה בילדותו. רוב תשמיש: משחירים פניו. מתיש כחו: שטוף. כמו סוס שוטף במלחמה להוט אחר הדבר ורודף: משביעו. בתשמיש: רעב. נוטו והסר כח לעת זקנה: שבע. בכח שלם: הרהורי עבירה. תאות נשים קשים להכחיש את בשרו יותר מגופו של מעשה: ריחא דבשרא. המריח בשר צלי קשה לו הריח מאוד שמתאוה לו: גמירי דאין ישיבה. הלכה למשה מסיני ולא נוקרא: הדוחק את השעה. כגון אבשלום שבקש

בן עזאי אומר כל הנותן ארבעה דברים על לבו שוב אינו חוטא אמר רבא מדת הרחמים יש לה ארבעה דברים ואף השטן ארבעה דברים כל הנותן ארבעה דברים על לבו הרי זה חוטא העושר והאשה ויצר הרע והריב ובריבא אי אשמעינן אשה הוה אמינא דילמא אסור אשת איש אי נמי נידה אי נמי גויה אמר יצר הרע דתשמע איסורא ואי אשמעינן יצר הרע הוה אמינא דלאו אינתתיה אבל היכא דאית ליה אשה אימא לא קמ"ל דאפילו אית ליה אשה אסור דילמא מקרי ליה איסורא ואי אשמעינן יצר הרע ה"מ בדגופא אבל בממונא לא אמר נמי עושר ואי אשמעינן עושר דממונא דליסגא לא צריכא (ברייתא דמס' כלה):

תאנא יצרו של אדם מתגבר לו בכל יום שנאמר וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום מכאן דרשו רבותינו הרהור מביא לידי תאוה ותאוה מביא לידי אהבה ואהבה מביא לידי רדיפה ורדיפה מביא לידי מעשה להודיעך כמה קשה חזרתו מזו לזו וכנגדן בתשובה פרישות מביא לידי זהירות כו' (שם):

והכבוד. אותן ארבעים ושנים אלף שנהרגו בימי יפתח הגלעדי מפני מה נהרגו יפתח נדר שלא כהוגן ופנחס בן אלעזר היה עומד בימים ההם היה לו ליפתח לילך אצל פנחס ויתיר לו נדרו ולא הלך זה אמר אני ראש לכל ישראל ואלך אצל זה ופנחס אמר הוא צריך לי ואני אלך אצלו זה נוהג גדולה בעצמו וזה נוהג גדולה בעצמו אוי לה לגדולה שקוברת את בעליה אוי לה לגדולה שלעולם אינה גורמת טובה (תנדא"ר פי"א):

אחיתופל הגילוני היה חכם והיה בעל תורה ובשביל גסות הרוח שהיה בו נעקר מן העוה"ז ומן העוה"ב כו' עש"ב (תנדא"ר פל"א):

וש"ה גאות אדם תשפילנו ושפל רוח יתמוך כבוד

קהלת לא אקרייך משלי דכתיב [פ]ורקב עצמות קנאה כל מי שיש לו קנאה בלבו עצמותיו מרקיבין וכל שאין לו קנאה בלבו אין עצמותיו מרקיבין כו':

והתאוה. (ספרי עקב פמ"ג) [צ]ואכלת ושבעת השמרו לכם פן יפתה לבבכם. אמר להם הזהרו שלא תמרדו בהקב"ה שאין אדם מורד בהקב"ה אלא מתוך שביעה שנאמר [ק]פן תאכל ושבעת ובתים טובים תבנה וישבת ובקרך וצאנך ירביון וכסף וזהב ירבה לך מהו אומר אחריו ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך. כיוצא בו אתה אומר [ר]כי אביאנו אל האדמה אשר נשבעתי לאבותיו ארץ זבת חלב ודבש וגו'. כיוצא בדבר אתה אומר [ש]וישב העם לאכול ושתו ויקומו לצחק. וכן באנשי דור המבול שלא מרדו אלא מתוך שביעה שנאמר בהם [ת]שורו עבר ולא יגעיל תפלט פרתו ולא תשכל. ישאו בתוף וכנור וישמחו לקול עוגב. יבלו בטוב ימיהם וברגע שאול יחתו. היא גרמה להם ויאמרו לאל סור ממנו. וכן אתה מוצא באנשי דור המגדל שלא מרדו בהקב"ה אלא מתוך שביעה שנאמר [א]ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים ויהי בנסעם מקדם וימצאו בקעה בארץ שנער וישבו שם ואין ישיבה האמורה כאן אלא אכילה ושתיה שנאמר [ב]וישב העם לאכול ושתו ויקומו לצחק היא גרמה להם שאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם מה נאמר בהם ויפץ ה' אותם משם על פני כל הארץ. וכן אתה מוצא באנשי סדום שלא מרדו אלא מתוך שביעה שנאמר בהם [ג]ארץ ממנה יצא לחם ותחתיה נהפך כמו אש מקום ספיר אבניה ועפרות זהב לו אמרו אנשי סדום הרי מזון אצלנו הרי כסף וזהב אצלנו נעמוד ונשכח תורת רגל מבינינו. כיוצא בו אתה אומר [ד]וישא לוט את עיניו וירא את כל ככר הירדן כי כלה משקה ואומר [ה]ותשקין את אביהן יין בלילה הוא ותבא וגו': (ספרי האזינו פיסקא שיח) [ו]וישמן ישורון ויבעט. לפי שבען מורדין. וכן אתה מוצא באנשי דור המבול שלא מרדו לפני המקום אלא מתוך מאכל ומשתה ומתוך שלוה. מה נאמר בהן [ז]בתיהם שלום מפחד כו'. וכן אתה מוצא באנשי דור המדבר שלא מרדו לפני הקב"ה אלא מתוך מאכל ומשתה שנאמר [ח]וישב העם לאכול ושתו מה נאמר בהם סרו מהר מן הדרך. אמר לו הקב"ה למשה אמור להם לישראל כשאתם נכנסים לארץ אין אתם עתידים למרוד אלא מתוך אכילה ושתיה ומתוך שלוה שנאמר [ט]כי אביאנו אל האדמה אשר נשבעתי לאבותיו ארץ זבת חלב ודבש ואכל ושבע ודשן ופנה אל אלהים אחרים. א"ל משה לישראל כשאתם נכנסים לארץ הזהרו שלא תמרדו בהקב"ה מתוך אכילה ושתיה ומתוך שלוה שנאמר [י]פן תאכל ושבעת ובקרך וצאנך ירביון מה נאמר בהם ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך. וכן אתה מוצא בבניו ובנותיו של איוב שלא באתה להם פורענות אלא מתוך אכילה ושתיה ומתוך שלוה שנאמר [כ]עוד זה מדבר וזה בא ויאמר בניך ובנותיך אוכלים ושותים יין והנה רוח גדולה באה. וכן אתה מוצא בעשרת השבטים שלא גלו אלא מתוך אכילה ושתיה ומתוך שלוה שנאמר [ל]השוכבים על מטות שן השותים במזרקי יין לכן עתה יגלו בראש גולים וכן אתה מוצא לפני ימות המשיח שאין עתידים למרוד אלא מתוך אכילה ושתיה ושלוה מה נאמר בהן [מ]וישמן ישורון ויבעט משל לאדם אחד שהיה לו עגל והיה מפשפשו ומגרדו ומאכילו כרשינים בשביל שיהיו חורשים בו כשהגדיל העגל נתן בעליו עולו עליו וקירטע ושיבר את העול ופסק את הסימלונים: (ברכות לב) [נ]ודי זהב מאי ודי זהב אמרי דבי רבי ינאי כך אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע בשביל כסף וזהב שהשפעת להם לישראל עד שאמרו די הוא גרם שעשו את העגל. אמרי דבי רבי ינאי אין ארי נוהם מתוך קופה של תבן אלא מתוך קופה של בשר, א"ר אושעיא משל לאדם שהיתה לו פרה כחושה ובעלת איברים האכילה כרשינין והיתה מבעטת בו ואמר לה מי גרם ליך שתהא מבעטת בי אלא כרשינין שהאכלתיך. א"ר חייא בר אבא אמר רבי יוחנן משל לאדם אחד שהיה לו בן הרחיצו וסכו והאכילו והשקהו ותלה לו כיס על צוארו והושיבו על פתח זונות מה יעשה אותו הבן שלא יחטא. אמר רב אחא בריה דרב הונא אמר רב ששת היינו דאמרי אינשי מלי כריסיה זני בישי שנאמר [ס]כמרעיתם וישבעו שבעו וירם לבם על כן שכחוני. רב נחמן בר יצחק אמר מהכא [ע]ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך. ורבנן אמרי מהכא [פ]ואכל ושבע ודשן ופנה ואבע"א מהכא [צ]וישמן ישורון ויבעט. אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן מנין שחזר הקב"ה והודה לו למשה שנאמר [ק]וכסף הרביתי להם וזהב עשו לבעל: (שבת קמז) א"ר חלבו חמרא דפרוגיתא ומיא דדיומסית קפחו עשרת השבטים מישראל כו' (לעיל מי"ג): (שם קנא) [ר]וזריתי פרש על פניכם וגו'. אמר רבי הגא אלו בני אדם שמניחים דברי תורה ועושים כל ימיהם כחגים (לעיל פ"ב מ"א): (סנהדרין עג) תניא רבי יוסי הגלילי אומר וכי מפני שאכל זה תרטימר בשר ושתה כו' (לעיל פ"ג מ"י): (ל"א) והתאוה (שבת קנב) אמר ר' יצחק מאי דכתיב [ש]כי הילדות והשחרות הבל דברים שאדם עושה בילדותו משחירים פניו לעת זקנתו. רבא אמר ברזילי הגלעדי שטוף בזמה היה וכל השטוף בזמה זקנה קופצת עליו: (סוכה נב) א"ר יוחנן אבר קטן יש באדם משביעו רעב מרעיבו שבע שנאמר [ת]כמרעיתם וישבעו וגו': (יומא כט) אמר רב נחמן הרהורי עבירה קשין מעבירה וסימניך ריחא דבשרא: והכבוד[א]. (סנהדרין קד) א"ר נחמן גסות הרוח שהיה בו בירבעם טרדתו מן העולם שנאמר [א]ויאמר ירבעם בלבו עתה תשוב הממלכה לבית דוד אם יעלה העם הזה לעשות זבחים בבית ה' בירושלים ושב לב העם הזה אל אדוניהם אל רחבעם מלך יהודה והרגוני ושבו אל רחבעם מלך יהודה. אמר גמירי דאין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית יהודה בלבד כיון דחזו ליה לרחבעם דיתיב ואנא קאימנא סברי הא מלכא והא עבדא ואי יתיבנא מורד במלכות הואי וקטלין לי ואזלו בתריה מיד ויועץ המלך ויעש שני עגלי זהב. [ב]אחר הדבר הזה לא שב ירבעם מדרכו הרעה וגו' מאי אחר אמר רבי אבא אחר שתפשו הקב"ה לירבעם בבגדו א"ל חזור בך ואני ואתה ובן ישי נטייל בג"ע א"ל ומי בראש א"ל בן ישי בראש אמר אי הכי לא בעינא: (ברכות כד) אמר רבי אבין הלוי כל הדוחק את השעה שעה דוחקתו וכל הנדחה מפני

תורה אור פ משלי יד: צ דברים ו וח: ק שם ח: ר שם לא: ש שמות לב: ת איוב כא: א בראשית יא: ב שם: ג איוב כח: ד בראשית יג: ה שם: ו דברים לב: ז איוב כא: ח בראשית יא: ט דברים לא: י שם ח: כ איוב א: ל עמוס ו: מ דברים לב: נ שם א: ס הושע יג: ע דברים ח: פ שם לא: צ שם לב: ק הושע ב: ר מלאכי ב: ש קהלת יא: ה הושע יג: א מ"א יב: ב שם יג:

א] ע"ל פ"א מ"י בפיסקא ושנא את הרבנות ובפ מי"ג נגד שמא אבד שמיה. ולעיל מ"ד מאוד מאוד הוי שפל רוח. ולקמן פ"ה מי"ט בפיסקא ורוח נמוכה;

שבקש למלוך בחזקה : וכבר היו. איידי דאיירי בבני אהרן תנא ליה הכא לאשמעינן דבשביל שהיו מבקשין גדולה ורבנות מתו : נפישי גמלי סבי דטעיני משכי דהוגני. הרבה גמלים זקנים שטוענין עורות גמלים יונקים שמתו. בכרי מדין ועיפה מתרגמינן הוגני בכרה קלה היינו גמלא נערה ויונקה שהיא קלה ועסקיה רעים מחמת שלא הורגלה לטעון משאוי :

מתני' הילודים למות. מי שנולד ככר עתיד הוא למות : והמתים. עתידים לחיות ולעמוד ליום הדין אלה לחיי עולם ואלה לחרפות ולדראון עולם : והחיים לדון. עומדין להיות נדונים ליום הדין : לידע. מאחריו : ולהודיע. לאחרים : ולהודע. להבין מעצמו : הוא היוצר. שכל העולם הוא בידו כחומר ביד היוצר. ומה טעם לפי שהוא הבורא שברא את כל העולם כולו מאין לפיכך יכול לעשות בו כרצונו : הוא המבין הוא הדיין. אחר שהבין כל מעשיהם מביאן בדין לפניו : הוא בעל דין. שהוא תובע את החוטאים : והוא עתיד לדון. לעולם הבא : ולא משוא פנים ולא מקח שוחד. שאינו נושא פנים אפילו לצדיק גמור שלא יעניש על עבירה קלה שבא לידו. ואינו לוקח שוחד המצוה בשביל העבירה. אלא נותן שכר על המצוה. ועונש על העבירה. כ"פ הרמב"ם : ודע שהכל לפי חשבון. פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול. כך עבירות קלות כשהן מרובות עולות לחשבון גדול : שעל כרחך אתה נוצר. שהנשמה אינה רוצה לצאת מן הפרגוד מקום טהור שהנשמות מונחות שם. וליכנס במעי אשה במקום טמא ומלאך בא ומוציאה בעל כרחה ומכניסה במעי האשה : ועל כרחך אתה נולד. בשעת הלידה אינה רוצה לצאת. ומלאך מוציאה בע"כ : ועל כרחך אתה חי. יש אדם מדוכא ביסורים ורוצה למות ואינו יכול : כל חותמי ברכות שבמקדש היו אומרים עד העולם. במס' תענית אמרינן אין עונין במקדש אמן המברך אומר בסוף כל ברכה ברוך אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך חונן הדעת וכן בכלם והעונים במקום אמן אומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד וילפינן לה מקראי דתפלת עזרא וסייעתו ואשמעינן הכא דבמקדש ראשון לא היו אומרים אלא ברוך אלהי ישראל עד העולם : משקלקלו המינים. ואמרו אין עולם אלא זה : התקינו. עזרא וסייעתו שיהו אומרים מן העולם ועד העולם לומר שתי עולמות יש להוציא מלב הכופרים בתחיית המתים : מתרפאין בה. באותו שמש דלעתיד לבא : ולהט אותם היום הבא. שמש של אותו יום : אין גיהנם לעתיד לבא. לאו לאחר מיתה קאמר דודאי איכא גיהנם לרשעים אלא לעתיד לבא לאחר תחיית המתים קאמר שאותן רשעים שיהיו לחרפות לדראון עולם כדכתיב בדניאל לא יהיו נדונים בגיהנם אלא בהאי דינא שהקב"ה יוציא חמה מנרתיקה כדי שיהיו אלו מצטערין ושיתרפאו בה צדיקים והכי נמי מוכח בהדיא בפ"ק דע"ז דלאחר תחיית המתים קאמר : ה' צבאות שמו. אלמא חד הוא דבראינהו : מי שברא הרים לא ברא רוח. שזה נקרא יוצר וזה נקרא בורא ושני שמות הם : ה"נ מי שברא. אבר זה לא ברא אבר זה וא"ת כן הוא הא תינח באברים המרוחקים מיהו טפח על טפח יש בו באדם ובאותו טפח יש בו שני נקבים האוזן והעין וקרי להא נוטע אוזן ולהאי יוצר עין תאמר שנתעסקו שניהם באותו טפח : אמר לו. הן : וכי בשעת מיתה שניהם נתפייסו. הבעלים הנוטע והיוצר מסכימים

מפני השעה שעה נדחית מפניו מדרבה ורב יוסף כו' : (סנהדרין נב) וכבר היו משה ואהרן מהלכין בדרך ונדב ואביהוא מהלכין אחריהם וכל ישראל אחריהם א"ל נדב לאביהוא אימתי ימותו שני זקנים הללו ואני ואתה ננהיג את הדור, אמר להן הקב"ה נראה מי קובר את מי, אמר רב פפא היינו דאמרי אינשי נפישי גמלי סבי דטעיני משכי דהוגני:

מתני' כב הוא היה אומר הילודים למות והמתים להחיות והחיים לידון לידע ולהודיע ולהודע שהוא אל הוא היוצר הוא הבורא הוא המבין הוא הדיין הוא העד הוא בעל דין והוא עתיד לדון ברוך הוא שאין לפניו לא עולה ולא שכחה ולא משוא פנים ולא מקח שוחד שהכל שלו ודע שהכל לפי החשבון ואל יבטיחך יצרך שהשאול בית מנוס לך שעל כרחך אתה נוצר ועל כרחך אתה נולד ועל כרחך אתה חי ועל כרחך אתה מת ועל כרחך אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה :

גרס' (ברכות יז) אר"י כי הוה מסיים ר' מאיר ספרא דאיוב אמר הכי סוף אדם למות כו' (לעיל פ"ב): (שם ה) אר"ל לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע כו' ואם לא יזכור לו יום המיתה כו' (לעיל ריש פרק ג): והמתים להחיות. (ברכות סג) כל חותמי ברכות שבמקדש היו אומרים [ד]עד העולם משקלקלו המינין ואמרו אין עולם אלא אחד התקינו שיהו אומרים [ה]מן העולם ועד העולם: (סנהדרין צ) ואלו שאין להם חלק לעולם הבא האומר אין תחית המתים מן התורה כו'. א"ר יוחנן מנין לתחית המתים מן התורה כו' (עש"ב): והחיים לידון. (נדרים ח) אמר ר' שמעון בן לקיש אין גיהנם לעתיד לבא אלא הקב"ה מוציא חמה מנרתקה צדיקים מתרפאין בה ורשעים נידונין בה צדיקים מתרפאין בה דכתיב [ו]וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה ולא עוד אלא שמתעדנין בה שנאמר ויצאתם ופשתם כעגלי מרבק רשעים נדונין בה שנאמר [ז]כי הנה היום בא בוער כתנור והיו כל זדים וכל עושה רשעה קש ולהט אותם היום הבא אמר ה' צבאות אשר לא יעזוב להם שורש וענף : לידע ולהודיע ולהודע שהוא אל כו'. (תנדב"ר פכ"ו) [ח]אני הוא עד שלא נברא העולם ואני הוא משנברא העולם אני הוא בעולם הזה ואני הוא בעולם הבא אני אמית ואחיה מחצתי ואני ארפא שנאמר [ט]למען תדעו ותאמינו לי ותבינו כי אני הוא לפני לא נוצר אל ואחרי לא יהיה אנכי אנכי ה' ואין מבלעדי מושיע ונאמר [י]הלוא אני ה' ואין עוד אלהים מבלעדי אל צדיק ומושיע אין זולתי ונאמר [כ]כי אנכי אל ואין עוד אלהים ואפס כמוני : הוא היוצר הוא הבורא. (חולין פז) אמר ההוא צדוקי לרבי מי שיצר הרים לא ברא רוח ומי שברא רוח לא יצר הרים דכתיב [ל]כי הנה יוצר הרים ובורא רוח אמר ליה שוטה שפיל לסיפיה דקרא ה' צבאות שמו : (סנהדרין לט) אמר ליה קיסר לרבן גמליאל מי שברא הרים לא ברא רוח ומי שברא רוח לא ברא הרים שנאמר יוצר הרים ובורא רוח אלא מעתה גבי אדם דכתיב [מ]ויברא וייצר הכא נמי מי שברא זה לא ברא זה טפח על טפח יש בו באדם ושני נקבים יש בו מי שברא זה לא ברא זה שנאמר [נ]הנוטע אוזן הלא ישמע אם יוצר עין הלא יביט אמר ליה אין א"ל ובשעת מיתה כולם נתפייסו, אמר ליה

כבוד כל מי שבורח מן השררה השררה רודפת אחריו שאול ברח מן השררה בשעה שבא למלוך שנאמר וישאלו עוד בה' הבא עוד הלום איש ויאמר ה' הנה הוא נחבא אל הכלים כשבאו ואמרו לו דבר המלוכה א"ל אין אני ראוי למלכות אלא שאלו באורים ותומים אם ראוי אני ואם לאו הניחו אותי מיד וישאלו עוד מיד החביא את עצמו עד ששאלו באורים ותומים ויאמר ה' הנה הוא נחבא אל הכלים אלו אורים ותומים ברח מן השררה ורדפה אחריו שנאמר הראיתם אשר בחר בו ה' כי אין כמוהו בכל העם ואבימלך בן ירובעל רדף אחר השררה וברחה ממנו (ילקוט שמואל פ"י):

הילודים למות. מי גבר יחיה ולא יראה מות מהו מי גבר יחיה א"ר תנחומא מי גבר כאברהם שירד לכבשן האש וניצל ואח"כ ויגוע וימת אברהם מי גבר כיצחק שפשט צוארו על המזבח ואח"כ אמר הנה נא זקנתי לא ידעתי יום מותי מי גבר כיעקב שנתגשש עם המלאך ואח"כ ויקרבו ימי ישראל למות מי גבר כמשה שדבר עם בוראו פנים בפנים ואח"כ הן קרבו ימיך למות (דברים רבה פ"ט):

והמתים להחיות. חדשים לבקרים רבה אמונתך א"ר אלכסנדרי על שאתה מחדשנו בכל בוקר ובוקר אנו יודעין שאמונתך רבה לתחיית המתים (מ' איכה פרשה ג):

לידע ולהודיע שהוא אל כו'. אל"ף זה הקב"ה שהוא ראשון והוא אחרון כשם שהאל"ף ראש לכל האותיות כך הקב"ה ראש כל המלכים כולם וגם הוא סוף לכל הנדיבים כולם ומנין שהוא ראשון והוא אחרון שנאמר אני ה' ראשון ואת אחרונים אני הוא ראוי למקרא לומר ואת אחרון אני הוא מה ת"ל את אחרונים אני הוא אלא מלמד שכשמחדש את העולם הקב"ה עומד בעצמו ומסדר סדרן של אחרונים של עולם הבא סדרן של חסידים סדרן של ענוים סדרן של נביאים סדרן של מלכים ושל רוזנים ושל נדיבים סדרן של פרנסי הדור סדור של דור ודור וכל בריה ובריה וכל חיה וחיה וכל עוף ועוף וכל נשמה ונשמה ומוריד חנוך בן ירד ששמו מטטרון ואת ארבע החיות מתחת גלגלי מרכבות כסאו ומעמיד את כסאו לצד אחד ומעלה את קרח ואת עדתו משאול ומתהום רבה ומביאין לפניו כל באי עולם והוא מעמידן על רגליהם והוא מסדר דינו של עצמו לפני הבריות אומר להם כלום ראיתם אלוה אחר מבלעדי בשמים ממעל או בארץ מתחת או בארבע רוחות העולם העידו בי ותאמרו אמת שנאמר ואתם עדי נאם ה' ואני אל משיבין מטטרון וחיות הקודש וקרח ועדתו כלם בבת אחת בקול אחד כפה אחד בדבור אחד אומרים לפניו כל באי עולם לא ראינו כמוך מעולם אלוה בשמים ממעל ולא ראינו כמוך מעולם רשות אחר בארץ מתחת אין מלך כמוך ואין צור בלתך ואין אלהים זולתך אתה ראשון ואתה אחרון ואין אלוה מבלעדיך ואין עוד אלהים שנאמר אין כמוך באלהים ה' ואין כמעשיך באותה שעה משיב הקב"ה לכל באי עולם שנאמר ראו עתה כי אני אני הוא ואין אלהים עמדי מה הוא אני אני ב' פעמים אלא מלמד שאמר להם הקב"ה אני הוא עד שלא נברא העולם ואני הוא משנברא העולם ואין אלהים עמדי לעולם הבא אני אמית ואחיה אני הוא שאמית כל בני אדם וכל הבריות בעולם הזה ואני הוא שאחזור להם רוח ונשמה ומחיה אותם לעוה"ב

תורה אור ג קהלת יב : ד נחמיה ט : ה שם : ו מלאכי ג : ז שם : ח דברים לב : ט ישעיה מג : י שם מה : כ שם מו : ל עמוס ד : מ בראשית ב : נ תהלים צד :

ליה ההוא אמגושא לאמימר מפלגך לעילאי דהורמיז מפלגך לתתאי דאהורמיז אמר ליה א"כ היכי שביק ליה אהורמיז להורמיז לעבורי מיא בארעיה : הוא המבין[א]. (ירושלמי ר"ה פ"א) [ס]היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם. אמר רבי לוי היוצר יחד לבם כבר הבין אל כל מעשיהם. אמר ר' אלעזר בנוהג שבעולם מה נוח ליוצר הזה לעשות מאה קנקנים או להסתכל בהם לא להסתכל בהן אמר רבי ברכיה יוצרן רוצה שיהא לבן יחיד אליו א"ר אבין מי שהוא יחיד בעולמו כבר הבין את כל מעשיהם: הוא הדיין הוא העד. (חגיגה ד) ר' יוחנן כי הוה מטי להאי קרא הוה בכי [ע]וקרבתי אליכם למשפט והייתי עד ממהר כו' (לעיל פ"ג): הוא בעל דין. (סנהדרין ו) ויהיו עדים יודעין את מי הם מעידים כו' וכן ביהושפט הוא אומר [פ]ויאמר לשופטים ראו מה אתם עושים כי לא לאדם תשפטו כי לה' כו' (לעיל פ"ג מ"ס): (חגיגה ה) אמר ר"ש בן לקיש כל המטה דין של גר כאילו מטה דינו של מעלה כו' (לעיל פ"ד מ"ב): ברוך הוא שאין לפניו לא עולה. (תענית יא) אל אמונה ואין עול כשם שמשלמין שכר כו' (לעיל פ"ב מט"ז) : (תנדא"ר פ"ז) צא ולמד מיום שנברא העולם ועד אותה שעה הוא נותן לכל אחד שכרו בין טוב בין רע שנאמר [צ]גדול העצה ורב העליליה אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני אדם לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו וגו'. ואומר [ק]חלילה לאל מרשע וגו' כי פועל אדם ישלם לו וגו': (ירושלמי סנהדרין פ"ה) רבי אבוה מטתיה חד אונס כו' (לעיל פ"ג מט"ז) : (ספרי האזינו בפיסקא ש"ז) אל אמונה. שהאמין בעולם ובראו. ואין עול. שלא ברא בני אדם להיות רשעים אלא להיות צדיקים. וכן הוא אומר [ר]אשר עשה אלהים את האדם ישר והמה בקשו חשבונות רבים. צדיק וישר הוא. שהוא מתנהג בישרות עם באי העולם. ד"א הצור התקיף תמים פעלו פעולתו שלימה עם כל באי העולם ואין להרהר אחר מדותיו אפילו עולה של כלום ואין אחד מהם שיסתכל ויאמר מה ראו אנשי דור המבול שנשטפו במים ומה ראו אנשי מגדל שנתפזרו מסוף העולם ועד סופו ומה ראו אנשי סדום ועמורה להשתטף באש ונפרית ומה ראה אהרן ליטול הכהונה ומה ראה דוד ליטול את המלכות ומה ראה קרח ועדתו שתבלעם הארץ ת"ל כי כל דרכיו משפט יושב עם כל אחד ואחד בדין ונותן לו את הראוי לו: ולא שכחה (ע"ל פ"ב מ"א) : ולא משוא פנים. (ב"ק נ) א"ר חנינא כל האומר הקב"ה ותרן הוא כו' (לעיל פ"ג) : (תנדא"ז פ"ב) א"ל הקב"ה למשה כלום יש לפני משוא פנים בין ישראל בין נכרי בין איש בין אשה בין עבד בין שפחה עשה מצוה שכרה בצדה שנאמר [ש]צדקתך כהררי אל וגו' וכל העובר עבירה נותנין לו ג"כ שכרו, מה שכרו של נחש הקדמוני שעמד וקלקל את העולם כולו, ומה שכרן של אדם והוה שעברו על ציווי של הקב"ה, ומה שכרו של קין שהרג את הבל אחיו, ומה שכרו של למך שהיה מתאבל על אבי אביו, ומה שכרו של שם שהיה מכבד את אביו, ומה שכרו של חם שלא היה מכבד את אביו, ומה שכרו של נח שהיה עומד ומוהה ברבים כל אותן מאה ועשרים שנה עד שלא בא המבול עליהם. לפיכך העיד הקב"ה עליו שנאמר [ת]נח איש צדיק תמים היה בדורותיו ואומר כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה, ומה שכרו של שם הגדול שהיה מתנבא ארבע מאות שנה ולא קבלו ממנו, ומה שכרו של אברהם אבינו שהיה עומד ופוגר את כל ע"א שבעולם ועל שאמר דבר שלא כהתן ירדו בניו למצרים שנאמר [א]ויאמר ה' אלהים במה ארע כי אירשנה בשכר אותה האמירה ירדו בניו למצרים, ומה שכרו של ישמעאל שעמד וקבר את אביו, ומה שכרו של יצחק שאמר לאביו אבא כפתוני יפה יפה ותנני על גבי המזבח שמא אבעט בך כי בחור אני ועומד בכחי כי בן שלשים ושבע שנים אני ונמצא אני מחויב שתי מיתות לשמים, ומה שכרו של עשו שהוריד שתי דמעות לפני אביו ניתן לו הר שעיר שאין גשמי ברכה פוסקין ממנו לעולם ואף בני שעיר משום שקבלו את עשו בסבר פנים יפות ניתנה להן שכרן, מכאן אמרו אפילו אם אין בידו של אדם לא מקרא ולא משנה אלא הוא יושב וקורא כל היום [ב]ואחות לוטן תמנע אפילו הכי שכר הורה בידו ומה שכרו של יעקב אבינו שהיה מורה על האמת ודובר אמת בלבבו כל ימי חייו, ומה שכרן של שנים עשר שבטים שהיו עושין רצון יעקב אביהם שנאמר [ג]כענבים במדבר מצאתי ישראל ומה שכרן של אברהם יצחק ויעקב שנתנו אימה של הקב"ה בלבבם מתוך שבעים עמים ולשונות חכותן עמד להם לבניהם ולבני בניהם עד סוף כל הדורות: (ספרי נשא פיסקא מב) כתוב אחד אומר [ד]ישא ה' פניו אליך וכתוב אחד אומר [ה]אשר לא ישא פנים כיצד יתקיימו

לעוה"ב ואני הוא שמחלתי אותם בעולם הזה בעורות עינים בחרישות אזנים בחגירות רגלים בכלילות אצבעותים בפילגות אברים בערלות שפתים באילמות פה ולשון ואני הוא שמרפא אותם לעוה"ב ואין תידי מליל ליום הדין (אותיות דרבי עקיבא) :

הוא המבין. כה אמר ה' אלהים ביום ההוא יעלו דברים על לבבך וחשבת מחשבת רעה אמר הקב"ה לגוג אל תאמר מה שאתה חושב בלבך שאיני יודע בא ירמיהו ואמר עקוב הלב מכל ואנוש הוא מי ידענו אמרתי לו רמ"ח אברים בראתי באדם זה וכולם עומדים במדתם כמו שבראתי חוץ מן הלב אמר ירמיהו לב זה מתחלף משעה לשעה והוא משנה את עצמו ומעקם את עצמו עקוב הלב מכל האברים ואנוש הוא מי ידענו אני ה' חוקר לב אני שבראתיו יודע אני מה הוא אני ה' חוקר לב ולא תאמר שמשבראתי אותך איני יודע לבבך אלא עד שלא בראתי אותך אני יודע מה שאתה עתיד לחשוב ומניין שכך דוד מצוה לשלמה בנו ואומר לו ואתה שלמה בני דע את אלהי אביך ועבדהו בלבב שלם ובנפש חפיצה ולמה כי כל לבבות דורש ה' וכל יצר מחשבות מבין א"ר אחא מהו וכל יצר מחשבות מבין אלא עד שלא יצר הוא יודע מה שהוא עתיד לחשב בלבו משיבראה (אגדת בראשית פ"ב) :

שאין לפניו לא עולה כו'. להגיד כי ישר ה' וגו' אמרו למשה מי עשה לך שלא תכנס לארץ אמר להם אני גרמתי לעצמי אמרו לו ולא הקב"ה עשה לך אמר להם חס ושלום אפילו אתם רואים שהקב"ה מצדיק את הרשע ומחייב את הצדיק אל אמונה ואין עול אמרו לו לאדם הראשון מי גרם לך מיתה אמר להם אני גרמתי לעצמי א"ל ולא עשה לך הקב"ה דבר זה אמר להם חס ושלום לא אבל אני גרמתי לעצמי משל למה הדבר דומה לחולה שהיה מוטל במטה הלך הרופא וראה אותו התחיל מצוה ואומר לו דבר פלוני לא תאכל אותו שהוא רע לך ומסוכן למות לימים אכל ממה שאמר לו הרופא שלא לאכול אותו שהוא מסוכן למות אמרו שמא הרופא עשה לך דבר אמר להם לאו אני הוא שעשיתי לעצמי שציוה לי כי מעץ הדעת טוב ורע לא תאכל שהוא רע לך ומסוכן למות ואני הוא שעשיתי כי ישרים דרכי ה' הוי להגיד כי ישר ה' אמר רבי יוחנן הוא קולע על יראיו ויראיו קולעים אותו אתם אומרים כי ישר ה' ואף אני אומר שארית ישראל לא יעשו עולה וגו' (מ' תהלים פצ"ג) : כתיב בתורה אשר לא ישא פנים ולא יקח שוחד אלא כמו שנאמר הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא וזו היא השאלה ששאל שר אחד את רבי יהושע בן קרחה ואמר לו כתיב באלהיכם אשר לא ישא פנים ולא יקח שוחד והיכן הוא המשפט של אלהיכם א"כ למה מרשין אלמים סומין וחוגרים יוצאין ממעי אמן וא"ל ר"י אל השר משום שכבר גלוין לפני הקב"ה מעשיו של אדם קודם שעלה במחשבה להבראות אם טובים הן ואם רעים הן שנאמר הוא גלה עמיקתא ומסתרתא ידע מה בחשוכא ונהורא עמיה שרא ואמר לו השר לרבי יהושע וכי אין תשובה לפניו יעשה תשובה ויפתח עיניו א"ל ר"י אל השר אם רצונך שאודיעך דבר זה תן לי אלף דינרין ושני עדים נאמנים מאלך מיד נתן השר לר"י אלף דינרין ועדים נאמנים מאללו מיד הלך לו ר"י אצל סומא אחד שהיה סומא ממעי אמו כו' ע"ש וא"ל ר"י להקיסר נאמן הוא אלהינו שעשה אותו סומא ממעי אמו ואין להרהר אחר אלהינו כלום ואמת הוא הכתוב בו הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא מיד הודה הקיסר לר"י באותה שעה העטיר הקיסר את ר"י בכל מרגליות טובות ואמר לו אשרי אלהיכם ואשרי עמו ואשרי למי שזוכה להתעפר תחת כפות רגליכם (תנדא"ז פכ"ג) :

ולא שכחה. א"ר יצחק בר פרנך כל עונות של אדם חקוקים לו על עצמותיו וכל זכיותיו כתובים על יד ימינו שלא תאמר שעונותיהם הם הנכתבים וזכיותיהן אין נכתבין ומנין שכן שנאמר ה' שומרך ה' צלך על יד ימינך (ברייתא דמסכת כלה) :

ולא

מסכימים להמיהו : אמגושא. מכשף יודע אני על ידי כישוף דמתלייך ולמעלה דהורמיז עד כדאמרינן הורמיז בר לילתא בב"ב : דאהורמיז. הקב"ה קרי הכי : והיכי שבק ליה. א"ל היאך שביק אהורמיז להורמיז לאעבוריה מים ברותים בארעיה א"כ היאך מניח אהורמיז להעביר מים בארצו שכל מה שאדם מכנים דרך פיו מוציא דרך הנקבים התחתונים :

אמר רבי ברכיה. ה"פ דקרא היוצר רוצה שיהא לבן אליו ביחידות ולא יהיה לבן עוסק בעבודה אחרת ולמה מפני שהוא מבין אל כל מעשיהם ואין אחר כמוהו : א"ר אבין. הכי קאמר היוצר לבן שהוא יחיד בעולם כבר הבין אל

א] ע"ל פ"ב מ"א בפיסקא עין רואה ובפ"ג מט"ו הכל צפוי :

אל כל מעשיהם שלם שעשו רע: אפילו להחליף כו׳. זכות בחובה לנכות זה בזה אינו עושה אלא אל אמונה לשלם שכר מצוה ואין עול ליפרע ממנו על העבירה: קלי. העתידות לבא עלי: מדת ימי. כמה ימי חיי: מה חדל אני. באיזה יום אני חדל ובטל מן העולם: אמות באחד בשבת. שיוכלו להתעסק בי ובהספדי: כי טוב יום בחצריך. כלומר ככל אמרת לפני טוב יום שאתה עומד בחצרי ועוסק בתורה מאלף עולות שעתיד להקריב בנך שלמה כדכתיב אלף עולות יעלה שלמה וגו׳: בכורות. מאני הבכורות: יקרא אל השמים מעל. כלומר יקרא הקב״ה לנשמה הבאה לו לתוך גופו של אדם מאל השמים ממעל ויקרא אף אל הגוף שבא מן הארץ:

פרק חמישי

בעשרה מאמרות. תשעה ויאמר. ובראשית נמי מאמר הוא דכתיב בדבר ה׳ שמים נעשו שמאבדים את העולם. שכל המאבד נפש אחת כאילו אבד עולם מלא. והרשעים שבעונם מאבדים את נפשם כאילו מאבדים את העולם. כך מצאתי. ולי נראה שמאבדים את העולם ממש. שמכריעים את כל העולם כולו לכף חובה. ונמצא העולם אבד בשבילם: שנברא בעשרה מאמרות. ואינו דומה

יתקיימו שני מקראות הללו ישא ה׳ פניו בעולם הזה. אשר לא ישא פנים לעולם הבא: ולא מקח שוחד. (ספרי האזינו פיסקא ש״ז) [י]הצור תמים פעלו. כשירד משה מהר סיני באו כל ישראל אצלו אמרו לו משה רבינו אמור לנו מה היה מדת הדין למעלה אמר אני איני אומר לזכות את החייב ולחייב את הזכאי אלא אפילו להחליף בדבר אלא אל אמונה ואין עול: שהכל שלו (ע״ל פ״ג מ״ז): ודע שהכל לפי החשבון. (סוטה ח) תניא היה רבי מאיר אומר מנין שכל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול תלמוד לומר [ז]אחת לאחת למצוא חשבון כו׳ (לעיל פ״ג מט״ז): ואל יבטיחך יצרך כו׳. (חגיגה טז) דרש רבי יהודה בר נחמני מתורגמניה דר״ל מאי דכתיב [ח]אל תאמינו ברע ואל תבטחו באלוף אם יאמר לך יצר הרע חטא כו׳ (לעיל פ״ב מ״א): (שבת לד) דרש רבא בר רב עולא מאי דכתיב [ט]כי אין חרצובות למותם ובריא אולם כו׳ (לעיל ריש פ״ג): ועל כרחך אתה חי כו׳. (שבת ל) אמר רב יהודה אמר רב מאי דכתיב [י]הודיעני ה׳ קצי ומדת ימי מה היא אדעה מה חדל אני אמר דוד לפני הקב״ה הודיעני ה׳ קצי אמר ליה גזרה היא מלפני שאין מודיעים קצו של בשר ודם ומדת ימי כה היא גזרה היא מלפני שאין מודיעין מדת ימיו של אדם אדעה מה חדל אני אמר לו בשבת תמות. אמות באחד בשבת אמר ליה כבר הגיע מלכות שלמה בנך ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא אמות בע״ש א״ל [כ]כי טוב יום בחצריך מאלף טוב לי יום אחד שאתה יושב ועוסק בתורה מאלף עולות שעתיד שלמה בנך להקריב לפני על גבי המזבח: ועל כרחך אתה מת. (סוכה נג) אמר רב יהודה רגלוהי דבר אינש אינון ערבין בו לאתרא דמתבעי לתמן מובילין יתיה כו׳ (לעיל פ״ג רמט״ז): (נדרים מא) א״ר יהושע בן לוי כיון שהגיע קיצו של אדם הכל מושלין בו כו׳ (לעיל שם): ועל כרחך אתה עתיד ליתן דין וחשבון. (סנהדרין צ) א״ל אנטונינוס לרבי גוף ונשמה יכולין לפטור עצמן מן הדין כיצד גוף אומר נשמה חטאה שמיום שפירשה ממני הריני מוטל כאבן דומם בקבר ונשמה אומרת גוף חטא שמיום שפירשתי ממנו הריני פורחת באויר כצפור. א״ל אמשול לך משל למה״ד למלך שהיה לו פרדס נאה והושיב בו שומרים אחד חגר ואחד סומא א״ל חגר לסומא בכורות נאה אני רואה בפרדס בא והרכיבני ונביאם לאכלם רכב חגר על גבי סומא והביאום ואכלום לימים בא בעל הפרדס אמר להם בכורות נאות היכן הם א״ל סומא כלום יש לי עינים לראות א״ל חגר כלום יש לי רגלים להלך בהם מה עשה הרכיב חגר ע״ג סומא ודן אותם כאחד אף הקב״ה מביא את הנשמה וזורקה בגוף ודן אותם כאחד שנאמר [ל]יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו יקרא אל השמים מעל זו נשמה ואל הארץ לדין עמו זה הגוף: (שבת סג) אמר רב הונא מאי דכתיב [מ]שמח בחור בילדותך כו׳ (לעיל רפ״ג): הקדוש ברוך הוא. (יומא לז) תניא רבי אומר [נ]כי שם ה׳ אקרא הבו גודל לאלהינו אמר להם משה לישראל בשעה שאני מזכיר שמו של הקב״ה אתם הבו גודל לאלהינו. חנניא בן אחי רבי יהושע אומר [ס]זכר צדיק לברכה אמר להם משה לישראל בשעה שאני מזכיר זכר צדיק עולמים אתם תנו ברכה:

ולא מקח שוחד. יד ליד לא ינקה בא וראה שתי ידים יש לו לאדם אם גונב הוא באחת ונותן צדקה באחת לא ינקה לעתיד כך הקב״ה אומר לרשעים שני עולמות בראתי לכם אחת לעשות בו מעשים טובים ואחת לשלם שכר עכשו שלא עשיתם מעשים טובים בעוה״ז שהייתם בו כאן מה אתם מבקשים יד ליד לא ינקה אתכם מדינה של גיהנם ד״א א״ר יוחנן משל לאחד שעבר עבירה ונתן לזונה שכרה לא הספיק לצאת ממנה עד שפגעו עני אחד ואמר לו תן לי צדקה ונתן לו אומר בעצמו אלולי לא רצה הקב״ה לכפר עונותי לא היה שולח לי אותו עני לתת לו צדקה אלא כבר כפר לי על אותו עון שעשיתי אמר לו הקב״ה רשע לא תחשוב כך אלא לך ולמוד מחכמתו של שלמה שנאמר יד ליד לא ינקה רע ד״א מה היד הזו היא אוכלת עם חברתה ואתה עושה מצוה באחת ונתחייב באחת אין זו מכפרת על זו (מ׳ משלי פי״א):

ואל יבטיחך יצרך כו׳. אוי להם לבריות שחוטאים וסבורים שמיתה מנוס (בריתא דמס׳ כלה):

שעל כרחך אתה נוצר כו׳. כשמגיע זמנו לצאת לאויר העולם מיד בא אותו המלאך אמר לו באותה שעה מגיע זמנך לצאת לאויר העולם והוא אומר לו למה אתה רוצה להוציאני לאויר העולם אמר לו המלאך בני תדע שעל כרחך אתה נוצר כו׳ ועכשיו דע שעל כרחך אתה נולדת ואינו רוצה לצאת משם עד שמכהו ומכבה לו את הנר שהוא דולק על ראשו ומוציאו לאויר העולם בעל כרחו לסוף הגיע זמנו למות בא לו אותו המלאך ואמר לו תכירני אומר לו הן ואומר לו למה נשתנה היום מכל שאר הימים אומר המלאך כדי להוציאך מן העולם כי הגיע זמנך להפטר מיד מתחיל בוכה ומשמיע קולו מסוף העולם ועד סופו ואין הבריות מכירין ולא שומעין את קולו חוץ מן התרנגול בלבד ואומר למלאך הלא כבר הוצאתני משני עולמות והכנסתני בזה העולם וא״ל המלאך והלא כבר אמרתי לך שעל כרחך נוצרת ועל כרחך נולדת וע״כ אתה מת וע״כ אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני הקב״ה (תנחומא פרשה פקודי):

ועל כרחך אתה חי ועל כרחך אתה מת. וז״ה אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח ר׳ יהודה ור׳ נחמיה ר׳ יהודה אומר אין אדם שליט במלאך המות לכלות אותו ממנו ואין רוח אלא מלאך שנאמר עושה מלאכיו רוחות ד״א ר״א בן יעקב אומר אין אדם שליט בנפשו לכלות אותה למה שכללה הקב״ה בכל הגוף שאילו כללה הקב״ה באבר אחד כשהיה מגיע לאדם צרה היה חותך אותו אבר ומת לפיכך היא בכל הגוף כדי שלא יהא יכול לכלותה הוי אין אדם שליט ברוחו מהו ואין משלחת במלחמה אין אדם שליט יכול לומר בשעה שנוטה למות הריני משלח לעבדי תחתי ר׳ שמעון בן חלפתא אומר אין אדם יכול לעשות כלי זיין ולהנצל ממלאך המות כענין שנאמר ויעש שלח לרוב ומגינים מהו ואין שלטון ביום המות אין אדם שליט לומר המתינו לי עד שאעשה חשבונותי ועד שאצוה לביתי ואח״כ אני בא ד״א מהו ואין שלטון אין מלאך המות אומר הואיל וזה מלך נוותר לו עוד יום אחד או שני ימים אין לפניו באותו היום משוא פנים (דברים רבה פ״ט):

פרק חמישי

בעשרה מאמרות נברא העולם. ומה תלמוד לומר והלא במאמר אחד יכול להבראות אלא להפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם שנברא בעשרה מאמרות וליתן שכר טוב לצדיקים

אמר דוד המלך אני אגיד גדולתו וגבורתו ומלכותו של ממ״ה הקב״ה שבכל יום ויום אדם נוצר ובכל יום ויום אדם נולד ובכל יום ויום אדם חי ובכל יום ויום אדם מת ובכל יום ויום רוחו של אדם ניטלת ממנו וניתנה לבעל הפקדון ובכל יום ויום מכלכלין את האדם כתינוק היונק משדי אמו והכל כפרי מעשיו (תנא דבי אליהו זוטא פט״ו):

פרק חמישי

בעשרה מאמרות. נברא העולם ואלו הן כו׳ ובשלשה כוללו ואלו הן בחכמה ובתבונה ובדעת שנאמר ה׳ בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה בדעתו תהומות נבקעו ובשלשתן נעשה המשכן שנאמר ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה בתבונה ובדעת ובשלשתן נעשה בית המקדש שנאמר בן אשה אלמנה הוא ממטה נפתלי ואביו איש צורי חרש נחושת וימלא את החכמה ואת התבונה ואת הדעת ובשלשתן עתיד להבנות שנאמר בחכמה יבנה

תורה אור ו דברים לב: ז קהלת ז: ח מיכה ז: ט תהלים עג: י שם לט: כ שם פד: ל שם נ: מ קהלת יא: נ דברים לב: ס משלי י:

לצדיקים שמקיימין את העולם שנברא בעשרה מאמרות: **גרסי'** (ר"ה לב) הני עשרה מלכיות כנגד מי, א"ר לוי כנגד עשרה הלולים שאמר דוד בספר תהלים הלולים טובא הוו הנך דכתיב בהו [י]הללוהו בתקע שופר. רב יוסף אמר כנגד עשרת הדברות שנאמרו לו למשה בסיני. ר' יוחנן אמר כנגד עשרה מאמרות שבהן נברא העולם מאי ניהו אילימא ויאמר דבראשית הני ט' הוו בראשית נמי מאמר הוא דכתיב [ז]בדבר ה' שמים נעשו: (חגיגה יב) אמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב בעשרה דברים נברא העולם בחכמה ובתבונה ובדעת בכח ובגבורה ובגערה בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים. בחכמה ובתבונה דכתיב [צ]ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה, בדעת דכתיב [ק]בדעתו תהומות נבקעו, בכח וגבורה דכתיב [ר]מכין הרים בכחו נאזר בגבורה, בגערה דכתיב [ש]עמודי שמים ירופפו ויתמהו מגערתו, בצדק ובמשפט דכתיב [ת]צדק ומשפט מכון כסאך, בחסד וברחמים דכתיב [א]זכור רחמיך ה' וחסדיך כי מעולם המה: להפרע מן הרשעים כו'. (סנהדרין לז) לפיכך נברא אדם יחידי ללמדך שכל המאבד נפש אחת מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא וכל המקיים נפש אחת מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר בשבילי נברא העולם: (אדר"נ פל"א) ללמדך שכל העושה מצוה אחת וכל המשמר שבת אחת וכל המקיים נפש אחת מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא שנברא בעשרה מאמרות וכל העובר עבירה אחת וכל המחלל שבת אחת וכל המאבד נפש אחת מעלין עליו כאילו איבד עולם מלא שנברא בעשרה מאמרות. ר' נחמיה אומר מנין שאדם אחד שקול כנגד כל מעשה בראשית שנא' [ב]זה ספר תולדות אדם ולהלן הוא אומר [ג]אלה תולדות השמים והארץ בהבראם מה להלן בריאה ועשיה אף כאן בריאה ועשיה: (יומא פז) אוי להם לרשעים לא דיין שמחייבין עצמן אלא שמחייבין לבניהם ולבני בניהם עד סוף כל הדורות הרבה בנים היו לו לכנען שהיו ראוין ליסמך כטבי עבדו של ר"ג אלא שחובת אביהם גרמה להם: (סנהדרין קיג) תנו רבנן רשע בא לעולם חרון אף בא לעולם שנאמר [ד]בבא רשע בא גם בוז ועם קלון חרפה רשע אבד מן העולם טובה בא לעולם שנאמר [ה]ובאבוד רשעים רנה, צדיק נפטר מן העולם רעה בא לעולם שנאמר [ו]הצדיק אבד ואין איש שם על לב ואנשי חסד נאספים באין מבין כי מפני הרעה נאסף הצדיק, צדיק בא לעולם טובה בא לעולם שנאמר [ז]זה ינחמנו ממעשנו ומעצבון ידינו: וליתן שכר טוב לצדיקים כו'. (יומא פז) אשריהם לצדיקים לא דיין שזוכין לעצמן אלא שזוכין לבניהם ולבני בניהם עד סוף כל הדורות הרבה בנים היו לו לאהרן שראוין לישרף כנדב ואביהוא שנאמר [ח]הנותרים אלא שזכות אבותם עמדה להם: (יומא לח) וא"ר אלעזר אפילו בשביל צדיק אחד עולם נברא דכתיב [ט]וירא אלהים את האור כי טוב ואין טוב אלא צדיק שנאמר [י]אמרו צדיק כי טוב. א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן **ראה הקב"ה** שצדיקים מועטין עמד ושתלן בכל דור ודור שנאמר [כ]כי לה' מצוקי ארץ וישת עליהם תבל. ואמר ר' חייא בר אבא א"ר יוחנן אפילו בשביל צדיק אחד עולם מתקיים שנאמר [ל]וצדיק יסוד עולם, ר' חייא בר אבא דידיה אמר מהכא [מ]רגלי חסידיו ישמור חסידיו תרתי משמע אמר ר' נחמן בר יצחק חסידו כתיב, אמר רבי חייא בר אבא א"ר יוחנן אין צדיק נפטר מן העולם עד שנברא צדיק כמותו שנאמר [נ]וזרח השמש ובא השמש עד שלא כבתה שמשו של עלי זרחה שמשו של שמואל הרמתי: **מתני' ב עשרה** דורות מאדם עד נח להודיע כמה ארך אפים לפניו שכל הדורות היו מכעיסין ובאין עד שהביא עליהם את מי המבול עשרה דורות מנח עד אברהם להודיע כמה ארך אפים לפניו שכל הדורות היו מכעיסין ובאין עד שבא אברהם אבינו וקבל עליו שכר כולם: **גרסי'** (ירושלמי תענית פ"ב) אר"ת מאן דאמר דרחמנא וותרן יתוותרון בני מעוי אלא מאריך רוחו וגבי דידיה: עד שבא אברהם אבינו וקבל עליו שכר כלם. (חגיגה טו) שאל אחר את רבי מאיר לאחר שיצא לתרבות רעה מאי דכתיב [ס]גם את זה לעומת זה עשה האלהים א"ל כל מה שברא הקב"ה בעולמו ברא כנגדו ברא הרים ברא גבעות ברא ימים ברא נהרות, א"ל ר"ע רבך לא כך אמר אלא ברא צדיקים ברא רשעים ברא גן עדן ברא גיהנם כל אחד ואחד יש לו שני חלקים אחד בגן עדן ואחד בגיהנם זכה צדיק נוטל חלקו וחלק חברו בגן עדן נתחייב רשע נוטל חלקו וחלק חברו בגיהנם אמר רב משרשיא מאי קרא גבי צדיקים כתיב [ע]לכן בארצם משנה יירשו גבי רשעים כתיב [פ]ומשנה שברון שברם: (סנהדרין קז) דור המבול אין להם חלק לעולם הבא ואין עומדין בדין שנאמר [צ]לא ידון רוחי באדם לעולם לא דין ולא רוח דור הפלגה אין להם חלק לעולם הבא שנאמר [ק]ויפץ ה' אותם משם וכתיב [ר]ומשם הפיצם ה' אנשי סדום אין להם חלק לעולם הבא שנאמר [ש]ואנשי סדום רעים וחטאים בעולם הזה וחטאים לעולם הבא אבל עומדין בדין. רבי נחמיה אומר אלו ואלו אין עומדין בדין שנאמר [ת]על כן לא יקומו רשעים במשפט וחטאים בעדת צדיקים על כן לא יקומו

ובנה בית ובתבונה יתכונן ובדעת חדרים ימלאו ובשלשתן עתיד ליתן שלש מתנות טובות לישראל שנאמר כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה ושלשתן כפולות נתנו למלך המשיח שנאמר ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה וגו' (פרקי ר' אלעזר פ"ג):

להפרע מן הרשעים. פושעיהן של ישראל מהו פושעין אלא לפי שבאותה שעה כשהן עוברין עבירות הן רוצין בחורבנו של עולם וכאילו הן דוחקין את רגלי השכינה כביכול כענין שנאמר מלא כל הארץ כבודו לכן כשם שהם רוצים בחורבנו של עולם כך הקב"ה מגלה אותם מבתיהם ומארץ מגוריהם ואין מחזירין אותם לארצם ומוציאין אותם למקום החורבן שנאמר וברותי מכם המורדים והפושעים בי וגו' (תנדב"א פי"ג):

וליתן שכר טוב לצדיקים. כי לה' מצוקי ארץ וגו' ואין מצוקין אלא תלמידי חכמים שנאמר ויתקבצו אליו כל איש מצוק בכל יום יוצאים מלאכי חבלה לפני הקב"ה לחבל את כל העולם כולו ואלמלא בתי כנסיות ובתי מדרשות שתלמידי חכמים יושבין בהם ועוסקים בדברי תורה היו מחבלין את כל העולם כולו מיד שנאמר מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה לא ולמד מן דרך ארץ כלום אדם נוטע כרם אלא על מנת שיאכל ממנה ענבים או לשתות ממנה יין או שמא למלא אותו עשבים ואם נתמלא עשבים אומר לבן לעבדיו לכו והציתו בו את האור עד שנשתיירו בו מאה או מאתיים גפנים ואומר לעבדיו לכו ועבדו את הכרם ופרוהו ועדרוהו והשקוהו מים בשביל הגפנים לפי שכבר נשרפו העשבים וכן כל הצדיקים כשהן עומדין בעולם הם דומים לגפנים שעומדים בתוך הכרם וכל העולם נשען עליהם לכך נאמר כי לה' מצוקי ארץ וישת עליהם תבל (תנא דבי אליהו זוטא פ"ה):

עד שבא א"א וקבל שכר כולם. כי מראש צורים אראנו אני רואה אותם שקדמו לבראשית ברייתו של עולם משל למלך שהיה מבקש לבנות היה חופר ויורד ומבקש ליתן יסודות והיה מוצא בצים של מים וכן במקומות הרבה לא עשה אלא חפר במקום אחד היה מוצא למטה פטרא אמר כאן אני בונה ונתן תלמיות ובנה כך הקב"ה היה מבקש לבראות העולם והיה יושב ומתבונן בדור אנוש ובדור המבול אמר היאך אני בורא את העולם ורשעים אלו עומדין ומכעיסין אותו כיון שצפה הקב"ה באברהם שעתיד לעמוד אמר הרי מצאתי פטרא לבנות עליה וליסד את העולם לכך קרא לאברהם צור שנאמר הביטו אל צור חוצבתם (ילקוט בלק פכ"ג):

עשרה

דומה המאבד מלאכה שהיא נעשית ביום אחד למלאכה שהיא נעשית בשבעה ימים: דכתיב בהו הללוהו בתקע שופר. הנך דהללו אל בקדשו: בראשית נמי. דמשתעי בשמים וארץ דכתיב בדבר ה' שמים נעשו וגו': מאמר הוא. אף הם במאמר נבראו: חכמה. יודע מה שהוא לומד: תבונה. שהוא מבין דבר מדבר מפלפול חכמתו: דעת. ישוב: כח. הוא כח הזרוע: גבורה. גבורת הלב: גערה. מיפה כדאמר לקמן שגער בו ועמד: בקיעות. לומיש"ל בלעז: לפיכך נברא אדם יחידי. כל זה אומרים להם לפיכך נברא אדם יחידי להראותם שמאדם אחד נברא מלואו של עולם: בשבילי נברא העולם. כלומר חשוב אני כעולם מלא אל אאבד את עצמי מן העולם בעבירה אחת וימסך הימנו: מפני הרעה. קודם שתבא הרעה הצדיק נאסף מכלל דכיון שבאת הרעה באה: הבל צדיק בא לעולם. פסקה הרעה שנאמר זה ינחמנו: כנדב ואביהוא שנאמר הנותרים. אלמא אף הם היו ראוים לישרף וניתותרו:

מתני' להודיע כמה ארך אפים לפניו. אף אתה אל תתמה שהאריך לעובדי כוכבים כל הימים הללו שהן משעבדין בנינו. שיותר האריך לדורות. שמאדם ועד נח. ואח"כ נשטפו: וקבל עליו שכר כולם. עשה מעשים טובים כנגד מה שהיה ראוי שיעשו כולם. לפיכך נגאלו כולם בזכותו. וכמו שנטל עליו עול מצות בעוה"ז כנגד כולם. כך קבל בעוה"ב שכר כנגד כולם. שכל אדם יש לו שני חלקים אחד בגן עדן וא' בגיהנם זכה נוטל חלקו וחלק חבירו בג"ע. נתחייב. נוטל חלקו וחלק חבירו בגיהנם: לא ידון רוחי לא דין ולא רוח. שאין עומדין בדין ואין להם רוח לחיות עם הצדיקים שיש להם חלק: ויפץ ה' אותם. בעוה"ז: ומשם הפיצם. בעוה"ב: אלו ואלו. אנשי דור המבול ואנשי סדום

ובהדא

תורה אור ע תהלים קמט: פ שם קמז: צ משלי ג: ק שם: ר תהלים סה: ש איוב כו: ת תהלים פט: א שם כה: ב בראשית ה: ג שם: ד משלי יח: ה שם יא: ו ישעיה נז: ז בראשית ה: ח ויקרא י: ט בראשית א: י ישעיה ג: כ ש"א ב: ל משלי י: מ ש"א ב: נ קהלת א: ס שם ז: ע ישעיה סא: פ ירמיה יז: צ בראשית ו: ק שם יא: ר שם: ש שם: ת תהלים א:

יקומו רשעים במשפט זה דור המבול וחטאים בעדת צדיקים אלו אנשי סדום, אמרו לו בעדת צדיקים אינם עומדין אבל עומדין בעדת רשעים. ת"ר דור המבול אין להם חלק לעולם הבא שנאמר אוימח את כל היקום אשר על פני האדמה וגו' וימח את כל היקום בעוה"ז וימחו מן הארץ לעולם הבא דברי ר' עקיבא, ר' יהודה בן בתירה אומר לא חיין ולא נידונין שנאמר גלא ידון רוחי באדם לעולם לא דין ולא רוח. דבר אחר לא ידון רוחי שלא תהא נשמתן חוזרת לנדנה. רבי מנחם בר יוסי אומר אפילו בשעה שהקב"ה מחזיר נשמות לפגרים מתים נשמתן קשה להם בגיהנם שנאמר דתהרו חשש תלדו קש רוחכם אש תאכלכם: (ירושלמי ברכות פ"ט) תני רשב"י אומר אם ראית את הבריות שנתייאשו ידיהן מן התורה עמוד והתחזק בה ואתה מקבל שכר כלם מאי טעמא ההפרו תורתך עת לעשות לה':

מתני' ג עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו עליו השלום ועמד בכולם להודיע כמה חבתו של אברהם אבינו עליו השלום: **גרסי'** (אדר"נ פל"ג) עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו לפני הקב"ה ובכולן נמצא שלם אלו הן שנים בלך לך ב' בשתי בניו ב' בשתי נשיו אחד עם המלכים ואחד בין הבתרים אחד באור כשדים ואחד בברית מילה וכל כך למה כדי שכשיבא אברהם אבינו ליטול שכרו שיהיו המלאכים (נ"א העכו"ם) אומרים יותר מכולנו יותר מכל שוה אברהם אבינו ליטול שכרו שנאמר ולך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך כנגד עשר נסיונות שנתנסה אברהם אבינו ובכולן נמצא שלם וכנגדן עשה הקב"ה עשרה נסים לבניו במצרים כנגדן הביא עשר מכות כנגדן נעשו לישראל עשרה נסים על הים כנגדן הביא עשר מכות על המצרים בים: **מתני' ד** עשרה נסים נעשו לאבותינו במצרים ועשרה על הים עשר מכות הביא הקדוש ברוך הוא על המצריים במצרים ועשרה על הים עשרה נסיונות נסו אבותינו את המקום ברוך הוא במדבר שנאמר זוינסו אותי זה עשר פעמים ולא שמעו בקולי: **גרסי'** (אדר"נ פל"ג) בשעה שעמדו אבותינו על הים אמר משה להם קומו עברו אמרו לא נעבור עד שנראה הים נקבים נקבים נטל משה מטהו והכה על הים ונעשה הים נקבים נקבים שנאמר חנקבת במטיו ראש פרזיו א"ל משה קומו עברו א"ל לא נעבור עד שנעשה הים בקעה לפנינו הכה משה את הים ונעשה בקעה לפניהם שנאמר טבקע ים ויעבירם ונאמר יכבהמה בבקעה תרד אמר להם משה קומו עברו אמרו לא נעבור עד שנעשה לפנינו גזרים גזרים שנאמר כלגוזר ים סוף לגזרים אמר להם משה קומו עברו אמרו לא נעבור עד שנעשה לפנינו חומר נטל משה המטה והכה הים ונעשה לפניהם טיט שנאמר לדרכת בים סוסיך חומר מים רבים, אמר להם משה קומו עברו אמרו לא נעבור עד שיעשה לפנינו מדבר נטל משה את המטה והכה על הים שנאמר מויוליכם בתהומות כבמדבר אמר להם משה קומו עברו אמרו לא נעבור עד שיעשה לפנינו פירורים פירורים נטל משה את המטה והכה על הים שנאמר נאתה פוררת בעזך ים אמר להם משה קומו עברו אמרו לא נעבור עד שיעשו לפנינו סלעים סלעים נטל המטה והכה על הים שנאמר שברת ראשי תנינים על המים הוי אומר ראשי תנינים אין משתברין אלא על הסלעים, אמר להם משה קומו עברו אמרו לא נעבור עד שיעשה לנו יבשה נטל משה את המטה והכה על הים שנאמר סהפך ים ליבשה ואומר עובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים אמר להם משה קומו עברו אמרו לא נעבור עד שיעשה לפנינו חומות נטל משה את המטה והכה על הים שנאמר והמים להם חומה מימינם ומשמאלם אמר להם משה קומו עברו אמרו לא נעבור עד שיעשו לפנינו נארות נטל משה את המטה והכה על הים שנאמר פנצבו כמו נד נוזלים ומנין שבין הגזרים ירדה אש וליהכתן שנאמר צכקדוח אש המסים מים תבעה אש להודיע שמך לצריך והיו הנודות מושכין שמן ודבש לתוך פיהן של תינוקות והן יונקין מהם שנאמר קוינקהו דבש מסלע, וי"א היה יוצא להם מים חיים מן הים ושותין בתוך הגזרים לפי שמימי הים מלוחים הם שנאמר נוזלים ואין נוזלים אלא מתוקים שנאמר רבאר מים חיים ונוזלים מן לבנון ועננו כבוד למעלה מהם שלא ישלוט בהן השמש ועברו ישראל כן כדי שלא יצטערו, רבי אליעזר אומר תהום כפה עליהם מלמעלה ועברו בו ישראל כדי שלא יצטערו, רבי אליעזר ורבי שמעון אומרים מים העליונים והתחתונים היו מנערין את המצריים שנאמר שוינער ה' את מצרים בתוך הים: **עשר** מכות הביא כו' ועשרה על הים. (שם פל"ג) מצריים הרעימו עליהם בקולם אף הקב"ה הרעים עליהם בקול על הים שנאמר תירעם אל בקולו נפלאות, מצריים באו על הים בקשת ובחצים והקב"ה נגלה עליהם בקשת ובחצים שנאמר אעריה תעור קשתך ואומר בוישלח חציו ויפיצם, מצריים באו על הים בהרבות אף הקב"ה בא עליהם בחרבות ורמחים שנאמר גוישלח חציו ויפיצם ברק ויהם ואין ברק אלא חרב שנאמר דחרב חרב הוחדה וגם מרוטה למען טבוח טבח הוחדה למען היה לה ברק מורטה, מצריים נתגאו במגן וצינה והקב"ה עשה כמו כן שנאמר ההחזק מגן וצינה וקומה בעזרתי, מצריים באו בחנית וכך הקב"ה שנאמר ולנוגה ברק חניתך, מצריים באו באבנים בקלעים והקב"ה נתגאה עליהם באבני אלגביש שנא' זמנוגה נגדו עביו עברו ברד וגחלי אש: **עשרה** נסיונות נסו אבותינו את המקום ברוך הוא. (ערכין טו) תניא א"ר יהודה עשר נסיונות נסו אבותינו את המקום במדבר ואלו הן שנים בים ושנים במים שנים במן ושנים בשליו אחד בעגל ואחד במדבר פארן שנים בים אחד בירידה ואחד בעלייה בירידה דכתיב חויאמרו אל משה המבלי אין קברים וגו' בעלייה כדרב הונא דאמר רב הונא ישראל שבאותו דור מקטני אמנה היו כדדרש רבה בר רב מרי מאי דכתיב טוימרו על ים בים סוף מלמד שהיו ישראל ממרים באותה שעה ואומרים כשם שאנו עולים מצד זה כך מצריים עולים מצד אחר, א"ל הקב"ה לשר של ים פלוט אותם ליבשה אמר לפניו רבש"ע כלום יש עבד שנותן לו רבו מתנה וחוזר ונוטלה הימנו א"ל הקב"ה אני נותן לך אחד ומחצה שבהם אמר לפניו רבש"ע כלום יש עבד שתובע את רבו א"ל הקב"ה נחל קישון יהא ערב מיד נפלטו ליבשה דכתיב יוירא ישראל את מצרים מת על שפת הים, ב' במים במרה וברפידים במרה דכתיב כויבאו מרתה ולא יכלו לשתות מים ממרה וכתיב וילן העם על משה, ברפידים דכתיב לויחנו ברפידים ואין

ובהדא פליג ר' נחמיה: רשעים דור המבול. דכתיב בהו כי רבה רעת האדם: חטאים אנשי סדום. דכתיב בהו רעים וחטאים: אבל עומדים הם וכו'. שחיין ונדונין: נשמתן קשה להם בגיהנם. נשמת עצמן שורפתן דכתיב רוחכם אש תאכלכם: **מתני'** עשרה נסיונות. א' אור כשדים שהשליכו נמרוד לכבשן האש. ב' לך לך מארצך. ג' ויהי רעב. ד' ותוקח האשה בית פרעה. ה' מלחמות המלכים. ו' מעמד בין הבתרים שהראהו שעבוד גליות. ז' המילה. ח' וישלח אבימלך ויקח את שרה. ט' גרש האמה הזאת ואת בנה. י' העקידה: **מתני'** עשרה נסים נעשו לאבותינו במצרים. שנצלו מעשר מכות. וכולם היו במצרים לא בישראל: עשר מכות הביא הקב"ה על המצריים במצרים. דל"ך עד"ש באח"ב: ועשרה על הים. הן כנגד עשר נפילות שבשירת ויושע. רמה בים. ירה בים. טבעו בים סוף. תהומות יכסיומו. ירדו במצולות. תרעץ אויב. תהרוס קמיך. יאכלמו כקש. כסמו ים. צללו כעופרת. הרי עשר נפילות. ותבלעמו ארץ אינו מחשבון הנפילות שזו היא פורכן שזכו לקבורה: ממרים. מורדים: נותן לו רבו מתנה. פרנסה לדגים: אחד ומחצה. דבפרעה כתיב שש מאות רכב ובסיסרא תשע מאות: בשליו

עשרה נסיונות נתנסה א"א ועמד בכלן ולפי היו לפניו שעתידין בניו לנסות לקב"ה עשרה נסיונות והקדים הרפואה למכתם ונסהו בעשרה נסיונות נסיון הראשון כו' ע"ש הנסיון העשירי ויהי אחר הדברים האלה והאלהים נסה את אברהם וגו' היה מנסה את אברהם כל פעם ופעם לידע את לבו אם יכול לעמוד ולשמור את כל מצותיה של תורה שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי מצותי חקותי ותורותי (פרקי רבי אליעזר מפכ"ו עד פל"א):

אמר לכן רבי אליעזר לתלמידיו בני יודעים אתם בשבחו של אברהם אבינו מיד אמרו לו תלמידיו לר"א יהי רצון שתודיע לנו. מיד פתח רבי אלעזר כו' ע"ש (תנד"א זוטא פכ"ה):

עשרה נסיונות נסו אבותינו את המקום כו'. פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום מצאני זקן אחד ואמר לי רבי דורות הללו הן כשירין יותר מן יוצאי מצרים ראה בעיניך ואזנך שמע שהרי דורו של משה לא היה עמהם רק התורה בלבד אבל דורות הללו יש עמהם תורה ונביאים וכתובים ואמרתי לו לא שהרי אותן דורות שהיו מיום שחרב הבית ראשון עד שנבנה הבית שני היה עמהם תורה ונביאים וכתובים ודברי פלפול של התורה ואפילו הכי לא היו כשירין כמו יוצאי מצרים ואם רוצה אתה ללמוד וחפץ אתה בדברי תורה צא ולמד מה שנאמר בהם ביוצאי מצרים הלוך וקראת באזני ירושלים לאמר כה אמר ה' זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה קדש ישראל לה' ראשית תבואתה אבל כשהיו יוצאי מצרים מהלכין במדבר לא הניח הקב"ה

תורה אור ב בראשית ז: ג שם ו: ד ישעיה לג: ה תהלים קיט: ו קהלת ט: ז במדבר יד: ח חבקוק ג: ט תהלים עח: י ישעיה סג: כ תהלים קלו: ל חבקוק ג: מ תהלים קו: נ שם עד: ס שם סו: ע שמות יד: פ שם טו: צ ישעיה סד: ק דברים לב: ר שה"ש ד: ש שמות יד: ת איוב לז: א חבקוק ג: ב תהלים יח: ג ש"ב כב: ד יחזקאל כא: ה תהלים לה: ו חבקוק ג: ז תהלים יח: ח שמות יד: ט תהלים קו: י שמות יד: כ שם טו: ל שם:

הקב"ה דבר בשלמו שלא גלה לישראל שנאמר סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם ונאמר כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים העבודה ומעיד אני עלי שמים וארץ כי בכל יום ובכל שעה שאני זוכר את כל המעשים אני נופל על פני האדמה ומברך ומרומם ומשבח ומקדש לשמו של מי שאמר והיה העולם ברוך הוא וברוך שמו של ממ"ה הקב"ה שהוא יושב ומחלק מזונות לכל באי עולם וכל מעשה ידיו מאדם ועד בהמה ועד רמש ועד עוף השמים וכל הנפשות אשר ברא אף דוד היה משבח את יוצאי מצרים כי אפילו המצוה האחת שעשתה בידם טוב לפני הקב"ה הרבה יותר מן כמה מצוה שלט ומהו המצוה האחת שעשתה בידם שנתקבצו כלם באגודה אחת וכרתו ברית שיעשו גמילות חסדים זה עם זה וישמרו ברית המילה שהוא ברית אברהם יצחק ויעקב ושלא יניחו לשון של יעקב אבינו ושלא ילמדו לשון של מצרים מפני דרכי ע"ז שנאמר ומי כעמך כישראל גוי אחד בארץ אשר הלכו אלהים זה משה ואהרן לפדות לו לעם ולשום לו שם ולעשות לכם הגדולה ונוראות לארצך מפני עמך אשר פדית לך ממצרים גוי ואלהיו אל תאמר כן אלא כך תאמר מפני עמך ישראל אשר פדית לך ממצרים כרת גוים ואלהיו (תנד"א רבה פכ"ג):

ושלא

ואין מים לשתות העם וכתיב וירב העם עם משה, שנים במן שנאמר [ס]אל תצאו ויצאו אל תותירו ויותירו, שנים בשליו בשליו ראשון ובשליו שני בשליו ראשון [ע]בשבתנו על סיר הבשר בשליו שני דכתיב [פ]והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה עגל כדאיתא ובמדבר פארן כדאיתא: **מתני' ה עשרה** נסים נעשו לאבותינו בבית המקדש לא הפילה אשה מריח בשר הקדש ולא הסריח בשר הקדש מעולם ולא נראה זבוב בבית המטבחים ולא אירע קרי לכהן גדול ביום הכפורים ולא כבו הגשמים אש של עצי המערכה ולא נצחה הרוח את עמוד העשן ולא נמצא פסול בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים עומדים צפופים ומשתחוים רוחים ולא הזיק נחש ועקרב בירושלים מעולם ולא אמר אדם לחברו צר לי המקום שאלין בירושלים: **גרסי'** (יומא כא) פתח במקדש וסיים בירושלים איכא תרתי אחרינא במקדש דתניא מעולם לא כבו גשמים אש המערכה ועשן מערכה אפילו כל הרוחות שבעולם באות ונשבות בו אין מזיזין אותו ממקומו ותו ליכא והא תני כו':

מתני' ו עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות ואלו הן פי הארץ ופי הבאר ופי האתון והקשת והמן והמטה והשמיר והכתב והמכתב והלוחות ויש אומרים אף המזיקין וקבורתו של משה ואילו של אברהם אבינו ויש אומרים אף צבת בצבת עשויה: **גרסי'** (פסחים נד) תניא עשרה דברים נבראו ערב שבת בין השמשות כו' (ע"ש בהוכן): **מתני' ז שבעה** דברים בגולם ושבעה בחכם חכם אינו מדבר בפני מי שהוא גדול ממנו בחכמה ובמנין ואינו נכנס לתוך דברי חבירו ואינו נבהל להשיב שואל כענין ומשיב כהלכה ואומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון ועל מה שלא שמע אומר לא שמעתי ומודה על האמת וחלופיהן בגולם: **גרסי'** (אדר"נ פל"ז) חכם אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה ובמנין זה משה שנאמר [י]וידבר אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' אל משה ויעש האותות לעיני העם וכי מי ראוי לדבר משה או אהרן הוי אומר משה שמשה שמע מפי הגבורה ואהרן שמע מפי משה אלא כך אמר משה אפשר שאדבר במקום שאחי גדול ממני עומד שם לפיכך אמר לו לאהרן דבר שנאמר וידבר אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' אל משה:

ואינו נכנס לתוך דברי חבירו. (שם) זה (אהרן שנאמר וידבר אהרן וגו' הן היום הקריבו את חטאתם ועולתם וגו') ששתק עד שסיים משה את דברו ולא אמר לו קצר דבריך ואח"כ אמר אל משה [כ]הן היום הקריבו ואוננים אנחנו, וי"א משכו אהרן מתוך הצבור לחוץ ואמר לו משה אחי ומה מעשר הקל אסור לאונן לאכול ממנו חטאת חמור לא כל שכן שתהא אסורה לאונן מיד הודה לו שנאמר [צ]וישמע משה וייטב בעיניו ובעיני הגבורה כיוצא בו באברהם אבינו כשהיה מתפלל על אנשי סדום, אמר לו הקב"ה [ק]אם אמצא בסדום חמשים צדיקים ונשאתי לכל המקום בעבורם גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאילו היו מצויין בסדום שלשה או חמשה צדיקים לא גרם בה עון אלא המתין הקב"ה את אברהם עד שסיים דבריו ואח"כ השיבו שנאמר [ר]וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם כביכול אמר לו הרי אני נפטר שנאמר ואברהם שב למקומו: (ספרי בהעלותך פק"ג) [ש]ויאמר שמעו נא דברי. רבי שמעון בן יוחאי אומר מה ת"ל שמעו נא דברי אלא שבקשו ליכנס לתוך דברי המקום אמר להם המקום המתינו לי עד שאדרוש ק"ו שלא יהא אדם נכנס לתוך דברי חבירו: **ואינו** נבהל להשיב[א]. (אדר"נ פל"ז) זה אליהוא בן ברכאל הבוזי שאמר [ת]אמרתי ימים ידברו מלמד שהיו יושבין ושותין לפני איוב עמד היו עומדין ישב היו יושבין אכל היו אוכלין שתה היו שותין עד שנטל מהם רשות שנאמר [א]ואחרי כן פתח איוב את פיהו ויקלל את יומו ומנין שלא ענו בערבוביא שנאמר [ב]ויען איוב ויאמר [ג]ויען אליפז התימני ויאמר [ד]ויען בלדד השוחי ויאמר [ט]ויען צופר הנעמתי ויאמר [ו]ויען אליהוא בן ברכאל הבוזי ויאמר, סדרן הכתוב אחד אחד אלא להודיע לכל באי עולם שאין חכם מדבר לפני מי שגדול הימנו בחכמה ואינו נכנס לתוך דברי חבירו ואינו נבהל להשיב:

שואל כענין. (שם) זה יהודה שאמר [כ]אנכי אערבנו שואל שלא כענין זה ראובן שנאמר [ל]ויאמר ראובן אל אביו את שני בני תמית: (תוספתא סנהדרין פ"ז) תניא חכם שנכנס אין שואלין אותו עד שתתישב דעתו נכנס ומצאן שהם עסוקים בהלכה לא יהא קופץ לתוך דבריהם עד שידע

בשליו ראשון. דכשהיה יורד המן היה שליו יורד עמו כדכתיב ויהי בערב ותעל השליו ובבקר היתה שכבת הטל וגו' ולאחר זמן מרובה התאוו יותר: ובמדבר פארן כדאיתא. במעשה מרגלים: **מתני'** ולא אירע קרי לכהן גדול. לפי שהיא טומאה היוצאה מגופו היה הדבר מגונה ומכוער יותר משאר טומאות: ולא כבו גשמים אש של עצי המערכה. ואע"פ שהמזבח במקום מגולה היה: ולא נצחה הרוח את עמוד העשן. שלא יהא מתמר ועולה: ולא נמצא פסול בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים. שאם היה נמצא בהם פסול קודם מנותן לא היה אפשר להקריב אחרים תחתם שהעומר נקצר בלילה ולא היו מרבים לקצור. ובשתי הלחם. נאפים מערב יום טוב ואין אפייתן דוחה יו"ט. וכן לחם הפנים נאפה מערב שבת: צפופים. לשון צף על פני המים. מרוב הקהל היו נדחקים איש באחיו עד שהיו רגליהם נשמטות מן הארץ ועומדים באויר: ומשתחוים רוחים. בשעת השתחויה נעשה להם נס ומשתחוים בריוח כל אחד רחוק מחברו ד' אמות. כדי שלא ישמע את חברו כשהוא מתודה ומזכיר עונותיו: צר לי המקום שאלין בירושלים גרסינן. לפי שהיה המקום מזמין להם פרנסתן. ולא הוצרך אחד מהם לצאת משם ולומר פרנסתי דחוקה ואיני יכול לדור בירושלים ויש ספרים שכתוב בהן שאלין. ופי' העולים לרגל נאמר. שלא היה אחד מהם מיצר כשהיה לן בירושלים מחמת דוחק המקום. כמו צר לי המקום גשה לי ואשבה: **מתני'** בין השמשות. בערב שבת בראשית קודם שנשלמה הבריאה: פי הארץ. לבלוע קרח ועדתו: פי הבאר. בארה של מרים שהיתה הולכת עם ישראל במדבר בכל המסעות. וי"א שפתחה פיה ואמרה שירה שנאמר עלי באר ענו לה: פי האתון. בין השמשות נגזר עליה שתדבר עם בלעם: והקשת. לאות ברית שלא יהיה עוד מבול: והמן. שירד לישראל ארבעים שנה במדבר: והמטה. שנעשו בו האותות ושל סנפירינון היה: והשמיר. כמין תולעת ברייתו כשעורה. שהיו מראים אותו על האבנים הצריכות בדין הן נבקעות מאליהן. ובו פתחו אבני האפוד והחושן דכתיב בהו במלואתם: והכתב. צורת האותיות שהיו חקוקים בלוחות: והמכתב. שהיו נקראים מכל ארבעה צדדים: והלוחות. של סנפירינון היו. ארכן ששה ורחבן ששה. ועביין שלשה. כאבן אחת שארכה ורחבה ועוביה שוין ונחלקה לשנים ועגולים היו וחצובים מגלגל חמה: אף המזיקין. אלו השדים שלאחר שברא הקב"ה אדם וחוה היה מתעסק בבריאתן וכשברא רוחותיהן לא הספיק לברוא גופיהן עד שקדש היום. ונשארו רוחות בלא גוף: ואילו של אברהם אבינו. נגזר עליו בין השמשות שיהיה נאחז בסבך בקרניו. בשעת העקידה: אף צבת בצבת עשויה. תרגום מלקחים צבתא הצבת אינה נעשית אלא בצבת אחרת והראשונה מי עשאה על כרחך מאליה נעשית בידי שמים ונבראת בין השמשות. וזה נדחה בגמרא בפרק מקום שנהגו ואמרו אפשר שהצבת הראשונה נעשית בדפוס שהתיכו הנחשת בתוכו. והניקוהו בתוך הדפוס ונעשית הצבת מיד:

מתני' גולם. לשון גולמי כלים שלא נגמרה מלאכתן. כך אדם שאינו נגמר בדעתו לא במדות ולא בחכמה. קרוי גולם: ואומר על ראשון ראשון. וכן מצינו בהקב"ה שאמר לו משה מי אנכי כי אלך אל פרעה היא הראשונה. וכי אוציא את בני ישראל הרי שניה והשיבו הקב"ה על הראשונה כי אהיה עמך. ועל השניה בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים: וחלופיהן בגולם. חילוף הדברים הללו. שהפכם הם בגולם:

בר

תורה אור ם שמות יז : נ שם טז : ס שם : ע שם ד : פ ויקרא י : צ שם : ק בראשית יח : ר שם : ש איוב לג : ת שם : ו שם (כ"ס): ז שם ד וט' :
ח שם יח וכה : ט שם יח : י שם לב : כ בראשית מג : ל שם מד :

א] עי' (כ"ב נ"ח) משיב דבר בטרם ישמע אולת היא לו וכלימה :

שידע באיזה ענין הם עסוקים ואם עשה כן על זה נאמר שבעה דברים בגולם[א]: (שבת ג) אמר ליה רבי חייא לרב בר פחתי לא אמינא לך כי קאי רבי בהא מסכתא לא תשייליה במסכתא אחריתי דילמא לאו אדעתיה דאי לאו דרבי גברא רבה הוא כספתיה דמשני לך שנויא דלאו שנויא הוא השתא מיהת שפיר משני לך: **ואומר על ראשון ראשון.** (שם) זה יעקב ויש אומרים זו שרה **ועל אחרון אחרון** אלו אנשי חרן: **ועל מה שלא שמע אומר לא שמעתי.** (ירושלמי חגיגה פ"א) רבי חייא בר בא אתא לגבי רבי אלעזר א"ל פייס ליה לרבי יהודה נשיא דכתיב לי חדא איגרא דאיקר ניפק לפרנסתי לארעא ברייתא, פייסיה וכתב ליה הרי שלחנו אליכם אדם גדול שלותנו וכיוצא בנו עד שהוא מגיע אצלנו. רבי חזקיה רבי דוסתאי רבי אבא בר זמינא ומטו בה משמיה דר' דוסי סבא הכין כתב ליה הרי שלהנו לכם אדם גדול ומהו גדולתו שאינו בוש לומר לא שמעתי: (ברכות כז) תניא ר' אליעזר אומר האומר דבר שלא שמע מפי רבו גורם לשכינה שתסתלק מישראל[ב]: (שם ד) והיינו דאמר מר למד לשונך לומר איני יודע שמא תתבדה ותאחז: **ומודה על האמת**[ג]. (אדר"נ שם) זה משה שנאמר [ס]ויאמר ה' אלי היטיבו את אשר דברו וכן הקב"ה הודה על האמת שנאמר [ע]כן בנות צלפחד דוברות: (זבחים קא) [פ]וישמע משה וייטב בעיניו. הודה ולא בוש משה לאמר לא שמעתי אלא אמר שמעתי ושכחתי: (ויק"ר פי"ג) הוציא כרוז בכל המחנה ואמר אני טעיתי את ההלכה ואהרן אחי בא ולימד לי: **מתני' ח שבעה** מיני פורעניות באין לעולם על שבעה גופי עבירה מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין רעב של בצורת בא מקצתן רעבים ומקצתן שבעים גמרו שלא לעשר רעב של מהומה ושל בצורת בא ושלא ליטול את החלה רעב של כליה בא. דבר בא לעולם על מיתות האמורות בתורה שלא נמסרו לבית דין ועל פירות שביעית חרב באה לעולם על ענוי הדין ועל עוות הדין ועל המורים בתורה שלא כהלכה: **גרסי'** (שבת לב) בעון ביטול תרומות ומעשרות שמים נעצרים מלהוריד טל ומטר והיוקר הוה והשכר אבד ובני אדם רצין אחר פרנסתן ואין מגיעים שנאמר [צ]ציה גם חום יגזלו מימי שלג שאול חטאו. מאי משמע תנא דבי ר' ישמעאל בשביל דברים שצויתי אתכם בימות החמה ולא עשיתם יגזלו מכם מימי שלג בימות הגשמים. ואם נותנין מתברכין שנאמר [ק]הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח לכם את ארובות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די, מאי עד בלי די אמר רמי בר רבי אמר רב עד שיבלו שפתותיכם מלומר די: (תענית ז) אמר רב חסדא אין הגשמים נעצרים אלא בשביל בטול תרומות ומעשרות שנאמר ציה גם חום יגזלו מימי שלג. מאי משמע תנא דבי ר' ישמעאל דברים שצויתי אתכם בימות החמה ולא עשיתם יגזלו מכם מימי שלג בימות הגשמים: (ירושלמי ברכות פ"ט) אליהו ז"ל שאל לרבי נהוריי מפני מה באין זועות לעולם א"ל בעון תרומות ומעשרות כתוב אחד אומר [ר]תמיד עיני ה' אלהיך בה וכתוב אחד אומר [ש]המביט לארץ ותרעד יגע בהרים ויעשנו הא כיצד יתקיימו שני כתובים הללו בשעה שישראל עושין רצונו של מקום ומוציאים מעשרות כתיקנן תמיד עיני ה' אלהיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה ואינה נזוקת כלום בשעה שאין ישראל עושין רצונו של מקום ואינן מוציאין מעשרות כתיקנן המביט לארץ ותרעד: (ברכות סג) אמר ר' יוחנן כו' כל שיש לו תרומות ומעשרות ואינו נותנן לכהן כו' סוף שנצרך לכהן כו' (לעיל פ"ג מי"ג): **ושלא ליטול את החלה.** (שבת לב) רבי אליעזר ברבי יהודה אומר בעון חלה אין ברכה במכונס ומארה משתלחת בשערים וזורעין זרעים ואחרים אוכלין שנאמר [ת]אף אני אעשה זאת לכם והפקדתי עליכם בהלה את השחפת ואת הקדחת מכלות עינים ומדיבות נפש חרעתם לריק זרעכם ואכלוהו אויביכם אל תקרי בהלה אלא בחלה ואם נותנין מתברכין שנאמר [א]וראשית עריסותיכם תתנו לכהן להניח ברכה אל ביתך: **רעב של כליה בא.** (תענית ז) א"ר תנחום בריה דר' חייא איש כפר עכו אין הגשמים נעצרין אא"כ נתחייבו שונאיהן של ישראל כליה שנאמר [ב]ציה גם חום יגזלו מימי שלג שאול חטאו, אמר ליה זעירי מדיהבת לרבינא אתון מהכא מתניתו לה אנן מהכא מתנינן לה [ג]ועצר את השמים ולא יהיה מטר וגו' ואבדתם מהרה: **דבר בא לעולם כו'.** (סוטה ח) תני רבי חייא מיום שחרב בית המקדש אע"פ שבטלו סנהדרין ארבע מיתות לא בטלו כו' (לעיל פ"ב מ"ו): **ועל פירות שביעית.** (קדושין כ) אמר ר"י בר חנינא בוא וראה כמה קשה אבקה של שביעית כו' (לעיל פ"ד מ"ד): **חרב באה לעולם על עינוי הדין כו'**: (שבת לג) בעון עינוי הדין ועוות הדין וקלקול הדין וביטול הורה חרב וביזה רבה ודבר ובצורת בא ובני אדם אוכלין ואינן שבעים ואוכלין לחמם במשקל דכתיב [ד]והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית וכתיב [ה]בשברי לכם מטה לחם ואפו עשר נשים וגו'. ואין ברית אלא תורה שנאמר [ו]אם לא בריתי יומם ולילה וגו'. וכתיב יען וביען במשפטי מאסו: (מכילתא משפטים פי"ח) כבר היה רבי ישמעאל ור"ש יוצאים ליהרג אמר ליה ר' שמעון לרבי ישמעאל רבי לבי יוצא שאיני יודע על מה אני נהרג, א"ל ר' ישמעאל לר"ש מימיך בא אדם אצלך לדין או לשאלה ועכבתו עד שהא שותה כוסך ונועל סנדלך או עוטף טליתך ואמרה תורה אם ענה תענה אהד עינוי מרובה ואחד עינוי מועט אמר ליה נחמתני רבי. [ז]וחרה אפי רבי ישמעאל אומר נאמר כאן חרון אף ונאמר להלן חרון אף [ח]וחרה אף ה' בכם מה להלן

עצירת

ושלא ליטול את החלה. א"ר יוחנן למה נסמכה פרשת חלה לפרשת ע"א לומר לך שכל המקיים מצות חלה כאילו בטל ע"א וכל המבטל מצות חלה כאילו קיים ע"א. א"ר אלעזר כי בעד אשה זונה עד ככר לחם מי גרם לו שיכשל באשה זונה ע"י שאכל את ככרה שאינו מעושר (ויק"ר פט"ו):

על

בר פחתי. בן גדולים: לא תשייליה. כלומר שאין לבו למסכת זו שמא יתביים: ואומר על ראשון ראשון זה יעקב. כששלח המנחה לעשו אמר לשלוחיו כי יפגשך וגו' ואמר לעבדך ליעקב וגו' פירש"י על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון ששאלת למי אתה לעבדך ליעקב אני וכו' וששאלת למי אלה לפניך מנחה היא שלוחה וגו': וי"א זו שרה. לא ידעתי לכוון כו' אבל יותר נראה וי"א זו רבקה כדמצינו ויאמר בת מי את וגו' היש בית אביך וגו' ותאמר אליו בת בתואל וגו' גם מקום ללון ופרש"י השיבתו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון: ועל מה שלא שמע אומר לא שמעתי אלו אנשי חרן כנ"ל. כששאל מהם יעקב השלום לו א"ל שלום והנה רחל בתו באה עם הצאן והיא תגיד לך כי אנחנו לא ידענו יותר מזה: פייס לי. תבקש עבורי מר"י נשיאה שיכתוב לי איגרת אחד של כבוד לכבד אותי נגד העם שאלך לפרנסתי לח"ל: שלוחנו. הוא והרי הוא כיוצא בנו שיהא לו רשות כאילו אני בעצמי שם: עד שהוא מגיע אצלנו. הרשות שאני נותן לו יהיה עד שיחזור אצלנו ולא יותר: הכין כתב ליה. ר"י נשיאה לרבי אליעזר:

מתני' רעב של בצורת. הגשמים מועטים ומתוך כך השער מתיקר: רעב של מהומה. מפני הגייסות אין יכולין לאסוף התבואה: רעב של כליה. השמים כברזל והארץ כנחושה: שלא נמסרו לב"ד. שלא עשו בהן דין תורה: ועל פירות שביעית. שעושים בהן סחורה. ואין נוהגין בהן קדושת שביעית: ענוי הדין. שיודעים להיכן הדין נוטה ומעכבין ואין פוסקין אותו: עוות הדין. לזכות את החייב ולחייב את הזכאי: ועל המורים בתורה שלא כהלכה. לאסור את המותר ולהתיר את האסור: השמים נעצרים. ומתוך שאין גשמים היוקר הווה: והשכר אבד. שכר ריוח: ציה דריש לשון ציווי דברים שצויתי אתכם בימות החמה תרומות ומעשרות יגזלו מכם מימי שלג. את המטר: בעון תרומות ומעשרות. המושלים על הארץ לפיכך נזדעזעה הארץ וכדמסיק דפסוק אחד אומר עיני ה' אלהיך בה לטובה והתם כתיב שהוא מביט בה לרעדת הארץ אלא כאן כו': במכונס. באוצרות יין ושמן ומתוך כך באה מארה בשערים שמוכרין ביוקר: בחלה. בעון חלה: והפקדתי. כמו ולא נפקד ממנו איש אמעיט את מה שעליכם שכנסתם ככר: ציה גם חום יגזלו מימי שלג. כשציה גם חום גוזלים מימות השלג שאינן יורדין מטר כמשפטן בידוע שהאול חטאו: ולא יהיה מטר. וסמיך ליה ואבדתם: עינוי. שמאחרין הדיינין לדונו ולא לשם שמים אלא לאחר שהוכרר להם משהין אותו: עוות הדין. שמעוותים אותו מזידין: קלקול הדין. שלא היו מתונין בדין לעיין כל צרכן ונתקלקל מאליו: חרב וביזה רבה. דכתיב נקם ברית ואין ברית אלא תורה דכתיב אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי. וכתיב והגית בו יומם ולילה. וכתיב חרב ועל ידי חרב דהיינו משלחת גיוסי מלחמה הביזה באה וכתיב ושלחתי דבר בתוככם הרי דבר וכתיב שם בשברי לכם מטה לחם הרי בצורת וכתיב בסוף כל הקללות יען וביען במשפטי מאסו הרי עינוי וקלקול ועוות בכלל:

שלשה

תורה אור ס דברים יח: ע במדבר לב: פ ויקרא י: צ איוב כד: ק מלאכי ג: ר דברים יא: ש תהלים קד: ת ויקרא כו: א יחזקאל מד: ב איוב כד: ג דברים יא: ד ויקרא כו: ה שם: ו ירמיה לג: ז שמות כב: ח דברים יא:

א] עי' (חולין ו') אם יודע התלמיד ברבו שיודע להחזיר לו שהם ישאל ואם לאו אל ישאל לו. ועי' (ב"ב קי"ט) בנות צלפחד חכמניות היו שלפי שעה דברו שהיה משה יושב ודורש בפרשת יבמין כו'. ועי' (מגילה כ"ב) משה תקן לישראל להיות שואלין ודורשין בענין הלכות חג בחג: ב] עי' (סוכה כ"ח) אמר ר"א מימי לא אמרתי דבר שלא שמעתי מפי רבי: ג] עי' (עדיות פ"א) למה מזכירין דברי שמאי והלל לבטלה ללמד שלא יהא אדם עומד על דבריו כו' פי' שלא יפלוג לקיים סברתו ויעמוד בה כו':

על שבועת שוא. אנכי ה' אלהיך ולא יהיה לך ולא תשא את שם ה' אלהיך לשוא מה ענין זה אצל זה אלא ללמדך שכל הרגיל בשבועת שוא ובשבועת שקר הרי זה כאילו עובד אלילים ואינו עושה קורת רוח לפני מי שאמר והיה העולם ואינו מקבל עליו עול מלכות שמים שלמה וכל מי שאינו רגיל בשבועת שוא ובשבועת שקר הרי זה עושה קורת רוח לפני הקב"ה ומקבל עליו עול מלכות שמים שלימה אוי להם לרשעים שבשביל מעשיהם המקולקלים מביאין את עצמן לידי פסול והווין עניים עד יום מותן שנאמר הוצאתיה נאם ה' צבאות ובאה אל בית הגנב ואל בית הנשבע בשמי לשקר ולנה בתוך ביתו וכלתו ואת עציו ואת אבניו הוצאתיה לאלתר ובאה אל בית הגנב זה הגונב דעת הבריות ואל הנשבע בשמי לשקר כמשמעו. כל העבירות שבתורה אם עבר עליהן נפרעין ממנו בגופו ועל שבועות שוא נפרעין ממנו בגופו ובממונו לכך נאמר וכלתו ואת עציו ואת אבניו ולא עוד אלא שהקב"ה מעיד עליו בעצמו שנאמר וקרבתי אליכם למשפט והייתי עד ממהר במכשפים ובמנאפים ובנשבעים לשקר ובעושקי שכר שכיר אלמנה ויתום וגו' ואומר ואנכי היודע ועד נאם ה' וכל הרגיל בשבועת שוא ושקר אינו נוחל את חיי עוה"ב וכל מי שאינו רגיל בשבועת שוא ושקר הרי הוא נוחל את חיי העוה"ב (תנדא"ר פכ"ו):

הה"ד ונשבעת חי ה' באמת במשפט ובצדקה אמר להם הקב"ה לישראל לא תהיו סבורים שמותר לכם להשבע בשמי אפילו באמת אין אתה רשאי להשבע בשמי אא"כ יהיו בך כל המדות האלו את ה' אלהיך תירא שתהא כאותן שנקראו יראי אלהים אברהם איוב ויוסף אברהם דכתיב כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה איוב דכתיב איש תם וישר וירא אלהים יוסף דכתיב את האלהים אני ירא הוי את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד אם אתה מפנה עצמך לתורה ולעסוק במצות ואין לך עבודה אחרת לכך נאמר ואותו תעבוד ובו תדבק וכי יכול אדם לידבק בשכינה והלא כבר נאמר כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא אלא לומר לך כל המשיא בתו לתלמיד חכם שקורא ושונה ועושה פרקמטיא ומהנהו מנכסיו זהו שנאמר עליו ובו תדבק אם יש בך כל המדות האלו אתה רשאי להשבע ואם לאו אין אתה רשאי להשבע מעשה בינאי המלך שהיו לו שני אלפים עיירות וכולם נחרבו על שבועת אמת כיצד אומר אדם לחבירו בשבועה שאני הולך ואוכל כך וכך במקום פלוני ושותה כך וכך במקום פלוני והיו הולכין ומקיימין שבועתן ונחרבו מה הנשבע באמת כך הנשבע על השקר עאכ"ו (במ"ר פכ"ב):

ועל

עצירת גשמים וגלות אף כאן עצירת גשמים וגלות ומה להלן חרב אף כאן חרב [ו]והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתומים ממשמע שנאמר והרגתי אתכם בחרב איני יודע שנשיכם אלמנות ומה תלמוד לומר והיו נשיכם אלמנות וכו' מלמד שנשותיהם מבקשות לינשא ואין מניחין אותן כענין שנאמר [ח]ותהיינה צרורות עד יום מותן אלמנות חיות ובניכם יתומים (אין יתומים אלא) שאין בית דין מניחים אותם בנכסי אביהם מפני שהם בחזקת קיימים, והרי דברים ק"ו ומה אם כשלא תענון את הדין אין נשיכם אלמנות כשתעשון את הדין עאכ"ו שאין נשיכם אלמנות ובניכם יתומים כמ"ש [ט]משפט אמת שפוטו, אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם. ואומר [כ]כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבוא. אם תשמרו את כל התורה עאכ"ו שתאריכון ימים בעוה"ז ותראו לכם בנים ובני בנים ותזכו לחיי עוה"ב: **ועוות הדין.** (ספרא קדושים פרשה ח) [ל]לא תעשו עול במשפט בדין כו' וגורם לחמשה דברים כו' ומפיל את ישראל בחרב ומגלה אותם מארצם (לעיל פ"ד מ"ז): (שבת לג) תניא ר' יוסי בן אלישע אומר אם ראית דור שצרות רבות באות עליו צא ובדוק בדייני ישראל שכל פורענות שבאה לעולם לא באה אלא בשביל דייני ישראל שנאמר [מ]שמעו נא זאת ראשי בית יעקב וקציני בית ישראל המתעבים משפט ואת כל הישרה יעקשו וכתיב [נ]בונה ציון בדמים וגו' ראשיה בשחד ישפוטו וכהניה במחיר יורו ונביאיה בכסף יקסומו. רשעים הם אלא שתלו בטחונם במי שאמר והיה העולם לפיכך מביא הקב"ה עליהם שלש פורענות כנגד שלש עבירות שבידם שנאמר [ס]לכן בגללכם ציון שדה תחרש וירושלים עיין תהיה והר הבית לבמות יער ואין הקב"ה משרה שכינתו על ישראל עד שיכלו שופטים ושוטרים רעים מישראל שנאמר ואשיבה ידי עליך ואצרוף כבור סיגיך וגו' ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועציך כבתחלה כו': (ב"ב ט) אמר רבי יצחק כל דיין הנוטל שוחד מביא חמה עזה לעולם שנאמר [ע]ושוחד בחיק חמה עזה: (כתובות קה) א"ר אבוה בוא וראה כמה סמויות עיניהם של מקבלי שוחד כו' (עש"ב): (סוטה מז) משרבו בעלי הנאה נתעוותו הדינין ונתקלקלו המעשים ואין נחת בעולם. משרבו רואי פנים בדין בטל [פ]לא תגורו ופסק [צ]לא תכירו פנים ופרקו מהם עול שמים ונתנו עליהם עול בשר ודם. משרבו מטילי מלאי על בעלי בתים רבה השחד והטיית המשפט ופסקה הטובה. משרבו מקבלי טובותיך ומחזקי טובותיך רבו [ק]איש הישר בעיניו יעשה שפלים הוגבהו וגבוהים הושפלו ומלכותא אזלא ונוולא: **ועל המורים בתורה שלא כהלכה.** (סוטה כב) א"ר אבא אמר רב הונא אמר רב מאי דכתיב [ר]כי רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה. כי רבים חללים הפילה זה תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה. ועצומים כל הרוגיה זה תלמיד שהגיע להוראה ואינו מורה. ועד כמה. א"ר זירא עד ארבעין שנין והא רבא אורי ההם בשוין: (סנהדרין ז) א"ר יונתן כו' כל דיין שאינו דן דין אמת לאמתו גורם לשכינה שתסתלק מישראל כו' (לעיל פ"א מי"ח):

שלש עבירות: בשוחד ישפוטו במחיר יורו ונביאיה בכסף יקסומו: שלש פורעניות. שדה תחרש עיין תהיה ולבמות יער: ויועציך כבתחלה. ואח"כ יקרא לך עיר הצדק לשרות בו שכינה: נתעוותו הדינין. דמתוך שהם בעלי הנאה אין מטריחין עצמן לעיין בדין ובאיסור ובהיתר להורות לנבור ומתוך כך נתקלקלו המעשים וכיון שכן אין להקב"ה נחת בעולמו ואין עולמו נוח לו: מטילי מלאי. הדיינים מטילין פרקמטיא שלהם על בעלי בתים היודעים בטיב התורה שיסתכלו הדיינים על ידם: רבו איש הישר בעיניו יעשה. שהרואה שהדיין מכיר לו פנים מפני טובה שעשה לו אינו ירא ממנו: שפלים הוגבהו. שאין אימת גדולים על הקטנים ואין ניכר בין גבוה לשפל: ומלכותא. מלכות של ישראל: אזלא ונוולא. הולכת ומתנוולת: הפילה. לשון נפל שלא מלאו ימיו כלומר תלמיד שלא מלאו ימיו רבים חלליו: עצומים. המתעלמים ומהריסים ומתאפקים להורות הורגים את דורן: ועצומים. לשון ועוצם עיניו: ועד כמה. הוי ראוי להוראה: עד ארבעים שנה. משנולד: והא רבה אורי. וכל ימיו לא היו אלא ארבעים שנה בפ"ק דר"ה: התם בשוין. שאין בעירו גדול ממנו:

מתני' שבועת שוא. לבטלה שלא לצורך: חלול השם. העובר עבירה בפרהסיא ביד רמה. אי נמי שבני אדם רואים ולומדים ממעשיו: ועל השמטת הארץ. שחורשים וזורעים בשביעית: מפני מעשר עני שבשלישית. שבמקום מעשר שני שמפרישים בשאר שנים של שמטה. בשלישית ובששית מפרישין מעשר עני: גזל מתנות עניים. לקט שכחה ופאה פרט ועוללות: שבועת שוא. כל המשנה את הידוע כגון על איש שהוא אשה: שבועת שקר. שאין בדאותו ניכר ומאמין שקר לבריות: והדרכים. משתוממין מאין עובר: אלא באלה. ויש במשמעה בין שוא ובין שקר וכתיב בשבועת שקר וחללת ובשבת ובחלול השם כתיב חלול וגמרי' משבועה: חלול השם. אדם גדול שבני אדם למדין הימנו ואינו זהיר במעשיו נמצאו הקטנים מזלזלים התורה על ידו ואומרים זה מבין שאין ממש בתורה ובמצות ונמצא השם מתחלל ונעשה דבריו חולין: יהנה. יועיל להמית: דאשתרש לה מקום דינר. נשתכרה בו עיסה כעובי הדינר שאם לא היה הדינר היתה נותנת עוד עיסה בככר: ומאי מי שנשבע באמת. האי לאו אמת הוא: כמי שנשבע באמת. דהא סוגנת היא:

חלול

מתני' ט חיה רעה באה לעולם על שבועת שוא ועל חלול השם. גלות בא לעולם על עבודת אלילים ועל גלוי עריות ועל שפיכת דמים ועל שמיטת הארץ. בארבעה פרקים הדבר מתרבה ברביעית ובשביעית ובמוצאי שביעית ובמוצאי החג שבכל שנה ושנה ברביעית מפני מעשר עני שבשלישית בשביעית מפני מעשר עני שבששית ובמוצאי שביעית מפני פירות שביעית ובמוצאי החג שבכל שנה ושנה מפני גזל מתנות עניים:

גרסי' (שבת לג) בעון שבועת שוא ושבועת שקר וחלול השם וחלול שבת חיה רעה רבה ובהמה כלה ובני אדם מתמעטין והדרכים משתוממין שנאמר [ש]ואם באלה לא תוסרו לי. אל תקרי באלה אלא באלה וכתיב והשלחתי בכם את חית השדה וגו'. וכתיב בשבועת שקר [ת]ולא תשבעו בשמי לשקר וחללת את שם אלהיך ובחלול השם כתיב [א]ולא תחללו את שם קדשי ובחלול שבת כתיב [ב]מחלליה מות יומת ויליף חלול חלול משבועת שקר: (גיטין לה) אמר רב יהודה אמר רב מעשה באדם אחד בשני בצורת שהפקיד דינר זהב אצל אלמנה והניחתו בכד של קמח ואפאתו בפת ונתנתו לעני לימים בא בעל הדינר ואמר לה הבי לי דינרי אמרה ליה יהנה סם המות באחד מבניה של אותה אשה אם נהנית מדינרך כלום אמרו לא היו ימים מועטים עד שמת אחד מבניה וכששמעו חכמים בדבר אמרו מה מי שנשבע באמת כך הנשבע על שקר עאכ"ו. ומ"ט איענשה דאשתרש לה מקום דינר ומאי מי שנשבע באמת כמי שנשבע באמת: (שבועות לט) ת"ר שבועת הדיינין אף היא בלשונה נאמרה אומרים לו הוי יודע שכל העולם כולו נזדעזע בשעה שאמר הקב"ה בסיני [ג]לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא כו' (עש"ב):

ועל

תורה אור ז ויקרא כו: ח ש"ב כ: ט זכריה ח: י ישעיה נו: כ ויקרא יט: ל מיכה ג: מ שם: נ שם: ס שם: ע משלי כא: פ ויקרא יט: צ שם: ק שופטים יז: ר משלי ז: ש ויקרא כו: ת שם יט: א שם כב: ב שמות לא: ג שם כ' והכרים ו:

ועל חלול השם[א]. (יומא פו) שאל רבי מתיא בן חרש את ראב"ע ברומי שמעת ארבע חילוקי כפרה שהיה ר' ישמעאל דורש א"ל שלשה הן ותשובה עם כל אחד ואחד כו' (לעיל פ"ד מי"א): אבל מי שיש חלול השם בידו אין כח לא בתשובה לתלות ולא ביוהכ"פ לכפר ולא ביסורין למרק אלא כלן תולין ומיתה ממרקת שנאמר ונגלה באזני ה' צבאות אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון וגו'. היכי דמי חלול השם[ב]. אמר רב כגון אנא דשקילנא בשרא מבי טבחא ולאלתר לא יהיבנא דמי, אמר אביי והני מילי באתרא דלא תבעי אבל באתרא דתבעי לית לן בה, אמר רבינא הא מתא מחסיא אתרא דתבעי הוא. אביי כי הוה שקיל בשרא מבי ב' שותפי יהיב זוזא להאי וזוזא להאי וקרבינהו אהדדי ועביד להו חושבנא. רבי יוחנן אמר כגון אנא דאזלינא ארבע אמות בלא תפילין ובלא תורה. רב יצחק דבי ר' ינאי אמר כל שחביריו בושין משמועתו היכי דמי אמר רב נחמן בר יצחק כגון דאמרי אינשי שרא ליה מריה לפלניא. אביי אמר כדתניא ואהבת את ה' אלהיך שיהא שם שמים מתאהב על ידך כו' (לעיל): (תנדב"ר פכ"ח) לא נתנה התורה אלא על מנת לקדש שמו הגדול ככאן אמרו ירחיק אדם את עצמו מן הגזל בין מן הישראל בין מן העכו"ם. ולא עוד אלא משום שכל הגונב מן העכו"ם לסוף הוא גונב מן הישראל ואם הוא נשבע לעכו"ם לסוף הוא נשבע לישראל ואם הוא מכחש לעכו"ם לסוף הוא מכחש לישראל ואם הוא שופך דמים לעכו"ם לסוף הוא שופך דמים לישראל ולא נתנה התורה א"א לקדש שמו הגדול[ג] שנאמר ושמתי בהם אות ושלחתי מהם פליטים מהו אומר בסוף הענין והגידו את כבודי בגוים: (ירושלמי ב"מ פ"ב) שמעון בן שטח הוי עסיק בהדא כיתנא אמרין ליה תלמידוי רבי ארפי מינך ואנן זבנין לך חדא חמר ולית את לעי סגין אזלון וזבנון ליה חדא חמר מהד סירקיי ותלי ביה חדא מרגלי אתון לגביה אמרין ליה מן כדון לית את צריך לעי תובן אמר לון למה אמרין ליה זבנינן לך חד חמר מהד סירקיי ותלי ביה חדא מרגלי אמר לון וידע בה מרא אמרין ליה לא אמר לון איזיל הזר ליה כו' מה אתון סברין שמעון בן שטח ברברון הוה בעי הוה שמעון בן שטח משמע בריך אלההון דיהודאי מאגר כל הדין עלמא. ר' שמואל בר סוסרטי סלק לרומי אובדת מלכתא דילניא דידה ואשכחיה אפקת כרוז במדינתא מאן דמהזר לה בגו תלתין יומין יסב אכן ואכן בתר תלתין יומין איתרים רישיה לא הזריה גו תלתין יומין בתר תלתין יומין הזריה אמרה ליה הוית במדינתא אמר לה אין אמרה ליה ולא שמעת קלא דכרוזא אמר לה אין א"ל ומה אמר אמר לה כאן דמהזר לה גו תלתין יומין יסב אכן ואכן בתר תלתין יומין יתרום רישיה א"ל ולמה לא הזרתיניה גו תלתין יומין א"ל דלא תימרון בגין דהלתיך עבדית אלא דהלתיה דרחמנא, אמרה ליה בריך אלההן דיהודאי: (ירושלמי נדרים פ"ג) א"ר יודא בר פזי חילול השם קשה מכולם הה"ד ואתם בית ישראל כה אמר ה' אלהי' ישראל איש גלוליו לכו עבודו ואת שם קדשי לא תחללו וגו': (חגיגה טז) והא אמר רבי אלעאי הזקן אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו בכל יום ילך למקום שאין מכירין אותו וילבש שחורים ויתכסה שחורים ויעשה מה שלבו חפץ ואל יחלל ש"ש בפרהסיא לא קשיא הא דמצי כייף ליצריה הא דלא מצי כייף ליצריה. תניא ר' יהודה אומר משום ר' אלעזר נוח לו לאדם שיעבור עבירה בסתר ואל יחלל ש"ש בפרהסיא שנאמר ואתם בית ישראל כה אמר ה' איש גלוליו לכו עבודו ואחר אם אינכם שומעים אלי ואת שם קדשי לא תחללו: גלות בא לעולם כו'. (אדר"נ פל"ח) על ע"א שנאמר והשמדתי את במותיכם אמר הקב"ה הואיל ואתם רוצים בע"א אף אני מגלה אתכם במקום שיש שם ע"א לכך נאמר השמדתי את במותיכם. על גילוי עריות כיצד אמר רבי ישמעאל ברבי יוסי כל זמן שישראל פרוצים בעריות שכינה מסתלקת מביניהם שנאמר ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך: (כנת לג) בעון שפיכות דמים בית המקדש חרב ושכינה מסתלקת מישראל שנאמר ולא תחניפו וגו' ולא תטמא את אדמתך אשר אתם יושבים בה אשר אני שוכן בתוכה הא אם אתם מטמאין אותה אינכם יושבים בה ואיני שוכן בתוכה. בעון גלוי עריות וע"א והשמטת שמיטין ויובלות גלות בא לעולם ומגלין אותם ובאין אחרים ויושבין במקומן שנאמר כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ וגו'. וכתיב ותטמא הארץ ואפקוד עונה עליה וגו'. וכתיב ולא תקיא הארץ אתכם בטמאכם אותה ובע"א כתיב ונתתי את פגריכם וגו' וכתיב והשמותי את מקדשיכם וגו' ואתכם אזרה בגוים ובשמיטין וביובלות כתיב אז תרצה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה ואתם בארץ אויביכם וגו' וכתיב כל ימי השמה תשבות: (יומא ט) מקדש ראשון מפני מה חרב מפני שהיו בו שלשה דברים ע"א וגילוי עריות ושפיכות דמים. ע"א דכתיב כי קצר המצע מהשתרע והמסכה צרה כהתכנס, מאי כי קצר המצע מהשתרע א"ר יונתן קצר מצע זה מהשתרר עליו שני רעים כאחד. והמסכה צרה כהתכנס א"ר שמואל בר נחמני כי מטא רבי יונתן להאי פסוקא בכי אמר מאן דכתיב ביה כונס כנד מי הים תעשה לו מסכה צרה. ג"ע דכתיב ויאמר ה' יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטויות גרון וגו' יען כי גבהו בנות ציון שהיו מהלכות ארוכה בצד קצרה. ותלכנה נטויות גרון שהיו מהלכות בקומה זקופה. ומשקרות עינים דהוו מליין כוחלא עיניהן, הלוך וטפוף תלכנה שהיו מהלכות עקב בצד גודל. וברגליהן תעכסנה אמר ר' יצחק

חלול השם. תומא ומחטיא אחרים: באזני ה' צבאות. אמר הנביא באזני אמר הקב"ה: אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון. למדנו שיש עבירה שאין לה כפרה אלא במיתה: ולא יהיבנא דמי לאלתר. וכשאני מאחר לפרוע הוא אומר שאני גזלן ולמד ממני להיות מזלזל בגזל: באתרא דלא תבעין. שאין דרך המוכר לתבוע הקפותיו ועל הלוקח להביא לו לביתו מעותיו: ומתא מחסיא. מקומו של רבינא: יהיב זוזא להאי וזוזא להאי. שמא לא ידע חברו שנתתיו לזה ויש כאן חלול השם: ועביד חושבנא. והוזרין ונותנין לו כפי כנגד מה שנטלו: כגון אנא דמשניתא ליה וכו'. ואין הכל יודעין שנחלשתי בגירסתי ולמדין הימני להבטל מתלמוד תורה. מחמת שמועתו. מחמת שם רע היוצא עליו: שרא ליה מריה. ימחול לו יוצרו על מעשיו: מתאהב על ידך. להבנך: בהדא כיתנא. היה מספסק בפשתן להרויח: ארפי מינך. עזוב סחורה זו ואנחנו נקנה לך חמור אחד ולא תצטרך לטרוח עצמך כל כך הרבה: מהד סירקיי. מישמעאל אחד והיה תולה בו אבן טובה אחת שמצאו בו: מן כדון לית את צריך לעי תובן. מעכשיו לא תצטרך להטריח עצמך עוד: וידע בה מרא. אם בעל החמור יודע מזה והשיבו לא ואמר להם א"כ תלכו ותחזירו לו: מה אתון סברין. השיב להם וכי אתם חושבין שמעון בר שטח ברברון הוה שנעשה חמסן ואין להשיב הוא: בעי הוה שמעון בר שטח משמע. לא כן אלא רוצה הוא שיתקדש שם שמים על ידו ולשמוע שיאמרו בריך אלההון דיהודאי וזה נוח לו יותר מכל שכר וריוח ממון שבעולם: אובדת מלכתא דילניא דידה. אבדה התכשיטין שלה והוא מצאן: יסב אכן ואכן. יקח כך וכך בעד החזרתו ואם יעכב עד לאחר שלשים יום ירימו ראשו ממנו והוא שמע הכרוז ועשה במתכוין ועיכב עד לאחר שלשים יום להראות לה שלא מחמת פחד הכרוז הוא מחזיר אלא מחמת יראת שמים: איש גלוליו. היינו ע"א וקאמר מוטב שיעבדו ע"א משיחללו שם ה' ש"מ דחילול השם קשה מכולן: למקום שאין מכירין אותו. אין דעתו גסה עליו ושמא יחלש כח יצרו וגם אם יחטא אין נותנין לו לב שהוא חשוב בעיניהם וכן בלבושים שחורים: דמצי כייף ליצריה. ובכוח על שהוא נתנא בסתר כאילו דוחק את הרגלים: היכא דלא מצי כייף ליצריה. טוב לו בגנבה מבפרהסיא: אין אני שוכן. חורבן הבית במשמע שאין משכני בתוכם: כי את כל התועבות. בפרשת עריות כתיב: ונתתי את פגריכם על פגרי גלוליכם. דהיינו ע"א וכתיב בתריה ואתכם אזרה בגוים וכתיב ושממו עליה אויביכם היושבים בה הרי שהם גולין ואויביהם יושבים במקומם: שני רעים. שהעמיד מצבה צלם בהיכל: צרה. לשון ריעות כב' נשים לאיש אחד וכשמתה צרתה

ועל חלול השם. חמשה אין להם סליחה המרבה לשוב ומרבה לחטוא והחוטא בדור זכאי וחוטא ע"מ לשוב וכל מי שיש בידו חלול השם בעונו (אדר"נ פל"ט): רבי אליעזר שאל את ר"ח ואית דאמרי ר"ח שאל את ר"א ואפשר כן רבה שאל לתלמידא אלא לא בעא מיניה אלא לתנדקיה א"ל מהו דין דכתיב שתים שאלתי מאתך שוא ודבר כזב הרחק ממני ריש ועושר אל תתן לי הטריפני לחם חוקי פן אשבע וכחשתי ואמרתי מי ה' ופן אורש וגנבתי ותפשתי שם אלהי איזה מהן קשה הראשונה או השניה אמר לו מצינו שויתר הקב"ה על ע"א ולא ויתר על חילול השם ומנין שויתר הקב"ה על ע"א שנאמר ואתם בית ישראל כה אמר ה' אלהים איש גלוליו לכו עבודו וכתיב ואת שם קדשי לא תחללו עוד (ויק"ר פכ"ב):
מפני

תורה אור ד ישעיה כב: ה דברים ו: ו ישעיה כו: י יחזקאל כ: ח ויקרא כו: ט דברים כג: י במדבר לה: כ ויקרא יח: ל שם: מ שם: נ שם: ס שם: ע ישעיה כח: פ תהלים לג: צ ישעיה ג:

א] עי' (ברכות כ"א) כל מקום שיש חלול השם אין חולקין כבוד לרב. וביבמות (ע"ט) מוטב שתעקר אות אחת מן התורה ואל יתחלל שם שמים בפרהסיא. ומוטב שתעקר אות אחת מן התורה ויתקדש ש"ש בפרהסיא. ועי' (סנהדרין קיז) מוטב שיעבור עיד ואל יתחלל ש"ש בפרהסיא: ב] עיל פ"ג מ"ג תיה המרבה בעודתו בכל מקום כו' מחלל שם שמים כו', ועי' פ"ד מ"ד בפירקא כמחלל ש"ש: ג] עי' (ברכות כ"ח) מ"ש קמאי דמתרחיש להו ניסא משום דהוה מסרי נפשייהו אקדושת השם כי הא דרב אדא בר אהבה כו'. ועי' (סוטה י') יהודה שקדש שם שמים בפרהסיא זכה ונקרא כולו על שמו של הקב"ה כו':

ספני גזל מתנות עניים. מי עלה שמים וירד מי הוא שתפלתו עולה לשמים ומוריד הגשמים זהו שמחלק מעשרותיו בחפניו שהוא מוריד טל ומטר ומי שאין מפריש מעשרותיו בחפניו צורר מים ופוסק רוח ולא ירד טל ומטר (מ' משלי פ"ל):

קשה לכעוס ונוח לרצות חסיד. רבי אבא ורבי אחא בשם רבי אלכסנדרי כל מי ששומע קללתו ושותק ופסק בידו למחות ושותק נקרא חסיד ודוד קרא עצמו חסיד לפי ששמע קללתו ושתק שנאמר שמרה נפשי כי חסיד אני (ילקוט תהלים פ' פ"ו):
כל

יצחק מלמד שהיו מביאות מור ואפרסמון ומניחות במנעליהם ומהלכות בשוקי ירושלים כיון שמגיעות אצל בחורי ישראל בועטות בקרקע ומתיזות עליהם ומכניסות בהם יצר הרע כארס דעכנא. שפיכות דמים דכתיב קוגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד: ועל שמיטת הארץ. (אדר"נ ספל"ח) מנין שנאמר ראז תרצה הארץ את שבתותיה אמר להן הקב"ה הואיל ואין אתם משמיטין אותה היא תשמט אתכם ומספר ירחים שאי אתם משמיטין אותה היא תשמט מאיליה לכך נאמר אז תרצה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה: (סנהדרין לט) אתא ההוא תלמידא א"ל לרבי אבוה מ"ט דשביעתא אמר ליה כו' אמר הקב"ה לישראל זרעו שש והשמיטו שבע כדי שתדעו שהארץ שלי היא והם לא עשו כן אלא חטאו וגלו: (ספרי עקב פיסקא מ"ג) משל לאב שזיגר את בנו לבית המשתה והיה יושב ומפקידו ואומר לו אל תאכל יותר מצרכך ואל תשתה יותר מצרכך כדי שתהיה נקי לביתך לא השגיח הבן ההוא אכל ושתה יותר מצרכו והקיא וטינף את בני המסיבה נטלוהו בידיו וברגליו וזרקוהו לאחר פלטרין. כך אמר להם הקב"ה לישראל הכנסתי אתכם לארץ טובה ורחבה לארץ זבת חלב ודבש לאכול מפריה ולשבוע מטובה ולברך שמי עליה לא הייתם בטובה היו בפורענות ותרה אף ה'. ד"א שוחרה אף ה' בכם שומע אני שהם כלים מן העולם ת"ל ועצר את השמים וגו'. חמשה מיני פורעניות הם עתידים לבוא עליכם וכה"א יחצי אכלה בם. חצי כלים והם אינם כלים. וכה"א אכלה ה' את חמתו שפך חרון אפו: נאמר כאן חרון אף ונאמר להלן בחרי אף. מה חרי אף האמור להלן חרב אף חרי אף האמור כאן חרב ומה חרי אף האמור להלן דבר והיה רעה אף חרי אף האמור כאן דבר והיה רעה. ומה הרי אף האמור כאן עצירת גשמים וגלות אף הרי אף האמור להלן עצירת גשמים וגלות. נמצינו למדים שכל מקום שנאמר חרי אף חמשה מיני פורעניות הם חרב והיה רעה ודבר ועצירת גשמים וגלות: בארבעה פרקים הדבר מתרבה כו'. (כסלא קדושים) גלעני ולגר תעזוב אותם אני ה' אלהיכם איני גובה מהן אלא נפשות וכה"א דאל תגזל דל כי דל הוא ואל תדכא עני בשער כי ה' יריב ריבם וקבע את קובעיהם נפש: (אדר"נ פל"ח) מעשה באשה אחת שהיתה יושבת בשכונה של בעל השדה ויצאו שני בניה ללקט ולא הניחן בעל השדה. אמן היתה אומרת מתי יבואו בני מן השדה שמא אמצא בידם כלום לאכול והם היו אומרים מתי נלך אל אמנו שמא נמצא בידה כלום לאכול היא לא מצאה בידם כלום לאכול והם לא מצאו בידה כלום לאכול והניחו ראשיהם בין ברכי אמם ומתו שלשתן ביום אחד. אמר הקב"ה אין אתם גובין מהן אלא נפשות חייכם אף אני אגבה מכם נפשותיכם וכה"א האל תגזל דל כי דל הוא וגו': מתני' י ארבע מדות באדם. האומר שלי שלי ושלך שלך זו מדה בינונית ויש אומרים זו מדת סדום. שלי שלך ושלך שלי עם הארץ. שלי שלך ושלך שלך חסיד. שלי שלי ושלך שלי רשע: גרסי' (סנהדרין קט) תנו רבנן אנשי סדום כו' רעים בגופם וחטאים בממונם רעים בגופם דכתיב ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת, וחטאים בממונם דכתיב זהשמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל וגו' והיה בך חטא כו': שלי שלך ושלך שלך חסיד. (ברכות י) אמר אביי ואי תימא ר' יצחק הרוצה ליהנות יהנה כאלישע ושאינו רוצה ליהנות אל יהנה כשמואל הרמתי שנאמר ותשובתו הרמתה כי שם ביתו. ואמר ר' יוהנן שכל מקום שהלך שם ביתו עמו: (הריס לח) אמר רבא גדול האמור בשמואל ממה שנאמר במשה דאילו במשה כתיב טלא חמור אחד מהם נשאתי דאפילו בשכר ואילו גבי שמואל אפילו ברצון לא שכרו דכתיב יויאמרו לא עשקתנו ולא רצותנו ולא לקחת מיד איש מאומה: (חולין ז) אמרו עליו על רבי פנחס בן יאיר מימיו לא בצע על פרוסה שאינה שלו ומיום שעמד על דעתו לא נהנה מסעודת אביו: (שם מד) רבי אלעזר כי הוו משדרי ליה מבי נשיאה מידי לא שקיל וכי הוו מזמני ליה לא אזיל אמר לא בעי מר דאיחי דכתיב כושונא מתנות יחיה, רבי זירא כי הוו משדרי ליה לא שקיל כי הוו מזמני ליה אזיל אמר אתייקורי הוא דמתייקרו בי: (סוטה מז) משרבו מקבלי מתנות נתמעטו הימים וקצרו השנים משום שנאמר ושונא מתנות יחיה: (מגילה כח) שאל רבי עקיבא את רבי נחוניא הגדול במה הארכת ימים כו' אמר ליה מימי לא קבלתי מתנות דכתיב ושונא מתנות יחיה: (ב"ב טו) לויאמר ה' אל השטן השמת לבך אל עבדי איוב כי אין כמוהו בארץ איש תם וישר וגו' מאי וסר מרע, א"ר אבא בר שמואל איוב ותרן בממונו היה מנהגו של עולם אדם נותן חצי פרוטה להנוני ואיוב ותרה משלו. א"ר יוחנן גדול הנאמר באיוב יותר ממה שנאמר באברהם דאילו באברהם כתיב מכי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ואילו באיוב כתיב נאיש תם וישר ירא אלהים וסר מרע: (סנהדרין קב) אמר רב יוסף אחאב ותרן בממונו היה ומתוך שהיה מהנה תלמידי חכמים מנכסיו כפרו לו מחצה: שלי שלי ושלך שלי רשע. (תנדא"ז פי"ג) שנו חכמים במשנה אל תתן עיניך בממון שאינו שלך כו' (לעיל פ"ב מי"ב):
(מס' ד"א פ"א) אם נטלת שאינו שלך את שלך יטלו ממך:

מתני' יא ארבע מדות בדעות נוח לכעוס ונוח לרצות יצא (גמרא) שכרו בהפסדו (נ"א בהיפך) קשה לכעוס וקשה לרצות יצא (גמרא) הפסדו בשכרו (נ"א בהיפך) קשה לכעוס ונוח לרצות חסיד נוח לכעוס וקשה לרצות רשע: גרסי' (פסחים קיג) שלשה הקב"ה אוהבן מי שאינו כועס ומי שאינו משתכר ומי שאינו מעמיד על מדותיו: (יומא כז) אמר רבא כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו שנאמר סנושא עון ועובר על פשע למי נושא עון למי שעובר על פשע, רב הונא בריה דרב יהושע חלש על רב פפא לשיולי ביה חזא דתקיף ליה עלמא אמר להו עבידו ליה זוודתא לסוף איתפח

נרתה ואשה אל אחותה לא תקח לצרור: מ"ט דשביעתא. למה נזה הקב"ה על השמיטה כדי שתדעו וכו' ולא ירום לבבכם בשבח ארצכם ותשכחו עול מלכות שמים: מתני' שלי שלי ושלך שלך. איני רוצה להשתתף ואותי שלא תהנה אותי: וי"א זו מדת סדום. קרוב הדבר לבא לידי מדת סדום שמתוך שהוא רגיל בכך שאי' בדבר שחבירו נהנה והוא אינו חסר לא ירצה לכנות את חבירו וזו היתה מדת סדום שהיו מקפידים לכלות הרגל מביניהם ואף ע"פ שהיתה הארץ רחבת ידים לפניהם ולא היו חסרים כלום: שלי שלך ושלך שלי עם הארץ. שנהנה ומהנה כשוה. וזהו ישובה של הארץ. אבל אינו יודע קרא דכתיב ושונא מתנות יחיה. וזה לשון עם הארץ האמור בכ"מ שרוצה בתקונה של הארץ אבל אין בו חכמה להבדיל בתקונין הראוין: שלי שלך ושלך שלך. מהנה את הבריות מנכסיו והוא אינו נהנה מאחרים: חסיד. שעושה לפנים משורת הדין: הרוצה ליהנות. משל אחרים: יהנה. ואין איסור בדבר: כאלישע. כמו שמצינו באלישע שנהנה: והרוצה שלא ליהנות. משל אחרים: אל יהנה. ואין בדבר לא משום גנות הרוה ולא משום גנאה: כשמואל הרמתי. כמו שמצינו בשמואל הרמתי שלא רצה ליהנות: כי שם ביתו. לעיל מיניה כתיב והיה מדי שנה בשנה וסבב בית אל והגלגל והמצפה ושפט ישראל וסמיך ליה ותשובתו הרמתה כי שם ביתו וכי איני יודע ששם ביתו אלא אכולהו מקומות דקרא דלעיל מיניה קאי שכל מקום שהיה הולך שם היה נושא כל כלי תשמישו וביתו עמו ואהל הנייתו שלא ליהנות משל אחרים: לא חמור אחד מהם נשאתי. בעל כרחו אפילו בשכר הא ברצון בעלים היה שוכר ואילו גבי שמואל וכו': אפילו ברצון. דזימנין מתרמי משום כסופא ולא ניחא להו: לא עשקתנו ולא רצותנו. שלא היה שוכר לא באונס ולא ברצון: בצע. ברכת המוציא שלא רצה לאכול כזית משל אחרים: מזמני ליה. לאכול אצלם: אתיקורי מתייקרי בי. מתכבדים הם במה שאני סועד אצלם והנאתם היא ואין זו מתנה: ה"ג. מנהג העולם אדם נותן חצי פרוטה לחנוני. מי שיש לו מלאכה מועטת לעשות אומר לפועל חצי פרוטה אני נותן לך ונלך אצל החנוני ונקנה בפרוטה ככר או ביצים ונחלוק ואיוב ויתרה לחצי השני משלו ונותן כל הפרוטה שהיה רע בעיניו להקדק בדבר קל שאינו ממון:

מתני' ה"ג נוח לכעוס ונוח לרצות יצא שכרו בהפסדו קשה לכעוס וקשה לרצות יצא הפסדו בשכרו. אדם שכועס מהר על כל דבר. אע"פ שהוא חוזר ומתרצה מהרה. הפסדו מרובה משכרו. שרוב מעשיו מקולקלים מאחר שהוא נוח לכעוס על כל דבר ודבר. אבל הקשה לכעוס אע"פ שיש לו מדה רעה שהוא קשה לרצות יצא הפסדו המועט שהוא קשה לרצות בשכרו המרובה שהוא קשה לכעוס. ורוב מעשיו מתוקנים. ואית דגרסי איפכא. ונירסא זו נראית לי עיקר: המעביר על מדותיו. שאינו מדקדק למדוד מדה כנגד מדה למצערים אותו אלא מניח מדותיו והולך לו כמו אין מעבירין על המצות וכמו אין מעבירין על האוכלין מניחן והולך: מעבירין לו על פשעיו. אין מדת הדין מדקדקת אחריו אלא מניחתן והולכת: עבידו ליה זוודתא. הכינו לו צדה לדרך ומה היא צידת המתים תכריכין.

תורה אור ק מלכים ב כא: ר ויקרא כו: ש דברים יא: ת דברים לב: א איכה ג: ב דברים כט: ג ויקרא יט: ד משלי כב: ה שם: ו בראשית לט: ז דברים יז: ח ש"א ז: ט במדבר טז: י ש"א יב: כ משלי טו: ל איוב ב: מ בראשית כב: נ איוב א: ס מיכה ז:

איתפח הוה קא מיכסיף רב פפא למחויה אמרי ליה מאי חזית אמר להו אין הכי הוה ואמר להו הקב"ה הואיל ולא מוקים במיליה לא תוקמי בהדיה שנאמר ׳מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע למי נושא עון לעובר על פשע. לשארית נחלתו אמר רב אחא בר חנינא אליה וקוץ בה לשארית נחלתו ולא לכל נחלתו למי שמשים עצמו כשיריים: (תענית כה) מעשה ברבי אליעזר שירד לפני התיבה ואמר כ"ד ברכות ולא נענה ירד רבי עקיבא אחריו ואמר (אבינו מלכנו אבינו אתה) אבינו מלכנו אין לנו מלך אלא אתה (אבינו מלכנו חטאנו לפניך) אבינו מלכנו למענך רחם עלינו (אבינו מלכנו עשה עמנו למען שמך) מיד נענה כסבורין העם שזה גדול מזה יצאת בת קול ואמרה לא מפני שזה גדול מזה אלא שזה מעביר על מדותיו וזה אינו מעביר על מדותיו: (ירושלמי סוטה) ׳איוב איש תם וישר וירא אלהים וסר מרע אמר רבי תחליפא קיסריא שהיה ווּתרן א"ל רבי זעירא ומאן דלית הוא וותרן לית הוא כשר אלא שהיה מוותר על קללתו: (גיטין ז) א"ל רב הונא בר נתן לרב אשי מאי דכתיב ׳קינה ודימונה ועדעדה א"ל מתוותא דא"י קחשיב א"ל אטו אנא לא ידענא דמתוותא דא"י קא חשיב. אלא רב גביהה מארגיזא אמר בה טעמא כל שיש לו קנאה על חבירו ודומם שוכן עדי עד עושה לו דין אמר ליה אלא מעתה ׳צקלג ומדמנה וסנסנה הכי נמי א"ל אי הוה רב גביהה מבי ארגיזא הכא הוה אמר בה טעמא רב אחא מבי חוזאי אמר בה הכי כל מי שיש לו צעקת לגימה על חברו ודומם שוכן בסנה עושה לו דין: (חולין ה) ׳אדם ובהמה תושיע ה׳ אמר רב יהודה אמר רב אלו בני אדם שהם ערומים בדעת ומשימין עצמן כבהמה: (ב"ק נג) אמר רבי אבהו לעולם יהא אדם מן הנרדפים ולא מן הרודפים שאין לך נרדף בעופות יותר מתורים ובני יונה והכשירן הכתוב לגבי המזבח: נוח לכעוס וקשה לרצות רשע. (נדרים כב) א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן כל אדם שכועס כל מיני גיהנם שולטין בו שנאמר ׳והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך (כי הילדות והשחרות הבל). ואין רעה אלא גיהנם שנאמר ׳כל פעל ה׳ למענהו וגם רשע ליום רעה. ולא עוד אלא שתחתוניות שולטות בו שנאמר ׳ונתן ה׳ לך שם לב רגז וכליון עינים ודאבון נפש איזהו דבר שמכלה את העינים ומדאיב את הנפש הוי אומר אלו תחתוניות. אמר רבה בר רב הונא כל אדם שכועס אפילו שכינה אינה חשובה כנגדו שנאמר ׳רשע כגובה אפו בל ידרוש אין אלהים כל מזמותיו. רב נחמן בר יצחק אמר בידוע שעונותיו מרובין מזכיותיו שנאמר ׳איש אף יגרה מדון ובעל חמה רב פשע: (שבת קה) תניא ר׳ שמעון ב"א אומר המקרע בגדיו בחמתו כו׳ יהא בעיניך כעובד אלילים כו׳ (לעיל פ"ד מ"א בפיסקא טוב ארך אפים מגבור): (ברכות כט) אמר ליה אליהו לרב יהודה לא תרתח ולא תחטא כו׳ (לעיל פ"ב מ"י): (סוטה ינ) אמר רב חסדא תוקפא בביתא כקריא לשומשמי כו׳: (סנהדרין קג) אמר רב פפא היינו דאמרי אינשי דפרע קיניה מחריב ביתיה: (עירובין סה) א"ר אלעאי בשלשה דברים אדם ניכר בכעסו כו׳:

מתני׳ יב ארבע מדות בתלמידים מהיר לשמוע ומהיר לאבד יצא שכרו בהפסדו. קשה לשמוע וקשה לאבד יצא הפסדו בשכרו. מהיר לשמוע וקשה לאבד חכם. קשה לשמוע ומהיר לאבד זה חלק רע: **גרסי׳** (אדר"נ פ"מ) לענין תלמידים דרש רבן גמליאל הזקן ארבעה דברים דג טמא דג טהור דג מן הירדן דג מן הים הגדול. דג טמא כיצד בן עניים שלמד מקרא ומשנה הלכות ואגדות ואין בו דיעה. דג טהור כיצד זה בן עשירים שלמד מקרא ומשנה הלכות ואגדות ויש בו דיעה. דג מן הירדן כיצד זה תלמיד חכם שלמד מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות ואין בו דעת להשיב. דג מן הים הגדול כיצד זה תלמיד חכם שלמד מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות ויש בו דעת להשיב: **מתני׳ יג ארבע** מדות בנותני צדקה הרוצה שיתן ולא יתנו אחרים עינו רעה בשל אחרים. יתנו אחרים והוא לא יתן עינו רעה בשלו. יתן ויתנו אחרים חסיד. לא יתן ולא יתנו אחרים רשע: **גרסי׳** (תוספתא פאה פ"ג) אמר ליתן ונתן נותנין לו שכר אמירה ושכר מעשה אמר ליתן ולא הספיק בידו ליתן נותנין לו שכר אמירה כשכר מעשה לא אמר ליתן אבל אמר לאחרים תנו נותנין לו שכר על כך שנאמר ׳כי בגלל הדבר הזה יברכך ה׳ אלהיך וגו׳, לא אמר לאחרים תנו אבל מניח לו בדברים טובים מנין שנותנין לו שכר על כך שנאמר כי בגלל הדבר הזה וגו׳: (ב"ב ט) אמר רבי אלעזר גדול המעשה יותר מן העושה שנאמר ׳והיה מעשה הצדקה שלום ועבודת הצדקה השקט ובטח עד עולם, אמר להו רבא לבני מחוזא במטותא מינייכו עושו אהדדי כי היכי דתהוי לכו שלמא במלכותא (לעיל פ"ב בפיסקא מרבה צדקה): לא יתן ולא יתנו אחרים רשע. (שם) תניא ר׳ יהושע בן קרחה אומר כל המעלים עיניו מן הצדקה כאילו עובד אלילים כתיב הכא ׳השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל וכתיב התם ׳יצאו אנשים בני בליעל מה להלן ע"א אף כאן ע"א: **מתני׳ יד ארבע** מדות בהולכי בית המדרש הולך ואינו עושה שכר הליכה בידו. עושה ואינו הולך שכר מעשה בידו. הולך ועושה חסיד. לא הולך ולא עושה רשע: **גרסי׳** (ברכות ו) א"ר זירא אגרא דפרקא ריהטא אמר אביי אגרא דכלה דוחקא: (אדר"נ פ"מ) ארבע מדות בהולכי לבית המדרש מתקרב ויושב יש לו חלק. מתקרב ואינו יושב אין לו חלק. מתרחק ויושב יש לו חלק. מתרחק ואינו יושב אין לו חלק. שואל ומשיב יש לו חלק. יושב ושותק אין לו חלק. מתקרב ויושב בשביל שישמע וילמוד יש לו חלק. מתקרב ויושב מפני שיאמרו איש פלוני מתקרב ויושב לפני חכם אין לו חלק. מתרחק ויושב בשביל שינהוג כבוד במי שהוא גדול יש לו חלק. מתרחק ויושב בשביל שיאמרו איש פלוני אין צריך לחכם זה אין לו חלק. יושב ושואל בשביל שיאמרו איש פלוני יושב ושואל ומטמש לפני חכמים זה אין לו חלק. יושב ושואל בשביל שישמע וילמוד יש לו חלק. יושב ושותק בשביל שישמע וילמוד יש לו חלק. יושב ושותק בשביל שיאמרו איש פלוני יושב ושותק לפני חכמים זה אין לו חלק: לא הולך ולא עושה רשע. (כתובות קיב) אמר ר׳ אלעזר ע"ה אינם חיים שנאמר ׳מתים בל יחיו רפאים בל יקומו כו׳ במרפה עצמו מדברי תורה הכתוב מדבר כו׳ (לעיל פ"א מ"ד): **מתני׳ טו ארבע** מדות ביושבים לפני חכמים ספוג ומשפך

תכריכין : איתפח . נתרפא : הכי הוי . מיתה נקנסה עליו . אינו מעמיד על מדותיו : לא תוקמי בהדיה . לא תדקדק אחריו : אליה . שמנה יש כאן : וקוץ בה . כלומר דבר תנחומין יש כאן אבל יש בתוכה דבר קשה שאינו טוב לכל אלא למי שמשים עצמו כשירים : מארגיזא . שם מקום : קנאה . כעס מחמת צער שנצערו . קנאה הוא לשון שאדם מתעבר על ריבו או על ריב אחרים . כמו קנא קנאתי : צעקת לגימה : שגוזל ממנו ויורד לחייו לשערי מזונותיו : שהם ערומים בדעת . כאדם הראשון ומשימין עצמן כבהמה דכתי רות : כל אדם שכועס כל מיני גיהנם שולטין בו . לפי שהכעס מביאו לכפור בעיקר כדאמרינן בפרק ר׳ אלעזר דאורג המשבר כליו בחמתו יהא בעיניך כעובד ע"א : כל מיני גיהנם שולטין בו . קשה לגופו כאילו היה נדון בכל מיני פורעניות בגיהנם א"נ מתוך כעסו בא לידי עבירה ומשלים עליו גיהנם : לב רגז . היינו כעס בשביל לב רגז יהיה כליון עינים : שמכלה העינים . שהוא מאריך בחליו ומצפה תמיד להתרפאות : כגובה אפו . בתגבורת כעסו : אין אלהים כל מזמותיו . שהשכינה אינה חשובה כנגדו : תוקפא . כעס : כי קריא . תולעת של שומשמין האוכלתן כך הכעס מחריב הבית : דפרע קיניה . הפורע קנאה נוקם המתו וקנאתו : מחריב ביתיה . כרוחו של נבות שנקם כעס מאחאב ויצא ממחיצה של הקב"ה : בכעסו . שאינו קפדן יותר מדאי :

מתני׳ מהיר לשמוע ומהיר לאבד יצא שכרו בהפסדו . דמאחר ששוכח מה שלומד מה הנאה יש במה שהוא מהיר לשמוע . נמצא הפסדו גדול משכרו : קשה לשמוע וקשה לאבד יצא הפסדו בשכרו . שמדה טובה שיש בו יתירה על המדה הנפסדת הואיל ומה ששמע אחר הקושי הוא זוכר ואינו שוכח . וכ"מ שאם יש לפניו שני תלמידים ואין לנו לספק מזון אלא לאחד מהם . נקדים הקשה לאבד על המהיר לשמוע : זה חלק רע . לא היה שייך למתני הכא חסיד או רשע . שאין זה דבר התלוי בבחירתו של אדם אלא חסרון שהיה בו מעיקר בריאתו : בן עניים . עני בדעת : ואין בו דעה . להבין מה שלומדים עמו :

מתני׳ ארבע מדות בנותני צדקה . כלומר בנתינת הצדקה ולא בנותני צדקה ממש דהא איכא בהו מי שאינו נותן . וכן בסמוך בהולכי לבית המדרש היינו בהליכת בית המדרש : עינו רעה בשל אחרים . דיודע שהצדקה מעשרת ואינו רוצה שאחרים יתעשרו . פי׳ אחר יש מי שחס על ממון קרוביו יותר מעל ממונו . ואף על פי שהוא נותן אינו רוצה שקרוביו יתנו שלא יאבדו את ממונם . ועינו רעה בשל אחרים דומיא דעינו רעה בשלו דבכיסא :

מתני׳ הולך ואינו עושה . הולך לבה"מ לשמוע ואינו שונה . ולומד ולא מבין : עושה ואינו הולך . לומד ושונה בבית המדרש שבביתו : אגרא דפרקא . עיקר קיבול שכר הבריות הרצים לשמוע דרשה מפי חכם הוא שכר המרוצה שהרי רובם אינם מבינים להעמיד גרסא ולומר השמועה לאחר זמן שיקבלו שכר לימוד : אגרא דכלה . שבת שלפני הרגל שהכל נאספים לשמוע הלכות הרגל :

מתני׳ ביושבים לפני חכמים . לעיל בד׳ מדות בתלמידים איירי בענין הזכרון והשכחה . והשתא מיירי בענין הסברא היפרה . ובירת הדבר הצודק מהבלתי צודק : ספוג . הוא

תורה אור ע מיכה ז : פ איוב א : צ יהושע טו : ק שם : ר תהלים לו : ש קהלת יא : ת משלי טז : א דברים כח : ב תהלים י : ג משלי כט : ד דברים טו : ה ישעיה לב : ו דברים טו : ז שם יג : ח ישעיה כו :

כל המזכה את הרבים. א"ל הקב"ה לאלקנה אתה הכרעת את ישראל לכף זכות והנכת אותם במצות וזכו רבים על ידך חייך אני מוציא ממך בן שיכריע את כל ישראל לכף זכות כו' (לעיל פ"ב בשם תנד"א): וכל המחטיא את הרבים. ר"ש אומר מנין שהמחטיא את האדם יותר מן ההורגו שההורג הורגו בעוה"ז ויש לו חלק לעוה"ב והמחטיא הורגו בעוה"ז ובעוה"ב שתי אומות קדמו את ישראל בחרב ושתים בעבירה המצריים והאדומים קדמו בחרב אמר אויב ארדוף אשיג אריק חרבי ויאמר אליו אדום לא תעבור בי פן בחרב אצא לקראתך ושתים בעבירה מואבים ועמונים. על אלה שקדמו בחרב כתיב לא תתעב אדומי לא תתעב מצרי אבל אלו שקדמו בעבירה להחטיא את ישראל כתיב לא יבא עמוני ומואבי גם דור עשירי עד עולם (במ"ר פכ"א):

ורות

ומשפך משמרת ונפה ספוג שהוא סופג את הכל משפך שמכנים בזו ומוציא בזו משמרת שמוציאה את היין וקולטת את השמרים ונפה שמוציאה את הקמח וקולטת את הסולת: גרסי' (אדר"נ פ"מ) ארבע מדות ביושבים לפני חכמים יש דומה לספוג יש דומה לנפה יש דומה למשפך יש דומה למשמרת. דומה לספוג כיצד זה תלמיד חכם שיושב לפני חכמים ולמד מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות כשם שספוג סופג את הכל כך הוא סופג את הכל. לנפה כיצד ת"ח פיקח שיושב לפני ת"ח ושמע מקרא ומשנה הלכות ואגדות כשם שנפה מוציאה את הקמח וקולטת את הסולת כך הוא מוציא את הרע וקולט את היפה. למשפך כיצד זה תלמיד טיפש שיושב לפני תלמיד חכם שמע מקרא ומשנה הלכות ואגדות כשם שהמשפך מטיל מכאן ויוצא מכאן כך הוא כל דבר ודבר שמטילין באזניו נכנסים מכאן ויוצאין מכאן ראשון ראשון נשמט והולך לו. למשמרת כיצד זה תלמיד רשע שיושב לפני חכם ושמע מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות כשם שהמשמרת מוציאה היין וקולטת השמרים כך הוא מוציא את היפה וקולט את הרע. רבי אליעזר בן יעקב קורא אותן קרן נקוב קטועה. קטועה כיצד זה תינוק שנותנין לו מרגלית וחוזרין ונותנין לו פת זורק את המרגלית ונוטל את הפת חוזרין ונותנין לו כלי חרס זורק את הפת ונוטל את החרס לא נמצא בידו כי אם כלי חרס בלבד: (ספרי עקב פמ"ח) ר"ש בן כנסיא אומר הרי הוא אומר נפש שביעה תבוס נופת מה נפה זו מוציאה קמח בפני עצמו סובין בפני עצמו קיבר בפני עצמו כך ת"ח יושב ומדקדק ד"ת ומשקלן איש פלוני אוסר איש פלוני מתיר איש פלוני מטהר איש פלוני מטמא. ר"י אומר תלמיד שבהו יפה דומה לספוג שסופג את הכל שני לו דומה למיך שאין סופג אלא צרכו זה שאומר דיי לי במה ששנה לי רבי:

מתני' טז כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל דבר בטלה אהבה ושאינה תלויה בדבר אינה בטלה לעולם. איזו היא אהבה התלויה בדבר זו אהבת אמנון ותמר ושאינה תלויה בדבר זו אהבת דוד ויהונתן: גרסי' (תדא"ר פכ"ח) תנא דבי אליהו איזו היא אהבה שהיא תלויה בדבר זו היא אהבת בלעם ובלק ואיזו היא אהבה שאינה תלויה בדבר כגון אהבתן של אברהם יצחק ויעקב שהם אוהבים להקב"ה והקב"ה אוהב אותם ואת בניהם ובני בניהם עד סוף כל הדורות. רבש"ע גלוי וידוע שאין ישראל מלין את בניהם ואינן קורין ושונין ואינן נכנסין לברית אלא בשביל אהבתם לאביהם שבשמים לפיכך אומר הקב"ה אפילו יעמדו כל העובדי אלילים ויתנו כל כספם וזהבם וכל מחמדיהם הטובים ויאמרו תנו לנו כתר בית אהרן וכתר בית דוד אין אני נותן להם אפילו דבר אחד מביזתה של התורה. שוב נשבע הקב"ה בכסא הכביד שלו שאפילו יעמדו העובדי אלילים ויבנו לי בהמ"ק יותר מכם ויאמרו תן לנו כתר בית אהרן וכתר בית דוד איני נותן להם אפילו דבר קל מביזתה של תורה שנאמר [ט]מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה וגו' אם יתן איש את כל הון ביתו וגו':

מתני' יז כל מחלוקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים ושאינה לשם שמים אין סופה להתקיים איזו היא מחלוקת שהיא לשם שמים זו מחלוקת הלל ושמאי ושאינה לשם שמים זו מחלוקת קרח וכל עדתו: גרסי' (עירובין יג) א"ר אבא אמר שמואל ג' שנים נחלקו ב"ש וב"ה כו' יצאה בת קול ואמרה אלו ואלו דברי אלהים חיים הן כו' (לעיל פ"א מ"ה): (יבמות יד) אע"פ שאלו אוסרין ואלו מתירין אלו פוסלין ואלו מכשירין לא נמנעו ב"ש מלישא נשים מב"ה ולא ב"ה מב"ש. כל הטהרות והטומאות שהיו אלו מטהרין ואלו מטמאין לא נמנעו עושין טהרות אלו ע"ג אלו ללמדך שאהבה וריעות נוהגין זה בזה לקיים מה שנאמר [י]האמת והשלום אהבו: (קידושין ל) [כ]כי ידברו את אויבים בשער מאי את אויבים בשער אמר רבי חייא בר אבא אפילו האב ובנו הרב ותלמידו שעוסקים בתורה בשער אחד נעשים שונאים זה לזה ואינם זזים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה שנאמר [ל]את והב בסופה אל תקרי בסופה אלא בסופה: ושאינו לשם שמים כו'. (סנהדרין ז) אמר רב כל המחזיק במחלוקת עובר בלאו שנאמר [מ]ולא יהיה כקרח וכעדתו (לעיל פ"א):

מתני' יח כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו וכל המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה משה זכה וזיכה את הרבים זכות הרבים תלוי בו שנאמר [נ]צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל ירבעם חטא והחטיא את הרבים חטא הרבים תלוי בו שנאמר [ס]על חטאות ירבעם בן נבט אשר חטא ואשר החטיא את ישראל: גרסי' (יומא פז) כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו מאי טעמא שלא יהא הוא בגיהנם ותלמידיו בג"ע שנאמר [ע]כי לא תעזוב נפשי לשאול לא התן חסידך לראות שחת. וכל המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה שלא יהא הוא בגן עדן ותלמידיו בגיהנם שנאמר [פ]אדם עשוק בדם נפש עד בור ינוס אל יתמכו בו: (סנהדרין נד) [צ]ואשיריהם תשרפון באש א"ר ששת ומה אילנות שאין אוכלים ולא שותים ואין מריחים אמרה תורה השחת שרוף ובלה הואיל ובא לאדם תקלה על ידם המתעה את חבירו מדרכי חיים לדרכי מיתה עאכ"ו: (בבא קמא) א"ר יעקב ברה דבת יעקב כל שחבירו נענש על ידו אין מכניסין אותו

הוא סופג את המים. בין עכורים בין צלולים כך יש מי שלבו רחב ומקבל כל מה ששמע ואין בו כח לברור האמת מן השקר: משפך. כלי שנותנים על פי חבית או על פי הנוד כשרוצים למלאותו יין או שמן: שמכניס בזו ומוציא בזו. כך יש מי שמקבל כל מה שלומד וכשלומד כך פולטו: משמרת. מוציא כל מה ששומע בבה"מ. וקולט דבר של בטלה: נפה. לאחר שמוציאים הסובין והמורסן מן הקמח הנטחן. ונשאר הקמח הדק עם הסולת הגס והוא החשוב. מעבירין אותו בנפה דקה מאד ויורד ממנה כל אותו הקמח הדק שהוא כעין עפרורית לבנה ונשאר הסולת הגס החשוב. וכן היו עושין למנחות. כך יש מי שיש בו כח לברר וללבן שמועותיו. וקולט האמת מן השקר והבטל:

מתני' כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל. שאינו מתקיים כשיתבטל הדבר שהיא סבה לאותה אהבה. גם האהבה בטלה. וכל אהבה שאינה תלויה בדבר בטל. אלא בדבר קיים. כגון אהבת הצדיקים והחכמים. אינה בטלה לעולם. כמו שהדבר שהוא סבה לאותה אהבה אינו בטל. כך אין האהבה בטלה: אהבת אמנון ותמר. מפני יפיה: אהבת דוד ויהונתן. להשלים רצון קונם דאמר לו יהונתן לדוד אתה תהיה למלך על ישראל ואני אהיה לך למשנה:

מתני' כל מחלוקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים. כלומר שאנשי המחלוקת ההיא מתקיימים ואינם אובדין כמחלוקת הלל ושמאי שלא אבדו. לא תלמידי ב"ש ולא תלמידי ב"ה. אבל קרח ועדתו אבדו. ואני שמעתי פי' סופה. תכליתה המבוקש מעשיה. והמחלוקת שהיא לש"ש התכלית וסוף המבוקש מאותה מחלוקת להשיג האמת. וזה מתקיים כמ"ש מתוך הויכוח יתברר האמת. וכמו שנתבאר במחלוקת הלל ושמאי. שהלכה כב"ה. ומחלוקת שאינה לש"ש תכלית הנראה בה היא בקשת השררה ואהבת הנצוח. זה הסוף אינו מתקיים. כמו שמצינו במחלוקת קרח ועדתו שהתכלית וסוף כוונתם היתה בקשת הכבוד והשררה והיו להיפך: לא נמנעו וכו'. אע"פ שבני הצרות שנתיבמו כבית שמאי ממזרים הם לב"ה שהרי באיסור אשת אח הוו עליהם ואשת אח בכרת ובני ערוות שהן חייבי כריתות ממזרים הם כדאיתא בפירקין אפילו הכי לא נמנעו ב"ה לישא נשים מבית שמאי לפי שהיו מודיעים להם אותן הבאות מן הצרות ואומרין דעו שמשפחה זו מצרת ערוה שנתיבמו באים והם היו פורשין: אוהבות הוו על גב אלו. שהיו משאילין כליהם אלו לאלו: נעשו אויבים. מתוך שמקשים זה את זה ואין זה מקבל דברי זה: את והב בסופה. הכי דריש לה ספר מלחמות מלחמה שעל ידי ספר אהבה יש בסופה:

מתני' אין חטא בא על ידו. כדי שלא יהא הוא בגיהנם ותלמידיו בגן עדן: אין מספיקין בידו לעשות תשובה. שלא יהא הוא בג"ע ותלמידיו בגיהנם: וזיכה את הרבים. שלמד תורה לכל ישראל: צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל. ומשפטיו שעם ישראל כאילו הוא עשאן: חטא חטא ואשר החטיא את ישראל. מדלא קאמר על חטאות ירבעם וישראל ש"מ שהכל תלוי בירבעם: אין חטא בא ע"י. הקב"ה מדחה את העבירה מלפניו שלא תבא לידו: כי לא תעזוב נפשי. למדנו שהקב"ה מונע את החטא מלהכשילו: עשוק בדם נפש. מחוייב בנפש שנאבדה על ידו: אל יתמכו בו. שלא יפול אלא מניחין אותו ויפול בבור גיהנם: אילנות. של אשרה דכתיב בהו תשרפון באש: אמרה תורה וכו'. אלמא תקלה וכו' שלא הם

אותו במחיצתו של הקב"ה דכתיב [ק]גם ענוש לצדיק לא טוב אין לא טוב אלא רע. וכתיב [ר]כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע צדיק אתה ה' שלא יגור במגורך רע: (סנהדרין לט) א"ר אבהו כל המעשה את חבירו לדבר מצוה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו כו' (לעיל פ"א מי"ב): (תוספתא הוריות) כל המכנים בריה תחת כנפי השכינה מע"ה כאילו יצרו כו' (לעיל פ"ג):

משה זכה וזיכה את הרבים. (תדא"ר רפ"ד) מפני מה זכה משה למאור פנים בעוה"ז מה שעתיד הקב"ה ליתן לצדיקים בעוה"ב מפני שעשה רצונו של הקב"ה ומתאנח על כבודו של הקב"ה ושל ישראל וכל ימיו היה מחמד ומתאוה ומצפה כדי שיהא שלום בין ישראל לאביהם שבשמים: **מתני' יט** כל מי שיש בו שלשה דברים הללו הוא מתלמידיו של אברהם אבינו ושלשה דברים אחרים הוא מתלמידיו של בלעם הרשע עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה תלמידיו של אברהם אבינו עין רעה ורוח גבוהה ונפש רחבה תלמידיו של בלעם הרשע. מה בין תלמידיו של אברהם אבינו לתלמידיו של בלעם הרשע תלמידיו של אברהם אבינו אוכלין בעולם הזה ונוחלין בעולם הבא שנאמר [ש]להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא אבל תלמידיו של בלעם הרשע יורשין גיהנם ויורדין לבאר שחת שנאמר [ת]ואתה אלהים תורידם לבאר שחת אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם ואני אבטח בך: **גרסי'** (סוטה מז) דרש רבא בשכר שאמר אברהם [א]אם מחוט ועד שרוך נעל זכו בניו לשתי מצות לרצועה של תפילין ולתכלת של ציצית: (שם י) [ב]ויטע אשל בבאר שבע אמר ר"ל מלמד שעשה פרדס ונטע בו כל מיני מגדים כו' (לעיל פ"א): (ב"מ פז) כתיב [ג]ואקחה פת לחם וכתיב ואל הבקר רץ אברהם כו' (לעיל פ"א):

ורוח נמוכה. (סוטה ה) דרש רבא בשכר שאמר אברהם [ד]ואנכי עפר ואפר זכו בניו לשתי מצות לאפר פרה ולעפר סוטה כו': (חולין פט) אמר ר"י משום ר"א בר"ש כל מקום שאתה מוצא דבריו של ר"א בנו של ר"י הגלילי באגדה עשה אזנך כאפרכסת [ה]לא מרובכם מכל העמים חשק ה' בכם וגו' א"ל הקב"ה לישראל חושקני בכם שאפילו בשעה שאני משפיע לכם גדולה אתם ממעטין עצמכם לפני נתתי גדולה לאברהם אמר לפני ואנכי עפר ואפר כו' (לעיל פ"ב): ונפש שפלה. (ב"ב טז) אמר רבא עפרא לפומיה דאיוב דלא דידיה לא מסתכל אבל אברהם אפילו בדידיה לא מסתכל כו' (לעיל פ"ג מי"ג): ושלשה דברים אחרים הוא מתלמידיו של בלעם הרשע. (במ"ר פ"כ) עין רעה דכתיב [ו]וישא בלעם את עיניו וירא את ישראל שוכן לשבטיו. רוח גבוהה דכתיב [ז]כי מאן ה' לתתי להלוך עמכם. נפש רחבה דכתיב [ח]אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב. אילו היה ביקש לשכור לו חיילות להלחם כנגדן ספק נוצחין ספק נופלין לא דין שיתן כך ונוצח הא למדת שבך ביקש: רוח גבוהה. (סוטה ד) אמר רבי חייא בר אבא א"ר יוחנן כל אדם שיש בו גסות הרוח לסוף נכשל באשת איש שנאמר [ט]ואשת איש נפש יקרה תצוד. אמר רבא האי נפש יקרה נפש גבוה מיבעי ליה ועוד היא תצוד מיבעי ליה אלא אמר רבא כל הבא על אשת איש אפילו למד תורה דכתיב בה [י]יקרה היא מפנינים יקרה היא מכ"ג שנכנס לפני ולפנים אפילו הכי היא צודתו לדינה של גיהנם. א"ר יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי כל אדם שיש בו גסות הרוח כעובד אלילים כתיב הכא [כ]תועבת ה' כל גבה לב וכתיב התם [ל]ולא תביא תועבה אל ביתך ורבי יוחנן דידיה אמר כאילו כופר בעיקר שנאמר [מ]ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך. רבי חמא בר חנינא אמר כאילו בא על העריות כולם כתיב הכא תועבת ה' כל גבה לב וכתיב התם [נ]כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ עולא אמר כאילו בנה במה שנאמר [ס]חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא אל תקרי במה אלא במה. מאי [ע]יד ליד לא ינקה אמר רב כל הבא על אשת איש אפילו הקנהו להקב"ה שמים וארץ כאברהם אבינו דכתיב ביה [פ]הרמותי ידי אל ה' אל עליון קונה שמים וארץ לא ינקה מדינה של גיהנם, קשיא להו לדבי ר' שילא האי יד ליד ידי מיבעי ליה אלא אמרי דבי רבי שילא אפילו קבל תורה כמשה דכתיב ביה [צ]מימינו אש דת למו לא ינקה מדינה של גיהנם. קשיא ליה לרבי יוחנן האי יד ליד יד מיד מיבעי ליה אלא אמר רבי יוחנן אפילו עשה צדקה בסתר דכתיב [ק]מתן בסתר יכפה אף ושחד בחיק חמה עזה לא ינקה מדינה של גיהנם: (שם) אזהרה לגסי הרוח מנין אמר רבא א"ר זעירא מהכא [ר]שמעו והאזינו אל תגבהו. רב נחמן בר יצחק אמר מהכא [ש]ורם לבבך ושכחת וכתיב [ת]השמר לך פן תשכח וכדרבי אבין אמר רבי אלעאי דא"ר אבין א"ר אלעאי כל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה. דרש רב עוירא זמנין אמר לה

הם היזהרו על ע"ז: ענוש לצדיק לא טוב. וכיון דאינו טוב הרי הוא רע: וכתיב לא יגורך רע. אלמא אינו נכנס במחילתו: **מתני'** מתלמידיו של אברהם אבינו. למד ממנו והולך בדרכיו: עין טובה. מסתפק במה שיש לו ואינו חומד ממון אחרים. שכן מצינו באברהם שאמר למלך סדום אם מחוט ועד שרוך נעל ואם אקח מכל אשר לך: ורוח נמוכה. ענוה יתירה. וכן מצינו באברהם שאמר ואנכי עפר ואפר: ונפש שפלה. זהירות והפרשה מן התאוות ומצינו זה באברהם. הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את שעד עכשיו לא הכיר בה מרוב צניעות. ובבלעם אשכחן עין רעה שהיה יודע שהיה רע בעיני המקום שילך אל בלק והיה הולך כדי ליטול שכר דכתיב אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב: ורוח גבוהה. דאמר נאם שומע אמרי אל ויודע דעת עליון: ונפש רחבה. שאם לא היה רב התאוה לא היה יועץ להפקיר בנות מואב לזנות. ואמרו חכמים בלעם בעל אכוו היה: להנחיל אוהבי יש. אברהם איקרי אוהב דכתיב זרע אברהם אוהבי. יש בעוה"ב. ואוצרותיהם אמלא בעולם הזה: אנשי דמים. בלעם איקרי איש דמים שהפיל בעצתו כ"ד אלפים מישראל: בשכר אם מחוט ועד שרוך נעל. שהבריח עצמו מן הגזל: חוט של תכלת. כנגד מחוט. ורצועה של תפילין כנגד שרוך דהיינו רצועה: לאפר פרה. לטהר ולזכות את ישראל ממעשה העגל: לסוף נכשל בא"א. וה"ק בעד אשה זונה עד ככר לחם ואשת איש זונה נפש יקרה הגבוהה היא תצודנה רודף אחריה וצד אותה ומגיעה: היא תצוד מיבעי ליה. כיון דמסיפיה לרישיה קא דרשת ליה הכי איבעי ליה למכתב ואשת איש נפש יקרה היא תצוד אותה אבל השתא משמע דאשת איש צדה את הנפש יקרה: מכאן גדול. דאפילו ממזר ת"ח קודם לכ"ג ע"ה לפתוח ראשון ולברך ראשון ומהאי קרא דרשינן ליה בהוריות: ורם לבבך ושכחת. מעלה אני עליך כאילו שכחת: את כל התועבות האל. גבי עריות כתיב: במה. ע"א: אשר נשמה באפו. שמחזיק את עצמו כבעל נפש והייט גאוה שחשובה נפשו בעיניו: מאי יד ליד לא ינקה. סיפיה דקרא דאייתי לעיל הוא תועבת ה' כל גבה לב יד ליד לא ינקה: ה"ג כל שיש בו גסות הרוח אפילו הקנהו וכו' ול"ג כל הבא על אשת איש דלא משתעי קרא אלא בגסות הרוח: הקנהו להקב"ה וכו'. השליטו בשבחו על הכל כאברהם שקראו קונה שמים וארץ דהייט יד ליד אפילו דומה לאברהם שאמר הרימותי ידי וכו': קשיא להו לדבי ר' שילא. אהך דרשה דרב: ה"ג האי יד ליד ידי לא ינקה מבעי ליה: אפילו הוא כמשה רבינו. שקבל תורה מיד הקב"ה לידו: יד מיד מבעי ליה. דהא קרא במקבל תורה מוקמא ליה ולא בנותן והוה ליה למכתב יד מיד לא ינקה יד שקבלה מיד אף הוא לא ינקה: אפילו עשה צדקה בסתר. שנותן מידו ליד העני והרי משמע יד הנותנת ליד אף הוא לא ינקה: דכתיב ביה מתן בסתר יכפה אף. לאו דסייך האי קרא בקרא דלעיל אלא דבותא הוא שאע"פ שמשפה אף וחימה אינו מכפר על גסות הרוח: אזהרה. שלא יהא גס רוח שנאמר ורם לבבך ושכחת אלמא מגונה הלב בא

ורוח גבוהה. כל שהוא גבה לב גורם לטמא את הארץ ולסלק את השכינה שנאמר גבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל וכל גבהי לב קרויים תועבה שנא' תועבת ה' כל גבה לב ונאמר ולא תביא תועבה אל ביתך כשם שתועבה מטמא את הארץ ומסלק את השכינה כך גבה לב (מכילתא פ' יתרו): מלמד שהקב"ה הוא מרחיק שכינתו מעל גבהי לבב וכולן נחשבין עליו כתועבה שנאמר תועבת ה' כל גבה לב יד ליד לא ינקה ואין תועבה אלא ע"ז שנאמר ולא תביא תועבה אל ביתך מכאן מצינו שכל מי שיש לו גסות הרוח כאילו עובד עבודת אלילים ולא עוד אלא שמעלה עליו הכתוב כאילו בנה במה בלבו ומקטיר עליו קטורת לע"א שאין תועבה האמורה כאן אלא ע"א שנאמר כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ לכך נאמר תועבת ה' כל גבה לב ומהו יד ליד לא ינקה מלמד שאפילו יש בו צדקה וגמילות חסדים כאברהם אבינו שקנה בצדקה שמים וארץ ועוה"ז ועה"ב שנאמר ויאמר אברם אל מלך סדום הרימותי ידי אל ה' אל עליון קונה שמים וארץ ויש בו גסות הרוח לא ינקה מדינה של גיהנם ד"א יד ליד לא ינקה מלמד שאפילו יש בו תורה וחכמה כמשה רבינו ע"ה שקיבל תורה מיד ליד ויש בו גסות רוח לא ינקה מדינה של גיהנם. לכן הוא אומר כי רם ה' ושפל יראה וגבוה ממרחק ידע וכי שפל יראה וגבוה אינו רואה אלא מלמד שאין מסתכל הקב"ה במי שיש בו גסות הרוח כמי שאינו מסתכל כאדם שהוא שונא לו מנעוריו שאין שונא לו להקב"ה אלא מי שיש לו גסות הרוח. שנאמר לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה לכך נאמר כי רם ה' ושפל יראה וגו' ומהו וגבוה ממרחק

תורה אור ק משלי טז: ר תהלים ה: ש משלי ח: ת תהלים נה: א בראשית יד: ב שם כא: ג שם כ: ד שם יח: ה דברים ז: ו במדבר כד: ז שם: ח שם: ט משלי ו: י שם ג: כ שם טז: ל דברים ז: מ שם ח: נ ויקרא יח: ס ישעיה ב: ע משלי טז: פ בראשית יד: צ דברים לג: ק משלי כא: ר ירמיה יג: ש דברים ח: ת שם:

ממרחק יודע בב' יודי"ן מלמד שאמר הקב"ה כל מי שיש בידו גסות הרוח מעלה אני עליו כאילו מקללני בשני העולמות שאין שני יודי"ן אלא אחד בעוה"ז ואחד בעוה"ב (אותיות דרבי עקיבא די"ד):

כתוב בספר בן סירא הוי רחים לשלמא דעליה קם עלמא רחים כל עמא ואיזדהר תגיאותא דלא יאה לכל גברא מבערא אפין מעקרא סיפין ומבניא אילין חלף תופין יליף ממלכין ואלופין וסיעתהון למסגד תורפין וסיפא ביקוד טריפין רחים עינוותא דלא תיתי לעניותא דהיא מאיסא ובסירא קדם יקרא לא יאיא אלהין למאן דהוה כדין עבד גבורן דלא סבירן אלפא. אלפי אלפיא מלאכין וסרפיא נקשן גפיא משמען כמתספיא והוא מריסא איתנאי ביומיה עטיף גיותא בגלומיה והוא לבוסיה כל יומיה ברס למלפלפין בשמיה מכיך רומיה, ומשמי שמיא מטפיל לעניא ויתמיא, מה משבח ומיא הוה נבייא דאישתבח מפום בריא לית כעבדי נבייא, מאן בניין מינייכו אחסין בתר מלכו. רוש חכמה וסברא מדחול מקמא מרא ולא יימרינך לבך דהא לא כן (או בן) רוכך ולא תגית לרוכך דטמיר בגוכך אסתכל ואהני כפסך יומא דכל אפא חסך כד יקוד נוף ונפש מסך (בריתא דמס' כלה ד"ו):

נסי הרוח ומספרי לשון הרע ומדברי נבלה וחכמים בעיניהם עליהם הכתוב אומר כי הנה יום בא בוער כתנור (מסכת דרך ארץ רבה פ"ב):

עז

לה משמיה דרבי אמי וזמנין אמר לה משמיה דר' אסי כל אדם שיש בו גסות הרוח לסוף מתמעט שנאמר [א]רומו מעט יכול ישנו בעולם ת"ל ואיננו ואם חוזר בו נאסף מן העולם בזמנו שנאמר והומכו ככל יקפצון כאברהם יצחק ויעקב דכתיב בהו בכל מכל כל ואם לאו וכראש שבלת ימלו מאי וכראש שבלת ימלו רב הונא ורב חסדא חד אמר כסאסה דשבלתא וחד אמר כשבלתא עצמה, בשלמא למאן דאמר כסאסאה דשבלתא היינו דכתיב וכראש שבלת ימלו אלא למאן דאמר כשבלתא עצמה מאי וכראש שבלת ימלו אמר רב אסי וכן תנא דבי רבי ישמעאל משל לאדם שנכנס לתוך שדהו גבוה גבוה הוא מלקט: (שם) א"ר אלעזר כל אדם שיש בו גסות הרוח ראוי לגדעו כאשירה כתיב הכא [ב]ורמי הקומה גדועים וכתיב התם [ג]ואשיריהם תגדעון. וא"ר אלעזר כל אדם שיש בו גסות הרוח אין עפרו ננער שנאמר [ד]הקיצו ורננו שוכני עפר שוכבי עפר לא נאמר אלא שוכני עפר מי שנעשה שכן לעפר בחייו. ואמר ר' אלעזר כל אדם שיש בו גסות הרוח שכינה מיללת עליו שנאמר [ה]כי רם ה' ושפל יראה וגבוה ממרחק יידע. אמר רב חסדא אמר מר עוקבא כל אדם שיש בו גסות הרוח אמר הקב"ה אין אני והוא יכולין לדור בעולם שנאמר [ו]מלשני בסתר רעהו אותו אצמית גבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל אל תקרי אותו אלא אתו. ואיכא דמתני לה אמספרי לשון הרע שנאמר [ו]מלשני בסתר רעהו. אמר רבי אלכסנדרי כל מי שיש בו גסות הרוח אפילו רוח קמעא עוכרתו שנאמר [ח]והרשעים כים נגרש כי השקט לא יוכל ומה ים שיש בו כמה רביעיות רוח קמעא עוכרתו אדם שאין בו אלא רביעית דם עאכ"ו. אמר רבי חייא בר אשי אמר רב תלמיד חכם צריך שיהא בו אחד משמינה שבשמינית. אמר ר' הונא בריה דרב יהושע ומעטרה ליה כסאסאה לשבלתא. אמר רבא בשמתא מאן דאית ביה ובשמתא מאן דלית ביה. אמר רב נחמן בר יצחק לא מינה ולא מקצתה מי זוטר מאי דכתיב ביה [ט]תועבת ה' כל גבה לב: (שם) אמר רב אשי כל אדם שיש בו גסות הרוח לסוף נפחת שנאמר [י]ולשאת ולספחת ואין שאת אלא לשון גבהות שנאמר [כ]ועל כל ההרים הרמים ועל כל הגבעות הנשאות ואין ספחת אלא טפילה שנאמר [ל]ואמר ספחני נא אל אחת הכהונות לאכול פת לחם: (פסחים סו) אמר רב יהודה אמר רב כל המתייהר אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו ואם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו אם חכם הוא וכו' מהלל דאמר מר התחיל מקנטרן בדברים וקאמר להו הלכה זו שמעתי ושכחתי ואם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו מדבורה דכתיב [מ]חדלו פרזון בישראל חדלו עד שקמתי דבורה שקמתי אם בישראל וכתיב [נ]עורי עורי דבורה עורי עורי דברי שיר: (ע"ז יח) אמר רבי אושעיא כל המתיהר נופל בגיהנם שנאמר [ס]זד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון ואין עברה אלא גיהנם דכתיב [ע]יום עברה היום ההוא וגו': (ב"ב נח) אמר רבי חייא בר יוסף חמרא מזלא דמריה גרים שנאמר [פ]ואף כי היין בוגד גבר יהיר ולא ינוה אמר רב מרי האי מאן דיהיר אפילו אאינשי ביתיה לא מתקבל דכתיב גבר יהיר ולא ינוה מאי לא ינוה לא ינוה בנוה שלו. אמר רב יהודה אמר רב כל המתגאה בטלית של ת"ח ואינו ת"ח אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה כתיב הכא לא ינוה וכתיב התם [צ]אל נוה קדשך: (סוכה כט) אמר רב בשביל ארבעה דברים נכסי בעלי בתים יורדין לטמיון על כובשי שכר שכיר ועל עושקי שכר שכיר ועל שפורקין עול מצואריהן ונותנין על חבריהן ועל גסות הרוח וגסות הרוח כנגד כולן. אבל בענוים כתיב [ק]וענוים יירשו ארץ (נצר מטעי מעשה ידי להתפאר) והתענגו על רוב שלום: (ערכין טז) אמר רשב"נ אר"י על שבעה דברים נגעים באים כו' ועל גסות הרוח דכתיב [ר]וכחזקתו גבה לבו עד להשחית וגו' והצרעת זרחה במצחו: (מגילה כח) אמר רב אשי האי מאן דיהיר בעל מום הוא כו' (ע"ש): (סנהדרין לח) אמר זעירא אמר רבי חנינא אין בן דוד בא עד שיכלו גסי הרוח מישראל שנאמר [ש]כי אז אסיר מקרבך עליזי גאותך וכתיב [ת]והשארתי בקרבך עם עני ודל וחסו בשם ה' [א]:

מתני'

בא לידי שכחה שמוכח את צורלו ובשכחה הוא מוזכר שאמר לך פן תשכח: מתמעט. מהשיבותו: רומו מעט. כיון שרומו מתמעטין: ויושנו בעולם. מתקיים: והומכו. ואם חזר ונעשה מך עניו שממיך את עצמו: ככל. כאלו שנאמר בהם כל: יקפצון. מן העולם ימותו מות ישרים. אברהם כתיב ביה וה' ברך את אברהם בכל. יצחק כתיב ביה ואוכל מכל יעקב כתיב ביה כי חנני אלהים וכי יש לי כל: כסאסאה דשבלתא. גבהה של שבולת שקורין זקן השבולת והוא נשבר ונופל מאליו: גבוה גבוה הוא מלקט. והיינו וכראש שבולת ימלו כשבולת שנראה ראשה למעלה מחברתה: כאשירה. גדע ושרש אחריו כאשרה שצריך לשרש אחריה כדכתיב ואבדתם את שמם: ננער. מקיץ בתחיית המתים: שוכבי עפר לא נאמר. דליטמע על כל המתים: שכן לעפר. משפיל עצמו עד לעפר: מיללת. מקוננת: וגבוה ממרחק יידע. ריפיה דקרא כי רם ה' ושפל יראה וגבוה ממרחק יידע והגבוה ממרחק מקודש שתבא עליו הפורענות ימים רבים יידע שכינה מתאוננת ומשתברת עליו כמו ויודע אלמנותיו וכמו ויודע בהם אנשי סוכות יודע כמביא למעלה לשון שבר: ואיכא דמתני לה אמספרי לשון הרע. משום דריפיה דקרא מלשני בסתר וגו': רוח קמעא שכרתו. פורענות קלה טורפתו ומאבדתו: והרשעים. גסי הרוח דקרא דלעיל משתעי בשפלים ודכאים להחיות רוח שפלים וגו' כי לא לעולם אריב וגו' על אותם השפלים בעון בצעו קצפתי ואכהו וגו' דרכיו ראיתי וארפאהו וגו' בורא ניב שפתים וגו' אבל הרשעים שאינם שפלים ודכאים כים נגרש כים המשליך וגורש רפש וטיט לשפתיו סביב: כמה רביעיות. לוג של מים אנו רואין בו שרוח קמעא שוכרתו עוכרת את מימיו: אדם שאין בו אלא רביעית אחד. שברביעית דם הוא מתקיים זהו שיעור הלכה למשה מסיני שרביעית דם מת מטמא באהל מפני שהוא נפש וקרינא ביה על נפש מת לא יבוא: אחד משמונה שבשמינית. משקל קטן הוא והיינו שוכלא כלומר צריך שיהא בו מעט גאוה שלא יהיו קלי ראש מזלזלין בו ויהיו דבריו מתקבלים עליהם על כרחם: ומעטרה ליה כסאסאה לשבלתא. גסות מעט נאה והוגנת לו לת"ח ומעטרתו כסאסאה המעטרת לשבולת: בשמתא מאן דאית ביה. גסות הרוח: ובשמתא מאן דלית ביה. גסות פורתא לפי שאין בני עירו יראים ממנו ואין בו כח להוכיחם: לא מינה ולא מקצתה. לא יתפשו אדם לא בכולה ולא במקצתה דמי זוטר מאי דכתיב ביה קרא תועבת ה' כל גבה לב: נפחת. מתמעט מחשיבותו ונעשה פחות באנשים: ולשאת ולספחת. ע"י שמנשא את עצמו בא לידי ספחת שאינו עיקר באנשים אלא נספח ונטפל: טפלה. דבר שאינו חשוב בעצמו ומטפל להאחרים: ספחני נא. אספני נא בגזירת בית עלי משתעי קרא אעמיד כהנים גדולים אחרים שילאו את כהני זרעך מגדולתם וילטרכו לבקש מהם לאוספם ולקולטם אצלם: אל אחת הכהונות. באחת מן המשמרות: עד שקמתי דבורה. יוהרא שהיתה משפלת המנהיגים שלפניה ומתפארת לעצמה: עורי עורי דבורה. שנשתתקה מחמת סילוק נבואתה: מזלא דמריה. דלאו דוקא קנקנים דמוכר גרמו אלא מזליה דלוקח שהוא בעליו של יין גרים: שנאמר ואף כי היין בוגד. באדם למה משום דגבר יהיר כו' גבותו של אדם שמגיס דעתו בדבר שאין בו גורם שהיין בוגד בו דספורים שהוא יין ונמלא הומן מדה כנגד מדה: אאינשי ביתיה. אאיכבי ביתיה. אאבתו: לא מתקבל. שמבזה אותו: כל המתגאה בטלית של ת"ח. דעביד כמ"ד בחזקת הבתים טלית של ת"ח כילד שאין אלוקו נראית מתחתיו ספה ולניעותא יתירא היא וגבות הוא למי שאינו ת"ח: לטמיון. כשממין וכלין מאליהן: כובשי וגו'. שמדחהו בלך ובוא: עושק. לגמרי גוזל שכרו: על גסי הרוח. שמתגאין ומשתררין על אחיהם מחמת עשרם הנס: וחסו בשם ה'. כלומר שתבא להם גאולה ויחסו בצל שדי:

מתני'

תורה אור א איוב כד: ב ישעיה יט: ג דברים ז: ד ישעיה כו: ה תהלים קלח: ו שם קא: ז שם: ח ישעיה נז: ט משלי טז: י ויקרא יד: כ ישעיה ב: ל ש"א ב: מ שופטים ה: נ שם: ס משלי כא: ע צפניה א: פ חבקוק ב: צ שמות טו: ק תהלים לז: ר דה"ב כו: ש צפניה ג: ת שם:

א] ע"ל פ"ב שלשה דברים הקב"ה בוכה עליהם כו' על פרנס המתגאה על הצבור בחנם. ושם בבעט שפוסקין גדולה לאדם כו' ואם הגים דעתו הקב"ה משפילו. ועי' (תענית ח') ומגים דעתו מביא אף לעולם. וע"ל פ"ד במ"ו מאוד מאוד הוי שפל רוח. ובמשנה כ"א בפיסקא והכבוד:

מתני' עז כנמר. הנמר הזה נולד מן חזיר היער והלביאה ונמר יולא מבין שניהן ולפי שהוא ממזר הוא עז פנים אע"פ שאין בו גבורה כ"כ ואף אתה הוי עז ולא תתבייש לשאול מרבך מה שלא הבנת כאותה ששנינו לא הביישן למד: וקל כנשר. לחזור אחר למודך ולא תיגע כדכתיב יעלו אבר כנשרים ירוצו ולא ייגעו: ורץ כצבי. לרדוף אחר המצות: וגבור כארי. לכבוש את יצרך מן העבירות: עז פנים. לפי שהעזות ניכר בפנים כדכתיב העז איש רשע בפניו לפיכך נקרא עז פנים: שתבנה עירך במהרה בימינו. כלומר כשם שחוננתנו זאת המדה שסימן לזרע אברהם ביישנים רחמנים וגומלי חסדים כן יהי רצון שתבנה עירך: כל כך. כלומר כל זה העזות פניך בפני רבך בנסתכלת בכל אלו: תני. בת עצלים היתה נקראת בת עצלים מפני שנתעצלו להיות הקרובים: שמצותו לכן. דהא לא סגי בלאו הכי דמצוה בג' כסות אפ"ה בעי לזרוזי ולהיות מן הראשונה ק"ו להמתעצל במצוה שלא לעבותה: עד שתחשך. אלא מהללין שבת עליהן אלמא חביב למהר מצוה בשעתה: אל יפסיע פסיעה גסה. לפי שמראה בעצמו שעמידת בית הכנסת דומה עליו כמשוי: נרדפה. לשון מרוצה משמע שהרודף רץ: לפרקא. לשמוע הדרשה: מחללי שבתא. דאמר מר אסור לפסוע פסיעה גסה בשבת שנאמר אם תשיב משבת רגלך: שדומים לנשים. שעושים ותשושי כח: אישים. לשון אשה מדלא כתיב אנשים: אישים. לשון קרבן אשה: מריח מים. בני תורה: עז כנמר. התחזק במצות יותר מאשר יכולת בידך:

וימנשו

מתני' כ יהודה בן תימא אומר הוי עז כנמר[א] וקל כנשר רץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים. הוא היה אומר עז פנים לגיהנם ובוש פנים לגן עדן. יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתבנה עירך במהרה בימינו ותן חלקנו בתורתך:

גרסי' (ירושלמי סנהדרין פ"ב) אין לך אדם מישראל שבזה עצמו על המצות יותר מדוד כו'[ב].

כתיב [א]שיר המעלות לדוד ה' לא גבה לבי כו' (לעיל פ"ד מ"ג): (ברכות ד) [ב]לדוד שמרה נפשי כי חסיד אני כו' כל מה שאני עושה אני נמלך במפיבושת רבי כו' ולא בושתי כו' מאי קראה [ג]ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש (לעיל פ"ב מ"ה): (ברכות כב) תניא אמר רבי עקיבא פעם אחת נכנסתי אחר ר"י לבית הכסא ולמדתי ממנו שלשה דברים כו' א"ל בן עזאי כל כך העזת פניך ברבך א"ל תורה היא וללמוד אני צריך:

וקל כנשר. (יומא כח) תניא [ד]וביום השמיני ימול בשר ערלתו מלמד שכל היום כשר למילה אלא שזריזין מקדימין למצות שנאמר [ה]וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם את פני ה': (ירושלמי פסחים פרק ה) הני היא נקראת בת עצלים אמר ר' אבון מה אם דבר שמצותו לכן היא היתה נקראת בת עצלים מי שהוא מתעצל במצוה על אחת כמה וכמה: (בבא קמא לח) אמר ר' חייא בר אבא אמר רבי יהושע בן קרחה לעולם יקדים אדם לדבר מצוה שבשביל לילה אחת שקדמתה בכירה לצעירה קדמתה ד' דורות לישראל עובד ישי ודוד ושלמה ואילו צעירה עד רחבעם דכתיב [ו]ושם אמו נעמה העמונית: (מכילתא בא פ"ט) ושמרתם את המצות רבי יאשיה אומר אל תקרי כן אלא [ז]ושמרתם את המצות כדרך שאין מחמיצין את המצות כך אין מחמיצין את המצוה אלא אם באה מצוה לידך עשה אותה מיד: (פסחים כח) תניא אר"ש בוא וראה כמה חביבה מצוה בשעתה שהרי הקטר חלבים ואברים ופדרים כשרים כל הלילה ואין ממתינים להם עד שתחשך: (ספרא ויקרא קיט) ר"י אומר חביבה מצוה בשעתה כו' (לעיל פ"ב מי"ג): (ברכות ד) תניא חכמים עשו סייג לדבריהם כדי שלא יהא אדם בא מן השדה כו' (לעיל פ"א מ"א): (יבמות מז) תנו רבנן גר שבא להתגייר כו' מודיעין אותו עונשן של מצות כו' קבל מקבלין אותו מיד מאי טעמא שהויי מצוה לא משהינן: **ורץ כצבי.** (ברכות ו) אמר רבי חלבו אמר רב הונא היוצא מבית הכנסת אל יפסיע פסיעה גסה. אמר אביי לא אמרן אלא למיפק אבל למיעל כל שכן דרהיטנא שנאמר [ח]נדעה נרדפה לדעת את ה'. אמר רב זביד כי הוה חזינא להו לרבנן דקא רהיטי לפרקא בשבתא אמינא קא מחללי שבתא כיון דשמעתיה להא דאמר רבי טרפון אמר רבי יהושע בן לוי לעולם ירוץ אדם לדבר מצוה ואפילו בשבת שנאמר [ט]אחרי ה' ילכו כאריה ישאג אנא נמי הוה רהיטנא: **וגבור כארי.** (ברכות ד) כתיב [י]חצות לילה אקום להודות לך כו' רבי זירא אמר עד חצות לילה היה מתנמנם כסוס מכאן ואילך היה מתגבר כארי כו' (לעיל פ"ג מ"ז): בן זומא אומר איזהו גבור הכובש את יצרו, אר"ל לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע כו' (לעיל ריש פ"ד): (יומא עא) [כ]אליכם אישים אקרא וגו' א"ר ברכיה אלו תלמידי חכמים שדומים לנשים ועושין גבורה כאנשים: (ברכות לב) ת"ר ארבעה דברים צריכים חיזוק אלו הן תורה ומעשים טובים כו' (לעיל פ"ב מי"ג): (שם סג) א"ר יאשיה כל המרפה עצמו מדברי תורה כו' אמר שמואל אפילו מצוה אחת כו' (לעיל פ"ב מט"ז): (פסחים קיב) תנא דבי אליהו אע"פ שאמר רבי עקיבא עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות אבל עושה אדם דבר מועט בתוך ביתו ומאי ניהו אמר רב פפא כסא דהרסנא, כדתנן יהודה בן תימא אומר הוי עז כנמר וקל כנשר

עז כנמר. הס"ד אל תתהדר לפני מלך ובמקום גדולים אל תעמוד אם לפני מלך ב"ו צריך אדם לנהוג שפלות בעצמו קל וחומר לפני המקום ותנינן הוי עז כנמר וקל כנשר רץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים ללמדך שאין גאוה לפני המקום, אליהו אומר כל המרבה כבוד שמים וממעט כבוד עצמו כבוד שמים מתרבה וכבודו מתרבה וכל הממעט כבוד שמים ומרבה כבוד עצמו כבוד שמים במקומו וכבודו מתמעט כו' מכאן אתה למד שלא ינהוג אדם גאוה לפני המקום שכל המתגאה לפניו מתבזה וכן הוא אומר כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו וכן את מוצא בדוד מלך ישראל שלא נהג עצמו בגאוה לפני המקום אלא בזה עצמו לפניו כהדיוט להרבות כבודו של מקום אימתי בשעה שהעלה הארון מבית אבינדב אשר בגבעה להביאו לירושלים כו' ודוד מכרכר בכל עוז לפני ה' וגו' בוא וראה כמה בזה דוד עצמו לכבודו של הקב"ה היה לו לדוד להיות מהלך לפניו סתם כמלך לבוש כלי מלכותו לאו אלא לבוש כלים נאים לכבוד הארון ומשחק לפניו מה שאפשר לומר שנאמר ודוד מכורבל במעיל בוץ וכל הלוים הנושאים את הארון וגו' וכתיב ודוד מכרכר בכל עוז לפני ה' מהו בכל עוז בכל כחו כו' מהו מפזז ומכרכר וגו' היאך היה עושה אמרו רבותינו היה לבוש בגדי זהב שנונין דומין לפז והיה מכה בידיו זו על גב זו וטפח כיון שהיה מכרכר כירי רם* היה מפזז מהו מפזז שהיה הזהב המסונן שהיה עליו קולו פוזז יכול לא היה דוד עושה יותר מזו לאו אלא הופך אספירס* ומשוויר לפניו שכן כתיב במקום אחר ותרא את המלך דוד מרקד ומשחק וגו' והיו כל הנשים מציצות עליו מן הגגות ומן החלונות ולא איכפת לו ומהיכן את למד שהיה דוד הופך אספירס ומשוויר שכן את מוצא כיון שהכניסוהו לעיר דוד כו' ותצא מיכל לקראתו ובזתהו על שבזה עצמו לכבוד הארון לעיני הנשים הה"ד וישב דוד לברך את ביתו וגו' לא הניחתו ליכנס לתוך הבית אלא יצאה לחוץ והיתה מקפחתו בדברים ותאמר מה נכבד היום מלך ישראל אשר נגלה היום לעיני אמהות עבדיו מכאן את למד שהיה הופך אספירס ומשוויר שכן היא אומרת לו אשר נגלה היום התחילה עושה מריבה כנגדו מבקשת לאכול פניו אמרה לו אם ראית כבודך מה נכבד היום מלך ישראל עכשיו הודעת שאת מלך אשר נגלה היום הלואי בצניעות אלא לעיני אמהות עבדיו כו' אמרה לו היום נגלה כבודו של בית אבא בוא וראה מה בינך לבין בית אבא כל בית אבי היו צנועים וקדושים כו'. כיון שגמרה דבריה א"ל וכי לפני ב"ו שחקתי ולא לפני מלך מלכי המלכים שחקתי אשר בחר בי מאביך ומכל ביתו ואילו היה אביך צדיק יותר ממני היה האלהים בוחר בו ופוסל בבית אביך כו' מכאן אתה למד שאין אדם רשאי לנהוג גאוה לפני המקום אלא צריך אדם להתבזות על כבודו כו' וכן אתה מוצא באלעזר הכהן שהיה נוהג בשפלות לפני המקום א"ר יהושע בן לוי אלעזר היה דומין נשיא על הנשיאים שנאמר ונשיא נשיאי הלוי אלעזר בן אהרן הכהן וגו' ראה ברכה שהיתה בידו ואת כבוד מפני שהיה אדם גדול היה נותן לאחרים שיטענו את הכלים שהיה עשוי לטעון אותם לאו אלא הוא עצמו היה טוען שנאמר ופקודת אלעזר בן אהרן הכהן וגו' (במדבר רבה פ"ד):

קל כנשר ורץ כצבי. חזית איש מהיר במלאכתו וגו' מכאן אמרו פועל שקבל מלאכתו של בעה"ב חובה עליו לעשותה כמו שהוא חפץ בעל הבית ואם אינו עושה רצונו וחפצו של בעל הבית עליו הכתוב אומר ארור עושה מלאכת ה' רמיה (תנד"א רבה פט"ו):

ותמהר האשה ותרץ מלמד שכל מעשה הצדיקים במהירות (במדבר רבה פרשה י):

עז

תורה אור א תהלים קלא: ב שם פו: ג שם קיט: ד ויקרא יב: ה בראשית כב: ו מלכים א יד: ז שמות יב: ח הושע ו: ט שם יא: י תהלים קיט: כ משלי ח:

*אולי צ"ל ,כירי כורי', והוא לשון כמהם, עי' ב"ר פ' פ"ט: *,אספירס' מין רקוד בהגוף כל הגוף:

א] עי' סנהדרין) [illegible] ב] עי' (כתובות י"ז) רב שמואל בר יצחק מרקד [illegible]

כנשר ר״ץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים: עז פנים לגיהנם. (תענית ז) אמר רב סלא אמר רב המנונא אין הגשמים נעצרין אלא בשביל עזי פנים שנאמר וימנעו רביבים ומלקוש לא היה ומצח אשה זונה היה לך וגו׳. ואמר רב סלא אמר רב המנונא כל אדם שיש לו עזות פנים לסוף נכשל בעבירה שנאמר ומצח אשה זונה היה לך, רב נחמן אמר בידוע שנכשל בעבירה שנאמר היה לך ולא נאמר יהיה לך. אמר רבה בר רב הונא כל אדם שיש לו עזות פנים מותר לקרותו רשע שנאמר העז איש רשע בפניו, רב נחמן בר יצחק אמר מותר לשנאותו שנאמר ועז פניו ישונא אל תקרי ישונא אלא ישנא: (שבת קיט) אמר עולא לא חרבה ירושלים אלא בשביל שלא היה להם בושת פנים זה מזה שנאמר הובישו כי תועבה עשו (גם בוש לא יבושו וגו׳). א״ר יצחק לא חרבה ירושלים אלא בשביל שהשוו קטן וגדול שנאמר והיה כעם ככהן וכתיב בתריה הבוק הבוק הארץ: (חגיגה יד) כי אתא רב דימי אמר י״ח קללות קלל ישעיה הנביא את ישראל ולא נתקררה דעתו עד שאמר להם מקרא זה ונגש העם איש באיש ואיש ברעהו ירהבו הנער בזקן והנקלה בנכבד, י״ח קללות מאי ניהו כו׳ מאי ירהבו הנער בזקן יבואו בני אדם שמנוערים מן המצות וירהבו במי שמלא מצות כרמון. מאי והנקלה בנכבד יבאו מי שתמורות דומות להם כקלות וירהבו במי שקלות דומות עליהם כחמורות: (שם) נהר די נור נגיד ונפיק מן קדמוהי אלף אלפין ישמשוניה וגו׳ מהיכן נפק אמר רב ירמיה בר אבא אמר רב מזיעתן של חיות ולהיכן שפיך אמר רב זוטרא בר טוביא אמר רב על ראש רשעים בגיהנם שנאמר הנה סערת ה׳ חמה יצאה וסער מתחולל על ראש רשעים יחול, ורב אחא בר יעקב אמר על אשר קומטו שנאמר אשר קומטו ולא עת נהר יוצק יסודם. תניא אר״ש החסיד אלו תשע מאות ושבעים וארבעה דורות שקומטו להבראות קודם שנברא העולם ולא נבראו עמד הקב״ה ושתלן בכל דור ודור והן הן עזי פנים שבדור: (ברכות טז) רבי בתר צלותיה אמר יהי רצון מלפניך ה׳ אלהי ואלהי אבותי שתצילני מעזי פנים ומעזות פנים וכו׳: ובוש פנים לגן עדן. (נדרים כ) תניא ובעבור תהיה יראתו על פניכם זה בושה כו׳ (לעיל פ״א מ״ג): (יבמות עט) שלשה סימנים יש באומה זו רחמנים ביישנים וגומלי חסדים כו׳ (לעיל פ״א מ״ח): (ברכות יב) אמר ר׳ חנינא סבא משמיה דרב כל העושה דבר עבירה ומתבייש בה כו׳ (לעיל פ״ד): (סנהדרין קד) מפני מה לא מנו את אחז כו׳ רב יוסף אמר מפני שהיה לו בושת פנים מישעיהו: יהי רצון כו׳ שתבנה עירך כו׳. (שבת קיט) אמר עולא לא חרבה ירושלים אלא בשביל שלא היה להם בושת פנים זה כזה כו׳ (לעיל): (סוף סוטה) בעקבות המשיח חוצפא יסגי כו׳ נערים ילבינו זקנים גדולים יעמדו מפני הקטנים בן מנבל אב בת קמה באמה כלה בחמותה אויבי איש אנשי ביתו פני הדור כפני הכלב הבן לא יתבייש מאביו ועל מי יש לנו להשען אלא על אבינו שבשמים: **מתני׳ בא** הוא היה אומר בן חמש שנים למקרא בן עשר שנים למשנה בן שלש עשרה למצות בן חמש עשרה לתלמוד בן שמונה עשרה לחופה בן עשרים לרדוף בן שלשים לכח בן ארבעים לבינה בן חמשים לעצה בן ששים לזקנה בן שבעים לשיבה בן שמונים לגבורה בן תשעים לשוח בן מאה כאילו מת ועבר ובטל מן העולם: **גרסי׳** (שבת קנא) תניא רשב״א אומר עשה עד שאתה מוצא ומצוי לך ועודך בידך ואף שלמה אמר בחכמתו וזכור את בוראך בימי בחורותיך עד אשר לא יבואו ימי הרעה אלו ימי הזקנה כו׳ (לעיל פ״א מי״ד): (שם) תניא ר׳ יוסי בן קיסמא אומר טבא תרי מתלת ווי לה להדא דאזלא ולא אתיא, מאי היא אמר רב חסדא ינקותא כי אתא רב דימי אמר ינקותא כלילא דוורדא סיבותא כלילא דהילפי: **מתני׳ כב** בן בג בג אומר הפך בה והפך בה דכולא בה ובה תחזי וסיב ובלה בה ומינה לא תזוע שאין לך מדה טובה הימנה:
גרסי׳

עז פנים לגיהנם. עז פנים ר׳ אליעזר אומר ממזר, רבי יהושע אומר בן הנדה, ר׳ עקיבא אומר ממזר ובן הנדה, מ״ט דר׳ יהודה דכתיב העז איש רשע בפניו, כיון דמעיז פנים נקרא רשע ורשע לגיהנם, ולר׳ יהודה מאי, אמר לך אין לעז פנים תשובה, בוש פנים לגן עדן תאנא כל מי שיש לו בושת פנים לא במהרה הוא חוטא שנאמר ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו. ר׳ אליעזר אומר ממזר מאי ממזר מוס זר פעם אחת היו זקנים יושבים עברו לפניהם שני תינוקות אחד גלה את ראשו ואחד כסה את ראשו, זה שגלה ראשו ר״א אומר ממזר, רבי יהושע אומר בן הנדה, ר״ע אומר ממזר ובן הנדה, אמרו לו עקיבא איך מלאך לבך לעבור על דברי חבריך, אמר להם אני אקיימנו, הלך אצל אמו של אותו תינוק ומצאה שהיא יושבת ומוכרת קטניות בשוק אמר לה בתי אם תאמר לי דבר זה שאני אומר לך הריני מביאך לחיי העולם הבא, א״ל בנך זה מה טיבו, א״ל כשנכנסתי לחופה נדה הייתי ופירש ממני בעלי ובעלני שושביני ועברתי את זה, נמצא אותו תינוק ממזר ובן הנדה, אמרו גדול היה ר׳ עקיבא שהכחיש את רבותיו באותה שעה אמרו ברוך שגלה סודו לעקיבא בן יוסף, ורבי עקיבא מן התורה מנא ליה דכתיב בה׳ בגדו כי בנים זרים ילדו, ואין בגדו אלא זנות שנאמר אכן בגדה אשה מרעה, ואין זר כאן אלא ממזר אחד גלה ראשו ש״מ גלוי ראש עזות תקיפא היא (ברייתא דמסכת כלה ד״ג):
האסתנין והנפתנין והזחתנין והזודונין פנים ובעלי זרועות עליהם הכתוב אומר כי זרועות רשעים תשברנה וסומך צדיקים ה׳ מכין בסתר ומחרפין בגלוי ומזילי הרבים ומטילי המחלוקת עתידין להיות כקרח וכעדתו ועליהם הכתוב אומר ותכס עליהם הארץ ויאבדו מתוך הקהל (מסכת דרך ארץ פרק ג):
והפך בה דכולא בה. א״ר סימון בש״ר שמעון בן חלפתא לבלווטום שהיה גדל בפלטין של מלכים אמר לו המלך שאל מה אתן לך אמר אותו בלווטום אם שואל אני כסף וזהב או מרגליות טובות הוא נותן לי בגדים הוא נותן לי אלא אני שואל בתו והכל יתן לי בכלל בתו, כך בגבעון נראה ה׳ אל שלמה בחלום הלילה ויאמר אלהים שאל מה אתן לך אמר שלמה אם אני

וימנעו רביבים. משום דמאות הכלם שהיה בך עזות: היה. משמע כבר נכשל: העז איש. שיש בו עזות פנים: רשע בפניו. ואין בו משום מלקות כדאמרינן במס׳ קדושין משום דבר זה בלבד מותר לקרותו רשע: מותר לשנאותו. אע״ג דכתיב ואהבת לרעך כמוך: ועז פניו ישונא. ועז כתיב חסר וא״ו מי שהוא עז פנים ישנא בבי״ן ואל״ף: קלל ישעיה את ישראל. כלומר נתנבא עליהם י״ח פורעניות: ירהבו. יתגאו: על אשר קומטו ולא עת. על תשע מאות וארבעה ושבעים דורות שהעביר הקב״ה קודם מתן תורה ולא בראם כדקתני לקמן ונתנן בגיהנם ועליהם נופל שנאמר בהן ונהר יוצק יסודם והיינו נהר דינור שמוצק עליהם: קומטו להבראות. נגזרו להבראות לשון ותקמטני לעד היה: מעזי פנים. שלא יתגרו בנו: ומעזות פנים. שלא יוציאו עלי לעז ממזרות: לא מנו את אחז. בהדי הנך שאין להם חלק לעולם הבא: **מתני׳** בן חמש שנים למקרא. מערלה ילפינן דכתיב שלש שנים יהיה לכם ערלים ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קודש הלולים. שאביו מלמדו תורת האותיות והיכר הנקודות. ובשנה החמישית תאכלו את פריו להוסיף לכם תבואתו מכאן והילך ספי ליה כתורא: בן עשר למשנה. שלומד מקרא חמש שנים. וחמש שנים משנה. וחמש שנים גמרא. דאמר מר כל תלמיד שלא ראה סימן יפה במשנתו חמש שנים שוב אינו רואה דכתיב זאת אשר ללוים מבן חמש ועשרים שנה ומעלה יבא לצבא צבא. שבא ולומד הלכות עבודה חמש שנים ובן שלשים עובד: בן שלש עשרה למצות. דכתיב איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם וגבי שכם כתיב ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו ולוי באותו פרק בן שלש עשרה שנה היה וקרי ליה איש: בן שמונה עשרה לחופה. י״ש אדם כתובים בפרשת בראשית מן ויאמר אלהים נעשה אדם עד ויבן ה׳ אלהים את הצלע הד לגופיה כפו ליה י״ח לדרשא: בן עשרים לרדוף. אחר מזונותיו לאחר שלמד מקרא משנה וגמרא ונשא אשה והוליד בנים צריך הוא לחזור ולבקש אחר מזונות. פי׳ אחר בן עשרים לרדוף אותו מן השמים ולהענישו על מעשיו שאין ב״ד של מעלה מעניפין כהות מבן עשרים: בן שלשים לכח. שהלוים היו מקימין את המשכן ומפרקין וטוענין את העגלות ונושאין בכתף מבן שלשים שנה ומעלה: בן ארבעים לבינה. שלאחר ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר אמר להם משה ולא נתן ה׳ לכם לב לדעת ועינים לראות ואזנים לשמוע עד היום הזה: בן חמשים לעצה. שנאמר בלוים ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה ולא יעבוד עוד ושרת את אחיו וגו׳ ומהו השירות שיתן להם עצה: בן ששים לזקנה. דכתיב תבא בכלח אלי קבר בכל״ח בגימטריא ששים: בן שבעים לשיבה. דכתיב בדוד וימת בשיבה טובה. וימי חייו היו שבעים שנה: בן שמונים לגבורה. דכתיב ואם בגבורות שמונים שנה: בן תשעים לשוח. הולך שחות וכפוף. ויש אומרים לשון שוחה עמוקה: תרתי טבא מתלת. מוטים שתי הרגלים של ימי הבחורות מג׳ של זקנים שצריך משענת עם רגליו: ווי לה. חבל עליה כלומר יש לו להתאונן ולצעוק ווי ההולכת ואינה חוזרת: כלילא דורדא. נזר של ורד:
מתני׳ הפך בה והפך בה. בתורה: דכולא בה. שהכל מצוי בה: וסיב ובלה בה. גם עד זקנה ושיבה לא תעזבנה: ומינה לא תזוע. שלא תאמר למדתי חכמת ישראל אלך ואלמוד חכמת יונית שאין מותר ללמוד חכמת יונית אלא במקום שאסור להרהר בדברי תורה. כששאלו את רבי יהושע מהו ללמד אדם את בנו חכמת יונית אמר להם ילמדו בשעה שאינו לא יום ולא לילה דהא כתיב והגית

זכגית בו יומם ולילה : כלכן שאינה נמחית . מפני דריסת רגלים כך להיו
אינם נלאים מלחזר אהר תלמודו וללמד לאחרים : תאנה . אילן : כל זמן שממשמש
בה מוצא בה תאנים . שאינם מתבשלים בבת אחת אלא היום מעט ולמחר מעט
וכל שעה ראוי לאכול מהם : היא תשיחך . תלין בעדך את זכותך : פחתים .
גומות : נזדמנה לו אבוקה של אור . כך זכה
לקיים מצות ניצול ממקצת פורענות : ועדיין
מתירא מחיה רעה ומליסטים . שדרכן לילך
בלילה פן יפגעו בו כדכתיב תשת חשך ויהי
לילה בו תרמוש כל חיתו יער : הגיע עמוד
השחר . ואף כאן זכה לתורה ניצול מן החטא
ומן היסורין : ועדיין אינו יודע וכו' . שמא
יכפנו יצרו לבטל ויסוב עליו יצר הרע ופורענות :
הגיע לפרשת דרכים . ושם הכיר את דרכו
ואף כאן הגיע ליום מיתה ולא פירש מן
התורה עד יום מותו ניצול מכלם והכי מפרש
לה לקמיה : מאי פרשת דרכים . מה הוא
מדמה להגיע לפרשת דרכים דהא אבוקה היינו
מצוה עמוד השחר היינו תורה אלא פרשת
דרכים מאי היא : ויום המיתה . והוא ת"ח
ביום מותו וידע שלא פירש לפרוק מעליו עול
תורה : ויראת חטא . זכה ליראת חטא אחר
שזכה לתורה ניצול מכולם שהתורה מלמדו דברי
מצוה ודברי איסור וממה הוא צריך לפרוש
ויראת חטא מונעו מלרדוף אחר יצרו : דסלקא
ליה שמעתא אליבא דהלכתא . וה"ק עלה עמוד
השחר ניצול מן החיה וכו' זכה לתורה ניצול
מיצר הרע ומן החטא ועדיין אינו יודע באי
זה דרך מהלך אם יזכה שיסייעוהו מן השמים
להתקבל דבריו בין חבריו להורות כהלכה
וכשפשט הגיע לפרשת דרכים כלומר זכה לכך
ניצול מכולם : ות"ת כנגד כולן . העולם לא
ישוו

גרסי' (ר"ה כו) לא הוו ידעי רבנן מאי [א]סלסלה ותרוממך שמעוה לאמתיה דרבי דאמרה להוא גברא דהוה מהפך במזייה עד מתי אתה מסלסל בשערך : (ספרי האזינו פיסקא שו) [ב]כשעירים עלי דשא מה שעירים הללו יורדים על עשבים ומפשפשים בהם כדי שלא יתליעו כך הוי מפשפש בדברי תורה כדי שלא תשכחם, כך א"ל ר' יעקב בר' חנינא לרבי בוא ונפשפש בהלכות בשביל שלא יעלו חלודה. וכרביבים עלי עשב מה רביבים הללו יורדים על עשבים ומנקים אותם ומפשפשים אותם ומפטמים אותם כך הוי מפטם בדברי תורה ושונה ומשלש ומרבע :

והפך בה. (חגיגה ט) א"ל בר הי הי להלל מאי דכתיב [ג]ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע כו' אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה מאה ואחד כו' (לעיל פ"ב מט"ז) : (סנהדרין למ) רבי עקיבא אומר זמר בכל יום זמר בכל יום כו' (לעיל פ"ג מ"ה) : (עירובין נד) אמר רבי אלעזר מאי דכתיב [ד]לוחות אבן אם משים אדם לחייו כאבן זו שאינה נמחית תלמודו מתקיים בידו ואם לאו אין תלמודו מתקיים בידו : (ל"א) והפך בה. (ירושלמי ר"ה פ"ג) תני בשם רבי נחמיה [ה]היתה כאניות סוחר ממרחק תביא להמה דברי תורה עניים במקומן ועשירים במקום אחר : (אדר"נ פכ"ג) דברי תורה יהיו לך מצויינין זה מזה ויהיו מצויינין לך זה בצד זה שנאמר [ו]קשרם על אצבעותיך כתבם על לוח לבך ואומר [ז]קשרם על לבך תמיד ענדם על גרגרותיך :

דכולא בה. (עירובין נד) אמר רבי חייא בר אבא אר"י מאי דכתיב [ח]נוצר תאנה יאכל פריה למה נמשלו דברי תורה כתאנה לומר לך מה תאנה זו כל זמן שאדם ממשמש בה מוצא בה תאנים אף דברי תורה כל זמן שאדם הוגה בהן מוצא בהן טעם : (שם) ארשב"נ מאי דכתיב [ט]דדיה ירווך בכל עת מה דד זה כל זמן שתינוק ממשמש בו מוצא בו חלב אף דברי תורה כל זמן שאדם הוגה בהן מוצא בהן טעם כו' (לעיל פ"א מ"ד) : ובה תחזי. (סוטה כא) את זו דרש רבי מנחם ברבי יוסי [י]כי נר מצוה ותורה אור תלה הכתוב המצוה בנר ואת התורה באור לומר לך מה נר אינו מאיר אלא לפי שעה אף מצוה אינה מגינה אלא לפי שעה ומה אור מאיר לעולם אף תורה מגינה לעולם ואומר [כ]בהתהלכך תנחה אותך וגו' בהתהלכך תנחה אותך בעוה"ז בשכבך תשמור עליך זו מיתה והקיצות היא תשיחך לעוה"ב, משל לאדם שהיה מהלך באישון לילה ואפלה ומתירא מן הקוצים ומן הברקנים ומן הפחתים ומחיה רעה ומן הלסטים ואינו יודע באיזו דרך מהלך נזדמנה לו אבוקה של אור ניצול מן הקוצים ומן הברקנים ומן הפחתים ועדיין מתירא מחיה רעה ומן הלסטים ואינו יודע באיזו דרך מהלך, כיון שעלה עמוד השחר ניצול מחיה רעה ומן הלסטים ועדיין אינו יודע באיזו דרך מהלך כיון שהגיע לפרשת דרכים ניצול מכולם. מאי פרשת דרכים אמר רב חסדא זה תלמיד חכם ויום המיתה, רב נחמן בר יצחק אמר זה ת"ח ויראת חטא, מר זוטרא אמר זה תלמיד חכם דסלקא ליה שמעתא אליבא דהלכתא : וסיב. (יבמות סב) תניא ר' עקיבא אומר למד תורה בילדותו ילמוד תורה בזקנותו היו לו תלמידים בילדותו יהיו לו תלמידים בזקנותו שנאמר [ל]בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך כו' (לעיל פ"א) : (קדושין פב) תניא ר' נהוראי אומר כו' אבל תורה כו' נותנת לו אחרית ותקוה בעת זקנותו כו' שנאמר [מ]עוד ינובון בשיבה כו' (לעיל פ"ד מ"י) : ובלה בה. (שבת פג) אמר ר' יונתן לעולם אל ימנע אדם את עצמו מבית המדרש ומדברי תורה ואפילו בשעת מיתה שנאמר [נ]זאת התורה אדם כי ימות באהל אפילו בשעת מיתה תהא עוסק בתורה. אר"ל אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שממית עצמו עליה שנאמר זאת התורה אדם כי ימות באהל : ומינה לא תזוע. (מנחות צט) תנא דבי ר' ישמעאל דברי תורה כו' אי אתה רשאי לפטור עצמך מהם כו' (לעיל פ"ב מט"ז) : (תענית ז) א"ר אושעיא למה נמשלו דברי תורה לשלשה משקין הללו כו' מה שלשה משקין הללו נפסלין בהיסח הדעת אף דברי תורה משתכחין בהיסח הדעת (לעיל פ"ג מ"ח ע"ש הרבה מאמרים השייכים לכאן) : שאין לך מדה טובה הימנה. (פאה פ"א) אלו דברים שאדם עושה אותן אוכל פירותיהם בעוה"ז והקרן קיימת לו לעולם הבא ואלו הן כבוד אב ואם וגמילות חסדים והבאת שלום בין אדם לחברו ותלמוד תורה כנגד כולם : (ירושלמי שם) רבי ברכיה ורבי חייא דכפר תחומים חד אמר אפילו כל העולם כלו אינו שוה אפילו לדבר אחד מן התורה וחד אמר אפילו כל

אני שואל כסף וזהב ומרגליות הוא נותן לי אלא הריני שואל את החכמה והכל בכלל הדא הוא דכתיב ונתת לעבדך לב שומע אמר לו הקב"ה החכמה שאלת ולא שאלת לך עושר וכבוד ונפש אויביך לפיכך החכמה והמדע נתון לך ועי"ז כן גם עושר ונכסים וכבוד אתן לך (קה"ר פ"א) :

פילוסופוס אחד בקש לידע לכמה הנחש מוליד כיון שראה אותם מתעסקין זה עם זה נטלן ונתנן בחבית והיה מספיק להם מזונות עד שילדו כיון שעלו הזקנים לרומי שאלו את רבן גמליאל אמרו ליה לכמה הנחש מוליד ולא יכול להשיבן ונתכרכמו פניו פגע בו רבי יהושע ופניו חולנית א"ל למה פניך חולנית אמר לו שאלה אחת נשאלתי ולא יכולתי להשיב אמר לו מה היא אמר לו לכמה נחש מוליד אמר לו לשבע שנים א"ל מנא לך אמר לו הכלב חיה טמאה ומוליד לחמשים יום ובהמה טמאה יולדת לי"ב חודש וכתיב ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה וכשם שהבהמה מן החיה שבעה כך נחש ארור מן הבהמה שבעה כמפני רמשא סלק ואמר להם התחיל מטיח ראשו לכותל אמר כל מה שעמלתי שבע שנים בא זה והושיטו לי בקנה אחד (בראשית רבה פרשה כ) :

אמר רבי שמואל בר אבא מכיר אני חוצות הרקיע כשם שאני מכיר חוצות נהרדעא, וכי שמואל עלה לרקיע אלא על ידי שיגע בחכמתה של תורה למד מתוכה מה שיש בשחקים (מ' תהלים פי"ט) :

וסיב ובלה בה. עובד אדמתו ישבע לחם דרש ר' יהושע עובד אלהים עד יום מותו ישבע לחם מלחמו של עולם הבא (ב"ר פפ"ב) :

ומינה לא תזוע. מה אהבתי תורתך וגו' אמר שלמה אילת אהבים וגו' אילת אהבים היא התורה שכל אוהבים אותה אמר הקב"ה לישראל ולמה תשגה בני בזרה וגו' וכה"א ראה חיים עם אשה אשר אהבת כל ימי חייך ולכן אמר אני אוהבה שנאמר מה אהבתי תורתך וגו' כל מי שאוהב את התורה אינו אוהב אלא חיים וכה"א ראה חיים עם אשה אשר אהבת וגו' אמר דוד אני אוהבה שנאמר ואהבת את ה' אלהיך וכתיב והיו הדברים האלה לכך נאמר מה אהבתי תורתך וגו' אני הולך למרחץ והיא עמי אני ישן והיא עמי כשם שצויתני והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו וכתיב בהתהלכך תנחה אותך לא הנחתי אותה כל עיקר ולפי שלא הנחתיה לא היתה עלי משאוי אלא זמירות וכה"א זמירות היו לי חקיך ולא זמירות בלבד אלא גם שיחה שנאמר כל היום היא שיחתי ולכן היתה עומדת לי על שונאי, מאויבי תחכמני מצותיך היא עמדה ליוסף בבית פרעה שכן אומר לעבדיו הנמצא כזה והיא עמדה לדניאל בביתו של נבוכדנאצר וכן משה אומר ושמרתם ועשיתם וגו' לכך נאמר מאויבי תחכמני מצותיך כי לעולם היא לי מהו לעולם היא לי שלא עסקתי בספרים אחרים אלא בה וכן שלמה אומר עשות ספרים הרבה אין קץ ואומר דבש תאכלת וגו' התורה משולה לחבית מלאה דבש אם נתנו לחבית רביעית מים יצאה כנגדו רביעית דבש מתוכה כך אם הכנסת דברים אחרים בתוך לכך יצאו דברי תורה לכך נאמר כי לעולם היא לי (מ' תהלים פרשה קי"ט) : לא בשמים היא. שמואל אמר אין התורה מצויה באיסטרולוגין שאומנותן בשמים אמרו לשמואל

תורה אור א משלי ג : ב דברים לב : ג מלאכי ג : ד שמות לב : ה משלי לא : ו שם ג : ז שם ו : ח שם כז : ט שם ה : י שם ו : כ שם : ל קהלת יא : מ תהלים צב : נ במדבר יט :

לשמואל הרי אתה איסטרולוגין וגדול בתורה אמר להן לא הייתי מביט באיסטרולוגיא אלא בשעה שהייתי פנוי מן התורה אימתי כשהייתי נכנס לבית המים (דברים רבה פרשה ח):

תעזב תוכחת מתעה. אמר רבי אלכסנדרי כל תלמיד חכם שהוא עוזב דברי תורה תעלין עליו כאילו מתעתע במי שאמר והיה העולם ולא עוד אלא כיון שעוזב דברי תורה בעוה"ז הקב"ה עוזבו לעוה"ב (מדרש משלי פ"י):

לפום צערא אגרא. ר' חייא בריה דר' אדא דיפו אמר הלומד תורה בצער נוטל אלף שלא בצער מאתים נוטל בשכרו תמצא את למד משבטו של יששכר ומשבטו של נפתלי שבטו של נפתלי ע"י שהיו עוסקים ולומדים תורה בצער נטלו שכר אלף הה"ד ומנפתלי שרי אלף אבל שבטו של יששכר ע"י שהיו לומדין תורה שלא בצער נטלו שכר מאתים שנאמר ראשיהם מאתים וכל אחיהם על פיהם (שהש"ר פרשה ח):

סליק פרק חמישי

כל מצותיה של תורה אינן שוות לדבר אחד מן התורה. רבי תנחומא ורבי יוסי בן זמרא הד אמר כהדא וחד אמר כהדא. ר' אבא אבוי דר' אבא בר מרי בשם ר' אחא כתוב אחד אומר [ס]וכל חפצים לא ישוו בה וכתוב אחד אומר [ע]וכל חפציך לא ישוו בה חפציך אלו אבנים טובות ומרגליות חפצים אלו דברי תורה דכתיב [פ]כי באלה חפצתי. ארטבן שלח לרבינו הקדוש חד מרגלא טבא אטימיטון א"ל שלח לי מלא דטבא כוותה שלח ליה חד מזוזה א"ל מה אנא שלחית לך מלא דלית לה טימי ואת שלחת לי מלא דטבא חד פולר א"ל חפציך וחפצי לא ישוו בה ולא עוד אלא דאת שלחת לי מלא דאנא מנטר לה ואנא שלחית לך מלא דאת דמך לך והיא מנטרא לך דכתיב [צ]בהתהלכך תנחה אותך: (קידושין מו) תניא רי"א גדול תלמוד תורה שקדם לחלה ארבעים שנה כו' (לעיל פ"א מי"ז): (מגילה טז) אמר רב ואיתימא רב יצחק בר שמואל בר מרתא גדול תלמוד תורה יותר מבנין בית המקדש שכל זמן שהיה ברוך בן נריה קיים לא הניחו עזרא ועלה. אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יצחק בר שמואל בר מרתא משמיה דרב גדול תלמוד תורה יותר מכבוד אב ואם שכל אותן שנים שהיה יעקב אבינו בבית עבר לא נענש עליהם: (שם) אמר רב יוסף גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות כו': (עירובין סג) אמר ר' שמואל בר אויא משמיה דרב גדול הלמוד תורה יותר מהקרבת התמידין כו' (לעיל פ"א מ"ב): (שבת ל) [ק]כי טוב יום בחצריך מאלף (לעיל ספ"ד):

מתני' כג בן הא הא אומר לפום צערא אגרא: **גרסי'** (חגיגה ז) א"ל בר הי הי להלל מאי דכתיב [ר]ושבתם וראיתם וגו' בין עובד אלהים לאשר לא עבדו אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה מאה ואחד כו' (לעיל פ"ב מט"ז בפיסקא אם למדת תורה הרבה עפ"ג): (אדר"נ פי"ב) מעשה בהלל הזקן שהיה מהלך בדרך ופגע בני אדם שמביאין חיטין אמר להם סאה בכמה אמרו לו בשני דינרין ופגע באחרים אמר להם סאה בכמה אמרו לו בשלשה דינרין אמר להם והלא ראשונים אמרו בשנים אמרו לו בבלאי טפשאי אי אתה יודע שלפום צערא אגרא: (שם פ"ג) ר' ישמעאל בר' יוסי אומר אם למדת תורה בשעת העושר אל תשב לך בשעת העוני אם למדת תורה בשעת שביעה אל תשב לך בשעת רעיבה אם למדת תורה בשעת הריוח אל תשב לך בשעת הדחק לפי שטוב לו לאדם דבר אחד בצער ממאה בריוח: (סוטה כב) אמר ר' יוחנן למדתי יראת חטא מבתולה וקבול שכר מאלמנה, יראת חטא מבתולה דרבי יוחנן שמעא להההיא בתולה דנפלה על אפה ואמרה רבונו של עולם בראת גן עדן בראת גיהנם בראת רשעים בראת צדיקים יהי רצון מלפניך שלא יכשלו בי בני אדם, קבול שכר מאלמנה דההיא ארמלתא דהואי בי כנישתא בשיבבותה וכל יומא הוה אתיא ומצלה בי מדרשא דר' יוחנן, אמר לה בתי לא בית הכנסת יש בשיבבותיך. אמרה ליה רבי ולא שכר פסיעות יש לי:

ישוו כנגד למוד אחד של תורה: כל מצותיה. עשיית המצוה אינה כנגד למוד התורה: ארטבן. שם אחד היה בימי רבי שכך שמו: מרגלא טבא אטימיטון. מרגלית אחת שאין לה דומה וא"ל שלח לי דבר שוה כמותה: פולר. מין מטבע: את דמך. ישן: בהתהלכך תנחה אותך. סיפא דקרא ובשכבך תשמור עליך: יעקב. למד תורה בבית עבר י"ד שנה כשפירש מאביו ללכת לחרן ולא נענש עליהם על כבוד אביו ובשאר השנים שנשתהה בבית לבן ובדרך נענש כדמפרש ואזיל:

מתני' לפום צערא אגרא. כפי רוב הצער שאתה סובל בלמוד התורה ועשיית המצוה. כן יהיה שכרך מרובה: וקבול שכר מאלמנה שהיתה טורחת עצמה יותר מן הצורך כדי לקבל שכר כדמפרש ואזיל למדנו מזה שיטריח אדם עצמו במצות כדי לקבל שכר יותר: בראת צדיקים. לנחול גן עדן: בראת רשעים. לירש גיהנם: שלא יכשלו בי בני אדם. להפסיד חלקם מגן עדן ולירש גיהנם:

סליק פרק חמישי

תורה אור ס משלי ח: ע שם ג: פ ירמיה ט: צ משלי ג: ק תהלים פד: ר מלאכי ג:

תם ונשלם פרק חמישי

להודיע כי זכות הדפסת הספר הזה, היינו מסכת אבות עם ברייתא קנין תורה הוא פרק שנו חכמים, קניתי מאת המחבר נ"י, שמכר לי ולב"כ הזכות הזה, על פי שטר מכירה שיש לו תוקף ועוז הן בדיני התורה, והן בדיני וחוקי מדינתנו, ולא השאיר המחבר נ"י לעצמו שום זכות בזה לא להדפיסו בעצמו ולא להרשות לאחרים, על משך עשרים שנה. — ואנכי מצדי לא אתן לאחרים לנגוע בשלי, והנני מוכן לדבר משפט עם כל נפתל ועקש, והשומע ישכן בטח:

ווארשא בחדש תמוז תרל"ח לפ"ק

המדפיס יצחק גאלדמאן

ב ר י י ת א

קנין תורה

הוא פרק
שנו חכמים
המחובר למסכת אבות

עם פירוש מלוקט מהרבה מפרשים

ועם תוספת מאמרים ממעלת התורה ואופני קנינה ושכר עוסקיה, המפוזרים,

בש"ס בבלי וירושלמי, ספרא, ספרי, תוספתא, מכילתא, אדר"נ, פרקי רבי אליעזר, ותנא דבי אליהו, מדרש רבה, ותנחומא, ושאר מדרשים.

גם חבר למשנה ישראל קנין אחד מאמרים מופלאים.

מסודר בעזה"י ע"י נח חיים ב"ר משה נ"י מקאברין

(מהדורא תנינא בהוספות ותקונים ובציון הפסוקים מתנ"ך)

ווארשא

בדפוס ר' יצחק גאלדמאן נ"י

שנת תרל"ח לפ"ק

БРАЙСО КИНѢНЪ ТОРА,

т. е. Раввинское нравоученіе, съ собраніемъ относящихся къ нему мѣстъ изъ сбоихъ талмудовъ.

ВАРШАВА.

въ Типографіи И. Гольдмана, Мурановская № 24.

1878.

Дозволено Цензурою
Варшава, 21. Іюля 1878 г.

שנו חכמים בלשון המשנה . ברוך שבחר בהם ובמשנתם . רבי מאיר אומר כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה . ולא עוד אלא שכל העולם כולו כדאי הוא לו . נקרא ריע . אהוב . אוהב את המקום . אוהב את הבריות . משמח את המקום . משמח את הבריות . ומלבשתו ענוה ויראה : ומכשרתו להיות צדיק חסיד ישר ונאמן . ומרחקתו מן החטא . ומקרבתו לידי זכות . ונהנין ממנו עצה ותושיה בינה וגבורה שנאמר אלי עצה ותושיה אני בינה לי גבורה . ונותנת לו מלכות וממשלה . ותיקור דין ומגלין לו רזי תורה . ונעשה כמעין המתגבר . וכנהר שאינו פוסק . והוי צנוע וארך רוח ומוחל על עלבונו . ומגדלתו ומרוממתו על כל המעשים :

גרסי' (סנהדרין לט) א"ר אלכסנדראי כל העוסק בתורה לשמה משים שלום בפמליא של מעלה ובפמליא של מטה שנאמר [ב]או יחזק במעוזי יעשה שלום לי שלום יעשה לי . רב אמר כאילו בנה פלטרין של מעלה ושל מטה . שנאמר [ג]ואשים דברי בפיך וגו' לנטוע שמים וליסוד ארץ . ר' יוחנן אמר אף מגין על כל העולם כולו שנאמר [ד]ובצל ידי כסיתיך . ולוי אמר אף מקרב את הגאולה שנאמר [ה]ולאמר לציון עמי אתה : (תענית ז) תניא היה רבי בנאה אומר כל העוסק בתורה לשמה תורתו נעשית לו סם חיים כו' (לעיל פ"ד מ"ה) : (ב"ק יז) אר"י משום ר"ש בן יוחאי מאי דכתיב [ו]אשריכם זורעי על כל מים משלחי רגל השור והחמור כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים זוכה לנחלת שני שבטים שנאמר אשריכם זורעי . ואין זריעה אלא צדקה שנאמר [ז]זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד . ואין מים אלא תורה שנאמר [ח]הוי כל צמא לכו למים . וזוכה לנחלת שני שבטים זוכה לכילה כיוסף דכתיב [ט]בן פורת יוסף וגו' בנות צעדה עלי שור . ווזכה לנחלת יששכר דכתיב [י]יששכר חמור גרם . א"ד אויביו נופלים לפניו כיוסף דכתיב ביה [כ]עמים ינגח יחדו אפסי ארץ . ווזכה לבינה כיששכר דכתיב [ל]ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל : (מנחות קי) אר"ל מאי דכתיב [מ]זאת התורה לעולה למנחה וגו' כל העוסק בתורה כאילו הקריב עולה ומנחה חטאת ואשם כו' (לעיל פ"א מ"ב) : (ע"ז יט) אריב"ל כל העוסק בתורה נכסיו מצליחין לו כו', (לעיל פ"ד מ"ט) אמר ר' אבדימי בר חמא בר חסא כל העוסק בתורה הקב"ה עושה לו חפציו שנאמר [נ]כי אם בתורת ה' חפצו : (סוטה מט) א"ר יהודה בריה דרב חייא כל העוסק בתורה מתוך דוחק תפלתו נשמעת כו' (לעיל שם) : (שבת סג) אמר רבא בר רב שילא כו' מאי דכתיב [ס]אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד כו' למיימינים בה אורך ימים איכא וכל שכן עושר וכבוד כו' (לעיל שם) :

ולא עוד אלא שכל העולם כולו כדאי הוא לו : (ברכות ו) [ע]סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא

שנו חכמים בלשון המשנה. כלומר ברייתא היא ובלשון המשנה היא שנויה : ברוך שבחר בהם. ברוך הקב"ה שבחר בחכמים שהרי אמר לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך. ובחר במשנתם שהרי אמרו חביבין דברי סופרין יותר מד"ת (ד"ח) : לשמה . משום כאשר צוני ה' אלהי ולא כדי להקרות רבי או לקבל שכר לעוה"ב : זוכה לדברים הרבה. דברים אשר לא זכרם פה היינו אריכות ימים ועושר וכבוד וכל טובות העוה"ז : כדאי הוא לו . להיות נברא בשבילו ומתקיים בשבילו : נקרא ריע . ריע הוא למקום ושותף עמו במעשה בראשית: אהוב. הקב"ה מתפאר בו שהוא אוהבו כמו שנאמר אברהם אוהבי (אור החיים) . וכן הוא אהוב לבריות : אוהב את המקום . שע"י התורה זוכה לעבוד את השם מאהבה : אוהב את הבריות. שמקרבן לתורה ומזמין טוב : משמח את המקום . כמו שנאמר ישמח ה' במעשיו . ישראל אשר בך אתפאר, כי על ידו יוכל הקב"ה להשפיע טוב אל העולם , וע"י כך משמח את הבריות שמקבלים על ידו שפע רצון וברכה ושמחים בכל הטוב : ומלבשתו . התורה: ענוה ויראה. כי על ידה מכיר שפלות עצמו וגדולת הבורא ברוך הוא. והענוה והיראה שעל פניו ניכר לכל כמו הלבוש שעל האדם . כענין שנאמר ובעבור תהיה יראתו על פניכם : ומכשרתו . מכינתו ומזמינתו מלשון ויתרון הכשיר חכמה : צדיק. הוא הכובש את יצרו ועושה הכל לפי שורת הדין בלבד : חסיד . שעושה לפנים משורת הדין : ישר. הוא מי שאינו מתעורר לפעולת הרע כלל אלא בטבעו עושה מה שראוי לעשות : ונאמן. שהוא במות שתמיד יהיה כמו שהוא עכשיו ולא תתקפהו המקרה או היצר . כמו שכתוב ותקעתיו יתד במקום נאמן . ולא יארע לו כיוחנן כה"ג ששמש בכהונה גדולה שמונים שנה ולבסוף נעשה צדוקי רק יהיה נאמן ביתו ית' כעבד נאמן . כמו שנאמר באברהם ומצאת את לבבו נאמן לפניך . וכמשה רבינו בכל ביתי נאמן הוא . וכשמואל הנביא וידע כל העם כי נאמן שמואל וגו' . א"נ ונאמן . נאמן רוח ודובר אמת בלבבו : ומרחקתו מן החטא . משמרתו שלא יבא שוגג לידו כמו שנאמר לא יאונה לצדיק כל און . א"נ ומרחקתו מן החטא . כשיזדמן במקום החטא ויבוא לידי נסיון התורה תצילהו ויכבוש את יצרו ולא יחטא . א"נ שגם החטא שכבר עשה התורה תרחיקהו ממנו ותכפר עליו והזדונות נעשות לו לזכיות : ומקרבתו לידי זכות . אף אם לא היה דעתו וכוונתו לזה תקרבהו להזכות כמו שנאמר חשבתי דרכי ואשיבה רגלי אל עדותיך (ד"ח) . א"נ אפילו אם הזכות רחוקה ממנו ואינו יכול לעשותה תקרבהו להזכות ותתן לו יכולת לעשות הזכות והמצוה (מ"ש): ונהנים ממנו עצה כו'. בעצה והסר בי"ת השמוש. עצה בדרכי העולם. ותושיה בהתורה שנקראת תושיה. ובינה בדרכי החכמה וההתבוננות. וגבורה נהנין ממעשיו כשרואין אותו מתגבר על המניעות שהתנגדו נגדו בדרכי ה' (מ"י) : א"נ גבורה כי דבריו מחזיקים את האדם ונותנים לאדם כח וגבורה כאשר ישמע את דבריו. ויש לפרש היינו גבורה ממש כי הת"ח הוא עם האיש העוסק בתורה ומתגבר על אויביו (ד"ח) : ונותנת לו מלכות וממשלה. סוף הכבוד לבוא ועולה לגדולה וגוזר על בני אדם והם צריכין לעשות : ותיקור דין. לעמוד על עומק הדין כי הדין אינו כמו התורה שאפשר שקבל מרבו, אבל הדין הוא לפי המאורע כל שעה לפי הדברים המתחדשים. כענין שלמה המלך בדין הילד ודכי בנאה בב"ב (ד"ח ול"ש) : ומגלין לו רזי תורה. מן השמים גם בלי רב כענין א"א שהיו שתי כליותיו נובעות חכמה ; רזי תורה. הם הסודות הנשגבות שבמצות וזהו מעלה קרובה לנבואה (מ"י) : ונעשה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק. ר"ל כי יש לו שני דברים שאומר דבר ונותן ראיה לדבריו ועל ראיתו מביא ראיה לראיה וכן לעולם והוא כמעין שאינו פוסק ונובע תמיד ולענין ריבוי הראיות שנמצאו אצלו לדבריו הוא כנהר המתגבר והולך בריבוי המים כן מתגבר בריבוי התורה להביא ראיות והוכחות לדבריו : א"נ כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק כן לא יפסוק מלהשפיע על אחרים תורתו ללמד לאחרים ולהעמיד תלמידים הרבה כענין שנאמר יפוצו מעינותיך חוצה. וכנהר שמתגבר שיוסיף בחכמתו יותר ממה שקבל מרבו כי יוציא דבר מתוך דבר : והוה צנוע . והוה כתרגום כמו אתה הוה להם למלך (נחמיה ו) , פי' ע"י כן יהיה צנוע כו' (ל"ש) : צנוע . שבכל המעלות האלה שזכה הש"י לא יהא גם בלבו בעבורן אלא יהיה צנוע לעשות מעש"ט שלו בסתר (מ"י) : א"נ והוי צנוע . הוא צווי אל האיש הלזה שיקנה לו ג"ד אלו צנוע כו' : וארך רוח . בלי לכעוס . א"נ שאין דעתו משתנה מטובה לרעה שמאריך להתנהג במדה שאחז בה (מ"י) : א"נ וארך רוח . לסבול עמל הלמוד כי הוא יגיעה רבה (מ"ש) : ומוחל על עלבונו . כאשר מבקש ממנו מי שהעליב אותו שימחול לו ומפייס אותו אז הוא מוחל עלבונו : ומגדלתו . בממשלתו : ומרוממתו. בעצם נפשו : על כל המעשים. שתחת השמש (מ"י) : א"נ התורה מגדלתו ומרוממתו על כל מעשה ששת ימי בראשית השמים והארץ וכל צבאם ואפילו על המלאכים. א"נ על כל המעשים. על כל מעשה המצות שיותר יתפארו המצות בו ממה שיתפאר הוא במצות כביכול כאילו הוא גדול ומרומם מהם ומדרגתו גדולה ממדרגתם (מ"ש) . ע"ד שאמרו בירושלמי מתוך שהם בני אדם גדולים התורה מתעלה בהן. א"נ ע"ד שאחז"ל כי גדול מעל שמים חסדך בעוסק לשמה. ולזה אמר תגדלו ותרוממו מעל שמים ותדביקנו בבורא נמצא גדול ורם הוא על כל המעשים אשר תחת כל השמים. א"י שיהיה מושל על כל המעשים להיות בורא עולמות ולשנות הטבע : **גמ'** מעוז. תורה : שלום שלום. תרי זימני אחד למעלה ואחד למטה : פלטרין של מעלה ושל מטה. כדכתיב לנטוע שמים וליסוד ארץ : לנחלת שני שבטים . דהכי משמע רגליכם ישולחו בנחלת השור והחמור יוסף ויששכר : בנות צעדה עלי שור . היינו כילה : חמור גרם . מתרגמינן עתיר בנכסי :
בשביל

ברוך שבחר בהם ובמשנתם . ברוך המקום שבחר בתורה ובגמרא ובחכמים ובתלמידיהם כו' (לעיל) : כל העוסק בתורה לשמה זוכה כו' . כל חכם וחכם מישראל שיש בו ד"ת לאמתו ומתאנח על כבודו של הקב"ה ועל כבודן של ישראל כל ימיו ומחמד ומתאוה ומצפה על כבוד ירושלים ועל בהמ"ק ועל הישועה שתצמיח בקרוב בימינו ועל כינוס גליות מיד שורה רוה"ק בקרבו שנאמר איה השם בקרבו את רוח קדשו. מכאן אמרו כל ת"ח שעוסק בתורה בכל יום תמיד בשביל להרבות כבוד שמים אינו צריך לא חרב ולא חנית ולא כל דבר שיהיה לו שומר אלא הקב"ה משמרו בעצמו . ומלאכי השרת עומדין סביב לו וחרב ביד כולן ומשמרין אותו שנאמר רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם (תנדא"ר פ"ד) :

ולא עוד אלא שכל העולם כו' . חכמות בנתה ביתה . אמר הקב"ה אם זכה אדם ולמד תורה וחכמה חשוב לפני הקב"ה כמו שברא שמים וכאילו העמיד כל העולם כולו (מדרש משלי פ"ט) :

אמר הקב"ה לישראל בני היו מתעסקין בתורה ביום ובלילה ומעלה אני עליכם כאילו אתם מעמידין את כל העולם שנאמר והגית בו יומם ולילה (שם פל"א) :

כי המצוה הזאת וגו'. אמר הקב"ה אם קריתם את התורה מצוה אתם עושים על עולמי שאלמלא התורה כבר היה העולם חוזר לתהו ובהו (דב"ר פ"ח) :
נקרא

תורה אור א משלי ח : ב ישעיה כז : ג שם נא : ד שם : ה שם : ו שם לב : ז הושע י : ח ישעיה נה : ט בראשית מט : י שם : כ דברים לג : ל דה"א יב : מ ויקרא ז : נ תהלים א : ס משלי ג : ע קהלת יב :

נקרא ריע. א"ר לוי בר חמא ומה מי שעובד ע"ז הרי הוא כמותו שנאמר כמוהם יהיו עושיהם וגו' מי שעובד להקב"ה לא כל שכן שיהיו כמותו ומנין שכך כתיב ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו. ועתידין להיות דומין לרבן כיצד כתיב כאן כי ה' אלהיך אש אוכלה וכתיב בישראל והיה אור ישראל לאש וקדושו ללהבה (דב"ר פ"א):

בשביל זה. שיברא זה: וירא אלהים את האור וגו'. ראה בדעתו לקיים את האור של עולם בשביל הצדיק שהוא טוב: וישת עליהם תבל. פזרן בכל הדורות להיות יתות וקיום ויסוד לקיום תבל: רגלי חסידיו. בשביל חסידיו כמו ויברך ה' אותך לרגלי: אוכלוסא. חיל גדול של בני אדם רבוא: חכם הרזים. שיודע מה שבלב כל אלו: לשמשני. שהם חורשים וזורעים ואני מוצא מוכן: נקראו על שמו. שיהא שמם ה': שאומרים לפניהם. מלאכים

ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם מאי כי זה כל האדם א"ר אלעזר אמר הקב"ה כל העולם כולו לא נברא אלא בשביל זה. ר' אבא בר כהנא אמר שקול זה כנגד כל העולם כולו. ר"ש בן עזאי אומר כל העולם כולו לא נברא אלא לצוות לזה: (יומא לח) א"ר אלעזר אפילו בשביל צדיק אחד עולם נברא דכתיב [פ]וירא אלהים את האור כי טוב ואין טוב אלא צדיק שנאמר [צ]אמרו צדיק כי טוב. א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן ראה הקב"ה שצדיקים מועטין עמד ושתלן בכל דור ודור שנאמר [ק]כי לה' מצוקי ארץ וישת עליהם תבל. וא"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן אפילו בשביל צדיק אחד עולם מתקיים שנאמר [ר]וצדיק יסוד עולם. ר"ח בר אבא דידיה אמר מהכא [ש]רגלי חסידיו ישמור, חסידיו תרתי משמע א"ר נחמן בר יצחק חסידו כתיב: (סנהדרין קג) אמר רבה בר בר חנה שקולה נשמה של צדיק אחד ככל העולם כולו כו': (ברכות נח) בן זומא ראה אוכלוסא על גב מעלה בהר הבית אומר ברוך חכם הרזים וברוך שברא כל אלה לשמשני: נקרא ריע. תנא דבי אליהו (פי"ח) צדיקי עולם שעושין תורתו בכל יום תמיד הקב"ה קורא אותם אחי ורעי. שנאמר [ת]למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך: (ב"ב עה) אמר רבה א"ר יוחנן עתידים צדיקים שנקראים על שמו של הקב"ה שנאמר [א]כל הנקרא בשמי ולכבודי וגו'. א"ר אלעזר עתידים צדיקים שאומרים לפניהם קדוש כדרך שאומרים לפני הקב"ה שנאמר [ב]והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו: גרסי' (בברייתא דמס' כלה) רבי מאיר אומר. תנו רבנן מעשה ברבי מאיר שהלך למקום אחד שאלו זקן מהו שכתוב ריח ניחוח אשה לה' לא היה בידו נכנס לבית המדרש ושאל אמרו לו כאן בעוסקים לשמה וכאן בעוסקים שלא לשמה. ולר' מאיר אדתני כל העוסק בתורה לשמה לית ליה הא דא"ר יוחנן *ויאמר ה' על עזבם את תורתי לא על עכו"ם ולא על גילוי עריות ושפיכות דמים אמר הקב"ה לא הגליתי את ישראל אלא בשביל שעזבו את תורתי שנאמר [א]אותי עזבו ואת תורתי לא שמרו. האותי עזבו למה תורתי לא שמרו מכאן אמרו חכמים לעולם יעסוק אדם בתורה אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה. כי קאמר בשיטת רבי עקיבא דתניא רבי עקיבא אומר כל הקורא שלא לשמה נוח לו שאילו נהפכה שליתו על פניו שנאמר [ב]ושמרתם מצותי ועשיתם אותם כל הקורא לשמה מעלה עליו הכתוב כאילו עשה עצמו שנאמר ועשיתם אותם. נקרא ריע לשכינה דכתיב [ג]למען אחי ורעי. אהוב דכתיב [ד]אני אוהבי אהב ומשחרי ימצאונני. את המקום ואת הבריות מלמד שצריך אדם לצאת ידי הבריות כדרך שיוצא ידי שמים דכתיב [ה]והייתם נקיים מה' ומישראל. משמח את המקום דכתיב [ו]הלא הוא משוש דרכו. את הבריות דכתיב [ז]ישראל אשר בך אתפאר. מלבשתו ענוה סאן תנא רבי יהושע בן לוי דאמר ענוה לכל. הא מדתני סיפא רבי יהושע בן לוי אומר שמע מינה דרישא לאו ר' יהושע מיהסרא ברייתא ותריץ על המעשים כלם ועוד אמר רבי יהושע בן לוי. ודילמא רבי מאיר היא הא שמעינן ליה לר' מאיר דאמר יראה עדיפא. סכשרתו להיות צדיק. מאי צדיק ומאי חסיד צדיק בעל צדקות חסיד גומל חסדים הא מדקתני כל הני ישר למה לי. ישר ישר דרך, נאמן נאמן רוח. מרחקתו מן החטא. חטא אפילו חטא אחרים. זכות אפילו זכות אחרים. ונהנין ממנו כו' מאי תושיה תורה ולמה נקראת תושיה שמתשת כחו של אדם. לי עצה ותושיה הכי קאמר שר תורה לי עצה ותושיה ואמרה איהי אני בינה. ואי בעית אימא איהי דקאמרה אע"ג דלא קרוב מעצי וידעי ההיא עצתא דילי היא ומשמיא היא דאסכים דעתייהו אבל גופי בינה ואע"ג דגוברין מנצחין לית גיבר אלא מאן דקאי בי. ונותנת לו חקור דין דיני ממונות. רזי תורה דבר מתוך דבר כמעין מכיון דכתבם לא פסק. וכנהר המתגבר דכל יומא טעם חדש מתחדש לו. הוי צנוע דאע"ג דמהכם טפי ואינשי לא חכמין אשיטפיה לא תדונון בנזיפה. ומוחל על עלבונו שלא רודף ריבו: אהוב. (כס) דכתיב [ג]אני אוהבי אהב ומשחרי ימצאונני: (מ' תהלים דף נג) אמרה תורה אני אוהבי אחב שכל מי שהוא אוהבני אני אוהב אותו. דוד על ידי שאהב אותי אהבתיו. ועל ידי ששהרני אני שהרתיו ונמצאתי לו הוי [י]אלהים אלי אתה אשחרך: (כ"ל פל"ג) ר' תנחומא בשם ר"י בר' סימון ור' מנחמא בשם ר"א בר"י אמרו אין לך אדם אוהב בן אומנתו. אבל החכם אוהב בן אומנתו כגון ר' חייא דרבי הושעיא ורבי הושעיא דרבי חייא והקב"ה אוהב את בן אומנתו שנאמר [י]כי צדיק ה' צדקות אהב ישר יחזו פנימו: (תנחומא פי"ח) אמר ר' יוחנן מעיד אני עלי שמים וארץ שכל תלמיד חכם שהוא קורא ושונה לשם שמים ונהגה מיגיע כפו עליו הכתוב אומר [ז]יגיע כפיך כי האכל אשריך וטוב לך אשריך בעוה"ז וטוב לך לעוה"ב, ואומר [ח]מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים. ולא עוד אלא שאשתו ובניו יראים ממנו ועכו"ם יראים ממנו ומלאכי השרת שואלים בשלומו. והקב"ה אוהב אותו אהבה גמורה שנאמר [ט]וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך: אוהב את המקום. (ספרי והתחנן) [י]ואהבת את ה' אלהיך. איני יודע כיצד לאהוב תלמוד לומר והיו הדברים האלה על לבבך. תן הדברים האלה על לבך מתוך כך אתה מכיר מי שאמר והיה העולם ומדבק בדרכיו: (שם עקב פ' מא) [כ]לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו. זה תלמוד או אינו אלא עבודה ממש כשהוא אומר [ל]ויקח ה' אלהים את האדם ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה וכי מה עבודה לשעבר ומה שמירה לשעבר הא למדת לעבדה זה תלמוד. ולשמרה אלו מצות. וכשם שעבודת מזבח קרויה עבודה. כך תלמוד קרוי עבודה: אוהב את הבריות. (קדושין מ) [מ]אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו וכי יש צדיק טוב וצדיק שאינו טוב. אלא טוב לשמים ולבריות זהו צדיק טוב. טוב לשמים ורע לבריות זהו צדיק שאינו טוב: משמח את המקום. (ספרי עקב פ' מ"ח) וכה"א [נ]חכם בני ושמח לבי ואשיבה חורפי דבר, ואומר [ס]בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני. רשב"י אומר אין לי אלא אביו שבארץ. אביו שבשמים מנין ת"ל גם אני

משל למלך שיצא הוא וחיילותיו למדבר ובלה אריסטוון שבידן אמר ולואי מי שיתן לי גלוסקין אחד בא אחד ונתן לו גלוסקין אחד וקדמהו במאכל ובמשתה. כשהגיע לישוב שכח אותו לימים בא אותו אריסטון ועמד לפני המלך. א"ל המלך מה טיבך א"ל אני הוא שנתתי לך גלוסקין במדבר. א"ל הרי אתה עשוי שלטון א"ל ולכך נתתי לך ועבדתיך. א"ל הרי אתה עשוי אפרכוס. חזר וא"ל ולכך נתתי לך ועבדתיך. א"ל הרי אתה עשוי כיוצא בי שמא יותר ממני אתה מבקש. כך אומר להם הקב"ה לצדיקים הרי אתם כיוצא בי שמא יותר ממני אתם מבקשים שנאמר אם תשוב ואשיבך לפני תעמוד ואם תוציא יקר מזולל כפי תהיה מה אני בורא עולמות ומחיה מתים אף אתם כן (מ' תהלי' פקט"ז): צדיק מושל ביראת אלהים. הצדיקים מושלים כביכול במה שהקב"ה מושל. כיצד כל מה שהקב"ה עושה הצדיקים עושין. כיצד הקב"ה פוקד עקרות ומחיה מתים עוצר גשמים ומוריד גשמים אף הצדיקים כן כו' עש"ב (דב"ר פ' האזינו): אהוב אוהב את המקום. בד דמך רבי יוחנן היו דורו קורין עליו אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה שאהב ר"י את התורה בוז יבוזו לו. כד דמך רבי אושעיא איש טריא ראו מטתו פורחת באויר היה דורו קורין עליו אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה שאהב הקב"ה לרבי אושעיא איש טריא בוז יבוזו לו (שהש"ר פ"ח): צדיק כתמר יפרח. מה תמרה זו יש לה תאוה כך צדיקים יש להן תאוה ומהו תאותן הקב"ה שנאמר נפשי אויתיך בלילה אף רוחי בקרבי אשחרך וגו' א"ר תנחומא מעשה בתמרה אחת שהיתה עומדת בחמתן ולא עשתה פירות והיו מרכיבין אותה ולא עשתה פירות אמר להם דקל אחד תמרה היא רואה מיריחו והיא מתאוה לה בלבה. והביאו ממנה והרכיבו אותה מיד עשתה פירות. כך כל תאותן וצפויין של צדיקים הקב"ה (במ"ר פ"ג): משמח את המקום. היה ר' ישמעאל דורש אשרי אדם שמרחיק עצמו מן העבירה ומדבק בדרכיו של הקב"ה ובתורה. ללמדך כשאדם מדבק בו ובתורה משמח בוראו. הה"ד בן חכם ישמח אב ואין אב אלא הקב"ה שהוא אב לכל העולם שנאמר אבי יתומים (מ' משלי פ"י): אם חכמת חכמת לך. ר' אליעזר היה דורש אם חכמת בתורה כאילו אתה משמחו להקב"ה שנתן לך התורה שנאמר אם חכמת חכמת לך. לזה שנתן לך חכמה (שם פ"ט): גיל יגיל אבי צדיק ויולד חכם ישמח בו. אפילו הקב"ה וחכמים שמחים בו. לכך נאמר

תורה אור [פ] בראשית א: [צ] ישעיה ג: [ק] שמואל א ב: [ר] משלי י: [ש] ש"א ב: [ת] תהלים קכב: [א] ישעיה מג: [ב] שם ד: [*]ירמיה ט: [א] שם ב: [ב] ויקרא יג: [ג] תהלים קכב: [ד] משלי ח: [ה] במדבר לב: [ו] ישעיה מט: [ז] שם: [ג] משלי ח: [ד] תהלים כג: [ו] שם יא: [ז] שם קכח: [ח] שה"ש ז: [ט] דברים כח: [י] שם יא: [כ] שם: [ל] בראשית ב: [מ] ישעיה ג: [נ] משלי כז: [ס] שם כג:

מלאכים יאמרו: את ת"ל יולדתך. אב ואם הרי אמורין: אומתך כמו מארלך ממולדתך: שעתך. שעה שנולדת בה: כעס. שבן רשע מבזה לאמו בכפלים ברשעתו: לישן גימטריון. בא"ת ב"ש תוגת הוא אפרא והכי קאמר בן כסיל נותן אפר בעיני אמו: זו ירידת גשמים. שנקראים אור כדכתיב יפיץ ענן אורו: כי השפיל וגו'. סיפא דקרא ותגזר אומר מפרש ואזיל: אני אמרתי. שלא להמטיר על הארץ כדי להכמיען: ואתה אמרת. להוריד גשמים: לשחות. להשפיל: ימלט אי נקי. אם נקי הוא ימלט: אף עפ"י שאינו נקי. אי בליר"י כמו אין: יאניבא. תולעת האוכלת פשתן: בני הגולה. אנשי כנסת הגדולה קאמר אלא בהנך דורות אחרונים קאמר שהתחילו ללקות בני ארץ ישראל ביינם ובפשתנם מפני שנתקלקלו הדורות ומשעלו מבני בבל לכאן שהיו חסידים פסקו כאן הזועות: ונתנו חכמים עיניהם בר' חייא ובניו. שבזכותם באתה טובה זאת. ר' חייא ובניו מבבל עלו: זיקים חושות ורעמים ורוחות. מפרש בברכות בהרואה שכולן קללה: זועות. הארץ מזדעזעת: רוחות זועפא. אסמורביי"ל: כדרב יהודה. דאמר זכותא דצדיקי לאחריני מהניא ולא לדידהו בהאי עלמא: חנינא בני. הוא ר' חנינא בן דוסא ובימיו היה קול זה יוצא: דיו בקב חרובין. מתפרנס בצער ובצמצום: כל העולם כולו ניזונין. בצדקתו של הקב"ה ולא בזכיות שבידם: והם נזונין בזרוע. בזכות שבידם, ובצדיקים משתעי קרא וקרי להו רחוקים מצדקתו של הקב"ה: אין ניזונין. שאין להם

נאמר ישמח אביך זה הקב"ה ואמך זו חכמה כד"א כי אם לבינה תקרא לתבונה תתן קולך (שם פכ"ב):

חסד אל כל היום. אדם שעוסק בחסד אל יעשה דבר קשה. כביכול כל מי שעוסק בתורה כאילו עושה חסד עם אל (מ' תהלים פנ"ב):

כל הלומד תורה גומל חסד לקונו דכתיב רוכב שמים בעזרך כשאתם לומדים תורה לשמי אזי אתם עוזרים לי ואני רוכב שמים ואז ובגאותו שחקים (מ' הבהיר): ברוך המקום ברוך הוא ששמחתו מרובה על ישראל לעולם שכשם שישראל עושין תשובה בעוה"ז ועושין את התורה ושמחין בה כך התורה שמחה בהן לעוה"ב. שנאמר אם הבנים שמחה (תנדא"ר פ"ה): משל למה"ד למלך שהוא בא לבתה ימים ושנים בתוך ביתו כשהוא בודק את עבדיו אינו בודקן לא על כסף וזהב ואבנים טובות זמרגליות אלא אומר פלוני עבדי הכי קרא ושנה אם אמרו לו שהוא קרא ושנה והעדיף על חבירו שעשה תשובה מיד מודה לו המלך ועוזב את הכל. ומשמח עמו לכך נאמר אל גנת אגוז ירדתי לראות באבי הנחל לראות הפרחה הגפן הנצו הרמונים אלו מעשים טובים ותלמוד תורה שחכמי תורה מצפין להן כו' לפיכך הייתי אומר לעולם ישב אדם ויעסוק בתורה ובמעשה מרככה ובכל מדות טובות שבעולם ויניח הכל וילך לבהכ"נ ולבהמ"ד ובכל מקום שמתחדשין בו תורה שבישיבת בהכ"נ ובישיבת בהמ"ד שמחה מתחדש להקב"ה בכל עת תמיד וכן מפורש בקבלה על ידי ישעיה הנביא: אדני ה' נתן לי לשון למודים לדעת לעות את יעף דבר יעיר בבקר בבקר יעיר לי אזן לשמוע כלמודים וגו' אלה הדברים דבר ישעיה הנביא על ישיבת בהכ"נ ועל ישיבת בהמ"ד, ועל חדושה של תורה בבהמ"ד מהו אומר חדשים לבקרים רבה אמונתך וגו' חלקי ה' אמרה נפשי וגו' (תנדא"ר פי"ח):

משמח את הבריות. אם עוסק במקרא ובמשנה ואינו פורש הכל אוהבין אותו ומרחמין עליו שנאמר ראה חיים עם אשה אשר אהבת וגו' כי הוא חלקך בחיים ובעמלך וגו'. ומנין לתורה שהיא משולה לאשה שנאמר מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מה' וכיון שלומד את התורה הרי זה מביא טובה לעולם ויכול הוא לבקש רחמים ולהתפלל לפני הקב"ה ומפקפק את הרקיע ומביא מטר לעולם לכך נאמר ויפק רצון מה'. ובזמן שישראל עוסקין בתורה ועושין צדקה ומשפט הקב"ה שמח בהן ומגיד להן שמחתן יהא עד סוף כל הדורות שנאמר אם ישמרו בניך בריתי

אני לרבות אביו שבשמים: משמח את הבריות. (תענית כג) ת"ר פעם אחת יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים א"ל לחוני המעגל התפלל וירדו גשמים כו' שלח לו שמעון בן שטח כו' עליך הכתוב אומר [ע]ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך כו' (לעיל פ"ג מ"ד): (ירושלמי שם) מה ת"ל יולדתך רבי סנא אמר אומתך ר' יוסי בי ר' בון אמר שעתך. ורבנן אמרי כשם שהוא מקללה בכפלים כך הוא משמחה בכפלים ומנין שהוא מקללה בכפלים שנאמר [פ]כעס לאביו בן כסיל וממר ליולדתו. [צ]בן חכם ישמח אב ובן כסיל תוגת אמו. מהו תוגת אמו א"ר לודא לישן גימטריון היא אפרא בעייני אימיה. ומנין שהוא משמחה בכפלים ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך. רבי בא ר' אבא בר כהנא ר' זעירא בש"ר יהודה ואיכא דאמרי בש"ר חסדא וא"ד בש"ר מתנא. [ק]ותגזר אומר ויקם לך מה ת"ל לך אלא אפילו הוא אומר הכין ואת אומר הכין דידך קיימא ודידי לא קיימא. ועל דרכיך נגה אור. א"ר חסדא בר בא זו ירידת גשמים. [ר]אף ברי יטריח עב יפיץ ענן אורו. [ש]כי השפילו ותאמר גוה אני אמרתי להשפילך ואתה אמרת לגאותן דידך קיימא ודידי לא קיימא. ושח עינים יושיע אני אמרתי לשחות עיניהם ברעה ואתה אמרת להושיען דידך קיימא ודידי לא קיימא. אני אמרתי ימלט אי נקי ואתה אמרת ימלט אע"פ שאינו נקי דידך קיימא ודידי לא קיימא. מהו ונמלט בבור כפיך בזכות מצות ומעשים טובים שהיו בידך מראשיתך: (חולין פה) רבי חייא נפל ליה יאניבא בביתנא כו' ומי נפל ליה יאניבא בביתניה והאמר רבין בר אבא וא"ל ר' אבין בר שבא משעלו בני הגולה פסקו הזיקין והזועות והרוחות והרעמים ולא החמיץ יינם ולא לקה פשתנם ונתנו חכמים עיניהם ברבי חייא ובניו. כי מהני זכותייהו אעלמא אדידהו לא, כדרב יהודה אמר רב דאר"י אמר רב בכל יום ויום בת קול יוצאת ואומרת כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת: (ברכות יז) [ת]שמעו אלי אבירי לב הרחוקים מצדקה רב ושמואל וא"ל רבי יוחנן ור' אלעזר חד אמר כל העולם כולו ניזונין בצדקה והם ניזונין בזרוע ואידך אמר כל העולם כולו ניזונין בזכותן והם אפילו בזכותן אינן ניזונין כדרב יהודה אמר רב כו' (כדלעיל): **ומלבשתו ענוה ויראה.** א"ר פינחס בן יאיר תורה מביאה לידי זהירות. זהירות מביאה לידי זריזות. זריזות מביאה לידי נקיות. נקיות מביאה לידי פרישות. פרישות מביאה לידי טהרה. טהרה מביאה לידי קדושה. קדושה מביאה לידי ענוה. ענוה מביאה לידי יראת חטא. יראת חטא מביאה לידי חסידות כו' (לעיל פ"ד מ"ג): (ויק"ר פל"ז) [א]גפן ממצרים תסיע. מה הגפן הזו יש בה אשכולות גדולות וקטנות הגדול מחבירו נראה כאילו נמוך מחבירו כך ישראל כל מה שאחד מהם יגע בתורה וגדול מחבירו בתורה נראה נמוך מחברו: **ויראה.** (ספרי שופטים פ' קס"א) [ב]למען ילמד ליראה את ה' אלהיו. מלמד שהתלמוד מביא לידי יראה. יראה מביאה לידי שמירה. שמירה מביאה לידי מעשה: (אדר"נ פ"ד) אם אדם למד תורה יודע דעתו של מקום שנאמר [ג]אז תבין יראת ה' ודעת אלהים תמצא: **ומכשרתו להיות צדיק חסיד ישר ונאמן:** (ספרי עקב פ' מ"א) [ד]ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם מגיד הכתוב שהמעשה תלוי בתלמוד כו' (לעיל פ"ד מי"ג). וכבר היו ר' טרפון ור' יוסי הגלילי ור' עקיבא מסובים בבית נתזה בלוד נשאלו מי גדול תלמוד גדול או מעשה גדול נענו כולם ואמרו תלמוד גדול שהתלמוד מביא לידי מעשה: תנא דבי אליהו (פי"ח) תלמידי חכמים כיון שקראו את המקרא ושנו את המשנה ודברי תורה מתוק עליהם הקב"ה מרחם עליהם ונותן בהם

ועדותי זו אלמדם וגו' כי בחר ה' בציון וגו' זאת מנוחתי עדי עד וגו' (תנדא"ר פי"ח): א"ר יודא בר אחא כל נסים וגבורות שהקב"ה עושה בזמן הזה בזכות תמימי תורה שכך כתיב התדע מפלשי עב אפילו גבורות גשמים במשקל ואין מפלש אלא משקל שנאמר פלס ומאזני משפט לה' מה כתיב אחריו מפלאות תמים דעים. א"ר יודן בר סימון כל שהוא תמים אצל הקב"ה. ודוד מפרש והיה תמים עמו (ילקוט איוב פל"ו):

ומלבשתו ענוה ויראה. פורע מוסר מואס נפשו ושומע תוכחת קונה לב אם השחיר נפשו בד"ת קונה לב זו חכמה שנתנה בלב שמתוך שעוסק בה זוכה לשנים לכבוד וענוה שנאמר יראת ה' מוסר חכמה ולפני כבוד ענוה. תמן תנינן זריזות מביאה לידי נקיות נקיות מביאה לידי טהרה טהרה מביאה לידי יראת חטא. לכך נאמר יראת ה' מוסר חכמה ולפני כבוד ענוה (מ' משלי פט"ו): א"ר ירמיה בא וראה כמה גדול כבוד התורה כו' שמתוך שעוסק בד"ת היא מוספת לו יראת ה' שנאמר תחלת חכמה יראת ה' כו' (לעיל פ"ג מי"ז):

ומכשרתו להיות צדיק וכו'. א"ר סימון כל אדם שהוא שפל רוח ומחשב להלך בדרכיו של הקב"ה מובטח שהוא מכין צעדו שנאמר לב אדם יחשב דרכו וה' יכין צעדו (מ' משלי פט"ז): ויאחז צדיק דרכו. זה הקב"ה דכתיב כי צדיק ה' צדקות אהב. וטהר ידים זה הקב"ה. יוסיף אומץ שהוא מעלים כחן של צדיקים שיעשו רצונו (ילקוט איוב פי"ז):

וישר. שבע כתות הן שהן עתידין לעמוד לעתיד לבא לפני הקב"ה כו' (לעיל). ואיזהו הכת המעולה שבהן שמקבלין פני שכינה זו כת ישרים שנאמר ישר יחזו פנימו וכתוב אחד אומר ישבו ישרים את פניך (מדרש תהלים פי"א):

ונאמן. בעלי אמונה ומשיבי פקדון ומחזירי אבדות ומכסה רזין עליהם הוא אומר עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי וגו' (תנא דבי אליהו רבה פט"ו):

ומרחקתו

תורה אור ע משלי כג: פ שם יז: צ שם י: ק איוב כב: ר שם לז: ש שם כב: ת ישעיה מו: א תהלים פ: ב דברים יז: ג משלי ב: ד דברים יא:

ומרחקתו מן החטא. בלבי צפנתי אמרתך למען לא אחטא לך. אין יצה"ר שולט על התורה כו' (לעיל) : נר לרגלי דכתיב ואור לנתיבתי. אמר שלמה ואורח צדיקים כאור נוגה וגו' דרך רשעים כאפלה וגו'. למה הרשעים דומין למי שהיה מהלך בדרך ולא היה בידו נר והוא נכשל באבן ונפל ונגע באילן והכהו בפניו. מצא נחל נפל בתוכו לא היה יודע היכן הוא מהלך. כך הרשעים דומין אין להם אורה שנאמר דרך רשעים כאפלה. אבל הצדיקים דומין למי שהיה מהלך באפלה והנר בידו מצא אבן מסתלק הימנה ולא נכשל בה. ראה אילן לא הכהו כלל, כך אמר דוד נר לרגלי דברך וכתיב כי נר מצוה וגו' וכן אמר דוד אפילו אני רואה מתאוה ומבקש לחטוא אין ד"ת מניחין אותי אם בקשתי להלך הם מאירין לפני לכך נאמר נר לרגלי דברך וגו' (מ' תהלים סקי"ט):

אל גנת אגוז ירדתי. מה אגוז זה האבן שוברו כך התורה קרויה אבן שנאמר ואתנה את לוחות האבן. ויצה"ר קרוי אבן שנאמר והסירותי את לב האבן מבשרכם. אר"ל למקום ארימון שהוא משובש בגייסות מה עשה המלך הושיב בו כוסטרייטים בשביל לשומרו. כדי שלא יקפחו לעוברים ושבים. כך אמר הקב"ה תורה קרויה אבן ויצה"ר קרוי אבן תבא האבן ותשמר האבן (שהש"ר פ"ו) :

רבי חנינא בר פפא אמר אם בא יצרך להשתיקך דחהו בד"ת כו' (לעיל פ"ד מ"א) :

רשב"י אומר מאי דכתיב החכמה תעוז לחכם מעשרה שליטים אשר היו בעיר וכי עשרה שליטים הם בעיר והלא אין בעיר אלא שליט אחד- אלא כל ת"ח שהוא קורא ושונה ועוסק בתורה לשם שמים עושה תשובה ומעש"ט הוא ניצל מעשרה דברים קשים המחייבין את האדם ואלו הן שתי עינים שתי אזנים שתי ידים שתי רגלים ופיו וגופו.. עיניו שהוא רואה בהם ממון שאינו שלו. שתי אזנים שהוא שומע בהן דברים בטלים מפני שהם נכוים תחלה לשאר אברים. שתי ידים שתי רגלים שהוא הולך וגונב וגוזל וחומס בהן. ופיו וגופו שהוא חוטא בהן. שכך שנו חכמים לעולם יהא אדם הולך אל בהמ"ד כו' (לעיל פ"א) שנאמר כל עמל אדם לפיהו. ועוד אמר רשב"י כל הנותן ד"ת על לבו מעבירין ממנו עוד עשרה דברים קשין. א' הרהורי עבירה כו' (לעיל) (תנדא"ר פט"ז) :

שפכי כמים לבך נוכח פני ה'. מה מים הללו מקוה טהרה הן לישראל ולכל אשר נברא בעולם שנאמר וכל אשר לא יבא באש תעבירו במים כך ד"ת מקוה טהרה הוא לישראל בכל מקומות מושבותם. בא וראה כמה גדולה כחה של התורה שמטהרת את פושעי ישראל בזמן שעושין תשובה אפי' מע"ז שבידם שנאמר וזרקתי עליכם מים טהורים וגו' ואין מים אלא תורה.

בהם חכמה בינה דעה והשכל לעשות מעשים טובים ותלמוד תורה והכל יהא מתוקן לפניהם לכך נאמר [ה]ועל הנחל יעלה על שפתו וגו' לא יבול עלהו וגו' : ומרחקתו מן החטא. (חולין ו) העיד ר' יהושע בן זרוז בן חמיו של ר' מאיר לפני רבי על ר' מאיר שאכל עלה של ירק בבית שאן והתיר רבי את בית שאן כולו על ידו כו' ודילמא לאו אדעתיה השתא בהמתן של צדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידן צדיקים עצמן לא כל שכן. מאי בהמתן של צדיקים דר' פינחס בן יאיר כו': (חולין נט) ההוא בר טביא דאתא לבי ריש גלותא דהוה מפסקן כרען בתרייתא ברקיה רב בצומת הגידין ואכשריה. סבר למיכל מיניה באומצא א"ל שמואל לא חייש מר לנקורי א"ל מאי תקנתיה ניתביה בתנורא דאיהו בדיק נפשיה. אותיביה נפל תלתי תלתי קרי שמואל עליה דרב [ו]לא יאונה לצדיק כל און קרי רב עליה דשמואל [ז]וכל רז לא אנס לך : (ע"ל פ"ד מ"ב בפי' מרכבה עלה) קרי רב עליה דשמואל לא יאונה לצדיק כל און : (ירושלמי דמאי פ"א) רבי חנינא בן דוסא הוה יתיב אכיל בלילא שבת פתח פתורא קומוי אמרו ליה מהו כן א"ל תבלין שאלתי משכנתי ולא עשרתיו והזכיר תניין ועלה השלחן מאליו. ר' טרפון הוה יתיב אכיל ונפיל פתורא מיניה א"ל מהו כן א"ל קודם שאלתי ועשיתי על גבו טהרות : (ל"א) ומרחקתו מן החטא . (ירושלמי פאה פ"א) רבנן אמרין [ח]כי ה' יהיה בכסלך אפילו דברים שאת כסיל בהם ושמר רגלך מלכד. ר' דוסא אמר מן ההוריה ורבנן אמרי מן העבירה: (ע"ז יז) כתיב [ט]מזמה תשמור עליך תבונה תנצרכה. א"ל רבנן לרבא מאי מזימה אי לימא תורה דכתיב בה זימה ומתרגמינן עצת חטאין וכתיב [י]הפליא עצה הגדיל תושיה אי הכי מזימה זמה מבעי ליה אלא מאי מזימה מדברי זימה תשמור עליך תורה תנצרכה: (סוטה כ) תניא את זו דרש ר' מנחם בר' יוסי [כ]כי נר מצוה ותורה אור כו' (לעיל פ"ה מכ"א). דבר אחר עבירה מכבה מצוה ואין עבירה מכבה תורה שנאמר [ל]מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה. אמר ר' יוסף מצוה בעידנא דעסיק בה מגינה ומצלה בעידנא דלא עסיק בה אגוני מגנה אצולי לא מצלה. תורה בין בעידנא דעסיק בה בין בעידנא דלא עסיק בה מגינה ומצלה. מתקיף לה רבא אלא מעתה דואג ואחיתופל מי לא עסקי בתורה אמאי לא הגינה עלייהו. אלא אמר רבא תורה בעידנא דעסיק בה מגינה ומצלה בעידנא דלא עסיק בה אגוני מגינה אצולי לא מצלי מצוה בין בעידנא דעסיק בה בין בעידנא דלא עסיק בה אגוני מגינה אצולי לא מצלי כו': (ע"ז ה) א"ר יוחנן משום ר' בנאה מאי דכתיב [מ]אשריכם זורעי על כל מים וגו' אשריהם ישראל שבזמן שהם עוסקים בתורה ובגמילות חסדים יצרן מסור בידם ולא הם מסורים ביד יצרן כו' (לעיל פ"א מ"ג). (קדושין ל) תנו רבנן [נ]ושמתם סם תם נמשלה תורה בסם חיים כו' כך הקב"ה אמר להם לישראל בני בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין אם אתם עוסקים בתורה אין אתם נמסרים בידו

להם כדי צרכם ומתפרנסים בקושי : עלה של ירק . ולא עישר : והתיר רבי . על פי עדות זו : את בית שאן כולה . לאכול ירק שלה ופירות האילן בשבלן קס"ד קסבר ר"מ לאו מארץ ישראל היא כו' ומעשר ירק דבארץ גופיה דרבנן לא גזור מידי בחוץ לארץ כו' : לאו אדעתיה . שכח ר"מ ולא עשרו ולעולם סבירא ליה דבעי עישורי : צומת הגידין . בשוק הוא סמוך לארכובה ברגליה האחרונים : באומצא . אינו צלי כל כך בשפוד אלא מולחו מאד וצולהו כל דהו על הגחלים : לנקורי . שמא נשכה נחש שם ואסורה משום סכנת נפשות : דאיהו בדיק נפשיה . מאליו : תלתי . מתפרק ונופל חתיכות חתיכות : לא יאונה לצדיק . שמדמנתי ומנעתיו מלאכול : פתח . נפתח השולחן מלפניו : והזכיר תניין . הזכיר התנאי שאמר מערב שבת להפרים למהר וחזר השולחן מעצמו למקומו : פיתורא . לחמו : קודם כו'. שאלתי מע"ה ועשיתי טהרות על גבו והוא אכל אפילו חולין בטהרת תרומה : שאת כסיל בהם . שאין אתה יודע אומן ישמרך ה' מלכד שלא תלכד ותכשל בהם : מן ההוריה . מן ההוראה שלא יכשיל להתיר האיסור ולחייב את הזכאי : מן העבירה . כמ"ש שגיאות מי יבין וגו' : זמה ומתרגמינן עצת כו' . אלמא דזמה היינו לשון עצה והתורה נקראת עצה דכתיב הפליא עצה הגדיל תושיה משמע תורה תשמור עליך : מזימה . מן הזנות תשמור עליך תורה דסיפיה דקרא תבונה תנצרכה מזמה תשמור עליך מכל דבר רע והרהור חטא : עבירה מכבה שכר מצוה . ואין עבירה מכבה שכר מי שעסק התורה קודם לכן אלמא מצוה לא מגני כולי האי : לכבות את האהבה זו תורה . כדכתיב הביאני אל בית היין ודגלו עלי אהבה יין סוד : א"ר יוסף . לעולם מגינה מן היסורין הרבה ומאי אינה מגינה דקאמר תנא קמא מן החטא שלא יכשילנו יצר הרע קאמר : מצוה בעידנא דעסיק בה . והיינו לפי שעה דקאמר : מגינה . מן היסורין : ומצלה . מיצר הרע שלא יכשילנו לחטוא : בעידנא דלא עסיק בה . משגמר המצוה ואינו עוסק במצוה אגוני מגינה מן הפורעניות : אצולי לא מצלה . מיצר הרע ודקתני בברייתא עבירה מכבה מצוה לאו מלהגין מן היסורין קאמר אלא מליטול שכר לעתיד : אמאי לא הגינה עלייהו . מיצר הרע שהחטיאם ועשאם רשעים גמורים כלומר אמאי לא תצלהו מן העבירות : בכל הקרבנות . כתיב ועשיתם שעיר עזים אחד לחטאת . ובעצרת לא כתיב לחטאת אלא שעיר עזים אחד : מכיון שקבלתם כו' . שבכל שנה בעצרת הוא כיום אשר עמדנו לפני הר סיני ומקבלים התורה מחדש וכדאר"י אי לאו האי יומא וכו' הלכך אין שם חטאת ביום זה : וסלף בה . מי שמסלף בה וחפץ לסלקה ממנו ישבור רוחו : שכבר כרתו דוד . שקללו דוד בכרת

כו' (לעיל פ"ד מ"א) : (שם) תנא דבי רבי ישמעאל בני אם פגע בך מנוול זה משכהו לבהמ"ד כו' (לעיל שם): (ל"א) ומרחקתו מן החטא (ירושלמי ר"ה פ"ד) רב משרשיא בשם רבי אידי בכל הקרבנות כתיב חטא ובעצרת אין כתיב חטא אמר להן הקב"ה מכיון שקבלתם עליכם עול תורה מעלה אני עליכם כאילו לא חטאתם מימיכם : (ספרי האזינו פי' ש"ו) [ס]יערוף כמטר לקחי ר"א בנו של ר' יוסי הגלילי אומר אין יערוף אלא לשון הריגה שנאמר [ע]וערפו שם את העגלה בנחל מה עגלה מכפרת על שפיכת דמים כך ד"ת מכפרת על שפיכת דמים. בשעירים עלי דשא מה שעירים הללו באים על חטאות ומכפרים כך ד"ת מכפרים על עבירות : (ערכין טו) א"ר חמא בר חנינא מאי תקנתא של מספרי לשון הרע אם תלמיד חכם הוא יעסוק בתורה שנאמר [פ]מרפא לשון עץ חיים ואין לשון אלא לשון הרע שנאמר [צ]חץ שחוט לשונם ואין עץ חיים אלא תורה שנאמר [ק]עץ חיים היא למחזיקים בה. ואם עם הארץ הוא ישפיל דעתו שנאמר [ר]וסלף בה שבר ברוח. רבי אחא בר חנינא אמר סיפר אין לו תקנה שכבר כרתו דוד ברוח הקדש שנאמר [ש]יכרת ה' כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות. אלא מאי תקנתיה שלא יבא לידי לשון הרע אם ת"ח הוא יעסוק בתורה ואם ע"ה הוא ישפיל דעתו :

ומקרבתו

תורה אור ה יחזקאל מז : ו משלי יב : ז דניאל ד : ח משלי ג : ט שם ב : י ישעיה כח : כ משלי ו : ל שם ח : מ ישעיה לב : נ דברים יא : ס דברים לב : ע שם כא : פ משלי טו : צ ירמיה ט : ק משלי ג : ר שם טו : ש תהלים יב :

בכרת: אהלים לנחלים. דכתיב מה טובו אהליך יעקב וסמיך ליה כנחלים נטיו: אף אהלים. בתי מדרשים: לתלמיה. מורות המענה: אטו חכם לאו נביא. וכי אין חכם ראוי להיות נביא דקאמרת נטלה נבואה מן הנביאים ונתנה לחכמים מכלל דמעיקרא לא היתה נבואה לחכמים: ה"ק אעפ"י שנטלה מן הנביאים שאינם חכמים מן החכמים לא נטלה: ונביא. יש לו לבב חכמה: תדע. שלא נטלה מן החכמים: משמיה דר"ע כוותיה. וליכא למימר בני חד מזלא נינהו שהרי ר"ע חכם ממנו הרבה: ולא טעמא קאמר. במילתיה וכיון דאמר טעמא אין זה כסומא שמכוון ליגד בארובה במקרה בעלמא אלא סברת הלב היא הבאה לו בנבואה וזכה להסכים להלכה למשה מסיני: דשורא. הטיל הוצאת חומת העיר על החכמים: זו כנסת ישראל. שכולן שוין לענין חומה וגודרין עצמן ליטמע באומות: חמת מלך. היינו נער שבאה לו חמה מאת המקום: מלאכי מות. היינו חולה שנוטה למות: יכפרנה. יקחנה: הוה מטעין לון אורייתא. נתן להם ס"ת בידן לומר שאין ראוי להיות מנהיג אלא מי שהוא בן תורה ומגדל כל השררה והכבוד: כתיב על גפי. בתורה משמעי שלהם נערותיה תקרא תלמידים השוכנין בה על גפי משמע כעל כנפים מושב שאינו קבוע: וכתיב קרא על כסא. מקום כבוד קבוע כמו לך הכסא אגדל ממך: ל"א בתחלה על גפי. יחידי בלא תלמידים כמו אם בגפו יבא: בראש מרומים. מסתלק במתבואות: ולבסוף עלי דרך. מורה הוראות לעין כל: זמר בכל יום. הוה מסדר תלמודך אעפ"י שסדור בפיך כזמר והוא יגרום לך שמחה לעולם הבא בשמחה ובשירים: נפש עמל עמלה לו. מפני שעמל בתורה תורה עומלת לו: כי אכף עליו פיהו. מפני שהוא משים דברים בפיו תמיד כאוכף שעל החמור: תורה עומלת לו. שמחזרת עליו ומבקשת מאת קונה למסור לו טעמי תורה וסתריה וכל כך למה שאכף עליו

ומקרבתו לידי זכות. (ברכות טז) א"ר חמא בר חנינא למה נסמכו אהלים לנחלים דכתיב [ת]כנחלים נטיו כגנות עלי נהר כאהלים נטע וגו' לומר לך מה נחלים מעלים את האדם מטומאה לטהרה אף אהלים מעלים את האדם מכף חובה לכף זכות: (ספרי עקב פי' מ"ח) נמשלה דברי תורה למים מה מים מעלים את הטמא מטומאתו כך ד"ת מעלים את האדם מטומאה לטהרה שנאמר [א]יראת ה' טהורה. ומה מים משיבים נפשו של אדם כך ד"ת משיבים נפשו של אדם מדרך רעה לדרך טובה שנאמר [ב]תורת ה' תמימה משיבת נפש: (חגיגה ג) [ג]דברי חכמים כדרבונות. למה נמשלו ד"ת לדרבונות לומר לך מה דרבן זה מכוון את הפרה לתלמיה להביא חיים לעולם אף ד"ת מכוונים לב לומדיהן מדרכי מיתה לדרכי חיים: **ונהנין ממנו עצה** כו'. (מ' תהלים פ"א) [ד]וכל אשר יעשה יצליח שיהיו הכל צריכין לעצתו כגון רבי אלעזר בן ערך שיעץ עצות ומתקיימות ומצליחות. אמרו לו נביא אתה א"ל לא נביא אנכי אלא כך מקובלני מרבותי כל עצה שהיא לשם שמים סופה להתקיים. א"ר מנשיא מקרא מלא הוא [ה]עצת ה' היא תקום כל עצה שיש בה דבר ה' היא תקום: **ותושיה.** (ב"ב יב) א"ר אבדימי דמן חיפה מיום שחרב בית המקדש נטלה נבואה מן הנביאים ונתנה לחכמים אטו חכם לאו נביא הוא הכי קאמר אע"פ שנטלה מן הנביאים מן החכמים לא נטלה. אמר אמימר וחכם עדיף מנביא שנאמר [ו]ונביא לבב חכמה מי נתלה במי הוי אומר קטן נתלה בגדול אמר אביי תדע דאמר גברא רבה מילתא ומתאמרה משמיה דגברא רבה אחרינא כוותיה. אמר רבא מאי קושיא דילמא תרוייהו בני חד מזלא נינהו. אלא אמר רבא תדע דאמר גברא רבה מילתא ומתאמרה משמיה דרבי עקיבא בן יוסף כוותיה. א"ר אשי מאי קושיא דלמא להא מילתא בר מזלא דר"ע הוא אלא א"ר אשי הדע דאמר גברא רבה מלתא ומתאמרה הלכה למשה מסיני כוותיה. ודלמא כסומא בארובה ולאו טעמא קאמר בה: (מ' שמואל) [ז]כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים אלו החכמים: (ב"ר פמ"ט) בתחלה היה סוד ה' ליראיו שנאמר [ח]סוד ה' ליראיו. ואחר כך לישרים שנאמר [ט]ואת ישרים סודו. ואחר כך לנביאים שנאמר [י]כי לא יעשה ה' אלהים דבר וגו': **וגבורה.** (ב"ב ז) ר' יהודה נשיאה רמה דשורא ארבנן א"ל רשב"ל רבנן לא צריכי נטירותא דכתיב [כ]אספרם מחול ירבון אלו מעשיהם של צדיקים שאספרם מחול ירבון. וק"ו הוא ומה חול שמועט מגין על הים מעשיהם של צדיקים שהם מרובין עאכ"ו. כי אתא לקמיה דרבי יוחנן א"ל אמאי לא תימא ליה מהאי קרא [ל]אני חומה ושדי כמגדלות, אני חומה זו תורה, ושדי כמגדלות אלו ת"ח והוא סבר לה כדדרש רבא אני חומה זו כנסת ישראל ושדי כמגדלות אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות: (ב"ב קטז) דרש רבי פנחס בר חמא כל מי שיש לו חולי בתוך ביתו ילך אצל חכם ויבקש עליו רחמים שנאמר [מ]חמת מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה: **ונותנת לו מלכות.** (גיטין סב) מנ"ל דרבנן איקרו מלכים דכתיב [נ]בי מלכים ימלוכו וגו': (ירושלמי פאה פ"ח) רבי חגי כד הוי מקים פרנסין הוה מטעין לון אורייתא לומר שכל שררה שניתנה מהורה ניתנה שנאמר [ס]בי מלכים ימלוכו בי שרים ישורו: (ע"ז יט) רבא רמי כתיב [ע]על גפי וכתיב [פ]על כסא, בתחלה על גפי ולבסוף על כסא. כתיב [צ]בראש מרומים וכתיב [ק]עלי דרך, בתחלה בראש מרומים ולבסוף עלי דרך: **וממשלה.** (ברכות ו) א"ר חלבו א"ר הונא כל אדם שיש בו יראת שמים דבריו נשמעים שנאמר [ר]סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא וגו': (ילקוט משלי פכ"א) [ש]עיר גבורים עלה חכם וירד עוז מבטחה רבי נחמיה אומר עוז זו תורה. מבטחה שכל מי שיגע בה בטוח שהוא גוזר ואחרים מקיימין אותו: **וחיקור דין.** (ירושלמי פאה פ"א) רבנן אמרין [ת]כי ה' יהיה בכסלך אפילו דברים שאתה כסיל בהן. ושמר רגלך מלכד. ר' דוסא אמר מן ההוריה: (מ' תהלים פ"א) [א]ותורך נוראות ימינך. ר' חייא אמר אם חפצת בתורה שנתנה בנוראות ושנכתבה בימין שנאמר [ב]מימינו אש דת למו. את עתיד שתהא יושב ודורש ומורה הוראות: **ומגלין לו רזי תורה.** (סנהדרין צט) ר"ע אומר זמר בכל יום זמר בכל יום, א"ר יצחק בר אבדימי מאי קראה שנאמר [ג]נפש עמל עמלה לו כי אכף עליו פיהו הוא עמל במקום הזה ותורתו עומלת לו במקום אחר: (ע"ז לה) דרש ר"נ בר רב חסדא מאי דכתיב [ד]לריח שמניך טובים למה ת"ח דומה לצלוחית של פלייטון מגולה

תורה: שנאמר הוי כל צמא לכו למים ואין טהרה אלא דברי תורה שנאמר אמרות ה' אמרות טהורות וגו' (תנדא"ר פי"ח): ומקרבתו לידי זכות. דדיה ירווך בכל עת מוטב לך לחבוק דדיה של תורה שמביאה אותך לידי זכות מלחבוק חיק נכריה שמביאתך לידי חובה ואל תאמר אין הקב"ה רואה מה אני עושה ת"ל כי נוכח עיני ה' דרכי איש מכאן אמרו חכמים דע מה למעלה ממך עין רואה ואזן שומעת (מ' משלי פ"ה): ומקרבתו לידי זכות. חשבתי דרכי ואשיבה רגלי אל עדותיך. אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע בכל יום ויום הייתי מחשב ואומר למקום פלוני אני הולך לבית דירה פלוני אני הולך. והיו רגלי מביאות אותי לבתי כנסיות ולבתי מדרשות שנאמר ואשיבה רגלי אל עדותיך (ויק"ר פ' בחקתי): ונהנין ממנו עצה ותושיה בינה וגבורה. על כן יאמר בספר מלחמות ה'. אמר הקב"ה אתם עסקתם בספר ואני נלחם על ידיכם (מדרש תהלים): הכל גבורים עושי מלחמה. הכל גבורים במלחמתה של תורה. וכה"א ברכו ה' מלאכיו גבורי כח וגו'. עושי מלחמה שהיו נושאים ונותנים במלחמתה של תורה וכה"א על כן יאמר בספר מלחמות ה' (ספרי האזינו פי' שכ"א): אשרי מי שמתחדש ד"ת על פיו. אמר הקב"ה בשבילו אני מציל את ישראל שנאמר יבחר אלהים חדשים אז לחם שערים מגן אם יראה ורומח בארבעים אלף בישראל מכאן אמרו ארבעים אלף מישראל שנתקבצו יחדו למלחמה ויש ביניהם זוג אחד תלמידי חכמים דומה להם כאילו אחוז מגן ותרים וחרב פיפיות בידם לכך נאמר מגן אם יראה וגו' (תנדא"ר פט"ו): ר' יוחנן ור' יונתן תרויהון אמרין מלינו שהצדיקים קרויין חומה שנאמר חומה היו עלינו (מדרש שמואל): שנאמר לי עצה וגו'. עד שלא נברא העולם נתיעץ הקב"ה בתורה שהיא תושיה לבראות את העולם כו' (לעיל פ"ב): הלא כתבתי לך שלישים במועצות ודעת. אם בקשת ליטול עצה מן התורה הוי נוטל וכן דוד אומר בפקודיך אשיחה וגו' (ילקוט משלי פכ"ב): ונותנת לו מלכות. ירא את ה' בני ומלך כל מי שהוא ירא מן הקב"ה סופו ליעשות מלך כו' (לעיל פ"א): חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב אלו הצדיקים שהם עוסקין במלאכתו של הקב"ה לפיכך לפני מלכים יתיצב שמתיצבים בתורה שנאמר בי מלכים ימלוכו וגו'. ד"א לפני מלכים יתיצב לפני מלכי תורה (שהש"ר פ"א): ומגלין לו רזי תורה. ברוך המקום ב"ה שבחר בדברי חכמים ובתלמידיהם ומקיים עליהם כמדה שאדם מודד בה מודדין לו כמו שהם יושבין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ובכל מקום שפנוי להם וקורין ושונין לשם שמים ויראה בלבבם ומחזיקין ד"ת על פיהם. כמו כן הקב"ה יושב כנגדם ומגלה להם סודות התורה בפיהם ובלבבם ועליהם מתקיימים מה שנאמר כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו (תנא דבי אליהו רבה פרק כ"ז):

צאינה

תורה אור ת במדבר כד: א תהלים יט: ב שם: ג קהלת יב: ד תהלים א: ה שם לג: ו תהלים צ: ז עמוס ג: ח תהלים כה: ט משלי ג: י עמוס ג: כ תהלים קלט: ל שה"ש ח: מ משלי טז: נ שם ח: ס שם ח: ע שם ט: פ שם ט: צ שם ח: ק שם: ר קהלת יב: ש משלי כא: ת שם ג: א תהלים מה: ב דברים לג: ג משלי טז: ד שה"ש א:

צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה וגו׳ זה ממ״ה הקב״ה שהוא אינו דומה למלך בו״ד שהוא יושב על כסאו וזקני מדינתו יושבין לפניו והמלך לומד מכן דבר חכמה בינה דעה והשכל . אבל הקב״ה ממ״ה יהי שמו הגדול מבורך שליש היום הוא קורא ושונה ושליש היום הוא דן את הדין ושליש היום הוא זן ומפרנס את הצדיקים ות״ח בחכמה ובבינה בדעה ובהשכל שנאמר נותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה . ואומר יהב חכמתא לחכימין ומנדעא לידעי בינה . וכה״א . כי ה׳ יתן חכמה מפיו דעת ותבונה (שם פי״ו) :

ונעשה כמעין המתגבר . נמשלה ד״ת כמים שנאמר הוי כל צמא לכו למים מה מים יורדין טיפין טיפין ונעשים נחלים כך תורה אדם לומד שתי הלכות היום ושתי הלכות למחר עד שנעשה כנחל נובע (שהש״ר פ״א) :

ישמע חכם ויוסף לקח . א״ר ירמיה אם ראית חכם שמתחכם בתורה מוסיפין לו תורה על תורתו וחכמה על חכמתו (מ׳ משלי פ״א) :

נר לרגלי דברך ואור לנתיבתי . אמר דוד כשאני מתחיל בד״ת מעט אני מתחיל בהם והם טובעים וכשאני נכנס לתוכה נפתחים לי שערים הרבה לכך נאמר נר לרגלי דברך ואח״כ ואור לנתיבתי (מדרש תהלים פכ״ז) :

והוי צנוע . חכמות בחוץ תרונה . שאל ר׳ שמואל בר נחמני את ר׳ יונתן בן אלעזר שהיה עומד בשוק א״ל שנה לי פרק אחד א״ל לך לבית התלמוד ואשנה אותך א״ל לא למדתני חכמות בחוץ תרונה א״ל אם קרית לא שנית בגולה של תורה . המרגליות היכן נמכרת בחוץ כך התורה ברחובות תתן קולה במקום שמרחיבין אותה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות (תנחומא בחקתי) :

אשרי אדם שיש בו ד״ת והוא יושב וקורא ושונה במקום צנוע וסתר אבל מי מליזין אותו הוי אומר אבל הקב״ה שנאמר יושב בסתר עליון וגו׳ כשם שהם משימין עצמן יחידים בעוה״ז ואין עמהן זר . כמו כן הם בעוה״ב הם יושבים אצל הקב״ה לבדו ואין זר עמהם ועה״א אלהים מושיב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות . ואין אסירים אלא ת״ח שאוסרין את עצמן למקום בבהמ״ד למקרא כו׳ ואומר לאמר לאסורים צאו כו׳ (תנדא״ר פכ״ו) :

והצנע לכת עם אלהיך . אל תקרא והצנע לכת עם אלהיך אלא והצנע לכת עמך אלהיך כל זמן שאתה הולך עמו בצנעא הוא גם כן עמך בצנעא (שם ספכ״ח) :

מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב חמוקי ירכיך . מה ירך בסתר אף כל דבר טוב שיעשה האדם יעשה בסתר לדקה בסתר ענוה עם אשתו בסתר . ואם אתה עושה כן תהא חביב לפני המקום (שם פי״א) : רב הונא בשם רשב״ל מה כלה זו צנועה . כך ת״ח צריך שיהא צנוע . ר׳ חלפתא בשם רשב״ל מה כלה זו יושבת בכוריא ואומרת ראו שאני טהורה וזו עדותי מעידה עלי . כך ת״ח צריך שלא יהא בו דבר של דופי (שהש״ר פ״ד פכ״ב) : ומוחל על עלבונו . א״ר יששכר ומה אם יוסף שמחל לאחיו דכתיב לא אתם שלחתם אותי הנה . ראה עד היכן מתוקנת להם דא״ר יודן אמר הקב״ה לשבטים אתם מכרתם אחיכם מתוך מאכל ומשתה שנאמר וישבו לאכל לחם הרי בניכם נמכרים בשושן מתוך אכילה ושתיה שנאמר והמלך והמן ישבו לשתות מי שאינו מוחל לחברו עאכ״ו (מ׳ תהלים פיו״ד) : לא ישב בקרב ביתי עושי רמיה. אריב״ל צריך אדם להיות עלוב בביתו ואם בביתו אנ״ל בביתו של הקב״ה (מדרש תהלים פק״א) : כל השומע קללתו ושותק נקרא חסיד כו׳ (לעיל) :

ומגדלתו ומרוממתו על כל המעשים . א״ר ירמיה בן אלעזר גדול כחן של צדיקים שאין כל העולם ומלואו מקלסין להקב״ה אלא בחצי שם שנאמר כל הנשמה תהלל יה הללויה אבל הצדיקים מקלסין להקב״ה בשם שלם שנאמר רננו צדיקים בה׳ . עלץ לבי בה׳ (מ׳ שמואל רבתי):

אוי

מגולה ריחה נודף מכוסה אין ריחה נודף ולא עוד אלא דברים שמכוסין ממנו מתגלין לו שנאמר [י]על כן עלמות אהבוך קרי ביה עלומות אהבוך וכו׳ (לעיל פ״א מ״א) : (חגיגה יד) רב נחמן בר יצחק אמר [ה]אשר קומטו לברכה הוא דכתיב אלו ת״ח שמקמטין עצמן על דברי תורה בעוה״ז הקב״ה מגלה להם סוד לעוה״ב שנאמר *נהר יוצק יסודם : ונעשה כמעין המתגבר . (ספרי האזינו פי׳ ש״ו) [י]יערוף כמטר לקחי רבי דוסתאי בר יהודה אומר אם ד״ת כנסת כדרך הכונסים מטר לבור לסוף שאתה מגול ומשקה אחרים שנאמר [י]שתה מים מבורך ונוזלים מתוך בארך יפוצו מעינותיך חוצה : (שם עקב פי׳ מ״ח) ר׳ עקיבא אומר הרי הוא אומר שתה מים מבורך בור תחלתו אין יכול להוציא טפת מים מאליו ואין בו אלא מה שנותנים בתוכו . כך ת״ח בתחלתו לא למד ולא שנה אלא מה שלמד לו רבו . ונוזלים מתוך בארך . מה באר מתמלאת (נ״א מנזלת) מים חיים מכל צדדיה כך באים תלמידים ולומדים היכנו וכה״א יפוצו מעינותיך חוצה : (ע״ז יט) עולא רמי כתיב שתה מים מבורך וכתיב ונוזלים מתוך בארך בתחלה שתה מבורך ולבסוף ונוזלים מתוך בארך : והוי צנוע . (מ״ק טז) פעם אחת גזר רבי שלא ישנו לתלמידים בשוק . מאי דרש [ח]חמוקי ירכיך מה ירך בסתר אף ד״ת בסתר . יצא רבי חייא ושנה לשני בני אחיו בשוק לרב ולרבה בר בר חנה שמע רבי אקפיר כו׳ א״ל מ״ט עבדית הכי א״ל דכתיב [ט]חכמות בחוץ תרונה א״ל אם קרית לא שנית ואם שנית לא שלשת ואם שלשת לא פירשו לך חכמים חכמות בחוץ תרונה כדרבא דאמר רבא כל העוסק בתורה מבפנים תורתו מכרזת עליו בפרהסיא והכתיב [י]לא מראש בסתר דברתי , ההוא ביומי דכלה . ור׳ חייא האי חמוקי ירכיך מאי עביד ליה מוקי לה בצדקה ובגמילות חסדים : (סוכה מט) תנא דבי רב ענן מ״ד חמוקי ירכיך כמו חלאים מעשה ידי אמן למה נמשלה ד״ת לירך לומר לך מה ירך בסתר אף ד״ת בסתר והיינו דאמר ר׳ אלעזר מאי דכתיב [כ]הגיד לך אדם מה טוב וגו׳ והצנע לכת עם אלהיך כו׳ (לעיל פ״א מ״ב) : (ירושלמי ברכות פ״ה) א״ר יוחנן ענתנייתא ברית כרותה היא היגע למורו בצנעא לא במהרה הוא משכח מ״ט [ל]ואת צנועים חכמה *) : (דא״ז פ״ז) ת״ח צריך שיהא צנוע באכילה ובשתיה ברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל בהליכתו ובעטיפתו ובקולו וברוקו ובמעשיו הטובים , מה כלה זו כל זמן שהיא בבית אביה מצנעת עצמה וכשהיא יוצאה מפרסמת עצמה ואומרת כל מי שיודע בי עדות יבא ויעיד, כך ת״ח צריך שיהא צנוע במעשיו ומפורסם בדרכיו רודף אחר האמת ולא אחר השקר . אחר האמונה ולא אחר הגזל . אחר הענוה ולא אחר הגסות. אחר השלום ולא המלחמה . אחר עצת זקנים ולא אחר עצת הילדים . אחר הארי ולא אחר האשה :

וארך רוח . ומוחל על עלבונו . (יומא כג) אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק כל ת״ח שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו ת״ח , והא כתיב [מ]לא תקום ולא תטור , ההוא בממון הוא דכתיב כו׳ . וצערא דגופא לא והא תניא הנעלבים ואינם עולבים שומעים חרפתם ואינם משיבין עושין מאהבה ושמחין ביסורין עליהם הכתוב אומר [נ]ואוהביו כצאת השמש בגבורתו . לעולם דנקט ליה בלבו . והאמר רבא כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו . דמפייסי ליה ומפייס :

ומגדלתו ומרוממתו על כל המעשים . (סנהדרין צג) א״ר יוחנן גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת שנאמר [ס]ענה ואמר הא אנא חזה גוברין ארבעה שרין מהלכין בגוא נורא וגו׳ ורוה די רביעאה דמה לבר אלהין : (ספרי עקב פי׳ מ״ז) [ע]ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד מה כוכבים רמים ומנוטלים על כל באי העולם כך צדיקים רמים ומנוטלים על כל באי העולם ומה כוכבים רואים אורם מסוף העולם ועד סופו כך צדיקים רואים אורם מסוף העולם ועד סופו : (ספרי האזינו) [פ]כשעירים עלי דשא מה שעירים הללו יורדים על עשבים ומעלים אותם ומגדלים אותם כך ד״ת מעלים לומדיהם ומגדלים אותם תלמוד לומר [צ]סלסלה ותרוממך , וכרביבים עלי עשב מה רביבים הללו יורדים על עשבים ומעדנים אותם ומפנקתם כן ד״ת מעדנים אותם ומפנקים אותם וכן הוא אומר [ק]כי לוית חן הם לראשך , ואומר [ר]תתן לראשך לוית חן : (מכילתא דר׳ ישמעאל) ואהיה אצלו

עליו פיהו על דברי תורה : מגולה ריחה נודף . והייט דכתיב שמן תורק שמך כשמגלין אותה ומריקין שמנה כלומר כשאתה מלמד תורה לתלמידים אז יצא לך שם : מתגלין לו . מעלמן בלא טורח כשהוא מלמדן : נורך . מים מכונסין וסופן כלים : באר . מים חיים ואין פוסקין : חמוקי ירכיך . כמו חמק עבר : אף ד״ת בסתר . דכתיב בסיפיה דקרא מעשה ידי אמן התורה מעשה ידי אומנתו של הקב״ה : מ״ט עבדית הכי . דשנית בשוק : ביומא דכלה . דרשה שהכל מצויין שם : מוקים לה בצדקה . דמיבעיא למעבד בסתר : חמוקי ירכיך . הנסתרים כירך שכטוד התורה בצנעא ולא להיות יושב ושונה בגבהה של עיר ולא לשנות לתלמידים בשוק : שאינו נוקם . נקמתו : ונוטר . איבה כנחש בלבו : הנעלבים . שנעלבים מיד אחרים ואין עולבין אחרים : עושים מאהבה . עושים מצות מאהבת המקום ולא ליטול שכר : דנקט ליה בלבו . ואם בא אחר לנקום נקמתו בקו המפסע ישתוק : דמפייס ליה . לבקש מחילה : גדולים צדיקים כו׳ . דבריש׳ חשיב למלאך צדיקי ומלאך לבסוף דכתיב ורוה די רביעאה דמה לבר אלהין :

בכל

תורה אור ד שה״ש א : ה איוב כב : *שם : ו דברים לב : ז משלי ה : ח שה״ש ז : ט משלי א : י ישעיה מח : כ מיכה ו : ל משלי יא : מ ויקרא יט : נ שופטים ה : ס דניאל ג : ע שם יב : פ דברים לב : צ משלי ד : ק שם א : ר שם ד :

*) עי׳ ברכות ס״ב בצנוע בבית הכסא כו׳ עש״ך ועש״ס ד״ה בג״ד אני אוהב את הפרסיים צנועים באכילתם כו׳ . עירובין ק׳ למדנו צניעות מחתול . שבת נ״ג כמה צנוע איש זה . וביומא מ״ז מימי לא ראו קורות ביתי קלעי שערי . ובשבת קי״ח מימי לא ראו קורות ביתי שפת חלוקי . ובמגילה י״ג בשכר צניעות שהיה ברחל כו׳ . ועי׳ בכתובות ס״ב בר״ע שהיה צנוע ומעלי ע״ש במהרש״א :

אצלו אמון וגו' אמון פרגוג ללמדך שכל העמל בתורה היא מגדלת אותו כאומן שנאמר [ש]אילת אהבים ויעלת חן ועתידין מלכים להיות אומנים . ד"א אמון מכוסה ללמדך שכל העמל בתורה הקב"ה עתיד לכסותו כסותו של שבח שנאמר [ת]כי ליושבים לפני ה' יהיה סחרה . ד"א אמון מוצנע ללמדך שכל העמל בתורה עתיד הקב"ה ליתן לו שכר טוב שהצניע מכל הנביאים שנאמר [א]עין לא ראתה . ד"א אמון רבתי ללמדך שכל העמל בתורה היא מרוממת אותו שנאמר [ב]סלסלה ותרוממך : (ירושלמי פאה פ"א) רבי ברכיה ור' חייא דכפר תחומים חד אמר אפילו כל העולם כולו אינו שוה אפילו לדבר אחד מן התורה . וחד אמר אפילו כל מצותיה של תורה אינן שוות לדבר אחד מן התורה כו' (לעיל ספ"ה) : (ירושלמי יומא פ"ז ה"א) בכל אתר את אמר הולכין אחר התורה והכא את אמר שמוליכין את התורה אצלן אלא על ידי שהם בני אדם גדולים התורה מתעלה בהן :

(ל"א) ומגדלתו כו' : (פסחים נב) רבא רמי כתיב [ג]כי גדול מעל שמים חסדך , וכתיב [ד]כי גדול עד שמים חסדך הא כיצד כאן בעושין לשמה כאן בעושין שלא לשמה : **מתני' ב** א"ר יהושע בן לוי בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת אוי להם לבריות מעלבונה של תורה שכל מי שאינו עוסק בתורה (תדיר) נקרא נזוף שנאמר [ה]נזם זהב באף חזיר אשה יפה וסרת טעם . ואומר [ו]והלוחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלוחות אל תקרי חרות אלא חירות שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בת"ת וכל מי שעוסק בת"ת הרי זה מתעלה שנאמר [ז]וממתנה נחליאל ומנחליאל במות :

גרסי' (מסכת כלה) רבי יהושע אומר בכל יום ויום סנא לן דכתיב [א]קול ה' לעיר יקרא ותושיה יקרא שמך . ודילמא קלא בעלמא נאמר כאן יקרא ונאמר להלן [ב]ויקרא ה' אל משה מה להלן בסיני אף כאן בסיני . או נאמר כאן יקרא ונאמר באהל מועד יקרא אלא נאמר כאן קול ונאמר להלן אלהים יעננו בקול . איפא וישמע את הקול ועוד לעיר קאמרת אלא מהכא [ג]קול קורא במדבר פנו דרך ה' והכא קריאה ומדבר דכתיב [ד]ויחנו במדבר, ודילמא לפרקים מאי קורא תדיר דכתיב [ה]קורא אני אליהם יעמדו יחדו . שכל מי שאינו תדיר בתלמוד תורה הוי הוא נזוף . זהב זו תורה וכן הוא אומר [ו]ואתן נזם על אפה ואומר [ז]נזם זהב באף חזיר זה שקרא לפרקים אמר הקב"ה למה זו לפני חזיר שהרי תורתי יפה אני נתתיה להגותה והוא אינו הוגה עד שמשכחה ואומר [ח]והלוחות מעשה אלהים המה, ואומר [ט]וממתנה נחליאל, מאי ואומר וכי תימא אע"ג דנזוף הוא מחשב בן חורין ת"ש חרות על הלוחות אין לך בן חורין אלא ההוגה בתורה וא מר וממתנה נחליאל מאי ואומר וכי תימא בן חורין מתורה לא הוי הא שכר שקיל. ת"ש וממתנה נחליאל לומר מתן שכרה לעושין עצמם בה כנחל שוטף ודילמא אמרת מן פסוק דכתיב [*]כאפיק נחלים יעבורו . ת"ש דכתיב ומנחליאל במות באותן הבמות דלאכרו : (סנהדרין קו) [י]וישא משלו ויאמר אוי מי יחיה משומו אל אמר ריש לקיש אוי מי שמחיה עצמו בשם אל : (תנחומא ויגש) א"ר יוחנן אוי לנו אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום תוכחה ומה יוסף כשאמר לאחיו אני יוסף פרחה נשמתן כשעומד הקב"ה לדין דכתיב ביה [ט]ומי מכלכל את יום בואו ומי העומד בהראותו שכתוב בו [י]כי לא יראני האדם וחי עאכ"ו : ומה זה נבהלו אחיו מפניו כשיבא הקב"ה לתבוע עלבון המצות ופשעה של תורה עאכ"ו . (סנהדרין ז) אמר רב המנונא אין תחלת דינו של אדם אלא על ד"ת שנאמר [כ]פוטר מים ראשית מדון : תנא דבי אליהו (פ"כ) כל זמן שבני אדם מבטלין מן התורה מבקש הקב"ה להחריב את העולם כו' שנאמר [ל]הבו לה' כבוד שמו ואין כבוד אלא תורה שנאמר [מ]ישימו לה' כבוד ותהלתו באיים יגידו ואומר [נ]תנו לה' אלהיכם כבוד . [ס]קול ה' על המים אין מים אלא תורה כו' . אל הכבוד הרעים ה' על מים רבים על ששפכתי לכם ד"ת כחלב וכשמן הסורק מכלי אל כלי כו'. משל למה הדבר דומה למלך שהיו לו בנים גדולים מהם בעלי תורה נביאים וכתובים ובעלי משנה וגמרא ובעלי משא ומתן . נשה אשה אחרת עניה והיו לו בנים ממנה שיגרן למקרא ומשנה וגמרא ודרך ארץ היה יושב ומצפה מתי יהיו כבנים הגדולים . ליכים באו אצלו ואין בידם לא מקרא ולא משנה ולא ד"א והיה יושב לפניהן ואומר בתים שבניתי ושדות שקניתי וכרמים שנטעתי לאלו למה עשיתי כל אלה . כך ישראל דומין בעוה"ז בפני אביהם שבשמים בשעה שאין בהם דברי תורה לכך נאמר [ע]קול ה' בכח קול ה' בהדר קול ה' שובר ארזים אלו בני אדם שהם פקחין בדברי עוה"ז במשא ומתן ובכל מלאכות ואין בהם דברי תורה אינם משולים אלא כארז מה ארז זה אינו מוציא פירות כך כל מי שאין בו ד"ת נמשל הוא כארז כו' (ע"ש) : (מכילתא בשלח) [פ]היגאה גומא בלא בצה . וכי אפשר לגומא זה להתגדל בלא ביצה ובלא מים וכי אפשר לאחו זה להיות בלא מים כך א"א להם לישראל להיות אלא אם כן מתעסקין בדברי תורה ולפי שפרשו מד"ת בא עליהם השונא לכך נאמר [צ]ויבא עמלק : (סנה לג) בעון בטול תורה חרב ובזה רבה ודבר ובצורת בא ובני אדם

בכל אתר . בכל מקום אמרינן שנוהגין כבוד בתורה והולכין אחריה : והכא את אמר . בעבודת יוה"כ תנן בא לו כה"ג לקרות חזן הכנסת נוטל ס"ת כו' והכהן גדול עומד ומקבל וקורא . ופריך למה מביאין הס"ת אל כה"ג ולא ילך הכה"ג אל מקום הס"ת . ומשני אלא ע"י שהכה"ג והסגן הם בני אדם גדולים וחשובים כבוד הוא לתורה שתבא אללם וגם היא מכבדת אותם : עושין לשמה . מעל שמים : ושלא לשמה . עד לשמים דמלוה מיהא עביד כדרב יהודה : **מתני' ב** בת קול יוצאת . לפי דעת חכמי אמת היא ההתעוררות הבא פתאם בלב האדם לעזוב דרכו הרעה והוא נקרא אתערותא דלעילא . (מ"א) : מהר חורב . מהר סיני : אוי להם לבריות כו' . כמה גזרות וצרות באים לבריות בשביל העלבון שעושים לתורה במה שאין לה עוסקין : א"כ אוי לה לאותה בושה וכלמה אשר יקבלו הבריות מן התורה בעולם הבא ושם הוא העלבון האמיתי : נקרא נזוף . מנודה ומובדל וכשימות לא יכניסו אותו בישיבה של מעלה רק מחוץ למחנה שכינה יהיה מושבו : שנאמר נזם זהב וגו' . הנזם הוא השכל הניתן באדם וכשאינו משתמש בו בתורה רק לדברים בזוים הרי הוא כחזיר המשתמש בנזם שבאפו ללכלכו באשפתות : אשה יפה וסרת טעם . הוא משל אל נשמת האדם שנקראת אשה יפה . וסרת טעם שסרה מללמוד טעמי התורה : גי' אחרת כל מי שאינו עוסק בתורה תדיר . וא"ת מי הוא זה אשר יוכל לעסוק בה תדיר ולא ישבות כלל . אמנם כל הדברים המוכרחים שעושה אדם להנאת גופו הוא עלבון לתורה כי מניח חיי עולם ועוסק בחיי שעה לולי אם תהיה כוונתו באותם הדברים לש"ש ע"ד בכל דרכיך דעהו ובזה אין עלבון כלל לתורה ועליו יאמר שעוסק בתורה תדיר (מד"ש) : ואומר והלוחות מעשה אלהים המה . הרי הפסוק הזה מגלה חרפת מי שאינו עוסק בה מפני טעמים . הא' שזאת התורה היא מאת ה' מן השמים עד שאפילו הלוחות והמכתב הוא יד ה' ואיזו מעלה בכל המעלות כזו ובלי ספק המתרפל ממנה גנאי גדול הוא לו כאילו מבזה את המלך. והב' שמי שיוכל להיות בן חורין בטרחא מועטת ואינו רוצה לפרות בודאי יש לומר ממשפחת עבדים הוא . וזה אומרו שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בת"ת : הרי זה מתעלה . למעלה מן המערכה ומתדבק בו ית' : **גמ'** אוי מי יחיה . כלומר אוי להם לאותם בני אדם שמחיין ומעדנין עצמן בעולם הזה ופורקין של תורה מעל צוארם ומשמנין את עצמן : משמו אל . כשמשים הקב"ה פדיון לעמו וישלם גמול לצדיקים לעתיד לבא : תחלת דינו . לעתיד לבא : על דברי תורה . שלא עסק בתורה : פוטר מים . שפוטר התורה מעליו והיא ראשית מדונו . תורה נמשלה למים : תורתו

אוי להם לבריות מעלבונה של תורה . בני אם ערבת לרעך אלו ישראל שנקראו בנים . תקעת לזר כפיך . אם שכחתם את התורה שנתתי לכם בכף ימיני אני נהפך לכם לאכזר שנאמר תקעת לזר כפיך . ד"א תקעת לזר כפיך אם קיימתם את התורה שנתנה בכף ימין הרי טוב ואם לאו ליום הדין אני נחשב לכם כזר ואתם נחשבים לי כזר לכך נאמר תקעת לזר כפיך : נוקשת באמרי פיך . עתיד הקב"ה לאמר לישראל הואיל ושכחתם את התורה מפיכם אני דן אתכם ליום הדין . על שאמרתם נעשה ונשמע . היכן היא אמירה ושמיעה . ומשם הוא תופשם לכך נאמר נוקשת באמרי פיך : ד"א נוקשת באמרי פיך נוקשתם באמרי פיך נלכדתם בכן . א"ל הקב"ה הואיל ונצטערתם בשעבוד האומות תכפר זה על זה אלא לכו והביאו זכות אבות העולם שעסקו בזאת והם יצילו אתכם מדינה של גיהנם ומנין שנאמר עשה זאת ואבות העולם משיבין להם הואיל ונתפשתם במצודת יום הדין אין לכם אלא לישב ולהתעסק בתורה שנאמר אל תתן שנה לעיניך מלהתעסק בתורה שהיא מכפרת כל עון (מ' משלי פ"ו) : אהלי שודד וכל מיתרי נתקו וגו' . מה אהל זה א"א להתקיים בלא יתדות ובלא מיתרים כך ישראל א"א להתקיים בלא ת"ח לכך נאמר וכל מיתרי נתקו וגו' מיתרי אלו ת"ח שבישראל שמתירין את המותר ואוסרין את האסור והוין להם לישראל כמיתרי עולם לכך נאמר וכל מיתרי נתקו בני יצאוני ואינם (תנד"א פל"ד) : שכל מי שאינו עוסק בתורה תדיר . יסתכל אדם בעצמו וידע שד"ת משולים במים ובלחם ללמדך שכשם שא"א לאדם להיות בלא לחם ומים אפילו יום אחד כך א"א לו לאדם להיות בלא תורה אפילו שעה אחת שנאמר לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה (תנדא"ז פי"ג) : כך

תורה אור ש משלי ה : ת ישעיה כג : א שם סב : ב משלי ד : ג תהלים קח : ד שם נז : ה משלי יא : ו שמות לב : ז במדבר כא : א מיכה ו : ב ויקרא א : ג ישעיה מ : ד שמות יט : ה ישעיה מח : ו יחזקאל טז : ז משלי יא : ח שמות לב : ט במדבר כא : *איוב ו : ח במדבר כג : ט מלאכי ג : י שמות לג : כ משלי יז : ל תהלים כט : מ ישעיה מב : נ ירמיה יג : ס תהלים כט : ע שם : פ איוב ח : צ שמות יז :

תורתו עתים. ואינו לומד יומם ולילה: לומד תורה לפרקים. ואינו לומד תדיר כמי שאין לו אשה ובועל פעמים זו ופעמים זו: כי נעים כי תשמרם. אימתי תשמרם בבטנך בזמן שיכונו יחדו על שפתיך: לא נשתכחה. חרות משמע חקוק ואינו נמחה לעולם ע"י הלוחות היתה התורה חקוקה לישראל מהשתכח מהן עולמית: על הלוחות. בשביל הלוחות היו בני חורין: תורה נתנה לו במתנה. מהשתכח: כל גיא ינשא. ואע"ג דלא גבי הני קראי כתיב דרשינן ליה למי שבא לידי גיא והושפל חוזר ומתנשא: מתני' ג אות אחת. כגון מעמצין או מאמצין עוממות או אוממות מאכרין או מעברין עכוזו או אכוזו: שכן מצינו בדוד כו'. מביא ראיה שלא תאמר דוקא בקטן שלומד מגדול להכי קאמר שכן מצינו בדוד כו' דדהמע"ה היה גדול בתורה ומופלא שבסנהדרין דהכי הלכה כמותו בכל מקום ואפ"ה קרא לאחיתופל רבו. א"כ אפילו גדול שלומד מקטן חיוב גמור ולא חסידות הוא שיקראנו רבו דאל"כ לא היה רשאי דוד לעשות כן דאסור לו שימחול על כבודו: שני דברים בלבד. מפורש בפנים: אלופי. ר"ל רבי ואדוני: ואין כבוד אלא תורה. ר"ל אין כבוד ראוי לו לאדם אלא בשביל התורה שלמד דכבוד שיעשו לו בשביל עושר או יופי הוא תלוי בדבר ואינו ראוי לו אלא להדבר אבל כבוד שיעשו לאדם בשביל תורתו היא ראויה לו בעצמו דהרי קשורה בנפשו כלהב בפתילה: ותמימים ינחלו טוב. זהו פסוק אחר. ור"ל ותמימים שהם התלמידים שהם תמימים ינחלו טוב ר"ל ילמדו מרבותיהם התורה שנקראת טוב וכיון שזכו מרבותיהם לדבר שהוא היותר טוב שבעולם לכך צריכים לנהוג כבוד במלמדיהם (ת"י): ואין טוב אלא תורה. דכל הנאות העוה"ז מעורב בהם רע אבל טוב בעצם הוא רק התורה: גמ' רבו שאמרו. במתניתין אבדת אביו ואבדת רבו של רבו קודמת: שלמדו חכמה. סברת טעמי המשניות ולהבין שלא יהו סותרות זו את זו וטעמי איסור והיתר והחיוב והפטור והוא נקרא גמרא: מקרא. תורה נביאים וכתובים: משנה. כמו שהן שנויות ואין טעמן מפורש בהן: כל שרוב חכמתו הימנו. הם מקרא אם משנה אם גמרא: האיר עיניו. שהודיעו טעם משנה אחת שלא יכול להבין: דאסברן זוהמא ליסטרון. בסדר טהרות היא שנויה ולא הייתי יודע מה כלי הוא ולמדני שהוא כף גדולה שמסלקין בה זוהם הקדירה והקלחת לנדדין: אחד יורד לאמת השתי. משנה היא במסכת תמיד אצל הנכנסים שהלכו לפתוח דלתות ההיכל כו' ושני מפתחות בידו אחד יורד לאמת השתי ואחד פותח כיון כו' אחד מן המפתחות הללו פותח פשפש הצפוני כו' עומד מבחוץ ומכניס ידו בחור שבכותל עד בית שהיו ופותח: ואחד פותח כיון. פותח במפתח השני דלת אחד מהר בלא טורח כשאר פתחים: עומדין זה מפני זה. כדין תלמיד לרב לפי שהיו יושבין תמיד בבהמ"ד יחד ומקשין ומפרקין וכולם למדין

אדם אוכלים ואינם שבעין כו' (לעיל פ"ה מ"ח): (תענית ז) א"ר קטינא אין הגשמים נעצרין אלא בשביל ביטול תורה כו' (לעיל פ"ג מי"ז): שכל מי שאינו עוסק בתורה נקרא נזוף. (חגיגה ה) ת"ר על שלשה דברים הקב"ה בוכה בכל יום על מי שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק כו' (לעיל פ"ב מ"כ): (מ' משלי פ"י) א"ר אלכסנדראי כל ת"ח שהוא עוזב דברי תורה מעלין עליו כאילו מתעתע במי שאמר והיה העולם שנאמר [ק]ועוזב תוכחת מתעה: (ספרא ר"פ בחקתי) [ר]אם בחקתי תלכו אין אם אלא לשון בקשה מלמד שהמקום מתאוה שיהיו ישראל עמלין בתורה וכה"א [ש]לו עמי שומע לי ישראל בדרכי יהלכו וגו'. [ת]לוא הקשבת למצותי ויהי כנהר שלומך וצדקתך כגלי הים ויהי כחול זרעך וצאצאי מעיך כמעותיו לא יכרת ולא ישמד שמו מלפני. וכה"א [א]מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי וגו'. [ב]אם בחקתי תלכו יכול אלו המצות כשהוא אומר ואת מצותי תשמרו ועשיתם אותם הרי מצות אמורות הא מה אני מקיים אם בחקתי תלכו להיות עמלים בתורה. וכה"א [ג]אם לא תשמעו לי יכול אלו המצות כשהוא אומר ולא תעשו את כל מצות האלה הרי מצות אמורות אם כן למה נאמר ואם לא תשמעו לי להיות עמלים בתורה:

(נ"א) שכל מי שאינו עוסק בתורה תדיר כו'. (ירושלמי ברכות פ"ט) ר' חלקיה בשם ר' סימון אמר העושה תורתו עתים הרי זה מפר ברית מ"ט [ד]הפרו תורתך עת לעשות לה' אמר רבי מה התינוק הזה צריך לספק בכל שעה שביום כך כל אדם בישראל צריך ליגע בתורה בכל שעות שביום כו' (לעיל פ"ב מ"ד): (סנהדרין צט) [ה]נואף אשה חסר לב אמר ר"ל זה הלומד תורה לפרקים שנאמר [ו]כי נעים כי תשמרם בבטנך יכונו יחדו על שפתיך: ואומר [ז]והלוחות מעשה אלהים המה וגו'. (עירובין נד) אמר רבי אליעזר מאי דכתיב [ח]מכתב אלהים הוא חרות וגו' אלמלא נשתברו לוחות הראשונות לא נשתכחה תורה מישראל. רב אחא בר יעקב אומר אין כל אומה ולשון יכולה לשלוט בהן שנאמר חרות על הלוחות אל תקרי חרות אלא חירות: (ע"ל בפ"ג מ"ה) כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו כו' וכל מי שעוסק בת"ת הרי זה מתעלה: (תוספתא דב"ק פ"ז) רבי שמעון אומר הכתוב אומר [ט]לא יבוזו לגנב כי יגנוב המתגנב מעל חברו והולך ושונה פרקו אע"פ שנקרא גנב זוכה לעצמו שנאמר לא יבוזו לגנב כי יגנוב למלא נפשו כי ירעב סוף שנתמנה פרנס על הצבור ומזכה את הרבים זוכה לעצמו ומשלם על מה שבידו שנאמר [י]ונמצא ישלם שבעתים את כל הון ביתו יתן ואין שבעתים אלא דברי תורה שנאמר [כ]אמרות ה' אמרות טהורות וגו' מזוקק שבעתים: שנאמר [ל]וממתנה נחליאל וגו'. (עירובין נד) א"ר מתנא מאי דכתיב וממדבר מתנה אם משים אדם עצמו כמדבר הזה שהכל דשין בו תורה נתנה לו במתנה שנאמר וממדבר מתנה וכיון שנתנה לו במתנה נחלו אל שנאמר וממתנה נחליאל. וכיון שנחלו אל עולה לגדולה שנאמר ומנחליאל במות. ואם מגים דעתו הקב"ה משפילו שנאמר ומבמות הגיא. ואם חוזר בו הקב"ה מגביהו שנאמר [מ]כל גיא ינשא: מתני' ג הלומד מחברו פרק אחד או הלכה אחת או פסוק אחד או דיבור אחד או אפילו אות אחת צריך לנהג בו כבוד שכן מצינו בדוד מלך ישראל שלא למד מאחיתופל אלא שני דברים בלבד קראו רבו אלופו ומיודעו. הלומד מחברו פרק אחד או הלכה אחת או פסוק אחד או דבור אחד או אפילו אות אחת עאכ"ו שצריך לנהג בו כבוד. ואין כבוד אלא תורה שנאמר [נ]כבוד חכמים ינחלו ותמימים ינחלו טוב. ואין טוב אלא תורה שנאמר [ס]כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו:

גרסי' (ב"מ לג) ת"ר רבו שאמרו שלמדו חכמה ולא רבו שלמדו מקרא ומשנה דברי רבי מאיר. ר' יהודה אומר כל שרוב חכמתו הימנו. ר' יוסי אומר אפילו לא האיר עיניו אלא במשנה אחת זהו רבו. אמר רבא כגון רב סחורה דאסברן זוהמא ליסטרון. שמואל קרע מאניה עליה ההוא מרבנן דאסבריה אחד יורד לאמת השתי ואחד פותח כיון. אמר עולא תלמידי חכמים שבבבל עומדין זה מפני זה וקורעין זה על זה: (מסכת כלה) הלומד מחברו פרק אחד וכי מאחר דעל אות אחת צריך דבר אחד למה לי ומאחר דדבר אחד הלכה אחת או פרק אחד למה לי אלא אות אחת בהלמוד דבר אחד במשנה פסוק אחד בפרק או הלכה אחת אפילו לא פסיקא פרק אחד אפילו בדרך ארץ. היכי דמי אות אחת כגון מאמצין ומעמצין אי נמי גרעינין לגלעינין אי נמי אוממות או עוממות והוא דאמר ליה סברא. גרעינין דכתיב [ע]ונגרע מערכך. עוממות דכתיב [פ]ארזים לא עממוהו. מעמצין דכתיב [צ]ועוצם עיניו מראות ברע, אבל סבריה בין אלפי"ן לעייני"ן לא. והא הני אלפי"ן עייני"ן נינהו, כי קאמרינן דמפרש ללבא כגון מסיקין מציקין והא לא דמי אלא כגון הא דתנן משילין פירות דרך ארובה ואית דתני משחילין ולא משתבש דתנן השחול והכסול כל שנשמטה ירך אחת ואיכא דתנא משירין ולא משתבש דתנן מי שנשר כליו ואיכא דתני משהירין ולא משתבש דתנן השחור והזוג של סופרים. והא אות אחת היא האי דבר אחת היא לא צריכא אלא אסבריה. אמר רבא אפילו וא"ו פשיטא דקא אות אחת היא מהו דתימא כיון דלתוספת לא אתיא אימא לא קמשמע לן דזימנין דמתוקם בה טעמא לא אמרן אלא בדאוקים בה טעמא אמר רבא ובמקרא אף על גב דלא איתוקם בו טעמא דלא קריא. הא אמרת פסוק אחד במקרא לא צריכא דפריש ליה אגב הילכתא. שכן מצינו בדוד מלך ישראל שלא למד מאחיתופל אלא שני דברים מאי נינהו אמר רבא מגופיה דקרא לאו שמעת מינה נמתיק סוד אמר ליה דוד לכה אתה יושב לבדך ועוסק בתורה. אין דברי תורה מתקיימין אלא בחברים בסוד מה סוד [ק]הפר מחשבות באין סוד אף הכא נמי. ומנא אסבריה דכתיב [ר]הסכת עשו עצמכם כתות כתות. ואידך אמר ליה כי אתיה לצלויי רהוט כאינש דאזל בתר מלכא ומנא אסבריה דכתיב [ש]את ה' אלהיכם תלכו, ומנין שחזר דוד ושבחן דכתיב [א]אשר יחדו נמתיק סוד בבית אלהים נהלך ברגש. וכתיב [ב]מכל מלמדי השכלתי וכתיב [ג]דרך מצותיך ארוץ: או אפילו אות אחת. (ברייתא דכלה) היכי דמי אות אחת כגון מאמצין ומעמצין. אי נמי גרעינין לגלעינין. אי נמי אוממות או עוממות והוא דאמר ליה סברא. גרעינין דכתיב [ע]ונגרע מערכך. עוממות דכתיב [פ]ארזים לא עממוהו. מעמצין דכתיב [צ]ועוצם עיניו מראות ברע כו' (לעיל): שכן מצינו בדוד שלא למד מאחיתופל אלא שני דברים בלבד. מאי נינהו אמר רבא מגופיה דקרא. [ק]אשר יחדו נמתיק סוד. א"ל דוד למה אתה יושב לבדך ועוסק בתורה אין ד"ת מתקיימין אלא בחברים בסוד מה סוד [ר]הפר מחשבות באין סוד אף הכא נמי. ומנא אסבריה דכתיב [ש]הסכת עשו עצמכם כתות כתות. ואידך אמר ליה כי אתיא לצלויי רהוט כאינש

תורה אור ק משלי י: ר ויקרא כו: ש תהלים פא: ת ישעיה מח: א דברים ה: ב ויקרא כו: ג שם כו: ד תהלים קיט: ה משלי ו: ו משלי כב:
ז שמות לב: ח שם: ט משלי ו: י שם: כ תהלים יב: ל במדבר כא: מ ישעיה מ: נ משלי ג: ס שם ד: א ויקרא כו: ב יחזקאל לא:
ג ישעיה לג: ד משלי טו: ה דברים כו: ו שם יג: ז תהלים נה: ח שם קיט: ט שם: ע ויקרא כו: פ יחזקאל לא: צ ישעיה לג: ק תהלים נה: ר משלי טו: ש דברים כז:

למדין זה מזה: צריך לנהג בו כבוד. כשלא למד ממנו אבל בלמד ממנו אמור כדוד עשאו רבו ומיודעו (תוס'): **מתני' ד** כך היא דרכה של תורה. ר"ל כך הוא אופן התחלת הלמוד אף שלבסוף ינחל כל טובות שבעולם אפ"ה אינו זוכה להטובות ההם כשיתחיל ללמוד מתוך עדון והתרפלות: במשורה: במדה דהיינו המים לשתייתו לא יהיה לו ברווח: ועל הארץ תישן. בלא כר: וחיי צער תחיה. ר"ל עם צרת הנפש כגון יגון ודאגות: ואם אתה עושה כן. שעם כל זה תהיה דבוק בתורה: אשריך בעוה"ז. לבסוף ינחל כל טוב בעוה"ז והעוה"ב: אל תבקש גדולה לעצמך. אף שהבטחתיך בכל הטובות הנ"ל לא תבקש גדולה וכבוד לשאול איה הם כל ההבטחות שאם אתה עושה כן נראה שאתה לומד שלא לשמה (רש"י): א"נ אל תבקש גדולה. שררה ורבנות לעצמך להנאת עצמך. כי אם במקום שאין אחר וכוונתך רק לקדש שם שמים: ואל תחמוד כבוד יותר מלמודך. יותר מערך ידיעת למודך כי אם כשעור למודו וידיעתו בתורה כי שעור הכבוד הזה הוא כבוד התורה אם יפחתו ממנו הרי נוגעים בכבוד התורה. ויותר מזה הוא נקרא חומד כבוד וגדולה לעצמו ולגופו (מד"ש): א"נ יותר מלמודך עשה. שיהא מעשיך מרובין מחכמתך (רש"י): עשה ואל תתאוה כו'. עשה מאהבה ואף אם שלחנך ריקן. ואל תתאוה לעשר ותענוגי עוה"ז: ששלחנך גדול משלחנם. ששלחנך בעוה"ב גדול משלחנם בעוה"ז: וכתרך גדול מכתרם. שכתר התורה גדול מכתר השרים: ונאמן הוא בעל מלאכתך. דסוף הכבוד לבוא בעוה"ז או בעוה"ב: א"נ ואל תתאוה לשלחנם שאם יפתוך לעשות כמעשיהם וליתן לך שררה לא תשמע ולא תאבה ואל תגאה בהם ואף לא תסתפק בדברי תורה מחמת שאתה רואה אותם מצליחים מפני ששלחנך בעוה"ב גדול כו' (רש"י): בעל מלאכתך. הקב"ה שאתה עושה מלאכה אצלו: **גמ'** כתתו עצמכם. עשו עצמכם כתותים להצטער על דברי תורה: זאת התורה. היכן מצויה באדם שימות באהלי תורה: מיץ חלב יוציא חמאה. המוציא את החלב שמצץ משדי אמו על דברי תורה חמאה היא לו: שמשכים ומעריב. שחורות לשון שחרית. ועורב לשון ערבית: עורב אכזרי על בניו. כדכתיב לבני עורב אשר יקראו והקב"ה מזמין להם יתושים ונכנסין לתוך פיהם: קורמי. ירקות ל"א גמי לא כי כי עקרית ליה להוא רכיכא דאית ביה שהות ליה להוא ועבדי רפתא: דורו של משה ויהושע. עסקו בתורה הרבה ודורו של חזקיהו יותר מהם: מתכסין בטלית אחת. עניים היו: אצבעתא דידיה. אצבעות ידיו: וקא מייץ בהו. היה ממעכן

כאינש דאזיל בתר מלכא, ומנא אסבריה דכתיב ח אחר ה' אלהיכם תלכו. ומנין שחזר דוד ושבחן דכתיב אשר יחדו נמתיק סוד בבית אלהים נהלך ברגש וכתיב א דרך מצותיך ארוץ וכתיב ב מכל מלמדי השכלתי: **הלומד** מחברו כו' על אחת כמה וכמה שצריך לנהג בו כבוד: (פסחים קיג) אמר רבה בר בר חנה כו' מנין ליודע בחברו שהוא גדול ממנו אפילו בדבר אחד שצריך לנהג בו כבוד שנאמר ג כל קבל די רוח יתירה ביה ומלכא עשית להקמותיה על כל מלכותא: **ואין** כבוד אלא תורה כו'. (תנחומא תצוה) זש"ה ד כבוד חכמים ינחלו. נאה הכבוד לחכמים היגעין בתורה אמרה תורה ה עושר וכבוד אתי וגו' את מוצא ל"ו דורות מאדם עד יעבץ ולא כתיב באחד מהן כבוד אלא ביעבץ שנאמר ו ויהי יעבץ נכבד מאחיו. ולמה כתיב ביה כבוד שהיה מקהיל קהלות ודורש טעמי תורה ברבים שנאמר ז ומשפחות סופרים יושבי יעבץ וגו'. ואין טוב אלא תורה שנאמר ח כי לקח טוב וגו' (ע"ל פ"ג מי"ד):

מתני' ד כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל. אם אתה עושה כן ט אשריך וטוב לך אשריך בעולם הזה וטוב לך לעוה"ב. אל תבקש גדולה לעצמך ואל תחמוד כבוד יותר מלמודך עשה ואל תתאוה לשלחנם של גדולים ששלחנך גדול משלחנם וכתרך גדול מכתרם ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך:

גרסי' (מסכת כלה) כך היא דרכה של תורה פת במלח. חזייה דהוה מפנק נפשיה א"ל לית לך א לא תמצא בארץ החיים לא תמצא התורה במי שמחיה עצמו עליה א"ל ההוא שנכנס לגוף ואפילו האי נמי א"ל מי לא תניא שלשה נכנסין לגוף ואין הגוף נהנה מהם גודגדניות וכפניות ופגי תמרה. שלשה אין נכנסין לגוף והגוף נהנה מהם רחיצה וסיכה ותשמיש. א"ל האי עינוי הוא. א"ל אין דכתיב ב טוב לי כי עוניתי למען אלמד חקיך. ותו בר מהני משתכחי והתניא ג לא בשמים היא לא תמצא תורה במי שמגביהים דעתם. ולא מעבר לים היא לא תמצא בסוחרים ובתגרין וספנין. הנהו תורה לא משתכחא בהו ערמה ודאי משתכחא. ומאי משמע דהאי מעבר לים סוחרים הוא דכתיב ד ויעברו אנשים מדינים סוחרים. אל תבקש גדולה לעצמך שלא תאמר הנני קורא ומה היא גדולתי אם עשית כן נמצאת עוסק בתורה שלא לשמה: (ברכות סג) ה הסכת ושמע ישראל כתתו עצמכם על דברי תורה כדריש לקיש דאמר ריש לקיש מנין שאין דברי תורה מתקיימים אלא במי שממית עצמו עליה שנאמר ו זאת התורה אדם כי ימות באהל. אמרי דבי רבי ינאי מאי דכתיב ל כי מיץ חלב יוציא חמאה וגו' במי אתה מוצא חמאה של תורה במי שמקיא חלב שינק משדי אמו עליה כו': (עירובין כג) מ שחורות כעורב במי אתה מוצא סדרי תורה במי שמשכים ומעריב עליהן בבית המדרש. רבה אמר במי שמשחיר פניו עליהן כעורב. רבא אמר במי שמשים עצמו אכזרי על בניו ועל בני ביתו כעורב, כי הא דרב אדא בר מתנא הוה קא אזיל לבי רב אמרה ליה דביתהו ינוקי מאי אעביד להו אמר לה איכא קורמי באגמא: (סנהדרין כ) ארשב"נ א"ר יונתן מאי דכתיב נ שקר החן והבל היופי שקר החן זה דורו של משה והבל היופי זה דורו של יהושע יראת ה' היא תתהלל זה דורו של חזקיהו. ד"א שקר החן זה דורו של משה ויהושע והבל היופי זה דורו של חזקיהו. אשה יראת ה' היא תתהלל זה דורו של ר' יהודה בר' אלעאי שהיו ששה תלמידים מתכסים בטלית אחת ועוסקים בתורה: (שבת פח) ההוא מינא דחזיא לרבא דקא מעיין בשמעתא ויתבא אצבעתא דידיה תותי כרעיה וקמייץ בהו

כך היא דרכה של תורה. העטופים ברעב וגו'. אמרו חכמים כשירד משה מהר סיני וראה את הסרחון שסרחו ישראל במעשיהם נסתכל משה בלוחות וראה את כתבן שפרח מעליהן מיד נתאלם משה ולא היה יכול להשיב דבר באותה שעה נגזרה גזרה על ישראל שילמדו תורה מתוך הצער ומתוך השעבוד ומתוך הטלטול ומתוך הטירוף ומתוך הדוחק ומתוך שאין להם מזונות. ובשכר אותו הצער עתיד הקב"ה לשלם שכרם לימות בן דוד כפול ומכופל שנאמר הנה ה' אלהינו בחזק יבוא וגו' הנה שכרו אתו וגו' ואומר מי הקדימני ואשלם וגו' (תנדא"ר פכ"א): יערוף כמטר לקחי. חכמים אומרים א"ל משה לישראל שמא אתם יודעים כמה צער נצטערתי על התורה וכמה עמל עמלתי בה וכמה יגיעה יגעתי בה כענין שנאמר ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה. ונכנסתי לבין המלאכים ונכנסתי לבין החיות ונכנסתי לבין השרפים שאחד מהם יכול לשרוף את כל העולם כולו נפשי נתתי עליה דמי נתתי עליה כשם שלמדתי אותם בצער כך תהיו אתם לומדים אותה בצער. אי כדרך שאתם לומדים אותה בצער כך תהיו מלמדים אותה בצער ת"ל תזל כטל אמרתי תהיו רואים אותה בזול אחד משלש וארבע בסלע (ספרי האזינו פי' ש"ו): חביבה תורה כששאל דוד לא שאל אלא תורה שנאמר טוב אתה ומטיב למדני חקיך כו' ואמר זמירות היו לי חקיך יכול בשלוה ת"ל בבית מגורי במערות במצדות. ואומר בברחו מפני שאול במערה וכה"א נפשי בכפי תמיד ותורתך לא שכחתי. אבל משלמד דוד תורה ונתגדל מהו אומר ולי מה יקרו רעיך אל מה עצמו ראשיהם וגו' ואומר טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף שזהב וכסף מוציאים את האדם מן העוה"ז ומן העוה"ב אבל תורה מביאה את האדם לחיי העוה"ב (ספרי עקב פי' קי"ט): הקיצו ורננו שוכני עפר. מכאן אמר דוד המלך יהא חלקי עם אלו שהם ממיתין את עצמן על ד"ת שנאמר ממתים ידך ה' וגו' חלקם בחיים וגו' (תנדא"ר פ"ה): מה ענין רות אצל עצרת שנקראת בעצרת בזמן מתן תורה ללמדך שלא ניתנה תורה אלא ע"י יסורין ועוני וכה"א חיתך ישבו בה תכין בטובתך לעני אלהים. אמרה תורה לפני הקב"ה רבש"ע תן חלקי בשבט של עוני שאם עשירים עוסקים בי יהיו מתגאים אבל כשהם עניים הם מתעסקים בי והם יודעין שהם רעבים ושפלים (מ' רות): יתברך שמו של ממ"ה הקב"ה שבחר בישראל ונתן להם את התורה בכתב ברמז צפונות וסתומות ופרשום בתורה שבע"פ וגלה אותם לישראל כו'. ועל שבע"פ נאמר ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים לא תמצא בארץ החיים וכי בארץ המתים תמצא אלא שלא תמצא תורה שבע"פ אצל מי שיבקש עונג העולם תאוה וכבוד וגדולה בעוה"ז אלא במי שממית עצמו עליה שנאמר זאת התורה אדם כי ימות באהל וכך דרכה של תורה פת במלח תאכל כו' לפי שלא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא על התורה שבע"פ כו' שהיא קשה ללמוד ויש בה צער גדול שהיא משולה לחשך שנאמר העם ההולכים בחשך ראו אור גדול אלו בעלי התלמוד שראו אור גדול שהקב"ה מאיר עיניהם באיסור והיתר בטמא וטהור ולע"ל ואוהביו כצאת השמש בגבורתו. ולא קבלו ישראל את התורה עד שכפה עליהם הר כגיגית

תורה אור ח דברים יג: א תהלים קיט: ב שם: ג דניאל ו: ד משלי ג: ה שם ח: ו דה"א ד: ז שם ב: ח משלי ד: ט תהלים קכח: א איוב כח:
ב תהלים קיט: ג דברים ל: ד בראשית לז: ה דברים כז: ו במדבר יט: ל משלי ל: מ שה"ש ה: נ משלי לא:

בהו וקא סבעיין אצבעתיה דמא. א"ל עמא פזיזא דקדמיתו פומייכו לאודנייכו אכתי בפחזותייכו קיימיתו ברישא איבעי לכו למשמע אי מציתו קבליתו ואי לא לא קבליתו, א"ל אנן דסגינן בשלמותא כתיב בן [ס]תומת ישרים תנחם הנך אינשי דסגן בעלילותא כתיב בהו וסלף בוגדים ישדם: ובתורה אתה עמל. (סנהדרין נט) אר"א אדם לעמל נברא כו' (לעיל פ"ד מ"י):

אשריך בעוה"ז. (סוטה מט) א"ר יהודה בריה דרב חייא כל העוסק בתורה מתוך דוחק תפלתו נשמעת כו' (לעיל פ"ד מ"ט בפי' סופו לקיימה מעושר): (ע"ז יט) א"ר יהושע ב"ל כל העוסק בתורה נכסיו מצליחין לו כו' (שם): וטוב לך לעוה"ב. (סנהדרין ק) דרש רבי יהודה בר סימון כל המשחיר פניו על דברי תורה בעוה"ז הקב"ה מבהיק זיוו לעולם הבא שנאמר [ע]מראהו כלבנון בחור כארזים. א"ר תנחום ברבי חנילאי כל המרעיב עצמו על דברי תורה בעוה"ז הקב"ה משביעו לעוה"ב שנאמר [פ]ירויון מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם: (ברכות יז) כי הוה מפטרי רבנן מבי רבי אמי וא"ל מבי רבי חנינא אמרי ליה הכי עולמך תראה בחייך אחריתך לחיי העוה"ב כו' (לעיל): אל תבקש גדולה לעצמך. (ברייתא דכלה) שלא תאמר הנני קורא ומה היא גדולתי אם עשית כן נמצאת עוסק בתורה שלא לשמה: (ספרי האזינו) [צ]כי רבים חללים הפילה זה העוסק בתורה שלא לשמה. וכן הוא אומר [ק]יערוף כמטר לקחי. ואין עריפה אלא הריגה שנאמר [ר]וערפו שם את העגלה: (נדרים סב) תניא [ש]לאהבה את ה' אלהיך וגו' שלא יאמר אדם אקרא שיקראוני חכם אשנה שיקראוני רבי אשנה שאהיה זקן ואשב בישיבה אלא למוד מאהבה וסוף הכבוד לבא כו' (לעיל פ"ד מ"ה בפי' אל תעשם עטרה להתגדל בהם): ואל תחמוד כבוד יותר מלמודך: (ירושלמי שביעית פ"י) א"ר יוסי הדא אמרה בר נש דתני חדא מכלא והוא אזל לאתר ואינון מוקרין ליה בגין תרתי, צריך מימר לון אנא חדא מכלא אנא חכם: (ל"א) אל תבקש גדולה לעצמך. (ספרי בהעלותך פל"ט) ודברים ק"ו ומה עוזיהו שלא נתכוון ליטול לו גדולה לא בשביל כבוד עצמו אלא בשביל קונו כך נענש המתכוון ליטול לו גדולה בשביל כבוד עצמו ולא בשביל קונו עאכ"ו: (ירושלמי פסחים פ"ו) א"ר יהושע בן קבסי כל ימי הייתי בורח מן השררה כו' א"ר יוסי בי ר' בון ח"ו דהוא בעי לה אלא דהוה אמר מאן יימר לי דהורן מקדש שם שמים דכוותי: יותר מלמודך עשה. (עי' לעיל פ"א מי"ז בפי' ולא המדרש עיקר אלא המעשה): ואל תתאוה לשלחנם של גדולים. (ע"ל פ"ד מ"א בפי' והתאוה. ולקמן בפי' במעוט תענוג): ששלחנך גדול משלחנם. (ע"ז סה) רבא אמטי ליה קורבנא לבר ששך ביום אידו אמר ידענא ביה דלא פלח לע"א, אזל אשכח דיתיב עד צואריה בורדי וקיימין זונות ערומות קמיה אמר ליה אית לכו כי האי גוונא לעלמא דאתי א"ל דידן עדיפא טפי מהאי ומאי טפי מהאי א"ל אתון אית עלייכו אימתא דמלכא אנן לא הוי עלן אימתא דמלכותא א"ל אנא מיהא מאי אימתא דמלכותא איכא עלי. אדקאי אתא פריסתקא דמלכא אמר ליה קום דקא בעי לך מלכא, כי נפיק ואזיל א"ל עינא דחזא לכו בבישותא תפקע, א"ל רבא אמן, פקע עינא דבר ששך. אמר רב פפי איבעי ליה למימר מהכא [ת]בנות מלכים ביקרותיך נצבה שגל לימינך בכתם אופיר. אמר רב נחמן בר יצחק איבעי ליה למימר מהכא [א]ולאום מלאום יאמץ: א"ר פפא איבעי ליה למימר מהכא [ב]עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו: (תנד"א פ"ה) לפי שבעולם הזה העכו"ם מחרפין את ישראל ואומרים כסף וזהב לנו כסף וזהב

כנינית כו' ואם תאמר על תורה שכתב כפה עליהם את ההר והלא אמרו נעשה ונשמע כו' אלא על התורה שבע"פ שיש בה דקדוקי מצות קלות וחמורות והיא עזה כמות וקשה כשאול קנאתה לפי שאין לומד אותה אלא מי שאוהב הקב"ה בכל לבו ובכל נפשו ובכל מאודו. שנאמר ואהבת את ה' אלהיך וגו'. ומנין אתה למד שאין אהבה זו אלא לשון תלמוד ראה מה כתיב אחריו והיו הדברים האלה וגו' על לבבך ואיזה זה תלמוד שהוא על הלב כו'. ללמדך שכל מי שאוהב עושר ותענוג אינו יכול ללמוד תורה שבע"פ לפי שיש בה צער גדול ונדוד שינה ויש מבלה ומנבל עצמו עליה לפיכך מתן שכרה לעוה"ב שנאמר העם ההולכים בחשך ראו אור גדול. אור שנברא ביום הראשון שגנזו הקב"ה לעמלי תורה שבע"פ יומם ולילה כו' ואף הקב"ה כרת ברית עם ישראל שלא תשתכח תורה שבע"פ מפיהם ומפי זרעם עד סוף כל הדורות שנאמר ואני זאת בריתי אותם אמר ה' וגו' לא ימושו מפיך ומפי זרעך וגו' כו' ע"ש עוד (תנחומא פנ"ח):

אל תבקש גדולה לעצמך. בני אם ערבת לרעך וגו' א"ר נחמיה נאמר על החברים כל הימים שאדם חבר לא איכפת לו בצבור ואינו נענש עליו נתמנה אדם בראש ונטל טלית לא יאמר לטובתי אני זוקק לא איכפת לי בצבור אלא כל טורח הצבור עליו אם ראה אדם מעביר ביוא על חברו או עובר עבירה ולא ממחה בידו הוא נענש עליו. ורוה"ק צווחת בני אם ערבת לרעך אתה ערב עליו תקעת לזר כפיך א"ל הקב"ה אתה הכנסת עצמך לזירה או ניצוח או נוצח א"ל הקב"ה אני ואתה עומדים בזירה או נצחת או נצחתי. נוקשת באמרי פיך אין אמרי אלא הוראת תורה שנאמר בני שמור אמרי וכן לאמרי הט אזנך עשה זאת אפוא בני והנצל כי באת בכף רעך אלא תן רצונך לידע מה לעשות הואיל והכנסת עצמך לערבות זה ליעשות ראש לך והתרפס באבק רגליהם של גדולים ממך והמליכם עליך הה"ד ורהב רעך ואין רהב אלא גדולה שנאמר אזכיר רהב. ואם לאו דמך בראשך כדם צבי זאיל הה"ד הנצל כצבי מיד (שמו"ר פ' יתרו פכ"ז): כל המקבל עליו שררה בשביל ליהנות ממנה אינו אלא כנואף הזה כו'. (לעיל פ"א מ"י בפי' ושנא את הרבנות):

ואל תחמוד כבוד. אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנח. אם באה לך ממשלה אל תנח מדת ענותנותך ללמדך שכל המניח ענותנותו גורם מיתה לעולמו והוטא לדורו וממי אתה למד מזכריה כו'. ד"א אם רוח המושל תעלה עליך מדבר בדוד עד שלא מלך ודוד הוא הקטן וכשמלך ויקם דוד המלך על רגליו וגו' ד"א מדבר במרדכי עד שלא באת לו גדולה ומרדכי יושב בשער המלך וכשבאת לו גדולה וישב מרדכי אל שער המלך (קה"ר שם): הוא יהושע בן נון והלא כבר נאמר ויקרא משה להושע בן נון יהושע ללמדך צדקו של יהושע שומע אני שזחה דעתו עליו משנתמנה פרנס, ת"ל הוא והושע בן נון אע"פ שנתמנה פרנס על הצבור הוא הושע בצדקו (ספרי האזינו פי' של"ד):

ואל תתאוה לשלחנם של גדולים לדוד אל תתחר במרעים אל תקנא בעושי עולה. זש"ה בני אל יקנא לבך בחטאים ובמה יקנא לבך ביראת ה' כל היום. אל תקנא בנרן של רשעים שאינו כלום כמה שמן יש בו שמינית או רביעית השמן כלה והנר מתכבה וכה"א כי לא תהיה אחרית לרע נר רשעים ידעך הלכה האורה שלו. קנא בנר שאינו נדעך לעולם ואיזה זה כי נר מצוה ותורה אור אמר הקב"ה קנא שאלמלא הקנאה אין העולם עומד אין אדם נוטע כרם אין אדם נושא אשה ואין אדם בונה בית אלמלא שקנא אברהם לא היה קונה שמים וארץ אימתי קנא כשאמר למלכי צדק כיצד יצאת מן התבה כו' וכה"א וראיתי את כל עמל ואת כל כשרון המעשה כי היא קנאת איש מרעהו (מ' תהלים פל"ד):

שובי שובי השולמית ונחזה בך. עו"ג אומרים לישראל עד מתי אתם מתים על אלהיכם ומשלמין לו הה"ד על כן עלמות אהבוך ועד מתי אתם נהרגין עליו כדכתיב כי עליך הורגנו כל היום עד מתי אתם גומלין טובות עליו ולא לעצמו והוא גומל לכם רעות בואו לכם אצלנו ואנו ממנין אתכם דוכסין ואיפרכין ואיסטרטליטין ונחזה בך ואתון איכון מחזותיה דעלמא הה"ד ואתה תחזה מכל העם וישראל משיבין להן מה תחזו בשולמית כמחולת המחנים שמעתם תימיכם אברהם יצחק ויעקב עבדו ע"ג שיעקפו בניהם אחריהם ולא אבותינו עבדו ע"ג ולא אנו נעבוד ע"ג אלא מה אתם יכולים לעשות לנו כחולה שנעשה לאבותינו על הים כו' אז שמא יכולים אתם לעשות לנו כחולה שעתיד הקב"ה לעשות לצדיקים לע"ל שנאמר שיתו לבכם לחילה ומראין לו באצבע שנאמר כי זה אלהים אלהינו הוא ינהגנו על מות בעולמות כמחולת של צדיקים (שהש"ר בפסוק שובי): וזש"ה ומתוק האור וטוב לעינים. ר' יצחק ור' אבא בר כהנא ר' יצחק אמר מה מתוק הוא אורו של עוה"ב אשרי אדם שיש לו מעש"ט כדי שיראה אותו

ממעכן ברגליו ואינו מבין מתוך פרדא: עמא פזיזא: נמהר: דקדמיתו פומייכו לאודניכו. קודם ששמעתם אותה היאך היא קשה ואם תוכלו לעמוד בה קבלתם עליכם לקיימה: דסגינן בשלמותא. התהלכנו עמו בתום לב כדרך העושים מאהבה וסמכנו עליו שלא יטענו בדבר שלא נוכל לעמוד בה: מראהו כלבנון. וכתיב לעיל מיניה שחורות כעורב, וסמיך ליה חכו ממתקים: ירויון מדשן ביתך. דלעיל מיניה מהאי קרא איירי ענינא דמרעיב את עצמו וקאמר ירויון מדשן ביתך שהקב"ה משביען לעוה"ב: עולמך תראה בחייך. כל צרכך תמצא. ורמ"א פי' עולמך תראה בעוה"ז: הדא אמרה. מהא דתנן רוצח שגלה לעיר מקלטו ורצו אנשי העיר לכבדו יאמר להן רוצח אני. למדנו בו אדם ששנה חדא מסכת והוא הלך למקום אחד ומכבדין אותו כאילו שנה שתי מסכתות צריך הוא לומר אין אני יודע אלא חדא מסכת ולא יקבל כבוד יותר מן הראוי לו: ח"ו. שהוא רוצה בהשררות לשום כבוד. אלא לשם שמים שאמר מאן יימר שאיש אחר שיהיה במקומו יקדש שם שמים כוותי: קורבנא. תשורה: בורדי. מרחץ של ורדין: עינא דחזי לכו בבישותא. עין המסתכל לראות ברעתכם תנקר. שכרי הקב"ה ממלא כל תאותכם שאף שיחתכם מתבררת: ביקרותיך. לכבוד לך ולישראל קא מבשר נביא: עין לא ראתה. זולתי עינו של הקב"ה אשר יעשה למחכה לו לא נראה כבוד וגדולה דוגמתה:

מתני'

תורה אור ס משלי יא: ע שה"ש ה: פ תהלים לו: צ משלי ז: ק דברים לב: ר שם כא: ש שם יא: ת תהלים מה: א בראשית כה: ב ישעיה סד:

מתני' ה שהמלכות נקנית בשלשים מעלות. מנויין בפ"ב דסנהדרין מן משנה ב' עד סוף הפרק, ועי' בערוך ערך מלך: א"נ אלו השלשים מעלות המפורשים בקרא (שמואל א ח) את בניכם יקח וגו' (רש"י): והכהונה בכ"ד מעלות. הן הכ"ד מתנות כהונה מפורשים בפנים: וכנגדן יש כ"ד מעלות בכהן גדול ואלו הן אינו חייב על טומאה אלא אם כן הורה לכפל מקלתו ולקיים מקלתו כו' (עי' בפי' הגר"א ז"ל):

מתני'

וזהב לישראל שדות וכרמים לנו וכן לישראל וכי מה שכר יש להם על דברי תורה שכך היו מצטערין עליה אבל לאחר השעה כשיגיע יכות בן דוד ויתבטל מה"מ מן ישראל יהיו כל העכו"ם אומרים אשרי העם שככה לו וגו' שעלה גורל טוב בחלקן אשרי העם שה' אלהיו שנאמר בלע המות לנצח ותרפת עמו יסיר אלו ימות בן דוד והעכו"ם יהיו צועקין מבחוץ על אשר לא שמעו על דברי תורה ומלאכי השרת צועקין מבפנים על אשר לא זכו באותה טובה של ישראל שנאמר הן אראלם צעקו חוצה. ואומר מקימי מעפר דל וגו' אם הבנים שמחה. לפיכך אומר הקב"ה אפילו יעמדו כל העו"א ויתנו כל כספם וזהבם כו' אין אני נותן להם אפילו דבר אחד מביות התורה כו' (לעיל פ"ה מש"ז ע"ש): (תנד"א פ"ב) למה ישראל דומין בעוה"ז לפני אביהם שבשמים. לאילה זו שמעברת בצער ויולדת בצער תחלות קשות ונחת רוח בסוף שנאמר קול ה' יחולל אילות ויחשוף יערות ובהיכלו כולו אומר כבוד. באותה שעה יהיו כל העולם מרתיע ויאמרו שמא בא מבול לעולם לאבד את העולם שנאמר ה' למבול ישב משיבה רוה"ק אותן ויאמר לא בא מלך מלכי המלכים הקב"ה אלא לעשות משתה לבניו ויאמר לא באתי אלא למלוך על כל העולם שנאמר וישב ה' מלך לעולם. ומפני מה אני מולך מפני שאתם מפרכסין במעשיכם הטובים ובתלמוד תורה שנאמר ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום: ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך. (ספרא אחרי פ' קמד) את משפטי תעשו אלו דברים הכתובים בתורה שאילו לא נכתבו בדין היה לכתבן כגון הגזלות והעריות והעכו"ם וקללת השם ושפיכות דמים. ואת חקתי תשמרו אלו שיצה"ר משיב עליהן ועכו"ם משיבין עליהם כגון אכילת חזיר ולבישת כלאים וחליצת יבמה וטהרת המצורע ופרה אדומה ושעיר המשתלח תלמוד לומר אני ה' חקקתי אין אתה רשאי להשיב עליהם. ללכת בהם עשם עיקר ואל תעשם טפל כו' (לעיל), וכה"א יהיו לך לבדך וגו' בהתהלכך תנחה אותך בעוה"ז כו' ושמא תאמר אבד סברי ואבד סבויי תלמוד לומר אני ה' אני בוראך ואני סבויך ועלי בטחונך. וכה"א ועד זקנה אני הוא ואומר כה אמר ה' מלך ישראל וגואלו ה' צבאות וגו' ואומר אני ה' ראשון ואת אחרונים אני הוא וגו' אני ה' אני דיין ליפרע ונאמן לשלם שכר: (ספרא בחקתי) ופניתי אליכם משל למה הדבר דומה למלך ששכר פועלים הרבה והיה שם פועל אחד ועשה עמו מלאכה ימים הרבה, נכנסו הפועלים ליטול שכרם ונכנס אותו הפועל עמהם, א"ל המלך לאותו הפועל בני אפנה לך הרובים הללו שעשו עמי מלאכה המועטת ואני נותן להם שכר מועט אבל אתה חשבון רב אני עתיד לחשב עמך, כך היו ישראל בעוה"ז מבקשים שכרם מלפני המקום ועו"א מבקשים שכרם לפני המקום והמקום אומר להם לישראל בני אפנה להם ועו"א הללו עשו עמי מלאכה מועטת ואני נותן להם שכר מועט אבל אתם חשבון רב אני עתיד לחשב עמכם לכך נאמר ופניתי אליכם. ופניתי אליכם בטובה והפריתי אתכם בפריה ורביה והרביתי אתכם בקומה זקופה והקימותי את בריתי אתכם לא כברית הראשונה שהפרתם אותה שנאמר אשר המה הפרו את בריתי ואנכי בעלתי בך נאם ה' לכן הנה ימים באים נאם ה' וכרתי את בית ישראל ואת בית יהודה ברית חדשה:

מתני' ה גדולה תורה יותר מן הכהונה ומלכות שהכהונה נקנית בכ"ד מעלות והמלכות נקנית בשלשים מעלות והתורה נקנית בארבעים ושמונה דברים: **גרסי'** (מסכת כלה) בשלשים מעלות מאי נינהו. בכסף בזהב בנשים בעבדים בשפחות בבתים בכרמים גנות ופרדסים, בבני בית, בסגלה, במדינות, בשרים בשרות, בתענוגות, בשדה בשדות, בסוסים, ברכב, בחרב, בשלמות, בנשק, בחיילות, בבשמים, ברכב ביועצים בסוסים במרגלים במשפט ובצדקה שנאמר כי בצדקה יכון כסא: (ספרי קרח פ' קיט) חביבה תורה כששאל דוד מלך ישראל לא שאל אלא הורה שנאמר טוב אתה ומטיב למדני חקיך. טובך עדיף על כל באי העולם יעדיף טובך עלי ולמדני חקיך ואומר סעדני ואושעה שלא אהיה לומד תורה ושוכח שלא אהיה לומד ויצר הרע אינו מניח לי לשנות או שמא אטמא את הטהור ואטהר את הטמא ונמצאתי בוש לעולם הבא או שמא ישאלוני מגויי הארץ וממשפחות הארץ ואיני יודע להשיבם ונמצאתי בוש לעיניהם וכה"א ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש, ואומר זמירות היו לי חקיך בבית מגורי כו'. (לעיל מ"ד) נמצאת אומר שלשה כתרים הן כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות כתר כהונה זכה אהרן ונטלו וכתר מלכות זכה דוד ונטלו הרי כתר תורה מונח כדי שלא יתן פתחון פה לבאי העולם לאמר אילו היו כתר מלכות וכתר כהונה מונחים הייתי זוכה בהן ונוטלן הרי כתר תורה מונח לכל באי העולם שכל שזוכה בו מעלה אני עליו כאילו שלשתם מונחים וזוכה בכולם וכל מי שאין זוכה בו מעלה אני עליו כאילו שלשתם מונחים ולא זכה באחת מהן, ואם תאמר מי גדול משלשתן היה רשב"א אומר מי גדול הממליך או המלך הוי אומר הממליך, העושה שרים או העושה שררה הוי אומר העושה שרים, כל עצמן של שני כתרים אין באים אלא מכחה של תורה, וכה"א בי מלכים ימלוכו בי שרים ישורו ואומר סוף דבר הכל נשמע וגו': יותר מן הכהונה. (הוריות יג) כהן קודם ללוי ולוי קודם לישראל וישראל קודם לממזר כו' אימתי בזמן שכולם שוים אבל אם הממזר ת"ח וכהן גדול ע"ה ממזר ת"ח קודם לכהן גדול ע"ה. מנה"מ א"ר אהא בר חנינא דאמר קרא יקרה היא מפנינים. יקרה היא מכהן גדול שנכנס לפני ולפנים: שהכהונה נקנית בכ"ד מעלות אלו הם עשר במקדש עשר בגבולין וארבע בירושלים. עשר במקדש, חטאת, ואשם, ושלמי צבור, חטאת העוף, ואשם תלוי, ולוג שמן של מצורע, ושתי הלחם, ולחם הפנים, ומותר העומר, ושירי מנחות. עשר בגבולין, תרומה, ותרומת מעשר, חלה, ראשית הגז, הזרוע והלחיים והקיבה, ופדיון הבן, ופדיון פטר חמור, וגזל הגר, וחרמים, ושדה אחוזה. וארבע בירושלים, הבכורות, והבכורים, והמורם מן התודה ומאיל נזיר, ומאי נינהו חזה ושוק. תנא וכלם ניתנו לאהרן מק"ו ומגזרה שוה מבנין אב ומכלל ופרט: והמלכות נקנית בשלשים מעלות. (ל"א) מאי נינהו בכסף וזהב בנשים ועבדים בשפחות בבתים בשדות בכרמים גנות ופרדסים בבני בית בסגולה

אותו האור שנאמר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו ר' אבא אמר מה מתוקין ד"ת שנמשלה כאור שנאמר כי נר מצוה ותורה אור אשרי אדם שרואה את התורה מלובנת כשלג שאין סוף למתן שכרה כשיבא הקב"ה לפרוע לישראל מתן שכרה על עמלן בתורה וישפיע להן בזכותה לע"ל אותה שעה הן אומרים לאוה"ע זכינו על שעסקנו בתורה ומה הייתם אתם אומרים לנו לריק יגעתם ראו מתן שכרה שנאמר שמעו זאת כל העמים ואין זאת אלא תורה (מדרש תהלים פמ"ט): חדשים גם ישנים דודי צפנתי לך. א"ר אבא בר כהנא אמר הקב"ה לישראל אתם צופנים לי ואני צופן לכם אתם צופנים לי במצות ומעשים טובים ואני צופן לכם באוצרות מלאים יותר מכל הטובות שבעולם אלא דדידיה היכון סגיין מן דידן הה"ד מה רב טובך אשר צפנת ליראיך וגו' (שהש"ר פי"ז פי"ב): א"ר לוי בוא וראה כמה גדול צפונן של צדיקים לע"ל שיצפון להם הקב"ה שנאמר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים בך נגד בני אדם. בימי ובינים אינו אומר כאן אלא נגד בני אדם כל באי עולם. ר' יוחנן אמר לא כן אלא מראין לעין מה שיכולה לראות ומשמיעין לאזן מה שיכולה לשמוע מה שהתקין לצדיקים לע"ל לא עין יכולה לראות ולא אזן יכולה לשמוע שנאמר עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו (מדרש משלי פי"ג): ר' חנינא בר פפא שאליה לר' זירא א"ל מ"ד והון אדם יקר חרוץ א"ל חרוצה היא ביד הצדיקים שאינם נוטלים מן יקר שלעתיד לבא בעוה"ז (ב"ר פס"ו): ונאמן הוא בעל מלאכתך כו'. נתתה שמחה בלבי. אומרים ישראל ומה עו"ג ע"י שעשו ז' מצות השפעת להם שלוה בעוה"ז אנו שנצטוינו תרי"ג מצות עאכ"ו שתשפיע לנו טובות לפיכך על שלותן אנו שמחין שנאמר נתתה שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו. ריב"ל אומר משל למלך שעשה סעודה והכניס את האורחים והושיבן על פתח פלטרין עד שיכנסו והיו רואים כלבים יוצאים ובידיהם פסיונים וראשי סטומין וראשי עגלים התחילו אומרים ומה כלבים אוכלין כל טוב סעודה עצמה מה היא כך הרשעים נמשלו לכלבים שנאמר והכלבים עזי נפש והרי הן בשלוה זו ישראל עאכ"ו א"ל הקב"ה לדוד בטח בה' ועשה טוב כו' אם תראה שאני עושה טובה לרשע אל ירע לך כל כך הוסיף בתשובה למה ומה אם הרשעים שמכעיסין אותי

תורה אור ג תהלים קמד: ד ישעיה כה: ה שם לג: ו תהלים קטו: ז שם כט: ח שם: ט ויקרא יח: י משלי ס: כ ישעיה מו: ל שם מד: מ שם מא: נ ויקרא יו: ס ירמיה לא: ע שם: *משלי עו: פ תהלים קיט: צ שם: ק שם: ר שם: ש משלי ח: ת קהלת יב: א משלי ג:

אותי ואין מועלין לי כשבתי עמהם עמך עאכ"ו. למה דוד דומה לפועל שעשה כל ימיו עם המלך ולא נתן לו שכרו והיה אותו פועל מיצר שמא אינו מוצא בידו כלום שכר המלך פועל אחר לא היה עמו אלא יום אחד האכילהו והשקהו ונתן לו תבואה וקטניות ומעות א"ל הרי שכרך א"ל הפועל שעשה עמו כל ימיו ומה זה שלא עשה עמך אלא יום אחד כך אני שעשיתי עמך כל ימי עאכ"ו כך אמר דוד נתתה שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו (מ' תהלים פ"ד):

אני בצדק אחזה פניך. לפי שהרשעים יושבין בעוה"ז שלוין וכופרין בהקב"ה וצדיקים מתיסרין בעוה"ז ומתים על שם יוצרן לכך אמר דוד אני איני מן המכעיסין לפניך

בסגולה במדינות בשרים בשרות בתענוגות בשדה בשדות בסוסים ברכב בחרב בשלמות בנשק בחיילות בבשמים ביועצים במרגלים בחסד במשפט ובצדקה שנאמר [ב]כי בצדקה יכון כסא: **מתני' ו** ואלו הן. בתלמוד בשמיעת האזן בעריכת שפתים בבינת הלב בשכלות הלב באימה ביראה בענוה בשמחה בטהרה בשמוש חכמים בדקדוק חברים בפלפול התלמידים ביישוב במקרא במשנה במעוט סחורה במעוט דרך ארץ במעוט תענוג במעוט שינה במעוט שיחה במעוט שחוק בארך אפים בלב טוב באמונת חכמים בקבלת היסורין. המכיר את מקומו והשמח בחלקו והעושה סיג לדבריו ואינו מחזיק טובה לעצמו. אהוב אוהב את המקום אוהב את הבריות אוהב את הצדקות אוהב את המישרים. אוהב את התוכחות. ומתרחק מן הכבוד ולא

מתני' ו בתלמוד. וי"ג בלמוד. אין למוד אלא הרגל שהיה רגיל לשנות ולחזור על תלמודו ולשקוד על הספר עד שיהא שגור בפיו כדאמרינן תני מניה ארבעין זמנין ואינו דומה שונה פרקו מאה פעמים למאה ואחד. ודבר זה יש לו קדימה כי אע"פ שעדיין לא נתן לו ה' אזנים לשמוע ולב לקבל ולירד לסוף דעת רבו מ"מ ילמוד כמ"ש לגרוס איניש והדר ליסבר ואע"ג דלא ידע מאי קאמר (ל"ס): א"נ בתלמוד. שילמוד מרבו ולא יסמוך על חכמתו כי דברי תורה צריך לקבלם מרב וא"א להוציאם ע"י שכלו כשאר חכמות (ד"ח): וכתב הזקוקין דנורא. שהמ"ח דברים הם נחלקים לארבע מדרגות כפי זמני דרושי החכמה. האחד בהיותו נער ותלמיד בתחלת למודו. ב' בהיותו חבר שהוא עדיין תלמיד, אבל נתגדל בחכמה והרי הוא כחבר לרב. והג' אחרי היותו חכם ומורה ועושה תלמידים לפניו. והד' בהיותו רב ומובהק ויחיד בדורו, דוק ותשכח: בשמיעת האזן. אחר שרגל על לשונו לשון תורה יחזור אחר רב שישמע ויקבל ממנו ויורהו וישכילהו ולא אמר בשמיעה סתם בדוע שהאזן הוא כלי לחוש השמע כי הזהירו ללמוד מפי רב לאזנו אע"פ שעדיין לא זכה להיות לו לב שומע (ושמיעה שכליה) ומבין. לא ימנע מבהמ"ד רק שיטה אזנו לשמוע וסופו שיבין (לח"ם). א"נ בשמיעת האוזן שיטה אזנו לשמוע דברי רבותיו כי לפעמים אם לא ישמע דבור אחד או תיבה אחת מקלקל כל הענין ולא יכוין עוד את ההלכה (ד"ח). ועפ"ז יש לתלמיד לישב סמוך לרבו לראות פניו. א"נ כשלומד צריך להשמיע לאזניו: א"נ בשמיעת האזן. שאינו רשאי לומר מדעתו כלום כ"א מה ששמע מרבו. ועל מה שלא שמע יאמר לא שמעתי (מד"ש): בעריכת שפתים. שאין די שישמע באזנו ויקבל הדברים בלבו אלא צריך שיוציאם בשפתיו ובקול לא בלחש (לח"ם). ולא אמר בהוצאת שפתים. לרמוז כי לא די במה שיוציאם בפיו פעם ושתים רק צריך שיחזור פעמים רבות עד שתהיה ערוכה בפיו ובשפתיו. כדאמרינן בכתובות פרק נערה תנא מניה ארבעין זמנין ודמי ליה כמאן דמנחא ליה בכיסתיה. א"י שכאשר יחזור הדברים בפה לא יחזור אותם במהירות ובלבול רק יערוך ויסדר כל חלקיו כל חלוקה וחלוקה במקומו וסדרה וכל דבר דבור על אופניו וזהו לשון עריכה כשלחן ערוך לפניו (מד"ש): בבינת הלב. שיתן דעתו ולבו על הדבר שלומד ויבין בלבו היטב. וכולל נמי להתבונן בדברים ששמע ולהוציא מהם דבר מתוך דבר: באימה וביראה. שיהיה דומה כאילו שכינה כנגדו: א"נ באימה. שתהיה אימת רבו עליו: ביראה. שיהיה יראת שמים בלבו: בענוה. עניו ושפל בפני כל אדם. וזו גדולה מכל המדות והיא צריכה ביחוד לקניית התורה שעל ידי כן לא יבוש מללמוד מכל אדם אפילו מקטן ממנו ובזה לא יתבייש לילך אפילו רב אצל תלמיד להזכירו תלמודו וכדאיתא (פ"ק דמנחות) באביי. וכן לא יודה ולא יבוש לומר דברים שאמרתי לכם טעות הם בידי (לח"ם): בשמחה. שמתוך שמחת הלב מתרחב לבו ומתפקח ומתחדד השכל והזכרון (שם). ועוד שאם אינו לומד בשמחה והתורה עליו למשא סוף סוף יפרוש מן הלמוד. אמנם כאשר ילמוד בשמחה ובשירים אז באהבתה ישגה תמיד (מד"ש): בטהרה. בטהרת המחשבה שלא יעכר בהרהורים רעים כי התורה טהורה וקדושה ואינה חלה במקום טומאה: בשמוש חכמים. אחר שלמד המשנה וההלכות בלא שום סברותיהן וטעמיהן ישמש חכמים ללמוד לפניהם תלמוד וסברא. וכולל נמי שע"י שישמש חכמים ויהיה תמיד סביב להם ילמוד ממעשיהם הרבה מהלכה למעשה כי רואה ויודע כל הנהגת רבו. וכן אמרו אפילו שיחתן של ת"ח צריכין למוד: בדקדוק חברים. כדי שישמע מה שידקדקו הם בהלמוד של רב (ת"י). ועוד לפי שבחברו לבו גס בו לכן מדקדקים זה עם זה יותר בהבנת תלמודם ממה שידקדקו עם הרב מפני האימה המוטלת על התלמיד והחברים נוחים ואין כוונתם רק להשיג האמת בלבד: בפלפול התלמידים. שע"י השאלות והתשובות שביניהן ממילא רווחא שמעתתא דגם הרב עי"ז יתעורר לכמה דברים חדשים: ביישוב. במתון וביישוב הדעת. א"נ שתהיה דעתו צלולה ולא עכורה שאם אין דעתו מיושבת עליו אינו יכול ללמוד: א"נ ביישוב. שיהיה בקי ביישובו של עולם (ת"י): במקרא ובמשנה. שיהיה בקי בהן: במעוט ד"א. תאות המשגל: במעוט תענוג. תאות האכילה בבשר ויין: במיעוט שינה. כמ"ד לא איברי לילה אלא לגירסא. ולמ"ד לא איברי לילה אלא לשינתא אתא לאפוקי שינת היום שאסור לישן יותר משינת הסוס. א"נ חד איירי בלילי תקופת טבת וחד איירי בלילי תקופת תמוז (לח"ם). דע"י רבוי שינה לא לבד שיפסיד הזמן אלא גם יתיישן שכלו (ת"י): במעוט שיחה. דברים של מה בכך. א"נ אף בדברים ההכרחים באי אפשר מבלעדם ואינה שיחה בטלה יתפוש במעוט ויקצר כל האפשר לפי שהזמן יקר המציאות (לח"ם): במעוט שחוק. מילי דבדיחותא. ומעוטו יפה כדי לשמח הנפש ואין דברי חשק ותפלות א"נ אלא דברי חכמים והידותם כו' (לח"ם): בארך אפים. הוא תנאי מוכרח ברב כי לא הקפדן מלמד וכן בתלמיד: בלב טוב. שלא יהא קנאה בלב בחבירו במעלתו אם יאמר דבר פלפול המתיישב על הלב. שלבו פנוי מקנאה ושנאה ודאגה ועצבון ובזה לבו רחב לקבל ד"ת (לח"ם): א"נ בלב טוב. כי לאדם שתי לבבות לב טוב ולב רע וצריך שיסיר ויבער הלב רע מתוכו (מד"ש): באמונת חכמים. להאמין לחכמים בחכמת התורה אפילו לא ישיגם בשכלו. א"נ להאמין בכל מה שאמרו רז"ל כמ"ש לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל: בקבלת היסורין. לקבל היסורין באהבה. ואינו מהרהר אחרי דרכי ה'. א"נ שיקבל בעצמו עליו יסורין לענות בצום נפשו ושק ואפר יציע (מד"ש): המכיר את מקומו. בכאן נשלם חצי מספר מ"ח מעלות. ומכאן ואילך שינה הלשון מתנאי המעשים אל תארים קניינים לפי שחציין הראשונים הם הדברים אשר הם סבת קנין התורה על כן הזכירם בבי"ת. וחציין האחרונים הם שמירת וקיום הקנין אשר על ידיהם יהיה שמור אצלו התורה לעולם ולכן הזכירם בה"א. המכיר את מקומו שיתמיד ויהיה קבוע תמיד בבהמ"ד ובזה יהיה מקומו פנוי ולא ישב בו אחר ויכיר את מקומו שאם הוא בא דרך ארעי יהיה פעם יושב במקום זה ופעם במקום אחר ולא יכיר את מקומו (מד"ש): א"נ המכיר את מקומו. שיודע ומכיר ערך מעלתו וחסרונו. ולא יאמר סברתו בפני מי שגדול ממנו בחכמה ולא ישיג על הראשונים (ד"ח): השמח בחלקו. שיפנה לבו מדאגת העולם הזה ויסתפק במה שיש לו ואינו נבהל להון. א"נ שהוא שמח על שנפל חלקו וחבלו להיות מיושבי בית המדרש (מד"ש): והעושה סייג לדבריו. שעושה גדר לדבריו שלא יטעה בדבור שלו ולא יהיו דבריו בערבוב. וכמאמרם בני יהודה שהקפידו על לשונם כו' (ד"ח): א"נ אחר שהשיג בתורה כל מה שהוא בחק האנושי להשיגו עושה סייג לעצמו ואומר עד פה תבוא ולא תוסיף. ובמופלא ממנו אל ידרוש: א"נ. לדבריו ממש. אינו מדבר רק על צד ההכרח. ובוחר בשתיקה מבדבור וגם בתורה לומד דרך קצרה. ובלשון נקיה: א"נ כי בכל דבריו ועניניו עושה סייג להם לקדש עצמו במותר לו כדי שלא ליגע באיסור וזה הוא מלבד הסייגים אשר עשו רז"ל הוא עושה סייגים אחרים כדי להתרחק יותר (מד"ש): ואינו מחזיק טובה לעצמו. על רוב תורה שלמד. וגם שכל הטוב שעשה אינו מחזיק אותה לעצמו כאילו הוא העושה אותם כי יודע נאמנה שאלמלא הקב"ה עוזרו אינו יכול לעמוד בו כמ"ש לאוקמי גירסא סייעתא דשמיא (לח"ם): אהוב. צריך שיהיה אהוב לה' ולבריות ע"י שיישר מנהגיו בחן וברחמים. וגם ע"י כן כולם ירצו ללמדו באהבתם אותו: אוהב את המקום. ע"י שהוא אוהב את המקום דבוק בו ית' ויתגלו לו רזי תורה: אוהב את הבריות. וע"י זה יהא מקרבן לתורה והוא סיבה שגם הוא יקנה התורה: אוהב את הצדקות אוהב את המישרים אוהב את התוכחות. אלו שלשה דברים כוללים כל דרכי התורה כי יש דרך בתורה שהוא היושר שיעשה במשפט ומה שלא יעשה במשפט ויש שהוא צדקה וחסד. ויש דרך שהוא תוכחה כמו כמה מצות כאשר יעשה דבר זה יש עליו מלקות או קרבן או מיתה או גלות ודבר זה תוכחה ולפיכך אם אינו אוהב אלו הג' דברים אינו מצליח בתורה שאלו הג' הם יסודי התורה (ד"ח): א"נ אוהב את הצדקות והמישרים. דברים שהם מצד הדין. ולפנים משורת הדין: א"נ צדקות ממש. כמ"ש בארח צדקה אהלך וגו' (משלי ח): את המישרים. העיון הישר. שהפלפול לא יעבירהו שלא מהאמת וגם במדותיו כן: אוהב את התוכחות. כאשר רבו יוכיחהו לא יהיה בועט בו כמאמרם אף חכמתי עמדה לי הכמה שלמדתי באף היא שעמדה לי וכן כאשר יוכיחוהו אחרים: וגם אוהב את התוכחות להוכיח לאחרים ולא יאמר שלום עליך נפשי: אוהב את המישרים. אינו מחניף לשום אדם רק אוהב את היושר: מתרחק מן הכבוד. אף דבשמרו כל הנ"ל ראוי הוא לכבוד. אעפ"כ לא די שלא ירדוף אחר כבוד אלא אפילו כשירצו בני אדם לכבדו ירחיק א"ע מהם: וי"ג ואינו רודף אחר הכבוד. ואינו שפת יתר. כי ר"ל שאפילו אחר הכבוד הראוי לו כמ"ש להלן הכבוד הוא מהדברים

תורה אור ב משלי טז:

ולא מגים לבו בתלמודו ואינו שמח בהוראה. נושא בעול
עם חברו ומכריעו לכף זכות. ומעמידו על האמת ומעמידו
על השלום ומתישב לבו בתלמודו. שואל ומשיב שומע
ומוסיף. הלומד על מנת ללמד והלומד על מנת לעשות.
המחכים את רבו והמכוין את שמועתו והאומר דבר
בשם אומרו. הא למדת שכל האומר דבר בשם אומרו
מביא גאולה לעולם שנאמר [ג]ותאמר אסתר למלך בשם
מרדכי: בתלמוד. (ע"ז יט) אמר רבא לעולם ילמוד
אדם תורה ואחר כך יהגה שנאמר [ד]בתורת ה' והדר
ובתורתו יהגה. ואמר רבא לעולם ליגרס איניש ואע"ג
דמשכח ואע"ג דלא ידע מאי קאמר שנאמר [ה]גרסה נפשי
לתאבה גרסה כתיב ולא כתיב טחנה: (שבת סג) אמר
רב כהנא כד הוינא בר תמני סרי שנין הוה גמירנא ליה
לכולה גמרא ולא הוה ידענא דאין מקרא יוצא מידי
פשוטו עד השתא. מאי קא משמע לן דליגמר איניש
והדר ליסבר: (מגילה ו) א"ר יצחק אם יאמר לך אדם
יגעתי ולא מצאתי אל תאמין מצאתי ולא יגעתי אל
תאמין יגעתי ומצאתי תאמין והני מילי בדברי תורה
אבל במשא ומתן סייעתא דשמיא היא ובד"ת נמי לא אמרן אלא לאיחדודי אבל לאוקמי גירסא
סייעתא דשמיא היא[א]: (ל"א) בתלמוד. (הוריות יב) אמר להו רב משרשיא לבריה כי בעיתו
מיעל ומיגמרי קמי דרבייכו גרסו מתניתא ועלו קמי דרבייכו: (תענית ח) כי הא דריש לקיש הוה
מסדר מתניתא ארבעים זמנין כנגד ארבעים יום שנתנה תורה ועייל קמיה דר' יוחנן. רב אדא בר
אהבה מסדר מתניתא עשרין וארבעה זמנין כנגד תורה נביאים וכתובים ועייל קמיה דרבא. ריש
לקיש אמר אם ראית תלמיד שתלמודו קשה עליו כברזל בשביל משנתו שאינה סדורה עליו
שנאמר [ו]והוא לא פנים קלקל מאי תקנתא ירבה בישיבה שנאמר וחילים יגבר ויתרון הכשיר
חכמה. כש"כ אם משנתו סדורה לו מעיקרא: בשמיעת האזן. (הוריות יב) אמר להו רב
משרשיא לבריה כי יתביתו קמיה דרבייכו חזיתו לפומיה דכתיב [ז]והיו עיניך רואות את מוריך:
(עירובין יג) אמר רבי הא דמחדידנא מחבראי דחזיתיה לרבי מאיר מאחוריה ואלמלי חזיתיה
מקמאי הוה מחדידנא טפי דכתיב והיו עיניך רואות את מוריך[ב]: (ירושלמי ביצה פ"ג) רבי יוחנן
ורשב"ל תרויהון אמרין אנן לא זכינן לאורייתא אלא בגין דחמינן אצבעתיה דרבי מן גולגיקן דידיה:
בשמיעת האזן. (ברכות סג) [ח]הסכת ושמע ישראל הס ואחר כך כתת כדרבא דאמר רבא לעולם
ילמוד אדם תורה ואח"כ יהגה: (סוטה מח) משרבו זחוחי הלב רבו מחלוקת בישראל.
משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכן רבו מחלוקת בישראל ונעשה תורה כשתי תורות[ג]:
בעריכת

מהדברים הנאים לצדיקים ולעולם אעפ"כ לא ירדוף אחריו (לח"ש) : ואינו
מגים לבו בתלמודו. מלבד שהוא מתרחק מן הכבוד אלא אפילו בלבו בקרבו
אינו מתגאה בלמודו אלא מחזיק עצמו כקטן שבחכמים: ואינו שמח בהוראה.
אינו שמח שהגיע לה דירא שמא אינו כדאי לה ושמא יכשל בה מרוב דקותה
ועמקה ואדרבה מצער עצמו בזה רק מפני
ההכרח שאין אחרים במקומו: נושא בעול עם
חברו. הן בטרחת הגוף. והן בהוצאות ממון.
והן בצער נפשו. והן כשחסר שכל לחברו לא
יתוש להסכית את עצמו ליעצו ללמדו לטובתו:
ומכריעו לכף זכות. שאם דעתו של חברו
נוטה פעם להרע ופעם להיטיב יפרית להכריע
מחשבותיו לזכות. או ר"ל שדן את חבירו לכף
זכות: ומעמידו על האמת. שיביא לו בעניניו
ראיות מוכיחות עד שיעמידו נכון על נקודת
האמת (ת"י). ואם באולי חולק חברו עליו
להעמיד סברתו ונלחמו איש באחיו עם כל זה
אחר הויכוח יהיה באהבה ושלום. א"נ נושא
בעול עם חברו. שישא בעול התורה עם חברו
ולא הוא לבדו (מד"ש) : א"נ מכריעו לכף
זכות. כשרואה חברו נתקל בדבר הלכה
מהפך בזכותו לייסב דעתו כענין שלמד שמואל
זכות על רב שילא באגמא דסמכי. ואביי
לר"י דילמא הכי קאמר מר כו' (לח"ש) :
ומעמידו על האמת. שיהיה תוכו כברו :
ומתיישב לבו בתלמודו. לתת לב לטעמו של
דבר שזה גורם להצילו מן השכחה (לה"ש) :
ואינו קופץ לפלפל קודם שהוא מתיישב בתלמודו
היטב ואינו שוטק בתלמודו דרך מהירות
(ד"ח) : שואל. כל מה שאינו יודע : ומשיב.
לכל השואלים אותו את אשר יודע : וי"ג שואל
כענין ומשיב כהלכה. אינו מכוין לשאול למען
הראות חכמתו או שנבהל לשאול כל שאלה
על רוחו כ"א מתיישב על הדבר ושואל כראוי :
ומשיב כהלכה. ולא יתכוין לסטעות חברו.
א"נ שואל כענין. בענין שהם עסוקים ולא
בענין אחר : שומע ומוסיף. שומע ומקבל
בלבו קודם את הענין שלמד וחוזר עליו עד
שיהיה כמונח בכיסתיה ואח"כ יוסיף ללמוד
ענין אחר : א"נ שומע דברי תלמידיו וכשיודע
לו שלא היה די בדבריו הראשונים לא יהיה לו למשא להוסיף על דבריו עד שיבינוהו היטב : א"נ שומע מאחרים ומוסיף עליהם כענין שנאמר תן לחכם ויחכם
עוד : הלומד ע"מ ללמד. שיהיה תכלית למודו ללמד לאחרים : והלומד ע"מ לעשות. לידע הדינין ופרטיהם ודקדוקיהם איך יתנהג בהם לעבוד את בוראו.
לא לחדד את שכלו ולהתחכם בלבד : והמחכים את רבו. על שאלותיו הרבים : והמכוין את שמועתו. כענין ר"א בן שמוע עם יוסף הבבלי. הובא בפסים (לח"ש) :
א"נ והמכוין את שמועתו. דחייב אדם לומר בלשון רבו (רמ"י) : א"נ כשדברי רבו סותרים זה את זה יעריח לכוונם (ת"י) : א"נ מכוין ומדמה שמועתו
לשמועה אחרת כי ד"ת עניים במקום זה ועשירים במקום אחר : א"נ לידע שורש כוונת השמועה וההלכה ולאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא ואינו מקבל את
השמועה עד שיבין אותה, והוא דבר אחר ממה שאמר לעיל בבינת הלב (ד"ח ע"ש) : והאומר דבר בשם אומרו. וזה תועלת גדולה למען יודע אם מרבים או
מיחיד אם ממוסמך או לא (מ"א). ולמירמי מדידיה אדידיה (לח"ש) : ולא מיבעיא שלא יתלבש בטלית שאינו שלו אלא אפילו יכבד למלמדו כל כך שלא יאמר סתם
כך שמעתי רק יזכיר שמו לברכה : הא למדת. כלומר כבר אתה ידעת ולמדת ממקום אחר שגם תועלת אחר יש בזה שכל האומר דבר בשם אומרו מביא
גאולה לעולם. ואם מועיל לגאולת וחסיות הגוף ק"ו לגאולת הנפש ותירוחה בעולם הנצחי : ילמוד אדם. מרבו תורה עד שיהא גרסת התלמוד ופירושו שגורים
לו בפיו : ואח"כ יהגה. יעיין בתלמודו לדמות מלתא למלתא להקשות ולתרץ ובראשונה לא יעשה כן שמא יבטל והרב לא ימצא לו בכל שעה. ועוד דלאחר
שגנה הרבה הוא מתישב בתלמודו ומתרץ לעצמו דבר הקשה. והכי אמרינן בפרק הרואה הסכת הס ואח"כ כתת : דלא ידע מאי קאמר. שאין רבו יודע
לפרש לו כלום : גרסה. לשון גרש וכרמל שלא היה טוחן הדק אלא כרחים של גרוסות המחלקים את החטה לשנים או לארבע לצורך מאכל : גרסה נפשי
לתאבה. מרוב תאותי לתורה הייתי שובר לפי היכולת אע"פ שאינה טוחנה הדק ליכנס בעומקה : דלגמור איניש. ליגרוס שמעתתא מרביה ואף על גב דלא
ידע לכולהו טעמי : והדר ליסבר. טעמי דהוה קשה לרב כהנא ולא הוה ידע להוות טעמא דאמור לעיל ותלמודיה הוה קים ליה מדהוה בר תמני סרי :
יגעתי. בתורה : לאוקמי גירסא. שלא תשתכח ממנו : סייעתא דשמיא הוא. דיש שיגע ואינו מוצא : גרסו מתניתין. מעיקרא כי היכי דתהוי מרגלא מילתא
בפומייכו ותהוו ידעין למשאל ליה : כנגד ארבעים יום שנתנה התורה. שמתקיים בידו : והדר עייל קמיה דר' יוחנן. למיגמר גמרא : כנגד תנ"ך. שהם כ"ד
ספרים : שתלמודו קשה עליו כברזל. שקשה הוא לו מרוב קושיות : בשביל משנתו שאינה סדורה לו. ואינו זוכר מה כתוב בה ולפיכך אינו יודע לפרק. א"נ
שגורסה בטעות פטור על החיוב וחיוב על הפטור ומקשי עלה מדוכתא אחריתי. והכי משמע קרא והוא לא שאינו יודע שמועתו מפני שפנים קלקל שקלקל
במשנה שהיא קודם לגמרא : ירבה בישיבה. שיסדירו בני הישיבה משנתם שנאמר וחיילים בין תלמידים שהם חיילות : ויתרון הכשר. כשסדר משנתו מתחלה :
כי יתביתו קמיה חזו לפומיה. כדי שלא תטורו דעתכם מדבריו ותשמעו את כל הדברים מתחלה ועד סוף דכתיב והיו עיניך רואות את מוריך (הרמ"ה).
והוא שהדבור של אדם משתנה ומשתמע לפעמים לתרי אפי אבל מתוך עקימת שפתיו וקריצת עינים שבאדם לפעמים יש להבין כוונתו של המדבר (רש"א) : דחזיתיה
לר"מ מאחוריה. כשלמדתי לפניו ישבתי בשורה שלאחריו : מן גולגיקן דידיה. מן בית יד שלו : הס ואח"כ כתת. ישתוק כמו ויהס כלב שתוק והאזן לשמועתם עד
שתהא שגורה בפיך ואע"פ שאינה מיושבת לך ואח"כ כתתה והקשה עליה מה שיש לך להקשות ותרץ תירוצין עד שתתישב לך: יהגה. יעיין: זחוחי הלב. שאין מטין
אזניהם

לפניך אלא מאותם שהם יגעים בתורה שכתוב בה צדק צדק תרדוף
לכך נאמר אני בצדק אחזה פניך (מ' תהלים פי"ז) :
בשמיעת האזן. בני לחכמתי הקשיבה. הקשב לד"ת בשעה שאתה לומדן
לתבונתי הט אזנך בשעה שאתה שומען (מ' משלי פ"ה) :
הט אזניך ושמע דברי חכמים ולבך תשית
לדעתי. כשנכנסת לבהמ"ד וראית חכמים
שיושבין ומתעסקין בחידושה של תורה הט
אזנך לדבריהם כדי שתשמרם שנאמר כי
נעים כי תשמרם בבטנך וגו' (מדרש
משלי פכ"ב):
אזן שומעת תוכחת חיים בקרב חכמים
תלין. א"ר יהושע בר נחמני כל מי
שבא לבהכ"נ ושומע ד"ת זוכה לישב בין
החכמים לע"ל אמר הקב"ה אם הטית
אזנך לד"ת כשתבוא לפתוח בד"ת הכל
משתתקים לפניך ושומעין דבריך כשם
שהטית אזנך לשמוע ד"ת כו' (דברים
רבה האזינו) :
אם שמע תשמע. אם שמעת לקול רבך
סופך שאחרים שומעין לך (תנחומא
פ' תבא) :
בעריכת

תורה אור ג אסתר ב: ד תהלים א: ה שם קיט: ו קהלת י: ז ישעיה ל: ח דברים כז:

א עי' ברכות מ' על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא ר' נתן אומר לעת מצוא זו תורה דכתיב כי מוצאי מצא חיים: ב ובירושלמי ביצה שם אומר שלא זכה רבי
לאורייתא אלא בשביל שראה פעם אחת לבד את גבורו של ר"מ מאחריו, ע"ש: ג עי' (חולין ס"ז) ולא אמינא לכו בעידנא די מדרשא לא תקימו אבראי: בשמיעת האזן. על
פי חגיגה ג' שמא יאמר אדם הואיל והללו מטמאין והללו מטהרין היאך אני למד תורה מעתה כו' עשה אזנך כאפרכסת וקנה לך לב לשמוע דברי המטהרין ודברי המטמאין
דברי האוסרין ודברי המתירין כו':

בעריכת שפתים. לב חכם ישכיל פיהו. לבו של חכם מלא חכמה מי ישכיל עליו ומי מחכים עליו פיהו פומיה מחכים עלוי פומיה מורה עליה ועל שפתיו יוסיף לקח מתוך שהוא מוציא ד"ת מלבו מוסיף על לקחה של תורה משלו משל למה"ד לחבית שהיא מלאה אבנים טובות ומרגליות ומוקפת צמיד פתיל והיא נתונה בזווית אחת ואין אדם יודע מה בתוכה בא אחד ופנה אותה וידעו הכל מה בתוכה כו' (שהש"ר פ"א):

בבינת הלב. טוב מראה עינים מהלך נפש. טוב מי שהוא מבאר משנתו ממי שטונה ורגיל כהרגל לשון והולך (קה"ר פ"ו):

לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה. שצריך אדם שיהא בו בינה להבין דבר מתוך דבר הצריך בכל דרכיו (מדרש משלי פ"א):

כל הנחלים הולכים אל הים. כל חכמתו של אדם אינה אלא בלב והים איננו מלא והלב אינו מתמלא לעולם תאמר שתשעה שאדם מוציא חכמתו מלבו שוב אינה חוזרת עליו לעולם ת"ל שם הם שבים ללכת (קה"ר פ"א):

והחכמה מאין תמצא. מלמד שהיה שלמה מחפש ואומר היכן הוא החכמה מצויה ר' אליעזר אומר בראש ר' יהושע אומר בלב ואתיא כדעתיה דר"י דאמר החכמה בלב דכתיב נתתה שמחה בלבי ואין שמחה אלא חכמה שנאמר חכם בני ושמח לבי. למ"ד א"ת למד אלא לב שהלב הוא מבין דעת שנאמר חכם לב יקח מצות ואף דוד התפלל עליה לב טהור ברא לי אלהים מפני מה נתנה חכמה בלב לפי שכל האיברים תלוים בלב ולא עוד אלא שהלב נתון ביד הקב"ה שנאמר פלגי מים לב מלך ביד ה' (ילקוט ריש משלי):

באימה ביראה. מימינו אש דת למו. התורה נקרא אש דת. אמר רבי יוחנן כל מי שהוא בא לעסוק בתורה יראה בעצמו כאילו הוא עומד באש. תורה שנתן הקב"ה למשה אש לבנה חרותה באש שחורה חצובה מאש ונתונה באש שנאמר מימינו אש דת למו (ילקוט ברכה רמז תתקנ"א):

בשלשה דברים נמשלה תורה כחרב כאש וכמים כחרב מנין שנאמר ויגרש את האדם וגו' משל לאדם שיש בידו מאכלת והוא מבקש לדקור בה אם היה יודע לשחוק אינה מזקת אותו ואם לאו מיד הורגתו כך כל מי שהוא דורש ד"ת אם הוא יודע היאך הוא דורשן אינן מזיקין אותו ואם לאו מיד הוא נענש שנאמר ונשאו עונם כעון הדורש. כמים מנין שנאמר הוי כל צמא לכו למים משל לאחד שהיה שט בנהר אם יודע לשוט הוא עולה בשלום ואם לאו הרי הוא נחנק כך כל מי שהוא לומד התורה ומשמרה קונה חיים לעצמו. נמשלה כאש שנאמר מימינו אש דת למו. ומי יכול ליגע באש הוי אומר ישראל שנאמר ואתם הדבקים וגו' (ילקוט שם):

בעריכת שפתים. (עירובין נד) ברוריה אשכחיה לההוא תלמידא דהוה גרים בלחישא בטשא ביה ואמרה ליה לאו הכי כתיב [ט]ערוכה בכל ושמורה אם ערוכה ברמ"ח אברים של אדם שמורה בלב ואם לאו אינה משתמרת. תנא תלמיד אחד היה לו לראב"י שהיה שונה בלחש לאחר ג' שנים שכח תלמודו. תנא תלמיד אחד היה לו לר"א בן יעקב שנתחייב שרפה למקום אמרו לו הניחו לו שאדם גדול שימש. א"ל שמואל לרב יהודה שיננא פתח פומך קרי פתח פומך תני כי היכי דהוריך חיין ותתקיים בידך שנאמר [י]כי חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא אל תקרי למוצאיהם אלא למוציאיהם בפה: (שם) א"ר אמי מאי דכתיב [כ]כי נעים כי תשמרם בבטנך יכונו יחדו על שפתיך אימתי ד"ת נעימים כי תשמרם בבטנך ואימתי תשמרם בבטנך בשעה שיכונו יחדו על שפתיך כו'. רבא אמר מהכא [ל]תאות לבו נתתה לו וארשת שפתיו בל מנעת סלה. אימתי תאות לבו נתת לו בשעה שארשת שפתיו בל מנעת סלה:

(ל"ה) בעריכת שפתים. (קידושין ל) ת"ר [מ]ושננתם שיהיו ד"ת מחודדין בפיך שאם ישאל לך אדם דבר אל תגמגם ותאמר אלא אמור לו מיד כו' (לעיל פ"ג מ"ה): בבינת הלב[א]. (סוכה כט) רבא ורמי בר חמא כי הוו קיימו מקמיה דרב חסדא מרהטי בגמרא בהדי הדדי והדר מעייני בסברא: (ברכות סג) [נ]הסכת ושמע ישראל. הס ואחר כך כתת כדרבא דאמר רבא לעולם ילמוד אדם תורה ואחר כך יהגה: (שם ו) אמר רבא אגרא דשמעתתא סברא: (ירושלמי ברכות פ"ד) רבי תנחומא אמר הסובר למודו לא במהרה הוא משכח מ"ט [ס]פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך וגו': (ספרי האזינו פ' של"ה) [ע]ויאמר אליהם שימו לבבכם לכל הדברים וגו' מלמד שצריך אדם שיהיו עיניו ולבו ואזניו מכוונים לד"ת וכה"א [פ]בן אדם ראה בעיניך ובאזניך שמע ושים לבך לכל אשר אני מראה אותך וגו' ושמת לבך למבואי הבית בכל מוצאי המקדש. והרי דברים ק"ו ומה בית המקדש שנראה בעינים ונמדד ביד צריך אדם שיהיו עיניו ולבו ואזניו מכוונים. ד"ת שהם כהררים התלוים בשערה על אחת כמה וכמה[ב]: באימה וביראה. (יומא ד) תניא משה עלה בענן ונתכסה ונתקדש בענן לקבל תורה לישראל בקדושה שנאמר [צ]וישכן כבוד ה' על הענן רבי נתן אומר לא בא הכתוב אלא למרק אכילה ושתיה שבמעיו כדי לשומו כמלאכי השרת. ר' מתיא בן חרש אומר לא בא הכתוב אלא לאיים עליו כדי שתהא תורה נתונה באימה ביראה ברתת ובזיע שנאמר [ק]עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה, מאי וגילו ברעדה א"ר אדא בר מתנא אמר רב במקום גילה שם תהא רעדה: (ברכות כב) תניא [ר]והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב מה להלן באימה ביראה ברתת ובזיע אף כאן באימה ביראה וברתת ובזיע מכאן אמרו הזבין והמצורעים ובועלי נדות מותרין לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים ולשנות במדרש ובגמרא ובהלכות ובאגדות ובעלי קריין אסורין כו': (אדר"נ פ"ו) בזמן שתלמיד חכם נכנס לעיר אל תאמר איני צריך לו אלא לך אצלו, ואל תשב עמו לא על גבי המטה ולא על גבי הכסא ולא על הספסל אלא שב לפניו על הארץ וכל דבר שיצא מפיו קבלהו עליך באימה ביראה ברתת ובזיע כדרך שקבלו אבותינו מהר סיני באימה ביראה ברתת ובזיע: (מ' סופרים פ"ג) לא יתן הספר על גבי הכסא ויהא תלוי וקורא כשם שקורין בשטרות שאין נוהגין בזיון בספרים. אלא אוחז בידו באימה וקורא כו' (לעיל פ"ד מ"ו): (ירושלמי מגילה פ"ד ה"א) רב שמואל בר רב יצחק עאל לכנישתא חמא חד בר נש קאים מתרגם סמיך לעמודא. א"ל אסור לך כשם שנתנה באימה וביראה כך אנו צריכין לנהוג בה באימה וביראה: (ירושלמי ברכות פ"ט) נחמיה העמסוני שימש את ר' עקיבא כ"ב שנה ולמדו אתין וגמין רבוין אכין ורקין מעוטין א"ל מה הוא ההן דכתיב [ש]את ה' אלהיך תירא א"ל אותו ואת תורתו:

(ל"א) באימה. (שבת יז) א"ר גידל אמר רב כל ת"ח היושב לפני רבו ואין שפתותיו נוטפות מור

אזיהם לשמוע יפה מפי רבם וסומכים על בינתם מלדקדק על שמועתם: בשפה ביה. בעטה בו: דתוליך היין. שתאריך ימים: שתשמרם בבטנך. שהם שמורים בידך שאין משכחין ממך: יכונו יחדו. כשאתה סודרם ומוציאם בפה ולא ליגרום בגמגום ובלחישה: שארבת שפתיו בל מנעת. כפירת שפתיו בל תמנע סלה כשנתת בו דעת להוציא בשפתיו:

יהיו מחודדין בפיך. חזור עליהם ודוק בשמעם: כי הוו קיימו מקמי דרב חסדא. בתר דאגמרינהו שמעתא: מרהטי גמרא. מה ששמעו מפיו דבר פלוני אסור דבר פלוני מותר: והדר מעייני. מה טעמו של דבר ואם יש להשיב כלום: אגרא דשמעתא סברא. שהוא יגע וטרח ומחשב להבין טעמו של דבר: לאיים עליו. שתחול עליו אימה בהיותו לבדו יבין וישים בלבו ליכנס במחנה שכינה באימה: במקום גילה. מתן תורה של לוחות דכתיב פקודי ה' ישרים משמחי לב: מה להלן באימה. דכתיב וירא העם וינועו וגו': מכאן אמרו. כל הטמאים מותרים בתורה שאף הם יכולים להיות באימה וברתת אבל בעל קרי אינו אלא מתוך קלות ראש וזחות הדעת: מתרגם סמיך לעמודא. היה עומד ומתרגם וסומך עצמו על עמוד: כך אנו צריכים לנהוג בה באימה. וכשקורא או מתרגם בסמיכה אין זה דרך אימה

העטופים ברעב וגו' אין רעב אלא בד"ת שנאמר הנה ימים באים והשלחתי רעב בארץ לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמוע את דבר ה' מכאן אמרו שיהא אדם לומד תורה באימה ביראה ברתת ובזיע ויסתכל אדם בעצמו וידע מה יהיה לו לאחר מיתה לכן ישא אדם את עיניו ויסתכל אל השמים ויאמר מי ברא את הכוכבים והמזלות ברקיע ונתן מקום ודרך ומסילה לכל או"א וכן יסתכל לארץ כו' שנאמר לבך יהגה אימה איה סופר איה שוקל וגו' מכאן אמרו לעולם יהא אדם ירא שמים יראה גמורה יראה על האמת ומודה על האמת ודובר אמת בלבבו (תנד"א פכ"א): והלא אדם שהוא גדול ממנו הלא מרתיע כל גופו ומזדעזעין כל אבריו המדבר לפני ממ"ה הקב"ה עאכ"ו שיהא מדבר באימה ביראה ברתת ובזיע (שם פ"ח): משל למלך שהוא יושב על כסאו והיה עבדו משרת לפניו ורואה המלך את עבדו שהוא מתבהל לפניו מיד עומד המלך מכסאו ותופס את עבדו בידו ומושיב אותו לפניו כו' שנאמר מי בכם ירא ה' שומע בקול עבדו אשר הלך חשכים ואין נוגה לו

תורה אור ט ש"ב כג: י משלי ד: כ שם כב: ל תהלים כא: מ דברים יא: נ דברים כז: ס שם ד: ע שם לב: פ יחזקאל מ: צ שמות כד: ק תהלים ב: ר דברים ד: ש שם ו:

א עי' (חגיגה ט"ו) ר"מ קרא אשכח ודרש הט אזנך ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעתי לדעתם לא נאמר אלא לדעתי. ר' חנינא אמר מהכא שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך: ב עי' (ע"ז ו') ולא נתן ה' לכם לב לדעת ועינים לראות ואזנים לשמוע עד היום הזה. אמר רבה ש"מ לא קאים איניש אדעתיה דרביה עד ארבעין שנין:

אימה אלא גסות הרוח: נתונה לו במתנה. מהפתכת: שהכל דשין בו. שאין בו גסות הרוח: שהכל מתבשמין ממנו. שמלמד תורה לתלמידים: מאין תמצא. מן העשוי כאין תמצא: שלשה משקין הללו. מים יין וחלב זו התורה שאין נותן בה כלום ויודעה ולומדה: בפחות שבכלים. במגלא דפחרא: שמחה של מצוה. כגון הכנסת כלה: שחוק. שחוק ממש שאין דעת שוחק מיושבת ואפילו אינה של לצון מ"מ אין בו ישוב: קלות ראש. לצון: קחו לי מנגן. מצוה הוא להשרות עליו שכינה: לדבר הלכה. צריך לפתוח במילי דבדיחותא ברישא: לחלום טוב. אם בא ליישן מתוך שמחה מראין לו חלום טוב: נוטפות מר. מרירה מחמת אימה: ובדחי רבנן. נפתח לבם מחמת השמחה: אולפני שכיח לי. תלמודי מצוי בידי. נ"א שמצוי לי לחדש דברים בתורה והן מאירין פניו: חמוניה. ראו אותו: סימא. מצא אוצר: תוספתא עתיקתא. תוספתא ישנה שלא ראה אותה מימיו ומצא וראה בה דברים חדשים ושמח בה: ותלי. נשען: חדאי נפשאי. שמחי נפשי: לך קראי לך תנאי. בשבילך ולצורכך קריתי ושניתי: איני. וכי אין נאה לת"ח אלא על לומדיה בלבד: נושא אשה. ונגאל מהרהורי עבירה: זה הלומד תורה בטהרה. עליו הוא אומר לשמי ומנחה טהורה: נושא אשה. דהוה בלא הרהור

מור תבונה כו' (לקמן בפי' בשמחה. ועיין לעיל פ"ד מי"ב בפי' ומורא רבך כמורא שמים): **ביראה.** (שבת ל"א) ארשב"ל מאי דכתיב [ח]והיה אמונת עתך חוסן ישועות וגו' כו' ואפ"ה יראת ה' היא אוצרו כו' (לעיל פ"ג במשנה כל שיראת חטאו קודמת עש"ב): **בענוה.** (עירובין נד) [א]א"ר מתנא מאי דכתיב [א]ממדבר מתנה אם משים אדם עצמו כמדבר הזה שהכל דשין בו תלמודו מתקיים בידו ואם לאו אין תלמודו מתקיים בידו. אם משים אדם את עצמו כמדבר הזה שהכל דשין בו תורה נתנה לו במתנה שנאמר וממדבר מתנה כו'. א"ר אלעזר מאי דכתיב [ב]לחייו כערוגת הבושם אם משים אדם עצמו כערוגה זו שהכל דשין בה וכבשם הזה שהכל מתבשמין ממנו תלמודו מתקיים בידו ואם לאו אין תלמודו מתקיים בידו: (סוטה כ) א"ר יוחנן אין ד"ת מתקיימין אלא במי שמשים עצמו כמי שאינו שנאמר [ג]והחכמה מאין תמצא: (תענית ז) א"ר חנינא בר אידי למה נמשלו דברי תורה למים דכתיב [ד]הוי כל צמא לכו למים לומר לך מה מים מניחין מקום גבוה והולכין למקום נמוך אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה: וא"ר אושעיא למה נמשלו ד"ת בשלשה משקין הללו במים ביין ובחלב דכתיב הוי כל צמא לכו למים וכתיב [ה]לכו שברו ואכלו ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב לומר לך מה שלשה מיני משקין הללו אין מתקיימין אלא בפחות שבכלים אף ד"ת אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה עליו: (עירובין יג) מפני מה זכו בית הלל לקבוע הלכה כמותן מפני שנוחין הן ועלובין הן ושונין דבריהם ודברי בית שמאי ולא עוד אלא שמקדימין דברי בית שמאי לדבריהם. (ועיין בפ"ד מ"ד מאד מאד הוי שפל רוח):

בשמחה. (שבת ל) כתיב [ו]ושבחתי אני את השמחה וכתיב [ז]ולשמחה מה זה עושה לא קשיא ושבחתי אני את השמחה זו שמחה של מצוה. ולשמחה מה זו עושה זו שמחה שאינה של מצוה ללמדך שאין השכינה שורה לא מתוך עצלות ולא מתוך עצבות ולא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך שיחה ולא מתוך דברים בטלים אלא מתוך דבר של מצוה שנאמר [ח]ועתה קחו לי מנגן וגו' א"ר יהודה וכן לדבר הלכה אמר רבא וכן לחלום טוב. איני והאמר רב גידל אמר רב כל תלמיד חכם שיושב לפני רבו ואין שפתותיו נוטפות מור תכוינה שנאמר [ט]שפתותיו שושנים נוטפות מור עובר. אל תקרי מור עובר אלא מר עובר אל תקרי שושנים אלא ששונים. לא קשיא הא ברבה הא בתלמידא ואבע"א הא והא ברבה ולא קשיא הא מקמיה דלפתח הא לבתר דפתח כי הא דרבה מקמיה דפתח להו לרבנן אמר מילתא דבדיחותא ובדחי רבנן לסוף יתיב באימתא ופתח בשמעתא: (עירובין נד) א"ר שמואל בר נחמני מאי דכתיב [י]אילת אהבים ויעלת חן מפני מה נמשלה ד"ת כאילה לומר לך מה אילה זו רחמה צר וחביבה על בעלה כל שעה ושעה כשעה ראשונה אף ד"ת חביבין על לומדיהן כל שעה ושעה כשעה ראשונה כו' (לעיל פ"א מ"ד בפי' והוי שותה בצמא את דבריהם): (ירושלמי שבת פ"ז) רבי יהודה ברבי אילעאי חמתא חדא כמ־ונא אפוי נהורין אמרה ליה סבא סבא חד מן תלת מילין אית בך או שהוי חמר את או מלוה ברבית את או מגדל חזירין את. אמר לה תיפח רוחה דהאי איתתא חדא מן תלת מילייא לית בי אלא אולפני שכיח לי דכתיב [כ]חכמת אדם תאיר פניו. ר' אבהו נחת לטבריא חמוניה תלמידוי דרבי יוחנן אפוי נהורין אמרין קמיה ר' יוחנן אשכח ר' אבהו סימא א"ל למה א"ל אפוי נהורין א"ל דלמא אורייתא חדתא שמע. סליק לגביה א"ל מאי אורייתא חדתא שמעת א"ל תוספתא עתיקתא וקרא עליו חכמת אדם תאיר פניו: (פסחים סח) רב ששת כל תלתין יומין מהדר ליה תלמודיה ותלי וקאי בעיברא דדשא אמר חדאי נפשאי חדאי נפשאי לך קראי לך תנאי. איני והא"ר אלעזר אלמלא תורה לא נתקיימו שמים וארץ שנאמר [ל]אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי. מעיקרא כי עביד איניש אדעתיה דנפשיה עביד: (מכילתא יתרו) [מ]תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה וגו' ועבדת את אויביך ברעב ובצמא ובעירום ובחוסר כל. מאי בחוסר כל שהיו חסרים מתלמוד תורה: **בטהרה.** (יומא עב) [נ]יראת ה' טהורה עומדת לעד. א"ר חנינא זה הלומד תורה בטהרה. מאי היא נושא אשה ואח"כ לומד תורה: (מנחות קי) [ס]ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי ומנחה טהורה אמר ר' נחמיה זה הלומד תורה בטהרה מאי היא נושא אשה ואחר כך לומד תורה: (קדושין כט) א"ר יהודה אמר שמואל הלכה נושא

לו יבטח בשם ה' וישען באלהיו (שם ס"פ למ"ד): נהם ככפיר אימת מלך. א"ר יהודה בר סימון הרעמים הללו כשהן יוצאין הן מרעישין אימתו של הקב"ה עאכ"ו. ד"א א"ר חמא בר חנינא מה הכפיר הזה כשהוא צווח בקולו אדם השומע אותו מתירא נהמתו של הקב"ה עאכ"ו (מ' משלי פ"כ):

בענוה. תי"ו מפני מה רגליה שלפניה שבור ללמדך שכל המבקש ללמוד תורה צריך לכפוף רגליו ולעסוק בתורה שנאמר והם תכו לרגלך וצריך שיהיה נמוך מכל הבריות שנאמר ושפל רוח יתמוך כבוד ואומר עקב ענוה יראת ה' וגו' (אותיות דר"ע): עקב ענוה יראת ה' וגו' אם זכה אדם לקנות ענוה ויראת שמים זוכה לקנות עושר וכבוד וחכמה מהם ואם לאו צנים פחים וגו' (ילקוט משלי פכ"ב):

בשמחה. קומי רוני בלילה אין רני זו אלא של תורה שנאמר אתה סתר לי מצר תצרני רני פלט וגו'. מה כתיב בתריה שמחו בה' וגילו צדיקים והרנינו כל ישרי לב כו'. ד"א קומי רוני בלילה אין רננה זו אלא שמחה שנאמר רנו ליעקב שמחה ואומר רני ושמחי בת ציון רני ברננות הרבה ושמחי בשמחות הרבה מפני מה כי הנני בא ושכנתי בתוכך כו' ברוך המקום ב"ה שבחר בחכמים ובתלמידים ומקיים עליהם במדה שאדם מודד מודדין לו כמו שהם יושבין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות בכל יום וקורין ושונין לשם שמים ויראת שמים בלבבם ומחזיקין ד"ת על פיהם ומקבלין עליהן בשמחה עול מלכות שמים כך כביכול הקב"ה נותן להם שמחה לצדיקים בעל כרחן שלא בטובתן שנאמר נתת שמחה בלבי וגו' כו' (תנדא"ר פי"ח):

פעם אחת שאלני אחד וא"ל מה נשתנה ישעיה בן אמוץ מכל הנביאים שהוא היה מתנבא כל הטובות וכל הנחמות לישראל יותר מכל הנביאים אמרתי לו בני מפני שהיה מקבל עליו עול מלכות שמים בשמחה יותר מאחר כל נביאים שנאמר ואשמע את קול ה' אומר את מי אשלח ומי ילך לנו ואומר הנני שלחני וגו' (שם פט"ז):

מכאן אמרו יעשה אדם מצותיה של תורה בשמחה ותחשב לו כמו צדקה כו' (שם פכ"ט):

מאור עינים ישמח לב. אלו דברי תורה שהן מאירין עיניו של אדם ומשמחין לבו שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב מצות ה' ברה מאירת עינים (מ' משלי פט"ו):

והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום. שלא יהא בעיניך כדיוטגמא ישנה שאין הכל סופנין אותו אלא כחדשה שהכל רצין לקראתה (ספרי ואתחנן):

נמשלה ד"ת למים מה מים אם אין אדם צמא אינם ערבות לגופו כך ד"ת אם אין אדם עיף אינה ערבה בגופו (שה"ש רפ"א):

בטהרה. אם רוצה אתה ללמוד ותפן בד"ת צא ולמד מראשו של ענין תחלת מעשים כולם כשעמדו אבותינו על הר סיני לקבל את התורה א"ל הקב"ה למשה שיאמר לישראל שיקדשו את עצמם שני ימים שנאמר וקדשתם היום ומחר וגו' ולא משה בלבד אמר להם לישראל בדלו עצמכם מן עבירה ומן גזל ומכל דבר מכוער כדי שתהיו טהורים בשעה שתעמדו על הר סיני אלא גם יהושע א"ל לישראל שיבדלו מעבירה ומגזל ומכל דבר מכוער ויהיו בקדושה ובטהרה כשתעברו בירדן שנאמר ויאמר יהושע אל העם התקדשו וגו' הכינו לכם צידה וגו' וכי צידה היו ישראל צריכין והלא היו מאוכלי המן אלא כך אמר להם עשו תשובה כדי

תורה אור ח ישעיה לג: א במדבר כא: ב שה"ש ה: ג איוב כח: ד ישעיה נה: ה שם: ו קהלת ח: ז שם: ח מ"ב ג: ט שה"ש ה: י משלי ה: כ קהלת ח: ל ירמיה לג: מ דברים כח: נ תהלים יט: ס מלאכי א:

א עי' (שבת קי"ד) נו"ן כפופה נאמן כפוף צדי"ק כפופה צדיק כפוף כוכוף לך הכתוב כפיפה על כפיפהו מכאן שניתנה התורה במגוד רחש. ופירש"י ברתת ובענוה יתירה:
ב עי' (ערכין י"א) א"ר יהודה אמר שמואל: מנין לעיקר שירה מן התורה שנא' ושרת בשם ה' אלהיו איזהו שירות שבשם הוי אומר זו שירה. רב מתנא אמר מהכא תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה וגו' הוי אומר זו שירה כו', עש"ב:

נושא אדם אשה ואח"כ לומד תורה . רבי יוחנן אמר ריחים בצוארו ויעסוק בתורה ולא פליגי הא לן והא להו : משתבח ליה רב חסדא לרב הונא בדרב המנונא דאדם גדול הוא א"ל כשיבא לידך הביאהו לידי כי אתא חזייה דלא פרים סודרא א"ל מאי טעמא לא פריסת סודרא א"ל דלא נסיבנא אהדרינהו לאפיה מיניה א"ל חזי דלא חזית לאפאי עד דנסיבת , רב הונא לטעמיה דאמר בן עשרים שנה ולא נשא אשה כל ימיו בעבירה ס"ד אלא אימא כל ימיו בהרהורי עבירה. אמר רבא וכן תנא דבי ר' ישמעאל עד עשרים שנה יושב הקב"ה ומצפה לאדם מתי ישא אשה כיון שהגיע עשרים שנה ולא נשא אומר הקב"ה תיפח עצמותיו של אותו האיש . אמר רב חסדא האי דעדיפנא מחבראי דנסיבנא בשיתסר ואי הוה נסיבנא בארביסר הוה אמינא לשטן גירא בעיניך: (ע"ז כ) [ע]ונשמרת מכל דבר רע שלא יהרהר אדם ביום ויבא לידי טומאה בלילה: (חולין לז) כתיב [פ]הנה נפשי לא מטומאה שלא הרהרתי ביום לבא לידי טומאה בלילה : (ברכות יב) תניא [צ]ולא תתורו אחרי לבבכם זו מינות וכה"א [ק]אמר נבל בלבו אין אלהים . ואחרי עיניכם זה הרהור עבירה שנאמר [ר]ויאמר שמשון אל אביו אותה קח לי כי היא ישרה בעיני . אשר אתם זונים זה הרהור ע"א , וכה"א [ש]ויזנו אחר הבעלים : (יומא כט) אמר רב נחמן הרהורי עבירה קשין מעבירה וסימנך ריחא דבישרא. (ב"ב קסד) אמר רב עמרם אמר רב שלש עבירות אין אדם ניצול מהן בכל יום הרהור עבירה ועיון תפלה ולשון הרע , לשה"ר ס"ד אלא אימא אבק לשון הרע : (נדה יג) אמר ר' אמי כל המביא עצמו לידי הרהור אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה כתיב הכא [ת]וירע בעיני ה' וכתיב התם [א]כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע . א"ר אלעזר מאי לא יגורך רע לא יגור במגורך רע : אמר רב המקשה עצמו לדעת יהא בנידוי ולימא אסור דקמגרי יצר הרע אנפשיה. ור' אמי אמר נקרא עבריין שכך אומנתו של יצר הרע היום אומר לו עשה כך ולמחר אומר לו עשה כך ולמחר אומר לו לך ועבוד ע"א והולך ועובד: תניא ר' אליעזר אומר כל האוחז באמה ומשתין כאלו מביא מבול לעולם אמרו ליה לר' אליעזר והלא ניצוצות נהזין על רגליו ונראה ככרות שפכה ונמצא מוציא לעז על בניו שהם ממזרים . אמר להו מוטב שיוציא לעז על בניו שהם ממזרים ואל יעשה עצמו רשע שעה אחת לפני המקום. תניא אידך א"ל ר' אליעזר לחכמים אפשר יעמוד אדם במקום גבוה וישתין או ישתין בעפר תיחוח ואל יעשה עצמו רשע שעה אחת לפני המקום , הי אמר להו ברישא אילימא קמייתא א"ל ברישא בתר דאמר להו איסורא הדר אמר להו תקנתא אלא הא אמר להו ברישא ואמרו ליה אין לו מקום גבוה ועפר תיחוח מאי אמר להן מוטב שיוציא לעז על בניו ואל יעשה עצמו רשע שעה אחת לפני המקום. וכל כך למה מפני שמוציא שכבת זרע לבטלה דא"ר יוחנן כל המוציא שכבת זרע לבטלה חייב מיתה שנאמר [ב]וירע בעיני ה' אשר עשה וימת גם אותו . ר' יצחק ור' אמי אמרו כאילו שופך דמים שנאמר [ג]הנחמים באלים ותחת כל עץ רענן שוחטי הילדים בנחלים תחת סעיפי הסלעים אל תקרי שוחטי אלא סוחטי. רב אסי אמר כאילו עובד ע"א כתיב הכא תחת כל עץ רענן וכתיב התם [ד]על ההרים הרמים ותחת כל עץ רענן. ואמר ר' אלעזר מאי דכתיב [ה]ידיכם דמים מלאו אלו המנאפים ביד. תנא דבי ר' ישמעאל [ו]לא תנאף לא תהא בך נאוף בין ביד בין ברגל: תניא ר' טרפון אומר כל המכנים ידו למטה מטבורו תקצץ א"ל לר' טרפון ישב לו קוץ בכריסו לא יטלנו א"ל לא והלא כרסו נבקעת מפני הקוץ אמר להן מוטב תבקע כרסו ואל ירד לבאר שחת. תנא רוכבי גמלים כולם רשעים הספנים כולם צדיקים החמרים מהם רשעים מהם צדיקים. ר' יהושע בן לוי לייט אמאן דגני אפרקיד כו' : אר"ש בן יוחאי ארבעה דברים הקב"ה שונאן ואני איני אוהבן האוחז באמה ומשתין כו': (שבת קיח) א"ר יוסי מימי לא נסתכלתי במילה שלי איני והאמרו ליה לרבי מ"ט קרי לך רבינו הקדוש אמר להם מימי לא נסתכלתי במילה שלי. רבי מילתא אחריתי הוה ביה שלא הכניס ידו תחת אבנטו: (תנד"א פי"ג) אומרים לו לאדם עד שאתה מבקש רחמים שיכנסו ד"ת בתוך מעיך תבקש רחמים על עבירות שעברת שימחלו לך עליהם והזהר אחר כך מעשות שלא כהוגן ומתוך כך יהא אדם שומע וזוכרה כו' : (יומא לט) תנא דבי רבי ישמעאל עבירה מטמטמת לבו של אדם. שנאמר [ז]ולא תטמאו בהם ונטמתם בם אל תקרי ונטמאתם אלא ונטמטם בם: (ברכות טז) מרגלא בפומיה דר"מ גמור בכל לבבך ובכל נפשך לדעת את דרכי ולשקוד על דלתותי יום יום . נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה. נצור תורתי בלבך ונגד עיניך תהיה יראתי שמור פיך מכל חטא וטהר וקדש עצמך מכל אשמה ועון ואני אהיה עמך בכל שעה : (יומא ד) תניא משה עלה בענן ונתכסה בענן ונתקדש בענן לקבל תורה לישראל בקדושה: (ירושלמי שבת פ"א) היה רפב"י אומר זריזות מביאה לידי נקיות נקיות מביאה לידי טהרה טהרה מביאה לידי קדושה כו' (לעיל פ"ד מ"ג): (אדר"נ רפכ"ו) רבי עקיבא אומר סיג לטהרה קדושה : (ירושלמי יבמות פ"ב) [ח]הנה נא ידעתי כי איש אלהים קדוש הוא רבנן אמרין שלא ראה טיפת קרי מימיו כו' (לעיל פ"ג מי"ג) : במקרא במשנה בשימוש חכמים. (קדושין ל) א"ר ספרא

כדי שתכנסו לארץ (תנדא"ר פי"ח) : חזר הקב"ה לרצות את ישראל ואמר להם בני נשבע אני בכסא הכבוד שלי שאפילו תינוק בבית רבו עוסק בתורה לשמי שכרו מונח לפני ובלבד שיהא שמור מן העבירה אפילו אין בידו של אדם אלא דרך ארץ ומקרא בלבד שכרו מונח לפני ובלבד שיהא שמור מן העבירה ואפילו אין בידו של אדם לא מקרא ולא משנה אלא משכים ומעריב לבהכ"נ ולבהמ"ד קורא ק"ש בעבור שמי הגדול שכרו מונח לפני ובלבד שיהא שמור מן העבירה (שם פ"ב) :

אדם שיש בו תורה ונזהר בעצמו שלא יבא לידי חטא ועון אומר לו הקב"ה בני ברוך אתה ותהא לך קורת רוח בעולם ושמרו ויטמנו ד"ת בפיך לעולם (שם פ"ו) :

זה הכלל כל הנושא פנים אל התורה זוכה ומקבל פני השכינה אבל המזוהם והמלוכלך בעבירות אינו מסב בפני המלך בד"א בזמן שלא עשה תשובה אבל אם עשה תשובה ומת הרי הוא כצדיק עולם לכל דבריו (שם פ"ג) :

נפת תטופנה שפתותיך כלה . רבי חלפתא בשם רשב"ל, מה כלה זו יושבת בפוריה ואומרת ראו שאני טהורה וזו עדותי מעידה עלי כך ת"ח צריך שלא יהא בו דבר של דופי (שהש"ר פ"ד פכ"ג) :

נואף אשה חסר לב . הקב"ה מסיר חכמה מלבו . ואין חכמה אלא תורה שנאמר מחכימת פתי (ילקוט תהלים פ"ז) :

נזם זהב באף חזיר . אם אתה נותן כלי זהב באף חזיר הוא מלכלך בטיט ובצואה כך ת"ח אם עובר עבירה מלכלך את תורתו . א"ר אלכסנדראי מסירה טעמי תורה ממנו (מ' משלי פי"א) :

א"ר לוי מצינו בתורה ובנביאים ובכתובים שאין הקב"ה חפץ בקלוסו של רשע כו' (לקמן בפי' בלב טוב:)

במקרא . נפת תטופנה שפתותיך כלה . ר' הונא ור' חלפתא קיסריי' בשם רשב"ל אמרי מה כלה זו מתקשטת בכ"ד תכשיטין ואם חסרה דבר אחד מהן אינה כלום . כך ת"ח צריך שיהא רגיל בכ"ד ספרים ואם חסר אחד אינו כלום :

במשנה. ר' הונא אמר תרתי אין הגליות מתכנסות

הרהור ואח"כ הולך ולומד תורה : הא לן . בני בבל היו הולכין וגורסין משמיות התנאים בא"י ומתוך שלומדים חוץ למקומם אין צרכי הבית מוטלין עליו נושא אשה דהוה בלא הרהור ואח"כ הולך ולומד תורה : להו . לבני א"י הלומדים תורה במקומם אם נושא אשה יהיו צרכי הבית מוטלין עלין ויבטלוהו : חזיה . רב הונא לרב המנונא : דלא פרים סודרא . כדרך הנשואים שהיו רגילין לכסות ראשן : הוה אמינא לשטן גירא בעינך . כלומר הייתי מתגרה בו , ושטן הוא יצה"ר ולא אירא שיחטיאני : ונשמרת . וסמיך ליה כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה וקרא מזהיר ליה להשמר שלא יבוא לידי כך : הנה נפשי לא מטומאה . יחזקאל קאמר ליה להקב"ה : לידי טומאה . קרי : מינות . אותם ההופכים טעמי התורה למדרש שטות: וכן הוא אומר אמר נבל בלבו . ואין לך נבל מן ההופך דברי אלהים חיים : הרהורי עבירה . תאות נשים קשים להכחיש בשרו יותר מגופו של מעשה : ריחא דבישרא . המריח בשר צלי קשה לו הריח מאד שמתאוה לו : עיון תפלה . יש מפרשים לאחר שהתפלל חושב בלבו שיעשה הקב"ה בקשתו לפי שהתפלל בכוונה : אבק לשה"ר . כגון דאמר נורא בי פלניא : וירע . אלמא מיקרי רע : וכתיב לא יגורך . לא יגור עמך רע : כאילו מביא מבול לעולם . שעבירה זו היתה בידם דכתיב כי השחית כל בשר ואמרינן ברותחין קלקלו : ניצוצות ניתזין . כשאינו אוחז ואינו מטיל למרחוק : כרות שפכה . סרים אין מימי רגליו שותתין כיפה : איסורא . אסור לאחוז ואפילו אי אפשר לו בענין אחר אע"פ שמוציא לעז כדקתני מוטב שיוציא לעז וכו': תקנתא . ישתין על גבי עפר תיחוח דמשמע דאי ליכא הני יאחוז באמה : הנחמים באלים . שמתחממים בעצי אילנות במדורות גדולות כלומר בעלי הנאות : באלים . כמו תחת האלה : ביד . מוציא זרע לבטלה : רוכבי גמלים . אבריהן מתחממין בבשר הגמל ומוציא זרע : כולם צדיקים . שדרים בסכנה ולבם לאביהם שבשמים : אפרקיד . פניו למעלה וגנות הוא שפעמים שיתקשה אברו תוך שנתו ויתגלה . ועוד שידיו מונחות לו על אברו ומתחמם : לא נסתכלתי וכו' . מרוב צניעות : והאמרו ליה וכו' . ואע"כ לר' יוסי נמי ה"ל למקרייה רבינו הקדוש : תחת אבנטו . מן אבנט ולמטה : מטמטמת . אוטמת וסותמת מכל חכמה : ונטמתם . חסר אל"ף : אלא

תורה אור ע דברים יז: פ יחזקאל ד: צ דברים יא: ק תהלים יד ונג: ר שופטים יד: ש שם ח: ת דה"א כא: א תהלים ה: ב דה"א כה: ג ישעיה נז: ד דברים יב: ה ישעיה א: ו שמות כ ודברים ו: ז ויקרא יא: ח מ"ב ד:

ספרא משום ריב"ח מאי דכתיב ט ושננתם לבניך אל תקרי ושננתם אלא ושלשתם, לעולם ישלש אדם שנותיו שליש במקרא שליש במשנה שליש בתלמוד מי ידע כמה חיי לא צריכא ליומי: (סנהדרין מב) י כי בתחבולות תעשה לך מלחמה א"ר אהא בר חנינא א"ר אסי א"ר יוחנן במי אתה מוצא מלחמתה של תורה במי שיש בידו חבילות של משנה. קרי רב יוסף אנפשיה כ ורב תבואות בכח שור א: (הוריות יד) א"ר יוחנן פליגי בה רשב"ג ורבנן חד אמר סיני עדיף וחד אמר עוקר הרים עדיף, רב יוסף סיני רבה עוקר הרים שלחו לתמן איזה מהן קודם שלחו להו סיני עדיף דאמר מר הכל צריכין למרי חטיא: (סנהדרין לט) ת"ר ל כי דבר ה' בזה כו' ר' נתן אומר זה שאינו משגיח על המשנה: (סוטה מד) ת"ר מ הכן בחוץ מלאכתך זו מקרא ועתדה בשדה לך זו משנה אחר ובנית ביתך זו תלמוד. דבר אחר הכן בחוץ מלאכתך זו מקרא ומשנה ועתדה בשדה לך זו תלמוד אחר ובנית ביתך אלו מעשים טובים. ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר הכן בחוץ מלאכתך זו מקרא ומשנה ותלמוד ועתדה בשדה לך אלו מעשים טובים אחר ובנית ביתך דרוש וקבל שכר: (מכות י) דרש ר' סימאי מאי דכתיב נ ומי אוהב בהמון לו תבואה* למי נאה ללמוד בהמון מי שכל תבואה שלו. והיינו דא"ר אלעזר מאי דכתיב ס מי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו למי נאה למלל גבורות ה' מי שיכול להשמיע כל תהלתו: (ב"מ לג) תנו רבנן העוסקים במקרא מדה ואינה מדה במשנה מדה ונוטל עליה שכר בתלמוד אין לך מדה גדולה מזו ולעולם הוי רץ למשנה יותר מן התלמוד. הא גופא קשיא אמרת בתלמוד אין לך מדה גדולה מזו והדר אמרת ולעולם הוי רץ למשנה יותר מן התלמוד. אמר ר' יוחנן בימי רבי נשנית משנה זו שבקי כולי עלמא מתני' ואזלי בתר תלמודא הדר דרש להו ולעולם הוי רץ למשנה יותר מן התלמוד. מאי דרוש כדדריש רבי יהודה ברבי אילעאי מאי דכתיב ע והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם כו' (לעיל פ"ד מי"ג). דרש רבי יהודה ברבי אילעאי מאי דכתיב פ שמעו דבר ה' החרדים אל דברו אלו תלמידי חכמים אמרו אחיכם אלו בעלי מקרא שונאיכם אלו בעלי משנה כו' (לעיל פ"ג מס"ז): (ירושלמי הוריות פ"ג) תני הסדרן קודם לפלפלן. הדא אמרה משנה קודמת למקרא והדא מסייעא להדיא דתני רשב"י העוסק במקרא מדה ואינה מדה. ורבנן עבדין מקרא כמשנה. מר שמואל בר נחמן אמר משנה קודם לתלמוד ומאי טעמא קנה חכמה קנה בינה וגו'. ר' יוחנן אמר תלמוד קודם למשנה ומ"ט צ קנה חכמה מה טוב מחרוץ. מה מקיים ר"י טעמא דר' שמואל בר נחמני מים בזול ויין ביוקר אפשר לעולם לחיות בלא יין ואי אפשר לעולם להיות בלא מים. ומה מקיים רבי שמואל בר נחמן טעמא דרבי יוחנן מלח בזול פלפלין ביוקר אפשר לעולם לחיות בלא פלפלין ואי אפשר לעולם בלא מלח: לעולם הוי רץ למשנה יותר מן התלמוד הדא דתימר עד שלא שיקע בו רבי רוב משניות אבל משישקע רבי רוב משניות לעולם הוי רץ אחר התלמוד יותר מן המשנה. (ב"ב קמה) אמר ר' זירא אמר רב מאי דכתיב ק כל ימי עני רעים זה בעל תלמוד וטוב לב משתה תמיד זה בעל משנה רבא אמר איפכא והיינו דאמר רב משרשיא משמיה דרבא מאי דכתיב ר מסיע אבנים יעצב בהם בוקע עצים יסכן בם. מסיע אבנים יעצב בהם אלו בעלי משנה בוקע עצים יסכן בם אלו בעלי

אלא ושלשתם. מדלא כתיב ושיננתם הד זימנא משמע ושננתם בב' נונין ש"מ שישמיע שתי פעמים היינו ושלשתם שילישם: ליומי. ימי השבוע: מלחמתה. של תורה. קושיותיה ולעמוד על בוריה ועל עיקרה לא כאדם המפולפל ומחודד ובעל סברא ולא למד משניות וברייתות הרבה כי מהיכן יתגלה לו הסוד אלא בבעל משניות שאם יסתפק לו טעם בכאן ילמדנו מתוך משנה אחרת או אם יקשה לו דבר יבין מתוך משניות הרבה שבידו הא מני פלוני הוא ששמעתיו במקום אחר אומר כך: סיני עדיף. מי שמשנה וברייתא סדורות לו כנתינתן מהר סיני. ורב יוסף הוו קרי ליה סיני כדאמרינן קרי ר"י אנפשיה ורב תבואות בכח שור אבל לא היה מפולפל כל כך להקשות ולתרץ ולהבין דבר מתוך דבר: עוקר הרים. חריף ומפולפל בתורה: המשנה. זה שעושה כמו שאינו עיקר: ועתדה בשדה לך. ולגבה מלאכתך בשדה לך: תלמוד. לתת סברא בטעמי המשנה והלכה כדברי מי: ללמוד בהמון. לדרוש ברבים: שכל תבואה שלו. שבקי במקרא במשנה בהלכות ובאגדות: מדה היא. קצת: ואינה מדה. שהמשנה והתלמוד יפים ממנה מפני שתלויים בגירסא ומשכחין שבימיהם לא היה תלמוד בכתב וגם לא היה ניתן לכתוב אלא לפי שמתמעטו הלבבות התחילו דורות אחרונים לכותבו: בתלמוד. לתת לב להבין בתוכות טעמי המשנה מה הם וכשהתם סותרות זו את זו יבין לתרץ שיהיו שתיהן קיימות. או לדעת דברי התנאים החולקים בדבר ומאן הא מני פלוני הכא הוא: בימי רבי נשנית משנה זו. הא דקאמר תלמוד אין לך מדה גדולה מזו לפי שמשרבו תלמידי שמאי והלל שהיו לפניו שלשה דורות רבו מחלוקת בתורה ונעשית כשתי תורות מתוך עול שעבוד מלכיות ומתוך כך לא היו יכולין לתת לב לברר דברי החולקים עד ימיו של רבי שנתן הקב"ה לו חן בעיני אנטונינוס ונחו מצרה ושלה וקבץ כל תלמידי א"י ועד ימיו לא היו מסכתות סדורות אלא כל תלמיד ששמע דבר מפי גדול הימנו גרסה ונתן סימנין הלכה פלוני שמעתי משם פלוני וכשנתקבצו אמר כל אחד מה ששמע ונתנו לב לברר טעמי המחלוקת דברי מי ראויין לקיים וסדרו המסכתות. והם נמי במשנה דברי יחידים שראה רבי את דבריהם ושנאן סתם כדי לקבוע הלכה כמותם. לפיכך אמרו בתלמוד אין לך מדה גדולה מזו שיתנו לב לטעמי המשנה: שבקי כ"ע מתני'. מלחזור על גרסת משנתם: ואזלו בתר תלמודא. לחשוב בסברא: הדר דריש להו הוי רץ למשנה. לפי שירא פן ישתכחו המשניות ויהלישו שמות החכמים ובמקום חייב יאמרו פטור ובמקום אסור יאמרו מותר: מאי דרוש. מתחלה כשדרש בתלמוד גדול: הסדרן. זהו שהמשניות והברייתות סדורין לו בפיו קודם לפלפלן המפולפל המחודד והלימוד אינו סדור בפיו כל כך: הדא אמרה. כי היכי דסדרן קודם לפלפלן. ה"נ משנה קודם למקרא: ורבנן עבדין מקרא כמשנה. שגם על המקרא נוטלין שכר כבעל המשנה: קנה חכמה קנה בינה. חכמה היא המשנה ובינה הוא התלמוד שע"י הגמרא נותנין לב להבין דבר מתוך דבר והקדים חכמה לבינה: קנה חכמה מה טוב מחרוץ. וקנות בינה נבחר מכסף ומשמעות הכתוב כך הוא. אם קנה חכמה לבדה והיא המשנה מה טוב מחרוץ והוא הזהב לפי שעדיין אין לו מעלת הבינה. וקנות בינה כלומר כשהגיע לקנות בינה והוא התלמוד אז החכמה אינה חשובה אלא כ"כ לפי שנתוסף לו קנין הבינה ואז אין קנין החכמה אלא כ"א נבחר מכסף לפי ערך הבינה שהיא יותר חשובה במעלה נגד החכמה כמו ערך החרון נגד הכסף: מים בזול ויין ביוקר. וה"נ משנה בזול וגמרא ביוקר ומ"מ אפשר לעולם בלא גמרא לעשות מעשה ע"פ המשנה אבל בלא משנה אי אפשר הלכך אקדים קרא משנה: מלח בזול. גמרא הוא כמלח שהוא בזול שנוח יותר להשיג ע"י יגיעה וסדור המשנה על פה קשה טפי והוא כפלפלין שהוא ביוקר ומ"מ להיות המלח צריך לעולם יותר משובח יותר. וכן הגמרא צריך יותר לפסוק הלכה למעשה מסדור המשנה על פה שאחר ששיקע רבי המשנה בכתב אפילו לא יהיו שגורות על פה יוכל לפסוק דין מתוכן ע"י הגמרא אבל בלא גמרא א"א לפסוק הלכה ברורה על ידן ולכן שבח הכתוב הגמרא יותר ומ"מ סדור המשנה על פה יותר יקר וצריך לעסותו עיקר יותר מהגמרא: עד שלא שיקע בו רבי. שלו רוב המשניות אבל אם כבר למד אלל רבו רוב המשניות ובקי בהן הוי רץ אחר התלמוד להבין דבר מתוך דבר: והיפ"מ פי' עד שלא שיקע רבי. היינו רבינו הקדוש קודם שסדר רבי המשנות לפי שלא ניתנו לכתוב ונתירא פן ישתכחו. אבל אחר שחבר ש"ס משנה וכתב הדברים משום עת לעשות לה' מעתה אין פחד שישתכחו המשניות לכן יש לרוץ אחר הגמרא: זה בעל התלמוד. שממית עצמו לכוין הלכות ולתרץ הויות: רבא אמר איפכא. כל ימי עני רעים זה בעל משנה שאינו יכול להורות הלכה מתוך משנתו וגם כשהולקות זו על זו אינו יודע לתרץ וטוב לב זה בעל תלמוד ביודע משניות על העיקר ובקי בטעמיהם ויש בידו כח להורות הלכה למעשה: יעצב. לשון בעצבון תאכלנה: זה בעל משנה. שבושה משניות כל היום ואין לו אלא צער שמתקשה בטעמיהם ואינו יודע לפרש: יסכן. לשון המימות כלומר שנהנה מהם

מתכנסות אלא בזכות משניות מ"ט גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם. רב הונא אמר הורי כי ממזרח שמש עד מבואו גדול שמי בגוים ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי ומנחה טהורה וכי יש מנחה טהורה וקמילה והקטרה בבבל אלא איזו זו משנה אמר הקב"ה הואיל ואתם מתעסקין במשנה כאילו אתם מקריבין קרבן (ויק"ר פ"ז):

כי בתחבולות תעשה לך מלחמה. ר' בנאה פתר קריא במשניות דא"ר בנאה לעולם ישקיע אדם עצמו במשניות שאם ירתק יפתחו לו אם לתלמוד אם להגדה להגדה. ר' אלעזר בשם ריב"ל אמר עמוד ברזל משנה:

מכאן אמרו אל ילמוד אדם תורה ברבים אא"כ קרא תורה נביאים וכתובים ושנה משנה ומדרש שנאמר מי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו (תנדא"ר פי"ג):

אשריכם זורעי על כל מים. מהו על כל מים זו ד"ת המשולה כמים ואם קרא אדם תורה יקרא גם נביאים ואם קרא נביאים יקרא גם כתובים אם קרא כתובים ישנה גם משנה הלכות מדרש ואגדות וירבה בישיבה וימעט בסחורה אז מיד שורה עליו רוה"ק והרי הוא בן העוה"ב שנאמר רוח ה' דבר בי ומלתו על לשוני כו' (תנדא"ז פט"ו).

מגדלות

תורה אור ט דברים יא: י משלי כד: כ שם יד: ל במדבר טו: מ משלי כד: נ קהלת ה: *בספרינו כתוב לא באליף והרים כמו לו בוא"ו: ס תהלים קו: ע ישעיה נח: פ שם סו: צ משלי ד: ק שם טו: ר קהלת י: א עי' ירושלמי מגילה פ"ג ה"ד אגא אמר מן שמועה והוא אמר מן דעה:

מגדלות מרקחים . א"ר תנחומא מה מגדלות הרקח הזה יש בו מכל מיני בשמים כך ת"ח צריך להיות מלא מקרא משנה ותלמוד והלכות ואגדות (שהש"ר פ"ה פי"א) :

בשימוש חכמים . משל למה"ד למלך שהביא עבדו דורון לפניו איפה של חטים אם טחנה ולא בררה ה"ז דבר מגונה אם בררה ולא טחנה ה"ז דבר מגונה בררה וטחנה ולא הוציא ממנה סולת ה"ז מדה בינונית אבל אם בררה וטחנה והוציא ממנה פסולת ה"ז מדה שלמה . כך ת"ח דומים בעוה"ז בד"ת קרא אדם ולא שנה ה"ז דבר גנאי שנה ולא קרא ה"ז דבר גנאי קרא ושנה ולא שימש ת"ח ה"ז מדה בינונית אבל אם קרא אדם תורה נביאים וכתובים ושנה משנה ומדרש הלכות ואגדות ושימש ת"ח ה"ז מדה שלמה (תנדא"ר פי"ח) :

על כן עלמות אהבוך . קרא אדם ולא שנה עדיין בחוץ הוא עומד שנה ולא קרא עדיין בחוץ הוא עומד קרא ושנה ולא שימש ת"ח דומה כמי שנתעלמה ממנו תורה שנאמר כי אחרי שובי נחמתי ואחרי הודעי וגו'. אבל קרא אדם תורה נביאים וכתובים ושנה משנה מדרש הלכות ואגדות ושימש ת"ח אפי' מת או נהרג על התורה הרי הוא בשמחה לעולם בעוה"ב לכך נאמר עלמות אהבוך (שם פ"ו):

מכאן אמרו אם יש באדם ד"א ומקרא בלבד מוסרין לו מלאך אחד לשמרו שנאמר הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך וגו' קרא אדם תורה נביאים וכתובים מוסרים לו שני מלאכים שנאמר כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך אבל קרא אדם תנ"ך ושנה משנה ומדרש הלכות ואגדות ושמש ת"ח הקב"ה משמרו בעצמו משל למה"ד למלך שהיה מהלך בדרך ובנו עמו הולך במדבר בנו עמו וכיון שהגיעו לחמה ולשרב עומד אביו עליו בחכמה מרותה של חמה ועושה צל לבנו כדי שלא יגיע בו החמה והשרב . וכן הקב"ה שנאמר ה' שומרך ה' צלך וגו' ונאמר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (שם פי"ח):

מלך לשדה נעבד . ר"י ור' נחמיה רי"א מלך זה בעל תלמוד לשדה נעבד זה בעל משנה שהוא סודר הלכה לפניו . ר' נחמיה אומר מלך זה בעל משנה לשדה נעבד זה בעל תלמוד שהוא מקבל הלכה לפניו לפיכך אוהב כסף לא ישבע כסף אוהב תורה לא ישבע תורה ואוהב בהמון וגו'

בעלי תלמוד : תנא עתיר נכסין עתיר פומבי זה בעל הגדות . עתיר סלעין עתיר תקוע זהו בעל פלפול עתיר משח עתיר כמס זהו בעל שמועות הכל צריכין למרי חיטי גמרא : (ירושלמי הוריות שם) דרש ר' שמואל בריה דר' יוסי בי ר' בון [ש]חכם בעיניו איש עשיר זה בעל תלמוד , ודל מבין יחקרנו זה בעל אגדה, לשנים שנכנסו לעיר ביד זה עשתות של זהב וביד זה פרוטרוט זה שבידו עשתות של זהב אינו מוצא וחיה חה שבידו פרוטרוט מוצא וחיה . דרש רב אחא [ח]פלס ומאזני משפט לה' מעשהו כל אבני כיס פלס זה המקרא מאזני זה המשנה משפט זה התלמוד לה' זה התוספתות מעשהו כל אבני כיס כולן נוטלין שכרן מכיס אחד . ר, אבא בר כהנא אזל לחד אתר אשכח ר' לוי יתיב ודרש [א]איש אשר נתן לו אלהים עושר ונכסים וכבוד וגו' עושר זה המקרא נכסים אלו הלכות וכבוד זה התוספתות ואיננו חסר לנפשו מכל אשר יתאוה אלו משניות גדולות כגון משנתו של ר' חייא ושל ר' הושעיא ושל בר קפרא , ולא ישליטנו האלהים לאכול ממנו זה בעל אגדה שאינו לא אוסר ולא מתיר לא מטמא ולא מטהר כי איש נכרי יאכלנו זה בעל תלמוד . קם ר' אבא בר כהנא ונשקיה בראשיה אמר זכית מימרינא יקים תזכה מימרינא יתיב : בשימוש חכמים . (סוטה כב) היכי דמי רשע ערום כו' עולא בר רב אמר זה שקרא ושנה ולא שימש ת"ח . אתמר קרא ושנה ולא שמש ת"ח רבי אלעזר אומר הרי זה עם הארץ רשב"נ אמר הרי זה בור ר' ינאי אמר הרי זה כותי ר' אחא בר יעקב אמר הרי זה אמגושי אמר רב נחמן בר יצחק מסתברא כוותיה דרב אחא בר יעקב דאמרי אינשי רטין מגושא ולא ידע מה רטין תני תנא ולא ידע מה תני[א] : [ב]ירא את ה' בני ומלך ועם שונים אל תתערב א"ר יצחק אלו ששונין הלכות : תני התנאים מבלי עולם ס"ד אמר רבא שמורין הלכה מתוך משנתן. תניא נמי הכי א"ר ישמעאל וכי מבלי עולם הם והלא מיישבי עולם הם שנאמר [ג]הליכות עולם לו אלא שמורין הלכה מתוך משנתן : (ל"א) בשימוש חכמים . (ברכות ז) א"ר יוחנן משום רשב"י גדולה שמושה של תורה יותר מלמודה שנאמר [ד]פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו למד לא נאמר אלא יצק מלמד שגדולה שמושה יותר מלמודה: בדקדוק חברים[ב] (תענית ז) א"ר חמא בר חנינא כאי דכתיב [ה]ברזל בברזל יחד . לומר לך כה ברזל זה אחד מחדד את חברו אף ב' תלמידים מחדדין זה את זה בהלכה כו' (לעיל פ"א מ"ו בפי' וקנה לך חבר) : (מכות ס) רב אשי אמר כל האוהב ללמוד בהמון לו תבואה כו' (לעיל פ"ב מ"ז בפי' מרבה ישיבה) : (ברכות סג) [ו]הסכת ושמע ישראל עשו כתות כתות ועסקו בתורה לפי שאין

מהס : עתיד נכסין . עתיד מכלמים וזיתים ושדות הנראות לבריות . וגם עתיד פומבי, עושר הגלוי כגון בהמות שהכל יודעים בהם : זה בעל הגדות . שדורש ברבים בכל מקום והכל נאספין לשמוע ויש לו קול חכמה. ובא להשמיעם שמתוך שאין הגדות צריכות עיון יכול לדרוש בכל מקום : עתיר סלעין . שולחני שמסתכל תמיד במיני מטבעות : עתיר תקוע. י"מ שיש לו בתים הרבה ומסתכל בהן תמיד ומקרי הכי ע"ש ויתקע תקע אהלו. ול"נ כדאמרינן במנחות תקוע אלפא לשמן עיר היא ומשם היו מביאין שמן למנחות ודימה למטבעות ולשמן את הפלפול על שם שמרויח תמיד בפלפולו: עתיר משח. אנשי מדות מתרגמינן אינשי דמשחן שעיר בדבר הראוי למדוד כגון תבואה שאין מסתכלין בה תמיד אלא מכניסין אותה לאוצר וכשיגיע עת מכירה אז ימכרנה וישתכר . והיינו נמי : עתיר כמס . כמו כמוס עמדי דבר שמכניסין לאוצר : וזהו בעל שמועת. שיודע הלכות ומימרות וכשיגיע עת הוראה יגלה שמועותיו : גמרא. סוגיות התלמוד ותירוצי המשניות וברייתות והוא עיקר התלמוד שאם לא היה התלמוד אין מלמדין הלכה מתוך משנה כדאמרינן התנאים מבלי עולם : ודל מבין יחקרנו. יגלהנו כמו ובא רעהו וחקרו ותרגומו וגלא ליה : זה בעל אגדה. לפי שהוא שואל הרבה שמושכין לו שמושך את לבם ודומה למי שיש בידו פרוטות ומוצא לקנות ולהחיות נפשו יותר במהרה ממי שיש בידו עשתות של זהב : פלס. הוא המשקל והמאזנים שמכריעין בהן כך הוא ערך המקרא והמשנה שהתורה שבע"פ מכרעת להבין המקרא: משפט זה התלמוד. שע"י הגמרא נתגלה המשפט ולהבין בטעמי המשנה : לה'. זה התוספתות ברייתות שנתוספו ומפורש בהן יותר מן המשנה : עושר זה המקרא. כי הוא ההתחלה מן העשירות: נכסים אלו ההלכות. שבעל פה כמו שקונה נכסים בעושר שלו : וכבוד זה התוספתות. שמתכבד בהן על ידי שסגור בפיו הברייתות והתוספתות : זה בעל אגדה. שאין לו שליטה באיסור והיתר ובדינין: זה בעל התלמוד . שע"י פלפול הגמרא יודע טעמו של דבר ומבין להורות הלכה למעשה : זכיתיה מימרינה יקים. כשם שזכית לאמרה מעומד ועל שם שהיה תלמיד וקך בשנים. קך תזכה להיות זקן ורחש יושבה ולאמרה מיושב ודורש לפני רבים : שקרא. מקרא : ושנה. משנה : ולא שימש ת"ח. ללמוד תלמוד סברא בטעמי המשנה מה הם. רשע הוא שאין מורתו על בוריו ואין ללמוד הימנו שע"י הטעמים יש חילוק באיסור והיתר ובדיני ממונות לזכות ולחייב ובטהרות לטמא ולטהר כדאמרינן בכמה דוכתי מ"ט אמר מר הכי ומר הכי ואמרינן מאי בינייהו איכא בינייהו כך וכך וערום הוא שהשומע את קולו שונה משניות כסבור שבקי בטעמיהן ונוהגין בו כבוד כתלמיד חכם : הרי זה ע"ה. חשוד על הטהרות ועל המעשרות : בור. גרוע מע"ה : כותי. אסור לאכול פתו ולשתות יינו דכיון דלא שימש חכמים אינו מקפיד על דברי חכמים לדעתם ולא שנה אלא

התורה נקנית אלא בחבורה כו' : בפלפול התלמידים . (מכות ס) רבינא אמר כל האוהב ללמוד בהמון לו תבואה והיינו דאמר רבי הרבה תורה למדתי מרבותי ויותר מחברי ומתלמידי יותר מכולם (ע' בפ"ב שם): (תענית ז) אמר רבי נחמן בר יצחק למה נמשלה דברי תורה כעץ שנאמר [ז]עץ חיים היא למחזיקים בה לומר לך מה עץ קטן מדליק את הגדול אף תלמידי חכמים קטנים מחדדים את הגדולים כו' (לעיל פ"א מ"א בפי' והעמידו תלמידים הרבה) :

בישוב (סוף הוריות) איבעיא להו ר' זירא ורבה בר רב מתנא הי מנייהו עדיף רבי זירא חריף ומקשה

להראות עלמו כת"ח: אמגושי. מכשף הלוחש את העינים וגונב את הלבבות ואף זה כן: רטין מגושא. לוחש המכשף לוחש את לוחשיו ואינו מבין מה הם ומה פירושן אלא כך מעשיהם שמע שהמכשפות בא על ידי לוחש הלחשים: תני תנא. ואף תנא שלא שמש בתלמוד שונה משנתו ואינו יודע מה היא: שמונין הלכות. שלא שמשו ת"ח ולא הקפידו על טעמי המשנה: הלכות. משניות: מבלי עולם ס"ד. ומה הם גורמים לאחרים: שמורים הלכה מתוך משנתם. קאמר שמבלים עולם בהוראות טעות דכיון דאין יודעים טעם המשנה פעמים שמדמים לה דבר שאינו דומה ועוד יש משניות הרבה דאמרינן הא מני רבי פלוני היא ויחידאה היא ולית הלכתא כוותיה ועוד שאינם יודעים במחלוקת התנאים הלכה כדברי מי הלכך מורין הוראות טעות: הליכות עולם לו. השונה הלכות העולם שלו ובזכותו: הסכת. דרים הם כמו עמו: הי מינייהו עדיף. למימני בראש הישיבה: רבי זירא חריף ומקשי. מתוך פלפולו היה יודע להקשות לאסוקי

תורה אור ש משלי כח : ת שם טז : א קהלת ז : ב משלי כד : ג חבקוק ג : ד מ"ב ג : ה משלי כז : ו במדבר כא : ז משלי ג :

א עי' ירושלמי עירובין פ"א ה"ו כל משנה שלא נכנסה להבורה אין סומכין עליה :
ב ע' ירושלמי סנהדרין פ"ב ה"ה שאין הלכה מתבררת בפחות משלשה:

לאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא: רבה בר רב מתנא מתון ומסיק. כלומר לא היה מפולפל וחריף כל כך להקשות ולתרץ מיד אלא היה שוהה ומעיין בנחת יפה יפה עד דהוה סלקא ליה שמעתא אליבא דהלכתא: מאי. הי מינייהו עדיף: ביומא דשותא. רוח דרומית מנשבת בו בחזקה: צילותא. דעת צלולה: כיומא דאיסתנא. כשמנשבת בו רוח צפונית יום מאיר לכל והוא נוח לכל: קריב טותחא. אפילו צווי עבודה קלה היתה מבטלת אותי: לא תנאי. לא הייתי שונה כמו ששניתי: אגא עבידתיה. קיימתיה לקבוץ על יד וחזרתי עד שהחזקתי בה ואחר כך חזרתי ושמעתי אחרת: דרך ארץ. חברותו עם בני אדם בנחת ובמוכר ובאר מדות טובות: אינו מן הישוב. שאין תועלת בו בישוב העולם: סחרנים. מחזירין בעיירות: תגרין. בעיקן במקומן אלא צריך להיות ערום ואינו נראה: חכמה. תורה: ערום עליה. שפורש מכל עסקיו ונעשה עליה עני וחסר כל: מערב שבת כו'. שהוא ליל תענוג ושביתה והנאת הגוף: בני פירקי. תלמידים שהרב מגוי להם בעיקן ושונין פרקס ולנים בביתם: מאן דכתיב בהו. בשבילם נאמר לבעלי אומניות: שוא לכם משכימי קום מאחרי שבת. למלאכת הרשות אוכלי לחם בעצב כן יתן הקב"ה לידידו שנא למי שמנדד לכבודו ולמלותו שינה: מנדדות שינה. ממתינות על בעליהן שהן בבית רבן ושונים פרקס. אלמא בשעת שינה עודן בבית רבן ואת אמרת יש להם פנאי לעונה בכל לילה: רב שמואל בר שילת. מלמד תינוקות היה ומתפרנס מהן: חד שני. בבן עזאי לחשה לתלמידים: משום בטול פריה ורביה. שהיו נמנעים מתשמיש מפני טורח הטבילה: חזיה. רב לרב כהנא: דקא חייף רישיה. חופף ראשו ומעדן בעצמו בשעה שהיה לו ללמוד תורה: לא תמצא בארץ החיים. משמע שמקללו לא תבא לעוה"ב: שדורסת ואוכלת. מיד לאחר הריגתה שאינה מקפיד על תענוגיו אלא אוכל בשר בלא תבשיל ותבלין וכן שאר ענוגיו: שמסרחת ואוכלת. בטיע הייטו נמי שאינו רודף אחר גבהות לקוץ באכילתו הם לא ניתקן לו כל טרכו: לי"א שמסרחת. שמגבל עצמו על ד"ת כו': לעני. לזה שסם עצמו כעני: רוח טומאה. שד של בה"ק יהא מסייעו בכשפיו: רוח טהרה. שכינה וגבורה: על אחת כמה וכמה. שיהא המדה נותנת שע"י תענית ובקשה תשרה עליו רוח שכינה דהא מדה טובה יתירה על מדת פורעניות ואנו נועקין על כך ואין אנו נענין אבל מה אעשה כו': אי בעי צדיקי. להיות נקיים מכל עון: שנאמר כי אם עונותיכם וגו'. הא אם לא היו בהם עונות אין כאן הבדלה: נקרא קדוש. בשביל שמתוך כך מתמרקין עונותיו שמתענה

ומקשה ורבה בר רב מתנא מתון ומסיק מאי תיקו[א]: (ל"א) בישוב (עירובין סה) מר עוקבא ביומא דשותא לא נפק לדינא. א"ר נחמן בר יצחק צריכה שמעתא צילותא כיומא דאיסתנא. אמר אביי אי אמרה לי אם קריב טותחא לא תנאי, אמר רבא אי קרצתן כינה לא תנאי. מר בריה דרבינא עבדא ליה אמיה שבעה לבושי לשבעה יומי: (ל"א) בישוב (ספרא ויקרא) מה היו הפסקות משמשות ליתן ריוח למשה להתבונן בין פרשה לפרשה ובין ענין לענין והרי הדברים ק"ו ומה אם מי ששמע מפי קדוש ומדבר ברוח הקדש צריך להבין בין פרשה לפרשה ובין ענין לענין הדיוט מהדיוט על אחת כמה וכמה: (עירובין נד) אמר רבא א"ר סחורה אמר רב הונא מאי דכתיב [ח]הון מהבל ימעט וקובץ על יד ירבה אם משים אדם את תורתו חבילות חבילות מתמעטת ואם קובץ על יד ירבה, אמר רבא גמירי לה רבנן להא מילתא ועברי עלה א"ר נחמן בר יצחק בדידי הוה עובדא ואיתקיים בי. א"ר שזבי משום ר' אלעזר בן עזריה מאי דכתיב [ט]לא יחרוך רמיה צידו כו' (לעיל פ"ג מ"ח): (ל"א) בישוב במקרא במשנה (בברייתא דכלה בדרך ארץ). (קדושין מ) כל שישנו במקרא במשנה ובדרך ארץ לא במהרה הוא חוטא שנאמר [י]והחוט המשולש לא במהרה ינתק וכל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ אינו מן הישוב: (וע"ל בפ"ג מי"ז בפי' אם אין דרך ארץ אין תורה):

במעוט סחורה. (עירובין נה) מאי דכתיב [כ]לא בשמים היא ולא מעבר לים היא רבי יוחנן אמר לא בשמים היא לא תמצא בגסי הרוח ולא מעבר לים היא לא תמצא בסחרנים ולא בתגרים: (ברכות לה) אמר רבה בר בר חנה אר"י משום רבי יהודה ברבי אילעאי בא וראה מה בין דורות הראשונים לדורות אחרונים דורות ראשונים שעשו תורתן קבע ומלאכתן ארעי זה וזה נתקיים בידן כו' (לעיל פ"א מט"ו): (סוטה כא) א"ר יוסי בר' חנינא אין ד"ת מתקיימין אלא במי שמעמיד עצמו ערום עליה שנאמר [ס]אני חכמה שכנתי ערמה:

במעוט דרך ארץ. (כתובות סב) עונה של ת"ח אימת א"ר יהודה אמר שמואל מערב שבת לע"ש [נ]אשר פריו יתן בעתו אמר רב יהודה ואיתימא רב הונא ואי תימא רב נחמן זה המשמש מטתו מע"ש לע"ש: (שם סא) העונה האמורה בתורה הטיילין בכל יום כו' מאי טיילין אמר רבא בני פרקי א"ל אביי מאן דכתיב בהו [ס]שוא לכם משכימי קום מאחרי שבת אוכלי לחם העצבים כן יתן לידידו שנא וא"ר יצחק אלו נשותיהן של ת"ח שמנדדות שינה מעיניהם בעוה"ז ובאות לעוה"ב ואת אמרת בני פירקי, אלא אמר אביי כדרב דאמר רב כגון רב שמואל בר שילת כו': (ברכות כב) ת"ר בעל קרי שנתנו עליו תשעה קבין מים טהור. נחום איש גם זו לחשה לר' עקיבא ור' עקיבא לחשה לבן עזאי ובן עזאי יצא ושנאה לתלמידיו בשוק, פליגי בה תרי אמוראי במערבא ר' יוסי בר אבין ור' יוסי בר זבידא חד תנא שנאה וחד תנא לחשה, מאן דתני שנאה משום בטול תורה ומאן דתני לחשה שלא יהו ת"ח מצויין אצל נשותיהן כתרנגולים:

במעוט תענוג. (סנהדרין קא) יתיב רב כהנא קמיה דרב חזיה דהוה קא חייף רישא וסליק ויתיב קמיה דרב א"ל [ע]לא תמצא בארץ החיים א"ל מילט קא לייטית לי א"ל קרא קאמינא לא תמצא תורה במי שמחיה עצמו עליה: (עירובין נד) א"ר הונא מאי דכתיב [פ]חיתך ישבו בה תכין בטובתך לעני אלהים אם משים אדם עצמו כחיה זו שדורסת ואוכלת ואמרי לה שמסרחת ואוכלת תלמודו מתקיים בידו ואם לאו אין תלמודו מתקיים בידו ואם עושה אדם כן הקב"ה עושה לו סעודה בעצמו שנאמר תכין בטובתך לעני אלהים: (סנהדרין ק) א"ר תנחום ברבי חנילאי כל המרעיב עצמו על ד"ת בעולם הזה הקב"ה משביעו לעוה"ב שנאמר [צ]ירויון מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם: (סנהדרין סה) תניא [ק]ודורש אל המתים זה המרעיב עצמו והולך ולן בבית הקברות כדי שתשרה עליו רוח טומאה. וכשהיה ר' עקיבא מגיע למקרא הזה היה בוכה ומה המרעיב עצמו כדי שתשרה עליו רוח טומאה שורה עליו רוח טומאה המרעיב עצמו כדי שתשרה עליו רוח טהרה עאכ"ו אבל מה אעשה שעונותינו גרמו לנו שנאמר [ר]כי אם עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם. אמר רבא אי בעי צדיקי ברו עלמא שנאמר כי אם עונותיכם היו מבדילים וגו': (תענית יא) אמר שמואל כל היושב בתענית נקרא חוטא שנאמר [ש]וכפר עליו מאשר חטא על הנפש ומה זה שלא צער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה. ר' אלעזר אומר נקרא קדוש שנאמר [ת]קדוש יהיה ומה זה שלא צער עצמו אלא מן היין נקרא קדוש המצער עצמו מכל דבר על

וגו' שכל מי שהומה ומהמה אחר תורה ותלמוד אין לו מה שנאה יש לו (ויקרא פכ"ב):

במעוט סחורה. כי העוסק יהולל חכם וגו' כשהחכם מתעסק בדברים הרבה מערבבין אותו מן החכמה. ויאבד את לב מתנה. מן התורה שנתנה מתנה בלבו של אדם. ד"א המתעסק בדרכי צבור משכח תלמודו. אריב"ל ששים הלכות למדני ר' יהודה בן פדייא בחרישת הקבר וכולן נשתכחו ממני בשביל שהייתי עוסק בדרכי צבור. איזהו ת"ח ר' אבהו בשר"י כל שהוא מבטל עסקיו מפני משנתו (קה"ר פ"ז ושמו"ר פ"ו):

במעוט דרך ארץ במעוט שינה. מעט שנות כדי שתקום למשנתך מעט תנומות לתפלתך מעט חבוק ידים לשכב זה תשמיש המטה (מ' משלי פ"ו):

במעוט תענוג במעוט שיחה. מי מוריש את עצמו מי שהוא מרבה באכילה ובשתיה ובשינה שנאמר כי סובא וזולל יורש וקרעים תלביש נומה. ואומר אל תאהב שינה פן תורש פקח עיניך ושבע לחם ואין לחם ויין אלא ד"ת שנאמר לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי ואומר אלהים נתן לי לשון למודים לדעת לעות את יעף דבר יעיר בבקר בבקר יעיר לי אזן לשמוע כלמודים. הא למדת שאין ד"ת נבלעים בלב. אדם אלא במי שהוא עיף להם וכך היתה רוה"ק מבשרת את הת"ח ואומרת להם בני אעפ"י שנתתי לכם הרבה טובה בעוה"ז ואצ"ל לימות בן דוד ולעוה"ב שיהיה לכם שכר גדול כפול ומכופל אל תזלזלו בד"ת ואל תרבו באכילה ובשתיה ובשינה כו' (תנדא"ר פי"ד):

לא זכה אדם לבקש רחמים על ד"ת שיכנסו לתוך מעיו מכל מקום יבקש רחמים על אכילה ושתיה יתירה שלא יכנסו לתוך מעיו כו' (לעיל פ"ב מ"ז בפי' מרבה בשר מרבה רמה):

כל מקום שאתה מוצא אכילה ושביעה שם אתה מוצא אזהרה בשמע ישראל כתיב ואכלת ושבעת השמרו לכם פן יפתה לבבכם וכן במקום אחר ואכלת ושבעת השמר פן תשכח אף כאן מה כתיב פן תאכל ושבעת ורם לבבך ושכחת (ילקוט עקב רמז תתנ"א): ישמור עצמו שלא יבוא לידי תנומה שנאמר וקרעים תלביש נומה לפי שאין לך מדה

תורה אור ח משלי יג: ט שם יב: י קהלת ד: כ דברים ל: מ משלי ח: נ תהלים א: ס שם קכז: ע איוב כח: פ תהלים סח: צ שם לו: ק דברים יח: ר ישעיה נט: ש במדבר ו: ת שם:

א עי' עירובין נ"א וב"ב קמ"ז אגב חורפא לא עיין כו. ובב"מ נ"ז ולפום חורפא שבשתא:

מלה קשה בעולם כמתנמנם בנבכ"ג ובנכמ"ד ולא זו בלבד שישמור עלמו מן התנומה אלא ישמור עלמו מאכילה ושתיה הרבה כי מתוך שהוא אוכל ושותה הרבה יבוא לידי תנומה שנאמר פן תאכל ושבעת וגו' (תנא דבי אליהו רבה פרק י"ג) :

ר' יהושע דסכנין בשם רבי לוי אמר תחלת מפולת שינה דמיך ליה ולא לעי באורייתא דמיך ליה ולא עביד עבידתא (ב"ר פמ"ד) :

רבי שמעון בן מנסיא אומר על שלשה דברים הקב"ה בוכה על ת"ח שאין לו פת בסלו ועל ת"ח שאינו עוסק בתורה באשמורת האחרונה עליו הכתוב אומר הדלת תסוב על צירה ועצל על מטתו ועל המתנאה חנס (חופת אליהו) :

בארך אפים. א"ר הונא בג' מקומות כעס משה ונתעלמה ממנו הלכה בשבת ובאונן ובכלי מתכות. בשבת דכתיב ויותירו אנשים ממנו וגו' כיון שכעס נתעלמה ממנו הלכות שבת מה אמר להם אכלוהו היום כי שבת היום לה' וגו'. ובכלי מתכות ויקצוף משה על פקודי החיל וכיון שכעס נתעלמה ממנו הלכה ושכח לומר הלכות כלי מתכות עד שאמרה אלעזר. באונן מנין ויקצוף משה על אלעזר ואיתמר וגו' ושכח לומר להם שהאונן אסור לאכול בקדשים הנותרים (ויק"ר פ' שמיני) :

ומה מרע"ה שכתוב בו בכל ביתי נאמן הוא ובריזמנות נכנ עם ישראל ונתן נפשו עליהם ואמר ואם אין מחני נא וגו' אב לחכמים ולנביאים כשכעס שעה אחת נתעלמה ממנו הלכה הדיוטות עאכ"ו (מ' השכם הובא בר"ח) :

בלב טוב. יהי לבי תמים בחוקיך. אמר דוד רבון העולמים כשאני עוסק בחוקיך לא יהא רשות ליצר הרע להכניס בי שנאמר הורני ה' דרכך אהלך באמתך שלא יטעה אותי יצה"ר ואני מתבייש מן הצדיקים. ועוד מתוך שהוא מטעה אותי אני מונע עצמי מד"ת ואני בא להשמיע תלמידי לפניך וקטנים ממנו הם משיבין ואומרים אינו כך ואני מתבייש אלא עשה לבי אחד כדי שיהא עסוק בתורה בתמות הה"ד יהי לבי תמים בחוקיך למען לא אבוש (שמו"ר פי"ט) :

סלית כל שוגים מחקיך וגו'. מהו סלית כל שוגים החוטאים בא דואג ולמד את התורה ולא עשה אותה וחלפת אותו בא אחיתופל מעלה פנים ולמד את התורה ולא קיימה וחלפת אותו למה היו דומין דואג ואחיתופל לבית מלא תבן לאחר ימים פנה בעל הבית וטחו בטיט אעפ"י שטחו בטיט חורין מלאים תבן נפל הטיט התחיל התבן יוצא מן החורין כך היו אלו באו ולמדו כל דקדוקי תורה ולבבם מלא הוללות לכך נאמר סלית כל שוגים מחקיך כי שקר תרמיתם מהו כי שקר תרמיתם כשבאו ולמדו את התורה בשקר וברמיות למדוה לכך

על אחת כמה וכמה כו' ומי אמר ר"א הכי והאר"א לעולם יראה אדם עצמו כאילו קדוש שרוי בתוך מעיו שנאמר [א]בקרבך קדוש. לא קשיא הא דמצי לצעורי נפשיה הא דלא מצי לצעורי נפשיה. ריש לקיש אמר נקרא חסיד שנאמר [ב]גומל נפשו איש חסד ועוכר שארו אכזרי: אמר ריש לקיש אין תלמיד חכם רשאי לישב בתענית מפני שממעט ממלאכת שמים. אמר רב ששת האי בר בי רב דיתיב בתעניתא כלבא ליכול שרותיה: (סוטה מז) משרבו בעלי הנאה נתעוותו הדינין ונתקלקלו המעשים ואין נוח בעולם: (ועיין בפ"ב מ"ז ובפ"ג מ"י) :

במעוט שינה. (עירובין כד) א"ר יהודה לא איברא לילא אלא לשינתא ריש לקיש אמר לא איברי סיהרא אלא לגירסא. אמר ליה רבנן לרבי זירא מחדדין שמעתתך א"ל דיממא נינהו, א"ל בנתיה דרב חסדא לרב חסדא לא בעי מר נינום פורתא אמר להו השתא אתו יומא דאריכי וקטיני ונינום טובא. אמר רב נחמן בר יצחק אנן פועלי דיממא אנן רב אחא בר יעקב יזיף ופרע: (ב"ב ס) מאי [ג]אשבעה בהקיץ תמונתך. א"ר נחמן בר יצחק אלו ת"ח שמנדדין שינה מעיניהם בעולם הזה והקב"ה משביען מזיו השכינה לעולם הבא: (סנהדרין עא) א"ר זירא כל הישן בבית המדרש תורתו נעשית לו קרעים שנאמר [ד]וקרעים תלביש נומה: (ברייתא דכלה) למוד להיות מקבל עליך ד"ת בצער. תנינא כל המחיה עצמו בד"ת אין התורה מתחברת עמו. התם בתענוג נפש הכא בשינה: (סוכה כו) אמר רב אסור לאדם לישן ביום יותר משינת הסוס וכמה שינת הסוס שיתין נשמי. אמר אביי שנתיה דמר כדרב ודרב כדרבי ודרבי כדדוד ודדוד כדסוסיא ודסוסיא שיתין נשמי, אביי הוה נייס כד מעייל מפומבדיתא לבי כובי קרי עליה רב יוסף [ה]עד מתי עצל תשכב מתי תקום משנתך: (עיין לעיל בפ"ג מ"י ובמ"ד הניעור בלילה) :

במעוט שיחה. (אדר"נ פכ"א) מלמד שלא יתכוין אדם בשעה שהוא בביתו לשוח עם אשתו ועם בניו ועם בנותיו שכל זמן שאדם יושב בתוך ביתו ושונה ומשיח עם בניו ובני ביתו. נמצא בטל מן התורה שנאמר [ו]לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה: (שם פכ"ו) מפני מה ת"ח מתים כשהם קטנים לא מפני שהם נואפים ולא מפני שהם גוזלין אלא שפוסקין מדברי תורה ועוסקין בדברי שיחה ועוד שאין מתחילין במקום שפוסקין: (ע"ז ג) א"ר לוי כל הפוסק מד"ת ועוסק בדברי שיחה מאכילין אותו גחלי רתמים שנאמר [ז]הקוטפים מלוח עלי שיח ושורש רתמים לחמם: (יומא יט) אמר רבא השח שיחת חולין עובר בעשה שנאמר [ח]ודברת בם ולא בדברים אחרים. רב אחא בר יעקב אמר עובר בלאו שנאמר [ט]כל הדברים יגעים לא יוכל איש לדבר: (סוכה כח) אמרו עליו על ריב"ז שלא שח שיחת חולין מימיו וכן היה רבי אליעזר תלמידו נוהג אחריו:

במעוט שחוק. (ברכות לא) אמר ר' יוחנן משום ר"ש בן יוחאי אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעוה"ז שנאמר [י]אז ימלא שחוק פינו וגו' אמרו עליו על ר"ל שמימיו לא מלא שחוק פיו מכי שמעיה מר' יוחנן רבו: (עיין בפ"ג מי"ג): בארך אפים. (פסחים סו) א"ר שמעון ב"ל כל אדם שכועס אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו ממשה דכתיב [כ]ויקצוף משה על פקודי החיל. וכתיב [ל]ויאמר אלעזר הכהן וגו' מכלל דמשה איעלם מיניה כו' (לעיל פ"ב מ"י). (נדרים כב) רב ירמיה מדיפתי אמר אף משכח תלמודו ומוסיף טפשות שנאמר [מ]כי כעס בחיק כסילים ינוח וכתיב [נ]וכסיל יפרוש אולת: (ברכות סג) אמרי דבי ר' ינאי מאי דכתיב [ס]כי מיץ חלב יוציא חמאה ומיץ אף יוציא דם ומיץ אפים יוציא ריב כל תלמיד שכועס עליו רבו ושותק זוכה להבחין בין דם טמא לדם טהור כו' (לעיל פ"ב מ"ה וע"ש בפי' ולא הקפדן):

שמתענה: כאילו קדוש שרוי בתוך מעיו. כאילו כל מעיו קדוש ואסור להכחיבן כו': הא דמצי מלצער נפשיה. שיכול לסבול התענית משבחו הקב"ה אבל מי שאינו יכול להתענות נקרא חוטא. המתענה דכתיב גומל נפשו איש חסד מפרים עצמו ממאכל ומשתה כמו ביום הגמל את יצחק. א"נ גומל לשון תגמול שמשלים נפשו לקונו: והתוס' פי' נקרא חסיד שאינו מתענה שגומל חסד לנפשו: ועוכר שארו. המתענה ומכחיש בשרו נקרא אכזר: שממעט במלאכת שמים. חלש הוא ואינו יכול ללמוד: שירותיה. סעודתו כלבא ליכול סעודתו ולכך המתענה אינו מועיל לו אלא כמי שמתענה מפני שאין לו מה יאכל: נתעוותו. הדינין דמתוך שהם בעלי הנאה אין מטריחין עצמן לעיין בדין ובאיסור ובהיתר להורות לנטור ומתוך כך נתקלקלו המעשים וכיון שכן אין להקב"ה נחת בעולמו ואין עולמו נוח לו: אלא לשינתא. בלילי תקופת תמוז: אתו יומא. שבאו בקצר: דאריכי. לישן: וקטיני. לעסוק בתורה ובמצות: וניגום טובא. ומשן הרבה: יזיף ופרע. היה לו עת קבוע לשנות כך וכך פרקים שהיה טרוד במזונותיו ביום ופורע קביעת פתו בלילה: אשבעה בהקיץ תמונתך. בשכר היקיצה אשבעה תמונתך: נעשית לו קרעים. שוכח תלמודו ואינו מכר אלא לשיבורין: לישן ביום. מפני ביטול תורה: דמר. רבה בר נחמני: כרב. דממנו למד מדת שנתו שהיה ישן רב ביום כשעור זה: דרב כדרבי. ורב למדה מרבינו הקדוש שגדל אצלו: ודרבי כדדוד. כך קבל מאבותיו שזו היתה שינת דוד מלך ישראל: שיתין נשמי. אלנ"ש: הוה נייס. ביום: כמיעל מפומבדיתא לבי כובי. דמפרש במקום אחר דהוה שיתא פרסי: הפוסק מד"ת. מי שעוסק בתורה ופוסק על דברי שיחה בטלה: מלוח. דברי אלוהית ועיקר. (נ"א) הנכתבת בלוחות: בם. בדברי תורה ולא בדברים אחרים שיחת הילדים וקלות ראש: לא יוכל איש לדבר. אין לו רשות: שיחת חולין. דברי הבאי ושחוק: כי כעס בחיק כסילים ינוח. אלמא דכועס הוי כסיל וכתיב וכסיל יפרוש אולת אלמא מוסיף טפשות: מי אוהב בהמון לו תבואה. אוהב ת"ח לו תבואה התורה מחזרת עליו ועל זרעו כדאמרינן מאן דרחים רבנן הוו ליה בנין רבנן: יהבו רבנן עינייהו ברבה. שהיה אוהב ת"ח ביותר והיו לו בנים ת"ח: כל אותיות שבתורה. שהיה בקי בחסרות ויתרות: שוקל קלים וחמורים. ויודע לדרוש בק"ו: במגדל הפורח באויר. אתג העליונה שלמעלה מן

בלב טוב (אדר"נ פמ"ז) שלא תהא עינו של אדם צר במשנתו של חברו. מעשה באחד שהיה עינו צר במשנתו של חברו נתקצרו חייו ונפטר והלך לו: (מכות י) ורבנן ואי תימא רבה בר מרי אמר [ע]מי אוהב בהמון לו תבואה כל האוהב בהמון לו תבואה יהבי ביה רבנן עינייהו ברבא בריה דרבה: (ע"ל בפ"ג מי"ד) יבא טוב ויקבל טוב כו': (ל"א) בלב טוב (סנהדרין קו) אמר ר' יצחק מאי דכתיב [פ]איה סופר איה שוקל איה סופר את המגדלים, איה סופר כל אותיות שבתורה איה שוקל ששוקל כל קלים וחמורים שבתורה, איה סופר את המגדלים שהיה סופר שלש מאות הלכות פסוקות במגדל הפורח באויר. אמר רבי אמי ארבע מאות בעיי

בעיי הוו בעו דואג ואחיתופל במגדל הפורח באויר ולא איפשט להו חד. אמר רבא רבותא למבעי בעיי בשני דרב יהודה כולו תנויי בנזיקין ואנן קא מתנינן בעוקצין טובא וכי הוה מטי רב יהודה פהאשה שכובשת ירק בקדירה ואמרי לה זיתים שכבשן בטרפיהן טהורין אמר הויות דרב ושמואל קא חזינא הכא ואנן קא מתנינן בעוקצין תלת סרי מתיבתא ורב יהודה שליף הר מסאני ואתא מטרא ואנן צווחין וליכא דמשגח בן אלא הקב"ה לבא בעי דכתיב צוה' יראה ללבב. א"ר משרשיא דואג ואחיתופל לא הוו סברי שמעתא מתקיף לה מר זוטרא מאן דכתיב ביה איה סופר איה שוקל איה סופר את המגדלים ואת אמרת לא הוו סברי שמעתתא אלא דלא הוה סלקא להו שמעתתא אליבא דהלכתא דכתיב קסוד ה' ליראיו. א"ר אמי לא מת דואג עד ששכח תלמודו שנאמר רהוא ימות באין מוסר וברוב אולתו ישגה. וא"ר יצחק מאי דכתיב שולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי א"ל הקב"ה לדואג הרשע מה לך לספר חקי כשאתה מגיע לפרשת מרצחים ופרשת מספרי לשון הרע מה אתה דורש בהם, ותשא בריתי עלי פיך אמר ר' אמי אין תורתו של דואג אלא משפה ולחוץ: (חגיגה יד) אשכחיה שמואל לרב יהודה דתלי בעברא דדשא וקא בכי א"ל שיננא אמאי קא בכית א"ל מי זוטר מאי דכתיב בהו ברבנן איה סופר איה שוקל כו' (כדלעיל). וא"ר אמי תלת מאה בעיי בעו דואג ואחיתופל במגדל הפורח באויר ותנן שלשה מלכים וד' הדיוטות אין להם חלק לעוה"ב אנן מה תהוי עלן א"ל שיננא טינא היתה בלבם. אחר מאי זמר יוני לא פסק כפומיה אמרו עליו על אחר בשעה שהיה עומד מבית המדרש הרבה ספרי מינין נושרין מחיקו. שאל נימוס הגרדי את ר"מ כל עמר דנחית ליורה סליק א"ל כל מאן דהוה נקי אגב אימיה סליק כל דלא הוה נקי אגב אימיה לא סליק: (יומא לט) תנא דבי ר' ישמעאל עבירה מטמטמת לבו של אדם שנאמר תולא תטמאו בהם ונטמתם בם אל תקרי ונטמתם אלא ונטמטם: (חולין קלג) כתיב אמעדה בגד ביום קרה חומץ על נתר ושר בשירים על לב רע פשטיה דקרא במאי כתיב בשונה לתלמיד שאינו הגון דא"ר יהודה אמר רב כל השונה לתלמיד שאינו הגון נופל בגיהנם כו' וכזורק אבן למרקולים כו' (לעיל פ"א בפי' והעמידו תלמידים הרבה): באמונת חכמים. (ערכין סד) א"ר אחא ברבי חנינא מאי דכתיב בורועה זונות יאבד הון כל האומר שמועה זו נאה ושמועה זו אינה נאה מאבד הונה של תורה: (ב"ב עה) כי הא דיתיב ר' יוחנן וקא דריש עתיד הקב"ה להביא אבנים טובות ומרגליות שהם שלשים על שלשים וחוקק בהם עשר ברום עשרים ומעמידם בשערי ירושלים לגלג עליו אותו תלמיד השתא כביעתא דצלצלתא לא משכחינן כולי האי משכחינן, לימים הפליגה ספינתו בים חזא מלאכי השרת דקא מנסרי אבנים טובות ומרגליות שהן שלשים על שלשים וחוקק בהם עשר ברום עשרים אמר להו הני למאן אמרו ליה שעתיד הקב"ה להעמידן בשערי ירושלים אתא לקמיה דר"י א"ל דרוש רבי ולך נאה לדרוש כאשר אמרת כן ראיתי א"ל ריקה אלמלא ראית לא האמנת מלגלג על דברי חכמים אתה נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות: (ערכין כא) א"ר פפא בריה דרב אחא בר אדא משמיה דרב אחא בר עולא כל הלועג על דברי חכמים נידון בצואה רותחת דכתיב גולהג הרבה יגיעת בשר מתקיף לה רבא מי כתיב לעג להג כתיב אלא כל ההוגה בהן טועם טעם בשר: (ל"א) באמונת חכמים. (ספרי שופטים קנד) דלא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל אפילו נראים בעיניך על שמאל שהוא ימין ועל ימין שהוא שמאל שמע להם: (ערובין כא) דרש רבא מ"ד היוותר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה אין קץ, בני הזהר בדברי סופרים יותר מד"ת שד"ת יש בהן עשה ולא תעשה ודברי סופרים כל העובר על דברי חכמים חייב מיתה כו' (לעיל פ"א בפי' ועשו סיג לתורה): (ספרא בחקתי) ואם לא תשמעו לי. למדרש חכמים או יכול למה שכתוב בתורה כשהוא אומר ולא תעשו את כל המצות האלה הרי מה שכתוב בתורה אמור הא מה אני מקיים ואם לא תשמעו לי למדרש חכמים: (ספרי עקב פי' מ"א) זדברי חכמים כדרבונות. השומע מפי חכם כשומע מפי סנהדרין שנאמר בעלי אסופות ואין אסופות אלא סנהדרין שנאמר האספה לי שבעים איש, ואומר טעיניך ברכות בחשבון וגו' עיניך אלו הזקנים המתמנים על הצבור, וכה"א יכי נסך ה' עליכם רוח תרדמה ויעצם את עיניכם מראות. ברכות מה ברכה זו אין אדם יודע מה בתוכה כך אין אדם עומד על דברי חכמים. בחשבון בחשבונות שגומרין בעצה ובמחשבה והם גומרים בבתי מדרשות על שער בת רבים: בקבלת היסורין. (ברכות ה) אמר רבא א"ר סחורה אמר רב חיננא כל שהקב"ה חפץ בו מדכאו ביסורין שנאמר כוה' חפץ דכאו החלי, יכול אפילו לא קבלו מאהבה תלמוד לומ־ אם תשים אשם נפשו מה אשם לדעת אף יסורין לדעת ואם קבלן מאהבה מה שכרו יראה זרע יאריך ימים ולא עוד אלא שתלמודו מתקים בידו

מן הלמ"ד מפני מה כפופה למטה: רבותא למבעי בעי. וללמוד תורה רחמנא לבא בעי דהא בשני דרב יהודה כולהו תנויי בסדר נזיקין שלא היו מרבין כל כך לדרוש: הויות דרב ושמואל קא חזינא הכא. דלא הוה ידע מ"ט הן טהורין: תליסר מתיבתא. שלש עשרה ישיבות שלא עוסקין כולן במסכת עוקצין ויודעין אותה יפה ואפילו הכי הם היו חסידים יותר ממנו דאילו רב יהודה כו': לא הוו סברי. לא היו יודעין הלכה לפרשה כתקנה בטעמא: דלא סלקא להו שמעתתא כו'. שלא זכו לקבוע הלכה כמותן: מרגלים. שהרג נוב: עלי פיך. ולא בלב: ותלי בעברא דדשא. נשען על הבריח: בריך. בתלמידים היוצאים לתרבות רעה: טינא היתה בלבם. רשעים היו מימיהם: אחר מאי. מפני מה בא לידי כך ולא הגין עליו תורתו: נושרין לו מחיקו. קודם שהפקיר עצמו לתרבות רעה אלמא טינא היתה בלבו: כל עמר דנחית ליורה סליק. כל צמר הניתן ליורה של סמים צבוע עולה לו צבעו או לא. כלומר כל הלומד תורה מפי חכמים עולה להם תורתם להגין עליהם מן החטא או לא: אגב אמיה. צמר בן יומו שלא נתלכלך כשהוא בגיזה עולה לו הצבע, כלומר כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו עולה לו: מטמטמת. אוטמת וסותמת מכל חכמה: ונטמתם. חסר אל"ף: מעדה בגד ביום קרה. כמו שהעובר בגד בלוי בעת הקור וכמו שהחומץ מפסידו לנתר כן השונה לתלמיד רע, מעדה לשון בלוי ונרקב כמו כבגד עדים: הונה. כבודה של תורה וסופה להשתכח ממנו: רועה זונות. נוטריקון זו נאה ואדעה ואעסוק בה עד שתתקיים בידי: וחוקק עשר. של רוחב: ברום עשרים. והיינו אקדח לשון קודח שחוקק בהם ומשמע נמי אבן טובה שמאירה כאש קודחת כמו קודחי אש: אקדח. קרבונקל"ש בלעז, ובת"י אבני גומרי: כביעתא דצלצלתא. ביצת עוף קטן ששמו צלצל: ולהג הרבה. המלעיג עליהן ביגיעת בשר נדון והיינו צואה: כל ההוגה בהם. כל שעה שאדם מחזר עליהם על ד"ת מוצא בהם טעם: וה' חפץ דכאו החלי. מי שהקב"ה חפץ בו מחלה אותו ביסורין: אשם. קרבן: נפשו. מדעתו

לכך נאמר כי שקר תרמיתם (מדרש תהלים פקי"ט): א"ר לוי מצינו בתורה ובנביאים ובכתובים שאין הקב"ה חפץ בקלותו של אדם רשע. מן התורה ועל שפם יעטה וטמא טמא יקרא. מן הנביאים ויהי הוא מספר למלך את אשר החיה את המת וזאת האשה וזה בנה אשר החיה אלישע וכי לאחורי תרעא הוי קאי רבנן אמרי אפילו היו בסוף העולם הטיסם הקב"ה והביאם כדי שלא יספר אותו רשע בשבחו של הקב"ה, בכתובים שנאמר ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי וגו' (ויק"ר פט"ז):

באמונת חכמים. דברי חכמים. שאם ישמע אדם דברי חכמים צריך לקשרם על לבו שנאמר קשרם על לבך תמיד. ותידותם א"ר לוי אפילו שיחת חולין שלהם שקולה כנגד כל התורה (מ' משלי פ"א):

דור הולך ודור בא ר' אבא בר כהנא וא"ל בש"ר אבא בר חוניא יהיה בעיניך דור שבא כדור שהלך שלא תאמר אילו היה ר"ע קיים הייתי קורא לפניו אילו היה ר' זירא ור' יוחנן קיימין הייתי שונה לפניהם אלא דור שבא בימיך וחכם שבימיך כדור שהלך וחכמים הראשונים שהיו לפניך כו' וכה"א אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה (קה"ר פ"א):

ל"א באמונת חכמים. לא יאמר אדם איני מקיים מצות זקנים הואיל ואינם מן התורה אמר הקב"ה לאו בני אלא כל מה שהם גוזרים עליך לקיים שנאמר על פי התורה אשר יורוך למה שאף עלי הם גוזרים שנאמר ותגזר אומר ויקם לך (פסיקתא פי' ג'):

שמע בני מוסר אביך. כל דבר שנמסר לך מפי הגבורה ואל תטוש תורת אמך כל שנתפרש לך בסיני מפי הגבורה בתורה על טהרה טהרה על טומאה טומאה ועל איסור איסור ועל היתר היתר אם עשית כן נמצאו ד"ת נזר על ראשך וקטלאות לגרגרותיך שנאמר כי לוית חן הם לראשך וגו' (מ' משלי פ"א):

בקבלת היסורין. שבטך ומשענתך המה ינחמוני שבטך אלו היסורין שנאמר ופקדת בשבט פשעם ומשענתך זו התורה שנאמר במחוקק במשענותם. המה ינחמוני יכול בלא יסורין ת"ל אך יכול בעוה"ז ת"ל אך טוב וחסד ירדפוני כל ימי חיי למה ושבתי בבית ה' (מ' תהלים פ"א):

הלומד תורה בצער נוטל אלף שלא בצער מאתים כו'. לעיל ספ"ה בפי' לפום צערא אגרא:

א"ר תנחומא מ"ד ודרך חיים תוכחות מוסר כו' חיים זו תורה שנאמר ובחרת בחיים וכתיב כי היא חייך ואורך ימיך. ומי שירצה לזכות בה ימאס בהנאת הגוף ויקבל

תורה אור פ טהרות פ"ג: צ שמואל א טז: ק תהלים כה: ר משלי ה: ש תהלים נ: ת ויקרא יא: א משלי כה: ב משלי כט: ג קהלת יב: ד דברים יז: ה קהלת יב: ו ויקרא כו: ז קהלת יב: ח במדבר יא: ט שה"ש ז: י ישעיה כט: כ שם נג:

בידו שנאמר וחפץ ה' בידו יצלח: תניא רשב"י אומר שלש מתנות נתן הקב"ה לישראל וכולם לא נתנו אלא על ידי יסורין ואלו הן תורה וארץ ישראל ועולם הבא, תורה מנין דכתיב [ל]אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו כו' (לעיל פ"ג מס"ז): (הגד"א פכ"ב) פעם אחת בא אצלי תלמיד אחד שאינו בקי בהלכה ואמר לי עוסק אני בדברי תורה ומתמד ומתאוה ומצפה אני אם תורה תבא אלי ואין תורה באה אלי אמרתי לו בני לא זכה האיש לד"ת אלא אם כן מוסר נפשו למיתה עליה לכבוד שמים כשור הזה שמכניסין אותו לעול והוא מוסר עצמו על כבוד בעליו לעובדו שנאמר [מ]ורב תבואות בכח שור מה הבריות אומרים שרוב תבואה של התורה בכח השור* ואומר [נ]לאדם מערכי ומה' מענה לשון. ואומר [ס]העניים והאביונים מבקשים להם ואין וגו' אני ה' אענם כו' שנאמר [ע]אז תפקחנה עיני עורים ואזני חרשים תפתחנה אז ידלג כאיל פסח ותרון לשון אלם וגו' ואין עור וחרש ופסח ואלם אלא מי שהוא חסר דעת בד"ת וחסר מעשים טובים שהרי נאמר [פ]כי נבקעו במדבר מים ונחלים בערבה: (שם ל') לפי שאין הקב"ה נותן את התורה אלא למי שמצער עליה שנאמר [צ]לקראת צמא התיו מים ואין מים אלא דברי תורה כו' למה ישראל דומין בעולם הזה לפני אביהם שבשמים למלך בשר ודם שהיו לו שני עבדים ונותן להם שני עצים ואומר להם הביאו לי את האור המצער גופו לפני המלך מביא את האור לפני המלך שאינו מצער גופו לפני המלך אינו מביא: (שם זוטא פ"ב) כל מי שהוא עוסק בתורה מתוך הצער ומכל שכן אם הוא עוסק ג"כ בדרך ארץ עם התורה נותן לו הפירות בעוה"ז והקרן שמורה לו לעוה"ב: (ברכות סב) קבלה דיסורי שתיקותא ומבעי רחמי: (ספרי שמיני) מכאן אמרו כל המקבל עליו ושותק סימן יפה לו. ולמורים צדיקים שמצדיקין עליהם את הדין אברהם צדק עליו את הדין שנאמר [ק]ואנכי עפר ואפר יעקב צדק עליו את הדין שנאמר [ר]קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את עבדיך דוד צדק עליו את הדין שנאמר [ש]הבאישו נמקו חבורותי מפני אולתי. וכן [ת]וידום אהרן כיון ששמע אהרן כך צדק עליו את הדין: (זבחים קטו) כשמתו בני אהרן א"ל משה לאהרן אחי לא מתו בניך אלא לקדש כבודו של מקום וכיון שידע אהרן שבניו ידועי מקום הם שתק וקבל שכר שנאמר וידום אהרן. וכן בדוד הוא אומר [א]דום לה' והתחולל לו ואע"פ שהוא מפיל לך חללים חללים דום. וכן אמר שלמה [ב]עת לחשות ועת לדבר פעמים שאדם שותק ומקבל שכר על שתיקותו ופעמים שאדם מדבר ומקבל שכר על דבורו, והיינו דא"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן מאי דכתיב [ג]נורא אלהים ממקדשיך אל תקרי ממקדשיך אלא ממקודשיך בשעה שהקב"ה עושה דין במקודשין מתירא ומתעלה ומתהלל: המכיר את מקומו. (ברכות ז) אמר ר' יוחנן משום רשב"י כל הקובע מקום לתורתו* אויביו נופלים תחתיו שנאמר [ד]ושמתי מקום לעמי לישראל ונטעתיו ושכן תחתיו וגו' ולא יוסיפו בני עולה לענותו כאשר בראשונה: (פסחים קיט) [ה]כי ליושבים לפני ה' יהיה סחרה לאכול לשבעה ולמכסה עתיק. מאי ליושבים לפני ה' א"ר אלעזר זה המכיר מקום חברו בישיבה. איכא דאמרי א"ר אלעזר זה המקבל פני חברו בישיבה: (נ"א) המכיר את מקומו. (עירובין נג) א"ר יוחנן לבן של ראשונים כפתחו של אולם. אחרונים כפתחו של היכל ואנו כמלא נקב מחט סדקית. מאן ראשונים ר' עקיבא אחרונים ר' אלעזר בן שמוע. איכא דאמרי ראשונים ר' אלעזר בן שמוע אחרונים ר' אושעיא ברבי. אמר אביי ואנן כי סיכתא בגודא לגמרא. אמר רבא ואנן כי אצבעתא בקירא לסברא, אמר רב אשי ואנן כי אצבעתא בבירא לשכחה: (שבת קיב) א"ר זירא אמר רבא בר זמינא אם ראשונים בני מלאכים אנו בני אנשים ואם ראשונים בני אנשים אנו כחמורים ולא כחמורו של ר' חנינא בן דוסא ושל רבי פנחס יאיר אלא כשאר חמורים: (ירושלמי שקלים פ"ה) ר' חגי בשם ר' שמואל בר נחמן הראשונים חרשו וזרעו ניכשו כיסחו עדרו קצרו עמרו דשו זרו בררו טחנו הרקידו לשו קיטפו ואפו ואנו אין לנו כה לוכל: (ירושלמי גיטין פ"ו) רבי כד הוה בעי מקשייה על דרבי יוסי אמר אנן עלובייא מקשייא על דרבי יוסי שכשם שבין קדשי הקדשים לבין חולי חולין כך בין דורנו לדורו של רבי יוסי. א"ר ישמעאל בן ר' יוסי כשם שבין זהב לעפר כך בין דורנו לדורו של אבא: (חגיגה כב) תניא א"ר יהושע בושנו מדבריכם בית שמאי אפשר אשה לשה כו' נטפל לו תלמיד אחד מתלמידי ב"ש א"ל אומר לך טעמו של ב"ש א"ל אמור א"ל כליו של עם הארץ טמא או טהור כו' זהו טעמן של ב"ש מיד הלך ר"י ונשתטח על קברי ב"ש אמר נעניתי לכם עצמות ב"ש ומה סתומות שלכם כך מפורשות על אחת כמה וכמה. אמרו כל ימיו הושחרו שיניו מפני תעניותיו: (עדיות פ"א) ולמה מזכירין את דברי שמאי והלל לבטלה ללמד לדורות הבאים שלא יהא אדם עומד על דבריו שהרי אבות העולם לא עמדו על דבריהם: והשמח בחלקו. (חולין מד) א"ר חסדא איזהו ת"ח זה הרואה טריפה לעצמו, וא"ר חסדא איזהו שונא מתנות יחיה זה הרואה טריפה לעצמו, דרש מר זוטרא משמיה דרב חסדא כל מי שקורא ושונה ורואה טריפה לעצמו ומשמש תלמידי חכמים עליו הכתוב אומר

יגיע

ויקבל עליו עול מצות ואם באים עליו יסורין יקבלם מאהבה ואל יאמר הואיל ואני מקיים רצון הבורא ולומד תורה בכל יום מה באים עלי יסורין אלא יקבלם מאהבה ואז יחבה לדרך החיים שלמה כי מי יודע דעת הקב"ה וחייב לומר על הכל צדיק אתה ה' וישר משפטיך וכל דעבדין מן שמיא לטב (ס' הבהיר): ר' יוחנן אתייקר ועבד חשש בצמרמורייא ג' שנים ופלג סלק ר' חנינא למבקרא יתיה א"ל מה אית עלך א"ל אית עלאי יותר ממשאוי א"ל לא תהוי אומר כן אלא הוי אומר האל הנאמן כד הוה צערא קשי עלוי הוה אמר האל הנאמן כו' א"ל כתיב הרועה בשושנים אין שרביטו של הקב"ה ממשמש ובא אלא בב"א שלבם רך כשושנים. א"ר אלעזר לבעה"ב שהיה לו שתי פרות אחת כחה יפה ואחת כחה רע על איזה מהן הוא מטריח לא על אותה שכחה יפה כך אין הקב"ה מנסה את הרשעים למה שאינן יכולין לעמוד דכתיב והרשעים כים נגרש ומי הוא מנסה את הצדיקים שנאמר ה' צדיק יבחן. א"ר יוסי בר חנינא הפשתני זה כשפשתנו קשה אינו מקיש עליו ביותר למה שהיא פוקעת וכשפשתנו יפה כל שהוא מקיש עליה היא משבחת והולכת כך אין הקב"ה מנסה כו'. א"ר יוחנן היוצר הזה כשהוא בודק כבשונו אינו בודק בקנקנים רעועים למה שכיון שמקיש עליהן הם נשברין ובמי הוא בודק בקנקנים יפים שאפי' שמקיש עליהם כמה פעמים אינן נשברין כך אין הקב"ה מנסה את הרשעים ומי הוא מנסה את הצדיקים שנאמר ה' צדיק יבחן (שהש"ר בפ' הרועה בשושנים): המכיר את מקומו. עיניך יונים. מה היונה הזו כל אחת ואחת מכרת קינה ושובכה כך ישראל כל אחד ואחד מן התלמידים מכיר את מקומו (שהש"ר פ"ד): והשמח בחלקו. תנד"א מעיד אני עלי שמים וארץ שכל ת"ח שאוכל משלו ונהנה מיגיע כפו ואינו נהנה משל צבור כלום הרי הוא בכלל אשרי שנאמר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך (תנדא"ר פי"ח):

והעושה

מדעתו: קבלה דיסורי שתיקותא. שלא יבעט ביסורים הבאים עליו: לקדש כבודו של מקום. עליהם להודיע שהוא נורא על יראיו ומיודעיו: וידום אהרן. הרי ששתק וקבל שכר דבשכר זה זכה ונתייחד אליו הדבור בפ' שתויי יין ולא הוזכר שם אלא אהרן: נורא אלהים. זו מדת הדין אימתי הוא נורא כשעושה דין במוקדשים: הקובע מקום (לתורתו). כן הגי' בגליון הש"ס: זה המכיר מקום חברו בישיבה. שיודע לומר זה מקום מושב פלוני וזה מקום מושב פלוני. דודאי הואיל ומכיר הוא מקום כולם רגיל הוא לישב שם תמיד: ועי' במהרש"א וז"ל, במ"ח דברים שהתורה נקנית בהם שנינו המכיר את מקומו והכא קאמר ומוסיף דלא זכה אלא ברגיל כ"כ בישיבה דאפילו מקום חברו הוא מכיר. ועוד י"ל המכיר את מקום חברו בתורה ובחכמה להיות מקומו לפנים ממנו: פתח אולם. רוחבו עשרים וכל היכל עשר: סדקית. מחט שתופרין בה סדקי בגדים והוא דק ביותר: כי סיכתא בגודא לגמרא. סיכתא זה יתד שמעלין אותו בכותל בנקב צר ונכנס בדוחק כך אין אנו יכולין להבין מה שאנו שומעין כי אם מעט ובקושי: כי אצבעתא בקירא. בשעוה קשה שאין האצבע נכנס בתוכה אלא דבק מעט: כי אצבעתא בבירא לשכחה. כשם שהאצבע נוח לכנוס בפי הבור כך אנו מהירין לשכוח ולאבד, ור"ח גרים בבירא, פי' כשתוקע אצבעו בזרעונים כמו בחרדל וכיוצא בו נראה כמו גומא וכשמסיר אצבעו חוזר ומתמלא הגומא כן כשאנו מסיימין המסכתא ומתחילין האחרת מיד שוכחין הראשונה: כד הוה בעי. אחד מן התלמידים להקשות על דברי ר"י: אנן. הטפשים רוצים להקשות על דבריו: כשם שבין זהב לעפר. זה הפלגה ביותר מבין קודש לחול שהעפר אין נחשב לכלום: ולמה מזכירין כו'. מאחר שחכמים אמרו בקצת מקומות לא כדברי זה ולא כדברי זה למה הזכירו דברי שמאי והלל לבטלה ישנו סתם כמו שקיימו חכמים ולא יזכירו המחלוקת: שלא יהא אדם עומד על דבריו. כלומר שלא יפצור לקיים סברתו ויעמוד בה ויודיעוהו שישנה סברתו כי אבות העולם הם שמאי והלל חזרו דבריהם ולא עמדו חכמים על דבריהם: הרואה טריפה לעצמו. כשנולד ספק טריפות בבהמתו ונראה בו טעם לאיסור וטעם להיתר ואינו חס עליה ואוסרה: הרואה טריפה לעצמו. ודאי שונא מתנות אחרים הוא שאף על שלו אינו חומד

להכריע

תורה אור: ל תהלים צד: מ משלי יד: *אם עמל בתורה כמו השור: נ שם טז: ס איכה א: ע ישעיה לה: פ שם לה: צ שם כא: ק בראשית יח: ר שם לב: ש תהלים לח: ת ויקרא י: א תהלים לז: ב קהלת ג: ג תהלים סח: ד ש"ב ז: ה ישעיה כג:

*בי"ס גי' הע"ע ובגמרא סגי' לתפלתו:

יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך. רב זביד אמר זוכה ונוחל שני עולמות העולם הזה והעולם הבא אשריך בעוה"ז וטוב לך לעוה"ב. ר' אלעזר כי הוו משדרי ליה מבי נשיאה מידי לא שקיל וכי הוו מזמני ליה לא אזיל אמר לא בעי מר דאיתי דכתיב ושונא מתנות יחיה כו' (לעיל פ"ה מ"י בפי' שלי שלך. ועיין בפ"ד מ"א בפי' איזהו עשיר):

(ל"א) **והשמח בחלקו** (ברכות כח) ר' נחוניא בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש וביציאתו תפלה קצרה א"ל מה מקום לתפלה זו אמר להם בכניסתי אני מתפלל שלא תארע תקלה על ידי וביציאתי אני נותן הודיה על חלקי. תנו רבנן ביציאתו מהו אומר מודה אני לפניך ה' אלהי ששמת חלקי מיושבי בהמ"ד ולא שמת חלקי מיושבי קרנות כו':

והעושה סיג לדבריו. (עירובין נג) א"ר יהודה אמר רב בני יהודה שהקפידו על לשונם נתקיימה תורתן בידן בני גליל שלא הקפידו על לשונם לא נתקיימה תורתן בידן, מידי בהקפדא תליא מילתא אלא בני יהודה מתוך שהקפידו על לשונם דהוו דייקי לישנא מתנחי להו סימנא נתקיים תלמודן בידן בני גליל דלא דייקי לישנא ולא מתנחי להו סימנא לא נתקיים תלמודן בידן, איבעית אימא בני יהודה גמרן מחד רבה נתקיימו תורתן בידן בני גליל דלא גמרי מחד רבה לא נתקיים תורתן בידם כו', א"ר חסדא אין התורה נקנית אלא בסימנין שנאמר [ז]שימה בפיהם אל תקרי שימה אלא סמנה, שמעה רב החליפא במערבא אזל אמרה קמיה דרבי אבהו אמר אתון מהתם מתניתו לה אנן מהכא מתנינן לה [ח]הציבי לך ציונים וגו' עשו ציונים לתורה ומאי משמע דהאי ציון לישנא דסימנא הוא דכתיב [ט]וראה עצם אדם ובנה אצלו ציון רבי אליעזר אומר מהכא [י]ומודע לבינה תקרא עשה מודעים להורה רבא אמר עשה מועדים לתורה והיינו דא"ר דימי בר המא מאי דכתיב [כ]לא בשמים היא ולא מעבר לים היא לא בשמים היא שאם בשמים היא אתה צריך לעלות אחריה ואם מעבר לים היא אתה צריך לעבור אחריה: (ועיין בפ"ג מי"ג בפי' מסורת סיג לתורה): (ל"א) **והעושה סיג לדבריו.** (חגיגה יג) כתוב בספר בן סירא במופלא ממך אל תדרוש ובמכוסה ממך אל תחקור במה שהורשית התבונן אין לך עסק בנסתרות: (ירושלמי שם פ"ב) התורה הזו דומה לשני שבילין אחד של אור ואחד של שלג הטה בזה מת באור הטה בזה מת בשלג מה יעשה יהלך באמצע: (ירושלמי ע"ז פ"ב) אמר רבי לא יש דברים שמשיקין עליהן את הפה הכר"א [ל]ישקני מנשיקות פיהו אמר רבי יצחק כתיב [מ]ואותי צוה ה' אותי ואותי נאמר לי דברים שנאמר לכם ונאמר לי דברים שנאמר ביני לבין עצמי[א]. ר' שמעון בן חלפתא ר' חגי בשם ר' שמואל בר נחמני [נ]כבשים ללבושך ומחיר שדה עתודים כבשים כתיב הא כיצד בשעה שהתלמידים קטנים כבוש לפניהם ד"ת הגדילו ונעשו כעתודים גלה להם רזי תורה, והא מסייעא לדתני רשב"י ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם מה הסימא הזאת אינה נגלית לכל בריה, כך אין לך רשות לשקע את עצמך בדברי תורה אלא לפני בני אדם כשרים: (חגיגה שם) א"ר אמי אין מוסרין סתרי תורה אלא למי שיש בו חמשה דברים [ס]שר חמשים ונשוא פנים יועץ וחכם חרשים ונבון לחש: (קדושין עא) אמר רב יהודה אמר רב שם בן מ"ב אותיות אין מוסרים אותו אלא למי שצנוע ועניו ועומד בחצי ימיו ואינו כועס ואינו משתכר ואינו מעמיד על מדותיו וכל היודעו והזהיר בו והמשמרו בטהרה אהוב למעלה ונחמד למטה ואימתו מוטלת על הבריות ונוחל שני עולמים העוה"ז והעוה"ב: (ל"ה) **והעושה סיג לדבריו.** (חולין סג) תניא רבי אומר גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שבהמה טמאה מרובה מן הטהורה לפיכך מנה הכתוב בטהורה, וגלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שעופות טהורים מרובים על הטמאים לפיכך מנה הכתוב בטמאים, מאי קמשמע לן כדרב הונא אמר רב וא"ל אמר רב הונא אמר רב משום רבי מאיר לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה:

(ל"א) **והעושה סיג לדבריו.** (פסחים ג) א"ר יהושע בן לוי לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מפיו שהרי עקם הכתוב ח' אותיות ולא הוציא דבר מגונה מפיו שנאמר [ע]מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה. רב פפא אמר תשעה שנאמר [פ]כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה. רבינא אמר עשרה וא"ו דטהור. רב אחא בר יעקב אמר שש עשרה שנאמר [צ]כי אמר מקרה הוא בלתי טהור הוא כי לא טהור. תנא דבי רבי ישמעאל לעולם יספר אדם בלשון נקיה שהרי בזב קראו מרכב ובאשה קראו מושב ואומר [ק]ותבחר לשון ערומים ואומר [ר]ודעת שפתי ברור מללו. מאי ואומר וכי תימא הני מילי בדאורייתא אבל בדרבנן לא ת"ש ותבחר לשון ערומים וכי תימא ה"מ בדרבנן אבל במילי דעלמא לא ת"ש ודעת שפתי ברור מללו כו'. הני תרי תלמידי דהוו יתבו קמיה דהלל וחד מיניהו רבי יוחנן בן זכאי וא"ל קמיה

להכריע להיתר: יגיע כפיך כי תאכל. דכיון דאף שלו אינו חומד כ"ש שאינו חומד בשל אחרים לגנוב ולגזול: מזמני ליה. לאכול אצלם: מיושבי קרנות. חנונים או ע"ה שעוסקים בדברי שיחה: שהקפידו על לשונם. לומר בלשון נח ולא בלשון מגומגם כדאמרינן לקמן בבני גליל: דהוו דייקי לישנא. לחזור באותו לשון ששומעים מרבן וע"י שהיו שומעים על פה שמועה על שמועה היו נותנים סימנים זו אחר זו, ומתוך שהיו מדקדקים בלשון יודעים לשום סימנים נאים ואין משתכחין מהם: לא גמרי מחד רבה. והיו שומעין מזה בלשון אחד ומזה בלשון אחר ואעפ"י שעניהם אחד שנוי הלשון מבלבלן ומשכחן: בסימנין. סימני השמועות זו אחר זו וסימני החכמים כדרך שיש בגמרא וכשיש גירסא ישימנה בפיהם: עשה מועדים לתורה. קבעו עתים לתורה לתלמידיכם שידעו עת לבא ולשנות: והיינו דאמר רב אבדימי. הא דאמרן צריך לשנות ולהעמיד סימנים ולהערים תחבולות כדי להתקיים התורה בלומדיה היינו דרב אבדימי דמפרש דיוקא דקרא שאם בשמים היא הייתי צריך לעלות אחריה: במופלא ממך. במופלא ומובדל ממך שלא רצה הקב"ה לגלות לך: יהלך באמצע. ואל ימהר ויבהל שכלו בדברים עמוקים: יש דברים שמשיקין. השפתים עליהן ונושקין את הפה ואין לגלותן כלל: אותי. הוה ליה לכתוב וכתיב ואותי, ללמד שנאמר לי דברים שיש לי רשות לומר הטעם לכם ודברים שאין לי לגלות הטעם כ"א נאמר לי טעמן ביני לבין עצמי: כבשים כתיב. וקרינן כבשים בשי"ן ימנית מלשון כבישת הדברים: אשר תשים לפניהם. ודריש מלשון סימא ואוצר של פעמים צריך אתה להסתיר אותן כאוצר הזה ואין לך רשות לשקע את עצמך ולגלות ד"ת אלא בפני ב"א כשרין שמתחבבין ומייקרין אותן: סתרי תורה. כגון מעשה מרכבה וספר יצירה ומעשה בראשית והיא בריאה: ואינו מעמיד על מדותיו. לגמור איבה שמא יתחמם בו להנקם: מנה. הכתוב בטהורה. איל וצבי וגו'. מפני דרך קצרה ואין לך עוד טהורה ובעופות אין לך עוד טמאה: מאי קמ"ל. הא ודאי פשיטא דאי הוו טפי הוה מני להו: אשר איננה טהורה. ולא כתיב מן הבהמה הטמאה כי אלהיה הרי שמונה אותיות שעקם הכתוב הטמאה ה' אותיות אשר איננה טהורה הרי י"ג אותיות ואע"ג דבאורייתא כתיב טמא בדוכתא אחריתי טובא שמי הרהיב בחדא דוכתא ללמדך לחזר אחר לשון נקיה: אשר לא יהיה טהור מקרה לילה. דהוה ליה למכתב איש טמא וכי נמי מטוית ליה לטהור חסר וא"ו איכא עקום תשע אותיות שהרי י"ב יש וטמא אינו אלא ג': וא"ו דטהור. דהא לאו חסר הוא: כי אמר מקרה הוא וגו'. מאי לכתוב כי אמר מקרה טמא הוא ולשתוק ויש כאן מקום שש עשרה: בזב כתיב וכל המרכב, ובאשה כתיב מושב או על הכלי אשר היא יושבת עליו לפי שאין לשון הגון להזכיר רכיבה של פיסוק רגלים לאשה ואע"פ שמרכב של זב והמושב של זו שוין בשתיהן: ותבחר לשון ערומים. מצוה עליך כך: ברור מללו. לשון נקי ומבורר: מאי ואומר. ל"ל למימר ואומר הא נפקא ליה מקמא: ה"ק וכי תימא ה"מ בדאורייתא. התורה הקפידה על לשונה שיצאתה מפי הגבורה אבל חכמים במשנה וברייתא אין להם להקפיד על לשונם: ת"ש ותבחר לשון ערומים.
שמענו

והעושה סיג לדבריו. אוי לו לאדם שמוציא דבר מתוך פיו ואינו יודע היאך מוציאו שאברהם על שאמר במה אדע השיבו ידוע תדע ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה. מי שמדבר בפני כל אדם מתחייב בנפשו מי שמדבר בפני הקב"ה עאכ"ו שמתחייב בנפשו ובבניו ובבני בניו עד סוף כל הדורות עד שיחיו המתים אלו לא דיין אלא בשעת הדין בשעה שנפשו של אדם נשמטה ממנו וזהו שאמר שלמה כל עמל האדם לפיהו כל מצוה וצדקה שאדם עושה דיו לשעה שנפשו של אדם יוצא ממנו (תנחומא קדושים): בודאי יהא אדם יודע לפני מי עומד ולפני מי הוא מדבר וידע מה הוא מדבר וידע מה הוא הדבר שהוא מדבר. כשהוא עומד ומדבר לפני מי שהוא גדול ממנו (תנדא"ר פט"ז): א"ר אחא בר חנינא קשה גליפת שפתים שהוא שקול כנגד כל בריאת העולם ומלואו דבהעולם כתיב אלה תולדות השמים והארץ בהבראם ובגליפת שפתים כתיב בורא ניב שפתים. ארשב"נ מבקש אתה לידע כחה של דבור שברא הקב"ה בעוה"ז פעמים שאדם מדבר בדבר אחד והוא הופך את לשונו ויש דבר שהוא פושט בו עד שיניו. ובתיבה אחת מגינו אחד עשר מנגינות כגון ובעלילותיכם (פסיק' דאנכי):
אוהב

תורה אור ו תהלים קכח: ז דברים לא: ח ירמיה לא: ט יחזקאל לט: י משלי ז: כ דברים ל: ל שה"ש א: מ דברים ד: נ משלי כז: ס ישעיה ג: ע בראשית ז: פ דברים כג: צ ש"א כ: ק איוב טו: ר שם לג:

א עיי' שבת קד מ"ם פתוחה מ"ם סתומה מאמר פתוח מאמר סתום, ופירש"י יש דברים שניתן רשות לדורשן ויש שאתה מצווה לטומנן כגון מעשה מרכבה:

אוהב את המקום. ויאמר ארחמך ה' חזקי רחמית יתך כמה דאמר ואהבת את ה' אלהיך ומתרגמינן ותרחם, ד"א אקראך רחוס וחנון. ד"א אמלך יתך רחמים על בריותיך. ד"א אהבך על בריותיך (מ' תהלים פי"ח):

אוהב את הצדקות. באורח צדקה אהלך בתוך נתיבות משפט התורה אמרה באיזה שביל אני מצוי בדרכן של עושי צדקות בתוך נתיבות משפט (ילקוט משלי פ"ח):

צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל. מלמד שהצדקה קשורה עם המשפט תחת כסא הכבוד שנאמר צדק ומשפט מכון כסאך (ספרי ברכה פכ"ה):

אני בצדק אחזה פניך. ראה מה כחה של צדקה שפרוטה שאדם נותן לעני זוכה ומקבל פני השכינה משל למה"ד למטרונית אחת שהיא מבקשת להקביל פני המלך היא עושה עטרה לפי כבודה ועל ידי העטרה שהיא מכנסת לעטר את המלך היא רואה פני המלך. מה ראה דוד לפרש זכות של צדקה בלבד ללמדך שאפילו רשעים ואין בהם אלא זכות של צדקה בלבד זוכין ומקבלין פני שכינה שנאמר ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר וגו' הכל רואין צדיק ורשע א"כ מה בין צדיק לרשע כדי שידעו הרשעים לפני מי הם מכעיסין וידעו הצדיקים לפני מי הם יגעים (מ' תהלים פי"ז):

משום דבי אליהו אמרו גדולה צדקה שמיום שנברא העולם עד עכשיו העולם עומד על הצדקה וכל הנותן צדקה הרבה הרי זה משובח ומלט א"ע מדינה של גיהנם שנאמר והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך ונאמר אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה' ואין רעה אלא יום דינה של גיהנם שנאמר וגם רשע ליום רעה ואומר אשרי שומרי משפט עושי צדקה בכל עת אבותינו הראשונים מפני מה זכו לעוה"ז ולימות בן דוד ולעוה"ב מפני שנהגו את עצמן בצדקה אברהם יצחק ויעקב משה אהרן דוד ושלמה בנו לא נשתבחו אלא בצדקה. אברהם מנין שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט. יצחק לא נשתבח אלא בצדקה שנאמר ויזרע יצחק בארץ ההיא וגו' ואין זריעה אלא צדקה שנאמר זרעו לכם לצדקה. יעקב שנאמר קטנתי מכל החסדים ואין קטנתי אלא מעט ואין מעט אלא צדקה שנאמר טוב מעט בצדקה. אהרן ומשה מנין שנאמר תורת

קמיה דרבי והד מיניהו ר' יוחנן חד אמר להו מפני מה בוצרין בטהרה ומוסקין בטומאה וחד אמר להו מפני מה בוצרין בטהרה ואין מוסקין בטהרה אמר מובטח אני בזה שיורה הוראות בישראל, אמרו לא היו ימים מועטים עד שהורה הוראות בישראל. הני תלתא כהני הד אמר הגיעני כפול וחד אמר הגיעני כזית וחד אמר הגיעני כזנב הלטאה בדקו אחריו ומצאו בו שמץ פסול, והתנן אין בודקין מן המזבח ולמעלה לא תימא שמץ פסול אלא אימא שחץ פסול אי בעית אימא שאני התם דאיהו הוא דארע אנפשיה: (ב"ק לח) א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה אפילו שכר שיחה נאה דאילו בכירה דקאמרה מואב א"ל הקב"ה למשה [ש]אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה מלחמה הוא דלא הא אנגריא עביד בהו: צעירה דקאמרה בן עמי א"ל הקב"ה למשה [י]אל תצורם ואל תתגר בם כלל דאפילו אנגריא לא תעביד בהו: (ל"א) **והעושה סיג לדבריו**. (מגילה כה) תניא רשב"א אומר לעולם יהא אדם זהיר בתשובתו (לעיל פ"א מי"א בפי' הכמים הזהרו בדבריכם):

שמעו שהערומים בוהלי לשון הם: מפני מה בוצרין בטהרה. ענבים בכלים טהורים: ואין מוסקין. זיתים, בזיתים קרוי מסיקה ואין צריך למוסקן בכלים טהורים כו': הגיעני כפול. מן לחם הפנים לחלקו: שמץ פסול. פסול כהונה חלל: אין בודקין. לענין יוחסין לישא אשה: מן המזבח ולמעלה. אם שימש במזבח כו': שחץ פסול. הוא עצמו היה גס רוח ומבזה את הקדשים כו': דארע אנפשיה. והולכך בדיקה אחריו גלה שבתחלה לא בדקוהו יפה: פרעהו. הגלהו לאיסור והוסיף עליו כדי שלא תעבור בו, לשון גדל פרע: שייף. שוהה נכנס שוהה יוצא: שרף לצואר. שאינו מגולגל בדוחק כביב הצואר אלא רפוי בריות כך הוא נעים ומרוצה לבריות: ונראה ואינו נראה. כשמגביה צוארו נראה מתחת זקנו ורוב פעמים כשנכפף וזקנו מכסין אותו כך. אם ת"ח אינו רודף לצאת ולבא בשוק אלא יושב ומחזר על תלמודו ומתקיים בידו: רבב. שומן וחלב: חייב מיתה. שצריך להיות חשוב והגון לכבוד תורתו: משניאי. שממאיסין עצמן בעיני הבריות והבריות אומרין אוי להם ללומדי התורה שהם מאוסים ומגונים נמצא זה מסניא את התורה: שקולאי. נושאי משאות: תברי ליה. שלא במקום מדרון ובפשיעה בדרך

(ל"א) **והעושה סיג לדבריו**. (ירושלמי פסחים פ"ט) תנא רבי חייא יפה שתיקה לחכמים כו' (לעיל פ"ג מי"ג בפי' סיג להכמה שתיקה): (ל"ה) **והעושה סיג לדבריו**. (אדר"נ פ"א) עשה סיג לדבריך כדרך שעשה הקב"ה סיג לדבריו אדם הראשון עשה סיג לדבריו תורה עשתה סיג לדבריה משה עשה סיג לדבריו ואף נביאים וכתובים וחכמים עשו סיג לדבריהם כו', איזהו סיג שעשתה תורה לדבריה הרי הוא אומר [א]ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב יכול יחבקנה וינשקנה וידבר עמה דברים בטלים ת"ל לא תקרב כו' הרי הוא אומר [ב]איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו כו' לדבר המביא לידי עבירה לא תקרב, הרחק מן הכיעור והדומה לכיעור כו' (ע"ש בהריכות): (יבמות כא) רמז לשניות מן התורה מנין כו', רב אושעיא אמר מהכא [ג]פרעהו אל תעבר בו שטה מעליו ועבור כו', רב כהנא אמר מהכא [ד]ושמרתם את משמרתי עשו משמרת למשמרתי כו' (לעיל פ"א מ"א): (שם) איסור קדושה שניות מדברי סופרים ואמאי קרי ליה איסור קדושה כו' אמר רבא קדש עצמך במותר לך: **ואינו מחזיק טובה לעצמו**. (לעיל פ"ב מ"ה) אמר ריב"ז אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת: (סנהדרין קכד) שלחו מתם איזהו בן העוה"ב ענותן ושפל ברך שייף ועייל שייף ונפיק וגריס באורייתא תדירא ולא מחזיק טיבותא לנפשיה: **אהוב**. (עירובין נד) אמר ר' אלעזר מאי דכתיב [ה]ועניקים לגרגרותיך אם משים אדם עצמו כענק זה שרף לצואר ונראה ואינו נראה תלמודו מתקיים בידו ואם לאו אין תלמודו מתקיים בידו: (שבת קיד) א"ר חנינא בן אלעזר אר"י כל ת"ח שנמצא רבב על בגדו חייב מיתה שנאמר [ו]כל משנאי אהבו מות א"ת משנאי אלא משניאי:

אוהב את המקום. (נדרים סב) תניא [ז]לאהבה את ה' אלהיך שלא יאמר אדם אקרא שיקראוני חכם אשנה שיקראוני רבי אשנה שאהיה זקן ואשב בישיבה אלא למוד מאהבה וסוף הכבוד לבא כו' (לעיל פ"א מ"ג ופ"ד מ"ה): **אוהב את המקום. אוהב את הבריות. אוהב את הצדקות. אוהב את התוכחות. אוהב את המישרים**. (תנד"א פכ"ה) במה קונה אדם את אביו שבשמים ועוה"ב הוי אומר שהוא קונה להקב"ה במעשים טובים ותלמוד תורה והקב"ה מקנהו העוה"ז והעוה"ב וימות בן דוד, ואלו הן המעשים טובים שהאדם קונה להקב"ה והעוה"ב מתוכם מתוך אהבה ואחוה ויראה ושלום וריעות ומתוך האמת והשלום ומתוך שפל ברך ומתוך ענוה ומתוך רבוי ישיבה ומעוט סחורה ומתוך שמוש חכמים ומתוך פלפול התלמידים ומתוך לב טוב ומתוך דרך ארץ ומתוך לאו לאו והן הן כו': (שם פכ"ח) מתוך האהבה כיצד אלא כשם שהקב"ה אוהב את ישראל ואוהב את הת"ח ביותר כו' כך יהא אדם אוהב את ישראל ויהא אוהב את הת"ח ביותר. אהבת אדם למקום מנין אלא אהבת אדם למקום היא מצוה חמורה מן התורה דהא עול מלכות שמים כתיב בצד האהבה שנאמר [ח]שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד ואהבת את ה' אלהיך. דבר אחר ואהבת את ה' אלהיך שאתה תהא מאהב שם שמים על הבריות שתהא יודע דברי תורה ותהא קורא ושונה בד"ת ותהא משאך ומתנך עם בני אדם באמונה כדי שיהא הבריות הרואים אותך יאמרו אשרי פלוני שלמד תורה כמה נעים מעשים שלו כמה יפים דרכיו אוי לו למי שלא למד תורה העבודה שאנהנו נלמוד גם כן תורה ונלמד לבנינו תורה ונמצא שם שמים מתקדש על ידו ועליו הוא אומר [ט]ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר כו': (שם פכ"ט) מתוך הרחמים כיצד כשם שהקב"ה יהי שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים רחמיו על ישראל בכל מקומות מושבותם ורחמיו על העניים והאביונים ודלים ורשים ועל יתומים בזמנם ועל אלמנות בכל מקום כמו כן יהא אדם רחמן על ישראל ועל כל אלו כו' שנאמר [י]כי אמרתי עולם חסד יבנה וגו' כמו שאין העולם מתגדל ונבנה אלא בצדקה שנאמר [כ]בצדקה תכונני וגו': (שם ספכ"ו) [ל]ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגוך כי תשמע בקול ה' אלהיך איםתי יבאו עליך כל הברכות האלה אם תשמע בקול ה' אלהיך ותלך בדרכיו שהם דרכי שמים. ומה הם דרכי שמים שהוא רחמן ומרחם אפילו על הרשעים ומקבל אותן בתשובה שלמה וזן ומפרנס את כל הבריות כך ההיו רחמנים זה על זה לפרנס זה לזה ותאריכו פנים זה לזה בטובה. דבר אחר מה הן דרכי שמים שהוא חנון ונותן מתנות חנם ליודעין אותו ולשאינן יודעין אותו כך אתם תנו מתנות חנם זה לזה. ד"א כה דרכי שמים שהוא רב חסד ומטה כלפי חסד כך אתם תהיו נושאין פנים זה לזה ותהיו מטין כלפי טובה לעשות טובות זה לזה יותר מן הרעה:

אוהב את הצדקות אוהב את המישרים. (ב"מ פ"ג) רבה בר בר חנה תברי ליה הנהו שקולאי חביתא דחמרא שקיל לגלימייהו אתו אמרו לרב אמר

תורה אור ש דברים ב: ת שם: א ויקרא יח: ב שם: ג משלי ד: ד ויקרא יח: ה משלי א: ו שם ח: ז דברים יא: ח שם ו: ט ישעיה מט: י תהלים פט: כ ישעיה נד: ל דברים כח:

בדרך טובים. לפנים משורת הדין : ואורחות צדיקים. סיפיה דקרא הוא : זה בית חייהם. ללמד להם אומנות להתפרנס בו וחוקים ותורות כתיבי ברישא דקרא: תבעתיה מלכותא. מהמלוכה בקשו אותו : ואקפון מדינתא. צרו והקיפו המקום שעולא בר קושב שם: ופייסיה. לעולא : יליף. רגיל: מתגלי ליה. להתגלות לו ומאותם מעשה לא נגלה לו והתענה כמה תעניתים עד שנגלה לו ושאל לו למה לא נתגלה לו ואמר לו וכי למוסרים אני נגלה. א"ל והלא משנה עשיתי שמנינו ואם יחדו לכן אחד מותר למוסרו א"ל וכי משנת חסידים היא אעפ"י שהדין כן לחסיד כמותך אין ראוי לעשות כן : ימלא חיים. וכתיב גבי חכמה כי מוצאי מצא חיים : בעלי הגדה. מתוך שהם דרשנין ומושכין לבו של אדם הכל מכבדין אותם : קובל עליו. כשהייתי רואה בו דבר גנאי : לפלגו של מקום. להיות בחלקו של מקום כלומר בתוך מחיצתו : אדם אחרי. המוכיח יהיה אחרי כלומר עמי : יכול אפילו פניו משתנים. יכול שיוכיחנו ברבים להלבין פניו

א"ל הב להו גלימייהו א"ל דינא הכי א"ל אין [ס]למען תלך בדרך טובים יהיב להו גלימייה: אמרו ליה עניי אנן וטרחינן כולי יומא וכפינן ולית לן מידי א"ל זיל הב להו אגרייהו א"ל דינא הכי א"ל אין [ע]וארחות צדיקים תשמור : (ב"מ ל) תנא רב יוסף [ס]והודעת להם זה בית חייהם, את הדרך זו גמילות חסדים, ילכו זה ביקור חולים, בה זו קבורה, ואת המעשה זה הדין, אשר יעשון זו לפנים משורת הדין כו' דא"ר יוחנן לא חרבה ירושלים אלא על שהעמידו דיניהם על דין תורה ולא עשו לפנים משורת הדין : (סוכה מט) אמר ר' אלעזר מאי דכתיב [ע]הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך, עשות משפט זה דין, ואהבת חסד זו גמילות חסדים, והצנע לכת עם אלהיך זו הכנסת כלה והלוית המת כו' (לעיל פ"א מ"ב בפי' ועל ג"ח) : (ירושלמי תרומות פ"ח) עולא בר קושב תבעתיה מלכותא ערק ואזל ליה ללוד גבי ר' יהושע בן לוי אתון ואקפון מדינתא סלק גביה ריב"ל ופייסיה ויהביה לון והוה אליהו יליף מתגלי עלוי ולא איתגלי וצם כמה צומין ואיתגלי עלוי, א"ל ולמסורות אני נגלה א"ל ולא משנה עשיתי, אמר ליה וזו משנת החסידים :

(נ"א) אוהב את הצדקות[א]. (ב"ב ט) רבי יהושע אומר כל הרגיל לעשות צדקה זוכה לבנים בעלי חכמה בעלי עושר בעלי הגדה. בעלי חכמה דכתיב [פ]רודף צדקה וחסד ימצא חיים, בעלי עושר דכתיב צדקה, בעלי הגדה דכתיב וכבוד, כתיב הכא וכבוד וכתיב התם [צ]כבוד חכמים ינחלו : אוהב את התוכחות. (ערכין ט) א"ר יוחנן מעיד אני עלי שמים וארץ שהרבה פעמים לקה עקיבא בן יוסף על ידי שהייתי קובל עליו לפני רבן גמליאל וכל שכן שהוסיף בי אהבה לקיים מה שנאמר [ק]אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך :

(נ"א) אוהב את התוכחות. (תמיד כח) תניא רבי אומר איזהו דרך ישרה שיבור לו האדם יאהב את התוכחות שכל זמן שתוכחות בעולם נחת רוח באה לעולם טובה וברכה באין לעולם ורעה מסתלקת מן העולם שנאמר [ר]ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב. אמר ר' שמואל בר נחמני כל המוכיח את חברו לשם שמים זוכה לפלגו של מקום שנאמר [ש]מוכיח אדם אחרי, ולא עוד אלא שמושכין עליו חוט של חסד שנאמר חן ימצא : (ערכין טז) תנו רבנן מנין לרואה דבר מגונה בחברו שחייב להוכיחו תלמוד לומר [ת]הוכח תוכיח את עמיתך, לא קבל מנין שיחזור ויוכיחו ת"ל תוכיח מ"מ, יכול אפילו פניו משתנות ת"ל ולא תשא עליו חטא : א"ל

תורת אמת היתה בפיהו ואין אמת אלא צדקה שנאמר אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף, דוד מנין שנאמר ויהי דוד עושה משפט וצדקה שלמה מנין שנאמר וצדקתך לבן מלך ואף הקב"ה משתבח בצדקה שנאמר והאל הקדוש נקדש בצדקה ואף כסא הכבוד נשתבח בצדקה שנאמר צדק ומשפט מכון כסאך : גדולה צדקה שמצלת את האדם מדרך המיתה שנאמר וצדקה תציל ממות. בוא וראה שבמדה שאדם מודד בה מודדין לו אדם נותן צדקה בעוה"ז ומתכוין עליה שיחיה העני ולא ימות אף הקב"ה מתכוין על הנותנה שיחיה ולא ימות. ומנין אתה אומר שכל מי שסיפק בידו לעשות צדקה ואינו עושה לקיים נפשות ואינו מקיים גורם מיתה לעצמו שנאמר ויען נבל וגו' ולקחתי את לחמי ואת מימי וגו' ונתתי לאנשים אשר לא ידעתי כו' ומיד נענש שנאמר ויגוף ה' את נבל וימת : גדולה צדקה שמארכת ימיו ושנותיו של אדם שנאמר כי היא חייך ואורך ימיך ואומר עץ חיים היא למחזיקים בה. ועוד ששרי ק"ו הוא ומה מצוה הקלה שבקלות שבתורה מהו אומר בה למען ייטב לך והארכת ימים ק"ו לצדקה שהיא מצוה חמורה שבתורה עאכ"ו : גדולה צדקה שהיא מביאה את האדם לחיי העוה"ב שנאמר אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים וגו' ונאמר אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת נאמר אשרי בתורה ונאמר אשרי בצדקה מה אשרי האמור בתורה הוא בן העוה"ב אף אשרי האמור בצדקה הוא בן העוה"ב : גדולה צדקה ששוותה לתורה שנאמר בתורה אם בחקתי תלכו ונאמר בצדקה ה' קנני ראשית דרכו. בתורה הוא אומר ונתתי שלום בארץ ושכבתם ואין מחריד והשבתי חיה רעה מן הארץ וחרב לא תעבור בארצכם ובצדקה נאמר והיה מעשה הצדקה שלום השקט ובטח עד עולם וישב עמי בנוה שלום ובמשכנות מבטחים ובמנוחות שאננות : גדולה צדקה שהתורה נמשלה לצדקה ושוותה לה אלא לפי שאין לך מדה טובה שברא הקב"ה בעולמו גדול מן התורה שנאמר סלסלה ותרוממך תכבדך כי תחבקנה תתן לראשך לוית חן עטרת תפארת תמגנך. אף התורה עצמה אינה נדמית אלא לצדקה שנאמר וצדקה תהיה לנו וגו': גדולה צדקה שהיא ממהרת ימות בן דוד וימות הגאולה שנאמר שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבא וצדקתי להגלות. גדולה צדקה שהיא מעלה את הנשמה ומשיבה ונותנה תחת כסא הכבוד שנאמר הולך צדקות דובר מישרים וגו' הוא מרומים ישכון מצדות סלעים משגבו לחמו נתן מימיו נאמנים מלך ביפיו תחזינה עיניך (תנדא"ז פ"א) : צדקה תרומם גוי. בוא וראה כמה גדול כחה של צדקה שהיא נתונה בימינו של הקב"ה שנאמר צדק מלאה ימינך. גדולה צדקה שבה נשתבח הקב"ה בשעה שעתיד להביא תשועה לישראל שנאמר אני מדבר בצדקה רב להושיע : גדולה צדקה שמנחלת כבוד וחיים לעושיה שנאמר רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד ליום הדין וכה נשתבחו ישראל שנאמר וצדקה תהיה לנו וגו' כו'. גדולה צדקה שהיא מלוה לעושים בשעת פטירתו שנאמר והלך לפניך צדקך וגו' א"ר אבהו בא וראה כמה קשה שעת פטירתו של משה שבשעה שאמר לו הקב"ה הגיע זמנך לפטור מן העולם כו' (ע' ילקוט ואתחנן) וכל כך למה בשביל שעשה צדקה עם ישראל שנאמר צדקת ה' עשה וגו' : גדולה צדקה שבה הקב"ה עתיד להשתבח ליום הדין שנאמר ויגבה ה' צבאות במשפט והאל הקדוש נקדש בצדקה ונאמר כי עד צדק ישוב משפט וגו' מי יקום לי עם מרעים מי יקום להם לישראל בשעת כעסי ומי יעמוד במלחמות בני ומי יבקש עליהם רחמים ומי יתיצב לי עם פועלי און בשעה שחוטאין לפני ואז ישתבח בעשותו עמהם צדקה (מ' משלי פי"ד) : צדקה תרומם גוי. צדקה שישראל עושין מרומם אותם על כל אומה ולשון שנאמר ונתנך ה' אלהיך עליון על כל וגו' ד"א צדקה שעושים היא גורמת להם שהאומות מרוממין אותם שנאמר והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לה'. ד"א צדקה שעושים גורמת שיהיו מקבלים פני שכינה שנאמר והוא מרומים ישכון וגו' (ילקוט משלי פי"ד) :

הלוא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית כי תראה ערום וכסיתו ומבשרך לא תתעלם וגו'. הא כיצד אלא אם יש לאדם מזונות בתוך ביתו ומבקש לעשות מהן צדקה כדי שיתפרנסו אחרים משלו כיצד יעשה בתחלה יפרנס את אביו ואמו ואם הותיר יפרנס את אחיו ואחיותיו ואם הותיר יפרנס את בני משפחתו ואם הותיר יפרנס את בני שכונתו ואם הותיר יפרנס את בני מבוי שלו מכאן ואילך ירבה צדקה עם שאר בני ישראל לכך נאמר אח"כ ועניים מרודים תביא בית כו' ע"ש (תנדא"ר פכ"ז) : א"ר לוי הפתח שאינו פתוח למצוה פתוח לרופא (פסיקתא דיהודה וישראל) : רבי יהודה ור' סימון בשריב"ל לעולם לא תהא מצות עני קלה בעיניך שהפסדה כ"ד קללות ומתן שכרה כ"ד ברכות. כ"ד קללות מנין שנאמר הפקד עליו רשע וכל ענינא וכל כך למה יען אשר לא זכר עשות חסד. ומתן שכרה כ"ד ברכות דכתיב הלא פרוס לרעב לחמך אז תתענג וגו' (ויק"ר) : נפש כי תמעול מעל וכו'. מכאן אתה דן לצדקה הרי הוא אומר נפש כי תמעול מעל שוה פרוטה ופרוטה מח' מאיסר האיטלקי ומהו משלם אשם בשתי סלעים וכמה פרוטות בשתי סלעים אלף ותקל"ו מדה טובה מרובה ממדת פורעניות ת"ק ומה אם מי שמעל בשוה פרוטה משלם אלף ותקל"ו הנותן צדקה עאכ"ו שאין סוף למתן שכרו (ילקוט ויקרא תע"ה) :

אוהב את התוכחות. שלך חברים מקצתן מוכיחין אותך ומקצתן משבחין אותך אהוב את מוכיחך ושנא את המשבחך. מפני שהמוכיחך מביאך לחיי העולם הבא והמשבחך מוציאך מן העולם (אדר"נ פכ"ט) :

והוכיח

תורה אור מ משלי ג : נ שם : ס שמות יח : ע מיכה ו : פ משלי כא : צ שם ג : ק שם ט : ר שם כד : ש שם כח : ת ויקרא יט :

א מפני שמאמרי הצדקה רבים הם לא הבאתים פה וכבר מקובצים הם במנורת המאור ולא העתקתי רק מה שלא הובא שם :

והוכיח אברהם את אבימלך. אריב"ח התוכחה מביאה לידי אהבה שנאמר הוכח לחכם ויאהבך הוא דעתיה דריב"ח דאמר כל אהבה שאין עמה תוכחה אינה אהבה. אמר ריש לקיש תוכחה מביאה לידי שלום והוכיח אברהם את אבימלך הוא דעתיה דאמר כל שלום שאין עמו תוכחה אינו שלום (ב"ר פנ"ד):

כל היודע להוכיח ומוכיח את הרבים הרי הוא עושה קורת רוח לקונו שנאמר ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב עליו לא נאמר אלא עליהם להמוכיח ולהמקבל תוכחה (תנד"א ספ"ג):

ומצדיקי הרבים ככוכבים. ר' שמעון בן מנסיא אומר אלו זקנים וכה"א ואוהביו כצאת השמש בגבורתו מי גדול האוהבים או המאהיבים הוי אומר המאהיבים על האוהבים ואומר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו ק"ו המאהיבים (ספרי עקב):

כל מי שסיפק בידו למחות ולא מיחה ולהחזיר את ישראל למוטב ואינו מחזיר כל הדמים הנשפכין בישראל אינם אלא על ידו שנאמר ואתה בן אדם צופה נתתיך לבית ישראל ושמעת מפי דבר והזהרת אותם וגו' הוא רשע בעונו ימות ודמו מידך אדרוש לפי שכל ישראל ערבים זה בזה ולמה הן דומין לספינה שנקרע בה בית אחד אין אומרין נקרע בה בית אחד אלא כל הספינה נקרעת כך הם ישראל שנאמר הלא עכן בן זרח מעל בחרם ועל כל עדת ישראל היה קצף וגו' ושמא תאמר אותן שבעים אלף שנהרגו בגבעת בנימין מפני מה נהרגו לפי שהיו להם לסנהדרי גדולה שהניח משה ויהושע ופנחס בן אלעזר עמהם היה להם לילך ולקשור חבלים של ברזל במתניהם ולהגביה בגדיהם למעלה מארכובותיהן ויחזרו בכל עיירות ישראל יום אחד ללכיש יום אחד לבית אל יום אחד לחברון יום אחד לירושלים וכן לכל מקומות ישראל וילמדו את ישראל דרך ארץ בשנה ובשתים ובשלש עד שיתישבו ישראל בארצם כדי שיתגדל ויתקדש שמו של הקב"ה בעולמות כולן שברא מסוף העולם ועד סופו והם לא עשו כן אלא כשנכנסו לארצם כל אחד ואחד מהם נכנס לכרמו ולזיתו ולשדהו ואומרים שלום עליך נפשי כדי שלא להרבות עליהן את הטורח וכשעשו בני בנימין דברים מכוערין ודברים שאינם ראוין באותה שעה ביקש הקב"ה להחריב את כל העולם אמר הקב"ה לא נתתי לאלו את א"י אלא כדי שיקראו וישנו ויעסקו בתורה כל ענין בזמנו וילמדו ד"א כו' עש"ב (תנדא"ר פי"א):

(ב"מ ל) א"ל ההוא מרבנן לרבא ואימא הוכח חדא זימנא תוכיח תרי זימני א"ל הוכח אפילו מאה פעמים משמע הוכיח אין לי אלא הרב לתלמידיו תלמיד לרב מנין ת"ל הוכח תוכיח מכל מקום: (ברכות לא) [א]ויאמר אליה עלי עד מתי תשתכרין מכאן לרואה דבר שאינו הגון בחברו שחייב להוכיתו: (ערכין טז) תניא א"ר טרפון תמה אני אם יש בדור הזה מי שמקבל תוכחה (מי שיוכל להוכיח גי' הע"י) אם אומר לו טול קיסם מבין שיניך אומר לו טול קורה מבין עיניך. אמר ר' אלעזר בן עזריה תמיהני אם יש בדור הזה שיודע להוכיח. בעא מיניה רב יהודה בריה דרבי שמעון בן פזי תוכחה לשמה וענוה שלא לשמה הי מינייהו עדיפא א"ל מי לא מודית דענוה לשמה עדיפא דאמר מר ענוה גדולה מכולן שלא לשמה נמי עדיפא דאמר ר' יהודה אמר רב לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אע"פ שלא לשמה שמתוך שלא לשמן בא לשמן. היכי דמי תוכחה לשמה וענוה שלא לשמה כי הא דרב הונא וחייא בר רב הוו יתבו קמיה דשמואל א"ל ר' חייא בר רב חזי מר דקא מצער לי רב הונא קבל עליה דתו לא מצער ליה בתר דנפק א"ל הכי והכי קא עביד א"ל אמאי לא אמרת ליה באפיה א"ל חס לי דליכספיה זרעיה דרב על ידאי. עד היכן תוכחה רב אמר עד הכאה ושמואל אמר עד קללה ר' יוחנן אמר עד נזיפה, א"ר נחמן בר יצחק שלשתן מקרא אחד דרשו שנאמר [ב]ויחר אף שאול ביהונתן ויאמר לו בן נעות המרדות וכתיב ויטל שאול את החנית עליו להכותו, מאן דאמר עד הכאה דכתיב להכותו, מ"ד עד קללה דכתיב לבשתך ולבושת ערות אמך. ומ"ד עד נזיפה דכתיב ויחר. ולמ"ד עד נזיפה והכתיב הכאה וקללה שאני התם דאגב חביבותא יתירתא דהוה ליהונתן בדוד מסר נפשיה טפי: (שבת נד) פרתו של ר' אלעזר בן עזריה היתה יוצאת ברצועה שבין קרניה שלא ברצון חכמים, תנא לא שלו היתה אלא של שבינתו היתה ומתוך שלא מיחה בה נקראת על שמו. רב ור' חנינא ר' יוחנן ורב חביבא מתני בכוליה סדר מועד כל כי האי זוגא חלופי ר' יוחנן ומעיילי ר' יונתן כל שאפשר למחות באנשי ביתו ולא מיחה נתפס על אנשי ביתו באנשי עירו נתפס על אנשי עירו בכל העולם נתפס על כל העולם כולו. אמר רב פפא והני דבי ריש גלותא נתפסים על כולי עלמא. א"ר חנינא מאי דכתיב [ג]ה' במשפט יבא עם זקני עמו ושריו אם שרים חטאו זקנים מה חטאו אלא אימא על זקנים שלא מיחו בשרים: א"ל ר' זירא לר' סימון לוכחינהו מר להנהו דבי ריש גלותא א"ל לא מקבלי מינאי א"ל אע"ג דלא מקבלי לוכחינהו מר דא"ר אחא בר חנינא מעולם לא יצאה מדה טובה מפי הקב"ה וחזר בו לרעה חוץ מדבר זה דכתיב [ד]ויאמר ה' אליו עבור בתוך העיר וגו' והתוית תיו על מצחות האנשים הנאנחים והנאנקים על כל התועבות הנעשות וגו' א"ל הקב"ה לגבריאל לך ורשום על מצחן של צדיקים תיו של דיו שלא ישלטו בהם מלאכי חבלה ועל מצחם של רשעים תיו של דם כדי שישלטו בהם מלאכי חבלה. אמרה מדת הדין לפני הקב"ה רבש"ע מה נשתנו אלו מאלו א"ל הללו צדיקים גמורים והללו רשעים גמורים, אמרה לפניו רבש"ע היה בידם למחות ולא מיחו, א"ל גלוי וידוע לפני שאם מיחו בהם לא יקבלו מהם א"ל רבש"ע אם לפניך גלוי להם מי גלוי והיינו דכתיב [ה]זקן בחור ובתולה טף ונשים תהרגו למשחית ועל כל איש אשר עליו התיו אל תגשו וממקדשי תחלו, וכתיב ויחלו באנשים הזקנים אשר

פניו: שאין הגון. פי' בתוס' הע"ג דליכא איסורא דאורייתא דאי איכא איסורא פשיטא הוכח תוכיח כתיב: קיסם. כלומר עון קטן שבידך זה יכול לומר לו טול אתה עון גדול שבידך הלכך אין יכולין להוכיח שכולן חוטאים: שיודע להוכיח. דרך כבוד שלא יהו פניו משתנין: תוכחה לשמה. לשם שמים: וענוה שלא לשמה. שעושה עצמו עניו שאינו רוצה להוכיחו ואותה ענוה שלא לשם שמים היא אלא שלא ישנאנו: א"ל. ר' חייא לשמואל חזי מר דקא מצער לי רב הונא שמכה והובש אותי: בתר דנפק. ר' חייא: א"ל רב הונא לשמואל הכי עביד והכי עביד. על מעשיו שאינם מהוגנים הייתי מצערו, והיינו ענוה שלא לשמה שלא רצה לקטרגו בפניו ונראה משום ענוה והוא לא היה מניח משום ענוה אלא שלא רצה להלבין פניו וזו היא תוכחה לשמה שהוכיחו שלא בפני שמואל שלא להלבין פניו: עד היכן תוכחה. עד כמה אדם חייב להוכיח לחברו: עד הכאה. שיכנו המתוכח להמוכיח: עד קללה. שיקלל את המוכיח: עד נזיפה. שיגער בו על שמוכיחו: שאני התם דאגב חביבותא וכו'. ולמ"ד נמי עד קללה איכא לתרוצי הכי: היתה יוצאת. בשבת: כל הני זוגא. ארבעתן יחד: חלופי ר' יוחנן. יש שמחליפין ר"י ומעיילי רבי יונתן: נתפס. נענש על עבירות שבידו: בכל העולם. אבל ישראל כגון במלך ונשיא שאפשר לו למחות שיראין מפניו ומקיימין דבריו: זקנים. סנהדרין: חוץ מדבר זה. שנאמר במקרא זה שהוציא דבור לטובה ומפני עונש תוכחה חזר בו: האנשים הנאנחים והנאנקים. הנו צדיקים: היינו דכתיב. מעיקרא ועל כל איש אשר עליו התיו אל תגשו. ולבסוף וממקדשי תחלו: ממקודשי

ר' אחא בש"ר תנחומא בר חייא למד ולימד ושמר ועשה והיה סיפק בידו למחות ולא מיחה להחזיק ולא החזיק הרי זה בכלל ארור אשר לא יקים וגו'. ר' ירמיה בש"ר חייא בר הבא אמר לא למד ולא לימד ולא היתה ספיקה בידו להחזיק והחזיק ה"ז בכלל ברוך (ויק"ר פכ"ב):

אתם נצבים היום כולכם וגו'. כולכם ערבים זה בזה ואפילו צדיק אחד ביניכם כולכם עומדין בזכותו ולא אתם בלבד אלא כל העולם שנאמר וצדיק יסוד עולם כשאחד חוטא כל הדור לוקה וכן אתה מוצא בעכן. ומדה טובה מרובה עאכ"ו (תנחומא ר"פ נצבים):

שה פזורה ישראל. ישראל משולים כשה מה דרכו של שה לוקה באחד מאבריו וכולם מרגישים אף ישראל אחד חוטא וכולם נענשים. תני רשב"י משל לב' בני אדם שהיו נתונים בספינה נטל אחד מהם מקדח והתחיל קודח תחתיו א"ל חביריו למה אתה עושה כך א"ל מה איכפת לכם לא תחתי אני קודח א"ל מפני שאתה מציף עלינו את הספינה, אף איוב אמר כן ואף אמנם שגיתי אתי תלין משוגתי א"ל חבריו כי יוסיף על חטאתו פשע בינינו יספוק. אתה מספק את עונותינו (ויק"ר):

אל גינת אגוז ירדתי, למה כאגוז אלא כל הפירות יכול אדם ליטול מהם מתוך השק ואין חבריהם מרגישים בין תמרים בין תותים בין תאנים אבל האגוז כיון שאתה נותן ידך ונוטל מהם מעט כולם מתרעמים ומרגישים. כך הם ישראל איש אחד חוטא וכולם מרגישים שנאמר האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצוף (פסיקתא דיהודה וישראל):

זה שאמר הכתוב אומר לרשע צדיק אתה יקבוהו עמים וכתוב אחד אומר ולמוכיחים ינעם אלא כל מי שיודע שחברו רשע ומלא עונות ואומר לו צדיק אתה ראוי שיבוא עליו כל הקללות שבתורה יקבוהו לשון קללה כדכתיב מה אקוב וגו' אבל מי שהוא מוכיח חברו שיחזור בו נוטל ברכות שנאמר ולמוכיחים ינעם ואותו המתוכח אם קבל עליו וחוזר בו אף הוא מקבל ברכות שנאמר ועליהם תבא ברכת טוב (תנחומא דברים): ויקהל משה. רבותינו בעלי אגדה אומרים מתחלת התורה ועד סופה אין בה פרשה שנאמר בראשה ויקהל אלא זו בלבד אמר הקב"ה עשה לך קהלות גדולות

אשר לפני הבית. תנא רב יוסף אל תקרי ממקדשי אלא ממקודשי אלו בני אדם שקיימו את התורה מאל"ף עד תי"ו, ומיד והנה ששה אנשים וגו': (סנהדרין כח) [ו]וכשלו איש באחיו איש בעון אחיו מלמד שכולם ערבים זה לזה והוא שהיה בידם למחות ולא מיחו: (סוטה לז) אין לך כל מצוה ומצוה שבתורה שלא נכרתו עליה מ"ח בריתות של ת"ר אלף וג' אלפים ותק"נ כו' ערבא וערבא דערבא איכא בינייהו: (שבת קיט) א"ר עמרם בריה דרבי שמעון בר אבא א"ר שמעון בר אבא א"ר חנינא לא חרבה ירושלים אלא בשביל שלא הוכיחו זה את זה שנאמר [ז]היו שריה כאילים לא מצאו מרעה מה איל זה ראשו של זה בצד זנבו של זה אף ישראל שבאותו הדור כבשו פניהם בקרקע ולא הוכיחו זה את זה: (ברכות כ) א"ל רב פפא לאביי מאי שנא קמאי דמתרחיש להו ניסא ומאי שנא אנן דלא מתרחיש לן ניסא אי משום תנויי בשני דרב יהודה כולי תנויי בנזיקין הוה ואנן קא מתנינן שתא סדרי וכי הוה מטי ר' יהודה בעוקצין האשה שכובשת ירק בקדירה ואמרי לה זיתים שכבשן בטרפיהן טהורין אמר הויות דרב ושמואל קא חזינן הכא ואנן קא מתנינן בעוקצין תליסר מתיבתא ואילו רב יהודה כי שלף חד מסאנא אתי מיטרא ואנן קא מצערינן נפשין ומצוות קא מצווחינן ולית דמשגח בן. א"ל קמאי הוו קא מסרי נפשייהו אקדושת השם אנן לא קא מסרינן נפשין אקדושת השם כי הא דרב ארא בר אהבה חזייא להההיא כותית דהוית לבישת כרבלתא בשוקא סבר דבת ישראל היא קם קרעה מינה איגלאי מילתא דכותית היא שיימוה בארבע מאה זוזי אמר לה מה שמך אמרה לו מתון אמר לה מתון מתון ארבע מאה זוזי שויה: (תמיד כח) תנן התם איש הר הבית היה מחזר על כל משמר ומשמר ואבוקות דולקות לפניו וכל משמר שאינו עומד ואומר לו אישי הר הבית שלום עליך ניכר שהוא ישן חובטו במקלו ורשות היה לו לשרוף כסותו. א"ר חייא בר חנא כי מטי ר' יוחנן בהא מתניתא אמר הכי אשריהם לראשונים שאפילו על אונס שינה עושין דין שלא על אונס שינה עאכ"ו: (מסכת ד"א פ"ב) הדנין בצדק והמוכיחין באמת ועושי טהרה וברי לבב עליהם הכתוב אומר [ז]אך טוב לישראל אלהים לברי לבב. המנדין בצדק והשבין בצדק והמקבלין את השבים ומלמדין אותן שלא ישובו לסרחונן עליו הכתוב אומר [ח]אז יבקע כשחר אורך: (סנהדרין קא) אמר רב מפני מה זכה ירבעם למלכות מפני שהוכיח את שלמה ומפני מה נענש מפני שהוכיחו ברבים כו': (סנהדרין כ) א"ר יהודה אמר רב מפני מה נענש אבנר מפני שהיה לו למחות בשאול ולא מיחה כו': (כתובות קה) אמר אביי האי צורבא מרבנן דמרחמין ליה בני מאתיה לא משום דמעלי טפי אלא משום דלא מוכח להו במילי דשמיא: (יבמות סה) אמר ר' אלעאי משום ר"א בר"ש כשם שמצוה על אדם לומר דבר הנשמע כך מצוה על אדם שלא לאמר דבר שלא נשמע. ר' אבא אמר חובה שנאמר [ט]אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך: (ב"ק צג) א"ל רבא לרבה בר מרי מנא הא מילתא דאמרי אינשי קרית לחברך ולא ענך רמי גודא רבה שדי ביה, א"ל דכתיב [י]יען טהרתיך ולא טהרת מטומאתך לא תטהרי עוד: גרסי' (סוטה מא) כשהגיע אגריפס המלך אצל [כ]לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא זלגו עיניו דמעות, אמרו לו לא תתירא אגריפס המלך אחינו אתה אחינו אתה, תנא משום ר' נתן באותה שעה נתחייבו שונאיהם של ישראל כליה מפני שחנפו לאגריפס המלך. א"ר שמעון בן חלפתא מיום שגברה אגרופה של חנופה נתעוותו הדינין ונתקלקלו המעשים ואין אדם יכול לומר לחברו מעשי גדולים ממעשיך. א"ר אלעזר כל אדם שיש בו חנופה מביא אף לעולם שנאמר [ל]וחנפי לב ישימו אף ולא עוד אלא שאין תפלתו נשמעת שנאמר לא ישועו כי אסרם. וא"ר אלעזר כל אדם שיש בו חנופה אפילו עוברין שבמעי אמן מקללין אותו שנאמר [מ]אומר לרשע צדיק אתה יקבוהו עמים יזעמוהו לאומים ואין קוב אלא קללה שנאמר [נ]מה אקוב לא קבה אל. ואין לאומים אלא עוברין שנאמר [ס]ולאום מלאום יאמץ. וא"ר א כל אדם שיש בו חנופה נופל בגיהנם שנאמר [ע]הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע שמים חשך לאור ואור לחשך שמים מר למתוק ומתוק למר, מה כתיב אחריו לכן כאכול קש לשון אש וחשש להבה ירפה שרשם כמק יהיו ופרחם כאבק יעלה: (שם מז) משרבו [*]אחרי בצעם לבם הולך רבו האומרים לרע טוב ולטוב רע, משרבו האומרים לרע טוב ולטוב רע רבו הוי הוי בעולם. ואר"א כל המחניף לרשע סוף נופל בידו ואם אינו נופל בידו נופל ביד בנו ואם אינו נופל ביד בנו נופל ביד בן בנו שנאמר [פ]ויאמר ירמיה הנביא אל חנניה הנביא וגו' אמן כן יעשה ה' יקים ה' את דבריך וגו' וכתיב [צ]ויהי הוא בשער בנימין ושם בעל פקידות ושמו יראייה בן שלמיה בן חנניה ויתפוש את ירמיהו הנביא וגו' וכתיב [ק]ויתפוש יראייה בירמיה ויביאהו אל השרים. ואר"א כל עדה שיש בה חנופה לסוף גולה כתיב הכא [ר]כי עדת חנף גלמוד מאי גלמודא שכן בכרכי הים קורין לנדה גלמודא מאי גלמודה גמולה דא מבעלה. וא"ר אלעזר כל עדה שיש בה חנופה לסוף גולה כתיב הכא כי עדת חנף גלמוד וכתיב הכא [ש]ואמרת בלבבך מי ילד את אלה ואני שכולה וגלמודה גולה וסורה וא"ה מי גדל הן אני נשארתי לבדי אלה איפה הם. וא"ר חסדא א"ר ירמיה בר אבא ארבעה כתות אין מקבלין פני שכינה, כת חנפים דכתיב [ת]כי לא לפניו חנף יבא כו' (לעיל פ"א מי"ח): (ערכין יח) א"ר ירמיה בן אלעזר אומרים מקצת שבחו של אדם בפניו וכולו שלא בפניו מקצת שבחו בפניו דכתיב [א]כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה וכולו שלא בפניו דכתיב [ב]איש צדיק תמים היה בדורותיו: (סוטה שם) דרש רב יהודה בר מערבא ואי תימא ר' שמעון בן פזי מותר להחניף לרשעים בעוה"ז שנאמר [ג]לא יקרא עוד לנבל נדיב ולכילי לא יאמר שוע מכלל דבעוה"ז שרי. ר"ש בן לוי אמר מהכא [ד]כראות פני אלהים ותרצני. ופליגא דרבי לוי דא"ר לוי משל דיעקב ועשו למה"ד לאדם שזימן את חברו לסעודה ויודע בו שמבקש להורגו א"ל טעם תבשיל זה שאני טועם כתבשיל שטעמתי בבית המלך

ממקודשי. שהודה לקטרוג מדת הדין וחזר בו מן הטוב: איש באחיו. איש בשביל אחיו: מ"ח בריתות כו'. כמנין שהיו במדבר שכל אחד נעשה ערב על כל אחיו: ערבא וערבא דערבא. אם נעשה כל אחד ערב על ערבותו של חברו או לא כו' ע"ש: כרבלתא. שם לבוש חשוב כמו פטשיהון וכרבלתהון: מתון מתון. לשון מאתן ארבע מאות שני פעמים ר' הוי ת'. כלומר השם גרם לי. לשון אחר מתון מתון לשון המתנה אם המתנתי הייתי משתכר ת' זוזי: אונס שינה עושין דין. דשינה זו הוא אונס שאין אדם יכול להעמיד עצמו שלא יישן משבאה לו שינה לעיניו: שלא על אונס שינה. דבר שעושה במתכוין: לומר דבר הנשמע. דכתיב הוכח תוכיח שמצוה להוכיח מי שמקבל ממנו: קרית לחברך. להוכיחו ולא ענך: רמי גודא. כותל הנפל עליו כלומר הניחהו ויפול ברשעתו, דההו בידם: אגריפס המלך. מלך ישראל היה מזרעו של הורדוס והוא שנחרב הבית בימיו: זלגו עיניו דמעות. לפי שהמקרא הזה פסלו מן המלכות: אחינו אתה. שאמו מישראל: אגרופה. כחה של חנופה אע"ג דאמו מישראל אין ראוי למלכות דעבד הוא וזילא מילתא: נתעוותו הדינין. שהחניפו הדיינין את בעלי הדין: ונתקלקלו המעשים. שהגדולים ראו עוברי עבירה ולא מיחו בידם מפני חנופה: ואין לך אדם שיכול לומר לחברו מעשי גדולים ממעשיך. שמתוך שלא מיחו ביד עוברי עבירה למדו הדורות את מעשיהם ונמצאו כולן עוברין: לא ישועו כי אסרם. כשיבאו עליהם יסורים לא תועילם שועה: הולכים אחרי בצעם. להנאתם: האומרים לרע טוב. שמשבחין את הרשעים: רבו הוי הוי. דכתיב הוי הוי בההיא פרשתא מובא: ויאמר ירמיה לחנניה הנביא. שאמר נבואת שקר על גלות יכניה וכלי המקדש שגלו עמו בעוד שנתים ימים אני משיבם אל המקום הזה: אמן כן יעשה ה'. חנופה היא זו שהיה לו לומר בהדיא שקר אתה ניבא: ויהי הוא בשער בנימין. לאחר כמה שנים היה ירמיה יוצא מירושלים ללכת ארץ בנימין לחלוק נחלה שנפלה לו ותפסו יראייה ואמר לו אל הכשדים אתה נופל: גמולה. בדולה כמו ויגמל: אומרים מקצת שבחו וכו'. כלומר דרך ארץ הוא אעפ"י שמשבח אדם את חברו הרבה שלא בפניו אין מרבה בשבחו בפניו שנראה כמחניף. בפניו כתיב צדיק שלא בפניו איש צדיק תמים: ולכילי. לשון כלתה נפשי שמתאוה יין תמיד: ופליגא. הא דריש לקיש דאמר להחניפו לעשו נתכוין יעקב לומר לו ראיתי פניך כראות פני אלהים פליגא אדר' לוי דאמר לא להחניפו נתכוין אלא לאיים עליו ולהודיעו

גדולות ודרוש לפניהם ברבים הלכות שבת כדי שילמדו ממך דורות הבאים להקהיל קהלות בכל שבת ושבת ולכנוס בבתי מדרשות ללמד ולהורות לישראל דברי תורה איסור והיתר כדי שיהא שמי הגדול מתקלס בין בני ומכאן אמרו משה תקן להם לישראל שיהיו דורשין בענינו של יום הלכות הפסח בפסח הלכות עצרת בעצרת הלכות החג בחג אמר משה לישראל אם אתם עושים כסדר הזה הקב"ה מעלה עליכם כאילו המלכתם אותי בעולמי שנאמר ואתם עדי נאם ה' ואני אל וכן דוד הוא אומר בשרתי צדק בקהל רב (מ' אבכיר הובא בילקוט): א"ר ישמעאל באותה שעה כששומעין אגדה מפי חכם ואח"כ עונין אמן יש"ר מברך. באותה שעה הקב"ה שמח ואמר למלאכי השרת באו וראו עם זו שיצרתי לי כמה הם משבחין אותי. באותה שעה מלבישים הקב"ה הוד והדר לכך נאמר ברב עם הדרת מלך ובאפס לאום מחתת רזון אם הפסיקו עצמם מד"ת אף אני אפסוק מהם ראיות של תורה (מ' משלי פי"ד): ואינו

תורה אור ו ויקרא כו: ז תהלים עג: ח ישעיה נח: ט משלי ט: י יחזקאל כד: כ דברים יז: ל איוב לו: מ משלי כד: נ במדבר כג: *יחזקאל לג: ס בראשית כה: ע ישעיה ה: פ ירמיה כח: צ שם לז: ק שם: ר איוב טו: ש ישעיה מט: ת איוב יג: א בראשית ז: ב שם: ג ישעיה לב: ד בראשית לג:

ואינו מגיס לבו בתלמודו. שמעו האזינו ואל תגבהו וגו'. א"ר תנחומא
אמר הקב"ה שמעו לד"ת ואל תדברו גבוהות כי ה' דבר והיכן
דיבר תועבת ה' כל גבה לב (דברים רבה פ"ד):
ואינו שמח בהוראה. ויקרב משה את משפטן ר"ל אמר יודע היה משה
רבינו את הדין הזה אלא בא לפני
שרי עשרות תחלה אמרו דין של נחלות
הוא ואין זה שלנו אלא של גדולים ממנו
באו אצל שרי חמשים ראו שכבדו אותן שרי
עשרות אמרו שרי חמשים אף אנו יש לנו
גדולים ממנו וכן לשרי מאות וכן לשרי
אלפים וכן לנשיאים השיבו להם כולם
בענין הזה שלא רצו לפתוח בה בפני מי
שגדול מהם הלכו לפני אלעזר א"ל הרי
משה רבינו באו אלו והלו לפני משה ראה
משה שכל אחד ואחד כבד את מי שגדול
ממנו אמר אם אומר להם את הדין אטול
את הגדולה אמר להם אף אני יש גדול
ממני לפיכך ויקרב משה את משפטן לפני
ה' (דב"ר פכ"א):
כיון שנתמנה אדם סופט צריך להסכיל
היאך לדקדק את הדין בשביל שלא
יחטא ויחטיא את העולם שכיון שהוא
מקלקל את הדין הרי הוא חוטא ומחטיא
את העולם אבל אם הוא מוציא את הדין
לאמיתו כמצא עושה צדק ומשפט ומישרים
מה מישרים הללו אדם מהלך בהן ואינו
נכשל כן אם הוציא את הדין לאמיתו אינו
נכשל ליום הדין ומלה"ש מלמדין עליו זכות
(מ' משלי פ"א):
כל מי שיושב בדין שני דברים נזקקים לו
הסייף מלמעלה וגיהנם מלמטה אם
זכה והוציא את הדין לאמתו ניצל משניהם
ואם לאו נמסר בידיהם שנאמר לנצור
ארחות משפט ודרך חסידיו ישמור (שם פ"ב):
נמשלה ד"ת כמים שנאמר הוי כל צמא
לכו למים מה מים כשאין אדם
יודע לשוט בהן סוף שהוא מתבלע כך ד"ת
אם אין אדם יודע לשוט בהם ולהורות בהן
סוף שהוא מתבלע (שהש"ר בפ' כי טובים):
ומכריעו לכף זכות. אין ישראל נגאלין
לא מתוך הצער ולא מתוך
השעבוד ולא מתוך הטלטול ולא מתוך
הטרוף ולא מתוך הדוחק ולא מתוך שאין
להם מזונות אלא מתוך עשרה בני אדם
שהם יושבין זה אצל זה ויהי כל אחד מהם
קורא ושונה עם חברו וקולם נשמע כו'
(תנדא"ז פי"ד):
ומעמידו

המלך א"ל ידע ליה מלכא להאי מסתפינא למקטליה: (ברכות ז) אמר רבי יוחנן משום דרשב"י מותר להתגרות ברשעים בעוה"ז שנאמר [י]עוזבי תורה יהללו רשע ושומרי תורה יתגרו בם. תניא נמי הכי רבי דוסתאי בר מתון אמר מותר להתגרות ברשעים בעוה"ז שנאמר עוזבי תורה יהללו רשע. ואם לחשך אדם לומר והכתיב [י]לדוד אל תתחר במריעים וגו' מי שלבו נוקפו אומר כן אלא אל תתחר במרעים להיות כמרעים ואל תקנא בעושי עולה להיות כעושי עולה ואומר [י]אל יקנא לבך בחטאים כי אם ביראת ה' כל היום. איני והא"ר יצחק אם ראית רשע שהשעה משחקת לו אל תתגרה בו שנאמר [י]יחילו דרכיו בכל עת ולא עוד אלא שזוכה בדין שנאמר [ט]מרום משפטיך מנגדו ולא עוד אלא שרואה בצריו שנאמר כל צורריו יפיח בהם לא קשיא הא במילי דידיה הא במילי דשמיא, ואי בעית אימא הא והא במילי דשמיא ולא קשיא הא ברשע שהשעה משחקת לו הא ברשע שאין השעה משחקת לו, ואבע"א הא והא ברשע שהשעה משחקת לו ולא קשיא הא בצדיק גמור הא בצדיק שאינו גמור, דאמר רב מאי דכתיב [י]למה תביט בוגדים תחריש כבלע רשע צדיק ממנו וכי רשע בולע צדיק והכתיב [כ]ה' לא יעזבנו בידו וכתיב [ל]לא יאונה לצדיק כל און אלא צדיק ממנו בולע צדיק גמור אינו בולע, ואבע"א שעה משחקת לו שאני:
ומתרחק מן הכבוד. (עיין לעיל פ"א מ"י, ובפ"ד מכ"א, ולעיל מ"ד בפי' ואל תחמוד כבוד): ולא מגיס לבו בתלמודו. (עירובין נה) רבא אמר [מ]לא בשמים היא לא תמצא במי שמגביה דעתו עליה כשמים. ולא מעבר לים היא לא תמצא במי שמרחיב דעתו עליה כים. ר' יוחנן אמר לא בשמים היא לא תמצא בגסי הרוח: (קדושין מט) אמר מר סימן לגסות הרוח עניות. מאי עניות עניות דתורה: (פסחים סו) א"ר יהודה אמר רב כל המתיהר אם חכם הוא חכמתו מסתלקת כו' מהלל דאמר מר התחיל מקנטרן בדברים וקאמר להו הלכה זו שמעתי ושכחתי כו' (לעיל פ"ה מי"ט בפי' ורוח גבוהה): (ירושלמי יבמות פי"ב) בני סימנייא אתון לגבי רבי אמרין ליה בעא תתן לן חד בר נש דדריש דיין וחזן סופר מתניין ועבד לן כל צורכנן, ויהיב לון לוי בר סיסי, עשו לו בימה גדולה והושיבוהו עליה אתון שאלון ליה הגידמית במה היא חולצת ולא אגיבון רקה דם ולא אגיבון, אמרין דלמא דלית הוא מרי אולפן נשאל ליה שאלין דאגדה אתון ושאלין ליה מהו הדין דכתיב [נ]אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת אם אמת למה רשום ואם רשום למה אמת ולא אגיבון, אתון לגבי דרבי א"ל הדין פייסינא דפייסנתך א"ל חייבן בר נש דכוותי יהבית לכון, שלח אייתיתיה ושאל ליה א"ל רקה דם מהו א"ל אם יש בו צחצוחית של רוק כשר הגידמית במה היא חולצת א"ל בשיניה. א"ל מהו הדין דכתיב אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת א"ל עד שלא נתחתם גזר דין רשום משנתחתם גזר דין אמת, א"ל ולמה לא אגבתינון א"ל עשו לי בימה גדולה והושיבו אותי עליה וטפת רוחי עלי. וקרא עלוי [ס]אם נבלת בהתנשא ואם זמות יד לפה מי גרם לך להתנבל בדברי תורה על שנשאת עצמך בהן: (הכיס פ"א) מפני מה אין מצויין ת"ח יוצאין מבניהן ת"ח אמר רב יוסף שלא יאמרו תורה ירושה היא להם. רב שישא בריה דרב אידי אמר כדי שלא יתגדרו על הצבור. מר זוטרא אמר מפני שהן מתגברין (מתגדרין) על הצבור. רב אשי אמר משום דקרי לאינשי חמרי. רבינא אמר שאין מברכין בתורה תחלה כו': (תענית ז) ת"ר לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז מעשה שבא ר"א בר"ש ממגדול גדור מבית רבי כו' והיתה דעתו גסה עליו מפני שלמד תורה הרבה כו' (לעיל פ"ד מ"ג): (סוטה מז) משרבו מושכי הרוק רבו היהירים ונתמעטו התלמידים והתורה דוורת על לומדיה: ואינו שמח בהוראה. ר' ישמעאל אומר הגס לבו בהוראה שוטה רשע וגס רוח כו' (לעיל פ"ד מ"ג): (מ' תהלים פ"ח) [ע]בני אם ערבת לרעך וגו' בת"ח הכתוב מדבר בשעה שהוזקן נתמנה אומר לו הקב"ה עד שלא נתמנית לא היית ערב על הצבור עכשיו שנתמנית נעשית ערב שנאמר אם ערבת לרעך זה הקב"ה שנאמר [פ]זה דודי וזה רעי. ומה אתה עושה שלא תאמר על הטהור טמא ועל הטמא טהור ועל האסור מותר ועל המותר אסור ותתחייב באמרי פיך מה תעשה עסוק בתורה שנאמר [צ]עשה זאת אפוא בני והנצל ואין זאת אלא תורה שנאמר [ק]וזאת התורה לך התרפס ורהב רעך עשה לך רב ומדייש עליך בעפר והמליכהו עליך שנאמר ורהב ואין רהב אלא מלכות שנאמר [ר]אזכיר רהב ובבל ואם עשית כן תנצל כצבי מיד: נושא בעול עם חברו. (ב"ק נב) א"ל רבא לרבה בר מרי מנא הא מילתא דאמרי אינשי אי דלית דורא דלינא ואי לא לא דלינא א"ל דכתיב [ש]ויאמר אליה ברק אם תלכי עמי והלכתי ואם לא תלכי עמי לא אלך: (סוכה כט) אמר רב בשביל ארבעה דברים נכסי בע"ב יורדין לטמיון על שפורקין עול מצוארן ונותנין על חבריהן כו' (לעיל פ"ה מי"ט): (ל"א) נושא בעול עם חברו. (שבת ס"ג) א"ר יהודה א"ר אלעזר שני ת"ח המחדדין זה לזה בהלכה הקב"ה מצליח להם כו' (לעיל פ"א מ"ו): ומכריעו לכף זכות. (ב"מ פה) א"ר יהודה אמר רב כל המלמד את בן חברו תורה זוכה ויושב בישיבה של מעלה שנאמר [ת]אם תשוב ואשיבך לפני תעמוד

ולהודיעו שהיה רגיל לראות המלאכים: מי שלבו נוקפו. פירש מעבירות שבידו: אומר כן. מפרש אל תתחר במרעים אל תתקוטט והוא אינו כן אלא אל תתחר להתאוות במעשיהם לומר אעשה כן גם אני: ואומר אל יקנא לבך בחטאים וגו'. ואי אפשר לומר אל תתקוטט עם רשעים כי אם ביראת ה' אלא ע"כ אל יקנא לבך לעשות כמותם: יחילו. יצליחו ויכינו על כן לא יחיל טובו: מרום משפטיך מנגדו. מסולקים דיניך ברחוק הימנו: יפיח בהם. בנפיחתו הוא דוחה אותם כקש: במי שמגביה דעתו עליה. היינו שדעתו גבוהה ואין צריך לקבל מרב ולא תמצא במי שמרחיב דעתו כו' גם אם הוא מקבל מרב לא ירחיב דעתו לסמוך על זה דדי לו בקבלתו אלא דצריך להזור אחריה שלא תשתכח ממנו (רע"ב): עניות דתורה. דאינה נוחה על גסי הרוח דמתוך גסותן אין משמשין כל צרכן ואין מחזירין על שמועתן: סימונייא. שם מקום: ולא אגיבון. לא השיב להם דבר: אמרין. שמא אינו בעל הלכות נשאל ליה דברי אגדה: אמת למה רשום. דאמת משמע כתב מפורש ומובן לכל ורושם משמע סימנא בעלמא: הדין פייסינא. וכי על אדם כזה בקשנו ממך: רשום. שאפשר להתבטל ע"י תפלה: וטפת רוחי. גבה רוחי ושכחתי: לאלו מבניהם ת"ח. שעל הרוב אינם בני תורה: ירושה היא להם. ולא ילמדו תורה מאחר שיהיו סומכין שירושה היא להם: כדי שלא יתגדרו. שאם לא היתה תורה פוסקת מהם יגיסו דעתם: דקרי לאינשי חמרי. שאין נוהגין בהם כבוד ומבזים אותם מפני תורה שבהם: שאין מברכין כו'. תחלת עסקם בכל יום דהיינו לעסוק בד"ת והערב נא ואשר בחר: מושכי הרוק. מאריכי הרוק ומדת גאוה היא: ונתמעטו התלמידים. כדקיימא לן סימן לגסות הרוח עניות דתורה: חוזרת על לומדיה. מחזרת אולי תמצא לומדים: אי דלית. אם תדלה ותגביה המשאוי עמי דלינא, דורא משא, משל הוא שאין אדם רוצה לכנוס בשכרת היזק ממון ותחת עול דבר אא"כ משתתף חברו עמו: אם תשוב. ישראל למושב בתוכחותיך. ואשיבך אני: לפני תעמוד. הקב"ה אמר לי שאעמוד ואתקיים לפניו

תורה אור ה משלי כח: ו תהלים לז: ז משלי כג: ח תהלים י: ט שם: י חבקוק א: כ תהלים לז: ל משלי יב: מ דברים ל: נ דניאל י:
ס משלי ל: ע שם ו: פ שה"ש ה: צ משלי ו: ק שם: ר תהלים פז: ש שופטים ד: ת ירמיה טו:

תעמוד, וכל המלמד את בן עם הארץ תורה אפי' הקב"ה גוזר גזרה מבטלה בשבילו שנאמר [א]אם תוציא יקר מזולל כפי תהיה: (עיין לעיל פ"ב מ"ה ובפ"א מי"ב ובפ"ה מי"ח): (ל"א) ומכריעו לכף זכות. (שבועות ל) [ב]בצדק תשפוט עמיתך הוי דן את חברך לכף זכות (עיין לעיל פ"א מ"ו): ומעמידו על האמת. (שבת סג) א"ר ירמיה א"ר אלעזר שני ת"ח המחדדין זה לזה בהלכה הקב"ה מצליח להם כו' יכול אפילו שלא לשמה ת"ל [ג]על דבר אמת כו' (לעיל פ"א מ"ו): (סוטה כב) ת"ר שבעה פרושים הן, פרוש שכמי פרוש נקפי פרוש קוזאי פרוש מדוכה פרוש מה חובתי ואעשנה פרוש מאהבה פרוש מיראה. פרוש שכמי זה העושה מעשה שכם. פרוש נקפי זה המנקף את רגליו. פרוש קוזאי א"ר נחמן בר יצחק זה המקיז דם בכותלים. פרוש מדוכה אמר רבה בר שילא דמשפע כמדוכה. פרוש מה חובתי ואעשנה הא מעליותא היא אלא דאמר מה חובתי תו ואעשנה. פרוש מאהבה פרוש מיראה א"ל אביי ורבא לתנא לא תיתני פרוש מאהבה פרוש מיראה דאמר ר' יהודה אמר רב לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אע"פ שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה. א"ר נחמן בר יצחק דמטמרא מטמרא דמגליא מגליא דבי דינא רבה ליתפרע מהני דחפו גונדי. א"ל ינאי מלכא לדביתהו אל תתיראי מן הפרושים ולא ממי שאינם פרושים אלא מן הצבועים שדומין לפרושים שמעשיהם כמעשה זמרי ומבקשים שכר כפינחס[א]: (יומא עב) אמר רבא כל תלמיד חכם שאין תוכו כברו אינו ת"ח שנאמר [ד]מבית ומחוץ תצפנו, אביי ואי תימא רבה בר עולא אמר אף נקרא תועבה שנאמר [ה]אף כי נתעב ונאלח איש שותה כמים עולה: (ב"ב נח) אמר ר' יהודה אמר רב כל המתנאה בטלית של ת"ח ואינו ת"ח אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה כתיב הכא [ו]גבר יהיר ולא ינוה וכתיב התם [ז]אל נוה קדשך: ומעמידו על השלום. (קדושין ל) [ח]כי ידברו את אויבים בשער. אמר ר' חייא בר אבא אפילו האב ובנו הרב ותלמידו שעוסקין בתורה בשער אחד נעשים שונאים זה את זה ואינם זזים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה שנאמר [ט]את והב בסופה אל תקרי בסופה אלא בסופה: (תנד"א פי"ח) [י]שפכי כמים לבך מה מים הללו הולכים בנהר ושוב אינם חוזרים כך כל יחיד ויחיד מישראל שעושה מריבה עם חברו לא ישמור עליו קנאה ונקמה בלבבו ולא יתגאה עליו ודברי תורה לא ימנע ממנו שנאמר [כ]אל תצא לריב מהר וגו': ומתיישב לבו בתלמודו. (ע"ז יט) תניא אמר רבי אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ שנאמר [ל]כי אם בתורת ה' חפצו. לוי ור"ש ברבי הוו יתבו קמיה דרבי וקא פסקי סדרא שלים ספרא, לוי אמר לייתי לן משלי ור"ש ברבי אמר לייתי לן תהלים כפייה ללוי ואתיוה לתהלים כי מטו כי אם בתורת ה' חפצו פירש רבי ואמר אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ. א"ל לוי לרבי נתת לי רשות לעמוד. אמר רבא לעולם ילמוד אדם תורה במקום שלבו חפץ שנאמר כי אם בתורת ה' חפצו וגו', ואמר רבא בתחלה נקראת התורה על שמו של הקב"ה ולבסוף נקראת על שם שלו שנאמר כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו וגו': (ל"א) ומתיישב לבו בתלמוד. (עירובין נג) רבינא אמר בני יהודה דגלו מסכתא נתקיים תלמודן בידן בני גליל דלא גלו מסכת לא נתקיים תלמודן בידן. דוד גלי מסכת שאול לא גלי מסכת, דוד דגלי מסכת כתיב ביה [מ]יראיך יראוני וישמחו, שאול דלא גלי מסכת כתיב ביה [נ]ובכל אשר יפנה ירשיע: (שם נד) ר"ע אומר מנין שחייב אדם לשנות לתלמידו עד שילמדנו שנאמר [ס]ולמדה את בני ישראל ומנין עד שתהא סדורה בפיהם שנאמר [ע]שימה בפיהם. ומנין שחייב להראות לו פנים בה שנאמר [פ]ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם כו' (לעיל פ"ב מ"ה)[ב]: (נדה כד) אמר אביי ש"מ צורבא מרבנן דאמר מילתא לימא בה טעמא דכי מדכרי ליה מדכר[ג]: שואל. (ברכות סג) אמר רבי שמואל בר נחמני מאי דכתיב [צ]אם נבלת בהתנשא ואם זמות יד לפה כל המנבל עצמו על דברי תורה סופו להתנשא ואם זמות יד לפה כו' (לעיל פ"ב מ"ה בפי' ולא הביישן למד): ומשיב. (אדר"נ פ"א) שלש מדות בת"ח שואל ומשיב חכם

ומעמידו על האמת. והדרך צלח רכב על דבר אמת הדור הוא המלמד בשעה שמקבץ את החכמים ולא להתנפס אלא על דבר אמת. הדורות הן ומשובחות שמועתן של ר' יוחנן ורשב"ל שהן יושבין ומפלפלין בהן (מ' תהלים פ"א):

אל תתן את פיך לחטיא את בשרך. ר' בנימין פתר קרא בחניפי תורה אל תתן את פיך אל תתן רשות לפיך לחטיא את בשרך להחטיא את גופך כלמודך ואל תאמר לפני המלאך זה הרב. כי שגגה היא עביד גרמיה קרי ולא קרי תני ולא תני למה יקצוף האלהים על קולך על הקול שאמרת הדא הלכה אמר לי הדין פרק אמר לי. וחבל את מעשה ידיך אפילו מעוט הלכות שביד אותו האיש הקב"ה מכניס בהן שכחה ומארה ומאבדן ממנו (קה"ר פ"ה):

ושבתי אני ואראה את דמעת העשוקים. רבי בנימין פתר קרא בחניפי תורה סבורים כל עמא שהוא קריין ולית הוא קריין תנויי ולית הוא תנויי עטיף גולתיה ותפילין ברישיה והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם אמר הקב"ה עלי להפרע מהן שנאמר ארור עושה מלאכת ה' רמיה (קה"ר פ"ד):

לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא. א"ר ביבי אם בשבועת שוא הכתוב מדבר והלא כבר נאמר ולא תשבעו בשמי לשקר ומת"ל לא תשא וגו' שלא תהא תפילין נושא וטלית עוטף והולך ועובר עבירות (פסיקתא פי' כ' דעשרת הדברות):

ומעמידו על השלום. דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום אמר הקב"ה התורה כולה שלום ולמי אני נותנה לאומה שאוהבת שלום הוי וכל נתיבותיה שלום (תנחומא יתרו):

שואל ומשיב. ר' יצחק פתח טוב מלא כף נחת ממלא חפנים עמל ורעות

לפניו אם אוכל להשיבך: יקר מזולל. ת"ת מע"ה: יכול אפילו שלא לשמה. דהיינו יש שמחדדין עצמן בפלפול של הבל דהיינו שלא לשמה וע"כ אמר על דבר אמת שיהיה הפלפול והחידוד לבא על אמיתות התורה: מעשה שכם. שמלו שלא לשם שמים אף זה מעשיו להנאתו שיכבדוהו בני אדם ולא לש"ש: מנקף את רגליו. מהלך בשפלות עקב בצד גודל ואינו מרים רגליו מן הארץ ומתוך כך מנקף אצבעותיו באבנים: מקיז דם בכתלים. עושה עצמו כעוצם עיניו שלא יסתכל בנשים ומתוך כך מכה ראשו בכותל והדם יוצא: דמשפע. הולך כפוף: כמדוכה. בוכנא שהיא עשוי במקבת וראשו כפוף: מה חובתי ואעשנה. למדני מה עלי לעשות ואעשה: הא מעליותא היא. אם אינו בקי באיסורים ובדקדוקי המצות ובא ללמוד: מה חובתי תו ואעשנה. מה עלי לעשות עוד ולא עשיתי ומראה עצמו כאילו קיים את הכל: פרוש מאהבה. מאהבת שכר מצוה ולא מאהבת מצות בוראו: ומיראה. של עונשין אלא מה על האדם לעשות מאהבת יוצרו וכאשר צוני ה' אלהי וסוף השכר לבא: דמטמרא מטמרא. הנסתרות נסתרות מבני אדם והנגלויות גלויות ומ"מ לב"ד הגדול כולן גלויות והוא יפרע מן המכסין בטליתות ומראין עצמן כפרושין ואינן פרושין: אל תתיראי מן הפרושין. שהפרושין היו שונאים אותו לפי שהרג מן החכמים הרבה ונהפך להיות צדוקי וכשמת היתה אשתו יראה מהם שלא יעבירו המלוכה מבניה והיתה אומרת לו לבקש מלפניהם עליה ואמר לה אל תתיראי מן הפרושים שצדיקים הם ולא יגמלוך רעה ולא לבניך שלא חטאו להם: ולא ממי שאינם פרושים. שהם אוהבי: אלא מן הצבועים. כלומר שאין מראיהם כתולדותם אלא צבועים מבחוץ ואין תוכם כברם שמעשיהם כמעשה זמרי. שהם רשעים: ומבקשים שכר כפנחס. ואומרים לבריות לכבדם כפנחס: איש שותה. תורה כמים ויש בו עולה: בטלית של ת"ח. דעביד כמאן דאמר בחזקת הבתים טלית של ת"ח כיצד כל שאין חלוקו נראית מתחתיו טפח וצניעותא יתירה היא וגסות הוא למי שאינו ת"ח: נעשו אויבים. מתוך שמקשים זה את זה ואין זה מקבל דברי זה: את והב בסופה. הכי דריש לה ספר מלחמות מלחמה שע"י ספר אהבה יש בסופה: ממקום שלבו חפץ. לא ישנה לו רבו אלא מסכתא שהוא מבקש ממנו שאם ישנה לו מסכת אחרת אינה מתקיימת לפי שלבו אחר תאותו: חפצו. בתורה שאדם חפץ מדלא כתיב חפץ: פסקי סדרא. פרשיות של מקרא: שלים ספרא. סיימו את אחד מן הספרים: תהלים: ספר תהלים: עושה לו חפציו. הכי אמר קרא כי אם בתורת ה' חפצו: במקום שלבו חפץ. היינו אגל רב שלבו חפץ (רש"א): נקראת על שמו. של אותו תלמיד שפרא בה דכתיב ובתורתו דמשמע של כל אדם: דגלי מסכתא. מפרשין שמועותיהם ומדקדקין בטעמים של דבר עד שמתיישב על לבם: יראוני וישמחו. לפי שמועותיו מכוונין לאיסור איסור ולהיתר היתר: ירשיע. לא היה זוכה להורות כהלכה: להראות לו פנים. ללמדו ולתת טעם לדבריו מפני מה זה מותר וזה אסור בכל אשר יוכל ולא יאמר כך שמעתי הבן אתה הטעם בעצמך: אשר תשים לפניהם. ולא כתיב אשר תלמדם. צריך אתה לשום ולסדר לפניהם טעם המיישב תלמודן: המנבל עצמו. ששואל לרבו כל ספיקותיו אעפ"י שיש בהם שחבריו מלעיגים עליו: ואם זמות. שסתמת פיך מלשאול. לשון זמם כו': סופך. שתתן יד לפה כשישאלך ולא תדע

תורה אור א ירמיה טו: ב ויקרא יט: ג תהלים מה: ד שמות כה: ה איוב טו: ו חבקוק ב: ז שמות טו: ח תהלים קכז: ט במדבר כא: י איכה ב: כ משלי כה: ל תהלים א: מ שם קיט: נ ש"א יד: ס דברים לא: ע שם: פ שמות כא: צ משלי ל:

א עי' (יומא פ"ו) מפרסמין את החנפים מפני חלול השם. ופירש"י שהם רשעים ומראין עצמן כאילו הם צדיקים אם יש מכיר במעשיו מצוה לפרסמו: ב עי' במשנה באחר זה בפי' והאומר אורך ימים למימינים בה ובפירש"י: ג עי' (שבת ע"ב) אמר רבא מילתא דאמרי אימא בה מילתא דלא ליהו דרי בתראי וליחכו עלי. ועי' תוספתא (זבים פ"א) לא כל הקופץ משתבח א"א כנותן את הטעם:

חכם שואל ואינו משיב למטה הימנו אינו שואל ואינו משיב למטה מכולם : (ערוכין נד) רבי זירא אמר קשמחה לאיש במענה פיו וגו' אימתי שמחה לאיש בשעה שמענה בפיו : (קדושין ל) ת"ר רושננתם שיהיו ד"ת מחודדין בפיך שאם ישאל לך אדם דבר אל תגמגם ותאמר אלא אמור לו מיד שנאמר שאמור לחכמה אחותי את כו' (לעיל פ"ג מ"ח) : (תנד"א פ"ו) אשרי אדם שיש בידו דברי תורה ושמורין בידו ויודע להשיב בהן תשובה במקומו עליו הוא אומר תמים עמוקים עצה בלב איש וגו', ואומר אממעמקים קראתיך ה' : (פסיקתא פ' פרה) במי כהחכם ומי יודע פשר דבר. מי כהחכם זה ת"ח. ומי יודע פשר דבר שיודע לפרש את משנתו. חכמת אדם תאיר פניו בשעה שהוא נשאל ומשיב. ועוז פניו ישונא בשעה שהוא נשאל ואינו משיבו. רבי הוה יתיב ומתני מנין שאין ממירין בבכור הבהיקו וצהלין אפוי דבר פדיון אמר הדין ידע כה אנא יתיב ומתני : (שבת קיד) א"ר יוחנן איזהו תלמיד חכם שממנין אותו פרנס על הצבור זה ששואלין אותו דבר הלכה בכל מקום ואומרה אפילו במס' כלה. וא"ר יוחנן איזהו תלמיד חכם כל ששואלין אותו הלכה בכל מקום ואומרה, למאי נפקא מינה למנות פרנס על הצבור אי בחדא מסכת באתריה אי בכולי תנויה בריש מתיבתא :

(ל"א) שואל כענין ומשיב כהלכה. (תוספתא סנהדרין פ"ז) אין שואלין אלא בענין ואין משיבין אלא במדע . ולא ישאל השואל בענין יתיר משלש הלכות . אחד שואל ואחד אומר שלא לשאול נזקקין לשואל . והשואל מעשה צריך שיאמר מעשה אני שואל , והשואל כענין והשואל שלא כענין משיבין את השואל כענין , והשואל שלא כענין צריך שיאמר שלא כענין שאלתי דברי ר' מאיר וחכמים אומרים אין צריך שכל התורה ענין אחד ענין ושאינו ענין נזקקין לענין מעשה ושאינו מעשה נזקקין למעשה הלכה ומדרש נזקקין להלכה מדרש ואגדה נזקקין למדרש מדרש וק"ו נזקקין לק"ו ק"ו וגזירה שוה נזקקין לק"ו חכם ותלמיד נזקקין לחכם תלמיד וע"ה נזקקין לתלמיד היו שניהם חכמים ושניהם תלמידים ושניהם ע"ה שתי הלכות ושתי שאלות ושתי תשובות ושני מעשים הרשות ביד המתורגמן . חכם שנכנס אין שואלין אותו עד שתתישב דעתו כו' (לעיל פ"ה מ"ז) : שומע ומוסיף . (אדר"נ פי"ג) מלמד שאם שנה אדם מסכת או שתים או שלש מסכתות ואין מוסיף עליהם סוף שמשכח את הראשונות : (ספרי עקב פי' מח) גכי אם שמור תשמרון את כל המצוה הזאת מנין אתה אומר שאם שמע אדם דבר מדברי תורה ראשון ראשון ומקיימן שכשם שראשונים מתקיימים בידו כך אחרונים מתקיימים בידו ת"ל כי אם שמור תשמרון את כל המצוה הזאת ומנין שאם שמע ראשון ראשון ומשכחן בשם שאין הראשונים מתקיימים בידו כך אין האחרונים מתקיימים בידו תלמוד לומר דוהיה אם שכח תשכח אין אתה מעלים עיניך ממנו עד שילך לו שנאמר ההתעיף עיניך בו ואיננו כי עשה יעשה לו כנפים וגו' וכתיב במגילת סתרים אם תעזבני יום יומים אעזבך : (ערוכין נד) א"ר שיזבי משום ראב"ע מאי דכתיב ולא יחרוך רמיה צידו, לא יחיה ולא יאריך ימים צייד הרמאי , ורב ששת אמר צייד הרמאי יחרוך , כי אתא רב דימי אמר משל לצייד שצד צפרים אם ראשון ראשון משבר כנפיו מתקיים בידו ואם לאו אין מתקיים בידו, אמר רבא א"ר סחורה א"ר הונא מ"ד זהון מהבל ימעט וקובץ על יד ירבה כו' (לעיל פ"ג מ"ה) : (סוכה מו) א"ר זירא כו' אם שמע תשמע לקול ה' אלהיך אם שמע תשמע ואם לאו לא תשמע, דבר אחר אם שמע בישן תשמע בחדש ואם יפנה לבבך שוב לא תשמע :

הלומד על מנת ללמד. (לעיל פ"ד מ"ה) רבי ישמעאל אומר הלומד על מנת ללמד מספיקין בידו ללמוד וללמד (עס"ב) : (ע"ז לה) דרש רב נחמן בר רב חסדא מ"ד חלריח שמניך טובים למה תלמיד חכם דומה לצלוחית של פלייטון מגולה ריחה נודף כו' (לעיל פ"א מ"א) : (עירובין נד) א"ר אלעזר מ"ד טלחייו כערוגת הבושם אם משים אדם עצמו כבושם הזה שהכל מתבשמין ממנו תלמודו מתקיים בידו ואם לאו אין תלמודו מתקיים בידו. ואמר ר' אלעזר מ"ד ילוחות אבן אם משים אדם לחייו כאבן זו שאינה נמחית תלמודו מתקיים בידו ואם לאו אין תלמודו מתקיים בידו : (שם נג) רבינא אמר בני יהודה דגלו מסכת נתקיים תלמודן בידן כו' (לעיל. ע' פ"א מ"ג) את הוית גלי מילף והוא הוה גלי מילפא : (תנד"א פי"ג) כל ת"ח המלמד תורה ברבים לישראל לשם שמים ואינו נושא פנים לעשיר ולעני אלא מקרא הוא מקריא את כולם כאחת ומשנה הוא שונה את כולם כאחת מתוך כך הקב"ה מרחם עליו ונותן בו חכמה ודעת ובינה והשכל ונותן לו חלק עם הצדיקים אברהם יצחק ויעקב ועליו הוא אומר כמעמל נפשו יראה ישבע בדעתו יצדיק צדיק עבדי לרבים וגו' : (שם פכ"ז) להלא פרוס לרעב לחמך כו' מכאן אמרו אם יש אדם שהוא מבין בד"ת יפרנס מתורתו ג"כ לאחרים כדי שתרבה חכמתו ומוסיפין לו עליה כו' אם יש באדם ד"ת ואין מפרנס מתורתו לאחרים גורם רעה לעצמו שבסוף חכמת תורתו מתמעטת בידו כו' (לעיל פ"א מ"ח) : והלומד על מנת לעשות. (ערוכין נד) רבי יצחק אמר מכי קרוב אליך הדבר מאד

ורעות רוח טוב מי ששונה שני סדרים ורגיל בהם ממי ששונה הלכות ואינו רגיל בהם אלא ורעות רוח רעותא מיתקרי בר הילכן. טוב מי ששונה הלכות ורגיל בהם ממי ששונה הלכות ומדות ואינו רגיל בהם אלא ורעות רוח רעותא דמתקרי בר מכילאן. טוב מי שהוא שונה הלכות ומדות ורגיל בהם ממי שהוא שונה הלכות ומדות ותלמוד ואינו רגיל בהם אלא ורעות רוח רעותא דמתקרי בר אולפן (ויק"ר פ"ג) : החכם עיניו בראשו . זה ת"ח שהוא רגיל במשנתו . וידעתי גם אני וגו' וחזרתי ואמרתי אני בלבי וגו' זה נקרא רבי וזה נקרא רבי זה חכם וזה חכם זה עוטף בטליתו וזה עוטף בטליתו אם כן למה חכמתי אז יותר למה נתתי נפשי על תורתי וחזרתי ואמרתי אין זכרון לחכם עם הכסיל למחר שניהם נכנסין לבית הועד או למקום אחר ושואלין זה את זה זה נשאל ומשיב וזה נשאל ואינו משיב הה"ד ואיך ימות החכם עם הכסיל (קה"ר פ"ב) :

לא רבים יחכמו וזקנים יבינו משפט. אמר אליהוא לחבריו של איוב לא כל מי שהוא עוסק בתורה מתחכם אלא אכן רוח היא באנוש . אלא אם כן נתן בו הקב"ה רוח כדי שיהא רגיל במשנתו (ילקוט איוב פל"ב) :

שומע ומוסיף . צדיק אוכל לשובע נפשו זה הממלא נפשו מד"ת ובטן רשעים תחסר זה שאין בו ד"ת . ד"א צדיק אוכל לשובע נפשו שאם למד אדם תורה בנערותו לא יעזוב בזקנותו אלא כל ימיו ימלא נפשו מד"ת ובטן רשעים תחסר שאם למד אדם תורה בנערותו ושכחה אם אינה מחזירה הקב"ה מחסרו מטובה שבג"ע לע"ל שהקב"ה משיבו לע"ל ואומר לו הואיל וחסרת עצמך מד"ת בעולם שהיית בו אף אני מחסרך מן הטובה שצפנתי לצדיקים לע"ל (מ' משלי פי"ג) :

הלומד על מנת ללמד. יש מפזר ונוסף עוד אם ראית דור שחביבין עליו ד"ת הוי מלמדן ולומדין תורה ונוסף מיוסר אך למחסור אם ראית דור שאין רצון לד"ת ואין אתה מלמד תורתך מתחסר מללמוד שמתוך שאתה מלמד אתה למד שנאמר נפש ברכה תדושן ומרוה גם הוא יורא . א"ר תנחומא ואם למדו וזכה שתורתו תהיה עטרה לראשו לע"ל שנאמר וברכה לראש משביר (מ' משלי פי"א) :

רבי הלל בריה דרשב"נ . הרב נוטל אלף והתלמיד נוטל שכר מאתים מה טעם האלף לך שלמה . ר' אלכסנדרי אמר אין הרב נוטל שכר על תלמודו עד שישלימנו לאחרים מה טעם האלף לך שלמה (שהש"ר שם) :

ר"א בר אבא בשם רב אחא אומר למד ולא לימד אין לך הבל גדול מזה (ויק"ר פכ"ב) :

כי חיים הם למוצאיהם . למי שמוציאן לאחרים (דב"ר פ"ח) :

כי מוצאי מצא חיים . אמר הקב"ה כל שהוא מצוי בד"ת אף אני מצוי לו בכל מקום . ויפק רצון מה' כל מי שהוא מפיק בד"ת ומלמדו ברבים אף אני בעת רצון מפיק לו רצון (מ' משלי פ"ח) :

והלומד על מנת לעשות . כי חיים הם למוצאיהם למי שממציא אותן שנאמר

תדע להשיב : אימתי שמחה לאיש . אימתי אדם שמח בתלמודו בזמן שיש לו מענה כששואלין ממנו דבר הלכה : בכל מקום . בכל הגמ' : במסכת כלה . דלא רגילי בה אינשי וזה נתן אל לבו ונגרסה . מס' כלה ברייתא היא מתחלת כלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה : אי בחדא כו' . אם יודע להשיב במסכת שהוא עוסק בה ממנין אותו פרנס באתריה : ואי בכוליה תנויה . דקאי בהא מסכתא ומסדר במס' אחריתי : צייד הרמאי . שמרבה בגירסא ואינו מחזר עליה : ורב ששת אמר . אין זה רמאי אלא שוטה . אבל הקובץ על יד רמאי הוא וערום בדבר והוא יחרוך כלומר יתקיים בידו כצייד הרמאי שמשבר גף כל עוף כשהוא לוכדו כדי שלא יברח הוא חורך עופות ואוכלן וקרא אתמוה מתמה : לא יחרוך . לא יגלה ויאכל : אם שמע תשמע . אם הורגלת לשמוע אז תשמע תוכל ללמוד ולהוסיף ואם לאו שלא הטית אזן בילדותך לשמוע , לא תשמע . לאחר זמן לא יספיקו בידך : ד"א אם אתה שומע בישן מחזר על תלמודך שלמדת , תשמע בחדש . תתחכם בו להבין דברים חדשים מתוך דברים ישנים , ואם יפנה לבבך . ולא תשמע ותסיח דעתך מאשר למדת בישן , שוב לא תשמע . תדע כי כשתחפוץ לשנות ולעסוק בתורה לא תשמע לא תתחכם בה : בישן . בימי נערותך : בחדש . מכאן ואילך : שהכל מתבשמין ממנו . שמלמד תורה לתלמידים : כאבן זו שאינה נמחית . מפני דריסת רגלים כך לחייו אינם גלאים מלחזור אחר תלמודו וללמד לאחרים : דגלו מסכת . למדו לאחרים :

למנות

תורה אור ק שם טו : ר דברים יא : ש משלי ז : ת שם כ : א תהלים קל : ב קהלת ח : ג דברים יא : ד שם : ה משלי כג : ו שם יב : ז שמות ע : ח שה"ש א : ט שם : י שמות לא : כ ישעיה נג : ל שם נח : מ דברים ל :

למצות מדותי. לידע מצוי למודי ולשאול ספקותי: למצות מדותיו. ללמוד ולמצות מה שר' אליעזר הכם ממנו: והיה חביב. יוסף לר' אליעזר ושכבו בהלכות עד שהגיע להלכה אחת בזבחים. והתוס' פי' עד לאחת. עד מאד: צהבו פניו. משמח שמחה: שלא כווננו שמועתנו. כלומר דלא סליק לך אליבא דהלכתא כל דאמרי לך עד השתא: רבי הן. כוונת וכוונת אלא משום הכי צהבו פני השתא שר' יהודה פוסל שנה לי: ולא מצאתי. והייתי מתירא שמא שכחתי: דהוו דייקי לישנא. לחזור בלשון ששומעים מרבם ועל ידי שהיו שומעים על פה שמועה על שמועה היו נותנים סימנים זו אחר זו ומתוך שהיו מדקדקין בלשון יודעים להניח סימנים נאים ואין משתכחין מהם: ומתנחי. ומניחין סימנין: דאגמריה בסימני טעמי. קבע לה מסורות וסימנין בין בתיבות המקרא בין בגירסא של משנה: בית אב. שאין לה ענין ודוגמא ממקום אחר: דבריקן. שאומרין דבר הלכה משמן זהו זכרונן: לשלשל את השמועה. מלשון שלשלת שהוא חיבור התיכות ברזל זו בזו כן יזכור בעלי השמועה כולן מי קיבל ממי עד מרע"ה והיינו והודעתם וגו' עד יום אשר עמדת בחורב: ואם לאו. כי יאריכו הדברים: תפוש ראשון כו'. יאמר הראשון והאחרון והאמצעים ידלג: זה שאר כל אדם. וה"פ רוב בני אדם יקרא איש תורתו ואינו מקפיד לאומרו בשם האומר: זה רבי זעירא. שאינו אומר שמועה בשם אדם אא"כ נתאמת לו ממי יצאו הדברים: לית אנן צריכין לשמועות דר"ש שאמר בשם גדולים: דהוא גברא מפתחא. סגי נהור ואינו רואה האנשים ששומע מפיהם ואפשר אינם אמרינא אמרה והוא טעה בשביעת קלא: הכים רבי לבר פדיא כו'. וכי מכיר אתה לבר פדיא שאת אומר שמועתא משמו שמא המגידים לך משמו משקרים: א"ל ר"י אמרה משמיה. והוא היה מכירו וכיון דר"י אמרה ודאי אינו משקר: מסתמך על ר' יעקב. כי ר"י בעל בשר היה: מיטמר. נחבא: זעירא. קטן לא שאיל בשלמא דגדול: קונדיטין. כוס של דבש ויין ופלפלין: כומר. קופה גדולה שמניחים בה ענבים לכמור: טעמא בפומיה. אתרווייהו קאי אף על פי שכבר שתה ליה נשאר הטעם בפיו: מתני' ז לעושיה. ר"ל למי שעושה ומקיים כפי שלומד בתורה: בעולם הזה ובעולם הבא. כי שאר המעלות עושר וגבורה וכבוד יקנו גם ע"י הכשות וידיעות אחרות אבל חיי העוה"ז והעוה"ב לא ישיגו רק על ידי התורה: כי חיים

מאד בפיך ובלבבך לעשותו, אימתי קרוב אליך הדבר מאד בזמן שבפיך ובלבבך לעשותו: (ירושלמי ברכות פ"א) הלמד על מנת לעשות ולא הלמד שלא לעשות שהלמד שלא לעשות נוח לו שלא נברא כו' (לעיל פ"א מי"ז): **המחכים את רבו**. (ב"מ פ"ד) כי נח נפשיה דרשב"ל הוה קא מצטער ר' יוחנן בתריה טובא אמרו רבנן מאן ליזיל ליתבא דעתיה ניזיל ר"א בן פדת דמחדדין שמעתתיה אזל יתיב קמיה כל מילתא דהוה אמר ר"י א"ל תניא דמסייע לך. א"ל את כבר לקישא בר לקישא כי הוה אמינא מילתא הוה מקשי לי כ"ד קושייתא ופריקנא ליה כ"ד פרוקי וממילא רווחא שמעתתא ואת אמרת תניא דמסייע לך אטו לא ידענא דשפיר קאמינא כו': (חגיגה יג) חכם זה תלמיד המחכים את רבותיו: **והמכוון את שמועתו**. (מנחות יח) תניא אמר רבי כשהלכתי למצות מדותי אצל ר' אלעזר בן שמוע וא"ל למצות מדותיו של ר' אלעזר בן שמוע מצאתי יוסף הבבלי יושב לפניו והיה חביב לו ביותר עד לאחת, א"ל רבי השוחט את הזבח להניח מדמו למחר מהו א"ל כשר, ערבית א"ל כשר, שחרית א"ל כשר, צהרים א"ל כשר, מנחה א"ל כשר, אלא שרבי אליעזר פוסל, צהבו פניו של יוסף הבבלי א"ל יוסף כמדומה אני שלא כווננו שמועתנו עד עתה. א"ל רבי הן אלא שר' יהודה פוסל שנה לי וחזרתי על כל תלמידיו ובקשתי לי חבר ולא מצאתי עכשיו ששנית לי פסול החזרת לי אבדתי. זלגו עיניו של ר' אלעזר בן שמוע דמעות אמר אשריכם ת"ח שד"ת חביבים עליכם ביותר קרא עליו המקרא הזה [נ]מה אהבתי תורתך כל היום היא שיחתי: (עירובין נד) אמר רב יהודה אמר רב כו' בני יהודה דהוו דייקי לישנא מתנחי להו סימני נתקיים תלמודן בידן כו' (לעיל): (ברכות מז) חייב אדם לומר בלשון רבו: (נ"א) **והמכוון את שמועתו**. (ירושלמי ר"ה פ"ג) תני בשם ר' נחמיה [ס]היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה ד"ת עניים במקומן ועשירים במקום אחר: (אדר"נ פכ"ג) דברי תורה יהיו מצויינים זה מזה ויהיו מצויינין לך זה בצד זה: (עירובין קא) דרש רבא מ"ד [ע]ויותר שהיה קהלת חכם עוד למד דעת את העם דאגמריה בסימני טעמא ואסברה בדדמי: (ירושלמי פסחים פ"ו) רבי בשם ר' אלעזר כל תורה שאין לה בית אב אינה תורה: **והאומר דבר בשם אומרו**. (ילקוט משלי פכ"ב) ארשב"י א"ר יצחק בר טבלא א"ר חמא כל שאינו אומר דבר בשם אומרו עובר בלאו שנאמר [פ]אל תגזל דל כי דל הוא: (ירושלמי שקלים פ"ב ה"ו) תני ר' שמעון בן גמליאל אומר אין עושין נפשות לצדיקים דבריהם

שנאמר כל המצוה עד שתכלה כל המצות (דברים רבה פ"ח): א"ר תנחומא כל המקיים תורתו בעוה"ז לע"ל עתידה היא להיות עטרה על ראשו שנאמר וברכה לראש משביר (מדרש משלי פי"א): מכאן אמרו כל המכיר בד"ת ועובר עליהן הרי זה רשע גמור (תנא דבי אליהו רבה פרק כ"ט):

אוהב כסף לא ישבע כסף. אוהב מצות לא ישבע מצות ואוהב בהמון לו תבואה שכל מי שהומה ומהמה אחר המצות ומצוה קבוע לדורות אין לו מה הנאה יש לו תדע לך שהוא כן שהרי משה כמה מצות ולדקות עשה וכמה מעשים טובים בידו ויש לו מצוה קבוע לדורות הה"ד אז יבדיל משה (ויק"ר פכ"ב):

באתי לגני אחותי כלה וגו' באתי לגני אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות. אחותי כלה זו כנסת ישראל. אריתי מורי עם בשמי אלו תורה ונביאים וכתובים. אכלתי יערי עם דבשי אלו מדרש הלכות ואגדות. שתיתי ייני עם חלבי אלו מעשים טובים שחכמי ישראל מגפין להם ואח"כ אכלו רעים שתו ושכרו דודים (תנדא"ר ספכ"ה):

והמכוון את שמועתו. כל המשמש ת"ח מכוין שמועתו וכל שאין מכוין שמועתו חייב מיתה (דא"ז פ"ח לפי גי' הגר"א):

ל"א והמכוון את שמועתו. כל דברי תורה צריכין זה לזה שמה שזה נועלו זה פותח (תנחומא חקת):

והאומר דבר בשם אומרו. א"ר חייא בר נחמיה אם אין התלמיד רגיל לומר שמועה משמו של רבו למחר תורתו משתכחת ואיך לא יתן הרב את עצמו על התלמיד מעתה (קה"ר פ"ג):

מנין למחליף דברי רבי אליעזר בדברי ר' יהושע ודברי ר' יהושע בדברי ר' אליעזר אמר על טהור טמא ועל טמא טהור שהוא עובר בלא תעשה ת"ל לא תסיג גבול רעך אשר גבלו ראשונים (ספרי שופטים פי' קפ"ח):

גדולה תורה שהיא נותנת חיים כו'. א"ר יודן אמר דוד לפני הקב"ה תודיעני אורח חיים אמר לו דוד חיים את בעי צפה ליראה שנאמר יראת ה' תוסיף ימים. ר' עזריה אמר אמר דוד רבון העולם תודיעני אורח חיים א"ל חיים את בעי צפה

הם זכרונן: (ירושלמי שבת פ"א) ר' חזקיה ר' ירמיה רבי חייא בשם ר' יוחנן אם יכול את לשלשל את השמועה עד משה שלשלה ואם לאו תפוס או ראשון ראשון או אחרון אחרון מ"ט [צ]והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בהורב. [ק]רב גידל אמר כל האומר שמועה מפי אומרה יהא רואה בעל השמועה כאילו הוא עומד כנגדו. ומ"ט [ר]אך בצלם יתהלך איש. כתיב [ש]רב אדם יקרא איש חסדו ואיש אמונים מי ימצא: רב אדם יקרא איש חסדו זה שאר כל אדם ואיש אמונים מי ימצא זה ר' זעירא דאמר ר' זעירא לית אנן צריכין חששין לשמועתיה דרב ששת דהוא גברא כפתחא. א"ר זעירא לר' יוסי חכים רבי לבר פדא דאת אמרת שמועתיה מן שמיה א"ל ר' יוחנן אמרן משמיה. אמר ר' זעירא לר' אבא בר זבדא חכים רבי לרב דאת אמרת שמועתא מן שמיה א"ל רב אדא בר אהבה אמרן מן שמיה[ב]. (ירושלמי ברכות פ"ג) ר' יוחנן הוה מסתמיך על ר' יעקב בר אידי והוה ר' אלעזר חמי ליה ומיטמר מן קודמוי אמר הא תרתין מילין הדין בבליא עבד בי חדא דלא שאיל בשלומי וחדא דלא אמר שמועתא משמי. א"ל כך אינון נהגין גביהן זעירא לא שאיל בשלמיה דרבה דאינון מקיימין [ת]ראוני נערים ונחבאו. כי מהלכין חמי ליה בהס"ד אמר הכא הוה ר"מ יתיב דרש ואמר שמעתא כן שמיה דר' ישמעאל ולא אמר שמועתא מן שמיה דר' עקיבא א"ל כולי עלמא ידעין שר' מאיר תלמידו דר' עקיבא א"ל כ"ע ידעין דרבי אלעזר תלמידו דר' יוחנן כו'. ור' יוחנן מאי כולי האי דבעי דיימרון שמועתא מן שמיה דאף דוד בקש עליה רחמים [א]אגורה באהלך עולמים. [ג]ר' פנחס רבי ירמיה בשם ר' יוחנן וכי עלת על לב דוד שהוא חי לעולם אלא אמר דוד אזכה שיהו דברי נאמרין על שמי בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. מה מהניא ליה. לוי בר נזירא אמר כל האומר שמועה משם אומרה שפתותיו רוחשות עמו בקבר מה טעם [א]דובב שפתי ישנים ככומר הזה של ענבים שהא זב מאליו. ר"ת בר פפא ור' סימון. ח"א כהדין דשתי קונדיטין וחרנא אמר כהדין דשתי חמר עתיק אע"ג דהוא שתי ליה טעמא בפומיה: **מתני' ז** גדולה תורה שהיא נותנת חיים לעושיה בעולם הזה ובעולם הבא שנאמר [ב]כי חיים

תורה אור נ תהלים קיט: ס משלי לא: ע קהלת יב: פ משלי כב: צ דברים ד: ק תהלים לט: ר משלי כ: ש איוב כט: ת תהלים סא: א שה"ש ז: ב משלי ד:

א עי' (נזיר נ"ו) כל שמעתתא דמתאמרי בבי הלתא קדמאי ובתראי אמרינן מליעאי לא אמרינן כו': ב עי' (חולין י"ח) שמע רב יוסף אמר אנא מר' יהודה גרמינא דאשילו ספיקי דגברי גרים דאר"י א"ר ירמיה בר אבא כספק מכמיה דרב ספק מכמיה דשמואל כו': ג עי' (חולין נ"ד) זכור אותו כהיום לטוב שאמרו שמועה מפיו. ועי' (נדה כ"ס) א"ר זעירא זכה נס רב ביבי בשמעתיה דאנא והוא סוינא יתביה קמיה דר' יוחנן כי אמר לשא בשמעתא וקדם איבו ואמר וזכה בה:

חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא . ואומר [ג]רפאות תהי לשרך ושקוי לעצמותיך ואומר [ד]עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר . ואומר [ה]כי לוית חן הם לראשך וענקים לגרגרותיך, ואומר [ו]תתן לראשך לוית חן עטרת תפארת תמגנך . ואומר [ז]כי בי ירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים, ואומר [ח]ארך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד . ואומר [ט]כי אורך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לך : גרסי' (עירובין נד) אריב"ל המהלך בדרך ואין לו לויה יעסוק בתורה שנא' כי לוית הן. חש בראשו יעסוק בתורה שנאמר הם לראשך . חש בגרונו יעסוק בתורה שנאמר וענקים לגרגרותיך . חש בבני מעים יעסוק בתורה שנאמר רפאות תהי לשרך. חש בעצמותיו יעסוק בתורה שנאמר ושקוי לעצמותיך, חש בכל גופו יעסוק בתורה שנאמר ולכל בשרו מרפא : א"ר יהודה בריה דר' חייא בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת ב"ו מדת בשר ודם אדם נותן לחברו סם יפה לזה וקשה לזה והקב"ה נתן תורה לישראל סם חיים לכל גופו שנאמר ולכל בשרו מרפא : (תענית ז) תניא היה ר' בנאה אומר כל העוסק בתורה לשמה תורתו נעשית לו סם חיים שנאמר [י]עץ חיים היא למחזיקים בה . ואומר רפאות תהי לשרך וגו' ואומר [כ]כי מוצאי מצא חיים : (ר"ה יח) ת"ר משפחה אחת היתה בירושלים שהיו מתיה מתים בני י"ח שנה ובאו והודיעו את ר' יוחנן בן זכאי א"ל שמא ממשפחת בית עלי אתם דכתיב [ל]וכל מרבית ביתך ימותו אנשים לכו ועסקו בתורה וחיו והלכו ועסקו בתורה והיו והיו קוראין אותה משפחת רבן יוחנן על שמו : (מכות י) א"ר יוחנן הרב שגלה מגלין ישיבתו עמו . איני והא"ר יוחנן מנין לד"ת שהן קולטין דכתיב [מ]את בצר במדבר וכתיב בתריה וזאת התורה לא קשיא הא בעידנא דעסיק בה הא בעידנא דלא עסיק בה, איבעית אימא מאי קולטין ממלאך המות כי הא דרב חסדא הוה יתיב וגריס בבי רב לא מצי שלוחא דמלאכא דמותא למיקריב ליה משום דלא פסיק פומיה מגירסא סליק ויתיב אארזא דבי רב ופקע ארזא אשתיק ויכיל ליה : (כריתות כו) א"ר חייא א"ר יוחנן כל המשביע עצמו מדברי תורה ולן אין מבשרין אותו בשורות רעות שנאמר [נ]ושבע ילין בל יפקד רע : (פס ה) אמר ר"ל כל העוסק בתורה יסורין בדלין ממנו כו' (לעיל פ"ד מ"י) : (כתובות עז) ריב"ל מיכרך בבעלי ראתן ועסיק בתורה אמר [ס]אילת אהבים ויעלת חן אם חן מעלה על לומדיה אגוני לא מגני : (ברכות סא) ת"ר מעשה שגזרה מלכות גזרה על ישראל שלא יעסקו בתורה מה עשה רבי עקיבא הלך והקהיל קהלות ברבים וישב ודרש מצאו פפוס בן יהודה א"ל אי אתה מתירא מפני אומה זו א"ל אתה פפוס שאומרים עליך חכם אתה אי אתה אלא טפש אמשול לך משל למה הדבר דומה לשועל שהיה מהלך על שפת הנהר ראה דגים שהיו רצין לכאן ולכאן אמר להם מפני מה אתם רצים א"ל מפני הרשתות והמכמורות הבאות עלינו א"ל רצונכם שתעלו ליבשה ונדור אני ואתם כדרך שדרו אבותי ואבותיכם א"ל אתה הוא שאומרים עליך פקח שבחיות אי אתה אלא טפש ומה במקום חיותנו אנו מתיראים במקום מיתתנו לא כ"ש. ואף אנו כך בזמן שאנו עוסקים בתורה דכתיב בה

נפה לתורה שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה. רבא אמר אמר דוד לפני הקב"ה תודיעני אורח חיים א"ל חיים את בעי עשה ואכול שנאמר שמור מצותי וחיה . נעימות בימינך נצח תרין אמוראין ח"א זה שנא' מכה התורה שנאמר מימינו אש דת למו וח"א אלו סופרים ומלמדי תינוקות לאומן שהן עתידין לישב בצלו של הקב"ה שנאמר שויתי ה' לנגדי תמיד (מדרש תהלים פט"ו) :

תני חזקיה נעשו ד"ת עטרה לראש , תוניק לצואר, מוליגא ללב . קילורית לעין . כוס עיקרין לבני מעים . עטרה לראש שנאמר כי לוית חן הם לראשך . מונייק לצואר שנאמר וענקים לגרגרותיך. מוליגא ללב שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב . קילורית לעינים שנאמר מצות ה' ברה מאירת עינים · כוס עיקרין לבני מעים שנאמר רפאות תהי לשרך . מנין לרמ"ח אברים שבאדם שנאמר כי חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא (ויק"ר פי"ב) :

כי לא דבר ריק הוא מכם כי הוא חייך וגו' משל לבעה"ב שהיה שוקל ארגוניות וכותב אפכיות א"ל אביו בני הוי זהיר באפכיות שחייך נתון בהן כך א"ל הקב"ה לישראל כי לא דבר ריק הוא מכם כי הוא חייך . משל לאחד שהיה מושלך לתוך המים הושיט הקברניט את החבל וא"ל תפוש בחבל זה בידך ואל תניחהו שאם תניחהו אין לך חיים אף כך א"ל הקב"ה לישראל כל זמן שאתם מודבקין במצות ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כולכם היום. וכה"א החזק במוסר אל תרף נצרה כי היא חייך (במ"ר פי"ז) :

עץ חיים היא למחזיקים בה. רב הונא בש"ר בנימין בר לוי אמר משל למלך שאמר לבנו צא לפרקמטיא . א"ל אבא מתירא אני בדרך מהליסטים ובים מפני אפורטין (שודדי אניות) מה עשה אביו נטל מקל וחקקו ונתן בו קמיע ונתנה לבנו ואמר לו יהי המקל הזה בידך ואי אתה מתירא משום בריה אף כך אמר הקב"ה למשה אמור לישראל בני עסקו בתורה ואין אתם מתיראין משום בריה (ויק"ר פכ"ה) :

שמור מצותי וחיה. אמר דוד לפני הקב"ה זמרני כאישון בת עין א"ל הקב"ה שמור מצותי וחיה א"ר שמעון בן חלפתא משל למה"ד לאדם שהוא בגליל ויש לו כרם ביהודה ואחד ביהודה ויש לו כרם בגליל אותו שבגליל הולך לו ליהודה לעדור את כרמו וזה שביהודה הולך בגליל עמדו זה עם זה אמר זה לזה עד שתבא אתה למקומי שמור לי בתחומך ואני אשמור לך בתחומי כך אמר דוד שמרני. א"ל הקב"ה שמור מצותי וחיה (תנחומא קדושים) :

כי אם שמור תשמרון . אמר בר קפרא הנפש והתורה נמשלו בנר הנפש דכתיב נר ה' נשמת אדם והתורה דכתיב כי נר מצוה ותורה אור אמר הקב"ה לאדם הזה נרי בידך זו התורה ונרך בידי זו הנפש אם שמרת את נרי אני משמר את נרך ואם כבית את נרי אני מכבה את נרך מנין דכתיב רק השמר לך ושמור נפשך מאד הוי כי אם שמור תשמרון . ד"א כי אם שמור תשמרון אם שמרתם ד"ת אני משמר אתכם מן המזיקין כו' (דב"ר פ"ד) : מכל משמר נצור לבך כי ממנו תוצאות חיים א"ר אדא רמ"ח מ"ע יש בתורה כמנין אברים שבאדם ובכל יום ויום צועקים על האדם עשה אותנו שתחיה בזכותם ותאריך ימים כו' ולעיל רפ"ב) : שמעו דבר ה'. הה"ד שמעו ותחי נפשכם. היאך חביבין ישראל שהוא מפתה אותם אמר להם אם יפול אדם מראש הגג כל גופו לוקה והרופא נכנס אצלו ונותן לו רטיה בראשו וכן בידיו וכן ברגליו ובכל אבריו נמצא כולו רטיות אני איני כן אלא רמ"ח אברים באדם הזה והאזן אחד מהם וכל הגוף מלכלך בעבירות והאזן שומעת וכל הגוף מקבל חיים הוי שמעו ותחי נפשכם (שמו"ר) : הטו אזנכם ולכו אלי שמעו ותחי נפשכם. אמר רבי האזן לגוף כקנקל לכלים מה קנקל הזה כלים נתונים עליו ואתה נותן מוגמר תחתיו וכולם מרגישים כך רמ"ח איבריו של אדם ע"י האזן כולם חיים אמר הקב"ה אם הטית אזנך לד"ת כשתבא לפתוח בד"ת הכל משתתקים לפניך ושומעים דבריך (דב"ר ר"פ האזינו) : א"ר יודן כל מי ששומע בקולה של תורה בעוה"ז זוכה לשמוע באותו קול שכתוב בו קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה וגו' א"ל משה לישראל הואיל וכל מי ששומע לד"ת כך הוא מתרומם בב' עולמות הוו זהירים לשמוע ד"ת שנאמר והיה אם שמע תשמע בקול ה' אלהיך . וזש"ה אשרי אדם שומע לי. אמר הקב"ה אשרי אדם בשעה ששמועותיו לו (במדבר רבה פ"ז) :

ועתה בנים שמעו לי אשרי דרכי ישמורו . אמר הקב"ה איני מבקשתכם אלא שמיעה זו בלבד אם שמעתם לי אני מקיים לכם מה שנבא ישעיה הנביא אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו . ד"א ועתה בנים שמעו לי כל מה שנבא שלמה המלך אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום לשמור מזוזות פתחי אמר הקב"ה אשרי מי ששומע לי לשקוד על דלתותי יום יום למה יום יום שני פעמים כנגד ב' עולמות העוה"ז והעוה"ב כו' (מ' משלי פ"ח) : שמעו והאזינו ואל תגבהו . שמעו לד"ת ואל תגביה את האזן משמוע ד"ת כי ה' דבר והיכן דבר מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה . ד"א שמעו לד"ת והאזינו לד"ת מהו ואל תגבהו אל תגבהו את הטובה מלבוא בעולם כי ה' דבר והיכן דבר אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו

חיים הם למוצאיהם. הרי חיי העוה"ז : ולכל בשרו מרפא. הרי לרפואה ממחלה שבעור ובשר בחילוניות הגוף : ואומר רפאות תהי לשרך. הרי לרפואה לחלאת פנימי בדם ובמעיים שמקושרין בטבור : ושקוי לעצמותיך. הרי לרפואה לתולשת הגוף שעל ידי השקוי שבעצמות יתחזק האדם : ואומר עץ חיים וגו'. ר"ל כעץ החיים דכתיב גביה ואכל וחי לעולם כמו כן על ידי התורה יקנה חיי עולם דצדיקים במיתתן קרויין חיים שאז יתחילו להיות באמת ולהתענג באור החיים : ותומכיה מאושר. מרמז שגם המחזיק ידי לומדי תורה ותומך ידיהם להחזיקם ולפרנסם : ואומר כי לוית חן וגו'. ר"ל ב' מיני כבוד יכבדוך התורה א' עבור החכמה שבראשך ועבור הדבור היוצאים מגרגרותיך : ואומר תתן לראשך וגו'. הוא רמז על השכר שבעולם הבא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה : ואומר אורך ימים בימינה וגו'. עתה מונה כל מיני ההצלחות שימצא ע"י התורה היינו חיי עוה"ז ועוה"ב ועושר וכבוד : ואומר כי אורך ימים וגו'. בקרא זה מפרש דחיים שנזכר בקרא קמא היינו חיי עוה"ז ועוה"ב דאורך ימים היינו בעוה"ב לעולם שכלו ארוך : ושנות חיים. היינו אפילו בעוה"ז יתוספו לך שנים : ושלום. ר"ל לא די שתחיה בעוה"ז ובעוה"ב בקום אלא שיהיה לך שלימות כאן ושם (ת"י) : גמ' יפה. להולי זה וקשה להולי זה יפה ללב ורע לעינים : בעלי ראתן. שרץ יש להן במוחן : מיכרך בהו . מדבק אצלם בשעה שעסק בתורה הושיבן אצלו ומובטח היה שמגין התורה עליו

עליו ולא יזוק: חייך. בעוה"ז: ואורך ימיך. לעוה"ב: השתא אדם אינה אלא לרעה כמו כי יסיתך אחיך בן אמך וגו': אף הסיתך. הקב"ה ללמוד תורה כדי להציל מגיהנם: שפיה צר. שיהא עשנה צבור בתוכה ולא יצא חוץ כדי שידונו רשעים באש ובעשן: העמיק הרחיב. כיון שבא לעומק מיד הרחיב בגיהנם משתעי דריפא דקרא כי ערוך מאתמול תפתה: למלך. כלומר לתלמיד שפירש מן התורה לא הוכנה גיהנם שלא יהא נידון בה. מלך היינו ת"ח דכתיב בי מלכים ימלוכו: ושמא תאמר זהו שכרה. של תורה שמצלת מגיהנם אבל שכר אחר אין לה ת"ל וגו': סלמנדרא. חיה שנבראת מן האור כשמבעירין אש במקום אחד שבע שנים תמיד בלי הפסק: מצאתי

תאכלו ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו כי פי ה' דבר. מהו אם תאבו ושמעתם וגו' אר"א הסייף והספר ירדו כרוכין מן השמים אמר להם אם תעשו מה שכתוב בספר הזה אתם ניצולים מן הסייף הזה ואם לא תעשו אתם נהרגים בסייף הזה. ד"א אם תאבו ושמעתם אר"ל למה"ד לעבד שאמר לו רבו הרי מונייק של זהב ואם לאו הרי כבלים של ברזל כך אמר הקב"ה לישראל אם עשיתם את רצוני הרי הטוב והברכה ואם לאו הרי הקללה הרי שתי דרכים לפניכם ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה את הברכה וגו' (דב"ר פ' ראה):

בה [ע]כי היא חייך ואורך ימיך אנו מתיראים כשאנו פוסקים מד"ת עאכ"ו: (מסכת כלה) מאי ואומר וכי תימא מרפא הוא לבשרו אבל לעצמותיו לא ת"ש ושקוי לעצמותיך. וכי תימא לעצמות אין ללב לא ת"ש וכל נתיבותיה שלום. וכי תימא שלום הוי חיים לא ת"ש עץ חיים. וכי תימא חיים יהבא יקרא לא יהבא ת"ש כי לוית חן הם לראשך, וכי תימא יקר יהבא ולא מצלי ת"ש תמגנך, וכי תימא מיגנא לעולם הזה, אבד שכרו לעוה"ב ת"ש אורך ימים ואומר [פ]ה' לאורך ימים, וכ"ת ימים הוא דחשיב ליה שנים לא ת"ש ושנות חיים: ובעולם הבא. (קדושין מ) תנן אלו דברים שאדם העושה אותן אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לעולם הבא. ואלו הן כבוד אב ואם וגמילות חסדים והבאת שלום בין אדם לחברו ותלמוד תורה כנגד כולם כו' בתלמוד תורה כתיב כי היא חייך ואורך ימיך כו': (ברכות מח) ברכות התורה מנין א"ר ישמעאל קל וחומר על חיי שעה מברך על חיי עולם הבא לא כל שכן: (ע"ז יט) מכריז רבי אלכסנדראי מאן בעי חיי מאן בעי חיי כניפו ליה כולי עלמא ואתו לגביה א"ל הב לן חיי א"ל [צ]מי האיש החפץ חיים וגו' נצור לשונך מרע וגו' שמא יאמר אדם הואיל ונצרתי את לשוני מרע ושפתי מדבר מרמה אלך ואגרה בשינה ת"ל סור מרע ועשה טוב ואין טוב אלא תורה שנאמר [ק]כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו: (מנחות ק) א"ר חזקיה מאי דכתיב [ר]ואף הסיתך מפי צר רחב לא מוצק תחתיה וגו' בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם אדם מסית חברו מדרכי חיים לדרכי מיתה והקב"ה מסית את האדם מדרכי מיתה לדרכי חיים שנאמר ואף הסיתך מפי צר מגיהנם שפיה צר שעשנה צבור בתוכה ושמא תאמר כשם שפיה צר כך כולה צרה תלמוד לומר [ש]העמיק הרחיב ושמא תאמר למלך לא הוכן ת"ל גם היא למלך הוכן ושמא תאמר אין בה עצים ת"ל מדורתה אש ועצים הרבה ושמא תאמר זה שכרה ת"ל [ר]ונחת שלחנך מלא דשן: (חגיגה כז) א"ר אלעזר ת"ח אין אור של גיהנם שולטת בהם קל וחומר מסלמנדרא ומה סלמנדרא שהיא תולדת אש והסך מדמה אין האור שולטת בו ת"ח שכל גופן אש עאכ"ו: (מגילה כח) תנא דבי אליהו כל השונה הלכות בכל יום מובטח לו שהוא בן עולם הבא שנאמר [א]הליכות עולם לו אל תקרי הליכות אלא הלכות: (תנד"א פי"ד) פעם אחת מצאני אדם אחד ואמר לי רבי מפני מה חביבין דברי תורה על הקב"ה יותר מכל באי עולם אמרתי לו בני מפני שד"ת מכריעין את ישראל לכף זכות ומחנכין אותן למצות ומביאין אותן לחיי העולם הבא, משל למלך בשר ודם שיש לו בנים ועבדים הרבה בתוך ביתו ויש לו למלך עבד זקן ביניהם שהוא מלמד את בניו דרכים נאים ומעשים טובים ובכל יום ויום כשנכנסין בניו ועבדיו לפניו מניח המלך את כולם ואוהב את העבד הזקן שיש לו בתוך ביתו ואמרו לו עבדיו למה אהבת את העבד הזקן יותר מן הכל א"ל המלך אלמלא עבד זקן זה שהוא מלמד את בני דרכים נעים ונעימים ומעשים טובים מה יהיו עליהן. כך ד"ת הואיל ומכריעין את ישראל לכף זכות ומחנכין אותן במצות ומביאין אותן לחיי עולם הבא לפיכך חביבין ד"ת על הקב"ה יותר מכל באי עולם וכל מעשה ידיו שברא: (שם פ"ד) כל ת"ח שעוסק בתורה מקטנותו ועד זקנתו ומת באמת לא מת אלא הוא עדיין בחיים לעולם ולעולמי עולמים שנאמר [ב]והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך ולכה זו.גם הכתוב לומר את ה' אלהיך אלא מקיש הת"ח הצדיק אל האלהים מה אלהים חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים כך ת"ח שעסק בתורה כל ימיו ומת הרי הוא בחיים ועדיין לא מת והוא חי לעולם ולעולמי עולמים: (שם פ"ג) עתיד הקב"ה לישב בבית המדרש הגדול שלו וצדיקים יושבים לפניו ויאמר להם אני הוא שנכברתם למיתה עלי ואני הוא שנהרגתם עלי לכן תהיו אתם כמוני מה אני חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים כך תהיו אתם חיים וקיימים לעולם ולעולמי עולמים שנאמר [ג]מלך ביפיו תחזינה עיניך תראינה ארץ מרחקים אלו הלכות

עובד אדמתו ישבע לחם. אם זכה אדם לד"ת ישבע לחם כד"א לכו לחמו בלחמי וגו' ומרדף רקים ישבע ריש המד"א אם ללצים הוא יליץ (מ' משלי פכ"ט):

ד"א שמעו דבר ה'. זש"ה ועתה אם שמע תשמעו בקולי. כפרתן בעשיה קיימו את השמיעה משל למלך שארס אשה בת אבות ואמר לשושבינה מה היא מכנסת לי א"ל שתי מרגליות מעולות שאין להם דמים וראה אותן משנטלה הלכה למרחץ ואיבדה אחת מהן והיתה מתביישת לבא אצל בעלה. שמע המלך ואמר לה אבדת אחת שמרי את השניה ואין כלום. כך כשעמדו ישראל על הר סיני הכניסו להקב"ה עשיה ושמיעה שנאמר כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע. בעגל אבדו נעשה. אמר הקב"ה אבדתן נעשה קיימו נשמע. הוי שמעו דבר ה'. זש"ה כי כאשר השמים החדשים וגו' אמר הקב"ה השמים אמרתי להם דבר וקיימו שנאמר בדבר ה' שמים נעשו ואתם אין אתם שומעים הוי שמעו דבר ה' בית יעקב (אג"ב פע"ג):

שמע אלי יעקב וישראל מקוראי וגו'. זש"ה אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים וגו' ועתה אם שמע תשמעו בקולי וגו' לא כאתם אלי אלא שתשמעו בקולי הוי שמע אלי יעקב. א"ר אבהו לע"ל עתידין הכל להיות תמהין כנגד מי ששמע להקב"ה ואומרים מה הוא כך פלוני שישב ולא שנה מימיו ולא קרא והרי הוא יושב עם האבות ומשיח עמהן והקב"ה אומר להן מה לכם תמהין לא זכו אלו אלא מפני ששמעו לי בחייהן שנאמר אזן שומעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין הוי שמע אלי יעקב (שם ספ"ג):

אזן שומעת תוכחת חיים וגו'. כל ת"ח שהטה אזנו לתוכחת חיים זוכה לישב בישיבת חכמים (מ' משלי פט"ו):

אורח חיים למעלה למשכיל למען סור משאול מטה. ר' ירמיה בש"ר ברכיה אין אורח חיים אלא ד"ת דכתיב עץ חיים היא למחזיקים בה. למעלה למשכיל למי שהוא מסתכל במצותיה דאורייתא. למען סור משאול מטה. ד"א אורח חיים אלו יסורין דכתיב ודרך חיים תוכחות מוסר. למעלה למשכיל מי שהוא מסתכל למעלה למען סור משאול מטה. אתה מוצא בבני קרח שנסתכלו למעלה ונמלטו אביהם שלא נסתכל למעלה ירד למטה (ילקוט משלי פט"ו): הכו ממתקים. כתיב כי כה אמר ה' לבית ישראל דרשוני וחיו יש לך חיך מתוק מזה. כתיב חי אני נאם ה' אלהים אם אחפוץ במות הרשע וגו' יש לך חיך מתוק מזה. כי לא אחפוץ במות המת נאם ה' אלהים והשיבו וחיו. יש לך חיך מתוק מזה. ובשוב רשע מרשעתו ועשה משפט וצדקה הוא את נפשו יחיה יש לך חיך מתוק מזה (שהש"ר רפ"ו):

אך טוב לישראל אלהים. יכול לכל ת"ל לברי לבב אלו שלבן ברוא במצות. אלו שלבם ברור עליהן שאין בידם עון. אשרי אדם עוז לו בך. יכול לכל ת"ל מסלות בלבבם אלו דשבילין דאורייתא כבישין בלבהון. היטיבה ה' לטובים יכול לכל ת"ל ולישרים בלבותם. טוב ה' למעוז ביום צרה יכול לכל. ת"ל לכל אשר יקראהו באמת. מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע יכול לכל ת"ל לשארית נחלתו (ויק"ר פי"ז ואיכה פ"ג): רב הונא אמר אם נכשל אדם בעבירה וחייב מיתה בידי שמים מה יעשה ויחיה כו' (לעיל פ"ד מי"א):

ובעולם הבא. בני אם תקח אמרי ומצותי תצפון אתך אמר הקב"ה לישראל על הר סיני אם זכיתם להצפין ולקבל תורתי ולעשותה אני מציל אתכם משלש פורעניות ממלחמת גוג ומגוג ומחבלו של משיח ומדינה של גיהנם. ומצותי תצפון אתך. אם זכיתם להצפין את תורתי אני משביע אתכם מטוב הצפון לנ"ל שנאמר מה רב טובך אשר צפנת וגו' נגד בני אדם. אמר הקב"ה אני מודיע לאוה"ע לע"ל אותה הטובה שאני מטיב לכם ע"מ שתקשיבו לד"ת דכתיב להקשיב לחכמה אזנך כי אם לבינה תקרא (מ' משלי פ"ב):

שנאמר כי חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא. כל מי שמוצא ד"ת חיים הוא מוצא מצא אדם רב ללמוד ממנו דבר מן התורה או פרק אחד חיים הוא מוצא לכך נאמר כי חיים הם למוצאיהם וגו':

כי

תורה אור ע דברים ל: פ תהלים לג: צ שם לד: ק משלי ד: ר איוב לו: ש ישעיה ל: ת איוב לו: א חבקוק ג: ב ש"א כה: ג ישעיה לג:

כי מוצאי מצא חיים: כל מי שהוא מצוי בד"ת אף אני מצוי לו בכל מקום (מ' משלי פ"ח):

ואומר עץ חיים היא למחזיקים בה וגו'. ע"ל בפ"א מ"ד אילו נאמר לעמלים בה לא היתה תקומה כו':

אל גנת אגוז ירדתי וגו'. ר' עזריה אמר מה אגוז זה עלו משמר פריו כך עמי הארץ שבישראל מחזיקין בד"ת הה"ד עץ חיים היא למחזיקים בה וגו' (שהש"ר שם): א"ר יודן למה נמשלה תורה בעץ חיים מה עץ החיים פרוש על ג"ע כך התורה פרושה על כל החיים ומביאתן לתחת עץ החיים כהא דא"ר יצחק בר אבא למה נקראת התורה עץ חיים לפי שחביבה על כל החיים (ילקוט משלי ספ"ד):

ואומר כי בי ירבו ימיך וגו'. רבנן אמרי אמר הקב"ה אם ברכת את התורה לעצמך את מברך מנין שנאמר כי בי ירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים, ואם תאמר שמא לרעתכם נתתי לכם את התורה לא נתתי אותה לכם אלא לטובתכם שמלאכי השרת נתאוו לה ונעלמה מהן שנאמר ונעלמה מעיני כל חי אלו החיות ומעוף השמים נסתרה אלו המלאכים שנאמר ויעף אלי אחד מן השרפים. א"ל בני ממה"ש היא נפלאת אבל מכם אינה נפלאת שנאמר כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום לא נפלאת היא ממך (דב"ר פ"ח):

עשרה דברים נקראו חיים. הקב"ה אלהים חיים. תורה שנאמר עץ חיים וגו' ישראל שנאמר ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים וגו'. חכמים שנאמר תורת חכם מקור חיים. צדיקים פרי צדיק עץ חיים. גן עדן ועץ החיים בתוך הגן. ארץ ישראל שנאמר ונתתי צבי בארץ החיים. ירושלים שנאמר אתהלך לפני ה' בארצות החיים. גמילות חסדים שנאמר כי טוב חסדך מחיים (אדר"נ פל"ד):

הנוי והכח והעושר כו' והזקנה. עשרים דור עד אברהם אין כתיב בהן זקנה אלא בו שנאמר ואברהם זקן. ועמד יצחק אף הוא שנאמר בו ויהי כי זקן יצחק עמד יעקב אף הוא שנאמר ועיני ישראל כבדו מזוקן זש"ה יראה אל עבדיך פעלך והדרך על בניהם ואין הדרך אלא זקנה שנאמר תפארת בחורים כחם והדר זקנים שיבה. אברהם זכה בחמשה דברים ששנו רבותינו האב זוכה לבן בחמשה דברים בנוי (בתואר) בעושר וגבורה ובחכמה ובשנים וכן ליצחק וכן ליעקב וכן יעקב ליוסף כו' עש"ב. כל מי שיש לו זכות זוכה בה"ד הללו כו' ואומ' תחת אבותיך יהיו בניך (אג"ב פ"מ):

עטרת תפארת שיבה וגו'. אם ראית אדם שמתעסק בתורה ובג"ח עתיד הוא לזכות לעטרת שיבה לכך נאמר בדרך צדקה תמצא. בא ולמד מאברהם כו' (מ' משלי פט"ז):

עוז

הלכות שהן היו בדעתו של הקב"ה תתקע"ד דורות קודם שנברא העולם ואמר אותן לישראל: שנאמר כי חיים הם למוצאיהם. (מכילתא בשלח) [ז]והיה אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך. אלו עשרת הדברות. והישר בעיניו תעשה אלו אגדות. והאזנת למצותיו אלו גזירות שוות. ושמרת כל חקיו אלו הלכות. כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך הא אם אשים אני ה' רופאך דברי ר' יהושע. רבי אלעזר המודעי אומר אם שמע. שומע אני רשות ת"ל תשמע חובה ולא רשות. תשמע זה הכלל שכל התורה תלויה בה. לקול ה' אלהיך מלמד שכל מי שהוא שומע לקול הגבורה מעלין עליו כאילו עומד ומשמש לפני חי וקיים לעולמים. והישר בעיניו תעשה זה משא ומתן באמונה, והאזנת למצותיו אלו הלכות, ושמרת כל חקיו אלו עריות, כל המחלה וגו' ומה ת"ל כי אני ה' רופאך אלא אמר המקום לישראל ד"ת שנתתי לכם חיים הם לכם רפואה היא לכם שנאמר כי חיים הם למוצאיהם וגו' ואומר רפאות תהי לשרך וגו': (ספרי עקב פי' מ"ח) נמשלה ד"ת למים מה מים חיים לעולם אף ד"ת חיים לעולם שנאמר כי חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא. [ה]לריח שמניך טובים וגו' מה שמן יפה לראש ויפה לגוף אף ד"ת יפים לראש ויפים לגוף שנאמר רפאות תהי לשרך ושקוי לעצמותיך, ואומר כי לוית חן הם לראשך וגו', ואומר תתן לראשך לוית חן עטרת תפארת תמגנך. נמשלה ד"ת לשמן ודבש. וכה"א [ו]ומתוקים מדבש ונופת צופים: (ספרי האזינו פי' ש"ו) [ז]יערוף כמטר לקחי אין לקחי אלא ד"ת שנאמר [ח]כי לקח טוב נתתי לכם, ואומר קחו מוסרי ואל כסף, ואין מוסר אלא ד"ת שנאמ' שמע בני מוסר אביך, ואומר שמעו מוסר וחכמו, ואומר [י]החזק במוסר אל תרף, ואומר [כ]קחו עמכם דברים ושובו אל ה' ואין דברים אלא ד"ת שנאמר [ל]את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם. כמטר מה מטר חיים לעולם אף ד"ת חיים לעולם אי מה מטר מקצת עולם שמחים בו ומקצת עולם עצבים בו מי שבורו וגתו מלא יין וגתו וגרנו לפניו מצירים לו אף ד"ת כך ת"ל תזל כטל אמרתי מה טל כל העולם כולו שמחים בו אף ד"ת כל העולם שמחים בו: (תנדא"ז ספי"ג) ד"ת נמשלו כיין וכחלב שנאמר [מ]חכלילי עינים מיין ולבן שנים מחלב מה חלב זה מגדל את התינוק והיין הוא נותן קורת רוח אל הזקנים ומשמחין את לבו ומשיב את נפשו ומאיר את עיניו כך ד"ת הן מגדלין את לומדיהן ונותנין קורת רוח למי שעמל בהן ומשמחין את לבו ומאירין את עיניו שנאמר [נ]תורת ה' תמימה משיבת נפש עדות ה' נאמנה מחכימת פתי פקודי ה' ישרים משמחי לב מצות ה' ברה מאירת עינים וגו': ונאמר עץ חיים היא למחזיקים בה. (ספרי עקב פי' מ"ז) ר"ש בן יוחאי אומר [ס]כימי העץ ימי עמי ואין עץ אלא תורה שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה, והרי דברים ק"ו ומה אם התורה שלא נבראת אלא לכבודן של צדיקים הרי היא קיימת לעולמי עולמים ק"ו לצדיקים שבשבילם נברא העולם: (מכילתא בשלח) [ע]ויורהו ה' עץ. רשב"י אומר (נ"א דורשי רשומות אומרים) דבר מן התורה הראהו כענין שנאמר [פ]ויורני ויאמר לי יתמך דברי לבך. וכתיב עץ חיים היא למחזיקים בה: ותומכיה מאושר. (כתובות קיא) א"ר אלעזר ע"ה אינם חיים כו' דכתיב [צ]כי טל אורות טלך וגו' כל המשתמש באור תורה אור תורה מחייהו וכל שאין משתמש באור תורה אין אור תורה מחייהו כו' מצאתי להם תקנה מן התורה [ק]ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כו' כל המשיא בתו לתלמיד חכם והעושה פרגמטיא לת"ח והמהנה ת"ח מנכסיו מעלה עליו הכתוב כאילו מדבק בשכינה כו' (לעיל פ"א מ"ד): (ירושלמי סוטה פ"ז) א"ר הונא ר"י בשם ר"ח עתיד הקב"ה לעשות צל לבעלי מצות בצלם של בעלי תורה מ"ט [ר]כי בצל החכמה בצל הכסף, ואומר עץ חיים היא למחזיקים בה וגו': (עיין בפ"א בפי' יסי ביתך בית ועד לחכמים הרבה מאמרים השייכים לכאן): ואומר אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד. (שבת סג) אמר רבא בר רב שילא מ"ד אורך ימים בימינה וגו' כו' למיימינים בה אורך ימים איכא וכל שכן עושר וכבוד למשמאילים בה עושר וכבוד איכא אורך ימים ליכא (עיין בפ"ד מ"ט): (יומא עב) א"ר יהושע בן לוי מ"ד [ש]וזאת התורה אשר שם משה זכה נעשית לו סם חיים לא זכה נעשית לו סם מיתה והיינו דאמר רבא דאומן לה הויא ליה סמא דחיי דלא אומן לה תהוי סמא דמותא: (קדושין ל) תנו רבנן ושמתם סם תם נמשלה תורה בסם חיים משל לאדם שהכה את בנו מכה גדולה כו' (לעיל פ"ד מ"א): ואומר כי אורך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לך. (יומא עא) כי אורך ימים ושנות חיים וגו' וכי יש שנים של חיים ויש שנים שאינם של חיים א"ר אלעזר אלו שנותיו של אדם שמתהפכין לו מרעה לטובה: (קדושין פב) רבי נהוראי אומר מניח אני כל אומניות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה שאדם אוכל משכרה בעולם הזה והקרן קיימת לעוה"ב ושאר כל אומניות אינן כן כו' אבל התורה משמרתו מכל רע בנערותו ונותנת לו אחרית ותקוה בזקנותו בנערותו מהו אומר [ת]וקוי ה' יחליפו כח בזקנותו מהו אומר [א]עוד ינובון בשיבה וגו': מתני' ח רבי שמעון בן יהודה משום ר"ש בן יוחאי אומר הנוי והכח והעושר והכבוד והחכמה והזקנה והשיבה והבנים נאה לצדיקים ונאה לעולם שנאמר [ב]עטרת תפארת שיבה בדרך צדקה תמצא

מצאתי להם תקנה. יהנו לת"ח מנכסיהם: בצל החכמה. במחיצת החכם יכנס זה בעל הכסף שהוא מהנה אותו מנכסיו: למיימינים. של תורה שמפשפשין טעמיהן בדיוקן וברורין כימין המיומנת למלאכה: למשמאילים בה. שאין יגעין בה כל צרכן. א"נ מיימינים בה עוסקים לשמה משמאילים שלא לשמה: שמתהפכות עליו. מי שהיה עני בילדותו ונעשה עשיר לעת זקנתו דומה לו כאילו עכשיו נעשה חי מתוך מיתה: דהיינו שזכות התורה והמצוה שזכר הפסוק יוסיפו לך שתהיה הזקנה שנות חיים מתוך מיתה שהיא העניות שהיה לו בכל בילדותו (רש"א): אבל התורה. אינה כן שאף הבא לידי זקנה או יסורין ואינו יכול לעסוק בתורה הוא אוכל ממתן שכרה דכתיב עוד ינובון בשיבה: מתני' ח הנוי כו' נאה לצדיקים ונאה לעולם. דכשימצאום הצדיקים לא די שירויחו הם עי"ז אלא גם בני העולם ירויחו עי"ז. כי הנוי יתן להצדיקים חן לפני שרים ומלכי ארץ להיות דורשי טוב לעמם: ובכח. יצילו עשוק מיד עושקו. וגם ללמוד וללמד תורה ברבים. ובעשר. יתמכו עניים ואביונים. וע"י הכבוד. יהיה עולם נשמע בדבר ה' ליראה אותו. ובחכמה. ילמדו לעם לדעת את ה'. ובזקנה. יהיו דבריהם דברי טעם ומיושבים. וע"י השיבה. יוכלו לספר לכל הרפתקאות דעדו על יראי ה' והגילם ה'. וגם מקריות הרשעים שהיו תחלתן שלוה וסופן יסורין. ובבנים ובני בנים. ימשו נטיעות יפות רבות בישראל לעשות פרי ולהפיץ דעת בקהל ה' בכל המקומות. אבל הרשעים משתמשים בכחות אלו בהכל להיפך. ביופי לזנות. ובכח לעול וכן כולם: שנאמר עטרת תפארת שיבה וגו'. על נוי וכח ועושר וכבוד וחכמה אין צריך לראיה מפסוק דפשיטא דמועילין הרבה לעבדי ה' ליראת ה'. אבל מביא ראיה על שיבה שלא תאמר הזקנה והשיבה

תורה אור ד שמות טו: ה שה"ש ג: ו תהלים יט: ז דברים לב: ח משלי ד: ט שם א: י שם ד: כ הושע יד: ל במדבר יד: מ בראשית מט: נ תהלים יט: ס ישעיה סה: ע שמות טו: פ משלי ד: צ ישעיה כו: ק דברים ד: ר קהלת ז: ש דברים ד: ת ישעיה מ: א תהלים צב: ב משלי טז:

והשיבה מתישין כח הצדיק שעל ידיהן לא יהיה יכול לפעול בכח לטובת הכלל. על זה אמר עטרת תפארת וגו' שבדרך הצדקה תמצא. כשצדקה ישיג שתהיה השיבה עטרת תפארת: ואומר עטרת זקנים וגו'. מביא ראיה לרבוי הבנים שהיא נאה לצדיקים: ואומר וחפרה הלבנה וגו' ונגד זקניו כבוד. גם הוא ראיה כמה נאה לצדיקים הזקנה שגם לע"ל יהיה נגד זקניו כבוד: **גמ'** שמעלת חן על לומדיה. שהכל מנשאין אותן ותורתן נותנת להן חן: שממעט במלאכת שמים. חלש הוא ואינו יכול ללמוד: שירותיה. סעודתו: איינוס. נתחלש: ציים. יושב בתענית: מלאכתו של בשר ודם. פועל השכר אצל בעה"ב: ודומים כנשים. ענותנים ותשושי כח. אישים לשון אשה מדלא כתיב אנשים: שהמקום עושה לרשעים. שיש להם טובות בעוה"ז: כנגד זקניו כבוד. אותם שחולקים להם כבוד בעולם הזה מחמת חכמת זקנתם: מפיך ומפי וגו' אמר ה'. הקב"ה אומר כן אני ערב מעתה שלא ימושו עד עולם: ארבעין תעניתא. שלא תפסוק תורה מזרעו: תודע. מודיע לכל ומתפאר בתורה: בן ע"ה. היינו בקרב כסילים משפחת כסילים: אסתירא בלגינא. סלע אחד בלגינא: קיש קיש קריא. מקשקש ומשמיע קול ואם היה לו סלעים הרבה לא היה משמיע קול: מריח מים. בני תורה: הוא רבינו. הקדוש:

מתני' ט אמר לי רבי. אולי ראה אותו עוסק בתורה או הכירו ממלבושיו שמצויין כת"ח: מאיזה מקום אתה. שהיה תמה איך אנשי מקומו לא יתמכוהו ויצטרך להתטלטל לבקש פרנסתו: א"ל מעיר גדולה כו'. אבל אין שם עושר רב כדי לפרנס אותי:

ואני

עוז והדר לבושה. עוז והדר לבושה של תורה ממי אתה למד מאברהם ע"י שכתוב בו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט זכה לזקנה ואברהם זקן (ב"ר פנ"ט):

והעושר והשנים. אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד אורך ימים בימינה לע"ל בשמאלה עושר וכבוד בעוה"ז אפי' שהוא בא להשמאיל לאדם עושר וכבוד. ממי אתה למד מאברהם ע"י שכתוב בו ושמרו דרך ה' וגו' זכה לזקנה ואברהם זקן בא בימים וה' ברך את אברהם בכל (שם):

והכבוד והחכמה והזקנה. מזקנים אתבונן וגו' מהו מזקנים אתבונן הרבה כבדת את הזקנים ולא הוצאתם ממצרים עד שפרשת ואמרת לך ואספת את זקני ישראל. ולא נתת את התורה עד שאמרת אספה. שנאמר ויבא משה ויקרא לזקני העם וגו' ואומר מפני שיבה תקום וגו' וכה"א שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך. מן הכבוד שנתת לזקנים הוא עושה שאנצור פקודיך לכך נאמר מזקנים אתבונן. א"ל הקב"ה עד עכשיו לא ראית כלום עדיין יש לך לראות שנאמר כי מלך ה' צבאות בהר ציון ובירושלים ונגד זקניו כבוד (מדרש תהלים פקי"ט):

לעולם זקנים מעמידים את ישראל. וכה"א וכל ישראל וזקניו ושוטריו ושופטיו עומדים מזה ומזה לארון. אימתי ישראל עומדים כשיש להם זקנים למה כשהיה בהמ"ק קיים היו שואלים בזקנים שנאמר שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך. שכל מי שנוטל עצה מן הזקנים אינו נכשל תדע לך כו' שנאמר ויקרא מלך ישראל לכל זקני הארץ כו' הוי ישראל נמלכין בזקנים ולכך אמר הקב"ה למשה לך ואספת את זקני ישראל (שמו"ר ס"ג):

רבי ראובן בש"ר חנינא עתיד הקב"ה למנות לו ישיבה של זקנים משלו הה"ד כי מלך ה' צבאות וגו' ונגד זקניו כבוד. ואמר שלמה אמיתיה מלומלם ביניהן נודע בשערים בעלה בשבתו עם זקני ארץ (ילקוט משלי סל"א):

ובן

תמצא. ואומר [ג]תפארת בחורים כחם והדר זקנים שיבה, ואומר [ד]עטרת זקנים בני בנים ותפארת בנים אבותם, ואומר [ה]וחפרה הלבנה ובושה החמה כי מלך ה' צבאות בירושלים ונגד זקניו כבוד: רבי שמעון בן מנסיא אומר אלו שבע מדות שמנו חכמים כולם נתקיימו ברבי ובבניו: **גרסי'** (מסכת כלה) איבעיא להו רבי שמעון אהי קאי ארישא למאן דאמר ושנות חיים או דילמא למאי דקבעי למימר מדקא מני להו שבעה שמע מינה לעילאי קאי והתם נמי שבעה. איבעיא להו מאי ונגד זקניו כבוד ת"ש דאמר רב איזהו בן עולם הבא כל שנגד זקניו כבוד: (ירושלמי קדושין פ"א) תמן תנינן האב זוכה לבן בנוי בכח בעושר ובחכמה ובשנים. בנוי מנין [ו]יראה אל עבדיך פעלך והדרך על בניהם. בכח [ז]גבור בארץ יהיה זרעו וגו'. בעושר [ח]נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב וגו'. בחכמה [ט]ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם. בשנים [י]למען ירבו ימיכם וימי בניכם. וכשם שהוא זכה לו בחמשה דברים כך הוא חייב לו בחמשה דברים ואלו הן מאכיל, ומשקה, מלביש, ומנעיל, מנהיג כו' (עי' רמ"א עדיות פ"ב): **הנוי.** (סוכה מט) א"ר חנינא בר פפא כל אדם שיש עליו חן בידוע שהוא ירא שמים שנאמר [כ]וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו: (עירובין נד) ארשב"נ מ"ד [ל]אילת אהבים ויעלת חן שמעלת חן על לומדיה: **והכח.** (תענית יא) א"ר ירמיה בר אבא אר"ל אין ת"ח רשאי לישב בתענית מפני שממעט ממלאכת שמים. אמר ר' ששת האי בר בי רב דיתיב בתעניתא כלבא ליכול שירותיה: (ירושלמי כלאים פ"ט) ר' יוחנן אזל להד אתר אשכח ספרא איינוס א"ל מהו כן א"ל ציים א"ל אסור לך ומה אם מלאכתו של בו"ד את אמר אסור מלאכתו של הקב"ה לא כל שכן: (יומא עא) [מ]אליכם אישים אקרא וגו', א"ר ברכיה אלו ת"ח שיושבים ודומים כנשים ועושין גבורה כאנשים. (ועי' ב"מ פ"ד הילך לאורייתא): **והעושר.** (נדרים לח) אמר רבי יוחנן אין הקב"ה משרה שכינתו אלא על גבור ועשיר וחכם ועניו וכולם ממשה כו': (הוריות י) מ"ד [נ]יש הבל אשר נעשה על הארץ אשר יש צדיקים אשר מגיע אליהם כמעשה הרשעים וגו' אמר רבא אשרי צדיקים שמגיע אליהם בעוה"ז כמעשה הטוב שהמקום עושה לרשעים בעוה"ז כו' (לעיל פ"ד מט"ו): **והכבוד** והחכמה והזקנה והשיבה. (ב"ב י) א"ר אבהו שאלו את שלמה איזהו בן העוה"ב, אמר להם כל שכנגד זקניו כבוד כו' (לעיל פ"ג מ"י): (ספרי בהעלותך פי' נ"ב) לא במקום אחד ולא בשנים המקום חולק כבוד לזקנים אלא בכל מקום שאתה מוצא זקנים המקום חולק כבוד להם כו' (לעיל פ"ד מ"ו): רשב"י אומר מנין שאף לעתיד לבא המקום חולק כבוד לזקנים שנאמר [ס]כי מלך ה' צבאות בהר ציון ובירושלים ונגד זקניו כבוד. והרי דברים ק"ו ומה מי שאמר והיה העולם עתיד לחלוק כבוד לזקנים ק"ו לבו"ד שצריך לחלוק כבוד לזקנים ללמדך שאין אדם יושב בישיבה של מטה אלא א"כ גם יושב בישיבה של מעלה ועוד שהבריות מרננין אחריו ואומרין איש פלוני כשר וחסיד ונאה להיות חכם: (שבת קנב) תניא ר"י בר יוסי אומר ת"ח כל זמן שמזקינין חכמה נתוספת בהן שנאמר [ע]בישישים חכמה ואורך ימים תבונה: **והבנים.** (ספרי האזינו פי' של"ה) [פ]אשר תצום את בניכם לשמור לעשות את כל דברי התורה הזאת. אמר להם צריך אני להחזיק טובה לכם שתקיימו את התורה אחרי אף אתם צריכים להחזיק טובה לבניכם שיקיימו את התורה אחריכם. מעשה שבא רבינו מלודקיא ונכנס רבי יוסי ברבי יהודה ורבי אלעזר בן יהודה וישבו לפניו אמר להם קרבו לכאן צריך אני להחזיק טובה לכם שתקיימו את התורה אחרי אף אתם צריכין להחזיק טובה לבניכם שיקיימו את התורה אחריכם משה גדול הוא ואילו לא באו אחרים לא היתה תורתו שוה אנו עאכ"ו לכך נאמר אשר תצום וגו': (ב"מ פ"ה) אמר ר' פרנך א"ר יוחנן כל שהוא ת"ח ובנו ת"ח ובן בנו ת"ח שוב אין תורה פוסקת מזרעו לעולם שנאמר [צ]ואני זאת בריתי אותם אמר ה' וגו' לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם. מאי אמר ה' אמר הקב"ה אני ערב לך בדבר זה, מאי מעתה ועד עולם, אמר ר' ירמיה מכאן ואילך התורה מחזרת על אכסניא שלה. רב יוסף יתיב ארבעין תעניתא ואקרוהו לא ימושו מפיך יתיב ארבעין תעניתא אחרינא ואקרוהו לא ימושו מפיך ומפי זרעך יתיב מאה תעניתא אחרינא ואקרוהו לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך. אמר מכאן ואילך לא צריכנא תורה מחזרת על אכסניא שלה: (שם) א"ר חמא מ"ד [ק]בלב נבון תנוח חכמה ובקרב כסילים תודע, בלב נבון תנוח חכמה זה ת"ח בן ת"ח ובקרב כסילים תודע זה ת"ח בן ע"ה אמר עולא היינו דאמרי אינשי איסתרא בלגינא קיש קיש קריא: (יומא עא) אמר ר' ברכיה אם רואה אדם שתורה פוסקת מזרעו ילך וישא בת ת"ח שנאמר [ר]אם יזקין בארץ שרשו וגו' מריח מים יפריח[א]: (ב"ב קטז) דוד שהניח בן כמותו נאמר בו שכיבה. יואב שלא הניח בן כמותו נאמר בו מיתה:

אלו שבע מדות שמנו חכמים כו'. (ירושלמי סנהדרין פי"א) תני רשב"ג אומר אלו שבע מדות שמנו חכמים בצדיקים כולן נתקיימו ברבי ובבניו. ר' יוחנן אומר כל שבע מדות שאמרו חכמים בצדיקים היו ברבי. מאן רבי הוא רבי הוא רבי יהודה הנשיא. אמר רבי אבהו הוא רבי הוא רבי יהודה הנשיא הוא רבינו:

מתני' ט אמר רבי יוסי בן קסמא פעם אחת הייתי מהלך בדרך ופגע בי אדם אחד ונתן לי שלום והחזרתי לו שלום אמר לי רבי מאיזה מקום אתה אמרתי לו מעיר גדולה של חכמים ושל סופרים אני. אמר לי רבי רצונך שתדור עמנו במקומנו ואני

אחן

תורה אור ג משלי כ: ד שם יז: ה ישעיה כד: ו תהלים צ: ז שם קיב: ח שם לז: ט דברים יא: י שם: כ תהלים קג: ל משלי ה: מ שם ח: נ קהלת ח: ס ישעיה כד: ע איוב יב: פ דברים לב: צ ישעיה נט: ק משלי יד: ר איוב יד:

א עי' (נדה ע) מה יעשה אדם ויהיו לו בנים זכרים יקדש עצמו בשעת תשמיש כו' ויבקש רחמים ממי שהבנים שלו. (ובשבועות יח) כל הפורש מאשתו סמוך לוסתה הויין לו בנים ראויין להוראה. וכל המבדיל על היין הויין לו בנים ראויין להוראה:

אתן לך אלף אלפים דינרי זהב ואבנים טובות ומרגליות. אמרתי לו בני אם אתה נותן לי כל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות שבעולם אין אני דר אלא במקום תורה וכן כתוב בספר התהלים על ידי דוד מלך ישראל ^שטוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף. ולא עוד אלא שבשעת פטירתו של אדם אין מלוין לו לאדם לא כסף ולא זהב ולא אבנים טובות ומרגליות אלא תורה ומעשים טובים בלבד. שנאמר ^בבהתהלכך תנחה אותך בשכבך תשמור עליך והקיצות היא תשיחך. בהתהלכך תנחה אותך בעולם הזה. בשכבך תשמור עליך בקבר. והקיצות היא תשיחך לעולם הבא. ואומר ^אלי הכסף ולי הזהב נאם ה' צבאות: גרסי' אמאי לא (אהדר) [אקדים] ליה סימני עם הארץ הוא ביה. והא אפילו לנכרי בשוק אמרו. אלא דהוה מפליג בהלכתא ועיין בה ולא אמר, לבתר דפרקינהו וידע ביה דישראל הוה כבר עכשיו מהדרנא. מאי ואומר וכי תימא מאן דיהיב לאחר מות כהני כי לא יהיב בחייו מידי. תא שמע לי הכסף ולי הזהב עד דיהבתיה ניהלך הוה לך למעבד. אמר רבא שמע מינה מית איניש אבד ממונו: (כתנדא"ז פ"א) פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום ושנת בצורת היה ומצאני אדם אחד ואמר לי רבי מאיזה מקום אתה ואמרתי לו ממקום פלוני אני שכולם חכמים ורבנים וא"ל רבי שב במקומי שאני מראה אותך ואני נותן לך חטים ושעורים וכל מיני קטניות. ואמרתי לו בני אפילו אם אתה נותן לי אלף אלפים דינרי זהב אין אני מניח מקום תורה וא"ל רבי מפני מה ואמרתי לו מפני שכל אותן בני אדם שאתה רואה אותם בעולם הזה שמספיקין את עצמם ועומדים במקום שאין בה דברי תורה ולאחר שעה מתים והולכים להם לפי שאין מלוין לו לאדם לבית עולמו אלא דברי תורה ומעשים טובים בלבד שנאמר בהתהלכך תנחה אותך וגו', ואומר ^גוהלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך, ואומר ^דולך תהיה צדקה לפני ה' אלהיך: ואומר טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף. (ספרי קרח פי' קיט) שזהב וכסף מוציאים את האדם מן העולם הזה ומן העולם הבא אבל תורה מביאה את האדם לחיי העוה"ב וכה"א ^הולי מה יקרו רעיך אל מה עצמו ראשיהם: (תנד"א פי"ח) כך אמר להם הקב"ה לישראל בני וכי מה שמחה יש לו לאדם אלא בד"ת בלבד הא כל השמח בכסף וזהב ובאבנים טובות ומרגליות מה שמחתו בהם לאחר מיתה הלא לאחר שמחתו מות א"כ מה יתרון לכל שמחתו: (שם פכ"ה) לא יאמר אדם בלבו לעצמו אין העולם הבא אלא תהו ובהו לכן אלך בשרירות לבי ואוכל ואשתה ואהנה בעוה"ז ואח"כ אלך מן העוה"ז, ואם הוא עושה כן עליו הוא אומר ^ואמר נבל בלבו אין אלהים ואם הוא ת"ח חושך ממנו חכמה ובינה ואם שנה א"ע לדברים אחרים עליו הוא אומר ^זכי נבל נבלה ידבר וגו': ולא עוד אלא שבשעת פטירתו של אדם אין

וכן כתוב בספר תהלים טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף. בא וראה היאך דוד משבח את התורה הנחמדים מזהב ומפז רב. ולא עוד אלא בכל מיני תבואה אין חביב מסולת נקיה שהוא נפה בנפה. וד"ת חביבין ממנה שנאמר ונפת צופים. א"ר חנינא אם תאמר שאין בכל המתקין מתוק מדבש ד"ת מתוק מדבש אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע אם תאמר מאחר שהן מתוקין כפרתי בהן ח"ו אלא גם עבדך נזהר בהם בשמ"ם עקב רב אפי' מצות שאדם דש בעקביו (ילקוט תהלים פי"ט): פילוסוף אחד שאל את רבן גמליאל וא"ל אפשר שדברי תורה מתוקין מדבש אמר לו כן. התחיל אומר לפניו דברי תורה ואמר לפניו דברים המשיבין את הנפש והודה לו אותו הפילוסוף ואמר לו ודאי מתוקים מדבש ובאיזה דבש כדבש הבא בצפחיות (מ' הובא בס' מעלת המדות): על כן אהבתי מצותיך מזהב ומפז. כך אמר דוד אוהב אני תורתך יותר מכל זהב ומפז למה לפי שאין עומד הממון והזהב והפז ביום הדין וכה"א כספם בחוצות ישליכו וזהבם לנדה יהיו. כספם וזהבם לא יוכל להצילם וגו', וכה"א לא יועיל הון ביום עברה וגו' אפילו דינו יוצא למיתה התורה שלמד בה היא משיבה את נפשו שנאמר תורת ה' תמימה משיבת נפש. אמר דוד בשבילך אהבתי את התורה שנאמר על כן אהבתי מצותיך וגו' (מדרש תהלים פקי"ט): קחו מוסרי ואל כסף. קחו מוסרה של תורה ואל כסף ודעת מחרוץ נבחר (ספרי): למנצח לבני קרח על עלמות שיר. שני עולמים ראינו של צדיקים ושל רשעים ראו דרכן של אותן שהיו בוטחין בחילם שנאמר הבוטחים על חילם אותה שעה מה הן יכולים לעשות אין עושרן עומד להן וכה"א כספם וזהבם לא יוכל להצילם, ואל יאמר אדם אבי כשר ובזכותו אני נמלט אין אברהם מציל את ישמעאל בנו ולא יעקב לעשו אחיו וכה"א אח לא פדה יפדה איש ומהו אח הצדיקים אומרים על אותו היום אח מה קשה אח לא פדה יפדה ולמה יקר פדיון נפשם א"ל הקב"ה ולא אמרתי לכם קחו אותו עד שהוא בזול אני כתבתי ושוחד לא תקח ואמרתי תנו לי שוחד ואני מקבל מכם. שנאמר שוחד מחיק רשע יקח אילו אותה שעה נתתם לי הייתי מקבל מכם עכשיו איני מקבל מכם ואין אתם יכולים שאיני מקבל שנאמר ולא יקח שוחד ולמה ויקר פדיון נפשם ומהו וחדל לעולם מי שהוא חדל באותו היום לעולם ואומר ויחי עוד לנצח לא יראה השחת ולהיכן הם הולכים אמרו בני קרח לשאול שנאמר כצאן לשאול וגו' (מ' תהלים פמ"ז):

ואני אתן לך אלף אלפים כו'. גוזמא קאמר ור"ל כל אשר תשאל נפשך אתן לך: אלא במקום תורה. כדתנן שהבריך יקיימוה בידך ואל בינתך אל תשען לפי בשעת פטירתו של אדם כו'. הוסיף לאמר מלבד הנאת רוח שיש לשעוסקים בתורה בעולם הזה כמו שכתוב טפש כחלב לבם אני תורתך שעשעתי, אבל הרי תורה לי בשעת פטירתו: וכן כתוב בספר תהלים כו'. ר"ל אף אם תאמר שע"י כסף וזהב אזכה לחיי העוה"ב בעשותי בהם חסד וצדקה בארץ הלא מי לנו גדול מדוד מלך ישראל כי כל ממונו היה נותן לצדקה ועם כל זה אמר טוב לי תורת פיך וגו': ולאומר לי הכסף וגו'. כלומר ועוד טענה שניה שלא להתפתות אחר הממון שהרי כל הכסף והזהב הוא של הקב"ה וא"כ כל מה שתתן לי אם ירצה הבי"ת ליקח אותו מידי יקחנו. ואם ירצה יוכל ליתן לי עושר רב במקומי מידו הרחבה והמלאה על כן בו בטח לבי ואיני דר אלא במקום תורה:

מתני'

לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם אשר אין לה קצין וגו' תכין בקיץ לחמה. רשב"א אומר עלוב היה אדם זה שצריך ללמוד מן הנמלה אילו למד ועשה עלוב היה אלא שצריך ללמוד מדרכיה ולא למד (ספרי האזינו):

נבחר שם מעושר רב. בא וראה כמה שקול הוא שם טוב שאפילו יש לו לאדם אלף דינרי זהב ולא קנה שם טוב לא קנה כלום. וכה"א כי לוית חן הם לראשך וענקים לגרגרותיך ואין טוב אלא תורה שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו וכתיב טוב פריי מחרוץ ומפז ותבואתי מכסף נבחר. וכתיב עקב ענוה יראת ה' עושר וכבוד וחיים אם זכה לקנות ענוה ויראת ה' זוכה לקנות עושר וכבוד וחיים ואם לאו צנים פחים לכך נסמך לו צנים פחים בדרך עקש (מדרש משלי פכ"ה):

לכו בנים שמעו לי יראת ה' אלמדכם. בשעה שהצדיקים נפטרים מן העולם אינן מצוין לבניהם לא ע"י ממון ולא ע"י נכסים אלא בשביל יראתו של הקב"ה וכן אתה מוצא בדוד מה כתיב ויקרבו ימי דוד וגו' ושמרת וגו' אף יעקב צוה לבניו בשביל יראתו של הקב"ה שנאמר יראת ה' אלמדכם (אג"ב פפ"א): ר' יוחנן הוה מטייל סליק מטבריה לצפורין והוה ר' חייא בר אבא מסמך ליה מטין חד בית חקל אמר הדין בית חקלא הוה דידי וזבינית יתיה בגלל למזכי באורייתא. מטין חד בית כרמא אמר הדין בית כרמא הוה דידי וזבינית יתיה בגלל למזכי באורייתא. מטין חד בית זיתא אמר הדין בית זיתא הוה דידי וזבינית יתיה בגלל למזכי באורייתא. שרי ר"ח בכי א"ר"י מה את בכית א"ל על דלא שבקית לסיבותך כלום. א"ל קלה היא בעיניך מה שעשיתי שמכרתי דבר שנברא לששה ימים וקניתי דבר שניתן למ' יום שנאמר ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה. כד דמך ר"י הוה דורו קורא עליו אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה שאהב ר"י את התורה בוז יבוזו לו (ויק"ר פל"ד):

ולא עוד כו' אלא שאין מלוין לאדם לא כסף וזהב כו'. תני בשם ר' מאיר כשאדם בא לעולם ידיו הן קפוצות כלומר כל העולם כולו שלי הוא אני נוחלו וכשהוא נפטר מן העולם ידיו הן פשוטות כלומר לא נחלתי מן העוה"ז כלום. שכן שלמה אומר כאשר יצא מבטן אמו ערום ישוב ללכת כשבא ומאומה וגו' וגם זו רעה חולה כל עומת שבא כן ילך הא היאך-מה דאתא בחליטין כן ייזול ליה בחליטין (קה"ר פ"ה):

ואבד העושר ההוא בענין רע וגו' כאשר יצא מבטן אמו. גניבא אמר לשועל שמצא כרם כו' לעיל פ"ד בפי' איזהו עשיר השמח בחלקו עש"ב: ידעתי כי אין טוב בם כי אם לשמוח ולעשות טוב בחייו וגו' וגם כל האדם שיאכל ושתה וגו', ר' תנחומא א"ר נחמן בריה דרשב"כ ר' מנחמא וא"ל רבי ירמיה ור' מיאשה בש"ר שמואל בר יצחק כל אכילה ושתיה שנאמר במגילה הזאת בתורה ובמעש"ט הכתוב מדבר א"ר יונה בנין אב שבכולן שנאמר והיא ילונו בעמלו בעולם הזה ימי חייו לקבר וכי יש מאכל ומשתה בקבר שמלוין את האדם לקברו אלא אלו תורה ומעש"ט שעושה האדם (קה"ר פ"ג): אורח לחיים שומר מוסר. שלא יאמר האדם הואיל ונתחכמתי בתורה תחלה אלך מעכשיו ואתעסק בממון ובנכסים והוא אינו יודע שאין מועילים לו כלום שנאמר לא יועילו אוצרות רשע. ומהו שיועיל לו ד"ת שנמשלה בחיים שנאמר אורח לחיים שומר מוסר. וצדקה תציל ממות תציל

תורה אור ש תהלים קיט: ת משלי ו: א חגי ב: ב ישעיה נח: ג דברים כד: ד תהלים קלט: ה שם יד ונג: ו ישעיה לב:

אין מלוין לו כו' אלא תורה ומעשים טובים בלבד. (פר"א פל"ד) שלשה אוהבים יש לו לאדם בחייו ואלו הן בניו וממונו ומעשיו הטובים ובשעת פטירתו מן העולם הוא מבנים לבניו ובני ביתו כו' (לעיל פ"ד בפי' ומע"ט): שנאמר בהתהלכך תנחה אותך וגו'. (סוטה כא) תניא את זו דרש רבי מנחם בר' יוסי זכי נר מצוה ותורה אור תלה הכתוב המצוה בנר ואת התורה באור כו' ואומר בהתהלכך תנחה אותך בעוה"ז כו' (לעיל פ"ה): (ירושלמי פאה פ"א) רבי ברכיה ור' חייא חד אמר אפילו כל העולם כולו אינו שוה אפילו לדבר אחד מן התורה כו', כתוב אחד אומר חוכל חפציך לא ישוו בה אלו אבנים טובות ומרגליות כו', ולא עוד אלא דאת שלחת לי מלה דאנא מנטר לה ואנא שלחית לך מלה דאת דמך לה והיא מנטרא לך דכתיב בהתהלכך תנחה אותך כו' (לעיל פ"ה): ואומר לי הכסף ולי הזהב נאם ה' צבאות. (תנדא"ז פכ"ד) טאל יתהלל עשיר בעשרו אפילו כאחאב בן עמרי מלך ישראל. אמרו עליו על אחאב שהיו לו שבעים בנים ובנה לכל אחד ואחד פלטרין של שן וכיון שמת בטל מלכותו ובטל עשרו אבל יתהלל הקב"ה יתברך שמו שכל העושר שלו שנאמר ילי הכסף ולי הזהב אמר ה' צבאות ובמה יתהלל האדם בעוה"ז בכתרה של תורה כו' (לעיל פ"ד בד"ה א"ל ר"א לתלמידיו): (נדה ע) ת"ר שנים עשר דברים שאלו אנשי אלכסנדריא את ר"י בן חנניא כו', מה יעשה אדם ויתעשר, א"ל ירבה בסחורה וישא ויתן באמונה א"ל הרבה עשו כן ולא הועילו אלא יבקש רחמים למי שהעושר שלו שנאמר לי הכסף ולי הזהב וגו' מאי קמ"ל דהא בלא הא לא סגי: (קדושין פב) ר"מ אומר לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה ויבקש רחמים ממי שהעושר והנכסים שלו שאין עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות אלא למי שהעושר שלו שנאמר לי הכסף ולי הזהב אמר ה' צבאות:

מתני' י חמשה קנינים קנה הקב"ה בעולמו ואלו הן. תורה קנין אחד. שמים וארץ קנין אחד. אברהם קנין אחד. ישראל קנין אחד. בית המקדש קנין אחד. תורה מנין דכתיב יה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז. שמים וארץ מנין דכתיב לכה אמר ה' השמים כסאי והארץ הדום רגלי אי זה בית אשר תבנו לי ואי זה מקום מנוחתי. ואומר מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית מלאה הארץ קנינך. אברהם מנין דכתיב ויברכהו ויאמר ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ. ישראל מנין דכתיב סעד יעבור עמך ה' עד יעבור עם זו קנית. ואומר עלקדושים אשר בארץ המה ואדירי כל חפצי בם. בית המקדש מנין דכתיב פמכון לשבתך פעלת ה' מקדש ה' כוננו ידיך. ואומר צויביאם אל גבול קדשו הר זה קנתה ימינו:

גמ' (פסחים נד) תניא שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם ואלו הן תורה דכתיב ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז כו' (לעיל פ"ד): (אדר"נ פל"א) ר' אליעזר בנו של ריה"ג אומר תשע מאות ושבעים (נ"א ותשעים) וארבעה דורות קודם שנברא העולם היתה תורה כתובה ומונחת בחיקו של הקב"ה ואומרת שירה עם מלאכי השרת שנאמר קואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום משחקת בתבל ארצו: (הגד"א פל"א) ממי נטל הקב"ה עצה כשברא את העולם הוי אומר שלא נמלך אלא עם התורה כו' (לעיל פ"ג בפי' שבה נברא העולם): (ספרי ברכה) תורה צוה לנו משה. צווי זה אינו אלא לנו אינו אלא בשבילנו וכה"א רויבנה הבית לשם ה' אלהי ישראל בית זה למה וישם שם מקום לארון הרי צווי זה אינו אלא לנו אינו אלא בעבורנו. דבר אחר שתורה צוה לנו משה. לא ממשה לבד אנו אוחזים את התורה. שאף אבותינו זכו בה שנאמר מורשה קהלת יעקב. שומע אני ירושה לבני מלכים. ירושה לבני קטנים מנין ת"ל תאתם נצבים היום כלכם וגו'. ד"א אל תקרי מורשה אלא מאורסה שהתורה מאורסה היא לישראל וכאשת איש לכותים. וכה"א אהיחתה איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה אם יהלך איש על הגחלים ורגליו לא תכוינה כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה לכך נאמר מורשה קהלת יעקב: (סנהדרין נט) א"ר יוחנן כותי שעסק בתורה חייב מיתה שנאמר תורה צוה לנו משה מורשה לנו ולא להם כו': (חגיגה יג) א"ר אמי אין מוסרין דברי תורה לכותי שנאמר במגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום: שמים וארץ קנין אחד. (ירושלמי ברכות פרק ו) כתיב גלה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה הנהנה כלום מן העולם מעל עד שיתירו לו המצות. אמר ר' אבהו כתיב דפן תקדש המלאה הזרע אשר תזרע ותבואת הכרם העולם כולו ומלואה עשוי ככרם ומהו פריונו ברכה: (ברכות לה) א"ר יהודה אמר שמואל כל הנהנה מן העוה"ז בלא ברכה כאילו נהנה מקדשי שמים שנאמר לה' הארץ ומלואה. רבי לוי רמי כתיב לה' הארץ ומלואה וכתיב ההשמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם. לא קשיא כאן קודם ברכה כאן לאחר ברכה. א"ר חנינא בר פפא כל הנהנה מהעוה"ז בלא ברכה כאילו גוזל להקב"ה וכנסת ישראל כו': דכתיב כה אמר ה' השמים כסאי והארץ הדום רגלי. (קדושין ל) א"ר יצחק כל העובר עבירה בסתר כאילו דוחק רגלי שכינה שנאמר כה אמר ה' השמים כסאי והארץ הדום רגלי: אברהם קנין אחד. (פר"א פכ"ד) ר' שמעון אומר בשעה שבנו בני אדם את המגדל קרא הקב"ה לשבעים מלאכים המסבבים את כסא כבודו ואמר להם באו ונבלבל לשונם לשבעים לשון והפילו גורלות ביניהם שנאמר ובהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם ונפל גורלו של הקב"ה על אברהם וזרעו שנאמר כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו אמר הקב"ה חבל שנפל לי רצתה נפשי בו שנאמר זחבלים נפלו לי בנעימים: (תנדא"ז פכ"ס) אמר להן ר' אליעזר לתלמידיו בני יודעים אתם בשבחו של אברהם אבינו (מיד) אמרו לו תלמידיו יהי רצון שתודיע לנו. מיד פתח ר"א ואמר כתיב חתתן אמת ליעקב חסד לאברהם וגו' זהו שנאמר ברוה"ק ע"י דוד מלך ישראל טוהיה כעץ שתול על פלגי מים כנגד מי אמר דוד המקרא הזה לא אמרו אלא כנגד אברהם אבינו שאנשי דורו שהוא דור הפלגה לא היו יודעים שמו של הקב"ה כו' אבל כיון שנולד אברהם היה אברהם מודיע לכל הבריות שמו של הקב"ה והקנה אותו שמים וארץ שנאמר יהרימותי ידי אל ה' אל עליון קונה שמים וארץ. באותה שעה נשק הקב"ה את שני ידיו של אברהם וא"ל מיום שנברא העולם עד עכשיו לא קראני שום אדם אדון אל עליון אלא אתה וכיון שנולד אברהם נתברך שמו של הקב"ה בפי כל הבריות וגם אברהם נתברך שנאמר כויברך ויאמר

מתני' י חמשה קניים. ר"ל כל החמשה האלה חביבין להקב"ה מאד כאילו קנאן לעצמו ית' והמה התכליתים העליונים בבריאת העולם. שמים וארץ הם המקום הכלל של העולם. ותכלית הכל למען התורה. ואברהם שבזכותו זכה לתורה. וישראל הם מקבלי הדת האמתית. ובבהמ"ק שעם המקום הופעת השכינה ועל ידו תהיה הדביקות בין ה' לעמו: ה' קנני ראשית דרכו. קודם העולם: השמים כסאי. ואף אם אין שם קנין מפורש בפסוק ממילא משמע שהוא חשוב בעיניו לקנין כיון שבחר בהם להיות כסא למלך מלכי המלכים וכן הארץ להדום רגליו: ואומר מה רבו מעשיך וגו'. ר"ל שכל מה שבעולם קנין הוא להקב"ה: ברוך אברם וגו' קונה שמים וארץ. שע"י אברהם לקח שמים וארץ לקנין לו: עם זו קנית. לקנין מדובק אליך להיות מושגחים בנסיית ופרטית: ואומר לקדושים וגו'. ר"ל בשעה שהם קדושים הם עיקר דירה של הארץ: כוננו ידיך. ר"ל בכוונה מיוחדת כאילו נברא בב' ידיו: ואומר ויביאם אל גבול קדשו. ר"ל אפילו בשעה שהוא הר חרב ושמם נקרא קנין: **גמ'** עד שיתירו לו המצות. תרומות ומעשרות והברכות השייכים לכל מין שהם פדיונן: ככרם. המלאה דרים העולם כולה ומלואה דיינינן לה ככרם מה כרם צריך פדיון וחילול כן העולם ומלואה צריך פדיון ומהו פדיונה המצות: מעל. כמו שנהנה מן ההקדש דכתיב לה' הארץ וגו': לאחר ברכה. הרי היא לבני אדם: גוזל להקב"ה. את ברכתו: ולכנסת ישראל. שבחטאו הפירות לוקין: והארץ הדום רגלי. והעובר עבירה בסתר אומר אין המקום כאן לפיכך הוא נסתר לומר אין יודע נמצא כדוחק רגליו

תציל מדינה של גיהנם כו' הוי אומר אין לך צדקה אלא תורה שנאמר וצדקה תהיה לנו וגו' כו', א"ר חנינא בן דוסא אין לך צדקה שמצלת את האדם מדינה של גיהנם אלא תורה בלבד שנאמר וצדקה תציל ממות. אפילו ת"ח נתחייב לדבר עבירה יכולה להציל אותו שנאמר צדיק מצרה נחלץ וגו'. אמר ר"ע מעשיהם של צדיקים מצילין אותם שנאמר צדקת ישרים תצילם וכל כך למה בשביל זכות התורה שנמשלה בצדקה ונמשלה בחיים שנאמר כן צדקה לחיים. ומרדף רעה למותו. וכי יש לך אדם שמרדף רעה ומיתה לנפשו אלא זה שמגדל ימיו בלא תורה וא"ר אבהו זה שמגדל ימיו בליצנות ור' זעירא אמר זה שמגדל ימיו בדברי רעה. שנאמר ומרדף רקים חסר לב ונאמר נואף אשה חסר לב (מ' משלי פ"ו וי"א):

שנאמר בהתהלכך תנחה אותך. בשעה שאדם יגע בתורה בחייו. בשכבך תשמור עליך שהיא משמרת אותו מן רמה ותולעה. והקיצות היא תשיחך כשיעמדו הכל לדין היא סניגור שלו ומלמדת עליו זכות (אג"ב פמ"ה):

נצור בני מצות אביך. מה כתיב אחריו קשרם על לבך תמיד למה בהתהלכך תנחה אותך. תמן תנינן עשה לך נר שתלך לאורו ואיזה זה אור תורה שנאמר כי נר מצוה ותורה אור מכאן א"ר מאיר אשרי אדם שקנה לו תורה למה שהיא משמרת אותו מדרך רע (מ' משלי פ"ו):

ישראל

תורה אור ז משלי ו: ח שם ג: ט ירמיה ט: י חגי ב: כ משלי ח: ל ישעיה סו: מ תהלים קד: נ בראשית יד: ס שמות טו: ע תהלים טז: פ שמות טו: צ תהלים עח: ק משלי ח: ר מלכים א ח: ש דברים לג: ת שם כט: א משלי ו: ב תהלים קמז: ג שם כד: ד דברים כב: ה תהלים קטו: ו דברים לב: ז תהלים טז: ח מיכה ז: ט תהלים א: י בראשית יד: כ שם:

ישראל קנין אחד. הלוא הוא אביך קנך. אמר להם משה לישראל חביבים אתם לי קניניס אתם לי ואי אתם ירושה לי משל לאחד שהורישו אביו עשר שדות ועמד וקנה שדה אחת משלו ואותה היה אוהב מכל שדות שהורישו אביו וכן מי שהורישו אביו עשר פלטירות ועמד וקנה פלטירא אחת משלו ואותה היה אוהב מכל פלטירות שהנחילו אביו כך אמר להם משה לישראל חביבים אתם לי קניניס אתם לי ואי אתם ירושה לי. קנך זה אחד מארבעה שנקרא קנין למקום כו' (ספרי האזינו):

ויאמר ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ וגו' כו' וכן אמר הקב"ה לאברהם במה אברכך אם אומר לך הודיעני והלא כבר הודעתני ואם אומר לך תמליכני והלא כבר המלכתני אלא יהי רצון שכל צאצאי מעיך יהיו כמותך לכך נאמר [ל]והיה כעץ שתול וגו' אלו תלמידי חכמים שירבו בזרעך כו' (עמ"ב):

ישראל קנין אחד כו'. (הגדת"ז פ"ב) מנין שלא נטל הקב"ה חלק בעולמו אלא ישראל בלבד שנאמר [מ]כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו, ואומר חבלים נפלו לי בנעימים אף נחלת שפרה עלי. משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שבנה פלטרין ושכלל אותו ובשמחתו שהוא משמח בה סיים בה בית לדירתו. כך הקב"ה זו שכרו של הארץ שעמד הקב"ה בתוכה וברא את כל הארצות כולן והפריש את ארץ ישראל תרומה מכל הארצות והפריש את ירושלים תרומה מכל ארץ ישראל והפריש את כקום בית המקדש תרומה מכל ירושלים. וכן ברא את כל העמים כולן והפריש את ישראל תרומה מכל העמים ומישראל הפריש תרומה את שבט לוי ומשבט לוי הפריש תרומה את אהרן הכהן ובניו וקדשו ומשחו וכבדו בבגדי כהונה ובציץ ובאורים ותומים שהוא יעמוד לפני הקב"ה ומכפר על ישראל בכל שנה ושנה והביא את ישראל שהם תרומה לא"י שהיא תרומה מכל הארצות והביא את שבט לוי שהפריש תרומה מכל ישראל לירושלים שהפריש תרומה מכל א"י והביא את בני אהרן שהפריש תרומה משבט לוי לבית המקדש שהפריש תרומה מכל ירושלים לעמוד לשרת לפני הקב"ה ולעשות רצונו שנאמר [נ]עמד וימודד ארץ ראה ויתר גוים ויתפוצצו הררי עד שחו גבעות עולם הליכות עולם לו כו'. ומפני מה נשתנו עו"א שהם אוכלין את העוה"ז משום שהפריש הקב"ה את ישראל מתוכן. משל למה"ד למלך בו"ד שמצא אדם ממשפחה מרובה והוא עושה למלך כל רצונו מה עושה המלך שיגר המלך מתנות מרובות לכל בני המשפחה של אותו האיש בשביל אותו האיש שעשה לו רצונו אף כך העו"א זהו שכרן משום שהפריש הקב"ה את ישראל מתוכם לכן הם אוכלין את העוה"ז: (תנדה"ר פי"ד) פעם אחת מצאני אדם אחד כו' ואמר לי רבי שני דברים יש בעולם ואני אוהבם בלבבי אהבה גמורה ואלו הן תורה וישראל אבל איני יודע איזהו מהן קודם אמרתי לו בני דרכן של בני אדם אומרים התורה קדמה שנאמר [ס]ה' קנני ראשית דרכו וגו' אבל אני אומר ישראל קדמו שנאמר [ע]קדש ישראל לה' ראשית תבואתה, משל למלך שהיה לו אשה ובנים בתוך הבית וכתב את האגרת אל המקום שאשתו ובניו שם, אלמלא אשתי ובני שלי שעושים לי נחת רוח בתוך הבית החרבתי את המקום כך אלמלא ישראל לא נברא העולם ונחרב העולם לכך נאמר קדש ישראל לה' וגו' ונאמר ה' קנני ראשית דרכו, מדה אחרת בישראל מהו אומר [פ]מרחוק ה' נראה לי ואהבת עולם אהבתיך וגו': (שם פ"ז) מכאן היה ר"א הגדול אומר בית ישראל שהם כרמו של הקב"ה אל תציץ בו ואם הצצת בו אל תרד לתוכו ואם ירדת לתוכו אל תהנה ממנו ואם נהנית ממנו אל תאכל מפירותיו ואם הצצת וירדת ונהנית ואכלת מפירותיו סופו של אותו האיש להכרת מן העולם: (פסחים פז) א"ר יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי מאי דכתיב [צ]אל תלשן עבד אל ארוניו פן יקללך ואשמת וכתיב [ק]דור אביו יקלל ואת אמו לא יברך משום דאביו יקלל ואת אמו לא יברך אל תלשן אלא אפילו דור שאביו יקלל ואת אמו לא יברך אל תלשן עבד אל ארוניו. מנא לן מהושע א"ל הקב"ה להושע בניך חטאו היה לו לומר בניך הם בני בחוניך הם בני אברהם יצחק ויעקב גלגל עליהם מרת רחמיך לא דיו שלא אמר כך אלא אמר לפניו רבש"ע כל העולם שלך הוא העבירם באומה אחרת אמר הקב"ה מה אעשה לזקן זה אני אומר לו [ר]לך קח לך אשת זנונים וילדי זנונים וגו' וילך ויקח את גומר בת דבלים וגו' לאחר שנולדו לו שני בנים ובת אחת אמר ליה הקב"ה להושע לא היה לך ללמוד ממשה רבך שכיון שדברתי עמו פירש מן האשה אף אתה בדול עצמך הימנה. אמר לפניו רבש"ע יש לי בנים הימנה ואיני יכול להוציאה ולגרשה. א"ל ומה אתה שאשתך זונה ובניך בני זנונים ואין אתה יודע אם שלך הם אם של אחרים הם כך ישראל שהם בני בני בחוני בני אברהם יצחק ויעקב אחד מארבעה קנינים שקניתי בעולמי ישראל תורה שמים וארץ

רגליו ומקללן לומר אין כאן: אפילו דור רשעים שאביהם יקללו אל תלשן שהרי הושע נתפס על שהלשין את ישראל ואע"ג שחטאו: ה"ג אומר לו קח לך אשת זנונים ואחר כך אומר לך ושלח: וילדי זנונים. שהולד לך בני זנונים שספק שלך ספק של אחרים: מארבעה קניניס. קניניס השוביס בעולס לקרותס קנין לו

והיה במקוס אשר יאמר להס לא עמי אתס יאמר להס בני אל חי. א"ר יוחנן מה כתיב למעלה מן הענין קח לך אשת זנוניס וגו' ואח"כ והיה במקוס אשר יאמר להס וגו' מה אס במקוס שהוא כועס עליהס כך היה מתלבן בשעה שהוא אוהבן עאכ"ו. למה"ד לאחד שכעס על אשתו אמר מגרש אני אותה ואיני חס על בניה לא היא אשתי ולא אני אישה ירד לשוק הלך לו אצל הזהבי א"ל עשה לאשתי תכשיטין של זהב הלך אוהבו ומצא אותו אצל הזהבי שעושה לאשתו תכשיטין הלך ואמר לשכנתיה לא שמעתן שהמלך עושה מריבה עם אשתו והוא אומר לה מגרשה אני עכשיו ראיתי אותו אצל הזהבי וא"ל עשה תכשיטין לאשתי, כך כשכעס הקב"ה על ישראל אמר להושע לך קח לך אשת זנוניס וגו' איני מבקשה זנה תזנה הארץ וגו' איני מרחס עליה קרא שמה לא רוחמה לא היא שלי ולא אני שלה כי אתס לא עמי ואנכי לא אהיה לכס. אמר להס הושע כותיס מה אתס סוברים בשביל שאמר להס הדברים הללו כי אתס לא עמי שהוא כועס עליהס ראו היאך הוא אומר להס מה כתיב אחריו והיה במקוס אשר יאמר להס וגו'. וכן ישעיה אומר הוי גוי חוטא ומה כתיב אחריו לכו נא ונוכחה וגו' רחצו הזכו וגו', למה"ד לבן מלכים שא"ל אביו לך לבית הספר הלך לו לשוק והיה משחק עם הנעריס וידע אביו שלא הלך לבית הספר התחיל מקללו ומשמיע דבריס רעיס אח"כ אמר לו רחוץ ידיך ובא סעוד עמי, כך ישעיה אמר בניס גדלתי וגו' ומשהוא גומר כל הענין מהו אומר לכו נא ונוכחה וגו'. וכן ירמיה הקב"ה א"ל מה אתה רואה ירמיה ואמר מקל שקד וגו' סיר נפוח וגו' מצפון תפתח הרעה. וכל הענין מה כתיב אחריו הלוך וקראת באזני ירושליס וגו' קדש ישראל לה' וגו', משל לאחד שנשא אשה והיה אומר אין נאה הימנה אין משובחת הימנה אין מיושבת הימנה. ונכנס שושבינה לביתה ראה אותה מנוולת הבית אינה מכוונת המטות אינן מוצעות. א"ל שושבינה הלואי את שומעת איך בעלך משבחך בתוך השוק אין אותו השבח מעשיס הללו אמר השושבין אס כשהיא מנוולת כך הוא משבחה אילו היתה מתוקנת עאכ"ו. כך דור של ירמיה חוטאין והוא אומר להס זכרתי לך חסד נעוריך וגו' א"ל ירמיה הלואי אתס שומעין מה הוא אומר עליכס הלוך וקראת באזני ירושליס וגו' זכרתי לך חסד נעוריך וגו' קדש ישראל לה' וגו'. אמר אס בשעה שהס חוטאיס כך הוא מחבבס כשהס עושין רצונו עאכ"ו אף כאן כי אתס לא עמי וגו' ומה כתיב אחריו והיה במקוס וגו' (במדבר רבה פ"ב):

והיה במקוס אשר יאמר להס לא עמי אתס וגו'. הה"ד מיס רביס לא יוכלו לכבות את האהבה וגו' ואומר אס יתן איש את כל הון ביתו. א"ר שמואל בר נחמני בשתי אהבות הכתוב הזה מדבר ראשו מדבר באהבתו של ישראל שאס יתכנסו כל העו"א ליטול את האהבה שבינו לבין ישראל אינן יכוליס שנאמר מיס רביס לא יוכלו לכבות את האהבה ואין מיס רביס אלא העו"א שנאמר הוי המון עמיס רביס וגו' ונהרות לא ישטפוה אלו הס השלטוניס. והשריס שלהס כמה שנאמר ולכן הנה ה' מעלה עליהס את מי הנהר העצומיס והרביס. וסופו מדבר באהבתו של תורה שאס מתכנסין כל העו"א ואומריס אנו מוכריס כל ממונינו ועושיס את התורה והמצות א"ל הקב"ה אפילו אתס מוכריס את ממונכס לקנות את התורה בזיון הוא עליכס שנאמר אס יתן איש את כל הון ביתו וגו' באיזו אהבה באהבתה של תורה שנאמר מה אהבתי תורתך וגו' א"ל למה אין אתה מקבלנו א"ל שאתס חוטאיס א"ל ישראל אינס חוטאיס א"ר ברכיה מה כתיב אחריו אחות לנו קטנה וגו' א"ל הקב"ה כשס שהתינוקת הזו כשהיא קטנה והיא חוטאת על אבותיה אין אבותיה מתרעמיס עליה למה שהיא קטנה כך הס ישראל כשהס חוטאין אין הקב"ה מעלה עליהס תדע לך שהוא כן שכן בימי הושע הכעיסו להקב"ה התחיל הקב"ה מיירא[ן] כי בני זנוניס המה וגו' כי היא לא אשתי וגו' קרא שמו לא עמי כי אתס לא עמי ועל שהוציא מפיו לשעה ולא עשה אלא בשביל להחזירן למוטב ולא יכול לסבול אפילו שעה אחת אלא עד שהיה במקומו חוזר בו והיה במקוס וגו' א"ר יצחק אמר הקב"ה לישראל אני ראשון לטובה ואחרון לרעה ראשון לטובה ואמרתי ללא עמי עמי אתה ואח"כ הוא יאמר אלהי, אבל

תורה אור ל תהליס א: מ דבריס לב: נ חבקוק ג: ס משלי ח: ע ירמיה ב: פ שס לא: צ משלי ל: ק שס: ר הושע א:

לו כאדם שטורח לקנות דבר שחביב לו : עבד שמכרו רבו . מאחר שמכרנו הקב"ה לנבכדנצר וגרשנו מעלין יש לו עלינו כלום : העולה על רוחכם . כל מה שאתם סבורים לא יהיה : ולא אלמנה גמורה .. דהא לא כתיב אלמנה אלא כאלמנה כאשה שעומדת באלמנות חיות על בעלה שהלך ועתיד לחזור : בישראל כתיב . והייתי להם לאלהים אע"פ שאינם לי לעם ומתוך שאני מקרבן הם יהיו לי לעם . אבל גרים אין מקרבין אותן מן השמים אא"כ הם מקרבין עצמם תחלה להיות טובים : בחלום אדבר בו . ביום ההוא קא דייק ביום ולא בלילה שמראים לו חלום כדי שיתפלל על הדבר : ידו נטויה עלינו . להגן : אחוי ליה . על ידי סימן רמז לו החזיר פניו : במחוג . ברמז : שלשים חיל . כאשי גייסות ומבורות חלוקות : לגיון

וארץ ובהמ"ק כו' ואת אמרת העבירם באומה אחרת כיון שידע שחטא התחיל מבקש רחמים כו' : (אגדת"ר פ"ט) עתיד הקב"ה לישב בבהמ"ד הגדול שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו ויאמר להם למי אתם משולים נשא אדם אשה טובה ויפה הוא שמח בה נשתנה יפיה אז מבקש לישא אשה אחרת עליה אבל אתם אין אתם כן אהובים אתם לי מתחלה ועד סוף לעולם ולעולמי עולמים שנאמר [ש]ויאמר ה' אלי עוד לך אהב אשה אהובת רע ומנאפת כאהבת ה' את בני ישראל והם פונים אל אלהים אחרים וגו' עד אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם וגו', ואומר [ת]הן ישלח איש את אשתו והלכה והיתה לאיש אחר הישוב אליה עוד ואת זנית רעים רבים ושוב אלי נאם ה' כו', ואעפ"כ הוא מעביר עונותיהן של ישראל ואינו משמר קנאה ונקמה עליהם בכל מקומות מושבותם ור"ת לא מנע כהם ועונותיהם הוא מעביר ראשון ראשון מכנגד פנים ואין מעשיו כמעשיהם : (חלק ק"ה) אמר שמואל באו עשרה בני אדם אל יחזקאל וישבו לפניו אמר להם חזרו בתשובה א"ל עבד שמכרו רבו ואשה שגרשה בעלה כלום יש זה על זה כלום א"ל הקב"ה לנביא לך אמור להם [א]אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו, [ב]והעולה על רוחכם היה לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגוים כמשפחות הארצות לשרת עץ ואבן, [ג]חי אני נאם ה' אלהים אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם : (ספרא בחקתי) [ד]והבאתי אותם בארץ אויביהם . זו מדה טובה לישראל שלא יהיו ישראל אומרים הואיל וגלינו לבין עו"א נעשה כמעשיהם אני איני מניחם אלא אני מעמיד נביאי עליהם ומחזירן אותם למוטב תחת כנפי שנאמר והעולה על רוחכם היה לא תהיה וגו' על כרחכם שלא בטובתכם ממליך אני מלכותי עליכם : (ספרי) עתידה כנסת ישראל שתאמר לפני הקב"ה אתה כתבת לאמר הן ישלח איש את אשתו וגו' אומר לה כלום כתבתי אלא איש והלא כבר נאמר [ה]כי אל אנכי ולא איש וכי גרושים אתם לי בית ישראל כה אמר ה' אי זה ספר כריתות אמכם : (תענית כ) אמר ר' יהודה אמר רב מ"ד [ו]היתה כאלמנה ולא אלמנה ממש אלא כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור אליה : (קדושין ע) אמר רבה בר רב הונא זו מעלה יתירה יש בין ישראל לגרים דאילו בישראל כתיב בהו [ז]והייתי להם לאלהים והמה יהיו לי לעם ואילו בגרים כתיב [ח]מי הוא זה אשר ערב את לבו לגשת אלי נאם ה' והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלהים : (חגיגה ה) [ט]ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא אמר רבא אמר הקב"ה אע"פ שהסתרתי פני כהם [י]בחלום אדבר בו, רב יוסף אמר ידו נטויה עלינו שנאמר [כ]ובצל ידי כסיתיך . ריב"ח הוה קאי בי קיסר אחוי ליה ההוא מינאה עמא דאהדרינהו מריה לאפיה מיניה , אחוי ליה איהו ועוד ידו נטויה עלינו : (ברכות לב) [ל]ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני . היינו עזובה היינו שכוחה אמר ר"ל אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע אדם נושא אשה על אשתו ראשונה זוכר מעשה הראשונה ואתה עזבתני ושכחתני. אמר ליה הקב"ה בתי שתים עשרה מזלות בראתי ברקיע ועל כל מזל ומזל בראתי לו שלשים חיל ועל כל

אבל ברעה אני אחרון כי אתם לא עמי ואח"כ אנכי לא אהיה לכם . א"ר חנינא כלא דעת סבורים מה שהוא אומר ואנכי לא אהיה לכם שהוא אומר שאינו הווה לכם לאלהים לאו אלא מהו ואנכי לא אהיה לכם אעפ"י שאתם לא עמי שתבקשו לפרוש ממני אני לא אהיה לכם אין דעתי משתוית עמכם אלא בעל כרחכם תהיו עמי וכה"א והעולה על רוחכם היה לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגוים וגו' אלא מה אני עושה לכם חי אני נאם ה' אלהים אם לא ביד חזקה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם הא למדת חיבתן של ישראל לפני המקום (במד"ר פ"ב) : וביד הנביאים אדמה . למה היה ישעיה הנביא דומה לבעה"ב שהיה לו בן והכעיס והבן עבר אביו וראה את הלבלר יושב וקרא אותו ואמר לו לך כתוב שאני כופר בבני והלך וכתב ולא היו שם עדים ולא חתם אחר זמן הלך הבן ונפל לרגלי אביו וביקש ממנו וקבלו ואח"כ עבר אביו אצל אותו הלבלר וא"ל הלבלר מה לך הנחת אגרת שכתבת לכפור בבנך ואמרת לי להביא עדים ולכתוב שאני כופר בבני . א"ל שמא אמרתי לך בכעסי אכפור בו חס לי וכי יש לי בן אחר בעולם אלא הוא אין אני כופר בבני שמא מדמה את אותי . כך הכעיסו ישראל להקב"ה וקרא לישעיה וא"ל כתוב שאני כופר בבני התחיל כותב שמעו שמים וגו' כופר אני בבן שכן הכעיסו אותי בנים גדלתי ורוממתי וגו' אחר זמן בקשו ישראל מן הקב"ה וקבלן אותו הפה שאמר והם פשעו בי חזר ואמר מחיתי כעב פשעיך וגו' וקבלן שנאמר שובה אלי כי גאלתיך . א"ל ישעיה רבש"ע אין אתה חותם על מה שכתבתי לכפור בבניך א"ל הקב"ה איני כופר בבני שמא דמית אותי שנאמר וביד הנביאים אדמה (אגדת בראשית פי"ד) : בני איש עד מה כבודי לכלמה . בני איש אלו עו"א שהם בני נח שנאמר ויחל נח איש האדמה . עד מה כבודי לכלמה עד מתי אתם מרדפין אחר דברים של רקנית ואומרים אלהים עזבם שכחם וסלק שכינתו מהם ואין השכינה חוזרת להם מעתה , תבקשו כזב סלה מה אתם סבורים על ידי שנסתלקה השכינה לשעה היא קיימת לעולם ודעו כי הפלה ה' חסיד לו כבר בשרנו ע"י ישעיה נחמו נחמו עמי וכד תיתי שעתי ה' ישמע בקראי אליו (מדרש תהלים פ"ד) :

למה לנצח תשכחנו תעזבנו לאורך ימים כי אם מאום מאסתנו קצפת עלינו עד מאד . משל למלך שהיתה לו מטרונא והיתה חביבה עליו ביותר וע"י שהיתה המטרונא יודעת שהמלך מחבבה יותר מדאי היתה בוטחת על כבודו של מלך ומפלגת על גזירותיו פעם אחת כעס עליה המלך וגזר על עבדיו שיבאו ויגררו אותה בשערה שושבינה שהיה שם עומד ומתמיה כיון שראה כן מיד בא לפני המלך א"ל אדוני המלך אמור לי מה יש בדעתך לשוב אליה או לא לשוב אליה אם יש בדעתך לשוב עליה שליט הוא האדם באשתו ואם אין בדעתך לשוב עליה היה לך לגרשה שתלך ותנשא לאחר , כך אמר ירמיה לפני הקב"ה רבש"ע המאום מאסת את יהודה אם בציון געלה נפשך אם יש בדעתך לשוב אליה מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא , אמר לו לך לרבך ולרבו של רבך משה רבן של כל הנביאים כך אמרתי לו בסוף כל התוכחות ואף גם זאת וגו' לא מאסתים ולא געלתים כו' ע"ש (פסיקתא ותאמר ציון) :

כתיב אחד אומר כי לא יטוש ה' את עמו בעבור שמו הגדול וכתוב אחד אומר כי לא יטוש ה' עמו ונחלתו לא יעזוב . ארשב"נ פעמים שהוא עושה בעבור שמו הגדול ופעמים שהוא עושה בעבור עמו ונחלתו בח"ל בעבור עמו ונחלתו בארץ בעבור שמו הגדול . א"ר ראובן לעולם הוא עושה בעבור שמו הגדול הה"ד למעני אעשה לכם בית ישראל כי הואיל ה' לעשות אתכם לו לעם . ר"י ור"נ ורבנן רי"א אין הואיל אלא תחלה כמד"א ואתה הואל לברך את עבדך . רנ"א אין הואיל אלא ליכה כמד"א הואל נא ולין וייטב לבך ורבנן אמרי אין הואיל אלא שבועה כמד"א ויואל שאול את העם (אגדת שמואל) : אל תראוני שאני שחרחורת . א"ר יצחק אמרו ישראל לעו"א למה אנו דומין לשפחה כושית שירדה למלאות מים מן המעיין עם חברתה א"ל אדוני רוצה לגרש את אשתו ולישא אותי אמרה לה למה היא מתגרשת א"ל שראה ידה מפוחמות א"ל וישמע אזנך מה שפיך מדבר אם זו על ידי שראה ידיה מפוחמות היא מתגרשת את שכולך מפוחמת עאכ"ו . כך לפי שעו"א אומרים וימירו את כבודם בתבנית שור אומרים להם ישראל אנו לפי שהכעסנו את הקב"ה פעם אחת אומרים לנו אין ישועתה לו באלהים סלה הם שמכעיסים להקב"ה ממעי אמם עאכ"ו . וישראל אומרים להם למה אנו דומים לבן מלך שיצא לו במדבר נפחם בשמש נכנס למדינה במעט שמנים ומעט מרחצאות נתלבן גופו כך אנו שמשה של ע"א שזפתנו אבל אתם עד שאתם במעי אמכם אתם עובדים אלילים (שהש"ר פ"א) :

ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע וגו'. כך עו"א אומרים אלהים בנו חפץ אומרים ישראל יבא הבקר ואנו יודעים כו' (לעיל פ ב בפי' ודע שמתן שכרן של צדיקים) : משל לזוגין שאמרו לחטים אנו יפים מכם שעליכם ועלינו המטר יורד והשמש זורח על שנינו אמרו להן החטין לא מה שאתם אומרים ולא מה שאנו אומרין אלא המזרה בא ומפריש אותנו לאוצר ולכם לעופות לאכילה . כך עו"א וישראל מעורבין כאחת בעולם שנאמר ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם ועו"א אומרים לישראל אנו יפין מכם שעליכם ועלינו השמש זורח א"ל ישראל לא מה שאתם אומרים ולא מה שאנו

תורה אור ש הושע ג : ת דברים כד : א ישעיה נ : ב יחזקאל כ : ג שם : ד ויקרא כו : ה הושע יא : ו איכה א : ז ברכות יז : ח ירמיה ל : ט דברים לא : י במדבר יב : כ ישעיה נא : ל שם מט :

שאנו אומרים אלא הרי היום בא ואתם יודעין שמכניסין את הצדיקים לג"ע ולרשעים בגיהנם שנאמר ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם לכך נאמר ונודעה יד ה' וגו' אותה שעה ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע וגו' (אג"ב פכ"ג):

מי יתן מציון ישועת ישראל. אתה מוצא ב' פעמים כתוב בספר תהלים מי יתן מציון אחד בספר ראשון וא' בספר שני ולמה א"ר נחוניא מפני שכתוב ב' פעמים הושיענו אלהי ישענו א' בס' תהלים וא' בדברי הימים לפיכך כתיב ב"פ מי יתן משל לבן מלך שאירס בת מלך וקבעו פרוזטוגמא ביום פלוני בנו של מלך מצפה לשמחתו בתו של מלך מצפה לשמחתה מי מעכב פרוזטוגמא מעכבת כך הקב"ה מחכה לישועתן של ישראל וישראל מחכין לישועתו מי מעכב פרוזטוגמא שנאמר כי יום נקם בלבי (מ' תהלים פי"ד):

מעיד אני עלי שמים וארץ שהקב"ה יושב ומצפה להן לישראל יותר ממה שמצפה האב לבנו והאשה לבעלה שיעשו תשובה כדי שיגאל אותם ויבנה להם בהמ"ק שלא יחרב לעולם ויחזור ויתקיימו לפניו כו' (תנדא"ר פל"א):

אומר להם הקב"ה לצדיקי עולם אעפ"י שדברי תורה חביבים הם עליכם לא יפה עשיתם שחכיתם לתורתי ולא חכיתם למלכותי שבועה היא מלפני שכל שחכה למלכותי אני בעצמי מעיד בו לטובה שנאמר לכן חכו לי נאם ה' ליום קומי לעד באלו שנצטערו על ביתי החרב ועל היכלי השמם עכשיו אני מעיד בהם שנא' את דכא ושפל רוח א"ת את דכא אלא אתי דכא אלו אבלי ציון שהשפילו את רוחם שמעו את חרפתם ושתקו ולא החזיקו טובה לעצמם (פסיקתא פי' דגילו):

אהבו את ה' כל חסידיו אמונים נוצר ה'. אלו שהן אומרין אמן באמונה אומרים מחיה מתים ועדיין לא ראו אלא לפי שעה ומאמינים שאני מחיה מתים אומרים גאל ישראל ועד עכשיו לא נגאלו אלא לפי שעה וחזרו ונשתעבדו והם מאמינים שאני עתיד לגאול אותם הוי אמונים נוצר ה' (מ' תהלים פל"א):

כל חיל וחיל בראתי שלשים לגיון ועל כל לגיון ולגיון בראתי שלשים רהטין ועל כל רהטין ורהטין בראתי לו שלשים קרטון ועל כל קרטון וקרטין בראתי לו שלשים גסטרא ועל כל גסטרא וגסטרא תליתי בה שס"ה אלפי רבוא כוכבים כנגד ימות החמה וכולן לא בראתי אלא בשבילך ואת אמרת עזבתני ושכחתני התשכח אשה עולה כו': (תענית ג) א"ר יהושע בן לוי מ"ד [ב]כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם נאם ה' ה"ק כשם שא"א לעולם בלא רוחות כך א"א לעולם בלא ישראל: (יבמות סג) אמר ר' אלעזר מ"ד [ס]ונברכו בך כל משפחות האדמה אפילו משפחות הדרות בארמה אין מתברכות אלא בשביל ישראל. כל גויי הארץ אפילו ספינות הבאות מגליא לאספמיא אין מתברכות אלא בשביל ישראל: (מנחות נג) אריב"ל למה נמשלו ישראל לזית מה זית זה אין עליו נושרין לא בימות החמה ולא בימות הגשמים אף ישראל אין להם בטלה עולמית לא בעולם הזה ולא בעולם הבא. אמר רבי יצחק בשעה שחרב בית המקדש מצא הקב"ה לאברהם עומד בבהמ"ק א"ל [ע]מה לידידי בביתי א"ל על עסקי בני באתי א"ל בניך חטאו וגלו כו' אמר שמא ח"ו אין להם תקנה יצאה בת קול ואמרה לו [פ]זית רענן יפה פרי תואר קרא ה' שמך מה זית זה אחריתו בסופו אף ישראל אחריתן בסופן: (יבמות מז) תנו רבנן גר שבא להתגייר בזמן הזה אומרים לו מה ראית שבאת להתגייר אי אתה יודע שישראל בזמן הזה דוויים דחופים כחופים ומטורפים ויסורין באין עליהן אם אמר יודע אני ואיני כדאי מיד מקבלין אותו כו', וכשם שמודיעין אותו עונשן של מצות כך מודיעין אותו מתן שכרן אומרים לו הוי יודע שהעוה"ב אינו עשוי אלא לצדיקים וישראל בזמן הזה אינם יכולים לקבל לא רוב טובה ולא רוב פורעניות: (מכות כד) א"ר יוסי ברבי חנינא ארבע גזרות גזר משה על ישראל ובאו ד' נביאים ובטלום כו' משה אמר [צ]ואבדתם בגוים בא ישעיה ובטלה שנאמר [ק]והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור: (סנהדרין צז) א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן תיפח רוחן של מחשבי קיצין שהיו אומרים כיון שהגיע הקץ ולא בא שוב אינו בא אלא חכה לו שנאמר [ר]אם יתמהמה חכה לו שמא תאמר אנו מחכין והוא אינו מחכה ת"ל [ש]לכן יחכה ה' לחננכם ולכן ירום לרחמכם, וכי מאחר שאנו מחכין והוא מחכה מי מעכב מדת הדין מעכבת וכי מאחר שמדת הדין מעכבת אנו למה מחכין לקבל שכר שנאמר [ת]אשרי כל חוכי לו: (חלק קו) [א]וישא משלו ויאמר אוי מי יחיה משומו אל. א"ר יוחנן אוי לו למי שימצא בשעה שהקב"ה עושה פדיון לבניו מי מטיל כסותו בין לביא ללביאה בשעה שנזקקין זה לזה: (פסחים פ"ח) א"ר יוחנן גדול יום קבוץ גליות כיום שנבראו בו שמים וארץ שנאמר [ב]ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדו ושמו להם ראש אחד ועלו מן הארץ כי גדול יום יזרעאל וכתיב [ג]ויהי ערב ויהי בקר יום אחד: ואומר לקדושים אשר בארץ המה ואדירי כל חפצי בם. (ספרא קדושים) [ד]והייתם לי קדושים כי קדוש אני ה' כשם שאני קדוש כך אתם הוו קדושים כשם שאני פרוש כך אתם הוו פרושים. [ה]ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי אם מובדלים אתם מן העמים הרי אתם שלי ואם לאו הרי אתם של נבוכדנאצר מלך בבל וחבריו: (מכילתא משפטים פ"כ) [ו]ואנשי קדש תהיון לי ר' ישמעאל אומר כשאתם קדושים אתם לי. איסי בן עקיבא אומר

לגיון וקרטין וגסטרא. שמות של שררה כגון שלטון והגמון ודוכס ופחה: בלא רוחות. שלא יתקיים העולם מרוב הבל והחמימות: זית אחריתו בסופו. שנוטעו עכשיו ואינו טוען עד זמן גדול ואח"כ טוען פירות הרבה. לא שאין מתבשל מעט מעט כשאר אילנות אלא בסופו כולו יחד: כחופים. שפלין וכפויין: ואיני כדאי. ואיני ראוי להשתתף בצרתם ומי יתן ואזכה לכך: ובאו האובדים. מלמד שלא יהיו אבודים בין האומות: יחכה ה'. הוא עצמו מחכה ומתאוה שיבא משיח: אוי לו למי שיעלה על דעתו לעכב את ישראל: מי מטיל כסות בין לביא. לעכבן שלא יזדקקו זה לזה דמשכן הוא כלומר מי הוא שיכול לעכב את ישראל והקב"ה מכניסם: יום יזרעאל. יום כנשתהון וקרי

וארשתיך לי באמונה. את מוצא שאין הגליות מתכנסות אלא בשכר אמונה. וכה"א תשורי מראש אמנה. וכה"א אמונים נוצר ה'. וכה"א טוב להודות לה' וגו' ואמונתך בלילות כי שמחתני ה' בפעלך מי גרם לנו לבוא לידי שמחה זו אלא בשכר אמונה שהאמינו אבותינו בעוה"ז שכולו לילות כו' (לעיל פ"ד מ"א בפי' איזהו עשיר בשם מכילתא):

תנחומיך ישעשעו נפשי. רבי אחא בש"ר יוחנן למלך שארס מטרונית וכתב לה כתובה מרובה כך וכך תכריכין אני נותן לך כך וכך ספינות בים אני נותן לך כך וכך עיירות ביבשה אני נותן לך הניחה והלך לו למדינת הים והיו חברותיה מונות לה ואומרות לה שיבי לך בעל עד דאת טלייא עד דחילך עלך והיתה נכנסת לתוך חופתה ופותחת כתובתה וקוראת בה ומוצאת שכתובתה מרובה ומתנחמת. לימים בא המלך ממדינת הים אמר לה בתי תמהני היאך המתנת לי כל השנים הללו אמרה לפניו אדוני המלך אלולי כתובתי מרובה שכתבת לי כבר היו חברותי מאבדות אותי ממך. כך העו"א מונין לישראל ואומרים להם עד מתי אתם מתים על אלהיכם ונהרגים עליו ונותנים נפשכם עליו כמה פורענויות הוא מביא עליכם כמה צרות הוא מביא עליכם שובו לכם אצלנו ואנו עושים אתכם דוכסים ואיפרכין ואיסטרטליטון וישראל נכנסים לתוך בתי כנסיות ולתוך בתי מדרשות ופותחים ס"ת וקורין בו ופניתי אליכם והפריתי אתכם והרביתי אתכם ונתתי משכני בתוככם ולא תגעל נפשי אתכם ומתנחמים למחר כשיבא הקץ הקב"ה אומר לישראל בני תמה אני היאך המתנתם לי כל השנים הללו וישראל אומרים לפניו אלולי תורתך שכתבת לנו כבר היו העו"א מאבדים אותנו ממך הה"ד זאת אשיב אל לבי על כן אוחיל לו, וכן דוד אומר לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי (פסיקתא פי' דעשה"ד):

ואומר לקדושים אשר בארץ המה וגו'. ואמרת אליהם קדושים תהיו. אריב"ל משל לכהן שהלך בדרך ונזדמן לו הילוני אחד אמר אלך עמך א"ל כהן אני ואין דרכי להלך בין הקברות אם את מהלך עמי מוטב ואם לאו סוף אני מניחך והולך לי כך א"ל משה לישראל כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחניך להצילך וגו' והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר כו' עש"ב (ויק"ר ר"פ קדושים):

אמר הקב"ה לישראל אתם מתקדשים בי ואני מתקדש בכם שנאמר קדושים תהיו וגו' אמר הקב"ה לישראל עד שלא בראתי אתכם היו מלאכי השרת מקלסין ומקדישין אותי והיו אומרים ברוך ה' אלהי ישראל וגו' אמר הקב"ה לישראל הואיל ונתקדשתם לשמי עד שלא בראתי אתכם היו קדושים כשם שאני קדוש משל למה"ד למלך שקידש אשה אמר לה הואיל ונתקדשת לשמי אני מלך ואת מלכה כשם שהוא כבודי כך הוא כבודך למה שאת אשתי כך אמר הקב"ה למשה לך קדש לי ישראל שנאמר לך אל העם וקדשתם וקדשם בא הקב"ה ואמר להם ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש כו' ע"ש באורך (תנחומא ר"פ קדושים):

זש"ה והיה אדירו ממנו וגו' ראה היאך הקב"ה מחבב ומגדל את ישראל שתולה אבותיהן בהן שנאמר והיה אדירו ממנו ואין אדירים אלא אבות שנאמר לקדושים אשר בארץ המה ואדירי כל חפצי בם לכך והיה אדירו ממנו האבות מהן והכל מהן ועד עכשיו באבות אתה אומר ומנין

תורה אור ב זכריה ב: ס בראשית כח: ע ירמיה יא: פ שם: צ ויקרא כו: ק ישעיה כו: ר חבקוק ב: ש ישעיה ל: ת שם: א במדבר כד: ב [illegible] ב: ג בראשית א: ד ויקרא כ: ה שם: ו שמות כב:

ומנין שאף הקב"ה מפני חיבתן אומר להם מכם אני שנאמר ומושלו מקרבו יצא זה הקב"ה שנאמר במקהלות ברכו אלהים אדני ממקור ישראל (אג"ב פי"א): הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים כי מדי דברי בו זכור אזכרנו עוד וגו'. א"ר יודן בש"ר אבא בר כהנא די דבורי שנתתי בו (היינו התורה) א"ר יהודה בר סימון אפילו בשעה שאני מדבר עמו אינו יכול לסבול בו (בשעה שאני בא לדבר עמו קשות איני יכול להתאפק ולהראות אהבתו הקדומה) כי מדי דברי בו כי בודאי דבורי בו (פי' שכל דיבורי אינו אלא אליו) ר' יודן בשם רבי שמעון בן נחמן משל למלך שהיו לו פרקסין (לבוש הפנימי שעל הבשר) והיה מצוה את עבדו ואמר לו קפלו ונערו ותן דעתך עליו א"ל עבדו אדוני המלך מכל פרקסין שיש לך אי אתה מצוה אותי אלא על זה א"ל מפני שאני מדביקו על גופי כך אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע משבעים אומות אי אתה מצוה אותי אלא בו את בני ישראל א"ל שהן דבוקין בי שה"ד כי כאשר ידבק האזור אל מתני איש כן הדבקתי אלי את כל בית ישראל כו' ע"ש (ויק"ר פ"ב): אימתי בשעה שתקיימו מה שאמר משה לאהבה את ה' אלהיך לשמוע בקולו ולדבקה בו (אג"ב פס"ה): ישראל אומרים שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד ורוה"ק צווחת ואומרת ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ. ישראל אומרים מי כמוך באלים ה' ורוה"ק צווחת אשריך ישראל מי כמוך, ישראל אומרים כה' אלהינו בכל קראנו אליו ורוה"ק צווחת ואומרת כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו. ישראל אומרים כי תפארת עוזמו אתה ורוה"ק צווחת ואומרת ישראל אשר בך אתפאר (מכילתא בשלח): דודי לי ואני לו כנסת ישראל, אומרת הוא לי לאלהי אנכי ה' ואני לו לאומה ולאומי אלי האזינו, הוא לי לרועה ה' רועי לא אחסר ואני לו לצאן ואתנה צאני צאן מרעיתי, הוא לי לאח מי יתנך כאח לי ואני לו לאחות פתחי לי אחותי, הוא לי לאב הלא הוא אביך קנך ואני לו לבן בנים אתם. כשהיה לי דבר ויזעקו בני ישראל אל ה' כשהיה לו דבר דבר אל בני ישראל (ילקוט שהש"ר פ"ב): אני לדודי ועלי תשוקתו. אין תשוקתו של הקב"ה אלא על ישראל שנאמר ועלי תשוקתו (שם פ"ח): אזכרה אלהים ואהמיה. כשישראל מזכירין להקב"ה מעיהם הומים עליו שנאמר ומעי המו עליו. כשהקב"ה מזכיר את ישראל מעיו הומים עליהם שנאמר על כן המו מעי לו (מ' תהלים פע"ו): לכה ארה לי יעקב. מלך שבירר לעצמו מנה ועמד אחד ואמר גנאי עליה כלום יש לו חיים ואלו נחלתן וחבלו וסגולתו שנאמר כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו והייתם לי סגולה. ולכה זועמה ישראל מלך שנטל עטרה ונתנה בראשו ואמר אדם עליה שאינה כלום יש לו חיים ואלו כתיב בהם ישראל אשר בך אתפאר (תנחומא בלק):

א"ר שמעון בן לוי אין הקב"ה רוצה כמי שאומר דלטוריא על ישראל דכתיב אל תראוני שאני שחרחורת וכתיב אל תלשן עבד אל אדוניו (ילקוט מלכים רמז רי"ח עש"ב): א"ר אחא מצינו שכל המלמד סניגוריא על ישראל הקב"ה מרוממו בעולם שנאמר ואחימעץ בן צדוק אמר ארוצה ואבשרה וגו' ויאמר המלך סב והתיצב כה וגו' א"ר אבא בר כהנא אם היה דוכס איתעביד איפרכוס ואי היה איפרכוס איתעביד איסטרטליטוס. והלא דברים ק"ו ומה אחימעץ שלא דבר על בנו של מלך לא טובה ולא רעה זכה לכל הכבוד הזה מי שהוא מלמד סניגוריא על בניו של מקום עאכ"ו (ילקוט שמואל פי"ח), (וע' בפ"א מ"ו בפי' והוי דן לכף זכות בשם תנחומא):

בית המקדש קנין אחד. איסי בן יוחנן משום שמואל הקטן אומר העוה"ז דומה לגלגל עינו של אדם לבן שבו זה אוקיינוס שמקיף את כל העולם שחור שבו זה העולם קומט שבשחור זה ירושלים פרצוף שבקומט זה בית המקדש (מסכת דא"ז פ"ט):

אהבתי אתכם אמר ה' ראו מה חיבה אהבתי אתכם מן הארץ ועד הרקיע מהלך ת"ק שנה וכן מרקיע ראשון לשני ומשני לשלישי ומשלישי לרביעי ומרביעי לחמישי ומחמישי לששי ומששי לשביעי ואין צריך לשער מטלפי החיות והכסא למעלה מכולן וראו כמה חבבתי אתכם שהנחתי כולן ואמרתי לכם עשו לי יריעות עזים ואבא לשכון אצלכם. אריב"ל אילו היו עו"א יודעין מה היו המשכן ובהמ"ק יפין להם קסטריות היו מקיפין אותו כדי לשמרו שהיה יפה להם יותר מישראל שכן שלמה סדר תפלתו וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל וכתיב ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי אבל כשהוא בא אצל ישראל מה כתיב ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו אם הוא ראוי לו תן לו ואם לאו לא תתן לו ולא תאמר בהמ"ק אלא אלולי ישראל לא היה מטר יורד ולא השמש זורחת שבזכותן הקב"ה מרויח בעולמו ולעוה"ב העו"א רואין לישראל היאך הקב"ה עמהן והן באין להדבק להם שנאמר בימים ההמה אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים וגו' (תנחומא תרומה ובמד"ר פ"א):

כל אותן אלפים שנפלו בימי דוד שנאמר ויתן ה' דבר בישראל וגו' לא נפלו אלא שלא תבעו בנין בהמ"ק והלא דברים ק"ו ומה אם אלו שלא נבנה בימיהם ולא חרב בימיהם כך נעשה להם ונענשו על שלא תבעו בנין בהמ"ק אנו שחרב בימינו והיה בימינו ואין אנו מתאבלין ולא מבקשין רחמים עאכ"ו. לפיכך התקינו חסידים הראשונים שיהיו ישראל מתפללין שלש תפלות בכל יום ויום אנא השב שכינתך לציון וסדר עבודה לירושלים ותקנו בונה ירושלים ברכה בפני עצמה בתפלה ובברכת המזון בצווי משה רבינו (מדרש תהלים פי"ו):

כל חכם מישראל שמתאנח על כבודו של הקב"ה כו' ומצפה על כבוד ירושלים ועל בהמ"ק כו' (לעיל ריש הפרק):

תני רשב"י אומר בג"ד מאסו ישראל בימי רחבעם, במלכות שמים ובמלכות בית דוד ובבנין בהמ"ק הה"ד ויען איש ישראל וגו' ויאמרו אין לנו חלק בדוד זו מלכות שמים ולא נחלה בבן ישי זו מלכות בית דוד איש לאהליו ישראל ולא לבהמ"ק א"ת לאהליו אלא לאלהיו. א"ר סימון בר מנסיא אין ישראל רואין סימן גאולה לעולם עד שיחזרו ויבקשו שלשתן הה"ד ואחר ישובו בני ישראל ויבקשו את ה' אלהיהם זו מלכות שמים ואת דויד מלכם זה מלכות בית דוד ופחדו אל ה' ואל טובו זה בית המקדש (מדרש שמואל):

אומר כשהמקום מחרש מצוה לישראל הוא מוסיף להם קדושה: (ספרא אחרי) ושמרתם את משמרתי וגו' ולא תטמאו בהם מלמד שכל העריות קרוים טומאה. ולא הטמאו בהם ונטמתם בם אם מיטמאים אתם בהם נפסלים אתם מאחרי כה הניה יש לי בכם ואתם מתחייבים לי כליה. לכך נאמר אני ה' אלהיכם. וכן עזרא אומר [ח]הנשוב להפר מצותיך ולהתחתן בעמי וגו' הלא תאנף בנו עד כלה לאין שארית ופליטה ה' אלהי ישראל צדיק אתה. רבי ישמעאל אומר חמורות העריות שהוא פותח בהן ביו"ד ה"א וחותם בהן ביו"ד ה"א שבתהלת הענין הוא אומר [ט]איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו לגלות ערוה אני ה', ובסוף הענין הוא אומר ושמרתם את משמרתי אני ה' אלהיכם. רבי אומר גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שסופן לנתק בעריות לפיכך בא עליהם בגזירה אני ה' אלהיכם דעו מי הגוזר עליכם: (ספרא ר"פ קדושים) [י]קדושים תהיו פרושים תהיו, כי קדוש אני ה' אלהיכם לומר אם מקדשים אתם עצמכם מעלה אני עליכם כאילו קדשתם אותי ואם אין אתם מקדשים עצמכם מעלה אני עליכם כאילו לא קדשתם אותי. או אינו אומר אלא אם מקדשים אתם אותי הריני מקודש ואם לאו איני מקודש ת"ל כי קדוש אני בקדושתי אני בין מקדשים אותי ובין אינן מקדשים אותי. אבא שאול אומר פמליא למלך ומה עליה להיות מחכה (נ"א מחקה) למלך: (ירושלמי יבמות פ"ב) אר"י בן פזי למה סמך הכתוב פרשת עריות לפרשת קדושים ללמדך שכל מי שהוא פורש מן העריות נקרא קדוש כו' (לעיל פ"ג): בית המקדש נקרא קנין כו'. (מכילתא בשלח) ארבעה נקראו קנין. ישראל שנאמר [ל]עם זו קנית. ארץ ישראל נקראת קנין שנאמר [מ]הר זה קנתה ימינו. אברהם נקרא קנין שנאמר [נ]ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ. התורה נקראת קנין שנאמר [ס]ה' קנני ראשית דרכו, יבאו ישראל שנקראו קנין לארץ שנקראת קנין ויבנו בהמ"ק שנקרא קנין בזכות התורה שנקראת קנין: ארבעה נקראו נחלה, ישראל שנאמר [ע]והם עמך ונחלתך. בהמ"ק שנאמר [פ]בהר נחלתך. התורה שנאמר [צ]וממתנה נחליאל. ארץ ישראל שנאמר [ק]בארץ אשר ה' אלהיך נותן לך נחלה, אמר הקב"ה יבאו ישראל שנקראו נחלה לארץ שנקראת נחלה ויבנו בית המקדש שנקרא נחלה בזכות התורה שנקראת נחלה: דכתיב מכון לשבתך פעלת ה' וגו'. זה אחד מן המקראות שכסא של מטה מכוון כנגד כסא של מעלה, וכה"א [ר]ה' בהיכל קדשו ה' בשמים כסאו, ואומר [ש]בנה בניתי בית זבול לך מכון לשבתך עולמים. חביב בהמ"ק לפני המקום כשברא הקב"ה את עולמו לא בראו אלא במאמר שנאמר [ת]בדבר ה' שמים נעשו וגו' וכשבא לבהמ"ק כביכול פעולה לפניו שנאמר [א]פעלת ה'. אוי להם למתריבי בהמ"ק מה הם שומעים באזניהם הרי בהמ"ק קרוי פעולה לפניו ועמדו והחריבו אותו הם אמרו [ב]ערו ערו עד היסוד בה. לענין כן מהו אומר [ג]ה' ממרום ישאג וגו' שאוג ישאג על נוהו (עד נוהו השמו). [ד]מקדש ה' כוננו ידיך חביב בהמ"ק לפני המקום כשברא

א"ר

תורה אור ז ויקרא יח: ח עזרא ט: ט ויקרא יח: י שם יט: ל שמות טו: מ תהלים עח: נ בראשית יד: ס משלי ח: ע דברים ט: פ שמות טו: צ במדבר כא: ק דברים ד: ר חבקוק ב: ש מ"א ח: ת תהלים לג: א שמות טו: ב תהלים קלז: ג ירמיה כה: ד שמות טו:

א"ר שמואל בר נחמני עד שלא חרב בהמ"ק היתה השכינה נתונה בהיכל שנאמר ה' בהיכל קדשו משחרב בית המקדש ה' בשמים כסאו סלק שכינתו בשמים. א"ר אלעזר בן פדת בין חרב בין לא חרב אינו זז ממקומו שנאמר והיו עיני ולבי שם כל הימים. וכה"א ויענני מהר קדשו סלה שאפילו הר הרי הוא בקדושתו. א"ר אחא לעולם אין השכינה זזה מכותל מערבי של בהמ"ק שנאמר הנה זה עומד אחר כתלנו (ילקוט מלכים רמז קצ"ה):

א"ר סימון ראה מה כתיב כי עתה הגאתי מקריה ושכנתי בשדה ושכנת כתיב אעפ"י שחרב בהמ"ק ונעשה שדה אעפ"י כן שכינתי שם (ילקוט תהלים תרנ"ג):

כל מה שברא הקב"ה לא ברא אלא לכבודו. כל פעל ה' למענהו, לקלוסו כמה דאמר ענו לה' בתודה. ד"א לעדותו כענין שנאמר לא תענה ברעך עד שקר. וכתיב למען אחי ורעי. ר' אבהו אמר שני דברים אף אין אוה"ע כופרין בהן על הקב"ה שברא את העולם לששת ימים ושהוא מחיה את המתים כיצד אדם הולך ומעלה בזכורו כל ימות השבת והוא עולה ובשבת אינו עולה. והבהמה אפילו בחול אינה עולה לפי שאינה חיה לעתיד לבא. הוי כל פעל ה' לעדותו. ד"א כל פעל ה' לקלוסו שהכל מקלסין אותו על פעולתו ועל מעשהו וכל מעשיו מקלסין אותו (מ' תהלים פי"ט):

מעשה שבא מין ואמר לר"ע העוה"ז מי בראו א"ל הקב"ה א"ל הראני דבר ברור א"ל למחר תבא אלי למחר בא אצלו א"ל מה אתה לובש א"ל בגד א"ל מי עשאו א"ל האורג א"ל איני מאמינך הראני דבר ברור, א"ל ומה אראה לך ואין אתה יודע שהאורג עשאו א"ל ואתה אינך יודע שהקב"ה ברא את עולמו נפטר אותו המין א"ל תלמידיו מהו הדבר ברור א"ל בני כשם שהבית מודע על הבנאי והבגד מודע על האורג והדלת על הנגר כך העולם מודע על הקב"ה שהוא בראו (מ' תמורה): כי

וקרי ליה יום כילית בראשית: היכל שכל הפנים כו'. דריש לפני ולפנים לפון פנים: עד כדון. עד השתא לא שמענו אלא בבנינו צריך לפנות לשם. בחורבנו מנין: פניו למעלה. השכינה למעלה והשגחתו למטה: שומרים. מלאכים: מאי אמרי. הנך שומרים: מעיקרא. קודם חורבן מאי הוו אמרי כי בחר ה' בציון וגו' אף לע"ל עתידים המלאכים להיות שומרים ואמר כי בחר וגו': מתני' יא כל מה שברא כו'. שלא תאמר שכל אלו הברואים שאינם מהחמשה קנינים נבראו בדרך מקרה בלא שום תכלית ע"ז קאמר שהכל ברא לכבודו רק שאלו החמשה חביבין ביותר: שנאמר כל הנקרא בשמי ולכבודי וגו'. ר"ל כל הארבע עולמות אצילות בריאה יצירה עשיה, כנגד עולם האצילות אשר הוא כלו שמותיו של הקב"ה אומר כל הנקרא בשמי ולכבודי. בראתיו עולם הבריאה. יצרתיו עולם היצירה. אף עשיתיו עולם העשיה: ואומר ה' ימלוך לעולם ועד. ר"ל הא תינח בשאר העולמות שלא בראם אלא לכבודו לפי שכולם נותנים כבוד לשמו. אבל בעולם העשיה אשר ראינו כי גברה יד הס"א ויצר לב האנשים רע להכעיס את בוראם. לזה אומר כי לעתיד ה' ימלוך לעולם ועד אז יהיה כל העולם קוראים בשם ה' והאלילים כליל יחלוף ואז ימלא כל הארץ כבודו:

גמ'

כשברא את עולמו לא בראו אלא בידו אחת שנאמר [ה]אף ידי יסדה ארץ, וכשברא בהמ"ק כביכול בשתי ידיו שנאמר מקדש ה' כוננו ידיך: (ירושלמי ברכות פ"ד) א"ר יהושע בן לוי היא ההיכל לפני ולפנים היכל שכל הפנים פונים לו עד כדון בבנינו בחרבנו מנין א"ר אבין בנוי לתלפיות תל שכל הפיות מתפללין עליו. בברכה בונה ירושלים. בתפלה אלהי דוד ובונה ירושלים. בק"ש פורש סוכת שלום עלינו ועל עמו ישראל ועל ירושלים. כתוב אחד אומר [ו]אלך אשובה אל מקומי וכתוב אחד אומר [ז]והיו עיני ולבי שם כל הימים הא כיצד פניו למעלה ועיניו ולבו למטה: (ברכות סג) א"ר ביבי אריב"ל כל הרוקק בהר הבית בזמן הזה כאילו רוקק בבת עינו שנאמר והיו עיני ולבי שם כל הימים: (מנחות פז) כתיב [ח]על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים כל היום וכל הלילה תמיד לא יחשו המזכירים את ה' אל דמי לכם. מאי אמרי אמר רבא בר רב שילא [ט]אתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה כי בא מועד. רב נחמן בר יצחק אמר [י]בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס, ומעיקרא מאי הוו אמרו אמר רבא בר רב שילא [כ]כי בחר ה' בציון אוה למושב לו: (מסכת כלה) מה שמים וארץ עתידים להתחדש אף ישראל עתידין להתחדש שנאמר [ל]כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה עומדים לפני נאם ה' כן יעמוד זרעכם ושמכם.

במאי בזכותו של אברהם ובזכות התורה, והיכן בבית המקדש:

מתני' יא כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא בראו אלא לכבודו[א] שנאמר [מ]כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו ואומר [נ]ה' ימלוך לעולם ועד:

גרסי' (באותיות דרבי עקיבא) אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע יודע אני בעצמי שאתה אלוה לכל באי עולם לא בראת את העולם אלא לכבודך ולא עשית בריה אלא ליקרך ולא בראת אדם אלא כדי לחלוק לך כבוד שנאמר כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו וגו'. וכל אבר ואבר שבראת באדם לא בראת אותו לבטלה לא בראת ראש אלא לכבוד שמך לתפלין וליקור לך ולהשתחוות לך. לא בראת עינים אלא לראות כבודך, לא בראת אזנים אלא לשמוע כבודך כו' (ע"ש): (שם) א"ר עקיבא אל"ף מה אל"ף אפתח לשון פה ופה לשון אפתח אמר הקב"ה אפתח לשון של כל בני בו"ר כדי שיהיו מקלסין לפני בכל יום וממליכין אותי בכל ארבע רוחות העולם שאלמלא שירה וזמרה שהם אומרים לפני בכל יום ויום לא בראתי את עולמי, ומנין שלא ברא הקב"ה את העולם אלא בשביל שירה וזמרה שנאמר [ס]הוד והדר לפניו עוז ותפארת במקדשו הוד והדר לפניו בשמים ועוז ותפארת במקדשו בארץ, [ע]כסה שמים הודו ותהלתו מלאה הארץ. ומנין שברא הקב"ה את השמים לענין שירה שנאמר [פ]השמים מספרים כבוד אל, ומנין שמיום שברא הקב"ה את הארץ אומ־ת לפניו שירה שנאמ־ [צ]מכנף הארץ זמירות שמענו צבי לצדיק ואין צדיק אלא הקב"ה שנאמר [ק]צדיק ה' בכל דרכיו, ומנין שאף ימים ונהרות אומרים שירה שנאמר [ר]ההרים וכל גבעות עץ פרי וכל ארזים וגו' יהללו את שם ה' כי נשגב שמו לבדו. ומנין שכל סדרי בראשית אומרים שירה שנאמר [ש]ממזרח שמש עד מבואו וגו'. ומנין שאף אדם הראשון פתח פיו בשירה שנאמר [ת]טוב להודות לה' וגו' טוב להודות לה' בארץ בתוך בני אדם, ולזמר לשמך עליון בשמי מרום בתוך מלאכי השרת: (שמות רבה פי"ז) [א]כל פעל ה' למענהו אתה מוצא שכל מה שברא הקב"ה בששת ימי בראשית לא ברא אלא לכבודו ולעשות בהם רצונו. ביום הראשון ברא שמים וארץ אף הם לכבודו בראם שנאמר [ב]כה אמר ה' השמים כסאי וגו' ואומר השמים מספרים כבוד אל, וכן האור שברא לכבודו הוא דכתיב [ג]עוטה אור כשלמה. מה נברא ביום שני רקיע לכבודו בראו שיעמדו שם המלאכים ויהיו מקלסין אותו שנאמר [ד]הללוהו ברקיע עוזו. מה ברא ביום שלישי דשאים ואילנות ומצינו שהדשאים מקלסין להקב"ה שנאמר [ה]יתרועעו אף ישירו. ומנין אף האילנות שנאמר [ו]אז ירננו כל עצי יער לפני ה'. אתה מוצא שצוה הקב"ה מן האילנות לעשות מהן מצות, בפ־ה אדומה צוה להשליך בשרפתה עץ ארז ואזוב והזאת מי נדה צוה לעשות באזוב וטהרת המצורע בעץ ארז ובאזוב וכן במצרים שנאמר [ז]ולקחתם אגודת אזוב, וכן ברא המים ביום שלישי שכנסן מעל הארץ ומשם קלוסו עולה שנאמר מקולות מים רבים וגו', מה נברא ביום רביעי מאורות לכבודו בראם שנאמר הללוהו שמש וירח. ביום ה' ברא עופות לכבודו להקריב מהם קרבן שנאמר [ח]ואם מן העוף עולה קרבנו, מה נברא ביום ו' בהמות לכבודו וצוה להקריב מהם קרבן שנאמר [ט]אדם כי יקריב מכם קרבן לה' מן הבהמה וגו' וברא בו אדם לכבודו שנאמר [י]הללו את ה' מן הארץ תנינים וגו' הוי כל פעל ה' למענהו: (ספרי האזינו) מנין אתה אומר שלא ירדו אבותינו למצרים אלא כדי שיעשה נסים וגבורות בשביל לקדש שמו הגדול בעולם שנאמר [כ]ויהי בימים הרבים ההם וגו' וישמע אלהים את נאקתם, ואומר [ל]כי שם ה' אקרא וגו' ומנין שלא הביא המקום פורענות עשר מכות על פרעה ועל מצרים אלא על שלא קדשו את שמו הגדול בעולם בתחלת הענין הוא אומר [מ]מי ה' אשר אשמע בקולו ובסוף אמר [נ]ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים. מנין שלא עשה המקום נסים וגבורות לאבותינו על הים ועל הירדן ועל נחלי ארנון אלא בשביל לקדש שמו בעולם שנאמר [ס]ויהי כשמוע כל המלכים אשר בעבר הירדן ימה וגו', וכן רחב אמרה לשלוחי יהושע [ע]כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף מפניכם תלמוד לומר [פ]כי שם ה' אקרא. ומנין שלא ירד דניאל לגוב אריות
אלא

תורה אור ה ישעיה מח: ו הושע ה: ז מלכים א ע: ח ישעיה סב: ט תהלים קב: י שם קמז: כ שם קלב: ל ישעיה סו: מ שם מג: נ שמות טו: ס תהלים כט: ע חבקוק ג: פ תהלים יט: צ ישעיה כד: ק תהלים קמה: ר שם קמח: ש שם קיג: ת שם צב: א משלי טז: ב ישעיה סו: ג תהלים קד: ד שם קנ: ה שם סה: ו שם צו: ז שמות יב: ח ויקרא א: ט שם: י תהלים קמח: כ שמות ב: ל דברים לב: מ שמות ה: נ שם ט: ס יהושע ה: ע שם: פ דברים לב:

א עי' (קדושין מ) כל שלא חס על כבוד קונו רתוי לו שלא בא לעולם מאי הוא רב יוסף אמר זה העובר עבירה בסתר. ועי' מהרש"א כמ"ש כל מה שברא הקב"ה לכבודו ברא כו' נמצא כל שלא חס על כבוד הבורא לחנם הוא נברא ללא תכלית, ודו"ק: ב עי' (שבת עז) כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא ברא לבטלה כו'. ועי' (יומא לח) כל מה שברא הקב"ה לא ברא אלא לכבודו. ועי' (ברכות נט) לא נבראו רעמים בעולם כו' שנאמר והאלהים עשה שייראו מלפניו. ועי' (שבת נ) רוחץ אדם פניו ידיו ורגליו בשביל כבוד קונו:

גמ' יבשו כל עובדי פסל. משמע שהן עתידין להתבייש מחמת אליליהם עצמן שיביישו אותן: ישתחוו לו וגו'. מדלא כתיב השתחוו דרים דמשמע לעתיד: הטוב והמטיב. שאין שם שמועה רעה: מתני' יב לזכות את ישראל. כדי שיהיו מקבלין שכר. למי שמונע מן העבירות: לפיכך הרבה להם מצות. שלא היה צריך לצוות כמה מצות וכמה אזהרות על שקצים ורמשים ונבלות שאין לך אדם שאינו קץ בהם אלא כדי שיקבלו שכר על שפורשים מהם: גמ' רמ"ח מצות עשה. דכל אבר ואבר אומר לו עשה מצוה: שס"ה מצות ל"ת. שמזהירים עליו בכל יום ויום שלא לעבור: מפי משה תרי"א. היינו דכתיב תורה צוה לנו משה: שתים מפי הגבורה. הרי תרי"ג מצות: מפי הגבורה שמענום. שנאמר אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי: והעמידן על י"א. שבתחלה היו צדיקים והיו יכולין לקבל עול מצות הרבה אבל דורות האחרונים לא היו צדיקים כל כך ואם באו לשמור כולם אין לך אדם שיזכה ובא דוד והעמידן וכו' כדי שיזכו אם קיימו י"א מצות הללו וכן כל שעה הדורות שלמטה הולכין ומתמעטין*): דרב ספרא. מפורש לעיל פ"א מ"ב בפי' ועל האמת ע"ש בר"ש: לא רגל על לשונו. ע"ש: וחרפה לא נשא על קרובו. לא סבל חרפת קרובו: נבזה בעיניו

כי אמרתי עולם חסד יבנה. משל למה העולם דומה וכבודו של הקב"ה למלך שהיו לו אוצרות מלאות כל טוב ואמר על מה אלו מונחים לוקח אני עבדים ומאכילן ומשקן והן מקלסין אותי כך היה העולם תהו ובהו עמד וברא את העולם וברא את האדם והשליטו בכל טוב כדי לקלסו ועלינו מה לעשות לקלס ולברך וכה"א כל הנשמה תהלל יה, ואומר ברוך ה' לעולם אמן ואמן (מ' תהלים ספ"ט): שנאמר כל הנקרא בשמי וגו', (ע' בפ"א מ"ב): אחרי ה' אלהיכם תלכו וגו', ע"ש:

שאל אדריינוס לר' יהושע א"ל יש אדון לעולם, א"ל וכי עולם של הפקר הוא, א"ל ומי ברא שמים וארץ, א"ל הקב"ה שנאמר בראשית ברא וגו', א"ל ולמה אינו נגלה ב' פעמים בשנה כדי שיראו הבריות ותהא אימתו עליהן, א"ל לפי שאין העולם יכול לעמוד בזיוו שנאמר כי לא יראני האדם וחי, א"ל אם אינך מראה אותי איני מאמינך. לאחר היום העמידו כנגד השמש א"ל הסתכל בשמש ואת רואהו, א"ל ומי יכול להסתכל בשמש, א"ל ולא ישמעו אזניך מה שפיך מדבר ומה השמש שהוא אחד מאלף אלפים ורבוא רבוון משמשין שמשמשין לפניו אין כל בריה יכולה להסתכל בו, הקב"ה שזיוו מלא כל העולם עאכ"ו, ואימתי הוא מגלה כבודו כשיאבדו אלילים מן העולם שנאמר והאלילים כליל יחלוף ואח"כ ונשגב ה' לבדו וגו', ואומר ונגלה כבוד ה' וגו' (מדרש אבכיר הובא בילקוט תורה רמז סנ"ו):

רצה הקב"ה לזכות את ישראל כו'. מי מנה עפר יעקב בא וראה כמה מצות ישראל עושין בספר. א"ר יהודה ב"ר שלום אפילו הדיוט שבהדיוטים אינו טועם פרוסה

אלא כדי שיעשה לו המקום נסים וגבורות בשביל לקדש שמו בעולם שנאמר כי שם ה' אקרא. ואומר [ק]מן קדמי שים טעם די בכל שלטן מלכותי להוון זעין ודחלין מן קדם אלהיה די דניאל. ומנין אתה אומר שלא ירדו הנניה מישאל ועזריה לכבשן האש אלא כדי שיעשה להם נסים וגבורות בשביל לקדש שמו בעולם שנאמר [ר]אתיא ותמהיא די עבד עמי אלהא עילאה שפר קדמי להחויה אתוהי כמה רברבין ותמהוהי כמה תקיפין: (תנד"א פכ"ח) לא נהנה התורה אלא על מנת לקדש שמו הגדול כו' (לעיל פ"ס): (מכילתא בשלח) ר' שמעון בן אלעזר אומר כשישראל עושין רצונו של מקום מתגדל שמו בעולם שנאמר [ש]ויהי כשמוע כל מלכי האמורי וגו', וכן רחב הזונה אמרה [ת]כי שמענו את אשר הוביש ה' וגו' ונשמע וימס לבבנו. ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום שמו מתחלל בעולם שנאמר [א]ויבוא אל הגוים אשר באו שם ויחללו את שם קדשי באמור להם עם ה' אלה ומארצו יצאו ואחמול על שם קדשי אשר חללוהו וגו' לכן אמור לבית ישראל כה אמר ה' אלהים לא למענכם אני עושה וגו' וקדשתי את שמי הגדול: ואומר ה' ימלוך לעולם ועד.

(מכילתא בשלח) מקדש ה' כוננו ידיך ה' ימלוך לעולם ועד אימתי תבנהו בשני ידיך ה' ימלוך וגו' משל למה הדבר דומה ללסטים שנכנסו לפלטרין של מלך והחריבו ובזזו והרגו בנו של מלך לאחר זמן ישב עליהם המלך בדין תפס מהם הרג מהם צלב מהם ושב לפלטרין שלו ואחר כך נתודע מלכותו בעולם לכך נאמר מקדש ה' כוננו ידיך ה' ימלוך לעולם ועד. רבי יוסי אומר אילו אמרו ישראל על הים [ב]ה' מלך עולם ועד לא היתה אומה שולטת בהם לעולם אלא אמרו ה' ימלוך לעולם ועד לעתיד לבא: (פסיקתא דזכור) ר' ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא כל זמן שזרעו של עמלק קיים בעולם כביכול כאילו כנף מכסה את הפנים אבד זרעו של עמלק ניטלה הכנף שנאמר *ולא יכנף עוד מוריך: רבי לוי בשם רבי חמא בר חנינא כל זמן שזרע של עמלק קיים בעולם לא השם שלם ולא הכסא שלם שנאמר [ג]כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק, אבד זרעו מן העולם השם שלם מ"ט [ד]האויב תמו חרבות לנצח וערים נתשת אבד זכרם המה מה כתיב בתריה וה' לעולם ישב כונן למשפט כסאו: (ירושלמי ע"ז פ"ד) רב נחמן בש"ר מנא עתידה ע"א להיות באה ורוקקת בפני עובדיה ומביישתן ובטלה מן העולם ומ"ט [ה]יבשו כל עובדי פסל, רב נחמן בש"ר מנא עתידה ע"א להיות באה וכורעת לפני הקב"ה ובטלה מן העולם ומ"ט [ו]ישתחוו לו כל אלהים: (פסחים נ) [ז]והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד אטו עד האידנא לאו אחד הוא א"ר אחא בר חנינא לא כהעוה"ז העוה"ב, העוה"ז על שמועות טובות אומר הטוב והמטיב ועל שמועות רעות אומר ברוך דיין האמת, אבל לעוה"ב כולו הטוב והמטיב. ושמו אחד. אטו עד האידנא לאו שמו אחד הוא א"ר נחמן בר יצחק לא כהעוה"ז העוה"ב העוה"ז נכתב ביו"ד ה"א ונקרא באל"ף דל"ת העוה"ב כולו אחד נכתב ביו"ד ה"א ונקרא ביו"ד ה"א:

מתני' יב רבי חנניא בן עקשיא אומר רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות שנאמר [ח]ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר: גרסי' (ספרא צו סי' קס"ס) אין לך כל דבר ודבר שאין בו מצוה למקום, פירות יש בהן מצות הרבה תרומות ומעשרות חלה ובכורים הלקט והשכחה והפאה. שערי בתים ושערי מדינות [ט]וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך. בגדים [י]לא תלבש שעטנז. טלית [כ]גדילים תעשה לך. בהמה טהורה [ל]כל הבכור אשר יולד וגו', בהמה טמאה [מ]ופטר חמור תפדה בשה. חיה ועוף [נ]איש איש מבית ישראל אשר יצוד ציד חיה וגו' וכסהו בעפר. ושאר בהמה וחיה שלא פרט הכתוב שמם עשאם כלל שלא יהיו מחוסרים מצות שנאמר [ס]אך כל חרם אשר יחרים איש לה' וגו': (תנחומא פ' שלח) [ע]אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה, ואומר [פ]ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר. זרע הקב"ה את התורה ואת המצות לישראל להנחילם חיי העולם הבא. לא הניח דבר בעולם שלא נתן בו מצוה לישראל. יצא לחרוש [צ]לא תחרוש בשור ובחמור. לזרוע [ק]לא תזרע כרמך כלאים. לקצור [ר]כי תקצור קצירך בשדך. לאפות [ש]ראשית עריסותיכם חלה תרימו. שחט [ת]ונתן לכהן הזרוע. קן צפור [א]שלוח הקן. חיה ועוף [ב]ושפך את דמו וכסהו בעפר. נטע [ג]וערלתם ערלתו. קבר את המת [ד]לא התגודדו. מגלח שער [ה]לא תקיפו פאת ראשכם. בנה בית [ו]ועשית מעקה [ז]וכתבתם על מזוזות. נתכסה בטלית [ח]ועשו להם ציצית: (מ' תדשא) לכל הרגשה והרגשה נתן הקב"ה תורה מה לעשות ומה לא לעשות. ללב [ט]ולא תתורו אחרי לבבכם. לעינים ואחרי עיניכם. לאזנים [י]לא תשא שמע שוא. לפה [כ]לא תאכל כל תועבה. ללשון [ל]לא תשא את שם וגו'. [מ]לא תשבעו ולא תשקרו [נ]ולא תענה. לידים [ס]אל תשת ידך עם רשע. לערוה [ע]לא תנאף. לרגליך [פ]לא תלכו אחרי אלהים אחרים. הרי לא תעשה. ומה לעשות. לפה ללמד. ללב [צ]ושמתם את דברי אלה על לבבכם. לעינים [ק]לא תשכח את אשר ראו עיניך. לאזנים [ר]שמע ישראל את החקים. ללשון [ש]ושננתם לבניך. לידים [ת]פתח תפתח את ידך. לערוה [א]ואתם פרו ורבו. לרגלים [ב]בכל הדרך אשר צוה ה' אלהיכם אתכם תלכו. לפיכך נתנה ברית מילה בערוה שתהא יראת המקום כונעת לעשות החטא: (ספרא קדושים) איסי בן עקיבא אומר כשהמקום מחדש מצוה לישראל הוא מוסיף להם קדושה: (מכות כג) דרש ר' שמלאי תרי"ג מצות נאמרו למשה בסיני שס"ה לאוין כמנין ימות החמה רמ"ח מצות עשה כנגד אבריו של אדם א"ר המנונא מאי קראה [ג]תורה צוה לנו משה תורה בגימטריא תרי"א הוין אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום. בא דוד והעמידן על י"א. דכתיב [ד]מזמור לדוד ה' מי יגור באהלך מי ישכון בהר קדשך הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת בלבבו. הולך תמים זה אברהם דכתיב ביה [ה]התהלך לפני והיה תמים, ופועל צדק כגון אבא חלקיה, ודובר אמת בלבבו כגון רב ספרא, לא רגל על לשונו זה יעקב אבינו דכתיב [ו]אולי ימושני אבי, לא עשה לרעהו רעה שלא ירד לאומנות חברו, וחרפה לא נשא על קרובו זה המקרב את קרוביו, נבזה בעיניו

תורה אור ק דניאל ו: ר שם ג: ש יהושע ה: ת שם: א יחזקאל לו: ב תהלים י: ג שמות טו: ד תהלים ט: ה שם צז: ו שם: ז זכריה יד:
ח ישעיה מב: ט דברים יא: י שם כב: כ שם: ל שם טו: מ שמות לד: נ ויקרא יז: ס שם כז: ע תהלים צז: פ ישעיה מב: צ דברים כב:
ק שם: ר שם: ש במדבר טו: ת דברים יח: א שם כב: ב ויקרא יז: *ישעיה ל: ג שם יט: ד דברים יד: ה ויקרא יט: ו שם: ז דברים יא: ח שם:
ט שם: י דברים ו: כ שם יד: ל שם יא: מ ויקרא יט: נ דברים ו: ס שמות כג: ע דברים ו: פ שם: צ שם יא: ק שם ד: ר שם ו: ש שם יא:
ת שם טו: א בראשית ט: ב דברים ו: ג שם לג: ד תהלים טו: ה בראשית יז: ו שם כז:

*) מצוה לעיין במהרש"א הד"א, שקושיא בזה על דברי רש"י ז"ל, והרמ"ה ז"ל הרגיש בזה, וכן בעל העקרים ז"ל, ואין לאן הדברים כמשמען, ע"ש: המדפיסים

פרושה לתוך פיו עד שעושה עשר מצות, כיצד יצא לחרוש הוא מקיים לא תחרוש בשור ובחמור. בא לזרוע לא תזרע כרמך כלאים. בא לקצור מקיים לקט שכחה ופאה. בא לדוש מקיים לא תחסום שור בדישו. העמידה כרי מקיים מצות תרומה ומעשר ראשון ומעשר שני. בא לאפותה מקיים מצות חלה הרי עשר מצות הה"ד מי מנה כו' עפר יעקב (ילקוט בלק):

רבי לוי פתח. והייתם קדושים כי קדוש אני ה' ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי. א"ר לוי כל מעשיהן של ישראל משונין מעובדי אלילים בחרישתן בזריעתן בקצירתן ובעימורן ובדישתן בגרניהן וביקביהן במנינן ובחשבונן. בחרישתן לא תחרוש בשור ובחמור, בזריעתן לא תזרע כלאים, בקצירתן ולקט קצירך לא תלקט, בעמורן ושכחת עומר בשדה, בדישתן לא תחסום שור בדישו, בגרניהן ביקביהן הענק תעניק לו מצאנך ומגרנך ומיקבך, במנינן ובחשבונן שהם מונין לחמה וישראל ללבנה הה"ד החדש הזה לכם (ילקוט פ' בא ברמז ק"צ):

פתחי לי אחותי. רב יוסא אמר אמר הקב"ה לישראל בני פתחו לי פתח אחד של תשובה כחודה של מחט ואני פותח לכם פתחים שיהו עגלות וקרניות נכנסות בו. ר' תנחומא ר' יודן ור' לוי אמרי כתיב הרפו ודעו כי אנכי אלהים וגו' אמר הקב"ה לישראל הרפו ממעשיכם הרעים ועשו תשובה כהרף עין ודעו כי אנכי אלהים. ר' לוי אמר אילו היו ישראל עושין תשובה אפילו יום אחד מיד היו נגאלין ומיד בן דוד בא, מה טעם כי הוא אלהינו ואנחנו עם מרעיתו וצאן ידו היום אם בקולו תשמעו (שהש"ר פ"ה ס"ב):

בעיניו נמאס זה חזקיהו מלך יהודה שגירר עצמות אביו על מטה של חבלים, ואת יראי ה' יכבד זה יהושפט מלך יהודה שבשעה שראה ת"ח היה עומד מכסאו ומחבקו ומנשקו וקורא לו אבי אבי רבי רבי מרי מרי. נשבע להרע ולא ימיר כר' יוחנן דאמר ר' יוחנן אהא בתענית עד שאבא לביתי. כספו לא נתן בנשך אפילו רבית נכרי. ושוחד על נקי לא לקח כגון רבי ישמעאל ברבי יוסי. וכתיב עושה אלה לא ימוט לעולם, וכשהיה רבן גמליאל מגיע למקרא הזה היה בוכה אמר מאן דעביד כולהו הוא דלא ימוט הא דעביד חדא מינייהו ימוט, א"ל ר' עקיבא מי כתיב עושה כל אלה עושה אלה כתיב אפילו בחדא מינייהו דאי לא תימא הכי כתיב קרא אחרינא [ז]אל תטמאו בכל אלה בכולהו אין בחדא מינייהו לא אלא בכל אלה באחת מאלה הכי נמי עושה אלה באחת מאלה. בא ישעיה והעמידן על שש שנאמר [ח]הולך צדקות ודובר מישרים וגו', הולך צדקות זה אברהם דכתיב [ט]כי ידעתיו וגו' לעשות צדקה ומשפט, ודובר מישרים זה שאינו מקניט פני חברו ברבים. מואס בבצע מעשקות כגון ר"י בר יוסי. אוטם אזנו משמוע דמים כגון ר"א בר' שמעון דלא שמיע ליה בזילותא דרבנן ושתק, ועוצם עיניו מראות ברע כדרבי חייא בר אבא דא"ר חייא בר אבא זה שאין מסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה וכתיב

בעיניו נמאס. המואס להקב"ה נבזה הוא בעינין של אדם זה חזקיהו שנבזה היה בעיניו אביו שנמאס בע"ז: שגררו במטה של חבלים. גמרא היא ולא קרא: ואפילו לנכרי. כדי שלא ימסך ויבא להלוות לישראל ברבית: ושוחד על נקי לא לקח. ואפילו שוחד שהיה רשאי ליקח: כגון ר"י בר"י. שהיה אריסו מביא לו משלו קודם זמנו ולא רצה ליקח כדי להיות דיין: בבצע מעשקות. שלא רצה ליטול לעצמו ראשית הגז שהביא לו אדם אחד שהיה בא לדון לפניו אע"ג דהיה כהן ר"י בן אלישע משום דדמי כאילו עסק לכהן שהיה רגיל זה ליתן לו מתנותיו: אוטם אזנו. אזנו סתומה בדבר זה שלא ישמע בה דבר נבלי ושתיק היינו דמים לשון שתיקה: כגון ר"א בר"ש. בהשוכר את הפועלים דנפק רתשא מאודניה ואיתחזי לאחתיה בהלמא ואמר שמעית בזילותא דחד מרבנן ולא מחאי כדמבעי לי אלמא בחייו היה רגיל לדקדק בכך ולפיכך הקפיד הקב"ה על אותו פעם שלא מיחה: זהו הוצאת המת והכנסת כלה. דכתיב בהו לכת טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה: בא ישעיה בן אמוץ. כל שעה היו הדורות מתמעטין: וצדיק באמונתו יחיה. שהוא האמונה היותר כולל לכל בר ישראל בכל עת והיא האמונה שהוא אנכי מעשין ולא יהיה לך מלאוין, וע"ז רמז דוד כל מצותיך אמונה ר"ל שכל המצות נכללים במצוה הראשונה שהיא האמונה ששמענו מפי הגבורה וכמו שהעמידה חבקוק שאמר וצדיק באמונתו יחיה. (רש"א):

[י]הוא מרומים ישכון מצדות סלעים משגבו לחמו נתן מימיו נאמנים. בא מיכה והעמידן על שלש שנאמר [כ]הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך. עשות משפט זה הדין ואהבת חסד זה גמילות חסדים והצנע לכת זו הכנסת כלה והוצאת המת, והלא דברים ק"ו ומה דברים שאין דרכן לעשות בצנעה אמרה תורה והצנע לכת. דברים שדרכן לעשות בצנעה על אחת כמה וכמה. חזר ישעיה והעמידן על שתים שנאמר [ל]כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה. בא עמוס והעמידן על אחת [מ]כה אמר ה' לבית ישראל דרשוני וחיו, מתקיף לה רב נחמן ודילמא דרשוני בכל התורה כולה. אלא בא חבקוק והעמידן על אחת שנאמר [נ]וצדיק באמונתו יחיה:

תורה אור ז ויקרא יח : ח ישעיה לג : ט בראשית יח : י ישעיה לג : כ מיכה ו : ל ישעיה נו : מ עמוס ה : נ חבקוק ב :

תם ונשלם

להודיע כי זכות הדפסת הספר הזה, היינו מסכת אבות עם ברייתא קנין תורה הוא פרק שנו חכמים, קניתי מאת המחבר נ"י, שמכר לי ולב"כ הזכות הזה, על פי שטר מכירה שיש לו תוקף ועוז הן בדיני התורה, והן בדיני וחוקי מדינתנו, ולא השאיר המחבר נ"י לעצמו שום זכות בזה לא להדפיסו בעצמו ולא להרשות לאחרים, על משך עשרים שנה. — ואנכי מצדי לא אתן לאחרים לנגוע בשלי, והנני מוכן לדבר משפט עם כל נפתל ועקש, והשומע ישכן בטח:

ווארשא בחדש תמוז תרל"ח לפ"ק

המדפיס יצחק גאלדמאן